LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

ZENONAS IVINSKIS

RINKTINIAI RAŠTAI

II

ROMA 1986

THE LITHUANIAN CATHOLIC ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ZENONAS IVINSKIS

SELECTED WRITINGS

II

A SURVEY OF HISTORICAL SOURCES
LITHUANIA'S COUNTRY AND NEIGHBOURS
LITHUANIA'S ANCIENT RELIGION AND CULTURE
(WITH BIBLIOGRAPHY)

Roma 1986

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

ZENONAS IVINSKIS

RINKTINIAI RAŠTAI

II

ISTORINIUS ŠALTINIUS TYRINĖJANT
LIETUVOS KRAŠTAS IR KAIMYNAI
SENOVĖS LIETUVIŲ TIKĖJIMAS IR KULTŪRA
(SU BIBLIOGRAFIJA)

1986
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija
Piazza della Pilotta 4
ROMA

Redagavo Paulius Jatulis

Spaustuvės išlaidos apmokėtos dr. Juozo Kazicko lėšomis

Spausdino «Pliniana», Selci Umbro (Perugia)

Mylimo sūnaus Aleksandro Kęstučio
brangiam atminimui

Aleksandra ir Juozas Kazickai

TURINYS

Įžangos žodis . . . . p. XIII
Santrumpos XV
Santrumpos straipsniui « Medžių kultas lietuvių religijoje (348-407 ir 662-674 p.) XVI

ĮSTORINIUS ŠALTINIUS TYRINĖJANT

Vatikano archyvas — aruodas lietuvių kultūros istorijai 3
Čia visai kitas pasaulis 10
Šis tas iš jėzuitų archyvo Romoje 17
Karaliaučiaus archyvo svarba Lietuvos praeičiai 22
1. Skaudus mūsų istorijos dokumentacijos likimas 22
2. Karaliaučiaus archyvo Odisėja 24
3. Karaliaučiaus archyvo lituanistika 26
4. Lietuvos istorijai nepanaudoti archyvo fondai 29
Karaliaučiaus archyvo fondai 32
Dancigo valstybinis archyvas 37
Dvarų archyvai 38
Inventoriai D. L. Kunigaikštijoje 39
Lietuvos Metrika 41
Teismų knygos 44
Rankraščiai 45
Metraščiai ir kronikos 46
Eiliuotinė Livonijos kronika ir jos autentiškumas 51
I. Eiliuotinės kronikos reikšmė Lietuvos istorijoje 52
II. Jos autorius 53
III. Kronikos pobūdis ir jos faktų santykis su poetine kūryba . 54
IV. Kronikoje panaudotų šaltinių klausimas 59
Dvi Eiliuotinės Livonijos Kronikos 63
Kitos kronikos ir metraščiai 67
Saxo Grammaticus 67
Pelplino metraščiai 68
Liber census Baniae 68
Henrikas Latvis 69
Torunės analai 71
Kadlubeko « Lenkų kronika » 72
Olivos kronika 74
Dusburgo kronika 74
Sembos kanauninkas 76
Jerošino poezija 76
Vartbergės kronika 77
Detmaro kronika 78

Suchenvirto poezija . . . . p. 79
Jono iš Čarnkovo kronika 80
Vygando Marburgiečio kronika 80
Posilgės kronika 83
Kyburgo kelionės aprašymas 85
Dlugošo raštai 88
Caspar Schütz 90
Balthasar Russow 91
Silva rerum 92
Spausdinti šaltinių rinkiniai 92
Scriptores 92
Skarbiec diplomatów 94
Sbornik 94
Urkundenbuch 95
Preussisches Urkundenbuch 96
Preussisches Urkundenbuch II tomo apžvalga 98
Monumenta Poloniae 99
Lites ac res gestae 100
Vilniaus vyskupijos kodeksas 100
Litterae Annuae Societatis Iesu 102
Latvių archyviniai leidiniai 103
Dogelio rinkiniai 103
Philippi leidinai 105
Pistorijaus leidiniai 105
Napierskio šaltinių rinkiniai 106
Lohmeyerio leidiniai 106
Perlbacho šaltinių tyrinėjimai 107
Joachimo leidiniai 108
Krollmanno rinkiniai 109
Oehlerio studijos 109
Kargės studijos 109
Ziesemerio šaltinių leidiniai 110
Istorijos archyvas — Lietuvos inventoriai 111
Baltų Instituto leidiniai 113

LIETUVOS KRAŠTAS IR KAIMYNAI

Žemaičiai 117
Gaižuva 127
Dubysos istorija 127
Liauda 128
Sūduviai 129
Dykra 136
Nalšia (Nalšėnai) 137
Vilnius Lietuvos praeityje 138
Trakų kunigaikštija 142
Trakų vaivadija 144
Trakų Galvės ežero salos pilis 147
Lietuvos vakarų sienos bei Klaipėdos klausimas Vytauto laikais. . . 211
Mažosios Lietuvos lietuviai. 221
Mažoji Lietuva 231
Iš Mažosios Lietuvos kultūrinio gyvenimo XVI-XVIII amž. 231

Kai kurių vietovių istorijos . . . . p. 239
Daugai 239. Dirvėnai 239. Dysna 240. Druja 242. Gumbinė 244. Igliauka 245. Ikaznė 246. Ylakiai 247. Ilguva 247. Ilūkstė 248. Yluva 250. Imbradas 250. Indūra 251. Inturkė 251. Iščelna 252. Janapolė 252. Jieznas 252. Jonava 254. Joniškis 254. Joniškis (Vilniaus aps.) 256. Plungė 256. Skidlius 262
Upmalė 264
Kuršo kunigaikštija 264
Prūsai 269
Prūsų sukilimai 277
Prūsų plėšeikos 284
Prūsų sąjunga 285
Driežų sąjunga 286
Rytprūsiai 288
Senoji Karaliaučiaus istorija 293
Karaliaučiaus apygarda 300
Labguvos istorija 302
Elbingo istorija 304
Dancigas ir jo istorija 306
Dancigo vyskupija 308
Pamarys 308
Pamarėlis 310
Palenkė 311
Pagirys 314
Olyka 316
Okos aukštupių kunigaikštijos 317
Odojevas 318
Peremišlio kunigaikštija 318
Ugra 319
Dniepro baseino plotai 320
Konstantinopolio santykiai su Lietuva 322

Senovės Lietuvių Tikėjimas ir Kultūra

Senasis lietuvių tikėjimas 327
Medžių kultas lietuvių religijoje 348
I. Trumpas žvilgsnis į lietuvių religijos tyrinėjimo būklę . . . 348
II. Lietuvių kulto turinys 365
III. Senosios lietuvių tikybos deformacija 391
Lietuvių dievybės ir dvasininkai 408
Gabija 408. Gabjauja 409. Gabvartas 409. Ganda 409. Ganiklis 409. Gardaitis 410. Girinis 410.
Dvasininkas senovės lietuvių religijoje 410
Lizdeika 413
Prutenis 414
Autoriai, kurie rašė apie lietuvių dievybes 415
Lasicki Jan 415
Laskowski Jakób 419
Stella Erasmus 419
Lavinskis Jokūbas 420
Dvi Mannhardt'o knygos apžvalgos 421
Trys lenkų knygos apie senuosius prūsus 429

Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva p. 432
Senosios Lietuvos vaidmuo Europos istorijoje 442
Lietuvos reikšmė Europos Vakarams jų kultūros gynyboje 452
Senosios lietuvių kultūros problemos 457
Senovės lietuvių religijos bibliografija 471

NUORODOS 631

ASMENVARDŽIAI 685

VIETOVARDŽIAI 708

ĮŽANGOS ŽODIS

Šviesaus atminimo profesorius Zenonas Ivinskis labai troško, kad patys lietuviai stropiau imtų tyrinėti savo tautos praeitį; be kitko, yra svarbu — jis rašė — « sugriauti atsiradusias klaidingas pažiūras apie buvusių laikų lietuvių kultūrą ». Jis pats savo darbu mums davė pavyzdį ir akstiną giliau žvelgti į praeitį ir iš jos mokytis. Jis paliko mums daugybę neįkainojamos vertės raštų iš mūsų tėvynės ir tautos istorijos. Per 40 metų jis su dideliu pasišventimu ir entuziazmu rinko medžiagą įvairiuose archyvuose ir bibliotekose, rašė studijas ir dėstė Lietuvos istoriją Kauno, Vilniaus ir Bonnos universitetuose (iki mirties 1971.XII.24). Pagal daugelio tautiečių pageidavimą, dabar telkiami draugėn ir pateikiami viešumai įvairiais laikais jo rašyti straipsniai bei studijos.

Po *Lietuvos istorijos*, šis II-sis Z. Ivinskio Rinktinių Raštų tomas turi tris pagrindinius skyrius. Pirmajame, kuris pavadintas *Istorinius šaltinius tyrinėjant*, Profesorius ne vien paprastai apibūdina mūsų tautą liečiančius istorinius šaltinius, bet nuoširdžiai pasakoja apie savo pastangas ir vargus, renkant naują medžiagą įvairiuose archyvuose; toliau įprastu jam įžvalgumu jis įvertina kronikas bei metraščius, jų leidėjus ir aiškintojus, kitataučių ir lietuvių istorikų studijas bei leidinius. *Lietuvos kraštas ir kaimynai* skyriuje yra sutelkta, kiek buvo įmanoma, tai, kas Z. Ivinskio buvo rašyta apie kai kurias Lietuvos valstybės sritis ir vietoves, ir kartu apie buvusius mūsų kaimynus. Trečiasis skyrius, *Senovės lietuvių tikėjimas ir kultūra*, talpina straipsnius apie senąjį tikėjimą ir pagonių lietuvių santykius su krikščioniška Europa; juose metamas žvilgsnis ir į senovinę lietuvių kultūrą. Prie tų straipsnių prijungiama stropiai savo laiku Z. Ivinskio surinkta *Senovės lietuvių religijos bibliografija* su sava Rodykle. *Nuorodos* yra dedamos knygos pabaigoje. Jose pažymima, iš kur yra paimti straipsniai ir straipsneliai, juos liečianti bibliografija ir, jei yra, išnašos.

Straipsnių kalba yra įvairių įžymių redaktorių taisyta. Bet kadangi straipsniai rašyti įvairiomis progomis ir plačiame laiko tarpsnyje, nėra galima išvengti pasikartojimų. Jie yra nevienodo pobūdžio: vieni turi gyvą pasakojimo stilių, kiti, ypač rašyti LE-jai,

yra kondensuoti, sausi, ir juose reikėjo palikti kai kurias santrumpas. Be to, kai kurie žodžiai, nežiūrint bandymų suvienodinti, yra skirtingai rašomi; pvz., kunigaikštystė (kaip Lietuvoje įprasta) ir kunigaikštija (labiau vartojama išeivijoje), 14-tas amžius ir XIV amžius, Torunė ir Tornas, kronikininkas ir kronistas, milijonas ir milionas, ir kt.

Be pirmųjų dviejų tomų, numatoma išleisti dar bent keturis stambius Z. Ivinskio Rinktinių Raštų tomus. Juose numatomi tokie skyriai: Lietuvos kilmingieji ir iškilieji valdovai; kryžiuočių žymesnieji vadai; lietuvių kovos su kryžiuočiais; lietuvių santykiai su vokiečiais (III). Lietuvių buitis D. L. Kunigaikštijoje; senovės lietuvių ūkis, pramonė, amatai ir prekyba (IV). Krikščionybė Lietuvoje (V). Lietuvių santykiai su lenkais ir rusais; atgimstanti Lietuva; Nepriklausomybės laikotarpis; įžymūs lietuviai (VI). Ateitis parodys, ar dar reikės prijungti skyrius: Europiniai akiračiai ir Sovietinės okupacijos tikrovė.

Viena galima pastebėti: kam yra brangi Lietuva ir visa, kas su ja rišasi, tas iš Z. Ivinskio istorinių raštų galės daug pasimokyti ir jam bus dėkingas. Džiugu, kad ima rastis kilnių mecenatų, kurie eina į talką L. K. Mokslo Akademijai šiuos svarbius veikalus išteisti į dienos šviesą mūsų visuomenės labui.

SANTRUMPOS

a., amž. = amžius, amžiuje
aps. = apskritis
bžn. = bažnyčia
deš. = dešinysis, dešinės
D.L.K. = Didysis Lietuvos kunigaikštis (-čiai)
D.L.K-ja = Didžioji Lietuvos kunigaikštija
dv. = dvaras
ež. = ežeras
gyv. = gyventojai
gub. = gubernija
išsp. = išspausdino (-dintas)
k. = kaimas
kair. = kairysis, kairės
k-ja = kunigaikštija
kng. = kunigaikštis
kt. = kiti, kitų
LE = Lietuvių Enciklopedija, I-XXXVI, Boston, Mass. 1953-69
Liet-ji Enc. = Lietuviškoji Enciklopedija, I-IX, Kaunas 1931-44
m. = metai
mst. = miestas
mstl. = miestelis
p. = puslapis
str. = straipsnis
vls. = valsčius

SANTRUMPOS

STRAIPSNIUI «MEDŽIŲ KULTAS LIETUVIŲ RELIGIJOJE»

(348-407 ir 662-674 p.)

BP = *J. Basanavičius*: Lietuvių pasakos

IB = Senovės lietuvių religijos bibliografija (žr. šios knygos pabaigoje, 471-630 p.)

LE = Lietuviškoji Enciklopedija, I-VII, 1931-38

Mh = *W. Mannhardt*: Letto-Preussische Götterlehre (žr. IB 1185)

MLLG = Mitteilungen des litauischen literarischen Gesellschaft, I-V, 1886-1904

MS = Mūsų Senovė, red. J. Tumas, 1-5 kn., 1921-22

MT = Mūsų Tautosaka, I-X, 1930-36, Humanitarinių mokslų fak. Tautosakos komisijos leidiniai

MZ = *A. Mierzyński*: Žródła do mytologii litewskiej, I, 1892; II, 1896. Žr. IB 77, 78

SrPr = Scriptores rerum Prussicarum, I-V, 1861-1874

SrL = Scriptores rerum Livonicarum, I-II, 1848-54

TD = Tautosakos Darbai, red. Dr. J. Balys, I-IV, 1935-37

ISTORINIUS ŠALTINIUS TYRINĖJANT

VATIKANO ARCHYVAS — ARUODAS LIETUVIŲ KULTŪROS ISTORIJAI

Įvairiausių tautų atstovai jau per daug metų yra rausęsi po Vatikano Archyvą. Kai Leono XIII-jo patvarkymu (1883) jis tapo mokslui prieinamas, atsidarė Romoje didžiųjų tautų institutai, metų metus sėdėjo čia mokslinės komisijos, ir vis tuo pačiu tikslu — išrankioti iš tūkstančių manuskriptų tomų savo krašto istorijai reikalingą medžiagą ir ją paskelbti. Kai kurie vyrai čia praleido visą darbo amžių, pražilo besėdėdami. Ir dabar čia yra amžių baigiančių tyrinėtojų ...

Tikrai Vatikano archyvas daugeliu atžvilgių yra neišsemiamas šaltinis per 19 šimtmečių ! Jame yra daugiau kaip 250 įvairių skyrių (« fondų »), o aktų tomų anksčiau buvo skaičiuojama 100,000. Bet jų yra žymiai daugiau. Nė pati archyvo vadovybė tikro skaičiaus negali pasakyti. Šalia į odinius tomus surinktų ir įrištų aktų, yra neapžvelgiamas skaičius pakietų, dar palaidų bylų ir t. t. Juk šitas archyvas, kaip nė vienas kitas, liečia visą pasaulį, viso žemės rutulio katalikus, jų vyskupijas, bažnyčias, vienuolynus.

Įsivaizduokite mažytę skruzdėlytę, besirausiančią didžiulio skruzdėlyno papėdėje. Šitaip čia atrodo darbas vieno žmogaus, norinčio pažinti savo krašto medžiagą. Lengva tad tame archyve pasimesti ir netekti orientacijos. Iš lietuvių sistemingai jame iki šiol tėra dirbęs tik vienintelis prof. dr. J. Totoraitis. Čia dar matyti ir jo darbo pėdsakų. Per, palyginti, trumpą laiką jis padarė daug, bet, žinoma, tespėjo matyti tik mažą medžiagos dalelytę.

Romoje yra dar pora ir kitų Lietuvos istorijai labai svarbių archyvų, bet Vatikano archyvas lieka gausiausias. Prie jo dar reikia pridėti Vatikano biblioteką, kurioje, šalia atskirų garsių ten patekusių bibliotekų (Barberini ir t. t.), yra skaičiuojama per 26,000 rankraščių skyrius, kuriame ir lituanistikos apstu !

Nė paskubomis čia nebūtų galima išskaičiuoti visų archyvo skyrių, kuriuose yra medžiagos apie Lietuvą. Sunkiausias darbas yra atrinkti, ar surasti tą medžiagą. Tas uždavinys yra lygus pastangoms išrankioti kviečių grūdus, išbarstytus po didelį įvairių javų svirną. Išrink juos !

Čia tik probėkšmiais duosiu vieną kitą pavyzdį iš tų aktų, kuriuos jau teko studijuoti, kokios medžiagos yra Vatikano Archyve mūsų kultūros istorijai.

Lietuvos vyskupijos iki 1798 metų priklausė Gniezno arkivyskupijai. Tad nuo XVI amžiaus vidurio buvo abiem valstybėm skiriamas ir bendras nuncijus, vadinamas « Lenkijos nuncijum ». Jis plačiai domėjosi ir politiniu gyvenimu, ypač rūpindamasis, kad per naujus rinkimus į karaliaus sostą patektų geras katalikas. Iš tos institucijos atsirado didžiulis « fondas » — « Nunziatura di Varsavia » — apimąs per 200 tomų. Prof. J. Totoraitis peržiūrėjo 35 tomus. Retame tome nėra kokios nors medžiagos Bažnyčiai Lietuvoj, politikos ar kultūros istorijai.

Štai vienas tomas (142) pateikia mums iš 1767 m. smulkią statistiką visos Žemaičių vyskupijos parapijų, koplyčių, vienuolynų. Sužinome, kad dešimtyje vyskupijos dekanatų buvo beveik ketvirtis milijono katalikų (242,691). Jeigu dar pridėsime kitatikius ir ypač žydus, tą skaičių reikėtų padidinti iki kokių 300,000 ir daugiau. Toji statistika iš dalies stebina, turint galvoje, kad prieš 50 metų buvo buvęs Didysis Maras. Apie jį paprastai sakoma, kad Žemaičiuose išmirę du trečdaliai gyventojų. Peršasi dvi išvados : 1) per, palyginti, trumpą laiką daug priaugo gyventojų, ir 2) reikėtų manyti, kad per D. Marą (1709-11) neišmirė ištisi plotai. Šitokį samprotavimą patvirtintų ir ta aplinkybė, kad 1849 m., padidintoje Žemaičių vyskupijoje (nuo 1848 m. buvo prijungti Kuršo katalikai), kuriai priklausė ir Panevėžys ir Ukmergė, 19-koje dekanatų (ir 213-koje parapijų) tebuvo 453,217 tikinčiųjų. Vadinasi, 1767 m. statistika verčia susimąstyti ir reviduoti kai kuriuos teigimus !

Dar platesnės ir pilnesnės statistikos (t. 143) yra didelei Vilniaus vyskupijai iš 1773. Ten bažnyčių žymiai daugiau : medinių 402 ir 110 mūrinių, o tikinčiųjų 624,593. Apie kiekvieną parapiją paduotos įvairios žinios. Vilniaus vyskupijoje kalvinų — 3,810, liuteronų — 3,686, totorių (mahometonų) — 1,703, karaimų 9,721 ; dizunitų (stačiatikių) nuostabiai mažai (680), nes visi kiti unitai. Krinta į akis, kad Vilniuje labai maža belikę protestantų, kai XVI a. gale ten buvo labai daug. Visame Vilniaus dekanate tik 46 kalvinai ir 191 liuteronas.

Į nuncijų, kuris seka visą bažnytinį ir politinį gyvenimą, kreipiamasi visokiais reikalais. Vilniaus ir Žemaičių vyskupai, klebonai, vienuolynai yra prirašę daugybę raštų, skundų. Žmogų persekioja vis tos pačios aistros, lydi tos pačios silpnybės. Ir čia matai anų laikų moralinių santykių veidrodį. Matyti patronato teisės (t. y. bajoro teisė pristatyti savo bažnyčiai kleboną) negerovės. Labai daug medžiagos yra apie Lietuvos vienuolynus. Toji medžiaga

sumaišyta su Lenkijos vienuolynų aktais. Po penkis tomus yra apie benediktinus, kapucinus, kamaldulius, karmelitus, pranciškonus ir t. t. Net apie jēzuitus, nors jie turi atskirą ir mums labai svarbų savo archyvą, yra čia medžiagos.

Nuo XVII amžiaus krinta į akis vis labiau pasigaunąs religinis uolumas. Apie Šiluvą sužinome daugiau iš vieno vyskupo konflikto su vienuoliais, o apie Žem. Kalvariją XVIII amž. vyskupas Lopacinskis labai vaizdingai rašys, kad ten kasmet per atlaidus iš visur suplaukia per 15,000 maldininkų. Žmonēs einą kalnus giedodami, vartodami triūbas (ar ragus). Bet vyskupas Romai nusiskundžia, kad Kalvarijoje atskiruose namukuose gyvenančios davatkos (jų per šimtą) neturinčios regulos, o kai kurios jų skandalingą gyvenimą vedančios ...

Šalia religinio uolumo faktų pačių nuncijų reliacijose (dar iš XVII amž.) randama minint ir pagonybēs liekanų. Bet visos mano aptiktos reliacijos jau iki šiol buvo žinomos, ar spausdintos lenkiškuose vertimuose (žr. mano strp. « Medžių kultas lietuvių religijoje », « Soter » 1938-39. — Žr. toliau šioje knygoje).

Mūsų kultūros istorijai svarbus dar kitas Vatikano Archyvo skyrius : « Nunziatura di Polonia », t. y., Vatikano Valstybēs Sekretarijato specialus « fondas », liečiąs tik Lietuvą ir Lenkiją (ca. 430 tomų). Čia yra visokios medžiagos. Man buvo, pav., įdomi Vilniaus vysk. Jurgio Radvilo labai energinga akcija 1581 metų vasarą prieš protestantų (« eretikų ») knygas Vilniaus knygynuose. Čia tuo reikalu yra keletas įdomių raštų, vienas jų — J. Radvilo laiškas net pačiam popiežiui. Visiems knygynų savininkams buvo įsakyta sudaryti parduodamų knygų sąrašus. Juos peržiūrēdavo vyskupas, arba jo įgaliotinis, ir, tik gavus raštu patvirtinimą, buvo galima surašytas knygas pardavinēti. O visos eretiškosios turējo būti naikinamos ir deginamos. Ano meto religinių karų epochoje (Vak. Europoje) tai neturētų nustebinti. Labai įdomus yra tuo reikalu platus vysk. Radvilo paaiškinimas uoliam katalikui, karaliui Batorui. Iš to laiško matyti visas Radvilo griežtumas protestantų atžvilgiu, kurių 1579 m., kaip rodo vienas sąrašas, keliasdešimt bajorų ir didikų per 21 dieną (VIII. 12 — IX. 2) atvirto katalikybēn. 1581 m. viename sąraše figūruoja 55 sugrįžēliai. Bet pats Radvilas gavo skaudžiai barti iš popiežiaus ir vos nebuvo nutrenktas nuo sosto, kai parēmē brolio Mikalojaus Christoforo (Lietuvos maršalkos) prašymą leisti jo tēvus — « eretikus », palaidotus « sinagogoje », perkelti į naują katalikų koplyčią.

Prieš eretikus buvo kieta linija. Ir pačioje Lietuvoje buvo prasidējusi didžiulē religinē akcija. Įkūrus jēzuitų Akademiją ir Kolegiją, Vilniaus vysk. Valerijonas Protasevičius dēkodamas rašē po-

piežiui, kad tai bus « arx et propugnaculum fidei Catholicae ». Buvo imtos greit daryti išvados. Tuoj jēzuitai buvo kurdinami Livonijoje. 1587 metais juos pasikvies į Žemaičius Merkelis Giedraitis. Dar gyvendamas Vilniuje, kaip aiškēja iš jo bylų, jis buvo susidraugavęs su jēzuitų viršininku. Tai, tur būt, ir palengvino jam gauti jēzuitų į Žemaičius, apie kurių veiklą jau šiek tiek yra minējęs St. Rostowskis veikale apie Lietuvos jēzuitus (2. leid. 1877). Tačiau dar penkeri metai prieš tai iš Vilniaus trys jēzuitai buvo nusiųsti į « Žemaičių Kiemą » — (Žemaitkiemį) prie Ukmergēs. Tai buvo « Misijos » punktas, iš kurio jie veikē Vidiškių ir Balninkų rajone.

Tos « Misijos » punkto vedėjas Jokūbas Laninskis yra palikęs labai įdomų aprašymą, kurio tik mažą dalelę tesunaudojo Rostowskis (111 — 112 p.), aprašydamas Žemaičių pagoniškus papročius XVI amž. gale. Tačiau jis fatališkai supainiojo. J. Laninskio laiško dvi kopijos Vatikano Archyve yra šitaip užvardintos : « ex missione Zmodecen(si) ». Lengva pamanyti, kad tai reiškia « iš Žemaičių misijų ». Tada viskas, kas ten plačiai aprašoma, per klaidą galima priskirti Žemaičiams, kaip padarē Rostowskis. Bet iš tikrųjų tas užrašas reiškis « Iš Žemaitkiemio misijos » (punkto). Vadinasi, daug kartų cituotieji Rostowskio sakiniai (vertimas liet. žr. « Soter » 1939) apie Žemaičių pagoniškus papročius, yra surašyti Ukmergēs srityje — Vidiškių ir Balninkų rajone, tarp kurių Žemaitkiemis yra pusiaukelēje. *Šitoji korektūra yra pati svarbiausioji šitame straipsnyje.*

Bet koks yra to įdomaus J. Laninskio rašto turinys ? Pirmiausia krinta į akis, kad vaišingumo ir derliaus, t. y., *Žemės dievybę — Žemyną* (Tellur Dea) pagerbdavo tik vienos moterys :

« ... Garbindavo Žemēs deivę rudenį. Tas prietaras buvo toks, kad kiaulę, ilgą laiką jai penētą, aukojo vienos tik moterys, burtininkę pasikvietusios. Ir taip pat jos vienos tą kiaulę, iškilmingai paruoštą, suvalgydavo. Ir jei kuri puotoje ką nors gērē iš deivei paaukotų gēralų, likusios mediniais virbais (rykštēmis) ją pliekdavo ir ragindavo. Vadovauti tam aukojimui išrinkdavo jaunavedę. Ji kitas moteris, kurios blogai elgdavosi, deivēs kerštu grasindama, sudrausdavo. Jeigu pati jaunamartē nieko deivei neaukodavo, buvo sakoma, kad ją pačią žaltys (serpens) amžinai persekiosiąs. Jeigu kas nors deivei (Žemynai) pašvęstuose namuose mirdavo, už bausmę panaši auka turējo būti atliekama per trejus metus. Bet jeigu įprastu laiku kas to aukojimo neatlikdavo, tai jie tikējo, kad tam žmogui, ar tų namų gyvuliui bus sutrauktas (suparaližuotas) kuris nors sąnaris ; arba tikriausiai kelionēje, ar ant slenksčio jam pastosiąs kelią žaltys. Tas pats atsitikdavo, jeigu kas nors kur nors rastą žaltį ar užmušdavo, arba dēl ko nors jį sužeisdavo.

« Man štai teko girdėti iš to, kuris liudijo pats matęs, kad, vos kažkas užmušė gyvatę, tuojau buvo sutrauktas ir supraraližuotas. Apie kitą pasakoja, kad piaudamas šieną pievos žolėje žaltį pamatė. Kur šis gulėjo, tos vietos neišdrįso (iš viso) piauti, ir tik iš tolo tą plotą apipiovė.

« Taip pat buvo paprotys, kad vien tik moterys vištą dievų motinai — nežinau kokio vardo — aukojo metų bėgyje.

« Taip pat buvo klaidatikystė, ir labai sunki, kai jie garbino Larą ir jį vadino Dimstipacin (— Dūmų viešpats ?). Mes jį galime pavadinti *dūmų ir ugnies viešpačiu*. Jų garbinimo ceremonija buvo ši : susirinkę į krūvą vien tik vyrai, aukodavo du viščiukus (« pullos gallinaceos ») ; ir tokiu pasiruošimu, kaip įstengdavo, puotaudavo iki kitos dienos nieko nepalikdami. O vandenį, kuriuo indus išplaudavo, į ugnį supildavo.

« Taip pat ir apie *bites* bujojo šitas prietaras : kitiems susėdus ratu ir burtininkui (« sortilegus ») tariant tam tikrus žodžius, aukodavo gaidį ir vištą. Sumaišę alų su medum (!) trigubą taurę vienu atsikvėpimu išgerdavo. Kiti turėjo paprotį tam reikalui paaukoti ožį ».

Toliau J. Laninskis aprašo *mirusiųjų vėlių* « maitinimą », kurį jau mini Dlugošas ; Jį aprašo ir Rostowskis. Į mirusiojo vėlę burtininkas, kaip Laninskis paduoda, kreipdavosi : « Štai tau, miręs brolau, maistą ir gėrimą aukoja šis tavo draugas ir giminaitis. Taigi valgyk ir gerk ! Bet žiūrėk, kad tavo ranka nieko iš mūsų gyvulių, ar žmonių nepaliestų ». Tai atlikus visi sėsdavo prie stalo, ir pirmą bet kokio valgio kąsnį numesdavo mirusiam ant žemės. Taip jie vargšai apsigaudinėdavo, tikėdami kad mirusiųjų vėlės kenčia alkį ... » Užbaigia jėzuitų tėvas apie tą prietarą : « jis buvo labai blogas, nes jis buvo sugalvotas daugiau girtuokliauti negu melstis ». Mūsų laidotuvių bei šermenų istorijai tos žinios vertos dėmesio.

Apie *Sekmines* pasakyta, kad šeimos « susinešdavo po atitinkamą kiekį javų ». Būdavo padaromas gėrimas, visi sueidavo krūvon. « Vieni dievams paaukoję avį, kiti ant upės kranto užmušę jautį, prie stalo susėsdavo. Tada burtininkui, ar kuriam kitam senesniam žmogui paragavus (gėrimo), visi, pirmą taurę laikydami rankose, didžiu balsu kviesdavo dievą valgyti ir gerti. Paskui gi prašydavo gero lietaus ir turtų ... ».

Tėvas Laninskis toliau aprašo : « Nieko nepradėdavo be prietaro. Pavyzdžiui, jeigu kieno sūnus ar duktė *susirgdavo*, pasikviesdavo burtininką. Atlikęs burtus, jis avinėlį už ligonį dievui paaukodavo. Užmuštąjį (aviną) vieni tik vaikai su tėvais suvalgydavo, o kailis tekdavo burtininkui ... Pagaliau, kai javų sėja prasidėdavo, pirmiausia būdavo aukojama višta ir gaidys ».

Labai yra ryškus gyvulio paaukojimas (« primicijos ») : « Kai

karvē pirmą veršį atvesdavo, pirmąjį pamilžtą pieną tik šeima sugerdavo. Jeigu bandoje gyvulys ką nors atvesdavo, tada tik tēvas su visa savo šeima, valgydami dievui paaukotąjį gyvulį, prašydavo prieauglio visų rūšių savo gyvulių. Ir tvirtindavo, kad niekam kitam nevalia buvo, išskyrus šeimos narius, ką nors (iš tų skerstuvių) ragauti ».

Labai įdomi šioji žinia, kur jaučiamas *naujojo* (*krikščionybēs*) *mokslo susipynimas su pagoniškais motyvais* : « Be krikšto mirusių vaikų lavonus (iš mūsų krikščioniškosios religijos mokslo tepildo ir saugo tik krikštą, pačiu Kristumi ir jo mokslu visai nesirūpindami), įkeldavo į *liepas* (jas laikydami šventomis), tvirtindami, kad nedera vaikus laidoti į žemę, nes ji esanti šventa ».

Čia tik galiu paduoti dar kelias ištraukas, reikalingas mūsų kultūrininkams, nes pats lotyniškas tekstas ir jo vertimas prie pirmos progos bus paskelbtas in extenso :

« Jie tikēdavo, kad kiekvienas *Žaibas* yra dievo strēlininkas (« sagittator »). Taip pat manē, kad mirusiųjų vēlēs, po tam tikro metų skaičiaus, *pereidavo į gimstančius* žmones. Bet visų blogiausių nedorybių buvo ta, kad jie *girtuoklystę* ne yda laikē, bet priešingai — ją skaitē už garbę ».

Misininkas rašo apie *vedybas* : « Savo moterystes sudarydavo, kartais iš namų jēga išvesdami mergaites, kartais jas laukuose pagrobdami »... Žinia, yra likę pēdsakų lietuviuose apie vogtines vedybas.

Tēvas Laninskis piktinasi, kad žmonēs nieko nežinojo apie Šv. Trejybę ir jos reikšmę, apie sielos nemirtingumą ir Kristaus atpirkimo auką. « Nei bažnyčių nelankydavo, nei rūpindavosi per visą savo gyvenimą eiti prie Sakramentų. Jie nieko daugiau nežinojo, kaip jie patys išsireikšdavo, kaip tik žemēs akējimą ir arimą (« occationes et arationes »). Pagaliau šventomis dienomis, taip pat ir Velykose, buvo įpratę nuolat dirbti. Ir tuos, kurie švęsdavo, juos pajuokdavo ir tinginiais vadindavo. Panašaus dalyko pavyzdį patys matēme pas kai kuriuos žmones, kurie, net ir mums žiūrint ir prikaišiojant, arē, piovē, akējo, dargi visomis šventomis dienomis. Bet buvo dar ir tokių — ir jų yra nemažai, kurie sako : nesvarbu, kas atsitiks po mirties, kad čia tik man būtų gerai ».

Nelengvas buvo tų jēzuitų pirmasis darbas. Pradžioje juos žmonēs su dideliu nepasitikējimu priēmē (tai plačiai aprašyta). Darbo buvo labai daug. « Tačiau *Kaukas* (« cacodoemon ») nesiliovē galvojęs mums įvairių pavojų, bet nuo visų mus apsaugojo Viešpats ». Vieną kartą Laninskis krito nuo lūžtančio tilto, kitą — pasibaidē jo arklys ir jį ilgai vilko iškritusį iš vežimo. Misijos ējo toliau : « Kaukas labai širdo, kad tokią didelę sielų daugybę, po jo priespauda

buvusią, mes išlaisvinome». Atrodo, kad pats vienuolis ēmē tikēti į Kauko galią!

Kai Laninskis nuvyko į Balninkus, rado ten apakusį ir kurčią kunigą. «Ir vis dēlto laikydavo mišias. Pagalvokite, kokiu būdu, kai nemato...».

Vykdydami savo misijas Vidiškių-Žemaitkiemio-Balninkų srityje, jēzuitai atkreipē dēmesį į socialinius santykius. Plačiai rašoma apie savęs užstatymą, atsidavimą baudžiavon (vadinamieji «zakupai»). Labai energingai jēzuitai naikimo pagonybēs liekanas.

Mane šiuo metu domina Lietuvos kultūrinis veidas dviejų šimtmečių (XVI-XVII) sąvartoje. Ypač norētųsi rasti daugiau medžiagos apie Merkelį Giedraitį. Bet, matyti, šis žymusis vyskupas daugiau veikē, negu rašē. Iki šiol Vatikano Archyve tesuradau vos tris originalius jo laiškus (su autentišku jo parašu), nors šiaip apie jį žinių (ypač apie jo politinę veiklą), vis pasitaiko. Tačiau pačios jo lygiai kaip ir Vilniaus vyskupijos, veidas išryškēja iš vadinamojo proceso bylų («Processus Consistorialis»). Iš 300 storulių tomų Lietuvos vyskupijas (jeigu dar pridēsime Seinus) liečia apie 30 tomų. Jeigu dar skaityti titulinių vyskupų bylas (Vilniaus vyskupų sufraganai buvo, pav., Methono — Graikijoje vyskupai), prisirinktų per 50 tomų. Toji medžiaga įdomi savo charakteriu. Numatant vyskupo kandidatą yra apklausinējami 5-6-7 liudininkai, rimti ir patikimi vyrai. Visas šitas kanoniškasis procesas yra nuncijaus žinioje. Yra 12-14 klausimų apie vyskupo kandidato asmenį ir tiek pat jų apie vyskupiją. Tokis apklausinējimas eina nuo XVI amžiaus. Jo, pav., neišvengē nē vysk. Valančius (Proc. Cons. t. 250). Jo apklausinējimo byla užima 116 gražiai kaligrafiškai surašytų lapų. Įdomus čia pateiktosios metrikos nuorašas, iš kurios matyti, kad Valančius, neva bajoriškos kilmēs žemaitis, yra gimęs 1799-XII.29. Tikroji jo gimimo data yra 1801.

Iš tokių bylų susidaro vaizdas apie asmenis (puiki biografijoms medžiaga) ir apie vyskupijas. Per porą šimtų metų galima sekti vyskupų rezidencijų (Vilniaus ir Varnių) vystymąsi. Iš aprašymų matyti, kad Varniai visą laiką buvo mažas miesteliūkštis. Per švedų karą (1655) beliko 80-100 namų, o gyventojų 400-600. Per būsimo vyskupo Antano Tiškevičiaus procesą 1740 m. po J. Karpio mirties paaiškēja, kad iki tol Varniuose buvo visi katalikai, ir yra tik vienas žydas. Per karus labai krisdavo vyskupo žemių pajamos. Ramiais laikais vyskupo (stalo) dvarai duodavo iki 30,000 auksinų, o po 1655 vos 6,000-10,000 per metus. Varnių vikarai vos gaudavo 100-200 auksinių. Nuolat įvairuoja klierikų skaičius Kražiuose. Jis po karo tesiekia vos 20. 1655 metų rusų antplūdis baisiai palietē Vilnių. Ten daug plēšta ir deginta. Esą, buvę labai daug

žudoma. Paduodamas skaičius 25,000. Vilniuje prieš tą baisųjį karą esą buvę skaičiuojama 10,000 namų, o gyventojų 70,000. Labai daug žmonių nuo rusų siaubo išbėgiojo, nes dar 1666 m. katalikų sakoma esant tik 20,000, o kitatikių 5,000. O namų tēra 3,000. Skurdus vaizdas!

Štai maždaug skubota charakteristika man jau pažįstamų archyvo fondų, kurie Lietuvos istorijai duoda daug medžiagos.

ČIA VISAI KITAS PASAULIS

Vatikano archyvai! Galvon jie man įstrigo, studijuojant Lietuvos universitete Kaune. Jau 1920 m. vasarą ieškojau progos pasikalbēti tuo klausimu su Palangoje gyvenančiu kan. Prapuoleniu, kuris gerai pažino Romą. 1929-30 m. žiemos semestrą studijavau pas Haeckelį Muenchene, Vokietijoje, ypač atsidēdamas senųjų raštų skaitymui (paleografijai) ir senųjų dokumentų mokslui (diplomatijai).

Haeckelis per savo paskaitas ir pratybas mums kaldavo ir kaldavo apie neišsemiamus Vatikano archyvus visoms krikščioniškoms tautoms ir vis ragino domētis tais praeities turtais.

Universitetinis darbas Lietuvoje neleido išvykti ilgesniam laikui. Kaip tremtinys tačiau 1946 m. pradžioje vēl ēmiau galvoti apie Vatikano versmes, kaip prie jų prieiti ir jas atverti mūsų istorijai. Rašytojas A. Vaičiulaitis, kuris buvo gyvenęs Romoje, dējo daug pastangų mane Romoje įkurdinti. Daug laiškų prirašē, bet lēšų klausimas ir kitos kliūtys reikalą dviem metam užmigdē. Buvau nurimęs ir vos-vos neišvykau Amerikon.

Vysk. V. Padolskis sutiko man porai metų duoti stipendiją, o 1948 m. rugsējo mēn. Apaštališkasis Delegatas Kan. F. Kapočius savo vizito metu Romoje išaiškino techniškus atvykimo reikalus. Per B. Krištanavičių S. J. parūpino iš archyvo vadovybēs leidimą, padējo sutvarkyti kitus formalumus. Kai gavau iš kun. V. Širkos (Balfo kolegija) reikalingas raštiškas pragyvenimo garantijas, nesunkiai gavau ir vizas. Tad lengva širdim, atsiēmęs iš Amerikos konsulato savo dokumentus ir laikinai numojęs ranka į galimybę patekti į Ameriką, atvykau Romon.

Tas atvykimas mano paties gyvenime buvo didelis lūžis Lietuvos istorijos mokslo naudai, staigus posūkis, didesnis negu man pačiam atrodē. Romoje nuolat žvelgiau iš senų dokumentų į veidą anai didingai Lietuvos praeičiai, kai po kojomis buvo tik svetima žemē, kuri vis norējo ir nori tavimi nusikratyti. Iš dokumento kalbanti praeitis pasidarē tikra paguoda. Visai kitas ir atskiras pasaulis.

Tai ne jaukus gyvenimas kompaktinėje stovykloje tarp draugų. Bet tas « pasaulis » čia reiškia vienatvišką ir studentišką stiliaus gyvenimą.

Studijos archyvuose

Esu studijavęs keturiuose archyvuose. Trimis atvejais rinkau medžiagą Karaliaučiaus ordino ir hercogo archyve. Tos medžiagos dalį sunaudojau dizertacijai ir darbui apie Lietuvos valstiečių luomo išsivystymą. Porą mėnesių 1933 m. pavasarį praleidau valstybiniame Dancigo archyve, kur aptikau daug medžiagos apie Lietuvos ekonominius santykius su Dancigu. Pasiremdamas abiejų archyvų medžiaga, parašiau habilitaciją apie prekybinius Lietuvos ir Prūsų santykius (santrauka 1933 m. « Židiny ») ir knygą — « Lietuvos prekyba su Prūsais » (I, 1934). Dar daugiau surinktos medžiagos liko nepanaudota.

Buvau pradėjęs Berlyno Dahlem'o valstybiniame Prūsijos archyve rinkti medžiagą apie Sūduvą — Suvalkiją po prūsais (1795-1807). 1936 m. vasarą Rygos miesto archyve prisirinkau medžiagos apie Lietuvos ir Rygos ekonominius santykius, nes buvau numatęs išleisti tos rūšies studiją.

Visa tai buvo daugiau ar mažiau tik trumpi pasišvaistymai po kaimyninių kraštų archyvus. Niekuomet nebuvo tekę atsidėti tik archyvo studijoms, kaip dabar.

Lietuva Vatikano archyvuose

Vatikano archyvai (jų yra ne vienas !) tikrai yra neišsemiama versmė, ir vieno žmogaus jėgos čia nedaug tegali padaryti.

Dviejų mūsų etnografinių vyskupijų (Vilniaus ir Medininkų) medžiaga paprastai yra įglausta bendrai tarp šimtų pasaulio vyskupijų, tai savos medžiagos atrinkimas pasidaro kartais tikrai labai sunkus. Pasijunti lyg svirne, kur tarp daugybės tūkstančių tonų svetimų ir tau nereikalingų javų iš bendros krūvos reikia išsirinkti negailestingai ten išbarstytus kelis centnerius savų kviečių, iš įvairiausių vietų surinkti grūdas po grūdo.

Kas tik ateina į Vatikano archyvą, turi žnoti, kad teks daug tomų perversti, ir juose, galbūt, sau nieko nesuras. Jeigu man šiandien kas krūvon suneštų visus tuos tomus, kuriuos teko peržiūrėti, vargu norėtųsi patikėti, kad jų buvo tiek daug.

Štai, pvz., yra fondas, vadinamas « Suplikų registeris ». Visi prašymai, kurie Romos Kūrijoje būdavo patenkinami, buvo surašomi į didžiules laikraštinio formato knygas. Per 550 metų (1342-1899) jų prisirinko 7365 tomai. Kodėl tiek daug ?

XVI amžiuje čia per vieną savaitę buvo prirašoma 300 tokių lapų (ne puslapių) tomas. Pav., 1525 m. sausio 11-18 d. buvo užpildytas visas tomas ir jame tėra tik viena Vilnių liečianti suplika (tomas 1716). Taip tik vyskupo Merkelio Giedraičio laikams (1576-1609) susidarė 679 *tomai*.

Visi, kas tik į tą fondą kiek nors žvelgė, iškelia jo didelę mokslinę reikšmę, nes jame daug konkrečios medžiagos. Bet kai 10 tomų peržiūrėti reikia paaukoti ištisą savaitę laiko, tai kitų tomų studijavimą palikau vėlesniems tyrinėtojams. Šitaip liks paslaptyje toji brangi medžiaga apie Lietuvą, tol, kol atsiras pagaliau pasiryžėlis, kuris galės tam fondui atsidėti jį studijuoti ne vienerius metus. Vieno žmogaus jėgos, iš tiesų, čia nedaug tegali aprėpti.

Fonduose, kurie neturi katalogų, reikia žiūrėti tomų tomus puslapis po puslapio. Tad džiaugsmas yra didelis, kai svetimų dokumentų jūroje surandi kokį naują nežinomą ir originalų dokumentą. O tokių gausių fondų yra daug. Štai popiežiaus laiškų — « Brevių sekretarija » (1554-1845) apima 5660 tomų. Ir čia kartais pasidaro darbas panašus į pastangas surasti tik apgraibom žinomoje ežero vietoje nuskendusį sužadėtinės žiedelį...

Vatikane labai rūpestingai būdavo saugojami išleidžiamųjų raštų nuorašai. Vadinami « Registra Vaticana » (1198-1605) apima 2041 tomą. Šitame fonde, be kita ko, yra visų popiežiaus *Mindaugui rašytų laiškų nuorašai.* « Registra Lateranensia » (1389-1847) turėtų būti 2496 tomai, Šitą fondą tačiau *palietė didelė nelaimė.*

Napoleonas I Vatikano archyvą buvo išdanginęs Paryžiun. Kai paskui reikėjo Romon dešimtimis tūkstančių tomų atgal sugrąžinti, dalis nuėjo « silkėms vynioti ». Nesąžiningi gabentojai dalį transportui skirtų lėšų manė sau tokiu būdu susitaupyti. Šitaip Paryžiuje žuvo vien iš « Registra Lateranensia » daugiau kaip 1000 vertingų tomų. Sakoma dar, kad dalis jų virto pelenais kai vežant reikėdavo pakelėse pasišildyti...

Iš Vatikano archyvo 250 fondų pirmiausia teko sustoti ties tais, kurie turi daugiausia medžiagos apie Lietuvą. Bet kartais visai netikėtai pasitaiko dokumentų. Ką bendro, rodos su Lietuva galėtų turėti popiežiaus nuncijus Ispanijoje? Bet ir jis Romon praneša įdomių žinių. Dėl to reikia pasižiūrėti ir į « Nunziatura di Spagna », dar akyliau reikia vartyti « Nunziatura di Germania » ir t. t. Kai kurie fondai sistemingai apie Lietuvą patiekia geros medžiagos.

Archyvo didumas

Medžiaga Vatikano archyve yra tiek pat gausi, kiek pats archyvas yra didelis. O jo didumą iš dalies gali pavaizduoti tokis įrašas mar-

muro lentoje : kai popiežius Pijus XI didelę dalį Vatikano archyvo perkėlė į buvusias Vatikano muziejaus galerijos patalpas, tai jose pristatė lentynų archyvo foliantams tik 13.000 metrų, vadinas 13 km. Pabrėžiu, tai yra tik svarbiausia archyvo dalis, nes dar atskirai yra laikomi kiti fondai, į čia neįskaičiuojama *Vatikano bibliotekos* rankraščių skyrius, kur tarp 25.000 kodeksų yra Barberini, Ottoboniani ir kiti fondai, o juose įdomios korespondencijos apie Lietuvą.

Apskritai reikia pasakyti, kad didelė dalis Lietuvą liečiančios medžiagos iki XV amžiaus galo jau yra *paskelbta*. Mūsų Gedimino-Vytauto laikams vargu kokia nauja žinutė beužkibtų. Užtad XVI amž., nuo kurio antros pusės medžiaga vis gausėja ir gausėja, atsiranda jau daug ko nežinoma. « Aidų » skaitytojai (1951 m. Nr. 3-7) galėjo tai įsitikinti. Vadinas, ir apie užkampinę Medininkų vyskupiją čia prisirinko medžiagos.

Medžiagos surinkimas

Surastą medžiagą nufotografuoju arba nusirašau. Fotografavimą pirmiau atlikdavo kiti. Jėzuitų archyvas, kuriame jau, rodos, viską apie Lietuvą esu surinkęs, labai rūpestingai pats atlikdavo ir filmavimą. Vatikane pats dabar fotografuoju. Tėvai pranciškonai įtaisė man specialią aparatūrą fotografuoti. Povincijolas Tėvas Vaškys (1950-51) rodė daug dėmesio mano darbui, o pranciškonų istorikas T. V. Gidžiūnas visą laiką yra entuziastingas rėmėjas. Mano iš pranciškonų gautoji aparatūra tinka ir filmams skaityti. Šiuo metu vakarais kaip tik skaitinėju tokius filmus, kurių prisirinko nemažas kiekis. Filmuose yra per 26,000 lapų. Tiksliai net nebežinau, nes daug filmiukių, kur lapai nedideli, talpina ant vienos nuotraukos du puslapius. Taip yra nufotografuota jėzuitų archyvo metinės apyskaitos, kur liečiama Lietuvos jėzuitų veikla.

Filmavimas tačiau nėra geroji priemonė. Ji neišsaugo ilgam laikui dokumentų. Filmai turi būti rūpestingai prižiūrimi. Jie nemėgsta kiek drėgnos patalpos. Pasirodė, kad mano kambarys jiems laikyti netinkamas. Apskritai tik mikrofilmuose laikant svarbius dokumentus, su laiku gali atsirasti visokių netikėtinumų. Nors pats jokios laboratorijos neturiu. bet daugiau kaip tūkstantį persivesdinau į pozityvus. Svarbesnius dar net nurašiau. Yra dokumentų, kurių turiu : filmą, pozityvą ir nuorašą.

Archyvuose visuomet pasitaiko daug dokumentų, kurių negalima nufilmuoti. Štai, pvz., lapas į knygas taip įsiūtas, jo galas teksto visai nepatenka į fotografiją. Arba vėl, per šimtus metų antrojo puslapio raštas taip prasimušė į pirmąjį, kad tik didelėm pastangom galima įskaityti originalą ; arba vėl — tas originalas yra jau sky-

lētas ir trupa ir t. t. Tokius lapus prisieina nurašyti. Iš Vatikano, Jēzuitų ir kitų archyvų ištisai padarytų nuorašų yra jau prisirinkę per 5600 lapų. Propagandos kongregacijos archyve iš viso neleidžiama fotografuoti, čia nuorašus mašinēle parūpina (1 pusl. 12 amer. centų) paties archyvo tarnautojai. Jų čia prisirinko 430 lapų.

Visa surinktoji medžiaga (filmai, nuorašai, atvirutēs formato ištraukų kartoteka) yra taip sutvarkyta, jog kiekvienas bet kada tiksliai žinos, iš kurio arhyvo ir kuris puslapis yra fotografuotas, ar nurašytas. Surinkta medžiaga turēs pasinaudoti ir kiti. Mano vienas iš didžiausių rūpesčių bus, kaip tą visą medžiagą ir filmus laimingai išsaugoti ir vieną dieną pargabenti į Lietuvą.

Visa minimoji medžiaga su mažomis išimtimis patenka į 70 metų laikotarpį (1560-1630). Tiesa, iš jēzuitų archyvo medžiaga, ypač kolegijų istorijai Lietuvoje, yra surinkta iki pat galo. Toji medžiaga pasirodē ypač svarbi mūsų kultūros istorijai. Iš propagandos archyvo išrinkta medžiaga taip pat visam 18 amž., juk pati kongregacija atsirado 1622 m.

Studija apie Merkelį Giedraitį

Beveik metus buvau atitrauktas kitiems darbams. Per tą laiką būčiau tikrai baigęs studiją apie Merkelį Giedraitį. Keturių skyrių medžiaga buvo spausdinta « Aiduose ». Kitų dviejų skyrių šaltiniai ten taip pat greit turētų pasirodyti. Juose kalbu apie lietuvių kalbą viešajame Lietuvos gyvenime XVI-XVII amž. Stengiausi duoti naujų šaltinių apie lietuviškus pamokslus (yra sąrašai XVII amž. Kauno, Vilniaus ir kitų jēzuitų, sakiusių pamokslus lietuviškai). Įdomu, kad per visą XVII amžių *Jēzuitai lietuviškai sakydavo pamokslus Karaliaučiuje.* Ten eilę metų pamokslininkavo žinomi rašytojai Jaknavičius ir Šrubauskis. Tuose dviejuose skyriuose kalbu taip pat apie lietuviškus giedojimus bei vargus, atsiradusius bespausdinant pirmąsias lietuviškas knygas ir kt. Liko dar 8 skyriai, kurie visi yra gavę juodraštinį pavidalą.

Kažkur esu sakęs : niekada nesigailēsi savo darbą viešumai paskelbęs. Ypač tai tinka archyvine medžiaga paremtam darbui. Paprastai medžiagos rinkimas ilgai trunka, vis atsiranda naujų šaltinių. Taip yra atsitikę su skyriais, kurie jau paskelbti. Taip bus ir toliau.

« Merkelis Giedraitis » nēra vien tik vyskupo monografija. Antrinē antraštē yra « Lietuva dviejų šimtmečių sąvartoje ». Stengiuos duoti jo laikotarpio kultūrinį paveikslą ir apskritai visą foną ir privesti iki 1633 m., kada prasideda vysk. Jurgio Tiškevičiaus laikai. Šitą darbą, į kurį iš visų ligšiolinių darbų daugiausia triūso

būsiu įdėjęs, maloniai apsiēmē išleisti visiem žinomas didysis nepelningų knygų leidējas ir mūsų kultūros mecenatas prelatas Pr. Juras. Jis mano darbui Vatikane parodē ypatingo dēmesio.

Kitų tantų mokslininkai

1951 m. Vatikano archyve dirbo 32 tautų tyrinētojai. Lietuvių buvome tarpais du. Čia dirbo muzikas kun. K. Senkus, kuris mūsų giedojimo ir muzikos istorijai prisirinko vertingos medžiagos. 1952 m. Vatikano archyvuose triūsē 24 tautų atstovai. Į metų galą vēl buvome du lietuviai. Kun. R. Krasauskas ēmē atsidējęs studijuoti vysk. J. Tiškevičiaus laikus. Jis žada apie tą vyskupą parašyti dizertaciją. Yra džiugu, kad mes patys labiau susidomime ta medžiaga, daugiau kreipiame dēmesio į patį šulinį, iš kurio svetimų tautų vyrai nuo L. v. Pastor laikų vis semia. O mes esame dar tik pradžioje savo darbo. Bet vis šis tas. Kai 1949-1950 m. iš lietuvių čia vienas tesēdējau, jausdavausi kartais kaip toji maža skruzdėlytē prie didžiausios krūvon suvilktos kaugēs,

Kitų tyrinētojų tarpe turiu daug pažinčių. Čia tokia atmosfera : jei ko kas nesupranta, tuoj kito klausia. Iš to mezgasi ryšiai. Iki 1951 m. galo čia dirbo buvęs mano prof. W. Holtzmann, ord. profesorius Bonnoje. Tarp kita ko, jisai, būdamas 1916 m. Kaune kaip vokiečių karininkas, aptiko Žemaičių vyskupijos įkūrimo dokumentų originalus ir juos paskelbē 1917 m. *Zeitschrift fuer die Geschichte des Oberrheins*. Nepaskelbti jo dalykai dabar pateko man. Jis jau sakēsi nebeužtenkąs laiko prie tų dalykų grįžti.

Dabar sēdi čia penki vokiečių valdžios stipendininkai su 60.000 lirų mēn. (apie 100 dol.). Prancūzų studiozai, kurie gyvena savo Institute (Farnezēs rūmuose), mēnesiui gauna po 100.000 lirų (apie 150 dol.). Pasižiūri į tokius kaimynus ir pagalvoji, ką reiškia, kai pati valstybē imasi rimtos iniciatyvos ...

Šiuo metu dirba Vatikano archyve žymiausias lenkų emigracijos istorijos prof. O. Haleckis (Fordhamo universiteto profesorius). Jis rengiasi rašyti apie bažnytinę uniją 1596 m. Varto dabar mano prieš metus išžiūrētus tomus. Kartais pasikeičiame archyvinēmis informacijomis. Apskritai, Vatikano archyvas iš mano pažįstamų mokslo įstaigų yra vienintelē vieta, kur yra tokia palanki dvasia moksliniam darbui. Tai didelis archyvo prefekto A. Mercati (kardinolo J. Mercati brolio) nuopelnas, kuris dabar atšventē 82 metus.

Rinkdamas mirusiųjų amžių medžiagą iš dulkētų archyvų, nenorējau apleisti ir « gyvojo archyvo » neužkabinęs — vysk. P. Būčio. Jis slēpē savyje daug praeities. Dažnai ir archyvai buvo uždaryti, ir tuo metu surašiau vysk. P. Būčio atsiminimus. Spējau pabaigti

pačiu laiku. 1951 m. buvo paskelbta tik trumputės ištraukos. Gal vėliau jie ir atskira knyga pasirodys. Be to, buvo surašyti ir Tėvo Rėklaičio įdomūs atsiminimai. Juos dabar pats perrašinėja, stipriai papildydamas. Taip pat vertingų atsiminimų bei pastabų davė man Tėvas J. Vaišnora. Šie atsiminimai vaizduoja Suvalkijos gyvenimą prieš pirmą D. Karą ir tuoj po jo.

Darbo sąlygos

Šiuo klausimu noriu tik bendrai atsakyti, Nors Lietuva per visą nepriklausomybės laiką Romoje išlaikė dvi pasiuntinybes (Vatikano ir Kvirinalo) ir turėjo gražius nuosavus rūmus prie Italijos vyriausybės, tačiau neatsiuntė valstybės lėšomis apmokamo nė vieno tyrinėtojo į Vatikano archyvą. O šiaip tėvynėje dažnai mėgdavome po praeitį sukinėtis. Šiandieną tokios sunkios sąlygos, tad dar labiau tegalima remtis tik privačia iniciatyva ir tik privačiai teikiama parama.

Be aukščiau minėtų asmenų reikėtų dar prisiminti ir eilę kitų, kurie savo uždarbiu prisidėjo prie sėkmingo medžiagos surinkimo; tai kan. prof. dr. J. Končius, tėvai jėzuitai, kun. Jonas Pakalniškis ir kiti. Ministeris P. Žadeikis savo iniciatyva taip pat vienkartine pašalpa parėmė medžiagos rinkimą.

*

Vatikano Archyvas

Slaptasis Vatikano archyvas jau įkurtas Inocento III 1198 m. Per septynis šimtus metų jis sutelkė daug brangios medžiagos. Dabar jis susideda iš 8 archyvų. Dokumentai yra rūpestingai susiūti į tomus, 14 a. kiekvienas tomas turi 2000 dokumentų. 1901 m. po daugel metų darbo buvo išleistas pirmas kataloguotos medžiagos vadovas, kuris nurodė kaip susigaudyti dideliuose medžiagos labirintuose.

Popiežius Paulius V pastatė pagrindinius archyvo rūmus 1611-13 m. Vėlesni popiežiai nuolat plėtė archyvą, o pop. Pijus XI praplėtė patalpas ir sumodernino visus įrengimus.

Vatikano bibliotekos istorija

Jau pirmaisiais krikščionybės laikais Romoje buvo daromos knygų ir archyvinės medžiagos kolekcijos. Dažnas Apaštališkojo sosto kilnojimasis, karai ir Romos naikinimai padarė šiems vertingiems rinkiniams daug žalos.

Martynas V, perkėlęs popiežiaus būstinę atgal į Romą, padarė pradžią skaityklai, kuri jau Eugenijaus IV laikais turėjo 340 manuskriptų. Mikalojus V čia perkėlė Konstantinopolio bibliotekos likučius. Gi Siksto IV laikais biblioteka turėjo 2527 kodeksų graikų ir lotynų kalbomis ir didelį dokumentų rinkinį. Vėliau kiti popiežiai rūpinosi bibliotekos plėtimu, naujais pastatais. Taip Vatikano biblioteka augo ir plėtėsi.

1622 m. Bavarijos elektorius Maksimilijonas jai padovanojo Heidelbergo biblioteką. Buvo sutelkta daug arabų, syrų-kaldėjų, turkų rankraščių, Avignono bibliotekos kodeksai, turtingųjų šeimų rinkiniai bei dokumentai.

1902 m. pop. Leonas XIII padarė bibliotekai svarbų įnašą, nupirkdamas knygų už 525.000 frankų. Vėliau pavadinta Vatikano Apaštališkąja Biblioteka.

ŠIS TAS IŠ JĖZUITŲ ARCHYVO ROMOJE

Noriai ir lengvai pasakojama mūsų istorijose apie garbingus ir didelius lietuvių tautos *karo* žygius. Visad žavimasi, kai Algirdas, pvz., siekė pačius Maskvos mūrus, kada Vytautas triuškino kryžiuočius prie Tanenbergo ar tramdė Pskovą ir Did. Naugardą... O kultūrinis anų laikų vaizdas išeina daug blankesnis, ir jį žymiai sunkiau duoti. Juo nuodugniau ir nesidomėjome, todėl ir rašyta yra lietuvių praeities kultūriniais klausimais daug kartų mažiau, negu, pvz., apie vieną tik Žalgirį.

Surasti Lietuvius Lietuvos Istorijoje

Bet kai tie didieji karo ir politikos žygiai pasibaigė, istorijos mylėtojui pasidarė vis sunkiau kalbėti apie Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos praeitį. Mūsų Narbutas kelblumo išvengė, vykusiai pasiteisindamas, kad jis «laužo savo plunksną ant Žygimanto Augusto grabo», nes po Liublino unijos (1569) jis jau nebematė atskiros Lietuvos istorijos.

Šiandien tačiau apie tai visai kitaip galvojama. Jei toji unija reiškė tik dviejų valstybių federaciją kaip lygaus su lygiu, tai lietuviai ir Lietuvos visa tolimesnė istorija negalėjo būti įglausta į kaimyno bendrą praeitį. Tą atskirą mūsų istoriją *dar reikia atsidėjus tirti, ją atkurti, atstatyti*, tiesiog iš praeities dulkių prikelti ir parašyti.

Sakau, ją reikia prikelti, nes lietuvių tautos istorija, kaip galima pastebėti net iš įvairių Romos bibliotekų ir archyvų, yra daugeliu atžvilgiu vis dar *pasisavinta, užvaldyta, tiesiog pagrobta*... Įvai-

riuose rinkiniuose, kataloguose, kartotekose ir t. t. ji dažniausiai *įglaudžiama* į bendrą Lenkijos skyrių.

Vadinasi, reikia pirmiausia atsiimti, kas teisėtai priklauso, ir drauge reikia « surasti » lietuvius Lietuvos istorijoje. Tokį reikalavimą beveik prieš porą dešimtų metų buvo iškėlęs Dr. A. *Šapoka*. Šiandien dar tikrai tas šūkis pilnai tebegalioja.

Tame ieškojime, žinoma, svarbią vietą turi užimti pačios tautos gyvenimo, jos kultūrinių, religinių ir socialinių santykių tyrinėjimas. Šiandien dar būtų per sunku vienam žmogui duoti platų Lietuvos praeities kultūros vaizdą. Ir čia turėsime pasitenkinti smulkiais vaizdeliais, kuriems daug medžiagos duoda jėzuitų pranešimai, randami *jėzuitų ir Vatikano archyvuose*. Bet ir tie paveikslai parodys, jog tautos etnografinis kūnas visada buvo gyvas. Gyvas jis buvo ir tada, kai Vytautinė *valstybinė sąmonė* pamažu bajorijoje ėmė apsilpti. Anais laikais, žinoma, dar negalėjo būti jokios kalbos apie tautinę sąmonę mūsų prasme. Bet žmonės buvo prisirišę prie savo papročių, prie savo dvasinio pasaulio, t. y., prie tų dalykų, kurie mus šiandien labiausiai domina.

Misijonierių pranešimai apie Lietuvą

Skleisdami visu uolumu Lietuvoje katalikybę, jėzuitai XVI amž. gale ir susidūrė su tuo paprasto žmogaus pasauliu, su jo burtais ir tikėjimais. Jie, žinoma, labai stebėjosi ir jaudinosi dėl begalinio žmonių tamsumo, jų nežinojimo tikėjimo tiesų ir t. t.

Šiandien Bažnyčioje yra gerokai pasikeitęs nusistatymas misijų kraštuose aptinkamos pagonybės ar stabmeldybės atžvilgiu. Stengiamasi tas tautas *pažinti*, suprasti ir ištyrinėti jų papročius, rinkti jų etnografinę medžiagą. Juk tokiu būdu yra atsiradęs labai įdomus misijų muziejus Laterane, Romoje (jis jau yra perkeltas į Vatikano muziejų. *Red.*). Anais laikais, kaip matysime, visur tos pagoniškos liekanos būdavo tuoj visu uolumu sunaikinamos, tuoj nepaprastai griežtai pasmerkiamos. Bet ir tokiu nusistatymu eidami uolieji misijonieriai, kurių didelį kultūrinį įnašą Lietuvos istorijoje būtinai reikės atskirai apžvelgti, yra palikę mums labai įdomių aprašymų. Šie randami paprastai jų metiniuose pranešimuose apie savo veiklą.

Visi istorikai tur būt sutiks, kad *jėzuitų* atvykimas Lietuvon reiškė nepaprastos kultūros reikšmės įvykį. Lietuvoje jie iš visų vienuolynų daugiausia yra nuveikę. Atvyko jie Lietuvon gana anksti, Liublino unijos metais (1569). O tada dar jėzuitai nedaug kur tebuvo spėję įsikurti Vokietijoje ir vos keliose vietose Lenkijoje. Greitu laiku jie visą Lietuvos valstybę, net Livoniją, aptraukė tinklu savo kolegijų, kunigų seminarijų, rezidencijų ir misijų punktų.

Labai gyvą aktyvumą jie parodė *Lietuvai priklausančioje Gudijoje*. Savo kolegijas jie laikė Minske, Nesvyžiuje, Oršoje, Pinske, Polocke, Slucke, Vitebske. Pinske, Slucke ir Polocke buvo ir kunigų seminarijos. O kiek daug jėzuitų čia turėjo « misijų punktų », siekiančių net tokius Didž. Lietuvos Kunigaikštijos centrus ir miestus, kaip Homelis, Turovas, Borisovas, Bobruiskas... iki bažnytkaimių, kurių buvo dešimtimis.

Lietuvos provincijai priklausė... Varšuva

Jėzuitai buvo pasidarę Gudijoje didžiausi bažnytinės unijos organizatoriai, jos skatintojai ir vėliau palaikytojai. Toji Gudija ištisai priklausė į 1608 m. jėzuitų įkurtą atskirą « Lietuvos provinciją ». Į ją priklausė visi Rytprūsiai, net *Mozūrija su Varšuva, Plocku ir Pultusku*. Visa dabartinė Latvija ir Estija, t. y. Livonija, buvo atskiros Lietuvos provincijos dalys. Šiandieninėje Latvijoje buvo atskiros rezidencijos bei kolegijos, kurių intensyvūs misijiniai patarnavimai siekdavo ne tik Latviją, bet ir Vilniaus krašto Vidžius, šiaurės Lietuvos Žagarę, Joniškį, Linkuvą ir t. t.

Kaip Guduose jėzuitų veikla beveik per du šimtus metų buvo išimtinai nukreipta prieš stačiatikybę, o Livonijoje labiausiai prieš Liuterio ereziją, taip tikrojoje Lietuvoje jėzuitai labiausiai turėjo kovoti dviem frontais : prieš protestantizmo bangą ir prieš gyvą, tiesiog žėrinčią pagonybę.

Lietuvoje, žinoma, buvo taip pat pristeigta kolegijų : Kaune, Gardine, Ilukštoje (dabar Latvijos pusėje), Naugarduke, Vilniuje, Žadiškyje (į šiaurę nuo Smurgainio), Kražiuose ir viename paprasčiausiame kaime ant upės Šiaurės (Dubysos prieupio) kranto. Niekam dabar, turbūt, nė į galvą nebegalėtų ateiti, kad *Pašiaušėje* beveik pusantro šimto metų buvo pagarsėjusi kolegija. Dvi kunigų seminarijos buvo Vilniuje ir po vieną Kražiuose ir Varniuose. O misijų punktų Lietuvoje taip pat netrūko, ir įvairiais laikotarpiais jų galima priskaičiuoti lietuvių gyvenamoje Lietuvoje iki 25.

Lietuvon atvykę jėzuitai rado gana liūdną vaizdą pastoraciniu atžvilgiu. Ištisos sritys dešimtimis metų nemačiusios kunigo. Senieji žmonės be jokio religinio paruošimo. Nedaug jų buvę kada nors išpažinties. Bažnyčios mokslas jiems buvo, galima sakyti, dar visai svetimas arba labai menkai suprantamas. Kitaip ir negalėjo būti, nes bažnyčių dar tiek nedaug tebuvo. Lietuvos pasieniuose (Kuršas, Paprūsė) iš viso jų dar trūko.

Lietuvos valdovams — krikštytojams (Vytautas, Jogaila) buvo pirmiausia rūpėję *politiškai* panaudoti katalikybę kaip veiksmingą ginklą prieš vokiečių ordiną, parodant, kad lietuviai jau yra krikš-

čionys. Gera oficiali pradžia buvo padaryta. Buvo sudaryta bažnytinė organizacija, įsteigiant dvi vyskupijas. Buvo šiek tiek pastatyta bažnyčių. Bet pagaliau, kai baigėsi karai su ordinu ir kada atėjo ilgokas taikos laikotarpis, tada politiškai nebebuvo reikalo visur demonstruoti, kad Lietuva jau pagaliau katalikiška. Tad iki pat protestantizmo bangos bažnyčių skaičius gana silpnai teaugo, ir, galima sakyti, visai nebuvo vidaus misijų. Nebuvo ir jokios kunigų seminarijos krašte. Tad pasigaminimas savų kunigų ilgai Lietuvai sunkiai davėsi, ir ta bėda vis buvo jaučiama.

O protestantai pradėjo skelbti šen bei ten kažkokį panašų tikėjimą, ėmė aiškinti skirtumus, prasti žmonės nė prieš pusantro šimto metų pagarsintojo dar nebuvo perpratę... Ir kas tą liaudį galėjo apšviesti, jei daug kur iki bažnyčios reikėjo vienos — dviejų — trijų dienų žygio, o ten sėdėjo « nebylys apaštalas », ateivis iš Mozūrijos, sėdįs kurioje nors turtingesnėje klebonijoje, o kitas jam paskirtas parapijas valdąs per labai silpnai atlyginamą vikarą. Sukaupti po kelias bažnytines vietas tada buvo prasiplatinęs paprotys Lenkijoje, ir jis lenkų kunigų buvo perneštas Lietuvon.

Įdomūs Pranešimai

Tad tos čia labai trumpai suminėtos aplinkybės iš dalies jau paaiškina, kodėl jėzuitai Lietuvoje rado tokį stebinantį vaizdą. Pagrastai tokios « žydinčios » pagonybės pavyzdžiu nuolat pastatomi Žemaičiai. Daug kartų mokslo knygose vis minimas liūdnas vyskupo Merkelio Giedraičio laiškas jėzuitų generolui, ar vieno jėzuito (Laninskio) pranešimas iš 1583 m., priskiriant jį Žemaičių kraštui.

Bet čia reikia pasakyti, kad tas be galo įdomus pranešimas lietuvių kultūros istorijai liečia tik Aukštaičius, Ukmergės sritį — Žemaitkiemį. Yra aišku, nes 1583 m. dar joks jėzuitas į Žemaičius nebuvo įkėlęs savo kojos (nebent jėzuitas M. Sedkovskis, kuris su vizitatorium T. Pekulu 1579 m. važinėjo po Žemaitiją. *Red.*). Antra, grubios pagonybės apraiškų tada dar labai daug buvo aptikta ir *kaimynuose latviuose*, nors juos ordinas oficialiai žymiai anksčiau buvo krikštijęs.

Štai žymus ano laiko misijonierius jėzuitas Petras *Kuliešius* 1599 m. gale už 12 mylių į šiaurę nuo Rygos (Lemsalos ir Vansalos srityse) rado šimtais latvių dar niekada nebuvusių išpažinties. Jis pats paaiškina, kad ten plačiame ruože nėsą nei bažnyčios, nei kunigų. Ir tas iš Lietuvos kilęs jėzuitas mums pasakoja apie latvių žmonių prietarus ir jų tikėjimus — ištisus puslapius. Čia minimas Perkūnas, medžių įdvasinimas (« Elves Deves »). Įdvasina jie ir tai, ką mes pavadintume « Žemyna », « Zemes Deves ». Pažymėtinas « dievų

motinos » kultas, kurį puotaudamos atlieka vien tik moterys. Netrūksta čia vardo ir « didžiojo dievo » — « Lielo Deves ». Misijonierius mini įvairių pagoniškų švenčių ; ypač užakcentuotos Joninēs. Tada ruošiamos po Perkūno ir « didžiojo dievo » garbei skirtais medžiais puotos. Kuliešiui žinomos įvairių puotų apeigos, ir jis jas smulkiai aprašo. Jei vienur šventei, pav., buvo skirtas ožys ir juodas gaidys su višta, tai rudens šventēse, dēkojant už derlių ir prašant išsaugoti per žiemą, Lelo Deves garbei skerdžiamas avinas ir baltas gaidys su višta ir t. t. Tos vietos žmonės yra dar tikrai pilni prietarų ir dar labai persunkti senos pagonybēs, apie kurios papročius būtų atskiras ilgas straipsnis, ypač jeigu reikētų juos visus pagal misijonieriaus aprašymą smulkiai išdėstyti.

Kai tą viską perskaitai, norisi tuoj paklausti : o ką veikē latvių žemēje vokiečių ordinas, kuris juk per 300 metų prieš tai kraštą buvo valdęs ? !

Dievybēs ir dvasios Latvijoje

Bet praējo dar vienas šimtas su viršum metų ! O pagonybēs vis dar daug buvo Latvijoje. Štai 1680 m. kaimynystēje gimęs ir 1699 m. į jēzuitų ordiną įstojęs ir vēliau ne mažiau už Kuliešių pagarsējęs vienuolis *Kvekas* savo misijose latvių liaudyj XVIII amž. pradžioje rado dar daug žmonių, kurie nemokējo persižegnoti, kurie nemokējo pasakyti Šv. Trejybēs vardo. O daug 80-90 metų senelių pirmą kartą ējo išpažinties.

Ir čia pasakojama vėl eibės visokių prietarų, burtų, pagonybės liekanų. Kvekas rado dar daug visokių dievybių ir dvasių. Lotyniškai jis vadina jas : « miškų motina », « laukų motina », « šaltinių ir upių motina » ir t. t. Latviai iš tiesų tokias atskirų sričių dvasias vadindavo « Mate ». Netrūksta pas Kveką tokių « dvasių » arkliams, kiaulėms, jaučiams, avims. Tos dvasios galējusios žmogų bausti, išdvasinti jo gyvulius, atnešti kitas nelaimes, pvz., sausras.

Tiesa, jau buvo ir tokių latvių, kurie pažino tikrąjį Dievą, bet jie samprotavo, kad tos visos ceremonijos (krikštas, išpažintis, komunija) išganymui nereikalingos. Plačiai rūpestingasis misijonierius aprašo latvių pagoniškas *šventes*.

Pirmiausia minimos ankstyvos rudens šventės ir puotos « Sulis-zones ». Labai įvairiai esančios švenčiamos mirusiųjų garbei « Veceles ». Kvekas paduoda ištisą ceremoniją ir kalbų tekstus. Trečiosios šventės vadinamos « Subary ». Per šv. Martyną sukvietus kaimynus, po ūkio įvairias vietas vedžiojama ir vaikoma moteriškai aprengta karvė, o kai ji pavargsta, tuoj paskerdžiama. Iškilmė baigiama išgėrimo puota. Ketvirtą švenčių rūšį vienuolis pavadina « Alkas ».

Tai esanti medžių šventė, kur ąžuolus pagerbia vyrai, o moterys-liepas.

Štai tik pora žinių apie latvių liaudies dvasinį gyvenimą iki pat XVIII amž. Jų yra, žinoma, žymiai daugiau, ir jos parodo, kad ir XIII-me amžiuje krikštyta tauta turėjo jėzuitų veiklos epochoje dar ryškių pagonybės liekanų. O jos bus gana gimingos toms, kurias minėsime kalbėdami apie Lietuvą.

Pirmas ir seniausias jėzuitų aprašymas apie Lietuvos žmonių pagoniškus papročius yra iš 1583 m. Jis, kaip sakyta, per klaidą nuo XVIII-jo amžiaus, kada Rostovskis rašė Lietuvos jėzuitų istoriją, iki pat šiol vis priskiriamas Žemaičiams. Žemaičiai todėl ir ir padaryti pagoniškiausiais. O tas tekstas liečia tik Žemaitkiemį, Ukmergės apskr., Aukštaičiuose. (Apie tai žr. aukščiau p. 5 ir toliau. *Red.*).

KARALIAUČIAUS ARCHYVO SVARBA LIETUVOS PRAEIČIAI

1. *Skaudus mūsų istorijos dokumentacijos likimas*

Vargu kurios nors kitos tautos atgimime istorija pasidarē tokiu svarbiu veiksniu kaip lietuviams. Labiau įsisąmonindama, tiesiog garbindama savo praeitį, mūsų tauta stipriau budo ir brendo. Liūdnais XIX amžiaus priespaudos laikais romantikas lietuvis nuolat žvalgēsi į savo praeities žygius. Jis godēsi jais ir gaivinosi. Šitaip, atradusi didžius savo darbus praeityje, tauta kēlēsi ir labiau pažino savo tikrąją paskirtį Pabaltijo erdvēje.

Tos tautos žygių dokumentavimą praeityje tačiau yra ištikęs labai skaudus likimas. Nē ženklo nebeliko, pvz., didžiųjų kunigaikščių rūmų Gedimino kalno papēdēje. Po trečio padalinimo rusai juos tuoj nugriovē. Tai pasidarē lyg kokiu nelaimingu simboliu lietuvių praeites paminklams bei šaltiniams. Didžiųjų kunigaikščių kanceliarijos gausus archyvas, vadinamoji « Lietuvos Metrika », buvo išvežta Maskvon. Pagal 1920 metų VII. 12 sutartį ji turējo būti Lietuvai grąžinta. Bet toji pagrindinė mūsų tautos praeities versmē liko ir toliau ten Lietuvos istorijos mokslui neprieinama. Dar liūdnesnis likimas ištiko garsųjį Radvilų archyvą ir jų biblioteką Nesvyžiuje. Ištaršyti taip pat arba ir visai karų pasēkoje žuvo ir kitų Lietuvos didikų archyvai. Sunyko ir jų rūmai. Ar kas, pvz., iki pamatų nugriuvusiuose Jēzno rūmų likučiuose beatpažintų didingus Pacų palocius, apie kuriuos karaliai Vazos sakydavo: « Pac wart palaca, a palac Paca ». O kur jų ir kitų magnatų archyvai?

Liūdna, kad lietuvių tautos žygių dokumentacijos reikia ieškoti svetur. Juk net tai, kad dar taip neseniai vieno kito mūsų praeities mylėtojo ar mokslo vyro buvo rūpestingai surinkta, yra arba jau išblaškyta, dingę, ar patekę į svetimas institucijas (pvz., min. Dr. J. Šaulio ir min. P. Klimo archyviniai rinkiniai ir jų bibliotekos). Tai yra graudūs ženklai, kaip mes patys, bepolitikuodami ir begyvendami tik artimos dienos rūpestėliais, netenkame to, ko paskui ir su dideliu gailesčiu jau nebeatstatysime ...

Daug kas praeitais šimtmečiais buvo išgrobta ar išvežta Lenkijon. Ten savo rinkiniais mūsų istorijai išgarsėjo Krokuvos un-to bibliotekos rankraščių skyrius, kunigaikščių Čartoriskių archyvas Krokuvoje, Osolinskių archyvas Lvove (dabar Breslave) ; Varšuvoje Centrinis archyvas ir grafų Krasinskių biblioteka. Bet visi tie archyvai bei bibliotekos šiandien mums neprieinami, o Varšuvos rinkinių didelė dalis (Krasinskių rinkiniai) 1939-44 m. kare sudegė. Kai su Lenkija nebuvo jokių santykių ir ant pasienio ruožo užaugo dekoratyvios pušaitės, tada tik keliems lietuviams docentams jų mokslinis ryžtas padėjo nugalėti sunkenybes. Krokuvos archyvuose ir bibliotekose visai nežinomos įdomios medžiagos aptiko Vazų laikams Dr. K. Avižonis, lituanistiniam sąjūdžiui Dr. V. Maciūnas. Vilniuje pavietinių seimelių instrukcijas ir kitos vertingos medžiagos dienos švieson išvilko Dr. A. Šapoka.

Kaune galėjome guostis tik Centriniu valstybės archyvu, ilgai (iki 1940 m.) VII-me Kauno forte laikytu, Kauno arkivyskupijos Kapitulos archyvu ir Vytauto D. un-to bibliotekos rankraščių skyriumi. Gedimino sostinę atgavus, nuo 1939 m. trumpam atsidarė durys į Centrinį Vilniaus archyvą. Pačius brangiausius mūsų praeities turtus tačiau rusai jau buvo išvežę, pasitraukdami 1915 m. Vilniaus un-to biblioteka, jos turtingas rankraščių skyrius ir kitos Vilniaus bibliotekos bei archyvai Lietuvos istorijos, jos kultūros bei literatūros tyrinėtojui teikė gaivinančių galimybių, bet neilgam.

Šiandien laisvojo pasaulio lietuviui beliko prieinamos tik dvi žymios lietuvių praeities šaltinių oazės, būtent : keli Vatikano archyvai ir Karaliaučiaus archyvas, kurio būstinė yra dabar Goettingene. Tik iš tų dviejų pagrindinių archyvų dar galima laisvai ir nesužalotai skelbti senosios lietuvių praeities nuotrupas, atskirus faktus, kartais ištisus epizodus. Karaliaučiaus ir Vatikano archyvai yra labai skirtingi savo veidu, santvarka, jau nekalbant apie patį medžiagos turinį. Apie paskutinįjį jau esame rašę (Aidai 1950, Nr. 3). Jeigu slaptasis Vatikano archyvas ilgai buvo lietuviams paslaptimi apgaubtas, kol ją iš dalies pirmasis atidengė 1939-40 m. prof. J. Totoraitis, tai Karaliaučiaus archyvas mums daugėliau pažįstamas. Čia nuo 1931 m. studijavo, ar vienu kitu klausimu medžiagos jieškojo prof.

J. Eretas (apie L. Rēzą), Dr. Ign. Skrupskelis (Prūsų rašytojai apie Lietuvą), Dr. K. Alminauskis (vokiečių ordino kelių aprašymai į Lietuvą), Dr. Pr. Meškauskas-Germantas (Maž. Lietuvos papročių aprašymas pas M. Pretorijų), Z. Ivinskis (Lietuvos valstiečiai, Lietuvos prekyba su Prūsais).

Istorijos mylētojai, kurie niekada nebuvo pravērę Karaliaučiaus archyvo durų, vis mēgdavo apsupti jį savotiška mistika, kalbēdavo apie ten esančius mums labai svarbius nepaprastus dokumentus, kurių lietuviams neparodo ir t. t. Šiandien tas archyvas, kaip ir Vatikano archyvai, yra kiekvienam iš mūsų prieinamas. Bet kol tas Karaliaučiaus archyvas galējo atsidurti Vakarų Vokietijoje, atliko jis per II D. karą ir jam pasibaigus nemažą kelionę po Vokietiją.

2. *Karaliaučiaus archyvo Odisēja*

Karo pabūklams dar dundant toli anapus Dniepro, archyvo svarbiausi fondai buvo išvežioti po įvairius Rytprūsių dvarus ir miestelius, nes tik tokiu būdu praeities medžiaga buvo saugesnē nuo priešo bombų. (Kaip žinome, Karaliaučius 1944 m. rugpjūčio pradžioje anglų masinio oro antpuolio buvo stipriai sunaikintas). Kai rusai peržengė Rytprūsių sieną, Karaliaučiaus archyvas keliavo tolyn. 1944 m. rugpjūčio mēn. jis buvo perkeltas į Harzo kalnų kasyklas, kur taip pat buvo evakuoti Berlyno, Dancigo, Stettino, Elbingo, Torno ir kiti archyvai. Ten esančių druskos kasyklų požemiai buvo gana sausi, ir Karaliaučiaus archyvas prie Braunschweigo Graslebeno kasyklos požemyje (425 m. gilumoje) gerai išsilaikē iki karo galo. Bet kai Tiuringija 1945 m. vasarą buvo užleista bolševikams, anglai tik dalį Harze esančių archyvų tepaliko rusams. Dancigo, Stettino, Elbingo, Torno ir Karaliaučiaus archyvai buvo perkelti į anglų zonoje esantį Goslarą. Sovietų rankose paliko tik Berlyno-Dahlemo archyvo fondai. Juose yra tikrai įdomios medžiagos ir mūsų Sūduvos (Suvalkijos) istorijai, kai iš jos po trečio padalinimo buvo padaryta (1795-1807) Neuostpreussen dalis. Komunistai iš milžiniško archyvo išrankiojo sau viską, kas tik lietē užsienio politikos santykius, o kitką perdavē Vokietijos rytų zonos vyriausybei, patį archyvą paliekant Merseburge.

Kitais vokiečių evakuotais archyvais iš sričių, kurios Potsdamo susitarimu buvo priskirtos naujai Lenkijai, ēmē domētis šios valdžia. Jos įgaliotiniai ēmē lankytis Goslare ir iš anglų reikalauti lenkams atiduoti Karaliaučiaus archyvą. Išgąsčio būta nemažo, nes nebuvo, kas archyvą apgina nei vietoje (paskutinis archyvo direktorius M. Heinas buvo ką tik miręs), nei kitur (dar nebuvo Bonnos vyriausybēs). Netekti ordino archyvo vokiečiams ypač būtų buvęs skaudus nuo-

stolis. Veiklus prof. W. Hubatsch tuoj suorganizavo, kad E. Joachimo sudaryti ordino archyvo regestai (dokumentų santraukos) būtų išleisti. Ko gerais taikos metais niekas nepadarė, buvo atlikta pačiu vargingiausiu pokariniu laiku (1947-1949). Ordino regestai yra išleisti 4 tomais. Pagaliau vietinės krašto valdžios lėšomis visas ordino archyvas buvo nufotografuotas į 32 milim. ilgio mikrofilmus (Leicos formato). Buvo sunaudota 415 ritinėlių po 50 metrų. Šitaip susidarė 20-750 metrų arba 1.300.000 mikrofilmuotų ordino archyvo dokumentų. Ten pateko ir šimtų šimtai dokumentų, kurių mikrofilmus reikėtų turėti lietuviams. Bet už juos tą darbą atlieka kiti... Žinoma, savo moksliniams tikslams. Į mikrofilmus pateko ir dokumentų po ordino sekuliarizacijos, pvz., visas hercogų laiškų archyvas.

Šitaip labai tvarkingai vokiečiai pasiruošė blogiausiam atvejui. Jų laimei, tačiau Karaliaučiaus archyvą pasisekė išsaugoti. Lenkams tebuvo atiduota to archyvo tik medžiaga, liečianti Allensteino ir Varmijos sritis. Žodžiu, lenkai galėjo paimti tik archyvus tų žemių, kurios įeina naujos Lenkijos sudėtin. Jiems tokiu būdu pavyko atsiimti Torno, Elbingo, Stettino ir Dancigo archyvus. Be kitko, praeityje Lietuva turėjo santykių su Elbingo miestu, bet ypač su Dancigu. Dancigo archyve yra nuostabiai daug medžiagos iš Lietuvos (ypač Kauno, Vilniaus ir magnatų) prekybinių ir kultūrinių ryšių su ana « Baltijos jūros Venecija ». Tik mažytę dalelę tos gausios medžiagos tebuvo pasisekę 1933 m. pavasarį išstudijuoti (žiūr. Židinys 1933, Nr. 8-9 ir mano knygą « Lietuvos prekyba su Prūsais », I, 1934), Nuostabiai gerai išsilaikiusi ir gana gausi Lietuvos didikų korespondencija, Dancigo miesto laiškų nuorašai (Missive), Lietuvos miestų pirklių sąskaitos ir visokie kitokie lietuvio tyrinėtojo akies dar niekada neišvydę dokumentai yra grąžinti į Dancigą, ir šiandien prieinami... tik susovietintos Lenkijos piliečiams. Sakoma, jog pasitaiko kartais išgauti ir kokio dokumento nuorašą ar fotokopiją, jeigu kas tiksliai nurodo fondą ir gražiai lenkiškai parašo.

Vadinasi, kiti archyvai buvo grąžinti į savo kilmės vietas, bet pats didžiausias laimikis liko. Nuo 1952 m. balandžio mėn. 1 d. anglai jį perdavė vokiečiams. Už 8 mėn. (XII. 1) archyvo direktoriumi buvo paskirtas Dr. Kurtas *Forstreuteris*, kaip ir prof. W. Hubatschas, kilimu nuo Tilžės, dar šiek tiek paskaitąs lietuviškai. Jis yra nuolat domėjęsis santykiais su Lietuva, yra parašęs eilę ir mums įdomių knygų ir studijų. Paskutiniai jo darbai yra: « Zeitschrift fuer slavische Philologie » (1950) apie valdžios įstatymus lietuvių kalba. Herderio Instituto leidžiamo žurnalo « Zeitschrift fuer Ostforschung » paskutiniame numeryje (1953, Nr. 3) jis rašo apie lietuvių gyventojų statistikas Maž. Lietuvoje. 16 metų Karaliaučiuje jis

išbuvo archyvo tarēju (1927-43), ir tą archyvą pažįsta, kaip niekas kitas.

Su pagalba Žem. Saksonijos (Hannoverio) valdžios, kuriai dabar Karaliaučiaus archyvas formaliai priklauso, buvo nutarta jį perkelti į Goettingeną (1953. V. 1). Kadangi drauge yra sujungti ir kiti archyvai, tai bendras vardas šiandien yra : Staatliches Archivlager, Goettingen (Merkelstr. 3).

Karaliaučiaus archyvui Goettingenas buvo parinktas ne tik kaip garsaus universiteto miestas (septyni Nobelio premijos laureatai !). Goettingenas dabar atlieka rytų zonos aukštosioms mokykloms, kaip ir visiems Rytprūsiams, o ypač Karaliaučiui, tam tikrą misiją. Čia susitelkē registracijos punktas rytų Vokietijos un-tų dēstytojams (Meldestelle der Ostuniversitaeten). Čia yra gana veiklus « Goettingeno darbo ratelis » (Goettingener Arbeitskreis), jau spējęs išleisti visą eilę knygų-knygelių (jų tarpe Dr. M. Hellmanno apie Lietuvos vokiečius, 1952) ir išvystęs platų rytų Europos tautų kalbomis išeinančių knygų ir žurnalų (pirmoje eilēje lenkų) perteikimą vokiečiams. Čia yra « Kanto bičiulių draugija » (Gesellschaft der Freunde Kants). Čia įsikūrē Rytprūsių istorijos institutas, ir t. t. Pats Goettingeno un-tas turi toliau palaikyti Alberto (Karaliaučiaus) un-to tradicijas. Goettingene gyvena būrelis mokslininkų, kuriems Karaliaučiaus archyvas iš seno pažįstamas. Jų tarpe yra ir apie Lietuvą pirmą geografiją rašęs Hans Mortensen su savo žmona (prieš II D. karą jiedu išleido 2-jų tomų veikalą apie Rytprūsių kolonizaciją, o trečias tomas dar rankraštyje !). Karaliaučiaus archyvas turi tarnauti moksliniu skydu Rytprūsių interesams, kaip jis tarnavo anksčiau. Didelis susidomējimas Karaliaučiaus archyvu yra ir jaunime, studentijoje. Jo medžiaga remiantis, čia ruošiamos disertacijos apie vokiečių ordiną, kolonizaciją etc. Ypatingos svarbos tačiau Karaliaučiaus archyvas turi ir *lietuviams*.

3. *Karaliaučiaus archyvo lituanistika*

Ką galima šiandieniniame Karaliaučiaus archyve Goettingene rasti Lietuvai ? Labai daug ! Archyvą evakuojant buvo paimta beveik viskas iki 1800 metų ! XIX amžiui didelēse aktų krūvose išrankioti tik patys vertingiausi dokumentai, nes visos popierių masēs nebuvo galima spēti išvežti. Kiekio atžvilgiu yra išgelbēta tik geras trečdalis archyvo (apie 200 tonų), tačiau vertēs atžvilgiu — devyni dešimtadaliai. O apskritai Goettingene Karaliaučiaus fondai sudaro tris ketvirtadalius visos dabar ten sutelktos archyvinēs medžiagos.

Nepaprasta laimē, kad Goettingene yra visas ordino laikų archy-

vas. Čia randi Lietuvos kunigaikščių laiškų ir sutarčių originalus. Vytauto korespondencijos iki valiai. Su nemažu pietizmu, pvz., lietuvis čia atsargiai apčiupinėja anuos keliolika antspaudų vaške prie to pergamento, kur Vytautas 1398. X. 12 ordinui užrašė Žemaičius. Yra čia beveik visi ir ordino folijantai, t. y. iš didžiojo magistro kanceliarijos išėjusių laiškų nuorašai. Per skubų transportą iš Karaliaučiaus, žinoma, negalėjo apsieiti be nelaimių. Kaip tik iš svarbaus Vytauto laikotarpio (1414-23) yra dingę keturi ordino kancel. laiškų nuorašai (Ordensfolianten).

Vytauto laikų ordino medžiagos nėra jau reikalo čia plačiau minėti, nes ji beveik visa paskelbta. Bet kiek daug įdomių dokumentų yra iš Švitrigailos, Zigmanto Kęstutaičio ir ypač iš Kazimiero laikų. Per pusę šimtmečio jo įdomaus valdymo (13-kos metų karas su ordinu) prisirinko labai daug įvairios medžiagos, kurios tik dalį tebuvo nusirašęs 1927-29 m. Lietuvos Švietimo Ministerijos stipendininkas, sulietuvėjęs Marijampolės žydas Ch. Jakobsonas. Jis buvo užsimojęs rašytī apie Kazimierą disertaciją Berlyno unte. Bet jo nuorašai ir jis pats Vokietijoje žuvo. Oi labai reikėtų, kad atsirastų lietuvis, kuris pro Karaliaučiaus archyvo plyšį pirmas galėtų žvilgterėti į mūsų požiūriu taip dar tamsius Kazimiero laikus.

To pat reikėtų labai pageidauti ir protestantizmo kilimui Lietuvoje, nes Dr. J. Purickio disertacija (1919) yra jau gerokai pasenusi. O pats didžiausias jos trūkumas — autorius visai nepanaudojo Karaliaučiaus archyvo. Ir bet kokis rimtesnis bandymas rašyti apie Lietuvos protestantizmą jokiu būdu negali apsieiti be Karaliaučiaus archyvo. Protestantizmo epochoje tarp Prūsų ir Lietuvos buvo tiek daug įdomių santykių, kad nėra reikalo to čia plačiau nė minėti. O tuos ryšius puikiai dokumentuoja hercogų laiškų archyvas (Herzogliches Briefarchiv), kuris į Goettingeną rūpestingai perkeltas. Tą archyvą sudaro beveik du tūkstančiai dėžių. Lietuvai labiausiai reikalingas skyrius Herz. Briefarch. *B* 2.

16-17 amž. Lietuvos politinei ir kultūros istorijai tas fondas turi nepaprastos reikšmės. Iš Radvilų, Valavičių, Chodkevičių ir dešimtimis kitų ponų ir bajorų gausaus susirašinėjimo su hercogu Albrechtu, jo įpėdiniais, ar hercogo tarėjais, surandame įdomių faktų iš protestantizmo kilimo, jo augimo ir nykimo Lietuvoje, iš socialinių ir ekonominių santykių ir tt. Susirašinėja tiesiai su hercogu, ar jo tarėjais dideli ir maži Lietuvos pareigūnai. Rašo visi, kas tik moka, ar prie kokio raštingo prieina, ir kas tik kokį reikalą turi. XVI amž. gale, be jau minėtųjų, daug rašinėja Žemaičių žemės teisėjas Kazimieras Orvydas, Žemaičių seniūnas, Medininkų vyskupas M. Giedraitis, kancleris Sapiega, rašinėja Šemetai, Bielevičiai, Cha-

leckiai (ypač Lietuvos iždininkas), Naruševičiai ir daug kitų. Rašo ir Lietuvos pasienio seniūnai, rašo visaip, kaip kas moka: vokiškai, lenkiškai, mažiau — lotyniškai. Reikalai jų įvairiausi: prekybiniai, religiniai, kultūriniai (savo vaikus, pvz., siunčia į Prūsus pramokyti vokiškai, leidžia sūnus į un-tą ir prašo hercogo globos); rašo apie skriaudas, dažnai pasitaikančias vagystes, pasienio nužudymus, apiplēšimus, skolų negrąžinimus, valstiečių pabēgimus į Prūsus ir tt. Iš šito gausaus laiškų skyriaus matai pulsuojantį ano meto gyvenimą. Iš tų senų prašymų ir skundų jis gyvas stojasi prieš akis.

Hercogų archyve B 2 skyriuje Lietuva ir Lenkija yra sudėta į bendras dēžes. 16-me amž. iš Lietuvos laiškų žymiai daugiau. Dēžēse būna paprastai po 30-40, kartais iki 60 laiškų, ir jų pusē, ar net du trečdaliu korespondencijos vis iš Didž. Lietuvos Kunigaikštystēs. Devynias dēžes sudaro žinomo dvariškio Gabrielio Tarlos pranešiamai-laiškai iš Zigmanto Augusto dvaro hercogui Albrechtui. Tarla rašo dažniausiai iš Vilniaus apie viską, ką tik jis patiria ir nugirsta. Daug dēžių sudaro atskiras Livonijos skyrius. Sienų su Lietuva sureguliavimas (Žemaičių vyskupas paprastai vis būdavo tokios sienų komisijos narys), Pilteno vyskupijos žemių išpirkimas, nekalbant apie pačios Livonijos prijungimą, yra įdomiai dokumentuotos temos.

Visi tie laiškai įgauna dar didesnēs vertės, kad Karaliaučiaus archyve yra randami ir atsakymai į juos. t. y. išsiųstų adresatams laiškų nuorašai. Tai garsieji Ostpreussische Folianten. Tiesa, naujoje vietoje XVI amž. yra mažų spragelių. Pvz., trūksta mums labai svarbaus Ostpr. Fol. 56 tomo (lotyn. nuorašai); nēra t. 1292 a (liečia Lietuvos sienų komisijos darbus 1583—84). Gal buvo kur nors išskolinti, ar kur pradingo nuo sunkvežimių. Ir kituose fonduose tokių skausmingų trūkumų pasitaiko. Tiesa, XVI amžiui neužtenka sekti gražiai surašytus folijantus. Bet būtina pasižiūrēti į likusius juodraščius, kurie tvarkingai į dēžes surinkti (skyrius « Konzepte B ») ir jie yra pilnesni.

Nēra reikalo plačiau įrodinēti nepaprastos Ostpr. Fol. fondo vertēs. Kas gi besugaudys pačius originalus, išējusius iš hercogo, ar jo tarējų kanceliarijos. O čia randi jų nuorašus. Pvz., Ostpr. Fol. lotyniškame 59-me tome (1583—95) yra 6 laiškai vysk. Merkeliui Giedraičiui. Kitame tome (60) yra jam 10 laiškų ir tt. Bet tuose folijantuose yra ne tik laiškai. Čia aptinki, pvz., nuo 1549 m. Karaliaučiaus-Pilavos uosto muitų registerį-sąrašus (tomai 12.875 — 12.986), nuo 1664 metų Klaipēdos uosto muitų sąrašus (tom. 12.987 — 13.024), Labguvos užtvankos vartų muitų sąskaitas (tom. 13.025—26) ir tt. Visi tie registeriai ir sąrašai yra įdomus kaimyninių prekybinių santykių rodiklis, ir pirmas į juos akylai atkreipē dēmesį savo

keliose studijose tik Dr. K. Forstreuteris. Žinoma, tik dalis to keliolikos tūkstančių tomų fondo mums teturi vertės, bet Lietuvą liečia beveik kas antras puslapis XVI-XVII amžiaus 42—62 tomuose.

Ne tik trūksta kaikurių tomų Ostpr. Fol. Pasigendama kitos, pvz., ir Tilžės miesto ir jo srities knygų. Klaipėda turėjo savo miesto archyvą, ir ji nebuvo savo archyvo Karaliaučiaus valstybiniam archyvui atidavusi.

Iki šiol minėtieji fondai jau šiek tiek žinomi, ir iš dalies kitų tyrinėti. Tik lietuviai XVI-XVIII amž. medžiaga dar nesinaudojo pakankamai. Su kitais skyriais yra dar prasčiau, t. y., toji medžiaga dar beveik nežinoma.

4. *Lietuvos istorijai nepanaudoti archyvo fondai*

Vienas iš tokių mūsų iki šiol nenaudotų fondų yra gausus skyrius, pavadintas *Etats—Ministerium*, sutrumpintai E. M. Tai yra šimtai tik į pakietus surištų popierių. Prūsų istorijai tos medžiagos vertę iš dalies jau atskleidė K. Forstreuteris. O kam iš lietuvių kada nors pasiseks tais įdomiais šaltiniais pagrindinai pasinaudoti mūsų žemės istorijai?

Nuostabiai daug medžiagos duoda E. M. skyrius apie Lietuvos ir Prūsų sienų pravedimą, jos sureguliavimą, nukaišymą gairių atskirose vietose XVI—XVII amž. Kaikuriems metams bylos yra susiūtos krūvon iki 400—600 lapų. Iš tos medžiagos galėtų pasidaryti ištisa originali studija, nes tai, kas iki šiol rašyta, yra tik mažyčiai fragmentėliai.

Tarp įvairių pasienio ribų protokolų, aktų ir kitų popierių, yra daugybė dienos šviesos niekada dar nemačiusių laiškų, rašytų aukštų Lietuvos pareigūnų (kanclerio, iždininko ir kt.). Čia pateko iš hercogo tarėjų raštinės (Oberratsstube) visa medžiaga. Čia reikia ieškoti ir pagrindinių šaltinių Kauno ir Vilniaus prekybiniams santykiams. Čia yra daug įdomių pavyzdžių, kaip Sūduva (Suvalkija), toji masyvinė liūliuojanti giria, virto kultyvuota žeme. E. M. duoda gražios medžiagos, kaip Suvalkijos ir Žemaičių miškuose buvo statomos «Būdos», iš kurių vykdavo miškų kirtimas, medžių apdirbimas. J. Totoraitis apie Suvalkiją praeityje būtų dar daugiau nauja pasakęs, jeigu būtų šitą fondą panaudojęs. Jis būtų buvęs didelis papuošalas storai knygai! Patys svarbiausi numeriai (E. M. 91a—91r) Lietuvai yra pirmiausia 9-ni dideli pakietai.

Čia yra dėmesio vertos medžiagos ir protestantizmo istorijai. Pvz., 1596.IX.24 Linkuvos liuteronų vardu Jokūbas Bialozaras Prūsų hercogui Jurgiui Fridrichui į Karaliaučių rašė lenkiškai ilgą laišką. Linkuvos liuteronams reikėjo naujo kunigo, Ragainės kunigas

jiems buvo rekomendavęs mokytą fryzą. Linkuviškiai prašė išegzaminuoti naują kandidatą, ar jis toms pareigoms tinka. Už trijų savaičių (X. 14) Prūsų konsistorija davė savo teigiamą atsakymą (E. M. 91 II). Tarp tokių popierių (E. M. 91 a) buvo surastas ir lietuviškos priesaikos tekstas, kurį prof. J. Gerulis perspaudino « Lietuvių skaitymuose » (1927, p. 38).

Į Lenkijos Etats-Ministerium skyrių, ypač į dalį « religiniai reikalai », yra patekę tokios lietuviškos medžiagos, kuri niekur nebuvo nė užsiminta. Tą skyrių reikėtų atsidėjus ištirti. Štai yra vertinga stora byla (E. M. 111k) apie 1655 metų tremtinius iš Lietuvos. Tada, kaip žinome, rusai užėmė Vilnių, Kauną ir Gardiną. Pora tūkstančių lietuvių bajorų ir miestiečių gelbėjosi nuo Maskvos kariuomenės naikinimų ir žudymų, pabėgdami į Prūsus. Kiekvienas jų turėjo savo parašu ir antspaudu patvirtinti, kad Prūsuose lojaliai laikysis. Šitaip atsirado mūsų kultūros istorijai įdomus šaltinis, vertas tyrinėtojo akies (plačiau žr. « Draugas » 2-ra dalis, 1953. X. 10). Toliau E. M. (18 e 2, Nr. 17) yra visa ca. 60 psl. byla apie Medininkų vyskupo Jurgio Tiškevičiaus kūno (jis buvo 1655 m. miręs Karaliaučiuje kaip pirmasis DP) perkėlimą į Žem. Kalvariją.

Tarp Karaliaučiaus archyvo bylų yra 3 dėžės, kurios yra pavadintos « Zoštauto rinkiniu » — « Sammlung Zasztowt. Tai yra dar vienas įdomus pavyzdys, kaip iš Lietuvos vertingi dokumentai buvo ištampyti kitur. Prie kiekvieno pergamento yra priklijuota « Ex collectione Alberti Ludovici Zasztowt ». Iš to matyti, jog vilnietis Zoštautas bus buvęs uolus senų dokumentų kolekcijonierius. Per I D. karą Karaliaučiaus archyvo direktorius P. Karge, lankydamasis Vilniuje, parsivežė ir tą rinkinį. Jis mažytis — tik 43 dokumentai (nuo 1430 iki 1836 m.), bet jų vertė labai didelė. Visi dokumentai yra originalai, Vilniaus vyskupijos žemių donacijos, popiežių privilegijos ir t. t. Kai J. Fijalekas su Wl. Semkowiczium leido Vilniaus vyskupijos dokumentų kodeksą (iki 1939 m. I-jo tomo du sąsiuviniai), apie to rinkinio buvimą nežinojo, nes iki 1502 metų praleido visą tuziną svarbių Vilniaus vyskupijos dokumentų, čia randamų tik originaluose. O jie liečia Šv. Jono bažnyčią Vilniuje, Merkinę, Maišiogalą, Karkažiškes (Švenčionių apskr.) ir t. t.

Kaip žinome, Goettingeno archyvo sudėtin yra patekę ir kitų archyvų. Paminėti čia reikia Šverino (Schwerin) archyvą. Šverinas yra, kaip žinome, Meklenburgo kunigaikštystės (dešiniajame Elbos krante prie Baltijos jūros) sostinė. Rodos, ką Šverino archyvas bendra galėtų turėti su Lietuva ? Meklenburgo kunigaikščiai turėjo tačiau daug ryšių su Livonija. Be kitko, Meklenburgo Kristupas XVI amž. taikstėsi į Rygos arkivyskupus. Tad tarp to archyvo Livonikos (pakietų Nr. Nr. 216—234) ir Polonikos (Nr. 276 ir toliau)

yra medžiagos apie Lietuvą. Štai 1556 m. (Nr. 220) įdomiai aprašyta vieno pirklio kelionė per Vilnių. Kitame ryšuly (Nr. 229) yra dokumentai, rodą, kaip Zigmantas Augustas, kuriam karui su Maskva labai reikėjo pinigo, 1563. VIII. 4 Vilniuje vienam Dancigo pirkliui už 50.000 talerių paskolą užstatė Palangos, Kretingos ir Gargždų dvarus. Zigmanto Augusto dokumente ir pasakyta: « Kadangi jau keleri metai esame sunkiame ir pavojingame kare prieš didžiausią ir paveldimą mūsų priešą Maskvą..., reikia daug pinigų. Tad mano patarėjai Lietuvoje pasiūlė man pasiskolinti pinigų... » Po dokumentu yra Mikalojaus Radvilo Juodojo parašas. Nėra abejonės, kad anas Lietuvos kancleris ir Vilniaus vaivada buvo tada svarbiausias patarėjas. O su Dancigo piniguočiais pirkliais jis pats nuo seniau jau turėjo ryšių.

Neteko arčiau susipažinti su čia laikomu Talino (Revalio) miesto archyvu, spėtu evakuoti dar 1944 m. Jo yra per 150 dėžių. Dalis dar Goslare. Pora dešimtų dėžių yra kažkur pakelyje paklydę ir patekę lenkams Silezijon.

* * *

Iš Karaliaučiaus archyvo 1944 m. nebuvo paimta ten nuo seno suorganizuota speciali archyvo studijoms reikalinga *biblioteka* (25.000 tomų). Bet užtat yra išgelbėtas visas *kartografijos* rinkinys. Kokių brangių ir gražių žemėlapių čia yra apie Lietuvos vakarinius pasienius jau nuo XVI amž.! !Goettingeno archyvas, tiesa, *neturi* nei Donelaičio, nei Rėzos rankraščių. Didelis yra nuostolis, kad nebuvo evakuota Karaliaučiaus valstyb. ir un-to biblioteka. Tad pasiliko ir žinomasis J. Bretkūno Šv. Rašto vertimas. Toji lituanistika esanti patekusi Vilniun.

Kitados valstybinis Prūsų archyvas Karaliaučiuje buvo netoli Sambijos geležinkelio stoties didžiuliame geležies ir stiklo statybos rūme, moderniškai įrengtame 1928 m. (Hansaring = A. Hitlerring 31). Ten dabar talpinasi viena sovietų biblioteka. O « Staatliches Archivlager » Goettingene yra kukliai įsikūręs archyvui nepritaikytame pastate, kur jau kiekvienas kvadr. metras išnaudotas. Bet visi archyvo lankytojai, Rytprūsių praeities mylėtojai — pabėgėliai iš savo namų, apsėdę apie didelį (vienintelį) dokumentų naudojimui skirtą stalą, su džiaugsmu sklaido savo praeities archivalijas, kurių tiek daug pasisekė išgelbėti. Džiaugiamasi, kad to archyvo neištiko kaikurių rytų Vokietijos ir Silezijos archyvų likimas, kada jie pateko Moravijon. Ten po karo ūkininkai darėsi iš vaškinių antspaudų sau šviesai žvakes...

Naujasis archyvo direktorius Goettingene labai energingai gaudo kiekvieną antikvaruose sutinkamą knygą apie Prūsus ir Lietuvą. Perka jis archyvui visą lituanistiką, nors ji dabar ir labai brangi. Ieško knygų po įvairiausius antikvarus, bet dabar lituanistikos rasti yra sunku. Leipcigo ir Varšuvos gaisruose daug antikvarų žuvo, ir apskritai iš Rytų zonos nieko neateina. Jeigu kur tik pasitaiko kokia knygutē, ją reikia tuojau skubēti griebti. Visas tas kitų pastangas matydamas Goettingene, tuoj prisimeni abiejų ministerių (Šaulio ir Klimo) bibliotekas ir jų likimą... Juo labiau tokios mintys lenda galvon, kad laisvame pasaulyje, ypač Vak. Europoje, iš tēvynēs ne tik neturime dokumentų, bet daugelio nuo 1918 metų leistų lietuviškų raštų negalima sužvejoti.

Dr. K. Forstreuteris daug meilēs ir energijos įdeda archyvą padaryti naudotojui prieinamą. Jis pasirengęs kiekvienam duoti patarimų. Tiesiog apipila naudingomis žiniomis. Jis čia laukia ir lietuvių, kad jie per 600 metų Karaliaučiaus archyve jų praeičiai susitelkusia medžiaga labiau negu iki šiol savo tēvynēs istorijai pasinaudotų.

KARALIAUČIAUS ARCHYVO FONDAI

Karaliaučiaus archyvas oficialiai Prūsijos Valstybinis Archyvas (Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg), po II pas. karo perkeltas į Göttingeną (Žemutinėje Saksonijoje), yra svarbiausias vokiečių archyvas kryžiuočių ordino, Rytprūsių ir Lietuvos istorijai. Savo pobūdžiu Karaliaučiaus arch., sudarąs beveik organiškai uždarą vienetą, atsiradusį nuo seniausių Vokiečių Ordino laikų Prūsuose, skiriasi nuo daugelio kitų Vokietijos ir V. Europos archyvų. Rytprūsių plote visą laiką tebuvo vienas vyr. valdovas : nuo 1231 (1226) — Ordinas, nuo 1525—hercogas, nuo 1618—Brandenburgo (Hohenzollernų) kurfiurstas, nuo 1701 tapęs Prūsų karaliumi. Tad beveik ištisai visą Nemuno ir Vyslos plotą liečianti medžiaga buvo telkiama vienoje vietoje. Net archyvai krašto vyskupijų, išskyrus Varmę ir Kulmą, tapo Karaliaučiaus arch. dalimi. Ribos tos žemės, kuri apima tą archyvą, per amžius nesiplėtė, ir link Lietuvos sienos nuo 1422, išskyrus Klaipėdos krašto atvejį (1923), iki 1939 pasiliko vis tos pačios. Savo valdose Vok. Ordinas kliudė kurtis kitiems vienuolynams. Tad Karal. archyvui trūksta vienuolynų archyvų, kurie V. Europos archyvuose paprastai sudaro žymius fondus. Didžiajam Ordino magistrui perkėlus savo sostinę iš Venecijos į Marienburgą (1309), ten kanceliarijoje ir telkėsi visa medžiaga. Nuo did. magistro Winricho v. Kniprodės mirties (1382) staiga Karaliaučiaus arch.

medžiaga pagausėja, aptinkami pirmieji pėdsakai siunčiamųjų laiškų nuorašų. Tur būt ne tik pigesnės rašomosios medžiagos atradimas (popierius), bet ir prasidėjęs Lietuvoje intensyvesnis politinis gyvenimas ir neramumai skatino daugiau dėmesio skirti kanceliarijai, kurioje Vytauto-Kazimiero laikams susirinko daug įdomios medžiagos. Po luomų revoliucijos (žr. Driežų Sąjunga) 1454, prasidėjus trylikos metų karui, Vok. Ordino sostinė ir jo archyvas buvo perkeltas į Karaliaučių. Senoji archyvo dalis buvo palikta pakeliui (1457) Tepliuvoje, ir tik 1722 tebuvo perkelta į Karaliaučių.

Po ordino sekuliarizacijos Karal. archyve yra pastebima dar ryškesnė sistema, kai hercogo Albrechto kanceliarijai ėmė vadovauri gabus humanistas Fridrichas Fischeris. Plačiu mastu buvo įvestos išleidžiamųjų laiškų ir dokumentų nuorašų knygos. Tokiu būdu susidarė žymiausias Karaliaučiaus arch. fondas, vad. Ostpreussische Folianten, užimąs 754 m lentynų ilgio. Iš viso Karal. archyvas Göttingene užima 1570 m lentynų. Svarbiausią jo dalį -branduolį sudaro 6 skyriai: 1. Pergamentiniai dokumentai (Pergament-Urkunden) — 30 m lentynos; 2. Ordino laiškų archyvas (Ordensbriefarchiv = OBA) — 39,5 m; 3. Ordino foliantai (= O. F.), Ordino siunčiamųjų laiškų ir dokumentų nuorašai, kurių lentynose yra 39,5 m tomų; 4. Hercogo laiškų archyvas (Herzogliches Briefarchiv = HBA) yra gana gausus ir nuostabiai įvairus. Jo dėžutės užima lentynų 98 m; 5. Vad. Etats-Ministerium (= E. M.) fondą sudaro apie 3000 paketų po maždaug 15 cm aukščio, išdėstytų 425 m ilgio lentynose; 6. Rytprūsių foliantai (Ostpreussische Folianten) apima įvairiausius politinius, finansinius, bažnytinius, teisinius ir kt. reikalus. Be to, įvairių įstaigų (XVIII-XX a.) aktai, depozitai ir rankraščiai sudaro apie 200 m lentynų. Karaliaučiaus arch. turi ir išsaugojo vertingą per 10.000 žemėlapių rinkinį. Tik vietoje kitados turėtos ir žuvusios 16.000 tomų bibliotekos iki šiol Karal. archyvas Göttingene surinko 1600 tomų biblioteką.

Į archyvą yra patekę daug miestų valsčių ir bažnyčių depozitų. Tilžės depozitas buvo pats gausiausias. Labai svarbus depozitas yra Gumbinės įstaigų apie zalcburgiečių emigravimą į Rytprūsius (1732). Archyvan pateko žydų bendruomenės, kuri Karaliaučiuj atsirado XVIII a., archyvas. Apie 300 įvairių Rytprūsių miestų cecho ir amato draugijų čia buvo deponavusios savo archyvus. Tų depozitų tačiau tik maža dalis tėra išgelbėta. Anksčiau Karaliaučiaus arch. ėjo svarbios administracijos įstaigos pareigas. Prieš pat II pas. karą ir jo metu archyvas pasipildė naujais aktais iš Lenkijos ir Lietuvos. Įjungus Klaipėdos kraštą Vokietijon, į Karal. archyvą atiduoti Klaipėdos seimelio aktai. Iš į Pažaislio vienuolyną perkelto Kauno valstybinio (centrinio) archyvo 1943 IX į Karal. archyvą

pergabenti Klaipėdos gubernatoriaus (1923-39) aktai. Geresnei apsaugai nuo orinių puolimų jie buvo paslėpti Willkühnen pilyje (Semboje), bet iš ten nebeišgabenti. Oro saugumo sumetimais Klaipėdos ir Plocko įstaigų aktai buvo paimti kaip depozitai. Dideli kiekiai Suvalkų aps. archivalijų pateko į Karal. archyvą, kai vad., 'Suvalkų trikampis' 1939 gale buvo įjungtas į Rytprūsius. Iš Varšuvos centrinių archyvų karo metu buvo pradėtos atrinkti išėmimui Suvalkų sritį ir Čenstakavą (Zichenau) liečiančios archivalijos. Šitaip įvairiu keliu surinkti depozitai ir archivalijos tą archyvą stipriai pagausino, ir jis 1942 užėmė 2200 m² plotą.

Karaliaučiaus arch. ilgai tetarnavo tik tarnybiniams valdžios reikalams. 1804 VI 21 buvo panaikinta 'Etats-Ministerium', apėmusi Vakarų Prūsus, Rytprūsius ir 'Lietuvą', ir buvo įkurta atskira valdinė įstaiga 'Slaptasis archyvas' (Das geheime Archiv). Mokslo reikalui pirmasis Karal. archyvą naudojo Lukas David, tik jo gausus rankraščių palikimas, jo kronikos reikalui panaudotas, yra archyve per II pas. karą žuvęs (1945). Karal. archyvu naudojosi savo žinomai Prūsų istorijai (1808) ir knygai apie Švitrigailą (1820) Augustas von Kotzebue. Nuo pirmojo archyvo dir. E. Hennigo laikų, kuris Karal. archyvui davė savo tvarką ir tradicijas, tapo taisyklė, jog archyvo vedėju tegali būti tik tas, kuris dėstė Karaliaučiaus univ. pagalbinius istorijos mokslus. Ilgus metus (1817-63) archyvui vadovavo Prūsų istorikas Johannes Voigtas. Daug pažangos archyvui padarė E. Joachimo direktoriavimo laikas (1887-1921). 1901 buvo sukurtas atskiras Dancigo valstybinis archyvas, kuris apėmė V. Prūsus (West-Preussen). V. Prūsai buvo nuėję savo keliu, kai jie 1454 (1466)-1772 buvo Lenkijos valdžioje. Kaip Karaliaučiaus arch. buvo centrine įstaiga Rytprūsiams, taip Dancigo archyvas sutelkė viską, kas lietė V. Prūsus. Po 6 m. (1921-27) direktoriavimo P. Kargės, ėmus archyvą tvarkyti Max Heinui (ligi 1945), prasidėjo daugeliu atžvilgių žymesnis darbas. Buvo sutvarkytas svarbus Etats-Ministerium fondas. 1930 gale archyvas perkeltas į specialiai pastatytus modernius rūmus iš plieno ir stiklo (Hansaring 31). Archyvas erdviose patalpose dėl daugybės depozitų ir naujų archivalijų taip išsiplėtė ir paaugo, kad atrodė, jog naujieji rūmai, galį sutalpinti 3000 m² plote archivalijas, yra pasidarę per maži.

Po I pas. karo, kada Rytprūsių klausimas ir jų praeities problemos darėsi aktualesnės, Karaliaučiaus arch. įgijo dar daugiau reikšmės. Imta labiau domėtis krašto kūriavos klausimais (G. Heinrich-Mortensen), buvo rašoma disertacijos ir mokslo darbai, daug panaudojant archyvo žymiuosius fondus. Buvo įkurta Rytprūsių ir V. Prūsų istorijos tyrinėjimų komisija.

K a r a l i a u č i a u s a r c h y v o l i k i m a s p o II p a s - k a r o. 1942-43 svarbiausi archyvo fondai saugumo dėlei buvo išskirstyti po įvairius Rytprūsių dvarus ir pilis : Heilsbergą, Laukštyčius (Lochstödt), Skaisgirius (Skaisgrirren, Kreuzingen), Waldburgą, Brandenburgą ir kt. Rytų frontui artėjant archyuas buvo kilnojamas tolyn. Pagaliau jis buvo pervežtas į Harco kalnų druskos kasyklas prie Braunšveigo, Graslebene, ir ten 425 m gilumoje, drauge su evakuotais Berlyno, Dancigo, Štetino, Elbingo, Torunės ir kt. archyvais, sausuose požemiuose laimingai išsilaikė iki karo veiksmų galo. Britų zonos valdžia visas archivalijas perkėlė į Goslarą (imperatorių salėn) ir ten rūpestingai prižiūrėjo. Tik 1947 lenkams buvo atiduota gausūs fondai Lenkijai tekusių sričių (Dancigas, Štetinas, Torunė, Elbingas ir kt.). Iš Karal. archyvo lenkams tebuvo atiduoti tiktai aktai tų žemių, kurios įeina naujosios Lenkijos sudėtin (Alenšteino ir Varmės sritys). Kadangi būta pavojaus, jog visas archyvas gali būti lenkams atiduotas, buvo labai susirūpinta Ordino archyvu. Prof. W. Hubatscho rūpesčiu buvo išleisti E. Joachimo sudaryti Ordino archyvo registrai (dokumentų ir laiškų santraukos). 1947-49 tokių registrų buvo išleista 4 tomai. Žemutinės Saksonijos valdžios lėšomis Ordino ir hercogo archyvo svarbiausios dalys (laiškai, foliantai, dokumentai) buvo nufotografuoti į 32 mm mikrofilmus, sunaudojant 415 ritinėlių po 50 m, ir tuo būdu sudarant vertingą 1.300.000 mikrofilmuotų dokumentų fondą. 1952 IV 1 Goslaro depozitus, kurių svarbiausias buvo Karaliaučiaus arch, anglai perdavė Žemutinės Saksonijos (Hannoverio) valdžiai. Paskyrus 1952 XII 1 dir. dr. K. Forstreuterį Göttingene (Merkelstr. 3) buvo 1953 mokslo reikalams atidarytas vad. Staatliches Archivlager, nes prie Karal. archyvo buvo dar prijungti ir kiti archyvai, ar jų likučiai (pvz. Talino miesto archyvo 150 stambių dėžių), kurie savo laiku buvo saugomi nuo bombų. 1953 V 1 galutinai archyvą į Göttingeną perkėlus ir sutvarkius, paaiškėjo, jog iš Rytprūsių beveik visos jo archivalijos iki 1800 buvo paimtos ir evakuotos. Apimties atžvilgiu į Göttingeną pateko apie 200 tonų, t. y. net visas trečdalis Karal. archyvo fondų, tačiau vertės atžvilgiu tai sudaro devynius dešimtadalius, juo labiau, kad išsaugota beveik visas tas branduolys, iš kurio nuo 1804 išaugo archyvas kaip atskira įstaiga.

(P a s t a b a. Karaliaučiaus archyvas 1979 m. iš Göttingeno perkeltas į Vakarų Berlyną. Adresas : Geheimes Staatsarchiv. Preussisches Kulturbesitz. Archivstrasse 12/14. D-1000 Berlin (Dahlem). *Red.*).

K a r a l i a u č i a u s a r c h y v o l i t u a n i s t i k a. Pagrindiniai 6 fondai archyve, kuris sudaro $^3/_4$ Göttingene sutelktos medžiagos,

yra labai svarbūs Lietuvos istorijai. Ordino laiškų archyve (OBA) yra nuo XIV a. galo daug Lietuvos kunigaikščių laiškų ir sutarčių originalų. Vytauto dokumentai ir korespondencija beveik ištisai yra jau išleista dokumentų rinkiniuose (Cod. epist. Vit., Cod. saec. XV—3 tomai ir kt.). Iš Kazimiero Jogailaičio archyve ilgo valdymo yra daug Lietuvos istorijai visai nepanaudotos medžiagos, kurios gerą dalį 1927-29 buvo nusirašęs nebaigtai disertacijai apie Kazimierą švietimo m-jos stipendininkas, marijampolietis žydas Ch. Jakobsonas. Pradedant nuo hercogo Albrechto laikų (1525), kai jis į visas puses užmezgė ryšius, Lietuvos reformacijos ir apskritai jos istorijai yra svarbus gausus hercogo laiškų skyrius (HBA ; Lietuvą labiausiai liečia HBA B 2). Iš Radvilų, Valavičių, Chodkevičių ir dešimtimis kitų ponų ir bajorų dažno susirašinėjimo su Albrechtu, jo įpėdiniais ar jo tarėjais surandama įdomių faktų iš protestantizmo augimo ir jo nykimo Lietuvoje, iš socialinių-ekonominių santykių ir t.t. Laiškai įgauna dar didesnės vertės, kai garsieji ‘Ostpreussische Folianten’ išsaugojo ir adresatams siųstų laiškų nuorašus. Gaila, kad tuose svarbiuose fonduose yra spragų. Per skubų archyvo transportą iš Karaliaučiaus neapsiėjo be nelaimių. Ordino foliantų fonde yra dingę svarbaus Vytauto laikotarpio 1414-23 keturi tomai (Ordino kanceliarijos laiškų nuorašų), taip pat yra ir Ost. Fol. plyšelių : trūksta Liet.-Lenk. siunčiamųjų lotyniškų nuorašų vieno tomo (56), nėra Lietuvos sienų komisijos darbų 1583-84 (t. 1292a). XVI a. nepakanka sekti gražiai surašytus nuorašų foliantus, bet būtina pasižiūrėti į likusius juodraščius, kurie tvarkingai į dėžutes surinkti (Konzepte B) ir yra pilnesni. Ostpr. Fol. vertė Lietuvos istorijai yra didžiulė. Kas besugaudys pasauly pačius iš hercogo ir jo tarėjų raštinės išėjusius originalus, kai čia patogiai randami nuorašai. Šitame fonde yra ir Lietuvos ūkio istorijai svarbios medžiagos : 1549 Karaliaučiaus-Piliavos uostų muitų registrai (t. 12.875-12.986), nuo 1664 eina Klaipėdos uosto muitų sąrašai (t. 12.987-13.024), Labguvos užtvankos vartų muitų registrai (t. 13.025-26) ir t.t. Tie sąrašai įdomus kaimyninių prekybinių santykių rodiklis, ir pirmasis į juos akylai mokslinį dėmesį savo studijose atkreipė K. Forstreuteris. Ostpr. Fol. 911a-37 yra įdomus Jurbarko vls. ir N. Valios (Virbalio) 1561 inventorius, kuriame minimi M. Mažvydas ir T. Gedkantas. Tą inv. yra išleidęs K. Jablonskis (Istorijos Archyvas I, 1934).

Lietuvos istorijai vienas iš šiol mažiausiai panaudotų fondų yra Etats-Ministerium (= E.M.). Tiesiogiai D.L.K. liečia 9 dideli paketai (E.M. 91a-91r). Laiškai, sienų protokolai, įvairiausi pranešimai sudaro šito įdomaus fondo turinį. Lenkiją liečiančių paketų tarpe yra daug D.L.K. liečiančios medžiagos. Vertinga stora byla (E.M. 111k) pateikia 1655 bėglių iš Lietuvos pavardes. Kai rusai užėmė

Vilnių, Kauną ir Gardiną, pora tūkstančių lietuvių bajorų ir miestiečių gelbėjosi nuo Maskvos žiaurumų, pabėgdami į Prūsus. Vilniaus vysk. Jurgis Tiškevičius greit ir mirė Karaliaučiuje. Yra atskira byla apie jo kūno perkėlimą XVIII a. į Žem. Kalvariją (E. M. 18 e 2, Nr. 17). Daug labai svarbios medžiagos yra apie Lietuvos sienas (E. M. 91 g), apie M. Lietuvos miestelius ir vls. E. M. kaip tik apima visą M. Lietuvą. Čia yra dalis archyvo, kurį kalvinistas Boguslovas Radvilas buvo perkėlęs į Karaliaučių. Boguslovui mirus (1669), per antras vedybas jo duktė Luiza Šarlotė ištekėjo už Neuburgo Pfalcgrafo. Ten pateko Boguslavo privatinio archyvo rinkiniai, bet jų dalis pasiliko Karaliaučiuje (E. M. 19 c IV). Paliko dokumentai ir aktai (E. M. 131) apie Tauragės ir Seirijų dvarus, kurie iš Radvilų palikimo buvo patekę į Brandenburgo-Prūsų rankas. Į K. a. patekdavo svarbių dokumentų Lietuvos kalvinistų, kurių gynėjai buvo Radvilai. Saugumo sumetimais Lietuvos protestantai deponuodavo Karaliaučiuj savo archivalijas (E. M. 19 c. III).

Tarp Karal. archyvo fondų yra atskirai 3 dėžės su 43 dokumentais (1430-1836), pavadintos ‘Sammlung Zasztowt’ — Zostauto rinkinys ; per I pas karą archyvo dir. P. Karge jį iš Vilniaus atsivežė Karaliaučiun. Vertingi dokumentai originalai (pergamentai) liečia Vilniaus vysk. žemių donacijas, popiežių privilegijas. Apie to rinkinio buvimą nieko nežinojo net Vilniaus vysk. kodekso leidėjai (J. Fijalek ir Wl. Semkowicz), iki 1501 praleisdami tad tuziną svarbių dokumentų.

Karaliaučiaus arch. turi, žinoma, vertingos medžiagos apie senuosius lietuvių rašytojus. Čia yra J. Bretkūno Šv. Rašto liet. vertimo originalas ir yra brangios medžiagos apie Donelaitį, Rėzą ir kt. Lietuviai tačiau iki šiol nuostabiai mažai tesidomėjo tuo archyvu. Iki II pas. karo archyvu naudojosi 8 D. Lietuvos tyrinėtojai. Göttingene sudėtus fondus iki šiol tenaudojo tik du (Z. Ivinskis, R. Krasauskas). Šalia Vatikano archyvo Karaliaučiaus arch. yra svarbiausias Lietuvos praeičiai.

DANCIGO VALSTYBINIS ARCHYVAS

Dancigo Valstybinis Archyvas, susidaręs iš Dancigo miesto prekybinių santykių (nuo XIV amž.) su Lietuva, Lenkija ir kitais Rytų Europos kraštais, yra nuostabiai gerai ir pilnai išlaikytas. Tik 60-čiai metų (1531-1591) teturi P. Simsono sudarytus spausdintus katalogus (10.429 dokum. num.) Visi kiti nespausdinti katalogai pačiame archyve. Apie 20 archyvo skyrių liečia didžiąją Lietuvos Kunigaikš-

tystę. Lietuvai medžiaga gausėja ir įgyja didelės reikšmės nuo XV amž. galo.

Šalia gausiausios archyvo dalies — svetur siunčiamųjų laiškų nuorašų (Missive), Lietuvos istorijai svarbiausia medžiaga yra skyriuje « Santykiai su kitais » (Auswärtige Beziehungen). Be iš svetur gaunamų laiškų (originalų), memorijalų, skundų, gausios Kauno ir Vilniaus miestų ir jų pirklių korespondencijos, yra daug Lietuvos magnatų laiškų, ypač iš XVI-XVII amž.

Kartu su Karaliaučiaus ir kitais archyvais, Dancigo Archyvą vokiečiai 1944 m. buvo evakuavę į Harco (Harz) druskos kasyklų požemius : iš ten jis 1945 m. buvo išgabentas į Gosslarą. Varšuvos valdžia 1946 m. per anglų okupacinius organus archyvą susigrąžino į naujojon Lenkijon įjungtą Dancigą.

Dancigo Miesto Biblioteka turi platų rankraščių skyrių, kuriame yra žinių apie Lietuvą, paremtų Radvilų ir kitų didikų korespodencija. Trijų tomų katalogas : Katalog der Danziger Stadtbibliothek, I-III (1892-1909).

DVARŲ ARCHYVAI

Per šimtmečius Lietuvos dvaruose iš įvairių reikalų ir praktinio gyvenimo raštų, bajorystės dokumnentų (privilegijų), žemių dovanojimų, dalybų, skirstymų, pirkimų, testamentų, laiškų, nuo XVI a. pradžios vis daugiau atsirandančių inventorių (ūkių ir dvarų trobesių aprašymai su priklausančiais kaimais ir valstiečių pavardėmis bei pareigomis), teismų aktų, prekybinių sąskaitų ir kt. dokumentų susidarė dideli ir vertingi archyvai, jeigu jie gaisrų, karų ir kitokių nelaimių metais nebuvo sunykę. Lietuvoje žymiausias buvo Radvilų archyvas Nesvyžiuje. Ten buvo laikomi ir Lietuvos Metrikos rinkiniai. Iš XVII a. vidurio yra žinomi sąrašai. Tačiau Nesvyžiaus rinkiniai, XVII a. karuose apnaikinti, vėliau patekdami į Varšuvos ir Maskvos archyvus. Iš Lenkijos privačių Dvarų archyvų Lietuvos istorijai svarbūs yra Čartoriskių archyvas Krokuvoje, Osolinskių archyvas (iš Lvovo po II pas. karo perkeltas į Brėslaują). O vertingas grafų Dzialynskių archyvas Kurniko bibliotekoje (netoli Poznanės) per šį karą sudegė.

Nors didelė dauguma Lietuvos Dvarų archyvų buvo atsiradę kaip šeimų archyvai, tačiau jie kartais būna reikšmingi ne vien lokalinei istorijai. Pvz. palaikydami daug prekybinių bei kultūrinių santykių su užsieniais (taip rodo Rygos, Karaliaučiaus, Dancigo ir kitų archyvų medžiaga), didikai ir net paprasti bajorai savo archy-

vuose išlaikė ne vien tik testamentų ir teismų aktų dokumentų. O turtingesnių didikų dvaruose archyvai išaugdavo į didelius dokumentų fondus. Kaikurie tų archyvų buvo administruojami specialistų archyvarų (pvz. Oginskių archyvas Plungėje). Per I pas. karą ir per pirmą dešimtmetį po jo dalis Dvarų archyvų (drauge su senomis bibliotekomis) stipriai sunyko. Daug vertingų dokumentų buvo išsaugota, kai jie pateko į VDU bibliotekos rankraščių skyrių ar į Centrinį valstybės archyvą Kaune. Nuo 1939 Lituanistikos Instituto istorijos skyrius buvo ėmęs supirkinėti vertingesnius privačių D. A. dokumentus. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga (prie Vytauto D. Kultūros Muziejaus, kur istorijos skyriun taip pat pateko dvarų dokumentų ir archyvų), rūpinosi, kad Dvarų archyvai, kurių didelė dalis per I pas. karą ar po jo buvo išvežti Lenkijon, nebebūtų užsienin gabenami. Lietuvos istorijos mokslui vertinga tų archyvų medžiaga liko neprieinama ir beveik netyrinėta, jeigu neimtumėm galvon įvairiuose rinkiniuose (Akty Vilenskoj Kommisiji XIV, XXIV ; Lietuvos istorijos archyvas, sur. K. Jablonskis, I, 1934) išspausdintų privačių dvarų inventorių. Kiek kultūros istorijai iš Dvarų archyvų buvo galima laimėti, parodo dr. V. Daugirdaitės-Sruogienės diplominis darbas VDU hum. mokslų fakultete, kur ji ištyrė savo tėviškės dvaro praeities gyvenimą pagal šeimos archyvą (Senovė, II t., 1936).

INVENTORIAI D. L. KUNIGAIKŠTIJOJE

D. L. Kunigaikštijoje inventoriai buvo sąrašai (rejestrai) dvarų, pilių, miestelių, kaimų nejudomo turto su valstiečiais, dažnai išskaičiuojant pavardėmis jų pareigas. Inventorių sąrašai taip pat apėmė girių plotų ir 'žvėrių takų' aprašymus. Istorijos šaltinių leidėjai inventoriais dažnai vadina ne tik tikruosius bet ir Lietuvos teismų antstolių įvedamuosius kvitus arba visokius kitokius aktus, kurių svarbiausią dalį sudaro turto, žmonių ir jų pareigų surašymai. Inventorių skaičiun taip pat priskiriami (iki šiol daugiausia nepaskelbti) įvairūs sąrašai skunduose dėl užgrobimo, pasisavinimo ir t. t. Tokie skundai, žinoma, neturi to bešališkumo, kuriuo pasižymi tikrieji inventoriai, bet jie papildo jų duodamą vaizdą. Inventoriai yra labai gausus ir svarbus Lietuvos istorijos šaltinis, ypač jos kultūros ir žemės ūkio istorijos santykiams pažinti.

Pirmieji inventoriai Lietuvoje žinomi iš XV a. antrosios pusės. Seniausias iki šiol spausdintas yra 1503 trumpas Birštono valsčiaus surašymas, paskelbtas M. Liubavskio. Palyginti, nedaug tėra inventorių iš laikų prieš valakinę reformą, t. y. prieš 1557.

Per tris šimtus metų D. L. K-tėje prisirinko labiausiai dvarų inventorių. Jie buvo dvaruose rašomi ir XIX a., nes baudžiaviniuose žemės santykiuose visada buvo svarbu sužymėti valstiečių plotus ir jų pareigas dvarui. Tad inventoriai yra svarbus šaltinis baudžiavos istorijai Lietuvoje. Iš jų matyti, kaip baudžiava sunkėjo XVII-XVIII a., kaip buvo mažinamas valstiečio 'valakas', bepaliekant jo ketvirtadalį arba aštuntadalį, o prievoles dvarui darbu, natūra ir pinigais nemažinant, bet dažnai didinant. Dvaruose per dalybas ar kitomis progomis dažnai inventoriuose surašomi iki smulkmenų visoki daiktai, drabužiai, indai, brangenybės, išskaičiuojama, kur kokios pvz. durys geležimi sklendžiamos, kur koks stiklinis langas ir t. t. Iš jų matyti, kaip Lietuvoje iki XIX a. vidurio taupyta metalas. Medžiaginės kultūros istorijai yra įdomus pvz. Vidiškių (Ukmergės aps.) inventorius iš 1596 (Akty Vil. Kom. XIV). Pavardžių ir vietovardžių tyrinėjimui labai reikšmingas karališkųjų valdų Kretingos 1566 inventorius. Tuo atžvilgiu yra svarbūs ir Platelių inventoriai, surašyti 1563-85 ir 1790 (t. p.). Daug jų išliko, kai parduodant dvarus teismams buvo pristatomi net poros šimtmečių senumo dvarų prievolių inventoriai. Taip išliko Raseinių žemės teisme Panevėžio dv. inventorius iš 1563 (t. p.). Šitaip išliko ir Jurbarko inv. O XVI a. Jurbarko ir Virbalio inventoriai (su duomenimis apie Martyną Mažvydą) išliko Karaliaučiaus archyve, kai tos žemės buvo įkeistos Prūsų Albrechtui (išsp. K. Jablonskis). Kartais pardavimo reikalui specialiai buvo sudaromi inventoriai. Taip išliko Didžiųjų Dirvėnų 1595 inv. (t. p.).

Dar daug nepaskelbtų D. L. K-tės inventorių yra centriniuose Kauno, Vilniaus, Minsko, Maskvos ('Lietuvos Metrika'), Varšuvos, Lvivo ir Krokuvos archyvuose ir bibliotekose. Pagrindiniai rinkiniai, kuriuose D. L. K-tės inventoriai buvo iki šiol išspausdinti, yra: Akty izdavajem. Vilensk. Archeogr. Kommiss., VIII, XIV, XVII, XXI, XXIV-XXVI, XXX-XXXII ir XXXV tt. (nuo 1865); Archeografičeskij Sbornik I-VIII (nuo 1867); Akty Litovskoj Metriki I t. (2 dalys), 1896-97; Akty Litovsko-Russkago gosudarstva 1899; Belaruski Archiv, 2 tt., 1928; Dokumenty Moskovskago Archiva Ministerstva Justiciji 1897; Russkaja istoričeskaja biblioteka XX, XXVII, XXX, XXXIII tt. ('Litovskaja Metrika'); M. Liubavskij, Oblastnoje dielenije i miestnoje upravl. Litovsko-Russk. gosudarstva 1893 ir kt.

Proporcingai daugiausia yra išspausdinta inventorių iš XVI a., būtent du trečdaliai. Iki K. Jablonskio svarbaus rinkinio (Istorijos archyvas, XVI amžiaus Inventoriai, 1934) tebuvo išleista tik trečdalis XVI a. inventorių. Dar geras trečdalis XVI a. inventorių yra

nepaskelbti. XVII-XVIII a. spausdintųjų nuošimtis yra nepalyginamai mažesnis.

D. L. K-tės inventoriai dar labai nedaug tyrinėti. Iš lietuvių teisės ir kultūros istorijai juos naudojo K. Jablonskis, Sūduvos istorijai — J. Totoraitis, valstiečių luomo istorijai — Z. Ivinskis. Šitas svarbus ir gausus šaltinis dar gali būti daug tyrinėtas baudžiavos istorijos, pavardžių bei vietovardžių ir ypačiai medžiaginės kultūros srityse. Lietuvos miškų ir medžioklės istorijai yra beveik visai netyrinėtas 1559 Grigaliaus Valavičiaus sudarytas D. L. K-tės girių aprašymas (nepilnas) su medžiojimo vietomis ('žvėrių takais').

LIETUVOS METRIKA

Lietuvos Metrika D. L. K-tystės kanceliarijoje nuo XIV a. galo (1386) iki 1794 pastoviai susidaręs archyvas, apimąs visus Lietuvos valstybę liečiančius raštus, kurie buvo išleidžiami jos vardu. Lenkijos karaliaus vardu duodami aktai ir įvairūs dokumentai buvo atskirai tvarkomi ir laikomi. Jie sudarė 'Karūnos Metriką'. XVIII a. gale L. Metrikos buvo susidarę 566 stori didelio formato tomai. Jie apėmė privilegijas, žemių ir kt. dovanojimus bei patvirtinimus ('knigi zapisej'), teismo sprendimus ('knigi sudnych del'), santykius su kitomis valstybėmis, instrukcijas pasiuntiniams ('nauki'), viešuosius valstybės reikalus, kariuomenės prievolių sąrašus ir kt. ('Knigi publičnych del', Knigi perepisej'). Pirmoje vietoje L. Metrika yra nuorašai aktų, kurie išėjo iš Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio kanceliarijos. Istorinėje literatūroje tačiau L. Metrikos terminu buvo dar pažymimas D. L. K-tijos valstybinis archyvas kaip dokumentų 'fondas', kuriame buvo laikomos privilegijos, sutartys su kt. valstybėmis, unijų aktai ir kt. reikšmingų dokumentų originalai. Pirmykščių originalių L. Metrikos knygų iš XV-XVI a. labai maža bėra išlikę. Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos 1594 patvarkymu visos L. Metrikos knygos buvo iš naujo perrašytos. XVII-XVIII a. knygos yra išlikusios savo pirmykšte forma. L. Metrika, kaip ir visas kt. D. L. K-tijos archyvas iki XVI a, pradžios buvo laikomas (drauge su iždo dokumentais ir pačiu iždu) Trakų pilyje. D. L. Kng. kur nors išvažiuojant, drauge vykdavo ir raštininkas su kanceliarijos tarnautoju ('djaku'), kuriedu darė nuorašus visų valdovo kelionės metu išduodamų aktų. Atgal sugrįžę nuorašus jiedu įtraukdavo į atitinkamas L. Metrikos knygas. XVI a. pradžioje, pervežant Lietuvos iždą į Vilnių, buvo pergabenta sostinėn ir L. Metrika ir padėta žemutinėje pilyje. Tikra, kad L. Metrika jau 1511 buvo Vilniuje, ir ten ji paliko ir po Liublino unijos (1569), nepriklauso-

mai nuo Karūnos (Lenkijos) Metrikos tvarkoma. Šioje buvo nuo Lietuvos atplėštosioms 1569 'rusiškoms vaivadijoms' (Kijevo, Volinijos, Braclavo) tuoj pradėtos atskiros knygos, 1655 rusams užimant Vilnių dar buvo spėta L. Metriką evakuoti. Yra duomenų spręsti, kad ji buvo nugabenta į Prūsų pasienį (J. Jakubowski). Dalis L. Metrikos žuvo. Apgrobdami Lietuvą, švedai buvo išvežę iš Lietuvos dokumentų, kuriuos grąžino Olivos taika (1660), tačiau svarbūs iždo dokumentai nuskendo Baltijos jūroje. Pačią svarbiausią L. Metrikos dalį ėmėsi saugoti Nesvyžiaus Radvilai, kurie jau XVI a., nuo kanclerio Radvilo Juodojo laikų laikydavo D. L. K — tijos žemės privilegijas pas save. Apie 1650 kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas savo žinion paėmė unijų aktus, sutartis, privilegijas. Tie originalai buvo perkelti į Nesvyžių ir iš ten į Vilnių nebegrižo. Seniausias Nesvyžiaus archyvo inventorius yra 1688. 1768 Respublikos seimo konstitucija buvo sudarytas sąrašas dokumentų, kurie buvo saugomi Radvilų archyve. Vežioti ir saugoti įvairiose vietose Nesvyžiaus archyvo aktai pagaliau pateko į Varšuvos archyvą. 1551 privilegija, kuria tariamai Radvilui Juodajam ir jo palikuonims buvo duota teisė saugoti pas save Lietuvos valstybės aktus, yra 1721-43 falsifikatas. Kai po visų okupacijų L. Metrika grįžo savo vieton, be Radvilų paimtų dokumentų, trūko Vilniuje dar svarbaus iždo archyvo, kurio likimas nežinomas. Ar jis buvo patekęs į Nesvyžių, nėra pėdsakų. 1765 L. Metrika iš Vilniaus buvo pergabenta į Varšuvą. Ji buvo sujungta su tuo pat metu iš Krokuvos ten atgabenta Karūnos Metrika ir čia sudarė slaptąjį archyvą. Pati seniausioji L. Metrikos dalis (1386-1551) čia buvo 1773 perrašyta lotyniškomis raidėmis. Vadovaujant istorikui vysk. Adomui Naruševičiui (Naruszewicz), visos Varšuvon nugabentos L. Metrikos knygos 1786 buvo naujai įrištos ir pernumeruotos. Prie senų rusiškų registrų (katalogų) buvo prijungti nauji lotyniškomis raidėmis sudaryti registrai. Neilgai tačiau L. Metrikai tebuvo skirta būti Varšuvoje, nes 1794 rusų gen. Suvorovui paėmus miestą, visas ten esąs archyvas tuoj buvo pervežtas į Petrapilį ir padėtas Senato III departamente. Tik diplomatinių santykių medžiaga Petrapilyje buvo išskirta ir perduota užsienio reikalų kolegijai. Kadangi per trečiąjį Lenkijos-Lietuvos padalijimą Prūsija buvo gavusi daug Lenkijos žemių, 1799 jai buvo atiduota beveik visa Karūnos Metrika. Prie L. Metrikos, iš kurios Prūsų valdžiai tebuvo atrinkta nedaug knygų, buvo prijungti pasilikę Lenkijos Metrikos likučiai. Prūsų valdžios paimtoji Karūnos Metrika 1807 buvo grąžinta Varšuvon į Archiwum Ogólne Krajowe, iš kurio pateko į vyriausią valstybinį Lenkijos archyvą. Atiduodant Prūsams Karūnos Metriką, buvo sudaryti 7 tomai 'Išrašų' ('Vypisy'), kurie buvo įjungti L. Metrikon. Kai 'metrikantas'

Steponas Kozello aptvarkė L. Metriką, 1809 dalis originalių tomų (seni manuskriptai) buvo perduoti viešajai (imperatoriškajai) Petrapilio bibliotekai. Kai kas yra patekę užsienio reikalų m-jos archyvui Maskvoje ir Rumiancevo muziejui, tačiau tikroji L. Metrika pasiliko pilnumoje. Kadangi ji būdavo vis reikalinga ir įvairiems praktikos reikalams (teismuose, bajorystei įrodyti), 1835 buvo sudaryta komisija, kuri turėjo pritaikyti L. Metrikos panaudojimui. Toji komisija, nežiūrėdama tvarkos ir chronologijos, suvarstė ir įrišo palaidų aktų krūvas. Iš L. Metrikos fondo buvo sndaryti 12 skyrių, kurio dalį sudarė ir Petrapilyje palikti Karūnos Metrikos tomai (Išrašų knygos, inventoriai, genealogijos, nuosavybių planai ir kt.). Pagaliau 1887 iš Petrapilio L. Metrika buvo perkelta Maskvon į teisingumo m-jos archyvą. Iš viso tada buvo perduota L. Metrikos užrašų knygų ('knigi zapisej' — 190 (Karūnos Metrikos — 92), teismo knygų — 303 (Karūnos — tik 4), viešųjų valstybinių reikalų — 37 (Karūnos — 43), karinių prievolių sarašų knygų — 23 (Karūnos — 43). Kitų įvairių D. L. K.-tiją ir Lenkiją liečiančių knygų, kurios iki 1918 buvo L. Metrikos sąstate, buvo dar 843. Jas sudarė išrašai, inventoriai, įvairūs naujai sudaryti nuorašų tomai, kurių didelė didžiuma telietė Lenkiją.

L. Metrika, iki XVII a. rašyta oficialia Lietuvos raštinės kalba — sen. slavų bažnytine kalba ir šiek tiek lotyniškai (dovanojimai, privilegijos), yra neįkainuojamos vertės šaltinis D. L. K-tijos istorijai. L. Metrikos knygas yra studijavę eilė žymių tyrinėtojų. Daugiausia prie jų sėdėjo M. Liubavskij, sistemingai ištyrinėdamas D. L. K-tijos XV-XVI a. visuomeninius ir administracinius santykius. Iš L. Metrikos daug medžiagos genealogijai ėmė—J. Wolff, apie Lietuvos seimą ir Ponų Tarybą — J. A. Malinovskij, N. Maksimenko, apie Lietuvos žydus — S. A. Beršadskij, apie visuomeninį D. L. K-tijos ūkį — M. B. Dovnar-Zapol'skij. Eilė kt. autorių, pradedant F. I. Leontovičiaus darbais iš Lietuvos visuomenės ūkio istorijos ar I. I. Lappo tyrinėjimais apie Lietuvą po Liublino unijos, panaudojo L. Metriką ir davė iš jos priedų prie savo veikalų. Daugiausia Lietuvos Metriką panaudojo rusai, šiek tiek lenkai. Nuo I pas. karo galo pasidarė prie L. Metrikos priėjimas beveik visai nebeįmanomas.

Tik nuo 1903 pradėta sistemingai rinkinyje 'Russkaja Istoričeskaja Biblioteka' spausdinti ištisai L. Metrikos knygas. XX t. (R. I. B.) buvo išsp. (red. P. A. Gil'tebrandt) 1-3 teismų knygos (1510-22). I. I. Lappo, kuris L. Metrikai leisti paruošė komisijos priimtą planą, 1910 išsp. XXVII t. (R. I. B.) 3-5 užrašų knygas (1-2 knygos yra tik aktų santraukos nuo Kazimiero Jogailaičio laikų), 1914 XXX t. Lappo išsp. viešųjų reikalų knygų 2-7 (1538-66).

R.I.B. XXXIII t., kuris yra paskutinis L. Metrikos tomas tame rinkinyje, S. L. Ptašickij 1915 išsp. Lietuvos kariuomenės sąrašus (1528, 1565, 1567). Didžiausia L. Metrikos dalis yra pasilikusi iki šiol mažai panaudota. Iš L. Metrikos skelbtos medžiagos reikia ieškoti įvairiuose leidiniuose, kaip pvz. Akty Zapadnoj Rossiji, Akty Jugo-Zapadnoj Rossiji, Akty Litovskoj Metriki (1413-1507), išleisti F. Leontovičiaus 1896 (pagal Varšuvos archyve rastas kopijas); apypilnį iš L. Metrikos spausdintų leidinių sąrašą yra davęs K. R. Jurgėla.

Lietuvių tautos istorijai L. Metrika turi nepaprastos vertės. 1920 VII 12 taikos sutartyje su Sov. Rusija buvo įrašytas punktas, jog tarp iš Lietuvos išgabentų kultūrinių turtų turi būti grąžinta ir L. Metrika. Tuo reikalu P. Galaunė, kaip komisijos narys, yra pateikęs plačią atskaitomybę, kodėl Lietuvai nepasisekė L. Metrikos atgauti. Iš rusų pusės buvo ieškoma visokių kliūčių, kad tik Lietuvos Metrika pasiliktų Maskvoje. Be kitko, buvo nurodinėjama, jog Lietuvos Metrika esanti labai svarbi ir gudų, ir ukrainiečių istorijai; techniškai esą neįmanoma atskirti tik nepriklausomą Lietuvą liečiančias dalis; Lietuva dar neturinti jai tyrinėti specialistų. Dabar L. Metrika Maskvoje yra laikoma archyve Centralnyj Gosudarstvennyj archiv drevnych aktov. K. Jablonskiui ir dar vienam kitam yra pasisekę pamatyti ar gauti iš jos nuorašų. Kai kurie jų buvo išsp. Lietuvos istorijos šaltinių I t. (Vilnius 1955). Tik laisvas priėjimas prie L. Metrikos medžiagos įgalintų šitą versmę išnaudoti Lietuvos istorijai tokiu laipsniu, kaip iki šiol nėra buvę. Vatikano ir Karaliaučiaus archyvai gali sėkmingai visokeriopais atžvilgiais papildyti Lietuvos Metriką ir duoti tokios medžiagos, kuri jokiame kitame archyve nerandama, tačiau L. Metrika visada palieka tikrasis pagrindas tirti D. L. K-tijos vidaus istorijai.

TEISMŲ KNYGOS

Teismų knygos — Lietuvos Metrikos skyrius, svarbus šaltinis Lietuvos teisės ir kultūros istorijai tirti. Iš 566 tomų Lietuvos Metrikos, Teismų knygos ('knigi sudnich del') sudaro visą ketvirtadalį. T. k. turinys yra maišytas ne vien dėl to, kad pats Lietuvos Metrikos paskirstymas į atskiras knygų rūšis (žemių dovanojimų — 'knigi zapisej', viešųjų reikalų —, knigi publičnych del' ir kt.) yra atliktas jau D. L. K-tijos įstaigoms ir D.L.K. kanceliarijai savo darbą užbaigus, bet ir dėl to, kad jau nuo pat pradžios D.L.K. kanceliarijoje nebuvo žiūrima griežtos tvarkos. Pvz. žemių užrašų knygose yra išmėtyti šimtai dokumentų, kurie teliečia teisminius dalykus. Be to, Teismų knygose, šalia teismo sprendimų ir kitų teis-

minių bylų, aptinkama privilegijų, dovanojimų aktų, miestų ir kaimų aprašymų, net instrukcijų pasiuntiniams. Teismų knygų pradžią ir jų pagrindą sudarė paties D.L.K. ar jo vardu dvaro maršalkos vykdomas teismas (LE XVII 409). Dažniausiai pats negalėdamas, D.L.K. vienam iš savo maršalkų pavesdavo išspręsti įvairiausias bylas. Įkūrus Vyr. Tribunolą, dvaro maršalkos teismo apimtis sumažėjo. Į Teismų knygų sąstatą yra patekę ir Vyr. Tribunolo aktų. Jau 1895 S. A. Beršadskis plačiu memorandumu išdėstė Archeografijos komisijai Petrapilyje reikalą pirmiausia pradėti sistemingai leisti Teismų knygas, nes jose, be kita ko, randama vertingos medžiagos teisės ir trijų Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588) istorijai. Apskritai Teismų knygose yra gausu medžiagos Lietuvos kultūros, ypač jos ūkio istorijai. Pvz. dažnai randami teisminiai pirklių skundai padeda nustatyti to laiko prekybinius ryšius ir kelius, prekių kainas ir t. t. Serijoje Russkaja istoričeskaja biblioteka 20-me t. (1903) Rusų Archeografijos komisija, vadovaujama P. A. Gilterbrandto, rūpestingai techniškai paruošus S. A. Beršadskiui, yra išleidusi tik tris pirmąsias Teismų knygas (iš viso 1566 skiltys teksto), kurios apima 1510-22 laikotarpį. Plati vardų, vietovardžių ir daiktinė rodyklė (258 psl.) palengvina tuo svarbiu šaltiniu naudotis. Visos kitos Teismų knygos, kurių gerą dalį XVI a. D. L. K-tijos istorijos panaudojo I. Lappo, M. Liubavskij ir kt., iki šiol praktiškam moksliniam darbui neprieinamos, jos yra saugomos Centriniame valstybiniame archyve Maskvoje.

RANKRAŠČIAI

Rankraščiai sudaro svarbų šaltinį istorijos studijoms. Dar gana daug šaltinių yra pasilikę rankraščiuose. Pvz. XVI a. inventorių Lietuvoje dar neišspausdintas nė trečdalis, o XVII-XVIII a. inventorių, teismų ir kitokių aktų tepaskelbta maža dalelė. Rankraščių yra likę ištisi kodeksai laiškų (nuorašų), bažnytinių fundacijų aktų nuorašų (pvz. Babinovskio kodeksas), teisinio turinio raštai (sutartys, testamentai, dovanojimai). Rankraščiuose liko daug ir sąmoningai ateičiai užfiksuotų šaltinių (kronikų, metraščių, atsiminimų). Kiekviena žymesnė biblioteka turi rankraščių skyrių. VDU bibliotekos rankraščių skyrius vadinosi Vaižganto vardu. Didelius jų skyrius turi Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka Vilniuje ir tenykštė univ. biblioteka. Tų bibliotekų rankraščių skyriuose yra ne tik originalių dokumentų, bet ir įvairių rankraščių, surinktų iš privačių asmenų. Daugiausia tų, kurie yra reikalingi Lietuvos istorijai tirti, saugomi archyvuose. Be Lietuvos archyvų, vertingų rankraščių

Lietuvos praeičiai yra Karaliaučiaus (dabar Göttingene), Vatikano, Stockholmo, Dancigo, Berlyno, Varšuvos, Krokuvos, Maskvos, Petrapilio archyvuose bei bibliotekose. Vertingų ir senų rankraščių Lietuvoje turėjo parapijų bažnyčios, vienuolynai, dvarai. Lietuvių tremties gyvenimui pažinti gausios medžiagos yra sutelkta Pasaulio Lietuvių Archyve (Čikagoje), kur yra patekę įvairių rankraščių ne vien iš stovyklinio gyvenimo.

METRAŠČIAI IR KRONIKOS

Metraščiai viduramžiais ir vėliau įsigalėjęs istorijos įvykių aprašymas pamečiui.

Lietuvos metraščiais vadinami D. L. K-tijos ribose XIV-XV a. surašyti kronikiniai fragmentai, iš kurių XVI a. buvo sudarytos platesnės kronikos, atskirus metraščius įterpiant į sąvadus, kurie gavo įvairius pavadinimus, pagal rankraščių savininkų ar laikymo vietas. Pačių tekstų apimties ir chronologijos atžvilgiu nustatomos trys Lietuvos metraščių redakcijos, nors paskutiniosios — plačiausios redakcijos autentiškumas yra sukėlęs ir abejonių. Netiksliai Lietuvos metraščiai prieš I pas. karą buvo imti vadinti Vakarinės Rusijos metraščiais (Zapadno-Russkije letopisi). Jų negalima laikyti nė gudų ar ukrainiečių metraščiais. Jie atsirado Lietuvos valstybės sąmonei sustiprėjus ir tarnavo D. L. K-tijos valstybingumui ginti, jam akcentuoti bei išryškinti santykiuose su kaimynais, ypač su Lenkija. Visi tie metraščiai turi oficiozinį pobūdį ir tegali būti vadinami Lietuvos metraščiais.

Lietuvos metraščių užuomazga. Iki XIV a. galo Lietuvoje tebuvo rašomi būtini reikalų raštai (sutarys, laiškai, dovanojimai, privilegijos). Istoriografijos pradžią Lietuvoje, iš kurios išsivystė Lietuvos metraščiai, vad. Letopisec Litovskij arba Letopis vielikich kniazej litovskich, reikia sieti su Vytauto ir Jogailos kovomis. St. Smolka su pagrindu atkreipė dėmesį į Vytauto antrojo pabėgimo metu (1390-92) parašytą memorialą-skundą prieš pusbrolius Algirdaičius Dis ist Witoldes Sache wedir Jagaln und Skargaln (Scr. rer. Pruss. II, 712-714). Jis buvo parašytas pačiam Vytautui diktuojant arba bent su jo žinia. Kęstutaičiui, kurio pusę šis raštas energingai gina, rūpėjo ne tik pagrįsti savo teises į tėviškę (Trakus) ir į Lietuvą, bet apskritai pakelti savo autoritetą. Šis publicistinio charakterio ir ryškios tendencijos fragmentas, Lietuvos raštininkų pažodžiui išverstas ir pavadintas Lietuvių giminės pradžia (Litovskomu rodu počinok) arba Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kilmė (Rodstvo velikich knia-

zej litovskich), buvo įterptas į Vytauto galybės laikais (apie 1420-30) sudarytą I Lietuvos metraščio redakciją, vad. Letopisec Litovskij. Jam galėjo būti panaudotas ir lotyniškas teksto variantas — Origo regis Jagyelo et Witholdi ducum Lithuaniae (PSRL XVII, 219-226). Duodamas Gediminaičių genealogiją, 'Origo' baigia pirmuoju Vytauto pabėgimu į Ordiną, o rusiškas 'Letopisec' tekstas tęsia iki jo pergalės 1392. Bet 'Origo', nors be pabaigos, yra pilnesnis ir tikslesnis negu žinomasis metraščio rusiškas tekstas ('Letopisec'). Todėl yra prieita išvada (T. Sušickis, A. Šachmatovas), jog visi iki šiol žinomi Lietuvos metraščių variantai yra kilę iš ankstyvesnės, nebeišlikusios Lietuvos metraščių redakcijos.

Lietuvos metraščių sąvadai. Letopisec Litovskij nėra išlikęs kaip atskiras šaltinis. Jo ankstyviausia redakcija tėra žinoma kaip dalis 1446 Smolenske sudaryto metraščių sąvado. Tame sąvade Letopis velikich kniazej litovskich greičiausiai buvo surašytas Smolenske vysk. Gerasimo ir jo raštininko Timotiejaus. 1446 sąvado kompoziciją tyrinėjo A. Šachmatovas ir M. Priselkovas. Čia yra chronologiškai išdėstytos žinios iš Smolensko gyvenimo (1431-45), duota trumpa Maskvos metraščių santrauka. Smolensko raštininkas panaudojo ne Maskvos metraščio originalą (iš 1423), o jo santraukas iš XV a. vidurio, kurios yra Naugardo IV ir Sofijos I metraščiuose. Klaidingas yra V. Piercevo teigimas, kad 1446 m. sąvado autorius buvęs D.L.K. priešas. Geriausi šito sąvado nuorašai yra Avraamkos, Uvarovo, Supralskio kodeksai, kurie vienas kitą papildo. Pvz. Uvarovo kodekse yra pilna žinia apie Sofijos Vytautaitės vedybas su Maskvos Vosyliumi, Vytauto grįžimą Lietuvon.

Seniausiai Lietuvos metraščių redakcijai priklauso dar keli atskiri fragmentai, taip pat atsiradę paties gyvenimo dėlei, kaip ir Litovskomu rodu počinok. 1428 Smolenske vysk. Gerasimo priežiūroje raštininkas Timotiejus surašė daugiau literatūrinę ir retorikos pilną nuotrupą, skirtą Vytauto garbei iškelti — 'Vytauto pagyrimas' (Pohvalu Vitovtu). Jeigu apskritai Lietuvos metraščių centre stovi Vytautas, kurio teisės ginamos ir jo karo žygiai aukštinami, tai 'Vytauto pagyrimas' stilistiškai įdomiomis formomis labiausiai kėlė jo garbę. Jis virsta labiau literatūros kūriniu ir įrodymu, kaip Kęstutaičio autoritetas buvo iškilęs rytinėse Lietuvos žemėse. Į Lietuvos metraščius yra įterptas pasakojimas apie karą tarp Žygimanto ir Švitrigailos ir pasakojimas apie Podolę. Šita Lietuvos interesus ginanti nuotrupa atsirado per konfliktą dėl Podolės, kurią lenkai užgrobė po Vytauto mirties.

Platesnioji Lietuvos metraščio redakcija. Besivystant toliau politiniam gyvenimui, kai santykiai su lenkais aštriai įsitempdavo (ypač Kazimiero laikais). reikėjo pilniau ir plačiau atvaizduoti seniausią lietuvių praeitį. Atremti lenkų priekaištams apie lietuvių 'nobilitavimą', suteikiant jiems herbus (žr. Horodlės aktai[1]), kuriuos dalis kilmingųjų esą grąžinę, turėjo būti išaiškinta pati lietuvių kilmė. Reikėjo taip pat duoti tikslią valdančios dinastijos istoriją, nes XV a. vokiečių ir vėliau rusų kronikininkai šmeižė Gedimino giminę ir ją kildino iš Vytenio arklininko (žr. Gediminas[2]). Lenkijoje jau buvo išsivysčiusi istoriografija (žr. Dlugošas, Bielskis, Kromeris, Miechowita). Lietuvos valstybei reikėjo savo metraščių. Šitaip ir atsirado pirmoje XVI a. pusėje II Lietuvos metraščio redakcija — Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos Žemaičių metraštis (Letopisec Velikogo Kniažestva Litovskogo i Žomoitskogo). Autorius nėra žinomas. Jis turėjo būti didelis D. L. K-tijos patriotas, įsitikinęs jos valstybingumo idėja. II Lietuvos metraščio redakcija, kurios nuorašų XVI-XVII a. daug buvo Lietuvos dvaruose, formavo Lietuvos kilmingųjų sąmonę ir jų politinę ideologiją. Tad daugumas Lietuvos metraščio nuorašų, išlikusių įvairiuose sąvaduose (jų didelė dalis išspausdinta PSRL XVII), priklauso šitai (vidurinei) Lietuvos metraščio redakcijai. Tai rodo, kad ji buvo plačiai nurašinėjama.

Platesniosios Lietuvos metraščio redakcijos centre yra lietuvių kilmė iš romėnų. Kad toji teorija būtų įtikimesnė, pasakojimas apie lietuvių kilmę iš romėnų yra paduotas su visomis detalėmis. Šita teorija jau buvo pasklidusi XV a., nes Dlugošas ją žinojo ir tikėjo. Jos teisingumu šventai buvo įsitikinęs ir Mykolas Lietuvis[3], kuris davė panašių lietuvių-lotynų žodžių sąrašą.

Nuo Nerono persekiojimų pabėgęs Palemonas turėjęs tris sūnus: Borkų, Kuną ir Sperą. Kuno sūnūs Kernius ir Gimbutas paveldėje visą Aukštaičių ir Žemaičių žemę. Iš vardų sąskambio buvo išvesti žymiųjų miestų ir pilių įkūrėjai (Jurbarkas, Kaunas, Kernavė ir kt.). Su Palemono giminės palikuonimis siejo savo kilmę daliniai Lietuvos kunigaikščiai. Apie Palemoną, kaip tikrą istorijos asmenį, XVIII a. dar kalbėjo žymus vokiečių istorikas A. L. Schlözer, nukeldamas jį į 1000 m. po Kr.

Baigęs Palemono giminės aprašymą Lietuvoje, autorius II Lietuvos metraščio redakcijos, kuri labiausiai žinoma iš Krasinskio, Archeologijos d-jos, grafo Račinskio, Jevreinovo, Olševskio kodeksų, perėjo prie Gedimino, Algirdo ir Kęstučio. Mindaugas buvo visai praleistas. Taip atsitiko todėl, kad autorius pačią pradžią užpildė įvairiais vardais, kurie nerandami XII-XIII a. kronikose, o XIV amžiui jau turėjo I Lietuvos metraščio redakcijos 'Origo', kuri prasideda Gedimino giminės išskaičiavimu. Platesniojoje Lietuvos

metraščio redakcijoje ryškiai atsispindi savitas D. L. K-tijos valstybingumas, nukreiptas prieš Lenkijos užmačias — Lietuvą surišti unijos saitais. Tuo atžvilgiu metraštis tarnavo lietuvių patriotiniam nusistatymui ir ryškino jų valstybinę sąmonę. Metraštyje paprastai nėra datų. Pora dešimtų savarankiškų pasakojimų, panaudojant vaizdingus posakius, pasikartojančias stilistines formules, davė ryškius vaizdus apie įvykius. Šis metraštis išpopuliarino Vilniaus įkūrimo legendą (geležinis Gedimino sapno vilkas primena Romulo ir Remo vilkę), 'vaidilutės' Birutės ir Kęstučio susitikimą, Lucko suvažiavimo didžiąsias vaišes ir eilę kitų vaizdų žavėjosi XIX a. romantikai - istorijos mėgėjai. Patriotinės Lietuvos metraščio nuotaikos padėjo tada lietuviams išryškinti ir savo atskyrimą nuo lenkų, sustiprinti savo tautinę sąmonę. Jeigu Lietuvos metraštis XVI a. stiprino Lietuvos bajorų *valstybinę* sąmonę, tai XIX a. jis lietuviams buvo akstinas *tautiškai* susiprasti.

Trečiosios metraščio redakcijos klausimas. Lietuvos kilmingųjų patriotinės tendencijos dar labiau pasireiškė vad. plačiausioje, arba III, Lietuvos metraščio redakcijoje. Šios redakcijos originalo nėra, todėl T. Narbuto paskelbtasis nuorašas yra kėlęs abejonių dėl jo tikrumo. K. Chodynickis jį laiko T. Narbuto falsifikatu, ypač dėl to, kad Narbutas iš savo entuziastingos meilės Lietuvos praeičiai yra atlikęs keletą jau nustatytų falsifikatų, pvz. Kiburg). Plačiausioji m. redakcija, arba vad. Bychovco kronika, daugelio istorikų laikyta falsifikatu, bet dalis ir žymių istorikų (pvz. I. Lappo) ja naudojosi kaip tikru šaltiniu. Bychovco kronikos autentiškumui abejones kėlė radimo aplinkybės ir jos didelė giminystė su M. Stryjkovskio kronika (plg. Tichomirov). Bychovco kronikos netikrumas dar nėra galutinai įrodytas. Paskutiniuoju metu yra surasta iš pirmosios XIX a. pusės naujų duomenų, kurie rodo, jog Bychovco kronika jau buvo žinoma ir panaudota prieš Narbutą. 1830 iš jos ištraukų yra paskelbęs H. Klimaševskis. Ir 1834-39 laiškai rodo, jog šios kronikos rankraštį A. Bychovcas tikrai buvo atsiuntęs T. Narbutui (plg. R. Šalūga, Lietuvos Mokslų Akad. Darbai, serija A, 1 (6), 1959, 149-154). Tuo atveju ji turi būti XVI a. Lietuvos metraštis, išlikęs XVIII a. nuoraše, kuris tada buvo transkribuotas lotyniškomis raidėmis. Kadangi II redakcijoje buvo per didelis tarpas nuo Nerono laikų (Palemono) iki XII a. ir tas tarpas buvo sunkiai užpildomas vardais, todėl III redakcijoje. Palemonas nukeltas į Atilos laikus V a. Metraštyje jau duodama žinių ir apie Mindaugą. Pati Bychovco kronikos pradžia (žuvusi) yra imta tik iš Stryjkovskio kronikos, kurią taip pat galima skirti prie plačiausios Lietuvos metraščio redakcijos. Stryjkovskis sakėsi panaudojęs dvylika lietuviškų metraščių, kurių žymi dalis yra dingusi. Tad į Stryjkovskio kroniką galima

žiūrėti, kaip III Lietuvos metraščio redakciją, taip pat parašytą su meile D. L. K-tijai, kai Kojalavičiaus istorija jau davė visai kitą vaizdą.

Kad būtų galima galutinai išaiškinti III Lietuvos metraščio redakcijos mįslę, reikia lietuviui istorikui atsidėjus ištirti Bychovco kronikos šaltinius, jo santykį su Stryjkovskiu ir kt. versmėmis. Ilgai (nuo XVII a.) Lietuvos metraštis buvo užmirštas. Juo vėl pradėjo domėtis Vilniaus univ. istorikai, ypač Ign. Danilavičius. Nepaprastą dėmesį parodė T. Narbutas. Iš lietuvių apskritai niekas dar Lietuvos metraščio tyrinėjimo specialiau nėra ėmęsis, ji tyrė lenkai, rusai, ukrainiečiai, gudai (St. Smolka, A. Prochaska, J. Jakubowski, K. Chodynicki, T. Sušicki, A. Šachmatov ir kt.). Lietuvių tyrinėjimams kuklią pradžią padarė 1939 K. Alminauskas ir dabar M. Jučas. Šiandieninėje tyrinėjimų būklėje, kai dažnai tėra aiškinti atskiri istoriografiniai klausimai, sunku atsakyti, kokia vertė Lietuvos metraščio, kaip istorijos šaltinio. Perdaug kriticizman pasinešę istorikai (tuo pasižymėjo ir nepriklausomos Lietuvos istorikų grupė), radę supainiotą ar visai išgalvotą Lietuvos valstybės pradžios genealogiją, buvo linkę atmesti beveik visa, ką Lietuvos metraštis ir Stryjkovskis davė. Iki šiol dar nėra surastas tikrasis metodas, kaip iš vaizdžių pasakojimų ir epiškų posakių atrinkti tikruosius istorijos faktų grūdus. H. Paszkiewicz ir ypač J. Puzyna (tyrinėdamas Mindaugo santykius su totoriais) specialiau susidomėjo Lietuvos metraščiu ir laimėjo kai ką nauja. Letopisec litovskij XIV a. istorijai yra didelės reikšmės šaltinis (H. Paszkiewicz). Iki šiol buvo nekreipiama dėmesio į faktą, kad pvz. išskaičiuojant Gedimino sūnus ir jų gautas dalis bei pilis, nėra minimi Žemaičiai. Tik iš to metraščiais tegalima nustatyti, kad Žemaičiai, kaip vėlesni įvykiai patvirtino, nebuvo niekam iš Gediminaičių paskirti (jų negavo nė Kęstutis!). Remdamasis ypač Lietuvos metraščiais J. Puzyna nuėjo gana toli. Jis savo straipsniuose sudarė eilę hipotezių, kurias dar reikia galutinai įrodyti. Tie du pavyzdžiai yra pirmieji ženklai, jog Lietuvos metraščius reikia dar atsidėjus tirti ir į juos, kaip į D. L. k-tijos šaltinį, žymiai daugiau kreipti dėmesio.

Kronika (gr. chronikon, iš chronos ‘laikas’) viduramžiais įprastas istorinių veikalų pavadinimas, kur įvykiai dėstomi — nors ne be išimčių — chronologine tvarka. Kronika išaugo iš analų, rašytų daugiausia vienuolynuose, kai prie tam tikrų metų kartais buvo žymimas vienas kitas svarbesnis įvykis. Ilgainiui pasakojimai buvo išplėsti ir jau nebetilpo analų rėmuose. Jie virto savaimingomis istorijomis, atseit kronikomis. Kronikos turinys bei pobūdis pareina nuo autoriaus išsimokslinimo, jo visuomeninės padėties

ir ypač nuo pasirinktojo rašymo tikslo. Pagal turinį kronikos gali būti itin įvairios: pasaulinės, imperatorių, popiežių, vyskupų, vienuolynų, krašto, srities arba miesto. Lietuvoje tokio tipo kronikų nebuvo, nes pirmieji vienuolynai kūrėsi tik Vytauto D. laikais. Jėzuitų kolegijų Lietuvoje (Vilniaus, Kražių, Kauno, Pašiaušės ir kt.) XVII-XVIII a. rašytos kasmetinės apyskaitos, vad. Annuae Litterae, teduodavo, su mažomis išimtimis, jų pačių veiklos pranešimus, kurie yra svarbūs Bažnyčios ir bendrai Lietuvos istorijai. Tad jie negali būti laikomi kronika. Vytauto laikais atsiradę Lietuvos istoriografijos pėdsakai, kaip Origo regis Jagyelo et Witoldi ducum Lithuaniae, yra laikytini lietuvių Kronikos pradžia. Iš pirmųjų nuotrupų atsiradęs dviejų redakcijų Lietuvos metraštis, tiksliau sakant, turėtų būti vadinamas ne metraščiu, o kronika. V. Europoje nuo XIV a. masiškai pasirodė jau pasauliečių rašomos miestų kronikos. Lietuvoje tokio tipo kronikų nebuvo. Vilnius buvo pasidaręs tik tipiškas cechų miestas. Yra žinomi keliasdešimt sostinės amato brolijų statutų. Miesto gyvenimas atspindėjo ne kronikose, o įvairiuose magistrato reikalų raštuose.

Svarbiausias ir seniausias Lietuvos istorijai kronikas rašė D. L.K-tijos ir lietuvių priešai. Kryžiuočių ordino kunigas Dusburgas ir Livonijos Henrikas, vad. Latviu, davė savo kronikomis vertingų žinių apie XIII a. Mindaugo laikams svarbi yra nevienalytė, bet labai sena Ipatijaus, arba Volinijos, kronika XIII a. V. Europoje gausiai atsirado eiliuotų kronikų: iki šiol tiksliai neišaiškinto autoriaus, XIII a. gale buvo sukurta Lietuvos istorijai svarbus šaltinis — Eiliuotinė Livonijos kronika, XIV a. pabaigoje eilėmis vokiškai buvo rašyta Vygando Marburgiečio kronika, kurios tėra išlikęs lotyniškas vertimas proza. XIV-XV a. Ordino valstybėje (Prūsuose ir Livonijoje) buvo surašyta dar eilė kronikų, kurios yra Lietuvos istorijai vertingi šaltiniai. Daugumas jų yra išsp. Scriptores rerum Prussicarum (I-V), Scr. rer. Livonicarum (I-II) ir kt. rinkiniuose. Rusų kronikos yra išsp. rink. Polnoje Sobranie Russkich Letopisej. Lietuvos praeičiai svarbiausios lenkų kronikos yra Gallus, Kadlubek.

EILIUOTINĖ LIVONIJOS KRONIKA IR JOS AUTENTIŠKUMAS

I. Eiliuotinės kronikos reikšmė Lietuvos istorijoje. II. Jos autorius. III. Kronikos pobūdis ir jos faktų santykis su poetine kūryba. IV. Kronikoje panaudotų šaltinių klausimas.

I

Lietuvių tautos susiorganizavimas į galingą ir stiprią kunigaikštystę XIII amžiaus Pabaltijo istorijoje yra labai reikšmingas dalykas. Tik tam pirmajam istoriškajam naujosios velstybės šimtmečiui nušviesti labai nedaug teturime versmių. Henriko Latvio metraštis lotyniškai, Ipatijaus (Volinijos) analai rusiškai ir Eiliuotinė Livonijos kronika vokiškai (Livländische Reimchronik) yra trys pagrindiniai šaltiniai. Vokietis Henrikas, tik « Latviu » vadinamas, duoda mums ankstybų ir įdomių žinių apie lietuvius. Jų yra nedaug ir tik trijų dešimtų metų laikotarpiui (iki 1227 m. pavasario), kada dar oficialiai Lietuvoje nebuvo vieno valdovo. Ipatijaus kronika fragmentiškai nušviečia lietuvių kunigaikščių—Mindaugo ir jo įpėdinių (jų tarpe Traidenio) santykius su Pietų Rusijos, ypač su Volinijos-Haličo kunigaikščiais. Jos laikotarpis platus (iki 1292 m.,), žinių tačiau apie lietuvius iki pusės XIII amžiaus nedaug. Ir savo žinių gausumu ir iš dalies aprašomojo laikotarpio platumu abu metraščiu pralenkia Eiliuotinė Livonijos kronika. Ji apima 1143—1290 m. laikotarpį; lietuvius pirmą kartą mini apie 1180 metus (eil. 285) ir baigia kronikos gale Livonijos ordino kovų aprašymu su lietuvių kunigaikščiu Mažeika (Maseke).

Tame šaltinyje, kurio tikslas yra aprašyti krikščionybės įsikūrimą ir plėtimąsi Livonijoje, daug vietos skirta pašonėje susikūrusiai karingų lietuvių valstybei ir jų žygiams bei kovoms Livonijoje. Po 50—60—90 kartų minima žemaičių, lietuvių ir Lietuvos vardas. Ištisais vaizdais po kelis šimtus eilučių paduota aprašymai lietuvių kovų su vokiečiais: 1219 m. minima 130-je eilučių lietuvių žygis į Ezelio (Saaros) salą, 1236 m. Saulės-Šiaulių laimėjimas 108-se eil.; 2450—3120 eil. ištisai aprašytas Mindaugo žygis prie Embūtės, lietuvių kunigaikščių tarpusavės kovos. Daug vietos skirta Žemaičių kovoms su ordinu. 125-se eilutėse apdainuotas Mindaugo krikštas ir jo karūnacija, 124-se — jo apostazija. Po kelis šimtus eilučių skirta Durbės, 1270 m., 1278 m., ir kt. stambiems lietuvių laimėjimams, Klaipėdos pastatymui ir t.t. Berods, ketvirtadalis visos kronikos, kurioje yra 12.017 rimuotų eilučių, tiesiogiai liečia Lietuvą ir jos santykius. Vadinasi, apie lietuvius negailėta žodžių.

Suprantama, kad visas Livonijos istorijos XIII amžius tiek vadovėliuose tiek mokslo veikaluose yra aprašomas perdėm tos Eiliuotinės kronikos poveikyje. Bet ir Lietuvos istorijoje ja labai daug remiamasi. Ištisi posakiai ir posmai yra paprastai cituojami, kai kalbama apie Saulės mūšį, Durbės kautynes, Mindaugą, Traidenio laikus. Remiamasi atskirais žodžiais bei citatomis, kai ieškoma

žinių apie to laiko lietuvių kultūrą, karingumą ir t. t. Daug atskirų faktų ir vaizdų, tik vienai tai kronikai težinomų, yra patekę į Lietuvos istoriją. Žodžiu, Eiliuotinė kronika yra tapusi Lietuvos istorijos XIII amžiaus labai didelis ramstis. To akivaizdoje pasidaro svarbus pačios kronikos *autentiškumo* klausimas. Kiek teisingai jos autorius yra nušvietęs faktus? Kur baigiasi istoriškas ir teisingas faktų vaizdavimas ir kur prasideda poezija? Ar naudojosi jis kokiais rašytais šaltiniais? Į šituos svarbius klausimus bandysime duoti atsakymą, čia pasiremdami kitų studijomis, čia iškeldami duomenis iš aprašomos Lietuvos istorijos, kuri svetimiems tyrinėtojams nedaug rūpėjo.

II

Kalbant apie kokią nors istorijos versmę, pirmiausia reikia pažinti patį jos *autorių*, ypač jo *socialinę* padėtį. Be to, labai svarbus klausimas yra to autoriaus *atstumas* nuo aprašomųjų įvykių. Juk visada bus didelis skirtumas, ar kronikininkas buvo aprašomojo fakto liudininkas, ar jis gyveno kokią pusę šimtmečio vėliau. Todėl socialinė autoriaus būklė ir jo chronologinis santykis su savo kūrinio įvykiais yra patys svarbieji kronikininką liečią klausimai.

Nors labai daug apie Eiliuotinę Livonijos kroniką rašyta, — bus pora dešimtų straipsnių straipsnelių (jų tarpe kelios disertacijos)[1], — tačiau dar nežinomas nė kronikininko vardas. Autoriaus klausimas yra išgyvenęs didelę evoliuciją ir XIX amžiuje buvo rimtų kontroversijų objektas. Pastorius L. Bergmannas, pirmasis apypilnio kronikos teksto leidėjas (1817 m.), metraščio autoriumi laikė D i t l e b ą v o n A l n p e k ę. Jo naudoto Rygos rankraščio gale buvo toks prierašas: « Geschriben in der Kumentur zu rewel. durch den Ditleb von Alnpeke im MCCL XXXXVI iar ». Greit kilo klausimas, ką reiškia žodis « geschriben » — parašyta ar perrašyta, t. y. ar Alnpekė yra tos kronikos autorius, ar tik paprastas kopistas. Rastas kitas šaltinio rankraštis Heidelberge (iš XV amž.), pasirodė, to prierašo visai neturi, Jau galime prileisti, Ditlebas Alnpekė buvo tik paprasčiausias perrašinėtojas ar rankraščio savininkas. Šitą konstrukciją įdomiai argumentavo G. Berkholzas[2], pridėdamas, kad nurašinėtojas savo vardą padėjo tik nesąžiningo falsifikavimo tikslu. Prof. Leo Meyeris, ketvirto iš eilės pilno teksto pats geriausias ir kritiškas leidėjas[3], jau neabejotinai įrodė[4], kad tas D. Alnpekės vardas iš tiesų yra falsifikuotas. Šiandien yra tai jau visai išaiškinta. Alnpekės vardas yra seniai miręs, ir be reikalo kan. Pr. Žadeikis jį iškėlė (Liet. Encikl. I 335 Alnpekė). Tam tikru laiku

žinomas Livonijos istorijos tyrinėtojas C. Schirrenas[5] patiekė naują hipotezę, kad kronikos kūrėjas yra buvęs paskutiniuose jos posmuose minimas cistersų vienuolis *Vicboldas Doselis*. Bet ir šitoji mokslinė konstrukcija prieš akivaizdžius faktus turėjo griūti. Tiesa, kronikininkas neblogai pažįsta Šv. Raštą, bet jis keliose vietose labai nepalankiai ir su ironija prasitaria apie vienuolius (pvz., 4235 eil. sqq.). Nebuvo jis nei danų riteris, nei rašė jis Revalyje, kaip manė kronikos leidėjas Th. Kallmeyeris in Scriptores rerum Livonicarum (I, 1853, 503). Kitas kronikos leidėjas F. Pfeifferis, kuris tik perspausdino Bergmanno leidimą, papildydamas kronikos spragas (1844 m.), prileido, kad autorius galėjo būti ordino riteris arba koks nors jo palydovas. Nuostabiai mažai savo kūrinyje autorius kalba apie save — beveik nieko. Iš jo rimų apie jį nieko nepatiriame. Iš visko tačiau neabejotinai matyti, kad jis yra aiškus ordino, o ne vyskupų šalininkas. Jo dalyvavimas įvairiuose karo žygiuose ir nuotykiuose, platus jų aprašymas ir apskritai didelis domėjimasis militarinio pobūdžio veiksmais kalba už tai, kad jis vokiečių ordinui turėjo priklausyti. O karą jis taip mėgsta, kad neretai nesusilaiko nepagyręs pagonių narsumo[6], panašiai kaip XIV amž. prūsų kronikininkas Vygandas Marburgietis. Tyrinėtojas Wachtsmuth[7] net buvo linkęs manyti, kad šitas nežinomo vardo riteris esąs tas pats, kuris vienoje kovoje su pagonimis vienintelis išsigelbėjo (eil. 10667 sqq.) Iš pačios kovos aprašymo nematyti, kad jis būtų buvęs jos dalyvis. Tačiau abejoti nebetenka, — R. Lindneris ir P. Ecke[8] davė naujų įrodymų, — kad kronikininkas buvo karo žmogus ir ordino šalininkas, vadinasi, greičiausiai riteris. Yra jau seniai keltas ir autoriaus *tėvynės* klausimas. Literatai bei kalbininkai iš kronikos tarmės gali maždaug nustatyti, kad jo tėvynės reikia ieškoti Vidurio Vokietijoje (Mitteldeutschland). Iš jo visos biografijos tegalima tik tiek pasakyti, kad jis turėjo patekti Livonijon apie 1250-1260 metus ir ten išgyventi 40-45 metus[9]. Vadinasi, paskutiniuosius kelerių dešimtų metų įvykius jis išgyveno Livonijoje arba buvo betarpiškas jų liudininkas. Mes neturime jokių kitų (išorinių) priemonių patikrinti šituos samprotavimus kaip tik patį kronikos tekstą. Tokiu būdu visos šitos išvados yra laimimos tik išvidinėmis priemonėmis, paties teksto kritika.

III

Svarbiau negu autoriaus nuogas vardas buvo mums žinoti, koks buvo jo užsiėmimas, kokiems jis galėjo priklausyti sluoksniams ir, pagaliau, kur jis gyveno. Ką galima dabar apskritai pasakyti apie *kronikos pobūdį*? Tam tikrame laipsnyje kiekvienas to meto kroni-

kininkas rašė tik savo laiko rėmuose. Vidurinių amžių istoriografija yra perdėm savo laiko pasaulėžiūros persunkta. Juk nė vienas žmogus negali (ir nenuoseklu būtų reikalauti!) iškristi iš savo laiko rėmų. Kada viduriniųjų amžių protas gyveno ir aiškiai jautė tą Šv. Augustino užakcentuotą *dualizmą*, tai visai natūralu, kad tas dualizmas — « civitas Dei » ir « civitas diaboli » — aiškiai atsispindi visoje istoriografijoje. Dievo Karalystės kova su velnio karalyste yra Gero kova su piktu. Tos dvi tarp savęs kovojančios karalystės sudaro istorijos turinį. Plačiau nedėstant tos viduramžiškos dualistinės pasaulėžiūros, mums aiškėja, kaip ją savo metraščiuose pritaikė paprasti kronikininkai. Krikščionys ordino riteriai yra Dievo vaikai, o tie pagonys, su kuriais vedama šventasis karas, yra tos velnio karalystės vaikai. Ordino priešai yra kartu Dievo priešai. Todėl visai nenuostabu, kad Dusburgui prūsai, kurių laisvės meilės, drąsumo, karžygiškumo jis niekada neužjaučia ir nesupranta, yra (kaip pagonys) filii dyaboli, filii Belial, filii perditionis, filii iniquitatis, o riterių darbai yra šventi, ir jų vėlės dažnai skrenda dangun balandėlio pavidalu. Iš šitų bendrų vėžių charakteringų ne vien Dusburgo kronikai, jokiu būdu savo ideologija negali išsisukti ir Eiliuotinės Livonijos kronikos autorius. Tas dualizmas, labai charakteringas tiems viduriniams amžiams, lydi nuolat ir šį kūrinį. Kas to laiko dvasios struktūrą pažįsta, supras labiau ir tos kronikos tekstą. Krikščionys, riteriai, kryžiuočiai yra tikri " gotes kinder ", " gotes knechte ", " gotes rittere ", jo " vrûnde ", " saviškiai " ir t.t., pagonys latviai ar lietuviai yra tik tamsybės vaikai, " bose heidenschaft ", kurie piktais velnio patarimais vadovaujasi, akli Dievo priešai (" gotes viende ") ir t.t. Vėl tie patys Dievo kareiviai ir riteriai yra tikri didvyriai su visomis geromis ypatybėmis. Tas dualizmas perskrodžia šitą kroniką visuose aprašymuose, visose smulkmenose. Į tas aplinkybes niekas iki šiol nebuvo atkreipęs reikiamo dėmesio. Latvių istorikas V. Bilkins pirmasis pažvelgė į Eiliuotinę Livonijos kroniką ir į Henriką Latvį to paties laiko rėmuose kaip į tikrus vidurinių amžių padarus [10].

Po šitos bendros pastabos, kuriai duomenų teikia beveik kiekvienas kronikos posmas, reikia nustatyti, kiek jos autorius yra poetas ir kiek metraštininkas-istorikas ir kokia jis naudojosi medžiaga, kokiais šaltiniais. Dauguma autoriaus eilių yra jo akivaizdoje vykstančiųjų įvykių atpasakojimas. Kas iki tol įvyko, yra, palyginti, ne tiek svarbu. Iš tos ankstyvos epochos liečia jis tik pačius žymiausius atsitikimus. Net apie tokį reikšmingą įvykį — kardininkų susijungimą su Prūsų ordinu maža kas tepasakyta. Įžangos vietoje poetas pasakoja, kokiu būdu krikščionybės šviesa atėjo Livonijon, o paskui, perbėgęs greit pirmąją XIII amžiaus pusę,

rūpinasi tik savo laikotarpiu, savo išgyventais laikais, kuriuos čia aprašo. Bet ir šitam ankstyvam laikui yra skirta beveik trečdalis kronikos (3500 eil.). Kronikininkas yra pasakotojas. Jis viską surašo, ką jis patiria. Jam ne tiek rūpi nuoseklus įvykių atpasakojimas, kiek pačių faktų apdainavimas. Todėl, pvz., mažai jis rūpinasi pačia chronologija. Tikslios datos labai sunkiai buvo galima pririmuoti. Juk reikėjo, kaip autorius nekartą padarė, metų ir dienų skaičius išrašyti *žodžiais*. Bet šiaip jau ir ilguose kelių šimtų eilučių siekiančiuose aprašymuose *nėra datų*. Pvz., Saulės-Šiaulių kautynių eigai ši kronika yra *vienintelis* šaltinis, tačiau ji datos visai nepaduoda, o ją sužinome iš kitų labai trumpų analų [11]. Kartais pažymima tik diena kokio nors Šventojo vardu, pvz., Durbės mūšis įvyko, « an sente Margarêthen tage » (8876 eil.). Be to, paduodamieji vyskupų ir ordino magistrų skaičiai yra dažnai netikri. Pvz., vysk. Meinhardas valdė Rygą ne 23 (eil. 483), bet 12 metų, vysk. Bertoldas ne 11 (eil. 576), bet dvejus metus, magistras Veno ne 18 (eil. 727), tik penkeris metus, mg. Volkevinas 27-ris, ne 19-ka metų (eil. 1962) etc. Žodžiu, chronologijos netikslumas, o ypač jos nebuvimas, yra didelis kronikos trūkumas. Svarbiuosius įvykius, žinoma, galima šiaip taip nustatyti pasigaunant kitų kronikų, dokumentų. Be to, autorius pažymi magistrų valdymo metus. Kadangi gerai yra žinoma, koks magistras kiek metų valdė, tai tokiu pažymėjimu galima atsekti ir chronologiją. Bet ne visus aprašomus dalykus begalima tiksliai datuoti. Kronikininkas yra, ypač pirmoje dalyje, laiko atžvilgiu skirtingus dalykus kartais *sutraukęs krūvon*, padavęs juos viename vaizde. Bet iš to dar negalima daryti išvados, kad tose eilėse nebūtų teisingų datų. Jau Engelmannas ir Bonnelis yra tai įrodę[12]. Tačiau aiškiai matyti, kad kronikininkui chronologiškai nuoseklus įvykių pasakojimas nerūpėjo. Šiuo atžvilgiu jis panašiai elgiasi kaip žinomos Štirijos eilėtosios kronikos autorius (Ottokar von Steiermark)[13].

Kitas didelis kronikos trūkumas yra tai, kad joje labai maža tikslios *geografijos*. Jos autorius dažnai nenurodo vietų, pvz., tokius pasakymus, « jojo dieną ir naktį per miškus ir susitiko su lietuvių kariuomene ... » neįmanoma lokalizuoti. Iš viso Aukštaičių ir Žemaičių srityse yra suminėti visoje kronikoje vos septyni vietovardžiai : Nalsen — Nalšėnai, Soule — Šiauliai, Dange — upė Dangė — Akmenė, Kretênen — Kretinga, Ampille — Impiltis, Kernowen — Kernavė, Karschowen — Karšuva, Schoten — Skuodas. Permaža už sienos gyveną ateiviai vokiečiai XIII amž. pažino Lietuvą, ir todėl labai svetima buvo jiems jos geografija. XIV amžiaus kronikininkai Prūsų Vygandas Marburgietis ir Livonijos Hermannas Vartbergietis yra padarę didelę pažangą. Ypač Vartbergės kronikos Šiaurės Lietuvos geografijai yra *pilna vietovardžių*. Bet jei Vart-

bergė kartais vietovardžius *sumaišo*, tai Eil. kronikoje ir Livonijos ir Lietuvos vietovardžiai tiksliai surašyti. Tas vykęs ir geras kronikininkas Henrikas Latvis jokio Lietuvos vietovardžio nepamini, vadindamas juos pačiu bendriausiu vardu « Lethones ». Jis tik registravo lietuvių apsilankymus, žygius Livonijoje. Ir iš viso jų yra paminėjęs 20 su viršum (pirmasis didokas žygis Žvalgaičio — Svelgatės 1204 m.). Nėra išimtis šiuo atžvilgiu nė Ipatijaus kronika, kurioje šiaipjau pilna asmenvardžių ir rusiškų vietovardžių. Eiliuotinės gi kronikos autorius iš viso nemėgsta vardų. Nedaug jis duoda ir asmenvardžių. Lietuvių vardų vos 13 : Aleman, Gingeike, Suxe, Lengewin, Maseke (tur būt, Mažeika), Milgerin, Myndowe, Parnus, Schoriât (Perkune), Thoreide (Traidenis), Traniât (Treiniota), Tusche (Dutze).

Eiliuotinės kronikos autoriui nėra tiek svarbu tiksliai, kurioje vietoje, kada ir kieno buvo padarytas koks žygis. Jam svarbu pats *veiksmas*. Todėl jis ir mėgsta plačiai aprašyti patį veiksmą. Jei Ipatijaus kronika trumpai išdėsto faktą, kartais keliais žodžiais : (« Lietuviai kariavo ... » — « Vojevaša Litva ... »), tai Eil. kronikos autorius aprašo iššygiavimą, kariuomenių susitikimą, pasakoja (panašiai kaip Titus Livius) vienų ir kitų kalbas, savųjų raginimus ir t. t. Dažnai pasitaiko, kad istorikai yra pratę jo kronikos žodžius griežtai imti, juos cituoti ir iš atskirų posakių daryti toli einančias išvadas. Reikia atsiminti, kad autorius yra sau šiek tiek davęs poetinės laisvės. Jei paprastame anale užtenka vienos eilutės kokiam faktui pažymėti, tai čia duodama ilgas bent keliasdešimt eilučių užimąs vaizdas. Plepėti, rimuoti, pasakoti autorius nesigaili. Tie vaizdai, ypač kautynių aprašymuose, grįžta, pasikartoja, jie yra nusakyti beveik tais pačiais žodžiais. Kai atskirų konkrečių įvykių nėra, o tik bendri posakiai, išreikšti rimo eilutėse, tai savaime jie turi panašėti. Vis kartojasi pagonių ir vokiečių plėšimas, žudymas, žygiavimas, grįžimas ... Bet, žinoma, iš tiesų ir *pačiame gyvenime* tie veiksmai monotoniškai vis kartojosi. Todėl skaitytojo įspūdis dar labiau lieka sustiprintas. Žinoma, tokie besikartoją posakiai : « Ne vienas didvyris krito iš abiejų pusių ... », « Abejose pusėse daug pralieta kraujo », « Buvo matyti rankas kertant, girdėti kardus skambant ... », « Kraujas veržėsi per šarvus ... » ir t. t. ir t. t. istorikui, kad ir vaizdingai išreikšti, nieko nauja nepasako. Šiuo atžvilgiu Henriko Latvio proza yra mums daug patikimesnė.

Eiliuotinės kronikos autoriui pirmoje eilėje rūpėjo eilėmis, ritmiškai išreikšti faktus, kad lengviau būtų galima kronikos eiles skaityti, dainuoti ir atminti, kas jose parašyta. Jis buvo surištas su tinkamu galūnių parinkimu. Tokiu būdu tiksliai nupasakoti, kaip, pvz., daro Henrikas Latvis, jam buvo sunkiau. Ritmui ir rimui pri-

taikytas žodis ar posakis galėjo vaizdą stiprinti ar silpninti. Dėl šitos pat aplinkybės į poeziją buvo įnešta daug nereikalingų žodžių, kuriais nieko nebepasakoma. Suprantama todėl, kad kartais ištisų posmų aprašymus galima sutraukti į porą eilučių. Kalbininkai ir literatūros istorikai jau yra atkreipę dėmesį į r i m o klausimą. P. Ecke gana geroje disertacijoje (Die livl. Reimchronik, Diss. Greifswald 1910, 54 sqq.) ir jo duomenimis W. Meyeris (Stilistische Untersuchungen zur livl. Reimchronik, Diss. Greifswald, 1912, 46 sqq.) daugybe pavyzdžių yra pakankamai šį klausimą išaiškinę. Belieka pasinaudoti jų duomenimis. Eiliuotinėse vidurinių amžių kronikose, kurių 12-tajame ir 13-tajame amžiuje vis daugiau atsiranda, greta istorinės tikrovės vaizdavimo yra labai daug perijodiškai pasikartojančių *stilistinių formulių*. Ir šitoje kronikoje stilistinio momento reikia neišleisti iš akių, jis yra gana reikšmingas. Paprastai tam tikrų žodžių galūnės reikalauja atitinkamo rimo galūnių ir kitoje eilutėje. Iš 12017 eilučių daugiausia rimų yra su balsiu a žodžių galūnėse: po galūnės žodžio *lânt* 88 atsitikimuose seka kitos eilutės galūnėje *hânt*, po *nam* — *quam* 87 kartus, po *schar* — *dar* (60 kartų), 50 kartų pasikartoja po *wart* — *vart*, 38 kartus po *was* — *las*, 34 kartus — *drate* — *rate ir t. t.* Dar daugiau tokių rimo supuolimų yra galūnėmis *do* ir *vro*. Iš viso 154 kartus. *Tot* ir *not* susirimuoja 90 kartų, *wer* ir *her* 76 kartus, *wider* ir *sider* 55 kartus, *nider* ir *wider* — 52 kartus, *hiz ir liz* — 51 kartą, *gut* ir *mut* — 46 kartus, *zu* ir *vru* — 32 kartus, *kunt* ir *stunt* — 22 kartu ir t.t. Bet apskritai paėmus, rimų sudarymo atžvilgiu mūsų kronikininkas nėra perdaug monotoniškas. Palyginti, iš 12017 eilučių visi išskaičiuotieji rimai sudaro, dar *gana nedidelį procentą*[14]. W. Meyeris, naudodamasis Eckes principais, yra surinkęs visas tipiškas, besikartojančias eilutes. Be to, dažnai pasitaiko ilgokų posmų ar kelių eilučių p a s i k a r t o j i m a i[15]. Be tų rimo formulių, kronikoje yra daug dviejų ar daugiau žodžių minimų posakių (« Zweigliedrige Formeln »). Tokie posakiai, dažnai nieko bendra su istorine tikrove neturėdami, tarnauja tik vaizdui sudaryti. Visoje kronikoje jų yra 729. Iš 100 eilučių, vadinasi, 6-se eilutėse bus tokie posakiai, kaip *durch und manche bôse bach* (jis rimuojasi su *gemach*), *malzes und meles michele macht* (su *bracht*), *lute und lant, lib und leit, stige und straze, straze und stik, stich und slac, durch sturm und durch strit, schilt und sper, witwen und weisen, vinden und vrunden, gût und grôz. spannen und schiezen* ir t.t. ir t.t.

Kronikos autorius buvo literatiškai išlavintas poetas. Senesnės eiliuotinės literatūros formules jis puikiai apvaldo. Žiūrėdamas rimo, paprastai ir skaičius žymi jis tik šimtais ar tūkstančiais (su nuliais), nes jie parašomi žodžiais, pvz., *dreisik tûsend, tûsend hundert.*

Juose vienetų ir dešimtų priedai, kaip kliudą ritmui, rečiau tevartojami. Negalima pasakyti, kad jų nepasitaikytų; tačiau šiaipjau yra tam tikros *tipiškų* bei *besikartojančių* skaičių grupės, kai autorius pažymi kariuomenių stiprumą, kritusiųjų skaičius arba laimėtą grobį [16].

Bet su stiliaus elementų analize negalima per toli nueiti. P. Ecke yra priėjęs teisingos išvados, kurią savo gausia medžiaga W. Meyeris patvirtino: Eiliuotinė Livonijos kronika yra parašyta paprastu ir prastu (schlicht) rimuotos kronikos stiliumi. Sakiniai yra trumpi ir nesudėtingi. Dėstymas be ypatingų pagražinimų. Autorius aprašo įvykius, mažai savo fantazijai teužleisdamas vietos. Tai nėra koks originalus rašytojas [17]. Jis vadovaujasi tradicijos išdirbtais ir nustatytais dėsniais. Jei lygintume, pvz., Eiliuotinę kroniką su eiliuotine Prūsų Nikalojaus Jerošino kronika, tai reikėtų konstatuoti, jog tas lyginimas poetinės kūrybos atžvilgiu išeitų mūsų autoriaus nenaudai. Kronika mums parodo jį labai rimtą ir griežtą karo žmogų, persiėmusį rimtais gyvenimo idealais. Nei humoro, nei satyros, nei juoko jo veikalas nepažįsta [18]. Reikia pasakyti, kad tos poezijos rėmuose atpasakota įvykių eiga teisingai. Jau Leo Meyeris yra pastebėjęs, kad autorius niekados *sąmoningai* nenukrypo nuo teisybės ir negalėjo sau iš piršto laužti ar sugalvoti naujų faktų, kurių jis visai nežinojo [19]. Pirmojoje kronikos pusėje (iki 1250 m.), tiesa, tų faktų nedaug, bet jie, bendrai paėmus, *teisingai* išdėstyti. Yra netikslumų, ir kas liečia vokiečių, estų ir latvių istoriją, jie jau seniai yra pastebėti. Bet juk netikslumų yra ir tobulesnėse kronikose. Pvz., kiek daug klaidų savo kronikoje yra pridaręs Dlugošas [20]. Pirmykščiai tautų (lyvių, latvių, lietuvių, sėlių, estų, rusų) santykiai yra, palyginti, teisingai išdėstyti. Tiesa, autorius pagonių atžvilgiu buvo tendencingas dėl aukščiau minėtų aplinkybių. Bet lietuvių atžvilgiu tendencingos yra beveik visos to laiko kronikos. Kaip labai lietuvių, Mindaugo, ypac Traidenio nemėgsta Ipatjevo kronikos autorius! Perdėm tendencingas yra Dusburgas, net Vygandas. Dusburgo kronikoje, kuris rašė keliasdešimt metų vėliau, yra pažymėta daugybė naivaus pobūdžio kovose su prūsais įvykstančių stebuklų stebuklėlių riterių garbei ir naudai. Eiliuotinės kronikos autorius šiuo atžvilgiu yra *blaivus*. Kad ir praskiestu rimu aprašo jis faktus, bet jis nėra toks tamsus ir siauras žmogus, kaip Dusburgas.

IV

Ne tik kronikos pirmojoje dalyje, bet ir paskutinių dešimtmečių aprašymuose (1270—90) Lietuvos istorijai daugeliu atžvilgių

ir klausimų mūsų autorius yra *vienintelis* šaltinis, kurio negalima nei patikrinti nei palyginti. Tose dalyse, kur mes galime tokius lyginimus padaryti, jie išeina kronikininko naudai. Su Ipatijaus kronika jų negalima pravesti, nes kronikininkas rusas Pietų Rusijoje ir kronikininkas vokietis Livonijoje, kiekvienas tuo pačiu laiku, aprašinėjo lietuvių santykius su savo kraštu. Žodžiu, bendrų faktų neminėjo. Pagaliau iki Mindaugo laikų (1250 m.) trumpuose užrašuose Lietuvos vardas tėra vos dešimtį kartų minimas. Daug faktų mums iš tų laikų (jų tarpe ir Saulės kautynių eigą) duoda tik viena Eil. kronika. Bet iš to neseka, kad tie jos faktai turėtų būti klaidingi. Juk daug dalykų prūsų sukilimo eigoje Dusburgas, lietuvių XIV amžiaus kovose su vokiečiais Vygandas (Pilėnai, Kauno išgriovimas 1362 ir t.t.) mini kaip vieninteliai šaltiniai, tačiau iš to dar neina tų faktų abejotinumas. 1186—1227 m. laikotarpis yra bendras ir Henriko Latvio ir Eiliuotinės kronikos autoriams. Puikus kronikininkas Henrikas yra patikimesnis rašytojas. Bet jis yra didelis vyskupo Alberto šalininkas, jo politikos garbintojas. Net pirmuosius įvykius Livonijoje perdirba vyskupo naudai, savo kroniką padalija pagal Alberto viešpatavimo metus į 28 skyrius ir t.t. Nuostabiu būdu Eiliuotinės kronikos autorius visai *nepasidavė* vykstančioms Livonijoje aštrioms tarpusavio kovoms tarp vyskupų ir ordino. Jos į jo kūrybą nepadarė jokios įtakos. Tiesa, pirmojoje dalyje šiek tiek jaučiamas šališkumas ordino naudai. Jo autorius nebemokėjo išsisaugoti vien dėl to, kad nebeturėjo jis apie tuos laikus tvirtų duomenų, o pasakojimas ir einanti tradicija apie tą tolimą praeitį buvo jos vaizdą apdarkę. Konfrontuojant atskirus kronikos faktus su Henriko Latvio faktais, daugelyje atsitikimų matyti atitikimas. Bet iš kitos pusės, kadangi chronologija Eil. kronikoje nefiksuota arba labai miglotai pravesta yra, kai kurie vėlyvesnieji Henriko Latvio faktai pasirodo anksčiau ir atvirkščiai[21]. Patikrinti galima taip pat vokiečių kovas su rusais Naugardo kronikose[22].

Lengva yra suprasti, kad autorius negalėjo iš atminties arba iš susidariusios žodinės tradicijos arba paprastų pasakojimų išdėstyti tūkstančiuose eilučių daugybę faktų. Turėjo jis turėti rankoje kokią nors rašytą atramą atminčiai, kokius nors *analus*. Pasigaudamas juose sužymėtų faktų, jis įvilko juos į poezijos rūbą. Wachtsmuthas, tyrinėdamas kronikos šaltinius, priėjo išvados, kad jos autorius drauge su Hermanu Wartberge turėjo naudotis tuo pačiu metraščiu — "rašyta knyga" (" daz buch")[23], apie kurią mums Eil. kronika nekartą užsimena. Iš kronikose minimų faktų palyginimo, kurio čia dėl vietos stokos negalime padaryti, matyti, kad Wartbergės kronikos faktai, datos, skaičiai skiriasi nuo Eil. kronikos faktų ir datų. Jau P. Ecke yra atkreipęs dėmesį, kad tas žodis "buch"

(eil. 2424, 3432, 4041, 4080, 8495, 8514) reiškia ne ką kitą, kaip paties autoriaus knygą — jo kroniką[24]. Iš tiesų, jeigu mes peržiūrėsime visus tuos atskirus atsitikimus, tai matysime, kad dėl vienos ar kitos priežasties autorius yra tuo žodžiu "buch" savo eiles galvoje turėjęs. Bet paneigus tvirtinimą, kad "buch" nereiškia jokios kronikos, jokių analų, negalima daryti išvados, kad kronikininkas jokiais rašytais duomenimis nėra pasinaudojęs. Daugelyje vietų *kalba jis apie dokumentus* "brive" (eil. 1974, 2061, 2958, 3182, 3520 etc.). Jeigu jais kronikininkas in extenso arba ir jų turiniu nepasinaudojo, tai bent *apie juos žinojo*. Turėjo jis taip pat turėti magistrų ir žuvusiųjų kovose riterių sąrašus. Tokie sąrašai ordine paprastai būdavo vedami. Tiksliai jis mums aprašo net iki vienetų kritusiųjų ordino riterių skaičius Saulės, Durbės, 1270, 1278 m. kautynėse su lietuviais ir kituose mūšiuose. Net ankstyviems laikams žino jis tikslius skaičius. Tačiau vienų skaičių ir magistrų vardų nebūtų užtekę. Reikėjo turėti ir faktų. Juos galėjo semtis kronikininkas kokių nors *analų*, kurie mums nebėra išlikę ir apie kuriuos jis savo eilėse neužsimena.

Klaidinga būtų manyti, kad Henrikas Latvis ir Eiliuotinė Livonijos kronika yra buvusios vienintelės, seniausios vidurinių amžių versmės Livonijoje. XIII amžiuje metraščių Livonijoje buvo ir daugiau rašoma. Pvz., žuvę yra Annales Ronneburgenses, kurių tekstas maždaug žinomas tik iš restauruotų M. Strijkovskio lenkiškų ištraukų (Scr. rer. Pruss. II 143—148). Žuvę yra taip pat Annales Dunamenses ir Annales Rigenses, prasidedą XIII amžiumi[25]. Vienais ir kitais kronikininkas turėjo pasinaudoti. Žinoma, tie autoriaus posakiai, *als ich las, als ich uch han nu gelesen* etc. (eil. 3723, 6907, 7168 ir t.t. nerodo dar, kad jis kur nors kronikas būtų skaitęs. Tie posakiai lietuviškai reikia suprasti : kaip aš aukščiau *kalbėjau* (eilėse). Čia žodis *lesen* reiškia ne kitką (vidurinių amžių kalboje turi jis daug prasmių), kaip sagen, erzählen, berichten. Bet ir be šitos aplinkybės siūlosi išvada, kad kronikininkas turėjo pasinaudoti kitais šaltiniais. Kai jis rašė, tos senosios kronikos aiškiai dar *tebebuvo nežuvusios*. Aprašymas eilėmis riterių žygių, jų viso šimto metų istorijos Livonijoje, buvo svarbus ir reikšmingas aniems santykiams faktas. Kad galėtų lotyniškai nemokantiems vokiečiams riteriams duoti istoriškos poezijos, kuri turėjo būti ir skaitoma ir dainuojama jiems traukiant į žygius, autorius, suprantama, gavo lotyniškų analų, kuriuos jis turėjo į rimus sudoroti. Iš lotyniško Dusburgo Nikalojus Jeroschimas perdirbo vokiškai eilėtą Prūsų kroniką, kuri labai praplito ; net beveik visai užmirštas tapo Dusburgo originalas. Taip pat XIV amžiaus galo eiliuotojas — kronikininkas Vygandas Marburgietis savo vokiškuose rimuose yra panaudojęs keletą lotyniškų metraš-

čių ir analų (Scr. rer. Pruss. II 443). Proza rašyti analai, metraščiai gali būti vedami pamažu, pamečiui. Gi toks eiliuotas šaltinis turi atsirasti jei ne visas iš karto, tai bent didelės jo dalys grynai (dėl savo formų) turi gimti vienu mostu ar atsidėjimu. Tokiam šaltiniui labiau negu kitai kuriai paprastai kronikai reikia rašytos atramos. Eiliuotinės Livonijos kronikos autorius yra neabejotinai tokia rašyta atrama pasinaudojęs. Mes esame linkę manyti, kad jo rankose buvo arba tie žuvusieji *Annales Dunamenses* arba *Annales Rigenses* arba gal ir abeji kartu. Iš šitų analų kilusiais metraščiais arba jais pačiais yra pasinaudoję Dunamundo kronikėlės (Chronicon Dunamundense), Annales Ronneburgenses, Sambijos kanauninko (Canonicus Sambiensis) metraščio ir Hermano Vartbergės autoriai. Per platu būtų šitoje vietoje leistis į tų kronikų palyginimus. Bet, mums rodosi, specialios studijos ir tekstų gretinimai su tom jau vėlesnėm kompiliacijom turėtų parodyti, kad Eiliuotinės kronikos [26] autorius rankoje yra turėjęs kuriuos nors iš tų dingusių Livonijos analų. Yra beveik neįtikima, tačiau bus teisingas sprendimas, kad jis Henriko Latvio kronikos visai nežinojo.

Iš kronikininko teksto atrodo, kad jam *daug daugiau faktų buvo žinoma, negu* jis savo kronikoje apdainavo. Nenorėdamas savo skaitytojams resp. klausytojams ilgais faktų narpliojimais įkyrėti, jis dažnai savo pasakojimą staiga nutraukia tokiu posakiu: ką aš čia daugiau pasakosiu? ; apie tai nebenoriu aš daugiau kalbėti ("Do von ich nicht me sprechen will", "waz sal uch lange rede nu?", eil. 1966, 2340, 2398, 3512, 3120, 5092, 5135, 7641 etc.). Matyti, nemaža tokių posakių yra ir ankstyvojoje kronikos dalyje. Keliose vietose jos autorius mums pasigiria, kad jis galėtų daug įvykių ir faktų aprašyti : tada eilių pergamentui vežti būtų reikalingas vežimas (eil 2725), tada veršenos reikėtų ieškotis (eil. 7077) ir t.t. Tokiems pasakymams nereikia, žinoma, duoti daug reikšmės. Bet aišku, kad į jo rimuotų eilių atskirus daugiau ar mažiau atbaigtus vaizdus negalėjo patekti visi faktai, ypač atskiri faktai grynai analistinio pobūdžio, nors jis ir sakosi kiek galėdamas tiksliau noris aprašyti ("sô ich allir beste kan", eil. 125) krikščionybės atėjimą Livonijon.

Šalia rašytos medžiagos turėjo autorius pasinaudoti pasakojimais ir savo asmenišku patyrimu. Antroje dalyje šitų elementų niekas negali nuginčyti. Autorius pats buvo įvykių liudininkas arba girdėjo iš neseniai juos pergyvenusių ar mačiusių žmonių. Ne kartą jis pažymi: kaip aš patyriau ("als ich han vernomen", eil, 6896). Bet ir pirmajai daliai sunaudojo jis pasakojimus ir einančią tradiciją. Kad ir turtingoje įvykiais epochoje svarbiausieiji faktai vis buvo palaikomi naujos generacijos galvose. Kronikininkas pats sako : « Paprastai apie įvykusius dalykus pasakojama taip, kaip mes esame

girdėję kitus pasakojant; visiems mums yra gerai žinoma, kad ne vieno žmogaus lūpos pasakoja apie tokius įvykius, kurie mums yra gerai žinomi» (eil. 2705—10). Kalbėdamas apie lietuvių vieną pralaimėjimą Livonijoje Mindaugo valdymo pradžioje, paskutinėje eilutėje jis prideda: pasakojimas apie tai yra man gerai žinomas (eil. 2704). Šalia rašytų duomenų kronikininkas pirmajai daliai bus surinkęs ir pasakojimus, kurių jis didelę dalį panaudojo savo eilėse. Uoli ir kruopšti išvidinė teksto kritika mums duotų dar daugiau pavyzdžių, kurie parodytų, kad jis turėjo ir žinojo apie atskirus įvykius pasakojimų. Į rimus jis yra įtraukęs taip pat tai, ką jis iš patyrusių žmonių sužinojo.

Nuo 1250—60 metų maždaug aprašo kronikininkas keturių dešimtmečių laikotarpį, kurį jis, pilnai atgamindamas savo atsiminimus, galėjo apdainuoti. Rašė jis, kaip galima iš antros dalies teksto įvykių nustatyti, ne anksčiau kaip 1295—97 metų laikotarpyje [27]. Kronikos kalba ir stilius neleidžia manyti, kad ją būtų kūrę du ar keli autoriai. Net po eil. 11647 pastabos ("Wer mêr gelebe, der schrîbe nach") einanti kūryba neišsiskiria nuo ankstyvesniosios. Jei iki 1250 m. kronikoje mažiau faktų ir įvykių ir jie silpniau išdėstyti, tai nuo 1250 m. šios eilės pamažu tampa tobulesniu ir patikimesniu šaltiniu. Pats teksto studijavimas stiprina pasitikėjimą, kad tai jau yra amžininko kūryba, pasižyminti faktų gausumu ir jų detalumu. Pirmoji veikalo dalis todėl kaip istorijos šaltinis stovi žemiau negu antroji. Būtų labai gera, jei būtų galima pirmosios dalies faktus aiškiai patikimomis pagelbinėmis priemonėmis patikrinti. Bet bendrai paėmus, įspūdis apie kroniką susidaro gana geras. Ją įsiskaitę, mes įsitikiname, kad autorius rūpestingai ir be klaidų yra aprašęs, ką jis patyrė, sužinojo, perskaitė, daugiausia kariško pobūdžio faktus. Savotiškas yra tos jo poetinės kūrybos charakteris. Nėra joje, žinoma, vietos nei meilei, nei lyrikai, nei tokiam dvaro gyvenimui, kokį pažįsta ano laiko vad. "höfische Dichtung". Visoje savo kronikoje išlaiko jis rimtą ir tą pačią liniją, plačiai aprašinėdamas kovas Livonijoje ir už jos sienų su pagonimis, į kitus objektus maža tesileisdamas.

Eiliuotinė Livonijos kronika, ypač jos antroji dalis, pralenkia visus kitus XIII amžiaus Lietuvos istorijos šaltinius. Daugeliui faktų ir dešimtmečių ji yra vienintelė versmė. Dėl šitos aplinkybės jos vertė dar labiau padidėja.

DVI EILIUOTINĖS LIVONIJOS KRONIKOS

Eiliuotinė Livonijos kronika (senesnioji), rimuotomis eilėmis XIII a. gale vokiškai rašytas metraštis, apimąs 1143-1290 laikotarpį.

Apdainuodama krikščionybės įsikūrimą ir plitimą Livonijoje, ordino žygius ir vietinių Livonijos tautų (latgalių, estų, žiemgalių, kuršių) nukariavimą, kronika daug vietos skiria pašonėje susikūrusiai lietuvių valstybei ir jų žygiams Livonijoje. Aprašyta lietuvių žygis į Saaremos (Ezelio) salą 1219, Saulės-Šiaulių kautynės 1236 (E. kronika vienintelė aprašo kautynių eigą), Mindaugo žygis prie Embūtės 1242, lietuvių ir žemaičių kunigaikščių tarpusavio kovos, Klaipėdos pastatymas, tolimi lietuvių-žemaičių žygiai į Livoniją ir jų laimėjimai (Skuodo, Durbės, Lielvardės kautynėse, 1270, 1278); apdainuota Mindaugo krikštas, vainikavimas, jo apostazija, Traidenio žygiai, lietuvių santykiai su kuršiais, žiemgaliais ir kt. Iš 12.017 rimuotų eilučių Lietuvą ir jos santykius paliečia ketvirtoji dalis; ypač nuo XIII a. pusės vis daugiau figūruoja lietuviai ir žemaičiai. Tuo tarpu kai Henrikas Latvis savo metraštį baigia 1227, o Ipatijaus-Volinijos kronika fragmentiškai atvaizduoja Lietuvos kunigaikščių santykius tik su Volinijos-Haličo kunigaikščiais, tai lietuvių santykiams su vokiečiais ir Pabaltijo tautomis Eil. Liv. Kronika daugeliui faktų ir dalykų lieka vienintelis šaltinis.

Tiksliai nėra išaiškinta, kas yra buvęs tos Kronikos autorius. L. Bergmannas, pirmasis apypilnio (trūko 1280 eil.) kronikos teksto leidėjas (1817), jos autoriumi laikė Ditlebą von Alnpekę, nes jo naudoto Rygos rankraščio gale buvo prierašas: "Geschriben ... durch den Ditleb von Alnpeke im 1296 iar". Jau XIX a. paaiškėjo, kad "geschriben" čia galėjo reikšti ne parašyta, o perrašyta. Rastas kitas to šaltinio rankraštis Heidelberge (be jokių spragų; iš XV a.) to prierašo visai neturėjo. Ditlebas Alnpeke, būdamas tik paprastas perrašinėtojas ar savininkas, G. Berkholzo ir Leo Meyerio nuomone, savo vardą kronikos gale padėjo tik falsifikavimo tikslu. Šis įrašas yra buvęs padarytas tik apie 1625, kai vad. Rygos metraščio savininku buvo Jonas Alnpech (Alembeck) iš Lvovo. Iš ten jis pateko į Livoniją. C. Schirrenas įrodinėjo, kad kronikos kūrėju yra buvęs paskutiniuose posmuose minimas cistersų vienuolis (Vicboid Dosel). Bet šitoji nuomonė pritarimo nerado, juo labiau, kad kronikoje neigiamai prasitariama apie vienuolius. Nebuvo Eil. Liv. Kronikos autorius nei danų riteris, nei jis rašė Taline, kaip manė kronikos leidėjas (Scr. rer. Livonic. I 503 p.). Kitas leidėjas F. Pfeifferis, kuris 1844 tik atspausdino Bergmanno leidimą, papildydamas jo spragas, tarė autoriumi buvus ordino riterį arba jo palydovą. Nors kronikininkas apie save beveik nieko nepasako, tačiau matyti, kad jis buvo Livonijos ordino, o ne vyskupų šalininkas. Platūs karo žygių aprašymai, didelis domėjimasis militariniais veiksmais rodo jį buvus karo žmogų. O žygius ir kautynes jis taip mėgsta, kad neretai nesusilaiko nepagyręs pagonių narsumo. Wachtsmuthas buvo

linkęs manyti, kad vienas nežinomo vardo riteris, kuris kautynėse su pagonimis vienintelis išsigelbėjo (10.667 eilutė), yra kronikos autorius. R. Lindneris ir P. Ecke pateikė naujų įrodymų, kad kronikininkas buvo karo žmogus ir ordino šalininkas. Iš kronikos tarmės, nors abiejuose rankraščiuose (Rygos, Heidelbergo) yra žymių skirtumų, kalbininkai taria autoriaus tėvynę buvus vidurio Vokietiją. Į Livoniją jis turėjęs patekti apie 1260 ir ten išgyventi keliasdešimt metų. Eil. Liv. Kronikai, kaip ir daugeliui viduramžių kūrinių, yra būdingas dualizmas — Dievo Karalijos kova su velnio karalija. Ordino riteriai yra Dievo vaikai, jo kovotojai ir draugai, o pagonys lietuviai ir latviai yra Dievo ir todėl kartu riterių priešai, nes jie vadovaujasi velnio patarimais. Daug sunkiau yra nustatyti, kiek E. L. Kronikos autorius yra poetas ir kiek metraštininkas-istorikas. Didesnė jo kronikos dalis yra jo laikais vykstančių įvykių, įvairių veiksmų apdainavimas. Iš ankstyvųjų laikų sužymėti tik svarbiausi įvykiai; apie reikšmingą kryžiuočių ir kalavijuočių susijungimą 1237 beveik nieko nepasakyta. Autoriui nerūpėjo nuoseklus įvykių atpasakojimas, o daugiau pačių faktų apdainavimas. Chronologijos labai maža. Kelių šimtų eilučių įvairių kautynių aprašymuose paprastai nėra datų. Paduodami vyskupų ir ordino magistrų valdymo metų skaičiai yra dažnai netikri. Kronikoje maža tikslios geografijos: Žemaičių ir Aukštaičių srityse suminėti vos 7 vietovardžiai. Nedaug ir asmenvardžių — lietuvių 13. E. L. Kronikos autoriui rūpėjo veiksmas, išžygiavimas, kariuomenių susitikimas, vienų ir kitų kalbos, savųjų raginimai, plėšimas, grįžimas. Be to, autorius buvo surištas su tinkamu rimo galūnių parinkimu. Į poeziją buvo įnešta daug nereikalingų žodžių. Rimui ir ritmui pritaikytas žodis ar posakis galėjo faktą stiprinti ar silpninti. P. Ecke ir W. Meyeris nustatė, kad Eil. Liv. Kronikoje greta istorinės tikrovės vaizdavimo yra daug periodiškai pasikartojančių stilislinių formulų. Lygiai taip pat nustatytos besikartojančių skaičių grupės, pažyminčios kariuomenių stiprumą, kritusiuosius ar laimėtą grobį. Bet autorius niekada samoningai nenukrypo nuo teisybės ir negalėjo sugalvoti naujų dalykų. Kronikininkas yra griežtas ir rimtas karo žmogus; nei humoro, nei satyros, nei juoko jo veikalas nepažįsta. Nepasidavė jis vykstančioms Livonijoje aštrioms kovoms tarp Rygos arkivyskupo ir ordino. Kronikininkas vien iš atminties ar lūpų tradicijos negalėjo išdėstyti tūkstančiuose eilučių daugybę faktų. Jis yra naudojęs kokią nors rašytą atramą atminčiai. Galėjo jis panaudoti žuvusius Annales Dunamundenses ir Annales Rigenses. Daugelyje vietų jis kalba apie dokumentus (brîve). Taip pat jis turėjo naudotis magistrų ir kovose žuvusiųjų riterių sąrašais. Tiksliai ligi vienetų yra paduoti kritusiųjų ordino riterių skaičiai Saulės, Skuodo

Durbės, 1270, 1278 kautynėse su lietuviais ir kitur. Kronikos tekstas rodo, kad jos autoriui buvo žinoma daugiau faktų, nei jis savo poezijoje apdainavo: jis daug kartų staiga nutraukia vaizdo aprašymą, pasiteisindamas, kad daugiau nebenorįs apie tai pasakoti. Keliose vietose kronikininkas pažymi, kad jis galėtų daug įvykių ir faktų aprašyti: tada pergamentui vežti reikėtų vežimo (2725 eil.), tada veršenos reikėtų ieškotis (7077 eil.) ir t. t.

Be rašytosios medžiagos, E. L. Kronikos autorius naudojosi kitų pasakojimais ir savo paties patyrimu. Daugelio įvykių buvo jis pats liudytojas arba girdėjo iš neseniai juos pergyvenusiųjų ar mačiusiųjų žmonių. Jis rašė ne anksčiau kaip 1295-1297, ir todėl jis visai galėjo atgaminti savo atsiminimus ne anksčiau kaip ligi 1260. Nors kronikoje į pabaigą (11647 eil.) yra pažymėta, kad, kas toliau gyvensiąs, terašąs, toliau, tačiau tolimesnė kūryba nesiskiria nuo ankstyvesnės. Kronikos kalba ir stilius neleidžia manyti, kad ją būtų kūrę keli ar bent du autoriai.

Ligi 1250 kronikoje mažiau faktų ir įvykiai silpniau išdėstyti. Toliau šios eilės tampa vis patikimesniu ir tobulesniu šaltiniu. Ši antroji dalis kaip istorijos šaltinis yra nepalyginti vertingesnė už pirmąją. Plačiai aprašydamas kovas Livonijoje ir už jos sienų su pagonimis, į kitus objektus kronikininkas maža tesileido. Pvz. apie lietuvių vidaus gyvenimą, santvarką kronikoje beveik nieko nėra. Bet netrūksta žinių pažinti lietuvių kultūrai, iš dalies jų religijai, geram apginklavimui, karo technikai. Daugeliu atžvilgių E. L. yra vienintelė Lietuvos istorijos versmė. Plačiai ja naudojosi vėlesnieji kronikininkai, daugelis Livonijos ir Prūsų kronikininkų XIV-XVI a. T. Narbutas ir S. Daukantas E. L. Kronika dar nesinaudojo. Tyrinėdamas Mindaugo laikus, ją sunaudojo J. Latkowskis (1892), vėliau K. Skirmuntaitė ir J. Totoraitis (1909). 1844, papildydamas Bergmanno spragas Heidelbergo rankraščiu, E. L. Kroniką išleido Fr. Pfeifferis; 1848 E. Meyeris parūpino kronikos vertimą iš viduramžinių vokiečių aukštaičių kalbos į dabartinę. 1853 naujai kroniką išleido I t. Scr. rer. Livon. Th. Kallmeyeris ir E. Napiersky, pridėdami žodyną, paaiškinimus, vardų rodykles ir vertimą į dabartinę vokiečių kalbą (proza). Naujus reikalavimus visai atitinkantį ir kritišką leidimą yra paruošes Leo Meyeris 1876 (Livländische Reimchronik). Pr. Žadeikis yra E. L. Kroniką eilėmis išvertęs į lietuvių kalbą. Latviai yra taip pat eiliuotą vertimą pasirūpinę (*J. Saiva, Atskanu chronika* 1936 su R. Klaustinio įvadu).

Eiliuotinė Livonijos kronika (jaunesnioji), senosios E. L. Kronikos tęsinys, parašyta XIV a. Bremenietis notaras Jonas Renneris kodekse Livländische Historie senesniems savo istorijos laikams

sakosi naudojęs vienintelį šaltinį Bartolomėjo Hoeneke E. K. Pati kronika yra žuvusi. bet ją plačiai panaudodamas, Renneris įgaliojo ja atstatyti. Šitą darbą yra atlikęs K. Höhlbaumas. Turbūt sąmoningai prisišliedamas prie senesniosios E. L. Kronikos, Hoeneke tokiomis pat eilėmis apdainavo 1315 1348, tik jau nebe viduramžinių vok. aukšt., bet vid. vok. žemaičių tarme. Būdamas Livonijos ord. kapelionu trijų magistrų (Munheim. Dreileben, Herike) laikais, jaunesniosios E. L. Kronikos autorius aprašo Munheimo kovas su Ryga (Gedimino laiku), žygius prieš lietuvius ir rusus. Plačiai aprašytas 1343 estų sukilimas. Kadangi Hoeneke buvo daugelio įvykių liudytojas, jo veikalas, nors tik iš dalies atitaisytas, turi vertės Livonijos ir Lietuvos istorijai, ypač 1340-1348. Hoenekės darbu naudojos Wygandas Marburgietis ir Hermanas de Wartberge.

KITOS KRONIKOS IR METRAŠČIAI

SAXO GRAMMATICUS

Saxo Grammaticus (apie 1150 — po 1219) žymus danų istorikas viduriniais amžiais, laikomas jų istoriografijos kūrėju, Roskildo klebonas. Jis daug keliavo V. Europoje, lankėsi Paryžiuje ir buvo laikomas mokytu vyru. Todėl jam duota pravardė ' Grammaticus '. Tapęs Lundo arkiv. Absalono sekretoriumi ir jo skatinamas Saxo G. 1216-19 parašė monumentalinę 16 knygų Danijos istoriją (Gesta Danorum), siekiančią iki 1187. Jis, palyginti, gražia lotynų k., stiliumi imituodamas romėnų autorius, ypač Valerijoną Maksimą (Maximus), pradėjo savo istoriją nuo biblinės senovės. Pirmose 9 knygose jis prirašė daug nekritiškų dalykų, plačiai paremtų ne tik žilos germanų (danų, norvegų) ir islandiečių senovės padavimais, dainomis, bet ir savo paties fantazija. Paskutinėse 7 Danų istorijos knygose Saxo G. šaltiniai buvo iš lūpų į lūpas einanti tradicija, sagos, runos ir kt. jau patikimesnė medžiaga, kurią jam pasisekė surinkti. Į veikalo galą centre stovi Absalonas, atvaizduotas kaip karys-vikingas ir arkivyskupas-Dievo tarnas. Saxo G. turėjo dvejopą tikslą. Savo pasakojimais jis nori sužavėti danus jų pirmatakų žygiais. Drauge jis norėjo supažindinti to laiko krikščioniškąjį pasaulį su Danija. Jis užrašė žinių ir apie baltus. Jau Danų karaliaus Regnaro Lodbroko laikais (jis gyveno IX a. pirmoje pusėje) esą danai darę žygių į Kuršą ir Sembą. O karaliaus Haroldo Blaatando laikais (936-986) įsikūrusi Semboje danų kolonija. Bet emigrantai greitai

užmiršę savo tėvynę ir susilieję su vietiniais (Scr. rer. Pruss. I 735). S. G. pirmą vertimą daniškai atliko A. s. Vedel 1575. Visi leidimai remiasi 1514 Paryžiaus leidimu, nes pilnas Saxo G. rankraštis yra dingęs. Jo dalis buvo rasta 1863. Rankraščių likučių yra iš XIV a. Saxo G. yra daug įvairių leidimų. Kritiškas leid. G. Waitz (Monum. Germ. Histor. XXIX 1892 43-161). Puošnus leid.: ' Saxonis Gesta Danorum ', išl. J. Obrik ir H. Raeder, Copenhagen 1931. Vok. vert. P. Hermann 2t. Leipzig 1921-22. Baltus liečiančios ištraukos Scriptores rerum Prussicarum I 1861.

PELPLINO METRAŠČIAI

Pelplino metraščiai (Annales Pelplinenses) cistersų vienuolyne Pelpline (Vyslos kair. žemupyje) vokiškai surašytas metraštėlis, apimąs 1190-1293. Jame, palyginti, gana tiksliai sužymėtos pilių, miestų steigimo ir kautynių datos. Pelplino metraščiai įgyja savo vertės dar ir todėl, kad jie priklauso prie nedaugelio Prūsų žemės šaltinių, kurie ne Kryžiuočių ordino surašyti. Apskritai ordinas rūpinosi plačiomis kronikomis (žr. Dusburg., Hermann de Wartberge, Posilge), o į metraščius nekreipė dėmesio. Pelplino metraštyje sužymėta ir eilė kovų su pagonimis lietuviais. Pvz. apie Durbės kautynes tiksliai nurodyta, jog jos įvyko Kurše (Kuwerlant) šv. Margaritos (VII 13) d. 1260. Nuo Pelplino metraščių yra labai priklausomi vad. Trumpieji metraščiai (Kurze preussische Annalen, Annales Prussici breves), kurie siekia iki 1337. Peplino metraščius išl. M. Toeppen (Script. rerum Prussicarum I, 270-271), o jų tąsą E. Strehlke (t. p., III, 1-3). Palyginimui kartu dviejose kolonose išsp. W. Arndt (Monum. Germaniae Hist. Scriptores XIX, 694-695).

LIBER CENSUS DANIAE

Liber Census Daniae XIII a. Danijos karalių Valdemaro II ir Kristoforo I įsakymu mokesčių reikalui sudaryti kaimų ir žemės valdytojų sąrašai. Baltų istorikai labiausiai domisi sąrašais danų valdytosios Estijos dalies, apimančios Harjumaa (Harrien) ir Virumaa (Wierland) sritis. Liber Census Daniae, sudaryta prieš 1240, pradedant 1238, yra svarbus šaltinis š. Estijos vietovardžiams, apgyvendinimo eigai ir t. t. Šaltinio leidėjo P. Johanseno tyrinėjimai pavyzdžiui parodė, jog danų valdytoje Estijoje 80% privačios nuosavybės priklausė vokiečiams, 18% — danams ir tik 2% — estams. Liber Census Daniae yra labiausiai branginamas, kad ten yra sužy-

mėtos vietovės su žemių savininkais ir jų valdžioje esančių valstiečių dubų skaičiumi. Iš Liber Census Daniae aiškių duomenų, nustačius š. Estijos gyventojų tankumą, yra daromos išvados ir apie Lietuvos XIII a. gyventojų tankumą (H. Lowmiański). Liber Census Daniae Estijos sąrašai (Estlandliste) apėmė 30.000 km² su apie 75.000 gyv. Tad 1 km² turėjo būti 2,5 gyv.

HENRIKAS LATVIS

Henrikas Livonijos (gimimo ir mirties metai nežinomi) dažnai vad. H. Latviu, lot. Henricus Letus, vok. Heinrich der Lette, XII a. pirmasis Livonijos kronikininkas. Gyvenęs Livonijoje trečiojo vysk. Alberto laikais, mokėjęs latviškai ir estiškai, ilgai buvo laikomas latviu. H. Hildebrand, E. Pabst ir kt. mėgino įrodinėti, kad Henrikas buvęs vokietis. J. Gruber, A. Hansen, Wattenbach, W. Arndt, G. Trusman, N. Kiprijanovič, A. Mierzynski grįžo prie senosios tezės, kad Henrikas yra kilęs iš Latvijos. Paprastai buvo samprotaujama, kad tas Livonijos Henrikas yra buvęs kuris nors labai anksti iš latvių Vokietijon mokytis išsiųstas jaunuolis ir paskui grįžęs misionoriumi. Kadangi jis gerai pažįsta krašto geografiją, gyventojus, moka jų kalbas, tai buvo tariama negalėjus jį būti emigrantu svetimtaučiu. Tad dar kartą Arv. Švabė 1938 bandė įrodinėti Henriką buvus latvį. Tačiau jau R. Holtzmann 1920 įrodė, kad Livonijos Henrikas buvo kunigas vokietis. Nuolatinis vokiečių aukštinimas prieš vietines tautas, aiškus jų vadinimas ' mūsiškiais ' (XXIII, 9) yra savo kilmės pasisakymas. Kronikoje randamų vokiškų žodžių ir Vokietijos vietovardžių lytys leidžia aiškiai spręsti, kad Henrikas buvo kilęs iš Ž. Vokietijos. R. Holtzmann taria jį kilus iš Magdeburgo srities (Ostfalen). Iš Henriko kronikos turinio galima nustatyti, kad kronikininkas 1200, vėliausiai 1203 pavasarį, Rygos įkūrėjo vysk. Alberto buvo atvežtas Livonijon, buvo išauklėtas ir išmokytas jo rūmuose. Kronikoje minimas 1208 Imeros (Sedos) latvių kunigas Henrikas yra, be abejo, pats kronikininkas, kuris buvo išsiųstas (1208, turbūt, ir įšventintas) krikštyti pagonių ir su pertrauka ten veikė ligi 1218. 1215 jis lydėjo vysk. Pilypą von Ratzenburgą į Laterano koncilijąą. Po dvejų metų buvo veiklus kovotojas prieš pagonybę estuose ir sekė paskui sėkmingai į Estiją besibraunančius kalavijuočius. Jis buvo vertėju legatui Vilhelmui Modeniečiui ir Albertui. Šiam mirus, jau savo kroniką parašęs, matyt, nebetekęs jo įpėdinio malonės, Henrikas yra minimas (1234 ir 1259) kaip paprastas lybių kunigas Sontaganoj ir latvių ir estų pasieny Rubenėj (Papendorf). Henriko kronika, lot. vad. Henrici Chroni-

con Lyvoniae, apima įvykius ligi 1227. Vysk. Alberto raginamas, Henrikas aprašė, kaip vokiečių kariai užėmė ir kunigai atvertė lybių, latvių ir estų sritis. Jo kronika sudaryta iš 4 knygų : 1 ir 2 kn. pirmųjų vyskupų Meinhardo ir Bertoldo istorija (1180-98), 3 kn. (De Lyvonia) aprašyta Vidžemės ir Talavos latgalių atvertimas 1199-1208 (III-XII skyriai), 4 kn. (De Estonia) estų atvertimas (XII, 6 — XXIX sk.). Paskutiniajame (XXX sk.) aprašyta Saaremos (Ezelio) salos užkariavimas (1227 pradžioj). Henrikas rašė savo darbą 1225-26. Iki 1226 galo buvo surašyta pati kronika, o 1227 XXX sk. Iš pačios kronikos kompozicijos matyti, kad kaikurie skyriai (XI, XV, XVIII, XIX) buvo vėliau perdirbti, pridedant dar kronikos pabaigą. Savo kroniką jis padalijo pagal Alberto vyskupavimo metus, išskyrus pirmuosius du įvado skyrius (Meinhardui ir Bertoldui), į 28 skyrius. Kronikininkas tik 4 vietose teduoda krikščionių eros metus, o visur kitur jis chronologiją skaičiuoja pagal Alberto vyskupavimo metus, tik kaikada nuo to nukrypdamas. R. Holtzmann įrodė, kad Henrikas metus skaičiavo nuo Velykų (Osterjahr), Kadangi Velykos yra nepastovi šventė, tai ir jo kronikos metų pradžia keičiasi. Henrikas buvo iš pagrindų įsiskaitęs į Šv. Raštą (Vulgatą). Kronikoje aptinkami dar posakiai iš Mišiolo ir Brevioriaus. Klasikinės literatūros pėdsakai kronikoje menki. Estiški, latviški ir vokiški žodžiai liudija apie tas tautas, su kuriomis jis susidūrė. Kronikoje nėra perdėjimų, legendų, o stebuklų joje vos trys. Kadangi pats kronikininkas dažnai buvo betarpiškas aprašomų įvykių liudytojas, tai jo darbas įgyja didelės vertės. Jis naudojasi ir kitų liudytojų pranešimais. Minimosios popiežiaus bulos ir kiti dokumentai yra iš paties vysk. Alberto archyvo. Sąmoningai Henrikas niekur nekraipo faktų, ir jais galima visai pasitikėti. Pasitaikančios klaidos yra įsibrovusios iš nežinojimo. Jo dėmesio centre yra kryžiaus karo žygiai ir tikėjimo platinimas tarp pagonių. Pagal tai, ar kas yra krikštytas ar dar pagonis, jis sprendžia apie tautas, priešus, draugus, apie visus jų darbus. Išeidamas iš tokio nusistatymo, kronikininkas palankiai vertina krikščionybėn perėjusius latvius, statydamas juos prieš atkaklius lybius. Plačiai jis aprašo karo žygius, duoda atsitiktinės medžiagos apie Livonijos tautų kultūrinę būklę, karo techniką, ūkį. Plačiai Henrikas kronikoje mini lietuvius, juos vadindamas Lethones, ir yra įregistravęs daugiau kaip 20 jų žygių Livonijon. Pirmą didelį lietuvių žygį jis aprašo 1204, kada Svelgaičio (Svelgate) vedami jie nuvyko į Saaremaa. Henrikas pažymi didelį lietuvių narsumą ir karingumą. Jie smarkesni už visas kitas Pabaltijo tautas. Jie viešpatavo net tų kraštų krikščionims ir pagonims, kad šie bijodavo savo sodybose gyventi. Ypatingą baimę turėję latviai. Jie slėpdavosi miškuose nuo lietuvių. Henrikas informuoja apie lietuvių karia-

vimo būdą. Jie buvo tikra raitininkų tauta: savo lengvais ir mažiukais arkliukais jie perplaukdavo net patvinusią Dauguvą, puldavo partizaniškai, apiplėšę ar sunaikinę vėl pradingdavo. Žygin pasiimdavo vežimus ar roges grobiui vežti. Yra žinių ir apie lietuvių religiją. Apskritai žinių apie lietuvius nedaug, bet kadangi jos yra iš ankstyvo priešmindauginio laiko, tai tos pastabos pasidaro labai brangios. Į pačią Lietuvą Henrikas, be abejo, nebuvo patekęs.

Turtingą faktų Henriko kroniką panaudojo beveik visi XVI-XVII a. Livonijos kronikininkai. Tarp 1552-75 vienas Henriko kronikos nuorašas Rygoje buvo iš viduramžių lotynų humanistų (Rotg. Pistorius ar Aug. Eucaedius) perdirbtas į humanistinę lotynų kalbą, interpoliuojant naujų posakių. Atsirado dvi rankraščių rūšys: be interpoliacijų, iš kurių seniausias yra (iš 1300) vad. Codex Zamoscianus (Varšuvoje) ir interpoliuotieji, kurių ankstyviausias yra iš XVI a. antros pusės Codex Oxenstierna (dabar Hannoverio bibliotekoje). Cod. Zamosc. per II pas. karą Varšuvoje žuvo, ir Marburge yra tik fotokopijos. Senumo antras Rygos rankraštis (Cod. Skodeisky) beprieinamas irgi tik fotokopinis. Iš jo 1740 pirmą kartą išleido Henriko kroniką I. D. Gruber (Origines Livoniae sacrae et civilis). Su papildymais iš kitų rankraščių kroniką 1853 Scriptores rerum Livonicarum I t. išleido A. Hansen. Kritišką vertimą su paaiškinimais pagal Codex Zamoscianus 1867 davė E. Pabst. W. Arndt, palyginęs visus rankraščius, 1872 išleido kroniką Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XXIII t. 231-332 psl. ir mokyklai tekstą Scr. rer. German. in usum scholarum (1874), kuris, kad ir su trūkumais, netinkamo įvado ir klaidomis, tuo tarpu yra geriausias. L. Arbusowo pradėtą ruošti naują ir kritišką Henriko kronikos leidimą baigė 1955 A. Bauer, išspausdindamas su svarbiu įvadu Pabaltijo istorijai rinkinyje Mon. Germ. Hist. serijoje Scriptores. 1883 M. Silinš (iš Hanseno leidimo) ir 1926 J. Kripens kroniką yra išvertę latvių kalbon. Yra vertimai rusų (Pribaltijskij sbornik 1876-1882) ir estų kalbomis. Naujausias Henriko leidimas su rusišku vertimu ir plačiu įvadu bei komentarais yra išleistas 1938 T. Rusijos mokslų akademijos. Vertimą paruošė S. Anninskij, įvadą parašė V. Bystrianskij.

TORUNĖS ANALAI

Torunės analai (lot. Annales Prussici) Torunės pranciškonų lotyniškai surašyti analai, apimą 941-1410 m. Jie yra gana svarbus šaltinis lietuvių kovoms su ordinu. Iš visos to šaltinio sandaros matyti, kad 1239 pranciškonų įkurtame vienuolyne Torunėje surašytieji analai buvo tęsiami ne vieno autoriaus. Senesniems laikams (iki

XIII a. galo), paduodant kautynių ir mst. įkūrimo duomenis, buvo panaudoti kiti šaltiniai, pvz. lenkų Silezijos kronika, Pelplino metraščiai, Hermano Vartbergiečio kronika. XIV a. panaudotų šaltinių skaičius žymiai didesnis: čia šalia privačių rašytų informacijų ir dokumentų, Torunės analai paremti ir gyvomis liudininkų informacijomis. Torunės pranciškonai, matyti, yra palaikę artimus ryšius su Vokiečių ordino pareigūnais, todėl ir patys T. analai yra surašyti kryžiuočiams gana palankiai. Jų vertė, kaip Lietuvos istorinio šaltinio, yra didelė ypač dėl rūpestingai paduotos chronologijos. Nuo 1310, kai Torunės analai vis dažniau pradeda minėti lietuvių ir ordino kovas, jie pateikia niekur kitur nerandamų duomenų, ypač Kęstučio ir Vytauto laikams. Čia suminimos ne tik vad. ' Litauerreisen ', kurias organizavo kryžiuočiai į pagonių žemę, bet ir lietuvių puolimai į Prūsus, Nors analisto žinios yra kondensuotos, bet jos palyginti gana tikslios. Nuo 1382 Dubysos sutarčių ir 1383 Jogailos konflikto su ordinu T. analai darosi dar labiau įdomūs. Būdamas perdėm uolus kryžiuočių šalininkas, analistas negali Vytautui dovanoti jo 1384 persimetimo į Jogailos pusę ir pabėgimo Lietuvon. Tad šis Kęstutaitis jam yra ' sugedęs išdavikas ' (' traditor perversus Witaut ' ; Scr. rer. Pruss. III 130). Nuostabu, kaip Torunės analai yra gerai informuoti apie Kauno senamiestyje pastatyto ordino Marienwerderio apgulimą ir paėmimą 1384. Toliau T. analai jau virsta ištisa kronika. Su pašaipa žiūri analistas į Jogailos bandymą vedybų keliu Krokuvoje tapti Lenkijos karaliumi. Kai Jogailai ruošiantis iš Lietuvos tolimon kelionėn (1386 II) per 3 savaites Livonijos ordinas nuniokojo 16 Aukštaičių gyvenviečių sričių, analistas patenkintas įrašė, jog tai ordinas atliko ' guosdamas Jogailą jo vedybų proga ' (t. p. III 145). Vytauto antrasis išbėgimas į Prūsus, tolimesni Lietuvos įvykiai. ir Žemaičių sukilimas yra gana plačiai aprašyti. Torunės analai yra baigiami žodžiais: ' per Šv. Jokūbą (1410 m. liepos 25 d.) buvo apgultas Marienburgas ' (t. p. III 316). Analistas (vienuolis) paduoda javų kainas, 1390 pakilusį pinigų kursą, šaltas žiemas, gilų sniegą, polaidžius, dėl kurių plačiu mastu organizuoti žygiai Lietuvon negalėjo įvykti ir kt. Krinta į akį T. analų vartojamos lietuviškų vardų formos (Wytaut, Witaut, Samayti, Zamaiti, Cawen, Trakken ir t.t.), kurios labiau negu kituose to meto šaltiniuose yra artimos atitinkamoms lietuvių kalbos lytims. Torunės analai yra išspausdinti Scriptores rerum Prussicarum III 1866 13-316, 398-399, korektūros 727, naujas fotostatinis leidimas 1964.

KADLUBEKO « LENKŲ KRONIKA »

Kadlubek Wincenty (g. apie 1160-61 — m. 1223), pirmasis žymus lenkų kronikininkas. Šv. Rašto, juridiniai (kanonų teisės) ir įvairių

autorių (scholastiniai) posakiai bei stilistinės formulės rodo žymų jo išsilavinimą. Italijoje (Bolonijoje) ar Paryžiuje baigė teologijos mokslus magistro laipsniu, todėl lenkų dažnai nuo seno vadinamas 'Mistrz Wincenty' (Magister Vincentius). 1208 tapęs Krokuvos vyskupu, 1215 dalyvavo Romoje IV Laterano Bažnyčios susirinkime ir drauge su Gniezno arkivyskupu Henriku Kietliczu uoliai ėmėsi naujinti religinį Lenkijos gyvenimą, šelpdamas vargšus ir remdamas vienuolynus. 1218 atsisakęs vyskupo pareigų, įstojo į Jędrzejowo cistersų vienuolyną, kur yra palaidotas. 1764 Kadlubekas buvo pop. Klemenso XIII paskelbtas palaimintuoju. Jo šventė Lenkijoje III.8.

Lotyniška Kadlubeko 'Chronicon Polonorum', susidedanti iš 4 knygų, apima Lenkijos istoriją nuo seniausių laikų iki 1203. Pirmosios trys knygos parašytos dialogo forma tarp Gniezno arkiv. Jono ir Krokuvos vysk. Motiejaus. Iki 1113 Kadlubeko kronika yra didele dalimi senesnių Lenkijos šaltinių kompiliacija. Kadangi jaučiamas stiprus didaktinis ir moralinis tikslas (Bažnyčios apologetika), kronikos vertė sumažėja, nes nukenčia faktų tikslumas. Apie seniausią lenkų istoriją Kadlubekas pridėjo daug legendarinių ir neistoriškų žinių. Pirmoje eilėje jo kronika, rašyta XII a. gale ir pačioje XIII a. pradžioje, yra istorinis pietinės Lenkijos, ypač Krokuvos žemių šaltinis. Bet ir senajai lenkų bei vakarinių ir pietinių slavų istorijai Kadlubekas duoda vertingų žinių, kurias naujai rūpestingai sunaudojo H. Paszkiewicz. Apie lietuvius Kadlubekas neduoda jokių faktų. Jis yra tik svarbus šaltinis jotvingiams, kuriuos mini 5 kartus, vadindamas 'Pollexiani et Gethae' vardais, ir juos įsakmiai priskirdamas prie prūsų. Aprašydamas XII a. vidurio lenkų Boleslovo IV žygį prieš getus (jotvingius) ir 1192 Kazimiero žygį prieš Palenkės gyventojus 'Pollexiani' (jotvingius), Kadlubekas suteikia svarbių žinių apie jų atsparumą, kariavimo būdą ir šį tą apie vidaus santykius (Mon. Pol. Historica II 373, 421-4).

Kadlubeko kronikos originalas neišliko. 'Chronica Vincenciana' Lenkijoje viduramžiais buvo garsi, labai paplitusi (žinomi 29 rankraščiai), ir buvo naudojama istorijos vadovėliu mokyklose. Pasenęs leidimas Felikso Herburto rinkiny (1617). Monumenta Germaniae Historica Scriptores XXIX 477-500 išspausdinta Kadlubeko kronikos ištraukos. Pilną tekstą su kritinėmis pastabomis išleido Aug. Bielowski 1872 Monum. Poloniae Historica II 249-447, duodamas platų įvadą apie autorių, jo kroniką ir išlikusius rankraščius (t. p. 193-248) ir pridėdamas specialų Kadlubeko vartotų lotyniškų žodžių vardyną (449-453).

OLIVOS KRONIKA

O. kronika vad. Chronicon Olivense, Olivos cistersų vienuolyne XIV a. sudarytas metraštis, XIII a. istorijai darant ištraukas iš kitų metraščių. Olivos kronikos giminystę su Dusburgo kronika yra ištyrinėję M. Perlbach ir W. Fuchs. O. k. apie Lietuvą maža žinių tepateikia, juo labiau, kad Dusburgas, ypač nuo 1283, tampa santykiams su Prūsų ordinu pagrindiniu ir beveik vieninteliu šaltiniu. Olivos kroniką su kritiškomis pastabomis yra išleidęs Th. Hirsch (Scriptores rerum Prussicarum I 1861 ; V 1874).

DUSBURGO KRONIKA

Dusburg Peter XIV a. pirmosios pusės kronikininkas, kurio Prūsų kronika yra pirmasis ir svarbiausias ordino istoriografijos šaltinis. Kilęs iš Duisburgo srities Vestfalijoje, Dusburgas buvo ordino kunigas, o savo kroniką rašydamas, yra gyvenęs Karaliaučiuje. Savo veikalą Chronicon terrae Prussiae Dusburgas jau buvo baigęs rašyti 1326, nes tada jis jį įteikė didžiajam magistrui Werner von Orseln peržiūrėti. Po to pridėtas kronikos tęsinys 1326-30 laikotarpiui (20 skyrelių), kuris, galimas daiktas, yra Dusburgo surašytas arba bent jo artimo amžininko darbas. Tolimesnis tęsinys (Torunės rankrašty ir Ch. Hartknocho leidime ligi 1435) ne D. darbas. Paprastai, jo kronika laikoma ligi 1326. Dusburgo kronikos yra 4 dalys. Pirmoje jis rašo apie ordino įsikūrimą Palestinoje, antroje apie kryžiuočių atvykimą į Prūsus, trečioje apie jų karus su prūsais ir lietuviais (ligi 1326), ketvirtoje surašytos ištraukos iš visuotinės istorijos ir priede yra dar 20 skyrelių iš karų su lietuviais. Toks tekstas yra išl. M. Toeppeno Script. rerum Prussicarum I 21-219 p. Vertingiausioji kronikos dalis prūsų ir lietuvių istorijai yra 3-ji, ypač nuo vietos " Explicit bellum Prussiae. Incipit bellum Lethowinorum " (146 p.). Dusburgo aprašomoji vokiečių ordino istorija Prūsuose apima daugiau kaip 100 metų. Jeigu jis ir ilgai gyveno, tai jis galėjo būti tik nedidelės dalies įvykių liudytoju. Dusburgas yra surašęs vokiečių ordino tradiciją, naudojęsis kitais nebeišlikusiais šaltiniais ar kokiais provizoriniais sąrašais, skaitęs pirmąją Olyvos vienuolyno kroniką. Kai Dusburgas prieina prie kryžiuočių karų pradžios su lietuviais (1283), jis jau rašo apie faktus, kuriuos pats matė ar per kitus galėjo sužinoti. Dokumentais savo darbe jis nesinaudojo. Tik aprašydamas ordino karus su Pomeranijos Svantopulku, jis, matyt, dokumentus buvo žiūrėjęs. Pirmieji skyriai ordino karų su prūsais ir Svantopulku

yra nenuosekliai surašyti ir sumaišyti. Net plačiai aprašydamas antrojo prūsų sukilimo istoriją (1260-1274), Dusburgas prašo skaitytojų nelaikyti bloga, kad jis to sukilimo įvykius nevisada tiksliai ir chronologine eile užrašęs. Jei pats įvykis esąs dar daugumui žinomas, tai kuriems metams jis priklauso — užmiršta. Turbūt, negalėjo dėl tos pat priežasties jis atvaizduoti sūduvių krašto užėmimo. Tik pastebi, kad ir prieš sūduvius buvo daug nepabaigiamų karų, kuriuos jis dėl trumpumo paliekąs. O apie skalvių ir nadruvių sričių užėmimą jis neberašo, nes, esą, būtų nuobodu. Aišku, kad apie visa tai jam trūko žinių. Visa jo kronika yra perdėm tik karų ir kryžiuočių žygių istorija. Ji turėjo parodyti, kaip Apvaizda Prūsuose, veikdama per vokiečių ordiną, sunaikino pagonių tautą ir vedė riterius į pergales ir triumfus. Todėl Dusburgas savo metraštyje uoliai registravo visus kryžiuočių žygius Prūsuose. Nuo 1283 vis plačiau jis aprašinėja kryžiuočių puolimus į Lietuvą ir lietuvių žygius į Prūsus. Vis tos pačios monotoniškos žinios apie žudymą, deginimą, naikinimą, moterų ir vaikų svetur išvedimą vergais. Nuo 1284 ligi 1326 yra 28 kryžiuočių stambūs puolimai į Lietuvą, neįskaitant daugybės mažesnių naikinimų ar pasienio plėšikavimų. Dusburgas apie visa tai rašo su pasitenkinimu, nes karas su pagonimis jam yra šventas, o visi, kurie jame žūva, yra kankiniai (nekartą aprašyta, kaip žuvusiųjų riterių sielos balandėlio pavidalu nuskridusios dangun). Apskritai, joje pilna įvairių stebuklų aprašymų. Tuo viskuo Dusburgui rūpėjo nuteikti kryžiuočius skirtiems uždaviniams. Prūsai ir lietuviai pagonys jam yra velnio vaikai (filii Belial), ir į juos žiūri jis su panieka. Šiuo atžvilgiu Dusburgas gyveno ano meto kryžiaus karų istoriografijos dvasia ir sąvokomis. Ordino riterius jis garbina ir aukština. Jis nesiinteresuoja didž. magistro būstinės perkėlimu į Prūsus, nė pusės žodžio nėra apie krašto miestus, nieko nerašo apie ordino vidaus ir užsienio politiką, apie okupuoto krašto valdymą, jo kolonizavimą. Bet labai rūpestingai Dusburgas sužymi visus riterių plėšimus, naikinimus. Betgi tarp tų monotoniškų žinių pasitaiko ir vertingų skyrelių. Trečios dalies 5 skyr. platokai aprašo prūsų pagonystę, jų būdą ir papročius. Atskirai paduoda Prūsų krašto geografiją, giminių pajėgumą (III, 2, 3), prie prūsų priskirdamas skalvius ir nadruvius. Vytenio ir Gedimino karų aprašymai parodo, kaip anuo metu Lietuvoje buvo einamos pilių sargybos. Iš tų žygių sužinoma apie Žemaičių, ypač panemunės gyvenimą.

Dusburgo kronika pasidarė ypač tuo svarbi, kad ji yra pirmasis ir seniausias išlikęs vokiečių ordino istoriografijos paminklas Prūsuose. Ja plačiai naudojosi vėlesnieji kronikininkai. Dar XVI a. Dusburgą uoliai skaitė G. Grunau, L. David. C. Schütz. Juo naudojosi

ir M. Strijkovskis. Dusburgo darbas turėjo pusiau oficiozinį pobūdį. Įteikdamas ją didž. magistrui, Dusburgas prašė peržiūrėti ir taisyti. Bet ji, matyt, sutiko su ordino linija, nes greitai (1332-1335), dar Dusburgui esant gyvam, ordino kapeliono Mikalojaus Jeroschino ji buvo iš lotynų kalbos eilėmis išversta vokiečių k. Jeroschino vertimas greitai išstūmė originalą. Jo tėra išlikę iš viso 4 rankraščiai (Karaliaučiuje, Torunėje, Berlyne, Vienoje), o vertimo yra 7. Kai Dlugošui prireikė vokiečių ordino kronikų, kurių jis vokiškai paskaityti negalėjo, tai drauge su Vygando lotynišku vertimu jam buvo parūpintas iš Jeroschino lotyniškasis kronikos vertimas, pavadintas " Chronica vetus ", nes vertėjas apie Dusburgo lotynišką originalą nieko nežinojo. Pirmas Chronicon Prussiae leid. Frankfurte 1679 ; antras Scr. rer. Pruss. I 1861.

SEMBOS KANAUNINKAS

Sembos Kanauninkas (lot. Canonicus Sambiensis ; m. apie 1339) autorius Lietuvos ir Prūsų istorijos šaltinio *Epitome gestorum Prussiae*. Apie to kanauninko gyvenimą nėra žinių. Iš jo kronikėlės tenustatoma, kad jis 1313.XII.13 tapo Sembos vyskupijos kapitulos nariu. Kadangi 1310-18 tik trys nauji dvasininkai tebuvo priimti į kapitulą, spėjama, kad tuo Sembos Kanauninku turėjo būti Karaliaučiaus klebonas Konradas, kuris kapituloje gavo scholastiko pareigas. Jis dar kartą minimas dokumentuose 1334 pabaigoje. 1340 kapituloje jau buvo paskirtas naujas scholastikas. Tad. « Epitome gestorum Prussiae » autorius prieš tai turėjo būti miręs.

Epitome gestorum Prussiae nežinomo vardo Sembos kanauninko (Canonicus Sambiensis) XIV a. pirmoje pusėje parašytas metraštėlis ligi 1336. Duodamas Prūsų ir Livonijos istorijos svarbiausias datas, Epitome gestorum Pr. yra suminėjęs daug atskirų faktų iš Lietuvos istorijos. Su jų pagalba galima patikrinti Dusburgo kronikos žinias. Yra pas jį ir naujų dalykų, pvz. minimas Pilėnų (Pillenen) sunaikinimas 1336, kurio, be Vygando kronikos, niekas daugiau nebemini. Pirmą kartą Epitome gestorum Prussiae buvo išsp. Neue preussische Provinzialblätter II 1853. Geriausias leidimas Scr. rer. Pruss. I 271-290 ir Mon. Germ. Hist. Script. XIX 690-708.

JEROŠINO POEZIJA

Jeroschin Nikolaus von (apie 1290 — apie 1345) poetas, vokiečių ordino metraštininkas Prūsuose, savo kronikų vertimuose davęs

papildomų žinių apie Lietuvą. Apie jo kilmę nieko aiškaus nežinoma, nes Vokietijoje yra keletas vietų, iš kur jis galėtų būti kilęs. Pats Jerošino gyvenimas Prūsuose šiek tiek nustatomas iš jo paties raštų užuominų. Laisvai eilėmis iš lotynų į vokiečių k. išversdamas Kanaparijaus parašytą prūsų apaštalo šv. Vaitiekaus (Adalberto) gyvenimą, Jerošinas įterpė, kad riteris Gotfried von Heimberg priėmė jį į vok. ordiną ir paskatino eiliuoti. G. v. Heimberg buvo Karaliaučiaus komtūru 1327-29. Tad. ir Jerošinas turėjo apie tą laiką Karaliaučiuje gyventi. Svarbesnis jo darbas yra vokiškas eiliuotas lotyniškos Dusburgo kronikos vertimas. Pats Jerošinas savo ' Kronike von Pruzinland ' pasakoja, jog vyr. magistras Luther von Braunschweig (1331-1335) jį paskatinęs Dusburgo tekstą sueiliuoti vokiškai. Jau didelė vertimo dalis buvusi paruošta, kai vienas pavyduolis jo rankraštį sunaikinęs. Bet vyr. magistras Dietrichas von Altenburg (1335-41) Jerošiną paskyrė savo kapelionu ir prašė dar sykį padaryti visą vertimą. Dviejų vyr. magistrų skatinimas rodo, kokios svarbos skirta Dusburgo išvertimui vokiškai. Persikėlęs į Marienburgą, Jerošinas ir atliko ten visą vertimą. Sausa Dusburgo kronika, įgavusi naują formą, buvo labai pamėgta, o originalas buvo užmirštas. Toji Jerošino poezija buvo per ordino riterių sueigas skaitoma, atskiri posmai dainuojami. Kaip šaltinis ' Kronike von Pruzinland ' įgauna reikšmės dėl vertimo objektyvumo ir papildomų žinių. Pats Jerošinas dar galėjo nuo 1311 prisiminti eilę faktų. Tad kronikos galas (1311-30) yra vertas ypatingo dėmesio. Jerošino kronikoje yra daug žinių apie XIII a. galo Lietuvą, apie Vytenio ir Gedimino laikus.

Jerošinas buvo daugiau negu paprastas vertėjas ir metraštininkas. Jis stengėsi visą ordino istoriją įvilkti į poetinį rūbą. Priešingai Dusburgui, jis perdavė faktus gyvai ir vaizdingai, panaudodamas gausų žodyną. Kur jis nesekė lotynišku originalu ar aprašymus davė iš savo patirties, parodė daug kūrybinės jėgos. Ordino ir apskritai vokiečių vidurinių amžių literatūroje Jerošinas, ypač jo poezija apie šv. Barboros relikvijas, yra laikoma pirmaeile to laiko kūryba. Lietuvos istorijai Jerošinas yra prie Dusburgo geras papildomas šaltinis, ypač vertas dėmesio nuo XIV a. pradžios. Visas kronikos tekstas yra kritiškai išleistas rinkinyje Scriptores rerum Prussicarum I, 1861, 291.

VARTBERGĖS KRONIKA

Hermann de Wartberge Livonijos kronikininkas ir Livonijos ordino kapelionas, parašęs Chronicon Livoniae, kuri apima laiką nuo vokie-

čių atsikraustymo Livonijon iki 1378. Artimas buvo magistrams Arnoldui von Vitinghofui (m. 1364) ir Vilhelmui Vrimersheimui (1364-85). H. de Wartberge, prieidamas prie archyvų galėjo savo kronikai panaudoti ordino dokumentus. Iš kronikos matyti, kad H. de Wartberge ankstyvesniais savo gyvenimo metais su magistrais daug kartų yra daręs žygius Lietuvon. Kadangi ordino vadovybė Livonijoje rūpinosi turėti tik jos oficialiąją politikos liniją atitinkančią istoriografiją, tai H. de Wartberge viską kreipė savo ordino naudai. Panaudodamas Henriko Latvio kroniką, sufalsifikavo net jo minimus faktus, norėdamas nuneigti ordino priešo Rygos arkivyskupo vaidmenį. Taip pat tendencingai panaudojo jis ir Eiliuotinę Livonijos kroniką. Kronika lieka daug vertesnė, kur ji neliečia Livonijos vyskupų ir ordino santykių. Nuo 1325 vis daugėja žinių apie Gedimino, Algirdo ir Kęstučio laikų Lietuvą. H. de Wartberge labai uoliai registruoja tik sausus faktus ir nepertraukiamus Livonijos kryžiuočių žygius į šiaurines Lietuvos sritis. Ši kronika yra vienintelis šaltinis ordino plėšimams, naikinimams, ėjusiems iš Livonijos, nustatyti. 1330-78 laikotarpiu kronikininkas aprašė 29 didesnius Livonijos kryžiuočių žygius į Lietuvą. H. de Wartberge rūpestingai padavė kiek tokiuose žygiuose buvo užmuštų, į nelaisvę paimtų, kiek arklių, galvijų pagrobta. Tos žinios nušviečia Lietuvos gyventojų ekonominę padėtį: 1372 išskaičiuota 48 vietovės, kurias kryžiuočiai naikino. Daugumą minimų vietovių galima atpažinti ir lokalizuoti ir nustatyti šių dienų miestelius bei kaimus.

Karo žygiai, diplomatiniai santykiai, pilių statybos, potvyniai ir kitoki ūkiški reikalai sudaro kronikos turinį. 1380.II.27 Livonijos ordinui darant paliaubas su Jogaila (ligi tų metų Sekminių) figūruoja ordino pasiuntinys Hermannus. Berods, jis buvo tas pats Hermann de Wartberge.

Vienintelis kronikos orginalo (lotyniškas) leidimas su plačia leidėjo E. Strehlkės įžanga yra išspausdintas Scriptores rerum Prussicarum II, 1863. Jis pats parūpino ir kronikos vertimą į vokiečių kalbą.

DETMARO KRONIKA

Detmaro kronika — Lübecko miesto kronika, parašyta to miesto pranciškono Detmaro (kitaip Dietmar, Ditmar) vokiečių žemaičių kalba. 1385 pavestas rašyti Lübecko kroniką, tas vienuolis stengdamasis savo metraštį užpildyti ne tik vietinio pobūdžio faktais, bet ir įvykiais iš kaimynų, gavo iš Torunės pranciškonų jų analų (Annales Thorunenses) nuorašą. Iš jų Detmaras yra išrankiojęs daug žinių apie kryžiuočių ordiną ir Lietuvą, nors jo ištraukos daug atvejų

nieko daugiau neduoda, kaip Torunės analai arba Posilgės kronika. Tačiau Detmaras vietomis įdėjo ir papildymų iš kitų šaltinių ir iš savo gyvento meto. Jo kronika buvo rašyta ligi 1395. Jo paties išgyvenimų dešimtmečiai yra gana vertingi. 1396-1482 kronika buvo tęsiama kitų pranciškonų, tačiau ir tęsinys vadinama Detmaro kronika. Detmaro kronika, Torunės analai, Posilgės metraštis yra sugretinti paraleliai ir išleisti Scriptores rerum Prussicarum t. III. Detmaro kronikos ištraukos apie Prūsus ir Lietuvą paprastai yra trumpesnės, negu kitų dviejų metraščių. Paduodamas kaikurias žinias iš XIII a. (mini Durbės kautynes) ir XIV a., Detmaras registruoja daug lietuvių kovų su kryžiuočiais. Žinomas kautynes prie Strėvos upės jis mini klaidingai du kartus (1347 ir 1348). Lietuvių karų su vokiečiais kritusiųjų skaičiai nesutinka su Torunės analisto ir Posilgės duodamaisiais skaičiais, o vietovardžiuose yra klaidų, pvz. prie 1377 žygio Detmaro minima vietovė " Grogil ", kurią Posilgė teisingai rašo Erogil (Ariogala). Skirtingos ir detalesnės žinios, pvz. Detmaras paduoda apie 1390 Vilniaus apsupimą, kuriame dalyvavo būsimas Anglijos karalius Derby Henrikas. Jo kronikoje yra žinių apie sausras, nederlius, epidemijas, badą. Apskritai, nuo 1360 daug Lietuvos istoriją liečiančių faktų jis yra kitaip padavęs, negu kiti du kronikininkai. Todėl Detmaro kronika XIV a. antrai pusei tampa nemenku šaltiniu Lietuvos istorijai.

SUCHENVIRTO POEZIJA

Suchenwirt Peter (m. apie 1400) XIV a. antros pusės vokiečių (austrų) poetas, aprašęs žymių kryžininkų žygius į Lietuvą. Suchenvirtas buvo tipiškas keliaująs viduramžių poetas, mėgęs eilėmis garsinti kilminguosius.

Jis mini eilę įdomių faktų, kurių patikimumą iš dalies galima patikrinti kitų šaltinių pagalba, pvz. Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio žygį Lietuvon 1328, Kęstučio priesaiką vengrų karaliui 1352 ir kt. 1345 dešimties dienų žygyje Lietuvoje (' Littau ') Karintijos riteris Leutolten von Stadek palikęs daug našlaičių, nes ' mažai taupė savo kardo smūgius '. Aprašydamas 1350 žygį Lietuvon grafo Ulricho von Cilli (vėl truko 10 d.) ir 1355 bavarų kilmingojo Johann von Traun, Suchenvirtas rūpestingai paminėjo, kiek jiedu kada nužudė pagonių lietuvių. Vaizdingiausią 570 eilučių aprašymą jis davė apie Austrijos hercogo Albrechto 1377 ' Litauerreise '. Pats Suchenvirtas buvo šio trijų savaičių niokojimų ir žudymų dalyvis, išgyvenęs visus sunkumus keliaujant per lietuvišką dykrą. Jis pateikia autentišką tokios neįžengiamos girios apra-

šymą. Nuo Šešupės (Suppen) didelė kariuomenė, persikėlusi per Nemuną, pasuko į Žemaičius (Sameit). Vienoje vietoje išžudyti vestuvių dalyviai (60), nusiaubtos Raseinių, Ariogalos (Russenia, Aragel) ir kt. sritys. Po dienos žudymų ir deginimų vakare ' knechtai ' dešimtimis (po 70, 80, kartą net 108) buvo keliami į riterių luomą. Belaisviai buvę vedami suraišioti virvėmis ' kaip medžiokliniai šunys ', jų tarpe daug moterų vilkusios po du kūdikius, vieną ant kupros, kitą ant rankų. Nė vienas kitas XIV a. šaltinis nėra pateikęs tokių konkrečių vaizdų iš ' Litauerreisen ' žiaurumų. Suchenvirtas parodė visą Kęstučio-Algirdo laikų kryžiaus karų Lietuvon tragiką, kai ' krikštijimo ' vardu buvo išžudomi gyventojai ir sunaikinamos ištisos sritys. Lietuviškai Suchenvirto eiles apie Lietuvą išvertė P. Veblaitis (Karo Archyvas IX 1938).

JONO IŠ ČARNKOVO KRONIKA

Jonas iš Čarnkovo (Jan z Czarnkowa) XIV a. galo lenkų kronikininkas. Išėjęs į kunigus Gniezno arkivyskupijoje, 1367 pateko jos kapitulon, 1370 pasiekdamas archidiakono vietos. Trejus metus buvo karaliaus Kazimiero kancleris (1367-70). Didžialenkis Jonas buvo stipriai prisisunkęs senosios Piastų Lenkijos dvasia.

Todėl nemėgo po 1382 ' moterų valdžios ' (našlės Vengrijos Elzbietos ir jos dukters Jadvygos) ir naujos Mažosios Lenkijos ponų politikos (noras išleisti Jadvygą už D. L. K. Jogailos). Jo kronika (Chronicon Polonorum) apima svarbų Lenkijos istorijos laikotarpį po Vladislovo Loketkos mirties (1333) iki 1384. Joje labiausiai aprašomi Lenkijos vidaus įvykiai, Lietuvą tiesiogiai ji nedaug teliečia. 1376 plačiau paminėtas Kęstučio ir kt. Lietuvos kunigaikščių karo žygis į Sandomiro žemę. Apie įvykius po 1382 Jonas vis daugiau žino, bet jo minimiems faktams trūksta tikslumo (Kęstutis 1382, ' kaip pasakojama pats pasismaugęs ', Vytautas per krikštą Prūsuose gavęs Konrado vardą). Kronikos pabaigoje yra įdomių detalių apie kryžiuočių keršto žygį į Trakus (1384). Jono iš Čarnkovo kroniką išl. J. Szlachtowski rinkiny Monumenta Poloniae Historica II, 1872, 601-756. L. Kubala išv. lot. tekstą lenkiškai (Biblioteka Warszawska III, 1871).

VYGANDO MARBURGIEČIO KRONIKA

Wigand von Marburg, XIV a. gale Prūsuose gyvenęs heroldas — šauklys, parašęs vieno šimtmečio (1293-1394) kroniką (' Chronica

nova Prutenica '). Ji yra svarbiausias vokiečių ordino šaltinis kovoms su lietuviais per visą XIV a. Vygando kronika padeda nušviesti daug svarbių faktų iš Lietuvos istorijos Vytenio-Gedimino-Kęstučio ir Vytauto laikų. Kronika pradedama Vytenio įsiveržimu į Prūsus, baigiama Prūsų plėšeikų iš Ragainės grobimo žygiu lietuvių dykroje 1394.X. Kaip kronikos įvade pasakyta, šitaip susidaro šimtas metų ordino pergalių ir žygių prieš pagonis lietuvius. Iš Vygando gyvenimo težinoma, kad jis, nebūdamas nei ordino riteriu, nei dvasininku, atvyko į Prūsus K. Wallenrodo laikais ir 1393-94 parašė plačią (gal 17.000 eilučių) rimuotą kroniką vokiškai. Kadangi heroldui Vygandui labiau rūpėjo riterių turnyrų ir ginklų vartojimo etiketas, dalyvių herbai, jų vėliavos ir jų rangai, tai ir savo kronikoje jis labiausiai domėjosi ordino karo žygiais į Lietuvą. Tad jokia kita kronika nėra taip rūpestingai užrašiusi įvairių žymių kilmingųjų bei riterių, kurie atvykdavo kovoti prieš rytų Europos ' saracėnus ' — lietuvius. Tas šimtmetis buvo pats intensyviausias laikotarpis vad. ' Litauerreysen ', kada Vakarų Europos riteriai, ypatingai iš Vokietijos imperijos, Prancūzijos ir Anglijos (pasitaikydavo ir iš Italijos), būriais plūdo į Prūsus. Vygando kronika atskleidžia, kaip vieni tų svečių pagonių žemėje po ' pasižymėjimų ' būdavo iš riterių palydovų, vad. ' Knappų ', keliami į riterius. Riteriams tos nuotaikingos ' Reysen ', laimint dar savo nuodėmių atleidimą, virto pramoga, riterišku sportu. Šitoji tų žygių prieš pagonis lietuvius žymė labiausiai ryški iš Vygando kronikos.

Bet heroldas Vygandas yra pirmasis ordino kronikininkas, kuris pripažįsta ir pagonims lietuviams narsumą, iškelia net jų taurias ypatybes, pvz. Kęstučio duoto žodžio laikymąsi ir kt. Tai buvo žymi pažanga tada vertinant pagonis, kai anksčiau pagonis tereiškė tik ' Belialio sūnų ', kaip tai ryškiai parodo Petro Dusburgiečio žinomoji kronika.

Vygando kronikos svarba Lietuvos istorijai. Iš visos ordino istoriografijos iki Vytauto D. antrojo grįžimo iš kryžiuočių Vygando kronika yra svarbiausias šaltinis. Eilei svarbių epizodų nebaigiamos ir heroiškos kovos, kuri visą Lietuvą pavertė nuolatine karo stovykla, Vygandas yra vienintelė versmė. Tik iš jo kronikos, pvz. tesužinome smulkiau apie narsųjį Pilėnų gynimą. Tik Vygandas tepadavė ir kng. Margirio vardą. Svarbus šaltinis yra Vygandas Strėvos ir Rudavos kautynėms. «Kauno išgriovimas» (1362) su žinomais dialogais tarp didžiojo magistro W. Kniprodės ir lietuvių kng. išpopuliarėjo taip pat tik iš Vygando kronikos, nes jokis metraštis apie tai taip plačiai nekalba. Svarbus yra taip pat Vygandas

Kęstučio ir Jogailos konfliktui, kurio duomenis kritiškai yra įvertinęs A. Kučinskas (*Kęstutis*, 1938).

Vygandui pirmiausia tesirūpinant karo istorija, riterių ir jų svečių žygiais į Lietuvą ir šių žygių smulkmenomis, detaliau negu kitur aprašomi pilių apgulimai ir jų paėmimai. Vygandas yra davęs daug lietuvių pilių pavadinimų ir kt. vietovardžių, kurių tikrąją formą atstatyti ne visada yra lengva. Ypač tai sunkiai sekėsi kronikos leidėjui Th. Hirsch, kuris su Lietuvos ploto geografija tebuvo iš slaviška forma surašytų žemėlapių vardų susipažinęs. Tad lietuvių ir ordino pilių (Nemuno ruože iki Kauno) lokalizaciją leidėjas yra kaikur stipriai supainiojęs (žr Gotteswerder, Marienburg, Marienwerder, Ritterswerder). Iš savo susidomėjimo riteriškam luomui, Vygandas rūpestingai aprašė žygių į Lietuvą vėliavas, jų spalvas, dažniausiai paminėdamas ne tik ordino Šv. Jurgio vėliavą, bet žymiųjų riterių herbus, karo grobį, garbės stalą, vad. ' Ehrentisch '. Tad ir apie K. Wallenrodo garsųjį garbės stalą užsienio svečiams, taip išlaidžiai suorganizuotą Kaune 1391.IX.1, tepatiriame tik iš Vygando kronikos. Jis taip pat daug smulkmenų papasakojo iš žinomojo 1390 rudenį Vilniaus apgulimo, kur dalyvavo iš Anglijos atvykęs Lancasterio dinastijos įkurėjas, kng. Derby.

Vygando kronikos šaltiniai ir jos lotyniškas vertimas. Nesunkiai galima atsekti aiškius pėdsakus šaltinių, kuriais, ypač savo kronikos pirmai daliai, yra jis naudojęsis. Pirmoje eilėje buvo Olivos ir Hermanno de Wartberge kronikos, toliau Sembos kanauninko kronikėlė, Torūnės analai. Didelę savo kronikos medžiagos dalį Vygandas ėmė iš ordino archyvo, iš jo pareigūnų, ypač karo žygius organizavusio maršalo, atskirų pasienio komtūrų. Ir pats Vygandas yra eilėje tokių žygių į Lietuvą dalyvavęs. Išskyrus per 500 eilučių išlikusių 11 originalo fragmentų (daugiausia jie liečia lietuvius), visa Vygando kronika yra žuvusi. Jos tėra išlikęs tik skubotas, per 22 dienas atliktas lotyniškas vertimas 1464, kuris buvo reikalingas silpnai vokiškai temokančiam lenkų kronikininkui J. Dlugošui, plačiai panaudojusiam tą vertimą. Pats vertėjas (Konrad Ghesselen iš Geismar) prisipažįsta, kad jis Vygando originalą trumpino, apvalė nuo nereikalingų žodžių, kuriuos jis aptiko eiliuotame tekste. Dėl savo darbo skubotumo ir išvertimo prasta lotynų kalba, save jis pavadino « nusidėjėliu ». Vertimo gale jis prašė dovanoti dėl jo darkytos lotynų kalbos, kurioje jis nepajėgė perduoti retų vokiško originalo žodžių. Kadangi 5 originalo rimų eilutės maždaug atitiko vienai vertimo eilutei, rūpestingas Vygando kronikos leidėjas Th. Hirsch buvo priėjęs nuomonės, jog Vygando originalo poezijos turėjo būti mažiausia 25.000 eilučių. H. Thoma tačiau, kuris Allgäu bene-

diktinų garsioje bibliotekoje (Ottobeuren) 1935 surado dar vieną naują W. eiliuotinės kronikos nuotrupą, gal bus tiksliau apskaitęs, jog orginalo negalėjo būti daugiau kaip 16.500 — 17.000 eilučių. Kadangi du Dancigo istorikai St. Bornbach ir Caspar Schütz yra plačiai panaudoję Vygando originalo tekstą, leidėjas yra padaręs lotyniškai išleistame tekste daug vokiškų įtarpų, ypač iš Bornbacho ištraukų. Mes net iš viso Margirio vardo, pvz., nežinotume, jeigu jo atsitiktinai nebūtų užrašęs C. Schütz žodžiais « Wigandus nennet ihn könig Marger »). Šalia eiliuotos originalo nuotrupos, plačiai yra paduota Schütz ištrauka prie 1362 Kauno išgriovimo lotyniško vertimo teksto. Išleisdamas *Scriptores rerum Prussicarum* II t. Vygando kroniką (429-662), Th. Hirsch davė 11 vertingų šaltinių papildomų priedų, kurių pirmoje vietoje stovi Litauische Wegeberichte. Du labai svarbūs naujai surasti Vygando originalo fragmentai, liečią Strėvos kautynes (1348) ir Kęstučio kovas (1352), buvo papildomai paskelbti *Scr. rer. Pruss.* IV 1-8. Šitas visas 5 tomų leidinys naujai perspausdintas 1965 Frankfurt a. M. (Minerva). Vygando laikais jo poezija būdavo ordino riterių konventuose, prie garbės stalo ir kitomis įvairiomis progomis skaitoma, gal dramatiškieji epizodai ir dainuojami. Istorikui Vygando kronika ordino žygiams į Lietuvą, nors ir išlikusi netobulame vertime, tapo svarbiausiu šaltiniu.

POSILGĖS KRONIKA

Posilge Johannes von (apie 1340 Posilgėje — 1405.VI.14) žymiausias ordino žemės Prūsuose kronikininkas XV a. pradžioje, davęs taip pat originalių ir svarbių žinių iš XIV a. galo ir XV a. pradžios D. L. K-tijos įvykių. Posilgė, kuris ilgai klaidingai dar buvo vadinamas Lindenblattu, 1372 jau žinomas kaip Ylavos kunigas. Jis tada dalyvavo teisėjų komisijoje, kuri turėjo išspręsti sienos ginčą tarp Kryžiuočių ordino ir Varmės vysk. 1376 pradžioje Posilgė tapo Pamedės vyskupijos oficiolu ir Landekoppo klebonu. Jis toliau gyveno čia vyskupo rezidencijoje Riesenburge, čia prie Marienwerderio katedros. Pamedės vysk. apie 1380 suteikė jam 12 markių metinę rentą.

Posilgė labiausiai išgarsėjo savo Chronik des Landes Preussen, kurią pradėjo nuo 1360 ir privedė iki savo mirties (1405). Originalas buvo rašytas lotyniškai. Yra išlikęs tik vokiškas vertimas ir iki 1419 kelių autorių surašyta tąsa, kurioje taip pat laikomasi Posilgės nustatyto kronikos plano. Jo kronika yra dar stipriai metraštinio pobūdžio. Jis pasirėmė trejopais šaltiniais. Iki 1393 jis naudojo Toru-

nės analus. Bet plačias Torunės (pranciškonų) analisto žinias jis trumpino ir savarankiškai papildinėjo. Gana svarbiu šaltiniu Posilgės kronikai dar tarnavo dokumentai ir jo paties surinktos žinios. Jis, mat, nuolat sueidavo su aukštais ordino pareigūnais, kurie kronikai buvo gyvas šaltinis. Posilgės kronikoje, apie kurią M. Toeppen (Historiographie Preussens 38) teigė, jog ji esanti viduramžiais viena iš geriausių srities kronikų (Landeschroniken), yra jaučiami ir pirmieji humanistinės istoriografijos pradai. Autorius plačiai aprašo ne tik karinius dalykus, pvz. dažnai ordino organizuojamus žygius Lietuvon, bet rodo aiškų dėmesį politikos ir administracijos dalykams, ūkiniams, socialiniams-teisiniams ir valstybių tarpusavio santykiams. Paminimi gaisrai, sausros, liūtys. Pažymima, kaip staigūs atodrėkiai sutrukdydavo didelius žygius Lietuvon (Scr. rer. Pruss. III 124, 144). Neužmiršta užrašyti, kaip ankstyva žiema stipriai pakenkė žvejybai, ir todėl smarkiai pabrangino pasninkams reikalingas silkes (t. p. 160). Posilgė išskaičiavo marus (1360, 1394, 1398). 1382 maru esą mirę žymių ordino pareigūnų. Jis domėjosi ne vien tik įvykiais Ordino žemėje. Jam Prūsai, kaip rodo jo kronikos posakiai, yra ‘ tikroji ir brangi tėvynė ’. Jis taip pat uoliai apžvelgė kaimynus ir tolimesnių valstybių svarbius įvykius. Žinias iš Prancūzijos ir Anglijos jam atnešdavo į žygius Lietuvon (Litauerreisen) atvykę tų žemių kilmingieji. Posilgė gana daug vietos skiria Lietuvai. Tad ši kronika nuo XIV a. galo darosi D. L. K-tijai svarbiausiu ordino žemės šaltiniu. Uoliai registruodamas kryžiuočių žygius Lietuvon, 1362-1403 tarpui Posilgė mini vien 20 stambių puolimų, kuriuose buvo užmušta ar nelaisvėn išvesta nuo 200 iki 3000 žmonių (III 82-265). Posilgė taip pat užrašė didelius skaičius grobio arklių ir kt. galvijų. Jis paminėjo, tik ne taip plačiai kaip Vygandas Marburgietis, 1362 Kauno paėmimą, Rūdavos 1370 kautynes (88-90). Įdomiai aprašė 1390 Vilniaus apgulimą (165-166). Daug dėmesio jis skyrė Vytauto atkritimui (176, 178-179). Papasakojęs, kaip 1400 ordinas įsikūrė Žemaičiuose (ten atsiuntė savo valdytoją (Voigt) ir teisėją, pasistatė pilį ir kt., Posilgė smarkiai puola Vytautą už jo kryžiuočiams priešišką politiką Žemaičiuose (237, 241, 267). Posilgė neįvertino Jogailos krikšto ir jo vedybų su Jadvyga reikšmės (144-145). Jis tačiau stipriai iškėlė Salyno taiką ir ten Vytauto paskelbimą karaliumi (219-220, 223-224). Ir Vorskla (222, 224, 229-231) su totoriais, ir Vytauto bei Jogailos kova prieš Švitrigailą (243-245) patraukia Posilgės dėmesį. Kronikoje yra ir visokių anekdotiškų dalykų : pvz. Vytautą ir jo žmoną nuo gaisro mirties išgelbėjęs Trakuose tik katės kniaukimas (224) ; rusai bandę puolančius lietuvius į tinklą pagauti (250) ir kt. Pirmą kartą Posilgės kroniką išleido Johannes Voigt ir F. W. Schubert : Jahrbücher Johannes Linden-

blatt, oder Chronik Johannes von Pusilie 1823 (XXX + 407 psl.). Kritišką Posilgės leidimą Scr. rer. Pruss. III t., paraleliai palyginimui drauge sugretindamas Detmaro kroniką ir Torunės pranciškonų analus, rūpestingai išleido Ernst Strehlke (13-388). Pradžioje leidėjas davė Posilgės biografiją ir kronikos analizę.

KYBURGO KELIONĖS APRAŠYMAS

Kiburg (Kyburg) Konrad von, Vokiečių ordino vyr. slaugytojas (Ordenspittler), iš Šveicarijos kilęs grafas, kurio vardu yra išgarsintas tariamas jo kelionės aprašymas Lietuvon 1397. Apie Kyburgą yra žinoma, kad jis buvo ordino komtūru įvairiose vietovėse (Nassau, Osterode, Balga). Tapes vyr. ordino ligoninių slaugytoju, jis buvo drauge ir Elbingo komtūru (1396-1402.IV.17). Taip pat yra tikra, kad jis magistro K. Jungingeno siunčiamas 1398.IV dalyvavo derybose su Vytautu Gardine. Ten buvo surašyta būsimos Salyno taikos preliminarinis tekstas, kuriame įsakmiai paminėtas Kyburgo vardas. (Cod. ep. Vit. 51). Jis tačiau labiausiai išpopuliarėjo, kai 1856 T. Narbutas Vilniuje išleistame rinkinyje ‘ Pomniejsze pisma historyczne ’ paskelbė tariamą Kyburgo dienoraštį, pavadintą ‘ Dziennik poselstwa krzyżaków pruskich do wielkiego księżęcia litewskiego w roku 1347 (turėjo būti 1397) odbytego ’ (133-165 psl.). Narbutas tepateikė lenkišką to dienoraščio vertimą, kurį jam prieš savo mirtį, su kita Lietuvą liečiančia medžiaga, dovanojęs Z. Onacevičius, nenurodydamas iš kokio archyvo ar bibliotekos tas šaltinis esąs paimtas.

Kyburgas, lyg koks naujųjų laikų turistas, 1397.VI.5 per Ragainę įvažiavęs Lietuvon, aplankęs Kauną ir Vilnių, VII.12 grįžęs atgal ir surašęs labai smulkų pranešimą. Jis 3 dienas lankęsis Kaune, 3 dienas jam buvę ‘ leidžiama ’ pasižvalgyti po Vilniaus pilis ir bažnyčias, kol jis įšvydęs Vytautą visoje didybėje (VI.26). Toks savo detalėmis įdomus Lietuvos XIV a. galo svetimtaučio aprašymas ilgai yra figūravęs kaip autentiškas šaltinis, nors jau V. G. Vasilevskis 1869 įspėjo, jį pavadindamas ‘ moksliniu klastojimu ’. Pats J. Basanavičius 1900 parengė Narbuto paskelbto teksto liet. vertimą (‘ Grovo Kyburgo kelionė Lietuvon 1397 m. ’), kaip ir kiti aušrininkai (J. Šliūpas ir kt.), nė kiek neabejodamas šaltinio autentiškumu. Juo rėmėsi dar vėliau eilė rimtų istorikų ir meno tyrinėtojų. Net istorikas A. Prochaska teigė, jog Kyburgo aprašymo ‘ smulkmenos gali būti autentiškos, ir jo visuma remiasi šaltiniais, kurie neabejotinai yra tikri ir su tiesa sutinka ’ (Kwart. Hist. 1895, 647). Bet pats A. Prochaska neginčijamai įrodė, jog Kyburgas Vilniuje

1397.VI gale negalėjo būti. Iš tiesų jis buvo 1397.V.13 Vokietijos kurfiurstų suvažiavime Frankfurte (prie Maino), ir ten oficialiai užtruko 10 d. Jeigu jis ir V. 23 būtų išskubėjęs atgal, VI.5 nebūtų dar pasiekęs tolimos Ragainės; be to, jis dar būtų turėjęs sustoti Marienburge padaryti vyr. magistrui pranešimą ir gauti nurodymų būsimoms deryboms su Vytautu. Bet pats vyr. magistras Jungingenas VI.16 rašė Vytautui apie Frankfurto suvažiavimą, pažymėdamas, jog pasiuntiniai tegrįžo Sekminėms, t. y. VI.10. Šitoji data aiškiai rodo, kad Kyburgas negalėjo būti dienoraščio autorium: jeigu jis VI.10 tegrįžo Marienburgan, tai VI.5 negalėjo būti Ragainėje. Pats vyr. magistras tikrai būtų radęs nereikalinga Vytautui pasakoti apie Frankfurto suvažiavimą, jeigu kryžiuočių pasiuntinys tuoj iš ten būtų nuvykęs Vilniun. Ir kitos Kyburgo ‘ kelionės ’ datos nesutinka su faktais. Kai vyr. slaugytojas VII.12 turėjo būti sugrįžęs Ragainėn, lygiai tą pačią dieną jis dalyvavo Dancige, kur buvo sprendžiami ginčijami Livonijos klausimai. Falsifikato autorius tad gana nelaimingai pasirinko Kyburgą to pranešimo autorium, kuriuo jis tikrai negalėjo būti. Kyburgo pranešimą laikė atmestinu falsifikatu Wl. Abrahamas, J. Fijalekas, A. Brückneris, griežtai pasisakydami dar prieš I pas. karą. Apie jų teigimus nežinodamas (ar nutylėdamas) dar kartą nagrinėdamas patį tekstą 1918 Karaliaučiaus valstybinio archyvo dir. P. Karge įrodė, jog Kyburgui priskiriamas aprašymas yra nevykęs XIX a. falsifikatas. Jo autoriumi P. Karge klaidingai laikė Onacevičių, o ne Narbutą, nes šis ‘ buvo jau užtenkamai ordino raštų prisiskaitęs, kad geriau sugebėtų pažinti jų stilių ’. Kyburgo pranešimas priklauso tačiau serijai Narbuto falsifikatų, iš kurių minėtini: atkūrimas 4 pirmųjų Vilniaus katedrų paveikslų, Vilniaus ginamųjų sienų aprašymas, vad. Raudonės rankraštis ir sukompiliavimas plačiausio Lietuvos metraščio redakcijos, vad. Bychovco kronikos. Tie falsifikatai jau yra atidengti (J. Fijałek, H. Łowmiański, K. Chodynicki, P. Reklaitis). I. Jonynas yra atkreipęs dėmesį, jog tarp ‘ grafo Kyburgo kelionės aprašymo ’ ir Bychovco kronikos gali būti įžiūrėtas genetinis ryšys (Praeitis II 1933, 198), ‘ Kelionės ’ teksto gamintojui turėjo būti žinoma Bychovco kronika, tarsi surašyta XVI a. ar XVII a. pradžioje, o Narbuto paskelbta 1846 (Pomniki do dziejów litewskich).

Nelaimingai suklydęs dėl J. Voigto (Geschichte Preussens V) nepakankamai ryškiai suminėtos datos apie Kyburgo vykimą į derybas pas Vytautą, Narbutas Kyburgo kelionei parinko blogus metus. Be J. Voigto, jis neturėjo kitų duomenų ir klaidingai samprotavo, jog pasitarimai (dėl būsimos Salyno taikos) esą vykę Vilniuje 1397 vasarą. To pat meto jokie šaltiniai neužsimena Kyburgo

vestų derybų ir jo buvimo Vilniuje. O žinoma tik, kaip vyr. magistras tada susirašinėjo su Vytautu ir siūlė paliaubas. Paties pranešimo turinys ir jo stilius įrodo, jog jis nebuvo rašytas XIV a. gale. Kyburgo brolis (ar pusbrolis) Rudolfas K. iš savo kelionės Londonan, pvz., padarė ordino magistrui pranešimą, pašalinių dalykų visai nepaliesdamas. Konradas Kyburgas, kurio kelionės pranešimo Karaliaučiaus archyve nėra jokio pėdsako, Narbuto paduotame tekste yra nepaprastai šnekus. Jis kaip tik dėsto tokius dalykus, kurie to meto aktuose ir reliacijose nebuvo rašomi. Aiškiai matyti, kad falsifikatorius į tikrus XIV a. pasiuntinių pranešimus nebuvo įsiskaitęs. Trūko jam ir kitų bendrų žinių. Pranešime pasakyta, jog tardamas pop. Benedikto XIII vardą, Vytautas reikšdamas jam ypatingą pagarbą, truputį pakildavo nuo sėdynės ir nusiimdavo skrybėlę (158 psl.). Tuo tarpu iš kitų šaltinių yra gerai žinoma, kad Lietuva, Lenkija ir ordinas šito Avinjono antipopiežiaus nepripažino, su juo visai nesusisiekė ir teklausė tik Romos Bonifaco IX (1389-1404). Narbutas suklydo vėl laikydamas Kyburgą delegacijos vadovu. Vėliau paskelbti tikslūs šaltiniai parodo, jog Gardino derybų delegacijai vadovavo Vokiečių ordino did. komtūras Vilhelmas von Helfensteinas. Pačių sakinių struktūra neviduramžiška. Į Kyburgo lūpas dedami žodžiai ir samprotavimai priklauso XIX a. dvasiai. Pvz., Vilniaus vysk. Andrius per vaišes Kyburgui pasakęs, 'jog lietuviai yra nutautimo kelyje' (138 psl.). Išgalvotas yra taip pat Kauno pilies aprašymas. Gana romantiškai skamba posakis, kad pilis esanti 'pastatyta nuostabiai gražaus stiliaus ir puošni' (133). Taikos metu joje jokiu būdu negalėjo būti laikoma 4000 vyrų įgula. Keistai atrodo aprašymas kažinkokio kasinėjimo (archeologinio ?). Pataurininkio Otokaro Ostikovičiaus istorija nežino. Visai XIX a. stilių išduoda ir platus aprašymas audiencijos pas Vytautą, kuriam iškelti ir pats falsifikatas surašytas. Neistoriškas yra pasakojimas apie muzikos instrumentus, lygiai kaip ir šv. Onos bžn. aprašymas (P. Reklaitis). Klaidingas yra narbutinio Kyburgo pasakojimas apie raštą lietuviškomis raidėmis, 'kurių nė vienos nebuvo galima suprasti'. Yra aiškiai įrodyta, kad lietuviai savo atskiro rašto nėra turėję (Vc. Biržiška).

T. Narbutas nebuvo tačiau grubus falsifikatorius kokio pelno ar siaurų asmeninių išskaičiavimų sumetimais. Jis ėmėsi į aną praeitį nukelti tai, kuo jis pats nuoširdžiai tikėjo. Jo vaizduotei ano meto šaltiniai nedavė reikalingų detalių, istorinių puošmenų. Tad ir 'grafas Kyburgas' žvalgėsi po XIV a. Lietuvos žymiuosius miestus tik XIX a. romantiko akimis, rūpestingai jam pasakodamas tai, ką tas norėjo žinoti.

DLUGOŠO RAŠTAI

Dlugosz Jan, sulotynintai L o n g i n u s (1415-1480.V.19) lenkų istorikas kronikininkas. Jo tėvas Žalgirio kautynėse paėmė nelaisvėn Brandenburgo komtūrą Markvardą Salzbachą ir už tai gavo pilį Brzeźnicoj, kur ir gimė J. Dlugošas. 1428-31 jis studijavo Krokuvos univ. 1431-55 išbuvo Krokuvos vysk. Zbignievo Olesnickio tarnyboje, iš pradžių kanceliarijos raštininku, vėliau vysk. sekretoriumi. Tuo metu 1436 jis buvo paskirtas Krokuvos kanauninku, o 1440 gavo kun. šventimus. Iš Olesnickio Dlugošas prisigėrė teokratinių viduramžių idėjų ir neapykantos Lietuvai. Kelis kartus siunčiamas diplomatinėms misijoms į V. Europą, Dlugošas ten susipažino ir su humanistais. Bet iš jų ir iš studijuotųjų senosios Romos istorikų jis savinosi tik stilių, o savo viduramžinių pažiūrų nekeitė ir liko pusiaukelėje į humanizmą. Po Olesnickio mirties 1455 Dlugošas pakeitė ankstesnį karaliui nepalankų nusistatymą ir buvo karaliaus naudojamas diplomatinėms misijoms pas čekų J. Podiebradą. Bet už rėmimą į Krokuvos katedrą ne valdžios, o Romos kurijos numatyto kandidato Dlugošas užsitraukė baniciją. 1463 amnestuotas, vėl grižo į Krokuvą ir vėl susiartino su karaliaus rūmais. 1467 buvo pakviestas karaliaus Kazimiero sūnų mokytoju ir auklėtoju taip pat vėl iš naujo buvo jam pavedamos įvairios diplomatinės misijos. 1478 nominuotas Lvovo arkivyskupu, mirė nebesulaukęs popiežiaus patvirtinimo.

Imtis plunksnos Dlugošą paragino Olesnickis. 1440 pavestas surašyti vyskupo turtų inventorių, susipažino su katedros archyvu ir lenkų kronikomis. Pirmas istorinis jo darbas buvo Banderia Pruthenorum 1448, aprašymas Krokuvos katedroj sudėtų kryžiuočių vėliavų, paimtų per Žalgirio mūšį. Vėliau sudarė Lenkijos diecezijų vyskupų katalogus, parašė šv. Stanislovo ir šv. Kingos gyvenimus. Betgi žymiausias darbas buvo Historia Polonica. Visus raštus Opera omnia, Al. Przezdzieckio lėšomis, išl. Žegota Pauli 1865-87 (14 tomų).

Savo Historia Polonica Dlugošas paėmė pavyzdžiu Livijaus dekadas ir ėmėsi darbo tik Z. Olesnickiui mirus (1455). Veikalas buvo dalintas į dvyliką knygų ir dvi naujesniems laikams. Kiekviena knyga turėjo atvaizduoti pabaigtą laikotarpį, chronologiškai atpasakojamą. Rašydamas kroniką Dlugošas ėmė medžiagą iš visos jam prieinamos viduramžių lenkų istoriografijos, kronikų, įvairių rankraštinių, mėgėjų nurašomų kodeksų, Krokuvos katedros, kitų bažnytinių, privačių archyvų. Rinko lietuvių, rusų ir kryžiuočių kronikas. Jo kronikos tikslas pragmatinis : “ man rūpėjo vien tik pats žygių garbingumas, kad jie neliktų užmiršimo apgaubti » (X t. II p.).

Stengėsi, dažnai nevykusiai, metraščių faktams duoti sąryšį, surasti priežastis. Jo darbui trūksta istorinės perspektyvos. Savo amžiaus santykius dažnai perkėlė į ankstyvesnius laikus. Dlugošo istoriografija yra paremta jo pasaulėžiūra: visi kasdienio gyvenimo įvykiai priklauso nuo Dievo ir šventųjų, ypač šv. Stanislovo. Apvaizda visur pasireiškia, ji čia pat baudžia įvairiomis nelaimėmis. Patys faktai ir įvykiai daugiausia teisingai išdėstyti, bet daugelyje vietų tendencingai aiškinami.

Apie Lietuvą ligi XIV a. pusės visos žinios imtos iš kitų, daugiausia žinomų kronikų. Dlugošas į savo kroniką jau įdėjo žinią, kad lietuviai, Cezario ir Pompėjo laikais, atvykę iš Italijos Lietuvon. Pirmą žinią apie lietuvius jis paduoda prie 1205 įvykių. Paskui jis uoliai sužymi, kada ir kokius žygius lietuviai darė Lenkijon. Lietuvių ir lenkų santykiuose su ordinu gana nepalankiai nusistatęs prieš kryžiuočius. Mindaugas savo valdžioje buvo sujungęs ir jotvingius, bet jis buvęs nužudytas už lenkų žemių puldinėjimą. Lietuvių kunigaikščių vardus, jų XIII-XIV a. chronologiją Dlugošas gerokai supainioja. Gedimino mirtis priskirta 1307, po jo valdęs Algirdas. 1311 kalba Dlugošas apie Vytenį. 1351 jau figūruoja Jogaila, 1354 Skirgaila. XIV a. vyrauja vokiečių ir lietuvių karai, bet vietovardžiai iškraipyti (Raseiniai virsta Russigen, Ariogala — Erlogen ir kt.) Savo aprašymuose Lietuvą niekina, kad ji neturtingas pelkių, ežerų, miškų ir didelių šalčių kraštas. Kad ir su įvairiais trūkumais ir tendencijomis, istorinė Dlugošo kronikos vertė yra didelė, nes tai yra vienintelis šaltinis, kuris XIV a. pabaigai ir XV a. aštuoniems dešimtmečiams tiek daug duoda žinių. Tik vienintelis Dlugošas pvz. plačiai aprašo 1387 Lietuvos ir 1413-1417 Žemaičių krikštą; smulkmeniškai jis aprašo Vytauto, Kęstučio ir Jogailos kovas. Vytauto laikams ypač atsispindi Dlugošo tendencija ir subjektyvumas. Pasisavinęs Olesnickio koncepciją apie Vytauto politiką, į kiekvieną lietuvių žygį žiūri negatyviai, mato užsispyrimą; jei kur susiduria Lietuvos ir Lenkijos interesai, Dlugošas visada gina lenkus. Vytautas nuo Marienburgo atsitraukęs po Žalgirio mūšio, bijodamas, kad nebūtų iš Lietuvos išvarytas, lenkams visus Prūsus užėmus. Dar labiau savo aistringumą Dlugošas parodo Vytauto vainikavimo ir jo paskutiniųjų metų aprašymu. Čia jis nepaiso ir faktų: pvz. 1428 Vytautas daręs žygį Naugardan ne dėl šio taikos sutarties sulaužymo, bet tik tuščios garbės trokšdamas. Neteisingai klastodamas faktus, Dlugošas Vytautą kaltino Jogailos vaikų legalumo ir jo žmonos ištikimumo byloje. Dlugošas yra davęs plačias Vytauto, Jogailos ir kitų Gediminaičių charakteristikas. Iškelia Vytauto gabumus, pažymi jo nepaprastas ypatybes. Apie Jogalią ir jo vaikus jis

sprendė vėl pagal Olesnickį. Visi jie, išskyrus Vladislovą (Jogailos sūnų, m. 1444), yra peikiami už pasyvią politiką turkų atžvilgiu ir neigiamai vaizduojami. Gana šališkai Dlugošas aprašo ir įvykius po Vytauto mirties. Neteisingai pavaizduotas Švitrigaila. Dar šališkiau jis aprašo lietuvių stipraus separatizmo laiką Kazimiero valdymo pradžioje. Į kronikos galą, nutolęs vėl nuo Kazimiero rūmų politikos, kronikoje jis daro karaliui daug priekaištų. Valstybės padėtį, kurią prieš dešimtį metų buvo šviesiai vaizdavęs, piešia juodžiausiomis spalvomis. Dlugošo sudarytos koncepcijos, nuomonės, klaidingos interpretacijos ypač Lietuvos atžvilgiu buvo kartojamos vėlesnių kronikininkų, perėjo iš dalies ir literatūron. Dalis tokių klaidingų ar iškraipytais faktais paremtų teigimų išsilaikė ligi šių laikų.

Historia Polonica yra išlikusi rankraščiu kodeksuose ir daugybėje ištraukų-nuotrupų. 1614 buvo S. Herburto išl. pirmos keturios kronikos knygos (ligi 1120): Historia Polonica Joannis Dlugossi seu Longini, [2]1615 6 kronikos knygos ir priedu Vita Dlugossi. Visas kronikos leidimas pasirodė 1711 Leipcige, kitas Mitzelerio de Kolof 1769. Naujausias visos kronikos leidimas su atskirais rankr. kodeksų variantais yra A. Prezdzieckio išleistame Dlugošo raštų Opera Omnia rinkinyje (X-XIV t. lot. tekstas; V-IX lenkiškas vertimas).

CASPAR SCHÜTZ

Schütz Caspar (XVI a. pradžioje Eislebene — 1594 Dancige), prūsų istorikas, plačiai panaudojęs dingusį Vygando Marburgiečio kronikos originalą. Įsirašęs 1561 į Karaliaučiaus univ., Schütz greitai ten gavo magistro laipsnį, o 1562 pabaigoje hercogas Albrechtas jį pakvietė univ. dėstyti poetikos. Bet 1565 Schütz gavo Dancige sekretoriaus vietą. Ten jis, šalia raštinės darbo, rašė poezijos dalykų. Jo eilėraščių 1562-80 yra išleistos 4 knygos. Jis rašė taip pat teisinių traktatų. Svarbiausias jo darbas tačiau buvo Historia rerum Prussicarum, das ist wahrhaffte und eigentiche Beschreibung der Lande Preussens, baigta 1525 įvykiais, isspausdinta 1592 Zerbste 541 psl. folio. Antrasis kronikos leidimas, Dovido Chyträus' papildytas iki 1595 (1598), buvo 1599 išleistas Leipcige, bet nepalyginti blogesnis už pirmąjį.

Nors Schütz buvo laikomas savo laikotarpio žymiausiu istoriku, bet kritiškumo atžvilgiu ne vertesnis už tuos kronikininkus, kuriuos jis savo kronikos įvade stipriai kritikavo. Schütz, pvz., pasibaigus XIV a. pradžios pirmaeiliams šaltiniams Petrui Dusburgiečiui ir Jeroschinui, griebėsi tolimesniems įvykiams vaizduoti vėlyvų XVI a.

lenkų šaltinių, kaip Miechowitos, M. Kromerio. Savo plačioje kronikoje Schütz rėmėsi Vygando Marburgiečio kronika. Kadangi tą kroniką, specialiai lenkų istorikui J. Dlugošui skubotai į lotynų kalbą beversdamas, nežinomas vertėjas daugelį vokiško originalo eilių stipriai sutrumpino ar skaudžiai sužalojo, Schütz duoda svarbių išlikusio lotyniško teksto papildymų. Tad pagrįstai Vygando kronikos leidėjas Th. Hirsch išspausdino Scriptores rerum Prussicarum II t. (1863) prie atitinkamų vietų kartais gana ilgas Schütz kronikos ištraukas. Tokios ištraukos kaip tik dažnai liečia kryžiuočių ir lietuvių kovas. Pati įdomiausia vieta yra aprašymas Pilėnų gynimo 1336. Be Schütz kronikos nežinotume nė Pilėnų didvyrio vardo. Schütz yra užrašęs: 'Wigandus nennet yhn könig Marger' (Scr. rer. Pruss. II 489-490). Be Schütz nežinotume ir kitų herojiško lietuvių gynimosi faktų. Smulkiai Schütz, pagal Vygandą vėl davė 1338 didelio kryžiuočių žygio Lietuvon aprašymą (t. p. II 494-495). Apie 1381 įvykius Lietuvoj vėl keliais atvejais Schütz papildo sutrumpintą Vygando vertimą. Bet pačią Vygando kronikos pabaigą Schütz jau mažai benaudojo, nes jo nuomone, iki nuobodumo vis nuolat kartojami kryžiuočių žygiai Lietuvon, esą gana įkyru skaityti. Nuo 1383 iš viso Schütz jau daugiau Vygandu nebesinaudojo ir perėjo prie vėlybesnių lenkų šaltinių. Šiaip jau, atmetus minėtas Vygando ištraukas, Schütz kronika Lietuvos istorijai neturi reikšmės.

BALTHASAR RUSSOW

Balthasar Russow (g. apie 1525 Taline — m. 1600 t. p.), Livonijos kronikininkas. Baigęs Talino miesto mokyklą ir Stetine « Pädagogium » (1559-62), 1563 m. Russow grįžo Talinan ir ten tapo protestantų kunigu. 1558 caras Jonas IV buvo pradėjęs prieš Livoniją karą. Karui besitęsiant, kuriame ir Lietuva vaidino svarbų vaidmenį, Russow parašė «Chronic der Prouintz Lyffland», užbaigdamas ją 1577 m. 1578 tos kronikos išėjo du leidimai Rostocke (4° formato ir 8° — paprastos knygos formato 1582). Naujas kronikos leidimas, užbaigiąs Stepono Batoro pasisekimais Livonijoje (Zapolės taika), buvo išl. 1584 (Barth in Pommern). Seniesiems amžiams Russowo kronika, kai yra kiti autentiški šaltiniai (Henrikas, Eiliuotinė Livonijos kronika, Hermann de Wartberge), neturi vertės Russowo kronika tačiau darosi svarbi tiems dešimtmečiams, kuriuose pats Russow gyveno. Jis sunaudojo ne tik kitų pasakojimus, bet ir įvairius to laiko svarbių įvykių spausdintus lapelius (« Zeitungen »). Nors Russow tiesą norėjo pasakyti, daugelį jo teigimų reikia patikrinti, pataisyti. Savo kroniką jis rašė išeidamas iš nusi-

statymo, jog Livoniją yra ištikusi Apvaizdos bausmė. Tad jis tos bausmės reiškinių ieško visur. Būdamas perdėm miestietis, švedų šalininkas, kuris vis parodo savo nusistatymą prieš vietinę vokiečių riteriją, jis tuojau pat susilaukė savo kronikai stiprios opozicijos. Jau 1578 pasirodė Elert Kruse « Wahrhafftiger Gegenbericht ... », C. Schirren išl. (Archiv III 287-313) Tiefenhauseno « Begangene irrthümbe de liefländischen Chronikenschreibers B. Russowen ». XIX a. gale Talino miesto archyve dar buvo rastas smarkus raštas prieš Russowo kroniką — T. Maydellio. Nežiūrint savo trūkumų, XVI a. Livonijos santykiams Russowo kronika yra svarbus šaltinis. Kadangi likviduojant Livonijos ordino palikimą nuo pat Žygimanto Augusto laikų Lietuvos vaidmuo buvo gana didelis, Russowo kronikoje santykiams su Lietuva yra skirta daug vietos.

SILVA RERUM

Silva rerum įvairaus turinio raštų rinkinys; Lietuvos ir Lenkijos kilmingųjų giminių namų knyga, kurioje šeimos galva ar jos paskirtasis asmuo užrašinėjo šeimos gyvenimo įvykius. Į Silva rerum patekdavo ir įvairūs įvykiai iš krašto gyvenimo, buvo įtraukiami ir spausdinti ano laiko lapeliai (žinios), nugirstos politinės eilės ir kt. Silva rerum pirmieji pėdsakai aptinkami XVI a. pradžioje. Ypač tos Silva rašymas iš Lenkijos perėjo pas Lietuvos bajorus XVII-XVIII a. Silva rerum kilmingųjų ir įvairių vietų istorijai teikia įdomios medžiagos.

Diarium (lot.) dienoraštis. XVI-XVIII a. Lietuvos bajorai lenkų pavyzdžiu rašė juos, kurie paprastai buvo vad. Silva rerum. Paprastai tai tebuvo vad. seimų darbų aprašymai, kurių garsiausias 1569 Liublino seimo Diarium, 1856 išl. T. Działyńskio ir 1863-1869 M. Kojalavičiaus.

SPAUSDINTI ŠALTINIŲ RINKINIAI

SCRIPTORES

Scriptores daugelio tautų leidžiamos ar leistos istorijos šaltinių serijos, apimančios įvairius vidurinių amžių ir naujųjų laikų pradžios ' rašytojus ' (Scriptores), davusius metraščių, kronikų, biografijų (' vitae ') atsiminimų ir kt. istorinių versmių.

Scriptores rerum Germanicarum yra, šalia teisės šaltinių (Leges), dokumentų (Diplomata), laiškų (Litterae) ir kt. pastovių serijų; svarbi *Monumenta Germaniae Historica* serija, pradėta leisti 1826. Sutrumpintai toji daugelio tomų serija, kurioje yra išleista šimtai vidurinių amžių kronikų, liečiančių vid. Europą, yra cituojama MGH SS. Pirmykštį MGH in folio formatą, kurio serijos prieš II pas. karą buvo fotostatiškai perspausdintos į normalų (in octavo) formatą, buvo imtos leisti naujos serijos. Scriptores rerum Germanicarum buvo taip pat išleista nauja serija įprastai cituojama MGH SS n.S. Be to, iš mokyklos reikalui (' in usum scholarum ') leidžiamos Scriptores serijos išsivystė svarbūs ir kritiškai leidžiami šaltinių tekstai. Šitaip 1955 su visu moksliniu aparatu buvo naujai išleista Heinrici Chronicon Livoniae, kuri yra taip svarbi Lietuvos XIII a. pradžiai. MGH SS serijoje yra išleista lietuvių tautos senovei reikalingų šaltinių, kaip gyvenimai šv. Adalberto (Vaitiekaus) ir Bruno, Adomas Bremenietis, Helmoldo Chronica Slavorum ir kt.

Kitų Europos kraštų istorijai, nusižiūrėjus į MGH SS kritiškų leidinių struktūrą, buvo išleistos įvairios Scriptores daug tomų apimančios serijos: S. rerum Austriacarum (Austriae), S.r. Bohemicarum, S.r. Hungaricarum, S.r. Silesicarum ir kt. Čia paminėtuose S. leidiniuose pasitaiko žinių iš D. L. K-tijos senųjų laikų. (ypač XIV a.). Lietuvos istorijai tiesiogiai tačiau svarbūs yra šie trys S. rinkiniai.

Scriptores rerum Livonicarum I-II tt., 1853-57, Livonijos vokiečių žymiųjų XIX a. vidurio istorikų paruoštas šaltinių rinkinys. Svarbiausieji šaltiniai I t. yra Livonijos Henrikas ir Eiliuotinė Livonijos kronika. Šalia originalių tekstų yra duoti vokiški vertimai, žodynai, registrai. Tačiau abu šaltiniai yra vėliau išleisti naujai moksliškai kritiškesniuose leidiniuose. S.r. L. II t. yra išspausdinti daugiausia vėlesni autoriai, liečią Livonijos reformaciją, pavyzdžiui, P. Einhorn, B. Russow, Dionysius Fabricius (Livoniae historiae compendiosa series).

Scriptores rerum Polonicarum I-XXII tt. (1872-1917) Lenkų mokslo akademijos, šalia Monumenta Poloniae išleista serija, kurioje Lietuvos XVI-XVII a. istorijai yra svarbių šaltinių: septynių seimų (1548-1597) dienoraščiai, B. Wapowskio kronika, S. P. Medekšos atsiminimai, Radvilų laiškai, Lietuvai svarbios Vatikano archyvo ištraukos (XV t.), St. Oświęcimo užrašai, S. Orzelskio dienoraštis apie bekaralmetį 1572-76 ir kt.

Scriptores rerum Prussicarum I-V tt. (1861-74) Th. Hirscho, M. Toeppeno ir E. Stehlkes rūpestingai išleisti Vokiečių ordino istorijos šaltiniai, kurių didelis daugumas yra pirmo svar-

bumo Lietuvos istorijai, lietuvių santykiams su kryžiuočiais. I-III tt. yra išspausdintos pagrindinės kronikos Petro Dusburgiečio, N. Jeroschino, Vygando Marburgiečio, Hermano Vartbergiečio, J. Posilgės, Lietuvos kelių aprašymai ir daug kitos medžiagos, nes prie kiekvienos kronikos yra duodami gausūs priedai ir papildymai, kurie vėl tiesiogiai liečia ano laiko Lietuvą, pvz. yra svarbios eilės apie Austrijos herzogo Albrechto 1377 žygį Lietuvon (II 161-169), 1390 Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą (t. p. 711-14) ir kt. IV-V tt. Scriptores rerum Prussicarum labiau skirti šaltiniams Ordino vidaus gyvenimo, Trylikos metų karui, Ordino sunykimo laikotarpiui. V yra dar svarbių papildymų prie pirmuose tomuose spausdintų kronikų.

SKARBIEC DIPLOMATÓW

Skarbiec Diplomatów I. Danilavičiaus sudarytas Lietuvos istorijos 2 tomų dokumentų rinkinys, kuris paduoda dokumentus ar jų santraukas-regestus. Pirmasis tomas pradeda Lietuvos istorijos pradžia, o antrasis tomas apima XV a. ir dalį XVI a. dokumentų. Danilavičius Skarbiec Diplomatów rūpestingai sudarė iš įvairių archyvų, bet iki jo mirties (1843) nebuvo išleistas. Iš Danilavičiaus palikimo įsigijęs jį Vilniuje išspausdino E. Tiškevičius. Pilnas rinkinio titulas : Ignacy Danilowicz, Skarbiec diplomatów papieżskich, cesarskich, królewskich, książęcych, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej į ościennychim krajów I 1860, II 1862. Kol dar maža tebuvo išleista originalinių dokumentų rinkinių, Skarbiec D. laikytas gausiu ir vertingu rinkiniu, bet šiandien gerokai pasenęs. XIII-XIV a. jis gali būti visai nebenaudojamas. Pvz. H. Paszkiewicz 1930 išleido Regesta Lithuaniae (iki 1309) jau visai nesinaudodamas Skarbiec D. nes vėlesni ir kritiškai leisti rinkiniai atstojo Skarbiec D.

SBORNIK

Sbornik russkogo imperatorskogo istoričeskogo obščestva, 1866 Petrapilyje įsikūrusios istorijos draugijos (Russkoje imperat. istoričeskoje obščestvo) iš Rusijos istorijos, ypač iš santykių su įvairiomis valstybėmis, išleistas 148 tt. rinkinys (1867-1916). Paskelbtoji medžiaga imta iš Rusijos valstybinių, privačių ir užsienio archyvų. Ji liečia XV-XIX a., bet labiau koncentravosi apie XVIII-XIX a., ypač apie Kotrynos II laikus. Svarbūs rinkinio serijų tomai. Atskirą

12 tt. seriją sudaro Materijaly Ekaterinskoj zakonodatelnoj kommissiji 1767 g.; 5 tt. serija apima tos carės dokumentus, surastus vidaus reikalų ministerijos archyve, 9 tt. — jos diplomatinė korespondencija. Tos rūšies santykiams su Anglija yra skirta 16 tt., santykiams su Prancūzija — 13 tt.; atskirai Napoleono laikų Prancūzijai yra skirta 4 tt.; be to trys t. (128, 133 ir 139) paskelbė įdomios medžiagos iš Napoleono žygio Rusijon 1812. Ten yra šaltinių ir iš Lietuvos. Lietuvą liečią taip 53 t. — Maskvos santykių su Vokiečių ordinu, 129 t. — santykių su švedais 1556-86; 95 t. skirtas Maskvos santykiams su Krymu ir Turkija 1508-21. Svarbus Lietuvai 16 t. Bumagi N. V. Repnina za vremia upravlenija ego Litvoju. Žymiai svarbesnė Lietuvos istorijos XVI-XVII a. laikotarpiui yra 5 tt. serija (35, 59, 71, 137, 142), kuri liečia Lietuvos ir Lenkijos diplomatinius santykius su Maskva. Tris pirmuosius t., apimančius 1487-1570 paruošė G. F. Karpov. Paskutiniuosius du suredagavo S. A. Bielokurovas, S. F. Platonovo prižiūrimas; bet šie du tomai, palikus 28 metų spragą, teapima 1598-1615 laikotarpį. Įdomios ir daug žinių teikiančios yra ten Maskvos instrukcijos jos siunčiamiems pasiuntiniams į Lietuvą. Bet dažniausiai Lietuvos pasiuntiniai turėdavo vykti Maskvon ir ten svetimoje aplinkoje su Maskvos valdovo įgaliotiniais derėtis. Toji diplomatinė korespondencija teikia medžiagos ir kultūriniams, ypač prekybiniams santykiams. Kaip svarbus Lietuvos istorijos šaltinis šitoji Sborniko 5 t. serija verta didesnio dėmesio. Patys gyvenimo padiktuoti reikalų raštai, skundai, laiškai, instrukcijos yra pirmaeilė versmė Lietuvos ir Maskvos santykiams.

Minėtoji Petrapilio istorijos draugija yra dar išleidusi 25 tt. rusų biografinį žodyną, pirmiau Sbornike (60, 62 t.) pateikdama alfabetinį vardyną tų, kurie turėjo būti aprašyti tame neužbaigtame iki šiol leidinyjs.

URKUNDENBUCH

Urkundenbuch vokiečių k. taip vadinamas istorijos dokumentų rinkinys, kurių keletas yra svarbių Lietuvos istorijai. Žodžiu ' Urkunde ' diplomatikoje vokiečiai laiko teisinio pobūdžio aktus, keičiančius ankstesnę teisinę padėtį (pop. bulės, valdovų privilegijos, žemių dovanojimai, politinės sutartys, teismų sprendimai, testamentai ir pn.). Bet Urkundenbuch leidėjai, ypač XIX a., tokio nusistatymo griežtai nežiūrėjo. Tad į Urkundenbuch išleistus rinkinius yra patekę ir aktų be teisinio turinio (laiškų, pranešimų ir kitos medžiagos). Vokiškas Urkundenbuch savo turiniu visai atitinka tuos įvairių kitų šaltinių rinkinius, kurie vadinami Codex Diplomaticus (Dogiel, Raczyński ir kt.).

Urkundenbuch vardą turinčių rinkinių, šalia austrų ir šveicarų, ypač daug yra išleidę vokiečiai. Čia tepaminėsime tokius Urkundenbuch rinkinius, kuriuose yra medžiagos apie Lietuvą. Tomų skaičiumi didžiausias ir Lietuvos istoiijai pats vertingiausias Urkundenbuch yra *Liv-, Est-und Curländisches Urkundenbuch.* Pirmąją rinkinio dalį (1093-1472 apimančią ir išspausdintą 1853-1910 laikotarpyje) sudaro 12 tt. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių laikotarpiui ten yra vertingų dokumentų surinkę Livonijos istorikai (Bunge, Hildebrand, Ph. Schwartz, Aug. von Bulmerincq). Antroji leidinio dalis (Abteilung II) teapima tik dalį ir Lietuvos istorijoje svarbaus Livonijos ordino magistro Walter von Plettenberg laikotarpio, nes trijuose storuliuose tomuose, išspausdintuose 1910-14 (išleido Leonid Arbusow), tepaskelbti tik 16 m. (1494-1510) dokumentai, 1964 yra užbaigtas to didelio leidinio naujas fotostatiškas perspausdinimas Vokietijoje (Aalen, Scientia-Verlag). Atskirai dar perspausdinta ir dalykinė rodyklė (Sachregister), apimanti Vytauto valdymo galą ir jo įpėdinius (7-9 tt.). Be to, Friedrich Benninghoven yra naujai paruošęs regestus (dokumentų turinio santraukas) per paskutinius 75 metus naujai surastų ir papildomai išspausdintų dokumentų. Šitas ‘ Supplementband ’ (prie 1-6 tt.) duoda ir chronologinę visų tų tomų apžvalgą.

Taip pat gana svarbūs Lietuvos istorijai yra Prūsų kryžiuočių valstybės dokumentai, vad. *Preussisches Urkundenbuch* (žr. toliau), kurio iki šiol yra pamažu (1882-1964) išleisti keturi tomai. Paskutinieji du stori tomai (3, 4), su atskirai rūpestingai sudarytais vardynais (1961, 1964), paruošti Karaliaučiaus archyvo (Göttingene) direktoriaus H. Köppen, teapima tik dešimties metų laikotarpį nuo Gedimino mirties (1341). Dar šiek tiek Lietuvą liečia Pommersches Kulmisches Urkundenbuch. Be to, minėtini trijų Vokiečių ordino vyskupijų (Pamedės — Pomesanisches Urkundenbuch, Sembos — Samländisches U., Varmės — Ermländisches U.). Lietuvos ūkio istorijai svarbios reikšmės turi 11 tt. Hansisches U. (išsp. 1876-1939). Lietuvai ypač svarbūs paskutinieji 4 tomai, apimą 1451-1500, kai Kaune žydėjo Hanzos kontora. Tuos tomus (8-11) yra paruošęs Hanzos su Lietuva santykių specialistas W. Stein. Yra ir smulkesnių Urkundenbuch rinkinių, kurie suminėti kaimynų bibliografijose.

PREUSSISCHES URKUNDENBUCH

Preussisches Urkundenbuch dokumentų rinkinys Prūsų žemės ir Vokiečių ordino istorijai. Nors daugumas dokumentų liečia kry-

žiuočių vidaus gyvenimą, administraciją, kolonizaciją, dovanojimus, sutartis ir kt., tačiau kiekvienas rinkinio tomas turi svarbių dokumentų ir D. L. K-tijos istorijai, santykiams su pagoniškąja Lietuva. Šis rinkinys pradėtas leisti 1882. Pirmąją I tomo dalį paruošė R. Philippi (žr. žemiau) ir K. P. Wölky. 2 dalis išleista 1909, ir joje surinkti dokumentai siekė iki Ordino perkėlimo į Marienburgą (1309). Preuss. Urkundenbuch leidimas vėl buvo atnaujintas 1932, vadovaujant Karaliaučiaus archyvo dir. Max Heinui ir bendradarbiaujant dr. E. Maschkei, išleista II t. 1 sąs. (1309-24)). Baigta did. magistro Karl von Trier mirtimi. Iki 1944 spėta išleisti dar trijų didžiųjų magistrų laikotarpis: Werner von Orseln, Luther von Braunschweig, Dietrich von Altenburg (m. 1341). Buvo užbaigta II t. ir išleista III t. pirmasis sąs. 1957, laimingu būdu Karaliaučiaus archyvą, kurio fondai sudaro pagrindą šiam leidiniui, perkėlus į Göttingeną, to archyvo tarėjas Hans Köppen N. G. Elwerto leidykloje (Marburge) ėmė leisti rinkinį toliau. III t. 2 sąs. apėmė tik did. magistro Ludolfo Königo valdymo laikotarpį (1342-45). Iki 1960 galo buvo užbaigtas III t. Jame išspausdinti dokumentai apima visą did. magistro H. Dusemerio laikotarpį iki W. Kniprodės išrinkimo (1351). Jau yra paruoštas ir spausdinamas IV t., kuris apima Kęstučio amžininko ir didžiojo jo priešo Kniprodės valdymo laiką. Visuose iki šiol išleistuose tomuose Lietuvai, kuri turėjo tiek daug įvairių santykių su Ordinu, yra įdomios medžiagos. Be mindauginių dovanojimų, yra pvz. žemių užrašų Prūsuose lietuvių pabėgėliams (I 488, 489). Tokių, kad ir retų bėglių (išdavikų) iš bendro kietos kovos fronto pasitaikydavo ir XIV a. (II 19, 80, 126). Charakteringa, kad užrašuose vis pažymima, jog bėglys, pasitraukęs į Ordiną, atgaus savo tėviškę, kai tik kryžiuočiai užims Lietuvą. Dr. Kurt Forstreuteris yra rūpestingai sudaręs Gedimino laiškų regestus ar paskelbęs ir pačius laiškus (II 285, 297, 301), nurodydamas gana gausią tų laiškų bibliografiją. Anksčiau jau kituose rinkiniuose (Pamario, Hanzos, Breslavo ir kt.) spausdinti dokumentai yra tiksliai suminėti regestuose. Tad Gedimino ir jo įpėdinių Lietuvai Preuss. Urkundenbuch turi svarbios reikšmės. Jo papildymui Erich Weise yra išleidęs du t. Staatsverträge des deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert. I t. apima nuo Salyno taikos (1398) iki 1437, II t. 1438-67. 1958 tam irgi svarbiam Lietuvos istorijai rinkiniui atskirai buvo išspausdintas rodyklių tomas. Kadangi rūpestingas Preuss. Urkundenbuch rinkinio leidimas tevyksta pamažu, dar užtruks eilė metų kol bus išspausdinti likusieji lietuvių ir ordino laikotarpio kovos dokumentai.

PREUSSISCHES URKUNDENBUCH II TOMAS

Preussischers Urkundenbuch. Zweiter Band. 1. Lieferung (1309-1324). Herausgegeben im Auftrage der historischen Komission für ost-und westpreussische Landesforschung. Von Dr. Max *Hein* und Dr. Erich *Maschke.* Königsberg i. Pr. (Komissionslag Gräfe und Unzer) 1932 (328 psl.).

Senprūsių ir vokiečių ordino istorija uoliai tebetyrinėjama. Rytprūsių istorijos draugijos rūpesčiu baigiama spausdinti plati Ernst'o *Wermke's* Bibliographie von West-und Ostpreussen (jau išėjo 6 sąsiuviniai) ; septynių šimtų metų vokiečių į Prūsus atėjimo proga išleista didžiulis rinkinys Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preusseolande.

Šis šaltinių rinkinys priklauso prie gana svarbių vokiečių ordino istorijos publikacijų. Pirmasis tomas dviejose dalyse yra išėjęs 1882 ir 1909 m. ir apima vok. ordiną iki 1309 m. Antrojo tomo pirmoje dalyje surinkta dokumentai nuo vok. ordino magistro persikėlimo iš Venecijos į Marienburgą iki 1324 m. (Werner'io von Orseln išrinkimas didž. magistru).

Dėl pačios šaltinių išleidimo technikos nieko nebūtų galima pasakyti. Monumenta Germaniae yra davę ir pastovią tradiciją. Šito tomo leidėjas yra Karaliaučiaus valstybinio archyvo direktorius Max Hein. Bendradarbiavo jame to paties archyvo archyvarai Fischer ir K. Forstreuter, o ypač Erich Maschke, Karaliaučiaus univ. docentas. Daugiausia, žinoma, imta medžiagos šiai antrojo tomo daliai iš paties Karal. valstybinio archyvo. Anksčiau Pomeranijos, Hanzos, ir Breslavo šaltinių rinkiniuose spausdinti aktai nebeduoti in extenso. Regestrai (dokumentų turinio santraukos) gana rūpestingai sustatyti.

Kai dėl dokumentų turinio, reikia pasakyti, kad tie šaltiniai tinka daugiausia nušviest vokiečių ordino vidaus gyvenimui, kolonizacijai, santvarkai. Yra aktų liečiančių ir Lietuvą. Jau pirmajame tome atspausdinta pora dokumentų, kuriais pabėgėliams iš Lietuvos ordinas Prūsuose davęs žemių [1]. P. Karge norėjo juos panaudoti savo žinomajai tezei (lietuvių kolonistai Pr. Lietuvoje). Šitame tome yra taip pat trejetas ordino donacijų lietuviams [2]. Charakteringa, kad ordinas, duodamas žemes, statė sąlygą, kad, Lietuvą kryžiuočiams užkariavus, Prūsuose gautos žemės turės būti vėl grąžintos. Pabėgėliai turėsią grįžti Lietuvon, ir ten, ordino naujai laimėtame krašte, savo pačių tėvynėje, jiems buvo pažadėta daug didesni žemės plotai. Intensyvioje kryžiuočių kovoje su Lietuva tokie dezertyrai iš priešo žemių ordinui buvo pageidaujami svečiai.

Politinei istorijai dokumentų čia beveik visai nėra. Tik Gedimino laikotarpiui gana svarbu Forstreuter'io duoti jo laikų platūs regestrai arba ištisai paskelbti[3] atydžiai sustatyti šaltiniai ir literatūra. Esama dar ir kitų Lietuvos istoriją liečiančių dokumentų[4]. Iš viso 15-kos metų laikotarpiui 478 aktų numeriai. Pirmojo tomo edicijos netobulumų bei trūkumų čia nebematyti. Atitaisyta taip pat ir jo klaidos. Išleidus antrojo tomo antrąją dalį — ji apims įdomų Algirdo ir Kęstučio laikotarpį, — bus pridėta vardų ir pavadinimų rodyklės, kurios, žinoma, palengvins šio gana svarbaus ordino istorijos šaltinio panaudojimą.

MONUMENTA POLONIAE

Monumenta Poloniae yra keli svarbūs lenkų Mokslo akademijos Krokuvoje išleisti šaltinių rinkiniai, kurių atskiros serijos apima po kelis-keliolika tomų. Kiekvienoje jų yra svarbios medžiagos Lietuvos istorijai.

1. Monumenta medii aevi res gestas Polonia illustrantia I-XIX tt, dvidešimtyje knygų (1874-1927) yra surinkta daug šaltinių iki vidurinių amžių galo, Lietuvos istorijai svarbiausias šio rinkinio tomas (VI) yra Codex epistolaris Vitoldi 1882, A. Prochaskos paruoštas. Vytauto laiškų kodekse yra surinkta ne tik gausūs įvairių asmenų laiškai Vytautui ir jo atsakymai, bet išsp. daug aktų, sutarčių ir kt. įdomios medžiagos. Trys šios serijos t. (II 1876 ; XII 1891 ; XIV 1894) sudaro XV a. Lietuvos istorijai taip pat svarbų kodeksą, vad. Codex epistolaris saeculi XV. Rinkinys yra baigiamas Fr. Papées paruoštu t. (XIX) apie Aleksandro Jogailaičio laikus (Acta Alexandra).

2. Monumenta Poloniae Historica I-VI t. (1864-1893) rinkinys, kurio pirmieji du tomai buvo išleisti A. Bielowskio. Šitame rinkinyje daugiausia buvo spausdinamos senosios lenkų kronikos. Tarp įvairios medžiagos Lietuvos istorijos pradžiai čia yra šv. Vaitiekaus (Adalberto) Vitae, Vincento Kadiubeko kronika, XIV a. Jono iš Čarnkovo kronika. Pirmieji penki tomai M. P. H. buvo išleisti Lvove. VI tome yra išsp. Kallimacho parašytas Zbignievo Olesnickio gyvenimas, kur duota įdomių žinių apie lietuvius. 1946-52 buvo išleista M. P. H. Nova series I-III. Su kritišku moksliniu aparatu Krokuvos akademijos buvo naujai išleista Gallaus kronika, Ibrāhim ibn Jakūb pranešimas. Naujoji serija yra tęsiama toliau.

3. Monumenta Poloniae Vaticana I-VIII (1913-51). J. Ptašniko paruošti pirmieji trys tomai duoda šiek tiek žinių XIII-XIV a. Lietuvos santykiams su popiežiumi (Mindaugas, XIV a. derybos dėl krikšto). Svarbiausi yra tačiau Lietuvai tomai IV-VI. Jie apima labai gausius Lietuvos-Lenkijos respublikai skirtųjų nuncijų pranešimus Romai. Nuncijų pranešimų buvo tiek daug, kad keturi tomai tetalpina pranešimus nunc. J. A. Caligari ir A .Bolognetti (1578-85).

LITES AC RES GESTAE

Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum (Spory i Sprawy pomiędzy Polakami z Zakonem Krzyżackim) šaltinių (aktų) rinkinys, liečiąs Lenkijos ir Lietuvos žemių ir jų sienų ginčus su Vokiečių ordinu 1320-1414. Pirmasis ' Lites ' leidimas (I-III, 1855-56) buvo paruoštas ir išsp. Poznanėje Kurniko bibliotekos savininko grafo A. T. Dzialyńskio Su patobulintu moksliniu aparatu rinkinys buvo antrąkart išleistas 1890-1935 (I-II t. redagavo Z. Celichowski, III t. — J. Karwasińska). I t. teliečia išimtinai kryžiuočių ir Lenkijos sienų ginčus XIV a. (1320, 1339), o II t. ([2]1892) apima svarbią Vytauto bylą su Ordinu dėl Žemaičių sienų 1412, ypač ginčo dėl Veliuonos ir Klaipėdos. Čia yra imp. Zigmanto Liuksemburgiečią atsiųsto arbitro Benedikto Makros Kaune ir kt. surašyti liudininkų apklausinėjimai, sienų apžiūrėjimo protokolai ir įdomūs (Vytautui gana palankūs) sprendimai apie Klaipėdą ir Veliuoną. III t., pateikdamas svarbų įvadą, apima ligi 1414 nusitęsusius Žemaičių ir Lenkijos sienų ginčus su Ordinu. Iš lietuvių pusės ' Lites 'pateiktą medžiagą plačiau naudojo J. Jakštas ir Z. Ivinskis.

VILNIAUS VYSKUPIJOS KODEKSAS

Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wilenskiej. Tom I. Zeszyt 1 (1387-1486). Wydał Ks. Jan *Fijałek* i Władysław *Semkowicz*. Wydawnictwo Komisiji historyeznej Polsk. Akademji Umiejętności. Kraków 1932 (268 ps.), 4° (Kaina 30 lt.).

Šis Vilniaus katedros kodeksas yra labai svarbus Lietuvos istorijos šaltinių rinkinys. Surinktas jis yra Krokuvos un-to profesorių istorikų J Fijaleko ir Wl. Semkavičiaus. Kunigas Fijalekas, žinomas Lietuvos ir Lenkijos Bažnyčios istorijos specialistas, yra rašęs daug ir apie Lietuvą. Semkavičius gi yra žymiausias lenkų diplomatikos

(dokumentų) tyrinėtojas. Rašęs jis yra visą eilę straipsnių apie Lietuvos bajorus, jų kilmę, herbus etc. Naujausias gi jo darbas yra kartu su prof. St. Kutrzeba išleistas aktų rinkinys apie Lietuvos ir Lenkijos uniją.

Vilniaus Šv. Stanislovo bažnyčia yra Lietuvoje pati seniausioji. Tad ir ją liečią aktai yra mūsų krašto istorijai labai svarbūs. Surinkta yra šitame leidinyje daugiausia Vilniaus kapitulos archyvo dokumentai, kurių yra daug ir kopijose ir originaluose. Reikalingi aktai surankioti iš visur. Sunaudota net Kauno miesto muziejaus Žemaičių vyskupijos privilegijų kopijų knyga (vad. Babinowskio kodeksas). Semkavičius 1930 metais buvo Kaune ir, matyti, kas buvo reikalinga surinko.

Pirma Vilniaus vyskupijos bei katedros bažnyčios aktų reikėjo ieškoti įvairiuose leidiniuose. Dalis jų buvo atspausdinta Danilavičiaus (Skarbiec diplomatów, I—II t., 1861), dalis Krupavičiaus (Sobranije aktow, 1858), dalis Kurczewskio (Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska, t. II (1910) etc. Didelė gi dauguma jų iš viso nebuvo niekur skelbta. Sudėta yra čia net falsifikatai, ir prie daugelio dokumentų leidėjai užrašė stambiom raidėm " podejrzany », " wielce podejrzany ", " falsyfikat " (nr. 42 sqq.), " podrobiony " (nr. 88, 90, 91).

Visas Vilniaus katedros aktų rinkinys sudarys du tomu ir apims laikotarpį nuo Vilniaus vyskupijos įkūrimo (1387) iki vyskupo Valerijono Protasevičiaus mirties (1579). Pirmasis tomas baigiasi 16-tojo šimtmečio pradžia, vyskupo Albrechto Taboro mirtimi (1507). Ir to tomo čia išeina tik pirmas sąsiuvinis iki 1468 metų. Tai yra visai be įžangos, be turinio, be vardų rodyklės pirmieji aštuoniolika lankų.

Reikia pažymėti, gana daug dokumentų turime Vytauto laikotarpiui (iš viso 120 numerių), kurių ne vienas iki šiol buvo ir nespausdintas. Tiesa, ne visi aktai yra atspausdinti in extenso. Daugelyje atvejų originalai yra žuvę, ir reikėjo tenkintis vien trumpa dokumento turinio santrauka (regestu), apie kurį žinoma iš kur kitur (plg. nr. 111—147). Labai svarbūs yra mums patys seniausieji aktai iš XIV-tojo šimtmečio. Jų susidaro 40 numerių. Beveik visi dokumentai yra vienodo pobūdžio — dovanojimai, žemės užrašai, privilegijos, perleidimas savo teisių į bet kokį turtą Vilniaus katedros bažnyčiai, įvairiausios rūšies donacijos. Iš tų dokumentų matyti teritorijalinis Vilniaus vyskupijos augimas. 1387 m. Vilniaus katedros bažnyčia gavo plačius plotus apie Tauragnus, Malėtus, Verkus, Bokštus. Tų dovanojimų su laiku atsirado tiek daug, kada 16-tojo šimtmečio pradžioje rytinėje Lietuvos dalyje Vilniaus katedrai jau

priklausė 7 didžiulės sritys (pradedant Kamiencu, Igumeniu, Uborcu ir t. t.).

Be žemių, kurios sudarė svarbiausiąjį dovanojimų objektą, Vilniaus vyskupijos bažnyčioms buvo pavedami valstiečiai (*danniki, tributani, mellis datores etc.*) : dovanojama buvo taip pat upės, ežerai, žvejojimo vietos (*obstacula, jazy*) ir įvairios iš bet kokios žemės priklausančios duoklės bei mokesčiai.

Toks šio dokumentų rinkinio charakteris. Toji medžiaga yra svarbi ne tik Lietuvos Bažnyčios istorijai bei jos vidaus santykiams Jogailaičių gadynėje pažinti, bet ir apskritai to laiko Lietuvos visuomenės ūkio, jos ekonominiams bei socialiniams santykiams nušviesti.

Negalima čia gilintis į leidimo techniką bei į smulkmenas prie atskirų dokumentų. Šis rinkinys yra išleistas pagal dabartinius šaltinių leidimo reikalavimus. Kur tik Wł. Semkowicz'ius prideda savo ranką, visada galima jo darbu pasitikėti. Reikia tik lankti I-jo tomo pabaigos, kur bus atspausdinta dar daug aktų iš Kazimierų laikų. (Tas tomas baigtas 1948).

LITTERAE ANNUAE SOCIETATIS IESU

Litterae Annuae (Societatis Iesu) metinės jėzuitų darbų apyskaitos, pagal ordino reikalavimus surašomos jėzuitų kolegijose. 1581-1614 laikotarpiui beveik kasmet buvo išleistos jėzuitų ordino Litterae Annuae 28 knygutėse. Dar ir vėliau įvairiais metais, bet jau su pertraukomis buvo išleistos L. A. (1636, 1642, 1651, 1653, 1658 ir kt.), spausdintos Romoje, Florencijoje, Antverpene, Mainze, Dillingene ir kt. Litterae Annuae knygutės, sutvarkytos atskiromis jėzuitų provincijomis, turi gana apsčiai žinių iš jėzuitų kolegijų, misijų punktų ir jų namų veiklos. Jėzuitų generolui atsiunčiami metiniai vietų pranešimai būdavo suredaguojami trumpiau ir spausdinami atskirais tomeliais. Nors tokios metinės darbų apyskaitos išvirto į šabloniškus pranešimus, tačiau jos teikia lietuvių kultūros bei Bažnyčios istorijai vertingos medžiagos, ypač iš XVI a. galo ir XVII a. pradžios, kai Vilniaus ir Rygos kolegijų jėzuitai vykdė misijas įvairiose Aukštaičių ir Žemaičių srityse. Įdomios yra žinios apie jėzuitų pradžią ir jų darbus Kražiuose. Charakteringi aniems laikams yra paduodami skaičiai pakrikštytųjų (suaugusiųjų), pirmą kartą ar po daugelio metų einančiųjų išpažinties. Vertingesnės pastabos ir faktai apie pagonybės liekanas. Jų dalį yra išrankiojęs ir panaudojęs W. Mannhardtas (Letto-Preussische Götterlehre 1936). Didelė dalis XVII-XVIII a. Lietuvos kolegijas liečiančių Litt. Annuae

paliko neišspausdinta, ir yra randama jėzuitų centriniame archyve Romoje. Iš rankraščių originaluose pasitaikančių sutrumpinimų ir perredagavimų matyti, jog ir tie Litterae Annuae buvo ruošiami spaudai. Latvijos ploto kolegijas ir misijas liečiančiuosius ir kt. iki tol nespausdintus Litterae Annuae pranešimus 1940-44 dviem tomais išl. J. Kleijntienss.

LATVIŲ ARCHYVINIAI LEIDINIAI

Kleijntjens Juozapas (1876-1950) olandų jėzuitas, Bažnyčios istorikas, išleidęs Latvijos jėzuitų šaltinius. Įstojęs į jėzuitų ordiną 1893 ir 1907 įšventintas kunigu. Latvijos ministro Romoje A. Spekkes pritrauktas, pasidarė Latvijos istorijos inst. Rygoje bendradarbis ir to instituto lėšomis iš jėzuitų archyvo Romoje surinko gausią medžiagą apie jėzuitų veiklą Latvijoje (nuo XVI a. galo iki ordino uždarymo). Latvijos istorijos šaltinių serijoje buvo Rygoje išl. du tomai (1940, 1941-43) *Fontes historiae Latviae Societatis Jesu.* Su plačiais įvadais ir komentarais K. išspausdino Latvijoje veikusių jėzuitų kolegijų ir rezidencijų (Rygos, Cesio-Vendeno, Skaistkalnės (Schönberg), Jelgavos-Mintaujos, Alūkstos (Daugpilio) metinius kalendorius, pranešimus apie misijas (daug medžiagos apie pagonių papročius), laiškus, nekrologus, dokumentus apie jėzuitų ordino uždarymą ir jų turtų likvidavimą Kurše. Idomi medžiaga yra apie jėzuitų veiklą lietuviškoje Alūkstos srityje. Daug kartų iš pačios Rygos ir kitų punktų Latvijoje dirbą jėzuitai atvykdavo misijų į Žemaičių šiaurės dalį, į Zarasų ir Švenčionių aps. XVII-XVIII a. tarp Latvijoje veikusių jėzuitų eilė buvo lietuvių, ir jų nekrologai duoda žinių Lietuvos kultūros istorijai. Kadangi viso Livonijos ploto jėzuitai buvo įjungti į atskirą Lietuvos jėzuitų provinciją (Vilniuje), Latvijos jėzuitų ryšiai su Lietuva buvo pastovūs. Vykdavo dažni pasikeitimai ir perkėlimai. Tad Kleijntjenso išleistų 2 t. vertė ir Lietuvos istorijai yra gana didelė. Šalia smulkių rašinių iš Pabaltijo Bažnyčios ir kultūros istorijos, po savo apsilankymo Kaune (studijos bibliotekose 1937), liet. (Židinys 1937 nr. 7, 36-49) išp. str. Monarchomachai (apie XVI a. religinių kovų meto pažiūrą į tironų žudymą).

DOGELIO RINKINIAI

Dogelis (Dogiel) Motiejus (krikšto vardas Domininkas: 1715.VIII.6 Lydos aps. Gembulių k. — 1760.II.24 Varšuvoje) pioras,

dokumentų leidėjas. 1730.II.14 stojo Liubiešove į piorus. Ščučine buvo I. Scipiono del Campo sūnaus mokytoju. Su juo išvažiavo į Leipcigo, Paryžiaus, Strasburgo univ., kur ir pats Dogelis atsidėjo matematikos, teisės ir filosofijos studijoms. Grižus jam, jo vyresnybė buvo pavedusi Vilniuje suorganizuoti collegium nobile. Pastatydinęs bažnyčią, įkūręs kolegijos biblioteką, įtaisęs Vilniuje spaustuvę, geriausią Lietuvoje, buvo tikrasis piorų kolegijos kūrėjas Vilniuje. Vilniun iš Prancūzijos grįžęs, Dogelis sumanė paruošti Lietuvos ir Lenkijos dokumentų rinkinį. Tam darbui jis aplankė Vokietijos, Prancūzijos. Olandijos archyvus ir bibliotekas, peržiūrėjo Lenkijos ir Lietuvos metriką, Nesvyžiaus ir privačius archyvus. Grižęs iš kelionių apsigyveno Varšuvoje, tvarkydamas surinktą medžiagą. Nors 1754 gaisras sunaikino geroką jo rankraščių dalį, iš dalies jam pavyko atstatyti gaisro sunaikintus rankraščius. 1756 pagarsino prenumeratą (12 auksinų už 6 tomus). 1758 išl. savo rinkinio I tomą, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*. Jis apėmė Lietuvos ir Lenkijos santykius nuo XIII a. pusės su Čekija, Vengrija, Austrija, Danija, Bavarija, Brandenburgu, Venecija, Saksonija, Prancūzija, Braunšveigu, Meklenburgu, Ispanija, Olandija, Silezija, Moldavija, Valakija, Besarabija. 1759 išsp. V t., skirtą respublikos santykiams su Livonija, Kuršu. Buvo spaudai rengiamas ir VI t., bet Dogelis nuvykęs į Varšuvą leidinio reikalais, 1760.II.24 mirė. Jam mirus. Lietuvos piorų provinciolas K. Tšeščkovskis paskyrė Joną Kantietį Vikauską ir M. Tukalą Dogelio surinktą medžiagą toliau spausdinti. Kadangi IV t. buvo paties Dogelio beveik baigtas ruošti, tai naujieji redaktoriai jį pirmiausia 1764 išspausdino. Jis apėmė Lietuvos ir Lenkijos santykius su Prūsais. Kiti tomai nebebuvo išspausdinti dėl rusų atstovo protesto, nes II ir III t. turėjo apimti santykius su rusais. Dogelis visą medžiagą buvo surinkęs 8 t. ir rankraščių liko II t. 1 d. — Rusiją, Turkiją, Krymą ir Švediją liečią dokumentai; 2 d. — Bonos turtus liečią respublikos teisės, privilegijos, konstitucijos, VIII t. papildymai ir rodyklė. Nespausdintųjų tomų rankraščiai prieš I pas. karą buvo Petrapilio viešojoje bibliotekoje.

Nors Dogelio rinkinys, dėl daug jame pirmą kartą paskelbtų dokumentų, dar ir dabar nėra nustojęs savo mokslinės vertės, bet jis turi ir visą eilę trūkumų; daug tekstų ir vietovardžių yra išspausdinti su klaidomis; rinkdamas tik svarbiausius dokumentus, daug aktų Dogelis visai neišspausdino; prie daugelio išspausdintų dokumentų nėra parašų; nėra jokių kritiškų pastabų. Išorės atžvilgiu Codex laikomas geriausiu XVIII a. respublikos spaudiniu, tobulai techniškai atliktu.

1758 Dogelis išl. dar Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, kur surinko daug archyvų medžiagos Lietuvos ir Lenkijos sienų bei ribų nužymėjimo istorijai. 1740 išsp. hekzametru Arcus triumphalis in ducali domus Oginscianae porta ... erectus.

PHILIPPI LEIDINIAI

Philippi Rudolf (g. 1821 Karaliaučiuje—m. 1902), Karaliaučiaus archyvo direktorius (1874-87), svarbių šaltinių leidėjas. Nors Philippi buvo pasiruošęs mokytojo darbui, tačiau mokyklą palikęs atsidėjo archyviniam darbui, pradėjęs archyvus lankyti jau 1859. 1864 jis buvo paskirtas archyvaru, 1871 archyvo sekretoriumi, o 1874 tapo ir paties Karaliaučiaus archyvo direktoriumi, ir jam vadovavo trylika metų. Kaikurie Philippi pertvarkymai, pvz., naujas Ordino-folijantų (laiškų nuorašų) įrišimas neišėjo tam šaltinių fondui į naudą. Philippi išleido Pisanskio « Versuch einer Preussischen Literärgeschichte ». Bet labiau jis pasižymėjo pradėdamas rinkti dokumentus didžiuliam iki šiol dar nebaigtam leidiniui *Preussisches Urkundenbuch.* Jo I t. 1 dalį Philippi išleido drauge su K. P. Wölky 1882 ; 2 dalis (iki 1309) jau išėjo po Philippi mirties (1909). Jam neužteko laiko tinkamai paruošti išleidimą dokumentų, kurių dalis yra svarbi Lietuvos istorijai (Ypač Mindaugo ir jo įpėdinių laikams). Philippi atskyrė eilę nesunaudotų dokumentų ištraukų, kurios 1902 vėl buvo grąžintos archyvan.

PISTORIJAUS LEIDINIAI

Pistorius Johannes (1546-1608) vokiečių medikas ir teologas, istorijos šaltinių leidėjas. 1575 jis pasidarė Badeno-Durlacho markgrafo Karolio II dv. gydytoju. Iš liuteronų pasukęs į kalvinistus, jis tapo kataliku ir 1591 kunigu. Buvo paskirtas Breslavo katedros klebonu. Perėjęs katalikybėn, Pistorius į protestantų daromus priekaištus atsakė eile raštų: Anatomiae Lutheri I-II, 1595-98; Wegweiser vor alle verführte Christen 1599 ir kt. Istorijos srityje kitados buvo svarbus jo rinkinys Rerum Germanicarum veteres primum publicati scriptores I-III, 1583-1607. Pistorius pirmasis išleido Lenkijos ir Lietuvos istorijai svarbius šaltinių rinkinius, kurie iki šiol dar nėra nustoję reikšmės: Polonicae historiae corpus I-III, 1582. I t. išspausdinti Erasmus Stella, Al. Guagnini, M. Kromer, M. Miechowita, S. Herberstein ir kt. Smulkų visų tomų turinį duoda K. Estreicher. Paprastai Pistorius jau žinomus ir senus autorius

perspausdindavo, tačiau jo rinkinyje yra šaltinių, kurie kitur nerandami. Jo vardu Petrapilio viešojoj bibliotekoj buvo rankraštyje Chronica Polonarum et Ducatum Silesiae.

NAPIERSKIO ŠALTINIŲ RINKINIAI

Napierski Karol Edward (1793.V.21 Rygoje — 1864 Petrapilyje) Livonijos istorikas ir jos šaltinių leidėjas, evangelikų kunigas, baigęs Rygoje gimn. ir Dorpato univ., fil dr., 1829-49 buvo Livonijos gub. mokyklų dir., vėliau iki pat mirties dvasinės kolegijos narys Petrapilyje. Napierski išleido eilę istorinių ir literatūros istorijos darbų, kurie dabar jau laikomi gera dalimi pasenę: 1. Fortgesetzte Abhandlung von Livländischen Geschichtsschreibern 1824, 2. Allgemeiner Schriftsteller = und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland 1827-32. Drauge su Fr. Recke jis ten surinko žinias apie Livonijoje ar už jos ribų gyvenusius ir rašiusius autorius apie Livoniją, 3. Chronologischer Conspect der lettischen Literatur von 1587-1800, 1837 (su papildymais 1844), 4. Ditlep Alnpeke nebst Erläuterungen 1844 (žr. Eiliuotinė Livonijos kronika), 5. Beiträge zur Geschichte der Kirchen u. Prediger in Livland 1843. Napierskis buvo uolus šaltinių rinkėjas. Jo išleistieji Livonijos šaltinių rinkiniai yra svarbūs. Serijoje Monumenta Livoniae antiquae jis išleido 4 tt. 1835-44 Livonijos praeitį liečiančias kompiliacines kronikas nuo XVI a., pradedant T Hiärno Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte 1835. Lietuvos, ypač XIII a., istorijai dar nenustojo reikšmės dokumentų regestrų folio rinkinys : Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae et Curoniae, 2 tt., 1833-35, nors šį rinkinį jau gerokai pakeičia 1859 F. G. Bunges imtas leisti daugiatomis Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. Tačiau po N. mirties (1868) išleisti Russisch-Livländische Urkunden, kaip ir jo Livoniae Commentarius (1852), kur iš Vatikano archyvo Napierskis paskelbė jėzuito Possevino, Stepono Batoro ir vysk. Jurgio Radvilo laiškus, vis dar yra svarbūs šaltiniai. 1837-45 jis Rygoje leido Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv.-, Esth- und Kurlands. Tas svarbus Livonijos žurnalas išsilaikė iki II pas. karo. Napierskis buvo vienas iš tų ankstyvų ir uolių rytinio Pabaltijo istorijos dokumentų rinkėjų, po kurio jau atėjo gana kritiški tyrinėtojai.

LOHMEYERIO LEIDINIAI

Lohmeyer Karl Heinrich (1832.IX.24 Gumbinėje — 1909) vokiečių istorikas, tyrinėjęs ordino istoriją. Nors buvo gimęs

su dideliu fiziniu trūkumu (be rankų), pasižymėjo gabumais ir 1866 tapo Karaliaučiaus univ. privatdocentu, nuo 1873 e. o. prof. Jis dėstė pagalbinius istorijos mokslus (paleografiją, diplomatiką), toje srityje išleisdamas vertimų (C. Paoli) ir pats parašydamas studijų. Žymiausias jo veikalas yra rūpestingai parašyta Geschichte von Ost-und Westpreussen I (iki 1411) 1880 ([2]1884, [3]1908). Ilgai šis darbas buvo vienintelė sintetiška apžvalga ir Ordino santykių su D. L. K-tija. Kiti veikalai : Herzog Albrecht von Preussen 1890, Berichte über die Tätigkeit des Jesuitenkollegiums zu Braunsberg in Ermland 1584-1602 (Zeitschr. für die Kirchengeschichte XII.1892), Geschichte des Buchdruckes und des Buchhandels im Herzogtum Preussen im 16. und 17. Jh. (Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels 18 1896). Lohmeyer buvo Tilžės Litauische literarische Gesellschaft narys ir 1885 jos leidiny Mitteilungen (II, 203-230) išspausdino įdomią paskaitą apie Vytautą, kuri drauge su kt. Lietuvą liečiančiais straipsniais antrąkart buvo išsp. jo darbų rinkinyje Zur altpreussischen Geschichte 1907. Bendradarbiaudamas Allgemeine Dt. Biographie, jis davė ten plačias eilės Ordino vyr. magistrų biografijas. Nors jis buvo laikomas sunkaus būdo žmogumi (atliepė jo fizinis trūkumas), tačiau buvo blaivus ir nevienašališkas ordino istorijos tyrinėtojas. Turėjo jis taip pat platų žvilgsnį ir į Lietuvos XIII-XIV a. istoriją. Beveik pilnas jo istorijos darbų sąrašas yra tiksliai sužymėtas E. Wermke Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen 1932.

PERLBACHO ŠALTINIŲ TYRINĖJIMAI

Perlbach Max (1848-1921) vokiečių bibliotekininkas, ordino, lietuvių ir lenkų XIII-XIV a. šaltinių tyrinėtojas. Gimė Dancige. Karaliaučiaus univ. bibliotekininkas nuo 1872, Greifswaldo nuo 1876, Hallės nuo 1883 (drauge nuo 1899 prof.), o nuo 1903 ligi 1913 Berlyno karališkosios bibliotekos dir. Gerai pažindamas Prūsų žemės ir kt. archyvus, Perlbach savo paskelbtais darbais davė vertingų įnašų : Die ältesten preussischen Urkunden (Altpreusische Monatsschrift X, 1873) ; Königsberger Correspondenzen aus der Zeit Werners v. Orseln (t. p. X, 1873) ; Preussische Regesten bis zum Ausgange des 13. Jhs. 1876 (t. p. XI, 1874 ir XII, 1875) ; Regesten der Stadt Königsberg 1256-1524 (t. p. XVIII, 1881) ; Preussische Urkunden aus polnischen und englischen Archiven (t. p. XVIII, 1881) ; Preussische - polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters I-II, 1886 ; Urkunden des rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich-Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau (Mitteilungen aus der livländi-

schen Geschichte XIII, 1881 ; liečia Mindaugo laikų lietuvį ' Suxe ' iš Nalšėnų), die Geschichte des ältesten Grossgrundbesitzes im Deutschordenslande Preussen (Altpr. Monatsschrift XXXIX, 1902) ; Hermann von Salza und der deutsche Orden im jüngsten polnischen Gericht (Zeitschr. des Westpr. Geschichtsvereins 1905 nr. 48). Kaip šaltinių leidėjas, Perlbach išleido Die Statuten des Deutschen Ordens nach ältesten Handschriften 1890, Simono Grünau kronikos I t. 1876 ir (drauge su R. Philippi ir P. Wagner) II t. 1889. Jis buvo ir rūpestingas išleistų šaltinių kritikas. Kai A. Prochaska išleido Codex epistolaris Vitoldi 1882, Perlbach davė išsamią recenziją (Göttingesche Gelehrte Anzeigen 1882 nr. 41). Prieš naudojantis tuo svarbiu šaltinių rinkiniu yra naudinga pirma atitaisyti Perlbacho nurodytas svarbias klaidas.

JOACHIMO LEIDINIAI

Joachim Erich Julius (1851-1923) vokiečių istorikas, nuo 1876 tarnavęs Prūsų archyvuose (Idstein, Wiesbaden, Marburg), nuo 1887 tapęs Karaliaučiaus valstybinio archyvo vedėju, 1899 gavęs archyvo direktoriaus titulą, ir tose pareigose išbuvęs iki 1921. Joachim reorganizavo Karaliaučiaus archyvą. Ypač daug jis nusipelnė sutvarkydamas didžiulį ordino laiškų archyvą (Ordensbriefarchiv). Visa korespondencija ir ordino dokumentai buvo chronologiškai sutvarkyti jam surašant regestus (trumpą turinio santrauką) į 17 tomų. Pats Joachim, be daug straipsnių ir darbų iš Rytprūsių ir Prūsų istorijos, yra parašęs Lietuvą liečiantį 3 tomų veikalą : Die Politik des letzten Hochmeisters in Preussen (Veröffentlichungen aus dem preuss. Staatsarchive, 50, 58, 61 tt.) 1892-95. Jis išl. ir Lietuvos istorijai svarbų šaltinį Das Marienburger Tresslerbuch 1896, kur yra iš 1399-1409 sužymėtos vok. ordino iždininko išlaidos (įdomu matyti ordino išlaidos, kada jis dviem atvejais valdė Žemaičius ir ten statė savo pilis). Prie K. Erler išleistų dviejų tomų Die Matrikel der Univ. Königsberg (ten yra šimtai studentų iš Lietuvos) Joachim paruošė trečią tomą (registrą) 1917. Kada buvo neaišku, ar Karaliaučiaus archyvas (dabar Göttingene) nebus naujai Varšuvos valdžiai atiduotas, jo sudaryti sąrašai buvo išleista : Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum, bearbeitet von E. Joachim, hrsgb. von Walther Hubatsch : Pars I. Regesten zum Ordensbriefarchiv 1948-50 (iki 1510, paliekant nespausdintus XV a. dokumentus be tikslių datų), Pars II. Regesten der Pergamenturkunden (iki 1525) 1948.

KROLLMANNO RINKINIAI

Krollmann Christian Anton Christoph (1866-1944) prūsų istorikas Karaliaučiaus miesto bibliotekos direktorius (iki II pasaulinio karo). Jis yra rašęs įvairiuose žurnaluose ir rinkiniuose apie Kryžiuočių ordiną, po kelis straipsnius apie Tannenbergą (1910 sukakties proga), senojo Karaliaučiaus atsiradimą, jo smukles, Karaliaučiaus mst. biblioteką, hercogą Albrechtą, Rytprūsių kilmingųjų genealogiją, įvairias žymenybes ir kt. Pažymėtina jo studijos: Die Politik des Deutschen Ordens (Ostdeutscher Volksboden [2]1926, 206-232); Schlacht bei Tannenberg (Oberländische. Geschichtsblätter XII); Die Persönlichkeit Herzog Albrechts 1490-1568 (Rinkinys Ostpreussische Köpfe) 1928; Das Herzogtum Preussen (Rink. Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur in Preussenlande) 1931; Das älteste preussische Stammbuch (rink. Altpreussische Beiträge) 1933. Svarbiausias ir reikšmingas Krollmanno veikalas yra Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen 1932, Der Deutsche Orden in Preussen 1935 (ang. vertimas 1938), Die Entstehung der Stadt Königsberg 1939. Pritraukęs eilę bendradatbių, jis 1941-44 išleido pusantro tomo Altpreussische Biographie (iki Polentz). Šitame rinkinyje abėcėline tvarka yra daug biografijų, liečiančių lietuvių istoriją, literatūrą ir veikėjus.

OEHLERIO STUDIJOS

Oehler Max, Vokiečių ordino istorikas. Jis pasižymėjo, atlikdamas karinę tarnybą karininku Elbinge, dviem pagrindiniais savo darbais, aprūpintais įdomiomis iliustracijomis ir žemėlapiais: Geschichte des Deutschen Ritterordens I-II 1908-12 ir svarbesnis mokslui antras veikalas apie Lietuvos-Lenkijos didįjį karą (1409-11) su kryžiuočiais ir Žalgirį: Der Krieg zwischen dem deutschen Orden und Polen-Littauen 1409-11, 1910 (3 žemėlapiai). Jam terūpėjo tik strateginė Žalgirio kautynių pusė. Kad ir nepateikdamas naujų versmių, Oehler davė naujų jų aiškinimų. Jo darbą yra naujai įvertinęs S. M. Kuczyński.

KARGĖS STUDIJOS

Karge Paul (g. 1862-XII.16 Stettin'e — m. 1928.VII.16 t. p.), Karaliaučiaus valstyb. archyvo direktorius. rašęs iš Lietuvos istorijos.

Baigęs Stettino gimnaziją (1882), jis studijavo istoriją ir slavų kalbas Göttingeno ir Berlyno un-tuose, 1886 įgydamas dr. laipsnį už disertaciją « Die russisch-österreichische Allianz von 1746 ». Po praktikos Breslavo ir Kolmaro archyvuose, savo prašymu buvo 1891 paskirtas Karaliaučiaus archyvo moksliniu asistentu, 1894 – tapo ten archivaru, 1906 archyvo tarėju (Archivrat). 1916 gavo titulą slapt. archyvo tarėjo (Geheimer Archivrat). Po *mirties* Karal. archyvo direktoriaus E. Joachim (žr. aukščiau), su kuriuo Karge buvo dirbęs archyve 30 metų, buvo jis 1921 paskirtas Karal. valstyb. archyvo direktorium, ir juo išbuvo iki pasitraukimo pensijon 1927.X.

Mokslinėje srityje Kargės dėmesys buvo Vokietijos ir Europos rytams. Jis rašė eilę studijėlių apie Prūsų ir Livonijos santykius. Jis buvo tačiau plačiai interesuotas ir nebegalėjo susitelkti užbaigti savo didžiulio darbo: Prūsų ir Livonijos santykiai reformacijos metu, Rygos arkivysk. markgrafas Vilhelmas. Nors Karge gerai pažino Karaliaučiaus archyvą, bet jis parašė nedaug. Keli jo darbai, liečią Lietuvos istoriją, plačiai buvo komentuojami. I pas. karo metu, lankydamasis Vilniuje, *kai čia valdė vokiečiai*, Karaliaučiaus karal. archyvui pargabeno svarbų Zoštauto *dokumentų* rinkinį, susidomėjo Vilniaus istorija. Remdamasis Karaliaučiaus archivalijomis parašė « Zur Geschichte des Deutschtums in Wilna und Kauen » (Altpreussische Monatsschrift t. 54, 1917, 35-95). Svarbus yra Kargės darbas, įrodantis, kad T. Narbuto patiektas ir Basanavičiaus lietuviškai verstas Grafo Kyburgo aprašymas, yra falsifikatas: « Der Gesandtschaftsbericht des Ordensspittlers Grafen Konrad von Kyburg vom Jahre 1397 –eine Fälschung » (Das Litauen-Buch 1918, 86-89 ir Altpr. Mon.) Atskyrus Versalio taika Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, Karge rūpinosi patiekti istorinių ir tautinių įrodymų, vokiečių teisėms apginti (« Die Litauerfrage in Altpreussen in geschichtlicher Beleuchtung, Königsberg 1925). Gausi Kargės nespausdintų darbų medžiaga buvo patekusi į Karaliaučiaus archyvą, bet ji II pas. karo metu žuvo.

ZIESEMERIO ŠALTINIŲ LEIDINIAI

Ziesemer Walther (1882-1951), vokiečių ordino ir Rytprūsių literatūros istorikas ir kalbininkas. Baigęs gimnaziją Marienburge (1900), studijavo Leipcige ir Berlyne, 1907 parašydamas disertaciją apie kronikininką Nikolaus von Jeroschin. Nuo 1918 jis tapo Karaliaučiuje vokiečių literatūros profesoriumi, ir iš jo tik pasitraukė 1944, po II pas. karo prisiglausdamas Marburge, kur nuo 1945 iki mirties toliau profesoriavo.

Kaip didelis žinovas Karaliaučiaus ir Dancigo archyvų ir Rytprūsių žemės raštijos, Ziesemer atsidėjo vokiečių ordino šaltiniams. Jis išleido svarbius tekstus: Das Zinsbuch des Hauses Marienburg 1910; das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs für die Jahre 1410-29, 1911; das Marienburger Konventsbuch der Jahre 1399-1412, 1913; das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens 1921. Šitie šaltiniai duoda medžiagos ir Vytauto D. laikotarpiui. Atsidėjęs vokiečių ordino literatūrai, Ziesemer 1928 išleido die Literatur des Deutschen Ordens in Preussen. Ten plačiai nagrinėjamos Lietuvą liečiančios ordino kronikos. Drauge su K. Helm šitą studiją Ziesemer išplėtė 1951 į die Literatur des Deutschen Ritterordens (Giessener Beiträge 94). Iš vėlesnės vokiečių literatūros jis buvo susidomėjęs J. H. Herderiu ir ypač klaipėdiškiu Simonu Dachu, apie kurį Ziesemer keliais atvejais tyrinėjimus (Altpreussische Forschungen) rašė ir jo raštus išleido (1936-38). Pagrindinis tačiau jo darbas buvo nuo 1935 leidžiamas Preussisches Wörterbuch, kurio buvo planuota 8 tomai. Savo apimtimi Ziesemerio darbas turėjo būti dešimteriopai didesnis už H. Frischbiero tos rūšies žodyną. Ziesemer išleido tik du t. (I A-C 1935-39, 1910 p. ir II D-Fingernagel 1939-1942, 496 p.). Visa kt. kalbinė, tautosakinė ir kt. gausi medžiaga, kurioje buvo sukaupta duomenų ir iš Maž. Lietuvos lietuvių ploto, žuvo prie Prenzlau (Brandenburgo srityje) per karo veiksmus. Nors dabar vėl daromos pastangos, renkant medžiagą iš Rytprūsių vokiečių pabėgėlių, tą didįjį žodyną tęsti, pats Ziesemer mirdamas buvo įsitikinęs, kad šitas darbas niekada nebegalės būti užbaigtas.

Walther Mitzka: W. Ziesemer (Zeitschrift für Ostforschung 1952 Heft 2). (") Schriften von W. Z. (t. p. 1952 Heft 4). *J. Mager*: W. Z. (Ostdeutsche Monatshefte 25, 1954). Kita bibliogr. žr. E. Wermke: Bibliogr. d. Gesch. Ost-und Westpreussens 1956-59.

ISTORIJOS ARCHYVAS—LIETUVOS INVENTORIAI

Istorijos Archyvas. I tomas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai. Surinko *K. Jablonskis*. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos leidinys Nr. 2. Kaunas 1934 (XII p. + 680 skil. + 132, p., 4°).

Lietuvos istorijos šaltinių leidimas yra gana aktualus dalykas. Šituo storuliu tomu padaryta gera pradžia. Dvarų ir kaimų inventoriai (ūkių ir gyventojų turto ir mokesčių bei prievolių sąrašai) yra labai svarbi medžiaga kultūros bei ūkio istorijai. Iki šiol XVI-tojo šimtmečio inventorių (iš XV-tojo šmt. Lietuvai jų neturime) buvo daugiausia spausdinta Vilniaus archeografinės komisijos lei-

džiamuose aktuose (1. 14, 21, 24, etc.). K. Jablonskis yra davęs sąrašą visų iki šiol spausdintų XVI-tojo šmt. inventorių. Surašyta 98 inventoriai, išmėtyti įvairiuose, daugiausia rusų, rinkiniuose. Šitame leidinyje visi inventoriai (jų 150), išskyrus tik vieną (Nr. 15), kuris iš vėlesnio nuorašo jau buvo paskelbtas anksčiau, spausdinami tik pirmą kartą. Vadinasi, visa šio tomo medžiaga iki šiol tyrinėjimui buvo neprieinama. Jau viena toji aplinkybė kalba apie šio rinkinio didelę vertę. Nėra čia galimumo kaip nors supažindinti su to leidinio turiniu. Reikėtų studijuoti atskirai kiekvieną inventorių. Brangūs ypač yra prieš valakų reformos (1558) inventoriai, kurių tėra, žinoma, visai nedaug. K. Jablonskis yra čia paskelbęs iš to laiko du nemažu ūkininkų ir turto sąrašu (Nr. 1, Nr. 3). Šio tomo pagrindą sudaro V. D. Un-to bibliotekos rankraščiai. Vienas kitas imta iš Kauno (Centralinio Valstybės, Arkivyskupijos Kūrijos, Apygardos teismo) ir dvarų archyvų. Vienas inventorius (Nr. 156) paskelbtas iš Karaliaučiaus Prūsijos valstybės archyvo. Tai yra gana didelis (563—668 skilt.) Jurbarko valsčiaus ir Virbalio inventorius iš 1561 metų, patekęs Karaliaučiun įkeičiant Jurbarką su Virbalium Prūsijos Kun-čiui.

Prie inventorių tekstų yra pridėta petitu spausdinta (puslapyje trimis skiltimis) vardų ir pavadinimų rodyklė, apimanti 120 puslapių. Kiek į tą rodyklę — registerį įdėta darbo, supras kiekvienas jį tik pavartęs. Inventoriuose ir sąrašuose yra pilna tikrinių vardų įvairiems reikmenims ir daiktams pavadinti, taip pat ano laiko Lietuvoje raštų kalboj vartojamų žodžių. Viskas čia sistematiškai surinkta. Gauname įspūdį, jog per rodykles pasikartoja beveik visas inventorių tekstas, išskyrus jungtukus, būdvardžius ir veiksmažodžius. Pav., rinkliavų, baudžiavų ir k. pareigų pavadinimai užima petito 18 skilčių. Nurodyta ne tik teksto skiltys, bet ir eilutės. Atrodo, toks pilnas ir platus registeris nebuvo net reikalingas. Pirmoje eilėje reikėjo netraukti į rodyklę žmonių vardų, o tik pavardes. Tokie vardai kaip Martynas, Motiejus, Baltramiejus, Zofija ir kt. čia nereikalingi, nes visi, turi būti, tų vardų žmonės dar pasikartoja savo pavardėmis. Bet užtat atsiskleidęs bet kokiu reikalu tą rodyklę esi tikras, kad ji yra visai pilna. Tik jai sudaryti reikėjo benediktiniško kantrumo! Pati leidinio spaudos technika bei išorinė pusė nereikalinga jokių pastabų ir rodo leidėjo rūpestingumą. Turėtume nebent tai pastebėti, kad inventorių pavadinimuose tokie vietovardžiai kaip Baptinas, Balninkai, Užantalieptėnai etc. būtų reikėję aiškiau nusakyti. Šis pirmas Lietuvoje leidžiamų šaltinių rinkinys daro tik garbės universiteto bibliotekai, o labiausiai jo leidėjui K. Jablonskiui.

BALTŲ INSTITUTO LEIDINIAI

Baltų Instituto (Baltisches Forschungsinstitut) įkūrimo mintis gimė kaip tik tada, kai Baltų universitetas Pinneberge baigė savo dienas. Išsivažinėjant į kitus kontinentus to universiteto profesoriams ir studentams, reikėjo apjungti Europoje likusius baltų mokslininkus, kurie pirmoje eilėje rūpintųsi humanistiniais trijų Pabaltijo tautų mokslais. Šitokią mintį Švedijoje iškėlė estų profesoriai — tremtiniai. Ji rado gyvo atgarsio ir baltų tremtinių organizacijose. Pradžia tokiam Institutui, kuris sutelktų estų, latvių ir lietuvių mokslininkus, buvo duota Hamburge 1951-jų liepos 17-os konferencijoje. Sutvarkius visus formalumus, gavus visų trijų Pabaltijo valstybių veiksnių bei jų tremtinių organizacijų pritarimą ir atitinkamą vokiečių įstaigų materialinę paramą, Institutas pradėjo veikti 1953-jų sausio 5 d. Bonnoje Universiteto centriniuose rūmuose buvo gautos patalpos pačiam institutui ir jo bibliotekai.

Baltų Institutas yra grynai mokslinė įstaiga. Kaip jo statutas nusako, jis turi « ugdyti, išlaikyti ir pratęsti europėjines estų, latvių ir lietuvių tautų kultūrines tradicijas ». Bet Instituto pareiga rūpintis ne tik moksliniais tyrinėjimais. Kaip statutas toliau pabrėžia, jam rūpi « skatinti mokslinį estų, latvių ir lietuvių prieauglį ». Mokslo prieauglis, naujas atžalynas, yra labai svarbus tremties sąlygomis, nes reikia baltų tautoms savų kalbininkų, proistorikų, istorikų, teisės ir jos istorijos specialistų. Būtina yra pačioje Europoje sudaryti sąlygas, kad baltų jaunimas labiau domėtųsi visais tais mokslais, kurie suprantami « Humaniora » vardu.

Kai dėl Baltų Instituto sąrangos, jis turi tris rūšis narių. Tikraisiais nariais gali būti tik baltų tautų mokslininkai, dėstę ar dabar turį teisę dėstyti aukštosiose mokyklose. Tokių narių kiekviena baltų tauta turi po lygiai, ir bendras tikrųjų narių skaičius negali prašokti dvylikos. Iš tikrųjų narių renkamas ir Baltų Instituto pirmininkas, kasmet vis kitas, pagal baltų tautų eilę. Institutas, be to, turi 70 narių korespondentų, kuriais yra įvairių tautų mokslininkai, pasižymėję savo darbais baltistikos srityje. Nariais rėmėjais gali būti atskiri asmens, ar organizacijos, įmokėję nustatytą metinį mokestį, kuris įgalina dykai gauti Instituto leidžiamą Metraštį.

Iš lietuvių mokalininkų Instituto Tikraisiais nariais 1951 metų vasarą buvo išrinkti prof. Maceina ir Ivinskis, kuriam jau antru kartu tenka būti Baltų Instituto vedėju. Nariais korespondentais iš lietuvių — šalia eilės estų, latvių, švedų, vokiečių ir kitų tautų mokslininkų — yra profesoriai: J. Balys, J. Brazaitis, Mykolas

Biržiška, M. Gimbutienė, J. Grinius, J. Jakštas, P. Jonikas, St. Kolupaila, V. Maciūnas, K. Pakštas, J. Puzinas, A. Salys, Pr. Skardžius, A. Šapoka, V. Šilkarskis, A. Vaičiulaitis. Du nariai korespondentai yra mirę : Vaclovas Biržiška ir V. Krėvė-Mickevičius.

Šalia Instituto narių viešų paskaitų ir įvairių mokslinių pasireiškimų žurnaluose, pagrindinis darbas yra leidimas mokslinio metraščio *Commentationes Balticae*, kurio dvigubas VI-VII tomas (440 psl.) yra pasirodęs 1960. Kiekviename tome lietuviai davė reikšmingą įnašą. Kiekvienas darbas iš metraščio yra dar ir atskirai išspaudinamas. Baltų Instituto leidiniai, kurio mokslinis lygis per 7 metus jau tapo pripažintas, yra siunčiami visoms didžiosioms laisvojo pasaulio bibliotekoms. Jie patenka ir Lietuvon.

Baltų Institutas ir toliau pagrindiniu uždaviniu laiko leisti savo stambų metraštį. Jame lietuvių įnašas yra gana stambus. Pvz. K. Čeginskas davė du originalius darbus (apie Lietuvos bajorų lenkėjimą ir apie rusifikaciją XIX amž.), J. Grinius — apie lietuvių kryžių kilmę, Z. Ivinskis dvi studijas, paremtas Vatikano ir jėzuitų archyvo medžiaga (apie pirmąsias lietuviškas knygas Lietuvoje ir apie lietuviškas bažnytines giesmes iki XVIII amž.). J. Jakštas patiekė, pagal iki šiol nespausdintą Philippe des Meziēres, įdomių žinių apie XIV amž. kryžiaus karus Pabaltijyje. V. Literskis davė studiją apie Klaipėdos uostą nepriklausomos Lietuvos valdžioje, A. Maceina — apie lietuvių liaudies dainas kaip tautos sielos išraišką, K. Pakštas — įdomią studiją apie 1861 metų statistikas Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos teritorijoje tautiniu ir religiniu atžvilgiu. P. Reklaitis — dvi meno istorijos studijas su retomis iliustracijomis apie Vilniaus šv. Onos gotiką ir apie šv. Mikalojaus bažnyčią ; kun. Senkus — apie lietuvių liaudies dainų formas (su lietuviškais tekstais ir melodijomis). Inž. Zundė — apie bendrojo lavinimo mokyklas sovietų okupuotoje Lietuvoje. Iš kiekvieno metraščio tomo gale išspausdintų apyskaitų yra matyti, jog lietuviai nariai Institute gana aktyviai reiškiasi.

Institutas jau spėjo užimti sau priklausomą vietą ir užmegsti su įvairiomis Pabaltiju besidominčiomis mokslo įstaigomis plačius ryšius. Rūpestingai yra išvystyti santykiai ir su Skandinavijos kraštais ir su Suomija. Daug mokslo leidinių savo bibliotekon Institutas gauna ir iš Lenkijos. (Institutas veikė iki 1971 m. *Red.*).

LIETUVOS KRAŠTAS IR KAIMYNAI

ŽEMAIČIAI

Žemaičiai. Istorija. Nuo XII a. galo Lietuvos istorijon Žemaičiai įėjo kaip reikšmingas politinis vienetas, kuris naudojosi D.L.K. privilegijomis (nuo Vytauto D. laikų) ir ilgai išlaikė savo politinį ir kultūrinį savitumą. Kaip Žemaičių žemė (Samaytarum terra, Ziemia Žmudzka) ta sritis į Vakarus nuo Nevėžio, jau nuo XV a. gavusi pavadinimą Žemaičių seniūnijos (starostwo, capitaneatus), kuriai nuo Kazimiero laikų dar priklausė Sūduvos šiaurės vakarų kampas (visas Šakių aps. ir Paprūsės ruožas iki Virbalio), iki pat bendrosios respublikos padalijimo (1795) vis dar būdavo kartais vadinama k-tija (ducatus). XIII-XV a. lotyniškieji ir vokiškieji šaltiniai Žemaitiją ir Žemaičius vadino: Samaiten, Sameiten, Samaitae, Zamaytae, Samagittia, Samettae, Samethia ir pn. Pagaliau nuo XVI a. šaltiniuose ir žemėlapiuose nusistovėjo vardas Samogitia.

Ilgiau užsikonservavusios pagonybės liekanos, atskirai (1413, 1417) pravestas Žemaičių krikštijimas ir įkūrimas atskiros Žemaičių vyskupijos, kuri su kai kuriais tos plačios diecezijos sienų pakeitimais Žemaičių vyskupijos vardą išlaikė per 5 amžius, dar labiau išryškino Žemaičių žemės veidą ir pačiuose Žemaičiuose sąmonino jų žemės separatizmo apraiškas iki pat nepriklausomos Lietuvos aukštųjų mokyklų (žr. Samogitia ; Žemaičių studentų S. Daukanto d-ja LE XXVI 388-389 ; XXXV 209).

Didelės politinės reikšmės Žemaičiai įgijo XIII a. Pirmieji Žemaičiai kunigaikščiai (kunigai) vardais minimi 1219, kai Lietuva darė sutartį su Volinijos kng. Romano našle. Kai Žemaičių rytinė dalis, kurią valdė Erdivilas, greit pateko Mindaugo priklausomybėn, Vykinto valdžioje esanti Žemaičių vakarinė sritis ilgai nepakluso Aukštaičiuose siaurame Šventosios-Merkio upių plote susiformavusiai ‘ Lietuvai ’.

Sėkmingos Žemaičių kovos su Livonijos ordinu. Nuo pat pradžios jų kng. vedė savo atskirą politiką Livonijoj įsikūrusio vokiečių ordino atžvilgiu. Su Vykinto vardu siejama Saulės-Šiaulių kautynių didžioji pergalė, o Vykintaičiui Treniotai bandoma priskirti Durbės mūšio laimėjimą. Tos rūšies Žemaičių kng. karinių pasisekimų prieš Livonijos kryžiuočius gran-

dinėje reikia toliau pažymėti 1259 Skuodo kautynes, 1261 Lielvardės (prie Dauguvos) laimėjimą. Tada, pagal Eiliuotinę Livonijos kroniką, kuri tiek daug posmų surimavo apie XIII a. Žemaičių kovas prieš Livonijos ordiną, pasisekę Treniotai savo dėdę Mindaugą atitraukti nuo sąjungos su Livonijos ordinu, kuris buvo rūpinęsis Lietuvos valdovo krikšto ir jo karūnos reikalu. Pasidaręs toks galingas, Treniota surado talkininkų, (kaip Daumantą) suplanavo pašalinti Mindaugą ir Lietuvoje paimti vyriausią valdžią. Bet šis Žemaičių kng. tik pusmetį ja tesinaudojo, nes jau 1264 žuvo, pašalintas Mindaugaičio Vaišvilko šalininkų. Vėliau joks Žemaičių kng. niekada daugiau nebepasiekė vyriausios valdžios Lietuvoje, nors dar ilgai karinė Žemaičių jėga buvo didelė, ir jie turėjo ne vieną laimėjimą prieš Livonijos riterius.

Žemaičių valdmuo kovose su Prūsijos kryžiuočiais. Daug sunkesnė buvo kova prieš Nemuno žemupio sritis nuo 1283 pradėjusius sistemingai puldinėti kryžiuočius. Pagrindinį kovų ir teriojimų smūgį teko pakelti Žemaičiams. Visas XIV a. sudaro to krašto istorijoje kruviniausią lapą, susidedantį iš nepaliaujamų ordino puolimų ir žudymų, kuriuos žemaičiai atmokėdavo savo žygiais į ordino valdas. Paties ordino kronikos (Dusburgietis, Hermann de Wartberge, Wigand von Marburg) atžymėjo daug Žemaitijos vietovardžių ir pilių pavadinimų. Tose kovose, kraštą nutiesus tankiu pilių tinklu, žemaičiai parodė daug narsumo, ypač gindami kryžiuočių apgultas pilis. Visą eilę tokių heroiškų epizodų apie savo priešus pagonis žemaičius atžymėjo ir kryžiuočių kronikos. Ordinui sulaikyti buvo sukurta ištisa gynimosi sistema su klastingais, tik Žemaitijoje tesutinkamų kūlgrindų posūkiais, dešimtimis kilometrų užverstais šakotais medžiais. Juk, Žemaitija sudarė ordinui į Livoniją taip labai reikalingą tiltą, kuris per Ceklį Palangos-Šventosios pajūryje XIV a. kryžiuočių susisiekimui nebuvo jau saugus. Vytenio laikais yra pasitaikę Aukaimio pilyje išdavimų (žr. Draike, Svirtila), kartais koks bėglys atsidurdavo pas kryžiuočius. Šiaip jau kova buvo vieninga, suderinta su aukštaičių pastangomis. Dusburgiečio žiniomis, dar Gediminas esąs turėjęs sunkumų su Žemaičiais dėl bendrų karo veiksmų. Nors Gedimino dinastija buvo kilusi iš Aukštaičių (ilgai klaidingai samprotauta, jog Gediminas buvo Žemaičių kng.), tačiau Žemaičiai, vedami bendro pavojaus ir bendros kovos prieš vokiečius, pripažino Vilniaus valdovo valdžią. Labiausiai iškilo Kęstutis kaip Žemaičių tikrasis gynėjas esąs ir žmoną Birutę paėmęs iš Žemaitijos pajūrio, nors tą vardą temini tik XVI a. Bychovco kronika.

Žemaičių užrašymai Kryžiuočių ordinui. Kai vis labiau stiprėjančiai ordino valstybei, siekiančiai nuo Neu-

marko (Brandenburgo) iki Estijos šiaurės (Narvos), užimti Žemaitiją buvo laikoma gyvenimo būtinybe, Lietuvos kng., ypač Vytautas, tuo kryžiuočių siekiu savo politikoj gana vikriai naudojosi. Spaudžiamas kokių nors bėdų, Vytautas rasdavo išeitį, kai Žemaičius paaukodavo ordinui. Bet taip galėjo būti daręs jau ir Mindaugas, kurio visos Žemaitijos ir Lietuvos donacijų dokumentų autentiškumas dar laikomas galutinai neįrodytu. XIV a. Jogaila buvo pirmasis kng., kuris 1382. X. 31 Dubysos sutartyse Žemaičius (iki Dubysos) užrašė kryžiuočiams. Tai buvo didelis užmokestis už ordino pagalbą prieš Kęstutį ir jo sūnų. Ir Vytautas D. tegalėjo dukart prisiglausti ordino žemėse ir ten rasti prieš pusbrolį karinės paramos, vis išduodamas (1384, 1392) pergamentą, kad kryžiuočiai gauna Žemaičius iki Nevėžio. Šis energingas Kęstutaitis sudarė ordine įspūdžio, jog jis savo didele įtaka žemaičiams privers juos pagaliau paklusti to krašto taip geidžiančiam jų priešui. Buvo tiesiog nuostabu, kaip pagrindinių Žemaitijos sričių 27 kilmingieji Dramutis, Eikutis, Joteikis, Surgaila, Surtinis ir kt.), sudarydami 1390.V.26 Karaliaučiuje taikos ir prekybos sutartį, pasižadėjo padėti ‘karaliui Vytautui, didžiajam (ordino) maršalui ir riteriams prieš jų priešus’ (Cod. ep. Vitoldi 23).

Bet kryžiuočiams tik trečiu atveju (1398) Salyno taikoje laimėjus Žemaičius ir pusę Sūduvos dykros, tepasisekė 1399 gale trumpam įkelti koją į Žemaitiją. Ten kryžiuočiai tuojau pasistatė porą savo pilių (žr. Friedeburg). Kaip rodo iki šiol dar nespausdinti ordino archyvo šaltiniai, Žemaitijai tuojau buvo paskirtas ordino vietininkas (Voigt) Henrikas Schwelborn. Iki šiol juo klaidingai laikytas M. Küchmeister, kuris Žemaitijos vietininku tetapo po Raciąžo taikos. H. Schwelborno įvesta kieta ordino tvarka, ypač įkaitų ėmimu, žemaičiai taip labai buvo nepatenkinti, kad jie su Vytauto žinia ir pritarimu jau 1401.III sukilo, sunaikino abi kryžiuočių pilis, o jų įgulas paėmė nelaisvėn.

Žemaičių klausimo pagalba Vytautas sugebėjo, pradedant nuo didžiojo magistro K. Zöllnerio laikų, dar keletą šio įpėdinių laikyti savo ir D. L. K-tijos politinių interesų poveikyje. Jau ketvirtą kartą iš Vytauto Raciąže gavę Žemaičius, kryžiuočiai per ketverius metus (1405-09) vėl ten skubėjo įsitvirtinti, statėsi pilis (Dubysos pilis, Königsburg). Ordino vietininkas M. Küchmeister, kuris Dlugošo teigimu (Opera omnia XII 563), buvo pramokęs lietuviškai, pradėjo Žemaičiuose įvesti savo tvarką. Ordino archyve tuo klausimu yra įdomios medžiagos, kurios dalis jau paskelbta. Dar Konstancos susirinkime Žemaičių atstovai savo skundą prieš ordiną paįvairino gana griaudžiais faktais, kaip jie tada buvo žiauriai kryžiuočių, kurie jų krikštu mažiausia rūpinęsi, valdomi ir vis skriaudžiami. Buvo duota

faktų net su pavardėmis mergaičių, kurias kryžiuočiai buvo nuskriaudę. Labiausiai Žemaičius kamavo nuolatinis kilmingųjų sūnų ėmimas įkaitais. Bet visa tai nesulaikė žemaičių nuo naujo sukilimo, kai Vytautas jau buvo įsitvirtinęs D. L. K-tijos rytuose ir su Maskvos kng. sudaręs sau naudingą taiką (1408). Tada atėjo pats laikas atsiimti Žemaitiją. Kai žemaičiai sukilo, Vytautas paskyrė ten savo vietininką Ramautą ir tijūnus. Tai rodė, jog visi ligtoliniai Žemaitijos užrašymai tebuvo politiniai manevrai. Prie tos pat rūšies aktų priklausė ir Žemaitijos dovanojimas ordinui 1402.III. 2, kurį buvo atlikęs pas kryžiuočius atbėgęs Algirdaitis Švitrigaila. Neturėdami sėkmės, kryžiuočiai Žemaičių klausimu iš kiekvieno pabėgusio Lietuvos kng. mielai priimdavo naują dokumentą, dovanojantį tą žemę.

Bet kiekvienas Žemaičių žemių užrašymų nesilaikymas, kaip tai darė 1383 Jogaila ir keturis kartus Vytautas (1384, 1392, 1400, 1409), reiškė kruvinus kryžiuočių žygius į pačią Žemaitiją. Tad suprantama, kodėl dar XIV a. galo Lietuvos kelių aprašymuose (Litauische Wegeberichte) iš 100 kelių aprašų tik į Žemaičius buvo iš Prūsų surašyti 53 keliai. Tie ir kiti šaltiniai parodo, kaip iš pietų ir vakarų Žemaitijos sričių gyventojai buvo pasitraukę į uždarų sodybų plotus Žemaitijos aukštumoje. Ten buvo galima organizuoti įvairias sutelktinio gynimo priemones, daryti ištisas sukirstų medžių užtvaras, atstatyti sunaikintas pilis. Šitaip vėlesnių Kretingos, Mažeikių, Telšių (vakarinė dalis), Tauragės, Šiaulių (šiaurės vakarų kampas) ir Raseinių aps. (pietinė dalis) plotai apaugo giriomis, kur tik medžiotojai, žvejai, bitininkai ir kt. su žemės darbu ir sodybomis nesurišti gyventojai iš girios traukė sau pelną. Po 1400 tie plotai, užviešpatavus taikai, vėl buvo apgyvendinti. Ten kūrėsi dvarai ir kaimai. Autentiškai nustatytos bažnyčių pastatymo datos iš dalies duoda vaizdą apie tokio apgyvendinimo eigą. To laiko Žemaitijos ribas, dykros sienas ir patį Žemaitijos apgyvendinimą pirmasis nuosekliai yra tyrinėjęs A. Salys. Jau XV a. Žemaičių krašto, kuriam priklausė ir žinomasis trikampis Nemuno kair. pusėje (nuo Zapyškio iki Virbalio) ribos nesutapo su kalbinėmis ribomis. Nusistojusi Žemaitijos siena buvo Nevėžio upė aukščiau Krekenavos, toliau pasukant į rytus šiauriau Baisogalos, o Šeduvą ir Pakruojų su visu Upytės aps. paliekant Trakų vaivadijos pusėje, vis einant tiesia linija į šiaurę ligi Kuršo.

Dėl Žemaičių žemės priklausomybės Vytautui ir Jogailai dar ilgokai teko tąsytis su ordinu. Šitas sunkiai išsprendžiamas klausimas, dėl kurio ordinas tarėsi tiek daug neteisybių ir skriaudų iš pusbrolių patyręs, buvo viena iš svarbiausių priežasčių ir vad. ‘ didžiojo karo ’ su kryžiuočiais, pasibaigusio Žalgirio laimėjimu.

Lemiamos kovos dėl Žemaičių priklausomybės. Kadangi Torunės taikoj Žemaičiai tebuvo palikti Vytautui ir Jogaliai tik iki jų gyvos galvos, o paskui turėjo sugrįžti ordinui, dar buvo kovojama 11 m. iki Melno taikos, kuri penkiems amžiams nustatė pastovią Žemaičių vakarinę sieną. Kai ordinas savinosi visą Nemuno žemupį ir įrodinėjo, jog ten buvusios D.L.K. pilys nebepriklausė Žemaitijos sričiai, kilo su ordinu naujas ginčas, kuris Vytautui sudarė daug rūpesčio. Imp. Zigmantas Liuksemburgietis siuntė savo arbitrą B. Makrą, kuris turėjo išspręsti Žemaitijos ribas Nemuno žemupyje ir duoti atsakymą, ar Klaipėda įeina į Žemaitijos plotą. Besitęsiantis ginčas buvo perkeltas Konstancos susirinkiman. Nors tas susirinkimas iš esmės neišsprendė Žemaitijos priklausomumo ginčo, bet jau buvo didelis žingsnis pirmyn, kad ne ordinui, o šitoje kovoje prieš kryžiuočius nuo seno iš vien veikiantiems pusbroliams Vytautui ir Jogailai buvo pripažinta teisė krikštyti Žemaičius ir ten steigti vyskupiją. Ten žemaičių krikšto reikalais pusbroliai trumpai jau buvo pasirodę 1413.XI.

Dar kelis kartus (Veliuonoje, Gnievkove ir kt.) pusbroliai vis nesėkmingai derėdavosi su ordinu. Žemaičių netekimas ordinui atrodė tiesiog didelė nelaimė, kurios iš visų jėgų reikėjo vengti ir už Žemaitijos atgavimą kovoti. Tuo klausimu naujos medžiagos duoda neseniai išleistieji ordino generalinio prokuratoriaus pranešimai (iš Romos). Su nesłepiamu džiaugsmu kryžiuočiai sutiko žinią, kai 1418 kelių Žemaitijos sričių gyventojai, pasipriešinę naujovėms ryšium su krikštijimu ir parapijų steigimu, sukilo, išvarė kunigus ir bandė grįžti prie senovės. Šitame sukilime, kurį Vytautui įsakius jo pareigūnai griežtomis priemonėmis užgniaužė, turėjo prisidėti ir ta priežastis, kad Vytautas savo ištikimiems bajorams buvo užrašęs naujų žemių su jose sėdinčių valstiečių pareigomis (Z. Ivinskis, Geschichte des Bauernstandes in Litauen, 1933, 94-106).

Įkyri Žemaičių byla vilkosi tolyn. Gavęs abiejų pusių įgaliojimus, imp. Zigmantas 1420.I.6 Breslave pripažino Žemaičius po pusbrolių mirties ordinui, o ordino nuo 1412 ginčytas sienas (Nemuno krantus) tuojau pat jam priskyrė. Vytautas perpyko ant imperatoriaus. Jam atmokėjo už tokį sprendimą, pasiųsdamas husitams paremti Žygimantą Kaributą, o pačiam imperatoriui ilgame rašte įrodinėjo, jog aukštaičiai ir yra ta pati tauta, ir gyventojai kalba ta pačia kalba (quia totum unum est, terra una et homines uni, Cod. ep. Vitoldi 467). Vytautas toliau įrodinėjo, jog jis dėl to ir savo titule Žemaitijos atskirai neminįs. Šiaip jau D.L.K. vėliau savo titule Žemaitiją dažnai paminėdavo.

Trečią kartą po Torunės taikos pusbroliai vėl mobilizavosi 1421, nes ligtolinės derybos Žemaitijos ir kitų sienų klausimu vėl buvo

privedusios prie krizės. Tik 1422 Melno taika Žemaitijos klausimą užbaigė. Kryžiuočiai dar paskui tikėjosi, Romos kurijai padedant, tą taiką revizuoti. Po Vytauto mirties dar Švitrigaila pažadėjo kryžiuočiams teritorinį ryšį su Livonija per patį Palangos pajūrį, nes minima trijų mylių juosta, turinti atitekti ordinui. Ordinas, pačių jo gynėjų žodžiais Konstancos susirinkime, tikrai laikė Žemaičius 'lyg (slidų) ungurį už uodegos' (Cod. ep. Vitoldi 999). Kai toji žemė, nežiūrint didelių diplomatinių pastangų (ilgai popiežius ir imperatorius stovėjo kryžiuočių pusėje) ir ankstesnių, ištisas generacijas nusitęsusių karo žygių, 'išslydo' iš kryžiuočių, jau jos niekada nebebuvo galima sugrobti. Dar paskutinis ordino magistras Albrechtas, tapęs pasauliniu Prūsų kng., rodė ypatingą dėmesį Žemaitijai, palaikė su jos bajorais artimą kontaktą ir uoliai skleidė protestantiškąją krikščionybės formą, turėdamas mintyje tapti bent D.L.K. (Wł. Pociecha, Królowa Bona, III 1948). Naujųjų Prūsijos valdovų dėmesys Žemaitijai nenutrūko ir vėliau. Net per paskutinįjį Lenkijos ir Lietuvos dalijimą (1795) Prūsų Fridrichas Wilhelmas II, gavęs visą Sūduvą, taikstėsi ir į Žemaitiją. Tik carė Kotryna II kietai buvo įsitikinusi, jog ji tėra vienintelė teisėta paveldėtoja visų kitų D. L. K-tijos žemių. Žemaitijos sienos nebepakito iki I pas. karo, nors ilgai dar XVI-XVII a. vis reikėdavo sudarinėti komisijas tiksliai Žemaitijos ir Prūsų sienoms nusmaigstyti ar pasienio konfliktams išaiškinti (žr. Katyčiai). Tuo klausimu Karaliaučiaus (dabar Göttingene) archyve yra įdomios medžiagos. Per I pas. karą, kai dar vokiečių frontas prieš rusus ėjo Dubysos linijoje, tuoj atsirado Vokietijoje įvairių projektų ir spaudoje surašytų planų, kaip naudingiau ir tiksliau Žemaičių 'tiltą', jungiantį reichą su Pabaltijo (estų, latvių) vokiečiais riteriais, įglausti į padidintus Rytprūsius (M. Urbšienė, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, 1939). Bet 'žiaurūs ir kieto sprando žemaičiai', kaip Konstancoj kryžiuočių atstovas skundėsi (Cod. ep. Vitoldi 1034), paskutinį kartą tapo kolonizacinių planų auka tik Ostlando komisariato metais.

Nuo ordino tiek daug kentėjusi ir Lietuvos valdovų politikoje su juo specialią rolę suvaidinusi Žemaitija, kurios socialiniai ir kultūriniai santykiai turėjo skirtumų nuo kitų 'tikrosios Lietuvos' (Lithuania propria) žemių (Trakų ir Vilniaus vaivadijų), iš D.L.K. gavo sau privilegijų kokių neturėjo kitos lietuvių žemės.

L i e t u v o s v a l d o v ų p r i v i l e g i j o s. Vytauto D. lanksčioje politikoje su kryžiuočiais žemaičiams buvo tekę pakelti dvi ordino okupacijas, tačiau šis Kęstutaitis ne tik apgynė Žemaitiją nuo kryžiuočių, bet pirmasis 1413 tam kraštui suteikė ir privilegiją. Jos tekstas dingo. Apie jos turinį tegalima patirti iš Kazimiero privilegijos Žemaičiams 1441. Toji privilegija buvo rasta Že-

maičių žemės pilies teismo 1661.V knygose (K. Jablonskis, Praeitis, II 1933, 423-427). Iš ten matyti, kad žemaičiai tada gavo ' laisves ir malones ', kurias turėjo ' prakilnaus valdovo Kazimiero dėdės ' (Vytauto) laikais. Nuo pat pradžių iki pačių vėliausių bendros respublikos laikų Žemaičių privilegijoje kartotas posakis, jog niekas negalįs žemaičiams prikišti, kad jie ' kalaviju ir karu esą nugalėti, prijungti ir priversti paklusnuman '. Kiekvienas naujas valdovas turėjo vis tvirtinti, jog Žemaitija yra gera valia prisijungusi.

Žemaitijos privilegija rodo, kaip jos kilmingieji brangino savo medžioklės laisvę. Jie gavo teisę ir toliau laisvai medžioti, išskyrus Vytautui rezervuotąsias vietas. Kai aukštaičių žemėje buvo gana daug D.L.K. dvarų, Žemaitijoje ilgai tebuvo žinomi (dar XVI a.) tik keturi valdovo dvarai (Z. Ivinskis, D.L.K. ekonominė politika, Lietuvos Praeitis, I,1940, 23). Valdovo dvaruose buvo sunki prievolė vasaromis — šienapiūtė. Žemaičiai gaudavo teisę nepiauti šieno D.L.K. labui, jei ' jie Vytauto laikais nešienavo '. Tokių pat laisvių buvo numatyta ir pilių statymo bei jų priežiūros darbuose, nes ir čia laikytasi Vytauto įvestosios tvarkos.

Žemaitijoj buvo daugiau laisvų ūkininkų. Smulkieji bajorai (žr. žemiau Liauda) turėjo giminysčių su tokiais ūkininkais. Žemaitijoj labiausiai buvo žinoma ir atskira valstiečių rūšis — vad. veldamai. Ir teisinėje srityje iš Vytauto žemaičiai buvo gavę laisvių, nes jis pasižadėjo ' už Nevėžio ' (į Žemaitiją) nesiuntinėti savo teismo anstolių. Kai D.L.K. Aleksandras 1492 tvirtino Žemaičių privilegiją (Zbiór praw litewskich 1841 — ten ir vėlesnės Žemaitijos privilegijos), kurioje pakartojo eilę senųjų punktų, pažymėjo taip žemaičių visada labai brangintą teisę — sau pasirinkti krašto seniūną. Žemaičių privilegijas tvirtino 1507 Žygimantas Senasis (F. Leontovič, Akty Lit. Metriki, I: 2, 1897, 197-200), 1545.IX.7 ir 1569 Žygimantas Augustas (M. Liubavskij, Očerk istoriji Lit., rusk. gosudarstva, 1910). Taip pat yra žinomi tekstai Henriko Valois ir Zigmanto Vazos (1588.IV.18), nes ir po Liublino unijos Žemaičiai rūpestingai saugojo savo žemės laisves. Krašto bajorai rinkdavosi sau patys seniūną, kurį D.L.K. teturėjo tik tvirtinti. Saugodami tą savo teisę, žemaičiai yra turėję Raseiniuose, kur jie rinkdavosi į savo žemės seimelius, gana triukšmingų scenų (K. Avižonis, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, 1940, 192).

Kadangi, palyginti, didelė Žemaičių žemė nebuvo padalyta į apskritis (pavietus), kaip D.L. K-tijos vaivadijos, jos dalyvavimas bendrosios respublikos gyvenime, ypač per seimus, negalėjo būti intensyvus. Raseiniuose susirenkančiame bajorų seimelyje, kaip Lietuvos Statutas garantavo, būdavo išrenkama ne tik krašto seniūnas, bet ir žemės teisėjas, vėliavininkas, raštininkas ir kiti parei-

gūnai. Kad ir su smulkiais netikslumais pilną Žemaitijos seniūnų sąrašą yra davęs J. Wolff (Senatorowie i dygnitarze W. K. Litewskiego 1386-1795, 1885). Apie pirmuosius Žemaitijos seniūnus tikslesnių duomenų žr. LE (Galminas Nodubaitis, Kęsgailos). Į bendrą seimą žemaičiai rinkdavo tik du atstovus.

Kultūriniai santykiai Žemaitijoje iki XVIII a. Kad krikštijimo monopolį kietai pasisavinęs Kryžiuočių ordinas tapo ir svarbiausia kliūtimi žemaičiams laiku priimti krikštą, Konstancoje kalbėjo ne tik pati žemaičių delegacija, bet ir kritiški to laiko kronikininkai (pvz., Dietrich von Niem). Žiaurūs ordino karai netiko apaštalavimo uždaviniams vykdyti, nes ordinas pirmoje vietoje buvo pastatęs krašto okupavimą. Po ilgų karų Žemaitija buvo labai sunaikinta. Per eilę generacijų trunkanti kova buvo tikrasis kultūros stabdis. Žemaitija ilgai buvo laikoma labiau atsilikusi nuo kitų ' Lithuania propria ' žemių. Čia negalėjo prie pilių išaugti žymesnių miestų, kaip jie jau XIV-XV a. buvo žinomi kitur Lietuvoje. Tad iki XVII a. Gerhardo Mercator žemėlapių aprašuose vis buvo kartojama, jog Žemaitija neturinti jokių miestų nei mūrinių pilių (Oppidum nullum habet, non arcem). Lyg atitaisydamas klaidinančias žinias, žinomasis didysis kng. Radvilo žemėlapis davė ir apie Žemaitiją rūpestingesnį tekstą (liet. vert. Andrius, Aidai 10,1952,449).

Nors Žemaitijoje jau 1417, Konstancos susirinkimo pavedimu, buvo įkurta Medininkų vyskupija, kurią pop. Martynas V 1421 patvirtino, tačiau pati christianizacija ir bažnyčių statymas ėjo labai palengva. Pvz., per Kazimiero valdymo pusšimtį (1440-92) tebuvo pastatytos vos 5 bažnyčios (Alsėdžial, Krakės, Pašvitinys, Šiauliai, Šiluva), XVI a. viduryje didelėje Žemaičių diecezijoje tebuvo 38 bažnyčios. Ilgai srityje nuo Kauno iki Veliuonos nebuvo jokios bažnyčios, nes Vilkijos bžn. tebuvo pastatyta 1542. Ypač Žemaitijos vakarinėje dalyje (Palanga. Darbėnai, Laukžemis, Kretinga, Salantai, Kartena, Kuliai, Gargždai, Vėžaičiai, Veiviržėnai, Plungė, Notėnai, Gintališkė), kuri buvo priklausiusi ordino kovų laikais susidariusiam dykros masyvui, bažnyčios tebuvo pastatytos katalikybės restauracijos laikais (XVII ir XVIII a.). Tad suprantama, kad XVI a. tokiose periferijose žymiai ilgiau laikėsi pagonybė. Pagal jėzuitų šaltinius, pasitaikydavo žmonių, kurie iš viso savo gyvenime niekada nebuvo matę katalikų kunigo. Kai apie 1530, priėmus Liuterio mokslą kaimyniniuose Prūsuose, pirmieji protestantizmo ženklai pasirodė ir Žemaitijoje, daug įvairių šaltin'ų iškėlė žemaičių pagonybę ir jų prietarus. Tie nuolat kartojami ir iš kronikų (Dlugošo, Strijkovskio) nurašinėjami posakiai su perdėjimais dar XVII a. buvo perkeliami visam Žemaičių kraštui. Daug klaidingų duomenų yra pateikęs

J. Łasicki (žr. žemiau). Ligi šiolei per kelis šimtmečius vis klaidingai Žemaičiams buvo priskiriamas ir 1583 jėzuito J. Lavinskio apie Žemaitkiemio sritį surašytas platus pranešimas. Paminėti tekste vietovardžiai (Vidiškiai, Balninkai) nekelia jokių abejonių, kad šitas pranešimas ' ex missione Žmodecensi ' teliečia vietoves į šiaurės rytus nuo Ukmergės, nors kritiški teksto leidėjai (Monum. Poloniae Vaticana, VI 770-775) dar kartą 1938 jį priskyrė žemaičiams, kaip jau buvo daręs 1768 Lietuvos jėzuitų istorikas St. Rostovskis.

Nuo XVII a. taip pat klaidingai kartojama, jog protestantizmo poveikyje Žemaitijoj bebuvę likę tik 7 kunigai (Z. Ivinskis, Aidai 9, 1955; 4, 1956). Iki XVI a. vidurio, kaip rodo ilgas M. Mažvydo skundas pačiam hercogui Albrechtui, jo parapijiečiai iš Ragainės dar važinėdavo į atlaidus Žemaitijon net iki Švėkšnos, Šiluvos, ir Veliuonos (J. Gerullis, Tauta ir Žodis IV, 1926, 428). Bet protestantizmo banga buvo gana stipriai užliejusi Žemaitijos bajorų kiemus. Kai vysk. M. Giedraitis, antrą kartą ' krikštijo ' Žemaičius, vis dar ilgai XVII a. laikėsi nemaža kalvinų zborų bžn. ir mokyklų, apie kurias, kaip ir aplamai apie Žemaitijos švietimą, įdomios medžiagos surinko J. Lukaszewicz (Historya szkól w Koronie i W. K. Litewskim I-IV, 1849-51).

Kai protestantų ir katalikų kovų laikotarpyje Vilniuje ir daug kur D. L. K-tijoje kūrėsi spaustuvės, Žemaitija tuo atžvilgiu liko užkampis, ir čia tik XIX a. tegalima aiškiai nustatyti pirmųjų spaustuvių pėdsakai. Iki XVII a. pradžios Žemaitijoj nebuvo dar jokio vienuolyno. Tik nuo 1602 kūrėsi pirmieji pranciškonai (žr. Kretinga), vėliau jėzuitai (žr. Kražiai, Pašiaušė), kurie savo pirmąsias misijas Žemaitijoj buvo pradėję vysk. M. Giedraičio vyskupavimo pirmais metais (1576). Vėliau (XVII a.) Žemaitijoj įsikūrė domininkonai (žr. Raseiniai, Žemaičių Kalvarija) ir eilė kt. vienuolynų, kai likučiai liuteronų miesteliuose ir nedaugelis kalvinų bažnyčių beliko tik įdomiu priminimu apie protestantizmo amžių Žemaitijoje. Ypatingai dėka vienuolynų, kurie ir žmonių (t. y. žemaičių) kalba apaštalauti labiau rūpinosi negu kunigai parapijose, į kurias vis dar patekdavo iš Lenkijos (Mozūrų ir Palenkės) lietuviškai nesimokančių ' nebylių apaštalautojų ', prasidėjo tikrasis Žemaičių krikščioninimas bei kultūrinimas per atlaidus, misijų dienas, rekolekcijas, vienuolynų ir parapijų mokyklas. Tad jau XVIII a. buvo kalbama apie ' Šventąją Žemaitiją ', kaip matyti iš domininkono W. W. Bagińskio 1780 surašyto Žemaitijos aprašymo (Atheneum, 1845, IV). Tačiau ir XVII-XVIII a., kaip liudija įvairios šaltinių nuotrupos ir pasitaikančios nuncijų reliacijos, Žemaitija liko patriarchalinių ir gana konservatyvių formų kraštas: vis buvo minima

įvairių pagoniškų prietarų, apie kuriuos užsimindavo ir Žemaičių vyskupijos sinodai. Keleiviui Žemaitija sudarė savotišką egzotiką, paįvairintą gausiais pakelių kryžiais, koplytėlėmis. Tokių kelionių aprašymų iki pat XIX a. galo yra daug išspausdinta įvairioje periodikoje (žr. L. Finkelio ir St. Baltramaičio bibliografiją).

Su švedų karu (1654), po kurio sekė Maskvos įsiveržimas Lietuvon, prasidėjo didžiosios žemaičių nelaimės, kurios jų nepaleido iki pat baisiojo maro 1710-11. Ano meto švedai, greitai okupavę visą Žemaitiją, nežiūrint 'unijos' (žr. Kėdainių sutartis), elgėsi gana žiauriai ir teriojo gyventojus. Sunaudodamas gana daug įvairių ir iki šiol nespausdintų šaltinių J. Morzy (Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II połowie XVII wieku, 1965) priėjo gana liūdnų išvadų apie labai didelius D. L. K-tijos gyventojų nuostolius XVII a. antroje pusėje. Tada labai nukentėjo ir Žemaitija. Jeigu iki 1650 Žemaitijoj 1 km^2 buvo skaičiuojama 19 gyventojų, tai po 20 metų ten trūko 35—46% gyventojų. Didžiojo Šiaurės karo įvairių kariuomenių teriojimai ir anas maras, nuo kurio daugiausia nukentėjo Žemaitija, dar labiau išretino gyventojus. Ištisi kaimai buvo likę tušti. Tačiau žemaičiai nesidavė priveikiami, ir jau XVIII a. galo statistikos rodo gyventojų prieauglį (Z. Ivinskis, Aidai 3 1950).

Žemaičiai po rusų jungu. Nuo 1795 padalijimo Žemaitija dalijosi bendru D. L. K-tijos lietuvių žemių likimu iki pat nepriklausomybės dienų. Per padalijimą visa Žemaitija atiteko Rusijai. Kai 1843 buvo pertvarkoma visa 'šiaurės vakarų krašto' administracija, iš Vilniaus gubernijos buvo atskirtos 7 vakarinės apskritys ir tuo būdu sudaryta iki I pas. karo išsilaikiusi Kauno gubernija, kurios didelę dalį sudarė Žemaitija. XIX a. Žemaičiai aktyviai įsirašė į Lietuvos istoriją. Kai Vilniaus universiteto rūpesčiu Žemaitijoj galėjo būti išlaikoma eilė Edukacinės komisijos suorganizuotų ir finansuotų mokyklų, kultūriniam krašto pasireiškimui susidarė sąlygos. Savo ankstyvu ir originaliu lituanistiniu sąjūdžiu to krašto bajorai parodė Žemaičių žemės veidą nauja forma. 1830-31 sukilimas, kuriame Žemaičių bajorai neišsiskyrė iš bendrųjų politinių unijinių reikalavimų, stipriai apardė žemaičių bajorų kultūrinius polėkius. Vysk. M. Valančius iškilo ne tik tikruoju krašto švietėju su labai gausiu parapijinių mokyklų tinklu ir suaugusiųjų švietimu, bet ir didžiuoju žemaičių blaivintoju (blaivybės brolijos). Bet tas didžiulis darbas po 1863 sukilimo buvo sugriautas. Tačiau XIX a. viduryje 'trijų didžiųjų žemaičių' (S. Daukanto, L. Ivinskio ir M. Valančiaus) veikla turėjo didelės reikšmės tolimesniam lietuvių tautos sąmonės brendimui. Knygnešių laikotarpyje Žemaitijai, kaip Paprūsės kraštui, teko suvaidinti ypatingą rolę. 1869-70 pagarsėjusioje pirmoje knygnešių byloje daugiausia nuken-

tėjo Žemaitijos klebonai ir kunigai, kurie platino Tilžės klebono Zabermano vardu išspausdintas Valančiaus knygutes. Antirusiškoje ir antistačiatikiškoje dvasioje užgrūdinti žemaičiai nė iš tolo nepasidavė rusinimo pastangoms, nors Muravjovo įpėdiniai griebėsi visokių priemonių. Tad suprantama, kodėl Žemaitijoj pagarsėjo dvi vietos (Kražių skerdynės; Kęstaičiai), kur gyventojai iš visų jėgų priešinosi rusų kėslams.

Nepriklausomos Lietuvos gyvenime Žemaitijoj ėmė nykti senieji patriarchaliniai santykiai. Naujai kuriamos įstaigos, gyventojų kilnojimasis, tarnavimas kariuomenėje kitose Lietuvos dalyse ir kitos aplinkybės pamažu prisidėjo prie niveliavimo atskiro žemaičių kultūrinio veido, kaip jį dar tremtyje gyvai pavaizdavo savo atsiminimuoe Ig Končius (Žemaičio šnekos).

GAIŽUVA

Gaižuva (istoriniuose šaltiniuose Gesovia, Gesowe, Gaysow,- Geisouwe, Goysow) XIV a. lietuvių gyvenama sritis Dubysos žemupio kairiajame krante (prie Nemuno). Daug kartų tos srities sodybos buvo kryžiuočių naikintos. Pirmą žinią paduoda Dusburgas 1292; po dvejų metų riteriai vėl lanko Gaižuvą. Dažnai toji sritis minima kartu su Paštuva (šiapus Vilkijos prie Nemuno). Po Strėvos kautynių 1348 magistro Dusemerio kariuomenė naikino Ariogalos, Pernaravos, Paštuvos ir Gaižuvos žemes. 1352 Winrich Knipprode nusiaubė Ariogalos, Raseinių, Paštuvos ir Gaižuvos plotus. 1364 jis vėl atlankė panemunę, nuo Kulautuvos pasiekdamas ir Paštuvą su Gaižuva, kitais metais vėl Gaižuva kentė kryžiuočių užpuolimą. 1370, 1372 ir 1376 Knipprode arba jo maršalka plėšė Gaižuvą. Ji XIV a. turėjo apimti didelę teritoriją. Lietuvos kelių aprašymuose yra pažymėti per ją praėjimai. XVI a. panemunės girių aprašymuose minimi Gaižuvos kaimai, tačiau į apskritį išsivystė ne Gaižuva., bet Veliuona, kur buvo stovėjusi pilis ir didžiojo kunigaikščio dvaras. XVI a. buvo jau skiriamos Didžioji Gaižuva ir Mažoji Gaižuva (Gaižuvėlė) prie Nevėžio, šalia Panevėžiuko. Gaižuvos sritis susiaurėjo. Ją beprimena 4 km į šiaurės vakarus nuo Vilkijos Gaižuvos dvaras ir giria, kurie ilgai priklausė Veliuonos valsčiui.

DUBYSOS ISTORIJA

I s t o r i j a. Dubysos vardas istorijos šaltiniuose minimas tik 1358, bet jos paupių žemės (Ariogala, Betygala) dokumentuose

figūruoja jau 1253. Jau nuo XIII a. galo D. pakraščiai buvo kryžiuočių naikinimų objektas. Gynimasis nuo priešų sudarė visą piliakalnių sistemą Dubysos pakraščiais, pradedant Bubių piliakalniu ir baigiant Seredžiaus Palemono kalnu. Prieš lietuvių Peštvės (Pistos) pilį (Palemono kalną) prie Dubysos buvo 1336 upės žiotyse saloje pastatytas Marienburgas. Nuo šitos vietos iš Dubysos žiočių yra Lietuvos kelių aprašymuose (Wegeberichte 32, 33) nužymėta keliai aukštyn į Dubysos pakraščius. XIV a. gale Dubysos žiočių sala (Dubissenwerder) tapo daugelio svarbių politinių derybų vieta. 1382.X.31 Lietuvos kunigaikščiai su ordino valdininkais ten surašė tris dokumentus. 1385.IV.21 did. magistras « pagal seną pirmatakų paprotį » sutiko Jogailai atvažiuoti Dubysos salon ir iš ten (V.30) davė jam raštą. Ir Vytautas keliais atvejais, susivažiavęs su ordino valdininkais Dubysos saloje, mainė ten belaisvius. 1393.VIII.15 ir 1395.VI.24 tarėsi tuo reikalu saloje did. kunigaikštis su vokiečiais. 1396.VIII.22-28 ten vyko nesėkmingos taikos derybos tarp Vytauto ir ordino. Kaikas yra linkęs manyti, kad ir Salyno amžinoji taika 1398 yra buvusi vienoje iš prie Dubysos žiočių esančių salų. Bet Salynas, berods, turi būti lokalizuojamas už Kulautuvos priešais Riogliškius. Ir toliau Dubysos saloje keičiami belaisviai (1402.IX.29), vedamos derybos (1403.IX.8). Laimėjęs trečiu atveju Žemaičius, ordinas prie Dubysos žiočių pasistatė (1406-1409) pilį. 1416 čia vyko ordino ir Vytauto suvažiavimas.

Pati Dubysos upė buvo naudojama ir plaukiojimui. 1413 Vytautas ir Jogaila vyko Dubysa Žemaičių gilumon jų krašto reikalais. XVI a. ir toliau Dubysa buvo naudojama susisiekimui. XVI-XVII a. ji tarnavo sielių plukdymui. XVI a. Dubysos pakraščiai yra tirštai gyvenami. Pagal 1528 kariuomenės sąrašą vien Ariogalos sritis turėjo statyti 77 raitininkus, o vienas " arklys " buvo reikalaujamas nuo 8 tarnybų (" službų ") ; 1567 sąrašu Ariogalos sritis statė 137 arklius, Raseinių 172. Dubysos krantais tada jau buvo daug kaimų ir sodybų.

LIAUDA

Liauda vardas Nevėžio deš. kranto bajorkaimių, labiausiai aptinkamų Pociūnėlių-Dotnuvos ruože (Kėdainių aps.). Apie Liaudos bajorus gana daug duomenų pateikia XVI a. galo Raseinių žemės teismo aktai, pirkimo-pardavimo ir kt. dokumentai. Tada platus ruožas Nevėžio deš. kranto bajorų. kurie priklausė į tolį nusidriekusiam Veliuonos vls. (žr. J. Jakubowski, Mapa W. Ks. Litewskiego w połowie XVI w., I, 1928) buvo vadinami Liaudos Aktuose

paprastai yra rašoma ' w Liawdzie ', ' v Laudach ', ' Laudanskoje imienije ', ' Liavdevski dvor ' ir kt. Tas pavadinimas pradžią yra gavęs nuo upelio Liaudė (Baisogalos bei Surviliškio vls., Kėdainių aps., ir Krekenavos vls., Panevėžio aps., Nevėžio deš. intakas). Liaudos dvarą ir jo laukus A. Salys lokalizuoja netoli Pociūnėlių (į vak. nuo Krekenavos) bažnytkaimio. Yra galima, kad dar buvo ir kitas Liaudos dvaras. Pačių Liaudos ruožo bajorkaimių (Akalicos) kilmė yra bandyta įvairiai aiškinti. Arčiau istorinės tikrovės yra H. Lowmiański, kuris iškėlė samprotavimą, jog toji smulki akalicinė bajorija yra buvusi pasodinta D.L.K. dar XIV a., kai vyko nepaliaujami karai su kryžiuočiais. Jai buvo skirta pastoviai saugoti ir ginti panemunių pilis. Kada kryžiuočiai ištisai sunaikino Nemuno deš. kranto sodybas iki pat Veliuonos, Liaudos ir Dotnuvos ruožų bajorai sudarinėjo reikiamas pilių įgulas. Iki pat XVIII a. tie bajorkaimiai pasiliko uždari sodybų plotai, priklausę į senąjį Veliuonos vls.

SŪDUVIAI

Sūduviai viena iš vakarinių baltų kilčių, priskiriama prūsams ir išnaikinta XIII a. gale karuose su Vokiečių ordinu, Lenkija ir Volinijos-Haličo kng. Sūduviai nespėjo žymiau pasireikšti vien todėl, kad rašytuose šaltiniuose jų minima istorija yra užsibaigusi per trijų šimtmečių laikotarpį. Pirmąją žinią apie sūduvius paduoda graikų geografas C. Ptolemėjas. Jis paminėjo ' Galindai kai sudinoi ', kurie po 1000 m. Petro Dusburgiečio kronikoje užrašyti kaip ' Galindite ' ir ' Sudowite '. Rusų šaltiniai sūduvius užrašė jotvingių vardu. Pirmoji tikra žinia yra Nestoro kronikoje 983. Paskutinį kartą sūduviai minimi 1282-83, kai Lietuvoje savo valdymą užbaigė Traidenis. Bet ir tame trumpame laikotarpyje dėl šaltinių trūkumo, jų painiavos, sūduvių vaidmuo tarp kaimynų nėra užtenkamai išryškėjęs. Žinias apie sūduvius tėra palikę jų priešai, suinteresuoti jų žemės užkariavimu. Tad duomenys apie sūduvius, jų vardą, krašto ribas ir politinius santykius istoriografijoje ilgai kėlė daug painiavos. Per paskutinį šimtmetį M. Toeppeno, J. Sembrzyckio, H. Łowmiańskio, St. Zajączkowskio, A. Kaminskio ir kt. tyrinėjimai sėkmingai išnarpliojo daug neaiškumų. Paskutiniame dešimtmetyje lenkų pradėti sūduvių pokristinio geležies amžiaus kultūros kasinėjimai davė vertingos medžiagos sūduvių kultūrai pažinti. Intensyviai sūduvių žemes kasinėja Jerzy Antoniewicz ir jo mokiniai, o jų darbo rezultatai pastoviai skelbiami Rocznik Białostocki (I-III 1962).

S ū d u v i ų p a v a d i n i m a i š a l t i n i u o s e. Įvairūs kair. Nemuno ploto gyventojų vardai rusų, lenkų, Ordino ir lietuvių (Mindaugo donacijose) šaltiniuose ilgai buvo sunkiai suderinami.

Rusų metraščiai sūduvius pirmieji vadina ' Jatviagi '. Ipatijaus kronikoje, kuri daugiausia duoda žinių apie jotvingius, sutinkamos įvairios rašybos formos (Jatviagy, Jatvezie, Jatviezie, Jatviažin, zemlia Jatveskaja, na zemliu Jatviažs'kuju ir kt.). Lenkai pradžioje turėjo kitą vardą. Jų lotyniškieji šaltiniai (ypač mozūrų) šitą savo šiaurės rytų kaimyną, gyvenantį prie didžiųjų girių deš. Narevo upės pusėje, vadino Pollexiani. Kronikininkas V. Kadłubek juos priskiria prie prūsų : ' sunt autem pollexiani, Getarum seu Prussorum genus ' (Mon. Pol. Hist. II 421). O pats kraštas XIII a. vidurio dokumentuose figūruoja kaip ' Polexia '. Tuodu vardai galėtų būti sulotyninti iš lenk. Polesie ' pagirys ' ir Polesianie ' pagirėnai '. Taip jau aiškina XVI a. lenkų istorikas M. Kromer. Bet jis kartu pateikia ir kitą aiškinimą : Podlasze (Podlasse, quasi Lachis, hoc est Polonis finitimum). Pastarasis aiškinimas atrodo tikresnis. Mat šį vardą kaip tik mini ir daug senesnė Ipatijaus kronika. Joje skaitome, kad lenkų karalius Boleslovas Drovusis 1264 ' iš šaknų Podliašėje (s Podleša) išnaikinęs jotvingius '. Kalbiškai rus. Podliaše neatskiriama nuo taip pat rusiško lenkų pavadinimo liach (iš prarusiško *lęchū, kuris lietuvių kalbon paskolintas kaip lenkas) ir lietuviškai reiškia ' Palenkė '. Vadinasi ankstyvųjų lenkų šaltinių sūduvius vadinta pagal lenkišką ar greičiau rusišką jų gyventos kaimyninės srities geografinį vardą. Lenkų kronikos tačiau perėmė ir rusų pavadinimą ' Jatviagi '. Jis įvairiuose lenkų šaltiniuose (Krokuvos kapitulos, M. Lenkijos. Sendzivojo, Traskos analuose. Mon. Pol. Hist. II-III) skirtingai rašomas : Jazvudite, Iazvizite, Jazvizite, Yazvizite, Iacuizite, Iaczuizite, Jazvindite. Pačią žemę Mozūrijos Zemovitas savo dokumente vadina ' terra Jatwezenorum ', 1260 sutartyje su Ordinu — ' terre Getuizintarum '. Dlugošas nuolat vartojo vardą Jaczwingi, tik dviem atvejais skirtingai užrašydamas (Jathwingi, Iaroczones). Iš Lenkijos šis sūduvių pavadinimas pateko į V. Europą ir Romos kuriją. XIII a. vidurio popiežių dokumentuose sūduviai vadinami : Jentuesones, Jentuosi, Jacintiones, Jatuenzeni, Jatuerzani, Jatacrzones. Pačiam sūduvių kraštui popiežių dokumentuose duodamos tokios lytys : terra Jatwesouie, Gzetuesia, Gzestuesia, Getuesia, Getvesia. Šita lytis (Getwesia) sutinkama ir čekų karaliaus Otokaro II dokumente kryžiuočiams (1267).

Ordinas sūduviams turėjo kitą pavadinimą kaip rusai ir lenkai. Petras Dusburgietis juos vadina Sudowite, jų žemę išskaičiuodamas tarp dešimties kitų prūsų kilčių ; Sudowia, in qua Sudowite.

Nebėra jokios abejonės, kad sūduvių kiltis ir jų kraštas, nors buvo slavų šaltiniuose ir Romos kurijos dokumentuose įvairiais vardais vadinamas, yra ta pati ir viena giminė. Chronologiškai sūduvių ir jotvingių vardai niekada šaltiniuose nepasirodė vienu laiku. O tai būtų tikrai atsitikę, jeigu sūduviai ir jotvingiai būtų reiškę dvi giminingas kiltis, o ne vieną ir tą pačią giminę. Kad tie vardai XV a. pradžioje buvo virtę sinonimais, vienu iš stipriausių įrodymų laikomas imp. Zigmanto Liuksemburgiečio Breslavo 1420 sprendimo teigimas ' Suderlandt alias Jetuen '. 1421 imperatorius teigė ordino didžiajam magistrui, jog sūduvių ir jotvingių žemė yra tas pats (' terra Sudorum et Iacuitarum, quod idem est').

Du Mindaugo donaciniai dokumentai Livonijos ordinui (1253, 1259), kurių ir antrojo (1259) autentiškumą K. Maleczyńskis tarėsi naujai įrodęs, sūduvių žemei duodamas ketvirtas pavadinimas Dainava — Deynowe, Dainowe, Denowe. 1259 dokumentas Dainavą tapatina su jotvingiais (' Denowe tota, quam etiam quidam Jetwesen vocant ', Preuss. Urkund. I, 2 nr. 79). Jeigu pagaliau šis dokumentas ir nebūtų išėjęs iš Mindaugo kanceliarijos, ir tuo atveju jis gali tarnauti įrodymu, jog sūduvių kraštas buvo vadinamas Dainava. Du XVI a. Lietuvos metraščio kodeksai mini girias ' Deinova Jatvež ' (Pol. Sobr. Russk. Liet. XVII 237, 368).

Visai galimas dalykas, kad pačioje pradžioje tie skirtingi pavadinimai bus reiškę atskirų sričių tos pat kilties gyventojus. Tiksliai to įrodyti dabar nebegalima. XIII—XIV ir XV a. pradžios šaltiniuose tie pavadinimai buvo apibendrinti, nurodant jų tapatybę. Anksčiau sūduvių vardas galėjo reikšti vieną tos kilties šaką, gyvenančią šiaurinėje krašto dalyje. Jau J. Leleveliui buvo atrodę, jog sūduviai ir jotvingiai sudarė ' vieną tautą ', kurios šiaurinė dalis vadinosi sūduviais, o pietinė jotvingiais. Toks tradicinis skirstymas yra nuėjęs per paskutinio šimtmečio istoriją. Tiksliai jo įrodyti nebegalima. Lygiai aiškiai nebenustatoma, kurią sūduvių žemės sritį pradžioje bus reiškusi Dainava, kuri Mindaugo laikais jau buvo virtusi sūduvių sinonimu, kaip Vytauto laikais Jotva ir Sūduva jau reiškė tą patį. Bet tapatybė dar galėjo ir nebūti pilna, kaip pvz. XIV a. pasakymas ' Lietuva arba Aukštaičiai ' negali būti laikomas klaidingu, bet jis ir nėra tikslus. Vėlyvas Jotvos, Sūduvos, Dainavos tapatinimas parodo, jog tie pavadinimai pradžioje nebus apėmę viso sūduvių gyvento ploto.

S ū d u v i ų r i b o s. Šaltiniai neduoda pakankamai duomenų sūduvių krašto sienoms nustatyti. Nei Ipatijaus metraštis, nei Dusburgiečio kronika nenustatė to krašto geografinės padėties; V. Kadłubekas taip pat nenurodė sūduvių gyvenamų vietų. Sunaikinus

sūduvių kiltį, sunkenybės jos ribas išaiškinti tik padidėjo. Pripainiojo ir lenkų istoriografijos didelis autoritetas Dlugošas, kuris daug kartų minėjo jotvingius, nežinodamas, kad jotvingius ir sūduvius reikia tapatinti. Kadangi kronikininko laikais jau nebebuvo sūduvių gyventojų, Dlugošas, panaudodamas Kadłubeką, jotvingius ir Palenkės gyventojus identifikavo. Tad, vartodamas žodį ' Podlachia ', Dlugošas sūduvius lokalizavo prie Drohičino, laikydamas jį jotvingių sostine. Lenkuose nuomonė, jog senosios Sūduvos reikia ieškoti Palenkėje, kuri vėliau buvo vadinama Podliasė (Podlachia) ir kartais painiojama su Pripeties upyno ' Polesie ' (žr. Pagirys — žemiau). XVI a. dar labiau sustiprėjo. XVI a. kronikininkas Kromeris ir Bielskis taip pat tapatino ' Polesiane ' su ' Jazygi ', tuo būdu visą vėlesnę Palenkę laikydami sūduvių žeme. Šitaip sūduviai būtų turėję gyventi net kair. Būgo krante, į pietus nuo Melniko ir Drohičino, ten laikydami eilę savo pilių (Fr. Bujak yra daręs prielaidą, jog XII-XIII a. sūduviai buvo užėmę Drohičino sritį, ir todėl jie vadinosi Pollexiani).

Prisimindami savo XIII a. kng. žygius į sūduvių žemę, lenkai save laikė nukariautų plotų teisėtais paveldėtojais. Nuo XIV a. galo ėjo ginčas su Lietuva dėl šito ploto. Jis paaštrėjo po Vytauto mirties ir baigėsi Palenkės prievartiniu įjungimu į Lenkijos karūną per Liublino uniją (1569). To nesibaigiančio ginčo metu Kromerio kronika labiausiai išpopuliarino, jog Palenkė yra sena sūduvių žemė, o Drohičinas jų sostinė, kaip jau buvo teigęs Dlugošas. Rusų istorikai tai žiniai skyrė daug reikšmės.

Tačiau sūduvių sienas nustatant reikia atsipalaiduoti nuo istoriografijos, atsiradusios ginčų metu, kaip naujai iškėlė Zajączkowskis. Pirmasis istorines sūduvių ribas moksliškai nagrinėjo M. Toeppenas. Sūduvių riboms šiaurėje ir jis ėmė Nemuną, laikydamas šio vidurupį ir žemupio dalį natūralia rytine ir šiaurine Sūduvos siena. Ta tezė pasiliko nepakeista. Tik prie Gardino ir šiauriau jo galėjo sūduviai gyventi ir deš. Nemuno krante.

Kadangi vakarinės sūduvių sienos Toeppenas nebuvo aiškiai išvedęs, — nors ją ir atrėmė į Galindos ir Nadruvos plotus, — J. Sembrzyckis ten įnešė esminių papildymų. Jis padėjo pagrindan natūralines iki mūsų laikų išlikusias sienas (miškus, upes, ežerus). Likusiuose girių masyvuose Sembrzyckis įžiūrėjo skiriamąsias kilčių ribas.

Sūduvių vakarinė siena buvo pravesta krantu Bebro prieupio Luko (vok. Lyk, lenk. Ełk, Łeg), pro šiandienines girias (Baranner Forst, Dombrowsker Forst), toliau kylant į šiaurę palei ilgą ežerų grandinę, besitraukiančią nuo Luko ež. prie Luko miesto, pro ežerus,

vokiškai ir lenkiškai vadinamus Sonnau (Sanowo), Gross Sawinda (Sawinda Wielka), Uloffke (Ulówki), Laschmiaden (Laśmiady), (Gross) Szonstag (Szóstak); nuo šio ež. — giriomis į šiaurę iki ež. Haaszner (Łażno), ir iš čia iki girios Rothebuder Forst (puszcza Czerwonodworska); nuo jos — tiesiai į šiaurę iki Romintos Šilo (Rominter Heide), prasidedančio šiauriau Galdapės ir atsiremiančio šiaurės rytų šonu į Vištyčio ež. krantą. Tokios ribos turėjo būti nuo Galindos ir Nadruvos. Trumpai suvedant, sūduvių ribos ėjo nuo Bebro Luko upe, o nuo šio beveik statmenai traukėsi tiesiai į šiaurę link Galdapės, o iš čia link Vištyčio ežero.

Nuo Vištyčio ež. sūduvių sienų tyrinėtojai — su mažomis atmainomis — sutinka, jog jų sienos ėjo ana riba, kuri 1422 buvo nustatyta Melno taika, pravedant beveik tiesią liniją į šiaurę iki pat Nemuno. Iš Dusburgiečio kronikos matyti, jog šitoje Nemuno dalyje sūduviai buvo tiesioginėje kaimynystėje su deš. kranto Lietuva. Galima tik pagrįstai kelti klausimą, ar čia nužymėtosios Sūduvos vakarų ribos XIII a. nebuvo laiko būvyje išgyvenusios pasikeitimų.

Daugiau neaiškumų yra dėl Sūduvos pietinių sienų, juo labiau, kad jos yra įvairavusios. Iš XIII a. duomenų galima spėti, kad sūduvių žemė tęsėsi į šiaurę nuo per balas tekančio Bebro (Narevo prieupio) aukštupio iki Nemuno prie Gardino. Surinkęs daug šaltinių, H. Łowmiańskis pravedė sūduvių ribas nuo Galindos kiek labiau į rytus, o pietinę jų sieną patikslino Bebru ir Luku, neprivesdamas jos prie Narevo, nes Wizna jau buvo lenkų pilis. Bet anksčiau sūduviai yra gyvenę žymiai piečiau. Pirmykštė aiški jų riba buvo Narevo upė. Net į pietus nuo Narevo, prie kair. prieupio Slinos, yra sūduvių pėdsakų. Iš Volinijos-Haličo ir lenkų žygių aiškėja, jog sūduviai yra gyvenę deš. Narevo pusėje. Po lenkų Kazimiero Teisingojo (1177-94) pakartotinų žygių sūduviai buvo nustumti į šiaurę už Bebro.

Sūduvių vidaus santykiai ir jų politinis likimas. Skurdžios šaltinių nuotrupos priešų, kuriems savo karingumu sūduviai buvo labai įsipykę, neleidžia arčiau įžvelgti jų vidaus gyvenimo. Jų gimininingumą su kitais baltais ir priklausomumą prūsams gali nustatyti tik negausūs kalbiniai duomenys. Dlugošas yra trumpai pažymėjęs, jog sūduviai turėjo didelį panašumą tautiniu, kalbiniu, papročių, religijos ir būdo atžvilgiu su lietuviais, prūsais ir žemaičiais (' Gens Jaczwingorum natione, lingua, ritu, religione et moribus, magnam habebat cum Lithuanis, Pruthenis et Samogitis conformitatem ').

Žemės darbą sūduviai plačiai kultivavo XII-XIII a. Lenkų Kazimiero Teisingojo žygyje prieš sūduvius buvusios sudegintos šventyklos (fana), pilys, sodybos ir klėtys su javais (Kadłubek).

O Ipatijaus kronikininkas stebisi, jog didelė Volinijos Danieliaus kariuomenė ir jos arkliai prisisotinę iš dviejų sodybų, likučius dar sudegindami. Tos pat kronikos duomenys rodo, kad sūduviai vertėsi ir medžiokle, vašką ir kailius naudodami mainų objektu. Per didelį badmetį, kuris 1279 buvo Rusioje, Lenkijoje, Lietuvoje ir Sūduvoje, sūduviai prašė kng. iš Vladimiro (Haličo) parduoti rugių, siūlydami ' vaško, ar voverų, ar bebrų, ar juodųjų kiaunių, ar sidabro '. Kai rašytų šaltinių labai trūksta, iškasenos iš piliakalnių, kuriais yra nusėta Sūduva, galėtų daugiau atskleisti iš sūduvių materialinės kultūros likučių. Dabar sėkmingai lenkų proistorikai iš Balstogės organizuoja plataus masto kasinėjimus Suvalkų aps. (vad. ' Šveicarijoje ' ir kt.), tirdami II-VI a. pilkapius – laidojimo vietas.

Iš politinių santykių ligi XIII a. pradžios apie sūduvius tėra žinomi tik mažai tarpusavio ryšio teturį palaidi faktai, nuogi karo žygių paminėjimai. (Plg. Jotvingiai).

Seniausioje rusų (Nestoro) kronikoje sūduviai pirmą kartą minimi 983. Pasiekęs Būgą (981), Kijevo Vladimiras I už poros metų žygiavo prieš sūduvius, juos nugalėjo ir užėmė jų sritį '. Kai Jaroslavas vėl pasiekė Būgą (1030-31), kaip ir tėvas, 1038 nužygiavo per sunkiai pereinamas girias į deš. Narevo plotus prieš sūduvius. Apie žygius prieš sūduvius yra žinių (Suzdalio kronikoj, Laurentijaus metrašty) iš 1112-1113 m. Nuo XIII a. pradžios su Volinija-Haličo kng. sūduviai turėjo nuolatinių santykių. Tie kng. labiausiai prisidėjo prie jų naikinimo, jų žemę plėšdami ir degindami, anot Ipatijaus metraščio, tuo būdu nenuoramoms ir piktiems jotvingiams labiausiai ' atkeršydami '. Nukariautose sūduvių srityse Volinijos Romanas ir jo įpėdiniai statėsi pilis ir jas kolonizavo. Toje kovoje su Volinija, kurios epizodai nuo 1227 ir 1279 yra atžymėti Ipatijaus kronikoje, sūduviai dažniausiai pasiliko vieni, be kitų baltų paramos.

Labiausiai aktyvus kovoje prieš sūduvius buvo Volinijos Danielius. Prie jo prisidėjo ir lenkai, kurie, vidaus nesutikimų nusilpninti, keliais atvejais (1243, 1244, 1246) buvo patyrę iš sūduvių skaudžių nuostolių. Prieš tai (nuo 1228) jie buvo, kaip Mozūrų kng. sąjungininkai, du kartu kovoję prie Krokuvos. Keletą kartų Danielius (1253 vainikuotas karaliumi Drohičine) vadovavo bendrai lenkų ir Volinijos kariuomenei (1248, 1253, 1254), kuri vis išdegindavo kaimus, daug sūduvių išžudydavo, likusius išsivesdama nelaisvėn. Antrame žygyje, t.y. tuo metu, kai Mindaugas, kaip ir Volinijos Danielius, buvo tapęs karaliumi, Volinija surinko didelę jėgą, išmušė daug sūduvių kilmingųjų, o pačią jų kariuomenę nuvijo už Luko upės, kur sūduviams ketinę padėti ' prūsai ir bartai '. Sūduviai turėjo mokėti Volinijai duoklę. Prieš į valstybę nesuspėjusius susi-

jungti sūduvius bendrai buvo stoję trys priešai ir palaužė jų jėgą. Kariaudami su sūduviais, visi trys kaimynai stengėsi jų kraštą išsidalyti ir gauti iš Romos kurijos patvirtinimą. Jau 1253 Kujavijos kng. iš popiežiaus Inocento IV buvo gavęs teisę globoti gretimas sūduvių žemes. Po 1254 žygio buvo nutarta jų žemės du trečdaliu atiduoti kryžiuočiams. Bet sūduviai dar rodė savo jėgą. Jie 1259-60 susijungė su totoriais, lenkus puolančiais. Už tai lenkų Boleslovas Drovusis 1264, anot Dlugošo, savo žygyje išnaikinęs beveik visą sūduvių padermę.

Apie tą lenkų-sūduvių karą mini keturi lenkų šaltiniai (Krokuvos Kapitulos, Sendzivojo, Trasko ir M. Lenkijos analai). Ir po šito skaudaus pralaimėjimo sūduviai dar laikėsi, ir 1282, sąjungoje su lietuviais, puolė Lenkiją. Tik Leškas Juodasis, kautynėse už Narevo, pagal tuos pačius šaltinius, davęs sūduviams mirtiną smūgį. Lenkų ir Volinijos šaltiniuose daugiau karo veiksmų su jais nebėra paminėta. Kaip sūduvių kraštą kolonizavo mozūrai ir gudai, yra jau atskira tema, kurią nagrinėja daugiausia lenkų tyrinėtojai. Visokius XIX a. nurodymus ir statistikas apie sūduvių tautinius ir kalbinius likučius buv. Gardino ir Lomžos gubernijų plotuose, ypač Bialoviežos giriose, reikia kritiškai vertinti. Anų plotų vardyne liko sūduvių pavadinimų pėdsakų. Bet dėl pačių gyventojų ir jų kalbos likučių pirmasis mokslinis žodis priklauso tik kalbininkams.

Kai Sūduvos pietinę dalį sunaikino Volinijos kng. (rusai) ir lenkai, šiaurinę dalį pavergė ordinas. Užbaigęs slopinti didįjį prūsų sukilimą (1260-74), ordinas ėmė pulti aną sūduvių krašto dalį, kuri rytuose ribojosi su Galindos ir Nadruvos plotais. Iš 1277-83 kronikininkas P. Dusburgietis paduoda detalių tos kovos (Scr. rer. Pruss. I 51, 73, 137-146), kuri užsibaigė, kaip ir pietinėje Sūduvos dalyje. Sūduvius ištiko panašus likimas kaip galindus, kuriuos kitados, anot Dusburgiečio, esą išnaikinę sūduviai. Visa sūduvių gentis buvo nukariauta. Beveik kiekvienas sūduvių kng. prieš žymiai gausingesnį ordiną su savo žmonėmis kovėsi skyrium ir žuvo. Tik dalis sūduvių vadų su savo pavaldiniais buvo paimti nelaisvėn arba patys pasidavė. Tokie buvo perkelti į Prūsus Sembon. Ten pateko ir vadai (' capitanei ') kaip Skomantas, Kantigirdas, gaudami įvairiose vietose žemių (Preuss. Urkund. I, II ; Urkund. Samland). Apie į Sembą surinktus sūduvių likučius dar žinojo vėlesni kronikininkai XVI-XVII a. (nuo Grunau iki Hartknocho).

Per žiaurias kelerių metų kovas buvo pasilikę nenukariauti du kng. Gedetas ir Skurda. Pirmasis su pusantro tūkstančio žmonių pasidavė kryžiuočiams, o Skurda su savo pavaldiniais, persikėlęs per Nemuną prisiglaudė Lietuvoje. M. Stryjkovskis minėjo sūduvių

išeivius, gyvenusius apie Naugarduką ir prie aukštutinio Nemuno, kur esą randama sūduvių kilmės vietovardžių. Anot Dusburgo (XIV a. pradžia) Sūduvos žemė ' šitaip iki šiai dienai pasilieka apleista ' (Scr. r. Pruss. I 146). Iš tiesų, beveik visai nebegyvenamas sūduvių kraštas XIV a. virto ištisu tyru, liūliuojančiomis giriomis, dykra (žr. žemiau), kuri tęsėsi iki Nemuno vidurupio ir žemupio krantų. Vytauto laikais dėl sūduvių plotų priklausomybės su ordinu vyko ilgas ginčas. Jis pasibaigė 1422 Melno sutartimi, pagal kurią didžioji dalis sūduvių plotų atiteko Lietuvai, o tik p.v. Sūduvos dalį tegavo ordinas. Lietuvai atitekusi Sūduvos žemės dalis (Suvalkų kraštas) vėliau jos istorijoje suvaidino žymų vaidmenį (XIX a. galo tautinis atgimimas).

Pažymėtina, jog ir tuo metu, kai Sūduva buvo tapusi ordiną ir D. L. K - tiją skiriančiąja miškų masyvo ' jūra ', ir tada tas tyras nebuvo visai likęs be gyventojų. Tad biologiškai imant, kad ir gana reti sūduvių likučiai turėjo įsilieti į tuos gyventojus, kurie ėmė čia iš Lietuvos valstybės deš. Nemuno kranto kurtis jau karams pasibaigus. Tą lietuvių įsikūrimą-kolonizaciją senoje žemėje (XV-XVIIIa.) plačiai pavaizdavo J. Totoraitis.

DYKRA

Dykra XIV a. šaltiniuose buvo vadinamas Nemuno kair. krantas, pradedant nuo Gardino, t. y. visa Sūduva (Suvalkija), net anapus Rytprūsių sienos pratęsiant iki Įsruties. Persimetusi per Nemuną, Dykra apėmė vakarinę dalį Tauragės, Telšių ir visą Kretingos aps. Žemaičiuose ribas tyrinėjo prof. A. Salys. Naujausias tyrinėjimas apie Lietuvos ir Rytprūsių pasienio Dykrą yra geografo H. Mortensen ir jo žmonos. Dykra kronikose ir kitose versmėse dažniausiai vadinama tyru (solitudo, desertum), negyvenamu miškų plotu (Wildniss). Dėl nuolatinių karų su ordinu ir plėšimų, retai sūduvių gyvenama, šiandieninė Nemuno kairioji pusė, kaip ir minėtosios skalvių (Tauragės), kuršių ir žemaičių gyvenamos aps. neteko savo gyventojų. Jie buvo ordino arba sunaikinti (dalis sūduvių ir skalvių), arba pasitraukė į uždarą sodybų plotą (daugiausia Lietuvon), į dešinį Nemuno krantą, kur kolektyvėmis pastangomis buvo lengviau apsiginti. Čia, Gardinu pradedant, visu Nemuno dešiniu krantu ėjo lietuvių pilys (Merkinė ,Nemunaitis, Alytus, Punia, Birštonas, Darsūniškis, Rumšiškis, Kaunas, Eiguliai ir kt. pilys žemiau Kauno). Lyg kokia moderniška tvirtovių " lacis ", Sūduvos ir vakarų Žemai-

čių Dykra saugojo lietuvius nuo staigaus kryžiuočių įsiveržimo. Tie plotai per dešimtmečius užaugo didžiulėmis liūliuojančiomis giriomis, kurių tik mažytis atminimas Sūduvoje liko, — tai Kazlų-Rūdos-Zapyškio masyvas.

Negalima teigti, kad XIV-XV a. Dykroje nebuvo jokių gyventojų. Vasarą šienautojai, bitininkai, žvejai, o žiemą ir rudenį medžiotojai čia turėjo gausų grobį. Jau XIV a. gale Pakaunėje (Nemuno kair. pusėje) prasidėjo kaimų kūrimas. O kaip toliau čia vyko apgyvendinimas, miestelių ir kaimų įsikūrimas girios plotuose, yra tyrinėjęs prof. J. Totoraitis. Vėlyvesnės bažnyčių statymo datos, negu Vilniaus krašte ir Žemaičių aukštumoje, parodo ir vėlyvesnį žmonių daugėjimą Suvalkijoje. Maskviečių būrių baisus plėšimas ir žudymas 1655 kare, kai buvo užimti Vilnius, Gardinas ir Kaunas, davė didelę bangą bėglių į Dykrą kurie, paskui čia geriau ir laisviau įsikūrę, jau nebegrįžo atgal. Panašiai galima susekti gyventojų kūrimąsi ir vakarų Žemaičių Dykroje.

Kai buvo imta masiškai eksportuoti girių produktus (pelenus, degutą, smalą, dervą, medžius, rąstus, lentas ir kt.) Suvalkų ir Žemaičių Dykros dideli plotai būdavo išnuomojami Karaliaučiaus ir Dancigo pirkliams. Kokios nors girios viduryje buvo statomas žmonėms gyventi ir apdirbtai medžiagai saugoti pastatas-būda. Sūduvoje tai ir liko keliasdešimt vietovardžių, kurie taip yra atsiradę nuo giriose statytų būdų. Sūduvos Dykra XVI-XVIII a. taip negailestingai ir neplaningai buvo eksploatuojama (naikinama), kad ištisuose Sūduvos plotuose beliko tik ariamos žemės ir išnyko visa ana senoji girių romantika, buvusios Dykros laikus beprimindama tik nereikšminguose lopeliuose.

NALŠIA (NALŠĖNAI)

Nalšia šiaurės rytų Aukštaičių žemė, minima XIII a. šaltiniuose. Turimieji duomenys teleidžia tik apytikriai nustatyti, kur Nalšios sritis yra buvusi. Apie Mindaugo užmušėją Daumantą žinoma, kad jis buvo Nalšios kunigaikštis. Jo valdos-tėviškės centrą nustatyti padeda M. Stryjkovskio kronika, kurioje pažymėta, jog tėvas Daumantui atidavęs Utenos žemę. Daumantas ten pastatęs pilį. Jis vadinęsis 'Utenos kng.'. Kai vidaus kovų metu buvo persekiojami ir iš savo žemių išvarinėjami Mindaugo žudikų šalininkai, 1264 Vaišvilkas Mindaugaitis su savo svainio Švarno pagalba užėmė pilis Deltuvoje ir Nalšioje. Tą faktą įsakmiai pabrėžė Ipatijaus kro-

nika. Savo žemėse nesijausdamas saugus 1268 kilmingasis Suxe — ‘ de Lettowia de provincia Nalsen ’ — su visais saviškiais pabėgo pas Rygos arkivyskupą ir ten pasikrikštijo, gaudamas Mikalojaus vardą. Kad Suxe visus savo turtus (žemes, miškus, vandenis) užrašė arkivyskupui, galima daryti išvadą, jog Nalšia turėjo būti Livonijos valdų kaimynijoj, netoli nuo kair. Dauguvos kranto. Teisingai tapatindamas Ipatijaus kronikos Nalšany su Eiliuotinės Livonijos kronikos Nalsen, E. Volteris tarė, jog kilmingasis Suxe turėjo būti kilęs iš Szukscie, kuriems vėliau (pagal inventorius) priklausė Salako dv. Viename danų karaliaus dokumente 1298 netoli Tauragnų yra minima Nalexe, kurį A. Bielenstein identifikavo su Nalsen, t. y. su Nalšia. G. Berkholz atkreipė dėmesį, jog Nalšia esanti žinoma ir XIV a. Hermanno de Wartbergės kronikai Naliske forma. Išskaičiuojamos Livonijos kryžiuočių nunaikintos sritys : Taurage, Utten, Balnike, Nalisken, Sessolen, Videniske, Gedereyten et partem de terra Dubinghen ac Asdunbinghen ’, t. y. Tauragnai, Utena, Balninkai, Šešuoliai, Videniškis, Giedraičiai, Dubingiai. Naliske tačiau reikia tapatinti su Noliškiais. Nalšia tačiau gali reikšti 1261 Mindaugo dokumente, kuris daugumos laikomas falsifikuotu, minimas Alze. Jis yra tapatinamas su Eiliuotinės kronikos minimu Alsen. Ši kronika du kartus mini ir Nalsen, pažymėdama, kaip Livonijos ordino kariuomenė (1250) traukė link Mindaugo pilies per Nalšios žemę (durch Nalsen kein Littowen). Visus turimus duomenis krūvon suvedus, yra galima išvada, jog Nalšios žemė buvo kair. Šventosios (Neries intako) krante. Dėl versmių trūkumo tiksliai Nalšios ribų nustatyti negalima. Klaidingai Lietuvos TSR istorijoje I, 1957, 64-65 žemėlapyje Nalšia yra pažymėta, kaip žemė į pietų rytus nuo Vilniaus. Taip ją savo darbuose yra nurodęs V. Pašuto.

VILNIUS LIETUVOS PRAEITYJE

Vargu galima rasti kitą tokį miestą, kuris taip neatjungiamai būtų suaugęs su viso krašto istorija. Vilnius ir jo kraštas organiškai yra susijęs su visos didžiosios Lietuvos kunigaikštijos istorija. Jo praeitis yra tik dalis anos garsiosios valstybės istorijos. Štai, ne kur kitur, o Vilniaus krašto plotuose kūrėsi Mindaugo valstybė. Todėl XII-jo — XIII-jo amžiaus Lietuvos, kurią rusų metraščiai vadina “ Litva ”, branduolys yra didesne dalimi Vilniaus žemių plotai. Ir Mindaugo, to pirmojo ir paskutinio Lietuvos karaliaus, ir jo įpėdinių tėviškės sritys, iš kurių jie savo valdžią skleidė svetur, buvo ne

kur kitur, o šitame krašte, o jų sostinė Kernavė prie Neries. Garsioji Gedimino giminė, kuri ne tik Lietuvai ir Lenkijai, bet ir kitiems kraštams davė savo valdovų, yra kildinama taip pat iš šito krašto. Klaidingai aiškinantis šaltinius ligi šiol, dažnai yra manoma, kad Gedimino, to Vilniaus įkūrėjo, giminės pradžia yra Žemaičiuose. Bet žemaičiai tada dar gyveno savitą, beveik autonominį gyvenimą, kuris uždėjo savo antspaudą ir tolimesnėje jų istorijoje didžiojoje kunigaikštijoje. Kadangi Gedimino savosios žemės buvo Vilniaus krašte, kūrė jisai ir pilis šituose plotuose. Apskritai, daugelis žymesnių Lietuvos pilių, pradedant Gedimino pastatytais Trakais ir baigiant nebežinomo vardo piliakalniais, yra Vilniaus žemėse. Jau to fakto pakanka įrodyti, kad tas visas kraštas XIII—XIV amžiuose buvo neabejotinai lietuviškas.

Gediminas įkūrė ne tik Trakus. Gražioje ir strategiškai parinktoje vietoje ant kalno, kur Neris susibėga su Vilnia, kunigaikštis pastatė pilį, kuri buvo pavadinta Vilniaus vardu. Deja, istorija mums pašykštėjo daugiau žinių. Mes nežinome tiksliai nei datos, nei kitų aplinkybių. Vilniaus įkūrimas yra apipintas gražiomis, bet, rodos, ne anksčiau, kaip XVI amžiuje atsiradusiomis legendomis. Tačiau neabejotinai tikra yra tiek, kad jau 1323 metų pavasarį Gedimino į krikščioniškąjį pasaulį išsiųsti laiškai yra surašyti jo sostinėje Vilniuje. Pačiuose laiškuose apie tai yra pasakyta. Vadinasi, 1323 m. Gedimino sostinė jau buvo Vilniuje. Tuose laiškuose valdovas mini, kad Vilniuje esanti krikščionims pastatyta ir bažnyčia. Vilnius turėjo būti tada jau ne tik paprastas piliakalnis su pilies statybomis jo viršūnėje, bet žymesnis žmonių susibūrimo centras.

Nors mums Gedimino sostinės įkūrimo aplinkybės nebėra žinomos, kad ir kaip besistengtume tą nežinios miglą praskleisti, tačiau labai aišku, kad nuo to didžiojo kunigaikščio laikų Vilnius palieka visiems laikams Lietuvos sostinė. Tarp Vilniaus, Trakų ir kitų Lietuvos kunigaikščių dvarų tuoj aiškiai nusistato tokie santykiai, kas sėdi Gedimino paliktajame Vilniuje, tas yra didysis Lietuvos kunigaikštis. Vilnių valdyti reiškė turėti kitų kunigaikščių pripažinimą ir autoritetą jų akyse. Todėl Jaunutis, kuriam tėvas Gediminas buvo pavedęs didžiojo kunigaikščio valdžią, t. y. Vilnių, savaime tos valdžios neteko, kai iš Vilniaus buvo išvarytas. O Algirdas jo vietoje tik tada galėjo pasivadinti didžiuoju kunigaikščiu, kai užėmė Vilnių, nors anksčiau buvo valdęs žymias žemes rytuose. Lygiai tas pat su Kęstučiu. Didžiojo kunigaikščio titulą jis turėjo nuo tada, kai už dėjimąsi su kryžiuočiais atėmė iš Jogailos Vilnių, t. y. 1381 m. Tik Vilniuje sėdinčio kunigaikščio kiti privengė ir jį pripažino didžiuoju. Šitaip Vilnius paliko Lietuvos sostinė ligi pat politinio Lie-

tuvos didžiosios kunigaikštijos gyvenimo galo, t. y. ligi 1795 metų. Nors nuo XV-jo amžiaus pusės didieji Lietuvos kunigaikščiai, ant savo galvos turėdami ir Lenkijos karūną, savo sostinę nukėlė į tolimą Krokuvą, tačiau Vilnius vis tiek buvo Lietuvos sostinė. Ne vien dėl to, kad čia stovėjo puošnūs didžiųjų kunigaikščių rūmai, bet natūraliai Vilnius ir toliau paliko viso ano meto Lietuvos politinio ir visuomeninio gyvenimo centru.

Dažnai sostinės turi įvairių tautų mišinio, nes į jas telkiasi iš visur įvairūs gyventojai. Ir Vilniuje ilgainiui ėmė rastis svetimo elemento, bet kaip rodo sąrašai, inventoriais vadinami, XVI amžiuje Vilniaus miesto gyventojai amatininkai buvo daugiausia lietuviai. Ligi pat 1737 metų Vilniuje dar buvo sakomi lietuviški pamokslai. Vadinasi, buvo dar kam jų klausyti.

Kai kurių Vilniaus krašto plotų sugudėjimas ir sulenkėjimas yra rezultatas tam tikrų aplinkybių, kurios lietuvių tautai ilgainiui taip nepalankiai susidėjo. Tame krašte per vėlybesnius šimtmečius susidūrė ir maišėsi dvi skirtingos kunigaikštijos gyventojų dalys, būtent, lietuviai ir gudai. Tas susidūrimas ir maišymasis nebuvo lietuviams palankus. Todėl jų etnografinė siena rytuose vis mažėjo ir traukėsi. Dar XIII—XIV amžiuose Nemunas pietuose buvo tarp lietuvių ir rusų elementų riba. Volinijos kronika sako apie Mindaugo sūnų Vaišvilką, kad jisai, ant Nemuno kranto, tarp Lietuvos ir Naugarduko, pasistatęs sau vienuolyną. Tokiu būdu Nemuno aukštupys buvo siena tarp tikrosios Lietuvos ir rusiškųjų kunigaikštijos žemių. Dešiniajame Nemuno krante jau buvo " Litva ". Toliau, pavesdamas 1387 m. Lietuvą Skirgailai, Jogaila tiksliai sumini, kokias žemes jis savo broliui paveda. Tarp kitko figūruoja " na russkoj storonie " (rusų pusėje) Lebėdžių valsčiukas su aplinkiniais kaimais. Jis yra ant Ašmenos ir Vileikos apskričių sienos. Vadinasi, XIV amžiaus gale, visa Ašmenos apskritis, kurioje dabar daugiausia gyvena gudai, buvo dar visai lietuviška. Lenkiškojo arba teisingiau lenkiškai kalbančiojo elemento visas Vilniaus kraštas tada dar nepažino. Tas elementas yra ne aborigeniškas, t. y. ne vietinės kilmės. Tas elementas yra taip pat lietuviams nepalankaus proceso padaras. Lenkiškai kalbantieji Vilniaus krašte yra atsiradę paprastos kultūrinės penetracijos, sąmoningos kolonizacijos, o ypač lenkėjimo keliu, kurio svarbiausi veiksniai buvo du: bajorų dvarai ir ypač vietinės žmonių kalbos nemoką dvasininkai. Tas sulenkėjimas yra dar, palyginti, ne senos datos. Iš XVI—XVII amžiaus inventorinių sąrašų galima lengvai atskirti lotyniškai krikštytų lietuvių vardus nuo pravoslaviškų vardų. Kaip kompaktinė masė lietuviai tada gyveno ištisai Trakų ir Vilniaus apskrityse, Ly-

dos apskrities šiaurinėje dalyje (be pačios Lydos), Ašmenos apskrities vakarinėje juostoje (be pačios Ašmenos), o visa Švenčionių apskritis, išskyrus šiaurės rytų kertę tarp didžiojo Naručio ežero ir Neries, kaip tada, taip dabar pasiliko lietuviška. Tai yra didžiausias lietuvių masyvas Vilniaus krašte, kuris nusitęsia į rytus ligi Apso, Pelekų, Vidžių, Tverečiaus, Adutiškio, Kamajų. Deja, tik nedidelė dalis Švenčionių lietuvių ploto įeina į naujas Lietuvos rytines sienas, gautas 1939 m. spalio 10 d. Tai bus grynai lietuviškos parapijos, kaip Kaltanėnai, Linkmenys, Švenčionėliai, Palūšė, Kazitiškis, Dūkštas ir dalis Rimšės parapijos.

Švenčionių ploto lietuvių elementas yra dar XIX amžiaus pradžioje susisiekęs su kitu lietuvių gyventojų masyvu nuo Marcinkonių per išlikusias arba lenkinamas lietuvių kalbos salas Dubyčių, Rodunę, Eišiškes, Asavą, Žirmūnus, Beniakainį. Dieveniškį, kylant toliau į šiaurę. Tai bus tas antrasis lietuvių kalbos masyvas, kuris per Gervėčių — Varnėnų lietuvių kalbos salą turėjo susisiekti su Švenčionių lietuvių plotais. Dar XIX amžiaus pirmoje pusėje, kaip matyti iš Korevos, Balinskio, Lebiodkino darbų ir statistinių tyrinėjimų, svetimojo elemento juosta apie Vilnių buvo daug siauresnė. 1861 m. Koreva priskaitė prieškarinėje Vilniaus gubernijoje 46% lietuvių, lenkų tik 12%, gudų 27,8%, o 1897 m. pravestasis oficialusis Rusijos gyventojų surašymas toje pat Vilniaus gubernijoje berado lietuvių 17,5%, t. y. du kartus mažiau, tuo tarpu svetimojo elemento du kartus daugiau — lenkų 24% ir gudų 50%. Vadinasi, didelis sugudėjimas ir sulenkėjimas įvyko spaudos uždraudimo metu, ypač kai trūko lietuviškos knygos. Todėl klaidinga būtų galvoti, kad lietuvių kalbos nebevartojimas ano ploto gyventoją tuo pačiu jau visada turi automatiškai išbraukti iš lietuvių skaičiaus. Itališkai ir prancūziškai kalbą šveicarai jokiu būdu dar savęs nelaiko prancūzais ar italais, nes kalbos vartojimas dar nėra galutinis tautybę apsprendžiąs veiksnys.

Vilniaus krašto istorijoje daug svarbesnis veiksnys yra tai, kad tas kraštas geopolitiniu, administratyviniu, politiniu ir kultūriniu atžvilgiu buvo ne tik su visu Lietuvos kūnu suaugęs, bet visada išliko ir jo centras. Ar ne Vilniuje buvo išleistas Lietuvos statutas, ar ne Vilniuje išspausdinta pirmoji lietuviška knyga D. Lietuvoje, būtent, Daukšos katekizmas (1595). Ar ne Vilniuje įkurta du šimtu metų gyvavusi Akademija. Ar ne Vilniuje pagaliau formavosi tautinis lietuvių atgimimas ir po spaudos atgavimo ėjo pirmieji laikraščiai (*Vilniaus Žinios*, *Viltis* ir kiti). Vilniuje taip pat rinkosi Didysis Vilniaus Seimas. Jame koncentravosi per Didįjį karą Lietuvos atstatymo mintis, jame įvyko 1917 m. lietuvių konferencija,

jame veikė tos konferencijos rinktoji Lietuvos Taryba, Vilniuje paskelbė ji ir Vasario 16 d. aktą ir t. t. Nepertraukiama faktų grandinė iš praeities į dabartį saisto Vilnių su naująja Lietuvos valstybe. Niekada Vilnius dirbtiniu būdu, ar jėgos teisės aktu negali būti išbrauktas iš lietuvių tautos gyvenimo ir jos istorijos.

Vilniui dabar vėl skirta vaidinti tą istoriškąją misiją, kurią jis turėjo per amžius.

TRAKŲ KUNIGAIKŠTIJA

Trakų kunigaikštija sen. Lietuvos k-tija, nuo Gedimino laikų vaidinusi svarbų vaidmenį krašto valstybiniame gyvenime. Trakų k-tijos pradžia dažnai siejama su Gediminu, ir nuo jo laikų tepradedama k-tijos istorija, bet ji turėjo būti atsiradusi žymiai anksčiau, nes XIII a. šaltiniuose Aukštaičiuose buvo žinomos Deltuvos, Nalšios ir kitos k-tijos. Ne tik Trakų, bet ir kitos k-tijos, pvz. Svierių, teminimos šaltiniuose net žymiai vėliau po Trakų k-tijos., t. y. XV a., nors tų k-tijų pradžia turi siekti daug tolimesnius laikus. Daliniai Trakų kunigaikščiai turėjo būti žinomi dar Mindaugo laikotarpyje. Spragoti šaltiniai ir atsitiktiniai vėlesni Trakų k-tijos paminėjimai jokiu būdu neleidžia anų vėlesnių datų laikyti pirminėmis k-tijų atsiradimo datomis.

Dalinių k-tijų eilėje nuo Gedimino valdymo pradžios Trakų k-tijai teko ypatingas vaidmuo. M. Stryjkovskio liudijimu, Gediminas buvęs į Trakus perkėlęs savo buveinę, kol jo valstybės sostine buvo padarytas Vilnius. Nuo Gedimino laikų su Vilniaus ir tos k-tijos valdymu buvo susijęs ir D.L.K. titulas. Kas sėdėjo Vilniaus pilyje, tas iš visų Gedimino sūnų buvo laikomas vyriausiu Lietuvos valstybėje. Nors Trakų k-tija formaliai pasiliko antroje vietoje, tačiau Trakų kunigaikščiai buvo laikomi beveik lygūs su D.L.K. ne tik pačioje Lietuvoje, bet ir kaimynuose. Kai mirdamas Gediminas (1341) išdalijo savo valstybę 7 sūnums, Trakų k-tiją gavo Kęstutis, ir jis, kaip rodo jo prie 1379 dokumento gerai išlikęs antspaudas, vadinosi ‘ Kynstutte, Dux de Tracken ’. Susitaręs su Algirdu ir įvykdęs perversmą bei išvaręs iš Vilniaus Jaunutį, šią Gedimino sostinę Kęstutis užleido Algirdui, nes jis pats jau valdė kitą sostinę — Trakus. Sėdėdami dviejose sostinėse, nors Vilniaus pirmumas ir nebuvo ginčijamas, abu broliai veikė sutartinai ir išvystė vad. diarchinę valdymo sistemą. Dar prieš Kęstučio mirtį D.L.K. Jogaila Trakų k-tiją buvo atidavęs Skirgailai, ir šis jau 1382. X-31 Dubysos sutartyse minimas tuojau po D.L.K. Jogailos tokiu pat titulu, kaip anksčiau ir jo dėdė — ‘ herczog zu Tracken ’. Iš tikrųjų Trakų k-tija

Skirgailai jau buvo pažadėta dar Jogailos ir Kęstučio konflikto metu. Tad, rodos, šitoje aplinkybėje gali būti pagrindinis atsakymas, kodėl Skirgailai pačiam turėjo rūpėti, kad kai Kęstutis 1382. VIII atvyko į Jogailos stovyklą susitaikyti, ne tik nebegrąžinti dėdei Trakų k-tijos, bet ir jį patį pašalinti. Į Ordiną ir antrą kartą (1389) išbėgęs Vytautas savo garsiajame skunde (Scr. rer. Pruss. II 712) nurodė, kad jam 1384, iš ordino grįžus, nebuvo sugrąžinti Trakai. Šią svarbią Lietuvos k-tiją karalius Jogaila 1387.IV.28 atskiru dokumentu buvo formaliai dar sykį užrašęs Skirgailai, kai šiam atidavė iš Andriaus Algirdaičio atimtą Polocką. Tuo svarbiu aktu Jogaila pažadėjo Skirgailą ‘ laikyti aukščiau už visus kitus brolius ’, nes ir pats Trakų k-tijos užrašymas suteikė Skirgailai žymesnę padėtį. Bet klaidingai yra buvę aiškinta istorinėje literatūroje, kad šituo Trakų k-tijos užrašymu Skirgaila tapęs D.L.K., kada jo brolis karaliavo Krokuvoje. Skirgaila buvo tik Jogailos vietininkas, per Trakų k-tijos valdymą ir savo politinį aktyvumą įgijęs daugiau valdžios ir įtakos Lietuvoje. Tuo pačiu laiku Vytautas, kovodamas dėl savo teisių ir tėviškės Lietuvoje, save laikė teisėtu Trakų k-tijos valdytoju, ir savo užrašuose ordinui nuo 1384 titulavosi ‘ herczoge czu Tracken ’ (Cod. ep. Vit. 3). Iš Jogailos 1387 Trakų k-tijos užrašymo dokumento galima apytikriai nustatyti tos valdos ribas, ėjusias nuo Livonijos sienos (Upytės aps.) iki pat Kobrynės aps., į rytus nuo Pagirio, Pinsko aps. J. Jakubovskis, remdamasis šiuo reikšmingu dokumentu, yra bandęs išvesti etnografinę lietuvių ir rytinių slavų sieną Vilniaus krašte. Visa Trakų aps. ir dar toliau į rytus nuo jos tada dar gyventa vien lietuvių, nes, beveik visa Trakų k-tija, išskyrus pietinę dalį, buvo lietuvių gyvenama. Dokumentas sumini valdas ‘ lietuvių pusėje ’, jas atskirdamas nuo valdų ‘ rusų (kalbos) pusėje ’. Vytauto laikais Trakų k-tijai teko ypatingai svarbus vaidmuo. Kaip matyti iš 1398 Salyno taikos sutarties, Vytautas Trakuose laikė savo vietininką Kymantą Ginvilą (‘ Kymundt Gyvewille, houptman czu Tracken ’), kuris turėjo D.L.K. vardu valdyti ne tik pilį, bet ir k-tiją. Joje, pagal ‘ litauische Wegeberichte ’ nurodymus, kaip ir toliau Aukštaičių žemėje, buvo daug D.L.K. dvarų (‘ konigeshofe ’). Įdomu, kad ir 1413 Horodlės suvažiavime herbams gauti kilmingieji buvo parinkti iš Vilniaus ir Trakų k-tijų. Tolimesni šaltiniai taip pat toliau dar nurodo Trakų k-tijos žymią vietą šalia Vilniaus valdų. Lietuvos Metraštyje po Vytauto mirties buvo pažymėta, kad 1430 ‘ Vilniuje ir Trakuose kaip D.L.K. ėmė valdyti Švitrigaila ’ (Poln. Sobr. Russk. Let. XVII 104), bet jau po dvejų metų buvo pažymėta, kad ‘ Lietuva did. kunigaikščiu Vilniuje ir Trakuose

pasodino D.L.K. Žygimantą Kęstutaitį' (t. p. 335). Sena paveldėjimo teise Žygimantas Kęstutaitis Trakų k-tiją laikė savo tėviške ('patrimonium'), 'kuriai priklausė ne tik Trakai su visomis pilimis, valdomis ir sritimis, bet ir kitos pilys bei apskritys Gardine, Slanyme, Valkaviske'. Paveldimoji Trakų k-tija ir unijiniame Žygimanto akte 1432 buvo išskirta ir, kaip Kęstučio šeimos tėviškė, paveldimai garantuota Žygimanto sūnui Mykolui. Prie šio paskutinio D.L.K. iš Kęstučio giminės Trakai dar vaidino didelį politinį vaidmenį. 1440 Verbų sekmadienį ten jis ir žuvo, užmuštas Trakų vaivados P. Leliušio ir kitų suokalbininkų didikų. Įdomu, kad dar 1567, kada ir Vilniuje bendrasis valdovas, t. y. Žygimantas Augustas (paskutinysis Gediminaitis Lenkijos ir Lietuvos soste), retai besilankė, Trakus pavadino lygiateise sostine. Bet jau prieš pusantro šimtmečio Trakų k-tija buvo gavusi naują administracinę formą. Iš jos buvo padaryta Trakų vaivadija.

TRAKŲ VAIVADIJA

Trakų vaivadija administracinis vienetas, įkurtas 1413.X.2 kaip Horodlės aktų išdava, išsilaikęs iki pat trečiojo Lietuvos ir Lenkijos vaistybės padalijimo (1795). Savo rango atžvilgiu Trakų vaivadija nuo pat pradžios ir vėliau visą laiką yra stovėjusi tuoj po Vilniaus vaivadijos. Horodlės akte buvo įsakmiai pažymėta, jog įkuriant tokias pat institucijas, kokios yra įvestos Lenkijoje, Vilniuje, Trakuose ir pagaliau kitur, kur vėliau bus reikalinga, įsteigiami vaivados ir pilininko ('palatinus et castellanus') postai. Išskyrus Palenkės atvejį, kur vaivadija buvo įkurta 1520, visose kitose D. L. K-tijos žemėse vaivadų ir pilininkų institucija galutinai tebuvo įvesta 1566. Per pusantro šimtmečio Trakų vaivadijos priekyje stovėjo visa eilė žymiųjų Lietuvos didikų, kurie vieni buvo vaivados, kiti jų padėjėjai-pilininkai. Pirmasis Trakų vaivada nuo 1413 buvo Jaunutis Valimantaitis, o tuo pačiu metu Trakų pilininko (kašteliono) pareigoms buvo paskirtas kitas artimas Vytauto bendradarbis — Jonas Sūngaila. Vėliau Trakų vaivadų ir pilininkų vietas vienas po kito užimdavo žymūs D. L. K-tijos kilmingieji, patys stambieji didikai, kurie apskritai politiniame gyvenime buvo reikšmingi. Po 1434-40 Trakų vaivadiją valdžiusio P. Leliušio sekė ten tose pat pareigose Kazimiero laikais lietuviškai politikai Vilniuje vadovavęs Jonas Gostautas, vėliau šio sūnus Martynas. Kai Jonas Gostautas iškopė iš Trakų vaivados į Vilniaus vaivadas

ir Lietuvos kanclerius, Trakų vaivadijos priekyje atsistojo Radvilai, 1444-53 Jonas Manivydas (1458 jis paskirtas Vilniaus vaivada), 1490-99 du Zaberezinskiai, 1499-1514 Stanislovas Kęsgaila ir kt. Krinta į akį, kad Trakų vaivadomis ir pilininkais, kaip ir Vilniaus vaivadijoje, vis būdavo skiriami katalikų šeimų didikai. J. Wolffas yra pateikęs, galima sakyti, tikslius sąrašus visų D. L. K-tijos senatorių bei kitų pareigūnų iki pat XVIII a. galo. Iš tų sąrašų sužinome visas pavardes Trakų vaivadų, pilininkų. Pagal 1569.VII Liublino unijos seime nustatytą tvarką Vilniaus vaivada senate sėdėjo trečioje vietoje, o Trakų — septintoje. Jų tarpe buvo Sandomiro vaivados, Vilniaus pilininko ir Kališo vaivados vietos. Trakų pilininkui atiteko devinta kėdė senate. Iš šito Liublino seimo nustatymo matyti, kad Vilniaus ir Trakų pilininkai senate sėdėjo tarp pačių pirmųjų Respublikos vaivadų, o ne tarp kitų Lietuvos ir Lenkijos pilininkų. Jų aukštesnis rangas buvo vedamas iš to fakto, kad Vilniaus ir Trakų pilininkai buvo patys seniausi Lietuvoje, įkurti Horodlėje drauge su vaivadų vietomis Vilniuje ir Trakuose. Pagal Liublino seime nustatytą eilės sąrašą, po Vilniaus ir Trakų pilininkų dar ėjo dešimtys kitų Respublikos vaivadų, pilininkų, Karūnos ir D. L. K-tijos ministrų. Tačiau pačios D. L. K-tijos sąstate Trakų vaivada, kaip ir Trakų pilininkas, buvo antrasis savo rangu. Trakų vaivados ir pilininkai, kurių postus ir toliau užimdavo vis žymiųjų magnatų šeimų nariai, paprastai būdavo pirmieji kandidatai į Gedimino sostinės vaivadas ir pilininkus. Iš daugelio kitų, įdomus tuo atžvilgiu pavyzdys dviejų pusbrolių Radvilų. Kai Mikalojus Radvilas Juodasis (nuo 1551) buvo Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris, jo pusbrolis Mikalojus Radvilas Rudasis valdė Trakus, kur jau jo tėvas Jurgis 1522-27 buvo buvęs pilininkas. Kai tik pusbrolis Radvilas Juodasis mirė (1565), tuojau įkopė į Vilniaus vaivadas ir kanclerius Radvilas Rudasis. Jo sūnus Kristupas I Radvilas Perkūnas, 1579 pradėjęs taip pat nuo Trakų (ten buvo jis pilininku) ir vicekanclerio vietos, 1584 tapo Vilniaus vaivada.

Kaip rodo Lietuvos kariuomenės sąrašai, Trakų vaivadijos didelius dvarų kompleksus jau valdė atskiri didikai. M. Liubavskis pirmasis panaudojo tuos sąrašus, suskaičiuodamas mobilizacijos metu statomus ' arklius ' (karius) visose vaivadijose. Iš paduotų skaičių galima daryti išvadą, kad Trakų vaivadija, kaip ir visa Lithuania Propria, buvo žymiai tirščiau gyvenama negu rytinės D. L. K-tijos žemės. Remdamasis tais duomenimis, J. Jakubowskis savo XVI a. D. L. K-tijos žemėlapyje ne tik yra išvedęs Trakų vaivadijos ir jos visų aps. (pavietų) ribas, bet ir grafiškai žemėlapyje atžymėjęs karui statomų arklių skaičius. Pvz. Upytės, Kauno, Gardino aps.

(pavietai) jų statė po 300-500. Kadangi D. L. K. Vilniaus ir Trakų vaivadijose nuo seno turėjo savo dvarų, tai jis XVI a., pradedant 1514 ir 1529 potvarkiais, ten leido savo dvarų ūkiui tvarkyti, vastiečių prievolėms nustatyti įvairių instrukcijų. Apskritai Trakų vaivadų, kaip ir kitų Lietuvos valstybės vaivadų, pareigos buvo trejopos: rūpintis tos vaivadijos karo, administracijos ir teismo reikalais. Trakų pilininkai buvo jų pavaduotojai, Kai D. L. K-tijoje po 1564-66 buvo įvesta pavietų sistema, Trakų vaivadiją sudarė keturi pavietai: Trakų, Gardino, Kauno ir Upytės. Iš Trakų vaivadijos 1796 buvo padaryta Trakų aps., joje 1910 buvo 203.840 gyv.

Trakų Galvės ežero salos pilis

Istorinė apžvalga*)

„Kai musų karaliei Trakuosa sedejo,
Cze tuokart ir žmones kaip skruzdes klibejo;
Ogi kiek cze buta turtu ir gerybes,
Tai ir apsakyti man trūksta galybes,
Szendiena jau szito neb'iera nei ženklo,
Tiktai saloj mūrai rioksa del pamenklo;
Nes dar laiko ranka stipri, gelažine,
To mums palikimo suvis ne sutrine".

S. Gimžauskas

„Nutilusios sienos, apleistos visų,
be ginklų, balso ir žmogaus!
Kiek primenat man jūs brangiausių laikų
ant vieškelio amžių plataus!"

Maironis

I. Įvadas

Nėra Lietuvoje kitos vietos, kuri būtų iki šiai dienai išlaikiusi tiek daug mūsų praeitos senovės, kaip Trakai. Yra tai pats įdomiausias ir akivaizdus senosios XIV—XV amž. Lietuvos palikimas. Juk kiekviena žemės pėda čia yra susijusi su didele praeitimi. Daug yra Lietuvoje piliakalnių ir pilių liekanų, bet nė vienos jos nėra lietuviui tokios artimos, kaip Trakų pilių griuvėsiai.

Ir Trakų pusiasalio pilies ir už kelių šimtų metrų esančios Galvės ežero salos pilių mūrai apima iš Lietuvoje esamų pilių griuvėsių pačius didžiausius plotus. Juk salos pilies pastatai, įskaitant ir kiemus, siekia apie 1 ha, o pusiasalio pilis buvo dar didesnė. Be to, ir patys pilių griuvėsiai, ypač salos pilies, yra, palyginti, geriau išlikę, negu bet kurie kiti Lietuvoje žinomi istorinių pastatų likučiai. Dar

*) Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos Viršininkui V. K. *Jonynui* pavedus, buvo surinkta medžiaga (iš įvairių istorijos šaltinių) apie kai kuriuos žymiuosius Lietuvos praeities paminklus bei griuvėsius (Trakus, Kauną, Zapyškį). Čia spausdinamasis darbas apie Trakų salos pilį yra ištraukos iš monografijos „Trakai ir jų pilys", kurios pilnas originalas yra Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos žinioje.

reikia pažymėti, kad Trakų salos pilis išliko — kas labai retai atsitinka — mažai tesužalota įvairių restauracijų, su savo pirmykšte forma. Kaip, pvz., Kauno pilis, kuri yra, tiesa, žymiai mažesnė už Trakų pilį, buvo daug kartų vokiečių sudeginta ir sugriauta ir vėl toje pačioje vietoje atstatoma ar perstatoma, Trakų salos pilis kryžiuočių nebuvo nė karto sunaikinta, ir savo pirmykšte išvaizda išliko be esminių perstatymų ar restauracijų. Tai buvo vandens pilis *(„Wasserburg")* gotikos stiliaus, kokių nėra daugiau nei Lietuvoje nei kituose aplinkiniuse kraštuose. Pagal jos tipą buvo vėliau statytos ir kai kurios kitos žemumų pilys prie vandens.

Nuo seno imponavo Trakų pilių, ypač Galvės ežero salos pilies, griuvėsiai Lietuvos praeities mylėtojui. Su kupina tėvynės meilės širdimi gėrėjosi jais poetas ir Lietuvos istorinių vietų uolusis lankytojas ir keliautojas Vladislovas Syrokomlia Kondratavičius, lankė juos ir studijavo sienų freskas Vilniaus dailininkas Smokovskis. Jis pirmasis padarė jų, kad ir netikslius piešinius (1822 m.). Iš tos griuvėsių praeities sau įkvėpimo sėmėsi romantiškai nusiteikęs didelis senosios Lietuvos mylėtojas, lenkų rašytojas Ignacas Kraševskis, žavėjosi tais griuvėsiais vilnietis Ad. H. Kirkoras. Buvo jie didelio susidomėjimo objektas ir daugybei kitų praeities mėgėjų, kurių ne vienas, patriotinio ar praeities meilės jausmo pagautas, reiškė jį raštu ar spalvomis drobėje bei popieriuje. Net Julius Slovackis mėgino piešti salos pilį, Alfredas Römeris savo piešimo sąsiuvinyje taip pat paliko medžiuose paskendusį tų griuvėsių piešinį (1881). O jau vėlesnius dailininkų ir mėgėjų darbus ką ir beminėti, kurie iš įvairių pusių fiksavo tas patrauklias praeities gyvenimo liekanas. Net Didžiojo Karo okupacijos metu vokiečiai atkreipė dėmesio į Trakų pilių griuvėsius. Daug kartų buvo aprašinėjama jų praeitis, lankytojų įspūdžiai, piešiami ir fotografuojami ypač salos pilies mūrai. O mūsų Maironis savo romantiškus jausmus sakė pagaunančiame eilėraštyje „Trakų pilis". Bet dar anksčiau prieš jį Silvestras Gimžauskas, ta pirmoji Vilniaus kunigų seminarijos lietuvybės kregždė, apdainavo Trakų pilių istoriją savo patriotiškomis eilėmis.

Dar ir dabar patekęs į tuos didingus ir imponuojančius griuvėsius, nors jau nuo laiko ir nuo žmonių neapdairumo jie gerokai sunyko, savaime nori atspėti jų praeitį, nors kiek praskleisti tą storų griuvėsių sluoksnio užgultą senovę ir įžvelgti į anuos laikus, kai Trakai buvo labai svarbus Lietuvos politinio gyvenimo centras, kai čia užvažiuodavo užsienio keleiviai, kai su svarbiomis misijomis atvykdavo svetimų valstybių diplomatai, kai iš Trakų pilies buvo skelbiami įsakymai visai valstybei, kai čia dažnai reziduodavo Lietuvos didieji kunigaikščiai.

Su Trakų vardu yra susiję Senieji Trakai, kurie istorinėje literatūroje yra ne kartą painiojami su Naujaisiais Trakais, nors jų istorija yra visai atskira. Kai kurie XIV amž. faktai, kurie turėtų priklausyti Sen. Trakų istorijai, buvo kartais priskiriami N. Trakams. Bet iš kitos pusės jau pasinešta vėl klaidinga kryptimi aiškinant, kad visos istorijos žinutės iš XIV a. liečiančios Senuosius, o ne Naujuosius Trakus[1]. Pagaliau vėl samprotaujama, kad N. Trakų pusiasalio pilis buvusi senesnė už Sen. Trakų pilį[2].

Reikia sutikti su populiaria tradicija, kad su Sen. Trakais yra susijus Gedimino pilis; tiesa, jo laikams tėra vos viena neaiški kronisto Vygando žinia, kad 1337 m. prie Bajerburgo pilies (į vakarus nuo Veliuonos) buvęs užmuštas „*rex de Tracken*" („Trakų karalius")[3]. S. Trakų sritys kryžiuočiams tapo pažįstamos tik po Strėvos kautynių (1348 m.)[4], bet pačią pilį jie pirmą kartą apgulė tik 1375 m.[5].

Vytautas Sen. Trakuose 1405 m. pastatė bažnyčią ir įkūrė pirmąjį benediktinų vienuolyną Lietuvoje[6], matyti, jam pavesdamas pilies ir ten buvusio kunigaikščio dvaro pastatus. Tolimesnė Sen. Trakų praeitis ir yra tik vietos benediktinų, atkeltų iš prie Krokuvos buvusio Tinco (Tyniec'o) vienuolyno, ir jų bažnyčios istorija, kuri susideda iš bažnyčios restauravimų, donacijų bei privilegijų vienuolynui ir abatų istorijos.

Su Trakų vardu yra dar siejama plati Trakų sritis, kunigaikštystė, nuo 1413 m. vaivadija arba karvedija, su jų vardu siejama pavietas, teismas, seimeliai, daugybė vėlesnių urėdų (valdininkų) pavadinimų ir t.t. Galima sakyti, kad Trakų istorija yra didelė dalis Lithuania propria istorijos XIV—XV amž.[7]. Juk Kęstučio kovų su kryžiuočiais laikai be Trakų neįsivaizduojami. Toje diarchijoje, kai Algirdas sėdėjo Vilniuje, Trakai buvo tikroji Kęstučio sostinė, ir nuo to, kaip santykiavo Trakų ir Vilniaus dvarai, priklausė visos ano meto Lietuvos politinis gyvenimas. Tad Trakai yra labai įaugę į senosios Lietuvos

---

1 *Kłos, J.*, Wilno. Przewodnik Krajoznawczy. Wilno, 1937, 282 p.

2 *Morelowski, M.*, Sztuka wileńska ilustrowana pokazem celniejszych zabytków. Wilno, 1939 (dar iki šiol neišėjusi knyga), 190 p. (Dr. J. Ordos tezė).

3 Scriptores rerum Prussicarum II 493—4 p.

4 Scr. rer. Pruss. II 146 p.; III 77—78 p.

5 Scr. rer. Pruss. II 106—107 p.; III 95 p.

6 Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis nec non dioeceseos Vilnensis, ed. J. *Fijalek i Wl. Semkowicz*, I, sąs. 1 (1932), 68 p. (Nr. 40), 69 p. (Nr. 42), 70 p. Nr. 43), 93 p. (Nr. 60), 100—101 p. (Nr. 69), 117 p. (Nr. 89). Toliau tas rinkinys cit. CDCV I.

7 M. *Baliński* i T. *Lipiński*, Starożytna Polska, IV (1865), 241 p.

istorijos kūną. Labiausiai jie ryškūs Kęstučio ir Vytauto laikais. O nuo Kazimiero laikų juos nustelbia jau Vilnius. Ir XVI amž. jie vis daugiau išeina iš politinio gyvenimo arenos.

Kiekvienas praeities mylėtojas, kas tik bus kartą matęs Trakus, panorės sužinoti ar nors kiek nujausti jų pilių istoriją. Tad verta pažiūrėti tai, kas praeities šaltiniuose apie Trakus yra žinoma. Stengiamės čia, kiek dabar buvo prieinama, išrinkti apie Trakų miestą ir jų pilis visas žinutes ir iš tų mozaiškų ir nevienodų gabalėlių sudėstyti ir atkurti garsiąją Trakų praeitį. Tas praeities vaizdas negali būti tobulas jau vien dėl to, kad išaiškinti Trakų, ypač jų pilių, istorijai labai stinga autentiškos medžiagos. Ten, kur kyla neaiškumai, padarėme kai kurių samprotavimų, kurie tačiau turėjo pasilikti istoriškų galimumų ribose.

Trakų ežerus ir tos srities gamtą ištyrė lenkai, tik jos praeitimi niekas specialiau neužsiėmė ir neparašė platesnės, istoriniais šaltiniais paremtos ir kritiškos monografijos, jei neskaityti turistinių vadovų, vieno kito straipsnio ir didelės daugybės smulkių straipsnelių. Apskritai apie Lietuvos kunigaikštystės senųjų pilių (Kauno, Vilniaus, Krėvos, Lydos, Naugarduko) griuvėsius ypač XIX amž. praeities mylėtojai yra nemažai prirašę. Bet daugiausia yra straipsnių straipsnelių apie Trakus. Tik ir juose, dažnai nurašinėjant senus davinius ir nepatikrinant faktų šaltiniuose, nemaža pripainiota. Žodžiu, paprastai pasitaikančių didelių neaiškumų ir painiavos mūsų lokalinėje istorijoje neišvengė ir Trakai.

XIX amž. romantikai mėgėjai ne kartą aprašė savo įspūdžius apie Trakus, parinko istorinių duomenų. Viskas, kas jų buvo rašyta, čia yra respektuota. Bet ano meto aprašymai ir jais paremti turistiniai vadovai kartoja vienodas ir kai kada neautentiškas žinias. Čia tačiau stengtasi ne tik duoti naujos medžiagos, bet ir į visus duomenis pažvelgti kritiškai. Gal tas vaizdas išeis sausas, t. y. apvalytas nuo kai kurių anachronizmų ir romantiškai legendų sričiai priklausančių pasakojimų, bet šituo būdu norėta labiau priartėti prie realiosios Trakų praeities ir jų pilių tikrovės.

Deja, istorija pašykštėjo mums žinių apie Trakus. Iš kronikose surankiotų žinių žinelių tenka daug kas kombinuoti ir samprotauti. Bet ir tai kai kurie net pagrindiniai klausimai lieka galutinai neišaiškinti, pvz., negalima su visu tikslumu nustatyti N. Trakų pilių atsiradimo, t. y. jų įkūrimo datų; tačiau pilių mūrai ir griuvėsiai dar šį tą papildo ir pasako, ką rašyti šaltiniai nutyli.

Šiandien N. Trakai yra neturtingas ir menkas provincijos miestelis, kuriame yra, tiesa, Trakų apskrities centras. Bet, jei neliudytų to dveji pilių griuvėsiai, sunku būtų įsivaizduoti, kad senovėje Trakai

buvo vienos kunigaikštystės sostinė ir turėjo didelę politinę reikšmę visai valstybei. Šitas Trakų miesto kritimas buvo tarytum simbolis visos Lietuvos kunigaikštystės kritimo.

Turime vilties, kad šitoji istorinė apžvalga, ypač mačiusiems Trakų pilis, bus naudinga ir padės suprasti tą įdomią Lietuvos kunigaikštystės praeitį ir jos akivaizdų iki šių dienų išlikusį paminklą, būtent tuos pilių griuvėsius, kurie abejingai žiūri į mūsų pastangas atspėti jų praeito gyvenimo smulkmenas.

II. Naujųjų Trakų pradžia kryžiuočių žygių ir vidaus nesantaikos audroje

Iš sausų ir monotoniškų XIV amž. galo ir XV amž. pradžios žinelių tegalime susidaryti tik mozaišką ir miglotą N. Trakų pradžios vaizdą, nes jų praeitis yra neaiški. M. Strijkovskio ir jo kronika paremtais T. Narbuto samprotavimais čia negalime pasinaudoti[4], nes reikia naudotis autentiškesniais šaltiniais, nors ir jie mažai tepasako.

Rodos, jau su N. Trakais galima sieti vokiečių ordino žygį Lietuvon 1377 m., apie kurį ordino kronistas J. Posilgė pasakoja, kad 1377. II. 2 d. kryžiuočių maršalka Godfridas von Linden buvo to žygio vadovu.

„Jis traukė su didele kariuomene į Lietuvos kraštą prieš Vilnių ir prieš Trakus ir padarė daug nuostolių (pagonims), nes 14 dienų buvo tame krašte. Kunigaikštis *(„koning")* Algirdas pakvietė keletą ordino (aukštųjų) pareigūnų į svečius į Vilniaus pilį. Ten jis juos gerai priėmė ir davė jiems dovanų. Kai kurie pareigūnai nujojo į T r a k u s, į Kęstučio pilį. Jis juos pakvietė pas save ir tokiu pat būdu valgė su jais drauge"[8].

Tos čia aprašytos lietuvių kunigaikščių vaišės ordino kariuomenės vadams, — jei jos yra autentiškas faktas, — yra sunkiai išaiškinamas dalykas. Nebent reikėtų priimti B. Schmido interpretaciją, kad šitokiu gudrumu lietuvių kunigaikščiai yra bandę paraližuoti stiprią vokiečių ordino kariuomenės jėgą[9].

1377 m. kryžiuočių atėjimą prie Vilniaus ir prie Trakų pilių įsakmiai mini ir kitos ordino kronikos. Vienas ordino XV a. metraštis, kuris yra parašytas pranciškonų vienuolyne Torne, aiškiai rašo, kad kryžiuočių vadus Algirdas kvietęs į Vilnių, o Kęstutis į Trakus[10]. Kry-

[8] Scr. rer. Pruss. III 105 p.
[9] Die Burgruine Traken. Das Litauen-Buch, 1918, 78 p.
[10] Scr. rer. Pruss. III 104—105 p.; plg. t. p. II 589 p., 605 p.

žiuočiai daug sunaikinę ugnimi, bet ir lietuviai atsimokėję. Jie surado ir sunaikino tyruose (dykroje) vokiečių kariuomenės grįžimui paslėptą maistą ir pašarą, tad kryžiuočiai tegalėjo grįžti namo su dideliu vargu ir gyvuliams bei žmonėms kenčiant baisų badą[11].

Bet ypač pažymėtina, ką kryžiuočių kronistas heroldas Vygandas Marburgietis, rašęs XV amž. pradžioje, sako apie tą žygį. Kryžiuočiai atėję į Kęstučio žemę prie Trakų su didesne kaip 12.000 žmonių kariuomene, kuri pasiskirsčiusi į tris dalis ir teriojusi kraštą. Kai insterburgiečiai puolę Merkinę ir ten radę didelį grobį, riteriai su užsienio svečiais atskubėję prie Trakų. Tas ordino heroldas — kronistas, iš kurio mums teks dar nemaža žinių semtis, įsakmiai pabrėžia, kad Trakų žemėje kryžiuočiai apgulė n a u j ą p i l į *(„novam domum")*[12]. Iš šito, rodos, galima daryti išvadą, kad jau 1377 m. S. Trakų srityje buvo pastatyta nauja pilis, o ji galėjo būti įkurta po 1375 m. kryžiuočių invazijos, kada Kęstučiui smarkią kryžiuočių jėgą nuo S. Trakų tik gudrumu tepasisekė nulenkti[13]. Ar tai buvo N. Trakų pusiasalio, ar salos pilis, iš kronikos teksto nematyti. Pagaliau pats pusiasalis dar tada tebebuvo sala. 1377 m. kryžiuočiai puolė pačiu šaltuoju žiemos laiku, kai ežeras, tur būt, negalėjo sudaryti jokių kliūčių. Kronistas tad nieko nepasakė, kaip prie naujosios pilies buvo prieita. Bet atrodo teisingas bus samprotavimas, kad ta naujoji pilis buvo pastatyta ne kur kitur, o tik dabartiniame Trakų pusiasalyje. Mes drįstame ją l o k a l i z u o t i ten, kur šiandien yra vadinamasis „Aukų kalnas", kuris priklauso vėliau statytų pusiasalio pilies mūrų rajonui. Verta pastebėti, kad XVI amž. Dancigo kronistas K. Schützas, skaitydamas dar nedingusį Vygando metraščio originalą vokiškai, savo kronikoje apie šį vokiečių 1377 m. žygį pastebėjo: „Jie sunaikino Merkinės *(Merkenpyl)* ir Trakų sritis iki pat Trakų pilies *(vestung)*, bet jos paimti jie neįstengė"[14]. Po to, kai viską jie aplink pilį buvo sunaikinę, nutraukė jie, rašo Schützas, prie Vilniaus pilies, kurios didelę dalį jie sudegino.

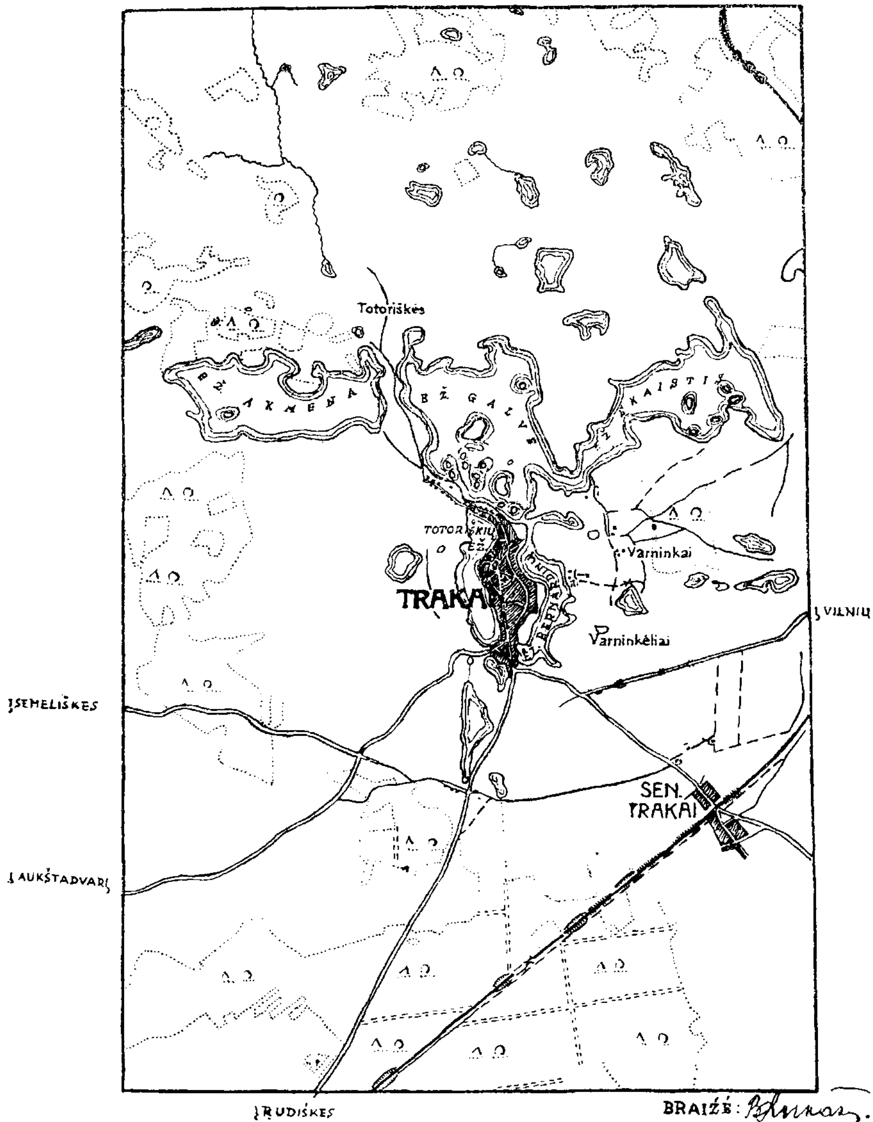
Ir iš kitų aplinkybių galima nustatyti, kad Kęstutis į gyvenimo galą savo pilį yra perkėlęs į Trakų pusiasalį. Lietuvos metraštis kalba, kad, valdydamas Trakų kunigaikštystę, Kęstutis savo sostinę perkėlė labiau į vakarus, prie Galvės ežero kranto. Gal tai įvyko jau apie 1375 m., o gal tik apie 1380 m., nes apie tai, kada Kęstutis bus savo sostinę iš Sen. Trakų perkėlęs į Nauj. Trakus, tikrų žinių nėra. Reikia spėti, kad 1379 m. rugsėjo mėn. 29 d. žinomoji sutartis, kuria

[11] Scr. rer. Pruss. III 105 p.

[12] Scr. rer. Pruss. II 587 p.

[13] Scr. rer. Pruss. II 106—107 p., 574 p.; III 95 p., 598 p.

[14] Scr. rer. Pruss. II 587—588 p.

Naujųjų ir Senųjų Trakų situacijos žemėlapis.

lietuvių kunigaikščiai (Kęstutis su Jogaila) ir kryžiuočiai nustatė tam tikroms sritims taiką, buvo antspauduota Nauj. Trakuose. Prie tos sutarties kabėjo toks Kęstučio antspaudas: „KYNSTVTTE DVX DE TRACKEN". Ir tekste, žinoma, Kęstutis figūravo kaip *„herczoge czu Tracken"*[15].

[15] E. *Raczyński,* Codex dipl. Lithuaniae, 53 p. K. *Sochaniewicz,* Najdawniejsze dyplomy Witolda W. Ks. Lit., Aten. Wileńskie, 1926, 376 p.

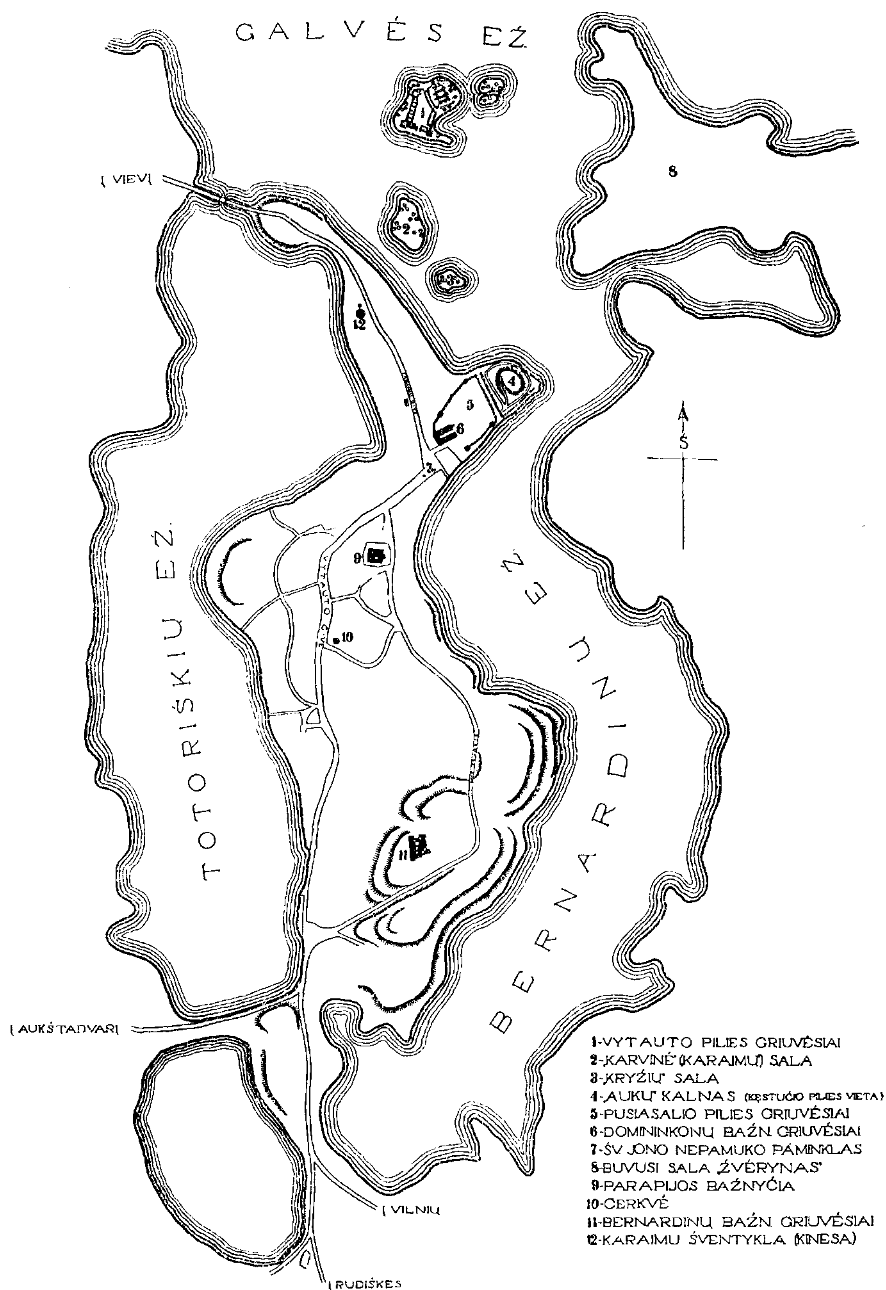
Strateginiu atžvilgiu N. Trakai buvo daug geresnis ir sunkiau prieinamas punktas. Be to, dabartinis Trakų pusiasalis anuo metu, rodos, buvo iš visų pusių vandens apsuptas, t. y., jis galėjo būti laikomas pačia didžiąja Galvės ežero sala, prie kurios prieiti buvo gana sunku. Ten, kur dabar susikerta, įvažiuojant į Trakų miestą, iš Aukštadvario ir Vilniaus einą keliai, yra tarp abiejų ežerų (Totoriškių ir Bernardinų arba Lukos ež.) gana siaura ir žema sausumos juosta, kuri turėjo būti žmogaus rankos supilta ir sutvarkyta (žr. žemėlapį).

Tie N. Trakai, bent nuo 1384 m., turėjo būti žinomi ir vokiečių ordino žvalgams, nes apie tą laiką sudarytuose Lietuvos kelių aprašymuose (*„die litauischen Wegeberichte"*) kartą figūruoja, kad kelias eina nuo N. Trakų iki Senųjų Trakų (*„van Tracken czu alde Tracken"*)[16]. Vadinas, Trakų vardas apie 1380 m. jau turėjo būti perėjęs dabartiniams N. Trakams, o Gedimino pilies vieta buvo jau vadinama Sen. Trakais.

Nauj. Trakai jau buvo ne tokioje atviroje vietoje kaip Senieji. Jiems ir buvo lemta būti liudininkais daugelio kryžiuočių atakų, nes jų spaudimas į šimtmečio pabaigą vis didėjo. Kaip toji Kęstučio pilis atrodė, deja, neturime jokių žinių. Tik galime įsivaizduoti, kad ji nesiskyrė nuo kitų lietuvių XIV amž. gynimosi pilių, kokių buvo visoje Lietuvoje. Pilims buvo paprastai parenkamas sunkiai prieinamas kalnas, dažniausiai prie vandens (upės, ežero ar pelkės). Ant kalno būdavo statomos dažniausiai medinės (ąžuolo) sienos; tokių sienų apsuptame kieme buvo atitinkami pastatai įgulai ir subėgusiems į pilį gyventojams pasislėpti pavojaus metu. Tokio tipo pilys, pasižymėjusios kovų su kryžiuočiais amžiuje, buvo, pvz., panemuniais Punia, Darsūniškis, Pypliai (Pilėnai?), Peštvė (Seredžiaus Palemono kalnas), Veliuona ir dešimtys kitų. Tokiam XIV amž. gynimosi pilių tipui priklausė ir N. Trakų pusiasalio pilis, kuri buvo pastatyta ant vadinamojo „Aukų kalno", pačiame Trakų pusiasalio gale, prie Galvės ežero kranto. Iš dviejų pusių piliakalnį supo ežero vanduo, o nuo pusiasalio dalies turėjo būti platus griovys, kuris taip pat buvo prileistas ežero vandens. Be to, kryžiuočių kronikų žinios apie 1383 m. Trakų paėmimą, kaip matysime, rodo, kad Trakų pusiasalio pilis turėjo būti apvesta jau ne medinėmis, o mūro sienomis. Kęstutis turėjo skaudų gyvenimo patyrimą, kaip vokiečiai, ypač po 1362 m. Kauno išgriovimo, sunaikino eilę lietuvių pilių prie Nemuno. Priešas vis labiau spaudė ir brovėsi į krašto gilumą. Nuo 1336 m. jis buvo pradėjęs statytis tvirtoves jau plote nuo Mituvos iki Kauno. Tuo metu Kęstučiui ir kilo reikalas savo kunigaikštystės sostinę įkurti sunkiau prieinamoje ir strategiškai patogesnėje vietoje.

[16] Scr. rer. Pruss. II 698 p. (Nr. 79).

TRAKŲ PUSIASALIO PLANAS

Vokiečių ordino 1377 m. žygis, aprašytas keturiose jo kronikose, buvo taikytas N. Trakams. Tą samprotavimą paremia Vygando pastaba apie „*nova domus*" („naujas namas"). Kronikos vidurinių amžių vokiečių kalba ir eilėmis parašytasis originalas skubotai verčiamas į lotynų kalbą, kad metraščiu galėtų pasinaudoti vokiškai nemokąs lenkų kronikas J. Dlugošas, čia bus buvęs netiksliai išverstas. Vokiškame originale turėjo būti žodis „*neues hus*". Bet „*hus*" ano meto prasme paprastai reiškia ne namą, o pilį. Tad kronistas Vygandas kalbėjo apie naujai pastatytą lietuvių pilį, kuria turėjo būti Kęstučio pilis Trakų pusiasalyje. Šitoji pilis jau turėjo būti gana tvirta, nes jos paimti priešui nepasisekė. Prie to, ką mes žinome apie tą pilį, pridėti dar reikia ir Hermano Vartbergės pastaba prie tų pačių 1377 m. Jis pasakojo, kaip tą patį pavasarį (1377. III. 21), Kęstučiui ir Algirdui padarius didelį žygį į Kuršą, ten buvęs paimtas į nelaisvę kažin koks kilmingasis *(„satrapa")* Pexte. Kronistas sako, kad jis buvęs kunigaikščio *(„Regis")* Kęstučio Trakų pilies valdytojas *(advocatus)*[17]. Galimas daiktas, kad tas „advocatus" jau valdė ką tik pastatytąją Kęstučio pilį. Ar iš tos žinutės būtų galima daryti kokių kitų išvadų, šiuo tarpu dar neaišku.

Pagonių lietuvių santykiai su kryžiuočiais, kurie iki tol buvo paremti ginklu, nuo 1379 m. pereina į visai naują tarpsnį. Prasideda derybų ir sutarčių grandinė, kurių tikslu kryžiuočiai laiko išugdyti Lietuvos kunigaikščių tarpe nesantaiką, ir per pusantrų metų yra padaromos net keturios sutartys. Pirmoji sutartis, kurioje dar jaunas Algirdo įpėdinis ir didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila veikia išvien su Kęstučiu, buvo sudaryta 1379 m. rugsėjo 29 d. Trakuose. Toliau seka viena po kitos trys sutartys. Jos priveda prie XIV amž. iki tol nežinotos brolžudiškos kovos, kurioje Trakų ir Vilniaus dvarų idilija išnyksta, ir jų tarpusavio antagonizmas išsilieja iki aukščiausio laipsnio. Ir čia, Jogailos aštriame konflikte su Kęstučiu ir jo sūnumi Vytautu, Trakai vaidina žymią rolę. Jie buvo akivaizdūs liudininkai to vidaus karo, kuris pasibaigė Kęstučio katastrofa ir Vytauto išbėgimu į kryžiuočius. Čia nevaizduosime plačiau Trakų vaidmens šitoje kovoje, kuris yra žinomas iš bendrų Lietuvos istorijos vadovėlių.

Kęstučio ir Jogailos kova užvirė 1381 metų gale, kai Kęstutis, patyręs apie Jogailos klastą ir jo sutartį su kryžiuočiais, tiesiai nukreiptą prieš jį — savo dėdę, netikėtai paėmė Vilnių. Ten buvo suimtas ne tiktai Jogaila, bet rastas ir jo dokumentas, sudarytas su kryžiuočiais Dovydiškių medžioklėje ir sąmoningai nukreiptas prieš Trakų kunigaikštį. Bet Kęstutis Jogailą paleido ir pasodino tik į jo

[17] Scr. rer. Pruss. II 113 p.

tėvo valdytą Vitebską. Tačiau šitas nuolaidumas Kęstučiui brangiai kaštavo. Kai jis su savo kariuomene buvo išžygiavęs į rytus, Vilniaus pirkliai, vadovaujami rygiečio pirklio Hanulo, įvykdė Vilniuje Jogailos naudai perversmą. Kęstučio sūnus Vytautas buvo priverstas pasitraukti į Trakus, o vėliau į Gardiną. Vilnius Kęstučiui buvo pralaimėtas, ir konfliktas priėjo prie to, kad jį begalėjo išspręsti tik ginklas.

Skubiai grįžęs į Lietuvą ir surinkęs kariuomenę, kurioje dalyvavo ir nemaži žemaičių būriai, Kęstutis norėjo jėga priversti Jogailą paklusti. Bet ir tas susimobilizavo ir 1382 m. gegužės mėn. kartu su savo broliu Skirgaila jau traukė prieš Trakus. Čia atvyko ir Jogailos sąjungininkas, būtent, vokiečių ordino kariuomenė, kuri, sunaikinusi Eigulių pilį (prie Kauno), prie Kęstučio pilies atžygiavo „išskėstomis vėliavomis" *(„cum vexillis extensis")*[18], t. y. kautynių tvarka. Gal būt, pagal susitarimą su Jogaila, jau 1382 m. vokiečiai turėjo niokoti Trakų sritis. Gniezno archidiakono kronika mums pasakoja, kad sąjunginė Kęstučio priešų kariuomenė apgulusi Trakų pilį, kurioje buvęs saugojamas visas jo lobis ir visos jo „garbės brangenybės"[19].

Nepasakodami smulkiau tolimesnės Kęstučio ir Jogailos konflikto eigos, turime tik pastebėti, kad pats Kęstutis, kaip rašo Vygandas, su didele kariuomene atvyko Trakų ginti[20]. Tačiau, dėl iki šiol tiksliai neišaiškintų priežasčių, jis, patikėjęs Skirgailos žodžiu, susitaikė su savo priešais ir nuvyko į jų stovyklą užbaigti derybų. Kai kas mano, kad Kęstutis nuvykęs į savo sūnėno stovyklą tartis todėl, kad turėjęs permažą kariuomenę ir nebuvęs tikras pergalės. Kai Kęstutis su Vytautu prie Trakų buvo suimti, tai Jogaila ir Skirgaila tuoj užvaldė Trakus. Rodos, klaidingai aiškina Gniezno archidiakono šaltinis, kad tos operacijos metu buvę sudeginti Trakai[21].

Kęstučiui mirus Krėvos kalėjime ne sava mirtimi, o Vytautui gudriu būdu išbėgus, Trakus Jogaila atidavė savo ištikimajam broliui Skirgailai, kuris jam buvo padėjęs nuveikti dėdę. Ištisą dešimtį metų ir valdo Trakus Skirgaila. Iš jokių kronikų mes negalime atsekti jo valdymo tikslesnių pėdsakų, kurie būtų charakteringi Trakų istorijai. Kronistai mums tesugebėjo palikti tik keletą žinių apie karinius veiksmus.

Tiesa, Jogailai pasisekė susijungus su ordinu nugalėti Trakų kunigaikštį, bet ta sąjunga neilgai tepatvėrė. 1382 m. spalių 31 d. Duby-

---

18 Scr. rer. Pruss. II 614 p.
19 Scr. rer. Pruss. II 718 p.
20 Scr. rer. Pruss. II, 602—603 p., 619 p.; III 121—123 p.
21 Scr. rer. Pruss. II 718 p.

sos saloje Jogailos vardu buvo sudaryti trys dokumentai su kryžiuočiais, kurių vienu Žemaičiai ordinui buvo atiduoti iki Dubysos upės[22]. Bet kai reikėjo už aštuonių mėnesių patvirtinti to Dubysos suvažiavimo sutartį ir vėl suvažiuoti salon, Jogaila jau maža beturėjo noro, nes ordinas jam politiškai nebebuvo reikalingas. Ordinui beliko tik viena ir ta pat išeitis ir paskutinė žmogaus valios racija, kurią taikė kryžiuočiai Lietuvai jau pusantro šimto metų, būtent, k a r a s. Karas ir buvo oficialiai paskelbtas 1383 m. vasarą.

Dabar ordinas taikė Lietuvai į skaudžiausią vietą, būtent, į Trakus. Ne be reikalo jis turėjo gerą vadovą, nuo 1382 m. rudens sėdintį Prūsuose Vytautą Trakietį. Ir tai buvo pirmas Trakų patekimas į priešo rankas. Kaip tai įvyko? Kryžiuočiai šitam žygiui pasiruošė gana rūpestingai ir surinko didelę kariuomenę, kuri buvo skaičiuojama tūkstančiais, o Vytautas atvedė nemažus būrius žemaičių. Paimti Trakų pilį, kurioje buvo Jogailos įgula, neatrodė lengva, nes toji pilis, anot Gniezno archidiakono, buvo d i d e l ė ir a u k š t o m i s s i e n o m i s a p t v e r t a[23]. Todėl vokiečiai atsigabeno su savim piliai imti mašinų. Jie čia turėjo, kaip rašo kronistas Detmaras, akmenims svaidyti mašinų, vadinamų „*bliden*"[24], buvo atsivežę bombardų, t. y. trumpų pabūklėlių (armotų) ir šaudomų pabūklų, vad. „*bussen*"[25]. Ištisas savaites truko apgulimas. Pagaliau, 1383 m. rugsėjo mėn. 11 d. priešai įveikė gynėjus ir paėmė Trakus. Minėtasis Gniezno archidiakonas rašo, kad lietuviai esą patys pilį atidavę[26]. Ordino magistras, kuris po šito pasisekimo tuoj patraukė ant Vilniaus, Trakuose paliko savo įgulą. Gniezno archidiakono metraštyje figūruoja nežinia iš kur paimta žinia, kad pilyje buvę palikta 500 vyrų su didelėmis atsargomis. Tačiau Vygando ir kitų vokiečių kronistų žinios, rodos, yra patikimesnės; o Vygandas šitaip pasakoja: Ordino magistras be savo kariuomenės paėmęs pagalbon žemaičius, juos aprūpindamas ginklais, žirgais ir drabužiais. Jiems vadovavęs Vytautas. Abi kariuomenės atsigabenusios bombardų, ir įvairiomis kulipkomis („*sagittis*") buvusi išgriauta visa pilies siena. „Griūvančią sieną pavertė jie į pelenus, kaip liepos lapą", prideda jis[27].

Vygandas toliau rašo, kad vokiečių ordino magistras pilį pavedė Vytautui. Jam buvę palikta 60 vyrų įgula, kurios viršininku buvęs

---

[22] Liv-, Esth-u. Curländisches Urkundenbuch, III, Nr. 1184. Toliau tas rinkinys cituojamas LUB.

[23] Scr. rer. Pruss. II 719 p.

[24] Scr. rer. Pruss. III 127 p.

[25] „*Bussen*" reiškia Büchsen, t. y. šaudomuosius pabūklus.

[26] Scr. rer. Pruss. II 719 p.

[27] Scr. rer. Pruss. II 622 p.

paliktas brolis riteris Jonas Rave (Rawę) ir jo padėjėjas Henrikas von Clue. Vytautas labai apsidžiaugęs tuo laimėjimu. Žemaičiai ir daug lietuvių, kaip Posilgė pasakoja, perėję į Vytauto pusę[28]. O Annales Thorunenses autorius, kaip ir Gniezno archidiakonas, pastebi, kad net dalis įgulos, kuri pilį gynusi, savo noru pasidavusi Kęstučio sūnui[29].

Bet Trakai labai neilgai teišsilaikė Vytauto ir kryžiuočių įgulos rankose. Kai ordino kariuomenė nutraukė prie Vilniaus, kurio paimti neįstengė (Vilniaus kalno ir žemoji pilis apskritai niekada kryžiuočių nebuvo paimta)[30], Jogailos ir Skirgailos vadovaujami lietuviai 1383 m. rugsėjo mėn. antroje pusėje apgulė neseniai jų priešų laimėtus Trakus. Apgulimas truko ištisas 6 savaites, t. y. nuo rugsėjo 24 d. iki lapkričio mėn. pradžios. Bet lapkričio mėn. 3 d. (1383) pilies įgula buvo priversta atiduoti pilį didelei Skirgailos ir Jogailos vadovaujamai kariuomenei. Pilies gynėjai, kaip Detmaras ir Posilgė pasakoja, su visu savo turtu pabėgo į Prūsus, net Jonui Ravei pasisekę pasprukti.

Kai Skirgailos lietuviai atėjo į pilį, tai jos mūrai (*„muren"*) buvo taip apgriauti (*„toworpen"*), kad jie kitą naktį įgriuvę, padarydami pagonims nuostolių[31]. Ištisos „virvės" (*„seyl"*) ilgumo buvo išvirtusi siena[32]. Annales Thorunenses tiksliau rašo, kad pilis per apgulimą buvusi griaunama dviem mašinom (*„cum duabus machinis"*) ir vienu mūradaužiu (*„uno tomelario"*)[33]. Šitais pabūklais mūras taip buvęs pernuštas ir apgriautas, kad įgula pilyje ilgiau nebegalėjo laikytis, todėl ji ir kapituliavo lapkričio 3 d., su sąlyga, kad su savo daiktais laisvai galėtų pasitraukti. Jogaila ir Skirgaila su ta sąlyga sutiko[34].

Ir Annales Thorunenses kalba, kad Jogailai užėmus Trakų pilį, kitą naktį išgriuvęs virvės ilgumo (*„ad unum funem"*) mūras[35]. Įdomu pastebėti, kad šitoje Trakų apgulimo ir paėmimo istorijoje, kurios žinomos, kaip matome, ir smulkmenos, visai nefigūruoja sala. Iš to, rodos, galima daryti išvadą, kad apgulti ir daužyti galima buvo tik pusiasalio pilį. Tiesą, dabartinis pusiasalis, kaip jau minėta, anais laikais sudarė salą, į kurią patekti, tačiau, buvo daug lengviau, negu

---

28 Scr. rer. Pruss. III 127 p.
29 Scr. rer. Pruss. III 126—127 p.
30 Scr. rer. Pruss. III 127—128 p.
31 Scr. rer. Pruss. III 127 p.
32 Scr. rer. Pruss. III 128 p.
33 Scr. rer. Pruss. III 127—128 p.
34 Scr. rer. Pruss. III 126 p.
35 Scr. rer. Pruss. III 128 p.

į dabartinę Vytauto pilies salą. Toliau šitas aprašymas rodo, kad Trakų pilis jau buvo aptverta stipriais mūrais, kuriems paimti reikėjo ir laiko ir atitinkamo techninio pasiruošimo. Reikia spėti, kad tam tikra dalis dabartinių pusiasalio pilies mūrų priklauso tai XIV amž. mūrų statybai. Sprendžiant iš dabartinių griuvėsių, atrodo, kad seniausieji mūrai yra nuo rytinio ežero kranto (priešais Varninkus). Ten esančiosios mūrų liekanos turėtų būti dar iš Kęstučio laikų. Reikia manyti, kad atitinkami tyrinėjimai žemėje šituos samprotavimus patvirtins. Kitos pusiasalio pilies mūrų dalys yra vėlesnio laiko.

Kai Vytautas taip staiga neteko Trakų, kryžiuočiai jam pavedė valdyti prie Dubysos žiočių Marienburgą, kur pas Vytautą dar labiau ėmė plaukti jo šalininkai. Bet jis ir toliau, žinoma, vadinosi Trakų kunigaikščiu. Ordinui jis dabar ypač buvo reikalingas, kaip naudingas politinis įrankis prieš nedėkingą Jogailą. Kai 1384 m. sausio 30 d. Vytautas Karaliaučiuje atskiru dokumentu pavedė save ordino globai, priėmė iš jo tėviškę kaip leną ir atidavė žemaičius iki Nevėžio, tituluojamas jis ten *„herczoge von Tracken"*.[36]

Bet neilgai ordinas džiaugėsi dideliais Trakų kunigaikščio pažadais. Šis rado galimybę susitaikinti su savo pusbroliu, t. y. su Didžiuoju Lietuvos Kunigaikščiu Jogaila. Vytautas grįžo iš priešų stovyklos, tikėdamasis atgauti savo tėviškę. Bet Trakus Jogaila jau buvo pažadėjęs ištikimajam broliui Skirgailai, savo artimiausiam bendradarbiui ir politikos šalininkui. Tapdamas Lenkijos karalium, jis Skirgailą pakėlė „aukščiau už visus kitus savo brolius" ir atskiru 1387 m. dokumentu jam atidavė Trakų kunigaikštystę.[37] Iš to dokumento mums aiškėja ano meto Trakų kunigaikštystės ribos, kurias J. Jakubovskis yra plačiau ištyrinėjęs.[38]

Vytautui išnyko bet kokia viltis atgauti Trakus. Jam buvo laikinai pavestas Luckas su Voluine, bet ir tam valdymui jis negavo tvirtų dokumentų. Todėl Kęstutaitis vėl ryžosi antru kartu bėgti pas priešus ir jėga atkovoti tai, kas jam teisėtai priklausė.

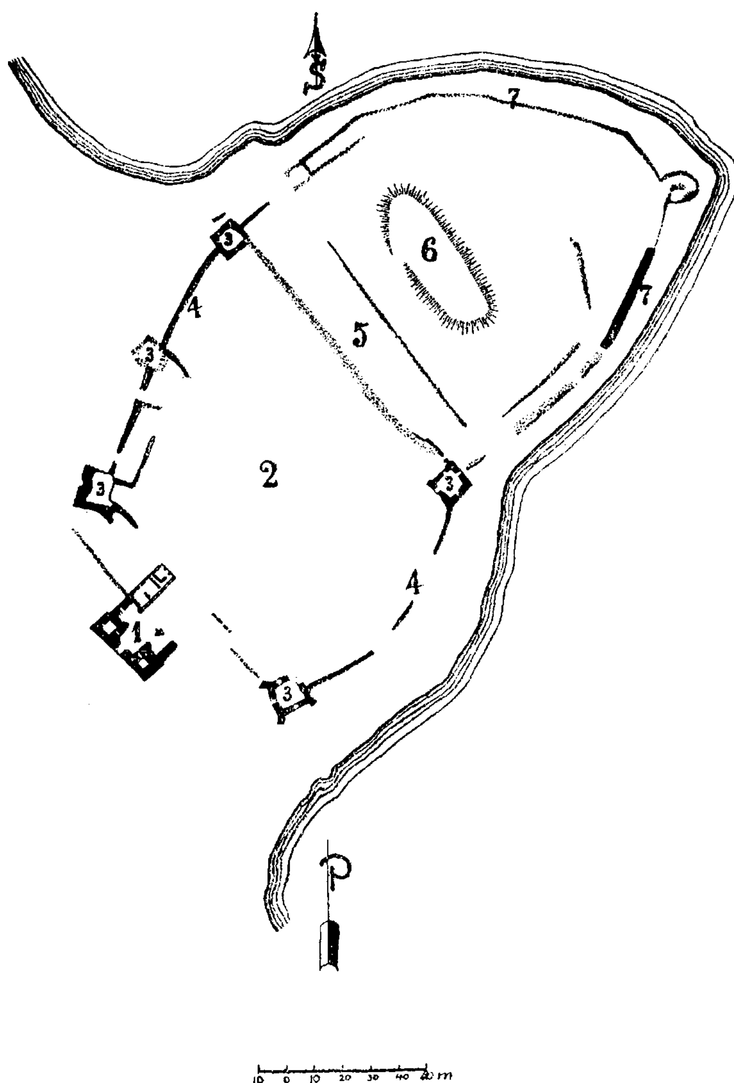
Iš Skirgailos šeimininkavimo Trakuose neteko užtikti žinių, bet užtat mūsų žinios vėl gausėja nuo to momento, kai Vytautas pradeda kovą jau ne tiktai dėl tėviškės, bet ir dėl visos Lietuvos. Jis vėl, susijungęs su kryžiuočiais, nuo 1390 m. pradeda ginklu kovą prieš

---

[36] Codex epistolaris Vitoldi, 1882, 3 p. (Nr. 13). Toliau šitas šaltinis cituojamas sutrumpinus CeV.

[37] Codex epistolaris saeculi XV, I t., 9 p. Toliau cit. CeXV.

[38] *Jakubowski, J.*, Opis księstwa Trockiego z r. 1387, Przegląd historyczny, V (1907) 22—47 p.

Trakų pusiasalio pilies griuvėsių planas.

1. Įvažiavimo vartai. 2. Pilies kiemas. 3. Apsaugos bokštai. 4. Pilies sienų mūras. 5. Fossa (perkasas). 6. „Aukų kalnas" (pilies rūmų vieta). 7. Pilies sienų mūras.

(Braižė: B. *Lukoševičius*).

Jogailą. Jo sąjungininkas (kryžiuočiai) jau pažįsta gerai Trakų sritis. Apie tai mums liudija ordino pagaminti Lietuvos kelių aprašymai

(*„die litauischen Wegeberichte“*), juose ne kartą yra nurodyti ir keliai į Trakus, kuriais turėjo kryžiuočių kariuomenė eiti ir niokoti kraštą.[39]

Vokiečių kronistai mums pasakoja, kad jau 1391 m. rugpiūčio m. kryžiuočiai, vadovaujami magistro Konrado Valenrodo, išsiruošė į didelį žygį prieš Lietuvą. Rugsėjo mėn. 1 d. magistras prie Kauno iškėlė užsienio svečiams didelę puotą (*„ehrentisch“*). Pro Strėvą jis nuvyko prie Trakų, bet juos rado s u d e g i n t u s. Todėl jis pasuko naikinti Vilniaus ir Neries sričių[40].

Kodėl Skirgaila sudegino savo valdomus Trakus, sunku teisingai atspėti. Tegali būti tik toks aiškinimas, kad jo įgulai nebūtų pasisekę prieš tokią didelę jėgą atsilaikyti. Todėl Trakų valdovas, bijodamas, kad nepatektų į nelaisvę jo gynėjai, kaip 1383 metais, sudegino pilį. Reikia samprotauti, kad tada pati pilis buvo dar medinė, bent didesnė jos dalis. Mūrinės galėjo būti tiktai sienos apie pilį.

Kada Trakai buvo atstatyti po šito gaisro, nepasisekė niekur užtikti žinių. Tik Vygando kronikoje skaitome, kad 1394 m. rugpiūčio mėn. pradžioje ordino magistras Konradas von Jungingenas, grįždamas nuo Vilniaus, buvo nakties poilsio sustojęs Trakuose.[41] Apie jokius karinius veiksmus kronistas nekalba. Gal Trakai tada dar nebuvo atstatyti. Panašiai 1403 m. ordino maršalka, darydamas žygį į Gardino sritį, užsuko į tyrus (dykrą), kuriais atėjo iki Merkinės pilies, o ją paėmęs ir sunaikinęs apylinkes, per Strėvą atvyko iki Trakų. Bet ir čia metraštis nieko daugiau nepasako apie kokius nors veiksmus prieš pačią pilį.

Iš šitų čia išdėstytų faktų matome Kęstučio Trakų vaidmenį XIV amž. galo kovose. Žinoma, visu tikslumu negalime įrodyti, kad visos čia minėtosios kronikų žinutės liečia tik naujuosius, t. y. Kęstučio Trakus. Bet atsekti, kada turėta galvoje Sen. Trakai, nėra galima.

Reikia dar paminėti, kad vėlyvuose XVI—XVII amž. aktuose yra minimi vietovardžiai, kurie yra pavadinti XIV amž. didžiųjų kunigaikščių vardais. Tik tos vietovės, pagal turimus aprašymus, neatitinka nei S. Trakus, nei N. Trakų pusiasalio pilį, o kitas Trakų pavieto vietas. Štai viename 1535 m. dokumente yra minima, kad iki „Kęstučio kalno“ (*„hory Kieysztudouskiey“*) eina vieno totorių

---

[39] Scr. rer. Pruss. II 664—704 p. (Nr. Nr. 46, 70, 77, 78, 79, 92).

[40] Scr. rer. Pruss. III 172—173 p.

[41] Scr. rer. Pruss. II 660 p.

bajoro nuosavybės[42]. Iš viso aprašymo matyti, kad tą Kęstučio kalną reikia lokalizuoti prie Vievio ežero. Ten yra prie perkaso ar upelio vietovė, vadinama „Pylimai". Rodos, ji minėtame dokumente ir yra pavadinta „Perekopu"[43]. O tas Kęstučio kalnas, tur būt, ir yra buvęs prie to „Perekopo". Toje vietoje yra iš tiesų kalnas. Bet kaip jis dabar vadinamas, neteko sužinoti. Kitame sienų nustatymo akte (1571 m.) tiksliau neapibrėžtoje vietoje prie Galvės ežero (tarp Galvės ežero ir ežero „Birwis") yra „Vytauto kalnas" *(„hora Witowtowaja")*.[44] Dar ir 1760 metų Trakų stačiatikių archimandrito byloje su vietos magistratu ir bernardinais figūruoja tas Vytauto kalnas.[45] Pagaliau didžiųjų kunigaikščių laikotarpio reminiscencijas primena tame 1535 m. žemės dalybų dokumente minima „Algirdo sala" *(„ostrow Olhierdowski")*[46], kuri turėjo būti gana didelė, nes ant jos stovėjo totorių kilmės bajoro Kalimavičiaus (Kolymovič) dvaro trobesiai. Iš tolimesnio aprašymo aiškėja, kad tas dvaras buvo „Algirdo saloje" priešais Trakų pilį, tarp Galvės ežero ir ežero „Kurcios".[47] Kuris ežeras vadinamas Kurcios vardu, iš dokumento neaišku. Greičiausiai tai buvo Bernardinų ežeras. Tokiu būdu išeitų, kad tas pusiasalis (prie Varninkų), kuriame dabar stovi vandens sportui skirtas pastatas, seniau yra buvusi sala. Tam teigimui patvirtinti dar vėliau atsiras kitų įrodymų.

Tokie yra duomens, liečią pusiasalio pilį Kęstučio laikais ar tuoj po jo mirties. Apie tolimesnį tos pilies likimą, jos perstatymus, restauravimą ir t. t. čia nekalbėsime. Išlikusieji sienų pėdsakai ir penkių bokštų griuvėsiai, kurių pagrindinė statyba priklauso jau vėlesniems Kęstučio įpėdiniams, rodo, kad pusiasalio pilis buvo nepaprastai didelė. Įprastine kalba jau XV amž. ji buvo vadinama „didžioji pilis", kai Galvės ežero pilis buvo vadinama „mažoji". 1484. III. 24 d. viename dokumente, kuriuo Vilniaus vyskupui Andriui dovanojama žemės, vienu iš liudininkų, pav., pažymėtas Jokūbas, „mažosios Trakų pilies *(castri minoris Trocensis)* altarista, Vilniaus vyskupo kapelionas"[47a]. Iš šito teksto neaišku, kuri pilis Kazimiero laikais buvo vadinama mažąja. Reikia manyti, kad pusiasalio pilies mūrai ir pastatai tada užėmė

---

[42] Акты, издаваемые Виленскою Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ, т. XXXI (Акты о литовскихъ татарахъ), 1906, 538 p., 543 p.

[43] Акты Вил. Комм. XXXI, 538—539 p., 540 p., 542 p.

[44] Акты Вил. Комм. XXXI, 290—291 p.

[45] Археографическій сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣверо-западной Руси, V (1871), 26 p. (№ 19).

[46] Акты Вил. Комм. XXXI, 537 p., 545 p., 546 p.

[47] Акты Вил. Комм. XXXI, 541 p.

[47a] CDCV I 395 p. (Nr. 340).

jau, palyginti, didelius plotus, žymiai didesnius už salos pilies mūrus. Tokiu atveju „mažoji pilis" turėjo reikšti salos pilį. Tokie pilių vardai yra patekę ir į T. Makovskio graviūrą, braižytą apie 1600 metus. (Žiūr. lent. XIII).

Mūsų tiesioginis uždavinys yra susipažinti su seniausia Galvės ežero salos pilies istorija, apie kurią jau turime tikslesnių ir įdomesnių žinių.

III. Vytauto pilis Galvės ežero saloje

(Žiūr. lent. XIV.)

Daugiausia domino jau nuo XIX a. pradžios ir tebedomina Galvės salos pilis, nes jos griuvėsiai, palyginti, gerai yra išlikę iki mūsų dienų. Salos pilį Trakų miesto gyventojai patogiai tegalėjo pasiekti tik žiemos laiku. Todėl ir Trakų trobesių pamatams ir mūro sienoms pirmiausia buvo ardomi daug arčiau esančios pusiasalio pilies akmens ir plytos. Gal dar prisidėjo ir kitos mums jau nebežinomos aplinkybės, kad salos pilis amžių būvyje daug geriau išliko negu pusiasalio griuvėsiai, nors ir iš jos turėjo būti nemaža išgabenta statybinės medžiagos.

Vienas iš pirmųjų klausimų yra, kada ta salos pilis buvo pastatyta. Į šitą klausimą atsakyti nelengva. Paprastai populiariuose aiškinimuose ir istoriškai geografiniuose aprašymuose nesigailima aiškiai pabrėžti, kad salos pilis esanti Gedimino įkurta. Neminint kitų dalykų, reikia pastebėti, kad Lietuvos Kariuomenės Štabo Karo Topografijos skyriaus 1937 m. išleistame (1:100.000) Trakų srities žemėlapyje (Nr. 1707), prie Galvės ežero salos pilies yra parašyta „Gedimino pilis." Ir čia pinami romantiški vaizdai, kad tuose dabar įdomiai atrodančiuose mūruose Birutė ir jos vyras Kęstutis užauginę Vytautą ir t. t. Tačiau salos pilies data yra daug vėlyvesnė. Kaip Gediminas gali būti laikomas tradiciniu Sen. Trakų įkūrėju, o Nauj. Trakų pirmosios pusiasalio pilies kūrėju yra Kęstutis, taip salos pilies statytoju tegali būti laikomas paskutiniojo sūnus Vytautas. Tik Vytautas išdrįso pastatyti pirmą salos pilį Lietuvoje, kurią galima charakterizuoti kaip tikrą „vandens pilį" („*Wasserburg*"). Tiesa, yra ir kitų ano meto Lietuvos pilių jau nebe ant kalno, o žemumose, prie vandens, pav., žemoji Vilniaus pilis, Lyda, Krėva, Medininkai. Tiksliai nežinome chronologijos, kada yra statytos mūro pilys Lyda, Krėva, Medininkai, kurių griuvėsiai yra išlikę iki mūsų laikų. Rodos, ir tų pilių sumūrinimas gali būti priskiriamas XIV amž. galui ar XV amž. pradžiai.

Tačiau tos pilys, nors ir buvo pastatytos prie vandens, vis dėlto nebuvo laikomos vandens pilimis, nes šis elementas jų nesupo iš visų pusių. Net vėlesnės pilys, kaip pvz., XV amž. gale statytas Miras ar Goštauto apie 1530 m. įkurta Geranainių pilis, kurioms savo bokštų, mūrų ir visos situacijos formomis Trakai darė įtakos[48], buvo, tiesa, pastatytos prie vandens, bet visiškai jo neišnaudojant. Tokiu būdu Trakai buvo pirmoji ir paskutinė Lietuvos Kunigaikštystėje pilis, kuri buvo pastatyta visiškai išnaudojant vandenį kaip gamtinę kliūtį.

Ir buvusioje Lenkijoje, pvz., prof. M. Morelowskis nerado kitos pilies, kurioje vanduo prieitų taip arti prie pilies mūrų ir prie gyvenamosios pilies dalies, kaip Trakuose. „Tuo atžvilgiu Trakų pilis Galvės ežere visiškai užsitarnauja karalienės vardo iš visų pilių, kokias turime".[49]

Salos pilies mūrų visa masė tiesiog kilo iš vandens, kuriame ji turėjo nuostabiu būdu atsispindėti, kaip griuvėsius tapydami yra pastebėję dailininkai.[50] O vanduo Trakų ežere, kaip parodo inž. St. Girdvainio (Girdwoyń) matavimai, stovėjo aukščiau (iki 180 cm).

Kada Trakų salos pilis buvo pastatyta, tik iš tam tikrų aplinkybių tegalima apytikriai susekti, nes niekas neužrašė, nei kada, nei kas ją statė. Anais laikais pilies pastatymas nebuvo laikomas perdaug svarbiu politiniu ar kultūriniu dalyku. Net ordino žemėje, kur viskas buvo fiksuojama ir užrašinėjama metraščiuose ar išlaidų knygose, tiksliai nėra žinoma, pvz., vyr. ordino magistro rūmų Marienburge pastatymo data. Dar sunkiau nustatyti, kas buvo pilies statytojas. Apie Prūsų ordino pilis galima pasakyti, kad nė vienos jų statytojo (architekto) pavardė nežinoma. Viduriniais amžiais nebuvo kreipiama dėmesio į kūrinio ar pastato autoriaus individualybę. Todėl aktuose net apie didžiųjų pilių statytojus dažnai neužtinkame jokių žinių. Tik nuo renesanso laikų pradėta iškelti meno bei architektūros kūrinių autoriai.

Prof. M. Morelowskis, tur būt remdamasis Trakų pilies stiliaus ir jos architektūrinėmis ypatybėmis, sako, kad toji pilis esanti statyta apie 1400 metus[51]. O architektas B. Schmidas teisingai samprotauja, kad Kęstučio laikais salos pilis dar negalėjo būti pastatyta. Jo nuo-

---

48 *Morelowski, M.*, Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu. 1938—1939, 11 p. *Morelowski, M.*, Sztuka wileńska ilustrowana pokazem celniejszych zabytków. 1939, 51 p.

49 *Morelowski, M.*, Zarysy o. c. 6. *Morelowski, M.* Sztuka wil. o. c. 46 p.

50 *Morelowski, M.*, Zarysy o. c. 6. *Morelowski, M.*, Sztuka wil. o. c. 46 p.

51 *Morelowski, M.* Zarysy o. c. 8 p.

mone, ji yra statyta pirmaisiais Vytauto valdymo metais, greičiausiai po 1396 m. paliaubų su ordinu[52]. Nežinome tiksliau, kuriais dar kitais kriterijais vadovaujantis tos datos yra parinktos, bet, rodos, jos neprieštarauja toms išvadoms, kurios eina iš kai kurių politinių aplinkybių.

Skaitant šaltinius buvo atkreiptas dėmesys, kad Vytauto valdymo pradžioje visai nefigūruoja Trakai. 1391—92 metų laikotarpiui man nepasisekė užtikti jokios žinutės apie tai, kad Trakuose būtų rezidavęs ar nors trumpam laikui sustojęs Vytautas ar kuris kitas lietuvių kunigaikštis. Gal per drąsu būtų daryti iš to išvadą, kad 1391 m. sudegintieji Trakai ilgai nebuvo atstatyti. Tik 1399 m. balandžio m. 3 d. yra pirma Vytauto donacija iš Trakų, duota Vilniaus Katedros kapitulai.

Kad ji būtų buvusi surašyta naujoje Trakų pilyje, negalima įrodyti. Greičiau ji buvo duota Sen. Trakuose. Be to, kunigaikštis tokį dokumentą galėjo išduoti ir pravažiuodamas. Ir toliau jis į Trakus dar ilgą laiką tik retai teužsuka. Bent apie tai neužtikome tikslių įrodymų. Yra viena Rygos arkivyskupo pasiuntinių žinutė iš 1400 m., kad jie per Visus Šventus (XI. 1) buvo pas Vytautą Trakuose. Daugiau tos rūšies žinių nesurasta. Iš žemiau dedamo Vytauto itineraro (t. y. sustojimo ar atvykimo į Trakus) sąrašo matyti, kad jis — sprendžiant pagal jo ir kitų išduotus laiškus ir dokumentus — pradžioje ilgai nėra minimas N. Trakuose. Per ištisus 16-ka (1392—1408 m.) savo valdymo metų ten Vytautas ne tik nėra išdavęs nė vieno dokumento, bet apytikriai tegali būti paliudytas sustojęs nebent porą kartų. Užtat nuo 1408 metų datos Vytautas jau kasmet, išskyrus 1424 metus, yra randamas N. Trakuose. Kai kuriais metais jis ten būna daug kartų. Nuo 1408 metų prasideda ir jo N. Trakuose išduodamieji dokumentai.

Peržvelgus atitinkamus šaltinius, susidaro toks Vytauto itineraras, liečiąs jo sustojimus Trakuose.[53]

1. (Iki 1397 m. neaptikta dokumentuose Vytauto sustojimų Trakuose).
2. 1397. XII. 25, Kalėdos ir XII m. galas (LUB IV 199 p. — Nr. 1467).
3. 1399. IV. 3 (CeV 58 p.; CDCV I 66 p.: *„Pisan v Trocech"*).

[52] *Schmid, B.*, Die Burgruine Traken, Das Litauen-Buch, 1918, 82 p.

[53] Žvaigždute (*) pažymėtos pozicijos reiškia Vytauto Trakuose reziduojant išduotus dokumentus.

4. 1400. XI. 1 (LUB IV 320 p. — Nr. 1526).
5. (1401. II. 24) (Akta unji Polski z Litwą, 1932, 43 p. — Nr. 42, 44 p. — Nr. 44).
6. 1408. I. 8 (Scr. rer. Pruss. III 289 p.: suvažiavimas su Jogaila Trakuose).
* 7. 1408. VI. 21 (CeV 157 p. — Nr. 378; LUB IV 623 p. — Nr. 1758).
8. 1409. I. ca 7 (CeV 165 p. — Nr. 388: Vilnius arba Trakai).
* 8ª. 1409. V. 23 (Wł. Semkowicz, Ateneum Wileńskie, I, 1923, 260 p.: *„Actum in Troky")*.
* 9. 1409. V. 24 (CDCV I 76 p. — Nr. 50: *„Actum et datum in Nowe Troki")*.
* 10. 1409. V. 27 (CeV 175—177 p. — Nr. 399, *„Traken")*.
11. (1409). VI. 16 (CeV 184 p. — Nr. 411).
* 12. 1410. V. 26 (CeV 208 p. — Nr. 441, *„Traken")*.
13. 1410. X. prieš 21 d. (CeV 213 p. — Nr. 456).
* 14. (1411). IV. 20 (CsV 223 p. — Nr. 476).
* 15. 1412. IV. 15 (CeV 228 — 231 p. — Nr. 492: *„Actum et datum in Troki")*.
* 16. 1412. V. 25 (CeV 250 p. — Nr. 514: *„Datum in castro nostro Troczensi")*.
* 17. 1412. V. 31 (CDCV I 90 p. — Nr. 57: *„Actum et datum in Troki")*.
* 18. 1412. XII. 25 (CeV 250 p. — Nr. 514: *„Datum in castro nostro Troczensi...")*.
* 19. 1413. I. 7 (LUB VI 2994: *„Gebin uf unserm husse zu Tracken")*.
* 20. 1413. I. 17 (Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum, II, 1892, 80—81 p.: *„in castro Troky"*; Lites II 146—147 p.: *„in castro Troky")*.
21. 1413. II.? (CeV 256 p. — Nr. 579).
* 21ª. 1413 arba gal 1424. VI. 20 (K. Jablonskis, Praeitis, II, 1933, 387 p.).
22. (1414. I.?) (Scr. r. Pruss. III 448 p.: Ghillebert de Lannoy vizitas).
* 23. 1414 arba tikriau 1425. IV. 7 (CDCV I 121—122 p. — Nr. 93).
24. 1414. IV. 29 (CeV 286 p. — Nr. 583).

* 25. (1414). VI. 5 (CeV 305 p. — Nr. 613: *„Tracken uff unszrem huse"*).

* 26. 1415. I. 19 (CeV 308 p. — Nr. 619: *„Gegeben czu Tracken"*).

* 27. 1415. II. 14 (CDCV I 93 p. — Nr. 60: *„Throky"*).

28. 1415. IV. 22 (CDCV I 98—99 p. — Nr. 67: *„Actum et datum in castro nostro Throki"*).

29. (1415). V. po 19 d. (Sekminių), (CeV 316 p. — Nr. 631).

* 30. 1415. V. 28 (CeV 318—319 p. — Nr. 635: *„Gegeben czu Tracken uff unszrim huse"*).

31. 1415. VI.? (CeV 321 p.).

32. 1415. VI. 13 (LUB V 64 p., 66 p.).

* 32[a]. 1416. I. 26 (W. Semkowicz, Ateneum Wileńskie, VII, 1930, 852 p.: *„Actum et datum in Trocki"*).

32[b]. 1416. II. 25 (K. Sochaniewicz, Ateneum Wileńskie, III, 1926, 385 p.).

* 33. 1416. V. 19 (CeV 345 p. — Nr. 671).

34. 1416. VII. 15 (CeV 352 p. — Nr. 683; LUB V 144 p.).

35. 1416. rudenį (J. Długossii Opera omnia, XIII, 196 p.).

36. 1416. X. 8 (LUB V 424 p.).

37. 1416. XII. 24 (CDCV I 101 p. — Nr. 69: *„Actum et datum in castro nostro Trocensi"*).

* 38. 1417. II. 22 (CeV 379 p. — Nr. 716: *„Gegeben czu Tracken"*).

* 39. 1417. III. 27 (CeV 380 p. — Nr. 718: *„Gegeben czu Tracken"*).

* 40. 1417. X. 23 (K. Jablonskis, Praeitis, II, 1933, 401 p.: *„Actum et datum in Troki"*; plg. CDCV I 101 p. — Nr. 70).

* 41. 1417. X. 24 (K. Jablonskis, Praeitis, II, 1933, 402 p. CeV 393—394 p. — Nr. 743, CDCV 103 p. — Nr. 73: *„Actum et datum in Troky"*).

42. 1417. XII. 24 (LUB V 296 p. — Nr. 2182; CeV 398 p. — Nr. 755).

43. (1417). XII. 26 (CeV 398—399 p. — Nr. 755: *„Gegeben czu Tracken"*).

43[a]. 1418. II. 3 (Cod. ep. saec. XV, t. II, Nr. 89).

44. 1418. IV. 10 (CeV 404—405 p. — Nr. 766; LUB V 340—341 p.: Daugpilio komtūras praneša Livonijos ord. magistrui, kad Vytautas Trakuose išbūsiąs 12 savaičių).

* 45. 1418. VI.11 (CeV 411 p. — Nr. 1281: *„Gegeben uff unserm huse czu Tracken"*).

* 46. 1418. X. 8 (LUB V 424 p. — Nr. 2274).

47. (1418). X. 9 (CeV 420 p. — Nr. 796).

48. 1418. XI. 19 (Długossii Opera omnia, XIII, 220 p.: Vytautas kartu su Jogaila).

* 49. 1420. II. 12 (CeV 463 p. — Nr. 858: *„Gegebin uff unserm husze czu Tracken"*).

50. 1420. XII. 25 (LUB V 699 p. Daugpilio komtūro 1420. XII. 6 žinia, kad Vytautas su Jogaila Kalėdomis būsią Vilniuje arba Trakuose).

* 50ª. 1421. VI. 22 (W. Semkowicz, Kwartalnik historyczny, 44 t., 1930, 352 p.: *„Actum in Troky"*.).

* 51. 1421. IX. 22 (CeV 533 p. — Nr. 969: *„Datum in castro nostro Trocky"*).

* 52. 1421. IX. 22 (CeV 533 p. — Nr. 970).

53. 1422. I. 2 (CeV 539—540 p. — Nr. 982; LUB V 789—9 p. — Nr. 2576).

* 54. 1422. XII. 30 (CeV 577—578 p. — Nr. 1056: *„Gegeben czu Tracken"*).

* 55. 1423. IV. 26 (CeV 586—587 p. — Nr. 1079: *„Gegeben czu Tracken"*).

56. 1423. rudenį (Długossii Opera omnia, XIII, 314 p.).

* 57. 1423. X. 15 (CeV 608 p. — Nr. 1119).

58. 1423. XII. 25 (Kalėdos), Vytautas kartu su Jogaila (LUB VII 37 p. — Nr. 54).

* 59. 1424 arba gal 1413. VI. 20 (K. Jablonskis, Praeitis, II, 1933, 387 p.).

* 60. 1425 arba gal 1414. IV. 7 (CDCV I 121—122 p. — Nr. 93).

61. 1425. IX. prieš 8 d. (CeV 699 p. — Nr. 1197: Vytauto 1425. VII. 9 žinia, kad jis žygiuoja į rusiškąsias žemes ir tikisi prieš Marijos užgimimą, IX-8, būti Trakuose).

* 62. 1425. XII. 31 (Semkowicz, Ateneum Wileńskie, VII, 1930, 855 p.: *„Actum datumque in castro nostro Troky"*).

63. 1426. V. po 3 d. (CeV 723 p. — Nr. 1224).

* 64. (1426. V. 25) (CeV 725 p. — Nr. 1228: *„Gegeben czu Alden Tracken"*).

65. 1426. V. 31 (CeV 725—726 p. — Nr. 1229).

* 66. 1426. VI. 9 (CeV 729 p. — Nr. 1230: *„Gegeben czu Tracken"*).

67. 1426. VI. 13 (LUB VII 330—331 p. — Nr. 479).

68. 1426. VI. 27 (CeV 732 p. — Nr. 1234; LUB VII 337 p. — Nr. 490: *„Gegebin tzu Tracken"*).

69. 1426. VIII. po 25 d. (CeV 740—741 p. — Nr. 1247: *„Datum in Troky"*).

70. 1426? Pas Vytautą į Trakus atvyksta Pskovo pasiuntiniai ir kitos delegacijos (Długossii Opera omnia, XIII, 339—340 p.).

* 71. 1427. VI. 6 (CeV 772 p. — Nr. 1288: *„Gegeben czu Tracken"*).

72. 1427. X. 28 (CeV 781 p. — Nr. 1299).

73. 1427. XII. 25 (Kalėdos) Vytautas ir Jogaila kartu Trakuose (CeV 784—785 p. — Nr. 1304).

74. (1427. XII. 31, tik Jogaila, CeV 788 p. — Nr. 1308).

* 75. 1428. I. 15 (CeV 790—791 p. — Nr. 1313: *„Gegeben in unserm husze czu Traken"*).

* 76. 1428. II. 10 (CeV 791—792 p. — Nr. 1316: *„Gegeben czu Tracken"*).

77. 1428. V. 23 (Sekminės) (LUB VII 500 p. — Nr. 705).

78. 1429. II. 17 (CeV 815—818 p. — Nr. 1345).

* 79. 1429. V. 3 (CeV 827—830 p. — Nr. 1352: *„Datum in Troky"*).

80. 1429. VI. prieš 18 d. (CeV 839 p. — Nr. 1360).

* 81. 1429. XI. 27 arba gal 1399 ar 1414 (CDCV I 133 p. — Nr. 108).

82. 1430. I. ? (CeV 888 p. — Nr. 1397).

* 83. 1430. II. 11 (CeV 890 p. — Nr. 1399: *„Gegeben czu Traken"*).

84. 1430. IX. 4 (LUB VIII 159 p. — Nr. 281).

85. 1430. IX. 5 (CeV 928 p. — Nr. 1437).

86. 1430. IX. 5-7 (CeV 920 p. — Nr. 1427; 921 p. — Nr. 1428).

* 87. 1430. IX. 8 (CeV 931—932 p. — 1439: „*czu Tracke(n)*").

* 88. 1430. IX. 10 (CeV 933 p. — Nr. 1441: „*Gegebin czu Tracken*").

* 89. 1430. IX. 10 (CeV 934 p. — Nr. 1442: „*Gegeben czu Tracke*").

90. 1430. IX. 10 (CeV 934—935 p. — Nr. 1443: „*Gegeben czu Tragken*").

* 91. 1430. IX. 13 (CeV 935—936 p. — Nr. 1444: „*Gegeben czu Tracke*").

* 92. 1430. IX. 17 (CeV 938 p. — Nr. 1448: „*Gegeben czu Tracke*").

93. 1430. IX. 19 (CeV 939 p. — Nr. 1449: „*Gegebin czu Tracken*").

* 94. 1430. IX. 22 (CeV 940 p. — Nr. 1451: „*Gegebin czu Tracke*").

* 95. 1430. X. 13 (CeV 945—946 p. — Nr. 1456; LUB VIII 188 p. — Nr. 324: „*Datum in Troky*").

* 96. 1430. X. 15 (CeV 947—948 p. — Nr. 1458: „*Datum in Trocky*").

* 97. 1430. X. 21 (CDCV I 134—136 p. — Nr. 109: „*datum in Throki*").

98. 1430. X. 27 (Vytauto mirtis Trakuose).

Iš šito sąrašo matyti, kad Vytautas Trakus daugiausia yra lankęs 1414—1417 m. laikotarpyje ir į savo gyvenimo galą. Kokios nors pastovios, nuolat pasikartojančios, Trakų lankymo datos negalima nustatyti. Kunigaikštis į pilį atvažiuoja įvairiais mėnesiais, ir žiemą, ir vasarą, daugiausia, rodos, šaltuoju metų laiku. Žinoma, mums tėra išlikusi tik tam tikra dalis Vytauto Trakuose išduotų dokumentų. Bet ir iš jų jau pakankamai matyti, kad Vytautas, nors pagal Kunigaikštystės tradiciją nuo Gedimino laikų sostinė buvo Vilnius, dažniau buvojo tėviškėje Trakuose. Turint galvoje, kad kai kurios čia sužymėtos datos reiškia gana ilgus Vytauto sustojimus salos pilyje, ir žinant, kad geroka dalis jo užvažiavimų į Trakus į šitą itinerarą nėra patekę, aiškėja, kaip dažnai jis, — atspėdamas nuo visų kitų reikalų ir žygių į tolimus kraštus, — užsukdavo į savo mėgstamą

pilį. Čia jį traukė ne tik graži gamta, gausūs žvėrys ir jaunystės prisiminimai, bet ypač tie salos pilies rūmai, kuriuos jis sau pasistatė. Paduotasis itineraras mums padeda apytikriai nustatyti tos salos pilies pastatymo laiką. Jau sakyta, kad 16-kos metų laikotarpyje (1392—1408) Vytautas Trakuose, galima sakyti, neužtinkamas; o tik nuo 1408-9 metų jis čia dažnai reziduoja ir išdavinėja dokumentus, kartais dar su pastaba „rašyta mūsų pilyje Trakuose". Iš šitų aplinkybių ir peršasi išvada, kad Trakuose apie 1407—1408 m., o gal kokiais metais ir anksčiau, buvo pastatyta Galvės ežero vienoje saloje Vytauto pilis.

Kai dėl Vytauto dokumentų, išduotų su pažymėjimu „actum et datum in Troki" ar panašiai, gali būti keliamas dar ir toks klausimas, kad jie ne visi reiškia Vytauto sustojimus Trakuose. Juk galėjo būti Vytauto vardu, t. y. jam įsakius išduodami dokumentai Trakuose jam ten ir nereziduojant. Galimas daiktas, kad kai kurių dokumentų išdavimo datos nereiškia dar Vytauto sustojimų Trakuose. Bet kol nėr kitų dokumentų su tokia pat data, tik išduotų kitose vietose, tol pasilieka aiški galimybė, kad Vytautas dokumento išdavimo dieną yra buvęs Trakų pilyje. Trakų pilis galėjo būti statoma apie 1406 m.

1406 metais minimam Trakų seniūnui *(„houbtmann von Tracken")*[53a] galėjo būti ryšium su didžiule pilies statyba pavestos ir atitinkamos pareigos prižiūrėti statybos darbus.

Tiesa, seniūnai tada jau buvo visose žymesnėse Vytauto pilyse. Pvz., Salyno taikoje figūruoja tokių jo pilių seniūnai: Ašmenos, T r a k ų, Vilniaus, Krėvos, Kauno, Ukmergės, Užpalių, Medininkų ir Kernavės[53b].

Esame linkę samprotauti, kad Trakų pilies statybos paruošiamieji darbai buvo pradėti apie 1404 m., t. y. po žinomosios Racionžo taikos, kada ir Jogaila dar kartą susitaikė su Kryžiuočių ordinu, o Vytautas atskiru Kaune sudarytu dokumentu vėl atidavė Žemaičius iki Nevėžio upės.

Vytauto santykiai su ordinu, ypač nuo 1404 iki 1409 m., gana reikšmingi Trakų salos pilies pastatymo istorijoje. Todėl reikia apie juos trumpai pasakyti.

Ordinui visą XIV amž. rūpėjo kuriuo nors būdu įsikurti Žemaičiuose ir užimti tą seniai trokštamą kylį, kuris taip negailestingai skėlė livoniškąją ir prūsiškąją kryžiuočių dalį į dvi nesusisiekiančias

---

[53a] CeV 129 p.

[53b] LUB IV 218 p., plg. Scr. rer. Pruss. III 223 p. pstb. 2. CeV 208 p. (Nr. 441).

žemes. Jau 1398 m., po Salyno taikos, kryžiuočiai tikėjosi tuos savo planus realizuoti. Kitų metų pavasarį (1399. V), kaip kronistas Posilgė pasakoja, l i e t u v i a m s p a d e d a n t, prie Gotesverderio (Nevėžio žiotyse) per 4 savaites buvusios pastatytos dvi pilaitės (*„czwe huser"*)[54]. 1400 m. ordinas įsikūrė dar pilį Žemaičiuose. 1398. X. 14 d., t. y. už poros dienų, tuoj po „amžinosios" taikos sudarymo, kuri taip trumpai tepatvėrė, Vytautas pasižadėjo vyr. magistrui prie Lietuvos sienų per dvejus metus pastatyti dvi pilis[55]. Matyti, iš tiesų Lietuvos didysis kunigaikštis buvo atėjęs ordinui pagalbon, pvz., 1400. II. 18 d. magistras mini labai šiltais žodžiais Vytauto pastangas ordino labui[55a], o 1400. V. 27 d. vyr. magistras dėkoja Vytautui už palankumą kryžiuočiams ir už paramą, kurią jis parodė ordino maršalkai jo žygio metu Žemaičiuose. Magistras, pasitikėdamas Vytautu, siunčia pas jį Ragainės komtūrą, prašydamas padėti p a s t a t y t i p i l į prie Nevėžio upės[56]. Bet visa tai baigėsi ordinui nelaimingai, kai 1401 metų pavasarį žemaičiai ir Vytauto žmonės sudegino Žemaičiuose abi kryžiuočių pilis[57]. Po trejų metų Vytautas su ordinu vėl surado taikos kalbą ir susitaikė, užleisdamas Žemaičius. Su dar didesniu uolumu ir rūpestingumu negu 1398—1400 m. kryžiuočiai stengėsi kaip galima greičiau įsikurti Žemaičiuose ir kraštą užvaldyti. Todėl tuoj buvo atsiųsti ordino valdininkai, kurie išžvalgė ir ištyrinėjo, ar geras žemės podirvis, ar yra reikiamo molio, ar pakankamai yra paupiais statybinės medžiagos pilims (ąžuolų, pušų), ar toji medžiaga toli nuo statybos vietos, ar užtenkamai yra upėse, prie kurių manyta statyti pilis, vandens grūdų malūnams (*„kornmole"*) ir lentpiūvėms (*„snidemole"*) ir t. t.[58].

Vytautas rodė kryžiuočiams labai draugišką veidą ir viską darė, kad sudarytų apie save gerą įspūdį. Juk jis jau buvo ordiną iš eilės tris kartus apgavęs ir todėl turėjo parodyti daug takto, kad galėtų atgauti pasitikėjimą. Pabėgdamas iš kryžiuočių (1384 ir 1392 m.) Vytautas buvo kelias jam pavestas pilis sunaikinęs. Todėl jis turėjo ordinui dabar bent porą pilių Žemaičiuose pastatyti[59]. Nors tai buvo gyvenimo ironija ir savotiškas paradoksas, tačiau Lietuvos valdovas,

---

[54] Scr. rer. Pruss. III 220 p., 237 p., 247 p.; plg. 254 p.

[55] J. Voigt, Geschichte Preussens, VI, 186 p. pstb. 1. CeV 56 p. (Nr. 189). In extenso *Baczko*, Beiträge zur Kunde Preussens, II 418—419 p.

[55a] CeV 67 p. (Nr. 220).

[56] CeV 68 p. (Nr. 224).

[57] Scr. rer. Pruss. III 241 p. (Posilgė).

[58] CeV 135—136 p.

[59] Scr. rer. Pruss. III 220 p. (Posilgė).

užleidęs priešui savo teritorijos dalį, turėjo jam pastatyti ir pilių, t. y. padėti kryžiuočiams paimti Žemaičius[60].

Porą metų Vytautas dėjosi dideliu kryžiuočių draugu ir, norėdamas ištrinti anksčiau apie jį ordine likusį įspūdį, pats 1405 m. sausio mėn. su kariuomene buvo atvykęs į Žemaičius priversti jų paklusti naujam jų šeimininkui. Vėliau Vytautas vėl darė žygį ir teikė efektyvią pagalbą[61]. 1405 m. rugpiūčio 16 d. ordino maršalka, pvz., vyr. magistrui džiūgaudamas rašė, kad prie Šešuvio Vytautas pastatė kryžiuočiams pilį, pavadintą „Konigsburg", ir ją aprūpino maistu, pabūklais, paraku ir net davė pradžiai į įgulą savo žmonių[62]. Ne be Vytauto aktyvios pagalbos buvo pastatyta ir kita kryžiuočių pilis Žemaičiuose „Friedeburg" (Fredeburg, Vredebergh)[63], kuri stovėjo, rodos, senosios Skalvių pilies vietoje (prie Nemuno). Dar 1409 m. pavasarį prie tos pilies taisymo darbų buvo 30 vyrų ir 4 dailidės.

Ir trečiajai ordino piliai pastatyti, kaip su dėkingumu apie tai rašo vyr. magistras, Vytautas pažadėjo pagalbos ir žmonių[64]. Čia turėta galvoje Dubysos pilis, prie kurios darbų kunigaikštis p r i s i d ė j o[65], nors čia jau iniciatyva buvo paties ordino rankose, nes iš Elbingo ir Christburgo statybos darbams buvo atgabenta 800 darbininkų ir 24 dailidės (meisteriai)[66]. Toji Dubysos pilis *(Dobesinburg, Thobyesburg, Tobisburg)*, kurią reikia lokalizuoti į vakarus nuo dabartinių Dubysos žiočių (prie Kalvių), buvo pradėta statyti 1406 m. ir galutinai baigta 1407 m. Šitoje pilyje ir vok. ordino vaitas (Voigt) Žemaičiuose (Mykolas Kuechmeisteris) sau pasirinko buveinę, iš kurios turėjo valdyti naujai užimtą kraštą. Dar 1413 m. sausio mėn., imperatoriaus arbitrui B. Makrai tardant bylą dėl Žemaičių sienų, ordinas pareiškė: Vytautas davė pagalbos ir padėjo pastatyti Dubysos pilį[67].

Bet pilių statymu, medžiagos tiekimu, darbininkų ir maisto davimu tas 1404 metais prasidėjęs Vytauto su ordinu bendradarbiavimas, apie kurį nuolat tada ordino vyr. magistras maloniai atsiliepia,

---

60 Codex diplomaticus Prussicus, VI, 184—185 p. (1404. XII. 29 d.).

61 Scr. rer. Pruss. III 276—277 p., 277—278 p.

62 CeV 116—117 p. (Nr. 323), 117—118 p. (Nr. 324), 119 p. (Nr. 326).

63 Scr. rer. Pruss. III 222 p., 291 p. pstb. 3, 303 p. Žr. Liet. Encikl. „Friedeburg", VIII 641—642 p.

64 CeV 143 p. (Nr. 362).

65 CeV 147 p.

66 CeV 129 p., 142 p. (Nr. 360); Scr. rer. Pruss. III 286 p. pstb. 4, 303 p. *Forstreuter*, K. Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten, 1932, 9 p. ir Liet. Encikl. „Dubysos pilis", VII 93—94 p.

67 Lites II 98 p.

dar nesibaigė. Pasirodo, kad Koenigsburgo Žemaičių pilis buvo gana maža, tiesiog paprasta lauko tvirtovėlė. Nebuvo joje vietos net didesnėms maisto atsargoms sudėti. Todėl vyr. magistras prašo Vytauto leisti laikyti maistą Kaune ir įsitaisyti ten savo sandėlius[68], iš kurių galėtų aprūpinti įgulas Žemaičiuose. Be to, prašo jis prikomandiruoti dar daugiau Vytauto žmonių į Koenigsburgą, be kurių žinios nieko nebūsią ten daroma[69]. Toji pilis dar negalinti sutalpinti ir išlaikyti visų reikalingų arklių. Todėl 1406. IX. 3 d. ordino maršalka prašo leisti juos laikyti Vytauto žemėje[70]. Toliau, ordinui tvenkiant Nevėžio aukštupį malūnui, 1404. VIII. 17 d. reikėjo pasinaudoti kairiuoju, t. y. jau Vytautui priklausančiuoju upės krantu. Ir čia ordinas naudojasi Vytauto sutikimu kirsti nuo to kranto krūmus ir apskritai juo naudotis upės tvenkimui[71], nes Vytautas ir ordino magistras yra pasižadėję vienas kitam padėti[72].

Dar niekada iki tol joks Lietuvos kunigaikštis su kryžiuočiais nebuvo išplėtęs tokių draugiškų santykių, kaip 1405—1409 m. Vytautas. Išauga toks pasitikėjimas, kad ordinas Žemaičiuose, be Vytauto valios ir sutikimo, nieko nesiryžta daryti[73].

Niekada iki tol nebuvo tiek vieno antram siuntinėta dovanų, kiek šiuo laikotarpiu, nes, žiūrint oficialios korespondencijos, santykiai yra kuo draugiškiausi[74]. Entuziastiškais žodžiais, pvz., vyr. magistras dėkoja Vytauto žmonai už jos vyro pagalbą žygyje prieš Žemaičius[75]. Ne tik pats Vytautas, bet ir jo žymieji valdininkai (Manvydas, Čupurna, Sungaila), kaip magistras iškelia jų nuopelnus, daug padeda Žemaičių kraštą užimantiems kryžiuočiams[76], ordino komtūrai ir Vytauto valdininkai tampa stalo ir puotų draugai[77].

Kryžiuočiai nelieka Vytautui už tokią uolią pagalbą Žemaičiuose skolingi. Pats ordino vietininkas Žemaičiuose (M. Kuechmeisteris) ir Ragainės komtūras su savo riteriais ir prievarta surekrutuotais žemaičių būriais dalyvauja 1406 m. daug vargo reikalavusiame Vytauto žygyje į rytus[78].

---

[68] CeV 117—118 p. (Nr. 324).
[69] CeV 118 p.
[70] CeV 133 p.
[71] CeV 103—104 p. (Nr. 296).
[72] CeV 104—105 p.
[73] CeV 112 p. (Nr. 312); LUB IV 484 p.
[74] CeV 116 p. (Nr. 321) — 1405. VIII. 2 d.
[75] CeV 122 p.
[76] CeV 121 p.
[77] CeV 148 p. (Nr. 367).
[78] CeV 131 p.

Be paliovos Vytautas ir ordino vyr. magistras tebesiuntinėja vienas antram dovanas. Štai skaitome 1405. V. 21 magistro karštą padėką, kad jis gavęs iš Vytauto dovanų žirgų, balnų, šilkų, sabalų kailių, brangių kailinių ir daugybę kitų vertingų daiktų[79]. Kitą kartą jis jam siunčia kažin kokį egzotišką arkliuką[80]. Iš minėtojo žygio į rusų žemes sužinojęs, kad ordino maršalkos medžiokliniai sakalai išdvėsė, Vytautas siunčia jam iš Briansko (1406. IX. 3) du gerus sakalus[81], už kuriuos jam maršalka labai dėkoja[82]. Nepertraukiamos ir įvairiausių rūšių dovanos siunčiamos ir toliau. Įdomu, kad 1408. XII. 7 d. Vytautas siunčia vyr. magistrui dovanų skrybėlę ir porą pirštinių[83]. Tas abipusis draugiškumas reiškiamas ir kitose srityse. Ordinas savo lėšomis rūpestingai gydo Prūsuose susirgusį Čupurną[84]; o Vytautas, kai 1407 metų pavasarį mirė vyr. magistras (Konradas von Jungingen), įsakė savo žemėse dvasininkams už jį atlaikyti Mišias[85], kas reiškė anais laikais ypatingą gerų santykių ir draugiškumo gestą.

Kam visa tai apie Vytauto ir ordino santykius (1404—1409)? Visai natūralu ir suprantama, kad šitokių gerų santykių fone galėjo būti keičiamasi amatininkais. Vytautas galėjo siuntinėti ordino pilių statybai Žemaičiuose savo amatininkus, o kryžiuočiai Vytautui reikalingus specialistus. Šitą teoretinį samprotavimą patvirtina keli reikšmingi faktai. Kad ordinas į Lietuvą savo statomoms pilims siuntė daug meisterių ir darbininkų, savaime suprantamas dalykas. Štai, pav., vienai statybai Lietuvoje Sambijos vaitas (Voigt) turi nusiųsti 1200 darbininkų[86], nes dideliems griovių kasimo ir pilymų darbams reikėdavo sutelkti šimtais darbininkų. Tačiau čia suminėtieji Vytauto santykiai su ordinu parodo ir įdomesnių faktų, iš kurių jau galima daryti išvadų ir apie Trakų pilies statybą ir jos kilmę.

Mums yra gana įdomus vyr. ordino magistro 1407. II. 3. laiškas, liečiąs Dubysos pilies statymą. Kai ordino valdininkai buvo išžvalgę ir ištyrinėję visus paupių plotus, statybinės medžiagos atstumą, žemės ypatybes etc., ordino vietininko piliai buvo parinktas prie Dubysos žiočių dešinysis Nemuno krantas. Pasirengęs Vytautui padėti,

---

79 CeV 121 p.
80 CeV 143 p.
81 CeV 132 p. (Nr. 348).
82 CeV 136 p. (Nr. 352).
83 CeV 164 p. (Nr. 386).
84 Žr. Liet. Encikl. V t.
85 CeV 145—146 p. (Nr. 365).
86 *Winnig, A.*, Der deutsche Ritterorden und seine Burgen, 1939, 74 p. Iš kokio šaltinio tą žinią autorius paėmė, liko nenustatyta.

kuo tik galės, ordino magistras prašo jį: „mums tam reikalui teiktis paskolinti savo dailides, kurie galėtų padėti ir patarti (Dubysos pilies statybų) darbuose"[87]. Ordine tuo metu, matyti, trūko dailidžių, t. y. vykdant daugelį statybų, jų daug reikėjo. Pav., ordino pilį Žemaičiuose Koenigsburgą statant, nebuvo dailidžių[88]. Bet ten, žinoma, darbai per aštuonias dienas buvo skubotai ir provizoriškai dirbami, kad pylimas ir grioviai, kaip kronistas Posilgė rašo, buvo padaryti be kastuvų, tiesiog skydais ir kitokiais įrankiais iškasant ar sunešant žemes[89].

Vytautas, kaip matyti iš tolimesnio jo uolaus susirašinėjimo su ordinu (1407. IV. 29), atsiuntė savo žmonių ir, žinoma, davė daug statybinės medžiagos ir dailidžių[90]. Šitas neabejotinas faktas rodo, kad 1407 m. pradžioje Vytautas turėjo pilių medžio statybos darbuose prityrusių amatininkų, išsispecializavusių ar dirbusių prie pilių, kurių Vytautas aname laikotarpyje statė ne vieną. Niekas kategoriškai negalės paneigti, kad tie Vytauto dailidės negalėjo būti atlikę medžio darbus Trakų salos pilyje.

Bet ir Vytautui reikėjo jo vykdomiems mūro statybos darbams Trakuose Prūsų specialistų. Štai 1407. VII. 3 Vytautas skubiai rašo iš Oršos (prie Dniepro), prašydamas atsiųsti jam mūrininką („murer") — architektą[91]. Tiesa, Vytautas buvo anksčiau iš ordino gavęs tokį architektą — mūrininką *(„murer")*.

„Bet tas architektas — kaip Vytautas rašo į Karaliaučių ordino maršalkai — dėl įvairių reikalų ir daiktų, kurie buvo jo darbui reikalingi, išsiprašė į Karaliaučių, ir mums pažadėjo iki Sekminių (V. 15) vėl sugrįžti. Dabar mūsiškiai (žmonės) mums pranešė, kad jis dar nėra grįžęs, kad mūsų (statybos) darbai, kurie buvo dėl jo išvykimo palikti, stovi, nes jis buvo pataręs, kad be jo (t. y. architekto) jokiu būdu negalima darbų tęsti. Todėl mes prašome Jus, mielas pone maršalka, kad Jūs mums atsiųstumėte tą patį architektą, nes tatai mums yra gana svarbu; arba atsiųskite kitą, kad mūsų (statybos) darbas nesustotų"[92].

---

87 CeV 142 p. (Nr. 360).

88 Scr. rer. Pruss. III 278 p.

89 Scr. rer. Pruss. III 278 p.

90 CeV 147 p. (Nr. 366): *„mit vil czimmers und czimmerleuthen"*.

91 Ano meto prasme žodis „murer" reiškia architektą inžinierių.

92 CeV 150 p. (Nr. 369): *„Ouch lieber herre marschalk, uns was czumole wol czu danke, daz ir uns einen murer zantet; nu hat zic(h) der zelbe murer ken Konigsberg umb(e) etliche gescheffte und gerete, der he(r) czu der arbeit bedorffte, und vorhis uns uff pfingsten wedir czukomen. Nu haben uns di unsern empote(n), das her noch nicht komen were, das unsere arbeit*

Iš šito įdomaus ir iki šiol, rodos, niekur įsakmiai neminėto laiško suprantama, kad abi pusės žino, apie ką kalbama ir kurios pilies statybai yra reikalingas architektas, nors tai laiške niekur nepasakyta. Čia patiekta citata mus informuoja apie keturis dalykus: 1) Karaliaučiaus mūrininkas (architektas) buvo vadovavęs Vytauto vienos pilies statybos darbams. 2) Darbai buvo vykdomi greit ir visu tempu. 3) Be architekto nebuvo galima pilies toliau statyti. 4) Reikalas buvo tiek svarbus, kad, nežinodami, ką daryti, Vytauto žmonės pranešė savo kunigaikškščiui, o šis skubiai rašė iš savo žygio Oršoje.

Žinoma, dideliam skeptikui nebus tuo galutinai įrodyta, kad tas Karaliaučiaus architektas būtinai vadovavo Trakų salos pilies darbams. Teoretiškai yra suprantama prielaida, kad jis galėjo būti paimtas kitos kurios pilies mūro darbams. Bet ir tokiu atveju, jei toji žinia neliestų Trakų, būtų labai aišku, kad Vytauto su ordinu taikos metu mūrininkai — architektai Lietuvon ėjo iš Prūsų. Todėl daug mažiau atrodo įtikėtina galimybė, kad Vytautas Trakų piliai parsigabeno vakarų Europos (prancūzų ar olandų) inžinierius, kaip tai atvejų atvejais yra pabrėžęs prof. M. Morelowskis. Jokių žinių apie tokius santykius su anais kraštais nėra. Užtat labai natūrali ir logiška išvada, kad ordinas Vytautui už tokią efektyvią ir didelę pagalbą Žemaičiuose, už leidimą laikyti Kaune sandėlius, už sutikimą naudotis kairiuoju Nevėžio krantu, už statybinės medžiagos, darbininkų, įguloms žmonių, maisto siuntimą, už dailidžių skolinimą turėjo atsidėkoti panašiomis pastangomis. Nors neturime nei metraščiuose nei kituose dokumentuose įsakmių pėdsakų, tačiau atrodo visai galima, kad iš Prūsų krašto Lietuvon Trakų pilies darbams atvyko, be architekto, dar ir daugiau amatininkų — specialistų, meisterių.

Kruopščiai ir atidžiai tuo reikalu peržiūrėjus Karaliaučiaus valstybinio archyvo ordino XV a. pradžios bylas, gal ir pasisektų surasti dar daugiau pėdsakų. Bet šiuo metu tuo archyvu naudotis negalėjau. O kas liečia architekto reikalą, neturime pagrindo spręsti, kad jis būtų buvęs reikalingas kuriai kitai piliai. Tas neįvardijimas, į kurią vietą ordino maršalka nesugrįžtantį architektą turi atsiųsti, parodo, kad maršalka apie aną statybos reikalą gerai žinojo. Plataus masto mūro darbai Vytauto sostinėje Trakuose buvo gerai žinomi ordinui. Tad savaime buvo aišku, kur reikia siųsti architektą. Lygiai tą patį

---

zeinthalben nedirlege wen empholen hatte, das man der arbeit ane (in) mit n i c h t e an zolte greiffen. Dorum bitten wir euch, liber herre marschalk, das ir uns den zelbin murer her schikket, wen wir ouch eczwas uff in gelegit haben; ader einen andern, daz unszer arbeit n i c h t l e g e n d e bleibe".

galima pasakyti, kodėl nebuvo paminėta to architekto pavardė. Ir Vytautas, ir ordino maršalka, kuris anksčiau Lietuvos kunigaikščiui tą architektą buvo parūpinęs, žinojo, apie kurį žmogų ėjo kalba. Čia vėl pastebimas tas vidurinių amžių bruožas — neminėti statybos autoriaus, lygiai, kaip paprastai nebuvo minimi meno kūrinių autoriai.

Šitoji Vytauto 1407 m. vidurvasario žinia apie būtiną reikalą tuoj iš Karaliaučiaus siųsti architektą sustojusiems pilies statybos darbams visai sutampa su Trakų pilies pastatymo data, nustatyta pagal itinerarą. Salos pilis turėjo būti baigta 1408 m. 1407 m. pavasarį darbai dar buvo visame įkarštyje, bet jau prie pabaigos.

Dar ir kitos aplinkybės rodo, kad Trakų salos pilis yra po 1400 metų statyta. Kai tik Vytautas padarė taiką su ordinu, jis išnaudojo taikos laiką pilių statybai. 1398—1400 m. taikos metu buvo stiprinami Nemuno pakraščiai ir buvo pastatyta Kauno pilis[93], kurią, tiesa, lietuviai jau 1401 m. buvo priversti patys sudeginti. Bet Kauno pilis vėl neabejotinai figūruoja jau 1409 m.[94] Nuo to laiko jos priešas daugiau nebenaikino iki pat XVII a. Po Salyno taikos (1398) Vytautas, kaip Posilgė pasakoja, „200 mylių už Vilniaus" prie Dniepro pastatė „Švento Jono pilį" („Sente Johannesburg"). Pilis, iš molio ir akmenų *(„von leyme und steynen")* buvusi pastatyta per keturias savaites[95]. Tai buvo, tur būt, Vytauto amatininkų skubomis pastatyta lauko tvirtovėlė.

Bet Vytautas dar daugiau anuo metu statė mūro pilių. Po 1392 metų laikui turėtų priklausyti Gardino pilies statyba, kurios 1932—1939 m. atkastosios liekanos rodo rūpestingą mūro statybą iš Vytauto laikų. Tiesa, samprotaujama, kad ji turėjusi būti pastatyta po 1384 m. Vytauto taikos su Jogaila[96]. Bet nėra jokių įrodymų, kad tuo laiku ta pilis būtų jau buvusi. Greičiausiai ji buvo pastatyta tik jau Vytautui tapus didžiuoju kunigaikščiu. Salyno taikos preliminaras 1398 m. pavasarį greičiausiai jau buvo surašytas naujojoje Vytauto pilyje Gardine, kur greit įvyko gaisras[97].

Pagaliau niekas dar nesistengė tiksliau ištyrinėti, kada buvo sumūrintos Vilniaus, Lydos, Krėvos ir Medininkų pilys, kurių griuvėsiai dar išliko iki mūsų dienų. Čia reikia ne tik surinkti atitinkamą medžiagą iš šaltinių, bet ir iš statybos technikos bandyti nustatyti tų pilių amžių. Mūsų spėjimas yra, kad tos pilys yra statytos greičiausiai XIV

---

[93] Scr. rer. Pruss. III 241 p. (Posilgė).
[94] CeV 204 p. (Nr. 434).
[95] Scr. rer. Pruss. III 222 p.
[96] *J. Puzinas,* Gardinas, Liet. Encikl. VIII, 980 p.
[97] Scr. rer. Pruss. III 221 p.

amž. gale ar XV amž. pradžioje. Gal tas samprotavimas, visai atsitiktinai atsiradus kokioms nors šaltinių smulkmenoms, kurios padės šiek tiek nustatyti chronologiją, pasirodys ateityje nors kiek teisingas.

Gaunamas įspūdis, kad pirmaisiais Vytauto valdymo metais, ypač po Salyno taikos (1398), užėjo tikras įkarštis pilis statyti. Čia Vytautas konkuravo su vokiečių ordinu, su kuriuo, kaip matėme, oficialiai palaikė nuostabiai draugiškus santykius. Tačiau, rodos, jie plėtojosi tam tikroje nepasitikėjimo atmosferoje, nes ir kryžiuočiai tuo metu daugiau dėmesio atkreipė vėl į pilių statymą. Be rytų pasienyje pastatytų tada Bütowo ir Barteno pilių, o 1408 m. pastatytos Lyko pilies[98], prie Nemuno 1399—1403 m. Ragainėje, vietoje senosios daugiausia medžio pilies, buvo statoma mūrinė pilis[99]. Yra žinomas faktas, kad 1402 m. žemaičiai užpuolė ir sudegino ten plytinės pastatus (*„czygelschune"*)[100]. Galutinai pilis tebuvo baigta tik 1409 m. 1407—1408 m. buvo statoma Tilžės (Tylsat) pilis[101]. Prie šitų statybų, žinoma, dar reikia pridėti skubiai iš medžio pastatytas ordino lauko tvirtovėles Friedeburgą ir Koenigsburgą ir rūpestingiau įrengtą Dubysos pilį.

Vadinas, ordino ir didž. Lietuvos kunigaikščio žemėse vyko pilių statyboje savotiška konkurencija. Iš čia, gal būt, suprantama, kodėl Vytautas tuo metu, kai augo ordino pilys Tilžėje, Ragainėje, Bütowe etc., su dideliu atsidėjimu ir ypatingu vietos parinkimu statydinosi pilį ežero saloje.

Čia nurodyta faktais apie Vytauto santykius su Prūsų ordinu amato bei civilizacijos srityje. Mes jokiu būdu nenorime teigti, kad ordinas buvo vienintelis kraštas, iš kurio lietuviai galėjo sau gauti amatininkų, meisterių, naujų technikos ir karo išradimų. Jau XIV amž. aukštai kultūroje ir moksle pakilusi Č e k i j a (Pragos universitetas įkurtas 1348 m.) darė daug įtakos savo rytiniams kaimynams. Vidurinių amžių Lenkija pasisavino gana daug tos ano meto žydinčios čekų kultūros elementų[101a]. Per Lenkiją arba ir betarpiškai įvairūs ano meto kultūringosios Europos atradimai galėjo į Lietuvą pakliūti ir iš čekų. Per Lucką, kuris buvo Volynijoje svarbiausias Lie-

---

[98] Scr. rer. Pruss. III 293 p.

[99] Scr. rer. Pruss. III 212 p., 266 p.

[100] Scr. rer. Pruss. III 263 p. Apie Bütowo, Barteno ir Ragainės pilis žr. daug medžiagos ir iliustracijų: *Steinbrecht*, C., Die Ordensburgen der Hochmeisterzeit in Preussen, 1920 (in 2°), 39 p., 76 p., 85 p.

[101] Scr. rer. Pruss. III 291 p.

[101a] Šituo atžvilgiu autoriui nurodymų davė prof. *Konst. Jablonskis*, kuris, be to, perskaitė šitą darbą korektūrose, duodamas eilę vertingų pastabų. Už jas reiškiu gilią padėką.

tuvos Kunigaikštystės centras, nesunku buvo susisiekti su Čekija, iš ten gauti ginklų, naujų atradimų. Tokiu pat būdu iš Čekijos buvo galima gauti ir amatininkų - meisterių, kuriais, dėl aukšto amato lygio, ano meto Čekija buvo garsi. Deja, konkrečios faktų medžiagos, rodančios apie lietuvių ir čekų kultūrinius santykius nuo XIV amž., neturime. Gal jos kiek susirastų atitinkamuose archyvuose.

Pats Trakų salos pilies pastatymo procesas, be abejo, nėra žinomas. Bet jis neišsilenkė iš bendros ano meto pilių statybos eigos. Mūro pilies statybą pradedant, pirmiausia reikėjo pasistatyti plytų krosnį, kuri turėjo būti ne čia pat saloje, o ant Galvės ežero kranto, kurioje nors molingoje vietoje. Dideliems mūro darbams reikėjo bent poros milijonų plytų[102], todėl jos turėjo būti gaminamos plačiu mastu. Be to, į pilies rūmų sienas, ypač į tas dalis, kurios nebuvo supamųjų mūrų uždengtos, buvo primaišyta akmenų, kurie labiau galėtų atlaikyti mūradaužių ir pabūklų sviedinių smūgius. Tai buvo lauko bei granito akmens, kurie turėjo būti surinkti ir sugabenti iš plačios ir akmenuotos Trakų srities, nes jų daugybė sudėta ne tik į gilius pamatus, bet ir į gana storas bokštų ir mūrų sienas. Tie akmens buvo neskaldyti įvairaus dydžio monolitai, kad turėtų didesnį atsparumą priešo pabūklų smūgiui. Vykdant mūro darbus, jų tarpeliai buvo prikaišomi nedidelių skaldos akmenukų. Ar buvo kur panaudoti paraku sprogdinti akmens, neaišku. Tur būt, ne. Tiesa, vokiečių ordinas jau nuo XIV amž. pusės mokėjo didelius monolitus p a r a k u sprogdinti. Tai įgalino juos akmenis lengviau gabenti ir geriau pritaikinti[103]. Bet Trakų statyboje, rodos, kai kur akmenys skaldyti geležiniais pleištais. Šitokio skaldymo esą likę ir pėdsakų[104]. Mūrijama, žinoma, buvo kalkių skiediniu, kuriam reikėjo daug kalkių akmenų.

Šioje vietoje verta pacituoti architekto ir Rytprūsių pilių restauratoriaus Bernardo Schmido nuomonė apie Trakų salos pilį, kurią jis lankė Didžiojo Karo metu:

„Pažymėtinas yra nepaprastas rūpestingumas, su kuriuo statinys pastatytas, kaip iš vieno daikto nulietas. Iki pat apatinio (didžiojo) aukšto viršaus sienos yra išvestos iš lauko granito akmenų mūrijant lygiais, horizontaliai išlygintais sluoksniais. Aukščiau yra jau viskas išmūryta iš didelio formato plytų. Kas liečia plytų išdeginimą, kalkių ir žvyro skiedinį ir mūrijimo techniką, visa tai yra tokių tobulų savybių, kokios surandamos tik pačiuose geriausiuose ordino pasta-

[102] KPA Įstaigos techniko St. *Misiūno* daviniais, 1940 m. vasarą konservavimo darbų tik mažyčiams mūrinimams buvo suvartota apie 30.000 plytų.

[103] *Winnig, August*, Der deutsche Ritterorden und seine Burgen, 1939, 69 p.

[104] KPA Įstaigos viršininko V. K. *Jonyno* suteikta žinia.

tuose Prūsuose. Atskirų statybos dalių profiliavimas, tiesa, nerodo ko nors nepaprasto, tačiau, akivaizdoje pasiekto rezultato, kalba apie įgudusią ranką. 10 metrų pločio skliautai su ca $^1/_5$ skliauto pločio panaudoto atsparai, kaip čia koplyčios dalyje tai randama, yra tačiau darbas, kurį tegalėjo įvykdyti tik ypatingai prityręs architektas. Krinta į akį, kad visos langų ir durų angos yra suskliaustos apskritu lanku. Į tai reikia žiūrėti kaip į požymį pažangios, į stilistines naujas formas linkstančios pusiau gotikos. Galingos yra geležinės pastato dalys ir kalkėms deginti išlaužytos skliautų konsolės[105]. Nežiūrint į tai, visas mūro statinys atrodo nuostabių ypatybių ir žavi kiekvieno senos statybos meno draugo akį".

Žvelgiant į tuos imponuojančius salos pilies mūrus, kur kiekvienas akmuo, kur kiekviena plyta turėjo būti atgabenti iš sausumos vandeniu ar ledu į salą, negalima neprisiminti tų žmonių, tų darbininkų, kurie tą pilį statė.

Kuriuo būdu pilis buvo pastatyta, kur prie statybinės medžiagos paruošimo, jos gabenimo ir paties mūrijimo turėjo dirbti šimtai darbininkų? Lietuvos kunigaikštystėje buvo laikoma svarbia valstiečių pareiga pilių darbams vežioti akmenis, kalkes. Todėl tie darbai buvo dirbami mobilizacijos būdu, suvarant prie darbų dideles liaudies mases. Tos pareigos skaitėsi taip svarbios, kad jos buvo paliktos iki XV-jo amž. galo bajorams resp. jų valstiečiams. Pav., Žygimantas Kęstutaitis savo 1434 m. privilegijoje bajorams rezervuoja sau teisę iš bajorų reikalauti statyti ar taisyti pilis. Tos pareigos jiems nuo seno buvusios uždėtos ir „be jų mūsų žemės negali gerai laikytis". Tad pilių statymo pareiga gulė ant visų gyventojų[106]. Galima sau įsivaizduoti, kad prie Trakų salos pilies transporto, kasimo, statybinės medžiagos paruošimo, paties statymo darbų turėjo dirbti jei ne keli tūkstančiai, tai bent daugelis šimtų žmonių.

Reikia dar atsiminti ir tai, kad ano meto statybos procesas reikalavo daugiau žmonių.

Baigiant kalbėti apie patį pilies statymą ir laiką, dar verta prisiminti, kad Vytautas Sen. Trakus 1405 m. atidavė benediktinams. Iš tos 1405 m. donacijos, kuria didysis kunigaikštis pilies ir savo dvaro pastatus Sen. Trakuose atidavė vienuoliams, sau pasilikdamas tik dvaro laukus, galima, rodos, daryti netiesioginę išvadą, kad jau

---

[105] Šito sakinio mintis ne visai aiški. B. *Schmid*, Das Litauen-Buch, 1918, 82 p.

[106] *Ivinskis*, Z., Geschichte des Bauerstandes in Litauen, 1933, 89—91 p., 113 p.

Vytautas tada buvo galutinai apsisprendęs ar pradėjęs vykdyti didelius naujos pilies statybos darbus Galvės ežere. Kad S. Trakai buvo dovanoti venuoliams, tai galėtų rodyti, jog toji pilis sugriauta ir sudeginta, greičiausiai 1391 m., nebetiko gynimuisi. Ji buvo paversta vienuolynu. Sen. Trakų dovanojimas suponuoja, kad jau 1405 m. galima laikyti N. Trakų salos pilies statymo data. Milžiniška statyba turėjo trukti bent keletą metų ir apie 1408 metus turėjo būti užbaigta. Kad jau anuo metu N. Trakuose turėjo būti stipri mūro pilis, rodo vienas Ragainės komtūro 1409 m. lapkričio 27 d. laiškas ordino maršalkai. Paprastai Ragainės komtūras tiksliai informuodavo aukštuosius ordino pareigūnus (per savo agentus), kas darėsi Lietuvoje. Sėdėdamas pasienio pilyje ir turėdamas savo šnipų tinklą Lietuvoje, jis nesunkiai galėdavo surinkti įvairiausių žinių iš didžiojo kunigaikščio dvaro ir apskritai Lietuvos politinio gyvenimo. Savo viršininkui, t. y. magistrui, tas komtūras suteikdavo įvairiausių žinučių, ypač būsimojo didžiojo karo pasiruošimo išvakarėse, kurios baigėsi žinomąja Tanenbergo operacija (1410 liepos 12 d.). Todėl Ragainės komtūras informuoja maršalką, kad Kaune stovinti 600 žmonių įgula. Jeigu ateisianti didelė priešo kariuomenė, toji įgula turinti uždegti pilį ir pasitraukti į Trakus. Jeigu priešo kariuomenė būsianti mažesnė, kauniškių pareiga gintis. Trakuose esą penkiolika armotų, kurių didžioji galinti svaidyti galvos didumo akmenis. Komtūras savo laiške pastebi: jei maršalka stipriom jėgom pultų, gal galėtų paimti ir Trakus[107].

Iš šito Ragainės komtūro pranešimo neabejotinai galima padaryti išvadą, kad 1409 Trakuose jau turėjo būti didelė pilis, žymiai stipresnė už Kauno pilį ir lengvai galinti savo gynėjų skaičių padidinti, palyginti, gausinga Kauno įgula. Žinia apie 15 pilies patrankų (pabūklų) buvimą rodo, kad tai buvo didelė ir stipriai ginkluota pilis. Ano meto pilyse stovėdavo po kelias patrankas. 8—12 pabūklų jau buvo laikoma pilyje gana daug, o šitas skaičius 15 rodo rūpestingą naujosios Vytauto pilies apginklavimą. Tai ir bus ta pati salos pilis, kurios plotas, pagal išlikusius griuvėsius, turėjo užimti visą dabartinę pilies salą, iš viso 8160 kv. m.

Dabartinių mūrų ir bokštų likučių apskaičiavimas[108] duoda tokių rezultatų:

---

[107] CeV 204 p. (Nr. 434). Trakuose, vykdant kasimo darbus, buvo surasta gana daug įvairaus didumo apvaliųjų sviedinių.

[108] Apskaičiuota KPA Įstaigos technikų p. *B. Lukoševičiaus* ir p. *St. Misiūno*.

Pilies elementų matavimo duomenys

(Žiūr. lent. XIV)

a) Gyvenamoji dalis (pilies rūmai)

Bokšto (donžono) aukštis . .	25 m.
Sienų aukštis	13—14 m.
Rūmų sienų storis	2—2,20 m.
Rūmų kiemo plotas	239 kv. m.
Rūmų užimamas plotas . . .	890 kv. m. (be kontraforsų)
Pilies rūmų dalies apimtis (kartu su ją supančiomis sienomis)	2910 kv. m.

b) Pilies tvirtovės (kazematų) dalis:

Kazematų (su bokštais) užimamas plotas .	2450 kv. m.
Tvirtovės kiemo apimtis	2150 „ „
Pietų rytų rekonstruotojo bokšto aukštis . .	14 m.
Sienų aukštis[108a]	7 m.
Sienų storis (išorinių)	3 m. 50 cm.
Kazematų sienų storis (iš kiemo pusės) . .	2 m. 70 cm.
Pertvarinės sienos storis	1 m. 40 cm.

c) Kanalas (fossa):

Kanalo apimties plotas	650 kv. m.
Kanalo ilgis	65 m.
Kanalo plotis	10—12 m.

Šitie duomenys, be abejo, liečia tik pačią pilį, kurią mums 1413—14 m. žiemą mini Ghillebert de Lannoy. Jis sako, kad Trakuose esančios d v i pilys, iš kurių viena ežero krante, o kita saloje. Apie salos pilį tas Flandrijos keliauninkas pareiškia, kad ji esanti v i s a i n a u j a *(„tout neuf")* ir pastatyta iš plytų Prancūzijos (pilių) pavyzdžiu *(„a la maniere de France")*. Šitoji Ghillibert de Lannoy pastaba visiškai derinasi su mūsų iškeltais samprotavimais, nes jis ne ką kita, o Galvės ežero pilį turėjo galvoje. Pastabus užsienio keliauninkas, kurio aprašymo autentiškumu nėra pagrindo abejoti,

108a Visi aukščio matavimai yra atlikti nuo dabartinio (1940 m. vasaros) žemės paviršiaus ligi aukščiausiai iškilusių griuvėsių pėdsakų.

1414 m. sausio mėn. rado Galvės ežero saloje pastatytą tą didžiulę pilį, kurioje nuo 1408 m. ėmė dažnai gyventi Vytautas ir kuri 1409 m. buvo stipriai apginkluota.

Ne sunku suprasti Vytauto intencijas ir norus, kodėl jis pasistatė šitą pilį saloje. Tur būt, gerai atmindamas, kaip 1383 m. ir 1391 m. Trakų pusiasalio pilis ir kitos Lietuvos pilys, ypač panemuniais, buvo niokojamos ir naikinamos, Vytautas ėmėsi to sunkaus darbo pasistatyti sunkiai prieinamą pilį ežere, nedidelėje jo saloje, nes kryžiuočių pavojus ir padarius laikinas paliaubas dar nebuvo praėjęs. O šis kunigaikštis geriau negu kas kitas pažino vokiečių ordino techniką pilims imti ir pats buvo iš jų stovyklos tuos pačius Trakus puolęs. Žinoma, niekas negalės moksliškai įrodyti, kad jau 1383 m. ar 1391 m., akivaizdoje Trakų pusiasalio pilies liūdno likimo, Vytautui negalėjo kilti mintis, panaudojant vandenį kaip kliūtį, pasistatyti tokią pilį, kuri nustebintų visus ir būtų priešui neprieinama. O stebinti kitus ir versti žavėtis savo plataus masto darbais Vytautui nebuvo svetima. Šitoji vienintelė vandens pilis visoje kunigaikštystėje vasaros metu iš tikrųjų nebuvo prieinama, bet absoliučiai vandens pilimi jos pavadinti negalima, nes bent 3-4 mėnesiams šaltu žiemos laiku prie jos buvo galima prieiti ledu. Nebent artinantis pavojams dirbtiniu būdu apie salą būdavo išpiaunamas ar išlaužiamas ledas.

IV. Trakų salos pilis Ghillebert de Lannoy aprašyme

Trakų salos pilis simbolizavo Vytauto galybę. Ji pastatyta plačiu užsimojimu, kuris buvo charakteringas tik Vytautui. Tas kunigaikštis savo vardui išgarsinti, savo darbais kitiems nustebinti, įkinkydavo daug žmogaus pastangų. Štai, pvz., daug energijos ir daug lėšų pareikalavo Vytauto 1428 m. žygis prieš turtingą Didžiojo Naugardo respubliką. Tas žygis buvo suruoštas vasarą per neišbrendamas pelkes ir miškus. Tūkstančiai darbininkų (10.000) kirto medžius ir klojo kelią kariuomenei. Naugardiečiai atsipirko dešimties tūkstančių rublių kontribucija, kurios didelę dalį Vytautas išdalino žygių dalyviams, lenkų karininkams. Vytautas nesigailėjo žmonių vargo ir darbo, kad pasiektų savo tikslą[109]. Trakų pilies statyba saloje reikalavo irgi daug darbo ir pastangų. Juk pilį reikėjo pastatyti tokioje vietoje, kur visas

---

[109] *Ivinskis*, Z., Didžiųjų Lietuvos kun-ščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI a. pusės, Lietuvos Praeitis, I t., 1 sąs. (1940) 8 p.

plotas aplink buvo apsemtas vandens. Tiesa, statybinę medžiagą buvo galima pervežti ir žiemos laiku ledu, bet pati statyba buvo gana didelė, nes viena gyvenamoji pilies dalis apėmė 2910 kv. m., o ginamoji (tvirtovės) dalis 2150 kv. m.

Nuo Tannenbergo kautynių laikų naujai pastatytoji Vytauto pilis virsta ano meto Lietuvos politinio gyvenimo centru, iš kurio valdovas atlieka įvairius reikalus, daro donacijas, siunčia pasiuntinius ir laiškus etc. Didysis kunigaikštis savo laiškuose dažnai nurodinėja užsienio pasiuntiniams atvykti ar juos atsiųsti į Trakus, kur jis pats dažnai atvažiuoja. Iš tikrųjų Trakuose lankosi, ypač po 1410 m., daug užsienio svečių diplomatų. Mums ypač įdomūs yra du vizitai: B. Makros ir Ghilleberto de Lannoy.

Kai ėjo didelis Vytauto ginčas su ordinu dėl Žemaičių sienų, kai reikėjo išspręsti klausimas, ar Veliuonos ir Klaipėdos pilys yra Žemaičių žemėje statytos, imperatorius Zigmantas Liuksemburgietis atsiuntė savo arbitrą Benediktą Makrą. Tas žymus imperatoriaus diplomatas atvyko pas Vytautą ne kur kitur, o į Trakus. Jo palankumui įsigyti Vytautas sugebėjo prie jo prieiti. Gudriai jį puotos metu Trakuose pakėlė į riterius. Kaip vyriausias ordino magistras Livonijos magistrui rašo, Vytautas Makrą Trakuose apdovanojo auksiniu diržu ir pentinais, brangiais kailiais ir kitomis brangenybėmis[110]. Makra neliko skolingas. Jis padarė lietuvių kunigaikščiams gana priimtiną sprendimą. Apie Klaipėdą, pvz., buvo taip pasakyta: „Drauge mes randame, kad Klaipėdos pilis yra pastatyta Žemaičių žemėje, ir nei magistras nei ordinas nieko priešinga negalėjo įrodyti... Tokiu būdu pranešame, kad Klaipėdos tvirtovė yra Žemaičiuose“[111].

Dalis Benedikto Makros arbitražo protokolų, liečiančių Žemaičių krašto sienas, buvo surašyta Kaune, o kiti Trakuose. Ten yra, be kitko, pažymėta, kad protokolai rašomi „...*in castro* *i n f e r i o r i* *Trocensi,* *s a l a* *l i g n e a* *habitacionis serenissimi principis et domini Allexandri alias Vitholdi Magni ducis Lithuanie etc...*“ Šito, rodos, savaime aiškaus teksto interpretacija sukelia neaiškumų. Jeigu žodį „inferior“ suprasti, kaip žemiau gulįs, žemutinis, reikėtų aiškinti, kad protokolai buvo rašyti „ž e m u t i n ė j e Trakų pilyje, m e d i n ė j e salėje, šviesiausio kunigaikščio ir viešpaties Aleksandro, Didžiojo Lietuvos kunigaikščio, buveinės, etc.“ O tos Žemutinės pilies vardu galėjo būti suprasta salos pilis, nes ji stovėjo ne ant kalno, kaip pusiasalio pilis, o vandenyje. Iš to įsakmaus pastebėjimo, rodos, būtų galima

110 CeV 256 p. Scr. rer. Pruss. III 332 p.

111 CeXV, I t., 40 p.

daryti išvadą, kad mūrinių pilies rūmų viena salė turėjo būti išmušta medžiu. Protokolo rašytojas todėl būtų galėjęs ją nurodyti, kaip charakteringą žymę; nes anais laikais būdavo apatinės mūro sienų dalys iš vidaus išklojamos medžiu. Net lubų plotas kartais buvo padengiamas rąstais ir lentomis. Šitoks to teksto aiškinimas verstų samprotauti, kad ir Trakų salos pilies vienos salės sienos turėjo būti išklotos medžiu. Tačiau jokių medžio pėdsakų iki šiol niekur nerasta. Ir nėra jokio įrodymo, kad pilies rūmų didžioji salė, kuri 1940 m. konservuota, ar kitos patalpos būtų buvusios išklotos medžiu. Mūro sienos, kurios ypač nemalonios yra šaltu žiemos laiku, čia būdavo tada, matyti, pridengiamos kailiais, kurių kasdieniniame gyvenime daug vartota. Dar galėtų būti ir taip, kad Makros apsilankymo metu viena salė buvo medžiu klota, o tik vėliau perdirbta[112].

Priimant tačiau galimybę, kad žodis „inferior" gali reikšti „menkesnis", „mažesnis", B. Makros protokolą reikėtų suprasti, kad jis surašytas „menkesnėje pilyje", t. y. pusiasalio pilyje, kurioje tikrai tada buvo medžio pastatų. Vytauto valdymo laiku pusiasalio pilis dar buvo mažesnė už neseniai pastatytąją salos pilį. Tik vėliau pusiasalyje buvo išvesti mūrai ir bokštai, kurių plotas gerokai prašoko salos pilies plotą.

Priėmus galimybę, kad Makros protokolas buvo surašytas medinėje pusiasalio pilies salėje, reikia sutikti su tuo, kad ji buvo labai didelė, nes joje vyksta labai platūs pasitarimai ir dalyvauja daugybė žmonių[113].

Vytauto salos pilis Trakuose, ano meto statybos pasididžiavimas, užsienio svečių buvo dažnai lankoma, nes joje reikėdavo gauti didž. kunigaikščio audienciją. Čia todėl atvyksta ordino diplomatai, pvz., Balgos komtūras 1413 m. lapkričio 19 d.[114] Už poros mėnesių atvažiuoja žymus keliauninkas Ghillebert de Lannoy. 1416 m. vidurvasary (liepos 15 d.) atvyksta Livonijos Magistras[115]. 1418 m. spalių 8 d. randamas Dorpato (Tartu) vyskupas ir Ašeradės komtūras ir t. t.[116].

---

[112] Arch. inž. J. Borowskio nuomone, toji salos pilies rūmų dalis, kur dabar yra didž. salė, turėjusi būti vėliau pastatyta. Tai esą matyti iš to, kad antrojo sparno langai esą tik vėliau prie tos dalies stiliaus priderinti. Be to, vieno ir antro sparno langų, lubų ir grindų aukštis esąs ne vienoje linijoje. Bet tas nevienodumas galėjo atsirasti ir kartu statant, nes ano meto statybos ypatingai dideliu taisyklingumu nepasižymėjo.

[113] Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum, II, 147 p.

[114] CeV 271 p.

[115] CeV 352 p. (Nr. 683).

[116] CeV 420 p. (Nr. 796).

Iš visų tų užsienio svečių ir diplomatų vizitų pats įdomiausias yra Ghillebert de Lannoy apsilankymas Trakuose. Tas keliauninkas yra vienintelis, kuris mums paliko aprašymą. Nuo Lelevelio laikų tas aprašymas yra labai dažnai cituojamas, bet ir jo tekstas paprastai netiksliai aiškinamas. Tas tekstas, liečiąs Trakus, yra, palyginti, trumpas. Čia padėtas pagrindu bene autentiškiausias P. Klimo paruoštas tekstas[117]. Jis skamba taip in extenso:

„Item[118] au departir de le Wilne pour men retourner en Prusse men alay parmy le royaume de Letau le chemin qui sensieut, premier a une tres grosse ville en Letau nommee Trancquenne[119] malement maisonnee de maisons toutes de bois et non point fermee. Et y a deux chasteaulz dont lun est moult viel fait tout de bois et de cloyes de terre placquies. Et est le viel chastel assis[120] sur ung coste dun lacq mais dautre part siet en plaine terre et lautre chastel est en la moyenne dun autre lacq au trait dun canon pres du viel chastel lequel est tout neuf fait de brique ala maniere de France[121].

Item demeurant en ladite ville de Trancquenne et au dehors en pluisieurs villaiges moult grant quantite de Tartres qui

„Išvažiuodamas iš Vilniaus ir grįždamas į Prūsus, aš važiavau per Lietuvos karalystę. Kely, kuriuo keliaujama, pirmiausia yra labai didelis miestas, vadinamas Trakais, su blogai pastatytais visais mediniais namais ir visai neuždarytas (neaptvertas siena). Ten yra dvi pilys, kurių viena labai sena, visa pastatyta iš medžio ir suplaktos žemės (molio) užtvaros (aptvaros). Senoji pilis yra pastatyta viename ežero krante, bet kitu šonu ji sėdi visai sausumoje, o kita pilis yra vidury kito ežero atstu per patrankos šūvį nuo senosios. Ta pilis yra visai nauja, pamūryta iš plytų prancūzų pavyzdžiu.

Minėtame Trakų mieste ir apylinkės daugely kaimų gyvena labai daug totorių, kurie gyvena gentimis ir yra tikri sara-

---

117 *Klimas, P.*, Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413—14 ir 1421 m.). Atsp. iš „Praeities" II t. (1931), Kaunas, 63 p.

118 Šito teksto lietuvišką vertimą parūpino *Dr. Jonas Grinius*. Jam šioje vietoje dėkoju.

119 *Tranquennes*. Dar kitame rankraštyje *Traquene*.

120 Grafų de Lannoy rankraštyje, kaip P. Klimas paduoda, tiedu sakiniai yra taip sujungti: *„Et y a deux chasteaulz dont lun est moult viel tout de bois de cloyes et de terre assis* etc.".

121 *„Ala guise de France"*.

la habitent par tribut lesquelz sont drois sarrasins sans avoir riens de la loy de Jhesu Christ et ont ung langaige a part nomme le tartre. Et habitent samblablement en laditte ville allemains letaus russes et grant quantite de juifz qui ont chascun langaige especial. Et est laditte ville au duc Witholt. Sy a de le Wilne jusques les sept lieques.

Item tient ledit Witholt prince de Letau cest ordre dhonneur parmy son pays que nulz estrangiers venans et passans par icelui riens ny despendent ains leur fait le prince delivrer vivres[122] *et les conduire sauvement par tout on ilz veulent aller parmy ledit pais sans coustz et sans frais. Et est ledit Witholt moult puisant prince sy a conqueste douse ou trese que royaumes que pais alespee et a toudis dix mille chevaulz de se selle appartenans pour son corps.*

Item en ladite ville de Trancquenne y a ung parcq enclos ouquel sont de toutes manieres de bestes sauvaiges et venoisons dont on peut finer es forests et marches de par dela. Et sont les aucunes comme boeufz sauvaiges nommez ouroflz, et autres en y a comme grans chevaulz nommez weselz, et autres nommez hellent. Et y a chevaulz sauvaiges ours porcz cerfz et toutes manieres de sauvaigines.

cenai, nieko nežino apie Jėzaus Kristaus įstatymą ir turi savo kalbą, vadinamą totoriška. Tame pat mieste taip pat gyvena vokiečiai, lietuviai ir daugybė žydų, kurių kiekvieni turi specifišką kalbą. Minėtas miestas priklauso kunigaikščiui Vytautui. Nuo čia iki Vilniaus yra apie septynios mylios.

Minėtas Vytautas, Lietuvos princas, savo krašte laiko garbės dalyku, kad joks svetimtautis, atvykstąs ar pravažiuojąs per tą kraštą, neturėtų jokių išlaidų, nes princas jiems duoda maisto ir saugiai veždina visur, kur jie nori nuvykti minėtame krašte be mokėjimų ir išlaidų. Ir minėtas Vytautas, labai galingas princas, kardu nukariavo dvylika ar trylika karalysčių bei kraštų ir, apskritai pasakius, turi dešimt tūkstančių balnojamų žirgų savo paties pulke.

Sakytame Trakų mieste yra aptvertas parkas, kur yra visokiausių laukinių ir medžioklinių gyvulių, kurių galima sutikti ir to krašto giriose ir laukuose. Ten yra tokių, kurie panašūs į laukinius jaučius, vadinamus ouroflz, kiti yra panašūs į didelius arklius, vadinamus weselz, ir dar kitų, vadinamų elniais. Yra laukinių arklių, lokių, šernų, stirnų ir daug kitų žvėrių.

---

[122] *„Nul estrangier qui y viegne ny despende rien et leur fait delivrer vivres. . .".*

Item de Trancquenne men vins a ung chasteau et villaige nomme Posur situe sur la riviere de le Memmelle qui est moult grosse riviere.

Iš Trakų nuvykau į pilį ir kaimą (miestelį), vadinamą Posur, kuris yra prie Memelės (Nemuno), labai didelės upės".

Iš šito vienintelio aniems laikams Trakų aprašymo matome, kad Trakai yra jau didelis miestas. Jau eilę metų priešas nebuvo lankęs Trakų, ir tai davė progos išaugti miestui, kuris, tiesa, buvo atviras.

Ghillebert de Lannoy mini dvi pilis. Viena jų buvo labai sena, pastatyta iš (suręstų) medžių ir išplūktos žemės, t. y. molio, nes posakis *„et de cloyes de terres placquies"* reiškia, tur būt, ne ką kitą, kaip išplaktą žemę — molį. P. Klimas aiškina, kad „cloyes" (senoji forma „claie") karo technikoj reiškė iš medžių padarytas krotas, t. y. žemėmis aplipdytą rezginį, vartojamą apsigynimui nuo patrankų. Aiškėja, kad senosios pilies sienoms buvo panaudotos dvi medžiagos: medžiai ir molis (žemė).

Šitoji pilis stovėjo ant ežero kranto ir turi būti lokalizuojama dabartinėje pusiasalio pilies griuvėsių vietoje. M. Balinskis, žvelgdamas į tos pusiasalio pilies didelius mūro griuvėsius, bandė aiškinti, kad Lannoy, kaip svetimšalis ir menkas observatorius, negalėjęs gerai pastebėti, kaip atrodė ta pusiasalio pilis; ypač, kad jis keliavo žiemą. Balinskis tad samprotauja, kad sausumos pilis buvusi visai ne iš medžio statyta. Juk mūrinės akmeninės didelių bokštų liekanos pakankamai akivaizdžiai tai liudijančios. Tik svarbiausias pastatas tų mūrų viduje buvęs medinis[123].

Dėl šitokių M. Balinskio samprotavimų reikia pasakyti, kad jie yra labai abejotini. Kiek galima spėti iš įvairių Ghillebert de Lannoy kelionės užrašų vietų, jis buvo labai pastabus keliautojas, tikras ano meto žurnalistas, mokąs pastebėti charakteringus svetimo krašto dalykus. Jeigu jis pastebėjo, kaip rengiasi Lietuvos moterys, jeigu jis pamatė, kaip atrodo Vilniaus ir Trakų miestų namai su visomis jų smulkmenomis, jeigu jis užrašė, kokių tautų gyventojai gyveno tada Trakuose, nebuvo jis tad nepastabus keliauninkas. Pagaliau, jeigu jis matė, kad pusiasalio pilis yra pastatyta iš plūkto molio ir suręstų medžių, nebūtų jis galėjęs nepastebėti mūro statybų, jeigu jos būtų ten jau buvusios. Tad kyla svarbus klausimas, kad 1414 m. žiemą tų didelių mūro sienų apie pusiasalio pilį (su penkiais bokštais) dar galėjo nebūti. Flandrijos keliauninkas matė tik medžio pastatą dabar vadinamajame „Aukų kalne".

---

123 *Baliński,* M., Starożytna Polska, IV (1866) 250 p.

Žinoma, dar reikia turėti galvoje ir tokią galimybę, kad Ghillebert de Lannoy, rašydamas, jog pusiasalio pilis yra iš medžio, galvojo apie pačią pilį ant kalno (kaip ją matome Makovskio graviūroje), o visai neminėjo mūrų apie pilį. Šitą skepticizmą galėtų išblaškyti tik turimos vėlesnės žinios apie pusiasalio pilies mūro atsiradimą.

Įdomu, kad toji senoji pusiasalio pilis, kaip sako keliautojas, esanti apvesta kažin kokiu aptvaru iš plūkto molio arba žemės. Ją mes lokalizuojame toje vietoje, kur šiandien yra vadinamasis „Aukų kalnas", nes keliauninko pasakymas, kad senoji kranto pilis nuo naujosios (salos pilies) buvusi atstu per patrankos šūvį, atitinka tiesą. Patranka anais laikais nešė 400—500 metrų. O tiesia linija tarp pilių tėra ne daugiau kaip pusė kilometro; ir čia matyti gana didelis Ghillebert de Lannoy pastabumas.

Balinskis toliau vėl kritikuoja keliauninką, kad jis labai suklydęs rašydamas, jog naujoji pilis yra kitame ežere, o iš tikrųjų abi pilys esančios prie to paties Galvės ežero. Bet šitos Ghillebert de Lannoy pastabos nereikia per griežtai imti. Ir dabar, net pedantiškas stebėtojas, sutiks, kad pusiasalio pilies griuvėsių dalis yra prie Lukos (= Bernardinų) ežero galo, o kita dalis prieina prie Galvės ežero kranto. Turėdamas tokią Ghillebert de Lannoy pastabą, P. Klimas rašo: „Mes esame pratę laikyti senosios pilies liekanomis tuos griuvėsius, kurie matomi to paties Galvės ežero krante, ten, kur vėliau įsikūrė domininkonai. Bet gal tuomet būta pilies kitur, prie šoninio Trakų miesto ežero, juoba, kad mūsų svečias sako ją buvus visą iš medžio, tuo tarpu kai anosios liekanos, priešingai, rodo bent apačią jau tuomet statytą iš akmenų arba plytų. . ."[124]. Šitoks dirbtinis samprotavimas nėra reikalingas. Senoji Trakų pusiasalio, t. y. Kęstučio, pilis turėjo būti, kaip daugelis XIV amž. lietuvių ginamojo tipo pilių, ant k a l n o. Nežinome ir, tur būt, nebus niekada galima rasti kitos vietos aplinkui Trakų pusiasalyje, kurioje būtų galima lokalizuoti tą Ghillebert de Lannoy minimą sausumos pilį.

Pusiasalio pilis ir Galvės salos pilis bus tada priklausiusios į vieną gynimosi sistemą. Kadangi nuo pusiasalio dalies į salą lengviau patekti, Kęstučio pilis jau Vytauto laikais turėjo būti fortifikuota, kaip svarbi pirmoji kliūtis, kurią turės nugalėti priešas, prieš mėgindamas keltis į salą. Galimas daiktas, kad nuo karaimų gyvenamosios dalies ir saloje, per kurią vėliau ėjo tiltas, taip pat buvo pastatyti atskiri apsaugos bokštai. Visoms toms priešui kelią pastojančioms kliūtims kritus, salos pilis turėjo būti paskutinė prieglauda nuo priešų.

---

[124] *Klimas, P.*, Ghillebert de Lannoy o. c. 30 p.

Keliauninkas nepasako, ar salos pilis tuomet jau buvo sujungta tiltu su pusiasaliu, kaip mums parodo apie 1600 m. Makovskio graviūra[125] ir Radvilų žemėlapis, išleist. 1613 m. (*G. Janssonius „M. D. L. exacta descriptio"*)[126]. Esame linkę samprotauti, kad tiltas į pilį yra vėlyvesnis dalykas. Ne dėl to jo nebuvo, kad burgundas jo nepaminėjo. Dėl savo aprašymo trumpumo jis galėjo jį ir užmiršti, bet Vytauto laikais, kai pavojai iš ordino pusės vis dar nebuvo praėję, tilto iš sausumos į pilį negalėjo būti. Tada pilis buvo pasiekiama tik laiveliais. Bet pavasarį eižėjant ledui ir rudenį dar neužėjus stipresniems šalčiams, ji kurį laiką turėjo būti neprieinama. Pilyje pasilikusi įgula turėjo būti porai savaičių atkirsta nuo susisiekimo su krantu, nebent buvo laužiamas ledas ir tokiu būdu laiveliais palaikomas susisiekimas.

Tas tiltas į salos pilį turėjo būti vėliau pastatytas. Žinoma, jo chronologijos nustatyti negalima, bet jis, tur būt, atsirado ne anksčiau, kaip Kazimiero laikais. Dar už poros šimtų metų, t. y. 1670 m. gegužės mėn. 30 d., Trakų ekonomijos inventoriaus sąraše skaitome, kad trijų kaimų: Dailydų, Kurelių, Vantininkų (Doylidy, Kurele, Wanciniki) valstiečiai, kurie turėjo Trakų dvarui (ekonomijai) atlikti visą eilę pareigų, „sargybų nėjo ir vežimų nedavinėjo todėl, kad visi tuose kaimuose gyvenantieji valstiečiai turėjo atlikti kitus reikalingus darbus, ar pataisyti pilies tiltą, ar kokį nors (pilies?) pastatą . . ."[127]. Šitoji atsitiktinė vėlyvesnio inventoriaus pastaba parodo, kad nors 1655 m. salos pilis buvo sunaikinta, tiltas į tą salą buvo remontuojamas ir vėliau, XVII a. antroje pusėje. Jį taisyti buvo kai kurių aplinkinių kaimų valstiečių pareiga. Toji pareiga, matyt, ėjo iš daug ankstyvesnių laikų. Iš kito inventoriaus (iš 1701. IX. 1 d.) aprašymo matome, kad tiltas iš salos pilies, kuri tame inventoriuje pavadinta Kęstučio pilimi (pusiasalio pilis vadinama Gedimino pilimi), ėjo per vieną salą (būtent Karvinę), priklausiusią Chreptavičiams, o vėliau Sapiegoms. Bet jau 1701 m., kaip matyti iš aprašymo, to tilto į salą nebebuvo[128].

Daugiau žinių apie tą tiltą, kurio poliai dar ir dabar vandeny randami, nepasisekė užtikti.

Įdomi yra Ghillebert de Lannoy pastaba apie Trakų *gyventojus*. Juose keliauninkas, be lietuvių, rado gudų, vokiečių ir galybes žydų *(grant quantite)*. Kiekviena iš tų tautų turėjo savo atskirą kalbą

---

[125] Žiūr. lent. XIII.

[126] Plk. *Andrius*, 1613 m. Lietuvos žemėlapis. Karo Archyvas, IX t.

[127] Археографическій Сборникъ, II (1867 181 p.

[128] Археографическій Сборникъ, II 169 p., 170 p.

(langaige especial). Vokiečiai ir gudai mieste buvo, gal būt, tik amatininkai, o ypač pirkliai. Žydų Trakuose tuo metu dar negalėjo būti, arba, jei ir buvo, tai tik viena kita šeima. Jei Ghillebert de Lannoy kalba apie jų didelį skaičių, tai kyla klausimas, ar žydų tarpan nepriskaitė jis jų sektantų karaimų, kurie, berods, Vytauto buvo Trakuose pasodinti. Patys karaimai, rodos, samprotauja, kad Ghillebert de Lannoy juos palaikęs totoriais. Jie esą į Trakus atkelti Vytauto laikais ir gavę dideles privilegijas. Bet keliautojas totorius vadino tikrais arba „tiesioginiais saracenais" *(„drois sarrasins")*. Juos atskirti nuo kitų tautų buvo lengviau. Užtat karaimai galėjo būti palaikyti žydais vien dėl savo religinės priklausomybės izraelitams, nors jie ir nepripažįsta Talmudo.

Įdomu pastebėti, kad Ghillebert de Lannoy Trakų tautų išskaičiavime visai n ė r a lenkų, nors kai kada lenkų istorijos mėgėjai, cituodami tą aprašymą, mini, kad šalia kitų tautų Trakuose jau gyvenę ir lenkai. Tačiau tai yra autentiško teksto iškraipymas. Tikėkime, kad iš nežinojimo, o gal ir sąmoningai?

Baigiant komentuoti Ghillebert de Lannoy aprašymą, negalima nepaminėti to ž v ė r y n o, apie kurį tas užsienietis kalba. Čia, aptvertame parke, keliauninkas sakosi matęs visokių laukinių gyvulių ir medžiojamų žvėrių. Jis išskaičiavo laukinius jaučius ar stumbrus (bulius), jo vadinamus *„ouroflz"* *(auerochs*, tauras), briedžius, mulus, jis vadina *„wesselz"* (P. Klimas spėja, kad tai yra iš vokiško flamandiško esel — asilas), elnių *(„hellent")*, laukinių arklių, lokių, šernų, stirnų . . .

Tas Trakų žvėrynas, savotiškas zoologijos sodas, išliko prie pilies ir vėliau ilgiems laikams. Dar Austrijos Maksimilijono žymusis diplomatas Herberšteinas savo kelionės aprašyme per Lietuvą (iš 1524 m.) mini, kad jis Trakuose matęs žvėryną. Įdomu, kad šitas vėlyvesnis keliautojas per Trakus mini tuos pačius žvėris. Galėtų kilti mintis, kad jis nusirašė Ghillebert de Lannoy tekstą, bet tas tekstas nebuvo paplitęs. P. Klimas teigia, kad apie Trakų žvėryną, kaip apie savo rūšies įžymybę, pasilikę žinių net ligi Žigimanto (IV-jo) Vazos laikų, t. y. iki XVII amž. pradžios. Kur tas žvėrynas buvo, sunku mums atsekti. Greičiausiai jis buvo įkurtas kurioje nors Galvės ežero saloje. Čia vėl mums šį tą pasako vėlyvesnės pastabos iš inventorių. 1670 m. gegužės 30 d. Trakų ekonomijos inventoriuje yra minima, kad šalia „didžiųjų Varninkų", priešais bažnyčią ir senąją (pusiasalio) pilį, esanti „ekonominė sala *(„wyspa ekonomiczna")*, vadinama „žvėrynu " *(„zwierzyniec")*[120]. Gal tos salos pavadinimas ir atitiko dar

[120] Археографическій Сборникъ, II 179 p.

prieš 80—90 metų ten buvusį žvėryną. Tiesa, inventoriuje yra pridėta pastaba: „tame žvėryne vasarą arkliai gali kuriam laikui turėti sau gerą ganyklą"[130].

Kurią salą atitinka tas XVII amžiaus „Zwierzyniec"? Kadangi apytiksliai nurodyta to žvėryno vieta, atrodo, kad jis turėjo būti didžiųjų Varninkų pusiasalyje, kuris tada buvo sala ir anais laikais, žinoma, jis galėjo kitaip atrodyt. Žinoma, vasaros metu plaukti negalį žvėrys natūraliai galėjo būti apsaugoti. Bet užtat žiemos metu kelias jiems turėjo būti atviras. Todėl keliautojas, kuris Trakuose buvo maždaug 1414 m. sausio mėn., mini aptvertą parką.

Čia išdėstytos aplinkybės vėl kalba už tą tezę, kad dar XV amž. Varninkų pusiasalis, kuris čia „Žvėrynu" ar „ekonomine sala", o kitur „Algirdo sala" vadinamas, yra tikrai buvusi sala. Laikui bėgant Trakų ežero salos buvo krikštijamos naujais įvairiais vardais. Todėl susidaro daug painiavos lokalizacijoje. Šiandieninį Varninkų pusiasalį (su vandens sporto klubo pastatais) su sausuma jungia žemesnė žemės juosta, kuri prieš kelis šimtus metų buvo vandens apsemta. Inž. Girdvainis, rodos, teisingai nustatė, kad tada vanduo Galvės ežere buvo daugiau kaip 1½ m. aukščiau dabartinio lygmens.

Paskutinis Ghillebert de Lannoy iškeltas klausimas, kuris mums reikia paliesti, yra susijęs su jo žodžiais, kad salos pilis yra visai nauja ir pamūryta iš plytų prancūzų pavyzdžiu *(„a la maniere de France")*. Pažodžiui verčiant galima suprasti, kad tai reiškia, jog ta pilis pastatyta taip, kaip statomos prancūzų pilys. Todėl kai kas gali samprotauti, o paskiausiai tuos argumentus sutraukė prof. Morelowskis, kad Trakų salos pilis buvusi statyta prancūzų pilių pavyzdžiu ir esąs Prancūzijos meisterių darbas.

Tas lenkų meno istorijos profesorius Trakų salos pilimi ne mažiau žavėjosi už mūsų jau cituotąjį Rytprūsių architektą B. Schmidą: „Žinodami Vytauto užsimojimų platumą ir jo proto jėgą, tuo labiau turime teisę manyti, kad statydamas Trakuose tvirtovę, kuri pasirodo pažangesnė už kryžiuočių pilis, Vytautas veikė sąmoningai, pasiremdamas tolimų vakarų pavyzdžiais, ir pasirinko tokią vandens situaciją ir tokį pilies planą ne atsitiktinai, bet įtakoje savo genijaus, kuris geriau mokėjo pastebėti svarbias vertybes tolimose svetimose idėjose ir jas perkurti savam kraštui. Tuo būdu jis susirišo su didžiausiais civilizacijos centrais Lenkijoje ir Europoje. Trakų pilis dėl savo

[130] Археографическій Сборникъ, II 179 p.

vertybių, kurios buvo naujos to laiko Lietuvai, yra dar vienas lig šiol nepakankamai įvertintas didžiojo kunigaikščio proto pajėgumo pasireiškimas"[131].

Dėl pačios pilies M. Morelowskio samprotavimai yra tokie: Trakų salos pilis, nežiūrint artimos kryžiuočių kaimynystės, ir plano ir formos atžvilgiu esanti kryžiuočių pilims labai svetima. Iš visų ordino pilių turinti panašumo tik su Šveco (Schwetz) pilimi, kurią statę komtūrai buvę kilę nuo Reino, t. y. prisisunkę prancūzų ir flamandų įtakos[131a]. Dar turinti ji panašumo su Ciechanovo pilimi (Mozūrijoje)[132]. Toliau, prof. M. Morelowskis išdėsto, kad salos pilies ginamoji dalis (Vorburg) turinti ryšio su prancūzų ir niderlandų pilimis. Niderlandų žemumose ir šiaurės rytų Prancūzijoje tada ypač buvusios statomos vandens pilys. Dar ir šiandien ten stebimasi senomis pilimis ir fortais, kurie tiesiog kyla iš vandens. Todėl Trakų salos pilis esanti panaši į Villandraut, Coucy ir Muyden pilis. Juk tos pilys, kaip ir Trakai, esančios tuo charakteringos, kad jas sudarė išorinių (lauko) sienų keturkampis, kuris buvo viduje iš dviejų pusių (prie sienų) užstatytas pastatais (kazematais). Tų sienų kampuose yra apskriti bokštai, pastatyti ant stipraus kvadratinio pamato ir su „trompomis" viduje[133]. Daugiau prancūzų flamandų pilims charakteringų žymių M. Morelowskis, rodos, Trakuose nesurado arba bent nepaminėjo. Tik savo tezei sustiprinti Vilniaus lenkų mokslo draugijos meno istorijos sekcijos darbų III-jame tome jis pastebėjo,[134] kad 1936 m. gegužės mėn. Trakuose salos pilyje lankęsis prancūzų kultūros paminklų generalinis inspektorius J. Verrier taip pat išreiškęs nuomonę, kad salos pilyje esą prancūzų karinės statybos žymių, ir sutikęs su tuo, kas M. Morelowskio yra išdėstyta atskirame referate[135] apie vakarų ir rytų įtakas Trakų pilyje.

Kad Trakuose charakteringai susitiko vakarų ir rytų įtakos, su tuo M. Morelowskio teigimu negalima nesutikti. Tik rytų įtakos vardu tas meno istorikas supranta vien jau beveik sunykusias gyvenamosios dalies (pilies rūmų) didžiosios salės bizantiško stiliaus freskas, kurias pirmą kartą nupiešė (1822) V. Smokowskis, o 1935 m.

---

[131] Šitos citatos vertimą man parūpino dr. H. Kairiūkštytė Jacynienė ir V. Kairiūkštis. Jiems čia dėkoju.

[131a] *Morelowski*, M., Wschód i zachód w zamku Trockim. Prace i materjały sprawozdawcze sekcji historji sztuki, II, Vilnius, sąs. 1—4 (1935) 320 p.

[132] *Morelowski*, M., Zarysy o. c. 8 p.

[133] *Morelowski*, M., Wschód i zachód o. c. 321 p.

[134] Prace i materjały sprawozdawcze sekcji historji sztuki, III (1939), Vilnius, 270 p.

[135] *Morelowski*, M., Wschód i zachód o. c. 316 p.

nukopijavo J. Hoppenas[136]. Rytų įtakos apraiškomis Trakuose ir buvo laikomos tik tos, gal būt, iš Kijevo jau Kazimiero laikais patekusių tapytojų ant didžiosios salės sienų nupieštos freskos. Tačiau nė vienas meno bei architektūros istorikas nekėlė sau klausimo (bent neteko nieko rašyta užtikti), ar nėra ir daugiau rusų rytų arba pietryčių (t. y. bizantiniškai kijeviško) fortifikacinio meno įtakos. Ar lyginimai su ano meto gudų bei rusų gyvenamųjų plotų pilimis, ypač su Vitebsko, Polocko, Smolensko, o ypač pietinių sričių (Lucko, Podolijos Kamienco ir kt.) pilimis neduotų kokių nors įdomių paralelių ar kontrastingų bruožų[137]? Juk Vytauto dvaro ir jo šeimos ryšiai su rusiškosiomis žemėmis buvo gana artimi. Jei tos freskos, kurių atsiradimo data, tiesa, lenkų meno istorikai laiko tik antrąją XV-jo amž. pusę, yra neabejotinai bizantiškos ir darbas iš pietų (Kijevo) atėjusių amatininkų, tai kyla tuoj klausimas, gal ir pačios pilies statyboje galima aptikti kokių nors rytietiškų pėdsakų.

Labai galimi lietuvių kunigaikščių kultūriniai ryšiai su Čekija, kuri XIV amž. taip aukštai stovėjo. Iš ten galėjo Lietuvon patekti nauji Europos atradimai, ginklai, iš ten galėjo būti traukiami ir meisteriai, amatininkai. Čekų įtaka Lietuvos kunigaikštystei neapsiribojo vien tik tada Lietuvoje paplitusiu „Pragos grašiu" ar pirmaisiais naujai įkurtų parapijų klebonais čekais. Ji ėjo toliau. Bet tam klausimui ištirti reikėtų surinkti atskiros ir specialios medžiagos. Į šitas abejones ir samprotavimus atsakymą tegali duoti tik meno istorikas. Remdamiesi mums prieinamais daviniais, esame linkę daryti išvadas, kad toji rytų ir čekų įtaka Trakų pilies statyboje turėjo būti silpnesnė, negu čia pat pašonėje buvusios Prūsų ordino valstybės, su kuria Lietuvai nuo Mindaugo laikų teko vesti kovą dėl savo egzistencijos. Kadangi M. Morelowskis nori ordino įtaką ar bendradarbiavimą su Prūsais Trakų salos pilies statyboje ignoruoti arba nuneigti, aiškindamas, kad kunigaikštis Vytautas pasirėmęs tik tolimųjų vakarų pavyzdžiais ir sujungęs savo norus su didžiaisiais civilizacijos centrais Lenkijoje ir Europoje, yra reikalo kiek plačiau sustoti ties šituo klausimu.

Nors iš pirmojo žvilgsnio skamba labai paradoksaliai, tačiau buvo realus gyvenimo reiškinys, kad kryžiuočių ordino kaimynystė nepaliko Lietuvos kunigaikštystei be įtakos kai kuriose gyvenimo ir technikos srityse. Su einančiu iš kartos į kartą priešu kariaudama ir

---

[136] *Hoppen, J.*, Malowidła ścienne zamku Trockiego na wyspie. Prace i materjały sprawozdawcze sekcji historji sztuki, II (1935), 228—239 p.

[137] Šitą sugestiją man padarė dr. H. Kairiūkštytė Jacynienė ir davė dar kitų naudingų nurodymų, už kuriuos jai šioje vietoje tariu ačiū.

žiaurios gyvenimo būtinybės Lietuva buvo priversta pažinti jo ginklus ir techniką bei kariavimo būdą, nors tas patyrimas per ištisas kartas vos ne kasmet pareikalaudavo šimtų ir tūkstančių gyvybių, daugybės išvestų nelaisvėn, daug sunaikinto turto ir sudegintų sodybų.

Tas nuolatinis ir karinis kontaktas su kryžiuočiais apskritai nepaliko Lietuvai be įtakos daugelyje sričių. V. Kamienieckis yra pamatuotai, pvz., iškėlęs ir tyrinėjęs tą iš ordino žemių einančią įtaką ano meto Lietuvos santvarkai[138]. Dar didesnė to krašto įtaka apčiuopiama t e c h n i k o s srityje, ypač stengiantis tuoj vartoti tuos pačius ginklus, kuriuos priešas vartoja. Aukštesnės technikos priešo ginklų įtaka labiau skverbiasi į žemesnės technikos sritį. Faktai rodo, kad lietuviai sugebėdavo greit pasisavinti kryžiuočių atradimus ginklų srityje ir greit savo priešą puldavo tokiais pat ginklais. Pav., 1362 m. Kauno pilį vokiečiai griovė tam tikromis mašinomis ir judamais bokštais. Už 7-rių metų jau tokį pat apgulimo būdą vartojo lietuviai ir panašiomis mašinomis paėmė prie Nevėžio žiočių pastatytą Gotteswerderio pilį[139]. Arba puldami Naujapilį „Nauenpil" (prie Nemuno) kryžiuočiai 1381 m. p i r m ą k a r t ą pavartojo b o m b a r d a s, t. y. trumpus ir paraku užtaisomus pabūklus (armotas)[140]. O už metų Kęstutis bombardomis jau atakavo Jurbarko pilį[141]. Vadinas, karo technikos srityje lietuviai greit pasisavindavo savo priešo laimėjimus. Karo grobyje paimtas naujas kryžiuočių ginklas ar tiesiog skaudus gyvenimo patyrimas ir žūtbūtinės pastangos atsilaikyti prieš gerai techniškai ginkluotą riterį buvo didelis akstinas nuolat vis tobulinti savąją karo techniką.

Žinoma, kryžiuočiai patys kokių nors atradimų nepadarė. Bet visa tai, kas nauja ir naudinga atsirasdavo Vakaruose karo ir technikos srityje, patekdavo į Prūsus. Meisterius, architektus ir amatininkus specialistus, žinoma, ordinas irgi atsigabendavo iš Vokietijos imperijos. Rytuose jie gaudavo, tur būt, geresnį atlyginimą. Iš Prūsų tie Vokietijos amatininkai, aukštų uždarbių masinami, ne sunkiai galėjo patekti į Lietuvos Kunigaikštystę.

Analoginiu keliu, rodos, galima kalbėti apie vokiečių ordino įtaką fortifikacijos srityje. Paliaubų ir taikos meto tarpais toji įtaka dar labiau galėjo pasireikšti. O jau, rodos, aiškiai įrodyta, kad Trakų

---

138 *Kamieniecki, W.*, Wpływy zakonne na ustrój litewski, Przegląd historyczny, XXV (1925) 160—186 p.

139 Scr. rer. Pruss. II 94 p. (Wartberge), 561 p. (Wigand); III 88 p., 595 p.

140 Scr. rer. Pruss. II 599—600 p. (Wigand) ir pastb. 1355.

141 Scr. rer. Pruss. II 613 p. (Wigand).

salos pilis buvo statyta Vytauto ir kryžiuočių ordino tarpusavio taikos metu, kada vyriausias magistras ir Vytautas, sprendžiant pagal išlikusią oficialiąją korespondenciją, buvo geriausi draugai ir vienas antram padėjo. Neseniai kerojusi ir ilgais metais susitvenkusi neapykanta išnyko ir išsiliejo į bendradarbiavimą, į dovanų siuntinėjimą, į abipusę pagalbą, į keitimąsi amatininkais specialistais. Prūsų ordino architektūrinės įtakos klausimas Lietuvai statybiškai fortifikaciniu atžvilgiu darosi visai rimtas, kai sužinome, jog iš Prūsų krašto Lietuvon patekdavo specialistai, jog ordinas į Lietuvą siuntė architektų. Niekas juk negalės nuginčyti fakto, kad Kunigaikštystė sau reikalingų amatininkų pasiimdavo iš Prūsų.

Mes esame iškėlę, kad Prūsai nebuvo vienintelis kraštas, iš kurio Lietuva galėjo gabentis karo technikos, pilių statybos ir amato žmonių. Nuo XIV a. antros pusės turėjo būti užsimezgę kultūriniai ryšiai su ano meto žymiausia Vokietijos imperijos žeme Čekija, kuri turėjo karo žmonių, meisterių, amatininkų perteklių, patenkantį į kaimyninius kraštus. Šitam samprotavimui paremti konkrečių faktų iš XIV amž. galo ir XV amž. pačios pradžios nėra mums žinomų. Bet šitokia galimybė buvo reali, ir su ja reikia skaitytis.

Nesiimame iš esmės spręsti klausimo, ar kruopštus meno istorikas Trakų salos pilyje negalėtų aptikti prancūzų pilims charakteringų bruožų. Apskritai viduriniais amžiais, ypač gotikos laikotarpyje, prancūzų pilių statybos ir fortifikacijos įtaka Vidurio Europoje buvo gana stipri; bet Trakų salos pilies statyboje negalima visiškai nuneigti vokiečių ordino įtakos bent tais argumentais, kuriuos iškelia prof. M. Morelowskis. Pav., savo darbe apie Vilniaus meną jis taip išsireiškia: kadangi 1410 m. ordinas buvo sumuštas (prie Tannenbergo), Vytautas ne pas vokiečius ieškojo fortifikacinio meno[142]. Šitoks dirbtinis argumentavimas keistas atrodo tikrųjų faktų šviesoje. Tannenbergo kautynės įvyko bent 5-riais metais vėliau, negu buvo suprojektuota (suplanuota) ir pradėta statyti Trakų pilis. Neabejotinas ir nenuginčytinas faktas, kad ji prieš tą 1410 m. karą jau egzistavo. Pats M. Morelowskis kitoje vietoje pilies pastatymo datai parenka 1400 metus. Tad ką galėjo reikšti Tannenbergas?

Kalbėdamas apie tai, kad Trakų salos pilis yra ne tik prancūzų stiliaus, bet ir prancūzų olandų meisterių darbas, M. Morelowskis daro ir prielaidą, kad jie galėję į Lietuvą patekti per uostus, pav., per Dancigą. Šio darbo autorius, naudodamasis Dancigo, Karaliaučiaus ir Rygos archyvais ir spausdinta medžiaga, turėjo progą pažinti

---

142 *Morelowski*, M., Zarysy syntetyczne o. c. 8 p.

Lietuvos prekybą su Prūsais bei vakarais XIV—XVI amž. ir ypač prekybą su Dancigu[143]. Reikia pasakyti, kad į Lietuvą per Dancigą net gerokai vėliau (XVI a. pradžioje) ne tik nepatekdavo jokie olandai, bet pačiame Dancige su atvykusiais lietuvių pirkliais jie negalėdavo tiesiogiai atlikti prekybinių reikalų, nes tame mieste išimtinė prekybos monopolio teisė priklausė tik Dancigo gyventojui. Ir todėl olandas ar flamandas lietuviui ar Lietuvos pirkliui arba atvirkščiai galėjo ką nors parduoti tik vietiniam Dancigo pirkliui tarpininkaujant. XIV amž. ar XV amž. pradžioje protarpiais, kai ginklai aptildavo, tiesa, tarp Lietuvos ir Prūsų ordino žemių vyko prekyba, ypač Nemunu. Bet visą tą prekybą turėjo savo rankose, o ypač ją kontroliavo vokiečiai. Iš, palyginti, didelio skaičiaus žinučių apie tą prekybą neturime nė vieno fakto apie kokio nors olandų pirklio ar amatininko patekimą į Lietuvą. Žinoma, žinių nebuvimas aniems laikams, ypač kai šaltiniai vis dar yra gana atsitiktinio pobūdžio, dar negali reikšti, kad to ar kito nebuvo. Todėl teoretiškai tos galimybės, kad apie 1400 metus olandų krašto žmonės jau galėjo patekti į Lietuvą, su visu tikrumu paneigti negalima. Juk pagaliau dirbtiniu būdu galima sugalvoti ir tokį galimumą, kad į Prūsus žygin prieš pagonis atvykęs iš Olandijos ar Belgijos piligrimas galėjo kuriuo nors būdu užsilikti Lietuvoje. Jei dviem atvejais su savo būriu buvo atvykęs Lancasterio kunigaikštis grafas Derby, kurio kontaktas, tiesa, su tuo jo akims egzotišku kraštu paprastu žygiu ir pasibaigė, tai galėjo atvykti ir Flandrijos riterių bei piligrimų. Bet šitokie svarstymai ir samprotavimai tolsta jau nuo realios tikrovės. Visu tikrumu drįstame teigti, kad Lietuvos santykiai su olandais yra daug vėlyvesnis dalykas. Tą patį, žinoma, galima pakartoti apie prancūzus. Istorijoje negalima vadovautis resentimentais, savo pageidavimais ar simpatijomis vienai ar kitai tautai, dirbtiniu būdu ieškant ryšių su ja, kaip tai daro prof. M. Morelowskis. Istorikas turi skaitytis su realiais gyvenimo faktais. Deja, apie Vytauto laikų Lietuvos santykius su šiaurės Prancūzijos ir Olandijos kraštais neturime jokių duomenų. Bet užtat negalima per akis ignoruoti tos daugybės medžiagos, kuri yra santykiams su Prūsais.

Ne mažiau dirbtinis yra prof. M. Morelowskio argumentas, kad neabejotiną prancūzų pilių statybos įtaką Trakų piliai reiškiąs Ghillebert de Lannoy posakis, jog salos pilis yra pastatyta „ *a la maniere de France*". Ką reiškia tas posakis? Šiuo atveju nieko daugiau, kaip tai, kad ta pilis statyta g o t i k o s stilium. Vidurinių amžių gotika buvo laikoma „prancūzų stilium". To stiliaus pavadinimas „gotikos"

---

143 *Ivinskis*, Z., Lietuvos prekyba su Prūsais, I. 1934.

vardu atsirado tik XVI amžiuje. Jei viduriniais amžiais lotyniškai rašyta apie gotiką, tai ji vadinta *„opus francigenarum"*. Bet toks posakis dar nieko nesakė apie tai, kieno ta ar kita pilis statyta. Jis tik rodė, kad kalbamasis statinys buvo gotikos stiliaus, kuris galėjo būti atėjęs tarpiškai ir per kitą kraštą.

Be prof. M. Morelowskio, niekas, rodos, daugiau nėra plačiau pasisakęs dėl Trakų salos pilies statybos kilmės. Tik B. Schmidas trumpai pastebi, kad tos pilies statybų amatininkai turėjo savo mokslą įgyti Prūsuose. Kaip paprastai dar ir dabar pasitaiko, jie drąsiai iškeliavę svetur (t. y. į Lietuvą) ir ten perkėlę vokiečių pilių statymo būdą (Bauweise)[144]. Vadinasi, architektas B. Schmidas pasisako už prūsiškai vokiškąją įtaką Trakų salos pilyje. Istoriškai imant šitoji galimybė atrodo daug realesnė. Reikia dar atsiminti, kad lietuviai kunigaikščiai vienu ar kitu būdu patekdavo į vokiečių ordino kraštą. Kęstutis, pvz., Marienburge 1361 m. buvo kaip belaisvis, o Vytautas kaip pabėgėlis. Ir tėvas, ir sūnus turėjo progos stebėti to baisiojo pagoniškosios Lietuvos priešo techniką. Vytauto žmona, lankydamasi Prūsuose, irgi matė daug ordino pilių. Ypač Vytautas, Trakų salos pilies įkūrėjas, turėjo progą pats asmeniškai pažinti kryžiuočių pilis ir jų statybą. Juk jis pats dviem atvejais beveik ketverius metus (1382—84, 1390—1392) buvo praleidęs Prūsuose ir su to krašto techniškai kultūriniu gyvenimu susipažinęs. Ten jis prisižiūrėjo į vokiečių ordino pilių tipus. Jam teko buvoti ne tik skubomis prie Nemuno statytose ordino pilyse (Marienburg, Marienwerder, Rittersswerder) ir jas valdyti. Būdamas pas kryžiuočius, Vytautas matė daug jo tvirtų pilių, sėdėjo net pačiame Marienburge. Vadinasi, kiekvienu atveju reikia skaitytis su tuo faktu, kad Kęstutaičiui vokiečių statybos menas buvo tiek pažįstamas, kiek jį galėjo pažinti talentingas žmogus, pats, tiesa, nebūdamas architektas ar to amato meisteris, bet turėdamas sveiką nuovoką. Todėl galėjo taip būti, kad į Lietuvą buvo atgabentas iš Prūsų mūrinės statybos architektas specialistas, kuriam kunigaikštis davė savo nurodymų, kišosi į patį darbą. Čia norisi taip samprotauti: jeigu tas kunigaikštis sugebėdavo vadovauti didelio masto kautynėms, jeigu jis gudriausiu būdu mokėdavo išsisukti iš gana sunkių situacijų, jeigu jis gana *„gaspadoriškai"* tvarkė savo ūkį ir finansus, nėra negalima, kad jis savo piliai pastatyti galėjo duoti tam tikrų, kad ir bendrų plano ir statybos nurodymų, kurie turėjo tiesioginį ryšį su kunigaikščio patyrimais šioje srityje Prūsuose. Kitų Europos kraštų, išskyrus Rusijos sritis, Vytautas nebuvo matęs. Žinoma, jis dar buvo Jogailos krikšto metu (1386 m. pavasarį) buvęs Lenkijoje, lankęsis

[144] *Schmid, B.*, Die Burgruine Traken o. c. 82 p.

Krokuvoje ir ten kurį laiką palikęs kaip įkaitas, kol Jogaila įvykdys savo Krėvoje surašytus plačius pažadus. Čia Vytautas turėjo progos matyti lenkų pilis. Bet tik ordinas Lietuvai reprezentavo vakarus, nes kryžiuočiams iš dviejų pusių užgulus Kunigaikštystę ir ėmus kontroliuoti Nemuno žiotis ir Dauguvos kelią, patekti iš Lietuvos į vakarus buvo sunkiai įmanoma.

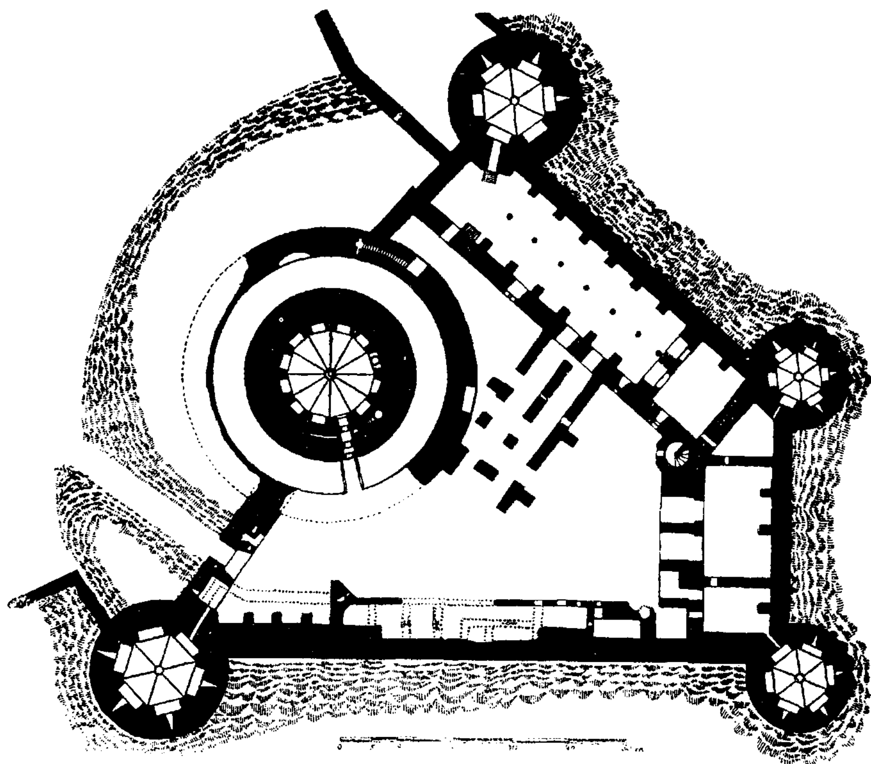
Niekas negalės nuginčyti, kad nuo XIV amž. pusės atsirado Lietuvoje vokiečių amatininkų, ir jų skaičius vis didėjo. Jau Gediminas buvo daręs pastangų atkviesti vakarų Europos amato žmonių į Lietuvą. Todėl jis kreipėsi į Vokietijos vienuolynus ir miestus, geromis sąlygomis ragindamas atvykti amatininkus. XIV amž. gale Vilniuje jau buvo vokiečių kolonija. O Ghillebert de Lannoy, išskaičiuodamas Trakų gyventojus, pirmiausia mini v o k i e č i u s („Allemans.“). Prancūzai ar kiti jų šiaurės vakarų kaimynai niekur Lietuvoje dar nežinomi.

Visa tai yra realios galimybės, kad Trakų salos pilies statyboje veikė ne tik prūsiškoji įtaka ir dirbo iš Karaliaučiaus atvykęs architektas, bet taip pat čia galėjo gauti darbo ir kiti vokiečių meisteriai.

Kai kam galėtų kilti klausimas, kad neatsargu būtų buvę tokios svarbios statybos meisterius kviestis iš priešo krašto. Bet ano meto šnipinėjimas nesirėmė taip plačiai, kaip jis dabar yra išsivystęs. Pats Vytautas padėjo ordinui, kaip matėme, pastatyti keletą pilių Žemaičiuose, ten siuntė savo įgulas ir meisterius. Ano meto karo aplinkybėmis žinoti priešo pilies vietą, net jos planą ir sienų storumą dar nebuvo esminiai dalykai. Svetimos valstybės ar priešo pasiuntiniai, karo belaisviai, įkaitai buvo priimami ar laikomi pilyse, ir nebuvo stengiamasi nuo priešo akių paslėpti net pilies mūrų vidaus įrengimų. Žinoma, visai kitaip dalykai yra virtę moderniame kare. Ano meto šnipinėjimui, kaip matyti iš ordino agentų pranešimų, daug svarbiau buvo žymėti nugirstas kalbas, ką ketina daryti didysis kunigaikštis, kur mano žygiuoti, ką kalba jojo aukštieji pareigūnai ir t. t. Ne kartą yra pažymėta, kad priešas vienur ar kitur pasistatė sau pilį. Tačiau tolimesnių detalių ir pilies plano matavimų neduodama, nes į tai šnipinėjime nebuvo dar kreipiama dėmesio. Todėl pilys nebuvo slepiamos nuo svetimųjų akių. Juk ir ordino žemėse ano meto lietuvių kunigaikščiai pabėgėliai nuolat patekdavo į ordino pilis. Tad bendras žinojimas apie pilį ir jos sienas aniems laikams dar neatrodė pavojingas daiktas. Todėl manyti, kad iš Prūsų negalėjo būti priimami meisteriai vien dėl tos priežasties, kad jie buvo laikomi pavojingais, būtų aniems laikams dar visai netikslus samprotavimas.

Pagaliau dar viena galimybė negali būti absoliučiai paneigta — prūsiškosios fortifikacijos meną galėjo atnešti ordino krašto p a b ė-

gėliai. Tarp dviejų kariaujančių pusių, ypač kai vyksta ilgesnis karas, nuolat pasitaiko pabėgimų ir perbėgimų į priešo stovyklą. Koks nors nusikaltimas, baimė būti nubaustam, visokios kitokios aplinkybės ir žinojimas, kad priešas pabėgėlį mielai priims, buvo tos priežastys, kurios priversdavo bėgti. Pasitaikydavo, kad atbėgdavo į Lietuvą ir ordino riterių. Kronistas Wartberge mini, pav., 1374 m. du tokius pabėgusius Lietuvon iš Livonijos kryžiuočius, kurie pasiėmę savo daiktus, ginklus, daug gerų žirgų[144a]. Tiesa, vienas iš jų vėliau sugrįžo[144b]. Tokie ordino pabėgėliai galėjo apskritai atnešti į Lietuvą

Prancūzų pilies Coucy planas.

kryžiuočių techniką, kuri greit būdavo pritaikoma kovai su priešu. Jų žinios, patyrimas ir statybinė technika, kuri yra įgyjama per ilgo laiko patyrimą, galėjo būti mielai panaudotos Lietuvoje. Bet konkretesnių duomenų čia mums trūksta, ir tegalime pasitenkinti tik pačiu bendriausiu samprotavimu.

144a Scr. rer. Pruss. II 104—105 p.
144b Scr. rer. Pruss. II 116 p.

Kaip gi derinasi visi šitie svarstymai su pačia Trakų ežero salos pilies statyba ir jos stiliumi? Prof. M. Morelowskis lygina tą salos pilį su Prancūzijos šiaurės pilimi Coucy ir tariasi aptikęs gana daug panašumo. Tiesa, randama dar panašumo su olandų Muyden ir pora kitų pilių. Mūsų nuomone, visai panašios pilies kaip Trakų pilis nei ordino kraštuose, nei Vokietijoje, nei pagaliau Olandijoje — Belgijoje — Prancūzijoje — nėra[145]. Apskritai su įtakomis ir panašumais reikia elgtis labai atsargiai, nes dažnai jie įžiūrimi ten, kur iš tikrųjų jų nėra. Ano meto fortifikacinė architektūra turėjo visur paklusti tiems pat ano laiko įstatymams, kurie kildavo iš pilies tikslo ir ypač iš tereno[146]. Ir Trakų salos pilies planą ir jos statybą apsprendė ta aplinkybė, kad ji turėjo būti pritaikinta prie salos išvaizdos ir jos visos padėties. Todėl panašumo su Coucy pilimi yra tikrai nedaug. Kai Trakai yra perdėm vandens pilis, Coucy, kuri buvo laikoma bene pati įdomiausia pilis prancūzų tvirtovių žydėjimo laikotarpyje ir turėjo didžiausią Prancūzijoje donžoną[146a], yra sausumos pilis ant kalno viršūnės. Pilies statytojai išnaudojo pakilesnę tereno padėtį. Net Didžiojo Karo metu toji pilis, kuri dominavo visai apylinkei, buvo panaudota karo reikalams ir turėjo iškęsti sunkias dienas, pagaliau ji buvo susprogdinta.

Prof. M. Morelowskis lygina Trakų ir Coucy pilių donžonus. Coucy donžonas, kuris yra pastatytas visai atskirai, yra apskritas, tuo tarpu Trakų gyvenamosios dalies bokštas, kaip rodo ir T. Makowskio graviūra, yra ketvirtainiškas. Be to, įdomu, kad Trakuose vokiškų pilių būdu įėjimas į pilį yra padarytas tiesiog po bokštu, kai prancūzų tipo pilyse įėjimas yra paprastai daromas tarp dviejų bokštų, jų tarpe.

Iš kokio nors atsitiktinio panašumo negalima daryti toli einančių išvadų. Pagaliau panašumo ar įtakos klausimas yra dažnai problematiškas dalykas. Pav., Clasen mato daug panašumo tarp ordino Marienburgo rūmų (prie Vislos) ir popiežių rūmų Avignone (Pietų Prancūzijoje). Tačiau vidurinių amžių fortifikacinės architektūros tyrinėtojas Bodo Ebhardt tai neigia[147]. Žinoma, ordino pilių architektūrai turėjo įtakos prancūzai, kurių pilių statymo menas išsivystė anksčiau negu vokiečių. O kryžiuočių pilys Sirijoje — Palestinoje, kai kūrėsi dar tik ordinas, ir pačioje Vokietijoje buvo iš pradžių statomos pagal prancūzų tipus. Nesigilindami į atskiras architektūros detales, apie kurias kalbėti jau priklauso meno istorikui, neturime

---

[145] Tam reikalui naudotasi brėžiniais ir planais B. *Ebhardt*, Der Wehrbau Europas im Mittelalter, I (1939).

[146] *Winnig*, A., Der deutsche Ritterorden und seine Burgen, 1939, 76 p.

[146a] Donžonas — didysis, dominuojantis bokštas pilyje.

[147] *Ebhardt*, B. Der Wehrbau Europas o. c. 480—481 p.

noro užginčyti ir visiškai paneigti, kad Trakų salos pilyje negalėtų būti flamandiškai prancūziškos įtakos, kurią taip akcentuoja prof. M. Morelowskis. Tačiau ji bus atėjusi ne tiesiog, kaip jis to norėtų, o per ordino kraštą. Šitokis aiškinimas yra daug paprastesnis ir arčiau istorinės realybės. Kam Lietuvos kunigaikščiui dairytis ir stengtis pasiekti už tūkstančio km esančius kraštus, kai čia pat aplinkui, Prūsuose, Livonijoje, prie pat Kunigaikštystės sienos buvo dešimtys pilių.

Žinoma, Rytprūsių pilys buvo kitokios negu paprastos riterių ir valdovų tvirtovės. Šalia militarinių tikslų, pilis turėjo tarnauti ir tiems tikslams, kuriuos kryžiuočiai kaip vienuolių riterių organizacija buvo sau pasiskyrę. Žinoma, ir čia buvo kaip Rytuose ir Vakaruose, tie patys senovės romėnų bendri pilių statymo principai, kampus apsaugojant bokštais. Šitie romėnų pilių pavyzdžiai buvo bendri ir vokiečiams, ir prancūzams. Bet ordino žemėse, net tame pačiame Rytprūsių krašte, neišsidirbo vieno modelio. Kiekvienos vietos pilis turėjo savo veidą. Bet vis tik ordino statyboje perdėm dominavo ketvirtainis, kur beveik kiekvienoje pilyje turėjo būti pastatyti kvadratiški konvento namai[148]. Šitaip ordino pilis sujungdavo riterių pilį ir vienuolyną. Todėl Trakai, kuriems antrasis elementas buvo nereikalingas, negalėjo būti visai panašūs į kryžiuočių pilis. Bet pats ordino pilių patalpų paskirstymas (I-sis aukštas ūkio reikalams, virtuvei, javų sandėliui, alaus daryklai, skalbyklai ir t. t.) turi bendra su Trakų pilies išplanavimu. Ordino pilyse taip pat buvo įprasta statyti medinė galerija iš kiemo vidaus. Rodos, klaidingai manoma, kad ordino pilys esančios labai skirtingos savo statybos charakteriu nuo Trakų salos pilies savo ketvirtainiškais bokštais, kai Vytauto pilies bokštai apvalūs. Bet ir ordino pilyse daug kur yra apvalūs bokštai. Neminint Marienburgo ir Schwetzo pilies, kuri turi atskirą dominuojantį donžoną, reikia paminėti apvalių formų bokštus Gollubo, Ortelsburgo, Insterburgo, Rastenburgo, Neidenburgo, Heilsbergo, Rösselio, Allensteino pilyse[149]. Vienu laiku su Trakų salos pilimi statytoji Bütowo pilis (1396—1405) turėjo 3 apvalius bokštus[150].

Tuo ir baigiame kalbėti apie klausimus, kurie yra kilę ryšium su Ghillebert de Lannoy aprašymu. Tas Flandrijos keliauninkas, deja,

---

[148] *Winnig, A.*, Der deutsche Ritterorden o. c. 81 p. B. *Ebhardt*, der Wehrbau Europas o. c. 478 p.

[149] *Clasen*, H. K., Die mittelalterliche Kunst im Gebiete des Deutschordenstaates Preussen, I (Die Burgbauten), 1927, 119, 122, 143, 169, 171, 173, 174—175 p.

[150] *Clasen, H. K.*, o. c. 125 p.

mums nepaliko jokios žinutės, kaip atrodė pats Trakų ežero salos pilies vidus. Jis buvo matęs tiek daug pilių, kad jam, tur būt, pati pilis nedarė įspūdžio. Gal todėl jis ir nerado reikalinga jos aprašyti.

Vytauto laikais Trakai ir toliau buvo įvairiausių politinių įvykių, iškilmingų audijencijų, didelių iškilmių ir puotų liudininkai. 1418. VII. 31 d. Trakuose mirė Vytauto žmona Ona. Už dvylikos metų (1430. X. 27 d.) toje pačioje pilyje užmerkė akis ir jos vyras, susikrimtęs ir susigraužęs, kad Lenkija jėga sutrukdė jam užsidėti karaliaus karūną. Bet ir po Vytauto mirties Trakai ne tuoj tenustojo savo turėtosios reikšmės. Trakus laikinai užgrobia Švitrigaila, bet jį nugalėjęs, ten sėdi Vytauto brolis Žygimantas, kuris 1440 m. Verbų sekmadienį Trakuose ir buvo nužudytas. Kazimiero valdymui galima sudaryti dar, palyginti, didelį itinerarą, liečiantį jo sustojimus Trakuose. Jo laikais Trakų piliai, matyti, skirta dar daug dėmesio. Joje valdovas 1477 metų vasario 12 d. priėmė Venecijos ambasadorių[151]. Pagaliau Kazimiero laikais, kaip lenkų meno istorikai įrodinėja, turėjusios būti padarytos didžiosios salės bizantiško stiliaus freskos, kurių beliko tik menki pėdsakai. Nuo Kazimiero mirties susidomėjimas Trakais vis mažėjo. Ir XVI amž. paskutinieji Gediminaičiai (Žygimantas Senasis ir Žygimantas Augustas), atvažiuodami iš Lenkijos į Lietuvą, didesnę laiko dalį praleisdavo Vilniuje, kuris savo politine reikšme ir savo statybomis jau seniai buvo nustelbęs Trakus. Čia (Trakuose) buvo įtaisytas kalėjimas, laikomi Maskvos karų belaisviai, viename bokšte buvo įtaisytas archyvas. Žygimantas Augustas turėjo mintį iš Trakų salos pilies pasidaryti vasaros rezidenciją. Mažai benaudojama pilis pagaliau buvo apgriauta ir apnaikinta 1655 m., kai Maskvos kariuomenė pateko į Trakus.

Nuo to ištisus šimtus metų stūksojo tie griuvėsiai, neišmintingos žmogaus rankos dar toliau naikinami ir laiko bei darganų ardomi. Tik XX amž. pradžioje atsirado pirmosios pastangos sustabdyti tą procesą ir užkonservuoti ateičiai tą taip brangų Lietuvos praeities monumentą. Pagaliau tos pastangos mūsų laikais išsivystė į didelius konservavimo darbus. Ryšium su jais vis kyla susidomėjimas Trakų praeitimi.

Turime vilties, kad kai kurie klausimai bus paaiškėję. Tačiau ne vienas jų palieka nenušviestas vien dėl šaltinių stokos. Bet dėl to susidomėjimas tais didingais Trakų pilies griuvėsiais neturi ir negali sumažėti.

---

151 *P. Klimas*. Ambrosio Contarini. Venecijos ambasadorius Lietuvoje (1474—1477). Praeitis II (1933) 176—178 p.

V. Bibliografija

Surenkant krūvon šaltinius, visus straipsnius ir straipsnelius, kuriuose yra aprašyti Trakai ir jų pilys, yra sudaryta apie 250 pozicijų bibliografija, iš kurios duodame čia tik svarbesniuosius dalykus, kuriuose yra nors kiek specialesnių žinių apie Trakų pilis.

1. *Baliński, Michał,* Wielkie Księstwo Litewskie, rink.: Starożytna Polska, IV (1886) 239—240 p. (wojew. Trockie), 241—263 p. (miasto Troki).

2. *Brammer, Karl,* Herbstfahrt nach Traken, Zeitung der X. Armee, Wilna, 1918, Nr. 693.

3. *Bułhak, J.,* Wędrówki fotografa w słowie i obrazie. III. Przez Ponary do Trok. Wilno 1933.

4. *Hoppen, Jerzy,* Malowidła ścienne zamku Trockiego na wyspie. Prace i materjały sprawozdawcze sekcji historji sztuki, Wilno, t. II (zesz. 1—4), 1935, 228—239 p. + 10 figūrų (ant 6 kreid. lapų).

5. *Juškevičius, A.,* ir *Maceika, J.,* Vilnius ir jo apylinkės. Kaunas (Spaudos Fondas) 1940, 253—262 p.

6. *Кирkорѣ, А.* О развалинахъ готическаго замка, основаннаго Гедиминомъ на озерѣ въ Трокахъ. „Сѣверная Пчела", 1852, Nr. 244.

7. *Kłoss, Jul.,* Wilno. Przewodnik krajoznawczy. Wilno 1937, 281—288 p.

8. *K(orotyński), W.,* Troki Stare i Nowe. Encyklopedyja Powszechna, t. XXV (1867), Warszawa, 570—582 p.

9. *Korotyński, W.,* Troki. Zamek lądowy. „Tygodnik Powszechny". Warszawa, 1879, Nr. 40, 625 p.

10. *Kraujalis, P.,* Trakų pilis ir jos likimas. Vilnius, atsp. iš „Lietuvos Kelio", 1924, 23 p.

11. *Krz., J.,* Troki. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. Br. Chlebowskiego, t. XII (1892) 485—493 p.

12. *Kulwieć, E.,* Troki. Przewodnik. Wilno 1939, 41 p. (1 planas ir 8 iliustr.).

13. *Kurtz, Julian,* Wycieczka do Trok. (Wyjątek z dziennika podróży po kraju), „Biblioteka Warszawska", t. IV (1847) 422—436 p.

14. *Lorentz, Stanisław,* Konserwacja ruin zamków w Wileńszczyźnie i Nowogrodszczyźnie. „Ochrona zabytków sztuki. Czaso-

pismo poświęcone opiece nad zabytkami, inwentaryzacji i geografji zabytków". Warszawa 1930—1931, zesz. 1—4, część pierwsza, 161—190 p. (Trakai 168—179 p.: 3 planai ir 13 iliustr.).

15. *Lorentz, Stanisław,* Konserwacja ruin zamków w Trokach. „Wiadomości Konserwatorskie", 1929, Nr. 17, 65—68 p. (salos ir pusiasalio pilių planai), Nr. 18, 69—79 p. (13 iliustr.).

16. *Maceika, J.,* Trakai. Vilnius 1939, 71 p. (1 žemėlp. ir 11 iliustracijų). Žr. A. Šapokos rec. „Lietuvos Aido" 1940. VI. 8, Nr. 267 (5476).

17. *Morelowski, Marjan,* Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu, Wilno 1938—1939 („Grafika") 162 p. Tai yra dalis dar neišėjusios, bet šitame darbe panaudotos knygos: Sztuka wileńska ilustrowana pokazem celniejszych zabytków, Wilno, 1939, 368 p.

18. *Morelowski, M.,* Wschód i zachód w zamku Trockim. Prace i materjały sprawozdawcze sekcji historji sztuki. II, zesz. 1—4 (1935), Wilno, Tow. Przyjaciół Nauk, 317—322 p.

19. *Окулевичъ, А.* Городъ Троки. „Вѣстникъ Западной Россіи", 1869. Nr. 9, psl. psl. 97—129.

20. *Ponfik,* Oberltn., Die Großfürstenburg von Troki-Nowe, Wilnaer Zeitung, 1917, Nr. 89

21. Die *Ruinen* von Traken. „Scheinwerfer", Bildbeilage zur Zeitung der 10. Armee, 1916, Nr. 17, 3—4 psl. (3 iliustr.).

22. *Schmid, Bernhard,* Die Burgruine Traken. Das Litauen-Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee, 1918, 78—82 p.

23. *Syrokomla, Władysław,* Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna, 1858, 14—124 p. (įspūdžiai iš kelionės, tautybių santykiai, karaimai, Trakų bažnyčios, pilys, freskos).

24. *Smokowski, W.,* Wspomnienie Trok z 1822 (z tablicą). „Athenaeum" 1841, t. V, 157—181 p. (Trakų griuvėsiai ir freskų piešiniai).

24ᵃ. *Szukiewicz, W.,* Zamek Trocki. Kalendarz ilustrowany „Kurjera Litewskiego" na rok 1909, 200—213 p. (8 iliustr.).

25. *Szyszman, A.,* Osadnictwo karaimskie i tatarskie na ziemiach W. Ks. Litewskiego, Wilno 1933, 40—68 p.

26. *Турцевичъ, А. О.* Трокскій Замокъ. Изъ историческаго очерка. „Виленскій Вѣстникъ", 1901, Nr. Nr. 205, 218, 226 (ir atskiras atspaudas).

27. *Турцевичъ, А. О.* Трокскій Замокъ. Виленскій календарь на 1902 г., Vilnius, 1901, psl. psl. 281, 307. Tas pats rink.: Циркуляры по Виленскому учебному округу за 1901 г., II, psl. psl. 75—98.

28. *Вольтеръ, Э. А.* Развалины Трокскаго замка. Памятная книжка Виленской губерніи на 1899 г., II, psl. psl. 181—185.

29. *Zahorski, Władysław,* Troki i zamek Trocki. Wilno 1908, 1—58 p. (Trakų miestas, pilys ir bažnyčios).

30. *Žibėtis, P.,* Istoriškieji Trakai. „Vilniaus Balsas", 1940. V. 29—31 d. Nr. Nr. 121—123 (Nr. 174—176).

VI. Trakų pilių iliustracijų sąrašas (ikonografija)*

1. *Andriolli.* Zamek lądowy w Trokach. Rysował z natury Andriolli. „Tygodnik Powszechny", Warszawa 1879, Nr. 40, 625 p. (pusiasalio pilis). (Vrublevskio biblioteka, teka 30, Nr. 2767).

2. *Boedecker,* „Bilderschau der Wilnaer Zeitung", 1917. IV. 30, Kriegsausgabe Nr. 16 (8 nuotr. iš Trakų: „Gedimino pilis" ir t. t.).

3. *Buyko, Bolesław,* Trakų salos pilis (pagal Gersono piešinį, žr. Nr. 6). Vrublevskio biblioteka, Vilnius.

4. *Cegliński, J.,* Ruiny zamku w Trokach. (Salos pilis). Litogr. A. Pecq. w Warszawie. (L. Abramavičiaus rinkiniai, Vrublevskio biblioteka, Vilnius).

5. *(Chodźko).* La Pologne, I (1835—1836), publicée au profit de la commission des fonds et secours de l'emigration polonaise: Troki. Ancienne capitale de Lithuanie (Trakų pilies griuvėsių graviūra).

6. *Gerson, W.,* Zamek na jeziorze w Trokach. Lit. M. Fajansa w Warszawie (prie W. Syrokomlės knygos žr. bibl. Nr. 23).

7. *Hoppen, J.,* žr. bibl. sąr. Nr. 4: Trakų salos pilies freskų piešiniai.

8. *J: O:* Rys. Troki i zamki Kiejstuta. W Wilnie. Litogr. J. Oziębłowskiego. (Trakų salos pilis žiūrint nuo XIX amž. buv. tilto). L. Abramavičiaus rinkiniai, Vrublevskio biblioteka.

9. *Кореневскій, П.,* Въ царствѣ тѣней и призраковъ (Изъ прошлаго и настоящаго Литвы). Историческій Вѣстникъ. 1912, IV, psl. psl. 247—268 (salos pilis, 2 pav.).

---

*) Šitam sąrašui sudaryti gerų nurodymų davė Vrublevskio bibliotekos tarnautoja E. Drège, kuriai šioje vietoje dėkoju.

10. *Komarauskas*, inž. Zamek w. ks. Kiejstuta w Trokach. 1892. Akvarelė. Origin. H. S. *Szapszało* (Šapšalo) nuosavybė (Vilniuje). Reprod. Myśl Karaimska, zesz. XI (1936) 64 p. Prie O. Szyszmano strp. žr. bibl. 25.

11. *Makowski, Tomasz,* (1575—1630). Trakų miesto ir abiejų pilių graviūra (iš ca. 1600 metų). Graviūros originalas Vilniaus miesto muziejuje?

12. *Orda, Napoleon,* Album widoków gubernij: Grodzieńskiej, Wileńskiej, Kowieńskiej... Warszawa, litografija M. Fajanso. 1876—1877 (Trakų pilis).

13. *Oziębłowski, Józef,* Zamki Kiejstuta w Trokach. (XIX amž. antroji pusė). Graviūra 33 × 27 cm. Vrublevskio biblioteka.

14. *Paul, Gerd.*, Trakų salos pilies gyvenam. dalis. Akvarelė. „Scheinwerfer", Bildbeilage zur Zeitung der 10. Armee, Wilna, 1917. XI. 17, Nr. 88, spalvota cinkografija.

15. *Przyjaciel Ludu,* 1840, Leszno, Nr. 33, 257 p. (salos pilies griuvėsiai).

16. *R(ömer) Al(fred),* Salos pilies tik gyvenamoji dalis. 1869. 26—17 cm. Piešinys rašalu popieriuje. Vrublevskio biblioteka.

17. *Römer, Alfred.* Troki 27-go sierpnia 1881. Piešimo sąsiuviny (albume), tarp kitų piešinių, yra medžiuose paskendusi salos pilis. 20 × 15 cm. Vrublevskio biblioteka.

18. *Romanowicz Gintyłło.* Trakų salos griuvėsiai (nuo Užtrakių pusės). Graviūra varyje. 1938.

19. *Romanowicz, G.*, 4 graviūros (varyje), vaizduojančios Trakų salos griuvėsius. 1941.

20. *Słowacki, J.*, rys., Jezioro Trockie. Piešinys. (Viduryje ežero salos pilis). Prie strp.: „Z nieznanych pamiątek: rysunki Juliusza Słowackiego", „Tygodnik ilustrowany", 1900, II półrocze, Nr. 42, 830 p.

21. *Schmid, Bernh.*, Die Burgruine, žr. bibl. Nr. 22.

22. *Schnops,* 1666 m. raižinys, vaizduojąs pus. pilį, salą ir t. t., reprod. „Myśl Karaimska", XI (1936), 45. Prie A. Szyszmano strp. žr. bibl. Nr. 25.

23. *Szukiewicz,* Kalendarz ilustrowany Kurjera Litewskiego 1909. Du vaizdai (salos pilis ir pusiasalio pilis: žr. Vrublevskio bibliotekos: teka 39, 6322 ir 6323 nr.

24. *Stankiewiczówna, Zofia.* Zamek Trocki (salos pilies piešinys). „Tygodnik ilustrowany", 1902, Nr. 41, półrocze II, 806 p.

25. *Smuglewicz,* Dawny zamek na jeziorze w Trokach. Wilno z przed stu lat w akwarelach Smuglewicza. Wilno 1912, 21 p. (salos pilies griuvėsiai).

26. *Szołmo, W.*, Troki. Akvarelė, 1827 m. Originalas 27,5×19 cm. Vrublevskio bibliotekoje. Reprodukc. St. Lorentz, Konserwacja ruin, žr. bibl. Nr. 15, p. 168.

27. *„Tėvynė"* 1899 m. Nr. 8, 214 p. (salos pilies griuvėsių vaizdas).

28. *Trakai.* Salos pilis. Pieštuku. 53×35,5 cm. Metai ir autorius nežinomi. Vrublevskio biblioteka inv. Nr. 591.

29. *Трутневъ, И(ванъ) П(етровичъ).* Трокскій замокъ, Salos pilis. Spalvota litografija 56×40 cm. Winkelmann'o chromolitografija Berlyne. Metai? Išleista rinkinyje: Памятники русской старины въ западныхъ губерніяхъ имперіи, изд. П. Н. Батюшковъ, выпускъ VI (1874).

30. *Вейерманъ, К.* Trakų salos pilies griuvėsiai. Батюшковъ, Бѣлоруссія и Литва, 1890, psl. 9.

31. *Zamki* Kiejstuta w Trokach. Salos pilis. Vrublevskio biblioteka, teka XII, Nr. 918.

32. *Zajkowski, K(onstanty),* Troki 1903. Didž. salės langai su freskomis. Du piešiniai. 51×37 cm. Akvarelė. Orig. Vrublevskio bibliotekoje.

33. *Żamet, Albert,* Widok ruin zamku w Trokach. 1847. Rudos spalvos akvarelė 55×42 cm. Orig. Vrublevskio bibliotekoje. Reprod. žr. *St. Lorentz,* Konserwacja ruin, žr. bibl. Nr. 15, p. 168.

34. Живописная Россія, III, Литовское Полѣсье, 1882, psl. 164 (salos pilis).

Vrublevskio bibliotekoje yra L. Abramavičiaus (dviejuose albumuose) surinkta daug Trakų atvirukų. Albume I (Trakai Nr. Nr. 181—195) yra 13 atvirukų iš salos pilies griuvėsių. Tai daugiausia fotografijos iš prieš D. Karo laikų, daugelis jų spalvotos ir gana geros. II-jo albumo atvirukai (Nr. Nr. 8176—8211) yra daugiausia miesto, bažnyčių ir kt. griuvėsių vaizdai.

LIETUVOS VAKARŲ SIENOS BEI KLAIPĖDOS KLAUSIMAS VYTAUTO LAIKAIS

Didieji Lietuvos kunigaikščiai per maža vertinę priėjimą prie jūros, visai be apgalvojimo atidavę vokiečiams lietuvių bei jų giminių gyvenamą Baltijos pakraštį, Nemuno žiotis ir Klaipėdą. 1422 metų Melno taika, galutinai nustačiusi Lietuvos sieną su Prūsais, išlikusią be atmainų iki 1919 metų, esą bus buvęs greitas aktas, kuriuo Vytautas su Jogaila vienu plunksnos pabraukimu, be pastangų, vakarinėje savo valstybės dalyje kryžiuočiams užleidę Lietuvai tokias nepatogias ribas, neišmintingai padalydami pajūrį. Tai ne kartą spaudoje iškelti ar daugiau žodžiu girdėti šiandieninės kritikos balsai ir pageidavimai aniems viduramžių politikams. Aš atsimenu kartą 1927—28 m. m. per prof. A. Aleknos Lietuvos istorijos pratybas, kalbant apie Vytauto karūnaciją, sykį taip pat per prof. Pr. Penkausko seminarą, recenzuojant K. Heinl'ės knygą " Fürst Witold von Litauen in seinem Verhältnis zum Deutschen Orden " (1925), prelegentai išėjo su stambiais apkaltinimais Vytautui dėl jo politikos lenkų ir vokiečių ordino atžvilgiu. Svarbiausias priekaištas, kuris Lietuvos didžiųjų kunigaikščių užsienio politikoje randamas, tai tas, kad jie, nesuprasdami jūros reikšmės, [1]) blaškęsi po tolimus Rytų plotus, nereikalingai eikvoję valstybės jėgas savo avantiūrose apie Vorsklą su totoriais, apie Oką su tolimųjų rusų sričių kunigaikščiais, apie D. Naugardą, Pskovą ir t. t.

Praeičiai duoti pamokymus, žinoma, nėra sunku. Jie yra betgi daugiau mūsų šiandieniniai norai ir pageidavimai. Prieš keletą metų, artinantis Vytauto jubiliejui, Kaišiadoryse buvo suruoštas Jogailai teismas. Lietuvos istorijoje jis buvo rastas labai kaltu ir pasmerktas, berods, mirti. Tai gana charakteringa mūsų šiandieniniam galvojimui apie Jogailos padarytus žygius, kaip Krėvės unija, karūnavimasis Lenkijos karaliumi etc. Vytautas taip pat patenka kaltinamųjų suolan. Ir skaitydamas 1411 metų Torno taikos sutartį, kaip Tannenbergo mūšio rezultatą, šiandien lietuvis norėtų laimėtoją pamokyti ir diktuotų visai kitokias derybų sąlygas: aiškios ir stiprios geografinės sienos valstybės vakaruose, visas pajūris. Nemuno žiotys.

Nesunku pastebėti, kad šitoks istorijos ir jos asmenų darbų vertinimas yra labai reliatyvus, nes kurio nors laikotarpio šioks toks neva objektyvus supratimas reikalauja, kad ir jo politinis, etinis ar moralinis vertinimo maštabas ne iš kitos epochos būtų perkeltas, Tik kas labiau sugebės išsilaisvinti iš savo gyvenamojo laiko " prietarų " — " idolų ", tas labiau galės įsiskverbti į tiria-

mąją epochą ir pažinti tikrą jos veidą. Aš pasistengsiu šią mintį čia konkretizuoti, įsprausti ją į Vytauto laiko rėmus, duoti jai ryškesnį reljefą. Remsiuos tik to paties laikotarpio šaltiniais, į kuriuos, ypač Vytauto politikoje į vakarus, iki šiol tai nedaug kreipta dėmesio, tai jie visai iš akių išleista. Bet pirma trumpas žvilgsnis į pačius reikalingiausius XIII-XIV šimtmečio istorijos faktus.

1252 ir 1382 metai Lietuvos istorijoje turi daug panašumo. Tai trumpi laikotarpiai, pajudinusieji pačius valstybės pamatus, tai dvi datos, pakankamai rodančios, kaip separatizmas, skaldymasis, *vidujinis* nevieningumas savo pasėkoje turi didelius *užsienio* politikos pralaimėjimus.

Žemaičių kunigaikščių Tautvilo ir Vykinto pinklių įgautas, skaitlingų priešų apspįstas ir prialsintas, Mindaugas, po ilgamečių kovų su kalavijuočių ordinu, *pirmą kartą* 1251 m. tiesia jam savo taikos ranką su pažadu krikštytis. Už metų, po sėkmingų kovų su kuršiais, vokiečiai pastato Jurbarko (Georgenburgo) ir Mümelburgo (Klaipėdos) tvirtoves. Tai konkreti išraiška vokiečių politinio triumfo Lietuvoje. Dar už kitų metų Mindaugas užrašo jiems visą eilę sričių Žemaičiuose (Ariogalą, Betygalą, Karšuvą, Kražius, Raseinius). Šis įsidėmėtinas 1252—53 metų smūgis dar visai jaunai Lietuvos valstybei iš *vakarinio šono* turi ne vien jūros atžvilgiu didelės reikšmės. Į jį reikia žiūrėti, kaip į *moralinį* vokiečių laimėjimą, davusį paskui Prūsų ordinui jau po 160 metų (1412—13), per ginčą dėl Žemaičių krašto ir jo ribų, progos ir teisės skelbti, jog Žemaičiai, net visa Lietuva Mindaugo buvę ordinui dovanota ir jam priklausanti.

Klaipėda buvo pati pirmoji vokiečių tvirtovė Nemuno žemupio srityje, saugojanti visą pajūrio juostą, pastatyta Livonijos ordino magistro Dietrich von Grüningen planu ir Eberhardt von Seyne rūpesčiu dar tuo laiku, kada kryžiuočiai Prūsuose, sistematiškai pamažu skverbdamiesi pirmyn, nebuvo daugiau pasiekę kaip Prieglіaus upę ir Sambijos pakraščius. Klaipėdos geografinė padėtis buvo itin svarbi. Ji turėjo būti atspirties punktu kalavijuočiams palaikant ryšius per kopas su Prūsų ordinu, su kuriuo jie, po nelaimingo mūšio su lietuviais, 1237 m. buvo padarę uniją. Iš kitos pusės ta pilis turėjo trukdyti žemaičių susisiekimą su sambiais, kurie kovoje su vokiečiais vieni kitus remdavo, keliaudami per Kuršių juostą arba dar per laisvą skalvių žemę. Bet Klaipėda buvo pastatyta kartu ir pavojingoje vietoje. Ji buvo per toli į pietų sritis nukišta ir sunkiai saugojama. Eiliuotinės Livonijos kronikos autorius, rašęs Traidenio laikais (apie 1280—90 m.), tai jau matė sakydamas:

" Die Mimele war zu verne gelegen,
Got der musste ir selbe pflegen ".

Iš tiesų " Mimele " buvo vokiečių maža salelė visai svetimame krašte: iš vakarų pusės jūra, iš antro šono didelis tyras, negyvenama giria, susidariusi kovų bėgyje su žemaičiais. Paskutinieji vis kartas nuo karto užpuldinėdavo Klaipėdą. Pirmo apgulimo jau būta 1253, paskui 1260 m., po didelio ordino pralaimėjimo ties Durbės ežeru [2]), ir visa eilė XIV-me šmt. Gedimino ir Kęstučio kovų metu su ordinu. Kryžiuočiams prislinkus prie pat Nemuno, pasiekus Lietuvos ribas, ši pilis pasidarė jiems labai reikalinga. 1328 m. perleidžia ją kalavijuočiai Prūsų ordinui. Tai gana svarbus įvykis Klaipėdos istorijoje. Pažymėtina, kad Klaipėdos komtūrijai nustatyta ribos, apimančios *visą pajūrį*, šiaurėje iki Šventosios, rytuose toly į Žemaičius iki pat Minijos aukštupio. Tai buvo nauja ordino siena, tuo būdu sujungusi Livoniją ir Prūsiją visu pakraščiu su Palanga ir šiandieniniu Kretingos apskričiu. Nuolatinių karų metu su kryžiuočiais vakaruose Lietuva, žinoma, neturėjo aiškių ir nustatytų rubežių, todėl ir šios ribos nukėlimas ordino tarpusavio sutartyje buvo galimas kaip tinkamas. 1328 m. Lietuva buvo, vadinasi, *visai atstumta nuo jūros*. Kad ir neplati žemės juosta vienijo abi ordino valstybės dalis.

Antrasis smūgis, gyvai palietęs Lietuvos politinį gyvenimą, prasideda 1382 resp. 1379 metais. Jogailos slaptoji sutartis su Prūsų ordinu, Kęstučio nužudymas, Vytauto pabėgimas pas kryžiuočius, Jogailos, paskui Vytauto Žemaičių užrašymas ordinui, tai vis tolimesniam *vakarinės* kunigaikštijos dalies likimui pačios svarbiausios rūšies įvykiai.

Su *ordino* pagalba atgauti savo tėviškę, tapti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir išsaugoti Lietuvos vakarus — Žemaičius, kurie Vytauto politikoje vis tarnavo ordinui jaukais, galėjo atrodyti tik du sunkiai suderinamu dalyku. Vytauto kova dėl kunigaikštijos vakarų prasideda 1401 metais. Reikia tinkamai suprasti jo pastangas. Eiti su kryžiuočiais tada imtynių reiškė griebtis gana sunkaus uždavinio. Apie 1400 m. ordinas buvo pačioje aukštybėje. Tai jo didžiausio *teritorinio* įsigalėjimo laikotarpis. 1398-tais, tais pačiais metais, kada Vytautas kryžiuočiams užleido visus Žemaičius iki pat Nevėžio upės, ordinas savo kovoje su vad. " Vitalijos broliais " kuriam laikui Baltijos jūroje užėmė Gotlando salą, iš Vladislavo Opoliečio įsigijo Zlotoriją, perėmė Dobrynių, 1402 m. nupirko Neumarką prie Oderio, tuo būdu gana plačiu ruožu, kai kur siekiančiu porą šimtų kilometrų, užėmė beveik visą pajūrį nuo pat kryžiuočių tėviškės žemės iki pat Revalio (1346 m. iš danų karaliaus Valdemaro IV-tojo buvo nupirkta Estija). Vokiečių istorijoje jau pažinta, kad savo finansų, administracijos ir kanceliarijos sutvar-

kymo atžvilgiu 14—15-tojo š. ordinas buvo visiems vakarams pavyzdžiu.

Toliau, reikia nepamiršti naujos, Vytauto laikais labai išvystytos kovos priemonės, *propagandos*. Ordinas, kaip krikščioniška įstaiga, naudojasi, žinoma, Vakarų Europos simpatijomis. Tinkamai informuoti krikščioniškąją Europą buvo jam egzistencijos reikalas, nes kryžiuočiai buvo grynai vokiečių *ateivių* institutas, kurie kaip vienuoliai su vietos gyventojais negalėjo būti surišti jokiais giminystės ryšiais. Toji propaganda raštu turėjo dvejopą uždavinį: ordinas turėjo iš vokiečių žemių nuolat laukti savo narių papildymo, antra, reikėjo svečių, kariautojų, traukiančių pagonių lietuvių žudyti. " Litaurreisen " buvo iš tiesų virtęs tam tikru sportu ir turi panašumo su egzotiškomis medžioklių ekspedicijomis XIX-XX šmt. princų.

Vesti akciją plunksna ordinas turėjo daug daugiau galimumo, praktikos ir sugebėjimo. Ta jo kova sudarė visą " publicistiką ". Vytautas galėjo imtis kontraakcijos tik daug paprastesnėmis priemonėmis. Neturėjo jis taip pat su Vakarais tokių glaudžių ryšių. Be to, du kartu jis buvo ordiną apgavęs. Jo dvigubas " Verrat " buvo, žinoma, jam dėmė, *silpnoji vieta* jo argumentacijos. Jei šioje kovoje kryžiuočiai iki 1409 m. paleidžia į Europos karalius, valdovus, kunigaikščius, ordinus etc. dešimtis [3]) memorialų, apkaltinimų, tai Vytautas gali vos porą parašyti.[4]

Vytauto santykiai su ordinu prieina 1409 m. prie krizės. Su susirūpinimu rašo 1409 m. birželio 3 d. Žemaičiuose pasodintas ordino vietininkas (Vogt) vyriausiam magistrui: jis patyręs iš savo šnipų, kad žemaičiai nori pulti Klaipėdą ir laukia Vytauto atvykimo [5]). Iš kryžiuočių skundo matyti, kad jie iš tiesų atakavo Klaipėdą [6]). Po dvylikos dienų (birželio 15 d.) Ragainės komtūras, kuris su Klaipėdos komtūru magistrui vis pranešinėdavo, kas dedasi Lietuvoje — jiedviem buvo lengva pasienyje iš lietuvių pabėgėlių ir šnipų rinkti žinias — rašo, ką Vytauto pasiuntiniai pasakę Žemaičiams: " Jie labai sustiprino (dvasioje) žemaičius ir sakė, jiems reikia vyriškai laikytis (gintis), ir jie neturi abejoti, kad pats Vytautas juos sulig išgalėm nori remti ; jo žinioje jau yra devynios sritys, kurios jam padeda prieš vokiečius, ir jis nori *pats Karaliaučiun traukti* su kariuomene (mit gewalt), ir nori vokiečius sunaikinti ir sumušti (dirslon) taip, kad jie patys vandenin bėgtų ir girdytųsi [7]").

Tiems Vytauto žodžiams atitiko už metų jo darbai. Po Tannenbergo mūšio jis pasiekė ir Marienburgą. Bet kodėl kitaip pasielgta negu toje programoje nurodyta? Kodėl Vytautas pasitraukė nuo Marienburgo apgulimo, kurio paėmimas būtų reiškęs bemaž ordino pabaigą? Sunku tiksliai pasakyti. Reiktų manyti, kad ordinas

buvo bendras Lietuvos ir Lenkijos reikalas, tas pats priešas, kuris juodu jungė (Krėvės unija 1385 m.) ir *skyrė*. Pas Tannenbergą galėjo atsitikti tai, kas ne kartą istorijoje įvyksta. Bet nugalėtojas išsigando dėl savo didelės pergalės. Visiškas ordino išnykimas būtų reiškęs Lietuvai pavojingą Lenkijos rivalizaciją resp. hegemoniją. Jau iš Dlugošo kronikos, rašytos 20—30 metų po Vytauto mirties, matyti, koks tada jo laikais viešpatavo ūpas, koki nuomonė dėl Vytauto šio žygio. Jo žodžiai: " ... Vytautas ėmė smarkiai bijoti, kad, karaliui (Jogailai) visą Prūsiją paėmus, jis gali būti numestas nuo sosto " [8]). Jogailos pasiųstas prieš ateinančią Livonijos kariuomenę, Vytautas slapta susitaręs su magistru, gaudamas iš jo pažadą, kad jam bus *grąžinta Suvalkija ir Žemaičiai*; ir Dlugošas pyksta, kad jam daugiau rūpėję Lietuvos atstatymas, o ne Lenkijos reikalai [9]). Aiškindamasis, kad jo kariuomenėje kilusios ligos (dizenterija), Vytautas visai pasitraukęs.

Torno taika Dlugošas taip pat labai nepatenkintas, nes visas laimėjimas atitekęs lietuviams. " ... tosios garbingos ir atmintinos Tannenbergo (Grinfeldensis) pergalės, visai klaidingu būdu ir beveik pajuokai, atsisakyta; jokios naudos ji nedavė Lenkijos karalystei, tačiau labai didelę Lietuvos kunigaikštijai [10]). Tai visa jau charakterizuoja ano laiko lenkų lietuvių santykius ir kartu rodo, kad Vytautas turėjo taip pat planų vakaruose.

Bet nei Tannenbergas, nei Tornas galutinai neišsprendė Lietuvai Žemaičių sienos klausimo. Vos tik trims savaitėms praėjus po taikos, Vytautas ėmė reikalauti kaipo priedą jam sugrąžintų Žemaičių, ne tik negyvenamosios girios (" Wildnis ") pakraščio, ant Nemuno pastatytų pilių, bet taip pat *Klaipėdos tvirtovės* [11]). Tai buvo — žinoma, gana drąsus Vytauto žingsnis, nes jau beveik 160 metų Klaipėda buvo ordino valdžioje. Šito fakto nereikia praleisti pro pirštus.

1412 metų liepos mėn. vyriausias magistras rašo ordino maršalkai, kad Vytautas pastatęs labai tvirtą Veliuonos pilį su 400 kareivių įgula. Jis referuoja: " Vertėjas mums pasakojo, kaip jo akivaizdoje tūlas Nigail garsiai pranešęs susirinkusiems kariams pilyje, kad jų valdovas, kunig. Vytautas, *tas pilis pastatęs prieš vokiečius*, su kuriais jis dar *daug* turi reikalų, kad dabar jis trauksiąs *Ragainėn, paskui gi Karaliaučiun, nes tos žemės kitados Lietuvai priklausė.* Jas jis vėl turi atgauti. Vytauto, girdi, bajorai kreipėsi į vertėją šiais žodžiais: " *Mūsų kunigaikštis turi atsiimti Karaliaučių, nes tai jo tėviškė* " [12]).

Šituose žodžiuose vėl gana aiškiai matyti Vytauto aspiracijos vakarinės sienos atžvilgiu. Jei tame ir panašiuose ordino pranešimuose ir gali būti daug perdėjimo, kilusio iš jo bailumo, nerimo

bei nervingumo, tai taip pat aišku, kad šitokios mintys Vytautui, dveji metai po Tannenbergo, galėjo būti visai nesvetimos ir turi sau pagrindo.

Kryžiuočiai vėl griebėsi už plunksnos, nes propagandinėje kovoje jie buvo daug miklesni, ir rašymo menas jiems buvo, turi būti, artimesnis negu Vytauto kanceliarijai. 1412 metų spalių mėn. jie leidžia labai platų atsišaukimą į Vakarus [13]). Ginčas dėl vakarinės sienos įgauna naują fazę. Visa kova pradeda suktis apie tai, ar prie Nemuno Vytauto statyta pilis Veliuona ir Klaipėdos tvirtovė yra Žemaičių žemėje. Šiam klausimui išspręsti įsikišo trečia pašalinė jėga, Romos imperatorius Zigmantas, anuo laiku Vakarų Europoje turėjęs dar nemažą autoritetą. Vaidams likviduoti ciesorius pasiuntė savo arbitrą teisių daktarą Benediktą von Mackrą. Tas turėjo išspręsti, ar Klaipėda ir Vytauto statyta pilis Veliuona gali jam palikti, kaip esančios Lietuvos teritorijoje, ar jos turi atitekti ordinui, kaip jam priklausomame plote įkurtos. Prasidėjo abiejų partijų konkurencija dėl įtakos arbitrui ir pačių derybų vietos. Vytautas laimėjo, ir pertraktacijoms buvo parinktas Kaunas.

Abi pusi ėmė karštai ginčytis, įrodinėdamos savo teises. Nebuvo bijomasi ir falsifikatų. Ordinas paklojo Mindaugo dovanojimų aktus kalavijuočiams, tvirtindamas, jog jiems buvę užrašyta visa Lietuva. Šalia Veliuonos Klaipėda sudaro atskirą pertraktacijų punktą. Vytautas keliais atvejais įrodinėjo, kad " Memele " pilis, kuri kitaip " Caloypede " vadinama, " su visu turtu ir nauda *yra pastatyta tikroje Žemaičių žemėje* ir todėl iki minėtų valdovų, kunigaikščio ir karaliaus (Vyt. ir Jog,) mirties turi jiedviem priklausyti " [14]), nes Žemaičių riba vakaruose eina iki pat jūros, Kuršių įlankos (ad lacum Keririsihhab [15]).

Iš Vytauto tolaikinio bylinėjimosi turime gana įdomų dramatišką epizodą. 1413 m. sausio mėn. ant Nemuno salos, vad. Sallin (ties šiand. Kulautuva), susirenka Vytautas, vokiečių ordino ir lenkų pasiuntiniai, įgalioti atstovai. Vytautas pakviečia svečiuosna ordino maršalką ir kelis jo valdininkus. Užvedus kalbą apie pas Tannenbergą paimtų belaisvių išpirkimą, prasidėjo pašnekesys, nušviečiąs šiek tiek jo dvasios struktūrą, duodąs šviesos kai kuriems jo charakterio bruožams, rodąs taip pat apie jo pastangas į vakarus. Leidžiu kalbėti pačiam aktui [16]) :

" Tada atsakė Vytautas ir tarė :

— Maršalka ! Tu labai gerai žinai, kad *piktumu iš manęs niekas nieko nelaimėjo* ; kas manęs negerbia, to nevertinu aš taipogi, ir aš niekam nekeičiu (*savo nusistatymo*), nes *niekas negali manęs nugalėti* (priversti). Jūs norite taip pat mano tėvo palikimą man išplėšti,

kaip ir Veliuonos pilį atimti, ir pirm negu aš (jums) tai atiduosiu, turės ne vienas padėti galvą.

Tada prabilo maršalka:

– Mielas Viešpatie! Mes tam turime labai gerus dokumentus ir įrodymus [17]), ir kas mums nepriklauso, mes visai nenorėtume reikalauti.

Vytautas užsirūstino ir tarė:

– *Prūsai yra taip pat* (buvusi) *mano protėvių žemė, ir aš reikalausiu jos iki pat Osos, nes ji yra mano tėvų palikimas* [18]).

Maršalka paklausė:

– Kas gi belieka ordino tėviškė? – ir tęsė toliau:

– Mielas Viešpatie! Mes gerai žinome, kas mums priklauso ir, ištikus reikalui, turime vilties, kad mums pasiseks tai įrodyti.

Tada Vytautas dar labiau supyko ir tarė:

– Jūs norite su manimi kovoti (kariauti), kokie tik bebūtų pavojai [19]), ir neieškote mano prietelystės.

Į tai betgi atsakė maršalka nuolaidžiai tardamas:

– Mielas Viešpatie! Mes nežinome nieko apie jokį karą ir norime pasilikti mūsu žemėse ir savo ribose. Jeigu Dievas panorės, kad tai įvyktų, niekados su nieku karo nepradėsime.

Nekantrumu ir pykčiu degdamas skyrėsi Vytautas su maršalka ir nujojo".

1413 metų gegužės men. 3 d. Benediktas Makra imperatoriaus vardu paskelbė savo sprendimą. Apie Klaipėdą buvo pasakyta: "Drauge mes randame, kad Klaipėdos pilis yra *pastatyta Žemaičių žemėje*, ir nei magistratas, nei ordinas negalėjo nieko priešinga įrodyti... Taip pat pripažįstame, kad *Klaipėdos tvirtovė yra Žemaičiuose*" [20]). Šitoks Makros sprendimas atitiko jo žodžius: "Tik karaliams ir kunigaikščiams reikalingos žemės, ordino riteriams gi pakaktų gabaliuko duonos" [21]).

Zigmanto arbitro autoritetas buvo tačiau per menkas, kad vien jo žodžio galia ginčas būtų buvęs baigtas. Dlugošas, pav., į tą visą istoriją, šiaip gana plačiai aprašinėjęs santykius su ordinu, nekreipia dėmesio ir vos kartą trumpai užsimena [22]). Matyti, tai buvo ne labai vykęs žingsnis; be to, abi pusi buvo perdaug persiėmusios savo reikalavimais.

Ginčas eina toliau, žemaičiai vėl užpuldinėja Klaipėdos pasienį [23]), ir vėl trečią kartą iš eilės griebiamasi tos pačios senos priemonės – propagandos. Ji dabar pasiekia aukšto laipsnio. Bažnytiniame susirinkime, ano laiko "tautų sąjungoje", yra 1416 m. ordinui ir Vytautui-Jogailai vėl patogi proga peštis, koliotis. Tiesiog teatras! Abi pusi skaito labai ilgus, su tiesa dažnai prasilenkiančius ir perdėjimų pilnus, memorialus. Šioje "publicistikoje" tačiau nieko

naujo nebepasakoma. Amžinai pasikartoja vis tie patys argumentai iki pat 1420 metų. Ordinas nuolat primena Vytautui išdavikiškumą, skelbia, kad jis užpuolęs " Memele' išvesdamas 3000 žmonių nelaisvėn [24]). Patys kryžiuočiai, nežiūrint to, kad Žemaičius laikę savo rankoje, tik *kaip ungurį už uodegos* " [25]), juos gausiai šelpę grūdais, gyvuliais ir kt. reikalingais dalykais. [26]). Jogailos ir Vytauto argumentai, sustatyti lotyniškai mokyto Krokuvos universiteto rektoriaus Pauliaus Vladimiro, buvo pakankami pakenkti ordino autoritetui Vakaruose.

Tolimesnė kova susideda iš cilės detalių, kurios į ginčą nieko charakteringesnio nebeįneša. Abi pusi kartas nuo karto atakuoja, grūmoja, mobilizuoja. 1418 m. vasarą žemaičiai per savo sukilimą vėl apiplėšia Klaipėdą, tačiau ribos vakaruose pasilieka tos pačios (" antiquae granicies ").

1419 metais ordinas pasiryžta pagaliau atsisakyti Žemaičių, tačiau Klaipėdą, remdamasis įvairiomis privilegijomis ir aktais, paskelbė jam priklausančiu kraštu ir jos pilį pastatytą ordino žemėje [27]). Vytautas ir Jogaila su tuo nesutinka ir aiškiai pasisako susitaikyti "... jei Klaipėdos pilis (jiedviem) palieka, taip, kaip ji yra Žemaičių žemėje " [28]). Be Žemaičių Vytautui reikėjo gauti Klaipėdą, ir tos derybos, žinoma, vėl nedavė vaisių.

Vytauto pozicija staiga pašlyja, kai Žemaičių klausimas vėl įgauna tarptautinio pobūdžio. Jo nenaudai pasirodo dvi jėgos: popiežius ir imperatorius. Visada, kai tik vokiečių ordinui būdavo didelė bėda, kreipdavosi jis Romon. Ten jis turėjo savo atstovą — prokuratorių, ginantį jo reikalus. 1420 m. sausio mėn., kaip išdavą praeitų metų derybų, ordinas skundžia Vytautą popiežiui, kad jis būtinai norįs visiems laikams gauti Žemaičius *tokiose ribose*, kokiose jie pirmiau visai nėsą buvę. Jis argumentuoja: " *Šitų sienų plotan įeina Klaipėdos* pilis, ir tuo būdu Livonijos ir Prūsijos žemės liktų perskirtos. *Ir kadangi toliau* (Vytautas) *visomis jėgomis to siekia, išdavoje ordinas taptų visiškai sunaikintas* ". Šie žodžiai, iki šiol spec. literatūros neįvertinti, pakankamai rodo, kiek ordinui ir Vytautui buvo svarbi Klaipėda.

Pagaliau tą bylą vėl ima savo rankosna imperatorius Zigmantas. Naujos politinės situacijos akivaizdoje jis pasirodo kryžiuočiams dabar daug prielankesnis. 1420 m. Breslave, Reichstag'o proga, ciesorius nusprendžia, lygiai kaip Torno sutarties akte, kad Žemaičiai po Jogailos ir Vytauto mirties atitenka kryžiuočiams. Tai buvo Lietuvai didelis smūgis, paskui jau nepilnai beišlygintas. Dlugošas rašo, kad abu valdovai, išgirdę apie tokį Zigmanto sprendimą, prapliupę ašaromis. "... judviejų verksmas ir baubimas (rugistus!) buvo girdimas iš tolo, tartum dviejų rėkiančių liūtų " [30]). Breslavo

sprendime buvo šis tas ir nauja. Vytautas gauna visus sustiprinimus („indagines"), gulinčius Nemuno srityje iš Žemaičių pietų pusės, ordinui atitenka visos užtvaros į vakarus (prie Nemuno žiočių ir Klaipėdos) [31].

Bet tokiu sprendimu Vytautas negalėjo būti patenkintas. 1421 m. jis stiprinasi Žemaičiuose, aprūpina vyskupiją žemėmis [32]), — įrodymas, kad jis to krašto nemanė užleisti. Diplomatinė kova eina toliau iki pat 1422 metų. Iš šito laikotarpio turime vieną šaltinį, dar kartą rodantį. kaip kryžiuočiai Klaipėdos nenorėjo išleisti iš savo rankų. Ordino prokuratorius Jonas Tiergard'as, patyręs apie Vytauto pas popiežių daromus žygius, rašė 1421 m. balandžio mėn. 8 d. iš Romos vyr. magistrui:

„'... taip pat Vytautas stengiasi gauti Klaipėdos pilį, kurią *jis mielai norėtų valdyti*, betgi ordinas jam jokiu būdu jos negali užleisti, nes jeigu tai atsitiktų, taptų Livonijos ir Prūsijos žemės padalytos ir viena nuo antros atskirtos. Kadangi tai ordinui būtų skriauda ir begalinis (gruntlich) nuostolis, ir kadangi jūsų malonybė šios tvirtovės reikalu esate padėję daug triūso su įvairiopu jos apsaugojimu, tai norėtume (turime vilties), kad karalius (Jogaila) ir *Vytautas su savo galybe jos niekados negautų* [33]).

Tokiai padėčiai susidarius, be Žemaičių ir Volinijos, laimėti dar Klaipėdą buvo jau sunkiai beįmanomas dalykas. Trečią kartą iš eilės po Torno (1411) Vytautas ir Jogaila rinko kariuomenę, kad vėl ginklu ieškotų teisių į savo tėviškę. 1422 m. rugsėjo mėn. 27 d. lenkų stovykloje prie Melno ežero (netoli Vyslos) buvo pasirašyta nauja sutartis. Ji reiškė *abipusį kompromisą*. Ordinas turėjo nuo Žemaičių amžinai atsisakyti. Veliuona atiteko taip pat Vytautui, bet Klaipėda, kaip *ordino statyta pilis* ir visada jo valdžioje buvusi, turėjo palikti kryžiuočių rankose.

Vytauto tarptautinei padėčiai pablogėjus, kitaip, žinoma, nebegalėjo būti. Be to, matyti, ordinas iš tiesų į Klaipėdą žiūrėjo kaip į labai svarbią jo egzistencijos atramą ir jokiu būdu jos nenorėjo išsižadėti. Ribos tačiau čia tapo *pakeistos*. Senos komtūrijos sienos, siekiančios Šventąją ir Žemaičius iki Minijos aukštupio, buvo *susiaurintos* taip, kaip jos šiandien eina tarp Žemaičių ir Klaipėdos krašto. Pačiai *Klaipėdai reikalingas „Hinterlandas" atiteko žemaičiams*. Sienos po 3 mylias ilgio, išvestos atstumu nuo pilies į šiaurę ir į vakarus nuo jūros ir Nemuno. Tuo būdu nė viena pusė neišėjo sveika, kiekvienai iš jų plano buvo šis tas išbraukta, bet kai kas ir palikta [34]). Vokiečiams atiteko Nemuno žiotys, Lietuva gi gavo beveik visai *tada nenaudingą* pajūrį ties Palanga iki Šventosios; bet tas žemės šmočiukas turėjo vis dėlto savo reikšmės. Čia buvo siūlas, ryšys tarp

Prūsų ir Livonijos, buvęs šimtus metų Lietuvos dideliu pavojumi, visai *perkirptas*.

Aš manau, akivaizdoje čia nurodytų citatų ir šaltinių, būsiu pakankamai įrodęs, kad Vytautas *pajūrio ir Klaipėdos nebuvo išleidęs iš savo akių* ir šia kryptimi bus taip pat vedęs ne mažą akciją. Žinoma, mums nėra reikalo perdaug guostis savo praeitimi, bet taip pat reikėtų visada sine ira et studio žiūrėti įvykiams į akis. Gal nereikėtų skubėti " užantspauduoti " Vytauto žygius naujomis, tik mūsų laikams tinkančiomis, sąvokomis. Nenorėkime iš viduramžio asmens padaryti modernišką žmogų. Nacionalinė - tautinė problema tada taip pat dar neegzistavo. Kaip santykis su lenkais, žinoma, buvo visai kitokia baze pagrįstas, negu mūsų šiandieniniai norai kartais mus leistų matyti, taip savo užsienio politikoje į vakarus Vytautas veikė tik savo laiko ribose. Kai ordinas stipriai laikė apgniaužęs Panemunius, žiotis, visa jėga gulė ant pajūrio juostos ir vakarinės srities, Vytautui bebuvo likęs išėjimas tik priešingoje pusėje — Rytuose. Jūros reikalas tada taip pat dar nebuvo toks aktualus. Pats gyvenimas Klaipėdos dar būtinai nereikalavo, nes šiandieninės susisiekimo problemos dar neegzistavo. Patys žemaičiai kovų bėgyje su kryžiuočiais retai tepasiekdavo jūrą ir gyveno susispaudę, susigrūdę ant Žemaičių viduryje esančios aukštumos. Jūrų prekybos, laivyno, apskritai, jūrininkystės Lietuvoje visai nebuvo [35]). Vadinasi, Vytautas ir pati tauta *tada dar galėjo apsieiti* be Klaipėdos. Ji nebuvo su jų egzistencija surišta.

Bet vis dėlto gal kils ne vienam abejojimas, kodėl po Vytauto skambių žodžių ir didelių pažadų, nesekė atitinkantys žygiai? Kodėl jis, užbrėždamas ribas iki Karaliaučiaus, Osos, nepasiekė net Nemuno žiočių? Ne šio straipsnio uždavinys Vytautą teisinti. Reikia neužmiršti, kad ordinas, nors Tannenbergas jam buvo gerokai nuleidęs kraują, laikė dar giliai įleidęs savo šaknis Pabaltyjyje. Lietuvos ir Lenkijos, Vytauto ir Jogailos nesutikimai jį vėl gelbėjo. Toliau, svėrė ne maža taip pat popiežiaus ir imperatoriaus autoritetai. Vytauto užrašai buvo irgi aštrus ordino ginklas, tat visų jo reikalavimų nebuvo galima patenkinti.

Po Melno taikos Klaipėdos ir vakarinės sienos reikalas kuriam laikui visai išnyksta iš politinių santykių horizonto. Tačiau ir vėliau dar būta abipusių pastangų naujam ribų reguliavimui. Apie tai prie progos vėliau. Šiame straipsnyje kai kur tiksliai nurodinėjau šaltinių vietas, kad besidomintieji galėtų plačiau pasirausti. Iš jo bus, berods, pakankamai aišku, žiūrint vien *spausdintų šaltinių* (reikalingos archivalijos šiuo tarpu man neprieinamos), kuriuos aš čia paskubomis sutraukiau, kai ką beveik pripuolamai pastebėjęs, kad *Vytauto laikais Klaipėdos klausimas yra taip pat egzistavęs*. Būtų

įdomu ir naudinga, jei kas parašytų šiuo aktualiu klausimu specialesnę studiją. Atrodo, dar būtų galima ne maža nauja aptikti.

MAŽOSIOS LIETUVOS LIETUVIAI

Žvelgiant probėkšmiais į Mažosios Lietuvos praeitį, reikia sustoti ties trimis dėmesio vertais klausimais. Jie yra : 1) pastangos susijungti su Didžiąja Lietuva, 2) Mažosios Lietuvos ribos, 3) lietuvių elementas ir jo nykimas.

Pirmiausia reikėtų nors truputį pažiūrėti, kokia jau yra buvusi netolimoje praeityje to įdomaus klausimo *politinė pusė.*

1. *Lietuvių pastangos* (1919) *prijungti Mažąją Lietuvą.* — Versalio taikos sutartimi (§ 28 ir § 29) Rytprūsių šiauriausioji dalis, esanti dešinėje Nemuno pusėje, buvo išjungta iš Vokietijos sąstato. Bet aliantai tos atskiros srities Lietuvai neatidavė, o pasiėmė savo valdžion, nes Lietuvos vyriausybė santarvininkų dar nebuvo pripažinta.

Pats dešiniųjų Nemuno Rytprūsių apskričių atskyrimas nuo Reicho dar nebuvo stebinantis dalykas, nes ten lietuviškai kalbančiųjų buvo daugiau kaip pusė. Pvz., oficiali 1905 m. statistika rodė net Šilutės apskrityje 21.550 lietuvių, kai vokiškai kalbančiųjų tebuvo 14.695. Bet tuojau kyla klausimas, kodėl lietuvių gyvenamas plotas, kuris tęsiasi organiškai ir į pietus už Nemuno, 1919 m. buvo nelaimingai perskeltas ? Kodėl Mažoji Lietuva buvo padalinta, kai toji pat statistika (1905) pvz., rodė Tilžės apskr. lietuvių 17.735, o vokiečių 14.874. Juk toks dalinimas buvo nepateisinamas nei ekonominiu, nei etnografiniu požiūriu, nes Mažoji Lietuva nesibaigia Nemunu, o abiejose Nemuno pusėse sudaro vieną nedalomą, anksčiau lietuvių absoliučioje daugumoje gyventą, sritį (apie 10.000 kv. km).

Šiandien, nors ir miglotai žiūrint į ateitį, politinis gyvenimas diktuoja bendrai sekti įvykius, nepadaryti praeities klaidų. Bet nejaugi anuo metu nebuvo jokių pastangų ? Jų buvo žymiai daugiau, negu dažnai manoma.

Veiklioji lietuvių visuomenės dalis, pvz., jau 1914 m. Amerikoje buvo reikalavusi Mažąją Lietuvą prijungti prie Didžiosios Lietuvos. Tokį reikalavimą kėlė tada, dar vos tik prasidėjus Europoje karui, lietuvių seimai Chicagoje ir New Yorke. Tokias pat revindikacijas (Savų žemių atgavimą) rėmė politinės lietuvių konferencijos Šveicarijoje, Švedijoje. Net lietuvių tremtinių manifeste Voroneže (1917. X. 16-19) skaitome reikalavimą prijungti Mažąją arba Prūsų

Lietuvą, nes " tuo būdu Lietuva turi gauti laisvą priėjimą prie Baltijos jūros tam, kad jos ūkiška raida būtų sveika ". Tuo pat metu ir Berno konferencija (XI. 3-10) svarbiausiu ekonominiu reikalavimu laikė uosto gavimą.

Dar aktyviau lietuviai kėlė savo revindikacijas 1919 m. Įdomi tada buvo lenkų pozicija : Lenkijos delegacijos pirmininkas Paryžiaus taikos konferencijai, veiklusis endekas Dmowskis, (1919. II. 28) pasiūlė Lietuvai prijungti ir kairįjį Nemuno žemupio plotą. Tą reikalavimą jis keliais atvejais rūpestingai gynė. Tuo klausimu buvo rašoma brošiūrose apie Rytų Europos sienas. Jis buvo gyvai keliamas spaudoje. Lenkai, mat, tada dar tikėjosi, jog tokiu būdu padidinta Lietuva vis tik sueis bent federacijon su Lenkija.

Lietuvos delegacija (pirmininkas Aug. Voldemaras) — nors jai oficialiai ir nebuvo leista konferencijoj dalyvauti — įteikė platų memorandumą, reikalaudama sau ir Mažosios Lietuvos (1919. III. 24). Ji išdėstė taikos konferencijos pirmininkui Clemenceau, kad į planuojamą 125.000 kv. km. (su 6 mil. gyventojų) Lietuvą reikia įjungti ir lietuvių kalbos žemes kairėje Nemuno pusėje, nors ten ir yra suvokietėjusių gyventojų.

Oficiozas " Le Temps ", pateikdamas žemėlapį (1919. II. 4), pagal lenkų mintį, tvirtino, jei Rytprūsiai nebūsią padalinti, Lenkijos ateitis nebūsianti pakankamai laiduota, o Lietuvos laisvė liksianti svajonių srityje, nes 106.000 lietuvių teksią vilkti vokiečių jungą. Apskritai tada Paryžiaus spauda palaikė lietuvius ir Rytprūsių padalinimo mintį. Tik Aukščiausioji Taryba, nesirūpindama, jos nuomone, neaiškia Lietuvos ateitimi, nuėjo kitu keliu. Ir pačioje taikoje Rytprūsių reikalas nebuvo reikiamoje plotmėje pastatytas. Į Lietuvos aspiracijas, galima sakyti, nė kiek nebuvo atsižvelgta. Taikos konferencijos lenkų reikalų komisija, kuriai pirmininkavo Prancūzijos diplomatas Jules Cambon, pateikė centrinei teritorinių reikalavimų komisijai savo išsamų raportą. Jame keistai buvo suformuluota, jog Nemunas turįs sudaryti Rytprūsių šiaurės rytų sieną, nes jis vaizduojąs beveik tikslią etninę ribą tarp lietuvių ir vokiečių. Kad šitas teigimas neatitiko *tikrovės*, parodo etnografiškai istoriški ir statistiniai duomens. Tiesa, jau tada teisingai buvo užakcentuota, kad Nemunas yra natūralus išėjimas į jūrą plačiai sričiai, kurioje daugiausia gyvena lietuviai ir gudai. Bet juk, norint tuo išėjimu plačiai ir nekliudomai naudotis, reikia valdyti abu jo krantus ir deltą. Be to, Nemunas yra, kaip sakyta, Rytprūsiuose gyvenančio elemento ne skiriamoji, o *jungiamoji* upė, nes lygiai taip pat gyvena lietuviai ir kairėje Nemuno pusėje, žiotyse, Kuršių Marių krante apie Pakalnę (Niederung), kaip ir dešinės Nemuno pusės srityje, kuri tik nuo 1919 m. imta vadinti " Klaipėdos kraštu ".

Kai diplomatai ir politikai reiškė abejones, tuo pat laiku Prūsų lietuviai kėlė savo balsą, kuris betgi negalėjo pasiekti didžiūnų ausų. Tuoj po vokiečių pralaimėjimo 1918. IX. 16, susirinkę Tilžėn, Prūsų lietuvių atstovai įkūrė Prūsų Lietuvos Tautos Tarybą, kurios buvo " svarbiausiuoju tikslu ... suvienyti Mažąją Lietuvą (Prūsų Lietuvą) su Didžiąja Lietuva ". Savo prašymą ji pasiuntė Taikos konferencijai Paryžiuje.

Kitu atveju per Lietuvos delegaciją (1919. IV. 8.) ji rašė Clemenceau, nurodydama Mažosios Lietuvos ribas, kuriose prašė Rytprūsių lietuviams suteikti teisę laisvai pareikšti savo apsisprendimą. Konferencija turinti tą kraštą prijungti prie Lietuvos. Šalia tautinių reikalų buvo paliestas ir ekonominis momentas. Kiekviena valstybinė išmintis negalinti kitaip pasielgti, kaip tik pripažinti Lietuvai vandens kelią Nemunu. Be to kraštas būsiąs panašus į žmogų, kuriam atimtos rankos.

Ir pati Lietuvos delegacija vis dar klabino (be kitko, 1919. IV. 12. laiškas maršalui Fochui) įvairias instancijas. Aug. Voldemaras padarė deklaraciją oficiozui " Le Temps " (1919. IV. 18). Buvo prašoma ypač atkreipti dėmesį į lietuvių revindikacijas Rytprūsiuose, grąžinti Lietuvai lietuviškas sritis " tikrąją rytų Elzas-Lotaringiją, kurios Prūsijos administracija nepajėgė suvokietint ". Šalia istorinių - etnografinių elementų buvo iškeliami taip pat *ekonominiai.* " Mes net laikome teisinga reikalauti sau navigacijos laisvės Prieglium iki Karaliaučiaus, nes Nemunas ir Prieglius yra vieninteliai gamtos mums skirti keliai į jūrą ... '".

Precizuodama savo reikalavimus, Lietuvos vyriausybė įteikė Taikos konferencijai komunikatą (1919. V. 2.) apie Lietuvos sienas su vokiečiais ir lenkais. Remiantis vadinamąja Bezzenbergerio siena (žiūr. toliau), buvo reikalaujama 10.000 kv. km. su puse miliono gyventojų. Lietuvos plotan turėjo įeiti 13 apskričių : Klaipėdos, Šilutės, Ragainės, Pakalnės (Niederung), Labguvos, Tilžės, Pilkalnio, Vėlavos, Įsručio, Gumbinės, Stalupėnų, Darkiemio ir Galdapės.

Rytų Europoje tačiau politiniai santykiai buvo neaiškūs. Vyko dar karas su bolševikais. Buvo teigiama, kad jie tuoj žlugs. Visa tai didžiųjų valstybių neskatino pripažinti Lietuvą.

Tiesa, aliantai žinojo lietuvių reikalavimus gauti ir kairįjį Nemuno krantą, kaip pastebi Versalio konferencijos dalyvis anglas H. J. Paton. Bet kairėje upės pusėje germanizacija buvusi " per toli pažengusi ". Todėl, esą, būtų buvę " neprotinga " paisyti tų lietuviškai kalbančių gyventojų salų, kurios dar užsilikusios tarp vokiečių, kai padėtis į šiaurę nuo Nemuno esanti kitokia : " To krašto sritys aiškiai lietuviškos, lietuvių judėjimas ten stiprus, nežiūrint visų vokiečių pastangų į represiją ... ".

Kada jau buvo žinoma preliminarinė taikos sutartis, Lietuvos delegacija vėl kreipėsi į Taikos konferencijos pirmininką (1919. V. 20.), primindama, jog taikos sutartis nerealizuoja lietuvių tautos vienybės, bet, teatskirdama nuo Vokietijos vos siaurutę lietuvių teritorijos dalį, amžinai užkerta kelią tai vienybei įsikūnyti. Visos kitos lietuviškos sritys kairėje Nemuno pusėje esančios paliekamos Prūsijai. Buvo nurodoma, jog taikos preliminariniai nuostatai paneigia plebiscitą tose srityse, net jei ten ir kiltų abejonių dėl gyventojų etnografinės sudėties. O patys gyventojai esą pareiškę noro atsiskirti nuo Vokietijos.

2. *Mažosios Lietuvos plotas.* — Kokie šiuo metu yra Rytprūsių šiaurinės dalies etnografiniai santykiai, galima šiek tiek nujausti iš spaudos. Ten steigiami sovchozai, kolchozai, ten, kaip laikraščiai rašė, nuo 1946 m. perkeliami nelojalūs LTSR piliečiai ir tt. Bet tikro vaizdo neturime. Mūsų turimas praeities paveikslas yra žymiai pilnesnis, ir jis, gal būt, turės ne paskutinės reikšmės, sprendžiant to krašto ateitį. Juk nuo XVI amž. turime daugybę faktų, rodančių Maž. Lietuvos lietuviškumą.

Artimiausioje praeityje stipriai apnaikintas lietuvių kalbos plotas seniau, iki vokiečių kolonizacijos, yra buvęs žymiai didesnis. Jis yra ištisai apėmęs lietuvių kompaktinę masę.

Prof. A. Bezzenbergeris nustatė senąją lietuvių kalbos ribą Rytprūsiuose pagal lietuviškųjų ir senųjų prūsų kilmės *vietovardžių paplitimą.* Tuo būdu jis nustatė apytikrį lietuvių gyventą plotą seniau. Ten, kur gyvenamųjų vietų pavadinimai iš lietuvių " kiemas " (" keimen ") išvirsta į prūsišką " kaimas " (" kaymen "), ar lietuviškas " kalnas " virsta prūsišku " garbis ", ar lietuviška " upė " pasidaro prūsiška " ape ", esanti senoji lietuvių sodybų riba. Išeidamas iš tų kalbinių duomenų, Bezzenbergeris nustatė tokią lietuvių kalbos ribą : ji einanti nuo Kirsnakalnio (į pietryčius nuo Labguvos), per Ripkaimį (į pietus nuo Vėlavos), per Kutkaimį (į vakarus nuo Norkyčių), Starkaimį (į rytus nuo Nordenburgo), per Koskaimį (į pietus nuo Girduvos), Zilskaimį (į pietus nuo Bartų), per Vinkaimį (į pietus nuo Rastenburgo) ir toliau į pietų vakarus.

Ad. Boticheris prie Maž. Lietuvos skiria dešimtį apskričių. Bet XIX amž. pradžioje lietuviškai kalbėta ne tik tose apskrityse (Klaipėda, Šilutė, Pakalnė, Stalupėnai, Darkiemis), bet ir rytinėje Deimenos srities dalyje, didelėje šiaurinėje dalyje Galdapės apskr., Plibiškių apylinkėje ir iš dalies Angerburgo apskr.

Įdomios yra Fr. Tetznerio išvestosios lietuvių kalb rosibos. Jos maždaug atitinka tas ribas, kurias nustatė Botticheris. Tetznerio duomenimis, XVII amž. baigiantis, dar visas tas kraštas į šiaurę

nuo Priegliaus, net iki pat Karaliaučiaus, priklausęs lietuvių kalbos sričiai. Taip pat Darkiemio ir Galdapės sritys ir visi plotai šiauriau jų. Alna ir Deimena buvusios pasienio upės (žr. leidyklos " Patria " išleistą Lietuvos sienų žemėlapį).

Tetznerio 1897 riba tačiau jau yra gerokai pasislinkusi į šiaurę ir į rytus lietuvių elemento nenaudai. Toji siena, vaizduodama lietuvių ir vokiečių parapijų ribą (1897), nebesiekia Deimenos. Ji eina į pietryčius pro Mielaukius, Papelkius, Beržkalnius iki Įsručio, o paskui kyla į šiaurę iki Aulavėnų ir, sukdama vėl į pietryčius, praeina pro Žaliąjį Šilą (Grunheide), Pelininkus (Pelleningen), Malviškius į Stalupėnus. Iš ten ji suka į šiaurės rytus link Eitkūnų. Atskirą kalbos plotą už Vištyčio sudaro Geryčiai (Goritten), Enzūnai, Mielkiemiai, Žydkiemis (Szittkiemen) ir Dubininkai.

Fr. Tetznerio išvestoji lietuvių kalbos riba Rytprūsiuose nedaug kuo skiriasi nuo Al. Zwecko nustatytosios lietuvių ribos. Bet ir jo kalbos riba, apimanti XIX amžiaus galo duomenis, siekia Deimeną, išskyrus Tepliavos sritį. Šiauriau Priegliaus linijos (Vėlavos ir Gumbinės apskrityse), esą, lietuviškai nebekalbama, nors dar Plibiškiuose prieš 40 metų buvę lietuviškai kalbančiųjų. Įsručio ir Stalupėnų apskrityse lietuvių kalba besanti silpnokai atstovaujama ir germanizacijos procesas einąs pirmyn. Bet vis tik dar iki XIX amžiaus galo kai kuriose parapijose net jaunimo įžegnojimai (Einsegnung) buvo lietuviškai atliekami. Alb. Zweckas paduoda ir duomenis, kurie yra gana palankūs lietuvių elementui.

Lietuviai savo teises į Mažąją Lietuvą rėmė (1919 m.) ne vien tuo tik faktu, kad čia praeituose amžiuose būta *masinio lietuvių elemento,* kurio geroka dalis iki 1939 m. buvo apvokietinta. Tos teisės buvo grindžiamos istoriniu praeities ir ekonominio būtinumo titulu, kuris išplaukia ir iš esamos geopolitinės padėties.

3. *Lietuvių elementas Maž. Lietuvoje iki didžiojo maro* (1709-11). — Apskritai, rodos, niekas neginčija, kad XVI amž. Maž. Lietuvos gyventojai buvo lietuviai. Tam reikalui protestantai leido katekizmą (Mažvydas 1547), giesmynų ir tt. Ar tie Maž. Lietuvos rašytojai (Mažvydas, Vilentas, Bretkūnas, Jonas Rėza, Sengstockas, D. Kleinas ir tt.) būtų išleidę lietuviškų knygų, jeigu nebūtų buvę masės gyventojų, kuriuos reikėjo ne tik atversti, bet ir išlaikyti protestantizme? Iki 1625 m. buvo išleista 18 spausdintų lietuviškų raštų, o dar yra žinomų tik iš rankraščių arba buvo dingusių.

Nors Karaliaučius neįeina į Bezzenbergerio nubrėžtą lietuvių kalbos plotą, tačiau ir jame tada būta stiprių lietuviškų kultūrinių apraiškų. Nuo 1531 m. ten buvo " Didžiosios Špitolės " bažnyčioje pastoviai laikomos lietuviškos pamaldos. Jeigu buvo pamaldos, be

abejo, buvo jos reikalingos. Jas kas nors turėjo lankyti, o lankytojų buvo žymus skaičius. Dar XVII a. pradžioje Karaliaučiaus lietuvių protestantų parapijoje buvo skaitoma apie 1000 lietuvių parapijiečių. Priminsiu dažnai kartojamą faktą, kad 1546 m. Prūsų hercogas Albrechtas iš 24 stipendijų, kurios buvo duodamos norintiems išeiti į evangelikų kunigus, septynias buvo paskyręs mokantiems lietuviškai.

Nuo XVI amž. pusės lietuvių kalba pavartojama ir oficialiuose valdžios aktuose, ar tai darant priesaikas, ar įspėjant lietuvius mesti " stabų garbinimą... szinawimus bei burtawimus... ", ar įsakant vengti Škotijos keliaujančių pirklių ir tt. Pagaliau iš XVII amž, turime ne tik svarbią versmę — bažnyčių vizitacijų aprašymus " Įsručio ir kitose lietuviškose srityse ", bet ir daug kaimų inventorių. Ištisi sąrašai Įsručio apskrities kaimų perdėm skamba lietuviškai. Ar gali, pav., sukelti abejonių tokie vietovardžiai, kaip Degelgirey, Gaytzaiy, Kermuschinay, Oszininkay, Sauskepay ir tt.

Svarbus yra Šilutės-Klaipėdos sričiai 1545 m. inventorius. Žinomos monografijos apie Šilutę autorius, J. Sembritzki (1920), pagal pavardes, tame sąraše iš 458 činčininkų terado tik 38 vokiečius.

Ne tik žymiai gausiau lietuviai tada gyveno, bet ir žymiai toliau siekė anuomet lietuvių elemento ribos. 1563 m., pradėjęs klebonauti Labguvoje, J. Bretkūnas ėmė ten sakyti lietuviškus pamokslus. Tai neginčijamas įrodymas, kad toje srityje lietuviškai kalbėta. Minėtoji bažnyčių vizitacijos apyskaita lietuvišku laiko Šakių valsčių 1623 m. Vėlavoje vienas mokytojas turėjo mokėti lietuviškai. Dar 1690 m., Leppnerio duomenimis, lietuvių būta Tepliavos valsčiuje. 1748 m. Taplaukių valsčiuje buvo daug lietuvių, nes pamaldos dar laikomos lietuviškai. O Plibiškiuose nemokantį lietuvių kalbos kleboną parapijiečiai tada išmetė iš bažnyčios.

Apie Lagarbius (į pietvakarius nuo Girduvos) žinoma, kad ten XVI amž. gale buvo kalbama lietuviškai. Taip pat Engelšteine (į vakarus nuo Angerburgo) dar buvo tada lietuvis kunigas. Tokių žinučių galima ir daugiau prirankioti. Visi tos rūšies faktai rodo XVI-XVII amž. daug platesnes lietuvių kalbos ribas, negu jas vedė vėliau Tetzneris ir A. Zweckas.

Nužymėtuose plotuose lietuvių gyventa ištisai - kompaktiškai, ypač ten, kur dar nebuvo vokiškų miestų. O miestų Mažojoj Lietuvoj iki pat XVIII amž. galo buvo labai maža. Apie tai byloja šimtų šimtai lietuviškų vietovardžių, kurie 1935-38 m. įsakymo keliu buvo vokietinami. Visokie Bershkallen (Beržkalniai), Eggleninken (Eglininkai), Papuschienen (Papušyniai), Degutschen (Degučiai), Ischdaggen (Išdagai), Gross - Skeisgiren (Did. Skaisgiriai), Uszballen (Užbaliai), Popelken (Papelkiai), Glbrasten (Galbrastai), Gross -

Giratischken (Giratiškiai), Schillupischken (Šilupiškiai), Schillenen (Šilėnai) ir daugybė kitų įdomių pavadinimų rodo, kaip ten naturlandšaftas virto kulturlandšaftu, kaip lietuvis čia į girią kėlė koją ir ją kultūrino.

Pretorijaus T. Leppnerio Prūsų lietuvių kultūros, jų švenčių, pokylių, šermenų, kasdienybės ir tt. aprašymai yra labai artimi Didžiosios Lietuvos lietuvių tos rūšies dalykams. Lietuvių liaudies menas, jų tautiški audiniai, tautosaka, lietuviams charakteringi namų apyvokos daiktai ilgai apie lietuvių pėdsakus bylojo ir dar daug kur iškalbingai tebeliudija. Tą patį galima pasakyti apie lietuvių statybą, toli nueinančią už XIX-tame amž. žinomų kalbos ribų. Jau patys vokiečiai (Bezzenberger, A. Botticher, R. Virchow, G. Frohlich, Fr. Tetzner, R. Dethlefsen, R. Mielcke) savo laiku, kol dar Mažosios Lietuvos klausimas nebuvo tapęs politiniu klausimu, iškėlė lietuviškosios statybos charakteringuosius bruožus, aptinkamus Maž. Lietuvoj.

Šitaip lietuvių etnografinis elementas Rytprūsiuose yra paliudytas istoriniais faktais, statistikomis, liaudies menu, statyba, folkloru ir tt. Apie kiekvieną tų klausimų yra nemažai medžiagos, kuriai dėstyti reikėtų atskirų monografijų. Juo toliau į praeitį, juo tas lietuvių elementas skaidresnis ir grynesnis. Tad tuoj ir kyla klausimas, kodėl tie žmonės, kurių gyslomis teka lietuviškas kraujas, kuriuose pastebimi lietuviški veido bruožai, kurių aplinkoje dar pasireiškia skęstančios, ar besibaigiančios lietuvių liaudies kultūros likučiai, vis tik savo lūpomis nebetaria lietuviško žodžio.

4. *Lietuvių nykimo priežastys.* — Du veiksniai nulėmė pasikeitimus lietuvių elemento nenaudai. Po didžiojo maro (1709-11) buvo prigabenta *kolonistų*, daugiausia iš Salzburgo (Austrijoje) srities. O XIX amž. antroje pusėje imtasi stiprių valstybinių *germanizavimo* priemonių.

Svarbiausias smūgis lietuvybei Mažojoj Lietuvoj yra buvęs didysis maras ir jo pasėkoje plačiu mastu vykdyta vokiška kolonizacija. Maras buvo apskritai Rytprūsių, o ypatingai lietuvių didžioji *nelaimė*. Galutinų skaičių nėra, bet nuo maro Rytprūsiuose mirė 40% gyventojų : iš 600.000 gyventojų išnyko apie 200.000 — 240.000. Tas skaičius gali būti kiek ir perdėtas, nes žmonės paprastai serga didelių skaičių liga. Vokietis W. Sahm, kuris tą marą specialiai tyrinėjo, prirenka daug liūdnų statistikų. Visame krašte paliko 10.834 visiškai apleistos sodybos. Labiausiai maras palietė pasienio apskritis, būtent Oletzką, Angerburgą, Įsrutį, Ragainę, Tilžę, Klaipėdą. Mažojoje Lietuvoje išmirė 160.000 žmonių. Vien Įsručio sritis neteko 60.200 gyventojų. Kaimais arba sodybomis taip atrodė : Įsručio

srityje 4.620 kiemų liko tušti, Ragainės srityje — 1.613 kiemų, Tilžės — 1307, Klaipėdos — 9871. Tad visame Mažosios Lietuvos krašte 8.411 sodybų liko be gyventojų.

Priežastys tokio, ypač gausaus lietuvių, kritimo yra įvairiai aiškinamos. Skalweit'is (Skalvaitis) samprotavo, kad Mažoje Lietuvoje maro aukų skaičius buvęs ypač didelis dėl žemo gyvenimo lygio. Čia žmonės tiesiog skurdo sunkioje baudžiauninkų padėtyje, slegiami ir fiziškai kamuojami vokiškos administracijos " amtmanų ", kurie viename revizijos akte pavadinti, " plėšriais vilkais ". Prieš tai baudžiauninkai buvo išgyvenę žiemkenčių nederlių ir pusiau badą. Blogai maitinami, negalėjo jie ir marui atsispirti. Pagaliau paties kritimo metu vokiečių administracija nesirūpinio jais : " Iš pradžių mažas žmogelis iščiulptas, o dabar nebuvo sugebėta jam padėti " (*A. Skalweit* : Die Ostpreussische Domaenenverwaltung, 1906, 11 psl.).

Šitaip atsiradusiems apleistiems ūkiams ir laisvai žemei reikėjo gyventojų. Jie buvo kviečiami ir gabenami iš įvairių vokiškų vietų (Nassau, Magdeburg, Halberstadt, Pamarys - Pommern, Mark, Ansbach, Hassen, Pfalz, Šveicarija ir tt.) ; stipriausią elementą sudarė tačiau *salcburgiečiai* (apie 18.000). Jie buvo apgyvendinti didelėmis ir mažomis grupėmis miestuose ir kaimuose Įsrutyje, Darkiemyje, Galdapėje, Tilžėje, Klaipėdoje. Salcburgiečių centru pasidarė *Gumbinė*. Užtat toji, anksčiau lietuviška sritis, taip suvokietėjo. Tas pats pasakytina apie Įsrutį ir Stalupėnus.

Lietuvių elementui buvo didelis smūgis, kada šalia jo ėmė rastis kolonistai vokiečiai. Šitaip per šimtą metų tie kolonistai - ateiviai ėmė sudaryti gyventojų masę, ir ten lietuvybei laikytis buvo atimtos sąlygos. Gumbinės, Stalupėnų, Įsručio ir Vėlavos apskričių suvokietėjimas yra betarpiška to pasėka. Paimsim čia vieną pavyzdį iš Darkiemio. Ten XVIII amž. visose apskrities bažnyčiose dar buvo lietuviškos pamaldos ir lietuviški pamokslai. 1825 m., pagal vokišką statistiką, iš 23.850 gyventojų lietuvių bebuvo 2.992 (12,5 %). 1852 m. statistika toje apskrityje iš 32.957 gyventojų lietuvių berado tik 314 (1 %). Koks didelis šuolis lietuvių nenaudai vienos kartos laikotarpy ! 1910 m. iš 31.485 gyventojų lietuvių bebuvo tik 22 (0,1 %). Žinoma, statistikas minint, tuoj prisimena anglų patarlė, kad žmonės trimis atvejais meluoja : po medžioklės, prieš parlamento rinkimus ir pateikdami statistikas.

O viešajame gyvenime lietuvių kalba taip stipriai nemažėjo, kaip buvo galima laukti po tos didžiosios nelaimės. Pagal prof. Vcl. Biržiškos bibliografiją, pvz., 1726-1775 buvo išleistos 47 lietuviškos knygos. Lietuvių kalba turėjo dar savo teises ir mokykloje. Buvo

rašomi lietuviški vadovėliai, Mažąją Lietuvą (" Lithauen ") liečią valdžios įsakymai skelbiami lietuviškai. Mažojoj Lietuvoje suklestėjo ir pasaulinė lietuvių literatūra (Donelaitis) ir tt. Pastangos varyti lietuvių kalbą iš viešojo gyvenimo dar neturėjo pasisekimo. Kitokia dvasia tačiau atsirado nuo XIX amž. pradžios, kai buvo imta gaminti įvairūs projektai, reikalaują padaryti vokiečių kalbą ir čia vyraujančia, kai buvo imta siekti vienodo vokiškai- tautinio auklėjimo. Pirmiausia ir buvo siūlyta išimti lietuvių kalbą iš viešojo gyvenimo ir iš mokyklų, kad pagreitinus lietuvių kalbos nykimo procesą.

Ir iš tiesų, didžiulis smūgis buvo lietuvių elemento nenaudai prasidėjusi sąmoninga germanizacija *valstybinėmis*, t. y., prievartos priemonėmis. (Čia praleidžiame mišrių vedybų, miestų amatininkų, vokiečių kunigų ir kitų veiksnių įtakas).

Kai Bismarckas paruošė didžiulį ir daug lėšų reikalaujantį Prūsijos karalystės rytinių sričių *kolonizacijos* planą (1886 m.), lenkų ir lietuvių mažumos jau prieš tai buvo imtos sistematingai *germanizuoti*. Lietuviams pamažu buvo suvaržytos, o pagaliau atimtos mokyklos gimtąja kalba. Vaikas nuo pat pirmųjų metų turėjo visko mokytis vokiškai, net tikybos. Susiaurintos buvo lietuvių pamaldos bažnyčiose, įvesta spaudos cenzūra. Žinoma, daugiausia prisidėjo mokykla, kai buvo įvestas vokiškas dalykų dėstymas nuo pirmųjų mokslo metų. Nulietuvinimo keliu taip pat stipriai vedė karinės *tarnybos* prievolė ir apskritai valdžios bei administracijos įstaigos. Ir kur tik lietuvis bepasirodė, ar kaip vaikas mokykloje, ar kaip jaunuolis kariuomenėje, ar kaip teisybės ieškotojas teisme, ar kaip pilietis įstaigoje, ar net iš dalies kaip maldininkas bažnyčioje, visur jis jautė, kad su savo lietuvių kalba ir lietuvišku pasireiškimu ar nusistatymu — nors ir labai lojalus kaizerinės valstybės pilietis — yra nedraugiškai sutinkamas, tiesiog nepageidaujamas.

Bet tokios psichologinės sąlygos labiau veikė silpnesniuosius. Ir įdomu, kad lietuvių būta atsparių. Ne tik per visą XIX amžių, bet iki pat mūsų dienų, pvz., Kuršių Marių kranto lietuviai žvejai Nemuno žemupyje nesidavė suvirškinami. Anos veiklios vokiečių pastangos vistik nepajėgė galutinai ištirpdyti lietuviškai kalbančio elemento.

Dvylikoje Mažosios Lietuvos apskričių 1825 m. iš 366.934 gyventojų su gimtąja lietuvių kalba buvo 120.264. Atmetus Klaipėdos, Tilžės ir Įsručio jau vokišką charakterį turinčius miestus, lietuvių buvo 119.956, t. y. 35,1 proc. visų gyventojų. 1837 statistika rodo tose pat apskrityse 456.500 gyv., lietuvių 149.927 (38,8 %). Toliau toje dvylikoje Maž. Lietuvos apskričių lietuviškai kalbančių skaičius nežymiai mažėja :

1852	m.	— 523.945	gyv.	— 151.248	lietuvių	— 28,9 %
1958	»	— 544,918	»	— 139.716	»	— 25,6 %
1861	»	— 560.950	»	— 137.346	»	— 24,5 %
1890	»	— 718.690	»	— 120.115	»	— 19,1 %
1900	»	— 653.619	»	— 109.311	»	— 17, %
1905	»	— 554.581	»	— 98,431	»	— 17,7 %
1910	»	— 643.131	»	— 93.608	»	— 14,5 %

(nuo 1905 m. vak. Labguvos apskr. dalis neįskaitoma).

Žinoma, šios statistikos nepavaizduoja tikrosios padėties. Daug senų vietinių gyventojų, dar kalbėjusių ar tebekalbančių lietuviškai, ypač *mišriose* šeimose užsirašinėjo savo gimtąja kalba " vokiečių ". Būdavo nemaža tokių, kurie paskutinėse dviejose statistikose pažymėdavo dvi gimtąsias kalbas. Tose statistikose dažnai figūruoja " vokiečių ir dar viena " kalba, kurią paprastai reikia suprasti " lietuvių ". Tad lietuvių skaičius, pvz., 1910 m. greit pakyla iki 113.000 gyventojų. Bet tas skaičius būtų dar didesnis, jeigu tūkstančiai tokių gyventojų, kurie dar kalbėjo ar suprato lietuviškai, nors jie buvo užaugę vokiškoje aplinkoje ir nuo mažens pramokę vokiečių kalbą, būtų galėję užsirašyti, kad jie savo gimimu *yra lietuviai*, nors gimtoji kalba jau buvo vokiečių. Bet statistikos, kaip žinome, buvo vedamos pagal *gimtąją* kalbą. Pagaliau buvo visokių priežasčių ir įvairios naudos pasisakyti, kad priklausoma ne prie *mažumų*.

Nežiūrint stiprių germanizacijos ir kolonizacijos pastangų, iki antrojo Didžiojo karo pradžios buvo išlikęs didesnis ar mažesnis lietuvių procentas ne tik dešinėje, bet ir kairėje Nemuno pusėje, Kuršių Marių krantais net iki Labguvos, apie Tilžę ir t. t. Neminint detaliau duomenų apie Klaipėdos kraštą, kur lietuviškai kalbantysis elementas turėjo *aiškią persvarą* (pvz., 1825 m. Šilutės apskr. 71,9 % liet., Klaipėdos apskr. — 1910 m. 86,2 % liet.), anapus Nemuno ilgai būta Lietuvai palankių statistikų. 1825 m. Pakalnės apskr. buvo 49 % liet, Labguvoje 21,3 % liet., Pilkalnio apskr. — 31,8 %.

Vokiečių, ypač salcburgiečių kolonizacija buvo stipriau paveikus pietines Maž. Lietuvos apskritis. Pagal 1825 m. statistika Stalupėnų apskr. lietuviškai kalbančių bebuvo 20,7 %, Įsručio apskr. — 30 %, Galdapės apskr. — 14,3 %, Darkiemio apskr. — 12,5 %.

Mažosios Lietuvos *suvokietėjimas* yra *labai vėlyvos datos*. Čia būtų galima priskaityti ir daugiau priežasčių, kurios prisidėjo prie lietuvių nutautėjimo, pvz., nebuvimas tokios stiprios tautinės sąmonės, kuri atsirado Didžiojoj Lietuvoje XIX amž. antroje pusėje, nesugebėjimas suorganizuoti savo lietuviško kultūrinio gyvenimo taip, kaip jis atsirado už Nemuno. Turėjo nemažos reikšmės ir ta

aplinkybė, kad Maž. Lietuvos Lietuviai, nors sudarė techniškas sąlygas spausdinti didlietuvių laikraščiams ir knygoms, kurių jokia cenzūra nevaržė, patys iš seklios laikraštijos išeiti nepajėgė. Vadinasi, kada visur aplinkui kilo kultūrinis gyvenimas ir kad intensyviomis kultūrinėmis priemonėmis buvo stengiamasi sustiprinti tautinį reikalą, Prūsų lietuviai tose lenktynėse atsiliko.

Nūn reikia mesti žvilgsnį į ateitį. Liekasi viltis, kad po išgyventų vargų ir priespaudų tų vietos gyventojų likučių širdys galės suplasdenti *Lietuvos* laimei, ir kad apvokietintas kairiojo Nemuno kranto Prūsų lietuvis turės rasti kelią *atgal.*

MAŽOJI LIETUVA. Lietuvių gyventas, ar gyvenamas plotas šiaurės Rytprūsių dalyje, kair. Nemuno pusėje siekiąs Priegliaus ir Deimenos krantų. Nuo XVII a. pradžios tam plotui įvedus administracinį pavadinimą ' Litthauen ', beveik visas jis po XVIII a. kolonizacijos bangos (zalcburgiečiai), priklausė Gumbinės apygardai, ir tik maža dalis Karaliaučiaus apygardai. Prūsų administracija ir toliau vartojo Lietuvos pavadinimą. Buvo įsteigti įvairių ginklo rūšių Lietuvos (' litauische ') pulkai (Regimenter). Kad būtų galima atskirti kair. Nemuno pusės Lietuvą nuo deš. Nemuno esančios Lietuvos, buvo imta vartoti ' Preussisch-Litauen ' pavadinima, jam priešpastatant ' Russisch-Litauen ' XIX a. Nuo XIX a. antros pusės, kai ir Prūsų Lietuvoje ėmė daugiau atsirasti tautinio susipratimo, vietoje Prūsų Lietuvos lietuviai abiejose sienos pusėse labiau ėmė vartoti terminą Mažoji Lietuva.

IŠ MAŽOSIOS LIETUVOS KULTŪRINIO GYVENIMO XVI-XVIII AMŽ.

Lietuvoje dažnai girdėdavome, kad vokiečiai kalba apie vadinamąją " kultūros liniją ", kuri baigdavosi iš Didžiosios Lietuvos Mažosios Lietuvos sieną peržengus, t. y. patekus į Rytprūsius. Paprastai ten krisdavo į akis ryškus pasikeitimas Lietuvos nenaudai : geri keliai, apsodinti medžiais plentai, čerpėmis dengti arba raudonai dažyti stogai, tvarkingai išdėstyti ūkiai, daug mūrinių pastatų ir t. t. Ypač ryškėdavo tas skirtingas išorės vaizdas pačiame pasienyje. Vokiečių administracija XIX-me amž. stengėsi tą skirtumą vis labiau ryškinti. Bet ji rūpinosi keisti ne tik kultūrlandšaftą. Ji veikė per mokyklas, bažnyčią, kariuomenę, per valdžios įstaigas ir t. t., siekdama atimti lietuviams jų kalbą ir performuoti pačią lietuvio d v a s i ą. Reikia pripažinti, kad vokiečiai pasiekė žymėtinų rezultatų ! Lietuvio siela Maž. Lietuvoje buvo aplaužyta.

Bet žvilgterkime gilesnėn praeitin! Pažiūrėkime, kaip tada atrodė šio krašto lietuvių dvasinis gyvenimas ir ar jų kultūriniai santykiai daug kuo skyrėsi nuo Did. Lietuvos gyventojų. Pažiūrėkime, ką kalba istorijos versmės, praeities liudininkai iš prieš 200—300 metų.

Nenorime siekti per daug giliai į vietos gyventojų, į skalvių ir nadruvių, praeitį, į prūsų senovę (XII-XIV a.). Ten rastume pvz. « šiaurės Tacito » Adomo Bremeniečio (ca. 1075 m.) žinią apie sembus (Karaliaučiaus srities gyventojus), jog jie esą " geriausieji žmonės " (homines humanissimi). Daug esą būtų galima pasakyti girtino (laudabilia) apie jų papročius, jei tik jie išpažintų Kristų. Vertas dėmesio taip pat būtų pirmojo prūsų krašto kronikininko Vokiečių ordino kunigo, Petro Dusburgo (1328 m.) kronikos ištisas skyrelis apie senųjų prūsų pagonybę, tikėjimą ir papročius. Įdomiame krašto kultūros paveiksle Dusburgas įrašė tą visada įsidėmėtiną sakinį apie prūsų tikėjimą į pomirtinį gyvenimą:

« Tikėdami kūno prisikėlimą, prūsai samprotavo, jog kiekvienas, ar kilnus ar prasčiokas, turtingas ar vargšas, galingas ar menkas, koks buvo šiame gyvenime, toks liksiąs ir būsimam. Iš to sekė, kad su mirusiaisiais kilniaisiais kartu buvo sudeginama ginklai, arkliai, vergai ir tarnaitės, rūbai, medžioklės šunys, plėšrieji paukščiai (sakalai) ir viskas, kas prie karo priklausė. O su prasčiokais buvo deginama viskas, kas prie jų pareigų priklausė ».

Didžiojoj Lietuvoj vėliau turime, be kitko, autentiškų raštų liudijimų apie panašius sudeginimus didžiųjų Lietuvos kunigaikščių: Algirdas, pvz.; buvo iškilmingai sudegintas su įvairiausiais savo daiktais, net su 18 žirgų. Apie Kęstutį rašo kitas kronikininkas, kad jis buvo sudegintas su savo arkliais, rūbais, ginklais, medžioklės šunimis ir sakalais.

Prūsų gamtos kultą, jos įdvasinimą Dusburgas aptarė tokiu sakiniu:

« Ir kadangi (prūsai) taip Dievo nepažino, tad atsitiko, kad per klaidą visą sutvėrimą Dievo vietoje įdvasino (garbino), būtent saulę, mėnulį ir žvaigždes, perkūną, paukščius, net keturkojus iki rupūžės. Taip pat turėjo jie įdvasinamų (šventų) miškų, laukų ir vandenų. Juose neišdrįso malkų kirsti, žemės dirbti arba žuvų gaudyti ».

Visa tai vienu ar kitu būdu randame vėliau ir Didž. Lietuvos lietuvių tikėjimo šaltiniuose, būtent Ipatijaus, Malalos Pasaulio,

Dlugošo kronikose. Niekas šiandien negalėtų įstengti pravesti ribos tarp dvasinio pasaulio kairės ir dešinės Nemuno pusės gyventojų. Žinoma, galėjo būti sritinių individualumų kai kuriose kulto rūšyse, bet bendrai pagoniškasis tikėjimas buvo tas pats. Ir todėl, norėdami pavaizduoti ano meto Didž. Lietuvos lietuvių tikėjimą, mes griebiamės prūsų žemėje atsiradusių ar apie juos kitur surašytų šaltinių: Adomo Bremeniečio, popiežių bulių, Christburgo taikos akto, Dusburgo ir t. t. Nors kritiškai vertindami, bet skaitome ir vėlesnes kompiliacijas — kronikas: S. Grunau, Luk. Davidą, K. Schütz, K. Henneibergerį, Chr. Hartknochą. Tie šaltiniai analoginiu būdu padeda taip pat aiškinti Didž. Lietuvos kultūrinius santykius.

XVI—tajam amž. taip pat randame nuostabių atitikmenų kultūriniame Maž. ir Didž. Lietuvos Lietuvių gyvenime. Ir Maž. Lietuvoje, kurios gyventojus pirmasis Prūsų herzogas Albrechtas visomis jėgomis stengėsi padaryti gerais protestantais, randame daug senojo tikėjimo liekanų. Naujasis mokslas kaimo žmogelio galvoje dar vos laikosi, ir tai grubiai sukonkretintomis sąvokomis. O jos mezgamos su senąja pagonybe. Nors ir vyksta pamažu religinių motyvų keitimasis, bet senieji papročiai sunkiai traukiasi iš gyvenimo. Čia veikė daug veiksnių. Ne paskutinėj vietoj buvo ir tai, kad baudžiauninkui naujoji religija buvo susieta su naujais, svetimais ponais, su vokiečiais.

XVI — tame amž. skelbiama Prūsuose daug seimų nutarimų — " Landesordnungen " — kovojančių su pagonybe ir burtais, vadinančių juos paprastai bendru vardu " zowberey " ir " ungelowbe " (Unglaube). Vadinam. " Constitutiones synodales " (1530 m.) išskaičiuoja dešimtį aukstyvesniuose šaltiniuose daugumoje neminimų prūsų dievų vardų. Vėlesnieji valstybės ar bažnytinės vyriausybės įsakymai bei draudimai ilgai mini pagarsėjusias, " ožio aukas " (Bockheiligung).

Nė reformacijos sąjūdis čia negalėjo padaryti žymių atmainų. Neminėsim plačiau to religiškai — kultūrinio gyvenimo paveikslo Maž. Lietuvoje, nors jam pavaizduoti medžiagos yra daugokai. Vartydami to meto raštus, pirmiausia susitinkame su Mažvydu. Šitas Maž. Lietuvos protestantų kunigas lotyniškai rašytoje savo garsiojo katekizmo įžangoje piktinasi tais, kurių

« daugelis net ir dabar, kas baisiau yra klausyti, viešai laikosi stabmeldybės ir ją skelbia: vieni garbina medžius, kiti upes, dar kiti gyvates, kiti ką kitą, vis teikdami dievišką pagarbą. Yra tokių, kurie daro įžadų Perkūnui, kai kurių (žmonių) javų reikalui yra garbinamas Laukosargas ir gyvulių reikalui — Žemėpatis, kurie

nedoriems darbams yra nukreipę savo dvasią, laiko savo dievais Aitvarus ir Kaukus ».

Šitaip trumpai Mažvydas apibūdino XVI a. turbūt Ragainės krašto lietuvių pagonybę. Savo lietuviškai ir eilėmis surašytame įvade M. Mažvydas vėl mini dievų vardus žmones ragindamas :

« Kaukus, Szemepatis ir laukasargus pameskiet,
Visas welnuwas deiwes apleiskiet.
Tos deiwes negal iums neka gierra doty
Bet tur vysus amszinai prapuldinty ».

Ir kiti protestantų kunigai, kovodami su pagonybės likučiais, rasdavo reikalo Maž. Lietuvos gyventojus pagraudenti. Pvz. Jono Bielauko ir Mykolo Sappuno Postilėje, vadinamajame Wolfenbuettelio bibliotekos rankraštyje, (1573 m.) yra sakoma apie lietuvius, kad jie tiki « ing szemepazius, Eitwarius, kaukus, appidemes, kalnus, akmenis, medžius, gaius (kaip ghe vadinna alkus) Vpes, perkunų ... ».

Kitoje vietoje, nurodant, kad Kristus yra vienintelis žmogaus kūno ir dvasios gelbėtojas, Postilėje sakoma :

« ... kagi tada biednasis szmagus turėtų kitų pagalbininkų kaip tai szinų burteninkų, ir kitų manenikų ieschkati, angu kittas Deiwes, welinus, kaip tai szemepaczius, kaukus, Apidemes, kalnus, Alkus, upes, Akmenis, Eitwarius Perkuna melsti a garbinti jeib kakiagi ligai, akių, dantų, nagų ieib kuragi sunura kuna musų ».

Šitokį ištraukų vaizdą iš ano meto raštų galėtume pratęsti. Uolieji Prūsų Lietuvos reformatoriai senąjį lietuvių tikėjimą, natūralų ir įgimtą žilosios pagonybės palikimą, žinoma, laikė didele kliūtimi naujajai religijai. Todėl jie visi barėsi dėl to. Įdomu, kad Didž. Lietuvoje, kur pagonybė dėl žinomų sąlygų dar ryškiau galėjo laikytis, mes taip pat sutinkame panašiai suformuluotus priekaištus. Štai kan. M. Daukša savo iš lenkiško verstame Ledesmos katekizme, aiškindamas, kas nusideda pirmajam Dievo įsakymui, panašiai skaičiuoja :

« Szitie ipaczei, kurie garbina vgnį, zeminą, giwates, zalczius, perkuną, medžius, alkus, Mędeines, kaukus ir kitus biessus : ir anie kurie zinauia, bure, nuodiia alwu, yr waszka laia, ant' putos ir ant pauto węizdi ».

Vakarinė Lietuva iš tiesų turėjo būti antrą kartą pakrikštyta. Tą krikštą XVI-XVII amž. sąvartoje atliko jėzuitai, ir jie nustebo

Žemaičiuose radę grubiai pagonišką liaudį. Bet įdomu, kad tuo pačiu laiku kaimyninės Maž. Lietuvos veidas yra labai panašus. Tai parodo ir oficialūs raštai. Pavyzdžiui, Prūsų hercogas savo 1578 m. lietuviškai rašytame dekrete Tilžės apskrities bažnyčioms įsako krikščioniškai gyventi ir mesti pagoniškus papročius — vaškinių kūdikių bei sąnarių liejimą, užkalbėjimą, saitų davimą ir t. t. Šitokiais ir kitais dalykais esąs daromas " didis stabu meldims bei Diewa panekinims ». Ragainės apskrities Bažnyčioms jis rašo:

« daug Kurschu ir Lietuwninkų musu scha walschcziaus Ragaines ir Tilszes didi Deiwiu alba stabu garbinaghima dara alba laika atla(n)kidami Gaius, affierawadami bernelius waschka alba sanarius kakius isch waschka padaritus ir paweikslius bandikschczia kakia daranczius ir kitus szalineghimus alba szinavimus bei burtawimus laikantis ».

Vaškinės figūrėlės, kurios vaizdavo susirgusį žmogų, gyvulį ar atskirą jų sąnarį, berods, buvo aukojamos išmelsti sveikatos iš blogų dvasių. Dvasia, kuri buvo užkerėjusi žmogų ar gyvulį, po tokios maldos turėjo jį paleisti iš nesveikatos. Šitokios vaškinės figūrėlės būdavo atnešamos ir į bažnyčią ir skiriamos su tam tikra intencija kuriam nors šventajam (katalikybės liekana) kad tas duotų sveikatą. Toks vaškinių figūrėlių liejimas, matyti, Prūsuose buvo labai paplitęs. 1541 m. išleistuose krašto potvarkiuose yra smarkiai draudžiami tos ir kitos rūšies burtai, prietarai ir papročiai. O jų, matyti, dar buvo labai daug. Tai parodo ir luomų seimų (Ständetage Preussens) nutarimai prieš burtininkus ir burtininkes (czowberer, czowberinne). Bet ta kova, nors žmonės būdavo teisiami ir baudžiami, negalėjo būti sėkminga, nes dar 1604 m. Įsrutės apskrities instrukcijoje figūruoja burtininkai (Börter) ir žyniai (Szierer). Evangeliškuose bažnyčios nuostatuose taip pat sužymėti įsakymai liuteronų kunigams (1541, 1548 m.) kovoti su prietarais ir burtais, uždrausti vaškines statulėles nešti į bažnyčią. O 1638 m. Įsrutės ir kitų lietuviškų apskričių vizitacijoje yra aprašomi pagoniški lietuvių laidotuvių papročiai. Mirusieji esą apvelkami gerais išeiginiais drabužiais, jiems į grabą dedama pinigų ir t. t. Apskritai lietuviuose esą daug burtininkų (Burtenicker, Wahrsager und Zanteler).

Plačius neanalizuodami šitų šaltinių ir kartais gana bendrais žodžiais padarytų pastabų, galime neabejotinai teigti, kad Maž. Lietuvos kaimas XVI—tame ir XVII—tame amž. buvo, kaip ir Didž. Lietuvoj, pilnas pagoniškų prietarų ir burtų. Iš tų pasaulinės ir bažnytinės vyriausybės oficialių įsakymų įsidėmėtina ir tai, kad XVI—tojo amž. antroje pusėje taip pat ir Prūsų lietuviai dar uoliai

lankydavo « gojus » (alkus), įdvasindavo medžius, kalnus ir t. t. Užbaigai tos rūšies duomenų galime dar paminėti Maž. Lietuvos protestantų kunigo, mums gerai pažįstamo J. Bretkūno išskaičiavimą Prūsų lietuvių pagonybės kulto dalykų. Jis savo Postilės (1591 m.) antrajame tome prie vienos Evangelijos aiškinimo taip rašo :

« Pameskigi miela Lietuwa melstissi kaukus, Autwara, Szemepaczius alba kitas Deiwes ir numirusius schwentuosius, da melskisi wieno Diewo ... ».

Pagaliau dar prisimintinas Tilžės kunigo M. Danieliaus Kleino giesmynas (1666 m.). Jo įvadui kunigas V. Martini, gyvenęs prie Šilutės Verdene, atsiuntė lotyniškas eilutes, kuriose sužymėti įdo mūs lietuvių dievų vardai :

« Pagaliau liaukis išsigalvojęs daugelį dievų,
kurie valdo jūrą, dangų ir žemę. Tegul nebūnie
Perkūno, Lituans, Babilas, Gabartai, Gabjaukurs,
Baube, Žemapati. Ką tau duos Laimelė, ką Meletettė ? »

Kad tie vardai nėra Martini fantazijos padaras, patvirtina kiti šaltiniai, pvz. M. Pretorijus, apie 1631—36 m. Klaipėdoje gimęs, gerai pažinęs Mažąją Lietuvą ir surašęs apie tą kraštą labai daug medžiagos. Jei padarytume ir pagrindinesnį anų laikų Didž. ir Maž. Lietuvos kultūrinio gyvenimo šaltinių lyginimą, pirštųsi tokia išvada : dvasinis XVI—XVII amž. Prūsų lietuvio paveikslas vargu kuo įsakmiau galėjo skirtis nuo Didž. Lietuvos lietuvio, su kuriuo jis nuolat bendravo, kartais palaikė net glaudžius santykius. Jis net iš seno įpročio važinėdavo į kaimyninių Žemaičių parapijų atlaidus (Katalikybės liekana). Labai skundžiasi pvz. savo parapijiečių tokiu nedoru papročiu viename laiške hercogui Albrechtui ilgametis Ragainės klebonas M. Mažvydas.

Ir Mažojoje Lietuvoje krikščionybės poveiky deformuota pagonybė tada dar laikėsi besislapstydama įvairiuose pakampiuose. Ir protestantiškieji Maž. Lietuvos šaltiniai mini medžius, " gojus " (alkus), kalnus, akmenis, upes, gyvates, saulę, mėnulį, kaip įdvasinamus pagoniškojo kulto objektus. Jie yra bendri su Didž. Lietuva. Maž. Lietuvos lietuvių sukonkretintos žemųjų laipsnių dievybės, kaip Laukosargas, Žemėpatis, Aitvaras, Kaukas, Apidemė turėjo savo atliepimus ir Didž. Lietuvoj.

Jeigu dar apžvelgtume krikštynas, šermenis (" sirmen "), vedybas, taip pat nustebtume tuo įdomiu panašumu. Be kitko, Prūsų administracija buvo labai susirūpinusi, kad lietuviai per šermenis

labai daug išgerią alaus, išeikvoją tiek daug grūdų, kad jų vėliau nebepakanką sėjai ar duonai. Todėl buvo numatytos didelės bausmės už peržengimą įsakymo išgerti ne daugiau, kaip vieną bačkutę alaus.

J. Bretkūno vaikaitis, minėtasis evangelikų kunigas M. Pretorijus, lietuvių papročius vokiečių kalba aprašė XVII-tojo amž. gale. Jo aprašymais pasiremdamas Dr. Pranas Meškauskas (Germantas) parašė disertaciją apie Maž. Lietuvos lietuvių XVII-tojo amž. šeimyninį gyvenimą. M. Pretorijaus knygose ypač daug medžiagos apie nadruvių ir skalvių plotų papročius. Ten plačiai išdėstyti sėjos papročiai, Šv. Jono žoliniavimai (" kupoles "). Žolės (gėlės) laukuose mergaičių renkamos. Namų šeimininkas kiekvienam namų asmeniui įbeda gėlę į sieną ar balkį. Kieno žolė greičiau nužydi, tas anksčiau mirsiąs.

Gana ceremoningai pavasarį pirmą kartą išgenami gyvuliai. Visi jie esą surenkami į " Pridarsze " (-diendaržis). Šeimininkas tris kartus jį apeinąs, prašydamas Dievo jo gyvulius globot, o Šv. Jurgio — saugoti nuo plėšriųjų žvėrių. Per vakarienę, kuri valgoma tik gyvulius iš laukų parginus, šeimininkas su " Kauszel " vėl kreipiąsis į Šv. Jurgį.

Dar įdomiau aprašyti rugiapjūtės papročiai (pabeigtuwe ruggpjuties). Pavalgius pusryčius ir išvykstant kirsti rugių, šeimininkas atpjaunąs gerą gabalą " Kamp ", t. y. lašinių ir duonos. Nuvykus į lauką ir kiekvienam prasipjovus savo pradalgę, šeimininkas išdalinąs po gabaliuką duoną ir mėsą visiems rugiapjūtės dalyviams. Ir čia meldžiamasi ir dėkojama už derlių. Po to visi suvalgą duoną ir mėsą ir beveik iki pavakarių (3 val.) dirbą. Grįžus iš laukų kiekvienas dėkojąs Dievui ir užgeriąs " zemynelaudamas " ir " palabindamas » šeimininkę ir t. t. Po dainos valgoma, imamas " Kauszel " į rankas, ir geriama tiek, kiek jiems šeimininkai duoda. Ant rytojaus vėl tęsiama rugiapjūtė. Jeigu pasitaikąs " Maldininks ". tai pjūties ceremonijos dar gausesnės.

M. Pretorijui žinomos ir derliaus šventės, vadinamos " sambarios ». Šitas žodis pažįstamas gerai ir Didž. Lietuvoje. Aprašytos taip pat talkos mėšlavežiui, " skerstuwes », kitos šeimyninės šventės, įvairūs pašventinimai (namo, karvių, arklių, bičių), kurių kiekvienas vis kitaip ir ceremoningai atliekamas. Visa tai liečia Maž. Lietuvos (skalvių ir nadruvių) sritis. 50-tyje atskirų paragrafų M. Pretorijus duoda lietuvių vestuvių ir jų papročių aprašymą. Laidotuvių aprašyme jis pateikia ir raudos pavyzdį.

M. Pretorijaus smulkius ir įdomius aprašymus papildo T. Leppneris. Net C. Cappellerio dar 1876 m. iš senio " Jons Adomat " iš Dožūnų (Stalupėnų apskr.) surašytieji pasakojimai duoda patrauklų

vaizdą iš XIX-tojo amž. pirmosios pusės (" Kaip senėji Lėtuvininkai gyveno "). Tie pasakojimai dar dvelkia patriarchališka ir nedeformuota, protarpiais mūsų sielai taip artima dvasia.

Prūsų lietuviai dar turėjo tada ir dūmines pirkias: «... bute ant žemės virė, puodą arba skaurada ant panto pakabinę. Ant tu paczu pantu ir mesą rukino. Palėpėse buvo skylės, kur dumai iszi-verst galėjo ...».

Dar gerai buvo pažįstamos balanos, lietuviški valgiai, kaip kisielius, sziupinys, skilandis. Vokiečiai lietuvių skilandzio, nors imituodavo, bet nesugebėdavo padaryti:

« Kad ant Jurginiu jau atgyje pilnas kirmėliu, tai jė tur kiaulėms numest. Alė Lėtuvininku kad ant Mikelės prapiovė, tai jis buvo taip gražus kaip suris ».

Buvo " dikczei " geriama " brantvyno " (degtinės),

« nės musu szaly kad szalta arba sniegti arba vėjes dikczei pucze, tai be branvyno negali apseit. ... tikras Letuwiszkas gêrims tai alus, kurį musu sentėvei labai gerai sutaisyt galejo ».

Kai pasiskaitai apie laukų darbus, gyvulių ganymą, naktigones, vaidenimąsi, didžiąsias šventes (Kalėdas, Velykas, Sekmines), krikštynas, vestuves, šermenis, jauti tą patį, ir Didžiosios Lietuvos kaime nykstantį, ramios ir ceremoningos lietuvių sodiečio kultūros vaizdą dar iš tų laikų, kada Laumės kūdikius mainė, kada Aitvaras " žmonėms prinesze pinigų isz kitu skarbinyczu ", kada žmogui daug kur vaidendavosi bei jį " baidydavo " ir t. t. Tas mums labai mielas vaizdas primena Katkaus " Balanos gadynes " pradingstantį ar jau pradingusį pasaulį.

Prūsų lietuvio kultūrinį gyvenimą pažinti ir ištirti jį pagal ano meto gausius ir išblaškytus šaltinius, lyginant su Didžiosios Lietuvos lietuvių tos pat rūšies gyvenimu, yra mūsų kultūros istorikų uždavinys. Vokiečių istorikai yra daug rašę apie senuosius prūsus, apie ordiną, tyrinėję politinę hercogų ir karalių istoriją XVI-XVII amž., bet jie nesidomėjo vietiniu Mаž. Lietuvos gyventoju, jo kultūra. Šiek tiek išimčių sudarė Litauische Litterarische Gesellschaft ir XIX-tojo amž. istorijos mėgėjai. Vokiečiai buvo linkę lietuvio kultūrinį gyvenimą pamiršti, o jį patį visomis priemonėmis tempti prie vokiškai-prūsiškos (naujos) kultūros.

Šie labai siauri metmenys dar negali nė probėkšmiais parodyti, kaip visas Prūsų lietuvių gyvenimas šimtmečiais buvo persunktas nuostabiai konservatyvia ir įdomia lietuviškos kaimo kultūros dvasia

bei tradicijomis, kurios sunkiai davėsi įveikiamos. Jų sunykimas yra labai vėlyvos datos, kai vokiškoji pseudokultūra— laikant „ nekultūra " visa, kas lietuviška, kas mažai poliruota ar civilizuota — buvo imta intensyviai skleisti naujomis priemonėmis, kurias teikia spauda ir apskritai visi civilizaciniai laimėjimai.

KAIKURIŲ VIETOVIŲ ISTORIJOS

DAUGAI

Daugai, Alytaus aps. miestelis, valsčiaus centras, Daugų ež. pusiasalyje, tarp Alytaus ir Varėnos. Daugai yra seniai apgyventa Lietuvos vietovė, tik XIV amž. gale šaltiniuose minima. Daugai buvo vienas iš daugelio didž. kun-ščio dvarų (" konigshoff "), kokių D.L.K. daug turėjo Aukštaičiuose. Vytautas daug kartų rašė iš Daugų, kai čia sustodavo medžioti, savo raštus. Dar galutinai nėra įrodyta, bet paprastai tariama, jog Dauguose per medžioklę, kurioje dalyvavo ir Vytautas, 1380 m. Jogaila sudarė slaptą sutartį su kryžiuočiais, nukreiptą prieš Kęstutį.

Pirmąją Šv. Marijos vardo medinę bažnyčią Dauguose pastatė pats Vytautas. Jai užrašus 1503 m. praplėtė D.L.K. Aleksandras, o 1862 m. buvo pastatyta nauja mūrinė bažnyčia.

Iš didž. kun-ščio dvaro XV amž. Daugai išaugo svarbi seniūnija, kuri XVI amž. priklausė karalienei Bonai, o paskui patekdavo įvairiems pareigūnams. XVIII amž. Daugus valdė Bžostovskiai. Jie tada įgijo miesto teises. Daugų berbas buvo: žvyniniuose sidabro šarvuose karys su šalmu, dešinėje laikąs atmetęs jietį. Herbo fonas — žydra spalva.

DIRVĖNAI

Dirvėnai, *Didieji*, D. L. Kunigaikštijos Žemaičių seniūnijos vls. (volost'), į rytus nuo Luokės. Iš XVI a. yra keletas įdomių inventorių (valstiečių pareigų sąrašų), rodančių Didž. Dirvėnuose, šalia bajorų ir valstiečių, buvus laisvų (karališkų) ūkininkų. XVI a. D. Dirvėnų vls. Dirvėnų dvarelyje gyveno Stanislovas Daukantas. Tuomet vls. centras buvo Dabikinėje, XVII a. pradėtoje vadinti Akmene (mstl. čia buvo įkurtas apie 1550, o 1651 jau buvo pastatyta bažnyčia). Dabar D. Dirvėnai randasi prie kelių sankryžos Luokė-Upyna, Tryškiai-Užventis.

Dirvėnai, Mažieji, D.L.K-tijos Žemaičių seniūnijos vls., vakariniu šonu suėjęs su Didž. Dirvėnais, siekęs Ventos kair. krantą į pietus nuo Kuršėnų. Jau XVI a. vls. centras buvo Tryškiuose, kuriuos mini 1563 inventorius. Šiandien tie M. Dirvėnai lokalizuojami kaime Dirvėnų ant Akmenos upės. Akmena išteka iš Dirvėnų ežeriuko, o pats Dirvėnų kaimas yra pusiaukelėje tarp Upynos ir Kuršėnų.

DYSNA

Dysna, Vilniaus krašto miestas, apskrities centras, apie 5000 gyv. Upės Dysnos žiotys prie Dauguvos buvo patogi vieta gyventojų sodyboms atsirasti. Ten XIV a. pabaigoje yra žinomi du kaimai, bet Dysnos vardas randamas Lietuvos Metrikos teismo knygose tik 1461. Dysna tada jau buvo laikoma valsčiumi (nuo 1500 Polocko vaivadijos) su didž. kunigaikščio dvaru. Kur tas dvaras stovėjo, tiksliai lokalizuoti negalima. Ilgą laiką tas dvaras neturėjo jokios reikšmės. Tik Žygimanto Augusto karas su Jonu IV Žiauriuoju dėl Livonijos 1560 — 1570 Dysnos reikšmę iškėlė, o tą dvarą padarė svarbiu Dauguvos punktu. Rusams 1563. II. 15 paėmus Polocką, dar 1563 gale arba 1564 buvo sustiprintas artimiausias naujo pasienio punktas Dysna. Kartu su fortifikacijomis dar Žygimanto Augusto laikais kairiajame Dauguvos krante prie Dysnos žiočių greit augo ir stiprinosi miestas. Jis turėjo kompensuoti prarastą Polocką. Todėl jam pradžioje privilegijų ir laisvių nebuvo gailėta. 1566 Dysnos gyventojams laikinai buvo suteikta laisvė be muito prekiauti ypač vašku ir druska. Dėl savo patogios geogr. padėties Dysna tapo iš karto prekybos centru likusiose Polocko vaivadijos dalyse. Žygimantas Augustas 1567. II. 28 suteikė herbą (tris mūro bokštus), o 1569. I. 12 Liubline suteikė Dysnai Magdeburgo teises, panaikintas 1776 ir grąžintas 1790. Suteikdamas miestui antspaudą, Žygimantas Augustas davė ir naują herbą (valtelę). Dysna privilegijoje numatyta pasienio tvirtovės miestu. Gyventojų pareiga rūpintis miesto sienomis, tvirtove, turėti atitinkamą skaičių ginklų, parako, kitos amunicijos. 1570 ten buvo perkelta muitinė, kuriai priklausė Daugpilio, Salaspilio ir kiti Dauguvos uostai su savo muitinėlėmis. Pats miestas turėjo pastatyti didelius užvažiuojamus namus atvykstantiems pirkliams. Dysna tapo ir administracijos centru pasienyje. 1570 randame žinią, kad jai atiteko vaivadijos pilies teismo funkcijos. Stepono Batoro karuose dėl Livonijos (1579-81) Dysnai teko didelė strateginė reikšmė. Čia buvo 1579-80 žygių operacijų bazė. Pats Steponas Batoras čia inspektavo kariuomenę, 1579. VIII. 4 priėmė Gotardo Ketlerio vasališką priesaiką Kuršo kunigaikščiu ir

iš Dysnos su 50.000 kariuomenės, persikėlęs per Dauguvą, traukė ant Polocko (jį paėmė 1579. VIII. 30). Polockui kunigaikštijon grįžus, Dysnos reikšmė vėl natūraliai ėmė mažėti. Muitinė buvo grąžinta Polockui (Dysnoje liko muitinėlė), tačiau savo prekybinio pobūdžio ji ir toliau nebenustojo.

Pirmoji parapinė Dysnos bažnyčia buvo Stepono Batoro 1581 įkurta, 1583 pastatyta ir pavesta Polocko jėzuitų misijoms, kurie ją 1590 perdavė Vilniaus vyskupo žinion. 1630 Kr. Malchevičius-Chelchovskis Dysnoje įkūrė pranciškonus, kurie 1640 pastatė medinę bažnytėlę. Dysnoje stiprus buvo ir stačiatikių elementas. Pirmosios cerkvės įkūrimo data nėra žinoma. Pilies revizija 1570 mini "Dysnos popo žemę". Dysnoje buvo įsigalėję unitai, bet Maskvos okupacijos metu (1654-1661) jų bažnyčios čia buvo sunaikintos ir jie patys išnyko. Tada labai nukentėjo pilis ir ilgainiui mūrų likučiai saloje ir pati pilis, dar matoma XVIII a. ir 1882 planuose, visai sunyko. Didysis šiaurės karas, kurio pradžioje (1700) ištiko didžiulis gaisras (tada sudegė cerkvė), pribaigė naikinti miestą ir jo mūrus. 1710 maras labai praretino miesto gyventojus. 1772 padalinimu Polockui atitekus vėl rusamas, Dysnos muitinėlė buvo priskirta naujai įkurtai Drujos muitinei, bet jau Dysna tik skurdo. Antruoju padalinimu (1793. I. 23) ir ji atiteko rusams. Dysna neteko Žygimanto Augusto duoto herbo (laivelio), o iš Kotrynos II gavo naują herbą: žaliame lauke auksinį linų pėdą, padėtą ant dvigalvio erelio krūtinės. 1795-1842 Dysna priklausė Minsko gub., 1842-1914 Vilniaus gub.

Konfiskuodami bažnytinius turtus, rusai 1842 St. Batoro statytą bažnyčią pavertė cerkve; pranciškonų bažnyčią, 1773 pastatytą mūro medinės vietoje, 1839 atidavė parapijai. Dabartinė mūro cerkvė 1870 statyta iš Muravjovo skirtų lėšų. 1882. VI. 16 gaisras smarkiai sunaikino Dysną. Sudegusi pranciškonų-parapijos bažnyčia buvo kun. Valickio rūpesčiu atstatyta.

Dysnos apskritis. XII a. Dysnos apylinkės įėjo į nykstančios Polocko kunigaikštijos sritį, kuri lietuvių valdžion galutinai pateko jau Mindaugo valdymo metu. XIV a. donacijomis Dysnos apskrities atskiros sritys pateko bajorų Zenavičių ir Korsakų, vėliau dalis Kurilavičių nuosavybėn. Labiausiai buvo įsigalėjusi Korsakų šeima: pagal 1528 mobilizacijos sąrašą, iš 712 visos Polocko žemės statomų arklių Korsakai turėjo statyti 275 arklius. XVII a. pusėje čia susidarė nemaža ir bažnytinė nuosavybė, kada gavo donacijas bazilionai, karmelitai (Glubokos mstl.), pranciškonai, domininkonai. Čia jau gana anksti buvo atsiradęs ir didžiojo kunigaikščio domėnas, pirmą kartą minimas 1461, vėliau išsiplėtojęs į seniūniją. Dysnos apskritis ūkiškai buvo suklestėjusi, kai po Polocko patekimo rusams 1569 Dysnos miestui buvo suteiktos Magdeburgo teisės. Vyko itin

gyva prekyba su Ryga. XVII ir XVIII a. visiems valstiečiams buvo įrašyta pareiga vežti pono prekes Rygon. Vėliau daug nukentėta nuo karų su Maskva (1654-1661 rusų okupacijoje), per didįjį šiaurės karą, taip pat ir nuo 1710 maro. Ištisos žemės buvo palikusios tuščios. 1793 padalinimu visa Dysnos apskritis atiteko rusams. Administraciniu atžvilgiu tada nebuvo atskiro Dysnos apskričio, arba pavieto, o priklausė Polocko vaivadijai ir Ašmenos bei Breslaujos pavietams. Atskira Dysnos apskritis sudaryta 1795, ją Minsko gubernijai priskyrus. 1842 ji buvo prijungta prie Vilniaus gubernijos. Tais pačiais metais rusų valdžia sekuliarizavo bažnytines ir vienuolynų žemes, sudarydama didelį žemės fondą rusų kolonistams. Rusų elemento įtaka Dysnos apskrityje nuo seno buvo stipri. Pagal Korevą, prieš 1861 iš 110.831 gyv. buvo 55.678 pravoslavai, o katalikų 54.466. Iš jo paduoto sąrašo prieš 1861 buvo apskrityje (daugiausia iš visų Vilniaus gub. apskričių) 41 cerkvė bei vienuolynas, tuo tarpu katalikų tebuvo 13 bažnyčių bei vienuolynų. Vilniaus gubernijai Koreva tada dar randa lietuvių 46 %, lenkų 12,3 %, o kitų 31,7 % (rusai, totoriai, žydai, karaimai). Vakariniame Dysnos apskrities krašte ir apie pačią Dysną dar ir prieš I pas. karą buvo nemaža lietuviškai kalbančių.

DRUJA

Druja, Vilniaus krašto Brėslaujos aps. mst. Kaip L. D. K-tijos pasienio punktas ant Dauguvos turėjo būti jau XIII-XIV a. gyvenama, nors tiems laikams ir trūksta žinių. Tik M. Strijkovskis mini, kad 1386, sukilęs prieš brolį Jogailą, Andrius Algirdaitis buvęs paėmęs ir Drują Ji tada įėjo Polocko žemės plotan. XVI-XVIII a. Druja išaugo į žymų miestą, kurį sudarė trys dalys : 1) Senamiestis (kairiajame Drujos upės ir Dauguvos santakos krante) ; 2) Sapiegyno (dešiniajame Drujos krante) ir 3) Priedrujo (priešais Sapiegyną deš. Dauguvos pusėje). Senamiestis XV-XVI a. buvo kunig. Masalskių nuosavybė. Tos pilies, kuri XVI a. karuose su Maskva turėjo savo reikšmės, nebeliko nė pėdsako. Jau XVII a. pabaigoje buvo ji apgriuvusi. Lietuvos karuose su Jonu IV Drujoje nuolat sustodavo lietuvių kariuomenė ; 1579. IX. 17 nuo Pskovo grįždamas buvo sustojęs Batoras. Nepaisant karų, Masalskių Druja (Senamiestis) greit plėtėsi. Pagal 1552 " Polocko reviziją ", buvo joje 112 " dūmų ", apie 800 gyv., 5 smuklės, prekyvietė. cerkvė. Nykstančius ir išsidalijusius XVI a. pabaigoje Masalskius išstūmė Sapiegos. 1600 ir 1601 jų nuosavybėn perėjo visas Drujos dešinysis upės krantas, nors Drujos senamiestis paliko Masalskiams. Sapiegoms priešais Dauguvos (bernardinų) salą pasistačius pilį, Drujos krante (nuo XVII a. pusės.

ypač XVIII a.), jiems remiant, išaugo žymus miestas. Tuo pačiu metu Dauguvos antroje pusėje atsirado priemiestis Priedrujis, kuris jungė miestą su Uždauguviu ir lietuvių ir lenkų valdoma Livonijos vaivadija.

1618. III. 8 Jonas St. Sapiega suteikė Drujai Magdeburgo teises. Privilegiją 1619 patvirtino Žygimantas Vaza ir paskui jo įpėdiniai. Iš privilegijų matyti, kad Sapiegyno įkūrėjai labai stengėsi sukurti Drujoje amatui ir prekybai palankias salygas. Ji turėjo virsti svarbus Dauguvos tranzito prekybos punktas. Natūralus visos Drujos tranzito ir savos prekybos centras ligi XVIII a. buvo Ryga. Tik išlikusios 1718-33 miesto knygos rodo jau kitokį XVIII a. prekybos pobūdį, nes 1710 Petrui D. paėmus Rygą, santykiai su Livonija pairo. Per Drują išsiplėtojo svarbus prekybos sauskelis, kuris jungė Tilžę ir Karaliaučių. Ten atvykdavo pirkliai iš Polocko, Vitebsko, Mogilevo, Veližo. Turėjo santykių ir Rusijos miestai (Smolenskas, Kalūga, Maskva, Pskovas). Ypač pastovius santykius palaikė Toropeco pirkliai, kurie samdydavosi Drujoje vežimus prekėms ligi pat Tilžės ir Karaliaučiaus. Pakeliui prekės būdavo atiduodamos prie to didžiojo trakto esantiems miestams (Anykščiai, Kėdainiai). Be Karaliaučiaus kelio, iš Drujos ėjo kitas (per Kupiškį, Šiaulius, Telšius) į Liepoją arba Klaipėdą. Toje tolimoje prekyboje figūravo šeriai, drobės, tabako lapai. Nuolatinė ir gausingesnė prekė buvo odos rūšis " juchtas " (veršio ir avies kailio juodai dažytas dirbinys), nes Drujoje buvo didelis kailiadirbystės centras. Ji kilo ir kultūriškai. 1612 Sapiegos pastatė pirmą unitų cerkvę (kita jų įkurta 1778). Kazimieras Leonas Sapiega 1646 įkūrė bernardinų vienuolyną su šv. Trejybės bažnyčia, kuri, 1853 vienuolyną rusams likvidavus, buvo paversta parapine. 1693 Brėslaujos patauris P. Kačanauskis įkūrė Drujoje domininkonus, kurie 1767 pasistatė baroko stiliaus bažnyčią. 1832, rusams domininkonų vienuolyną panaikinus, buvo bandyta iš jos perdirbti cerkvę. Paskui ją rusai apleido. Nors katalikai ir bandė ją atgauti, 1909 po tariamo griuvimo pavojaus priedanga bažnyčia buvo susprogdinta. 1839 buvo likviduotos ir unitų cerkvės. Iš viso XVII a. Drujoje buvo 17 bažnyčių ir cerkvių. XVIII a. pusėje buvo pastatyta sinagoga, o 1761 Sapiega patvirtino kahalą.

Nors Druja kentėdavo nuo karų (1632 buvo įpuolę rusai), tačiau pagal 1643 inventorių buvo joje 306 namai su apie 2000 gyv. Žydų buvo 3 šeimos. Pirmajame šiaurės kare siaubiama ir naikinama Druja. ėjo iš rankų į rankas. Perėję Dauguvą, 1654 ją paėmė rusai, 1655 švedų Magnus de la Guardie. Paskui vėl Druja atiteko rusams, ir per ją į Vilnių vyko caras Aleksiejus. Taip pat ir didžiojo šiaurės karo metu joje 1701-09 buvojo rusai, lietuvių ir lenkų, švedų dalys. 1772 padalinimu Druja tapo pasienio miestu, o Priedrujis atiteko

rusams. Tada, panaikinus Dysnos muitinėlę, ant Drujos upės buvo įkurta plaukiojanti muitinė. 1776 seimo nutarimu Drujai buvo atimtos Magdeburgo teisės. 1778. V. 16 per gaisrą sudegė 125 namai. 1800 (abiem Drujos pusėmis) Sapiegos Drują buvo perleidę O. Igielstromui, o 1824 iš jų nupirko Milašiai (Miłosz), kuriems miesto žemės priklausė ligi paskutinių laikų. 1892 Drujoje buvo 5524 gyv. (70% žydų, 30% kat. ir prav.). Ligi 1925 Druja priklausė Dysnos aps. 1921 buvo 2453 gyv.

GUMBINĖ

Gumbinė, mst., aps. ir administracijos centras beveik visam Maž. Lietuvos plotui ir Rytprūsių mozūrams (Regierungs-Bezirk Gumbinnen). G. mst. buvo įkurtas prie santakos upių Romintos ir Pisos, 36 km į v. nuo Eitkūnų. Anksčiau vad. Pisakiemis, vok. Pisserkeim, 1545 tapo bžk. G. esanti savo pavadinimą gavusi nuo gumbuoto ąžuolo (« Gumbas »), po kuriuo lietuviai savo aukas dvasioms dėdavę. Prūsų karalius Fridrichas Vilhelmas I 1722 suteikė Gumbinei miesto teises, pristatė čia, pagal iš anksto numatytą planą, namų ir 1732 apgyvendino gerą dalį iš Salzburgo vyskupijos išvarytų protestantų, nes per 1709-11 metų marą čia buvo daug lietuvių išmirę. Šitaip Gumbinės sritis keitė savo etnografinę išvaizdą ir tapo salzburgiečių centru. Gumbinė tapo taip pat svarbiausiu centru visai Fridricho Vilhelmo I kolonizacinei veiklai, kad į tuščius lietuvių sodybų plotus buvo traukiami kolonistai salzburgiečiai, šveicarai, flamai (olandai), išeiviai iš Pfalzo ir Brandenburgo. 1733 išleistame Maž. Lietuvos žemėlapyje yra užrašas : « Plan von der in Lithauen neu angelegten Stadt Gumbinnen ».

1724 m. Lietuvos plotui administruoti iš Karaliaučiaus buvo perkelta į Gumbinę deputatų kolegija ; 1736 ji buvo padaryta nuo Karaliaučiaus nepriklausoma, o 1808. XII. 20 ji buvo formaliai pavadinta, šalia kitų trijų Rytprūsių adminstracijos sričių, « Regierungs-Bezirk ».

Kaip centras beveik visai Maž. Lietuvos sričiai, Gumbinė tapo tipišku valdininkų miestu. 1835 m. rinkoje prieš administracijos rūmus buvo pastatytas bronzinis ano kolonizatoriaus karaliaus (Frid. Vilhelmo I) paminklas, o po 1870-71 prancūzų kare kritusiems obeliskas.

Gumbinės aps. rubežiavosi su Pilkalnio (Schloschbergo), Stalupėnų (Ebenrodė), Goldapės, Darkiemio ir Įsrutės aps. 1900 Gumbinės mieste buvo 14.000 gyv. Iš jų 297 kat. ir 126 žydai. 1939 m. buvo 24.000 gyv., taip pat daugiausia evangel. liut. 1955 gale Gum binėje buvo 15.000 gyv., beveik visi atgabenti iš Sov. Rusijos.

XIXa. Gumbinėje buvo stiprus karinis dalinys. Garnizone stovėdavo " Lietuvos artilerijos pulko " rinktinė. Pačioje I. D. Karo pradžioje prie Gumbinės įvyko kautynės, nes vokiečių 8 armijos vadas (von Prittwitz) bandė sulaikyti link Karaliaučiaus slenkančią 1 rusų armiją (Rennenkampf) ir 1914. VIII. 19 prie Gumbinės pastojo kelią. Kadangi 2-ji rusų armija (Samsonov) grasino vokiečius atkirsti iš užnugario, VIII. 20 « Gumbynės kautynės » buvo nutrauktos, kad 8 armija galėtų atsitraukti už Vyslos. Mėnesį Gumbinė išbuvo rusų okupuota (VIII. 21-IX. 19). 1944-45 žiemą užėmę Rytprūsius bolševikai Gumbinę pavadino Gusjevu, priskirdami ją prie Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities.

Gumbinės administracinė sritis apėmė beveik visą Maž. Lietuvą (tik maža dalis lietuvių kalbos ploto priklausė į Karaliaučiaus administracinę sritį). Gumbinės sritin įėjo kronikininko Dusburgo prie senprūsių priskirtų lietuviams artimų kilčių nadruvių ir skalvių (dalis) gyvenami plotai. Tad Gumbinės administracinė sritis apėmė žemes, kurios gavo « Litauen » pavadinimą, nes buvo daugiausia lietuvių gyvenamos. 1900 m. Gumbinės admin. sritis apėmė 15.880 km² su 792.240 gyv. Iš jų buvo 767.632 evangelikai liut., 14.294 katalikai, 5587 kiti krikščionys ir 4690 žydai. Gumbinės srityje buvo 19 miestų, 2780 valsčių ir 871 dvaras. 1905 įkūrus atskirą Allenšteino admin. sritį (Reg. Bez.), ten buvo prijungta Gumbinei priklausiusi rytinė mozūrų dalis. 1939 Gumbinės admin. sritis apėmė 11.821 km² su 693.200 gyv. Įdomus buvo nuo XIX a. pradžios jau žinomas gyventojų pasiskirstymas tautybėmis. Tos statistikos nėra tikslios, nes, neaiškiai supratus gyventojų skaičiavimo instrukcijas, jos buvo netobulai pravestos. Lietuvių skaičius Gumbinės admin. srityje buvo nepalyginamai didesnis (Boeck), negu oficialiai buvo surašyta. 1817 m. Gumbinės admin. srityje buvo surašyta 377.500 gyv. Iš jų lietuvių — 91.301, vokiečių — 177.798, lenkų — 108.401. Lietuvių mokyklinių vaikų buvo surašyta 11.540. 1825 m. lietuvių užrašyta 102.134, 1843 m. — 121.640. O viso Gumbinės admin. srityje tada buvo 617.083. 1852 m. surašyta lietuvių 110.175 (mokyklinio amžiaus vaikų 20.917). Vokiškai kalbančiųjų priskaičiuota 390.909. Kokiu būdu Gumbinės admin. sritis vokietėjo, yra žinomi faktai, labiausiai priklausą Maž. Lietuvos istorijai po 1870 m.

IGLIAUKA

Igliauka, anksčiau Ygliai, bažnytkaimis, Igliškėlių vls., Marijampolės aps., apie 22 km į rytus nuo Marijampolės. Igliaukos parapija

prasidėjo iš filijos, kurią įkūrė Prienų seniūnas grafas Mykolas Butleris, norėdamas, kad jo valdomų kaimų žmonės turėtų Prienų seniūnijos ribose bažnyčią .1781 pradėtą statyti Šv. Kazimiero vardo bažnyčią po Butlerio mirties 1783 užbaigė kun-tis Kazimieras Sapiega, naujas Prienų seniūnas. Marijampolės marijonai davė Igliaukai kunigą. 1823 m. Igliaukai priklausė 2905 kat., 175 nekatal. ir 51 žydas. XIX-jo amž. pusėje ten buvo pastatytas mūrinis dviejų aukštų marijonų vienuolynas, įkurta mokykla. Po 1863 m. sukilimo Igliaukos vienuolyną rusai panaikino. Igliaukai tapus parapija, klebonas Vincas Kačergis 1884 pastatė mūrinę gotiško stiliaus bažnyčią, kurios bokštai per I. D. Karą buvo nusprogdinti, o ji pati apgriauta. Tada sudegė ir vienuolynas su retomis P. Kriaučiūno knygomis ir rankraščiais. Bažnyčia buvo atstatyta be bokštų (kun. Lelešius), o iš vienuolyno griuvėsių buvo padaryta klebonija.

IKAZNĖ

Ikaznė (lenk. Ikaźń), miestelis ir valsčius Brėslaujos aps., pietiniame Ikaznės ežero krante. XVI-XVII a. lietuvių kalbos sritis. Pirmoji žinia apie tą seną lietuvių gyvenvietę yra žinoma iš 1499, kai Brėslaujos seniūnas ir D. L. K. Aleksandro žmonos Elenos kancleris Jonas Sapiega Ikaznės žemes *nusipirko* už 200 kapų plačiųjų grašių. Gavęs 1504 Aleksandro privilegiją, Sapiega įkūrė miestą ir išmūrino pilį. 1509 statytą Ikaznės bažnyčią rusai 1515 m. kare su miesteliu sudegino. Ikaznės parapija suskurdo. Laikinai Ikaznės miestelis ir žemės buvo patekę kun-ščių Prunskių ir Strabovskių valdžion. Žymią Ikaznės žemių dalį 1589 už 15.000 auksinų įsigijo 1588 metų Liet. Statuto leidėjas, Lietuvos kancleris ir žinomas jos valstybingumo gynėjas Leonas Sapiega. Jis gavo ir Ikaznės mstl. ir pilį " su armotomis ir šautuvais ". Apskritai XVI-XVII a. karuose su Maskva Ikaznė vaidino nemažą vaidmenį. Pvz., jau 1561 ten buvo stipri samdytos kariuomenės įgula, kuri turėjo būti panaudota Livonijai ginti nuo Maskvos Jono IV-jo. Vietoje buvusios cerkvės, kur 1555 m. Strabovskis buvo įtaisęs kalvinistų maldos namus, katalikybėn grįžęs L. Sapiega pastatė kat. bažnyčią (aktas Vilniuje 1593. VII. 16), atnaujindamas suirusią katalikų parapiją. Už poros metų (1596. V. 28), aprūpindamas Ikaznę bažnytinėmis žemėmis, duosnus Sapiega fundacijoje įrašė, jog Ikaznėje ne tik turi būti įsteigta prieglauda, laikomas mokytojas ir kantorius, bet ir klebonas turi mokėti lietuviškai, arba laikyti lietuviškai mokantį vikarą, kad « Dievo žodis ir jo mokslas galėtų būti prastiems žmonėms aiškinamas ". Tad XVI a. Ikaznė dar buvo lietuvių kalbos plote, kaip

tolimiausia dar lietuviškai kalbančiųjų parapija Lietuvos šiaurės rytų kampe (Brėslaujos aps.). Į vakarus nuo Ikaznės ir šiandien dar yra lietuvių kalbos plotas, siekiąs Drivėto ežero krantą (į šiaurės rytus nuo Pelėkų ir Apso). Lietuviškai iki II D. Karo dar kalbėjo eilėje kaimų paežeriu (Juodlaučiai, Baravykai, Šalteniai, Maišuliai, Soračiai). 1628 Ikaznė turėjo 600 gyv. O jos tvirtovė, Sapiegų pasididžiavimas, vis laikėsi iki maskviečių įsiveržimo 1654. Kai po kautynių rusai užėmė Drują ir " išžudė visus lietuvius » (įrodymas, kad tame kampe tada dar lietuvių buvo kalbama !), Brėslaujos patauris Jonas Drozdovskis be kovos rusus įleido į Ikaznės mūrus ir tuo užsitraukė priekaištą išdavimo, nuo kurio 1662 seime turėjo apsivalyti. Garsieji Ikaznės mūrai su savo bokštais ir požemiais vėliau buvo apleisti. Iki šiol yra išlikę tik griuvėsiai, apipinti legendomis apie požemiuose suslėptus turtus. Per D. Šiaurės karą Ikaznę 1703 plėšė ir naikino su Sapiegomis kruvinai besivaidijančių didikų Oginskių šalininkai. 1812 prancūzų kariuomenė miestelį ir bažnyčią sudegino.

Nuo XVII a. galo Ikaznė ėjo per rankų rankas. 1712 ji buvo patekusi Dusetų Rudaminų nuosavybėn. Pagaliau iš Rygos pirklių juos 1820 įsigijo Jonas Römeris. Prieš pat bažnytinės unijos (unitų) uždraudimą (1839), visi Ikaznės unitai buvo perėję į katalikus (499). Jie buvo rusų valdžios prievarta grąžinti į stačiatikius, o unitams pradėję statyti bažnyčią Römeriai, buvo priversti " Bizantijos stiliuje " pastatyti cerkvę (1846). Römerių giminė Ikaznės žemes išsidalino, o pats mstl. nusmuko. 1879 buvo 541 gyv.

YLAKIAI

Ylakiai, parapija ir valsčius. Mažeikių aps. Pats miestelis prie Kulupio, XIX a. gale turėjo 183 gyv., vls. buvo 2412, o plačioje Ylakių parapijoje (Skuodo dekanato) 9931 kat. Ylakių vietovardis nežinomas senosioms Lietuvos istorijos versmėms. Vokiečių ordino kovų metu Ylakių plotas iki XV a. priklausė į labai silpnai apgyventą šiaurės vakarų Žemaičių girių masyvą, kuriame kaimai kūrėsi XVI-XVII a. Šv. Marijos Apreiškimo vardo medinę Ylakių bažnyčią 1705 pastatė kun-tis Aleksandras Sapiega.

ILGUVA

Ilguva, Šakių aps., Paežerėlių vls. dvaras ir iš jo kilęs bažnytkaimis aukštame Nemuno kairiojo slėnio krante, tarp kitapus upės esančių Veliuonos ir Seredžiaus. Ilguva buvo tipiškas naujų folvarkų

ir kaimų kūrimo pavyzdys. Ilguvos sodybų (kaimų) ir dvaro pradžia yra tampriai surišta su Hrincevičių (Grincevičių) gimine. Medininkų katedros prel. ir Veliuonos klebonas, Liudvikas Talko-Ilgovskis Hrincevičius 1640 įsigijo abiem Nemuno pusėmis tuščius plotus ir ėmė steigti naujus kaimus. Kair. krante, kur D. L. K-tijos vidaus kolonizacija Sūduvos dykroje jau buvo pažengusi, buvo įkurtas Ilguvos (Iłgów) kaimas su savininkui činšą mokančiais ir lažą einančiais baudžiauninkais, prirašytais prie naujai įsteigtų folvarkų Ilguvos, Tvirbutų ir Misiūnų. Kurti naujus folvarkus su juos aptarnaujančiais valstiečiais ir didinti javų apsėjamus plotus, dėl pakilusio grūdų eksporto, tada skaitėsi pelningiausia ūkio šaka.

Ilguvos įkūrėjas ant aukšto Nemuno kranto pasistatė dvarą, kuriame tik vasaromis gyvendavo. Mirdamas jis Ilguvą paliko Upytės seniūnui, sūnėnui Pranciškui Hrincevičiui, Šio sūnus Jonas persikėlė į Ilguvą pastoviai, ir ten 1766, kaip Veliuonos filijoje, pastatė bažnyčią. 1794 m. Ilguva tapo atskira parapija. Perkūno trenksmo sudegintą medinę bažnyčią 1814 atstatė Julijonas Hrincevičius. Toji giminė Ilguvą valdė iki I. D. Karo. Tada čia gražioje gamtoje gyvendavo garsus lenkų muzikas Mlynarskis (m. 1936), pas kurį iš Seredžiaus atvykdavo komp. St. Šimkus. Ilguvos puošmena yra gražus Nykos (Nemuno intako) slėnis. Už poros km prie Nykos, kuri pavasariais smarkiai išsilieja, yra Misiūnų ir Panykio piliakalniai, tarnavę kitados kaip užtvara prieš kryžiuočių puolimus per Sūduvos dykros šiaurinę dalį į pietų Žemaičius. Klaidingai buvo samprotauta XIX a., jog Ilguvoje buvęs Henrikas Bavarietis pastatęs kryžiuočiams Bajerburgą.

ILŪKSTĖ

Ilūkstė mstl. ir aps. buv. Kuršo gubernijoje. Reguliuojant Lietuvos - Latvijos sienas 1921, už Kuršo gub. priklausiusios Palangos atidavimą Lietuvai, bendru susitarimu, lietuvių gyvenamas kair. Dauguvos krantas su Ilūkstės mstl. atiteko Latvijai. Ilūkstė tapo Latvijos aps. miestu su 2343 km ^{2}.

Ilūkstė, kitados liet. giminaičių sėlių gyventa sritis (Selonia), nuo istorinių laikų pradžios buvo jau lietuvių apgyventa (K. Būga). Lietuvių sodybos XII-XIII a. plėtėsi ir į deš. Dauguvos krantą. Iš šitų Padauguvio plotų lietuviai tada darydavo žygius į Naugardą (Hellmann).

Jau XV a. yra žinoma, kad grafai Zybergai, Pilskalnės (Schlossbergo) savininkai, už 2 km nuo savo dvaro prie Ilūkstės upelės įkūrė to pat vardo gyvenvietę. 1567 ten buvo liuteronų bžn. Ilūkstė yra

minima jėzuito Posevino 1582 kelionėje: jis šioje bažnyčioje laikė mišias. Evangelikų kunigui mirus, grafas Zybergas bažnyčią uždarė. Teismo keliu ji buvo pripažinta katalikams Vladislovo Vazos laikais (1635). Šitaip toji sritis, kaip ir Latgala, buvo sugrąžinta katalikybei, ir tokia ji išliko vėliau. Nepriklausomosios Latvijos duomenimis Ilūkstės aps. katalikų buvo 55,2%, ev.-liuteronų 19,2%. Katalikybės restauracijoj daug pasidarbavo jėzuitai. Latgaloje ir Kurše jie rado savo veikimui geras sąlygas, kai, švedams užėmus Rygą, jie buvo išvaryti iš didelės dalies Livonijos. Tada 1620 jėzuitai įsikūrė Daugpilyje, 1658 — Skaistkalnėje (Schönberge), 1670-Mintaujoje (Jelgavoje), o Ilūkstėje — 1690. Su savo misijomis jėzuitai jau ne kartą buvo buvo žymiai anksčiau Ilūkstėje pasirodę, atvykdami iš Rygos. 1606 į Rygos jėzuitų metinius pranešimus pateko įdomūs pagoniškų papročių aprašymai iš Ilūkstės ir Rezytės sričių: įvairiomis iškilmingomis progomis žmonės garbinę šventuosius medžius, ir 90 metų dvasininkas dėdavęs ten aukų — juodo jaučio mėsos, juodo ožio paltį, juodą gaidį, alaus, kiaušinių, sūrio, sviesto ir t. t.; paskui vyrai puotaudavę po šventuoju ąžuolu, moterys — po šventąja liepa.

Jėzuitai buvo Zybergų pastoviai Ilūkstėje įkurdinti, kai vienas iš jų šeimos įstojo į jėzuitų brolius. Ilūkstės jėzuitų rezidencijos istorijos šaltiniai nuo 1690 yra naujai išspausdinti (Kleintjenss). Juozapatas Zybergas 1761 pastatė jėzuitams puošnią barokinę bažnyčią. Tada jėzuitai atidarė Ilūkstės kolegiją. Jėzuitų ordiną panaikinus, 1787 ji pateko kunigams misionieriams (lazaristams). Jie perėmė Ilūkstės parapiją, visą mokymą, jėzuitų vestus misijų punktus. 1754, pvz., Ilūkstės jėzuitai buvo įsteigę svarbų misijų punktą Vilniaus krašto Vidžiuose (iki šiol liet. par.). 1835 caras uždraudė vienuolius misionierius. Buv. jėzuitų kolegija buvo perkelta į Daugpilį ir paversta rusų gimnazija, o Ilūkstės parapija 1842 buvo atiduota paprastiems kunigams (apie 1880 toje parapijoje buvo 7760 parapiečių). Ligi I pas. karo Ilūkstės parapija priklausė Žemaičių vyskupijai. Ilgai čia klebonavo kun. J. Tamulevičius (iš tiesų Dionizas Dovydaitis). Po 1863 sukilimo Ilūkstė buvo prieglaudos vieta Lietuvos kunigams, grįžtantiems iš tremties, bet negavusiems teisės apsigyventi Lietuvoje.

Latgala, kaip atskira vaivadija (' Inflanty ') išbuvo bendros respublikos valdžioje iki trečio padalijimo (1795). Platerių-Zybergų nuosavybėje Ilūkstėje kartais rinkdavosi vaivadijos seimelis, nors pati Ilūkstė priklausė Kuršo k-tei, taip pat išlikusiai iki paskutinio padalijimo. Rusai 1826 padarė Ilūkstę aps. miestu. Arti pravestas Varšuvos-Petrapilio (Kauno-Daugpilio) plentas ir netoliese dvi glžk. linijos kėlė Ilūkstės miestelio reikšmę ir gyventojų skaičių. 1826

ten buvo 800 gyv., 1840 – apie 1000, 1863 – 2293, 1897 – 3652, 1914 – 4100 gyv. I pas. karo metu Ilūkstė buvo smarkiai sunaikinta. Nuo 1915 ten ilgai buvo sustojusio vokiečių-rusų fronto apkasų linijos. Buvo sugriauta gražioji Ilūkstės bažnyčia ir buv. jėzuitų kolegija.

YLUVA

Yluva-Vokiečių (Deutsch-Eylau ; lenk. Ilawa), Prūsų mst. Vyslos rajone (Reg. Bez. Marienwerder), iš vokiečių ordino gavęs miesto teises 1305, XIX gale turėjo 5700 gyv, iš jų 900 kat. ir 134 žydai. Anksčiau Vokietijos, nuo 1945 Lenkijos.

Yluva-Prūsų (Preussisch-Eylau), aps. miestas. Karaliaučiaus rajone (Reg. Bezirk). Yluvos mst. buvo įkurtas 1336 vokiečių ordino riterio Arnulfo von Eilenstein. Yluva ypač išgarsėjo sąjungininkų (prūsų ir rusų) prieš Napoleoną kautynėmis (1807. II. 7-8), kurios pasibaigė be persvaros. Prieš 60.000 prūsų-rusų jėgą Napoleonas buvo pasiuntęs 70.000 kariuomenės. Prūsų karalius Fridrichas Vilhelmas III su šeima tada pabėgo į Klaipėdą. Po Yluvos kautynių sąjungininkai gyveno viltimi atsispirti Napoleonui, ir eilė tvirtovių laikėsi. Tačiau Napoleono laimėjimas Friedlando kautynių privertė Rusijos Aleksandrą taikintis prie Tilžės. Nors Yluvos kautynėse pirmiausia buvo pasireiškusi reformuojamos prūsų kariuomenės jėga, kuriai vadovavo Scharnhorstas, tačiau rusai vis labiau pabrėžė savo dalinių vaidmenį. Yluva, pro kurią tiesiai eina 1945 Potsdamo linija, lieka sovietų pusėje. Ano karo rusų gen. Bagrationo garbei Yluva buvo perkrikštyta į Bagrationovską.

Dabar Ylyva yra suskurdęs mstl. ; kitados ji skaitėsi prūsų kilties natangų sostine. 1890 buvo Yluvoje 3446 gyv. (iš jų 42 kat.), 1934 - 4350 gyv., 1939 - 7485 gyv.

IMBRADAS

Imbradas, vls. ir bažnytkaimis Zarasų aps. prie Imbradėlio ežero. Imbradas atsirado prie Imbrado dvaro, kurio savininkai buvo grafai Moliai (vok. Mohl). 1786 Pranciškus Molis pastatė Imbrade, kaip Zarasų filijoje, medinę bažnyčią. Didelis ir gražus Molių dvaras (su parku) XIX a. gale driekėsi prie Imbrado ir Avilių ežerų, apimdamas 1037 dešimtines. Neprikl. Lietuvoje iš dvaro žemių išaugo bažnytkaimis su mokykla, vls. raštine ir policijos nuovada. Imbrado valsčiuje yra eilė kalnų ir piliakalnių, garsių padavimais ir pasakoji-

mais apie praeitus laikus, raganas, vaiduoklius ir kt. Jame yra Gobuliškių ir Suvieko piliakalniai, Knipiškių kaime — Raganų kalnas, Batarėjos viensėdyje-Batarėjos kalnas, Kuklių k.-Baisusis kalnas, Vaidminių k.-šaltinių kalnelis, kur yra sieros mineralinių druskų šaltinis. Paminėtina dar Odakalnis, Magazino kalnas, Žydkalnis (su senomis griuvėsių liekanomis), Opšrakalnis.

INDŪRA

Indūra, sena parapija ir miestelis prie Indūros upės, Gardino aps., prie vieškelio Gardinas-Volkoviskas. Pirmoji Šv. Trejybės bažnyčia statyta 1522 ; ją 1548 atnaujino ir parapijai davė žemių Jonas Dovainavičius. Vėliau iš jo giminės Indūra pateko Kiškoms. Žemaičių seniūno Kiškos dukteriai Onai ištekėjus už etmono ir Vilniaus vaivados Kristupo Radvilo, Indūros žemės pateko Radvilams. Bet dėl Radvilų teisių į Indūros dvarą ilgai tęsėsi byla, kol Zigmanto Vazos laikais 1616 m. bendras seimas pripažino Radvilams jų paveldėjimo teisę ir davė privilegiją, sakančią, jog Radvilai Indūrą nuo seniau esą valdę. Seimui sutinkant, Biržų Radvilams buvo amžinai laiduotos nuosavybės teisės į Indūrą, ir žemės buvo atiduotos Jonušui ir Kristupui Radvilams. Iš jų Indūra ėjo per rankas (Pacai, Valavičiai, Isaikovskiai, Mlečkos). XIX a. Indūros dvaras priklausė Bžostovskiams. 1815 Indūroje buvo pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. 1878 pradžioje Indūros miestelis turėjo 2426 gyventojus, iš kurių 2200 buvo žydai. Parapijoje tuo laiku buvo 4850 parapijiečių (1939 - 4047).

INTURKĖ

Inturkė, bažnytkaimis Molėtų vls., Utenos aps., 12 km į pietų rytua nuo Molėtų, prie Geluono ežero. Nuo XVI a. žinoma kaip seniūnija, neturėjusi jokios pilies. 1555 karalienė Bona Inturkėje pastatė Švč. Mergelės Dangun Ėmimo medinę bažnyčią. Inturkės seniūnija priklausė Vilniaus aps. ir vaivadijai. Pagal 1569 D. L. K. iždo sąrašus, Inturkės žemės buvo laikomos D. L. Kunigaikščio dvaru, bet greit jos pateko privačion nuosavybėn. Iš Inturkės žemių 1766 Vilniaus vaitas Tovianskis mokėjo kariuomenei išlaikyti « kvartos » mokesčio 1575 auksinus ir « hibernos » mokesčio — 1200 auksinų. Vėliau Inturkės seniūniją 50-čiai metų buvo gavę Kantrimai. 1866 m. Inturkės bažnytkaimyje su dvaru buvo 463 gyventojai. Inturkės parapijai priklausė 3382 katalikai ir 563 stačiatikiai. 1940 m. kat. parapijai priklausė apie 3800 asmenų.

IŠČELNA

Iščelna (lenk. Iszczołna), miestelis Lydos aps., 39 km į pietų vakarus nuo Lydos, prie Gardino-Lydos-Vilniaus vieškelio, prie Iščelnos upelio. Iščelnos žemės nuo seno buvo Dovainų nuosavybė. D. L. K. pakamarininkis Andrius Dovaina 1515 aprūpino Iščelnos parapijinę bažnyčią žemėmis ir pastatė katalikų bažnyčią. Antroji mūrinė bažnyčia pastatyta 1758. XVI-XVIII a. Iščelnos žemės septynis kartus keitė savo savininkus. 1866 m. Iščelnos miestelis turėjo 319 gyventojų, o parapija (Rodūnios dekanato) — 2783 katalikus. 1940 m. buvo 4484 parapijiečiai.

JANAPOLĖ

Janapolė, kitaip dar Viržuvėnai, bžk. Varnių vls. Telšių aps., 24 km į pietus. Prie iš Biržulio ežero ištekančios Virvyčios upės nuo seniausių laikų Medininkų vyskupai turėjo savo žemes (Vieviržėnus). Ten buvo koplyčia, kur iš Varnių atvykęs kunigas kas trečią sekmadienį laikydavo Mišias. Toje gamtos atžvilgiu gražioje vietoje vysk. Jonas Lopacinskis (1762-78), mėgstąs iškilmingumą ir puošnumą, 1763 pastatė Šv. Mykolo Arkangelo vardo medinę bažnyčią, pats sau ten pasistatė puikų rūmą, tuo būdu naujoje vietoje įkurdamas savo vardo miestą. Į Janapolę Lopacinskis iš Alsėdžių perkėlė ir vyskupo buveinę. Lopacinskiui vyskupaujant Janapolė klestėjo, ir čia nuolat lankydavosi daug svečių. Lankytojus stebindavo ir gražus parkas. Lopacinskio įpėdinis vysk. Steponas Giedraitis (1778-1803) vėl gyveno senoje Medininkų vyskupų rezidencijoje Alsėdžiuose. Apleisti Janapolės rūmai ilgainiui sugriuvo, retieji parko medžiai sunyko. Iki nepriklausomos Lietuvos laikų dar buvo išlikusios tik senos didžiosios liepos ir senųjų rūmų pėdsakai, liudiją apie garsius Janapolės laikus. Janapolės parapijai (Varnių dekanato) XIX a. gale priklausė 2536 kat., 1939 m. - 2184.

JIEZNAS

Jieznas, miestelis ir valsčiaus centras Alytaus aps., prie Jiezno ežero, iš kurio išteka Jieznelė. Jieznas yra sena lietuvių gyvenvietė, gal būt jau XIV a. D. L. K-ščio dvaras (ūkis), kokių Aukštaičių žemėje jau Lietuvos kelių aprašymai (die litauischen Wegeberichte) daug pamini. Šita D. L. K-ščio žemė XV a. gale buvo atiduota Lie-

tuvos valdovo Aleksandro žmonos Elenos sekretoriui kun-ščiui Holovčinskiui (« Gulbės » herbo). D. L. K. iždininkas Pacas 1633 iš Mstislavlio vaivados Kiškos nusipirko išmirusių Holovčinskių dvarą Jiezną, kuris tapo galingosios XVII a. Pacų giminės puošni ir garsi rezidencija. Lietuvos kancleris Kristupas Pacas Jiezne pastatė ištaigingus rūmus. Pasakymas karaliaus Jono Kazimiero apie Jiezno palocių « Wart Pac pałaca, a pałac Paca » (Pacas vertas rūmų, o rūmai Paco) tapo plačiai nuaidėjusiu priežodžiu (Małachowski: Wspomnienie o Ludw. Pacu, 14). O liaudyje sklydo kalbos, jog į rūmus buvę tiek vartų, kiek metuose mėnesių, ir juose durų — kiek mėnesių, o langų — kiek dienų. Per 1655 m. žiauriąją okupaciją rusai buvo užėmę ir Jiezną, čia nuteriodami Paco dvarus ir sudegindami ūkio trobesius. Susižadėjęs su žymiausia karaliaus rūsų dvaro dama (Klara de Mailly Lascaris), Kristupas Pacas pasiskolino iš jos 60.000 lenk. grašių, užstatydamas Jiezno žemes ir joms priklausančius ūkius. Bevaikis Kristupas įsūnijęs savo giminaitį, užrašė jam ir žmonai (iki gyvos galvos) testamentu (1678) Jiezno žemes. Kauno seniūnas Kristupas Konstantinas Pacas 1710. IV gavo Jiezno turgams privilegiją, kuri 1748 buvo išplėsta, leidžiant miestelyje nustatytomis dienomis jomarkus.

Jiezno bažnyčią yra statę trys Pacai. Protestantizmo *išsiskleidimo* metu Jiezne buvo kalvinistų bažnyčia. Iš jos D. L. K. pakancleris Steponas Pacas 1643 m. perdirbo Šv. Mykolo Arkangelo ir Šv. Jono Krikštytojo vardo bažnyčią. Jo sūnus kancleris Kristupas tą bažnyčią užbaigė, o vysk. Kazimieras Pacas ją pašventino. Dar 1770 Antanas Pacas Jiezno bažnyčią papuošė freskais ir padidino presbiteriją. Tarp *mažų* miestelio namukų turtinga iš lauko ir vidaus bažnyčia, su savo didingu fasadu, traukė akį. Prie didžiojo altoriaus yra likę įtaisyti garbės balkonai, kur Pacai sėdėdavo pamaldų metu. Pradedant Kristupu, dar eilė ir XVIII a. Pacų buvo palaidoti Jiezno bažnyčios rūsyje. Čia buvo padėtas karstas Teresės Radvilaitės (m. 1780), dukters Mikalojaus Faustino Radvilo, ištekėjusios už Antano Mykolo Paco. Jiezno bažnyčios rūsyje 1786 buvo palaidota Konstancija Pacaitė, duktė Kauno seniūno Mykolo Paco ir Liudvikos Tyzenhauzaitės. Turtinga Jiezno bažnyčia Kosciuškos sukilimo metu (1794) buvo apiplėšta.

Prasiskolinę Pacų ainiai (gen. Ludvikas Pacas), nukentėję po sukilimų, turėjo Jiezno rūmus ir dvarą XIX a. pirmoje pusėje perleisti svetimiesiems *kreditoriams* valdyti. 1837 m. gaisras sunaikino didelę rūmų dalį. Iki šiol yra išlikę dalies sienų ir pamatų griuvėsiai.

XIX a. gale Jiezno žemių savininku buvo Ignotas Kvinta. 1866 Jiezno miestelyje buvo 553 gyv., iš jų 375 kat., 170 izrael., 5 mahomet., 3 pravosl. Jiezno valsčiui tada priklausė 104 kaimai su 708

gyv. namų ir 10.691 gyv. Jiezno parapijoje (Merkinės dekanato) 1879 m. buvo 4728 katalikai.

Nepriklausomybės kovų pradžioje (1919. III) Jieznas išgarsėjo ryžtingomis lietuvių *savanorių* kautynėmis, kurios gavo « Jiezno kautynių » vardą. Jų pasėkoje iš bolševikų buvo kovo mėn. išlaisvinta Jieznas, Butrimonys ir kitos vietovės.

JONAVA

Jonava, vls. ir miestas Kauno aps. deš. Neries krante. Vok. ordino šaltiniai (kronikos, kelių aprašymai) nurodo, jog Jonavos apylinkės kryžiaus žygiuose buvo lankomos, bet pati Jonava yra išaugusi tik XVIII a., kur Skarulių srityje savo dvarą turėjo didikai Kasakauskiai (Kossakowski). Su šita šeima ir yra tampriai susijusi praeitis Jonavos, kurią įkūrė Žemaičių stalininkas Domininkas Kasakauskas. Klaidingai sakoma, kad Jonavoje XVIII a. buvę įkurti trinitoriai. Po 1776 Vilniaus vyskupo Trakų sufraganas Juozapas Kasakauskas Jonavoje įkūrė marijonus, kurių čia gyvendavo po 3-4 kunigus.

Pagal Lauryno Stuokos Gucevičiaus projektą 1791 vysk, J. Kasakauskas Jonavoje pastatė mūrinę bažn. ir pats ją pašventino 1793. Pagal Gucevičiaus planus buvo pastatyta dviejų aukštų klebonija ir dviejų aukštų marijonų vienuolynas, kuris buvo panaikintas XIX a. pirmoje pusėje (gal 1832). Bažnyčios rūsiuose yra keli įdomūs Kasakauskų giminės karstai, ant kurių vieno yra užrašas, jog Jonavoje palaidotas grafas Juozapas Korwin Kasakauskas (1772-1842), lenkų kariuomenės generolas, buvęs Napoleono I adjutantu. Kitame karste yra skeletas (su perkreiptu žandikauliu) ano vysk. J. Kasakausko, kuris drauge su Vilniaus vysk. J. Masalskiu ir kt. 1794. V. 9 buvo Varšuvoje pakartas, kaip vienas iš žymiausių konfederacijos organizatorių prieš Gegužės 3 d. konstituciją (Targovicos konfederacija). Jonavos bažnyčioje yra senų paveikslų (jų tarpe Šv. Kazimieras ir Vytautas D.). 1934 kleb. Petras Vaitiekūnas, atnaujinęs bažnyčią, užstatė du bokštus ir įrengė kriptą. 1930 kat. kapuose buvo pastatytas paminklas Jonavoje mirusiam (1921) Odisėjos ir Ilijados vertėjui, gyd. J. Ruliui. Nuo XVII a. prie Jonavos buvo įsikūrę rusų sentikių. Apie 1880 Jonavoje buvo 3000 gyv., iš jų 2500 izraelitai 1938 buvo 5000 gyventojų.

JONIŠKIS

J o n i š k i s, miestas ir vls. prie Sidabros upės Šiaulių aps., 13 km nuo Latvijos sienos. J o i s t o r i j a. Eiliuotinėje Livoni-

jos kronikoje XIII a. gale yra minima pora Joniškio srities vietovių, bet pats Joniškio vardas atsirado tik XVI a. Joniškis priklausė į Livonijos pasienio girių masyvą, nes ilgų kovų su ordinu metu šiaurės Žemaičių gyventojai pasitraukė į uždarų Žemaičių vidurio (aukštumos) sodybų plotą. Tad Joniškio sritis XV a. buvo retai gyvenama, o XVI a. pradžioje tame Kuršo pasienyje ūkininkuose buvo dar stiprių pagonybės liekanų. Tai aptiko Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių, lankydamas karališkuosius Šiaulių valsčius. Priežastis buvo aiški, nes ten aplinkui nebuvo bažnyčių. Susitaręs su Medininkų vyskupu, Jonas valstybinėse žemėse pastatė žmonėms sukatalikinti medinę bažnyčią (1522), pačiai vietai duodamas savo vardą. Pirmas Joniškio kunigas Morkus Lančkis buvo visos Pakuršės klebonu ir " pradieje kiek galis mokiti ukininkus ne wen bažniczio bet ir po sodas " (M. Valančius : Žem. Vysk. I 80).

Naują Joniškio kat. bažnyčią 1626 m. pastabė Zigmantas III Vaza. 1901 buvo pradėta statyti nauja didelė bažnyčia. Ją pastatė kun. Šiaučiūnas ir 1920 vysk. P. Karevičius pašventino.

1616 m. Joniškis buvo gavęs miesto teises. Būdamas pasienio punktu jis karų metu daug kentėdavo. Didžiojo Šiaurės karo laiku per jį traukė teriodamos rusų ir švedų kariuomenės. Didelė dalis vėlesnio Joniškio vls. priklausė į karališkas žemes, į didžiulį valdovo stalo dvarų kompleksą — " Šiaulių ekonomiją ". 1769 įvykusiame Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilime dalyvavo ir Joniškio valstiečiai. Kosciuškos sukilimo metu 1794. IV didelės bajorų ir valstiečių minios susirinko prie Joniškio, o paskui nužygiavo į Šiaulius. Joniškis buvo viena iš svarbiausių riaušininkų telkimosi vietovių. Valstybinių Joniškio žemių valstiečiai politiniam reikalui buvo lengviau prieinami.

Po padalinimo Kotryna II anas valstybines žemes, drauge su Joniškiu, kurio miesto teisės buvo panaikintos, atidavė grafui Platonui Zubovui (1796). Joniškio miestiečiai nenorėjo pasiduoti Pl. Zubovo valdžiai, ir po labai ilgo bylinėjimosi 1840. VI.19, imperijos senato sprendimu, Joniškio miestelis buvo išimtas iš privačios Zubovo priklausomybės. Nuo 1933 pradžios Joniškis buvo paskirtas antraeiliu miestu.

M. Valančiaus duomenimis 1848 m., per marą Žemaičiuose Joniškio miestelyje išmirė 160 kat. ir 300 žydų.

Pravedus pro Joniškį didįjį plentą ir geležinkelį, ypač po 1863 m., jis pasidarė tik pravažiuojamasis punktas į Rygą. Iki tol Joniškis buvo buvęs garsus savo mugėmis, arklių jomarkais, amatais. Čia buvo suvedama arklių iš Rusijos gilumos. Daug buvo prekiaujama tabaku. Ekonominė Joniškio svarba krito. Tik XIX a. iš Joniškio yra išėję daug specialistų (gydytojų, vaistininkų), kunigų. Garsėjo Joniš-

kio vls. savo žemės ūkiu (labai geru linų pluoštu), nes ten pati geriausia žemė.

Apie 1880 m. surašymo duomenimis, Joniškyje buvo 581 kat. ir 925 izrael. 1936 m. buvo 6000 gyv. Mieste buvo nepriklausomybės sodelis su neprikl. paminklu, buvo gražūs pradžios mokyklos rūmai (8 komplektai), gimnazija. Iš Joniškio yra kilęs dail. A. Varnas, J. Grinius. Joniškio valsčiuje Gurkių k. yra piliakalnis, o Linkaičių k. du milžinkapiai. Joniškio parapijoje nuo seno buvo išlikę architektūriškai įdomių medinių koplyčių (Kalviuose, Pušupyje, Kurmaičiuose, Jakiškyje, Ivoškiuose, Kalnelyje).

JONIŠKIS (VILNIAUS APS.)

Joniškis, miestelis ir valsčius prie Arino ežero kranto, 24 km į pietų rytus nuo Molėtų, Vilniaus aps. (anksčiau Utenos). Bažnyčios pastatymo metai tiksliai nežinomi. 1866 buvo tik 239 gyv., iš jų 90 kat., 14 stač. ir 135 izrael. XIX a. gale Joniškio vls. buvo 118 kaimų su 5287 gyv., kurių didelė dalis dar kalbėjo lietuviškai. Prieš I D. Karą Joniškio bažnyčioje vykdavo triukšmai ir kovos dėl lietuviškų pamaldų, priėjusios prie muštynių, nes lenkai organizuodavo būrius, kurie neleisdavo lietuviams pasinaudoti gautomis teisėmis lietuviškoms pamaldoms. Joniškio triukšmadariai, lietuviams prašant, teismo buvo nubausti. Esant Joniškiui po 1920 m. lenkų okupacinėje valdžioje lietuviškai kalbančiųjų skaičius sunyko.

PLUNGĖ

Plungė, miestas Telšių aps., vls. (sovietų okupacijoje rajono centras), išsidriekusi abiejuose Babrungo upės krantuose, kitados priklausė garsiam Gandingos (plungiškiai sako ' Gongingos ') vls. Plungė yra vienas žymiausių vakarų Žemaitijos miestų ir kaikuriais atžvilgiais varžėsi su Telšiais. 1937 Plungėje buvo per 6000 gyv., kurių daugiau kaip pusę sudarė daugiausia prekyba ir amatu besiverčią žydai. Plungė yra gyvas prekybos punktas, turįs patogų glžk. susisiekimą su Telšiais-Kretinga (Klaipėda). Kai glžk. linija buvo užbaigta (1928), Plungės miestas dar labiau išaugo dešinėje Babrungo pusėje. Abiem pusėm ' Ilgapolio ', vedančio į gražią Plungės glžk. stotį (2 km nuo miesto centro) išaugo naujos statybos, 1935 buvo įrengtos moderniškos kareivinės, galinčios talpinti kelis tūkstančius įgulos. Pusplenčiais ir gerai žvyruotais keliais Plungės miestas turi gerą susisiekimą su 20-28 km atstu : Telšiais, Alsėdžiais, Kalva-

rija, Plateliais, Salantais, Kartena (12 km), Kuliais, Rietavu, Žarėnais. Vasaros metu per Plungę ėjo Kauno-Palangos linijos autobusai. Nepriklausomybės laikais Plungė turėjo įvairių mokyklų. Joje buvo taikos teisėjo įstaiga, policijos nuovada, dvi vaistinės, kinas, dvi plytinės, įvairios namų pramonės bei amato dirbtuvės, dvi lentpiūvės, garinė pieninė, elektros jėgainė (Stonaičiuose prie Minijos) ir 1914 Juozo Kučinskio įkurtas linų ir nuošukų verpimo fabrikas, įsijungus broliams Pabedinskams Antanui ir Kaziui, jis tapo išvystytas į žymiausią Žemaitijoje tos rūšies įmonę (akc. b-vę su daugiau kaip 1000 darbininkų. Plungė pasižymi labai gražiomis apylinkėmis, kurias įvairina kalvos, keli piliakalniai, krūmais apaugę Babrungo ir Minijos krantai. Paties miesto žymi puošmena yra dešinėje Babrungo gražus 50 ha buv. kng. Oginskio parkas ir neoklasiškame stiliuje statyti Oginskių rūmai. Didelė mūro bažnyčia ir Liurdo kapucinai Plungės vaidmenį Šiaurės Vakarų Žemaitijos kampe, kur daug gyvų santykių buvo su Klaipėda ir Palanga, dar labiau išryškino. Seniai jau viensėdžiais gyveną derlingų apie miestą kaimų ūkininkai taip pat prisidėjo prie Plungės vystymosi. Sovietinėje okupacijoje Plungėje yra vid. mokykla, dvi septynerių metų mokyklos ir kt. įprastinės komunistų įstaigos (vietinės propagandinės bibliotekėlės, ‘ kultūros ir pijonierių ’ namai), kinas.

Plungės miesto ir valsčiaus istorija. Pradinis vystymasis Plungėje, kurios vardas iki XVI a. šaltiniuose neminimas, yra tampriai surištas su Gandinga. Dar karams su ordinu nesibaigus, toji žymi pilis buvo netekusi savo reikšmės. Plungės sritis priklausė į didžių vakarų Žemaičių girių masyvą, kuris tęsėsi nuo Nemuno žemupio (žr. dykra) link Kuršo. Kai tik vakarų šone po Melno taikos atsirado taikios sąlygos, iš Žemaičių aukštumos gyventojai kėlėsi į girią. Žygimanto Senojo laikais abiejų Babrungo krantų plotuose minimas Gandingos vls. jau buvo žymus gyventojų skaičiumi. Bet Gandingos priešpilyje atsiradusias sodybas XVI a. gale nustelbė Plungė. XIX a. istorijos mėgėjai bandė jos vardą dirbtinai etimologizuoti nuo žodžio « plunkti ». Esą buvęs posakis ‘ neik į Plungę, o tenai nuplunkia ’ (nupešioja). Kaip daugelis Lietuvos miestelių, Plungė savo vardą turėjo gauti nuo per ją tebetekančio ir pavadinimo nebetekusio menkučio upeliūkščio (Rietavo ir Kulių gatvių pakalnėje), kuris anksčiau vadinosi Plungė. Kaip rodo XVI a. galo inventoriai, Babrungo ir Minijos krantuose ten jau buvo padaugėję gyventojų. Plungės srityje yra minima eilė vėlesnių Plungės ir Platelių vls. kaimų : Kepurėnai, Kaušėnai, Urnikai, Babrungėnai, Milašaičiai, Vainutaičiai ir kt. Tarp jų ant paties Babrungo kranto buvo ir Plungė, kuri formaliai ir toliau priklausė istoriškam Gandingos valsčiui. Matomai tenai gyventojai vis daugėjo, nes

1617 Žygimantas Vaza Plungėje pastatė medinę bažnyčią. Bet Plungė jau XVI a. turėjo būti galutinai nustelbusi Gandingą. Plungėje, pvz., 1575. III. 24 buvo surašyti vls. atlikti žemės matavimo (ūkių sukeitimo) aktai (Akty Vilensk. Komm. XXIV 359).

Tolimesnį Plungės vystymąsi sekti šiek tiek padeda karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio 1792. I. 13 privilegija, kuria Plungė tapo laisvuoju miestu. Privilegijos tekste yra išskaičiuoti senesni Plungės dokumentai, kurie privilegiją duodant buvo patiekti. 1570. VII. 10 Žygimantas Augustas Plungės seniūniją užrašė D. L. K-tijos stalininkui Mikalojui Aleknavičiui (Olechnowicz). Tas valdymo aktas dar buvo 1658. III. 15 patvirtintas Jono Kazimiero. Gandingos vardas užleido vietą Plungės valsčiaus vardui. Visai tiksliai nebegalima atsekti, kaip Plungė iki XVIII a. galo vis pereidinėjo žymiosioms D. L. K-tijos didikų šeimoms (Valavičiams, Karpiams ir kt.) Dar XVII a. ją valdė vėliau išmirę Gostautai. Paskui sekė Krišpinų-Keršenšteinų giminė. Iš 1680. X. 15 yra išlikęs dokumentas, kuris rodo, kaip Plungės vls. bajorai, miestiečiai ir valstiečiai bylinėjosi su valsčiaus laikytoju Martynu Krišpinu-Keršenšteinu, kuris dar minimas Plungės seniūnu 1705. Šalia Gandingos-Plungės valsčiaus ribose minimo Gandingos, t. y. vėliau Plungės mstl., nuo XVI a. yra minimas Plungės dvaras-‘ Plongianskij dvor ’, kuris 1589 bylinėjosi dėl pabėgusių valstiečių. Perleidęs daug valdytojų, dvaras 1775 atiteko Vilniaus vysk. Ignui Masalskiui, kuris jį įsigijo mainais. Po tragiško vyskupo pakorimo Varšuvoje jo gimnaitė Apolonija Masalskytė Plungę perdavė savo antram vyrui grafui Vincentui Potockiui. Kai XIX a. pradžioje visi to didiko dvarai buvo išparduoti jo paties ir vysk. Masalskio skoloms padengti, 1806 Plungę įsigijo kng. Platonas Zubovas.

Prieš pat respublikos paskutinį padalinimą Plungė, kuri XVIII a. buvo išaugusi į didoką miestuką, nušvito didelė ateitis. Savo privilegija Stanislovas Augustas 1792 Plungę padarė laisvu miestu, išskirtu iš kt. administracijos organų ir valsčiaus seniūno jurisdikcijos. Jokia pašalinė valdžia nebegalėjo toliau kištis į Plungės mst. gyventojų reikalus. Jie gavo daug visokių teisių, galėjo, be kitko, pasistatyti savo mst. tarybai ir teismui rotušę, savo mėsos parduotuves ir kt. krautuves. Tada miestas gavo ir savo herbą, būtent, kaspinu perrištą kviečių pėdą, kurio viršuje Dievo Apvaizdos akis. Kai Plungės mst. gyventojai per Didįjį Varšuvos seimą gavo laisvo mst. teises, jie patiekė miesto ir valsčiaus inventorius iš 1738 ir mst. inv. iš 1789. Privilegijos tekste yra pažymėta, jog Plungė, būdama netoli Klaipėdos ir Liepojos, « jau veda žymią prekybą, o savo gyventojų skaičiumi ir gerais pastatais įsigijo puikaus miesto išvaizdą, žadančią ateityje dar labiau pagerėti ”. Iš 1789 inventoriaus, kuriame sura-

šyti visi mst. gyventojai, buvo galima daryti išvadą, kad Plungė tikrai darė pažangą, turėjo daug gyvenamų namų, kuriuose gyveno « žymus skaičius kilmingųjų ir laisvų žmonių ". 1859 mieste buvo 172 namai ir 3595 gyventojai. 1848 per Žemaitijoje siaučiusią cholerą Plungėje buvo mirę 200 žydų. XIX a. Plungė labiau pagarsėjo, ypač, kai Platono Zubovo giminaitis Aleksandras Zubovas 1873 Plungės dvarą perleido Rietaviškio Ireniejaus Oginskio sūnui Mykolui. Šis tuojau suorganizavo dvaro orkestrą ir orkestrinę mokyklą. Ji buvo įrengta dvaro parke atskirai pastatytame name, vad. ' muzikantinėje ', kur nepriklausomybės laikais veikė kelių komplektų miesto pradžios mokykla. Plungės orkestro mokykloje pradžioje mokėsi ir M. Čiurlionis, kuris vėliau, Oginskio šelpiamas, studijavo Varšuvoje ir Leipcige. Miesto pasididžiavimu ir puošmena tapo M. Oginskio įruoštas P. dv. parkas, kuriam pradžią jau buvo davęs A. Zubovas. Prie pat miesto užvestame parke, į kurį įdomiai buvo įjungtas deš. Babrungo krantas, buvo prisodinta retų medžių, iškasta vienas su kitu sujungti ir įvairių žuvų priveisti 7 tvenkiniai. Jų vandens lygis buvo reguliuojamas šliužinėmis pertvaromis. Dvaro parkas tebėra iki šiol gerai išsilaikęs. Jo centre buvo 1879 pastatyti puošnūs rezidenciniai rūmai, šalia jų koplyčia, dvaro administracijos pastatas, atokiau priešais žirgynas. Rūmų frontinio fasado pamatuose, po pagrindiniu įėjimu 1956 buvo rasti keturi buteliai. Viename jų buvo sukišti, lotyniškai lenkiškai ir lietuviškai surašyti dokumentai. Iš jų aiškėjo, kad galutinai užbaigtų įrengti rūmų ir parko atidarymo iškilmės įvyko 1879.V. Rūmuose buvo didelė biblioteka, kurios dalis pateko į Vytauto D. universiteto biblioteką. Nuo 1920 iki 1936 ten buvo gimnazija, vėliau įgulos karininkų ramovė. 1941 bolševikams traukiantis, rūmai išdegė, po 1956 jie atremontuoti. Pats miestas yra taip pat keletą kartų stipriai apdegęs. Pats didžiausias gaisras buvo per atlaidus ir didįjį prekymetį 1894. VI. 24 (nauju stiliumi VII. 9). Išdegus visam miesto centrui, buvo pastatytas šv. Florijonas. O kng. Oginskis didelę daugumą sudegusių žydų krautuvių sujungė į vadin. ' Ilguosius kromus ' (krautuves), kurie buvo mūriniai. Jie stovėjo miesto aikštėje, ir iš abiejų pusių buvo įrengta po keliasdešimt krautuvių. Šis pastatas po II pas. karo buvo nugriautas, ir buv. turgaus aukštėje buvo pastatytas Stalinui paminklas. Antras didelis gaisras įvyko prieš pat Velykas 1931. III. 30. Nudegus pagrindinėms gatvėms bažnyčios link, namai buvo vėliau atstatyti mūriniai.

Plungės mst. nuo XIX a. galo jau buvo Telšių aps. svarbus prekybos centras. Išgarsėję buvo pirmadienį po Trijų Karalių Plungės ' kirvelninkai ' ir arklių prekymečiai, į kuriuos jau XIX a. pusėje buvo suvedama iki 1000 arklių. Didelė dalis jų buvo parduodama į

Prūsus. Dabar į garsiąją ' arklių rinką ' besunešami grybai, uogos ir kt. smulkūs ūkio produktai.

Jau prieš I pas. karą Plungėje buvo vartotojų b-vė. Neprikl. laikais įsisteigė kooperatyvas, Lietūkis, Žemės ūkio d-jos bankas, Žydų liaudies bankas. Gaudami arti Prūsų sienos ne sunkiai draudžiamų lietuviškų raštų, plungiškiai turėjo susipratusios visuomenės. Čia veikė nuo pat pradžių Šiaulių būrys, kurio savanoriai ėjo Klaipėdos vaduoti, pavasarininkų kuopa ir įvairios kt. kat. organizacijos. Veiklų skyrių turėjo miesto socialdemokratai. Aug. Voldemarą laikinai išsiuntus į Plateliau, Plungėje buvo įsistiprinę ir voldemarininkai. Ant. Butkaus (poeto Juozo brolis) knygynas 1929 išleido plačiai Žemaičiuose skaitytą brošiūrą apie Voldemarą. Vos tik vokiečių-sovietų karui prasidėjus, dar birželio paskutinėmis dienomis (1941) Plungės miestas skaitėsi vienas iš pačių pirmųjų, kuriame naciai suorganizavo žydų naikinimą. Per dvi dienas buvo sušaudyta apie 1800 sugaudytų žydų, kurie buvo palaidoti prie miesto masiniuose kapuose. II pas. karas Plungėje praėjo be žymėtinų sunaikinimų. Antroje sovietų okupacijoje Plungė buvo padaryta rajono miestu.

Plungės mokyklos. D. L. K-tijos laikais Plungei nebuvo skirta virsti švietimo centru. Artimoje Kretingoje ir vėliau Telšiuose įsikūrę bernardinai laikė savo mokyklas. Tik M. Valančiui aptraukus visą savo vyskupiją parapijinių mokyklų tinklu, Plungės parapijinėje mokykloje 1853 mokėsi jau 29 vaikai, po dešimtmečio (1863) jų jau buvo 94. 1853 Plungės parapijoje buvo užrašyta tik 1037 mokančių skaityti, 1863-jau buvo 6687. Muravjovui uždarius parapijines mokyklas, Plungėje įsteigta vls. rusiška mokykla veikė iki 1915. Nuo XIX a. galo Oginskiai prie savo laikomos vaikų prieglaudos mieste (pusiasalyje prie Babrungo malūno), buvo įrengę mokyklą, kurioje buvo mokoma ir lietuviškai skaityti ir rašyti.

1919. IX. 1 Plungėje buvo atidaryta ' Saulės ' d-jos išlaikoma realinė gimnazija, kuriai organizuoti daug pastangų padėjo vietos klebonas (Saulės d-jos sk. pirm.) kun. Jonas Senkus ir Edvardas Giedgaudas. Esant plungiškiui prel. K. Olšauskui ' Saulės ' d-jos pirm. nebuvo sunkumų Plungėje atidaryti keturklasę, iš kurios pamečiui išaugo pilna gimnazija (I laida abiturientų 1925). Gimnazijos direktoriais paeiliui buvo broliai Giedgaudai (Edvardas ir Juozas), Jonas Eidėnas, prel. Antanas Simaitis, L. Tonas ir kt. 1929 pavasarį suvalstybinus Plungės gimnaziją, joje pamečiui nuo penktos klasės per keletą metų buvo bandyta išugdyti gerą mokytojų seminariją, bet po kelerių metų vėl buvo grįžta prie pilnos gimnazijos. Plungės įgulos karininkų ramovei paėmus patogius Oginskių rūmus (1935), valstybinė gimnazija buvo perkelta į suvalstybintą kapucinų mokyklą. Per I sovietų okupaciją žiauriai nukentėjo Plungės gimn. vyresnių

klasių moksleiviai, parodę sąmoningą rezistenciją. Rainių (Telišų) miškelyje buvo tarp kt. gausių Plungės miesto aukų du broliai Antanaičiai. 1930 kapucinai Plungės Liurdo sklype įkūrė savo vidurinę mokyklą su bendrabučiu. 1933 vasarą ten ant kalno buvo pastatyta nauja mūrinė mokykla su bendrabučiu. Perėmę iš 'Saulės' d-jos nebaigtos statyti rusų (1915) karo ligoninės mūrus, kapucinai ten perkėlė savo lėšomis išlaikomą gimnaziją, kuri veikė buv. ligoninėje iki suvalstybinimo 1935. Tą gimnaziją toliau lankė ir kapucinų bendrabučio mokiniai. Pagarsėjusi dar buvo Plungės Oginskių pagrindiniuose rūmose, šalia gimnazijos, 1921 įkurta vidurinė žemės ūkio mokykla. Rūpestingas jos dir. agronomas Šidlauskas rūpinosi drauge Oginskių dvaro pastatuose įrengtu žemaitukų veislės žirgynu, kuris nuolat laikė keliasdešimt grynakraujų žemaitukų. 1934 žirgynas buvo perkeltas prie Gruzdžių vidurinės veterinarijos mokyklos. Visą nepriklausomybės laikotarpį Plungėje dar veikė ir vidurinė žydų mokykla. Į aukštesnes klases (nuo penktos) žydai eidavo lietuvių gimn.

Plungės bažnyčia. Pirmoji kat. bažnyčia Plungėje buvo pastatyta 1617. Žygimantas Vaza ją 'apwejzieje wisu kuo' (Valančius : Žem. Vysk. I 130). Apie tai įsakmiai liudija Plungės bažnyčios ir prie jos gyvenančio kunigo aprūpinimo dokumentas, kurio nuorašas randamas Medininkų vyskupijos dokumentų rinkinyje, vad. M. Babinovskio kodekse. Ar anksčiau jau Plungėje yra buvusi kokia kat. koplyčia, ar bažnytėlė, yra neaišku. Yra tik tiek tikra, jog vienas XVI a. galo Medininkų diecezijos dokumentas, kuriame išskaičiuojamos visos kat. ir prot. bažnyčios toje vyskupijoje, pažymi, jog 'Plungiani haeretici', greičiausiai protestantai, pirmieji Plungėje pasistatė bažnyčių. Bet verta yra M. Valančiaus pastaba, jog Plungės mstl. 'pastrunita' kalvinų bažnyčia 'spierej pražuva' (II 241). Iš tiesų apie kalvinistus, kuriems 'zborą' buvo ten įtaisę Dorohostaiskiai, toliau Plungėje nebeliko pėdsakų, bet jų bandymas čia įsistiprinti kaip tik bus paskatinęs karalių Žygimantą Vazą katalikų persvarą užtikrinti, pastatant jiems bažnyčią. Ligi pat XVIII a. vidurio Plungės bžn. buvo Kulių parapijos filija. Kokio likimo susilaukė Žygimanto lėšomis statytoji bažnyčia, nėra žinoma. Gal ji išsilaikė remontuojama iki XVIII a. galo, nes Plungė jau XVIII a. pradžioje buvo svarbus gyventojų punktas, kuriame ir žydai 1719 pasistatė savo 'šulę' (Valančius I 201). Tapus Plungei savarankiška parapija (Rietavo dekanato), 1777 Mykolas Dluskis, užrašydamas 9.426 auksinus bažnyčiai, davė pradžią altarijai, kurių vėliau buvo įsteigtos dar trys (viso iki nepr. laikų Plungė turėjo 4 altarijas).

1797 Plungėje buvo pastatyta šv. Jono Krikštytojo titulu didelė medinė bažnyčia. Parapija skaitėsi 'tarp geriausių' (Valančius I

309). Jai priklausė 52 valakai ir 20 margų. XIX a. viduryje klebonas Jurgis Kirvelis bažnyčią atnaujino, ją išdažė. Tad ji skaitėsi viena iš įdomiausių medinių bažnyčių Žemaičiuose. Bet, darydamas savo pastabas prię M. Valančiaus Žemaičių Vyskupystės, kun. B. Smigielskis kietai pasisakė prieš bažnyčios išdažymą ir jos sienų paveikslus, vertindamas juos estetiniu požiūriu. Vysk. Juoz. Giedraitis į bažnyčią perkėlė Šv. Marijos statulą, kurią 1815 bajoras Lapinskis buvo pastatęs prie kelio į Žarėnus. Plungiškiai prie kryžiaus su statula ėmė gausiai rinktis, daryti įžadus, nes sklido garsas, kad ji stebuklinga.

Kng. P. Oginskio ir parapijiečių lėšomis kun. V. Jarulaitis padėjo pamatus naujai erdviai mūrinei bažnyčiai, kurią klebonas Juozapas Giniotas spėjo iki pusės išvaryti (1914). Bet po I pas. karo vieni parapijiečiai jau nebeįstengė plačiai užsimotos didžiulės bažnyčios užbaigti. Tik jos pamatus susiaurinęs, bažnyčią pagaliau užbaigė statyti 1933 kan. Povilas Pukys; IX. 24 ją pašventino Telšių vysk. J. Staugaitis.

Plungės miesto įdomybė skaitėsi dar Zubovų XIX a. viduryje statyta su įdomiu žemaitišku užrašu mūrinė varpinė. Savo stiliumi ji yra charakteringa, ir primena senas medines varpines. 1858 m. Zubovai ir kapuose pastatė erdvią Visų Šventųjų vardo mūrinę koplyčią, kurios požemiuose buvo sudėti kilmingųjų karstai.

Liurdas ir kapucinai. Minint 50 m. sukaktį nuo Liurdo apsireiškimo (1858) kun. klebonas V. Jarulaitis su kng. Oginskienės pagalba 1908 m. Babrungo deš. krante (Macenių k.) įrengė Liurdo grotą, iškasė šulinį, pastatė ant kalvos koplyčią ir altariją, kur buvo apgyvendintos iš Prancūzijos atkviestos vienuolės. Telšių vyskupui leidus, 1928. VI. 1 Liurde įsikūrė kapucinai. Pirmasis čia atvyko iš Mainco tėvas Gerardas, organizavo vienuolyno įkūrimą, kuriame apaštalavimu ir naujokynu užsiėmė penki vienuoliai vokiečiai ir olandai (iki 1941). 1930-35 Plungės kapucinai laikė savo vidurinę mokyklą. Ją suvalstybinus, jiems pasiliko erdvus 1933 statytas mokinių bendrabutis, kurį 1940 m. užėmė rusų kariuomenė. Nuo 1936. VII Plungės kapucinai leido mėnesinį žurnalą (Petrašiūnuose) Liurdą. Jo paskutinis nr. 7 išėjo 1940. Tarp VI.30—VII.2, 1937, 1938, 1939 buvo Plungės Liurde suruošti ligonių kongresai. 1938 kongrese dalyvavo per 7000 žmonių. Komunistai Plungės Liurdą sunaikino. Paskutinis kapucinas iš ten išvyko 1960 m. vasarą.

SKIDLIUS

Skidlius, mstl. ir vls. Gardino aps. prie Skidliaus upės. Skidlius (lenk. ir gud. Skidel), Gudų sovietinėje respublikoje yra Gardino

srities rajono centras. Jis yra 30 km į pietų rytus nuo Gardino, 2 km nuo glžk. stoties Skidliaus, kuri yra linijoje Gardinas-Mastai. Skidliujē yra vidurinė mokykla, dvi bibliotekos, malūnas, konservų fabrikas; gaminamos koklės.

Skidliaus rajone dabar auginami cukriniai runkeliai, linai, kukurūzai, užsiimama gyvulininkyste. Rajone yra du sovchozai, cukraus fabrikas ir dvi plytinės.

Skidliaus istorija. XV a. Skidlius buvo išvystytas D. L. K. dvaras. Tokie dvarai Lydos ir Ežeronių srityje žinomi iš Lietuvos kelių aprašymų (LE XVI 281) jau XIV a. Kai Žygimantas Senasis po Smolensko netekimo (1514), ruošdamasis naujam karui su Maskva, užstatė visą eilę savo žemių 1516 už 500 kapų grašių, Skidliaus dvarą penkeriems metams gavo taurininkas ir Gardino seniūnas Jurgis Radvilas. Iždui trūkstant pinigų, Skidlius ir aplinkiniai dvarai už 1481 kapų grašių J. Radvilui dar buvo palikti dvyliką metų. Gavęs iš savo turtingos žmonos Bonos pinigų, Žygimantas (už 6581 kapų grašių ir 300 vengriškų auksinių) 1533 gale išpirko visus užstatytus dvarus. Tada Gardino seniūnijoje Bonai jis užrašė Ežeronių, Krynkų ir Skidliaus dvarus. Tiems dvarams tvarkyti Bona pastatė savo valdytoją Bagdoną Valavičių. Rūpestingai vesdama savo žemės ūkį, karalienė Skidliaus dvaro žemes griežtai atskyrė nuo neaiškiai į jos pavaldinių plotus įsiterpusių Mikalojaus Paco nuosavybių. Visas Skidliaus dvaras ir jam priklausančių palivarkų kompleksas buvo atribotas natūraliomis ribomis — Skidliaus, Katros ir jų prieupių krantais. Ribas išvedant, minimos aštuonios upės ir upeliai. Tyrinėdamas Bonos ūkį Lietuvoje, Wł. Pociecha yra nurodęs iš ano laiko apie Skidlių įdomios archyvinės medžiagos.

Iš Bonos valdytų žemių palikimo Žygimantas III Vaza, šlėktoms sutinkant, karūnacinio seimo metu 1588. XII. 23 atskira privilegija Gardiną su visa eile vls. ir kelias kt. sritis išskyrė į karaliaus stalo dvarus, vad. ekonomijas. Tarp keliolikos anos srities dvarų ir miestelių patekusių į Gardino ekonomiją, buvo ir Skidlius.

Po padalinimų Skidliaus dv. ir mstl. pateko kng. Czetwertyńskių nuosavybėn. Baudžiavą panaikinus Skidliaus mstl. Lenkijos karalystėje tapo svarbiu vls. centru. Skidliuje buvo dar keturių vls. (Kamenkos, Mastų, Dubnų ir Židomlio) administracija. Kol nebuvo glžk., pro Skidlių ėjo svarbus prekybos kelias Gardinas-Slanimas. Per Skidlių tada ėjo ir p. pašto kelias į Vilnių. 1878 miestelyje buvo 1525 gyv., iš jų 1062 žydai. Prieš pat I pas. karą gyventojų buvo 2000. Skidliaus apylinkės daugiausia gudų stačiatikių gyvenamos. S. Stačiatikių par. 1878 buvo 4467 tikinčiųjų. Pačiame Skidliuje buvo stačiatikių bažnyčia, veikė alaus bravoras ir degtinės varykla.

UPMALĖ

Upmalė (Upemolle) rytų Žiemgalos sritis, XIII a. plačiai apėmusi abu Mūšos krantus, šiaurėje siekusi deš. Lielupės intakus (Nemunėlio ir Jecavos), pietuose Upmalė lietė senas istorines Upytės ir Šiaulių žemes ; vakaruose ji ėjo iki Sidabros, o rytų šone atsirėmė į sėlių gyvenvietes. Vėliau Lietuvai atiteko dalis Upmalės, sudarydama šiaurės rytų dalį Šiaulių aps., vakarų pusę Biržų aps., su Pakruojo, Linkuvos, Joniškėlio, Pasvalio ir kt. gretimais sodybų plotais. Tikslų Upmalės sienų nustatymą apsunkina neaiškumai 1254 dokumentuose, kai Livonijos ordinas ir Rygos arkivyskupas dalijosi Žiemgalos plotus. Tas dalybas plačiai yra ištyrinėjęs A. Bauer. Savo ūkiškų išskaičiavimų vedamas Rygos arkivyskupas tada įsakmiai teigė, jog Upmalė nepriklausanti Žiemgalai. Bet po 18 m. jis vistik turėjo pripažinti : " Upmalė, kaip visuotinai yra žinoma, yra Žiemgalos dalis '" (LUB I 345-348). Tada jis turėjo Rygos kapitulai užleisti pusę savo gautosios Upmalės dalies. Tos dalybos rodė, kad Upmalė siekė Lielupės deš. kranto (Bauskė) ir tęsėsi Nemunėlio krantais į rytus iki jo intako Apaščios žemupio.

Iš Eiliuotinės Livonijos kronikos žinoma daug faktų, kaip žiemgaliai ilgai ordinui nepakluso. Apie 1250 pajungti, jie jau 1259, po Žemaičių karinių pasisekimų (žr. Skuodo kautynės), atsimetė nuo ordino, ir tik 1271-72 tebuvo numalšinti. Bet Nameišio vadovaujami 1279 vėl sukilo. Kaip ne kartą pripažįsta Eiliuotinė kronika, sąjungoje su lietuviais žiemgaliai narsiai gynėsi iki 1290. Kai kovoj su ordinu krito paskutinė jų pilis Sidabra, ordinui nenorintieji paklusti žiemgaliai išsikėlė Lietuvon.

Iš pačių dalybų dokumentų matyti, kad XIII a. Upmalės sritis turėjo būti jau retai gyvenama. Įtemptose Žiemgalos kovose su ordinu Upmalėje nėra minima nė vienos žiemgalių pilies, kurią ordinui būtų reikėję užimti. Minėtoji kronika duoda smulkų vaizdą žiemgalių laisvės kovų prieš ordiną, vykusių į vakarus nuo Upmalės, Mežotnės, Tervetės ir kt. pilių rajonuose. Iš viso Upmalės srityje nėra buvę jokių kovų. XIV a. Upmalė buvo didelis miškų masyvas, kuris skyrė Kuršą ir Žiemgalą nuo lietuvių sodybų šiaurės Lietuvoje. Kai 1422 Melno taika buvo išvestos sienos ir Livonijos pusėje, laikantis ' ribų, kurios nuo senovės saugomos tarp tų žemių ', didelė dalis Upmalės srities atiteko Lietuvai, tada ėmusiai plačią dykrą gyvendinti.

KURŠO KUNIGAIKŠTIJA

K u r š o k u n i g a i k š t i j a kaip vasalinis D. L. K-tijos ir po 1569 bendrai Lietuvos-Lenkijos (Žečpospolitos) vienetas, atsirado

žlungant Livonijos ordinui, išsilaikydama tačiau 233 metų (1562-1795) iki pat Lietuvos-Lenkijos paskutiniojo padalijimo. Nematydamas kitos išeities, Gotardas (Goddert) Kettler Vilniaus sutartimi 1561. XI. 28 (' Privilegium Sigismundi Augusti ') pasidavė leniniku Žygimantui Augustui. Vasalinės valdos buvo padalintos į dvi dalis. Iš Lietuvai atitekusių Uždauguvio sričių buvo padarytas Ducatus Transdunensis. O visas Kuršo pusiasalis ir kair. Dauguvos plotas su siaura sėlių krašto juosta tapo paveldima vasaline Kuršo k-tija, kurią gavo valdyti paskutinysis Livonijos magistras G. Kettler ir jo vaikai. Kai, atsisakęs kryžiuočių ordino, Gotardas Žygimantui Augustui 1562. III. 5 atliko priesaiką, Kuršo k-tija (Ducatus Curlandiae et Semigaliae) buvo laikoma įkurta. Prūsų Albrechto valstybės pavyzdžiu, Pacta subiectionis garantavo Kuršo k-tiją, kurioje ėmė veikti vokiečių teisė, su vokiečių (buv. kryžiuočių riterių) administracija ir viešpataujančiu Liuterio tikėjimu. Buvo griežtai žiūrima, kad pareigūnų vietos joje tebūtų davinėjamos tik vietos kilimo vokiečiams. Gyventojų masę sudarė kuršiai, sulatvėję žiemgaliai, pietų pakraščiuose gyveno lietuvių, o miesteliuose buvo daug žydų. Per Liublino uniją atskiru dokumentu 1569. VIII. 3 Kuršas, kaip kunigaikštija, tapo bendru Lietuvos-Lenkijos vasalu. Kiekvienas naujas kunigaikštis vis turėdavo atlikti priesaiką Lenkijos karaliui. Kai Gotardas perėmė Kuršo k-tijos valdžią, atidavęs Žygimantui A. Dauguvos žiotis ir Rygos pilį, savo sostine pradžioje pasirinko Selpilį (Selburg), Kuldingą, pagaliau Mintaują. Vad. Privilegium Gothardinum, Kuršo kunigaikščio patvirtinta 1570. VI. 25, buvo pagrindas kilmingųjų gausių laisvių. 1581 jos buvo vėl patvirtintos (Privilegia nobilitati concessa). Žečpospolitos bajorijos teisės viliojo Kuršo riteriją. Lenkijos šlėktų pavyzdžiu, Kuršo k-tija pasidarė bajorų rojumi. Kilmingiesiems įsistiprinus prasidėjo amžinai nesibaigianti kova tarp Kuršo kunigaikščių ir riterijos, kuri buvo visą laiką priešiškai nusistačiusi Kuršo hercogams. Šie santykiai su savo vasalais ir sudarė Kuršo k-tijos istorijos svarbiausią turinį, nes bajorija, apsidraudusi Žygimanto Augusto ir Gotardo privilegijomis ir Kuršo kunigaikščio pažadais (1562. III. 17), tapo žymiausias Kuršo krašto veiksnys. O vietiniai gyventojai-valstiečiai, apkrauti sunkiomis duoklėmis ir lažu, nešė sunkų baudžiavos jungą.

Bažnytiniame gyvenime Gotardas padarė reformų, kurios išsilaikė iki pat XIX a. Kunigaikščio svarbus bendradarbis buvo vyr. Kuršo evangelikų bažnyčios superintendentas Aleksandras Einhorn, kurio vaikaitis Paulius Einhorn, žinomas Kuršo istorikas, buvo taip pat čia superintendentu. Gotardas sutvarkė pastorių atlyginimą, statė prieglaudas, mokyklas. Jo laikais buvo atliktos kelios bažnyčių vizitacijos. 1570 buvo sudaryta ir 1572 išsp. Kuršo bažnytiniai įstatymai

(Kirchenreformation ir Kirchenordnung). Gotardas atkreipė dėmesį ir į pastoraciją tarp valstiečių. Jo remiami 5 vokiečių kunigai 1586 išleido latviškai pirmą Enchiridion (mažąjį Liuterio katekimą). Evangelikams reikėjo skubėti, nes 1585 Vilniuje latviškai buvo išsp. P. Canisijaus katalikiškas katekizmas. O iš Rygoje 1582 įkurtosios Jėzuitų kolegijos buvo prasidėjusios Kurše ir Žemaičiuose jėzuitų misijos. Vėliau jėzuitai įsikūrė Daugpilyje (nepriklausė Kuršo k-tijai), Alūkstoj, Skaistkalnėj (Schönberge).

Kai Gotardas tapo Kuršo k-ščiu, ne visas Kuršo plotas buvo jo jurisdikcijoje. Grobinos sritį su žvejų uostu Liepoja Livonijos kryžiuočiai 1560 buvo spėję užstatyti Prūsų Albrechtui. Toji žemė 1609 tebuvo išpirkta. Žymiai painesnė istorija pasidarė dėl žemių buv. Kuršo vyskupo, kuris dar XIII a. buvo gavęs apie ⅓ Kuršo valdų. Jų pagrindinį plotą sudarė Pilteno sritis. Jos valdytoju tapo Holšteino hercogas, Saaremos (Oselio) vysk. Magnus, iš caro Jono IV gavęs Livonijos karaliaus titulą. Po to paskutinio Kuršo (Pilteno) ' vyskupo ' mirties (1583) dėl jo palikimo ginčijosi danai ir Žečpospolita, kol Brandenburgo-Ansbacho markgrafas Jurgis Fridrichas jį išpirko. XVII a. pradžioje Piltenas buvo laikinai įjungtas į Kuršą, bet jis vėl keliais atvejais (galutinai 1717) pateko tiesioginėn Lietuvos - Lenkijos valdžion. Nevaržomai Kuršo hercogo ekonominė galia rėmėsi tiesiogiai jo paties plačiomis žemėmis. Riterių pareiga buvo duoti Kuršo kunigaikščiui 200 raitelių ir gauti iš jo, kai dvaro savininkas keitėsi, leno patvirtinimą (Rekognitionspflicht). Sostinėje buvo sutelktos centrinės viso krašto įstaigos : teismas (Hofgericht), kanceliarija, iždo rūmai (Rentkammer), konsistorija. Iš buv. ordino komtūrų ir jų valdų buvo sudarytos 4 pagrindinės administracinės apygardos (Oberhauptmannschaften) : Kuldinga, Tukumas, Mintauja, Selpilis, sudarydamos 8 aps.

Kuršo k-tija, trumpai Kuršu (Kurland) vad., su Lietuva turėjo labai ilgą pietinę sieną. 1557 Pasvalio sutartis dar minėjo pirmykščias ir natūralias sienas, kurios buvo nustatytos 1475 (Der Radzivilonische Duktus). Gotardas rūpinosi tiksliau nužymėti Kuršo k-tijos pietinę ribą. Buvo sudarinėjamos iš Lietuvos ir Kuršo pareigūnų mišrios komisijos 1582 ir 1585. Tolimesni sienų apėjimai ir atskirų sričių ribų nustatinėjimai, kol atsirado pastovi Kuršo ir Lietuvos istorinė siena, vėliau buvo daromi 8 kartus (1598, 1601, 1603, 1611, 1613, 1638, 1649 ir 1685). Toji siena — su mažais pasikeitimais 1921 (už Palangą Lietuvai, latviai gavo Alūkstą) — pasiliko valstybinė Lietuvos ir Latvijos riba iki šiolei.

Gotardas 1584. V. 17 padalino Kuršo k-tiją savo sūnums, Žiemgalą su sostine Mintauja paskirdamas vyr. sūnui Fridrichui, o Kuršą su Kuldinga — jaunesniam Vilhelmui. Šis siekė vienas valdyti, ir

jau buvo bepasiekiąs viso Kuršo suvienijimo. Būdamas ūmus, jis savo valdoje suėjo į aštrų konfliktą su riterija. Kai buvo jo paliepimu Mintaujoje 1615 užmušti du broliai (Nolde), įsikišo pats karalius Zigmantas Vaza, nes į Varšuvos seimą buvo atėję riterijos skundai prieš Kuršo hercogus ir hercogų — prieš kilminguosius. Sudarius tardymo komisiją, Vilhelmas buvo apkaltintas ir išvarytas (1616), o Fridrichui atiteko visas Kuršas su Žiemgala. Piltenas vėl tapo savarankiškas lenas, kurį prižiūrėjo Lietuva - Lenkija. Naujajos komisija 1617 išdirbo Kuršo k-tijos administracijai įstatymus (Kurländische Statuten) ir naują konstituciją (Formula regiminis), kuri dar labiau sustiprino galią riterijos, sukūrusios Kuršo k-tijoje 'riterių (bajorų) respubliką'. Nuo šiol iš landtago (seimo) kunigaikštis savo įsakams turėjo gauti patvirtinimą. Prie jo buvo vyr. tarėjų (Oberräte) taryba. Lietuvių ir lenkų bajorai Kurše galėjo naudotis tomis pat teisėmis kaip kilmingieji vokiečiai. Nuo 1617 Kuršas turėjo savo aiškias teisines valdymosi formas. Tik baudžiavinė sistema valstiečiams liko nepasikeitusi.

Karuose su švedais Kuršas vienu ar kitu būdu būdavo įtraukiamas. Prie Salaspilio (Kirchholmo) 1605. IX. 27 didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus pusėje kovojo kng. Fridrichas su 300 riterių. Per Gustavo Adolfo karus Kuršas išgyveno dešimtmetį naikinimų, kentėjo nuo ligų ir bado, tačiau ir Altmarko paliaubose (1629. IX. 16), ir Stuhmsdorfo taikoje (1635. IX. 12) buvo patvirtinta Kuršo k-tija ; tik Dauguvos žemupyje Švedų naudai buvo sumažinta jos teritorija. Šie, be to, iš Žečpospolitos laimėjo beveik visą Livoniją deš. Dauguvos krante.

Kuršo k-tijos istorijoje reikia laikyti beveik stebuklu, kad vieninteliam Kettlerio giminės palikuoniui, ištremtojo Vilhelmo jaunam sūnui Jokūbui, ne be vargo, pasisekė po Fridricho mirties (1642) tapti Kuršo kunigaikščiu. Jis pasirodė energingas, sumanus, tiesiog genijalus. Jo didieji koloniniai užjūrio planai (kelios įgytos kolonijos), intensyvus vidaus pramonės kėlimas, krašto gaminių eksportas, nuostabiai didelis laivynas (uostai Liepoja ir Ventspilis), buvo įdomi ano meto ūkinės merkantilizmo sistemos išraiška mažoje Kuršo k-tijoje. Jokūbo valstybė tapo tipiška merkantilizmo laikų atstovė. Savo išmintingoje vidaus politikoje (pagerėję santykiai su riterija, dėmesys slėgiamiems valstiečiams) Jokūbas nusižiūrėjo į savo svainį, Prūsų didįjį kurfiurstą Fridrichą Vilhelmą, kurio seserį buvo vedęs. Praturtėjęs Jokūbas taip pat siekė absoliutinės valdžios. Iš užjūrinės prekybos jis norėjo susidėti lėšų išlaikyti nuolatinei, nuo bajorijos nepriklausomai kariuomenei.

Nors švedų-Žečpospolitos karo metu iš visų jėgų Jokūbas stengėsi laikytis neutralumo, juo nepasitikėdami švedai staiga (po didžiojo

kurfiursto persimetimo į karaliaus Jono Kazimiero pusę), nakčia užpuolė Mintaują (1658. IX. 28). Jie Jokūbą išsivedė Rygon, o paskui iki Olyvos taikos (1600) jį deportavo į Ivangorodą. Olyvoje Kuršo k-tijos interesams atstovavo žymiausias jos kancleris, gabus diplomatas Merkelis Foelckersahmb. Jam pasisekė atstatyti Kuršo kunigaikštiją senose ribose, tik Rygos įlankos sala Runö atiteko švedams. Bet Kuršo k-tijos didybė jau buvo sunaikinta, kolonijos ir laivynas buvo užgrobta, pramonė sunykusi, nes užsienio specialistai buvo išvaryti. Esant Jokūbui ištrėmime suiro taip pat domėnų (paties kunigaikščio dv.) ūkis, miestai suskurdo. Nors Jokūbas vėl pradėjo kurti iš nauja, bet nedidelė Kuršo k-tija nebegalėjo išlyginti milžiniškų nuostolių, juo labiau, kad Jokūbo sūnus Fridrichas Kazimieras, nesugebėdamas eiti tėvo pėdomis, Mintaujoje tesistengė, kaip tuomet buvo Vokietijos kunigaikščių mada, įsitaisyti puošnų dvarą Versaliaus stiliaus. Su jo mirtimi (1698) Kuršo k-tijoje sustiprėjo politinė Rusijos įtaka. Pastoviai palaikomi giminystės ryšiai su Brandenburgo kurfiurstais nesujungė Kuršo stipriau su Hohenzollernais, nors ir buvo svarstomas konkretus planas suvienyti Prūsų (Rytprūsių) ir Kuršo žemes, joms susisiekti sudarant siaurą 'tiltą', pro Palangą. Šitą projektą labai siūlė Kuršo k-tijos aukštas valdininkas von Puttkamer.

Tačiau laimėjo Petras Didysis, nuskirdamas savo dukterėčią Oną į žmonas jaunam Kuršo kunigaikščiui Fridrichui Vilhelmui, kuris buvo didžiojo kurfiursto dukters Elzbietos Sofijos sūnus. 1710 Vilhelmui kng. Menšikovas caro Petro vardu garantavo Kuršo neliečiamybę. Tačiau kitais metais, tuoj po vedybų, Kuršo kunigaikštis mirė. Kuršo k-tija vėl atsidūrė neaiškioje padėtyje, juo labiau, kad tada vyko didysis Šiaurės karas. Visą dešimtmetį Kuršo k-tija liko be hercogo, ir vėl buvo keliais atvejais kariaujančių kariuomenių trempiama. Labai daug ji nukentėjo per didįjį 1710 marą. Yra skaitoma, jog ji tada neteko pusės savo gyventojų, išmirusieji 54 kunigai sudarė taip pat beveik pusę visų Kuršo evangelikų kunigų.

Nors Dancige gyvenąs paskutinis Kettlerių giminės Ferdinandas buvo formalus kunigaikštis, tačiau, Petro I pageidavimu, našlė kunigaikštienė Ona apsigyveno Mintaujoje, ir čia rusų įtaka nebesiliovė iki pat Kuršo k-tijos galutinio įjungimo į Rusijos imperiją. Kadangi su Ferdinandu baigėsi Kettlerių giminė, Lietuva-Lenkija norėjo šį leną sau prisijungti, o Augusto II Drezdene, Berlyne ir Petrapilyje buvo kuriami įvairiausi planai. Laimėjo Rusija. Po 175 valdymo metų išsibaigus Kettlerių dinastijai, nuo 1737 per 58 m. Kuršo k-tija atiteko Bironų-Bühren giminei. Pirmasis jų buvo Ernestas Jonas Bironas, smulkus Žiemgalos riteris, patekęs į našlės Onos,

vėliau tapusios cariene, ypatingą malonę. Jis valdė Kuršą dažniausiai iš Petersburgo, nesigailėdamas pinigų didelėms statyboms (Rastrelli suprojektuotos pilys Mintaujoje ir Ruhenthale). Vos mėnesiui praslinkus po carienės Onos mirties (1740) Kuršo k-tis Bironas buvo ištremtas į Sibirą, ir tik po 20 metų Kuršas sulaukė savo kunigaikščio, kai caras Petras III E. J. Bironą grąžino atgal, o Kotryna II suteikė prarastas teises. 1769. XI. 25 jis atsisakė Kuršo savo sūnaus Petro Birono naudai. Šis silpnas įpėdinis buvo paskutinis Kuršo k-tis. Paminėtina Mintaujoje 1775 jo įsteigtoji Academia Petrina. Keliais atvejais perorganizuota, XIX a. ji tapo gimnazija, kurioje mokslą išėjo ir eilė žymių lietuvių tautinio atgimimo ir nepriklausomybės metų veikėjų. Kai po Kosciuškos sukilimo Rusija su Austrija susitarė dėl Lietuvos - Lenkijos pasidalinimo (1795. I. 3), Kuršo k-tijos landtagas nelaukė ilgai. Jis 1795. III. 17 (nauju stiliumi 28) savo posėdyje nutarė nutraukti Lietuvai-Lenkijai leninę Kuršo priklausomybę ir be sąlygų pasiduoti Rusijai. Tokį pat nutarimą padarė ir Pilteno riterija. Tuo pačiu metu atsisakiusiam Petrui Bironui buvo imta mokėti pensija už jo paimtus dvarus. Savo manifestu Kotryna II 1795. IV. 15 (26) skelbė Kurše religijos laisvę, garantuodama kiekvienam luomui ten tokias laisves, kokios buvo Rusijoje. Valstybinis Kuršo k-tijos riterijos santykis su Rusija nuo pat pasidavimo pradžios tapo kitoks negu Estijos ir Livonijos, su kuriomis Kuršas 1801 buvo sujungtas į generalgubernatūrą.

PRŪSAI

Prūsai (istorija), vakarų baltai, kurie iš visų baltų giminių anksčiausiai pasiekė Baltijos krantą. Jų sienos amžių bėgyje įvairavo. XIII a. pradžioje jie gyveno tarp Vyslos žemupio ir Kuršių Marių, užimdami Nemuno vidurupio ir žemupio deš. krantą. Iki pat pokristinių laikų vidurinio geležies amžiaus prūsai buvo persimetę ir į kair. Vyslos krantą. Iki IX a. Prūsų vardas nežinomas. Jeigu lenkai su savo kaimyno vardu būtų buvę susipažinę jau VI-VII a., Prūsai vadintųsi ne ' Prusy ' bet ' Prysy ' (K. Būga). Iki IX a. Prūsai labiau buvo žinomi ' estų ' vardu. Nėra dar tačiau baigta visu tikrumu įrodinėti, ar Tacito (52-117 po Kr.) ' Aestiorum gentes ', apie kurias tiek daug rašyta, galima tapatinti su vakarų baltais. Pagal Tacitą, Svebų (Baltijos) jūros deš. krante Aestii garbiną dievų motiną, nešioją šernų amuletus, javus ir kt. žemės vaisius rūpestingiau auginą negu germanai. Jūros pakraščiais ir krante jie renką gintarą, kurį vadiną ' glesum '. Jie ' savo papročiais ir išore yra kaip svebai '. Kadangi jų kalba esanti artima britų kalbai, eilė tyrinėtojų

tame posakyje yra įžiūrėję svarų argumentą Aestii baltiškumui įrodyti. Čia Tacitas galėjęs minėti prūsus. Tik graikų matematikas-geografas Klaudios Ptolemaios (a. 100-a-176 po Kr.) buvo pirmasis, kuris patiekė du neabejotinus prūsų kiltinius vardus. Savo Geografijoje jis paminėjo, jog už venetų gyveną « galindai ir sudinai ir stavanai ligi alanų ; už jų igilionai ... » Du Ptolemaios užrašyti vardai (' Galindai kai Soudinoi ') gali tarnauti įrodymu, jog jau senajame geležies amžiuje Prūsuose buvo žinoma diferenciacija kiltimis. Abu tie vardai yra atsekami tik po tūkstančio metų Petro Dusburgiečio teminimuose prūsų giminių pavadinimuose : ' Galindite ' - galindai ir ' Sudowite '-sūduviai.

Iki IX a. dar kelis kartus yra minimas aisčių vardas, kur visu tikrumu negalima pasakyti, ar tai liečia prūsus. Ostgotų karaliaus Teodoriko aukštas valdininkas Cassiodorus savo raštuose (Variae V 12, parašytuose 523-6 po Kr.) padavė tekstą Teodoriko padėkos laiško aisčiams (' Hestis ') už gintaro dovanas. Bet, ar tokie aisčių pasiuntiniai Ravenoje pas ostgotų karalių yra lankęsi, nėra duomenų. Bet aisčių vardas ir toliau buvo žinomas. Padarydamas santrauką vėliau dingusios Cassiodoro rašytos gotų istorijos, rašytojas Jordanes (' De origine actibusque Getharum ') 551 minėjo Aesti kaip visiškai taikingą tautą — ' pacatum hominum genus omnino ', užėmusią labai ilgą pajūrio krantą į rytus nuo prie Vyslos gyvenusių Viviarii. Jordanes mini, jog gotų karalius Ermanarikas IV a. buvęs savo valstybei pajungęs ir aisčius. Apie 830 m. Karoliaus Didžiojo biografas Einhardas (Vita Caroli Magni) minėjo pietiniame Baltijos krante gyvenančius « slavus ir aisčius " — " at litus australe Slavi et *Aisti* et aliae diversae incolunt nationes ". Jeigu neskaityti X a. " Saga Olafs konungs Tryggvasonar ", kurioje rytų Pabaltijys yra pavadintas senuoju terminu Eistr, Anglijos karaliaus Alfredo Didžiojo jūrininkas Wulfstanas buvo paskutinis (880-890 m.), kuris savo pranešime minėjo aisčių vardui artimus žodžius (Eastalande, Estum, Eistmere). Bet jis buvo pirmasis, kuris pats matė aprašomą kraštą. Buriniu laivu iš Haithabo (Šlezvige) keliautojas atvyko iki Truso (Drausensee). Jis sakė, kad ' Eistmere ' (Aismarės) esančios 15 mylių pločio. Į jas iš rytų pusės tekanti Ilfingo (= Elbingo) upė. Kad Wulfstano aprašomoji žemė (Eastland) tikrai buvo Prūsai, yra matyti, be kitko, iš jo ten minimų arklių lenktynių, dalinantis mirusiojo palikimą. Per lenktynes žymioji dalis turto, kuris į 5-6 dalis 5-6 mylių atstumu išskirstomas, tekdavusi tam, kuris su savo žirgu pirmasis pasiekdavęs toliausiai padėtą didžiąją dalį. Panašios lenktynės Prūsuose yra dar žinomos XVI a.

Pirmasis ' Bavarijos Geografas ' (po 845 m.) žinojo jau prūsus ' Bruzi ' vardu. Keliautojas ir pirklys iš arabiškos Ispanijos, žydas

Ibrahim ibn Jakūb, kuris per vakarų Europą atvyko iki Baltijos jūros (Wismar), 973 m. savo kelionių aprašyme prūsus vadino ' Burūs '. Ibrahim rašė, jog prūsai pasižymį dideliu narsumu, turį savo atskirą kalbą, o juos iš vakarų puldinėją ' Rus ', t. y. vikingai. Nuo to laiko prūsų vardas jau nebeišnyko daugiau. Net žinomoje prancūzų epo Rolando giesmėje (Chanson de Roland) tarp saracenų talkininkų yra minimi ' Bruise ' ir, gal būt, kt. baltų tautos.

Tikrąjį prusų vardą pirmasis paminėjo 999 m. prūsų apaštalo-kankinio šv. Adalberto (Vaitiekaus) biografas Canaparijus, kuris kalbėjo apie ' Pruzzorum fines '. O ' Europos šiaurės Tacitas ', arkiv. Adomas Bremenietis 1072-76 m. savo veikalo Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum 4 knygoje, duodamas Skandinavijos ir Baltijos pietų ir rytų žemių geografiją, suteikė daugiau žinių apie prūsus. Jis ypač iškėlė prekybinius santykius su švedais. Adomas, tiesa, kalbėjo tik apie " sembus arba prūsus " (' Sembi vel Pruzzi '), kurie esą ' homines humanissimi ', ir vykstą gelbėti jūroje pavojų ištiktųjų, ar piratų užpultųjų. Apie sembus esą būtų galima daug girtina pasakyti, jeigu tik jie būtų krikščionys, kurių skelbėjus labai persekioją. Sembai turį draudžiamų gojų ir šaltinių, kuriuos suteršiąs krikščionių atsilankymas. Auksą ir sidabrą mažai vertindami, jie esą turtingi kailiais. Tad su Švedijos uostu Birka (= Bjoerko) jie palaiką santykius, patys ten savo laivais nuplaukdami. Sembai tad labiausiai buvo žinomi skandinavams. Šaltiniuose danų, kurie X a. ėmę Sembą puldinėti, yra jau minimas sembų vardas. Danų karalius Kanutas Didysis titulavosi ir Sembos karaliumi (Scr. rer. Pruss. I 736). Ipatijaus kronikoje yra du kartu (1058 ir 1147) minimi ' ljudi Goliad '. " Goliad " buvo toliausiai į pietus įsiterpusi prūsiškos kilties galindų atplaiša. Pasėkoje rytinių slavų ekspansijos į vakarus ji paliko prie Protvos upės atkirsta asimiliacijai (M. Vasmer). Kryžiuočių ordino kronikininkas Dusburgietis 1326 m. prie prūsų priskaitė dešimtį kilčių : pamedėnus (Pomesani), pagudėmus (Pogesani), varmėnus (Varmienses), notangėnus (Nattangi), sembus (Sambite), nadruvius (Nadrowite), skalvius (Scalowite), sūduvius (Sudowite), galindus (Galindite), bartus (Barthi vel Barthenses). Sprendžiant pagal vietovardžius, Kulmo sritis XIII a. pradžioje jau buvo stipriai lenkų kolonizuota, nors ten nuo seno prūsai turėjo savo pilių. Į rytus nuo Kulmo, link XIII a. jau retai begyvenamos Galindos, prie prūsų buvo skiriamos dar dvi teritorijos : Liubava (Löbau) ir Sasna (Sassen).

Ne tik savo kilme ir kalba, bet religija ir kultūra prūsai yra buvę artimiausi lietuvių giminės šalia kitų baltų. Tačiau tai dar neduoda pagrindo juos tapatinti su lietuviais. Kai kurie uolūs bandymai (P. Pakarklis, V. Vileišis, Vl. Prišmantas ir kt.) prūsus skaityti

lietuviais sutinka iki šiol nesugriaunamų duomenų istorijos šaltiniuose ir prūsų kalboje. Nors ir darkytai surašyti XVI a. prūsų kalbos tekstai lietuviui yra beveik nesuprantami. Dar prieš ordino atsikraustymą prūsai yra buvę, nors lietuviams ir artimai gimininga, jau atskira vakarų baltų tauta, kuri buvo išvysčiusi aukštą kultūrą.

Kultūriniai ir ekonominiai prūsų santykiai. Nors iš visų baltų apie prūsus daugiau yra žinių pas ankstybuosius rašytojus ir kronikininkus (rusų Nestoras, Martynas Gallus *ir* lenkų Kadłubek), nors jie daugiausia turėjo santykių su skandinavais, ypač danais ir švedais, tačiau kalbėti apie prūsų kultūrą iki ordino pasirodymo tegalima retrospektyviniu būdu iš vėlesnių versmių. Santykiai su danais tebuvo daugiau karinio pobūdžio. Pagal 'Saxo Grammaticus' duomenis jau IX a. pusėje danų karalius Regnar Lodbrok yra daręs žygius į Kuršą ir Sembą (Scr. rer. Pruss. I 735). Haraldo Blaatando (936-986) laikais danų kolonija Semboje užmiršusi savo tėvynę ir susimaišiusi su vietimiais. Pagal minėtą Saxo (t. p. 736) karalius Kanutas IV turėjęs kariauti prieš sembus. Su švedais tačiau vystėsi taikingesni santykiai. Iš visų baltų prūsai buvo labiausiai aktyvūs Baltijos jūroje, ir jau apie 1000 m. iš Sembos jų laivai pasiekdavo Švedijos krantą. Jau Wulfstanas pažymėjo prūsų prekybą, ryšium su jų miestu Truso. Nuo priešistorinių laikų ėjo plati prekyba ne tik su kaimynais lenkais, senąja Kijevo valstybe, bet ir su tolimu Didž. Naugardu. Ūkio srityje prūsai, kaip ir kiti baltai, daugiausia užsiėmė žemdirbyste, kai gyvulių auginimas jau buvo antraeilis dalykas. Pažymėtina, jog prūsai labai vertino gerus arklius (plg. Wulfstano duomenis apie lenktynes). Prūsai kultivavo rugius, miežius, avižas, pupas. Šalia žemės darbo medžioklė, žvejyba ir bitininkystė buvo kitos svarbios papildomos ūkio šakos. Dar prieš vokiečių ordino atsikraustymą Prūsų žemėje gana aukštai buvo išsivystę amatai. Priešistoriniai geležies amžiai rodo išvystytą kalvio amatą, liejimą, audimą, įvairius medžio darbus, puodininkystę ir kt. amatus. Pažymėtina, jog daugelis prūsų pilių buvo pastatytos strategiškai parinktuose punktuose, kur paskui jau savo mūrines tvirtoves statėsi kryžiuočiai (H. Bonk, Altpreuss. Monatschr. 31, 1894 320).

Vokiečių ordino atėjimo laikotarpyje prūsai jau buve pasiekę aukštą materialinės kultūros laipsnį. Tik jų žemėje nebuvo miestų V. Europos prasme, bet jau buvo prie pilių prekyvietės. Politiškai jie buvo kryžiuočių užtikti pakeliui į valstybinę organizaciją. Jau XII a. gale jie turėjo stiprią karo jėgą, gabių karo vadų. Monarchinės valdžios atsiradimui sąlygas būtų sukūręs natūralus politinių santykių vystymosi procesas (H. Łowmiański), jeigu jo nebūtų sukliudęs ordinas.

Jau Wulfstanui buvo žinoma prūsų visuomeninė diferenciacija. skirtumai tarp valdančiųjų ir paprastų žmonių, nes ' kunigai ', kurie gyveną savo pilyse, ir turtingieji, geria kumelių pieną. Matomai arklius teturėdavo turtingieji. Neturtingieji ir vergai geria midų, kurio esą iki soties. Tad alaus jie nedarą. Kilmingasis luomas vėlesniuose šaltiniuose buvo vadinamas nobiles, potentes, potiores, die besten ir kitaip. Semboje jie gavo vitingo vardą. Valstiečiai iki vokiečių pasirodymo dar buvo asmeniškai laisvi, bet jie jau turėjo kilmingiesiems atlikti ūkinių prievolių. Kaip ir kt. baltų tautos, prūsai įdvasino gamtos jėgas ir jos reiškinius, dar jiems nesuteikdami antropomorfiško pavidalo. Perdėtai Dusburgietis iškėlė Nadruvos Romuvos ir vyriausiojo kunigo krivio reikšmę.

Dievaičių trijulė ten su Pykuoliu, Perkūnu ir Patrimpu yra XVI a. kronikininko S. Grunau fantazijos padaras. Patys pirmieji šaltiniai, kaip Oliverus ir Dusburgietis pažymėjo, jog prūsai turėjo neliečiamų miškelių, vandenų, slėnių, kalnų. Žmogus savo kasdienybėje buvo stipriai gamtos pavergtas. Visą savo gyvenimą jis aiškino blogų ir gerų dvasių ženklu. Ligos, gyvulių maras, sausros, liūtys, gaisrai ir įvairios kt. nelaimės reiškė blogųjų dvasių siautėjimą. Ypatingai svarbi priemonė prieš blogį turėjo būti ugnis. Dievų garbei buvo deginama grobio dalis ir kartais koks belaisvis. Mirusieji taip pat buvo deginami drauge su visais savo namų apyvokos daiktais, ir pagal Dusburgietį, su kilminguoju buvo sudeginami net jo arkliai, tarnai, medžiokliniai šunes, sakalai ir kiti jo reikmens. Prūsai, kaip ir lietuviai, stipriai tikėjo, kad sudeginti daiktai būsią mirusiam aname gyvenime reikalingi. Prūsų pagonybėje svarbią vietą užėmė jų religijos dvasininkai, kurie eidavo žynių pareigas, spėdavo ateitį, burdavo.

Apie prūsus Dusburgietis rašė, kad jie nepažinę rašto, bet buvę labai vaišingi. Prūsų niekinimas apskritai prasidėjo ordinui užkariavus jų žemę. Kai Adomas Bremenietis tik daug gera apie juos galėjo pasakyti, Christburgo taikoje 1249 prūsai buvo verčiami savo « kaltes » viešai išpažinti, ir jie žadėjo atsisakyti nuo daugpatystės, bendros tėvo ir sūnaus žmonos ir kt. pagoniškų papročių. Bet tai, kas surašyta dokumente, galėjo būti naujakrikštams padiktuotos sąlygos iš viso mesti pagoniškus papročius, ar jie juos praktikavo, ar ne. Tokis viešas kalčių prisiėmimas paprastai kelia įtarimą, jog primetama kaltė yra perdedama, arba reikia priešingai tikėti. Prūsai buvo verčiami atsisakyti ir savo derliaus šventės papročių ir kt. savo būtovės pasireiškimų, kurie su tikrąja pagonybe mažai bendra beturėjo. Vėlesnę vokiečių kronikininkų tendenciją pajungtuosius prūsus laikyti žemesnės dorovės, reikia gana kritiškai priimti.

Prūsų žemės užkariavimas. Prūsai buvo pirmieji iš baltų, kurių žemėn anksčiau atvyko pirmieji misininkai: 997

Šv. Vaitiekus — Adalbertas ir 1009 — Šv. Brunonas iš Querfurto Abu jiedu baigė kankinio mirtimi. Tik po dviejų šimtmečių misijas buvo pradėję Olivos cistersai. Iš jų labiausiai pasireiškė Kristijonas (LE XIII 145), kuris tapo įšventintas pirmuoju prūsų vyskupu. Taikingos jo misijos nedaug teturėjo pasisekimo, nes prūsai į jas su įtarimu žiūrėjo, bijojo netekti savo laisvės. Kai prūsai nuo 1223 vėl pakartotinai puldinėjo Kulmo žemę ir teriojo Mozūriją, jos kng. Konradas į prūsų pasienį atsikvietė kryžiuočių ordiną. Šis tuojau nustelbė ne tik Dobrinės brolių, bet ir Kristijono veiklą. Kryžiuočiam atrodė, jog geriausias būdas apsaugoti naujakrikštus nuo pagonių keršto ir persekiojimo, yra patiems juos pulti ir jų žemę užkariauti. Pagal ordino iš imperatoriaus Fridricho II gautą privilegiją pirmiausia turėjo būti prūsų žemė užkariauta. Savo užkariavimus Prūsuose ordinas vykdė iš Kulmo ir Torno Vyslos žemupiu iki jos deltos-Baltijos jūros. Toliau Aismarių pakraščiu siekė jis prūsus atkirsti nuo jūros. Ordino valdžion pirmoji prūsų žemė buvo pajungta 1237. Tai buvo Pamedė. Veltui pamedėnų didikas Pipynas rodė atsparumą, bet kiti kilmingieji ir jo giminės pasidavė ir davė įkaitus. Ten tuojau išaugo Marienwerderio, Christburgo ir kt. pilys. 1238 jau neberodė pasipriešinimo Pagudė, nes kryžiuočiai jau ruošėsi pulti Varmę, Notangą ir Bartą. Iš tiesų apie 1240 kryžiuočiai ėmė brautis Varmės sritin ir puolė prie Aismarių Balgą. Ten jie įveikė jungtinę prūsų kariuomenę (varmėnų, bartų, notangų). Jie buvo jau bežygiuoją gilyn į kraštą, kai 1242 vidurvasaryje prasidėjo pirmasis prūsų sukilimas. Įveikę sukilimą, kryžiuočiai visą dešimtmetį iki 1260 vykdė savo tolimesnius užkariavimus, vis statydamiesi stiprias pilis. Tarp keliolikos naujai išaugusių tvirtovių paminėtina Varmėje — Braunsbergas ir Heilsbergas, Bartoje — Barštynas, Rešlius ir Wiesenburgas, Notangoje — Kreuzburgas, Semboje, kuri 1254-55 buvo įveikta, Karaliaučius. Priešiškai nusistačiusiame krašte pilys buvo statomos tam tikrame atstume, pvz., Bartoje kas dvi mylios. Jos turėjo tarnauti atramos punktais ir kolonizacijai, kurias vėliau vykdė ordino komtūrai ir Varmės vyskupija. 1260 beveik visa prūsų žemė, išskyrus didžiųjų ežerų (Mozūrų) rajoną, Nadruvą, ir kair. Nemuno ploto ir jo žemupio gimines (sūduvius, skalvius) jau buvo ordino valdžioje, kai po Durbės mūšio vėl kilo prūsų sukilimas, kuris yra gavęs didžiojo vardą. Vakarų Europos pilgrimų ir kryžininkų gausia pagalba šiaip taip numalšinę sukilėlius (1274) iki 1283 kryžiuočiai jau buvo galutinai nukariavę visą prūsų žemę. Paskutinioji krito Sūduva, kurią Dusburgas laikė stipriausia ir gausiausia gimine. H. Łowmiański yra apskaičiavęs 33.000 gyventojų Sūduvoje, kai kitos kiltys turėjusios vos po 16.500 gyv., tik Semba 22.000

gyv. Visoje prūsų žemėje buvę per 170.000 gyv. (Studja nad stosunkami społ. i państwa lit. I 91).

Kai pietinę Sūduvos ar Jotvingos dalį sunaikino Volinijos kng. ir lenkai jos šiaurę, kuri rytuose siekėsi su Galindos ir Nadruvos sritimis, po didž. sukilimo ėmė pulti ordinas. Iš 1277-83 Dusburgietis paduoda tos kovos detalių (Scr. rer. Pruss. I 51, 73, 137-146). Sūduvius ištiko panašus likimas kaip galindų, kuriuos kitados, anot minėto kronikininko, esą išnaikinę sūduviai. Beveik kiekvienas kng. prieš žymiai galingesnį ordiną su savo žmonėmis kovėsi skyrium ir žuvo. Tik dalis vadų buvo paimti nelaisvėn, arba patys pasidavė. Prieš galutinai įveikdamas sūduvius (1283), ordinas jau po didžiojo sukilimo per kelerius metus buvo nukariavęs Nadruvą ir Skalvą.

Prūsų žemės kolonizavimas ir germanizavimas. Kaip XIII a. buvo prūsų žemės nukariavimo ir jos ‘ pacifikacijos ’ šimtmetis, taip visas XIV a., kai ordino galybė pasiekė aukščiausią laipsnį, buvo prūsų žemės kolonizavimo ir sėkmingai pradėtos germanizacijos šimtmetis. Nuo didžiojo prūsų sukilimo (1260) bet kokis susipratimas su vietiniais ordinui liovėsi egzistavęs. Kryžiuočiai, žinoma, skaitėsi laisvi nuo Christburgo taikoje popiežiaus legatui pažadėtų elementarių žmogaus teisių saugojimo. Tad ir su Prūsų žemės gyventojais ir jų turtu jie tarėsi galį laisvai elgtis. Pilių viršininkai-komtūrai ir jų administracijos pareigūnai (vad. ‘ voigtai ’) palikę kryžiuočių priklausomybėje žymią dalį prūsų valstiečių, kitus išdalino naujiems ateiviams kolonistams ir vyskupams, kurie prūsuose gavo trečdalį viso krašto žemių. Dar 1243 popiežiaus legatas Wilhelmas de Modena Prūsuose buvo įkūręs keturias vyskupijas : Kulmo, Pamedės (Marienwerderyje), Varmės (Heilsberge) ir Sembos (Fischhausene).

Po sukilimų, kurie galutinai nutilo tik 1295, prūsų padėtis vis labiau sunkėjo. Jiems buvo draudžiama patekti į miestus, jie negalėjo tapti amatininkais. Didelė jų dalis iš savo vienkiemių (uždari kaimai Prūsuose rečiau sutinkami) buvo išvaryti į rytus, kur rytų Bartoje ir Galindoje buvo daug tuščių plotų. Paversti tikrais baudžiauninkais, prūsai turėjo atlikinėti įvairaus lažo darbus su savo įrankiais ir gyvuliais. Jie turėjo įdirbti plėšinius, atlikti darbus prie statybų, miške, kasant griovius, darant tvenkinius ir tt. Ordino plotuose dar buvo sunki pareiga pilių statymas ir jų taisymas, o vasaros metu šienapiūtė, nes gausiems riterių arkliams reikėjo daug pašaro. Šitaip užgulė ant prūsų sunki baudžiava, nes jie ir asmeniškai nebuvo laisvi. Kryžiuočių karuose su Lietuva prūsai buvo rekrutuojami kaip pagalbinė kariuomenė. Jau XIII a. ordinas prūsus imdavo į savo žygius (žr. Durbės kautynės). XIV a. kronikos nuolat mini vietinių prūsų būrius, kurių daug žūdavo kovose prieš lietuvius. Kai ordinas

ėmė eksportuoti javus, reikėjo didinti dirbamosios žemės plotus. Kadangi jau vietiniai baudžiauninkai prūsai nebeįstengė atlikti visko, ką ordino komtūrai ir žemių valdytojai reikalavo, ir vokiečių kolonistai buvo pritraukti prie lažo prievolės. Bet uždari kolonistų kaimai, kurie kūrėsi pagal žinomą rutiną, turėjo žymiai daugiau laisvių. Prūsų kaimai taip griežtai buvo laikomi, kad jie savo ponui ir nederliaus metais turėjo atiduoti nustatytą javų saiką (G. Aubin: Zur Geschichte d. gutsherrlichen Verhältnisses in Ostpreussen, 33). Iš potvarkių aišku, jog abi tautos, t. y. vokiečiai ir prūsai, turėjo skyrium gyventi. Prūsai negalėjo miestuose ir vokiečių kaimuose bei jų smuklėse būti samdomi bernais. Vienintelis laisvas kelias jiems buvo būti baudžiauninkais, ar persisamdyti darbui vokiečių dvaruose (t. p. 99).

Apie 1400 m. aptilo vokiečių kolonizacija. Neskaitant Kulmo ir Liubavo, ordinas buvo įkurdinęs 54 miestus, 890 činšinius kaimus su 19.000 ūkių. Kaime dar turėjo būti tada po lygiai vokiečių ir prūsų, bet miestai buvo grynai vokiški, kuriuose jau buvo per 75.000 gyventojų. Kai prūsų prieauglis krito, vokiečių buvo per 170 metų padaugėję 3-4 kartus. Tik dykroje, t. y. rytinėje Prūsų žemės dalyje prūsai labiau galėjo laikytis. Jie ilgai nesidavė palenkiami prie naujų vokiškų papročių ir jų darbo metodų. Varmėje vyskupo kapitula sėkmingai pravedė ūkių ir dvarų kolonizavimą, šalia vokiečių palikdama ir Prūsų ūkius. Tad Varmė anksčiau buvo germanizuota. Didelę dalį Notangos ir Bartos kolonizavo kolonistai (sūnūs ir anūkai) pirmųjų vokiečių iš Pamedės. Semboje buvo apgyvendinta dalis sūduvių. Jos vitingai buvo gavę daugiau laisvių negu kitur. Tad Semboje senieji prūsai ilgiau išsilaikė negu kitur. Vokiečių istorikai, išleisdami iš akių tolimesnį senprūsio likimą, yra daug dėmesio kreipę, kaip ordinas planingai vykdė kolonizaciją atskiromis vilnimis, naujuose plėšimuose panaudodamas ir cistersų vienuolių kolonizacinį patyrimą... Kolonistai vyko iš Tiuringijos, Meisseno, Silezijos ir daugelio kt. Vokietijos imperijos sričių. Galindos dykrą kolonizavo mozūrai.

Kolonizaciniame įkarštyje mažiausiai dėmesio buvo skiriama vietiniam gyventojui. Dar 1410 buvo teigiama, jog tik trečdalis prūsų tėsą krikštyti (Scr. rer. Pruss. III 428). Ordinas buvo skundžiamas ir Konstancos koncilijoje, kad nesirūpinęs prūsų krikštijimu. Kai bažnyčios paprastai pradžioje buvo statomos tik miestuose ir prie ordino pilių, suprantama kaimo gyventojai neturėjo progos jų lankyti. Tik hercogas Albrechtas, kuris dar 1567 skundėsi, jog esą beveik neįmanoma surasti prūsiškai mokančių dvasininkų, pradėjo evangelizaciją ir vietinėmis kalbomis. Šitaip atsirado trys leidimai prūsiško katekizmo. Bet tos vėlyvos pastangos jau nebeapsaugojo prūsų nuo išnykimo. Jos davė, tiesa, pagrindo

ordino žemių istorikams vokiečiams pabrėžti, jog prūsai nebuvę persekiojami, nes į juos reformacijos laikais kalbėta prūsiškai. Bet jų elementas jau buvo stipriai sunykęs. Vėliausiai Semboje apie 1700 iš viso prūsų kalba išnyko, kai ji kitų kilčių žemėje, ypač Pavyslyje jau seniau buvo nustojusi būti vartojama. Sukilimai, karai prieš lietuvius ordino pusėje, sunkios baudžiavinio gyvenimo sąlygos prūsų gyventojų skaičių stipriai sumažino. Veikli germanizacija jį visai užslopino. Nepalyginamai patvaresnis išliko lietuvių elementas nadruvių ir skalvių žemėse. Prūsų vardą pasisavino Brandenburgo kurfürstas, kuris 1701 karūnavosi ' Prūsų karaliumi '.

PRŪSŲ SUKILIMAI

Prūsų sukilimai – prūsų bandymai XIII a. jėga nuversti kryžiuočių valdžią. Ordinui ėmus užimamoms prūsų žemėms dėti daugiai prievolių, žymiai sunkėjo ekonominė ir socialinė gyventojų padėtis. Tad prūsai beveik visuotinai arba tik atskirose srityse per 53 metus (1242-95) penkis kartus yra bandę sukilti. Labiausiai yra žinomi du pirmieji prūsų sukilimai: 1242-49 ir 1260-74 didysis prūsų sukilimas. Be to, dar XIII a. gale kai kurios prūsų sritys ginklu stengėsi priešintis ordino jungui. Pvz., 1277 buvo sukilę pagudėnai, 1286 pagudėnai su bartais ir 1295 notangėnai.

Tiksliai atvaizduoti eigą sukilimų, ypač didžiojo, nėra galima. Beveik išimtinai reikia remtis tik viena Petro Dusburgiečio kronika. Jos autorius daugeliu atvejų yra nebepatikrinamas, nes nebėra kitų šaltinių, be to, jis kuriam pagonys prūsai tebuvo " velnio ", " pražūties ", " neteisybės ", " tamsos " vaikai, yra labai šališkas. Jam kiekviena karo klasta prieš pagonis buvo leistina. Autorius dažnai su pasitenkinimu išskaičiuodavo, kur kryžiuočiai, netikėtai pagonis užpuolę, išžudydavo daug vyrų, moteris ir vaikus išgabendavo nelaisvėn. P. Dusburgiečiui nerūpėjo realiai atvaizduoti pačią sukilimų eigą. Pagražinęs įvykius savo meto ordino riterių pamokymui dažnais stebuklais ir įvairiais nuotykiais, kronikininkas prūsų sukilimų aprašymus tenorėjo įterpti į savo siaurą galvosenos schemą ir jam būdingą kryžiaus karų ideologiją. Prūsų kova už savo laisvę jam buvo visai svetima sąvoka, nes kiekvienas kryžiuočių priešas, kas tik prieš juos ranką bekėlė, jau buvo laikomas velnio įrankiu. Tad suprantama. kodėl P. Dusburgietis, laikydamas pagrindiniu kovos uždaviniu numalšinti sukilimą, nesipiktino jokiais ordino žiaurumais prieš prūsus.

Pirmasis prūsų sukilimas 1242-49. Sistemingai slinkdami į prūsų žemes ir ten statydamiesi savo pilis, kry-

žiuočiai iki 1242 jau buvo užėmę žemutinį Pavyslį, pamedėnų gyvenamą sritį. 1236 įsitvirtinę Pamedėje, jie sudarinėjo sutartis su tos srities kilmingaisiais prūsais, ėmė įkaitus ir įsiveržė Pagudėn. Iš jos riteriai siekė užvaldyti visą Aismarių pakraštį. Po atkaklių kovų strategiškai svarbiame iškyšulyje kryžiuočiai 1240 nugalėjo jungtinę varmėnų, notangėnų ir bartų kariuomenę ir pasistatė savo svarbią pilį Balgą. Nuo Aismarių kryžiuočiai jau veržėsi gilyn į kraštą, įvesdino savo naujoves, vertė prūsus prie darbų pilis statant ir griežtai reikalavo iki tol nežinomos dešimtinės. Bet jų pasisekimus staiga nutraukė 1242 vasarą pirmasis prūsų sukilimas. Jis truko 7 m. ir apėmė tik dalį kryžiuočių pajungtų sričių. Sukilę buvo pamedėnai, pagudėnai, varmėnai ir spėtos pajungti notangėnų ir bartų dalys. Sudarę sąjungą su Pamarėlio kašubų kng. Sventopolku, sukilėliai užvaldė ar sunaikino beveik visas ordino pilis ; teliko Elbingas ir Balga, neskaitant Kulmo žemės pilių — Kulmo, Torunės ir Rhedeno. Anot P. Dusburgiečio, prūsai, esą, išžudę visus iš Vokietijos atvykusius krikščionis, jų moteris ir vaikus pasiimdami nelaisvėn (Scr. rer. Pruss. I 69). Ordino padėtis po 1245 pasidarė sunki dar ir dėl to, kad pop. Inocentas IV, kuris su imp. Fridrichu II vedė sunkią kovą, negalėjo suteikti tinkamos pagalbos, juo labiau, kad Vokietijoje vyko vidaus karas. 1245 gale atvyko būrys piligrimų, o 1246 pradžioje atskubėjo pats didysis magistras Henrikas von Hohenlohe. Tai buvo pirmasis didysis magistras, kuris Prūsus lankė. Tačiau ordinas gavo atsikvėpti kare su Sventopolku (taiką padarė 1252), o pop. legatui tarpininkaujant 1249.II su sukilėliais sudaryta vad. Christburgo taika. Naujausi tyrinėjimai (H. Patze) bando aiškinti, jog Romos kurijai ir jos legatui labiausiai rūpėjo sutaikyti ordiną su prūsais dėl tada gręsiančio totorių pavojaus. Pop. atstovas, pamatęs ordino vykdytus žiaurumus, jį spaudė daryti taiką su krikščionybę priėmusiais prūsais. Šie, gaudami laisvai valdyti savo turtą, teturėjo pasižadėti mokėti dešimtinę ir atsisakyti visos eilės pagoniškų papročių. Christburgo taika Pamedės prūsai sutiko pastatyti 13 bažnyčių, Varmės — 6 bažnyčias, Notangos — 3 bažnyčias. Su pagudėnais kryžiuočiai toliau kariavo, jų sukilimą galutinai numalšindami 1252. Savo keliu varmėnai ir notangėnai toliau kovojo ir po Christburgo sutarties. Tad nesilaikydami toliau taikos, kryžiuočiai tęsė karą prieš laisvėje pasilikusias pagonių prūsų sritis ir baigė užimti likusias Notangos ir Bartos dalis. 1252 jau buvo imta pulti Semba, ordinui labai reikalinga susisiekimui su Livonija. Didelį patarnavimą jam atliko Čekijos karalius Otokaras II (Pšemislas), kurio žygio metu buvo įkurtas Karaliaučius. Nuo 1252 ordiną lydėjo tik pasisekimai. 1253 į pietus nuo Karaliaučiaus pastatyta svarbi pilis Kreuzburgas. Tuo pat laiku įkurta ir Klaipėdos pilis. Livo-

nijos magistras Andrius iš Stirlando buvo Mindaugui išrūpinęs karaliaus vainiką ir gavo žemių Lietuvoje. Tad 1259 Žiemgalos-Žemaičių pasienyje buvo pastatyta stipri pilis Duobė, ir tuo pat laiku prie Mituvos ir Imsrės žiočių (Karšuvos srityje) Prūsų ir Livonijos ordinas pirmą kartą Pabaltijo žemių okupacijoje statėsi bendrą pilį Jurbarką (Georgenburg). Tačiau tuos viltį teikiančius laimėjimus niekais pavertė 1260 įvykiai.

Didysis prūsų sukilimas 1260-74. Šis sukilimas buvo betarpiška išdava kryžiuočių skaudaus pralaimėjimo Durbės kautynių. Prūsuose paplitus žiniai apie ordino nesėkmę, gyventojai ėmė bruzdėti. Paskutinę progą sukilti suteikė žiaurus Lenzenburgo pilies viršininko Volrado Mirabilio poelgis: jis sukvietė savo pilin 50 žymiųjų prūsų ir juos čia su pilimi sudegino (Scr. rer. Pruss. I 98). Neginčydami šio P. Dusburgiečio minimo fakto, vokiečių istorikai ieškojo priežasčių tokiam žiaurumui suprasti. Dar prieš tai, pagal kronikininką, prūsai, esą, bandę Volradą nužudyti. Pilį liepsnoms atiduoti Volradas tegalėjes tik jau visai girtas būdamas (K. Forstreuter). Kryžiuočiai, Christburgo susitarimų nebesilaikydami, ginklu nukariaujamą kraštą tegalėjo išlaikyti tik ginklo jėga. Sunkios naštos slėgė gyventojus. Be duoklių ir dešimtinių, jie buvo verčiami atlikti dar kitus įvairius darbus. Pačių prūsų laisvei pančioti ir pajungti, jie buvo verčiami statyti ir taisyti ordino pilis. Iš Romos kurijos gautas leidimas neklaužadas versti kalinimu ir įkaitų ėmimu. Prūsai buvo pašalinami iš savo ūkių ir perkeldinėjami kitur. Kai buvo palengvintas įstojimas į ordiną (be noviciato) įvairiems nuotykių ieškotojams, Prūsuose didėjo kryžiuočių žiaurumai su vietiniais gyventojais. Tik maža dalis kilmingųjų, vad. ‘ vitingais ’, tebuvo ordinui ištikimi ar su juo sudarinėjo paklusnumo sutartis, gaudami valdyti savo žemes. Šitokioje politinėje būklėje nesunku buvo įsiliepsnoti naujam sukilimui. Kai tik nuo Durbės namo parbėgę ordino kariuomenės prūsai paskleidė žinią apie ordino katastrofą, jau 1260 rudeniop pasiuntiniai keliavo per žmones, ragindami juos rinktis miškuose į sukilėlių būrius, kur buvo išrenkami vadai. Sukilimo branduolį sudarė pagudėnų, varmėnų, notangėnų ir bartų sritys. Sukilėlių nebuvo tik Kulmo ir Pamedės srityse, kur jau buvo įsikūrę daugiau vokiečių kolonistų, pristatyta ordino pilių. Pamedėnai nerinko sau ir sukilimo vado, nors beveik visa jų sritis kaimyninių sukilėlių buvo per sukilimą užimta. P. Dusburgietis, kuris apie didįjį prūsų sukilimą prirašė daug kronikos puslapių su kruviniausiomis istorijomis, pats sakėsi nebegalįs nuosekliai atpasakoti visos sukilimo eigos, nes keliolikos metų įvykiai žmonių atmintyje jau buvo susimaišę. Tačiau kronikininkas užrašė sukilimo vadų vardus. Labiausiai išgarsėjo notangėnų Herkus Mantas, kuris vėly-

vesnėje prūsų istoriografijoje yra padarytas vyriausiu sukilėlių vadu. Tačiau atskiros kiltinės sritys rinkosi vis savus vadus. Varmėnai turėjo Glopą, bartai išsirinko Divaną vad. Klekiniu, pagudėnai — Auktumą Auktumas ir Glandas yra tik kartą paminėti kalbant apie sukilimo ' kapitonų ' išrinkimą. Sembai, praradę Glandą, atskiro žymesnio vado nebeturėjo. Pagudėje, kuri labiausiai ordinui priešinosi, po Auktumo yra dar minimi sukilimo pabaigoje Linka ir Kaltys, kurie abu taip pat žuvo. Prieš ordiną sukilusių varmėnų tarpe minimi vitingai Stucas ir Skumas. Nors prie sukilimo prisidėjo sembai, tačiau ordinui greitai pasisekė jų vitingus įkalbinėjimais ir gudrumu nulenkti. Sukilėliams padėjo sūduvių vadas Skomantas, paremdamas čia vieną, čia kitą savo kaimyną. Ir lietuviai, atsimetus 1261 Mindaugui nuo Livonijos ordino, surengė į Prūsus keletą žygių, nors ir nesudarė su jais formalios sąjungos. Kai Lietuvos karalius atkrito nuo sąjungos su ordinu ir dar po Durbės kautynių sukilo kuršiai bei žiemgaliai, kryžiuočiai Pabaltijy išgyveno didžiausią krizę. Sukilimo pradžia ir prūsams buvo gana sėkminga. Kaip buvo sutarta, 1260.IX.20 sukilėliai ėmė žudyti ir vestis nelaisvėn nesuskubusius pasislėpti vokiečius ir jų šalininkus. Sukilėliai puolė ir draskė bažnyčias, nes drauge su sukilimu prieš ordiną, siejosi ir neapykanta prieš kunigus, kurių dalis buvo išžudyta per pirmuosius puolimus. Kovojama buvo ir prieš krikščionis vietinius. Sukilimas reiškė reakciją prieš viską, ką atnešė ordinas. Viena po kitos krito daug ordino pilių. Prūsams nepavykdavo užblokuoti ir ilgu apsupimu priversti pasiduoti tokių pilių, kurios turėjo priėjimą prie vandens. Keturios ordino pilys sukilėlių srityse liko nepaimtos : Elbingas, Balga, Karaliaučius, Vėluva. Pamedėje taip pat liko nepaimta svarbi Christburgo pilis. Įspūdis buvo tačiau, jog ordinas Prūsuose yra jau visai parblokštas. Kai kurie sukilimo vadai, ordino pilyse auklėti ir mokyti (labiausiai H. Mantas), bandė kovoti paties ordino vartojamais ginklais. Jie gabenosi ginklų iš Švedijos, vartojo kilnojamus bokštus, akmenų svaidomąsias mašinas ir mūrams griauti taranus. Sukilėliai turėjo ir gerų lengvųjų ginklų (kalavijų, iečių, kovos kirvių). Tad klaidingai kartais aiškinama, kad sukilę prūsai tekovoję ' lazdomis '. Iš visų pusių apsupdami, jie vieną po kitos bado blokada vertė pasidavinėti ordino pilis. O vistik sukilėliams kryžiuočių galutinai nugalėti nepasisekė.

Svarbieji didžiojo sukilimo momentai. Nors ir nebegalima nuosekliai išdėstyti to ilgamečio sukilimo eigos, tačiau apytiksliai nustatomi reikšmingieji sukilėlių žygiai ir žymiosios kautynės. Kaip atskirose srityse yra vykęs didysis prūsų sukilimas, matyti iš jų istorijos (Pagudė, Pamedė, Notanga, Semba, Varmė), kur plačiai išdėstyta tų sričių nukariavimo eiga.

Iki 1263 sukilėliai turėjo eilę laimėjimų. 1261.I.21 H. Manto vadovaujami notangėnai Pakarviuose (Aismarių krante, į pietus nuo Karaliaučiaus) sudavė priešui stiprų ir netikėtą smūgį. Ten buvo sumušta Vestfalijos kryžiuočių kariuomenė. Žuvo pats jos vadas Reideris drauge su ordino riteriais ir daug kryžininkų. 1261 atėjo pagalba iš Lietuvos, kai Žemaičių Treniota nusiaubė Kulmą ir Pamedę, o Mindaugo žentas Švarnas — Mozūrus. Apie tą pat laiką didelį plėšimo žygį iki pat Torunės ir Kulmo atliko ir Skomanto sūduviai. Ir tretieji sukilimo metai vis dar ėjo prūsų laimėjimų ženklė. Didelis buvo H. Manto laimėjimas, kai jis, 1263 pavasarį atlikęs sėkmingą žygį iki Pavyslio, su dideliu grobiu grįžo atgal ir prie Lubavos susitiko patį Prūsų žemės magistrą Helmerichą. Lubavos kautynėse, kurias P. Dusburgietis laikė didesnėmis už Durbės mūšį, žuvo pats magistras, ordino maršalas, 40 riterių ir dalis kitos kariuomenės (Scr. rer. Pruss. I 113). Prie to meto laimėjimų priklausė ir Kreuzburgo pilies (Notangoje) paėmimas. Ją notangėnai laikė apgulę 3 m. Visa įgula, kuri vieną naktį bandė pasprukti, krito ‘ nuo kardų įnirtusių priešų ’. Tuo pat laiku vos nebuvo paimtas ir Karaliaučius. Išduotas pačių savo brolių ir giminių narsus sembas Nalubas sėkmingai kovojo, sudegindamas prie pilies pradėjusį kurtis Karaliaučiaus miestą. Netekęs savo žmonos ir vaikų, Nalubas ‘ savo sieloje nešiojo laisvę ir norėjo ją taip pat išgelbėti savajai tautai ’ (*J. Voigt*, Geschichte Preussens III 220). Kova buvo žūtbūtinė. Prūsai visaip stengėsi įveikti Karaliaučiaus pilies mūrus. ‘ Kaip prityrę kare ir sumanūs vyrai ’, jie savo laivais blokavo Priegliaus žiotis, kad kryžiuočiai su maistu į pilį nepraplauktų. Bet čia ordinas sau rado, kaip ne kartą sukilimo metu reikšmingas momentais pasitaikydavo, ir pačių sukilėlių tarpe naudingą išdaviką, kuris prūsų laivuose pragręžė skyles. Paskui sukilėliai per Prieglių pasistatė tiltą, kuris abiejuose galuose buvo sutvirtintas bokštais. Karaliaučius vos per plauką nekrito. Dideliu vargu pasisekė kryžiuočiams tą tiltą sudeginti. O kai jie sulaukė iš Vokietijos imperijos Jülicho ir Markos grafų kryžininkų kariuomenės, Karaliaučių apgulusius sembus ištiko smūgis : jie ne tik turėjo nutraukti žymiosios piles apgulimą, bet dar juos prie Kalgių k. kryžininkai skaudžiai sumušė. Išgąsdinti to pralaimėjimo, daugelis sembų vitingų atsimetė nuo sukilėlių ir ėmė ieškoti taikos su ordinu. Paskutinis žymesnis prūsų laimėjimas buvo 1264, kai buvo paimtas Bartensteinas (Bartėnai). Kai prūsai išsivilioję ten nužudė du išdavikus, kryžiuočiai ant kuolų susmeigė 30 pakartų prūsų įkaitų. Kitu atveju jaunuoliams, prūsų įkaitams, buvo išbadytos akys.

Nuo 1264 kryžiuočiai iš savo krizės pradėjo atsistiebti. Romos kurija išvystė didelę akciją. Per vidurio Europą ėjo kryžiaus karų

šauksmas į Prūsus. Iš krikščioniškosios Europos pastoviai pradėjusi eiti pagalba stabilizavo sunkią ordino būklę Prūsuose. Vokietijos ir Skandinavijos vyskupijoms buvo siunčiamos bulė po bulės. Domininkonai, pranciškonai ir eilė aukštų bažnyčios dignitorių buvo įtraukti į intensyvią akciją skelbiamų kryžiaus karų prieš prūsus. Tokiomis pat malonėmis ir atlaidais, kurie buvo skiriami vykstantiems kariauti prieš turkus į Palestiną, pop. Urbonas IV norėjo padidinti ordino kariautojų kryžininkų būrius. Toji akcija davė gerų vaisių. Sukilėliai nesulaukė beveik iš niekur pagalbos. Lietuvoje po Mindaugo nužudymo iki 1270 vienas po kito žuvo keturi Lietuvos valdovai arba kandidatai į vyriausią valdžią. Tad šitame sąmyšių laikotarpyje, kada reikėjo grumtis su Livonijos kryžiuočiais ir gintis nuo totorių puolimų, lietuviai nebegalėjo teikti pagalbos. Tuo tarpu ordinui vis daugiau ėmė talkon eiti kunigaikščiai, grafai, žymūs riteriai, o su jais drauge ir pamaldžių piligrimų ir avantiūristų būriai. Jau 1261 gale su didele palyda atvyko grafas Barby ir daug Vokietijos riterių. Vėliau pasirodė du pareinio grafai Vilhelmas ir Engelbertas su daug kryžininkų. Ypač daug paramos ordinas susilaukė 1265, kai Brandenburgo markgrafas Otonas Pamaldusis (Otto der Fromme) su broliu ir sūnumi trečią kartą atvyko į Prūsus. 1265-66 žiemą žygį suruošė Tiuringijos landgrafas Albertas ir Braunšveigo kng. Albertas. O kitais metais dar kartą atvyko ir čekų karalius Otokaras II. Naujos pilys, kaip Brandenburgas, Laukstyčiai. Tepliuva turėjo būti nauji atramos punktai atsigaivėliojančio ordino. Nors ordinui dar kėlė rimtą pavojų Pamarėlio kng. Sventopolko sūnų (pirmoje eilėje Mestvino II) sąjunga su prūsais (1266), tačiau jo jėgos jau stiprėjo. Kai Semboje sukilėliai pralaimėjo, kryžiuočiai sau rado atramą gausiai žemėmis aprūpintuose vitinguose. Sembai kritus, dar smarkiai kovojo pagudėnai, notangėnai ir varmėnai. Bet ir tose žemėse ėmė reikštis nuovargis. Sukilimas daug darbo rankų atitraukė nuo ūkių. Daug kur žemė buvo apleista, kaimai išdeginti. Ekonomiškai kraštas silpnėjo. Pagaliau vienas po kito žuvo ar pateko nelaisvėn ir patys sukilimo vadai. Sukilimo metais jie nesudarė vieningos jėgos. Anot P. Dusburgiečio, kiekviena iš prūsų kiltinių sričių turėjusi nemažiau kaip 200 raitų ir kelis tūkstančius paprastų kovotojų. Jeigu tie skaičiai ir būtų kiek padidinti, tačiau vienybėje prūsai būtų sudarę didelę jėgą prieš riterius.

Didžiojo prūsų sukilimo pabaiga ir jo reikšmė. Prūsų sukilėliai atliko daug atskirų svarbių ir narsių žygių. Bet, nesant bendro fronto, ordinui vis pasisekdavo susirasti bendradarbių ir išdavikų. Pvz. pačioje sukilimo pradžioje bartų Divanas ilgam laikui apgulė kryžiuočiams labai svarbią Christburgo pilį. Ji būtų neatlaikiusi bado blokados, jeigu jai nebūtų padėjęs

pamedėnų didikas Samilas. Divanas tačiau paėmė kelias kitas ordino pilis (Bartoje Vaistotės pilį, Girdavą, Wisenburgą). Su pagudėnų vadu Linka jis perkėlė 1271 karo veiksmus į Kulmo ir Pamedės sritis. Paskutinį smūgį kryžiuočių kariuomenei jiedu dar sudavė prie Žirgūnės (Sorge), Paganstų k. Kai Kulmo žemėje Divanas prie apgultos pilies Schönsee nuo strėlės žuvo, greitai ir sukilimas Bartoje nusilpo. Atskirą žygį apie 1272-73 į Prūsus surengė dar sūduvių Skomantas. Sukilėlių srityse kovos tęsėsi iki 1273, bet jau sukilimas geso, nes ordinas vis gavo naujų jėgų, statėsi naujas pilis. 1272-73 žiemą atvyko į Prūsus Meiseno markgrafas Ditrichas su savo iki 3000 siekiančia piligrimų - kryžininkų kariuomene ir sumušė notangėnus prie Pakarvių, kur kitados Mantas tokią pergalę buvo laimėjęs. Šitos kautynės galutinai palaužė notangėnų atsparumą, o jų vadas, slapstęsis tyruose, netikėtai buvo kryžiuočių užtiktas ir pakartas (1273-74). Apie tą laiką į kryžiuočių rankas pateko ir varmėnų Glopa. Jis buvo apgulęs Sembos krante vieno ordinui ištikimo vitingo pilį. Bet pavaldinio (Stenovo) buvo išduotas Karaliaučiaus komtūrui ir Karaliaučiuje pakartas.

1273 baigiantis kryžiuočių rankose jau buvo keturios sukilėlių sritys (Semba, Barta, Notanga, Varmė). Tik atkaklios Pagudės branduolys dar priešinosi. Bet 1274 ir Pagudė buvo įveikta. Iš visų sukilusių prūsų sričių, išskyrus sukilime nedalyvavusius pamedênus, kryžiuočiai tuojau paėmė daug įkaitų. Antrasis, t. y. didysis prūsų sukilimas baigėsi be jokios taikos. Dar 9 metus (iki 1283) kryžiuočiai kovojo, kol pagaliau įveikė kitas nepajungtas kiltis (sūduvius, nadruvius ir skalvius).

Nelaiminga sukilimo pabaiga prūsams reiškė patekimą į visai beteisę padėtį — jie virto baudžiauninkais. Daug jų buvo iškraustyti, ypač Pagudėje, iš savo žemių, ir išvaryti į rytines apytuštes (Galindos) sritis. Apie palikimą po pirmojo sukilimo žadėtųjų teisių nebebuvo jokios kalbos. Tik likę ordinui ištikimi vitingai ir jų valdiniai gavo daugiau teisių, apie kurias liudija daug to laikotarpio dokumentų. Prūsų tauta buvo pasmerkta skurdžiam likimui.

Didysis prūsų sukilimas turėjo pasekmių ir Lietuvos valstybei. Po Mindaugo nužudymo prasidėjęs neramumų septynmetis buvo Lietuvą viduje susilpninęs. Lietuvos ateičiai buvo reikšminga, kad daugiau kaip dvidešimt metų (1260-83) nuolatinio karo su prūsais ordinui neleido savo kovos fronto anksčiau perkelti prie Nemuno krantų. Normaliai okupacijai plečiantis, po 1252 savo atakas prieš Lietuvą kryžiuočiai būtų galėję pradėti prie smulkių Mindaugo įpėdinių per vidaus sąmyšius. Didysis prūsų sukilimas ordino kovą prieš Lietuvą gerokai nutęsė ir platesniu mastu ji teprasidėjo tik

prie Traidenio įpėdinių, ypač prie Vytenio, kuris jau sugebėjo imtis puolimų iniciatyvos, nes nuo Traidenio laikų Lietuva jau stiprėjo.

XIII a. galo suklimų bandymai. Jie vyko tik atskirose srityse, ir apie tas sukilimų pastangas žinios yra gana skurdžios. Iš P. Dusburgiečio žinoma, kad 1277 prieš kryžiuočius vėl buvo sukilę labiausiai prieš juos nusistatę pagudėnai ir beveik nuolatiniai jų sąjungininkai bartai. Nors buvo ruošiamasi platesniam sukilimui, bet jis neįsiliepsnojo, nes ordinas greitais kariuomenės veiksmais Pagudę nuplėšė ir numalšino, o iš Bartos, kaip ir po didžiojo prūsų sukilimo, atsirado bėglių Lietuvon (į Gardino sritį). Dar kartą pagudėnai ir bartai 1286 bandė sukilti ir norėjo savo valdovu pasikviesti Rügeno kng. Paskutinis prūsų bandymas sukilti yra žinomas iš 1295 Notangos srityje. P. Dusburgiečio minimi ir sukilimo vadai Gavyna (Gauwina), Stanta, Trinta ir Masynas (Missino), kurie, esą, daug bėdos pridarę vokiečiams. Bet šitas sukilimas, kaip ir bandymas tada Sembos valstiečių sukilti prieš kilminguosius, buvo tuoj užgniaužtas, o vadai užmušti (Scr, rer. Pruss. I 160). Šitaip žlugo visos prūsų pastangos išsikovoti sau laisvę. 1525 prūsų valstiečių ir miestiečių neramumai, kurie kai kur išvirto į maištą, jau su vietinės tautos laisvės kovomis vargu nors kiek bendra begalėjo turėti.

PRŪSŲ PLĖŠEIKOS

Prūsų plėšeikos (lot. ir vok. šaltiniuose latrunculi, latrones, struter) Vokiečių ordino suorganizuoti pasienio plėšeikų būreliai, kurių tikslas buvo pastoviai puldinėti artimiausias lietuvių sodybas. Kartais minimi ir pačių kryžiuočių riterių vadovaujami žygiai, atliekami ‘ plėšeikiškų būdu ar jų papročiu ’ (lot. more latruncorum, more latrorum). Prūsų plėšeikos minimi per visą XIV a. Petro Dusburgiečio, Hermano Vartbergiečio ir Vygando Marburgiečio kronikose. Pirmoji žinia apie juos yra iš 1286, kada į ordiną pabėgęs lietuvių kilmingasis Pelužis su keliais Karaliaučiaus riteriais ir 20 Prūsų plėšeikų, kurie ‘ buvo labiau įgudę plėšikauti ’ (Scr. rer. Pruss. I 149), netikėtai užpuolė Žemaičiuose vestuvių puotą ir joje išžudė 70 įgėrusių kilmingųjų (reguli). Žygio slaptumas, jo netikėtumas, kada priešas nė nelaukdavo jokio užpuolimo, buvo tokių plėšimų pasisekimo sąlyga. Greitai susimetę į būrį, nuo kelių iki keliasdešimt vyrų, jie galėjo klasta lengvai užpulti nepasiruošusius gyventojus. Jie prisėlindavo tyliai, pėsti. Kronikose pažymėta ir pačių ordino riterių žygiai, atliekami kuo slapčiausiai ‘ plėšeikų pavyzdžiu ’ (t. p. II 548). Prūsų plėšeikų žygius organizuodavo Ragai-

nės, Įsruties ir Osterodės komtūrai. Jų uždavinys buvo ribotas: užpulti kur staiga kelias sodybas, jas sudeginti, žmones išžudyti, mantą išgrobti ir išsivaryti gyvulius, kurie paskui jau buvo laikomi jų grobiu. Yra žinoma eilė faktų, kaip Prūsų plėšeikos 'plėšimų tikslu' (rapine causa) buvo siunčiami į Sūduvos dykros sritis, kur iš uždarų sodybų ploto nuvykdavo į pievas ir girias lietuviai ūkio reikalais. Čia visokiais būdais Prūsų plėšeikos, net kartais persirengę, tykodavo lietuvių. Pagal P. Dusburgietį 1290 jie prisėlinę netikėtai dykroje išžudė 45 lietuvių raitelius (t. p. I 190). Plėšeikos buvo žinomi ne tik Prūsų pasienyje. Hermano Vartbergiečio kronika mini nekartą plėšeikų žygius iš Livonijos į šiaurės Lietuvą. Jie, kaip ir Prūsų plėšeikos, laikėsi tokios pat taktikos, t. y. iš pasalų užpuldavo kur kokią lietuvių sueigą, puotą. Kronikininkas rašo, kaip 1373 apie Velykas Mintaujos komtūras išsiuntęs Lietuvon 8 plėšeikas, kurie vienoje liet. sodyboje sudeginę 60 ramiai besivaišinančių žmonių, o du paėmę nelaisvėn (t. p. II 104). Geriau savo priešui stebėti Ordinas vis siųsdavo Lietuvon žvalgus (exploratores, speculatores) ir ten palikdavo savo slapukus (insidiatores). Tos pačios kronikos mini, kad ir patys lietuviai turėjo savo seklius. Pvz. 1370 Palangos pajūry lietuvių sekliai nužudė 20 iš Gruobyno atsiųstų žvalgų (t. p. II 96). Lietuviai turėjo taip pat ir savo plėšeikų, kurie šaltiniuose vadinami tuo pačiu vardu — latrunculi arba struter. Kartą dėl nepasisekusio žygio dalis lietuvių plėšeikų 'nuliūdę pasikorė' (t. p. I 167), bet daug žygių jie yra atlikę ir sėkmingai. Antroje XIV a. pusėje buvo imta tartis ir laikytis vad. 'plėšeikų taikos' (pax latruncorum), draudžiant abiejų pusių plėšeikoms užpuldinėti nustatytas sritis. Pirmą tokią taiką sudarė 1367 Livonijos magistras Wilhelm von Vrimersheim ir kt. jo pareigūnai su D.L.K. Algirdu ir Kęstučiu. Visu Dauguvos pakraščiu nuo Ikškilės iki Eglainės abi pusės pasižadėjo nesiuntinėti 'mažųjų būrių', t. y. plėšeikų. Abiejų pusių kariuomenės ten turėjo pražygiuoti neplėšdamos (Livl. Urkundenb. II 772). 1380.II.27 paliaubos lietė taip pat ir 'plėšeikų taiką' (t. p. III 361; Scr. rer. Prus. II 91). Plėšeikų būreliai buvo pasidarę tikra rykštė pasienio gyventojams. Melno taika galutinai sutvarkė neramų pasienio elementą, tiek ilgai naudotą Vokiečių ordino politikos tikslams, kad būtų galima palaužti lietuvių ginimosi dvasią ir veržtis į jų žemę tolyn.

PRŪSŲ SĄJUNGA

Prūsų sąjunga (vok. Preussischer Bund) Kryžiuočių ordino žemėse susidariusi kilmingųjų ir miestiečių organizacija savo poli-

tinėms ir luominėms teisėms ginti. Prūsų s-gos pradžia padaryta 1440.III.14 Marienverderyje. Ten susirinkę Prūsų luomų atstovai sutarė ginti savo teises prieš naujus ordino potvarkius ir vis didėjančias prievolių naštas. Akstiną Prūsų s-gai kurti davė ordino valdininkų didelis kišimasis į amato ir prekybos sritį. Opozicinė dvasia prieš ordiną reiškėsi jau nuo seniau. Viešai pradėjusi veikti Prūsų s-ga išaugo iš pačių aktyviųjų narių iki tol nuo seno slapta veikusios Driežų Sąjungos. Bijodamas didesnių komplikacijų, did. ordino magistras P. von Russdorf Prūsų s-gą formaliai pripažino. Jos atsiradimas ordino politikai Prūsuose buvo gana nemalonus faktas. Tad did. magistras dėl skuboto jos pripažinimo, ordino riterių spaudžiamas, turėjo atsistatydinti, jo vieton išrinktas K. Erlichshausen. Tačiau Prūsų s-ga, kurioje svarbiausi organizatoriai buvo du broliai Jonas ir Gabrielius Baisen (lenkų istorikai juos laiko suvokietėjusia sena lenkų gimine ir vadina Bażyński) veikė aktyviai ir toliau; ji gavo net paties imp. Fridricho patvirtinimą, nors tą dokumentą ordinas skelbė esant falsifikatą. Eilę metų Prūsų s-ga buvo pasidariusi tarpininkė tarp ordino ir jo valstybės luomų. Daugiausia toje s-goje veikė Jonas Baisen, kuriuo ilgai pasitikėjo did. magistras K. Erlichshausen. Kai Prūsų žemės vyskupai stojo prieš Prūsų s-gą, J. Baisen pagaliau nutraukė visus santykius su Kryžiuočių ordinu ir suspietė į Prūsų s-gą visus krašte nepatenkintuosius. Su jos branduolio aktyviausiais nariais jis nuo 1453 pastoviai sėdėjo Torunėje. Tuo metu (1453) ordinui pasisekė savo pusėn palenkti imp. Fridricką III, kuris paskelbė Prūsų s-gą nelegalia organizacija, o jos žymiausiems veikėjams paskyrė dideles bausmes. Bet jos organizatoriai nepabūgo ir nutarė ieškoti Lenkijos karaliaus Kazimiero globos. Prūsų s-gos vardu J. Baisen 1454.II.18 atvedė Krokuvon delegaciją, kuri prašė Prūsus paimti savo valdžion. Kazimieras III. 6 išdavė dokumentą, kuriuo Prūsų žemė buvo inkorporuojama Lenkijon, o Prūsų luomų teisės sulygintos su lenkų. J. Baiseną Kazimieras III.9 paskyrė Prūsų gubernatoriumi, o pačiam ordinui greitai paskelbė karą, kuris gavo Trylikos metų karo vardą, pasibaigusį 1466 antrąja Torunės taika, privertusia ordiną tapti Lenkijos vasalu. Šitaip Prūsų s-ga yra reikšmingai prisidėjusi prie jau nusilpusios ordino valstybės sugriovimo.

DRIEŽŲ SĄJUNGA

Driežų sąjunga (vok. Eidechsenbund, lenk. związek jaszczurczy) Rytprūsių bajorų riterių politinė draugija savo teisėms ginti, nukreipusi bajoriją prieš ordiną Lenkijos naudai ir aktyviai prisidėjusi

prie jo dezorganizavimo (1453-1466). Viduramžiais riteriai susijungdavo į atskiras draugijėles. Politinio pobūdžio jos pradėjo gauti XIV a., kai ėmė organizuotis miestų sąjungos. Vienas kitą pažinti ir nuo kitų išskirti jų nariai pasirinkdavo sau atitinkamus ženklus, paprastai įvairius gyvulius. 1397.IX.21 keturi Kulmijos riteriai sudarė draugiją, kurios ženklu pasirinko driežą. Naujos draugijos tikslas buvo savitarpio pagalba, nes, pasiekęs didelės galybės Konrado Jungingeno laikais, vokiečių ordinas dažnai nesiskaitydavo su vietiniais riteriais, neužtardavo jų kam skriaudžiant. Driežų sąjungos branduolį sudarė dvi brolių poros (Mikalojus ir Jonas Renys, Fridrikas ir Mikalojus Kynthenau). Lukaszkiewicz įrodinėja, kad jie visi buvo lenkai. Kadangi draugija ilgai buvo slapta, tai tikro jos narių skaičiaus nežinota. Kartais tą sąjungą sudarydavo 6-8 riteriai, ligi ji, pagaliau, ėmė veikti 1440, ypač 1450. 11-ka pirmųjų metų apie ją nieko nežinoma. Pritardamas jai, magistras Ulrichas Jungingen 1408 įsteigė Rėdene atskirą vikariatą kur sajunga turėjo savo atskiras bažnytines šventes. Per Grunvaldo operacijas Driežų riterių sritys buvo sunaikintos, nes puolamas Rėdenas nepasidavė. Patys Driežai lojaliai kovojo kautynėse (Mikalojus Renys buvo Kulmijos vėliavininkas). Kai gelbėdamas ordiną, Šveco komtūras Henrikas Plauen, apgynęs Marienburgą, Rėdeno komtūrui Jurgiui Wirsbergui įsakė surinkti visus komtūrijų turtus, šis pats panorėjo tapti magistru. Padaręs kontaktą su Čekijos karaliumi ir imper. Zigmantu, jis ėmė santykiauti su Driežų s-ga. Kada ligi smulkmenų apgalvotas planas 1411 vieno riterio buvo išduotas, tai Wirsberg buvo įmestas kalėjiman, o Mikalojui Reniui galva nukirsta. Kiti sąmokslininkai pabėgo Lenkijon. 1413 Plaueną atstatant nuo magistro pareigų Driežų nužudymas figūravo kaip svarbus apkaltinimas. Plaueno įpėd. Mykolas Kuechmeisteris kaltininkams dovanojo.

1414-1440 apie Driežus nieko negirdėti. Bet, kaip Voigt įrodinėja, Driežai buvo patys veiklieji nariai 1440 įst. Prūsų sąjungos (Preussischer Bund). Prūsų sąjunga pradžioje savo veikimą išplėtė ten pat (Rėdenas, Kulmas, Torunė), kur buvo susiorganizavę Driežai, vis labiau stojo ordino opozicijon, kuris stengėsi varžyti miestus, neduoti bajorams teisių. Kai magistrą Konradą Erlichhauseną pakeitė silpnas Ludvig Erlichhausen (1449), Driežai vėl aktyviai reiškėsi; iš jų pasižymėjo Jonas Czegenberg, Augustinas Schewe, ypač Jonas Baisen. Padidėjo jų narių skaičius, nuo 1451 ėmė jie dažnai posėdžiauti, be to, jie veikė per Prūsų sajungą, kurios deformuoti nepajėgė nė tuo reikalu atvykęs popiežiaus legatas. Driežai užmezgė ryšius su Lenkija, patys vyko delegacijoje pas imp. Fridrichą. Būdami aktyvus branduolys Prūsų sąjungoje, jie ruošė dirvą prisišlieti prie Lenkijos, siuntinėjo nuolatines delegacijas į Lenkiją, gyvai

susirašinėjo. Driežai sakėsi kovoją luominių teisių įgyti prieš ordino savivaliavimus ir jo riterių nedorybes. Jie pravedė savo nusistatymą Prūsų sajungoje, kurioje didelis vaidmuo teko miestams, ypač Dancigui. 1454.II.18 į Krokuvą atvyko jos delegacija ir pareiškė, kad Prūsų miestai ir bajorija pasiduoda Lenkijos karaliui Kazimierui. Tokiu palankiu politiniu momentu paskelbęs ordinui karą, Kazimieras gegužės mėn. atvyko į Prūsus ir čia Driežų s-gos riteriams pavedė svarbiausias vietas. Prūsų sąjungos galva Jonas Baisen tapo " Gubernator der Lande Preussen ", karaliaus vietininku. Jo broliui Gabrieliui teko Elbingo vaivadija ir Christburgo pilies seniūnija; trečias jų brolis tapo Karaliaučiaus vaivada; Augustinas Schewe buvo paskirtas Kulmo vaivada ir Graudenco seniūnu. Kiti driežininkai taip pat buvo ar pilių valdytojais, ar atskirų kariuomenės dalinių vadais. Toliau Driežų sąjungos nariai, užėmę įvairias funkcijas kare ir jame įvairiopai pasireiškę, figūruoja nebe kaip driežininkai. Pati sąjungos pabaiga yra dar neaiškesnė, nei jos pradžia. Voigt mano, kad Driežų sąjunga savo organizacinį amžių baigė 1454, o toliau jau jie figūravo kaip įvairūs valdininkai, veikią Lenkijos naudai.

RYTPRŪSIAI

Rytprūsiai (vok. Ostpreussen) tarp Vyslos ir Nemuno žemupių iki II pas. karo galo Vokietijos Reichui priklausiusi žemė, kuri prieš Kryžiuočių ordino atsikraustymą ištisai buvo prūsų gyvenama.

G y v e n t o j a i i r k r a š t a s. Rytprūsiuose 1939 buvo skaičiuojama 2.488.122 gyv. 36.991 km^2 plote, 65 gyv. km^2. 1890 skaičiavimo duomenimis iš 1.958.663 gyv. lietuvių buvo užrašyta 118.000, tačiau liet. kalbančiųjų skaičius turėjo būti žymiai didesnis, nes 1837 liet. kalbančiųjų M. Lietuvos plote buvo 149.927. 1852 — 151.248 (žr. M. Lietuva LE XV). Rytprūsių gyventojų gera dalis iki II pas. karo susidėjo iš suvokietintų likučių prūsų, lietuvių ir mozūrų. Kitą dalį gyv. sudarė palikuonys ordino laikais (XIII a. gale — daugiausia XIV a.) atgabentų kolonistų iš XVIII a. pirmoje pusėje priimtų salzburgiečių ir kitų ateivių. Rytprūsių gyventojai ilgainiui išugdė atskirą savo vokišką tarmę, kurion yra patekę įdomių vietinių žodžių, tik Rytprūsiams charakteringų provincializmų (H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch 1882). Rytprūsių žemė yra išugdžiusi ir atskirą žmogaus tipą su savo papročiais, savita tautosaka, sodžiaus menu ir apskritai visa būtove. Charakteringa, kad lietuviškas kaimo statybos tipas siekia ir į pietus nuo Priegliaus upės, t. y. žymiai toliau negu M. Lietuvos sritis.

Geologinės formacijos, gamtovaizdžio ir klimatiniu atžvilgiu Rytprūsius galima laikyti natūralia tąsa to rytų Pabaltijo pakraščio, kuris traukiasi Dauguvos ir Nemuno žemupiuose, t. y. Latvijoje ir Lietuvoje. Su Baltijos jūra Rytprūsiai siekiasi tiesiogiai ir pro Aismares ir Kuršių mares, kurių tarpe yra Baltijos gintaru turtinga Semba. Ir Rytprūsių šiandieninis paviršius yra ledynų formacijos. Didelė Rytprūsių dalis yra žemumos, tik pietvakarių dalyje yra aukštumų ir pakilimų, nesiekiančių daugiau kaip 315 m. Pietryčių dalyje gausu žuvingų vad. Mozūrų ežerų. Tarp šimtų mažyčių ežerų paminėtini didžiausieji : Snardų (Spirdingo) ež. — 150 km², Mauras (Mauer-See), Dargainis, Negotynas (25 km², vok. Löwentinsee) ir kt. Mozūrų ež. per Mauro ež. yra sujungti kanalu su Alna-Prieglium, t. y. Karaliaučiumi.

Rytprūsių klimatas yra kontinentinis (karštos vasaros, šaltos (žiemos), bet įvairuoja pagal atstumą nuo jūros ir aukštumą. Nors ilgos žiemos nesudaro idealių salygų žemės ūkiui, tačiau daug saulėtų dienų nuo pavasario stipriai paskatina vegetaciją. Tad Rytprūsinose iki II pas. karo buvo plačiai išvystytas žemės ūkis, Š. ir r. Rytprūsių dalyje buvo daug stambių dvarų. Rytprūsiai galėjo išgabenti į labiau pramoningas Reicho sritis didelius kiekius rugių, avižų, miežių, bulvių, cukrinių runkelių, sodų vaisių. Žemės ūkis buvo gana intensyvus. Pvz. 1938 rugiais buvo apsėta 416.590 ha, iš kurių derlius buvo 18,5 dvigubų ctr. vienam ha (771.510 t), kviečiais — 72.308 ha ; derlius 20,9 dvigubų ctr. vienam ha (150.896 t.), Stambiuosiuose Rytprūsių ūkiuose ypač plačiai buvo išvystyta gyvulininkystė ir pieno ūkis. Jie garsėjo arkliais trakėnais (pagrindinis žirgynas Trakėnuose). 1933 skaičiuota 478.453 arkliai, 1.355.092 raguočiai, 1.809.237 kiaulės, 192.215 avių. Miškas Rytprūsiuose dar sudarė 19,2 %. Mozūrų ežeruose, Marėse ir Baltijos jūroje buvo skatinama žvejyba. Sembos Palvininkuose prieš II pas. karą gintaro kasimo pramonė jau duodavo per metus iki pusės mil. kg gintaro.

Rytprūsių istorija iki I pas. karo. Kryžiuočių ordinui nukariaujant prūsų žemę, o ypač per prūsų sukilimus žymi dalis vietinių gyventojų žuvo. XIV-XVII a. likusieji prūsai, patekę į sunkią socialinę ir ekonominę padėtį, nyko. Dėl intensyvios vokiečių ordino kolonizacijos vietinių gyventojų teisės dar labiau buvo siaurinamos. Tad prūsai jau XVIII a. pradžioje buvo išnykę, jų likučiai priėmę vokiečių kalbą.

Kai ordino did. magistras Albrechtas Hohenzolernas (iš Ansbacho linijos) ordino žemėse įvedė Liuterio mokslą, 1525 Rytprūsiai tapo pasauline k-tija, tada vad. hercogija. Bet Albrechtas turėjo ir toliau pasilikti Lenkijos vasalu, kai kryžiuočiai jau buvo lenkų priversti po antrosios Torno taikos 1466. Kadangi Pamarėlį, Vyslos

žiotis su Dancigu, Marienburgą ir visą Varmės plotą prisijungė Lenkija, ir Kryžiuočių sostinė buvo perkelta Karaliaučiun. Pamedės ir Sembos vyskupams tapus protestantais (Romai ištikimi pasiliko tik Kulmo ir Varmės vysk.), visas Rytprūsių kraštas buvo verčiamas priimti protestantizmą. Tačiau Varmės vyskupas savo žemėse išlaikė katalikybę, kuri ten išliko iki pat šių dienų.

Kadangi Albrechtas Hohenzollernas įžvalgiai buvo susirūpinęs savo hercogijos likimu, kuri gavo 'Preussen' vardą, jau 1563 jis išsirūpino iš Žygimanto Augusto teisę Rytprūsius perleisti Brandenburgo Hohenzollernams, jeigu Karaliaučiaus Hohenzolernų (Ansbacho) linija baigtųsi. Šitas paveldėjimo teisių Rytprūsiams pripažinimas Berlyno Hohenzollernams buvo gana reikšmingas jų ateičiai ir jų visam likimui. Pasibaigus Albrechto šeimos hercogų vyriškajai linijai, jau 1618 anuo susitarimu Rytprūsiai atiteko Brandenburgo kurfiurstams, kurie jų žemėse ir toliau buvo Lenkijos vasalais. Dar 1621 kurfiurstas Jurgis Vilhelmas atliko karaliui Zigmantui Vazai vasalinę priesaiką. Du kartus gudriai keisdamas kovos frontą, 'didysis kurfiurstas' Fridrichas Vilhelmas pirma iš švedų (Labguvoje 1655), o 1657 Vėluvoje iš karaliaus Jono Kazimiero išsiderėjo atleidimą nuo vasalinės priesaikos. Abi pusės galutinai Brandenburgo kurfiurstui pripažino Rytprūsių visišką suverenumą Olyvos taika. Stiprėjančio absoliutizmo laikotarpyje darydami reformas, kurfiurstai savo valstybę centralizavo. Veltui prieš šitas pastangas bandė kovoti Rytprūsių luomai.

Rytprūsių reikšmė Hohenzolernų valstybėje dar labiau pakilo, kai kurfiurstas Fridrichas III 1701 Karaliaučiuje vainikavosi pirmuoju karaliumi Brandenburgo Hohenzolernų valstybės, kuriai visai dabar buvo duotas vardas 'Preussen', o karalius vadinosi Fridrichu I. Šitaip senųjų prūsų vardas buvo perkeltas visai Brandenburgo valstybei iki Reino krantų. Žymiai vėliau, ypač prieš II pas. karą populiarioje, propagandinėje ir vadovėlinėje istorijos literatūroje senųjų prūsų aiškiai baltiška kilmė, ryšium su Prūsijos valstybe, buvo imta miglotai aiškinti, kartais ji buvo nutylima, imta stipriai pabrėžti germaniškoji įtaka prūsų žemėje dar priešistoriniais laikais (gotai) arba kartais prūsai tiesiog pavadinami germanų tauta.

Didelių atmainų Rytprūsiams atnešė Fridricho I sūnus, karalius Fridrichas Vilhelmas I su savo reformonis. Po didžiojo maro 1709-11, kuris labiausiai buvo palietęs Rytprūsių šiaurės ir rytų dalį (lietuvių gyvenami plotai), buvo pravestas didelis kaimų ir miestų kūrimo ir naujų kolonistų įkurdinimo planas, kuris yra žinomas Retablissement vardu. Didelė dalis naujų kolonistų ateivių buvo Salzburgo vyskupijos protestantai (per 15.500). 1732 jų buvo įkur-

dinta išmirusių lietuvių ūkiuose apie Gumbinę ir Įsrutį 11.000. Buvo kviečiami kolonistai ir iš kitų vietų. Per Septynerių metų karą Rytprūsius ištisus ketverius metus (1758-62) buvo užėmę rusai. Okupaciją nutraukė carės Elzbietos įpėdinis Petras III, tuojau padarydamas su Prūsijos Fridrichu II taiką. Rusų viešpatavimo metu Rytprūsiuose Žemaičių vysk. Antanas Tiškevičius pargabeno į Žem. Kalvariją 1655 Karaliaučiuje mirusio Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevičiaus palaikus. Mat, per 1655 Maskvos rusų įsiveržimą Lietuvon, kada buvo užimtas Vilnius ir Kaunas, daug šimtų kilmingųjų ir miestiečių — jų tarpe ir vysk. J. Tiškevičius — bėgo į Rytprūsius. Karaliaučiuje ir Tilžėje buvo sudaryti pabėgėlių sąrašai, kurie yra Karaliaučiaus archyve.

Tapę suvereniniais Rytprūsių šeimininkais, Prūsijos karaliai iš savo r. žemių, t. y. iš Neumarko ir 1648 Vestfalijos taika laimėto Pamario, būtinai ieškojo teritorinio tilto į Rytprūsius. Jis buvo gautas 1772 per I Lenkijos-Lietuvos padalijimą, kai Fridrichui II atiteko visas Pamarėlis, kuriam buvo duotas Vakarinių Prūsų (Westpreussen) vardas. Kai Napoleonas sugriovė Prūsijos valstybę, paskutinės kautynės vyko 1807 Yluvoje (Pr. Eylau) ir Friedlande. Po jų Napoleonas susitiko su Rusijos caru Aleksandru I prie Tilžės, ant Nemuno. Napoleono didžiojo Maskvos žygio 1812 pagrindinės jėgos buvo telkiamos Karaliaučiuje. Tačiau iš Rytprūsių prasidėjo Prūsijos valstybės reformos ir vad. ‘ Laisvės karai ’ prieš Napoleono hegemoniją. 1824 Rytprūsiai buvo sujungti su V. Prūsais. Tad visa provincija buvo toliau vadinama Ost-und Westpreussen.

R y t p r ū s i a i t a r p d v i e j ų p a s. k a r ų. I pas. karo pačioje pradžioje į šiaurės ir rytų Rytprūsių dalį įsiveržė dvi rusų armijos. Po vokiečiams sėkmingų karinių operacijų Mozūrų ež. rajone (Tannenbergas 1914.VIII.27-29) iki 1915 pavasario iš Rytprūsių rusai buvo visai išvaryti. Tačiau 1919.VI.28 Versalio taika jų plotas buvo apkarpytas. Padarius Dancigą laisvuoju mst. ir per V. Prūsus (Westpreussen) davus Lenkijai ‘ koridorių ’ į Baltijos jūrą, Rytprūsiai nuo visos kitos Vokietijos buvo atskirti. Rytprūsių pietinėje dalyje Lenkijos naudai buvo pravestas plebiscitas. Tačiau didelis daugumas suvokietėjusių mozūrų pietinėje Varmės dalyje, rytinėje Allensteino apygardos srityje ir Oletzko aps. 1920.VII.11 pasisakė už priklausymą Reichui. Iš Rytprūsių Lenkijai tebuvo priskirta Soldau sritis (501 km^2). Versalio taikos sutarties § 99 iš jų atskyrė M. Lietuvos dalį deš. Nemuno pusėje ; laikinai Entente atskirtą ir daugumos lietuvių gyvenamą plotą pavedė administruoti prancūzams (žr. Klaipėdos kraštas).

Kadangi jau nuo hercogo Albrechto laikų Rytprūsių žymiausiu politiniu ir kultūriniu centru buvo tapęs Karaliaučius, tai vėliau

jame vis buvo sutelkta visa to krašto administracija. Karaliaučiuje buvo vyriausiojo prezidento buveinė. Visi Rytprūsiai po I pas. karo sudarė 4 apygardas: Karaliaučiaus, Gumbinės, Allenšteino, Marienwerderio (V. Prūsų — Westpreussen — likutis). Po I pas. karo, ypač Hitleriui paėmus valdžią, vokiečiai ėmė Rytprūsius vis labiau laikyti savo 'sargybine' žeme Vokietijos rytuose. Ryšiui su visu Reichu išlaikyti ir jį stiprinti buvo imtasi įvairiausių priemonių. 1914-15 sunaikintieji miestai ir bažnytkaimiai buvo žymiai geriau atstatyti su pagalba Reicho miestų, kurie rinkosi sau globotinį — 'krikštasūnį'. Pokario kraštui atstatyti didelių nuopelnų turėjo vyr. prezidentas von Botocki (giminė yra kilusi nuo Batakių iš pirmųjų Žemaičių bajorų protestantų). Imta stipriai skatinti turizmas, lankymas ordino pilių, kurių griuvėsių ar atstatytų pagal senus planus Rytprūsinose buvo visa eilė. Labiausiai garsėjo Marienburgas, Marienwerderis, Allenšteinas, Rešlius. Vokiečių literatūroje buvo imta labiau populiarinti Rytprūsių rašytojai Agnes Miegel, Sudermann ir kt. Karaliaučiaus univ. visiems Reicho studentams buvo įvestas privalomas 'Ostsemester'. Lenkų koridoriumi atskirtai ir ūkiškai krizėn patenkančiai Rytprūsių žemei buvo suorganizuota 'Osthilfe', ekonominė pagalba, kuri susidėjo iš visos eilės skatinamųjų priemonių palaikyti ne tik tos žemės ūkiui, bet ir pramonei. Energingai 'Osthilfe' ūkinę programą ten vykdė vyr. prezidentas Erich Koch. Rytprūsiai išliko nepaliesti ne tik per Vokietijos karą su Lenkija 1939.IX. (iš Rytprūsių Lenkiją puolė gen. von Küchlerio armija), bet iki pat 1944. II pas. karo gale tačiau Rytprūsiai labai daug nukentėjo. 1944 vasarą anglų ir rusų orinių puolimų stipriai buvo sunaikinti Karaliaučius ir Tilžė. 1945.I.12 rusai įsiveržė į Rytprūsius ir juos prie Vyslos atkirto nuo Reicho. Iš jų nepasitraukusieji gyv. turėjo daug aukų, dar daugiau jų tuoj po karo buvo deportuota Sov. Sąjungon. Kai Rytprūsių miestuose, ypač Karaliaučiuje kilo badas, o sunaikintuose dvaruose ir kaimuose aplinkui nieko nebuvo galima gauti, tūkstančių tūkstančiai Rytprūsių š. ir r. dalies gyventojų traukė Lietuvon duonos ieškoti. Įprastu vaišingumu lietuviai Rytprūsių vokiečius aprūpindavo būtiniausiu maistu. Tokios jų miestų gyv. ekspedicijos po Lietuvą tęsėsi nuo 1946 kelerius metus. Kai 1951 Bonnos ir Sov. Sąjungos susitarimu vokiečiams buvo leidžiama grįžti į V. Vokietiją, iš Lietuvos išvyko per 20.000 pabėgėlių iš Rytprūsių, kurie čia buvo prisiglaudę kaip darbo jėga nuo 1946. Lietuvių plačiu mastu parodytas artimo meilės ženklas badmiriaujantiems gyventojams, kurių didžioji dalis pačioje Lietuvoje nepasilikę ilgiau, ir vis ją maisto reikalu kartkartėmis lankydavo, yra plačiau pripažintas ir V. Vokietijoje.

Po II pas. karo Rytprūsių vardas tepaliko tik istorijoj, nes karą laimėjusiems sąjungininkams patvirtinant Jaltos konferencijos (1945.II.4-11) nutarimus, Potsdamo konferencijos aktais (1945.VII. 17 — VIII.2) Prūsijos valstybė buvo likviduota. Jau Jaltoje buvo numatyta, o Potsdame patvirtinta Rytprūsių išdalijimas tarp Lenkijos ir Sov. Sąjungos. Šiaurinė jų dalis, t. y. Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardos (10.000 km²) buvo perleista iki būsimos taikos konferencijos Sov. Sąjungos Socialistinių Rusijos Respublikų federacijai, t. y. Rusijai. Kai Karaliaučius gavo Kaliningrado vardą, visa rusų valdoma sritis 1946.IV.7 buvo pavadinta Kaliningradskaja oblast — Kaliningrado sritimi, iš kurios ypatingai daug gyventojų buvo deportuota Rusijon.

Pietinė Rytprūsių dalis (likusieji du Rytprūsių trečdaliai — — 20.994 km²), vedant sieną paralele 54°20′ tiesiai nuo Braunsbergo link Vižainio, buvo atiduota Lenkijai administruoti. Laikydama tą pavedimą galutiniu, gautą Rytprūsių dalį Lenkija įjungė Lenkijon, padalijo tarp trijų vaivadijų Olsztyno-Allensteino (daugiausia Rytprūsių mozūrų gyvenama), Białystoko-Balstogės ir Gdansko-Dancigo, kur yra prijungta ir V. Prūsų dalis. 1939.III.22 ultimatyviu būdu iš Lietuvos atimtas Klaipėdos kraštas vėl buvo prijungtas prie sovietų okupacijoje esančios Lietuvos.

SENOJI KARALIAUČIAUS ISTORIJA

Senoji Karaliaučiaus istorija. Nors K. įkūrimo pradžiai yra išlikę eilė dokumentų, tačiau XIII a. duomenys labai spragoti. Jau 1242, kai kryžiuočiai dar tebuvo užėmę vakarinę Prūsų dalį, Liubeko pirkliai buvo susitarę su magistru, jog jiems bus leista, Rygos pavyzdžiu, tinkamoje Priegliaus vietoje įsikurti uostą. Ordinas tačiau nesilaikė susitarimų. Jis labiau susidomėjo Sembos pusiasaliu, kada Livonijos ordino ir Kuršo vysk. Henriko von Lützelburgo pasidalytoje teritorijoje 1252-53 buvo įkurta Klaipėdos pilis ir miestas Sembon ir buvo nukreiptas 1255 žiemą iš Čekijos atvykusio karaliaus Otokaro II (Pšemislo) žygis. Kryžiuočiams tada ypač rūpėjo užimti svarbų pajūrį gintaro, kuris paskui nuolat figūravo kaip svarbi ordino eksporto prekė, nes visą gintaro prekybos teisę jis tik sau pasilaikė. Savo žygio laimėjimus kryžiuočiai apsaugojo, pasistatydami dešiniojo Priegliaus kranto kalvoje pilį. Ji turėjo būti atramos punktu užimant Sembos ir Notangos sritis. Otokaras davė paramos ir patarė parenkant piliai vietą. Tad naujoji pilis ir buvo pavadinta jo garbei —, Karaliaus kalnu'. Pats miestas tebuvo įkurtas vėliau (1258) Steindammo vietoje. K-čiaus įkūri-

mo istorijoje gana svarbios reikšmės turėjo ordino pastangos paimti savo žinion arti esančius gintaro šaltinius (K. Forstreuter).

Kronikininkas Dusburgas pažymi, jog ta kalva, kurioje buvo pastatyta K-čiaus pilis, prūsų " buvo vadinama Tuwangste, nuo miško, kuris buvo minėtoje vietoje " (Scr. rer. Pruss. I 72). Ar sembai anksčiau deš. Priegliaus kranto aukštumoje turėjo kokią gyvenvietę, neaišku. Iš smulkaus Dusburgo didžiojo prūsų sukilimo aprašymo žinoma, kaip jie 1262 sunaikino prie K-čiaus pilies išaugusią ir silpnai sustiprintą vietovę, didelę gyventojų dalį išžudydami. Nors sukilėliai ilgai buvo apgulę tą pilį, bet nepriverté jos pasiduoti badu, nes nuo Priegliaus pusės pilis nebuvo aklinai atkirsta. 1262 K-čiaus miestas buvo visiškai sunaikintas. Bet 1263 vėl imta kurtis dabartinio K-čiaus senamiesčio vietoje. Tada Sembos vyskupas toje srityje užleido trečdalį savo žemių, gaudamas iš ordino turto Kulmo srityje. Netrukus K-čiuje išaugo trys atskiri branduoliai (Altstadt, Löbenicht ir Priegliaus saloje — Kneiphof), su savo mūrais, rotušėmis, prekyvietėmis ir priemiesčiais (Sackheim, Rossgarten, Tragheim, Vorstadt ir Haberberg), formaliai gaudami miesto teises (Altstadt — 1286, Löbenicht — 1299, Kneiphof — 1327). Keturis amžius tie trys mst. atskirai augo, kol Prūsijos karalius Fridrichas Vilhelmas I 1724 juos sujungė krūvon, suvesdamas drauge ir visų trijų miestų herbus.

Karaliaučius kovose prieš Lietuvą. Ordino žygiuose prieš lietuvius jis buvo svarbus atramos punktas. Ten pastoviai sėdėjo ir kovas organizavo kryžiuočių vyr. maršalas (karo ministeris). XIV a. daug kartų K-čiuje rinkosi būriai Vokietijos ir kt. Europos žemių (anglų, prancūzų, olandų, vengrų, čekų, net italų) ' svečių ', norėjusių pagarsėti pagonių žemėje, tapti riteriais, gauti nuodėmių atleidimą. K-čiuje buvo sutelkta daug svečių ir kryžininkų kariuomenės, kai 1370 į vakarus nuo K-čiaus įvyko didelės Rūdavos kautynės (Semboje) su Algirdu ir Kęstučiu. Savo žygiuose į Prūsus lietuviai dažnai pasiekdavo K-čiaus apylinkes. Iš jo 1377 Austrijos kng. Albrechtas II atliko didelį žygį į Žemaičių aukštumą ; tą žygį smulkiai apdainavo poetas P. Suchenwirtas (Scr. rer. Pruss. II). Kaip rodo XIV a. kronikos ir kryžiuočių sudaryti kelių aprašai į Lietuvą, iš K-čiaus nuolat buvo daromi žygiai į deš. Nemuno plotus, kur keliai iš jo vedė per dykrą. Po Strėvos kautynių (prie Žiežmarių) su lietuviais vyr. magistras K-čiuje pastatė moterims bernardinėms namus (1348). 1365 krikštijosi ten kng. Butautas, pabėgęs iš Lietuvos į Prūsus kartu su 15 palydovų. Lietuvos santykiai su K-čium tolydžiai mezgėsi. Kai Vytautas D. antrą kartą buvo išbėgęs pas ordiną, į K. 1390. V. 26 buvo atvykę 31 Žemaičių bajoras, ir viso krašto vardu sudarė taiką ir prekybinę sutartį (Cod. epist.

Vit. 24). Tai buvo jau antras žymesnis lietuvių pasirodymas K-čiuje. Iš čia didysis magistras, ypač didysis maršalas, rašinėjo daug laiškų Vytautui. Taikos metais (1407) iš K-čiaus buvo atvykęs į Trakus ir meistras-architektas statyti Galvės ež. saloje pilies (t. p. 150). Po Žemaičių sukilimo prieš ordino okupaciją (1409), Ragainės komtūro pranešimu, pats Vytautas 'norėjo su kariuomene traukti į K-čių'. (t. p. 182). 1412 Vytauto bajorai, vyr. magistro žiniomis, teigė, jog jų valdovas 'turi atsiimti K-čių, nes tai jo tėviškė' (t. p. 232). Dar vieną kartą Vytautas pabrėžė, jog prūsų žemė yra jo tėvų palikimas (t. p. 257), tačiau Melno taika (1422) ginčai buvo pabaigti. Po 13-kos metų karo (1453-66) ordinas turėjo galutinai atsisakyti savo sostinės Marienburgo ir pasilikti K-čiuje, kur jau 1457 buvo persikėlęs vyr. magistras. Nuo to laiko ir prasidėjo K-čiaus ekonominio gyvenimo pakilimo metas. Saugumo sumetimais miestas ir toliau palaikė savo ginamąsias sienas, 1626-34 jis sutvirtintas naujais mūrais ir gynimosi kanalais. Dar XIX a. galo K-čiaus miesto planai rodo, jog iš rytų pusės gatvė nuo seno buvo vad. Lietuvių Pylimo gatve ('Litthauer-Wall-Str.').

S v a r b i e j i   į v y k i a i   i r   ž y m i e j i   p a m i n k l a i. Nors K-čius, ypač Kneiphofas, yra išaugęs XIV-XV a., tačiau iki II pas. karo bebuvo likę labai nedaug viduramžio bruožų, kurie 1944-45 kovų metų beveik galutinai yra išnykę. Iš viduramžio buvo išlikęs vienas ordino pilies šonas, senamiesčio bokštas ir gotikinė katedra Kneiphofo saloje, kitados buvusi Sembos vyskupų bažnyčia su didžiųjų magistrų ir hercogų kapais. Katedra statyta apie 1300 (restauruota 1856). Už ją žymiai senesnės (iš XIII a.) buvo dvi bažnyčios (Juditten ir Steindamm). Visas K. bažnyčias pavertus protestantiškomis, K-čiaus katalikai 1614-16 pasistatė bažnyčią, kuri 1777 buvo atnaujinta. Prieš II pas. karą K-čiaus katalikai turėjo dvi parapijas, o protestantai — 22.

Karaliaučiaus pilis yra viena iš svarbiausių įžymybių. Ji yra 104 m ilgio ir 66,8 m pločio. Pradėta statyti 1255, bet kada baigta, neturime tikslių žinių. Šiaurinė pilies dalis yra kryžiuočių laikų. Perkėlus į K-čių ordino rezidenciją (1457-1525), pilis padidinta. Įvairioms iškilmėms čia buvo naudojama vad. Maskvinė salė ('Moskowitersaal', 83 m ilgio, 17,9 m pločio ir 6 m aukščio), gavusi tą vardą greičiausiai 1516, kai pas didįjį magistrą buvo atvykę did. Maskvos kng. Vosyliaus pasiuntiniai karinės sąjungos prieš Lenkiją sudartyti. Pirmojo hercogo Albrechto (1525-68) laikais K-čiuje buvo įrengtas puošnus dvaras, su visa eile aukštų pareigūnų, plačiu raštinės štabu. Tuo metu miestas ėmė smarkiai augti, klestėjo menas (tapyba, muzika), amatai, gintaro apdirbimas. Seniausias 1572 mst. planas (Georg Braun) rodo K-čių išsiplėtusį abiem Priegliaus kran-

tais su daugybe bokštų. Jo pilis ir XVI a. gale (1584-94) buvo plečiama ir gražinama. 1592 pastatyta pilies bažnyčia, kurioje Brandenburgo kurfiurstas Fridrichas III 1701.I.18 karūnavosi Prūsų karaliumi, tapdamas Fridrichu I. Jo laikais (1708-12) pilis vėl praplėsta ir gavo savo vėlyvesnę formą. Čia 1861.X.18 Prūsijos karaliaus vainiką gavo ir Vilhelmas I.

Be Prūsijos karalių vainikavimo iškilmių, pabrėžiančių 1618 Brandenburgo Hohenzollernų laimėtos buv. ordino žemės ryšį su visomis kitomis žemėmis, kurioms ir bendras pavadinimas buvo paimtas iš prūsų žemės vardo, K-čius yra susijęs su visa eile reikšmingų politinių įvykių. 1656 I 16 čia Fridrichas Vilhelmas I sudarė sutartį su švedais, Rytprūsiuose, vietoje buv. Lenkijos leno, prisiimdamas priklausomybę nuo švedų. Per Septynerių metų karą, po nelaimingų Grossjägerndorfo kautynių 1757.VIII.30, Rytprūsius ir K-čių 1758-62 buvo užėmę rusai. Napoleono iškilimo metu po Ylavos kautynių Fridrichas Vilhelmas III su žmona 1807.II per K-čių pabėgo į Klaipėdą. Kai prie Friedlando buvo sumušti rusai (VI.14), prancūzai užėmė K-čių ir iš jo išreikalavo 1.748.350 talerių kontribucijos, kuri dar iki XIX a. galo slėgė miestą. Bet po Tauragės konvencijos iš K-čiaus prasidėjo Prūsijos prisikėlimas.

Nuo 1814 jis buvo paverstas atviru miestu, tačiau 1843 Fridrichas Vilhelmas IV, kuris jo pilyje 1840 priėmė iškilmingą Prūsijos luomų paklusnumo pareiškimą, K-čiuje pradėjo statyti tvirtovę, susidedančią iš miestą supančio pagrindinio pylimo, saugomo iš rytų gana toli užmiestyje išstatytų 12 stiprių fortų (6 deš. Priegliaus pusėje, 6 — kair. krante). 1914-15 ta tvirtovė su savo stipria įgula buvo svarbus atsparos taškas karo operacijose prieš rusus. Versalio taikos sutartimi (1919) K-čiaus tvirtovė panaikinta.

XIX a., kaip ir daugumas Vokietijos miestų, K-čius stipriai išaugo. Čia telkėsi ne tik visos Rytprūsių administracijos, teismo, ekonominės įstaigos, bet jis tapo svarbus aukštųjų mokyklų centras (universitetas, žemės ūkio ir veterinarijos akademijos, meno akademija). Jame pristatyta reprezentacinių rūmų: naujasis univ., teatras, birža, klinikos ir kt. Šiaurinėje Kneiphofo katedros pusėje, kur buvo palaidotas Kantas, jam pastatytas įspūdingas paminklas, vad., Stoa Kantiana '.

Jau XIX a. K-čiuje susitelkė, šalia įprastinės smulkios miestų pramonės ir amato, stambių įmonių: 1865 įst. vagonų fabrikas, laivų statybos įmonė, du celiuliozės fabrikai. Čia buvo eilė stambių lentpiūvių, kartono, baldų, karoserijų fabrikai; žemės ūkio mašinų, geležinių spintų (seifų), laikrodžių, cigarečių, saldumynų ir kt. fabrikai. K-čius garsėjo savo statybinėmis firmomis (tiltai, geležinkeliai, įmonės). Jame visada buvo gintaro apdirbimo įmonių centras.

K-čiaus miesto augimą parodo skaičiai: 1782 buvo 54.368 gyv., 1867—106.296, 1870—110.000, 1880—140.909, 1885—151.000, 1890 —161.166 (iš jų tik 6897 kat. ir 4000 izraelitų), 1895—199.000, 1910—249.573, 1925—286.666, 1933—315.794 (91,7% protestantų, 4,8% kat., 0,5% izraelitų). Vokietijos miestų tarpe K-čius gyventojų skaičiumi buvo užėmęs 22-rą vietą.

Karaliaučiaus lietuviai. Išaugęs į didmiestį, K-čius jau XIX a. buvo perdėm vokiškas mst., kuriame senieji lietuvybės ženklai buvo apnykę. Dėl specialių tyrinėjimų stokos, apie jo lietuvių elementą neturime išsamių duomenų. Greičiausiai vysk. Polenzo įsakymo pasėkoje, tikybiniame gyvenime ėmus vartoti vietines kalbas, Karaliaučiaus D. Ligoninės (Gross-Hospital) bažnyčioje 1531 jau buvo nuolat laikomos lietuviškos pamaldos. Pirmuoju kunigu minimas buv. Šilalės klebonas Jonas Tartylaitis (Tortilavičius) nuo Batakių, davęs pradžią garsiai Rytprūsių Batockių giminei. 1550 —87 liet. parapijos kunigu buvo Baltramiejus Vilentas. Yra teigiama, kad XVI a. gale K-čiuje buvę apie 20% liet. 1587—1602 liet. kunigu buvo Bretkūnas, 1604-21 šv. Elzbietos bažnyčioje sakė liet. pamokslus Lozorius Sengstockas, jam mirus — 1621—29 Jonas Rėza, nuo 1717 liet. kunigu buvo Jonas Jokūbas Kvandtas (Quandt), 1736 Brescovius, vėliau Povilas Šrederis (Schröder) ir kt.

Šalia protestantų, lietuvių apaštalavimu rūpinosi ir katalikai. Brandenburgo kurfiurstui, kuris nuo 1618 valdė Rytprūsius, leidus (1620), Braunsbergo jėzuitai perdėm protestantiškame K-čiaus mieste įkūrė savo misijos punktą, laikydami čia keletą jėzuitų tėvų. Šalia poros vok. jėzuitų, vis būdavo atsiunčiami 1-2 lietuviai, ar lietuviškai moką kunigai. Nuo 1651 sąrašuose kaip K-čiaus misininkas yra įtrauktas Jonas Juknavičius, kuris per 14 m. pasižymėjo kaip ‘pamokslininkas lietuvių kalba’ (Jėz. Arch. Rom. Lithuan. 56 f. 78-138). Jis čia turėjo daug pasisekimo su savo lietuviškais pamokslais. Jis sakydavęs, jog protestantai vokiečiai pamokslininkai ‘nemoka jūsų gražios kalbos’. Juknavičius ragino klausytis jo pamokslų, ‘kur bus kalbama jūsų kalba’. Jis esąs palikęs kelis tūkstančius katalikų. Iš to galima spręsti, kad XVII a. viduryje K-čiuje dar turėjo būti didelis lietuvių skaičius. Kadangi lietuviškai mokančių protestantų kunigų trūko, todėl pamokslai žmonių gimtąja kalba turėjo didelį pasisekimą. Iki 1671 ten liet. pamokslus sakė žinomas jėzuitų rašytojas Pr. Šrubauskis. Ir po jo iki pat XVIII a. pirmojo ketvirčio žinomos pavardės jėzuitų, sakiusių lietuviškus pamokslus. Nuo pat XVII a. galo imta sakyti ir lenkiški pamokslai. Po Didžiojo maro, išmirus apie 100.000 M. Lietuvos gyventojų, sunyko jėzuitų misija. Ilgainiui lietuviškai kalbančių žmonių skaičius K-čiuje visai sumažėjo. 1890 oficiali statistika bedavė 469 lietuvius (Mitt.

Lit. Litt. Ges. 1893, 504), nors dar po I pas. karo tebebuvo laikomos lietuviškos pamaldos.

Prekyba ir kiti Karaliaučiaus ryšiai su Lietuva. Jau parenkant K-čiui įkurti vietą, prekyba gintaru vaidino svarbų vaidmenį. Vienas iš ordino dviejų didžiųjų ūkvedžių (Grossschäffer) pastoviai sėdėjo K-čiuje, kur be kitko tvarkė ir gintaro prekybą. Net XIV-XV a. karų protarpiuose, kai vandens kelias (Nemunas-Deimena-Prieglius) vis labiau įgijo reikšmės, didelė Lietuvos prekių dalis buvo nukreipiama į K-čių (Forstreuter, Remeika, Ivinskis). Nors jis išsivystė į žymų prekybos centrą, bet ilgai savo ryšiais su Lietuva negalėjo pavyti galingo Dancigo. Suirus Dancigo pirklių kontorai Kaune, K-čiaus pirkliai XVI a. gavo daugiau įtakos Lietuvoje. Pagaliau jo pirkliai įsistiprino XVI a. gale, kada po ilgų ginčų išsikovojo sankrovos teisę (Stapelrecht). Visos pro K-čių Nemunu vežamos prekės turėjo būti čia iškrautos.

Įvairių metų Labguvos, Jurbarko ir Kauno muitų registrai vaizduoja K-čiaus prekybinių santykių su Lietuva charakteri. Pvz. 1601 Kauno muitinės registras rodo (Akty Vil. Kom. XIV 645), kad plokščiais upių baidokais įprastu Nemuno - Priegliaus keliu į K-čių buvo gabenama grūdai, vaškas, linai, pelenai, potašas, kailiai, odos, apyniai, riešutai (statinėse), medžio dirbiniai (šaukštai, geldos, rogės, vežimai). Dideliais kiekiais buvo varomi jaučiai. O iš K-čiaus Lietuvon buvo gabenama daug druskos, geležies (plokštėmis), plieno ir kt. metalų (alavo, vario), silkių, įvairių prieskonių, vyno, ‘ karaliaučinio ’ alaus ir kt. Druska buvo pastovi prekė iš K-čiaus. Net 1850 Vilniaus miesto statistiniame aprašyme yra paminėta, jog iš K-čiaus yra pristatoma ‘ Lisabonos druska ’. Nuo XVI a. galo, šalia Dancigo, K-čius vis labiau virto tikruoju uostu Lietuvos javams, ir tokiu tarpininku su Vakarais jis pasiliko kelis šimtus metų. Jau T. Makovskio paruoštame ir M. K. Radvilo 1613 išleistame D. L. K-tijos žemėlapyje yra įsakmiai pažymėta, jog ‘ to (Lietuvos) derliaus gausingumą gali paliudyti garsiausi uostai K-čius ir Ryga, kurie laivais iš Lietuvos atveztus javus eksportuoja į užjūrio šalis ’. XVII—XVIII a. dar labiau išaugo grūdų įšvežimas į K-čių. Ne tik artimos Sūduvos derlius, bet ir deš. Nemuno kranto dvarų javai buvo siunčiami į K-čių. Dvarų inventoriuose paprastai būdavo įrašoma, jog valstietis nuo valako turi ‘ kartą per metus duoti pastotes išvežti javams į Vilnių, Rygą arba į K-čių ’. Baudžiauninkai, kurie gyveno arčiau Nemuno, po 3 kartus metuose veždavo ten skirtus dvarų javus į Kauno, Veliuonos, Jurbarko uostus. Paprūsės javai, kailiai ir odos iš Vilniaus paprastai į K-čių buvo gabenama sausumos keliais.

Ekonominiai Lietuvos ryšiai su K-čium dar labiau padidėjo,

kai per Kauno gub. 1857-60 buvo pravesta vad. ' K-čiaus linija ', kuri nuo Liutavariškių pro Kauną ir per Sūduvą jungėsi Virbalyje su K-čium geležinkeliu (atidaryta 1861). Tos šakos pravedimas nukreipė Lietuvos pietvakarių žemės ūkio ir miško giminių eksportą į K-čių, kuris virto svarbiu prekių perkrovimo ir paskirstymo punktu. Iš XIX a. yra nemaža tikslios statistikos apie Lietuvos prekybą su K-čium. 1893 į ten įvežta : linų, nuošukų ir kanapių 68.524 t už 38.529.730 Mk. ; išvežta — 67.924 t už 37.954.680 Mk. Javų, sėklinių grūdų ir miltų įvežta 368.790 t už 49.813.767 Mk. ; išvežta —365.240 t už 50.901.165 Mk. Nuo viduramžių galo K-čius darėsi statybinės medžiagos (medžio) uostu. 1893 įvežta 361.996 ktm už 5.714.541 Mk. ; išvežta—274.622 ktm už 6.660.604 Mk. Jis daug prekiavo su Rusijos miestų arbata. 1893 įvežta 3390 t už 3.729.090 Mk., išvežta—3350 t už 5.360.000 Mk. Viso per vienerius metus įvežta prekių 986.447,6 t, 361.996 ktm, 104.092 galvijai ir arkliai už 191.943.863 Mk., išvežta prekių 1.039.353,5 t, 274.622 ktm, 40.214 galvijai ir arkliai už 151.894.359 Mk. Pačios K-čiaus laivininkystės įmonės turėjo 14 laivų. Per 1893 įplaukė 1320 jūros laivai (371.719 b.r.t.), išplaukė — 1545 (451.394 b.r.t.). Laivyba dar labiau pagyvėjo, kai buvo iškasti perkasai : K-čiaus jūros perkasas, Karaliaus Fridricho ir Mozūrų perkasas.

Karaliaučius ir lietuvių spauda. Seniausių liet. knygų leidimas K-čiuje yra susijęs su hercogo Albrechto vardu. 1523 dancigietis Hans Weinreichas įrengė ten savo spaustuvę, kuri veikė iki 1553. Joje 1545 išsp. du prūsiški katekizmai, 1547 Mažvydo katekizmas (seniausia liet. knyga). Bet jo ' Forma Chrikstima ' (1559) ir ' Giesmės '(1570) jau buvo išsp. pas. J. Daubmanną. 1547-53 čia veikė Hans Luffto spaustuvė, tačiau per eilę dešimtmečių visus liet. protestantų leidinius K-čiuje spausdino Daubmannas, kurio spaustuvę 1573 paveldėjo jo žentas Ostebergeris, išspausdinęs M. Stryjkovskio kroniką (1582) ir eilę liet. bažnytinių knygų, postilių, giesmynų ir kt. (Vilento, Bretkūno, Vaišnoro ir kt.). XVII a. pradžioje spaustuvė perėjo Jono Fabricijaus nuosavybėn, kuris spausdino Vilento, Sengstocko knygas, Nuo XVII a. pusės liet. raštus (visus D. Kleino, Sapūno ir kt.) spausdino Jonas ir Fridrichas Reusneris. Nuo XVIII a. K-čiaus įvairiose spaustuvėse vis daugiau ėmė rodytis raštų ir vok. kalba apie M. Lietuvą, jos gyventojus ir lietuvių kalbą.

Karaliaučiuje buvo taip pat senas laikraščių centras. Liberalinis ir įtakingas ' Königsberger Hartungsche Zeitung ' (jo pradžia siekia 1660) 1752 pateko spaustuvininiko Hartungo nuosavybėn. Ten buvo spausdinamos ir liet. knygos XIX a. K-čiuje išeidavo 11 laikraščių (jų tarpe konservatorių ' Ostpreussische Zeitung ',

tautinių liberalų ' Königsberger Allgemeine Zeitung '). Ten buvo leidžiamas ir seniausias liet. laikraštis, Fridricko Kelkio red. ' Nusidavimai apie Ewangelijos Prasiplatinimą ... ' Pirmieji nr. 1832 spausdinti Klaipėdoje ir Tilžėje, o nuo 1833 Karaliaučiuje. Ten pradėjo eiti ir Keleivis (nuo 1849). XIX a. gale atsiradus spaustuvėms Tilžėje, Gumbinėje, Klaipėdoje, Priekulėje ir kt., liet. raštų spausdinimas, ypač spaudos draudimo metu, labiau persimetė į D. Lietuvos pasienį.

KARALIAUČIAUS APYGARDA

Karaliaučiaus Apygarda (Regierungs-Bezirk). Jos branduolį sudarė K-čiaus kontūrija, kada iki ordino sekuliarizacijos (1525) ten sėdėjo kryžiuočių komtūras. Paskui atsirado Karaliaučiaus Hauptamt'as, iš kurio galiausiai buvo padaryta K-čiaus aps. 1808 buvo įkurta atskira Karaliaučiaus apygarda, kuri prieš I pas. karą apėmė 21.109,52 km² su 48 mst., 2417 vls. (Landgemeinden) ir 1610 dv. K-čiaus apygardoje buvo 20 aps. Kai Gumbinės apygarda apėmė 12-koje aps. beveik ištisai tik Mař. Lietuvos plotą, K-čiaus apygardoje lietuvių labiausiai gyvenamos buvo tik 2 aps. (Klaipėdos ir Labguvos). Iš Vėluvos aps. lietuviškai kalbantieji jau buvo išnykę XIX a. pradžioje. Tik buvo likęs dar vardyne (žemės) ir labai silpnuose liet. kalbos likučiuose atminimas, kad per Vėluvos aps. buvo ėjusi lietuvių kalbos riba. Kitos K. apygardos aps. (Fischhauen, Gerdauen, Rastenburg, Friedland, Pr. Eylau, Heiligenbeil, Braunsberg, Heilsberg, Rössel, Allenstein, Ortelsburg, Neidenburg, Osterode in Ostpr., Mohrungen, Pr. Holland) buvo vokiečių o rytinėse srityse mozūrų (lenkų) gyvenamos. Per eilę metų galima pasekti K-čiaus apygardos gyv. oficialias statistikas, kurių tik treji metai čia paduodami : 1825 ten buvo 673.168 gyv. (liet. 28.231, lenkų 119.160, vok. 525.777). Mokyklinių vaikų tada užrašyta 138.741 (liet. 4701, lenkų 28.248, vok. 105.792). 1828 skaičiai atrodė pasikeitę lietuvių naudai. Iš 707.957 K-čiaus apygardos gyventojų lietuvių buvo 31.023, lenkų — 126.996, vokiečių 549.938. Padidėjo ir mokyklinių vaikų skaičiai. Iš viso 175.988 mok. (liet. 5248, lenkų 29.772, vok. 140.968). Pagal 1890 surašymą K-čiaus apygarda turėjo 1.172.149 gyv. Jų tarpe buvo protest. 909.662, kat.-245.613, izrael. -9780. 1895 K. apygardoje buvo 1.204.055 gyv.

Evakuojant Karaliaučiaus archyvą iš K-čiaus, yra dingę svarbūs konsistorijos (Rep. 68) ir specialios bažnyčių ir mokyklų komisijos (Rep. 69) aktai, tačiau statistiniai duomens jau anksčiau buvo panaudoti. Pvz., yra žinoma, kad 1825 Klaipėdos aps. buvo viso 28.544,

iš jų liet. 19.422, lenkų-190 (atvykėliai iš mozūriškų sričių, vok. 8.932). O mokyklinių vaikų buvo viso 5069 (liet. 3.067, lenkų 27, vok. 1975). Svarbios yra evangelikų kunigų suteiktos žinios apie parapijas. Ten nurodoma lietuviškai kalbančiųjų skaičius. Klaipėdos diecezijoje 1848 iš 31.398 parap., liet. buvo 23.351 (74,4%); 1870 m. – 32.114, iš jų liet. – 24.137 (75,2%); 1878 m. – 35.148 gyv., iš jų liet. 25.635 (72,9%). Oficialioje Klaipėdos aps. statistikoje buvo 30.966 gyv. (liet. 22.286).

Labguvos aps. pagal oficialias statistikas 1825 iš 28.050 gyv., buvo lietuvių 8.806, lenkų 58, vok. 19.186. Pagal dvasininkų suteiktas žinias apie parapijiečius ir liet. kalbančius, Labguvos diecez. 1848 iš 28.234 parap., liet. kalbančių buvo 14.189 (50,3%), 1872-iš 32.510 gyv., liet. 13.698 (42,1%), o 1878 m. iš 34.060 gyv. lietuvių priskaityta 12.505 (36,7%) Bažnytinės statistikos palankiai atžymėdavo lietuvių elementą, bet ir jos parodo aiškų liet. mažėjimą vienoje iš liet. Karaliaučiaus apygardos apskričių.

Istorinių laikų angoje Karaliaučiaus apygardoje gyveno nadruviai, natangai ir vakarų dalyje sembai. Nadruvius, kaip ir Nemuno žemupio skalvius, M. Toeppen su Ad. Bezzenbergeriu yra priskyrę į Maž. Lietuvos plotą, į kurio ribas paties Karaliaučiaus aps. nėra įėjusi. Kronikininkas Dusburgas tačiau dvi minėtas kiltis (nadruvius ir skalvius) yra priskyręs prie senprūsių, prie kurių priklausė ir Sembos pusiasalio sembai, ištisai priklausę į Karaliaučiaus apygardą. Per karus ir didįjį prūsų sukilimą sembai nepatyrė tokio sunaikinimo kaip kitos kiltys. Kai kurie Maž. Lietuvos etnografinių ir istorinių santykių aiškintojai (P. Pakarklis, V. Vileišis, V. Pryšmantas) bandė ordino ir hercogų laikais Karaliaučiaus apylinkių gyventojus priskirti Žemaičiams, teigdami, jog sembai ar " žemiai " esą laikytini žemaičiais. Čia remtasi, be kitko Karaliaučiuje 1582 išsp. M. Stryjkovskio kronika, kurioje įsakmiai teigiama : " Semboje ir apie Įsrutį, Ragainę ir Kurše kaimiečiai, kurie visi yra žemaičiai ir šneka žemaičių kalba net iki Karaliaučiaus, tai pats girdėjau ir mačiau... " (I, 148).

Visa Karaliaučiaus apygarda, išskyrus tik deš. Nemuno kranto aps. su Gumbinės apygardos aps. nuo 1946 sudaro Kaliningrado sritį (Kaliningradskaja oblast'), įjungtą į Rusijos TSR. Sovietų aiškinimuose, kurie pateko ir į enciklopedijas, ir Kaliningrado sritis priklauso į skaičių "senų tikrų Pabaltijo slavų žemių". Dabar sritis padalinta į 17 rajonų ir turi 20 naujais vardais pavadintų miestų. zŠalia kolūkių ir iš didžiųjų dvarų, kuriais K-čiaus apygarda garsėjo, padarytų sovchozų, organizuojama pramonė, žuvininkystė, gintaro apdirbimas. Pačiame K-čiuje yra Visasąjunginio žuvų ūkio ir okeonografijos instituto skyrius, 1948 atidarytas Pedagoginis

institutas. Kaliningrado sričiai leidžiama « Kaliningradskaja Pravda » ir " Kaliningradskij Komsomolec ". Visiškai pakeisdami gyventojų sąstatą (iš viso vien V. Vokietijoje 1950 iš Rytprūsių buvo 1.347.000 gyv.), sovietai sakosi sunaikinę Rytprūsiuose amžiną agresijos židinį.

LABGUVOS ISTORIJA

L a b g u v à (vok. Labiau, rus. nuo 1947 Polessk) mst., buvęs Karaliaučiaus apygardos apskrities miestas, nuo II pas. karo pabaigos sovietų užimtos Karaliaučiaus srities, pavadintos Kaliningradskaja oblast, rajono centras, Deimenos pelkėtame žemupyje, 2 m nuo jūros lygio. 1939 buvo 6500 gyv. Labguva yra prie Karaliaučiaus-Tilžės geležinkelio, iš Labguvos eina siaurasis geležinkelis į Tepliuvą. Deimenos vandens keliu, jungiančiu Priegliaus baseiną bei jo užnugarį su Nemuno vandens keliais, visada vyksta gyvas judėjimas. Labguva turi du uostu bei garlaivių sustojimo vietą. Sena muitinė (žr. žemiau). Miesto teises Labguva gavo 1642, bet dar ir XVIII a. neturėjo rotušės. Buvo jūrininkų mokykla, gimnazija, senelių prieglauda, alaus bravoras, lentpiūvės, pieninės, cemento fabrikas. Senamiesty — turgaus gatvė su žuvų prekyviete. Taip pat vyko kailių, galvijų, arklių ir žemės ūkio produktų prekyba. Sovietams 1945 Labguva teko iš dalies apgriauta. Pačių bolševikų duomenimis, 1955 veikė žuvies apdirbimo įmonės, alaus bravoras, žvejybos motorlaivių stotis, 2 bibliotekos, ' kultūros namai ', kinas, stadionas.

I s t o r i j a. Pirmą kartą Labguva minima 1258. Ji buvo nedidelis prūsų ūkinis centras su smukle (Lischke). Privilegija smuklei žinoma iš 1372. Bažnyčia ir pilis buvo pastatyta XIII a. gale (1288), tuoj užėmus žemes iki pat Nemuno. Labguva buvo įkurta sembų ir nadruvių kilčių pasienyje. Kryžiuočių žygiuose į Lietuvą ji atliko savo vaidmenį. Kai 1352 žiemą Algirdas su Kęstučiu atvyko prie Kuršių Marių, Algirdui pasirodžius jos srityje, vienas kariuomenės vadas, kurį kronikininkas Vygandas pavadino ' rex de Smalentz ' (aiškinama, kad juo galėjo būti Kęstučio sūnus Patirgas), užpuolė pačią Labguvos pilį. Jos ginti atskubėjo Ragainės komtūras Henning von Schindenkopf, ir lietuvių vadas su savo kariais pasitraukęs link Deimenos, ir ten dalis karių, ledui įlūžus, prigėrusi. Iš XIV a. galo žinių apie kryžiuočių kelius į Lietuvą (Litauische Wegeberichte) matyti, kad didelė dalis vadovų (leitslüte), kurie turėjo rodyti kelius į Žemaičius, buvo vietiniai Labguvos srities gyventojai. Kaip ir Įsrutis, Labguvos pilis buvo bazė kovose prieš lietuvius. Tik kaip nuošalesnės jos reikšmė buvo mažesnė. Per Lietuvos-Lenkijos karą

su Švedija, tarp Prūsijos didžiojo kurfiursto Fridricho Vilhelmo, daugiausia iš to karo pasinaudojusio, ir Švedijos Karolio X Gustavo Labguvoje 1656.XI.20 buvo pasirašyta sutartis. Kurfiurstui pasižadėjus remti Švediją ir jos laimėjimus, Labguvos aktu Karolis X panaikino Prūsų kurfiursto vasalitetą Švedijai Rytprūsių žemėse. Anksčiau jis buvo panaikinęs jo vasalinę priklausomybę Lenkijai. Labguvos sutartyje buvo numatyta, jog būsimoje taikoje Švedijai turinčios atitekti šios žemės: V. Prūsai ' Westpreussen), Pamarėlis (Pommerellen), Žemaičiai, Kuršas, Žiemgala. 1758 Labguvą buvo užėmę rusai, 1807 prancūzai. 1782 ji turėjo jau 2129 gyv. 1825 buvo 3071 gyv. Pravedus pro Labguvą svarbią Karaliaučiaus-Tilžės geležinkelio liniją, gyv. paaugo: 1867 jų buvo 4355, 1880 — 4683, 1890 — 4861 (iš jų 29 kat. ir 92 žydai), 1925 — 4911, 1933 — 5905 gyv. (97%) protestantų, 2% katalikų).

Labguvos apskritis plačiai driekiasi abiem Deimenos pusėmis. XV a. pradžioje jos aps. rytinė dalis jėjo į tą didžiulę dykrą, kuri traukėsi iki pat Nemuno. Tada buvo labiau apgyventi tik Priegliaus ir Deimenos krantai, prie Labguvos ir apie Laukišką. Taip rodo ordino folijantų duomens (112, 113) Karaliaučiaus archyve. XVI a. rytinėj Labguvos aps. daly, t. y. Deimenos deš. krante, buvo gausu lietuviškai kalbančiųjų gyv. 1563-87 Labguvoje klebonavo Jonas Bretkūnas, kuris pirmas čia pradėjo sakyti lietuviškus pamokslus be vertėjo ir čia ėmė versti į liet. kalbą Šv. Raštą. XVIII a. pradžioje lietuviškai kalbančiųjų plotai baigėsi prie pat Labguvos miest. Pagal W. Sahmo studijas, Labguvos aps. stipriai nukentėjo per didįjį marą. 1707 visoje aps., pagal normalų mirtingumą, tebuvo mirę 436 gyv., o 1709 mirtingumas padidėjo 5 kartus (2190 gyv.), o 1710 — 11 kartų (5672). Šitie duomens surinkti iš užrašų bažnytinėse knygose. Yra tikra, kad 1717 lietuvių kalbos riba Labguvos aps. Deimenos jau niekur nebeperžengė, bet dar didelė dalis tos aps. rytinių valsčių beveik ištisai buvo lietuvių gyvenami. Tačiau XIX a. įvyko stiprus vokietėjimas. Taip rodo gyventojų statistikos. 1825 iš 31.121 Labguvos aps. gyv., vokiečių buvo 19.186, lenkų — 58, lietuvių — 8806 (28,3%); 1837 iš 38.173 aps. gyv. liet. kalbančių buvo 12.948 (33,9%); 1852 iš 44.807 — 14.454 (32,3%); 1858 iš 44.914 — 10.578 (23,6%); 1861 iš 47.288 — 9612 (20,3%); 1890 iš 53.220 — 8666 (16,3%); 1900 iš 51.194 — 6256 (12,2%); 1905 iš 51.295 — 5581 (10,9%); 1910 iš 51.057 — 4161 (8,1%). Nuo 1905 Labguvos aps. smulkią gyventojų ir švietimo statistiką pagal vls. yra paskelbęs V. Vileišis. Kiek gyventojų dabar yra ' polessko rajone ', sovietų šaltiniai neduoda. Rajone yra gyvulininkystės sovchozas, sėjami javai, kultivuojama žuvininkystė, yra mašinų-traktorių stotis (MTS), Vietinių gyv. bėra likę menkučiai likučiai.

Prie Labguvos, Stenken k. (165 gyv.), iki II pas. karo buvo Rytprūsių alkoholikų ligoninė.

Labguvos vandens kelias ir muitinė. D. L. K-tijos, ypač Kauno ir Vilniaus prekybos vandens (Nemuno) kelyje į Karaliaučių ir Dancigą Labguva sudarė svarbų pervažiuojamąjį punktą. Kadangi gana pavojingas buvo susisiekimui Kuršių Marių tarpas tarp Gilijos ir Deimenos, jau XV a. pradžioje buvo kilęs sumanymas iškasti kanalą iš Deimenos. Jis turėjo eiti nuo Labguvos į Nemuno deltą, jungiant perkasu Deimeną — Labguvą — Giliją. Pačio ordino pradėti kasimo darbai sutiko daug sunkenybių. Nuo Labguvos buvo parinktas balotas terenas. Ištisus du šimtmečius kartkartėmis vis būdavo vedamos derybos (įtraukiant ir suinteresuotą Lietuvą) dėl to kanalo prakasimo, ypač kada Kuršių Marės pareikalaudavo savo aukų. Kanalas buvo iškastas 1613-16, bet jis, gavęs vardą Friedrichsgraben, arba Pričkagrabė, tik pačiame XVII a. gale (1679-89) buvo galutinai sutvarkytas.

Labguva nuo XV a. pradžios darėsi vis svarbesnis prekinio susisiekimo su Lietuva punktas. Deimenoje dažnai trūkdavo vandens tolimesnei vytinių (upių laivų) kelionei į Prieglių ir toliau į Karaliaučių-Dancigą. Upės vandeniui pakelti prie Labguvos buvo įtaisyti šliužai. Dar šliužų nebaigus, pro Labguvą pravažiuojantieji laivai nuo 1429 turėjo mokėti muitą. Lietuvos prekybiniams santykiams pažinti ypač didelės svarbos šaltinis yra Labguvos muitų sąrašai (Labiauer Schleusezoll). Pirmą kartą plačiau, kad ir nepilnai, 1551-52 sąrašus panaudojo Hugo Novak. Daug nuodugniau juos išstudijavo K. Forstreuter, duodamas XVI a. pro Labguvą iš Lietuvos ėjusių įvairiausių prekių muitų taksas, kurios ten buvo imamos. Kaip svarbaus vandens kelio punkto, Labguvos reikšmė nesumažėjo iki šiol, juos labiau, kad atsirado naujos kanalų sistemos (Mozūrų kanalas iš Mozūrų ežerų į Alną-Prieglių).

ELBINGO ISTORIJA

Elbingo istorija. Pirmą kartą E. minimas Truso vardu 890 anglosaksų keliauninko Vulfstano. Truso yra buvęs svarbus prekybos punktas prūsų žemėje. Paskutiniaisiais archeologiniais kasinėjimais įrodyta, kad Truso buvo įkurtas dabartinio Elbingo vietoje. Šių dienų Elbingas turi pradžią iš pirmojo vokiečių ordino magistro Prūsuose Hermano Balko, kuris jį pradėjo statyti 1237 Lübecko pirklių padedamas. Iš Elbingo pilies buvo galima sėkmingai kariauti pagudėnus. Didžiojo prūsų sukilimo metu (1260-1274), nors prūsai Elbingą buvo ilgai apsiautę, tačiau jis išsilaikė. Ligi

1309, prieš didžiajam magistrui perkeliant viso ordino sostinę iš Venecijos į Marienburgą, Elbingas buvo prūsų krašto magistro, vėliau nuolatinė buveinė ordino didžiojo slaugytojo (Spittler), kuris buvo drauge ir Elbingo komtūrijos komtūru.

Nuo XIII a. galo prie Elbingo pilies augo ir miestas. 1246 gavo Lübecko teisę ir anksti buvo priimtas į Hanzos sąjungą. Būdamas jos narys, Elbingas turėjo santykių ir su Lietuva, dar kryžiuočiams ją tebepuolant, ir ligi XIV a. antros pusės buvo Prūsuose svarbiausias prekybos miestas ir uostas. Nuo XIV a. galo jo vietą užėmė Dancigas, ypač kai Vyslos upė 1367 staiga prasiveržė ir nukreipė savo vandenis kairiąja deltos šaka pro Dancigą, o tuo tarpu Nogatė ėmė sekti. Bet dar ir toliau Elbingas palaikė prekybą su rytais ir Lietuva. XV a. gale jis domėjosi Hanzos kontoros likimu Kaune, pro Elbingą dažnai praeidavo Aismarėmis į Dancigą gabenamos Lietuvos prekės. XIV a. antroje pusėje ėmė plėstis naujas miesto kvartalas su atskira administracija ir privilegijomis (1347). Nekęsdami ordino konkurencijos ir varžymų prekyboje, Elbingo gyventojai XV a. ėmė pritarti Driežų sąjungos sąjūdžiui prieš kryžiuočius. Elbingiečiai, jau po Grünwaldo kautynių du mėnesius buvę nugalėtojų lietuvių ir lenkų valdžioje, 1454 pirmieji Prūsuose savo noru pasidavė Kazimierui ir visai sunaikino kryžiuočių pilį. 1454.VI.8 karalius priėmė gyventojų priesaiką, o po trejų metų davė miestui privilegiją. Nuo 1246 Elbingas turėjo teisę kalti savo pinigus (grašius), 1455 elbingiečiams leista toliau dirbti ir denarus, bet tik karo metu. Kai 1466 Torunės taika Elbingas atiteko Lenkijai, pinigų kalykla buvo uždaryta ; vėl atidaryta 1530 ir su pertraukomis veikė ligi XVIII a. Apie 1600 Elbinge, kad ir buvo didelė Dancigo konkurencija, ėjusi ligi karo (1577), gyveno dar apie 30.000 gyv. 1580-1628, įsikūrus čia anglų rytų kompanijai (Eastland Company), miestas prekybiškai vėl sužydo. Bet nuo XVII a., ypač kai Nogatės (nuo 1611) vanduo dar labiau nuseko, Elbingas ėmė menkėti. Švedijos ir Lietuvos bei Lenkijos karai miestą dar labiau suskurdino. 1626-1636, 1655-1660 Elbinge buvo švedai. Miestas buvo už 40.000 talerių įkeistas Brandenburgo kurfiurstui, o 1700 vėl grižo Lenkijai. 1703 buvo ji okupavę švedai. Per 1772 padalijimą gavęs Elbingą Prūsijos karalius nugriovė miesto mūrus ir sutvirtinimus ir Dancigo sąskaiton (jį Prūsija gavo tik 1793) stengėsi pagyvinti jo prekybą. Nugriovus mūrus, atsirado daug vietos naujojo miesto kvartalams ir pramonės įmonėms. Naujasis miestas išaugo į rytus ir pietus nuo senamiesčio.

DANCIGAS IR JO ISTORIJA

Dancigas (vok. Danzig, lenk. Gdańsk) šiaurės Lenkijos uostas (nuo 1945), 230.000 gyv. (1953), iš kurių tik apie 1800 vokiečių. Dancigas yra prie Motlavos ir Vyslos santakos, 6 km nuo Baltijos jūros. Uostas iš didžiausiųjų Baltijos jūroje su 31 km ilgio krantinėmis, 230 ha jūros ir 716 ha vidaus vandens baseinais, ligi 10 m gylio. Laivų statybos vagonų, garo katilų ir kt. pramonė. Aukštoji technikos mokykla, teatras, muziejus. 1920 — 1939 Versalio sutartimi sudarytos laisvojo Dancigo miesto valstybės admin. centras. 1939.IX.1 prijungtas prie Vokietijos, 1945.III.23 užimtas rusų, vėliau perleistas Lenkijai. Dabar su Gdynia sudaro atskirą administracinį vienetą.

Istorija. Dancigas pirmą kartą minimas (Gidania) 997, ryšium su Šv. Vaitiekaus mirtimi. Jis vaidino rolę Pamario kunigaikščių kovose XIII a. Save laikydamas išmirusių Pamario kunigaikščių teisėtu įpėdiniu, Brandenburgo markgrafas Valdemaras įsiveržė į kraštą ir artinosi prie Dancigo. Neturėdamas jėgos Pamariui ir Dancigui apginti, Lenkijos Vladislovas Lokietka šaukėsi vokiečių ordino pagalbos (1308), pavesdamas ginti Dancigo pilį. Kryžiuočiai Lokietkai pilies nebesugrąžino, ir ilgai jie Romoje buvo kaltinami už 10.000 vietinių gyventojų išskerdimą per mugę (1308. VIII.4). Šitaip netekęs savo slaviško charakterio, Dancigas tapo ordino svarbiu miestu, nuo kurio karalius Kazimieras atsisakė tik Kališo sutartimi (1343).

Įsikūręs, kur Motlava įteka į Vyslos šaką, miestas greitai ėmė kilti prekyboje, ir jau 1358 tapo Hanzos miestų sąjungos nariu. O nuo XV a. Europos Rytų bei Pabaltijo prekyboje tris šimtmečius Dancigas turėjo didelę reikšmę. Jis tapo didžiuoju prekių tarpininku tarp Rytų (Lenkijos, Pabaltijo, Rusijos) ir Vakarų (Olandijos, Anglijos, Viduržemio jūros kraštų). Jis valdė didžiausią dalį rytų Europos prekybos. Savo prekybinius santykius XV a. pradžioj Dancigas išplėtė ir į Lietuvą. Dar Vytauto laikais jo pirkliams buvo suteikta koncesija eksploatuoti Lietuvos pasienio girias (pietų Sūduvoje), ir nuo 1405 Dancigo pirkliai plukdė Nemunu rąstus, lentas ir pelenus (Cod. epist. Vitoldi p. 280, 284, 329). Iš Lietuvos pusės prekybon su juo įsijungė Kaunas, Vilnius, Trakai, Luckas. Be medžio ir kitų miško produktų (pelenų, dervos, deguto), į Dancigą nuolat buvo vežama daug vaško, kailių ir odų. XVI—XVII a. per jo uostą ėmė į Vakarus eiti ir dideli Lietuvos javų kiekiai. Nuo Amerikos atradimo pakilusios javų kainos skatino bajorus didinti sėjamus plotus, kurti naujus ūkius (baudžiavos įsigalėjimas). Dancigas aprū-

pindavo Lietuvą druska, vilnonėmis medžiagomis, metalais ir silkėmis (griežtųjų pasninkų laikais svarbus importo produktas).

Nuo XV a. vidurio Dancigo miesto knygose nuolat randamos su Lietuvos pirkliais sudaromos sutartys. Pagaliau, sekdamas Vytautu D., Kazimieras Dancigo pirkliams suteikė tokias dideles privilegijas (1441)), kad net Lietuvoje prasidėjo dancigiškių trynimasis su Kauno ir Vilniaus pirkliais. Šitas trynimasis su daug laisvių turinčiais ateiviais iš Dancigo ir Karaliaučiaus nesiliovė per du šimtus metų XV—XVII a.

Iš 1445 jau yra autentiška žinia, kad Dancigo pirkliai Kaune įsikūrė savo prekybinę (Hanzos) kontorą, kurios statutai išlikę iš 1470. Kontora formaliai išsilaikė beveik šimtą metų (iki 1532), bet ir vėliau Dancigo reikšmė Lietuvos ir Lenkijos prekyboje, ypač vis daugiau ėmus javus eksportuoti, ilgai nemažėjo. XVI—XVII a. Dancigas virto didžiausiu medžio ir javų uostu Rytų Europoje. XVI a. vidutiniškai per metus buvo per jį išvežama 60.000 " lastų " (1 " Last ") ca. 40 centnerių) javų, t. y. apie pustrečio miliono centnerių. 1471 įplaukė į Dancigo uostą 403 laivai, o 1490 išplaukė 720 laivų. 1497— 1577 kasmet vidutiniškai per Zundą į Vakarus praplaukdavo 134 Dancigo laivai. Jo pirkliams Lietuva ypač buvo reikalinga kaip pigių žaliavų kraštas, ir todėl čia ilgai buvo nustelbta Karaliaučiaus ir Rygos prekybinė įtaka.

Dancigui iškilti padėjo išsivadavimas iš vokiečių ordino priklausomybės. Silpnėjant kryžiuočių galybei, luomus varžiusiai (žr. Diežų Sąjunga), dar 1454 (pačioje trylikos metų karo pradžioje), Dancigas pasidavė Kazimierui, gaudamas daug laisvių (net savi pinigai ir savas garnizonas). Praturtėjęs miestas siuntė savo atstovus į bendrąjį Lietuvos ir Lenkijos seimą, bandė varyti savo politiką (1575 karaliumi nepripažino Stepono Batoro ir rėmė imper. Maksimiliono II kandidatūrą). Dancigui išsiplėtus abiem Motlavos krantais, upės saloje buvo pastatyti stilingi sandėliai. 1600 jis turėjo 50.000 gyventojų Į XVII a. galą Dancigas ėmė netekti savo didžiojo garso ir prekybinio svorio Rytų Europoje. Baltijos jūroje vis daugiau ėmė reikštis anglai ir olandai. Bet ir XVIII a. per Dancigą olandų laivais dar būdavo kasmet išvežama apie 1.200.000 ctr. javų ir dideli medžio kiekiai (padidėjusiai laivų statybai). Per antrąjį padalinimą (1793) Dancigas buvo įjungtas į Prūsus. Napoleonas jį vėl buvo padaręs laisvu miestu (1807), bet Prūsai 1814 atsiėmė. Visada daug reikšmės Dancigui turėjo Vyslos šaka. Kai 1840 Vysla su ledais tiesiau jūron prasiveržė, išsekusią šaką reikėjo kanalizuoti, čia buvo 1890—1895 iškasta 18 km. Dar 1930 per Dancigą buvo eksportuota 7 mil. tonų, importuota 1,1 mil. Lenkams savo Gdynią išplėtus, Dancigas vėliau tik merdėjo.

Dancigo klestėjimo metu jame daug atsirado gotiko ir renesanso paminklų. Žymiausias jų yra 104 m ilgio Šv. Marijos bažnyčia (1343-1502) su 76 m bokštu. Iš XIV—XV a. yra taip pat įdomios Šv. Kotrynos, Šv. Mikalojaus ir Šv. Trejybės bažnyčios. Be garsiojo Artushof (žymiausias Dancigo paminklas iš Hanzos laikų), miesto patricijų turtingumą rodė jų namai su tik vienam jam charakteringomis " gonkomis " (" Beischläge ") gatvės pusėje. Originalią Dancigo praeities fizionomiją stipriai apgadino II pas. karas.

DANCIGO VYSKUPIJA

Dancigo Vyskupija savo pradžią gavo 1922, kai pop. Pijus XI Dancigo Freistaato plotą išjungė į kainyninių vyskupijų jurisdikcijos. Ypač didelė dalis Dancigo Freist. priklausė iki tol Vloclaveko diecezijai. 1925.XII.30 buvo įkurta tiesiog Apašt. Sostui priklausanti Dancigo vyskupija. Pirmuoju vyskupu buvo Edvardas O'Rourke, rašęs Lietuvos Bažnyčios istorijos klausimais. 1929 m. vyskupijos plote (1926 kv. km) buvo 407.629 gyventojai. Iš jų katalikų 140.797. Nuo 1945 vyskupiją valdo popiež. administratorius (56 parapijos, 86 bažnyčios). 1948 veikė 8 vyrų ir 18 moterų vienuolynų, o iš 275.000 gyventojų buvo 265.000 katalikų.

PAMARYS

Pamarys (vok. Pommern. lenk. Pomorze) Potsdamo konferencijos nutarimu Lenkijai valdyti pavestas Baltijos pakraštys nuo Mecklenburgo iki buv. Lenkijos ' koridoriaus '. Vokiškasis Pamarys apėmė apie 450 km pajūrio, 30.267 km^2 (1933) su 1.919.935 gyv. (1 km^2 — 63,4 gyv.). Iki II pas. karo visi gyventojai, išskyrus 2% kat., buvo protestantai. Iki didžiojo tautų kraustymosi nuo bronzos laikų vakarinėj Pamario dalyj gyveno svebai, rytinėj — rugijai ir burgundai. V—VI a. po Kr. kair. Vyslos krante ir Oderio baseine iki Elbės įsikūrė vakarų slavų giminės vendai, ukrai, vilcai, kašubai. Jie tarp Oderio ir Vyslos nuo Karolio D. laikų buvo imti vadinti bendru ' pamarėnų ' vardu (pomorzane iš po-morze ' prie jūros ') ,lot. pomorani. Tik Lenkijos Boleslovui I tebuvo pasisekę užvaldyti Pamarį iki pat Oderio ir Baltijos jūros. Bet tos žemės lenkų valdžioje tada neišsilaikė. Apie 1100 jau yra žinomi pirmieji vietiniai Pamario kng.

Pirmuoju k-tijos (hercogijos) įkūrėju laikomas Svantiboras (m. 1107). kurio valdas įpėdiniai tuojau išsidalijo, ir jau tada nuo tikrojo Pama-

rio atsiskyrė jo rytinė dalis, istorijoje gavusi Pamarėlio (Pommerellen) vardą. Naujausiais laikais, kad būtų galima atskirti vok. Pamarį nuo rytinės dalies, ilgai buvusios lenkų valdžioje, Pamarėlis yra dar vadinamas lenkų Pamariu.

Vratislavas I, gavęs energingos pagalbos iš Bambergo vysk. Otono, laikomo Pamario apaštalu, priėmė krikščionybę. Lenkijos Boleslovo III remiamas, Otonas atliko du žygius (1124-25 ir 1128). 1140 Wolline įkurta pirmoji Pamario vyskupija, 1175 perkelta į Kamminą. Sudarius vokišką bažnytinę organizaciją, nuo XII a. galo pamažu prasidėjo Pamario germanizacija. Ji sustiprėjo prie Vratislavo sūnų Bogislavo I ir Kazimiero I, kai jiedu pasidarė Reicho kng., tapdami Vokietijos imp. Fridricho Barbarosos vasalais, esančiais Brandenburgo markgrafo priklausomybėje. XVIII a. į Pamarį ėmė keltis ūkininkai iš Vestfalijos, Braunšveigo, Fryzijos. Įprastiniu vokiečių kolonizacijos būdu, ateiviai kūrėsi savo teise, sudarydami ištisus vokiečių kaimus, šalia kurių formavosi ir stambioji nuosavybė — dvarai, kurie vėliau buvo gana charakteringi anoms sritims. Intensyvios kolonizacijos dėlei vakarų slavų, vendų, kašubų salelės pagaliau visai sunyko. XVIII a. Pamaryje buvo įkurdinta daug salzburgiečių. Pamarys suvokietėjo galutinai. XIX a. gale keletas tūkstančių kašubų bebuvo išsilaikę lenkų pasienyje. Pamario vokietėjimą pagreitino faktas, kad jame nebuvo stiprios valdžios, vietiniai kng. susiskaldė. Tuo metu (1295), kai Pamarėlyje su Mestvinu II balgėsi vietinių kng. dinastija, kng. Barnim I Pamarį išdalijo tarp savo sūnų. Porai šimtų metų išliko dvi Pamario k-tijos: Wolgastas (į rytus nuo Oderio žiočių) ir Stettino Pamarys, visa vakarinė dalis, kuri savo ruožtu suskilo į eilę smulkesnių k-tijėlių. 1325 prie Pamario buvo prijungta Rügeno sala, o iš Pamarėlio 1466 jam buvo priskirta Lauenburgas ir Bütowas. Pamario istorija viduramžių gale susideda iš k-tijų dalybų, ginčų su mst. (Stralsund, Stettin, Kolberg. Stargard, Köslin, Stolp ir kt.) ir kovų prieš Brandenburgą, kuris įsiviešpatavo Pamario pietų vakarų dalyje (Ukermarke) ir stengėsi priversti sau paklusti kitus Pamario kng. Nors Pamario kng. vis stengėsi atsipalaiduoti iš galingo kaimyno priklausomybės, pagaliau atskiromis sutartimis (Pyritze 1493 ir Grimnitze 1529) turėjo pripažinti Brandenburgui paveldėjimo teises. 1536 Pamaryje buvo pradėta reformacija. Wolgasto Pamaryje Liuterio mokslą įvedė Pilypas I, o Stettino k-tijoje Barnim XI. Susiskaldžiusį Pamarį 1625 dar pasisekė sujungti vienoje valdžioje Boguslovui XIV, tačiau jis nepaliko jokių įpėdinių. Tad po jo mirties (1637) Pamarys buvo išdalytas kaimynams. Kai baigėsi 30 m. karas, kurio metu ten šeimininkavo švedai, Vestfalijos taikoje vakarinė dalis (Hinter-Pommern) su pačiomis Oderio žiotimis atiteko Švedijai, rytinė Pamario

dalis (Vor-Pommern) buvo prijungta Brandenburgo kurfiurstui, kuris nuo 1701 pasiskelbė Prūsijos karaliumi. Jis gavo po didžiojo šiaurės karo 1720 beveik visą Pamarį. Iš švedų valdyto Pamario Prūsijai buvo atiduotos žemės iki Peenes upės. Pagaliau per Vienos kongreso (1815) pertvarkymus Prūsų karalius gavo visą Pamarį ir Pamarėlį. Prūsijos valstybėje Pamario provincija, kaip žemės ūkio kraštas, kuriame 50 % žemės priklausė stambiems žemvaldžiams, riteriams ir kt. kilmingiesiems, buvo visą laiką svarbus javų ūkiu ir gyvulininkyste. Iš Pamario bajorijos per kartas Prūsų kariuomenė turėjo karininkų kadrus, vad. ' junkerius '. Ūkininkai, kuriuose išliko slaviško (vendiško) kraujo, išlaikė Pamario gyventojams charakteringas būdo ypatybes, kurios juos skyrė nuo kitų Žemutinės Vokietijos gyventojų.

Per Potsdamo konferenciją (1945) į naująją Lenkiją buvo įjungtas beveik visas Pamarys iki Oderio, t. y. lenkams buvo pavesta laikinai valdyti Boleslovo I valdytosios žemės. Vokiečiai yra surinkę įvairius duomenis, kad Vokietijos Pamaryje iki II pas. karo tebuvo gyvenę vien vokiečiai. Pvz. jie išskaičiavo, kad 1932 Reichstago rinkimuose lenkai visame Pamaryje tegavo 532 balsus, t. y. 0,04% visų Pamario balsų. 1950 iš V. Vokietijos išvarytų 7,8 mil. vokiečių iš Pamario buvo suregistruota 891.000. 1951 lenkai iš Pamario sudarė dvi pagrindines vaivadijas : Szczecino (Stettino) ir Kaszalino (Köslin).

Kai visas rytų Pamarys (Ostpommern), pravedant Oderio-Neissės liniją, buvo įjungtas į Lenkiją, vakarų Pamarys (kitados Wolgasto k-tija), buvusi sovietų okupacinė zona, yra įjungta į vad. ' demokratinės Vokietijos (Pankow) respubliką '.

PAMARĖLIS

Pamarėlis (vok. Pommerellen, arba Klein Pommern, lenk. Pomorze), rytinė dalis Pamario nuo Lauenburgo ir Bütowo iki Vyslos kair. kranto ir jos žiočių. Pamarėlis arba lenkiškasis Pamarys (Pomorze), kuris kartais maišomas su vok. Pamariu (Pommern), nuo viduramžių pradžios, kai pasitraukė gotai iš Vyslos žemumos, buvo gyvenamas vakarinių slavų kašubų. Nuo XIII a. galo Pamarėlis išgyveno reikšmingų politinių pasikeitimų. Iki 1295 jis turėjo savo vietinius kng. Kai tada mirė paskutinis kašubų dinastijos kng. Mestvinas II, dėl jo palikimo ėmė smarkiai ginčytis Kryžiuočių ordinas, Brandenburgas ir Lenkija. Lenkijos Vladislavos Uolektėlis (Łoketka) prieš Brandenburgą talkon kvietėsi kryžiuočius. Šie išvarė brandendenburgiečius, bet patys vieni įsistiprino Pamarėlyje ir užgrobė Dancigą. Ilgai tęsėsi lenkų ginčas su Ordinu dėl Pamarėlio, kol Kališo

taika Kazimieras D. nuo Pamarėlio atsisakė. Tik antrąja Torunės taika (1466) po trylikos metų karo su kryžiuočiais Lenkijon buvo įjungti vad. ' Karališkieji Prūsai ' (Prusy Królewskie '), kuriuos sudarė ne tik Kulmas, Vyslos žiotys (Dancigas), Varmija, bet ir Pamarėlis. Jis išbuvo Lenkijos valdžioje iki I respublikos padalijimo 1772. Valdydama Neumarką ir Pamarį, Prūsų karalija būtinai norėjo turėti ir teritorinį tiltą į jai priklausiusius Rytprūsius. Iš Pamarėlio Prūsų valdžia padarė Vakarų Prūsų provinciją su sostiene Dancigu. Nors nuo Bismarko laikų vokiečiai energingai stengėsi Pamarėlį germanizuoti, tačiau čia dar liko vietinių gyventojų kašubų (ištisai Helos pusiasalyje) ir lenkų. 1919 Versalio taika atstačius nepriklausomą Lenkiją, Pamarėlis tapo garsiuoju ' koridoriumi ', kuris leido nuo 1920 Lenkijai prieiti prie jūros (žr. Gdynia). Lenkijos Pamarėlis apėmė 16.386 km^2 su 1.086.300 gyv. ir sudarė atskirą Pamarėlio vaivadiją su centru Torunėje. Laisvo susisiekimo klausimas per lenkų Pamarėlį (koridorių) į Rytprūsius, su komplikuota laisvojo mst. Dancigo padėtimi, buvo Hitleriui pretekstas užpulti 1939 Lenkiją. Iš didelės dalies Pamarėlio lenkai po II pas. karo sudarė atskirą Dancigo vaivadiją, kuri ribojasi su rytų Pamarį apimančia Koszalino vaivadija. Pietinė Pamarėlio dalis yra patekusi naujon Bydgoszczo (Brombergo) vaivadijon. Sąmoninga lenkinimo politika ir vokiečių iškraustymu bei varžymais nepriklausomai Lenkijai buvo pasisekę jau 1931 pasiekti, kad Pamarėlyje gyveno 90,9 % lenkų ir kašubų. Po II pas, karo vokiečių, kurių čia 1931 buvo 9 %, nebėra likę. Lenkai Pamarėlį, nukentėjusį per 1939 ir 1945 karo veiksmus, stipriai atstatė. Daug dėmesio buvo paskirta atstatyti senu stiliumi Pamarėlio sostinei Dancigui.

PALENKĖ

Palenkė (lenk. Podlase, Podlasze, Podlachia) Narevo aukštupio ir vidurinio Bugo abiejų krantų miškingi lygumų plotai (pakilimai iki 200 m), iki XIII a. galo pietinės sritys sūduvių kurie čia jotvingiais buvo vadinami. XV-XVI a. čia Sūduvos-Jotvos žemės buvo imtos kaimynų mozūrų kolonizuoti. Jie ilgai prie Narevo didžiųjų girių gyvenančius baltus (sūduvius) vadino ' Polesiane ', kurių vardą kronikininkas V. Kadłubek sulotynino į ' Polexiani ', o kraštas buvo kartais vadinamas ' Polexia ', nors XIII a. šaltiniams gerai buvo žinomi įvairiai rašomi jotvingiai (Iacuiti, Jatviazi, Jetven, Jazviziti, Geti ir kt.). Jų sodybų dar buvo ir pietiniame Bugo krante. Jie buvo narsūs ir karingi, bet artimieji kaimynai Vladimiro-Haličo kng., lenkai ir naujai Prūsuose įsikūręs Kryžiuočių ordinas juos

XIII a. sunaikino. Visi trys Sūduvos-Jotvos priešai stengėsi kraštą išsidalyti ir gauti iš Romos Kurijos patvirtinimą. Jau 1253 lenkų Kujavijos kng. Kazimieras iš Inocento IV buvo gavęs teisę globoti gretimas Jotvos žemes. Po 1254 žygio buvo nutarta du trečdalius jotvingių ploto atiduoti kryžiuočiams, bet jie vis dar rodė savo jėgą. 1259-60 susijungė su lenkus puolančiais totoriais. Už tai Boleslovas Gėdingasis, anot Dlugošo, žiauriame 1264 žygyje esąs išskerdęs beveik visą Jotvą. Toji žemė vėliau gavo naują vardą — Palenkė. Skirtingai tačiau yra aiškinama Palenkės etimologija, ir dėl jos ribų amžių būvyje nėra sutariama. Kai kurie kalbininkai (A. Brückner) Palenkės pavadininimą išvedė iš ' Pod-lachy ', t. y. žemė, kuri buvo prie ribų lachų, senųjų vakarų slavų gyventojų į pietus nuo mozūrų.

Jau XIII a. dali Palenkės valdė Mozūrų Konradas, kuris iš jotvingių atimtą Drohičiną buvo atidavęs Dobrinės broliams. Bet greitai Drohičine įsitvirtino Danielius Romanas ir ten vainikavosi tuo pat laiku, kai Mindaugas tapo karaliumi Lietuvoje (1253). Nors Mozūrų kng. šen ten į mažai gyvenamų paupių plotus buvo įkėlę koją, XIV a. pirmoje pusėje Palenkėje įsitvirtino lietuviai, kurie ilgokai ta kryptimi buvo nesiveržę. Gediminas užėmė Palenkę ir ją prijungė prie Trakų kunigaikštijos. Tik mažutę jos dalį galėjo savintis Mozūrų kunigaikščiai, kurie iš ten buvo Lenkijos Kazimiero D. išvaryti. Nesutariama dėl datos, kada Gediminas įkėlė koją į Palenkę. Yra pagrindas tarti, kad dar prieš taiką su Kazimieru (apie 1323-24) D. L. Kunigaikštis užvaldė Palenkę (St. Zajączkowski). H. Paszkiewicz bandė įtikinti, jog Gediminas tik prieš savo mirtį (1336-38) Palenkėje teįsistiprinęs. Kai vienas iš paskutiniųjų Riurikaičių Haličė-Volinijoje Boleslovas-Jurgis II susijungė su Prūsų kryžiuočiais prieš Gediminą, šis atėmė Brastos sritį ir atidavė valdyti savo sūnui Kęstučiui. Įsigalėjęs didelėje Palenkės dalyje Gediminas užvaldė dar Bugo srityje Melniką, Kamenecą (Lietuvos), Kobrinę. Mirdamas (1341) Kęstučiui jis paliko ne tik Trakus, bet ir didelę dalį Palenkės, kurios ribas Kęstutis praplėtė (1355). Lenkijos Kazimieras taikos sutartimi 1366 Kęstučiui turėjo formaliai pripažinti ne tik Lietuvos Brastą, Kamenecą (prie Lesnos). Melniką, bet ir Drohičiną, Bielską. t. y. visą Palenkę. Bet Kęstučio konflikte su sūnėnu Jogaila Palenkei teko išgyventi neramų laikotarpį. Kai Kęstutis 1382 pasikvietė prieš Jogailą savo žentą Mozūrų kng. Jonušą, šis puolė uošviui priklausomas Palenkės žemes, paėmė Drohičiną, Melniką, nuniokojo Suražo, Kameneco ir Bielsko sritis. Susitaikęs su pusbroliu, Vytautas 1384 atgavo Palenkę su Drohičinu ir Melniku, nes tai buvo dalis jo tėviškės žemių. Bet antrąkart Vytautui pas kryžiuočius išbėgus, jau karaliumi tapęs Jogaila 1390 Drohičino, Bielsko, Melniko ir

Suražo sritis atidavė Mozūrų Jonušui, iš kurio tas žemes Kęstutaitis atsiėmė po 1392. Jo laikais Palenkė administraciniu ir kariniu atžvilgiu priklausė Trakų k-tijai, gavusiai 1413 vaivadijos titulą. Kolonistų mozūrų banga užplūdo į retai gyvenamus Palenkės plotus. Vytautas tą kolonizaciją stipriai rėmė, dalijo daug naujų žemių, padėjo plėstis mst., Tikocinui (1426) ir Bielskui (1430) davė magdeburgišką savivaldybę. Per ūkiškai kylančią Palenkę ėjo du svarbūs keliai: vienas link Gardino-Vilniaus, kuris nuo Gardino šakojosi į rytų Lietuvą (Minską, Smolenską), kitas per Lietuvos Brastą į Pagirį. Palenkės keliai Lietuvą jungė su Lenkija, su Lvovo, Krokuvos, Torunės, Poznanės ir Dancigo rinkomis.

Palenkė vėl išgyveno sąmyšius, kai po D.L.K. Žygimanto nužudymo (1440) Jonušo ir Danutės Kęstutaitės vaikaitis Boleslovas IV užgrobė dalį Palenkės su Bielsku, Drohičinu, Melniku. Taikingai negalėdami tų žemių atgauti, lietuviai prieš Mozūrus pradėjo karo veiksmus, kol pagaliau 1443-44 visą Palenkę atsiėmė. Joje nuo Vytauto laikų (Akty Zapadn. Ross. I Nr. 189) lenkišku papročiu kūrėsi gyventojai. Kaip M. Liubavskis įsakmiai pabrėžia, Drohičino, Melniko ir Bielsko aps. ėmė veikti lenkiško tipo teismai. XVI a. čia atsirado daug smulkios bajorijos, apie kurią buvo sakoma : ‘ las, piasek, karaski, ma szlachcic podlaski — Palenkės šlėkta turi : miško, smėlio, karosiukų (žuvies). 1520 Žygimantas Senasis iš Drohičino, Brastos, Bielsko, Kameneco, Melniko ir Kobrinės aps. sudarė atskirą Palenkės vaivadiją, pirmuoju jos vaivada paskirdamas Joną Chodkevičių. Tada valdovas Palenkės pasienyje įkūrė ir tris naujas muitines, kad per ją į Kauną druską vežą pirkliai neskriaustų iždo. Dvi muitinės buvo prie Bugo, trečia prie Narevo — Tikocine.

XVI a. Palenkės vaivadija jau buvo tirštai kolonizuota. 1528 mobilizaciniame D. L. K-tijos kariuomenės sąraše yra plačiai kaimais ir pavardėmis aprašyta ‘ voevodstvo Podliaskoje ’, kurios smulkioji bajorija iš trijų aps. (Drohičino, Melniko ir Bielsko) turėjo statyti 1536 raitelius. Vienas raitelis buvo statomas nuo 8 ‘ tarnybų ’ (’ službų ’) — mokestinių vienetų. Iš visų D. L. K-tijos slaviškų žemių Palenkė buvo tirščiausiai gyvenama, nes pvz. Volinija testatė 821 raitelį, Polocko žemė — 712 raitelių. Žemaičių žemėje didesnę dalį raitelių (iš viso 1839) turėjo pastatyti stambūs žemvaldžiai. Palenkėje, kaip smulkūs sąrašai rodo (Russk. istor. bibliot. 33, 120 — 182), vis turėjo ‘ pats bajoras stoti ’. Palenkės mozūrai nuo XV a. galo davė Lietuvos bažnyčiai daug klebonų. vikarų, kapitulų narių, net vyskupų. Visi tie ateiviai dvasininkai buvo D. L. K-tijos piliečiai. Suimdami kelių bažnytinių vietų beneficijas į savo rankas, jie pastoracija beveik visai nesirūpino, nesimokė vietinės kalbos. Iš XVI a. galo ir XVII a. yra žinoma pavardėmis daug Lietuvos kapitulose ir klebonijose

sėdėjusių dvasininkų, kurie buvo kilę iš Palenkės. Šitoji žemė įgijo reikšmės prie Žygimanto Augusto, kuris iš Radvijų gautame Knišine įtaisė poros tūkstančių arklių žirgyną, dažnai čia buvojo ir mirė. Jis pats 1569.III.5 atskiru aktu, kad Lietuva Liublino unijos derybose būtų sukalbamesnė, Palenkės vaivadiją prijungė prie Lenkijos. Karūnos politikai vaizdavosi, kad D. L. K-tija neteisingai valdanti Palenkę, ir ji turinti Lenkijai priklausyti. Kaip Lenkijos vaivadija Palenkė, dėl kurios atplėšimo Lietuvos politikai seimuose dar Vazų laikais nerimo, 1795 pateko į Prūsų karaliją (Neuostpreussen), nuo 1807 Varšuvos k-tijon. Po Vienos kongreso (1815) Palenkė buvo viena iš aštuonių Lenkijos karalystės vaivadijų, kurios buvo Rusijos valdžioje. 1845 ji buvo įjungta Liublino gubernijon. Po II pas. karo Palenkės žemė, kaip ir nepriklausomoje Lenkijoje, yra atskira Balstogės (Białystok) vaivadija, kuriai priklauso ne tik Lomža, Drohičinas, Knišinas, Goniądz, Augustavas, bet ir Seinai su Suvalkais. Kobrinė ir Lietuvos Brasta yra atitekę Gudijai, nes naujoji Palenkės vaivadija Bugo deš. kranto tesiekia tik siauručiu ruožu. Užtat Balstogės vaivadija yra padidinta šiaurinėje dalyje žemėmis iš Rytprūsių : Goldape, Alecka (Olecko), Luku (Ełk), Grajewo, Kolno.

PAGIRYS

Pagirys (lenk. Polesie, rus. Polesje) abiem Pripeties ir jo gausių intakų krantais besitęsianti plati balų, pievų ir miškų juosta, kuri D. L. K-tijos valdžioje išbuvo nuo Gedimino laikų iki paskutiniųjų dviejų padalijimų (1793-95). Sunkiai pereinamos Pripeties (Pinsko) balos, kurios išgarsėjo per vokiečių veržimąsi Rusijon I pas. karo metu (1915 vasarą), po 1918 imtos tvarkyti, sausinti. Žinomieji Dniepro-Bugo (žr. Karališkasis perkasas) ir Oginskio kanalai jau seniau yra sujungę Pagirio plotus su didžiosiomis Lietuvos ir Lenkijos upėmis. Pagirio plotas (apie 90.000 km²), kurį tiksliai apibrėžti sunku, nes jis šimtmečių būvyje įvairavo, sudaro trikampį taip Lietuvos Brastos, Mogiliavo ir Kijevo. Rytinė to trikampio riba prie Dniepro sudaro 400 km. Pagirio plotas ilgai buvo originalus savo mažai sukultūrintu gamtovaizdžiu, varganomis gyventojų sodybomis (šiaurinėje dalyje gudai, pietinėje — ukrainiečiai), mažais arkliukais (žinomas ‘ Pagirio arklys ’), gausiomis pelkėmis, pievomis (jos dengia ketvirtį ploto), giriomis (trečdalis ploto), kuriose 60 % sudaro pušys. Pavasarį visos Pripeties baseino upės, kurių krantai yra žemi, plačiai išsilieja, ir gyvenvietės pasidaro lyg salos.

Kaip K. Būgos ištyrinėtas žemės vardynas (upės) ir kt. duomens rodo, baltai buvo atėję iki Pripeties kair. kranto, bet pačių balų

neperžengė. Rytų slavams pradėjus judėti į vakarus, baltus iš Pagirio šiaurinių plotų išspaudė dregovičiai kurie atėjo iki Pripeties kair. kranto, kai kitoje pusėje įsikūrė bužėnai, drevlėnai. Kai senosios Kijevo valstybės Riurikiečiai savo valdose susiskaldė, Pagirio plote XII-XIII a. išsivystė kelios k-tijos, kurių labiausiai buvo žinomas Turovas (prie Pripeties) ir Pinskas (prie Pinos). Jose jau nuo Mindaugo laikų lietuviai sėkmingai varžėsi su Haličo-Volinijos kng. dėl įtakos. Savo žygiuose lietuviai tada lankydavo ir Pagirio plotus, nors tas kraštas buvo žymiai skurdesnis, mažiau pirklių lankomas ir rečiau gyvenamas negu Dauguvos, Dniepro ir Lovatės sritys. Silpni Turovo ir Pinsko kng., pajutę vis didesnį Haličo kng. pavojų, patys ėmė ieškoti atsvaros pas D. L. K., kurie jau buvo sėkmingai įsitvirtinę kaimyninėje Juodojoje Rusioje. Žymiausias iš Pagirio kng. buvo Turovo Sviatopolskas Iziaslavaitis. Nuo Vytenio laikų Pagiryje lietuvių įtaka stiprėjo, ir Gediminas peržengė natūralią baltų gyventą sieną — Pripeties balas. Atsistojęs tos upės deš. pusėje, jis žengė toliau. Kokiu būdu Gediminas galutinai įsitvirtino Pagiryje ir prijungė Lietuvai anas Pinsko-Turovo k-tijas, šaltiniuose nėra duomenų. Ten Gediminas galutinai įsitvirtino į savo gyvenimo galą. Pinską jis atidavė savo sūnui Narimantui, kurio palikuonys ilgai ten valdė. Prie Žygimanto Kęstutaičio Pinske jau sėdėjo D.L.K. vietininkai (Akty Zap. Ross. I nr. 190 — 'na deržanije'). Kita dalis (Turovo valdos) buvo paliktos Sviatopolko ipėdiniams, kurių tarpe žinomas Gorodko (Horodecko) įkūrėjas kng. Dovydas, Algirdo dukters Marijos vyras. Po vidaus karo Švitrigailai buvo pasisekę Turovą sau pasilaikyti, kurį D.L.K. Aleksandras su eile kitų pilių vėliau atidavė Mykolui Glinskiui. 1564 pertvarkant Lietuvos administracinį padalijimą, Turovo žemė pateko į Pinsko aps. (pavietą), kuris buvo įjungtas naujon Lietuvos Brastos vaivadijon, sudaryton iš Trakų vaivadijos pietinės dalies. Pinskas ir Turovas tokiame sąstate išliko iki pat respublikos galo.

Prie Pagirio srities buvo skaičiuojama ir Slucko k-tija, kuri su tikrąja Lietuva (Lithuania Propria) buvo glaudžiau surišta. Kijevą 1392 atiduodant Skirgailai, iš ten iškeltas Vladimiras Algirdaitis gavo Kopylių ir Slucką, kur jo palikuonys iki XV a. galo valdė. 1564 Sluckas buvo išjungtas iš Vilniaus vaivadijos ir priskirtas naujai įkurtai Naugarduko vaivadijai.

Kai labiau vystėsi D. L. K-tijos ekonominis gyvenimas, Pagirio ploto upynas, visas 'Tractus Polesiensis' įgijo daug reikšmės. Jeigu miškinguose plotuose upės nuo senų senovės turėjo daug reikšmės, tai Pripeties baseinas įgijo XVI-XVIII a. prekyboje ypač didelę reikšmę. Per Pagirį ėjo svarbūs tranzitiniai keliai iš Kijevo į vakarus ir pietus per Mozyrių, Turovą, Pinską, Lucką.

XIX a. Pagirio plotas buvo išdalytas penkioms Rusijos gubernijoms: Minsko, Gardino, Volinijos, Kijevo ir Mogiliavo. Po I pas. karo Pagirio šiaurinė-rytinė šritis buvo įjungta Sov. Gudijon, pietinė-rytinė Ukrainon, o iš vakarinės dalies, kuri apėmė 42.280 km² su 1.131.360 gyv., Lenkija sudarė Pagirio ('Polesie') vaivadiją su Lietuvos Brastos centru. Pravedus 1945 pagal Curzono liniją naujas Lenkijos sienas, visa Pagirio sritis priklauso Gudijos ir Ukrainos sovietų respublikoms.

Lenkijoje iki I pas. karo buvo žinoma 20, o D. L. K-tijos ribose 11 dvarų, kaimų ir kt. gyvenviečių, kurios buvo vadinamos Pagirio (Polesie) vardu.

OLYKA

Olyka svarbi kng. Radvilų nuosavybė (sritinė k-tija), pilis ir miestas Volinijoje, į rytus nuo Lucko). Iš seniau jau žymi gyvenvietė, XV a. Olykos sritis priklausė galingai Kiškų giminei. D.L.K. Aleksandras 1493 patvirtino Olykos nuosavybę Petrui Kiškai, kuris ten plačias valdas buvo gavęs dar iš Kazimiero Jogailaičio. Kai Lietuvos maršalo Stanislovo Kiškos duktė Ona 1533 ištekėjo už Jono Radvilo, savo kraičio dvarų skaičiuje turėjo ir Olyką. Sūnus Jonas Radvilas nuo 1544 pirmasis savo titule ėmė minėti Olyką. Labiausiai ją išgarsino Lietuvos kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvilas Juodasis. Imp. Karolio V priimtas į Vokietijos imperijos kng. (1547), jis ėmė pastoviai tituluotis 'Olykos ir Nesvyžiaus kng.'. Savo įtakingam patarėjui Žygimantas Augustas 1549 tą titulą formaliai patvirtino. Veiklus Radvilas Juodasis Olykoj pastatė didelę pilį, išrūpino Magdeburgo teisių mst. savivaldą. Privilegiją, kurią mst. vėliau išlaikė iki pat XIX a., vis tvirtino Vazų dinastijos valdovai. Žymusis kalvinizmo šulas Radvilas Juodasis iš Olykos norėjo padaryti svarbų protestantizmo punktą. Įkurdinęs kalvinistus Olykoj, perleido jiems ten ir 1450 statytąją katalikų bažnyčią. Bet kai keturi Juodojo sūnūs grįžo katalikybėn, kalvinistai iš Olykos buvo jėga išvaryti. Vyriausias iš sūnų Mikalojus Kr. Našlaitėlis, visur figūravo kaip 'Olykos ir Nesvyžiaus kng.'. Ten tačiau valdovu pasidarė jaunesnis Našlaitėlio brolis Stanislovas, kuriam 1589 seimas pripažino atskirą Olykos 'ordinaciją'. Jis čia galutinai įtvirtino katalikus ir nesigailėjo bažnytinių užrašų. O jo sūnus Lietuvos kancleris Stanislovas Albertas Radvilas miestą išpuošė, pastatė 1635 mūrinę Šv. Petro bažnyčią ir prieglaudą. Aplinkui tada buvo padaryti stiprūs pylimai su dvejais mūriniais vartais, atžymėtais Radvilų herbais. 1638 kancleris Olykoje įkūrė mokyklą, kuri tada gavo pavadinimą

'Academia bonarum artium' (S. Starowolski). XVII a. pusėje Olyka stipriai kentėjo nuo kazokų puolimų. B. Chmelnickio sukilėliai pilį 1648 buvo užėmę, o patį Olykos miestą sudeginę, tačiau sutvirtinta Olykos pilis 1651 atlaikė tūkstantinės kazokų kariuomenės apgulimą. Po Stanislovo Alberto mirties Olyka atiteko Nesvyžiaus ordinatui Mykolui Kazimierui Radvilui, ir abi 'ordinacijos', kaip Radvilo Juodojo laikais, vėl išbuvo drauge sujungtos iki pat XIX a. 1813 mirus 'Olykos ir Nesvyžiaus kng.' Domininkui Radvilui, tos valdos perėjo į Klecko šakos Radvilų rankas. Tris amžius išsilaikę Olykos miesto ir pilies mūrai, XIX a. sunyko, pati Olyka suskurdo, apleista ir puiki mst. rotušė. Ji ėmė nieku nebesiskirti nuo kitų Volinijos miestelių. Priklausydama Dubiensko aps. (Lucko-Rovno linijos glžk. st.) Olyka turėjo XIX a. gale kat. bžn. ir 4 sinagogas su 4882 gyv. Prieš II pas. karą joje buvo 5785 gyv. Dabar Olyka yra Ukrainos Volinijos srities (oblast) rajoninis miestas su vidurine m-la, biblioteka. Radvilų šimtmečių garsas Olykoje yra pradingęs. (Kartais klaidingai dabar Radvilų titule minima Olyka painiojama su Alytumi, kur iki padalijimų tebuvo D.L.K. stalo dvaras-ekonomija).

OKOS AUKŠTUPIŲ KUNIGAIKŠTIJOS

Okos aukštupių kunigaikštijos. Nuo Algirdo laikų žinomos dalinės Belejevo, Kozielsko, Mcensko, Odojevo, Novosilsko, Vorotinsko ir kt. k-tijos, augant D. L. K-tijos galybei, nebesugebėjo išlaikyti savo nepriklausomumo ir turėjo paklusti Vilniui. Kai Vytautas galutinai įsitvirtino Smolenske (1404), ten pasodindamas savo vietininką, Okos aukštupių kunigaikščiai turėjo tapti Lietuvos vasalais (1408) : jų pastangos su pagalba Maskvos kng. Vosyliaus (Vytauto žento) spirtis prieš Lietuvą baigėsi nesėkme. Tarp Vosyliaus ir Vytauto 1408.IX taika Ugros (kair. Okos intako) vidurupiu buvo dešimtmečiams nustatyta siena. Tad Okos k-tijos galutinai pateko Lietuvos įtakon, ir Okos aukštupio ('verchovnije') kng. tapo Vilniaus valdovo vasalais. Per XV a. nusistovėjo tų vasalinių kng. pareigos ir jų tipas. Jie turėjo sumokėti savo metinį mokestį bei duoti dovanas ('poletnie') D.L.K. naudai ir atlikti Lietuvai priesaiką, t. y. 'bučiuoti kryžių'. Kol Lietuva buvo stipri, Okos aukštupių kng. visa tai, kaip 'nuo sena nustatyta', be vaidų atlikdavo. Į Kazimiero valdymo galą tačiau vis labiau Okos aukštupiuose stiprėjo Maskvos įtaka. Jų kng. pagal 'seną tvarką' paskutinį kartą Vilniaus naudai priesaiką atliko 1483.IV.10. Kai Jonas III užvaldė 1485 Tverę, užėmė jis ir Lietuvai tarnaujančių Okos ir Ugros aukštupių

kng. žemes. Kazimieras prieš savo mirtį dar bandė ten atgauti savo prarastą įtaką, bet vengė pradėti su Maskva konfliktą. D.L.K. Aleksandrui 1493.I.5 Jonas III pranešė, jog Belejevo, Vorotinsko ir dar keli kt. kng. su savo tėvonijomis esą jau pasidavę Maskvai. ' Amžinąja ' taikos sutartimi su uošviu Jonu III, 1494.II.7 Aleksandras atsisakė nuo bet kokios įtakos Okos aukštupių k-tijose — ' nieku nesikišti į juos (kng.) ir į jų tėvonijas '. Paminėti sutartyje Belejevo, Novosilsko, Odojevo, Peremišlio ir Vorotinsko kng. Okos aukštupių k-tijų netekimas Lietuvai reiškė pradžią jos rytinio šono žemių trupinimo, nusitęsusio iki pat padalijimų.

ODOJEVAS

Odojevas dalinė Riurikaičių valdoma k-tija, kuri, kaip ir kitos Okos aukštupių k-tijos, ilgai klausė D.L.K. Odojevo kng. (' Odojevskis ') buvo padarytas Lietuvos vasalu, kai Vytautas D. savo antrajame žygyje į rytus su jo tarnyboje kariaujančiu Lengveniu pasiekė Odojevo sritį. Kai Lengvenis įsitvirtino Vorotinske, pats Vytautas užėmė Odojevą. Būdamas ištikimas vasalas savo įtaką rytuose sustiprinusiam Vytautui, Odojevas, kaip labai tolimas Lietuvos valstybės pasienio punktas, kentėjo nuo totorių. Smarkiai jie Odojevą plėšė 1424. Reikšdamas Vytautui paklusnumą, Odojevo kng. buvo atvykęs 1430 į numatytas Vilniuje karūnacijos iškilmes. Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio kovoje, kaip daugumas rytų Lietuvos kng., ir Odojevo kng. stojo Švitrigailos pusėje ir dalyvavo lemtingose Ukmergės kautynėse (1435). Jausdama kylančią Maskvos galybę, Odojevo k-tija Kazimiero Jogailaičio laikais ėmė svyruoti. 1473 kng. Semenas (Jurgio sūnus) pasidavė Jono III globai. Nors jis už išdavimą buvo nužudytas, bet dar ir jo sūnus laikėsi Maskvos. Tačiau paskutiniame Kazimiero valdymo dešimtmetyje Odojevo kng. vėl buvo ištikimi D.L.K. vasalai, nors Jonas III vis kiršino prieš Lietuvą Odojevo ir kt. Okos aukštupių kng. Vesdamas Jono III dukterį Eleną ir darydamas su juo ' amžinąją taiką ', D.L.K. Aleksandras turėjo Maskvos naudai atsisakyti ir nuo Odojevo, kuris jau niekada nebesugrįžo į Lietuvos vasalus.

PEREMIŠLIO KUNIGAIKŠTIJA

Peremišlio K-tija prie Okos. Šalia kitų smulkių Okos aukštupių k-tijų kaip Odojevo. Novoselsko, Belejevo, Kozielsko, Vorotinsko Mcensko, Mezecko, Viazmos ir kt., Peremišlio k-tija jau nuo

Vytauto žygių (1406-8) prieš savo žentą Maskvos kng. Vosylių palinko ir ėmė klausyti Vytauto D., tapdama jo vasalu. Nors karo metu Peremišlio ir keli kiti Okos krantų kunigaikščiai, drauge su Zvinigorodo ir Putivlio kng. buvo dar persimetę Vosyliaus stovyklon, Vytauto 1408.IX (prie Ugros) taika su Maskva nebeteko kito pasirinkimo, kaip turėjo klausyti Lietuvos. Jie išliko Lietuvos valdžioje iki pat XV a. galo. 1448.IX.31 sutartimi Peremišlio kng., kaip ir kt. kaimyniniai Vilniaus vasalai, žadėjo D.L.K. Kazimierui toliau duoti savo duoklę ir nieko nauja ' neišsigalvoti ' — ' nie primyšlati ' (Akty Zapadnoi Rossiji I Nr. 50). Bet Peremišlio kng. buvo vieni iš pirmųjų, kurie tapo Maskvos ' klientais ', pasiduodami Jono III priklausomybėn. Čia pasidarė D.L.K.-tijos rytų gynyboje silpna vieta. Po Peremišlio kng. greitai (1489) Vorotinsko, Kozielsko ir kt. kng. atsimetė nuo Lietuvos. Po Kazimiero mirties tuojau (1492-93) Jonas III galutinai įsitvirtino Peremišlio k-tijoje ir kt. Okos krantų žemėse.

UGRA

U g r a yra Centrinės Rusijos upė, Okos (Volgos) kair. intakas, 400 km ilgumo ; prasideda Smolensko srityje, greta Dniepro Dysnos vermių, teka į rytus, įteka ties Kalugos miestu; baseino plotas — 15.730 km², vid. debitas 95 m³/sek.

Vienas iš D. L. K-tijos istorijoje (XV-XVI a.) šaltiniuose labiausiai minimų Okos intakų. Krantais Ugros, kuri yra apie 400 km ilgio, yra ėjęs kelias iš Kijevo į Maskvą. Per visą XV a. (nuo 1408) nuo Ugros žiočių (ji įteka Okon 15 km aukščiau Kalūgos) iki Ugros vidurupio ėjo pastovi Lietuvos ir Maskvos valstybių siena. Kartais klaidingai iš sena minima, kad jau Algirdo valstybės siena ėjusi Ugros krantu. Šis Gediminaitis užvaldė kair. Dniepro intakus (Sožę, Desną, Sulą), tačiau jo valdos rytuose baigėsi nepasiekusios Volgos baseino Okos intako ir šios kair. intako Ugros šaltinių. Tik galutinai užvaldęs Smolenską (1404.V.27) ir ten paskyręs savo vietininką, Vytautas ėmė žymiai toliau tvirtintis rytuose. Dviem žygiais (1406, 1407) išplėtė jis savo įtaką iki Odojevo, priversdamas savo žentą, Maskvos kng. Vosylių atsisakyti nuo įtakos anose srityse. Bet nepaklusnus Švitrigaila greitai sukėlė maištą tarp naujų Lietuvos vasalų rytuose, t. y. tarp anų smulkių Ugros ir Okos aukštupių kng. (Riurikaičių). 1408 Vytautas trečią kartą, kaip kitados į Maskvą jo dėdė Algirdas, su didele lietuvių jėga patraukė į rytus. Be simboliškos Ordino pagalbos, dalyvavo ir 5000 lenkų, kuriems vadovavo Karūnos maršalas Zbignievas iš Brzezio. 1408.IX, kaip keli rusų metrašti-

ninkai smulkiau pažymi, ant Ugros kranto buvo padaryta tarp žento ir uošvio taika. Vosylius su uošviu Vytautu mielai taikėsi, nes jam reikėjo skubėti prieš į Maskvos valdas traukiančius Edygos (Edigiejaus) totorius. Nors Vytautas Maskvos nepriveikė, bet pastovia Ugros taika iki pat Kazimiero laikų atstatė rytuose svyruojančią padėtį, susidariusią dėl Jogailos ir Vytauto dešimtmetinės kovos. Ir Vytautas turėjo nuo Ugros krantų skubėti į savo valstybės vakarus, kur ordinas jam nuo 1404 užleistus Žemaičius vargino.

Iki pat XV a. galo Ugros ir Okos aukštupių k-tijos išsilaikė Lietuvos valdžioje, kol sustiprėjusio Maskvos kng. Jono III laikais tie Lietuvai tarnaujantieji ('služebnyje') kng. ėmė svyruoti arba linkti galingos Maskvos pusėn. Dar 1448 ir 1459 sutartimis jie buvo pasižadėję Vilniui 'be klastos' ir 'nieko nesusigalvodami' 'visuose dalykuose būti klusnūs' (Akty Zap. Ross. I nr. 50, 63). Kai Kazimieras buvo perdaug užimtas Vengrijos ir Čekijos sostų reikalais, jo ištikimas sąjungininkas Aukso ordos chanas Achmatas veltui dviem atvejais (1472, 1480) prie Ugros žiočių laukė jo pagalbos prieš Maskvą. Kai 1480 Achmatas prie Vorotynskio atėjęs tikėjosi Kazimiero kariuomenės, Jonas III gudriai panaudojo Aukso ordos didįjį priešą, Krymo totorių chaną Mengli-Girėjų. Dar po 20 metų Achmato sūnus Šich-Achmetas priekaištavo D.L.K. Aleksandrui, kaip jo tėvas iš Kazimiero prie Ugros nesulaukęs jokios pagalbos, paskui žuvęs ir buvęs priešų gėdingai išniekintas (Acta Alexandri, nr. 47). Ugros siena buvo palikta dar ir 1494 vad. 'amžinojoje taikoje', bet greitai čia D. L. K-tijos siena buvo pakeista Maskvos naudai, nes po dvejų metų nesėkmingo karo 1503 paliaubomis Jonas III gavo ne tik Ugros ir Okos aukštupių kng. žemes, bet ir Algirdo laimėtąsias kair. Dniepro kranto svarbias sritis. Nuo tada Ugra pasidarė Maskvos valstybės vidaus upė, ateičiai bepasiliko lietuviams tik romantiška reminiscencija, kad beveik visą šimtmetį Ugros upe yra ėjusi Lietuvos siena, per Kalūgos sritį.

DNIEPRO BASEINO PLOTAI

Istorija. Dniepras jau helenizmo metu buvo prekybos susisiekimui naudojama upė. Juo plaukdavo pirkliai šiaurėn, jo intakais pasiekdavo Vyslos, Nemuno, Dauguvos baseinus ir Baltijos krantą, ieškodami pirkti gintaro. Prie Kremenčugo buvo graikų miestas Metropolis ar Miletopolis. Arabų prekybos santykiuose Dniepras irgi buvo daug naudojamas. Svarbiausia tada jo prekė buvo kailiai. Vad., "didžiuoju vandens keliu", kuris jungė Volchovo ir Lovatės baseiną, per Dnieprą plaukdami variagai-normanai kūrė jo pakraš-

čiuose Kievo valstybę. Kievas XI-XII a. palaikė Dniepru gyvą prekybą su Vokietija, išplėtotą vergų prekybą su Prancūzija, Italija. Griūvant Kievo valstybei Dniepro žemupio plotai pateko pečenegams ir polovcams. Jie kliudė Dniepro prekybą, plėšdavo vežamas prekes. 1224-40 atslinkus totoriams ir sunaikinus Kievo valstybę, Dniepro žemupys su Judosios jūros šiauriniu pakraščiu ilgam neteko savo buv. prekybinės reikšmės. Dniepro vidurupio žemės ūkio turtai ir jo aukštupio miškų produktai buvo atskirti nuo savo natūralių rinkų pietuose. XV a. antroje pusėje turkams užėmus Juodosios jūros pakraščius, kazokų epochoje, lietuvių ir lenkų karuose su Maskva, Dniepras beturėjo lokalinės reikšmės.

Lietuvos kunigaikščių valdžion Dniepro baseino dešiniųjų aukštupių plotai (Vitebsko, Pinsko, Turovo, Volinijos žemės) pateko dar Gedimino laikais. Algirdas prijungė visus vidurupio ir žemupio plotus su Černigovo-Seversko žemėmis ir Padnieprių valsčiais. 1362 buvo prijungtas Kievas su savo sritimi. Vytautas atbaigė Dniepro baseino plotų okupaciją, paimdamas jo aukštupių plotus, Smolensko žemę 1405. Lietuvos valdžioje Smolenskas išbuvo ligi 1514, paskui visą šimtmetį lietuviai su maskviečiais nepadarė pastovios taikos, kol Smolenskas buvo vėl atgautas (1611-1667). Algirdo ir Vytauto laikais Dniepras virto Lietuvos D. k-jos vidaus upe. Tik žemupyje ligi slenksčių Dniepras buvo Lietuvos ir totorių skiriamoji siena. Kadangi už jo į rytus nebuvo natūralių sienų, tai reikėjo sudaryti Dniepro ir jo baseino tvirtovių liniją. Pirmoji ginamoji siena rytuose buvo gana toli anapus Dniepro. Tai buvo : Mstislavlis, Kšyčovas, Radomlis, Propojskas, Čečerskas, Popova Hora ir Mglinas. Prie paties Dniepro buvo pilys : Dorogobužas, Smolenskas, Dubrovna, Orša, Mogilevas, jo žemupio plotuose stovėjo Kaniova, Čerkasai, Ovručis, Mozyrius, Žitomiras. Totorių plėšiamame Uždniepryje iš sunaikintų miestelių liekanų prie Dniepro intakų susidarė pilių centrai (Ostrza, Perejaslavlis, Kremenčugas, Romnai, Chotenis, Chotmyslis). Ligi pat I padalinimo 1772 Lietuva ir Lenkija, išskyrus Dniepro žemupį ir mažą juostą apie Kievą, sugebėjo išlaikyti dešinįjį upės krantą, nes ilgai Dniepras sudarė Maskvos ofenzyvai į vakarus didelę kliūtį. Tik Dauguvos ir Dniepro baseinų aukštupių vandens skyrybos kelias, “Maskvos vartai”. buvo atviras. Juos puldavo XVI a. rusai. Dimitro Samozvanco laikais juo ėjo lietuviai ir lenkai Maskvon, 1812 tuo keliu traukė Napoleono kariuomenė ir jos likučius čia vėl grįžtant rusai kovė. Lietuvos K-jos pietuose tvirčiausia pilis buvo Kievas. Kai nuo XVI a. antros pusės Dniepro slenksčiuose ėmė įsigyventi kazokai, jo dešiniajame krante prie slenksčių lenkai pastatė Kodako tvirtovę. Netoli Dniepro žiočių turkai pastatė Očakovą. Tarp tų dviejų tvirtovių turėjo tilpti kazokai.

Kaip vandens prekybos kelias į pietus XV-XVII a. Dniepras nustojo savo pirmykštės reikšmės. Jo intakais ėjo susisiekimas sausuma, vilkstinėmis ligi Kievo. Pakeliui ant Dniepro buvo muitinė, vad. Vytauto Pirtis (vėliau Tavanė). Dniepro žemupys tada tarnavo tranzito prekybai, kurioje žymų vaidmenį turėjo Dniepro salos prekybos punktas Chortika. Su rytais, su Maksva prekiauti ant Dniepro buvo multinės Smolenske, Putivliuje, Kieve. Dėl politiškai susidėjusių nepalankių aplinkybių didelė dalis Dniepro ir jo intakų plotų produktų ėjo tada ne į Juodąją jūrą, bet per Vyslos, Nemuno, Dauguvos baseiną Baltijos jūron : net Ukrainos žemės XVII-XVIII a. išplėtojo aktyvią prekybą su Karaliaučiumi, Dancigu. Po Andrusovo taikos 1667 rusams atitekęs Starodubas palaikė santykius net per Lietuvą su Karaliaučiumi ir Ryga. Tie santykiai pasikeitė, kai Rusija nuvarė totorius, pasiglemžė kazokus, atėmė iš turkų Juodosios jūros šiaurės pakraščius ir sujungė visą Dniepro baseiną savo valdžioje. Tada visa Ukrainos prekyba su Lietuva, nuo Petro I, suvaržymais ir draudimais buvo nukreipiama į pietus. Rusijos karuose su švedais ir turkais, padnieprėje yra vykusios svarbios operacijos (1708-09, 1737-38, 1769).

KONSTANTINOPOLIO SANTYKIAI SU LIETUVA

Konstantinopolis (lot. Constantinopolis) senoji Bizantija, dabar Turkijos sostinė Istanbulas. Konstantino D. įkurtasis miestas 395 paliko Bizantijos arba Rytų Romos imperijos sostinė, vaidinęs svarbų vaidmenį kaip dvasinis Rytų bažnyčios ir kaip žymus prekybos centras.

Konstantinopolio santykiai su Lietuva. Jo santykiai su Lietuva pagyvėjo, kada D.L.K. pajungė didelius plotus stačiatikių gyventojų. Prieš tai būta prekybinių ryšių, kai iš Rusijos didžiuoju vandens keliu (Volchovu-Lovate-Dnepru) vyko žymi prekyba į Bizantiją, Tiksliai lieka neišaiškinta, kiek baltai toje prekyboje yra dalyvavę. 944 tarp Rusijos (vikingų) pasiuntinių, kurie darė sutarti su Bizantija, šalia skandinavų ir slavų yra vienas "Javtyag". Tas žodis paprastai pertaisomas į "Jatvyag'. Jeigu sutiksime su tuo dviejų raidžių sukeitimu, tai X a. jotvingių būta Kijevo Rusijos tarnyboje, mezgant santykius su K-liu. Kitos rūšies K-lio ir Lietuvos santykiai išsivystė XIV a. Bizantijos kronikininkas Gregoras Nikeforas (Nicephorus) parodo, kokios geros nuomonės apie Lietuvą tada buvo K-lis. Nicephorus paminėjo, jog lietuvių tauta, kuri esanti gausi, narsi, net neįveikiama, yra vieno valdovo rankose. Savo galybe ir pulkų karingumu

lietuvių karalius praneša visus šiaurinės Rusijos krikščionių kunigaikščius. Tik vienas Lietuvos karalius nemoka mongolams metinės duoklės, 'nes jo karalystė yra labai didelė ir gerai tvirtovėmis apsaugota', Kronikininkas dar pridėjo, kaip jau prieš šimtą metų Bizantijoje gerai buvo žinoma, jog visa lietuvių tauta esanti prisisunkusi pagonybės ir garbinanti ugnį. Jų karalius lenkiasi saulei, domisi šv. Raštu ir esąs beveik pasirenges priimti stačiatikių tikėjimą (Kwart. Hist. 1896 518). K-lyje buvo laukiama, kad Lietuvos kun-ščiai, kurių dalis jau buvo paliesti stačiatikybės, su visa tauta priims Rytų krikščionybę ir prisijungs prie Rusijos. Yra žinoma, kad Gedinimo laikų metropolitas Teognostas (m. apie 1330), kaip metropolitas rusiškųjų žemių, kurios priklausė Lietuvai, buvo įšvęstas Konst-lio patriarcho. Gediminas nesunkiai iš patriarcho buvo gavęs Lietuvai atskirą metropolitą, kadangi jis buvo žadėjęs Lietuvą atvesti rytų krikščionybėn. Gedimino laikais šaltiniuose kelis kartus yra minimas Lietuvos metropolitas, apie kurį žinoma. kad jis dalyvavo bžn. Konstantinopolio sinode 1317.VII. Kai Kijevo metropolijos buveinė buvo perkelta Maskvon, t. y. į Vladimirą (prie Kliazmos), Gediminui dėl religinių ir politinių priežasčių rūpėjo turėti savo stačiatikiams atskirą bažnytinę organizaciją, priklausomą tiesiai nuo Konst-lio. Bet ji buvo panaikinta, nes Lietuvoje buvo 'per maža krikščionių' (H. Paszkiewicz, Jagiellonowie I 322). Tolimesni Lietuvos santykiai su Konst-liu XIV-XV a. vystėsi atskiros metropolijos ženkle, kurios D. L. K. savo valstybės valdiniams vis reikalaudavo. Uoliai to klausimo ėmėsi Algirdas. Iš 1370-71 yra žinomas tekstas jo graikiško laiško patriarchui. Algirdas iškėlė žinomą priešišką nusistatymą Lietuvai metropolito Aleksiejaus: 'Metropolitas turėtų maskviečius laiminti, kad jie mums padėtų, nes mes kovojame prieš vokiečius maskviečių labui'. Algirdas patriarchui įrodinėjo, jog turi būti įsteigta atskira metropolija D.L.K. stačiatikių valdoms (Mitt. d. Lit. Litt. Gesell, 1907 361). Dėl laiško patriarchas atsiuntė savo tardytoją Kiprijoną, kuris pasidarė D.L.K. šalininku ir norėjo pasidaryti Lietuvos metropolitu. Aleksiejui mirus. Kiprijonas Konst-lio patriarcho buvo patvirtintas Maskvos ir D.L.K. metropolitu. Po jo mirties Vytautas D. ėmė energingai kovoti prieš naują bendrai paskirtą metropolitą Fotijų kai Kont-lio patriarchai, nurodinėdami tik gresiantį turkų pavojų, uoliai rūpinosi reikalauti mokesčių iš priklausomų bažnytinių žemių. Vytautas, kurio balso Konst-lis neklausė, Naugarduke 1415.XI surinko aštuonis D.L.K. stačiatikių vyskupus. Fotijų atstačius, buvo išrinktas metropolitu Lietuvai (Kijevui) Grigas Camblakas. Nors Konst-lio patriarchas Camblaką iškeikė, bet jis pasiliko metropolitu iki savo mirties (1419-20), prieš tai dar Konstancos susirinkime Vytauto vardu iškėlęs

unijos klausimą. Vytauto laikotarpiui, D.L.K-tijos ir Konst-lio santykiams nušviesti Konst-lio šaltiniuose, kurie iki šiol R. Europos istorikų beveik visai nepanaudoti, yra daug įdomios medžiagos. Dalį jos minėjo H. Paszkiewiez savo II tome Jagiellonowie a Moskwa (iki šiol neišl.). Turkams užėmus Konst-lį 1453 nutrūko bet kokie Lietuvos ryšiai su juo. Bet tie santykiai buvo jau pasibaigę Vytauto mirtimi, nes Konstantinopolis jau buvo likęs sunkiai prieinamas.

SENOVĖS LIETUVIŲ TIKĖJIMAS IR KULTŪRA

SENASIS LIETUVIŲ TIKĖJIMAS

I. *Lietuvių pagonybės charakteris pagal senuosius šaltinius*

Atvaizduoti žmogaus dvasios pasaulį apskritai yra nelengvas dalykas. Juo sunkiau tai padaryti, kai kalbama apie laikus prieš 600—700 metų. Vidurinių amžių krikščioniškosios Europos kronikininkai į pagonybę žiūrėjo kaip į " velnio karalystės padarą ". Todėl " Dievo karalystės " vaikai laikė, žinoma, savo būtina pareiga kovoti su ta pagonybe, su Belialio, pražūties ir kvailybės sūnumis [1]). Tokia kovos ideologija prieš pagonybę yra aiškiai išdėstyta pas pirmąjį Prūsų kronikininką Petrą Dusburgą, o jos pradai jau aptinkami Eiliuotinėje Livonijos kronikoje XIII amžiuje.

Visai suprantama, kodėl toks " šiaurės Tacitas " Adomas Bremenietis apie sembus (Sambijos prūsus) (ca. 1075 m.) pasakė, jog jie esą " geriausi žmonės " (" *homines humanissimi* "), ir daug būtų galima girtina (*laudabilia*) pasakyti apie jų papročius, jei tik jie išpažintų Kristų [2]).

Tad koks buvo senasis baltų tikėjimas, nė viena kronika iš esmės plačiau neužrašė. Skurdžios ir labai atsitiktinės kronikininkų pastabos su labai mažom išimtim prasideda tik nuo XIII amžiaus, ir jos yra minimos ne tik parodyti krikščioniškai Europai, kokių dar barbarų esama kaimynystėje, bet ir paraginti riterius traukti į kryžiaus karą. Iš tų žinių žinelių, kurių čia tik charakteringiausias suminėsime, galima sulipdyti šiokią tokią mozaiką, kuri padeda n u j a u s t i senojo lietuvių kulto esmę, bet ne jį galutinai a t p a ž i n t i.

Štai koks nors Livonijos kronikininkas Henrikas, vadinamas Latviu (apie 1228 m.), sąryšy su 50 lietuvių mirtimi užrašė savo kronikoje, jog ir šių žmonos pasikorusios, nes " *nuostabu — jos tiki su jais greitai aname gyvenime g y v e n s i a n č i o s* " [3]). Tai yra ankstyviausia autentiška žinia apie tikėjimą į pomirtinį gyvenimą, kurią jau plačiai po 100 metų (1328 m.) paaiškino minėtasis Petras Dusburgas atskirame savo kronikos skyriuje *apie prūsų pagonybę, tikėjimą ir papročius* [4]). " *Tikėdami į kūno prisikėlimą* ", — rašo jis, — " *prūsai samprotavo, jog kiekvienas, ar kilnus ar prasčiokas, turtingas ar vargšas, galingas ar menkas, koks buvo šiame gyvenime,*

toks liksiąs ir būsimame. Iš to sekė, kad su mirusiaisiais kilniaisiais kartu ginklai, arkliai, vergai ir tarnaitės, rūbai, medžioklės šunys, plėšrieji paukščiai (sakalai) *ir viskas, kas prie karo priklausė, buvo sudeginama. O su prasčiokais būdavo deginama viskas, kas prie jų pareigų priklausė* ".

Štai turime apie mirusiųjų deginimą istoriškųjų laikų pradžioje jau, galima sakyti, autentišką žinią, kurią vėliau patvirtina faktai. Didieji Lietuvos kunigaikščiai irgi būdavo sudeginami ; pavyzdžiui, Livonijos ordino magistro kapelionas Hermanas de Wartberge savo kronikoj pasakoja prie 1377 m., kaip Algirdas, *vyriausias Lietuvos karalius* (*summus rex Letwinorum*) [5], buvęs iškilmingai sudegintas tarp įvairių daiktų pagonių papročiu, net su 18 žirgų. Panašiai aprašo Vygandas Marburgietis Kęstučio sudeginimą (1382 m.), su jo arkliais, rūbais, ginklais, medžioklės šunimis ir sakalais [6]). Šituo klausimu, pagaliau, daug medžiagos duoda archeologinės iškasenos.

Kitos istoriškos versmės vėl atsitiktinai iškelia kitą lietuvių pagonybės bruožą, būtent, sumini tam tikrą skaičių jų dievybių vardų. XIII amžiaus gale pietų Rusės Volinijos (Ipatijaus) kronika, duodanti nemažai žinių apie Mindaugą, su aiškia tendencija prieš jį, rašo prie 1252 m. : " *Mindaugas tačiau nusiuntė pasiuntinius pas Popiežių ir apsikrikštijo, bet jo krikštas buvo apgaulingas ; jis juk slapta aukodavo savo dievams, pirmajam Nonadevi, ir Teliaveli, ir Diverikzu, Zuikių* (zuikiniam) *dievui ir Miejdieinu. Kai jam išjojus į laukus, kiškis perbėgdavo per lauką, jis neidavo į miško tankumyną ir nedrįsdavo net šakelės nulaužti ; ir jis aukojo savo dievams, ir degino mirusiųjų kūnus, ir viešai išpažino pogonybę* [7] ". Kitoje kronikos vietoje prie 1258 metų yra pasakyta, jog lietuviai, kaip Volinijos kunigaikščio Danieliaus sąjungininkai prie vienos pilies per vėlai atvykę, " *pyko ir spjaudė savo būdu, kalbėdami* " " *janda* ", *jie šaukė savo dievus Andaja ir Diverksa, ir visus savo dievus paminėdami, tai yra jų negeruosius* (velnius) " [8].

Volinijos kroniką įdomiai papildo kitas ano meto rusiškas šaltinis. Išskyrus " Nonadievi ", jis mini kitus Ipatijaus rinkinyje sutinkamus lietuvių mitologinius vardus ir dar prideda vieną naują. To įdomaus šaltinio atsiradimo aplinkybės yra tokios. Verčiant ir kompiliuojant graikišką syriečio Malalos *Pasaulio kroniką* (1262 m.), buvo pagaminta viena kompiliacija ir Guduose. Joje cerkvine kalba yra įterptas etiologinis pasakojimas (mitas) apie lietuvių lavonų deginimą. Ten yra platesnėje ir trumpesnėje redakcijose papasakota [3]), kad deginimą pradėjęs kažkoks Sovijus. Nežinomas autorius išdėsto visą legendą apie tai, kodėl lietuviai mirusiojo nelaiko drevėse ar medžių uoksuose — išpuvimuose (ten kankintų juos uodai ir bitės !) ir kodėl nekasa į žemę (ten graužtų juos kirminai ir

gyvatės [1]). Jis labai piktinasi, kad lietuviai, jotvingiai, prūsai ir kiti jų kaimynai tebedegina lavonus: " *Lietuviuose, jotvingiuose, prūsuose, jamuose ir lybiuose ir kitose tautose Sovij* (sielų vadovas į aną pasaulį) *paskelbė klaidingą tikėjimą ... Jie atiduoda aukas bjauriems dievams, Andij ir Perkun, tai yra griausmui ir Ževoruna, tai yra kalei, ir Telvelik* (*tai yra*) *kalviniui* (dievui), *kuris saulę sukaustė, kad ji šviestų žemei ir ją danguje pakabino. Tie bjaurūs prietarai atėjo čia iš graikų* ".

Lietuvių mitologinių šaltinių tarpe minėtosios dvi rusiškosios versmės užima ypatingą vietą, tų lietuvių dievybių vardų išaiškinimu domėjosi ypač Brückneris, Ed. Volteris, Vilhelmas Mannhardtas. Iš " Miedieinu " buvo nesunkiai atpažinta, pvz., miško dievybė Medeinė, iš " Ževoruna " surasta Žvėrinė, laukinių gyvulių dievybė. Bet šalia tų rytinių lietuvių dievybių vardų, kurie ir vėliau yra žinomi (pvz., Medeinę savo 1599 metų katekizme mini ir kan. M. Daukša), vėliau niekur nebesutinkami nei " Nonadievis " (gal iškreiptas " Numa-dievs " ar " Nomadievis " – namų dievybė), nei " Andai " (" Angiadievis " ? ar likimo dievybė " Ganda " – " Gondu ", " Gandaj ", kurią J. Lasickis mini), nei " Teliavelis " (" Kalvelis " ? – dangaus dievybė ?), nei pagaliau " Diveriksas " (" Dievų rikis " – valdytojas, " Dievo rykštė – Laumės juosta ").

Toks ankstyvas – dar XII-XIII amž. – lietuvių dievybių vardų minėjimas yra vertas dėmesio. Apskritai – senosios mūsų mitologijos versmės, palyginti su tomis XVI amž. šaltiniuose minimomis dievų plejadomis, vardų atžvilgiu yra labai šykščios. Net prūsų versmėse, kurios pateikia nuo ordino atsikraustymo laikų gausius dovanojimus, sutartis ir kitokius rašto paminklus, pasigendame, pvz., prūsų protestantų 1530 sinodų nutarimuose (Agendoje) minimo labai abejotino dievų sąrašo ir žinomoje XVI amž,. vienuolio Simono Grunau kronikoje sužymėtų vardų. Maža išimtis yra tik du šaltiniai. 1249 m. vadinamoje Christburgo taikoje, kur popiežiaus įgaliotinis sutaikė senprūsius su kryžiuočiais, yra minimas " *stabas, kurį jie kasmet, nuvalę derlių, pasidarydavo, dievo vietoje garbindavo ir vadindavo Curche* " [10]). Tas " Curche " nebuvo joks stabas (*ydolum*), o tik per pabaigtuvių šventes iš javų varpų (ar pėdų) sudaromas derliaus švenčių vainikas ar kas panašaus. Juk krikščionys pagonybę ilgai įžiūrėdavo net ten, kur tautos charakteris reiškėsi tik savotiškais papročiais. Dar, pvz., 1737 m. Žemaičių vyskupas Juozapas Mykolas Karpis savo ganytojiškame laiške kunigams aiškiais pagonybės ženklais laikė Joninių laužus, po Velykų švenčių (antrą ir trečią dieną) vienas kito vandeniu apliejimus, kai grįžtama iš laukų, ketvirtos dienos šventimą ir t. t. [11]). Tuose dalykuose, kurie priklausė prie lietuvių pavasarinių ar vasaros pa-

pročių, tikrą pagonybę vargu buvo galima įžiūrėti. Lygiai tokiu pat būdu nugirstas posakis ar nesuprantamas prietaras galėjo būti išvystytas į atskirą pagonišką apeigą. Tur būt, šitaip yra ir su Christburgo taikos dokumente minimu Curche. Šitame prūsų kultūrai pažinti reikšmingame dokumente toliau tačiau yra pasakyta, kad prūsai turėję ir daugiau dievų-dievybių, " *kurios nesutvėrė nei dangaus nei žemės* ". Tačiau tie vardai mums nėra žinomi. Tiktai vienintelį kartą ordino laikais Prūsuose yra minimi prūsų dievų vardai. Varmijos vyskupas savo 1418 m. pranešime popiežiui rašo, kad gyventojai tarnauja-demonams, garbiną " *patollum, Natrimpe ir kitus begėdiškus fantasmatus* " [12]). Daugiau šaltinių, kuriuose būtų minimi prūsų dievų vardai iki ordino viešpatavimo pabaigos (1525 m.) nėra pasisekę užtikti. Juk ir pats Dusburgas, iš kurio kronikos apie prūsų kultūrą imamos pagrindinės žinios, taip išsireiškia : " *Ir kadangi (prūsai) taip Dievo nepažino, tad atsitiko, kad per klaidą visą sutvėrimą Dievo vietoje garbino, būtent, saulę, mėnulį ir žvaigždes, perkūną, paukščius, net keturkojus iki rupūžės. Taip pat turėjo jie šventų miškų, laukų ir vandenų. Juose neišdrįso medžių kirsti, žemės dirbti ar žuvų gaudyti* " [13]).

Dusburgas gyveno Lietuvos kaimynystėje arčiau rytinių prūsų žemių, kuriose labai vėlai buvo numalšintas didysis jų sukilimas (vos 1283) ir ilgiau laikėsi oficiali pagonybė. Tad galėjo jis turėti iš ten tikslesnių žinių. Kronikininkas prūsų tikėjimą, kuris pagrindiniuose savo bruožuose nesiskiria nuo lietuvių kulto, apibūdino kaip gamtos jėgų įdvasinimą. Gana charakteringa, kad tas kronikininkas pagonių kulte neišvardino jokio asmeninio dievo. Jis nepaminėjo jokios personifikuotos jų dvasios vardo. Dusburgas rašė tik apie sudvasintus gamtos objektus. Apie kokius nors šventyklų pastatus kronikininkas irgi neužsiminė, nors jis kalbėjo apie dvasininkus (*Criwe* — gal būt tikrinis kokio nors labiau pasireiškusio žynio ar burtininko vardas, o ne dvasininkų " luomo " bendras pavadinimas), apie Krivės pasiuntinį su lazda (*nuncius cum baculo*), apie Ramovės didelę reikšmę, apie prūsų tikėjimą į pomirtinį gyvenimą, aukojamąsias aukas. Nieko jis negalėjo pasakyti apie stabus. Jeigu ir pasitaiko pas kronikininką žodis " *ydolatria* ", tai ano meto šaltiniuose jis reiškia ne ką kitą, kaip bendrą pasakymą " pagonybė ".

Dusburgas taip pat nežinojo apie tas žemojo laipsnio atskirų apribotų sferų daiktines dievybes. Joms vėliau humanistai davė įvairiausius vardus, o jų funkcijos buvo net labai tiksliai iki smulkmenų nustatytos ir aprėžtos. Šitos mažosios prūsų dievybės, gerosios ir blogosios dvasios, kronikininkui buvo visai bevardės. Tiesa, sprendžiant iš to, ką Dusburgas yra para-

šęs, matyti, kad jis, kaip ir kiti to laiko kronikininkai, labai maža teturėjo intereso kitiems dalykams, ypač pagonių tikėjimui. Jis tik su nuostabiu rūpestingumu užrašinėjo kiekvieną jam žinomą riterių žygį į pagonių lietuvių žemes, vis neužmiršdamas paminėti užmuštųjų ir nelaisvėn išvežtųjų skaičius, nes tuo būdu vis buvo prisidedama prie " velnio karalystės " naikinimo.

Nors Dusburgas, kaip ordino kunigas, ir negalėjo iš esmės užsiimti prūsų pagonybe, bet vis dėlto yra reikšminga, kad tos sudvasintos gamtos dievybės šito svarbiausio prūsų kulto metraštininko raštuose neturi jokio vardo. Tik vėliau humanistų ir reformacijos laikų rašytojų toms dievybėms duodami vardai buvo klaidingai suprantami, ypač kai jie būdavo lyginami su klasikinės senovės mitologiniais pavadinimais.

Jau Dlugošas savo žinomoje didžiulėje kronikoje (*Historia Polonica*), aprašydamas keturis skirtingus lietuvių kulto objektus (u g n i e s įdvasinimą, tam tikruose m e d ž i u o s e ir miškeliuose dievybių lokalizavimą, ž a l č i ų gerbimą ir mirusiųjų v ė l i ų kultą, ieško paralelių su r o m ė n a i s.

Lietuvių Perkūną, kurį jau mini XIII amž. Eiliuotinė Livonijos kronika, jis lygina su Romos Jupiteriu, ugnies kultą su romėnų Vulkanu, žalčių globą ir kultą su Eskulapijum, medžių įdvasinimą sieja su Diana bei Silvanu, pamini vestales ir t. t. Tiesa, ir Dusburgas jau buvo bandęs tarp dvasininko Krivės ir jo Ramovės pravesti panašumą su popiežiumi ir Roma.

Kai lietuvių kildinimo aiškinimas iš r o m ė n ų, akivaizdoje pretenzingų lenkų užuomačių, (ypač suteikus lietuviams herbus), tapo gyvenimo faktu, noras lietuvių senajame tikėjime vis daugiau ieškoti romėniško elemento ar išorinio panašumo tapo visuotiniu reiškiniu. Todėl XVI-XVII amž. šaltiniai (Erasmus Stella, S. Grunau, J. Lasickis, M. Strijkovskis, L. Davidas, Chr. Hartknochas, C. Hennebergeris ir t. t.) prirašė daug netikslumų. O tuos jų netikslumus ar besaikias fantazijas (Stella, Grunau) išpopuliarino pietistiškai dėl kiekvieno ano meto pasakymo nusiteikę romantikai (T. Narbutas, S. Daukantas, A. Kirkoras, I. Kraševskis, J. Basanavičius, J. Šliūpas ir t. t.). Jie pagal C. Hennebergerio ir Chr. Hartknocho gausią iliustracinę medžiagą jau " žinojo ", kaip galėjo atrodyti " dievaičių " šventykla Ramovė, dievų trijulės " stabai " (Pykuolis, Perkūnas, Patrimpas), Videvūto vėliava su tariamai prūsišku įrašu ; jie net vaizdavo tam tikrą apdarą dėvintį Krivių-Krivaitį, kuris apsijuosęs 49 kartus juosta, kai paprastas Krivė turėjęs tik 7 kartus apjuostą juostą ir t. t.

Retas tačiau kuris anų mitologijos mėgėjų ir pagoniško kulto objektų kolekcionierių (uoliai buvo renkami tariamieji stabai) tiks-

liai žiūrėjo ankstyvesnių originalų ir pirmųjų šaltinių. Dauguma smulkmenomis nesirūpino, bet užtat buvo nemažiau linkę vaizdingai paveiksluose parodyti tariamuosius lietuvių " dievaičius ", jų šventyklas, net atrastus stabus ir kitką. Tas stiprus noras lietuvių mitologijos ir kulto objektus konkrečiai atvaizduoti, gavęs pradžią XVI-XVII amž., išvystytas ypač XIX amž. pusėje, yra išlikęs iki mūsų dienų.

Vėlyvi mūsų mitologijos šaltinių autoriai, kurių vis labiau gausėja, juo jie labiau domėjosi senuoju tikėjimu, tuo labiau aptiko jau deformuotą pagonybę ir krikščionybės poveikyje stipriai pasikeitusią. Kai pagal tuos vėlyvus (XVI-XVII amž.) šaltinius kalbėta apie senąją pagonybę, turint galvoje istoriškųjų laikų pradžią, tie piešiamieji vaizdai per daug jau nebeatitiko tiesai, nes jie vaizdavo jau stipriai pasikeitusį naujų motyvų ir svetimų elementų įgavusį tikėjimą.

Apskritai dvasios pasaulyje visada vyksta evoliucija. Teisingai pastebi P. Šmits, kad nesikeičia tik konkretūs daiktai. Ir vilkas, ir lapė, ir kiškis žmogaus akiai per ištisus šimtus metų palieka tie patys, nebent galėtų kisti jų pavadinimai. Visai kas kita su dvasios pasauliu. Tiesa, paprastai tik labai bendrais žodžiais žinodami apie atskiras lietuvių kulto sritis, tą evoliuciją dažnai nepakankamai ryškiai tegalime suvokti. Bet ilgainiui yra pasikeitusios, įgijusios naujas formas dievybių, dvasių ir kitos mitologinės sąvokos.

Juk ir mūsų akivaizdoje, pvz., yra įvykusi didelė evoliucija kaimo papročiuose. Naujų gyvenimo sąlygų akivaizdoje (žemės reforma, skirstymasis vienkiemiais, ūkio racionalizacija ir kitos aplinkybės) po Didžiojo Karo išnyko daug papročių, kurie dvelkė senu archaiškumu. Ant pjaunamos mašinos sėdėdamas darbininkas nebedainuoja dalgės šienpjovio dainos, lygiai kaip ir kuliantieji mašinomis užmiršta kūlėjų dainas ir kitus su jomis susijusius papročius bei apeigas. Tie papročiai, kuriuos M. Katkus savo *Balanos gadynėje* gražiai ir vaizdžiai aprašo (*Mūsų Tautosaka*, t. IV, 1931 m.), merdėja, eina į muziejų, į tautosakos archyvą. Jie į gyvąjį gyvenimą grįžti nebegalės. Jei toji evoliucija iš XIX-jo į XX-jį amžių, ypač po Didžiojo Karo, įvyko staigiai, — ir mūsų akivaizdoj žymiai pasikeitė kaimo dvasinis veidas, — tai tas kitimas anais laikais ėjo pamažu, nes laiko įvykių ratas nesisuko taip intensyviai kaip dabar. Gyvenimo tempas buvo daug lėtesnis, todėl ir dvasios pasauly atmainos vyko lėčiau. Bet toji evoliucija vis dėlto buvo. Todėl, kaip sakyta, tie šaltiniai, kurie aprašo lietuvių tikėjimą XVI-jo amž. gale, negali atvaizduoti pirmykščio religinio kulto.

Bet ir svetimųjų kronikininkų pastabos, ir keliautojų užrašai ar per kelintas lūpas nugirsti dalykai reikia gana kritiškai vertinti. Tiems svetimiesiems buvo sunku prasiskverbti į lietuvių tikėjimo ir jų kulto paslaptis, ypač, kad tos pagonybės, per kurią akivaizdžiai apsireiškia velnias, jie negalėjo toleruoti. Tik paviršutiniškai jie galėjo užrašyti nugirstas ar matytas apeigas, kurios jų akims atrodė, žinoma, egzotiškos ir, krikščionišku požiūriu, įtartinos. Todėl bet kuris nepaprastesnis bei nežinomesnis dalykas ar paprotys, greitai galėjo būti išaiškintas ar suprastas kaip pagoniška liekana.

Kur tik yra įmanoma, reikia todėl tas svetimųjų pastabas derinti su iš pačių lietuvių išėjusia medžiaga, ypač, jei nebuvo vadovautasi jokiu iš anksto susigalvotu nusistatymu. Bet pačių lietuvių pareiškimai yra gana vėlyvi. Jie priklauso XVI-tojo amž. pusei, kada, prasidėjus lenktynėms tarp katalikų ir protestantų, pagonybei buvo suduotas didelis smūgis. Bet ir tos XVI-jo — XVIII-jo amž. pastabos apie senąjį kultą yra taip pat užrašytos krikščionių kunigų, kurie kovojo su nekenčiamos pagonybės dar tvirtai išsilaikiusiomis liekanomis savo tautiečiuose. Kur krikščionybė stipriau pasireikšdavo, ta, iš pirmykštės savo stadijos išėjusi, tikyba turėjo jau slapstytis pakampiuose. Bent viešojo pobūdžio aktai, kuriuose dar pirma dalyvaudavo aukštesnieji pareigūnai, turėjo išnykti.

Atskiro žmogaus grįčia, jos vidus ir jos aplinka tačiau ilgai dar žmogaus sąmonėje išliko gerų ir blogų dvasių apsupta. Su iš Lenkijos atneštos katalikybės vidujiniu turiniu liaudis daugel kur ilgai visai nebuvo supažindinta. Pasitenkinta tik parodžius jai išorines bažnytines formas. Tad žmonės savo kasdieninio gyvenimo mažuose ir dideliuose reikaluose kreipdavosi slapta ne į sau nesuprantamą krikščionių Dievą, bet į savo pagoniškojo kulto būtybes.

Prieš įvairias gamtos jėgas silpnas žmogelis per ištisus XV-XVII amž. dešimtmečius ilgai dar laikėsi savo burtų ir prietarų, kuriuos vėlyvos Lietuvos istorijos versmės vadino bendru "*ydolatriae*" ar "*zababonų*" vardu. Visokie prietarai ir burtai, būrimai, be kurių, anot Dusburgo, senprūsiai nieko svarbaus nepradėdavę, lietuviuose ilgai stipriai išsilaikė ir buvo dažnai antspauduojami bendru pagonybės vardu. Šitokio pobūdžio pagonybė, ar bent jos reminiscencijos, nors su tuo energingai kovota, ilgai dar laikėsi liaudies masėse. Tos kovos pavyzdžių yra daug. Užteks čia pažymėti, pvz., kad Sembos vyskupas Mykolas Jungė (1425-42 m.) buvo išleidęs nuostatus, kuriuose yra smulkiai sužymėtos gana griežtos bausmės už sueigas miškuose, vėlių maitinimą, laidojimą ne kapų vietoje, raudas prie mirusiųjų ir t. t.

Kelionių aprašymai, vėlyvos kompiliacinės nuotrupos, bažnytinių vizitacijų protokolai, pagaminti ir protestantų (Prūsuose), ir katalikų dvasininkų (Lietuvoje), padaugina versmių skaičių. Žemaičių, Livonijos, ypač Žiemgalos misijų reliacijos surašytos daugiausia jėzuitų ir dedamos jų vienetų rinkiniuose *Annuae litterae Societatis Jesu*, priklauso taip pat prie įdomių šaltinių ir, paprastai, duoda kokių nors žinių apie senąją lietuvių, latvių ar prūsų lietuvių tikybą.

Vadinasi, apie tai, kad ano meto lietuviai (XVI-XVII amž.) dar gyveno savo pagonybėje, žino ir svetimi ir lietuvių dvasininkai. Brangintinos yra žinios lietuviškuose Mažvydo, Daukšos ir anonimiško Ledesmos vertėjo katekizmuose, Wolfenbuettelio lietuviškame Evangelijų " Išguldyme ", Bretkūno Postiloje. Bet ir tie teologų aprašymai ar atsitiktinės pastabos, ypač iš XVI-tojo amž. ne tik Prūsuose ir Livonijoje, kur senojo kulto papročių taip pat dar apsčiai buvo, bet ir Lietuvoje teduoda dažnai bendrus posakius ar miglotus vaizdus, nors pamini eilę naujų vardų. Į patį senojo kulto turinį, be abejo, tiems dvasininkams nerūpėjo įžvelgti.

Pagonybę mininčių reminiscencijų išliko popiežiaus nuncijų reliacijose, vyskupų laiškuose, sinodų nutarimuose. Toji įvairiaspalvė ir nevienoda savo kiekiu ir kokybe medžiaga, sudėstyta iš įvairių žinių žinelių, padeda nors apytikriai sučiupti, koks buvo lietuvių kulto pobūdis, kokie motyvai buvo stipriausi, nors pačios kulto esmės iš pašaknų išsiaiškinti ir nėra galima.

Pasiremdami fantastiškais ir jokių tikrovės ribų nežinančiais Erasmo Stellos, o ypač Simono Grunau ir Jono Lasickio, tiksliau matininko Jokūbo Laskovskio, turtingais lietuvių bei žemaičių mitologijos sąrašais, XIX-tojo amž. romantikai istorikai sudarė ištisą lietuvių mitologijos sistemą su keistais ir dažnai iškraipytais dievų vardais, su jų atitinkamu rangu ir pareigomis, Tiesa, ir tarpe tų rašytojų jau buvo kritiškų žmonių. Pavyzdžiui, Simonas Stanevičius, kritikuodamas S. Grunau paduotas žinias apie Ramovės šventyklą ir tą garsiąją dievų trijulę, pastato metodiškai įdomų klausimą : iš kur Grunau galėjo žinoti apie prieš jį penkis šimtus metų anksčiau buvusius dalykus, jei kiti šaltiniai apie tai nieko nesako ? O apie J. Lasickio *De diis Samagitarum* jis taip parciškė : šis daugiausia dievų surašė, bet ir daugiausia klaidų pridarė ; ir pavyzdžiais rašytojas nurodo, kaip atsirado Lasickio dievų vardai [15]. Bet ir Daukantas, kurio koncepcija apie senąjį tikėjimą gana įdomi, apie M. Strijkovskio kroniką taip atsiliepia savo *Būde* (1936 m., 115 p.) : " ... *pats Strijkauskis, praminęs žemaičių dievais šluotražį, raugą, priparšes, bestiją, ant galo, stokodamas jų vardų parašė, jog*

žemaičiai 30 šimtų dievų senovėje turėjusys. Kad tuo tarpu visi žino, jog pačių žodžių nėra tiek jų kalboje, kiek jis dievų nori jiems įbrukti".

Ta didele krūva sąmoningai sukurtų istorijų ir fantastiškų aprašymų, kaip žinome, naudojosi T. Narbutas, sukurdamas storulį lietuvių mitologijos tomą savo veikale *Dzieje Starożytne Narodu Litewskiego*. O paskui tą mitologiją jau populiarino ir skleidė kiti jo sekėjai. Išeidami iš tų vėlyvų ir klaidinančių XVI-tojo amžiaus aprašymų, nepagalvodami apie kokio nors kulto pakitimą ar atsimainymą, jie, kaip sakyta, sprendė apie p i r m y k š č i o lietuvių tikėjimo formas ir visa tai, kas buvo dažnai su grubiomis klaidomis parašyta ar užrašyta, buvo perimta ir n u k e l t a, kaip senosios lietuvių tikybos pradinė fazė, į ankstyviausius Lietuvos istorijos laikus.

Todėl reikia skirti dvi lietuvių tikėjimo fazes: senąjį kultą ir naujajį tikėjimą (apytikriai nuo 1500 ar nuo jėzuitų atvykimo XVI-tojo amž. antroje pusėje), kuris n e b e b u v o pirmykštė p a g o n y b ė. Įdomu pažymėti čia, kad jau S. D a u k a n t a s savo *Būde* aiškiai pripažino lietuvių tikybos k i t i m ą (124 p.), laiko bėgyje naujų formų atsiradimą (138 p.). Tačiau šitoji reikšminga mūsų istoriko mintis vėliau buvo pamiršta.

Be abejo, visai nenuoseklu senajam kultui priskirti tai, kas buvo užrašyta tik XVI-tojo amž. gale ar XVII-jame amž. Juk per tuos 200 metų, kai pagonybė iš viešojo gyvenimo buvo išvaryta, žmogaus smegenyse senieji tikėjimai maišėsi su naujai nugirstomis krikščioniškomis sąvokomis, įvairios dvasios pynėsi su velniais, šventieji buvo siejami su įvairių apribotų funkcijų dievybėm ir t. t.

Pamažu vyko m o t y v ų k e i t i m a s i s ir lietuvio dvasios perėjimas į naujas formas, kurios davė gana įdomių reiškinių lietuvių kultūros istorijoj. Atstatyti tą vėlyvą ir apgadintą pagonybę, žinoma, yra sunku. Niekas dar nėra giliau to XVI-tojo amžiaus lietuvių tikėjimo, pasiremiant tais vėlyvais šaltiniais, tyrinėjęs. Kadangi jis išeina daugeliu atžvilgių kitoks negu XIII-jo — XV-jo amžiaus lietuvių kultas, rekonstruuoti iš tų XVI-jo — XVII-jo amžiaus versmių tikrąjį lietuvių pagonybės veidą sunku.

II. *Atskiros lietuvių kulto sritys*

Iki tam tikro laipsnio reliatyviai atsiribojant nuo tų vėlyvųjų versmių, reikia dar paminėti pas Enejų Silvijų Piccolominį surašytas žemaičių apaštalo Jeronimo Pragiečio žinias iš XV-tojo amž. pradžios. Jis pirmasis pasakoja apie žalčių g e r b i m ą. Kiekvienų namų šeimininkas laikęs žaltį grįčios kerčioje ant šieno. Ten jam būdavo dedama maisto ir aukų, nes tokie žalčiai turėjo

būti " namų dvasios ". Kitur buvusi įdvasinama ugnis, kurią dvasininkai saugoję, kad neužgęstų. Bekeliaudamas Žemaičiuose, Jeronimas aptikęs gerbiančius saulę ir tam tikru kultu reto didumo geležinį kūjį. Dvasininkai misininkui paaiškinę, jog daug mėnesių saulės nebuvę matyti, nes ją galingas karalius buvęs uždaręs tvirtovės bokšte. Tada Zodiako ženklai padėję saulei, su dideliu kūju jie sugriovę bokštą ir saulę grąžinę žmonėms. Todėl tas įrankis, kurio pagalba ji išėjo į šviesą, užsitarnaująs tos pagarbos. Jeronimas dar surado gyventojų kurie garbinę dvasioms skirtus miškus. Juo aukštesni, medžiai, juo didesnėje pagarboje būdavo laikomi. Miško viduryje augęs ąžuolas buvusi galingojo dievo (t. y. dievybės) buveinė [16].

Šitaip Jeronimas Pragietis ,pats buvęs liudininkas, tarp žemaičių gyventojų pagoniškų papročių mini saulės, žalčių, ugnies ir miškų kultus, kurie vėliau vienu ar kitu būdu dar žmonėse ilgai buvo žinomi. Ypač trys paskutinieji lietuvių dėmesio ir jų pagarbos bei įdvasinimo objektai aptinkami dar XVI-jo – XVII-jo amž. šaltiniuose. Kad žalčiai, pvz., dar ilgai buvo gerbiami ir namie laikomi, parodo ne tik vėlesni šaltiniai (Dlugošas, Guagnini), bet ir gana vėlyvos versmės iš mūsų tautosakos, kurią J. Elisonas, nurodydamas ir kai kuriuos mitologinius šaltinius, yra surinkęs (*Mūsų Tautosaka*, t. III, 81 – 174 p.).

Vartodamas " garbinimą " krikščioniška prasme, Jeronimas paminėjo ir ugnies kultą. Šitą ugnies deginimą reikia suprasti ne kokį nors *per se* jos garbinimą. Čia svarbu tai, kad tokį jos įdvasinimą žino ir kiti šaltiniai (Dusburgas, Dlugošas ir t. t.). Medžių bei miškų gerbimas ir jų įdvasinimas, t. y. laikymas dvasių susibūrimo ir lokalizacijos vieta, yra taip pat kitiems šaltiniams žinomas. Tokio tikėjimo reminiscencijų aptinkama ir lietuvių pasakose bei dainose.

Daugiau panašių aprašymų kaip to žemaičių misininko, nebesutinkame per visą XV-tąjį amž. Sprendžiant iš per ištisas generacijas besitęsiančių kovų tarp lietuvių ir kryžiuočių, reikėtų manyti, kad ordino riteriai gerai pažino Lietuvą. Jo kronikininkai galėjo rasti daug progų, kasmet riteriams žygiuojant į pagonių kraštą, jį pamatyti. Bet gyventojų papročius ir tikybą pažinti, tarp tų žmonių ilgiau nesustojant gyventi, buvo sunku. O pagaliau patys riteriai, kurie būtų galėję savo pastebėjimus ir žinias raštingiems kronikininkams ar dvasininkams perduoti, vengdavo minėti pagonių burtus ir prietarus.

Užtat vis būdavo tiksliai sužymima visose ordino kronikose, kiek tų " tamsybės ir pražūties padarų " yra kritę nuo tikėjimą ginančio kardo. Todėl per šimtą metų su viršum, net uolūs ir kruo-

pštūs " reizų " Lietuvon registratoriai, kaip antai, heroldas Vygandas Marburgietis (Prūsuose) ir magistro kapelionas Hermanas de Wartberge (Livonijoje) teduoda atsitiktines žinutes apie šventus miškus, šventus kaimus, šventas upes, šventus laukus, žodžiu konkrečiai teįvardija tik tai, ką Dusburgas pirmasis bendrais žodžiais minėjo apie prūsus.

Tiedu kronikininkai, panašiai kaip Eiliuotinė Livonijos kronika, kur-ne-kur mini aukojimus, k r a u j o (gyvulių) aukas. Po keletą kartų jiedu aprašo ir ž m o n i ų a u k a s — sudeginimus ordino riterių [17]). Vygandas dar mini kažkokį šventą vyrą (" *sanctum virum* ") — dvasininką ir šventus namus (" *domos sacras* ") — šventyklas. Bet abu kronikininkai, dažnai ir smulkmenas minėdami metraščiuose, nė vienu sakiniu atskirai neužsimena apie p a g o n y b ė s t u r i n į, su kuria kovoti buvo kryžiuočių vyriausias tikslas. Apie patį pagonių kultą ordino žmonės, berods, daug ir žinoti negalėjo. Tik taikinguose santykiuose būtų buvę galima gyventojų papročius geriau pažinti. Ir iš tiesų, kai tik prasidėjo taikingos misijos ir uoli pastoracija, ypač jėzuitams į Lietuvą atvykus (XVI amž. gale), apie lietuvių pagonybę sužinota įdomių dalykų. Ordinas tokių taikingų misijų, išskyrus vieną kitą retą sporadišką atsitikimą, nevykdė. Todėl vokiečiams neteko b e t a r p i š k a i susitikti su pagonių prietarais ir tikėjimais.

Kas čia pasakyta apie Vygando ir Wartbergės metraščius; dar labiau tinka apie kitus ordino XV-jo amž. istoriografijos šaltinius, kurie Vytauto epochai duoda tiek daug įdomios medžiagos. Pavyzdžiui, Jonas Posilgė, kuris apie Lietuvą žino tiek daug faktų, ypač iš jos politinio gyvenimo, savo plačioje kronikoje iš kulto srities tepaduoda vos dvi skurdžias žinutes.

Bet prie tokių šaltinių, kurie charakterizuoja lietuvių senąjį tikėjimą, reikia priskaityti žinomojo lenkų kronikininko Jono Dlugošo (1415-80 m.) plačius aprašymus, kuriuose keliais atvejais patiekiama žinių atskirai apie Aukštaičių ir vėliau apie Žemaičių gyventojų tikybą. Pirmiausia Dlugošas akcentuoja ugnį. Ji buvusi laikoma amžina ir nuolat dvasininkų kurstoma bei prižiūrima. Kronikininkas pirmasis mini dvasininką *Znicz* prie centrinio židinio Vilniuje. Bet, apskritai, apie ugnies kultą yra tai kelintoji žinia, ypač, jei čia dar priskaityti bizantinius šaltinius. Konstantinopolio patriarchas lietuvius tiesiog oficialiai vadina " *pyrsolatrai* " — " ugnies garbintojai »». Tačiau lietuvių ugnies dievybė, t. y, jos vardas, nė Dlugošui nežinoma, kai tuo tarpu, pvz., slavų ugnies dievybės *Svarog* kultas labai stipriai pasireiškė, ir jis, kaip ugnies dievas buvo " garbinamas ". Bet nuostabu, kad pas tuos ugnį meldžiančius slavus nieko nežinoma apie a m ž i n ą j ą u g n į, kuri lietuvių kulte

sudaro vieną iš ryškiausių bruožų, Dlugošo keliskart užakcentuotų. Todėl A. Brückneris ir daro išvadą, berods, teisingą, kad židiniai buvę kūrenami Perkūno, bet ne pačios ugnies garbei. Šitie vieninteliai Perkūnui skirti " ugnies aukurai " ir davė progos sudaryti lietuviams charakteristiką — " *pyrsolatrai* ", nors jie tokie nebuvę.

Dlugošas mini medžių kultą ir šventus miškus, kuriuose nei medžiai, nei žvėrys neliečiami. Tokį mišką geležimi paliesti baisu ir nuodėminga. Kronikininkas pirmasis iškelia žmonių samprotavimus, jog jei kas įžengdavo į tokį mišką, būdavo dvasių smaugiamas arba už bausmę nustodavo akies, išsisukdavo sąnarį, ranką, koją. Tik avinų ir veršių aukomis toks žmogus tegalėdavęs susigrąžinti sveikatą.

Dlugošas, kaip ir Jeronimas Pragietis, aiškiai užakcentuoja gerbimą gyvačių bei žalčių, kuriuos jis vadina *aspides*, *serpentes* ir *viperas*, atskirai žalčių neišskirdamas. Dlugošas apie žalčius išsitaria, jog juose, žmonių manymu, gyvenusios ir slėpusiosios dievybės. Jie buvę lyg *penates dii*, namuose laikomi, pienu maitinami, ir jiems buvę aukojami gaidžiai. Pagaliau Dlugošas mini visai naują dalyką, būtent, vėlių kultą ir joms dedamas aukas. Lavonai buvę deginami drauge su arkliu, jaučiu, karve, balnu, kamanomis, ginklais, drabužiais, diržu, žiedu, brangiais indais ir kitais daiktais, nesigailint nei aukso nei sidabro. Tai patvirtina eilė kitų šaltinių, kaip ir kronikininko teigimą, kad po karo būdavo sudeginamas vienas iš žymesnių belaisvių. Įdomi yra jo pastaba, padedanti išaiškinti alkviečių paskirtį, jog tam tikruose miškeliuose, mūsiškai alkuose, būdavę židiniai (ugniavietės), paskirstyti kaimais, šeimomis bei namais. Tuose židiniuose lavonai su viskuo būdavo sudeginami.

Be šitų keturių kultų Dlugošas mini dar iki tol niekieno neužfiksuotų įdomių dalykų, būtent, jis kalba apie rudens — spalio mėnesio pradžios šventes, tuose miškeliuose, derlių nuėmus, atliekamas apeigas. Į tas šventes gyventojai ateidavo su šeimom. Aukojant jaučius ir avinus, tris dienas buvę puotaujama ir geriama, šokama ir žaidžiama.

Dlugošui, tiesa, gali būti prikišama nemaža tendencijos ir netikslumų aprašant politinius Lietuvos ir Lenkijos santykius (žr. *Liet. Enciklopedija*, VI, 1100 p.). Ber religinius pagonių gyventojų papročius šališkai aprašinėti, ką nors iškreipti ar nutylėti, jis negalėjo turėti jokio intereso. Atrodo, kad apie pagonių tikėjimą kronikininkas yra viską sužymėjęs, ką jis žinojo ir girdėjo.

Aprašydamas žemaičių krikštą 1413 m., Dlugošas dar kalba

apie religinius to krašto papročius visai panašiai kaip Aukštaičių krikšto proga (1387 m.). Taigi šitas kronikininkas po Jeronimo Pragiečio yra antrasis, kuris atskirai rašo apie žemaičių tikėjimą, tuo išskirdamas Aukštaičių ir Žemaičių gyventojų kultus. Bet iš tiesų tai, kas parašyta apie žemaičius, maža kuo skiriasi nuo aukščiau kalbėtų duomenų. Kartojant tas pačias kulto rūšis, jos tik plačiau pailiustruotos.

Kronikininkas, pvz., vėl mini ugnį, kuri ir čia taip pat laikyta šventa ir amžina. Ji deginta, nuolat kurstoma, prie Nevėžio aukštame upės kalne. Apie miškus jis vėl rašo, kad juose buvusios dievų buveinės (*habitacula*). Tokiuose šventuose miškuose niekas nedrįsęs malkų rinkti ir medžioti, nes ir juose gyvenantieji ar patekusieji paukščiai ir žvėrys buvę laikomi šventais ir neliečiamais. Čia vėl priminta: kas tokius miškus ir jų žvėris bei paukščius naikino, tas išsisukdavo rankas ir kojas. Tokiu būdu tikybinės pažiūros saugojo tam tikrus miškus ir jų gyvulius bei paukščius nuo naikinimo. Tai buvo anų laikų savotiški gamtos rezervatai, kurie, rodos, geriau galėjo apsaugoti vietos fauną nuo išnykimo, negu dabartiniai griežtų įsakymų keliu rezervatais paskelbti plotai. Dlugošas toliau pasakoja, kaip žemaičiai labai nustebę, kada lenkų kareiviams, kurie jų šventą miškelį iškirto, nieko neatsitikę, kai tuo tarpu jiems dažnai kas nors nutikdavo. Tokių šventų miškų paukščiai ir žvėrys buvo pripratę prie žmogaus ir jo nebijojo.

Žemaičių gyventojų tikybinių papročių aprašyme kronikininkas duoda įdomių ir naujų žinių apie vėlių kultą. Tam tikrose vietose miške, kur lavonai būdavo sudeginami, vėlėms buvęs dedamas valgis ant tam tikrų iš medžio mauknos ar žievės (*ex subere* — kamščių medžio?) padarytų kėdelių ar padėklų. Jis būdavęs paruoštas iš tešlos, sūrio formos. Gėrimas (midus) būdavęs pilamas į patį židinį. Tai žmonės darydavę, tikėdami, kad mirusiųjų vėlės, kurių kūnai tuose židiniuose buvo sudeginti, naktį ateinančios, valgančios ant tų padėklų esantį maistą ir geriančios į pelenus supiltą midų. O iš tikrųjų, pastebi kronikininkas, tą maistą nuolat sudorodavusios ne vėlės, bet varnos, juodvarniai ir kiti laukiniai paukščiai bei žvėrys. Tokiu būdu savaime pagonys globojo ir maitino miškų gyvuniją lyg mūsų gyvulių globos draugijos. Žemaičiai taip pat pažįsta ir spalių mėnesio pirmosios dienos šventes, labai iškilmingai keliamas minėtuose miškeliuose. Ir čia į tas šventes susirinkdavę visi apylinkės žmonės, atsinešdami valgio ir gėrimo. Pasivaišinę, savo dievams, ypač Perkūnui, t. y. griaustiniui, aukodavę gėrimus ir valgius.

III. *Kai kurios išvados apie lietuvių pagonybę*

Kokias išvadas galima pasidaryti apie to senojo lietuvių kulto pobūdį iš pirmųjų (XIII-jo — XV-jo amž.) šaltinių? Jie mini daugelį bendrų dalykų, bet kiekvienas šaltinis pasako ir ką nors n a u j a. Ipatijaus metraštis ir Malalos kompiliatoriaus kronika, pvz., mini dievų vardus, kurių nė vieno nebežino, palyginti platūs, Jeronimo Pragiečio ir ypač Dlugošo aprašymai. Paskutiniojo kronika, lygiai kaip ir Eiliuotinė Livonijos kronika, žino tik Perkūno vardą. Bet užtat Dlugošas ir Jeronimas taip pat mini naujų dalykų, kurių nežino pirmieji du šaltiniai, pvz., žalčių kultą, kuris neabejotinai stipriai pasireiškė ir todėl vėliau turi daug pėdsakų raštuose. Jeronimas, be to, žino dangaus kūnų kultą (kūjo garbinimą), kuris šitoje formoj niekur daugiau nebeužtinkamas. O Dlugošas pirmasis aprašo vėlių maitinimus, rudens šventes ir mini dvasininką *Znicz* (viename rankraštyje vad. *Zincz*).

Čia išcituotieji šaltiniai vienas kitą papildo, nors daugumas jų parašyti kitoje vietoje, skirtingu laiku ir vienas kitu nesinaudojant. Ką apskritai apie baltų g a m t o s į d v a s i n i m ą patiekė patys senieji šaltiniai (pop. Inocentas III savo bulėje, Oliveras Scholasticus savo kronikoje, Dusburgas savo metraštyje), vis minėdami medžių, vandenų, laukų, kalnų, gyvulių, paukščių ir dangaus kūnų kultą, kiti šaltiniai konkrečiau patvirtina.

Verta atkreipti dėmesį, kad visi čia išskaičiuotieji senojo laikotarpio šaltiniai mini neliečiamus medžius ir šventus miškus. Matyti, atskirų medžių ir miškų laikymas neliečiamais, jų įdvasinimas ar garbinimas, krikščionims ypač krito į akis. O pirmoje eilėje krikščionys fiksavo tai, kas labiausiai nuo jų pasaulėžiūros skyrėsi, kas ypač ano meto krikščionio sąvokomis atrodė egzotiška ir labai " kvaila ". O tas pagonių paikumas, kad jie Dievo vietoje garbino ne patį Kūrėją, bet tik Jo kūrinius, atseit, medžius, gyvates, ugnį ir t. t., kronikininkų ypač norėta pažymėti.

Nesunku tačiau pastebėti, kad lietuvių senasis tikėjimas nebuvo koks naivus gamtos idealizavimas, primityvus jos garbinimas ar adoravimas krikščioniška prasme. Tas gamtos kultas nebuvo taip pat koks nors grubus fetišizmas. Bet jis reiškėsi atskirų gamtos objektų ir jos reiškinių į d v a s i n i m u, animizmu, savotiškai suprastu panteizmu. Ir medžiai ir kiti daiktai buvo gerbiami ne dėl savo kokių nors gerų ypatybių. Jiems buvo skiriama ypatinga reikšmė todėl, kad jie buvo t a r p i n i n k a i, kur sėdėjo dvasios, kur buvo "l o k a l i z u o t o s" dievybės.

Šitas lietuvių tikėjimo bruožas yra bendras ne tik visiems baltams-aisčiams; jis turi daug bendro ir su slavų pagoniškąja religija.

Jie taip pat gyveno panašiose klimatinėse ir topografinėse sąlygose. Slavų supratimu, koks nors šaltinis, ypatingas akmuo ar keisčiau nuaugęs medis, iš kurio tikėtasi apsaugos nuo pavojaus ar kokios gėrybės (pvz., lietaus), buvo tam tikra vieta, kur " sėdėjo " dievybės, žmogaus užtarėjos — dvasios.

Krikščionybei atėjus, jos paskui įgavo demonų pavidalą. Žinoma, ne kiekvienas šaltinis, ne kiekvienas miškelis ar medis ir t. t. galėjo būti tokiu mediumu, per kurį pasireikšdavo dievybė bei dvasia. Todėl ne visi gamtos objektai visuotinai būdavo įdvasinami ir gerbiami. Bet ir tie negyvosios ar gyvosios gamtos daiktai, kurie buvo laikomi dievybių ir dvasių " buveinėmis ", buvo garbinami bei gerbiami tik dėl tos aplinkybės, kad ten gyveno žmogui gera ar bloga galinti padaryti dvasia.

Senasis lietuvių tikėjimas yra todėl ne kas kita, kaip dvasių tikyba. Vadinasi, krikščionių kronikininkų posakiai, kad Lietuvos pagonys garbinę gamtą ir jos atskirus objektus, įgauna naujos prasmės. Rašydami apie negyvos ar gyvos materijos " garbinimą ", kronikininkai galvojo krikščionių sąvokomis. Bet pagonys tokio " garbinimo " krikščioniška prasme nepažino. Jie gamtą įdvasino, jos privengė, jie tikėjo, kad ji laimę ar nelaimę nešanti. Jie bandydavo tą materijoje esančių dvasių pyktį nukreipti ir t. t. Todėl suprantama, kad galėjo būti ir dvasininkų, tik ne krikščioniška prasme. Žmogaus kasdienybėje buvo pranašesnių žmonių, kurie tarpininkaudavo tarp jo ir dvasių, nes jį persekiojo piktosios dvasios ir gimstant, ir einant į santuoką, ir mirštant. Ir krikščionybei seniai jau atėjus, su tais trimis žmogaus gyvenimo momentais buvo susieta visa eilė prietaringų tikėjimų, burtų ir apeigų. Jas galėjo atlikti tik tam tikri žmonės. Kol dar senasis tikėjimas viešai reiškėsi perdaug nesislapstydamas nuo kunigų, tokių žmonių reikšmė, aukojant ir ateitį spėjant, buvo gana didelė.

Patys pirmieji šaltiniai, kurių autoriai rašė toli už Pabaltijo ribų, į " garbinamųjų " objektų skaičių įtraukė daugybę daiktų, beveik visą žmogų apsupančią gamtą. Jeronimas Pragietis ir Dlugošas tą skaičių žymiai susiaurino. Jiedu bemini tik ryškesnius kultus, apie kuriuos turime ir vėlesnių pėdsakų, būtent, įdvasinimą ugnies, medžių, žalčių ir vėlių kultą. Dlugošas, tiesa, pamini dar ir žaibą bei Perkūną. Šitie motyvai dominavo lietuvių gamtos kulte. Pirmieji kronikininkai, ypač Oliverus Scholasticus, mini, tiesa, dar laukus, kalnus, slėnius, tarpkalnes, šlaitus, uolas, kaip " garbinamuosius " objektus. Bet tokiose vietose turėjo būti medžių, vandenų ar šaltinių, kurie taip pat negalėjo būti tokio garbinimo vyriausias tikslas. Jie tegalėjo būti savotiška priemonė, nes pagonys lenkėsi ir

su pagarba ar baime žiūrėjo į tokį gamtos objektą, kuriame buvo dvasios ar dievybės buveinė.

Vėlesnieji šaltiniai taip pat nebemini daugiau lietuvių tikybos objektų. Tiesa, J. Lasickis Žemaičių dievų aprašyme išveda, kad anos visuotinės pagonių tikybos deformacijos metu turėjo būti įdvasinamas ir pirkios kampas, ir pelenas, ir šluotražis. Tai buvo jau dekadentiškas pagonybės laikotarpis, kuriame vyko tokis didelis suskilimas dvasiniame lietuvių gyvenime. Iš čia tiek daug, dažnai netiksliai užrašytų, lietuvių " dievų " vardų.

Ši senųjų šaltinių apžvalga parodo, kad toji " dievaičių " plejada su populiariąja trijule, kurią taip mėgo lenkiškai rašiusieji Lietuvos patriotai, lygiai kaip ir Krivių-Krivaičių žinioje esanti hierarchija ir t. t., seniesiems šaltiniams yra dar visiškai nežinoma. Neįrodytas nė stabų buvimas. Čia išskaičiuotieji, šiek tiek autentiškesni šaltiniai tepažįsta tik šešias dievybes. Žinoma, lietuvių kulto turinys buvo platus, ir tie šeši vardai yra, turbūr, tik dalis tų dievybių, kurios žmogaus psichikoje buvo įsišaknijusios, vienur vienokiais, kitur kitokiais vardais vadinamos.

Net Dusburgas, kuris nemini nė vieno prūsų dievybės vardo, (o asketiškam vienuoliui minėti pagoniškus demonus gal ir buvo draudžiama ar bent nepatogu), sako, kad prūsai garbinę įvairius dievus. Apie sėlius Eiliuotinė Livonijos kronika rašė, kad jie turėjo taip pat daug dievų [18]).

Todėl tų dievybių skaičius turėjo būti gausesnis. Krikščionims jas išskaičiuoti nebuvo svarbu. Jie galėjo pasitenkinti bendru pasakymu *ydola*, *daemones*, *ignominiosa fantasmata* ir t. t. Įdomu, kad čia cituotuose šaltiniuose niekur neužtikome minimų lietuvių psichikoje gana ilgai išsilikusių būtybių, kaip antai, Kaukų, Laumių, Aitvarų, apie kuriuos žinome iš vėlesnių, daugiausia pačių lietuvių, šaltinių. Nė populiarioji Gabija nepažįstama, nors ugnies kultas daugeliui šaltinių žinomas. Todėl A. Brückneris ir daro išvadą, kad ugnies dievybės Lietuvoje nebuvę, o ugnis buvusi deginama tik Perkūnui. Tiesa, XVI-tame amž. kreipiamasi į Gabiją, saugojant namų židinį, ar džiovinant javus. Tačiau ji esanti kilusi iš Šv. Agotos (gudiškai Hafjos), kuri skaitosi ugnies patronas. Dr. J. Balys, remdamasis turtinga tautosakine medžiaga, nesutinka su šitokiu Gabijos vardo kildinimu (*Kūryba*, 1943 m., Nr. 1). Lietuviai jau turėjo žinoti specialią ugnies dvasią.

Šitoji svetimųjų (vokiečių, rusų, lenkų) šaltinių apžvalga, kaip sakyta, parodo, kad visą laiką tenka remtis atsitiktinėmis versmėmis. Be abejo, didesnioji dalis to, kas sudarė žilosios lietuvių pagonybės turinį, mūsų minėtiems šaltiniams yra

nežinomi. Vargu kada ar pasiseks iš tų smulkių žinučių daugiau ką sužinoti. Žinoma, bus galima visada daryti naujų samprotavimų.

Apskritai, tose tautose apie jų tikybą ir mitologiją tegalima plačiau ir išsamiau kalbėti, kuriose išsilaikė r a š y t a s e p a s. Suomių (finų) ir skandinavų mitologija, pvz., yra nepalyginamai ryškesnė už kitų kaimyninių tautų vien dėl tos aplinkybės, kad išliko platus nacionalinis epas su padavimais ir mitais apie pagoniškųjų laikų dievus. Lietuviai ir jų giminės (prūsai, latviai) ne tik tokio epo nėra palikę, bet, rodos, nesukūrė savo mitų apie dievus, arba bent jų, galima sakyti, nėra išlikę. Mitai atsiranda paprastai tokiose tautose, kur dievybės yra įgijusios r y š k ų a n t r o p o m o r f i n į pavidalą (žr. *Kalevalą*).

Tos mūsų čia patiektos pirmųjų šaltinių žinios su mažom išimtim tinka bet kokiam gamtiniam tikėjimui apidūdinti, ypač indoeuropiečių tautose. Pozityvių ir specifiškų duomenų apie lietuvius yra nedaug. Ryškiausias jų tikėjimo bruožas — gamtos ir jos atskirų objektų įdvasinimas — yra bendras visiems indoeuropiečiams. Pirmas įspūdis, kad lietuvių tikėjimo svarbiausią objektą sudarė gamtos ir jos reiškinių įdvasinimas, neišnyksta besigilinant į atskiras versmių detales. Ypač XIX-tame amž. buvo manoma, kad, gamtos objektų garbinimas yra natūralinės (neapreikštosios) religijos išeinamasis punktas. Ir antikos pasaulio, ir puslaukinių tautų, vadinamuose natūraliniuose (gamtiniuose) tikėjimuose yra garbinama gamta nesuskaitomoj daugybėj jos reiškinių ir pavidalų. Dangus ir jo kūnai (saulė, mėnuo, žvaigždės), oras su audromis (perkūnas, žaibas, vėjas, debesys, lietus), žemė su visu tuo ką ji nešioja ir apima, būtent, su gyvuliais ir augalais, ugnimi ir vandeniu, šaltiniais, upėmis ir slėniais, kalnais ir uolomis ir t. t., visa tai daugybėj senojo ir dabartinio pasaulio tautų, yra religinio kulto objektas.

Žemame savo kultūrinio išsivystymo laipsnyje žmogus į aplinkinę gamtą žiūri v a i k o a k i m i s. Visur jis mato įkūnytą gyvybę, kaip jis pats yra gyvas. Ne tiktai gyvuliams ir augalams, bet saulei ir mėnesiui, vėjui ir debesims, upei ir kalnui priskiria jis tokias pat jusles ir jausles, kokias jis pats turi. Todėl ir jis, lyg tas mažas vaikas, kuris kalbasi su lazda, medžiu, šnekasi su jais, pasakoja apie juos. Jei vaikas, savaime ir instinktyviai įdvasindamas, priskirdamas gyvybę ir personifikuodamas negyvus objektus, randa sau tokiame dvasios žaisme džiaugsmo, tai toks pat noras dar vaikiško kultūros amžiaus žmogų skatina į d v a s i n t i ir p e r s o n i f i k u o t i įvairius gamtos objektus ir reiškinius. Tai turi nemaža bendro su poetiniu žmogaus palinkimu. Todėl, anot Tyloro, kas mums yra p o e t i n ė k ū r y b a, seniausiam žmogui buvo ž v e l g i m a s į g a m t ą [19].

Toks betarpiškas noras žvelgti į gamtą yra stipriai paremtas pastangomis surasti kiekvieno fizinio reiškinio p r i e ž a s t į, nustatyti kauzalinį ryšį, kurį etnologas O. Peschel laikė svarbiu religijai atsirasti veiksniu. Jei, pvz., perkūnas griauja ir žaibai skrodžia dangų, tai, žmogaus natūraliu manymu, turi kas nors būti, kas tuos reiškinius sukelia, kas mėto ugnį ir kelia tokį didelį trenksmą. Kadangi žmogus negali tokio dalyko padaryti, — o danguje jokios kitos priežasties nematyti, — pradedama, tenkinant norą išsiaiškinti priežastis, ieškoti į žmogų p a n a š a u s fenomeno, būtent, dievybės.

Nematydamas tikrosios priežasties, kas verčia saulę keliauti, vėją pūsti (jis vėl panašus į žmogaus burnos pūtimą, tik daug stipresnis), žmogus vėl turi s u s i g a l v o t i priežastį. Kadangi žmogus, išeidamas iš savo gyvenimo patyrimo, turėjo pagrindo tų gamtos reiškinių b i j o t i (žaibas, pvz., galėjo jį užmušti, sudeginti mantą ir t. t.), reikėjo jam su jų priežastimis taikoje gyventi. Tokiu būdu b a i m ė buvo nemažos reikšmės motyvas atsirasti prašymams, maldavimams, garbinimui. Bet viena baimė gamtos dievybių dar nebūtų sukūrusi, nors jos vaidmuo ir nėra labai menkas.

Matydamas visur gyvybę — ir putojančiame bei vilnijančiame upių bei ežerų vandenyje, ir besiblaškančiose ugnies liepsnose, ir vėjo ūžime etc., žmogus tai g y v y b e i, kuri buvo jo būtybei svetima, ėmė priskirti a n t ž m o g i š k ą galybę. Leopoldas von Schroederis, tas pažiūras savo visų pripažintame veikale išdėstydamas apie arijų religiją, užakcentuoja gyvybės elementą gamtoje. Ji (gyvybė) buvusi svarbiausia šaknis gamtinei religijai išaugti. Baimė ir, pagaliau, s e n o l i ų v ė l i ų (dvasių) kultas buvo kiti du veiksniai. Šitas senolių dvasios kultas parodo pačias seniausias religinio gyvenimo formas. Primityviose tautose mirusiųjų sielos įgauna dvasių, demonų arba pikta norinčiųjų daryti būtybių pavidalą. Šios gali kenkti net savo buvusiems draugams ar giminėms. Tas kultas vėlių, apie kurių tolimesnį gyvenimą žmogus tardavosi per sapną patiriąs, rėmėsi m i r t i e s b a i m e. Schroederio manymu, tas žmogus pripažino taip pat A u k š č i a u s i ą B ū t y b ę, kuri turėjo būti racionaliai dorine linkme nukreipta. Tosios Būtybės egzistencija, be kitų religijai atsirasti priežasčių, buvęs vienas iš svarbiausių veiksnių, kurių įtakoje gimsta religijos.

Ir lietuviai, kaip indoeuropiečiai, neišsilenkė iš bendrų pirmykštės protautės tikybinių principų. Gyvendami panašiose klimatinėse bei topografinėse sąlygose kaip ir jų kaimynai, savo religiniu gyvenimu negalėjo jie nuo kaimynų perdaug skirtis. Lietuvių, kaip ir latvių bei prūsų, gamtoje ir klimatinėse sąlygose n ė r a a š t r i ų p r i e š i n g u m ų.

Tuose plotuose nėra nei didelių šalčių ir kaitrų nei kalnų su snieguotomis viršūnėmis, nei čia įvyksta didelių gamtos katastrofų, kaip žemės drebėjimai, baisūs potvyniai ir t. t. Jei toji gamta anksčiau galėjo būti šiurkštesnė negu dabar, tai joje vis tik nebuvo įžiūrima tiek daug piktų jėgų, kurios būtų galėjusios išugdyti turtingą demonologiją. Toji didelių priešingumų nepažįstanti gamta, ypač miškas ir vanduo, kuriedu kasdien supo iš visų pusių žmogų, neišugdė stiprių įtempimų, didelių susijaudinimų ir aštrių pergyvenimų. Tiesa, visa savo būtybe būdamas įsigyvenęs į gamtą, žmogus jautė visas jos apraiškas ir pasikeitimus. Kiekviename žingsnyje jis juto tos gamtos galybę. Nemokėdamas kitaip apie ją sau atskaitomybės duoti ir jos reiškinių išsiaiškinti, žmogus juos priskyrė nesuprantamoms jėgoms, savo susikurtoms dvasioms. O toji kasdieninė gamta, su kuria jis visą savo gyvenimą nuo lopšio iki grabo buvo nuolat surištas, buvo jam labai artima. Ir šiandieną dar neretai senas, prie miško užaugęs kaimietis ne tik pažįsta augalus, žino visų gyvūnų vardus, jų ypatybes, bet gyvai jaučia kitus gamtos reiškinius ir atmainas, nes jis yra tiesiog su ja suaugęs.

Dar nėra ištirta klimatinių ir geografinių sąlygų įtaka lietuvių tikėjimui. Ji turėjo būti gana didelė. Kol žmogus nepažino gamtos mokslų (fizikos, astronomijos, chemijos, medicinos etc.), gamtos reiškiniai jam buvo nesuprantami. Todėl jo pasėlių, jo javų derliaus priklausomybė nuo gamtos, jo galvijų maras ir t. t. turėjo būti blogų dvasių ar dievybių ženklas. Visus tuos reiškinius žmogus savaip aiškino. Kol krikščionybė išvadavo žmogų iš tos gamtos nelaisvės, jis ne tik priklausė gamtos jėgų ir reiškinių, bet net jų bijojo, juos gerbė ir kai kada maldavo, norėdamas įsigyti jų malonės ir nukreipti pyktį.

Pagoniui buvo šventų (tik nekrikščioniška prasme!) vandenų, šaltinių, ežerų, miškų, medžių. Vargu jau antropomorfiškas formas įgijęs yra žinomas žemės, ugnies, dangaus ugnies — Perkūno kultas. Konkrečiau žvelgiant, galima pastebėti, kad ne visi kultai pasireiškė lygiai toje pačioje stiprybėje. Kas buvo labiau gerbiama vienoje srityje, mažiau buvo kartais žinoma kitoje. Jei tikėti Lasickiu, tai kiekviena sritis turėjo turėti ir savų dievybių, kurias rašytojas drąsiai išskaičiuoja. Ir profesorius E. Volteris, pasiremdamas tais vėlybais šaltiniais, tvirtino, kad kiekviena sritis turėjo savo vyriausiąjį dievą.

Iš įdomaus Jeronimo Pragiečio pranešimo, taip pat, rodos, galima daryti išvadą, kad atskirose srityse atžvilgiu kulto, kuris nebuvo jokiais rašytais nuostatais fiksuotas, buvo daug skirtingumų. Neabejotinai žymių skirtumų yra buvę žemaičių ir aukštaičių kulto

formose. Taip pat Prūsų Lietuvos lietuvių pagoniški burtai (ypač XVI-tame amž.) skyrėsi nuo Vilniaus sričių pagoniškųjų burtų. Pirmuosiuose šaltiniuose susekti tas įvairių sričių kulto variacijas, žinoma, yra neįmanoma.

Jie tik padeda šiek tiek nustatyti pagrindinius lietuvių tikėjimo principus, kurie nesiskiria nuo prūsų ir latvių tikybų ir turi daug panašumo su senąja slavų religija. Kas žinoma apie lietuvių dvasinį XIII-XV amž. gyvenimą, negali patenkinamai nušviesti jų pagonybės turinio. Vėlesni šaltiniai, kurių yra žymiai daugiau, nors jie rašo jau apie deformuotą ar slaptai atliekamą kultą, gali retrospektyviniu-genetiniu būdu duoti nemaža lietuvių tikėjimui pažinti.

Jau buvo aiškiai akcentuota, kad vėlyvąją reformacijos laikų pagonybę reikia skirti nuo ankstyvesnės pagonybės. Toje naujojoje pagonybėje labai ryškiai aptinkamas motyvų keitimasis. Šitas įdomus klausimas užsitarnauja atskiros studijos. Tik labai pamažu senasis kultas užleido vietą naujajai religijai. Dažnai simbioziškai gyvos pagonybės reminiscencijos maišėsi žmogaus galvoje su naujai išgirsto Evangelijos Mokslo sukonkretintomis sąvokomis. Šalia naujai įgytųjų krikščioniškųjų sąvokų ilgai dar laikėsi pagoniškieji elementai ir egzistavo, vieni kitiems nekliudydami.

Toji pagonybė, nors jau ir nebe pirmykštės formos, šalia krikščionybės, yra vienas iš įdomiausių lietuvių dvasinio gyvenimo reiškinių. Užteks čia, pvz., pažymėti, kad XVI-jo amž. Livonijos rašytojas, pastorius ir Kuršo superintendentas, Paulius Einhornas įdomiai kalba apie latvių *confusum chaos*, kai jie, kreipdamiesi į Švenčiausią Panelę Mariją ir šventuosius, tai visai suderino su savo kreipimusi į savo dievus ir deives. Jei lenkuose ir rusuose pagonybė ilgai išliko, nes dar 5—6 amž. po jų krikšto (XIII-XIV amž.) vis dar buvo skundžiamasi dėl " dvilypės " tikybos, tai visai panašaus reiškinio būta prūsuose, latviuosė ir lietuviuose, ypač žemaičiuose.

Lietuvių liaudžiai krikščionybė buvo iš aukšto didžiųjų kunigaikščių autoritetu įsakyta. Bet svetimi kunigai, trūkstant tikrosios airių-škotų vienuolių misininkų pavyzdžiu Evangelijai skelbti dvasios, nė iš tolo nepriėjo prie dvasios pasaulio to žmogaus, kuris buvo gavęs jam nesuprantamą krikštą ir naują vardą. Su valdiniu paklusnumu ir nesipriešindami žmonės tą naują tikybą priėmė, užleido jai vietą viešajame gyvenime, bet ilgai savo namuose išlaikė savas dvasias.

Konservatyvūs ir savo tradicijose užsigrūdinę žemaičiai net

parodė ir priešingumo naujajai religijai. Pas Vytautą nuvykusios, moterys verkdamos prašiusios išvaryti jų šventų miškų ir medžių naikintoją misininką Jeronimą Pragietį. O 1418 m. žemaičiai sukilo, išvarė vyskupą, sudegino bažnyčias ir bandė atstatyti senovę. Tiesa, gal būt, šitame sukilime bus daugiau nusvėrę socialiniai motyvai, negu religiniai, nes įvedant krikščionybę, organizuojant parapijas ir vyskupiją, dalis valstiečių buvo priskirti prie bažnytinių žemių ir suvaržyti. Apskritai, žmonės naujajai tikybai didelės opozicijos nereiškė, tačiau dėl daug apystovų su ja ilgai nesusigyveno. Pirmosios parapijos, prie kurių buvo priskirtos ir gana tolimos sričių žemės, būdavo labai plačios. Nuo Kauno iki Jurbarko, pavyzdžiui, tirštai gyvenamoje juostoje, ištisus du amžius po krikščionybės įvedimo, dešiniajame Nemuno krante tebuvo vienintelė bažnyčia Veliuonoje.

Sustingimas, pastoracinis nejudrumas ir svarbiausia kunigų nemokėjimas vietinės kalbos, vedė prie to, kad nuošalesnių sričių kaimiečiai XVI-tame amž. tikrai buvo a t v i r i p a g o n y s. Apie tai žinojo ir vietiniai kunigai, ir svetimieji. Reformacija išjudino Bažnyčią ir Lietuvoj. Kai tik prasidėjo misijos, buvo susidurta su tuo kaimo žmogaus savotišku pasauliu, kurio iki tol nepažinta. Atsivėrė tikrasis vaizdas. Pastebėta daugybė " dievaičių ", pamatyta be skaičiaus pagoniškų burtų ir tikėjimų, žodžiu, apčiuopta dar daug pagonybės liekanų.

Dar ilgai ilgai ir ne taip seniai senyvo kaimo žmogaus fantazija, atsiremdama į tą iš kartos į kartą einantį paveldėjimą, pindavo įvairiausius vaizdus. Mirusiųjų vėlės pasirodančios žmonėms ir su jais bendraujančios. Miške lindinčios įvairios baidyklės ir šmėklos. Tvartuose naktimis dirbą Aitvarai. Žmones ir gyvulius tamsos glūdumoje smaugią ir alsiną Slogučiai. Kluonuose ir jaujų pirtyse sukinėjąsi velniukai, baužiai ir kitos piktos dvasios. Apie šulinius, šaltinius ir balas vakarais susirenkančios, kleganččios ir skalbiančios laumės ir t. t.

Kovojant su tos rūšies žmonių įsitikinimais bei prietarais ir leidžiant įvairias bažnytines knygeles, buvo atsitiktinai paminimi tie ryškūs pagonybės likučiai. Šitaip n e s ą m o n i n g a i, kovojant su ta pagonybe, buvo sužymėta daug jos pėdsakų. Kadangi rašytojai humanistai, s ą m o n i n g a i patiekdami traktatus apie pagonis, daug painiojo ir fabrikavo (pvz., Stella, Grunau), tos netyčia išlikusios žinios yra ypač brangintinos ir padeda nušviesti vėlyvąjį pagonybės laikotarpį. Apie jį reikėtų atskirai kalbėti [20].

MEDŽIŲ KULTAS LIETUVIŲ RELIGIJOJE
(Cultus arborum in antiqua religione lituanorum)

I. TRUMPAS ŽVILGSNIS Į LIETUVIŲ RELIGIJOS TYRINĖJIMO BŪKLĘ

1. *Įvedamosios pastabos*

Apie senąjį lietuvių kultą paskutiniuoju laiku tyrinėjimų nieko nėra išspausdinta. Tiesa, 1936 m. išleistas dar XIX amž. surinktas ir kitų prierašais papildytas gausus W. Mannhardto šaltinių rinkinys " Letto - Preussische Götterlehre ", tačiau kritiškų studijų stinga; ypač jų nėra lietuvių kalba. Paskutinieji du darbai lietuvių kalba yra dviejų mūsų žymiųjų aušrininkų daktarų: J. Basanavičiaus ir J. Šliūpo. Pirmasis 1926 m. apie lietuvių senąjį tikėjimą, ypač pasiremdamas H. Usenerio veikalu " Götternamen " (IB 147), skaitė Lietuvių Mokslo Draugijoje Vilniuje paskaitą, kuri buvo išspausdinta " Lietuvių Tautoje " (IB 976). J. Šliūpas 1932 m. išleido platų (216 p.) veikalą " Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija " (IB 393). Per jį dar velkasi didelė vilkstinė kelis šimtmečius susidariusios netikslios medžiagos, labai daug iškraipytų pasakojimų apie lietuvių oro, žemės, vandens, ugnies ir kt. dievus ir jų nustatytas funkcijas. Abu tie darbai, kaip ir visi ankstyvesnieji aušrininkų ideologijos romantine kryptimi lietuvių mitologijos konkretizuoti aprašymai, nebegali patenkinti kritikos reikalavimų. Gana instruktyvus, dažnai cituojamas ir mėgstamas parafrazuoti buvo P. Klimo 1919 pasirodžiusios knygos " Lietuvių senobės bruožai " skyrius apie lietuvių religiją (IB 184). Panaudodamas ankstyvesnius tyrinėjimus, ypač A. Mierzyńskio darbus, išcituodamas šaltinius, surinkdamas žinių iš lietuvių tautosakos, P. Klimas gana blaiviai trumpai išdėstė senąją lietuvių religiją. Bet po jo dar išleista Jono Bertulaičio (Hans Bertuleit) disertacija ir pora svarbių Brücknerio darbų, kurių rezultatai iki šiol mūsų lietuvių kulto literatūroje liko, rodos, nepastebėti. Per keliolika metų nei V. D. Universitete, nei šalia jo, bent sprendžiant iš spausdintų raštų, galima sakyti, senuoju lietuvių tikėjimu nebuvo tiek domėtasi, kad būtų atsiradęs nors vienas žymesnis raštas ar straipsnis. Tiesa, galima sudaryti lietuvių kalba nemaža bibliografinių pozicijų. Lietuvių religijos bibliografijoje, neskaitant smulkmenų apie burtus ir papročius, buvo surašyta iš viso 336 bibliografiniai numeriai lietuvių kalba (IB). Tačiau absoliuti tų darbų dauguma menkos vertės. Iki šiol dar nėra išleista nė vieno kri-

t i š k o darbo, kuris nušviestų apskritai senąjį lietuvių kultą ar atskirą jo klausimą, respektuojant visus iki šiol surastus šaltinius ir naujausią literatūrą. Tiesa, ir svetimom kalbom apie mūsų senąjį tikėjimą mažai kas per porą paskutinių dešimtmečių tepasirodė. Paminėti reikėtų, be išvardinto J. Bertulaičio darbo (IB 260), kuris yra naujausia studija (1924 m.) visais senprūsių - lietuvių kulto klausimais, dar porą A. Brücknerio darbų. 1922 m. jis paskelbė darbą apie lietuvių dievus (Osteuropäische Götternamen), kalbiškai analizuodamas jų vardus lyginamosios mitologijos pagrindu (IB 104). 1926 m., neskaitant kitų jo ankstyvesnių darbų, jis įdėjo A. Bertholeto ir Edv. Lehmano leidiny " Lehrbruch der Religionsgeschichte ", trumpą ir sintetinį slavų ir lietuvių religijos aprašymą (IB 612, 1209). Atskirame rinkiny " Religionsgeschichtliches Lesebuch " Brückner'is pateikė keliolika lietuvių mitologinių tekstų ištraukų, išverstų vokiškai (IB 611, 818). Daugiau naujesnių apžvalginių sintetinių darbų vokiškai ir lenkiškai, nors atskirais klausimėliais rašyta, nėra. Gražiai išleistame prancūziškame 1935 m. leidiny " Mythologie génerale " G. Alexinskyo ir F. Guirando skyrelis " Mythologie lituanienne " (su 18-ka iliustracijų) neužsitarnauja daug dėmesio (IB 113). Kaip Lietuvoje yra atslūgęs susidomėjimas lietuvių tikyba, taip ir užsienyje susidomėjimas baltų kultu, palyginus su anais gausiais darbais iš XIX-jo amž. paskutiniųjų dešimtmečių, yra sunykęs. Specialiame religijų mokslo žurnale " Archiv für Religionswissenschaft " nuo 1900 m. nebėra pasirodę nė vieno darbelio iš baltų tautų mitologijos, kai tuo tarpu dar 1899 m. buvo 3 įdomūs straipsniai.

Žymiai daugiau toje srityje dirba latviai, kurie paskutiniuoju metu jau turi eilę specialių studijų ir straipsnių. Neskaitant ankstyvesnių darbų, per paskutinius kelerius metus yra žymėtinų dalykėlių davę L. Adamovičs, L. Berzinš, M. Brunenieks, H. Kreicers, K. Straubergs, V. Maldonis, E. Rumba, P. Šmits, E. Šturms, E. Zicans (IB 1314-80 ; plg. 397—465). Estijoje taip pat, nors estų tautos kultas yra tolimas baltų kultui, reikia pastebėti, planingai dirbama. Užteks pažymėti, kad O. Loorits prieš dešimtį metų yra parašęs apie estų mitologiją ir tikėjimus 3-jų tomų veikalą (IB 437-9).

Nors prieš Didįjį karą lietuvių mitologijos klausimais lenkų, vokiečių, rusų ir pačių lietuvių daug buvo rašyta, tačiau nesuspėta arba nepajėgta iš esmės išaiškinti daug pagrindinių klausimų. Į daugelį jų atsakymo nėra davę nei užsieniečiai, nei patys lietuviai. Tik giliai ir nuodugniai senojo lietuvių tikėjimo klausimui atsidėjęs, paaukojęs jam visą mokslininko amžių, gerai pažįstąs ne tik svetimom kalbom rašytas šaltinių ištraukas, bet ir lietuvių tautosaką ir kalbą, galėtų duoti atbaigtą ir kai kuriais klausimais, gal būt, galutinę

koncepciją. Genetiniu būdu iš vėlyvų ir vėlyviausių apraiškų, sutinkamų dar liaudies folklore, einant į ankstyvesnius laikus, sugebant atrinkti ir skirti krikščionybės įtakoje jau deformuotas senojo kulto formas ir jas derinant su, palyginti, gausiom įvairiausios rūšies šaltinių žinutėm, galima būtų, tur būt, išaiškinti ir tuos klausimus, kurie vis dar, kad ir gražiais posakiais formuluojami, yra neryškūs ir migloti. Ypač, atrodo, dar daug ir atsargiai reikėtų eiti į mūsų dainas, švenčių papročius, prietarus, pasakas.

2. *Nekritiškasis (XIX a.) laikotarpis*

Tiesa, lietuvių kultui išaiškinti, kaip matysime, nėra tinkamų ir gerų šaltinių. Bet neatsirado nė tinkamų tyrinėtojų. Todėl lietuvių mitologijos bei kulto istorija yra perėjusi įvairiausias fazes. Tur būt, jokioje kitoje lituanistikos srityje nėra laiko bėgyje sau leista tiek daug fantazijos ir tiek įvairiai prikalbėta, kiek lietuvių mitologijos ir kulto srityje. Jau vėlyvesnieji humanistų laikotarpio rašytojai tam davė nelaimingą pradžią. Kaip nepaprastai lakios fantazijos falsifikatorius paminėtinas saksas Erasmus Stella (Libonothanus). Šitas, Th. Hirscho nuomone, melagių melagis, (" Erzlügner ", Sr Pr IV 277 p.), užsiėmęs prūsų istorija, prirašė (1518 m.) daug fantazijų, pradedant istorija apie " Bruteno " ir " Widewut " ir baigiant išvedžiojimais apie sūduvių religiją. XVI-sis šimtmetis Prūsuose buvo užkrėstas istorijos falsifikavimo dvasia. Bet ir E. Stellą savo drąsiu sugebėjimu falsifikuoti ir išgalvoti įvairias istorijas, išrasti naujus skaičius ir datas viršijo Tolkemito vienuolis Simonas Grunau (ca. 1520 m.). Jo trijų tomų istorijos leidėjas M. Perlbachas pavadino jį " baisiu istorijos falsifikatoriumi " (" monströsen Geschichtsfälscher ", IB 48, I, VI p.) : bet tai netrukdė Simonui Grunau per ištisus tris amžius eiti labai svarbiu istorijos šaltiniu, ypač prūsų — lietuvių mitologijos klausimais. Rodos, viskas, kas po S. Grunau, ypač naudojantis jo kronika, buvo rašyta, yra menkos vertės. Padėję minėtąją kroniką pagrindan ir panaudodami kitas senas krašto kronikas su savo aiškinimais, rašė XVI amž. gale Kasparas Hennebergeris ir Lukas (Lucas) Davidas. Ir tolimesni prūsų istorijos ir jų mitologijos veikalai yra mažos reikšmės. Kristupas Hartknochas XVII amž. gale nebepasitenkino savo gausiose " disertacijose " ir veikale " Alt — und Neues Preussen " (IB 51, 52) plačiu prūsų kulto, dievų trejybės, antrojo ir trečiojo rango dievų, dvasininkų. švenčių ir tt. aprašymu, bet labai konkrečiai aiškino visą prūsų mitologiją, ją konkrečiai vaizdavo ir dėjo iliustracijas, kurias jau žinojo, tiesa, ir XVI a. kronistai. Prie atskirų " disertacijų " buvo dedama vaizduojamoji medžiaga.

Ten buvo pavaizduotas su storu brūkliu prūsas, Videvūto (Vaidevučio) vėliava [1]), kuria ne maža domėjosi mūsų aušrininkai, ypač J. Basanavičius [2]) ; ten buvo nupieštas prūsų dvasininkas su aukos ožiu. O prie " disertacijos " apie dieviškajam kultui skirtas vietas buvo pridėtas garsiosios Ramovės paveikslas su dideliu, amžinai žaliuojančiu ąžuolu, ir prie jo trys statulos dievų, kurie pavadinti Perkūnas, Pykuolis, Patrimpas. Paskui tas paveikslas, ypač XIX-jame amž., buvo dažnai su mažais pakeitimais, su didesniu ar mažesniu skaičiumi krivėms skirtų namelių kartojamas. Žinoma, netrūksta jo nė Teodoro Narbuto " Dzieje starożytne narodu litewskiego " I-jo tomo iliustracijose. Pateko toji Ramovė su savo trejybe ir į vadovėlius (žr. lietuviškai iš lenkų kalbos verstos Pajautos Lietuvos istorijos leidimus).

Šitaip konkrečiai ir vaizdingai išpopuliarėjus lietuvių mitologijai ir jos dievams, vaizduojamosios medžiagos buvo vis daugiau gaminamasi. Pagal laisvą fantaziją buvo imtos vaizduoti lietuvių " dievaičių " statulos XIX amž. Ant rusiškai išleisto leidinio " Čerty iz istorij į žizni litovskago naroda " (" Isrynkimai isz Giwenima ir Apraszima Lietuwiu "), kuriame apie lietuvių senybes rašė A. Kirkoras ir P. Kukolnikas, Vinc. Dmochowskio buvo padaryta graži spalvota vinjetė, kurioje, tarp kitų gražių mūsų praeities objektų, buvo ir Perkūno statulėlė. Tekste buvo įdėtas apie ją Kirkoro paaiškinimas (IB 183, $_{10}$). Kitame darbe A. Kirkoras plačiau aprašė Perkūną ir pateikė jo paveikslą (IB 749). Jis pats aprašė, pateikdamas vėl atvaizdą, ir meilės deivę Mildą (IB 748). Taip pat rinkiny " Iliustrovannaja Rossija " III t. A. Kirkoro straipsniai neapsiėjo be Perkūno statulos (ji yra iš priekio ir užpakalio 2-se pav.) ; netrūko ir Ramovės, kuri yra, pagrinde palikus Hartknocho paveikslą, vėl modifikuota : amžinai žaliuojantis ąžuolas aptvertas aukšta tvora (IB 747, $_{3}$, $_{35}$). Čia buvo irgi atvaizduotas, rodos, laisvos fantazijos ir rečiau sutinkamas " Zničo " altorius (6 p.). Jei dievų statuloms vaizduoti buvo galima turėti šiokios tokios atramos, nes neaiškios kilmės vyriškose statulose buvo manoma radus Perkūną, o nežinomose moteriškos kilmės figūrose buvo tikima esant Mildos statulą, tai Zničo aukuro, Ramovės vaizdai buvo kuriami pagal tuos konkrečiai padarytus aprašymus, kurie buvo randami knygose. Bet ir tuos paveikslus perpiešiant ar perspausdinant buvo daromos atmainos pagal savo fantaziją. Jei C. Hennebergeris, pav., turėdamas S. Grunau rankraščio originalą, tiksliai atvaizdavo tariamąją Videvūto vėliavą ir jo herbą (skydą), tai Hartknochas prie vėliavos nebepridėjo parašo, o Narbutas tą Grunau vėliavos dievų trejybę atvaizdavo dar laisviau, Pykuoliui į rankas duodamas kaukuolę, Perkūnui — akmenį ir žaibą, o Patrimpui — piautuvą. Vīdevūto herbe

(skyde) buvo pridėtos dvi simetriškos vėliavukės ir halebarda. Ne be reikalo Tadas Wolańskis iš Bydgoščo, tokios iliustratyvinės medžiagos kolekcijonierius, susirūpinęs rašė laišką (1844) Narbutui ir klausė, iš kur jis galėjęs paimti tokį dievų trejybės atvaizdą, nes prūsų kronikose tokio nėsą [3]). Wolańskis taip pat Narbuto teiraujasi, kokį Videvūto herbo atvaïzdą galėjo šis turėti prieš akis, nes Hennebergerio ir Hartknocho paduoti herbai yra kitokïe.

Tačiau retas kuris iš anų mitologijos mėgėjų ir pagoniško kulto objektų kolekcijonierių taip tiksliai žiūrėjo ankstyvesnių originalų. Dauguma smulkmenomis nesirūpino, bet užtat buvo ne mažiau linkę vaizdingai paveiksluose parodyti lietuvių tariamuosius dievaičius, jų šventyklas, atrastus stabus ir kt. Tas stiprus noras lietuvių mitologijos ir kulto objektus konkrečiai atvaizduoti, gavęs pradžią XVI—XVII, išvystytas ypač XIX amž. pusėje, yra išlikęs iki mūsų dienų. Dar 1924 m. iš danų kalbos angliškai išverstoje danų rašytojo D. Benedictsen'o knygoje " Lithuania " (" The Awakening of a Nation "), kuri buvo jau 1895 m. Kopenhagoje išleista daniškai, yra, be kitų senojo lietuvių kulto iliustracijų (Perkūno, namų ugnelės, vaidilutės ir kt.), iš Hartknoch'o paimtas lietuvių " kunigas " ; įdėta taip pat ir Ramovė, kurios čia yra vėl nauja modifikacija (IB 157, $_{53}$, $_{56}$).

Ne šio darbo uždavinys tyrinėti iliustratyvinę lietuvių senajam kultui medžiagą [4]). Toks tyrinėjimas būtų naudingas ir, rodos, galėtų duoti įdomių išvadų apie panaudotus veikalus, rašytojų priklausomybę ir kt. Turime pastebėti, jeigu fantazijai buvo duodama sau laisvės vaizduojant paveikslus, tai tokios pat laisvės nestigo aprašymuose, ypač dailiojoje literatūroje ; o mokslinėje literatūroje aiškiai trūko to kritiškumo, su kuriuo būtų reikėję vertinti XVI amž. falsifikatorių darbus.

XIX amž. įvairių kraštų romantikai ėmė ypač domėtis seniausia savųjų tautų pracitimi, jų pirmykšte tikyba. Vokiečių romantizmo laikotarpio mokslas daug dėmesio skyrė germanų, ypač pirmykštei šiaurės germanų (Skandinavijos) mitologijai [5]). Neseniai išdalytos Žečpospolitos žemėse, ypač Lietuvoje, romantikai, pagauti tos pat bendros romantizmo linkmės, domėjosi senuoju lietuvių kultu. Romantikai tą pagonybę kėlė ir brangino. Todėl senoji lietuvių mitologija rado sau daug palankumo jau Vilniaus universitete. Net tokie satyros mėgėjai šubravcai (jų tikslas buvo satyros pagalba kovoti prieš visuomenės ydas), kurie nekartą aštriai ant danties buvo paėmę perdėtą lietuvių senovės garbinimą, į savo kodeksą buvo įrašę, kad draugijos nariai turi pasivadinti lietuvių dievų mitologiniais slapyvardžiais [6]). Iš M. Stryjkovskio, o gal ir iš Lasickio (Lasicijaus) darbų jie sau pasirinkdavo atitinkamus dievų vardus. Kaip Vincas Maciū-

nas savo gausia medžiaga paremtame darbe " Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje " iškelia, jau 1824 m. Ign. Onacevičiaus mokinys A. Hlebovičius, pirmasis Vytauto monografijos (1822) autorius, rašė apie lietuvių mitologiją, tiesa, kaip pats prisipažįsta, tepanaudodamas tik Stryjkovskį, kurį plačiai išrašinėjo ir vėlesnieji lietuvių mitologijos mėgėjai [7]. Kitas Onacevičiaus mokinys, Kajetonas Nezabitauskis, taip pat dar būdamas studentas (1823 m.), per viešuosius egzaminus skaitė savo rašinį apie lietuvių mitologiją, o tų pačių metų vasarą važinėjo po kraštą tirti lietuvių kalbos ir jų senienų [8]. Rodos, ir kiti studentai panašių darbų yra skaitę [9]. Paminėtina dar, kad Adomas Rogalskis, kurio brolis Leonas (1806—78) buvo plačių užsimojimų žmogus ir žymiai vėliau pareiškė savo nuomonę dėl lietuvių mitologijos kilmės, 1823 m. išspausdino Lasickio (" Dziennik Wilenski ", IB 66, 677) apie Žemaičių dievus vertimą. Įdomu pažymėti, kad Jurgis Pabrėža (1701—1849), ėjęs gamtos ir medicinos mokslus Vyriausioje Lietuvos Mokykloje, savo lietuviškoje botanikos terminologijoje visai eilei augalų, kurie kartais turėjo ir savo liaudies pavadinimus, yra davęs vardus iš lietuvių mitologijos. Palaikydamas santykius su mokytu Vilniaus botaniku prof. J. Volfgangu, iš jo dukters Aleksandros gavęs lietuviškų dievaičių sąrašą, kaip J. Dagys pateikia (" Gamta " 1937 Nr. 4, 231-35 ; rec. Vac. B-ka, " Mūsų Senovė ", 1938, Nr. 3, 530). Pabrėža, pav., augalų nomenklatūrai panaudojo tokius mitologinius vardus : Atlaiba, Patrimpas, Austėja, Lygičius, Poklius, Babylios, Vaysgantos, Gardojytis, Silnyčius, Laukpatimas, Sotvaras ir tt.

Ir Vilniaus universiteto profesoriai istorikai senajam lietuvių kultui rodė nemaža dėmesio. Aišku, kad stipriai pakilus susidomėjimui savo krašto istorija, kuriai pripažinta tautos ugdyme didelė reikšmė, nemaža dėmesio krypo į lietuvių mitologiją. Nekalbant plačiau, užteks paminėti, kad istorijos katedroje Jokimas Lelevelis (1815—18, 1821—24), nors specialiai neatsidėdamas Lietuvos istorijai, vis dėlto ją savo paskaitose užkliudydavo ir, žinoma, paliesdavo lietuvių mitologiją. Galime čia pridėti, kad prie jo 1862 m. Paryžiuje išėjusio veikalo " Polska. Dzieje i rzeczy jej " yra išspausdintas " mužiko iš Marijampolės pavieto " (= M. Akelaičio) lietuvių dievų sąrašas su įdomiom pastabom (IB 637, 678).

Lietuvių žymieji rašytojai D. Poška (IB 703), S. Stanevičius (IB 713) taip pat turėjo su mitologija reikalo. Stanevičius buvo išrinkęs lietuvių dievų vardus ne tik iš M. Stryjkovskio, Lasickio ir Hartknocho, bet ir iš žodynų (Širvydo, Ruhigo, Mielckės). Stanevičius, kritiško Lelewelio mokinys, pats pasižymėjo blaiviu kritiškumu. Jo rankraštis, kurio vienas nuorašas yra Vilniaus Lietuvių Mokslo dr-jos bibliotekoje, kaip V. Maciūnas taria, rašytas ne anks-

čiau kaip 1838 m. Verta iškelti, kad Stanevičius smarkiai kritikuoja Narbuto sufabrikuotą mitologiją, jo sukurtą dievą " Praamžiną " ir kitas pasakas. Jis pastato ir labai rimtą klausimą, kuris tik žymiai vėliau tebuvo iškeltas istoriografijoje: iš kur galėjo Grunau žinoti apie prieš 500 metų buvusius dalykus, jei kiti šaltiniai apie tai nieko nesako? Stanevičiui teisingai atrodo, kad Lasickis daugiausia dievų surašęs, bet ir daugiausia pridaręs klaidų. Pavyzdžiais jis nurodo, kaip atsirado Lasickio dievų vardai[10]). Šitoks kritiškas žodis, lyg šviesos spindulys legendų, falsifikuotų ir sugadintų mitologinių žinių tamsioje klampynėje, negalėjo būti pastebėtas, nes Stanevičiaus darbas paliko tik rankraštyje.

Dion. Poška savo darbe apie lietuvių mitologiją, kurio vienas nuorašas yra taip pat Vilniaus Liet. Mokslo Draugijoje, pasisako ilgai neturėjęs drąsos rašyti apie lietuvių mitologiją, kaip apie tokį krikščionybei priešingą dalyką, kol jis nesužinojo, kad viešai buvo keliamas pagoniškų tautų tikėjimas, o studentai Vilniuje per viešus egzaminus skaitę apie lietuvių dievus[11]). Poška teisingai įspėja nepasitikėti lietuviams nepalankiais autoriais, nes visi lietuvių istorikai (Dlugošas, Stryjkovskis, Kojalavičius ir kt.) iki pat XVIII a. buvę dvasininkai, kurie pagonis lietuvius telaikę vos žmonių vardo vertus[12]). Bet ir Poškos darbas nebus plačiau išgarsintas.

Ne kas kitas kaip Teod. Narbutas paskleidė apie lietuvių mitologiją daugiausia žinių, kuo palankiausiai traktuodamas visus Grunau, Lasickio, Stryjkovskio duomenis ir, žinoma, pats ne maža pridėdamas. Todėl senasis lietuvių tikėjimas, aprašytas jo tomo 482 puslapiuose, išėjo su nesuskaitomos daugybės dievų Olimpu, su mažaisiais ir didžiaisiais dievais, deivių ir pusdievių sąrašais, kurių vardai savaip iškraipyti. Netrūko, be abejo, nė iš Grunau - Stryjkovskio paimto Krivių - Krivaičio, tradicinės prūsų Ramovės, plačių aprašymų apie aukas, šventas vietas, apeigas, šventes etc. (IB 202).

Prie T. Narbuto mitologijos kai kurių klausimų teks dar grįžti. Čia galime tik pastebėti, plačiau jo mitologijos medžiagos ir šaltinių nenagrinėdami, kad lietuvių senajam tikėjimui ištirti ir pažinti daug naudingiau būtų, jei Narbuto Lietuvos istorijos I-mas tomas su ten esančiais išvedžiojimais kiek galima greičiau būtų užmirštas. Atsipalaidavus nuo tos didelės iškraipytų ir fantazija paremtų dalykų krūvos, per kurią kartais sunku perbristi, kol pasiekiama lietuvių kulto esmei pažinti grynesni šaltiniai, tur būt, būtų lengvesnis tos religijos tyrinėjimas. Lietuviai iki pat pokarinių laikų iš T. Narbuto mitologijos išsivaduoti nepajėgė. Pradedant " Aušra " lietuvių raštuose dažnai figūruodavo Narbuto duomenys. Daugybėje smulkių kompiliacinių raštelių tos žinios yra išpopuliarintos. O nekri-

tiškam skaitytojui ir dabar dar senoji lietuvių religija atrodo panašiai kaip T. Narbutui prieš šimtą metų. Dar 1925 m. pažangiame žurnale " Kultūroje " (Nr. 11) J. Linksmūnėlis aprašinėjo lietuvių dievaičius ir jų kunigus, dėstydamas, kad nuo Krivių-Krivaičių paprasti kriviai skyręsi tuo, jog jie juosėdavę " ne 49 kartus apsijuosę siaura juosta kaip kad Krivių Krivaitis, bet tik 7 kartus" (IB 1053, 527).

Ką Narbutas plačiai išdėstė mokslo veikale, supoetino ir išpopuliarino rašytojas Juozas Ignas Kraševskis. Ypač susidomėjęs Lietuvos istorija, parašė daug veikalų, kuriuose su didele meile atvaizduota lietuvių praeitis ir jų mitologija. Kraševskio poezija, apysakos, bet labiausiai jo trilogijos " Anafielo " (mirusiųjų — vėlių kalnas) I-ji dalis " Vitolo rauda " padarė lietuvių religijos objektus su jos vaidilomis, Krivių — Krivaičiais etc. gyvus. Kraševskio raštai pasidarė ilgam laikui mūsų atgimstančios ir lenkiškai skaitančios inteligentijos tvirtu sąmonės turtu. Kam iš jų nedarė įspūdžio ištisa " Vitolo rauda ", kur ilgoje poemoje, remiantis Narbuto duomenim, apdainuota meilės deivė Milda (jos žymiausias aukuras turėjęs būti Kaune ant Aleksoto kalno) ir jos švelni meilė sūnui Vitoliui etc.

" Aušros " pirmajame numeryje (1883 m.), recenzuodamas " Vitolo raudą ", Jurgis Mikšas palygino jos reikšmę lietuviams su Odisėjos reikšme graikams, Eneidos — romėnams, Šv. Rašto S. Įstatymo — žydams, Naujojo Įstatymo — krikščionims. Šitaip buvo susižavėję lietuviai tąja perdėm narbutiška mitologine medžiaga paremta poezija, kurios pilnas lietuviškas vertimas, J. A. Višteliausko padarytas, išleistas 1881 m.[13]). Tokiu būdu " Vitolo rauda " buvo prieinama ne tik lenkiškai skaitantiems.

Kraševskis nukreipė savo poeziją net prieš lenkus. Tai ypač matyti jo trilogijos paskutinėje dalyje " Vytauto žygiuos ". Iš tokių Lietuvoje labiau negu Lenkijoje praplitusių to rašytojo veikalų lenkiškai kalbą lietuviai gavo tautinės dvasios, pagarbos tėvynės praeičiai ir savo tautos senajai tikybai. Prisiskaitę mitologijos ir garsios praeities duomenim persunktų Kraševskio raštų, lietuvių inteligentai ėmė savarankiškiau galvoti. Iš viso to, kas čia pasakyta, galime neabejotinai išvesti, kad toji konkretizuota ir romantiška bei mitologinė praeitis su savo " dievaičiais ", legendomis ir mitais turėjo daug reikšmės atgimstančioje lietuvių visuomenėje. Ji buvo giliai įsiskverbusi į tos kartos smegenis. Kuris iš aušrininkų nesidomėjo ta lietuvių mitologija su aiškia jos dievų hierarchija? Basanavičius jos neišleido iš akių per visą savo gyvenimą, vis savo raštuose skirdamas jai daug vietos. Jis buvo ėmęs teigti, kad krikščionybė, sunaikindama tą brangų lietuvių dvasios turtą, pakirtusi ir jų galybės jėgas[14]. O Jonas Šliūpas prieš šešerius metus išleido

plačią lietuvių " mythologiją ", ir turinio atžvilgiu parašytą anoje XIX amž. dvasioje.

Baigiant apie Kraševskį, reikia pasakyti, jog visas jo mitologijos turtas yra sudėtas didžiulio jo veikalo " Litwa " I-jame tome (IB 187). Čia plačiai ir su dideliu prielankumu jis išdėstė, ypač naudodamasis Narbutu ir jo cituotais šaltiniais (Lasickiu. Praetorijumi), visą tą daugybę iškraipytų mitologinių vardų. Taikant kritikos mastą, apie Kraševskio mitologijos darbą reikėtų tą patį pasakyti, kas trumpai minėta apie Narbutą. Jau 1880 m. jo garbei išleistame jubiliejiniame leidinyje etnografas J. Karłowiczius gana kritiškai atsiliepė apie Kraševskio " Lietuvos " mitologiją ir jos šaltinius [15].

Kraševskis, tiesa, buvo ne pirmasis, kuris dailiojoje literatūroje plačiai traktavo lietuvių senąjį kultą. Užteks paminėti, kad jau A. Mickevičiaus yra duota lietuvių mitologijos. " Vėlinių " II-je dalyje poetas įveda burtininką, kur primenamos ožio aukojimo apeigos [16]. Žymiai daugiau mitologinės medžiagos įnešė į išpopuliarėjusią istorinę apysaką " Pajata córka Lezdejki albo Litwini w XIV w. " (1826) F. Bernatavičius. Joje yra daug aprašomi lietuvių papročiai, jų pagoniška tikyba ir įvairios apeigos. Iškeldamas lietuvių gamtos grožio pajautimą ir kitas geras ypatybes, Bernatavičius aprašo Kęstučio lavono deginimo apeigas, vaidilos giesmes etc. [17] Aprašydamas derliaus dorojimo pabaigtuvių papročius, Bernatavičius cituoja dievams (Vaižgantui ir Žemininkui) maldeles [18].

Šitokie ir panašūs beletristiniai dailiosios literatūros darbai, kurie žymiai labiau praplinta negu mokslinės studijos, sudarė skaitančios visuomenės galvos klaidingus vaizdus apie senuosius lietuvių dievus, išpopuliarino tą vėlyvojo tipo mitologiją. Ne šio darbo uždavinys yra tiksliai pateikti vaizdą apie visus 19-tojo amžiaus pirmosios pusės darbus iš lietuvių mitologijos srities. Lietuvos praeities ir kulto klausimais buvo taip pat po truputį domimasi Prūsuose, Lenkijoje, Rusijoje, tačiau čia tie nepaminėti darbai vėliau bus tik tiek minimi, kiek jie bus naudingi atskiriems mūsų temos klausimans. Metant trumpą žvilgsnį į lietuvių kulto tyrinėjimų ir prieš pereinant kritiškesnių XIX a. galo darbų, negalime nepaminėti Simano Daukanto veikalų.

Ir Narbutas, ir Kraševskis, nors taip didelį rodė palankumą lietuvių mitologijai ir įtraukė į savo tyrinėjimus net folklorą, tačiau pirmasis visai nemokėjo, o antrasis tik šiek tiek tesuprato lietuviškai. Todėl jiedu etnografinę Lietuvą su jos papročiais, prietarais ir visa kita liaudies kūryba galėjo tik atsitiktinai pažinti. Daukantas buvo kilęs iš žemaičių liaudies, kurios gyvenimą jis gerai pažino. Trijuose jo veikaluose, jei neminėti jo " Pasakojimų apie lietuvių veikalus senovėje ", yra aprašoma mūsų protėvių tikyba : " *Dar-*

bai senųjų lietuvių ir Žemaičių 1822 ", " Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių " ir " Lietuvos istorija ". " Darbai " apie senųjų lietuvių tikėjimą duoda su mažom atmainom tą patį, kas yra " Istorijoje ". Ten yra, tiesa, kelios pastraipos apie dvasininkus (žigenotus, vaideliotus), kurių neberandame " Istorijoje ", bet joje yra plačiau aprašytos pagonių šventės. Daug plačiau senąjį kultą Daukantas išdėstė " Būde ", bet ir ten, kaip jis sakosi, dėl vietos stokos kai ką tik suglaustai teminėjo.

Jau anksčiau buvo keltas klausimas, kad S. Daukanto istorijos veikalai nėra tiek daug paniekos verti, kiek kad jie jos yra užsitraukę[19]. Lengvai numoti į jo mitologiją ir ją, kaip ir visą jo istorinį darbą, užantspauduoti tuo įprastai minimu nekritiškumu būtų netikslu. Iš instruktyvaus susirašinėjimo su Narbutu Daukantas, tiesa, išeina didesnis istorikas, negu iš savo veikalų[20]. Tie laiškai, taikyti ne plačiai visuomenei, parodo Daukanto neblogą orientaciją ano laiko Lietuvos istorijos moksle. Daukanto knygų sąrašas parodo, kad jis savo bibliotekoje turėjo daugumą to meto Lietuvos ir Rytų Europos istorijos veikalų, svarbių iki tol pasirodžiusių šaltinių[21]. Tiktai jo noras rašyti platesnei visuomenei, iki fanatiškumo einąs nusistatymas prieš lenkus, didelė laiko stoka (Petrapilyje), neturėjimas platesnio masto darbui lėšų, pagalios nuolatiniai sveikatos negalavimai[22] Daukanto mokslinį darbą praskiedė. Tačiau jo išvedžiojimai apie lietuvių religiją neliko įprastinis šablonas.

Savo mitologijoje, nors ir turėdamas realybės daug aiškesnį nujautimą negu lenkiškai rašiusieji, Daukantas svyravo. Iš vienos pusės turėjo jis tą įprastą palikimą, iš kartos į kartą einančią vilkstinę, nuo Grunau — Stryjkovskio — Lasickio laikų kartojamas fantazijas. Iš kitos pusės, išaugęs kaime, įsijautęs į jo dvasią, gerai pažindamas jo XIX a. pirmos pusės gyvenimą (tai parodo ypač " Būdas ")[23], jis geriau galėjo pažinti ir lietuvių praeities dvasinį pasaulį. Daukantas daug ką intuityviai nujautė, bet dar nebuvo tiek kritiškas, kad galėtų drįsti tą XVI a. sudarytą medžiagą paneigti arba ją suderinti. To kritiškumo jam gerokai trūko, nors jis turėjo kitus gerus privalumus, pažino liaudies kultūrą ir buvo paskaitęs šaltinius.

Kai kurie klausimai išėjo gana neaiškūs. " Istorijoje " (I 76-7) ir " Būde " (1935 m. leid., 119 p.), pav., Daukantas išsireiškia, kad lietuviai " rodveidžių " (= stabų) ar paveikslų neturėję, tačiau dievų trejybę su jų " rodveidžiais " amžinai žaliuojančio ąžuolo nišėse mūsų istorikas pripažino (" Istorija " I 78 p.; " Būdas ", 126 p.). Toliau Daukantas teigia, kad lietuviai neturėjo savo bažnyčių, bet žinyčias (" Istorija " I 77 p.). Atrodo, kad tokį skirtumą darydamas, jis žinyčių vardu suprato alkos kalnus, bet, pav., Vilniaus šventykla yra taip su detalėmis aprašyta, kad ji nesiskiria

nuo tų ginčijamų " bažnyčių " (t. p. I 79). Bet ir apie žinyčias Daukantas, įžiūrėjęs lietuvių religijos kulto evoliuciją, pastebi, kad ilgą laiką jų lietuviai neturėję, o meldęsi ant kalnų (" Būdas ", 137 p.). Įdomiai paaiškindamas priežastis, kodėl tų vėlesnių žinyčių nebuvo, Daukantas teigia, kad jos atsiradusios X—XIII a. (t. p. 138). Šitaip, rodos, jau pasiekęs tiesos siūlo galą, Daukantas vėl nukrypsta nuo jo ir negali kitaip kaip narbutiškai aprašyti Ramovę su visom ją supančiom smulkmenom, lyg jos būtų buvusios fotografuotos (t. p. 139), nesigailėdamas detalių nė kitoms žinyčioms (t. p. 141).

Iš Krivių - Krivaičio pagal savo populiarią filologiją Daukantas padarė Kūrėjų - Kūrėją ir jam, kaip teisėjui, tvarkos palaikytojui dvasininkui, skyrė labai didelę reikšmę (" Istorija " I 70 p.). Sim. Daukanto yra ir daugiau originalių pastabų, ypač ten, kur jis paliečia lietuvių dievų klausimą. Pastebėjęs, kad " prašaleičiai, nepermanydami lietuvių kalbos, kožną privalumą ypatingu dievu pramanė " (" Būdas " 128 p.), jis pareiškia naują mintį, jog to paties vieno Dievo buvę tik daug vardų. O visa toji hierarchinė mitologija, tie nesuskaitomi dievų vardai esąs tik paties vieno Dievo atskirų ypatybių sukoncentravimas, joms atskiro vardo davimas ir, pereidamas daugybę tų vieno Dievo vardų, Daukantas kalbiškai aiškino atskiras ypatybes (t. p. 108—119 p.). Verta dėmesio yra jo pastaba : " ... pats Strijkauskis, praminęs žemaičių dievais šluotražį, raugą, priparšes, bestiją, ant galo, stokodamas jų vardų, parašė, jog žemaičiai 30 šimtų dievų senovėje turėjusys. Kad tuo tarpu visi žino, jog pačių žodžių nėra tiek jų kalboje. kiek jis dievų nori jiems įbrukti " (t. y. 115).

Išaiškindamas lietuvių kulto kitimą bei evoliuciją laikui bėgant, Daukantas suprastina lietuvių mitologiją. Jis, tiesa, žino Narbuto Praamžiną, kaip vieną Dievo ypatybę, tačiau nemini visos plejados dievų - dievaičių. Ir Dievas, ir Perkūnas, kurį jis atskiria nuo perkūnijos, ir Laimės, ir Laumės yra vadinamos daugybe vardų. Daukantas aprašo žalčių garbinimą, šventes, originaliai aiškina jis vėl medžių kultą. Keliais atvejais jis užakcentuoja, kad lietuviai medžių ir miškų negarbino, bet juos saugojo ir gerbė dėl jų didelės naudos, ir mūsų istorikas stengiasi nurodyti jų kiekvieno naudą (t. p. 146—7). Bet " krikščionys visa niekino, kas vien buvo nuo pagonų saugojamas ir gerbiamas, todėl tyčiodamies parašė, jog lietuviai ir žemaičiai medžius už dievus garbinantys " (t. p. 148). Lietuviai tačiau medžius gerbė ir miškus šventais laikė " iš didžio gaspadoravimo, ne iš šventybės " (t. p.). " Be to, dar žinoma yra, jog dideli ir seni medžiai senovėje buvo ženklais rubežių gruntuose, kuriuos saugojo kaip šventus ; netgi už pakušinimą rubežių ženklų

buvo visu smarkiausia karonė ... " (t. p.). " Todėl veikiaus reikia stebėties į tokią jų išmintį, nekaip juokties ir prietarais vadinti. Šiandien taip pat vyresnybė ne vien girias, bet ir tūlus medžius gerbia ir saugoja neleisdamys jų kirsti; ar ne mulkis tas būtum, kas tartum, jog dėl jų šventybės tą daro " (t. p. 149). Ir kitus garbinamuosius objektus Daukantas nori panašiai išaiškinti, nors, pav., kodėl lietuviai vandenis gerbė, lieka nebeaišku (t. p. 150–51), ir tuo pačiu parodyti, užtrinant ryškius skirtumus, pirmosios didelę vertę. Atskirais atvejais dar bus progos pastebėti, kad S. Daukantas padarė, šita kryptimi beeidamas, gana įdomių pastabų, nors galutinai iš Narbuto praminto kelio išsisukti negalėjo.

Neminint smulkesnių darbų, nė pirmojo tikro lietuvių etnografo Liudviko Jucevičiaus (Ludwik z Pokiewia) veikalų, kuriuose yra nesistematizuotos mitologijos medžiagos, reikia pasakyti, kad ir XIX a. antros pusės veikaluose buvo dar nemaža pripainiota. Ypač nesėkmingai aiškinti lietuvių mitologiniai vardai. Net tokie tyrinėtojai, kaip Lasickio darbo nagrinėtojas Theodoras R. von Grienbergeris, uolus lietuvių-prūsų mitologijos šaltinių rinkėjas W. Mannhardtas, yra prirašę, bebandydami duoti filologinius lietuvių dievų aiškinimus, daug netikslumų. Pav., paskutinysis Lasickio minimus namų (atskirų šeimų) dievus kaip Sidzius išvedė tai iš Izidorius, tai iš Žėdžius (lipdytojas, puodininkas), Grienberger manė jį kilus iš žodžio žydžius (–žiedų darytojas (pavasaris)[24]. Iš tikrųjų, kaip A. Brückner neabejotinai įrodė, tas Sidzius reiškia Judą[25]. Lasickio tekste, išskaičiuojant atskirų kilmingųjų šeimų namų dievus (peculiares), paminėta, kad Mikutai (Mikutiana) garbiną Simonaitį (Simonaitem), Michailovičiai (Micheloviciana) tą Sidzium etc. Tokiu būdu iš katalikų žinomos Simono Judo šventės protestantas Lasickis padarė du namų dievus. Panašiai įvairiopai etimologiškai aiškintas žodis Gabija[26], kuris reiškia neva ugnies deivę, — šaltiniuose, tiesa, labai vėlai minimas, — yra pasidaręs iš krikščionių ugnies patronės šv. Agotos, rusiškai vadinamos Agafijos, Agapos[27]. Dar turėsime progos stebėti, kaip pagoniškieji motyvai pasikeitė arba įgavo naują formą krikščioniškame kulte.

Šitokiais ir kitokiais filologiniais aiškinimais, kurių ypač tiek daug buvo pateikta Lasickio knygos " apie Žemaičių dievus " interpretacijai, anot Brücknerio, lietuvių " mitologinis vežimas buvo įvažiuotas į giliausią balą " [28], iš kurio jam galutinai išsikapanoti dar nėra pasisekę. Ir K. Būgos kai kurie prieškariniai aiškinimai buvo dirbtini (IB 368–75).

Jau nuo seno yra įprasta griebtis, aiškinant lietuvių mitologinius vardus, kalbinių išvedžiojimų. Savo laiku jau ekspastorius M. Praetorius, pav., sekdamas Luku Davidu, iš rugiapiūtės dievo " Curcho "

padarė "Gurcho" ir etimologiškai sustatė su "gerkle" (IB 82, 21). Tokių gudriagalviavimų netrūko XIX a., ypač aušrininkų gadynėje. Kad ir nepilną, bet kritiškesnį lietuvių dievų vardų įvertinimą yra patiekęs tik A. Brückneris savo studijoje apie rytų Europos dievus (IB 104), kuri bus dar toliau panaudota.

3. *A. Mierzynskio ir A. Brücknerio tyrinėjimai*

Negalima būtų atvirai teigti, kad ir XIX a. galo ir prieškariniai darbai būtų buvę labai instruktyvūs ir būtų davę daug nauja. Dažnai, atėjus prie senojo lietuvių kulto su iš anksto nusistatytomis nuomonėmis, šaltiniai būdavo įspraudžiami į jau galvoje paruoštą schemą. Dauguma tų darbų apie lietuvių mitologiją yra parašyti, teikiant visuotinį pasitikėjimą abejotinom vėlyvų kronikų žiniom. Todėl ilgai buvo supainiotos ir neišaiškintos dvasininkų (vaidilų, vaidilučių) stabų, šventyklų, dievų sąvokos ir kt. pagrindiniai klausimai. Kadangi daugelis, kad ir jau XX a. rašytų straipsnių ir raštų nedaro skirtumo tarp senųjų ir vėlybų versmių, tarp tikrų ir falsifikuotų dalykų, tarp pagoniškų laikų duomenų ir krikščioniškais laikais atsiradusių šaltinių, tai jų rezultatas, ypač, kur dar griebiamasi filologijos, yra, palyginti, menkas (IB 612, 525). Bet ir dabar dar senosios lietuvių religijos koncepcija galutinai iš pagrindų dar nėra suprasta ir iki detalių išaiškinta. Tad lieka dar visa eilė problemų. Bet ir kažkaip besistengiant, akivaizdoje esamos šaltinių būklės, nebus galima visko išsiaiškinti, nors lietuvių kulto turinys daugeliu atvejų jau yra suprantamas arba bent nujaučiamas.

Nėra išlikusių nei kokių nors stabų, nei šventyklų liekanų. Išskyrus neišsenkančią versmę, folkloro turtą, kuriame senųjų tikėjimų begalėjo pasilikti tik neaiškios ir apgadintos reminiscencijos, tautosakos tyrinėtojai visai pasigenda lietuvių senosios tikybos mitų ir legendų, neskaitant vienos antros nuotrupėlės. Galima sakyti, jog nėra mitologinių dainų, kurių latvių kulte žymiai daugiau [29]. Ir toji garsioji Rėzos dainyne minima: " Mėnuo saulužę vedė pirmą pavasarėlį ... ", kurią jau savo " Būde " cituoja Daukantas (p. 129), yra, rodos, latviškas skolinys [30]. Istorikas neturi b e t a r p i š k ų pačių pagonių lietuvių raštų ar pareiškimų apie savo kultą dar iš tų laikų, kai jo viešai ir oficialiai buvo laikomasi, kai net patys didieji kunigaik., pav., Algirdas ir Kęstutis, buvo pagonišku būdu laidojami. Šiokių tokių pasisakymų iš pačių lietuvių pusės atsirado tik pora šimtų metų vėliau. Bet visi tie šaltiniai, kaip pirmieji Ordino kunigų, taip ir vėlesnieji pačių lietuvių krikščionių dvasininkų, protestantų pastorių ar jėzuitų, yra rašyti su labai aiškiu ir sąmoningu nusistatymu visas tos pagonybės liekanas kaip galima greičiau

išnaikinti. Iš šitokio absoliučios daugumos šaltinių pobūdžio ir eina visa eilė metodinių sunkenybių, kurios nebuvo nugalėtos nė kritiškesnių XIX a. galo tyrinėtojų, prie kurių pirmiausia priklauso A. Mierzyńskis, dviejuose tomeliuose surinkęs lietuvių religijos šaltinius iki XV a. vidurio (IB 77, 78). Tiesa, tokiu šaltinių rinkimu lietuvių-latvių-prūsų religijai užsiėmė žymus mitologas W. Mannhardt, kurio iki pat XVIII a. sudarytas apypilnis rinkinys [31], vėlesnėse redakcijose tik 1936 m. tebuvo išspausdintas (IB 1185). Bet A. Mierzyńskis, skyręs lietuvių religijos klausimams didesnę savo mokslinio darbo dalį, profesoriaudamas Varšuvos universitete, rašė apie Lasickį, Krivę, dvasininkus, " pasiuntinį su lazda " ir k. Ypač jis išgarsėjo savo didele studija apie Ramovę, Romuvą (IB 383).

Su A. Mierzyńskio išvedžiojimais, kuris negailestingai griovė tą apie senąjį lietuvių kultą susidariusį vėlyvą romantizmą, dar ne kartą čia susitiksime. Tokie drąsūs A. Mierzyńskio teigimai, kad lietuviai nėra turėję tikrų šventyklų, nepažinę antropomorfiško pavidalo stabų, neturėję tos garsiosios trejybės, perkeltos S. Grunau aprašymuose iš Upsalos (Skandinavijos) į Prūsus, nepažinę tokios dvasininkų hierarchijos su galinguoju Krive ar Krivių-Krivaičiu ir t. t., lietuvių šviesuomenės buvo su dideliu nepasitikėjimu sutikti. Kaip smarkiai buvo reaguojama į naujoviškus Mierzynskio išvedžiojimus, parodo, pav., K. Būgos susirašinėjimas su Tumu 1903 m. (" Mūsų Senovė ", Nr. 1, 1921, 121-42 p.). Iš jo sužinome, kad prof. K. Jaunius ruošėsi rašyti kritiką " Romovės ", kurioje " Mierz. ant lietuvių prikalbėjo nebūtų daiktų " (t. p. 120 p.). Surinkus visą medžiagą, anot Būgos, paaiškėsią visai kas kita " negu nori mums įkalbėti Mierzyński cum consortibus " (125 p.). Būga tada samprotavo : Žodis " idolum " parodąs, kad buvę stabai (131 p.) ; o " žemaičių paprotis kryžius apkrauti, kaip galima didesniu šventųjų skaitliumi " (126 p.) įrodąs irgi dievų stabų buvimą. K. Būga vėl kitu atveju rašo J. Tumui : " Jauniaus tyrinėjimai kuoaiškiausiai išrodo, kad Mierzyńskio " Romove " yra nieko vertas rašalas (sočinienije) " (129 p.). Be kitko " Jaunius netiki į gyvačių kultą pas lietuvius. Gyvatės namie nelaikysi, nėsa jinai gali įkirsti žmogų " (131 p.) [31]. Prikišdamas A. Mierzyńskiui nemoksliškumą ir tendenciškumą, piktinasi ypač Būga, kad jis, ir drauge A. Brückneris, teigia, jog lietuviai neturėję šventyklų. " Mierzyńskį ir Brücknerį už tokį melavimą ir spiaudymą faktams į akis priderėtų pavadinti tuo vardu, kuriuo jie pravardžiuoja visai nekaltą vienišį Simaną Grunaną " (Grunau nieko nepramanė ...) " (136 p.). Labai platūs ir kruopštūs prof. K. Būgos prierašai prie Mierzyńskio " Romovės " egzemplioriaus, kuris iš mūsų kalbininko bibliotekos yra patekęs į Vytauto

D. un-to biblioteką, rodo, kad jis tikrai daug turėjo pasakyti prieš tą stambų veikalą.

Hiperkritiškï Mierzyńskio, iš dalies ir Brücknerio, teigimai lietuvių buvo gana nepalankiai sutikti[32]. Dabar, be abejo, teks pripažinti, kad jaunas Būga 1903, lygiai kaip jo mokytojas Jaunius, perdaug neigė Mierzyńskio tyrinėjimų rezultatus. Vėliau daugelis paskutiniojo išvadų, nekalbant apie jo veikalų metodinius trūkumus, kritiškesnių tyrinėtojų buvo priimtos lietuvių mitologijoje. 1919 m. Klimas jomis taip pat daug rėmėsi. Prie jų teks dar grįžti. Tiesa, A. Jakšto - Dambrausko žodžiais " gilesnės moksliškos M (ierzyński) nesugebėjo savo veikaluose paduoti, nes iš prigimimo buvo daugiau darbščiu kompiliatoriu, negu tikru mokslininku " [33]; tačiau toks tendencingas ir nesąžiningas lietuvių kultūros šmeižikas, kokiu jį laikė anuo metu lietuvių inteligentai, ypač Dr. V. Pietaris [34], Mierzyńskis tikrai nebuvo. Romantišką galvojimą apie lietuvïų tikybą griaunančios Mierzynskio pažiūros, priešingos ano laiko kursuojančioms ir iš nekritiškų veikalų įmamoms pažiūroms, dėl vieno kito aštresnio autoriaus posakio, atrodė tautinio lenkų antagonizmo padiktuotos. Tačiau Mierzyńskis, nors ir nepriėjo galutinių visiems priimtinų išvadų, krūvon surinko labai daug medžiagos. Kol nebuvo pasirodęs W. Mannhardto šaltinių rinkinys (1936 m.) apie lietuviųprūsų religiją, Mierzyńskio dviejų tomelių " Žródła do mytolg. litewskiej " buvo pagrindinis, kad ir neužbaigtas, rinkinys lietuvių senosïos tikybos klausimams. Daug buvo surinkęs į krūvą medžiagos, nesigailėdamas vietos nė platiems priedams, Mierzyńskis savo minėtame darbe apie Romovę (IB 383). Tai yra didžiausia jo studija. Ji, kaip ir jo platus tyrinėjimas apie Krivę (IB 382), buvo išspausdinta rusų archeologų kongreso darbuose. Dėl šitų trijų veikalų, nebeminint kitų gausių Mierzynskio rašinių iš mūsų mitologijos (IB 682-92, 759-62 861-3, 914), jo darbas lietuvių mitologijos srityje yra įgijęs pastovios vertės, ir kas giliau domėsis senuoju kultu, neapsieis be Mierzyńskio darbų, kai tuo tarpu nekritiškieji prieš jį rašytieji darbai be nuostolio galės būti apleidžiami.

Mierzyńskis ėmė rašyti lietuvių mitologijos klausimais tuo metu, kai dar buvo stiprios narbutiškai - stryjkovskiškos pažiūros apïe lietuvių kultą. Mierzyńskio nuopelnas buvo ypač tas, kad jis, tiesa, negatyviai nusistatydamas prieš daugelį apraiškų senosios lietuvių kultūros, kurios jis gerai nepažino (nemokėjo lietuviškai, ir tuo būdu jam buvo neprïeinamas lietuvių dainų bei folklioro turtas), sugriovė Dusburgo Ramovės, jo minimo Krivės ir pasiuntinio (" nuncius cum baculo ") iš kartos į kartą minimus aprašymus.

Dar negailestingiau lietuvių romantizmą apïe jų senąją tikybą griovė Berlyno universiteto slavistas prof. A. Brückneris, kuris,

daug rašydamas įvairiausiais slavų kulto ir literatūros klausimais, galėjo užsiimti lietuvių religija. Būdamas aštriai kritiškas ir mokėdamas prieiti prie kiekvieno klausimo metodiškai, Brückneris, visada savo raštuose iš aukšto traktuodamas lietuvius, ypač neigė tai, kas buvo surinkta Jucevičiaus, pačių lietuvių (Basanavičius, Juškevičiai)[35]. Pasitikėdamas savo aštriu protu ir kalbiniu sugebėjimu, jis jau 1904 m. žinomoje studijoje " Ludy i bogi " gana kritiškai vertino mūsų mitologiją, apie kurią 1910 m. didžiojoje lenkų enciklopedijoje (" Wielka encikl. powszechna ", 43-44 t., 633 p.) įdėjo sintetinę apžvalgą, kaip visada apie lietuvius rašyti mėgo, prieidanas prie klausimo iš neigiamosios pusės. Tokia pat tendencija matyti dar 1931 m. jo 3-jų tomų veikale " Dzieje kultury polskiej " ir kituose pokariniuose darbuose. Tačiau niekas negalės nuneigti, kad, ir tendencingai žvelgdamas į lietuvių praeities kultūrą, Brückneris yra patiekęs vertingų išvadų ir įdomių samprotavimų, su kuriais kiekvienas lietuvių religijos tyrinėtojas turės skaitytis. Jais teks taip pat ir mums nemaža remtis.

4. *Metodologiniai klausimai*

Mierzyńskio ir Brücknerio darbo lietuvių tikybos srityje niekas nėra iš lietuvių perkainojęs, lygiai kaip nėra įvertinta ir apskritai, kas iki šiol toje srityje padaryta. Bet norint susidaryti aiškią koncepciją pagonių lietuvių religijos klausimuose, yra reikalingas ilgas paruošiamasis darbas. Tik plačios a n a l i z ė s keliu, paremtos visais šaltiniais ir atbaigtos gausia tautosakine medžiaga, galima paskui eiti į sintezę. Lietuvių mitologijoje yra reikalinga pirmiausia perkainoti visa, kas svetimtaučių padaryta. Todėl pirmiausia yra įmanomas tik analitinis kelias. Šitokiu keliu einant bus galima išaiškinti dar daug neaiškių problemų. Imant a t s k i r u s lietuvių tikybos e l e m e n t u s, atskirus garbinamuosius objektus, — panašiai tyrinėja latviai ir estai —, ir vispusiškai išnagrinėjant jų reikšmę kulte, galima būtų prieiti prie tikslesnių išvadų. Mes čia ir bandysime tokiu būdu, čia nurodytu analitiniu metodu, paliesti atskirą lietuvių kulto rūšį, būtent, gamtos, o labiausiai atskiro jos objekto — m e d ž i ų garbinimą.

Neantropomorfiškame lietuvių gamtos kulte medžiai turėjo gana svarbų vaidmenį. Tarp augalų medžiai pagonių tikyboje užėmė pirmąją vietą. Su medžiais rišosi miškų garbinimas, o su šituo ir alkų bei alkakalnių egzistencija. Medžių kulto išnagrinėjimas, sunaudojant visą mums prieinamą medžiagą iš šaltinių ir tautosakos, patiekiant, žinoma, ir atitinkamus aiškinimus, padės labiau suprasti kai kurių kitų gamtos objektų, k. a. vandens, ugnies, žalčių ir kt.,

kultus. Be abejo, kiekviena iš tų sričių galės būti tinkamai pažinta, jei bus atsidėjus specialiau ištyrinėta. Bet mes čia galėsime paimti tik vieną medžių klausimą ir juo apsiriboti. Tiesa, drauge paliesime ir miškų kultą, bet paliksime nuošaliai šventus vandenis, ežerus, upes, akmenis.

Jau A. Mierzyńskis, 1890 m. rašydamas toje didžiojoje lenkų enciklopedijoje apie alkus [36], kėlė reikalą, kad būtų parašytas atskiras darbas apie medžių kultą pagonyse lietuviuose. Bet per pusę šimto metų apie tą medžių kultą, be praeinančių pastabų, spausdinamų bendresnio pobūdžio veikaluose, specialaus beveik nieko nėra buvę. Lietuvių medžių kultą yra palietęs W. Mannhardtas savo veikale " Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme " (1875). Tik apie lietuvių medžių kultą atskirai rašė Dr. August Brosowas savo darbe : " Über Baumverehrung, Wald — und Feldkulte bei der litauischen Völkergruppe " (IB 813). Šitame trumpame darbelyje, tiesa, paįvairintame lietuviškomis dainomis, kurių tikslius vokiškus vertimus padarė autorius (šalia lietuviško teksto), nedaug tėra medžiagos apie medžių kultą. Lietuviškai tuo klausimu, rodos, niekas nėra rašęs, išskyrus tai, kas yra rašiniuose apskritai apie lietuvių tikybą. Tiesa, 1908 m. " Draugijoje " yra pranešimas (IB 970), kad 1908. VIII.5-6 d. J. Basanavičius Lietuvių Mokslo Draugijos susirinkime turėjo skaityti paskaitą " Apie medžių garbinimą senovės Lietuvoje ". Bet šita paskaita paliko niekur neišspausdinta. Rodos, kai ką buvo pasiruošęs rašyti arba ką nors buvo galvojęs apie liepos ir ąžuolo simbolinę reikšmę Lietuvos mitologijoje ir liaudies papročiuose rašytojas M. Gustaitis. Tai rodo viena trumpa žinutė 1928 m. " Lietuvoje " (IB 1032). Žodžiu, apie medžius lietuviškai nieko nėra rašyta, kai tuo tarpu apie fauną, ypač apie žalčius, daug folklorinės medžiagos yra patiekęs J. Elisonas (MT III, V ; IB 1013, 1014).

Latviai ir šioje srityje yra daugiau padarę. 1899 m. buvo įdėta žurnale " Archiv für Religionswissenschaft " A. C. Winterio studija apie beržą latvių dainose (IB 1252). Tiesa, ir lietuvių dainose medžiaga apie medžius buvo išrinkta Dr. R. von der Meuleno darbe " Gamtos prilyginimai lietuvių dainose " (IB 859). Ten yra vienas skyrelis apie augalus. Bet latviai jau turi ir specialesnių darbų, pav., A. Švabe yra parašęs darbą, apie ąžuolą ir liepą latvių tikyboj (IB 1271), o medžių reikšmę latvių mitologijoje yra aprašęs P. Šmits (IB 1250, 1328, 1366).

Prieš pereidami prie to specialaus klausimo, turime nušviesti apskritai lietuvių pagoniškos tikybos esmę. Tai reikia padaryti pirmiausia todėl, kad nebereikėtų vėliau daryti ekskursų ir kartojimų. Be to, medžių kulto klausimą negalima imti atitrauktai nuo visos

lietuvių religijos. Jį reikia įderinti į bendrus tos tikybos rėmus. Nuo P. Klimo padaryto lietuvių religijos aprašymo, per du dešimtmečiu niekas nėra padaręs apžvalginės santraukos, kurioje sintetiškai būtų respektuota visa po 1919 m. žinoma ar išspausdinta medžiaga. Patiekdamas naujausią to klausimo padėtį, pasiremiant mūsų ir užsienio darbais, perduosiu kitų rezultatus ir savo samprotavimus. Šitoje trumpoje santraukoje visiškai nežinomos ir naujos koncepcijos nebus galima pateikti. Kai kurie dalykai bus tik elementariškai škicuoti, perduodant visa tai, kas jau mokslo yra laimėta. Daugeliu klausimų bus stengtasi eiti tiesiai į šaltinius, kurių ne vieną papildysime naujai atrastais dalykais. Žinoma, surinkti visų, kad jau ir spausdintų, šaltinių lietuvių religijai buvo negalima. To nepadarė nė A. Mierzyński. W. Mannhardto apypilniame rinkinyje trūksta taip pat ne vieno šaltinio [37]. Mano sudarytoje lietuvių religijos ir mitologijos bibliografijoje (IB), apimančioje viso ca. 1500 bibliografinių pozicijų, šaltinių sąrašas irgi nėra pilnas. Vis daugiau ir daugiau atsiranda, ypač iš vėlyvesnių šimtmečių, šaltinių, kurie, tiesa, nebeįnešdami naujos šviesos į pagrindinius klausimus, deformuotą ir vėlyvą lietuvių pagonybę iliustruoja naujais faktais. Dėdamas tekste kiek galima tikslesnius svarbiųjų šaltinių vertimus, išnašose nurodau ir originalą kad jį visados būtų galima pasiekti ir patikrinti.

II. LIETUVIŲ KULTO TURINYS

(Pagal senuosius šaltinius)

1. *Šaltinių trūkumai ir charakteris*

Lietuvių kulto pobūdis yra nesunkiai nujaučiamas, kol kalbama bendrais žodžiais. Jis yra paprastai suvedamas į primityvias ir paprastas gamtos kulto formas. Taip pat šiek tiek galima kalbėti apie atskirus lietuvių senojo kulto elementus. Bet kai reikia leistis į detales, esama didelio įvairumo ir retai sutinkamo priešingumo. Tai priklauso, žinoma, labiausiai nuo šaltinių. Didžiausia dalis tyrinėjimų, apie kuriuos aukščiau kalbėjome, netinkami todėl, kad nebuvo tinkamų šaltinių.

Nors lietuviai buvo paskutinieji rytų Europos pagonys, kurie dar iki pat XV-jo amžiaus senosios tikybos oficialiai laikėsi, tačiau svetimi, dažnai krašto nematę kronistai, pagonių didžiausieji priešai krikščionys — riteriai ar dvasininkai, kurie pagonybės, žinoma, organiškai nekentė ir su ja kovoti privalėjo, taip pat skuboti keliautojai, tegalėjo dažnai pažinti to kulto tik atsitiktines

apraiškas. Net XIV—XV amžiaus kronistai, lygiai kaip ir humanistai rašytojai, dažnai savo laisva fantazija pagrįstais išvedžiojimais (ypač tai galima pasakyti apie paskutiniuosius), negalėjo gerai atskleisti tokio žmogaus dvasios subtilaus dalyko, kaip jo tikėjimas. Jau D. Poška teisingai yra įspėjęs nepasitikėti lietuviams nepalankiais autoriais, kurie lietuvius, tik dėl to, kad, būdami pagonys, buvo žiauriai puolami už savo gynimąsi, vadino juos niekšais, barbarais ir t. t. [38]. Kritiškai žiūrėti į tuos kronistus patarė taip pat S. Stanevičius, o Daukantas savo " Būde " irgi ne kartą nusiskundžia svetimųjų tendencijomis ; ypač tai ryšku jo knygos skyriuje apie senovės lietuvių tikybą (115, 128, 148 p.).

Svetimtaučiams kronistams buvo sunku prasiskverbti į lietuvių tikybos bei jų kultų paslaptis, ypač kad tos pagonybės, per kurią, krikščionių požiūriu, akivaizdžiai apsireiškia velnias ir jo karalystė, jie nekentė ir toleruoti negalėjo. Tik paviršutiniškai galėjo jie užrašyti nugirstas ar matytas apeigas, kurios jų akims atrodė, žinoma, egzotiškos, krikščionišku požiūriu, įtartinos. Bet kuris nepaprastesnis bei nežinomesnis dalykas ar paprotys, greitai galėjo būti išaiškintas ar suprastas kaip pagoniška liekana. Dar, pav., 1737 m. Žemaičių vyskupas Juozapatas Mykolas Karpis savo ganytojiškame laiške kunigams aiškiais pagonybės ženklais laikė Joninių laužus, po Velykų švenčių (antrą ir trečią dieną), vienas kito vandeniu apliejimus, ketvirtos dienos šventinimą ir t. t. (IB 1168, 1177). Tuose dalykuose, kurie priklausė prie lietuvių pavasarinių ar vasaros papročių, tikrą pagonybę vargu buvo galima įžiūrėti. Lygiai tokiu pat būdu nugirstas posakis ar prietaras galėjo būti išvystytas į atskirą pagonišką apeigą. O ypač galėjo būti iškraipomi vardai. Todėl tokių kronistų pastabos ir keliautojų užrašai, ar per kelintas lūpas nugirsti dalykai, reikia gana kritiškai vertinti, kur tik yra įmanoma derinti su iš pačių lietuvių išėjusia medžiaga, ypač jei nebuvo vadovautasi jokiu iš anksto susigalvotu nusistatymu. Bet pačių lietuvių pareiškimai yra gana vėlyvi. Jie priklauso XVI-jo amžiaus pusei, kada, prasidėjus lenktynėms tarp katalikų ir protestantų, pagonybei buo suduotas didelis smūgis. XVI—XVIII-jo amžiaus pastabos apie senąjį kultą yra taip pat užrašytos krikščionių kunigų, kurie kovojo su nekenčiamos pagonybės dar tvirtai išsilaikiusiomis liekanomis savo tautiečiuose. Tiesa, tada senoji tikyba iš savo pirmykštės stadijos jau buvo gerokai deformavusiesi ir, kur krikščionybė stipriau pasireikšdavo, turėjo ji slapstytis pakampiuose. Bent viešojo pobūdžio aktai, kuriuose dar pirma dalyvaudavo aukštesnieji pareigūnai, turėjo išnykti. Bet užtad a t s k i r o žmogaus gryčia, jos vidus ir jos aplinka ilgai dar žmogaus sąmonėje išliko dvasių apsupta. Kadangi su iš Lenkijos atneštos katalikybės vidujiniu turiniu liaudis daugel kur visai nebuvo

supažindinta, pasitenkinta tik parodžius jai išorines bažnytines formas, žmonės savo kasdieninio gyvenimo mažuose ir dideliuose reikaluose kreipdavosi slapta ne į sau nesuprantamą krikščionių Dievą, bet į savo pagoniškojo kulto būtybes [39]. Prieš įvairias gamtos jėgas silpnas žmogelis per ištisus XV—XVII a. dešimtmečius ilgai dar laikėsi savų burtų ir prietarų, kuriuos vėlybos lietuvių istorijos versmės vadino bendru " idolatriae " ar " zababonų " vardu. Visokie prietarai ir burtai, būrimai, be kurių, anot Dusburgo, senprūsiai nieko svarbaus nepradėdavę (Sr.Pr I 54 p.), lietuviuose ilgai stipriai išsilaikė ir buvo dažnai antspauduojami bendru pagonybės vardu. Šitokio pobūdžio pagonybė, ar bent jos reminiscencijos, ilgai dar laikėsi liaudies masėse. Iš XVI—XVII-tojo a. turime daugiausia šaltinių nuotrupų. Kelionių aprašymai, vėlybos kompiliacinės nuotrupos, vizitacijų protokolai, pagaminti ir protestantų (Prūsuose), ir katalikų dvasininkų (Lietuvoje), padaugina versmių skaičių. Žemaičių, Livonijos, ypač Žiemgalos misijų reliacijos, surašytos daugiausia jėzuitų ir dedamos jų vienetų rinkiniuose " Annuae litterae Societatis Jesu ", priklauso taip pat prie įdomių šaltinių ir, paprastai, duoda kokių nors žinių apie senąją lietuvių, latvių ar prūsų, resp. prūsų lietuvių tikybą. Vadinasi, apie tai, kad ano meto lietuviai (XVI—XVII a.) dar gyveno savo pagonybėje, žino ir svetimi ir lietuvių dvasininkai. Brangintinos yra žinios lietuviškuose Mažvydo, Daukšos ir anonimiško Ledesmos vertėjo katekizmuose, Wolfenbuettelio lietuviškame Evangelijų " išguldyme ", Bretkūno Postiloje. Bet tie teologų aprašymai ar atsitiktinės pastabos, ypač iš XVI amžiaus, ne tik Prūsuose ir Livonijoje, kur senojo kulto papročių taip pat dar apsčiai buvo, bet ir Lietuvoje teduoda dažnai bendrus posakius ar miglotus vaizdus. Į patį senojo kulto turinį, be abejo, tiems dvasininkams nerūpėjo įžvelgti.

Pagonybę mininčių reminiscencijų išliko popiežiaus nuncijų reliacijose, vyskupų laiškuose, sinodų nutarimuose. Toji įvairiaspalvė ir nevienoda savo kiekiu ir kokiu mozaika, sudėstyta iš įvairių žinių žinelių, padeda nors apytikriai sučiupti, koks buvo lietuvių kulto pobūdis, kokie motyvai buvo stipriausi, nors pačios kulto esmės iš pašaknų išsiaiškinti ir nėra galima. Tiesa, kaip matėme, pasiremdami fantastiškais ir jokių tikrovės ribų nežinančiais Erazmo Stellos, o ypač Simono Grunau ir Jomo Lasickio, tiksliau matininko Jokūbo Laskovskio turtingais lietuvių bei žemaičių mitologijos sąrašais, XIX a. romantikai istorikai sudarė ištisą lietuvių mitologijos sistemą su keistais ir dažnai iškraipytais dievų vardais, su jų atitinkamu rangu ir pareigomis. Ta didele krūva sąmoningai sukurtų istorijų ir fantastiškų aprašymų, kaip žinome, naudojosi Narbutas ir kiti jo sekėjai. Išeidami iš tų vėlyvų ir klaidinančių XVI

amžiaus aprašymų, nepagalvodami apie kokį nors kulto pakitimą ar atsimainymą, jie sprendė apie pirmykštės lietuvių tikybos formas ir visa tai, kas buvo dažnai su grubiomis klaidomis parašyta ar užrašyta, perimta ir nukelta į ankstyviausius Lietuvos istorijos laikus, kaip senosios lietuvių tikybos fazę. Į šitą dalyką jau yra atkreipęs dėmesį tas sarkastiškas, bet drauge ir gana kritiškas lietuvių mitologijos tyrinėtojas A. Brückneris. Savo sintetiškame exposé apie lietuvių tikėjimą, išspausdintame " Lehrbuch der Religionsgeschichte " (IB 612), jis skiria dvi to tikėjimo fazes: senąjį kultą ir naująjį tikėjimą (" der neue Glaube ") nuo 1500 m., kuris nebebuvo pirmykštė pagonybė. Ir savo lenkų kultūros istorijoje Brückneris užakcentuoja tą patį (IB 161, 548), ką jis jau teigė ir anksčiau (IB 104, 171 p.). Tiesa, jau S. Daukantas savo " Būde " aiškiai pripažino lietuvių tikybos kitimą (124 p.), laiko bėgyje naujų formų atsiradimą (138 p.), tačiau šitoji reikšminga mūsų istoriko mintis vėliau buvo pamiršta.

Be abejo, visai nenuoseklu senajam kultui priskirti tai, kas buvo užrašyta tik XVI amž. gale ar XVII-jame a. Juk per tuos du šimtu metų, kai pagonybė iš viešojo gyvenimo tapo išvaryta, senieji tikėjimai laikėsi tik žmonių gryčiose ir čia maišėsi su naujai nugirstomis krikščioniškomis sąvokomis, įvairios dvasios pynėsi su velniais, šventieji buvo siejami su įvairių apribotų funkcijų dievybėm. Pamažu vyko motyvų keitimasis ir perėjimas į naujas formas, kuris yra gana įdomus lietuvių dvasios gyvenime. Atstatyti tą vėlyvą ir apgadintą pagonybę, žinoma, yra sunku. Niekas dar nėra giliau to XVI a. lietuvių tikėjimo, pasiremiant tais vėlyvais šaltiniais, tyrinėjęs. Kadangi jis išeina daugeliu atžvilgiu kitoks negu XIV a. lietuvių kultas, iš tų XVI-XVII a. versmių atstatyti tikrąjį pagonybės veidą yra sunku.

Apskritai dvasios pasaulyje visada vyksta evoliucija. Teisingai pastebi P. Šmits (IB 519, 194 p.), kad nesikeičia tik konkretūs daiktai: ir vilkas, ir lapė, ir kiškis žmogaus akiai per ištisus šimtus metų palieka tie patys, nebent galėtų kisti jų pavadinimai. Visai kas kita su dvasios pasauliu. Tiesa, paprastai tik labai bendrais žodžiais žinodami apie atskiras lietuvių kulto sritis, tą evoliuciją dažnai nepakankamai ryškiai tegalime sučiupti. Bet ilgainiui yra pasikeitusios, įgijusios naujas formas dievybių, dvasių ir kt. sąvokos. Ir mūsų akivaizdoje, pav., yra įvykusi didelė evoliucija kaimo papročiuose. Naujų gyvenimo sąlygų akivaizdoje (žemės reforma, skirstymasis vienkiemiais, ūkio racionalizacija ir kt. aplinkybės) po D. karo išnyko daug papročių, kurie dvelkė senu archaiškumu. Ant piaunamos mašinos sėdėdamas darbininkas nebedainuoja dalgės šienpiovio dainos, lygiai kaip ir kuliantieji mašinomis

užmiršta kūlėjų dainas ir kitus su jomis susijusius papročius bei apeigas [40]. Tie papročiai, kuriuos M. Katkus savo " Balanos gadynėje " gražiai ir vaizdžiai aprašė (MT IV), merdėja, eina į muziejų, į tautosakos archyvą. Jie į gyvąjį gyvenimą nebegalės grįžti. Jei toji evoliucija iš XIX į XX amžių, ypač po D. karo įvyko staigiai, — ir mūsų akivaizdoje žymiai pasikeitė kaimo dvasinis vaizdas —, tai tas kitimas anais laikais ėjo pamažu, nes laiko įvykių ratas nesisuko taip intensyviai kaip dabar. Gyvenimo tempas buvo daug lėtesnis, todėl ir dvasios pasaulyje atmainos vyko pamažu. Bet toji evoliucija vis dėlto buvo. Ir todėl tie šaltiniai, kurie aprašo lietuvių tikėjimą XVI amž, gale, n e g a l i atvaizduoti pirmykščio religinio kulto. Didelis veiksnys tai pagonybei kisti buvo krikščionybė. Tai nebuvo kas nors specifiška tik lietuvių gyvenimui. Ir Romos imperijoje, pvz., šalia naujai ateinančios krikščionybės ilgai dar kaime laikėsi įvairių pavidalų pagonybė. Dar karolingų laikais frankuose būta daug pagoniškų burtų ir apeigų. Pas X-me amž. krikščionybę priėmusius lenkus ir rusus senojo tikėjimo liekanų išliko visą vidurinių amžių laiką. Ypač tai maryti iš neseniai pasirodžiusio J. Bystron'io veikalo: Dzieje obyczajów polskich, 1935. Lietuvoje toji pagonybė, palyginti, ilgiau patvėrė ir stipriau pasireiškė, negu kitur, dėl žinomų priežasčių. Pasitenkinus oficialiu krikšto įvedimu, ilgai, iki pat XVI a. pusės, kol tik neprasidėjo protestantų judėjimas Lietuvoje, mažai domėtasi liaudies misijomis. Atvykę jėzuitai ypač jų ėmėsi. Rimta kliūtis naujai tikybai pažinti buvo daugelio dvasininkų nemokėjimas liaudies kalbos. Dėl šitų priežasčių pagoniški papročiai ir apeigos kai kuriose Lietuvos dalyse ypač ilgai išsilaikė.

2. *Kulto pobūdis*

Pirmas įspūdis, kad lietuvių religijos svarbiausią objektą sudarė gamtos ir jos reiškinių garbinimas, neišnyksta besigilinant į atskiras versmių detales. Tai yra tas pats gamtos kultas, kurį mes sutinkame visuose indoeuropiečiuose. Ypač XIX amž. buvo manoma, kad gamtos objektų garbinimas yra natūralinės (ne apreikštosios) religijos išeinamasis punktas. Ir antikos pasaulio, ir puslaukinių tautų, vad. natūraliniuose tikėjimuose yra garbinama gamta nesuskaitomoje daugybėje jos reiškinių ir pavidalų. Dangus ir jo kūnai (saulė, mėnuo, žvaigždės), oras su audromis (perkūnas, žaibas, vėjas, debesys, lietus), žemė su visu tuo, ką ji nešioja ir apima, būtent, su gyvuliais ir augalais, ugnimi ir vandeniu, šaltiniais, upėmis, slėniais, kalnais, uolomis it t. t., visa tai daugybėje senojo ir dabartinio pasaulio tautų yra religinio kulto objektas [41].

Žemame savo kultūrinio išsivystymo laipsnyje žmogus į aplinkinę gamtą žiūri vaiko akimis. Visur jis mato įkūnytą gyvybę, kaip jis pats yra gyvas. Ne tiktai gyvuliams ir augalams, bet saulei ir mėnesiui, vėjui ir debesims, upei ir kalnui priskiria jis tokias pat jusles ir jausles, kokias jis pats turi. Todėl ir jis, lyg tas mažas vaikas, kuris kalbasi su lazda, medžiu, šnekasi su jais, pasakoja apie juos. Jei vaikas, savaime ir instinktyviai įdvasindamas, priskirdamas gyvybės ir personifikuodamas negyvus objektus, randa sau tokiame dvasios žaisme džiaugsmo, tai toks pat noras dar vaikiško kultūros amžiaus žmogų skatina įdvasinti ir personifikuoti įvairius gamtos objektus ir reiškinius. Tai turi nemaža bendro su poetiniu žmogaus palinkimu. Todėl, anot Tyloro, kas mums yra poetinė kūryba, seniausiam žmogui buvo žvelgimas į gamtą [42]. Toksai betarpiškas noras žvelgti į gamtą yra stipriai paremtas pastangomis surasti kiekvieno fizinio reiškinio priežastį, nustatyti kauzalinį ryšį, kurį etnologas O. Peschel laikė svarbiu religijai atsirasti veiksniu. Jei, pav., perkūnas griauja ir žaibai skrodžia dangų, tai, žmogaus natūraliu manymu, turi kas nors būti, kas tuos reiškinius sukelia, kas mėto ugnį ir kelia tokį didelį trenksmą. Kadangi žmogus negali tokio dalyko padaryti — o danguje jokios kitos priežastes nematyti —, pradedama, patenkinant norą išsiaiškinti priežastis, ieškoti į žmogų panašaus fenomeno, būtent, dievybės. Nematydamas tikrosios priežasties, kas verčia saulę keliauti, vėją pūsti (jis vėl panašus į žmogaus burnos pūtimą, tik daug stipresnis), žmogus vėl turi susigalvoti priežastį. Kadangi žmogus, išeidamas iš savo gyvenimo patyrimo, turėjo pagrindo tų gamtos reiškinių bijoti (žaibas, pav., galėjo jį užmušti, sudeginti mantą ir t. t.), reikėjo jam su jų priežastimis taikoje gyventi. Tokiu būdu baimė buvo nemažos reikšmės motyvas atsirasti prašymams, maldavimams, garbinimui. Bet viena baimė gamtos dievybių dar nebūtų sukurusi, nors jos vaidmuo ir nėra labai menkas [43]. Matydamas visur gyvybę, ir pūtojančiame bei vilnijančiame upių bei ežerų vandenyje, ir besiblaškančiose ugnies liepsnose, ir vėjo ūžime etc., žmogus tai gyvybei, kuri buvo jo būtybei svetima, ėmė priskirti antžmogišką galybę. Leopoldas von Schroederis, tas pažiūras savo visų pripažintame veikale išdėstydamas apie arijų religiją, užakcentuoja gyvybės elementą gamtoje. Ji buvusi svarbiausia šaknis gamtinei religijai išaugti. Baimė ir pagaliau prosenių vėlių (dvasių) kultas buvo kiti du veiksniai. Mirusiųjų prosenių dvasių kultas parodo pačias seniausias religinio gyvenimo formas. Primityviose tautose mirusiųjų sielos įgauna dvasių, demonų arba pikta norinčių daryti būtybių pavidalą, kurtos net savo buvusiems draugams ar giminėms gali kenkti. Tų vėlių kultas, apie kurių tolimesnį gyvenimą žmogus tardavosi per sapną patirią, rėmėsi

mirties baime [44]. Schroederio manymu, tas žmogus pripažino taip pat Aukščiausią Būtybę, kuri turėjo būti racionaliai dorine linkme nukreipta. Tosios Būtybės egzistencija, be kitų religijai atsirasti priežasčių, buvęs vienas iš svarbiausių veiksnių, kurių įtakoje atsirado religija. Šitai vyriausiai Būtybei išaiškinti L. v. Schroederis paskyrė savo veikalo I-jį tomą. Antras svarbus religijų atsiradimo veiksnys, kurį mes čia iškėlėme, buvo gamtos garbinimas. Jam skirtas antrasis tomas. Trečias veiksnys, kurį autorius turėjo savo darbo paskutiniajame tome paliesti, paliko plačiau neištirtas, nes Schroederis mirė, savo darbo nebaigęs.

Nebedėstydami plačiau apie arijų religijos kilmę Schroederio pažiūrų, kurias mielai priėmė ne vienas vėlesnių tyrinėtojų (jų tarpe ir P. W. Schmidtas) [45] galime tik pastebėti, jog ir lietuviai, kaipo indoeuropiečiai, neišsilenkė iš bendrų pirmykštės protautės principų. Gyvendami panašiose klimatinėse bei topografinėse sąlygose kaip ir jų kaimynai, savo religiniu gyvenimu negalėjo nuo jų perdaug skirtis. Lietuvių kaip ir latvių bei prūsų gamtoje ir klimatinėse sąlygose nėra aštrių priešingumų. Tuose plotuose nėra nei didelių šalčių ir kaitrų, nei kalnų su snieguotomis viršūnėmis, nei čia įvyksta didelių gamtos katastrofų, kaip žemės drebėjimai, baisūs potvyniai ir t. t. Jei toji gamta anksčiau galėjo būti ir šiurkštesnė negu dabar, tai joje vis tik nebuvo įžiūrima tiek daug piktų jėgų, kurios būtų galėjusios išugdyti turtingą demonologiją [46]. Toji didelių priešingumų nepažįstanti gamta, ypač miškas ir vanduo, kuriedu kasdien supo iš visų pusių žmogų, neišugdė stiprių įtempimų, didelių susijaudinimų ir aštrių pergyvenimų. Tiesa, būdamas visa savo būtybe įsigyvenęs į gamtą, žmogus jautė visas jos apraiškas ir pasikeitimus. Kiekviename žingsnyje jis juto tos gamtos galybę. Nemokėdamas kitaip apie ją sau atskaitomybę duoti ir jos reiškinių išsiaiškinti, žmogus juos priskyrė sau nesuprantamoms jėgoms, savo susikurtoms dvasioms. O toji kasdieninė gamta su kuria jis visą savo gyvenimą nuo lopšio iki grabo buvo nuolat surištas, buvo jam labai artima. Ir šiandieną dar neretas senas kaimietis netik pažįsta augalus, žino visų paukštelių vardus, bet gyvai jaučia kitus gamtos reiškinius ir atmainas. Jis yra tiesiog su ja suaugęs.

Dar nėra niekas specijaliau bandęs ištirti klimatinių ir geografinių sąlygų įtakos lietuvių tikėjimui. Latvių kulte tą klausimą yra iškėlęs prof. L. Adamovičs, bet jo neišsprendęs [47]. Klimatinių ir geografinių sąlygų įtaka kulte turėjo būti didelė, ypač todėl, kad žmogus labai gamtos priklausė. Kol jis nepažino gamtos mokslų (fizikos, astronomijos, chemijos, medicinos etc.), gamtos reiškiniai buvo nesuprantami. Jo pasėlių, jo javų derliaus priklausomybė nuo gamtos, jo galvijų maras ir t. t. turėjo būti blogų dvasių ar dievybių

ženklas. Visus tuos reiškinius jis savaip aiškino. Toji gamta buvo žmogų pavergus. Jis ne tik priklausė gamtos jėgų ir reiškinių, bet net jų bijojo, juos gerbė ir kai kada maldavo, norėdamas įsigyti jų malonę ar nukreipti pyktį. Tik krikščionybė išvadavo žmogų iš tos gamtos vergijos.

Pagoniui buvo šventų vandenų, šaltinių, ežerų, miškų, medžių. Vargu dar antropomorfiškas formas įgijęs yra žinomas žemės, ugnies, dangaus ugnies — Perkūno kultas. Visi žinomi šaltiniai todėl sutinka, kad lietuvių religijos centre buvo gamtos objektų, jos reiškinių ir jėgų garbinimas ir įdvasinimas. Krikščionių kronistai, nesigilindami į pagonių kulto esmę, su nusistebėjimu rašė, kad prietaringas pagonis Dievo vietoje garbinęs įvairiausius gamtos objektus. Tiesa, tos ankstyvosios ir pačios pirmosios žinios, kilusios dar giliosios pagonybės laikais, liečia prūsus ir latvius. Bet tie bendrieji posakiai, kuriais apibūdinamas tas baltų — aisčių kultas, visiškai tinka ir lietuviams. Bendruose bruožuose buvo tas pats dvasios lobis, atsiradęs tose pačiose klimatinėse ir geografinėse sąlygose ir išaugęs dar bendros protautės laikais. Juo naudojosi tos trys giminiškos tautos. Tačiau konkretizuojant — mes tai ryškiai pastebėsime — ne visur visi kultai pasireiškė lygiai toje pačioje stiprybėje. Kas buvo labiau garbinama vienoje srityje, mažiau buvo kartais žinoma kitoje. Jei tikėti Lasickiu resp. J. Laskovskiu, tai kiekviena sritis galėjo turėti ir savo dievybių, kurias rašytojas drąsiai išskaičiuoja. Ir prof. E. Volteris, pasiremdamas tais vėlyvais šaltiniais, teigia, kad kiekviena sritis turėjusi savo vyriausią dievą [48]. Iš įdomaus Jeronimo Pragiečio pranešimo, surašyto Enėjaus Silvijaus Piccolomini (Mh 135), taip pat, rodos, galime daryti išvadą, kad atskirose srityse kulto atžvilgiu, kuris nebuvo jokiais rašytais nuostatais fiksuotas, buvo daug skirtingumų. Neabejotinai žymių skirtumų yra buvę Žemaičių ir Aukštaičių kulto formose. Taip pat Maž. Lietuvos lietuvių pagoniški burtai (ypač XVI a.) skyrėsi nuo Vilniaus sričių pagoniškų burtų. Pirmuosiuose šaltiniuose susekti tos įvairių sričių kulto variacijos, nors bendrieji principai ir pasiliko visur tie patys, yra neįmanoma.

Apie tą gamtos kultą mes turime dar liudijimų, tiesa, gana bendrų, iš gilios pagonybės laikų, iš XIII — XIV amž. Tai yra įvairūs atsiliepimai iš įvairių vietų ir įvairių sluoksnių. Popiežius Inocentas III (1198—1216), pirmųjų Livonijos kunigų ir vyskupų apie Livonijos tautų tikėjimą painformuotas (MZ I 50), savo bulėje į Saksonijos ir Vestfalijos gyventojus (1199), kuria jis juos kvietė į kryžiaus karą. Livonijos pagonybę taip apibūdiną: *Dievui priderančią garbę atiduoda jie neprotingiems gyvuliams, lapuotiems medžiams, tyriems vandenims, žolėms ir blogosioms* (nešvarioms) *dvasioms* [49].

W. Mannhardtas, rodos, teisingai samprotauja, kad šita žinia pirmiausia liečia lybius, nes tarp jų buvo pradėta iš pradžių sėkmingai skleisti krikščionybę (Mh 28). Tai yra, berods, seniausioji Vakarų Europon patekusi žinia apie Livonijos tautų pagonybę, jei neskaityti šiokių tokių šaltinių, berods, apie rytų tautų („ Aestii ") tikėjimą Tacito, apie prūsų papročius Vulfstano raštuose ir pastabų dviejose Šv. Adalberto biografijose.

Patyręs, tur būt, iš į Prūsus atvykstančių pirklių ar nugirdęs iš Sambijoje buvusių jūrininkų, Adomas Bremenietis, tas „ šiaurės Tacitas ", pirmasis parašęs Baltijos kraštų geografiją apie 1075 m. pateikė žinių ir apie prūsų — sambių papročius. Pastebėjęs, kad apie *prūsų papročius daug girtino būtų galima pasakyti, jei jie būtų krikščionys*, Adomas Bremenietis pažymi, *kad į miškus ir prie šaltinių esą draudžiama prieiti, nes jie, pagonių manymu, krikščionių prisiartinimu būtų sutepti* [50]. O Koelno katedros scholastas, vėliau Paderborno vyskupas ir kardinolas, Oliverus Scholasticus savo istorijoje apie Šv. Žemę (ca. 1220 m.), pažymi, kad šiaurės tautos metusios pagonybę ir išvydusios krikščionybės šviesą. Skelbiant kryžiaus karą prieš Livonijos ir Prūsų pagonis, atsirado iš rankų į rankas einančių lapelių, parašytų, tur būt, dalyvavusių tuose kraštuose piligrimų apie tų tautų tikėjimą (Mh 39). Tur būt, iš tokių lapelių žinių pasiėmęs, Oliverus Scholasticus bendrais žodžiais, pavartodamas graikiškus mitologinius vardus, užrašė: *lybių* (ar livoniečių), *estų ir prūsų giminės garbindavo miškų nimfas* (*Dryades*), *miškų deives* (*Amadryades*), *kalnų dvasias* (*Oreades*), *slėnius* (*Napeas*), *vandens* (*Humides*), *laukų dvasias* (*Satyrus*) *ir miškų dvasias* (*Faunus*). *Jos* (tautos) *laukdavo pagalbos iš kirvio nepaliestų miškų, kuriuose garbino šaltinius ir medžius, kalnus ir kalnelius, stačias uolas ir atkalnes, lyg tartum juose galėtų sau rasti tvirtybės ir galios* [51].

Visi Olivero Scholastico išskaičiuoti dievai turėjo vardus nuo tų vietų, kur augo medžiai, t. y. nuo kalnų, slėnių, vandenų. Upių, ežerų ir kitų vandenų dievybės davė augalams drėgmės, stačiai veikė medžių dvasias. Napeas, pav., buvo slėnių deivės, arba medžių, augančių slėniuose, miškais apaugusių tarpukalnių. Oreades buvo kalnų deivės, t. y. medžių, augančių aukštumose ir kalnuose. Vadinasi, čia minimieji graikiški dievų vardai turi augmenijos dievų, daugiausia medžių prasmę (MZr I 72). Labai plačiai šitą Olivero Scholastico žinią yra iškomentavęs A. Mierzyńskis (MZr I 51—88), ta proga plačiai apžvelgdamas ir apskritai lietuvių pažiūras į augalus. Ties jo tais išvedžiojimais teks dar vėliau sustoti. Šiaip Olivero Scholastico bendro pobūdžio žiniai, liečiančiai ir lybius, ir estus, ir latvius, didelės reikšmės skirti nėra galima. Tiesa, visu šimtu metų

anksčiau Oliverus mums pasako tai, ką XIV a. jau konkrečiau sužinome apie prūsus ir lietuvius.

Du svarbiausiu Lietuvos XIII amž. istorijos šaltiniai, parašyti vokiečių, gyvenusių Livonijoje, būtent, Henriko kronika (iki 1227 m.) ir Eilėtoji Livonijos kronika (iki 1290 m.), nepatiekia mums jų tikėjimo charakteristikos, o teduoda išmėtytas žinias apie lietuvių, žiemgalių, kuršių, lietgalių įvairiomis progomis atliekamus aukojimus, pasitaikančius pagoniškus papročius [52]. Daugiau tų žinių apie lietuvius, resp. žemaičius, Eilėtoje kronikoje, kuri mini ir jų dievą Perkūną [53].

Pirmą tikresnę žinią už Adomo Bremeniečio, Inocento III-jo ar Olivero Scholastico, randame tik Dusburgo, kuris rašė jau XIV amž, pirmoje ketvirtyje. Dusburgas jau buvo matęs tą tautą, kurios papročius jis aprašė. Gyvendamas Karaliaučiuje, jis labiau pažino prūsus ir galėjo daugiau girdėti apie kitų baltų giminių (pav., žemaičių) būdą ir tikėjimą. Bet ir Dusburgas, kaip ordino kunigas pamokslininkas, panašiai kaip ir kiti XIV – XV amž. vokiečių kronistai, neparodo kitu tikėjimu, ypač pagonių, jokio susidomėjimo. Prūsų gamtos kultą šis kronistas suėmė, tur būt, teisingai į tokį trumpą, dažnai cituojamą posakį: " *Ir kadangi* (prūsai) *taip* Dievo nepa*žino*, *tad atsitiko*, *kad per klaidą visą sutvėrimą Dievo vietoje garbino*, *būtent*, *saulę*, *mėnulį ir žvaigždes*, *perkūną*, *paukščius*, *net keturkojus iki rupūžės*. *Taip pat turėjo jie šventų miškų*, *laukų ir vandenų*. *Juose neišdrįso malkų kirsti*, *žemės dirbti arba žuvų gaudyti* " [54]. Šitokia pat prasme išvertė tą vietą vokiškai dar XIV a. pirmoje pusėje Dusburgo kronikos vertėjas į eilėtą vidurinių amžių vokiečių kalbą Nikalojus Jerošinas (SrPr I 348).

Šitaip pora sakinių charakterizavo prūsų kulto pobūdį Dusburgas. Jis, žinoma, dar galėjo gyvą matyti ir pažinti prūsų pagonybę, tačiau visa savo būtybe prieš tuos nekrikštytus velnio ir Beliãlio vaikus buvo nusistatęs [55]. Iš esmės pagonių kulto, intymaus dvasios dalyko, jis negalėjo detaliai, išsamiai ir labai tiksliai pavaizduoti. Bet vis tik tas Dusburgas laikomas iš visų ankstyvųjų kryžiuočių kronistų p l a č i a u s i a i aprašęs prūsų būdą, papročius ir religiją. Be minėtosios ištraukos, kuria kronistas nusako prūsų kultą, dar kalba jis apie jų dvasininkus (Criwe), apie Krivės pasiuntinį su lazda (nuncius cum baculo), apie Romovės didelę reikšmę, apie prūsų tikėjimą į pomirtinį gyvenimą aukojamąsias aukas Kadangi Dusburgas gyveno arčiau rytinių žemių, kuriose labai vėlai buvo numalšintas didysis prūsų sukilimas (vos 1283) ir ilgiau laikėsi oficialinė pagonybė, tai galėjo jis turėti iš ten tikslesnių žinių. Dusburgas prūsų tikėjimą, kuris nesiskiria nuo lietuvių kulto, apibūdino kaip gamtos jėgų garbinimą. Gana charakteringa, kad tas kronistas

pagonių kulte neišvardijo jokio asmeninio dievo, nepaminėjo jokios personifikuotos jų dvasios vardo. Dusburgas minėjo tik sudvasintą gamtą. Chr. Krollmannas yra tos nuomonės, kad Dusburgas sąmoningai nutylėjo prūsų dievybių vardus, nors jis juos galėjo žinoti [56]. Apie jokius šventyklų pastatus kronistas irgi nekalbėjo. Dusburgas tai pat nežinojo apie tas žemojo laipsnio daiktines dievybes, kurioms vėliau buvo duoti įvairiausi vardai, o jų funkcijos net labai tiksliai iki smulkmenų nustatytos ir aprėžtos. Šitos mažosios prūsų dievybės Dusburgui buvo taip pat visai bevardės. Tiesa, sprendžiant iš to, ką Dusburgas yra pasakęs, matyti, kad jis, kaip ir kiti to laiko kronistai, labai maža teturėjo intereso kitiems, ypač pagonių tikėjimo dalykams. Nors Dusburgas, kaip Ordino kunigas, ir negalėjo iš esmės užsiimti prūsų religija, bet vis dėlto yra reikšminga, kad tos sudvasintos gamtos dievybės to svarbiausio prūsų kulto metraštininko raštuos neturi jokio vardo. Vėliau mums paaiškės, kad humanistų ir reformacijos laikų rašytojų toms dievybėms duodami vardai buvo klaidingai suprantami, ypač kai jie buvo lyginami su klasikinės senovės mitologiniais vardais.

Dusburgo patiektoji charakteristika tiko ir lietuviams - latviams, nes jų visų kultas bendruose bruožuose buvo tas pats. Rodos, jau pats Dusburgas laikė prūsų ir lietuvių religijas nesiskiriančiomis, nes, pradėjęs nuo 1283 m. smulkiai aprašinėti karus su lietuviais, atskirai apie lietuvių religiją jis niekur nebekalba. Vėlyvesnės šaltinių liekanos patvirtina, kad tas kultas galėjo diferencijuotis daugiau smulkmenose.

Dusburgo kronika buvo pagrindu visiems tolimesniems Prūsų krašto kronistams. Neminint pirmųjų kompiliacijų, pav., Aeltere Hochmeisterschronik (Senesnioji vyr. magistro kronika), vėlesnieji kronistai, pradedant Simonu Grunau, Luk. Davidu, K. Hennebergiu, K. Schütze, M. Waisseliu, Ch. Hartknochu, visi daug rėmėsi Dusburgu, kartais jį savaip suprasdami ar interpretuodami. Ypač klaidingai buvo išaiškinta toji Dusburgo kronikos vieta (III, 5), kurioje kalbama, kad prūsai turėję lyg atskirą savo " popiežių ", atskirą kunigų luomą, centrinę šventyklą, kuriai buvo priskirta toji dievaičių trejybė.

Ką, be vakariečių, žinojo apie senąjį baltų resp. lietuvių kultą jų artimesni kaimynai rusai? Jie galėjo turėti tikslesnių žinių, negu germanai, resp. vokiečiai. Dar XIII ir ypač XIV amž. ištisi rusų žemių plotai Lietuvos kunigaikščių buvo užkariauti. Rusai tarnaudami lietuvių kariuomenėje, gyvendami tarp lietuvių, geriau galėjo lietuvius pažinti. Bet labai ankstyvų rusų šaltinių neturime. Pirmasis ir svarbiausias senojo lietuvių kulto rusų paminklas yra

tame Ipatjevo rinkinyje, kurio Volinijos 1201 – 1292 m. laikotarpio kronika yra taip svarbi Lietuvos istorijai. Nors šios kronikos seniausias rankraštis bežinomas iš XIV amž. galo ar XV-jo pradžios, tačiau ji buvo arčiau nežinomo Volinijos dvasininko parašyta dar XIII a. Toji kronika yra verta dėmesio ir mitologiniu atžvilgiu, ypač dėl to, kad patiekia žinias kur tikslesnes už pirmųjų versmių bendrus samprotavimus. Joje visai pirmą kartą yra dviejose kronikos vietose minimos lietuvių dievybės ar dievai su atitinkamais vardais. Kronistas, papasakojęs, kodėl Mindaugas tapo kataliku, su aiškia prieš jį nukreipta tendencija, rašo prie 1252 metų : " *Mindaugas tačiau nusiuntė* (pasiuntinius) *pas popiežių ir apsikrikštijo. Bet jo krikštas buvo apgaulingas* ; *jis juk slapta aukodavo savo dievams, pirmajam Nonadevi, ir Teliaveli, ir Diverikzu, Zuikių* (zuikiniam) *dievui ir Miejdieinu* [57]. *Kai jam išjojus į laukus, kiškis atbėgdavo į lauką, jis neeidavo į miško tankumyną ir nedrįsdavo net šakelės nulaužti* ; *ir jis aukojo savo dievams, ir degino mirusiųjų kūnus, ir viešai išpažino pagonybę* [58].

Kitoje Volinijos kronikos vietoje prie 1258 metų yra taip pasakyta : kai Volinijos Danieliaus sūnus Romanas su lietuviais sutarė bendrą žygį prieš Danieliui nepaklusnią vieną pilį (Kijevo kunigaikštystėje), lietuviai su Romanu atvyko per vėlai, rado pilį sugriautą ir belaisvius išdalytus, tada jie " *pyko ir spiaudė savo būdu, kalbėdami " janda ", jie šaukė savo dievus Andaja ir Diveriksa, ir visus savo dievus paminėdami, tai yra jų negeruosius* (velnius) " [59].

Mes čia nekeliame klausimo iš esmės, ar kronistas, gyvenęs Volinijoje, kuri XIII amž. turėjo daug santykių su Mindaugo Lietuva, teisingai atvaizdavo karaliaus neofito pagonybės klausimą. Ne vienas istorikas, pasiremdamas, be kitų duomenų, čia minėtu pirmuoju Ipatjevo rinkinio tekstu, įrodinėja Mindaugo apostaziją, jo atkritimą nuo krikščionybės. Mums čia svarbu tik tai, kad kronistas šiek tiek pažino lietuvių pagoniškus XIII amž. papročius ir minėjo ypač tuos dalykus ryšium su nemėgstamu Mindaugu, kurie jam atrodė labiausiai nesutinką su krikščionišku nusistatymu. Tai buvo nedrįsimas nulaužti medžio (t. y. laikymas jo šventu), aukojimas dievams ir lavonų deginimas. Kronistas nemini žmonių aukų, nemini nei paukščių, nei keturkojų kulto, apie kurį rašo Dusburgas. Bet užtat jis mini keturis ar penkis dievų vardus, nors tas sąrašas ir nebuvo pilnas.

Volinijos kroniką įdomiai papildo kitas ano meto rusiškas šaltinis, kuris, išskyrus Nonadievi, mini kitus Ipatjevo rinkinyje sutinkamus lietuvių mitologinius vardus ir dar prideda vieną. Verčiant ir kompiliuojant graikišką siriečio Malalos " Pasaulio kroniką ", 1261 (1262) m. buvo pagaminta viena kompiliacija ir Baltgudijoje.

Joje cerkvine rusų kalba yra įterptas etiologinis pasakojimas (mitas) apie lietuvių lavonų deginimą. Ten yra dviem redakcijom (plačiau ir trumpiau) papasakota, kad deginimą pradėjęs kažkoks Sovijus [60]. Išdėstęs visą legendą apie tai, kodėl lietuviai mirusiojo nelaiką drevėse ar medžio loviuose (ten kankintų juos uodai ir bitės?) ir kodėl nekasą į žemę (ten graužtų juos kirminai ir gyvatės?), nežinomas autorius pïktinasi, kad lietuviai, jotvingiai, prūsai ir kiti jų kaimynai, tebedegïna lavonus: " *Lietuviuose, jotvingiuose, prūsuose, jamuose ir lybiuose ir kitose tautose Sovij* (sielų vadovas į aną pasaulį) *paskelbė klaidingą tikėjimą ... jie atiduoda aukas biauriems dievams, Andij ir Perkun, tai yra griausmui, ir Ževoruna, tai yra kalei, ir Telvelik* (*tai yra*) *kalviui, kuris saulę sukaustė, kad ji šviestų žemei ir* (kuris) *ją danguje pakabino. Tie biaurūs prietarai atėjo čia iš graikų ...* " [61].

Toks ankstyvas — dar XII amž., — lietuvių dievų vardų minėjimas yra vertas dėmesio, nes, apskritai, senosios mūsų mitologijos versmės, palyginti su tomis XVI-tojo amž. šaltiniuose minimųjų dievų plejadomis, vardų atžvilgiu yra labai šykščïos. Net prūsų šaltiniuose, kurie pateikia nuo Ordino atsikraustymo gausius, palyginti, dovanojimus, sutartis ir kitokius rašto paminklus, pasigendame 1530 m. Agendos labai abejotino dievų sąrašo ir S. Grunau minïmųjų vardų. Maža išimtis yra tik du šaltiniai. 1249 m. vad. Christburgo taikoje, kur popiežïaus įgaliotinis sutaikė prūsus su kryžiuočiais [62], yra minimas " stabas, kurį jie kasmet, nuvalę (nuo laukų) derlių, pasidarydavo, Dievo vietoje garbindavo ir vadindavo Curche ". Reikia manyti, kad tas " Curche " [63] nebuvo joks stabas (ydolum), o tik per pabaigtuvių šventes iš javų varpų (ar pėdų) sudaromas derliaus švenčių vainikas ar kas nors panašaus [64]. Jau buvo sakyta, kad krikščionys pagonybę galėjo įžiūrėti ir ten, kur ji reiškėsi tik papročiais. Tur būt, šitaip yra ir su Christburgo taikos dokumente minimu Curche. Šitame prūsų kultūrai pažinti reikšmingame dokumente toliau yra pasakyta, kad prūsai turėję ir daugïau dievų, " kurie nesutvėrė nei dangaus, nei žemės " [65]. Tačiau tie vardai mums yra nežinomi. Tiktai v i e n i n t e l į kartą kryžiuočių ordino laikais Prūsuose yra minimi prūsų dievų vardai. Pranešime popiežiui 1418 m. Varmïjos vyskupas rašo, kad prūsai tarnaują demonams, garbiną Patollu, Natrimpe ir kitus begėdiškus fantasmatus [66]. Daugiau šaltinių, kuriuose būtų minimi prūsų dievų vardai, iki Ordino viešpatavïmo pabaigos (1525) nėra pasisekę užtikti [67].

Todėl čia cituotos tos dvi rusiškos versmės lietuvių mitologinių šaltinių tarpe užima ypatingą vietą. Pirmiausia reikïa tarti, kad tie tekstai liečia rytinius lietuvius, resp. Aukštaičių plotą, su kurio gyventojais rusai labiau susisiekdavo ir apie juos turėdavo

daugïau žinių. Apskritai, rusų XIII amž. metraščiuose minima " Litvà " apėmė dabartinius Vilniaus krašto plotus žymiai toliau į rytus, negu dabar siekia etnografinė lietuvių siena. Su Žemaičiais, kurie, kaipo polïtinis vienetas, tada dar nebuvo nė Mindaugo valstybės integralinė dalis, rusai nesusisiekdavo. Charakteringa, kad, išskyrus Perkūną, Miedieinu, kuris gali būti identifikuojamas su vėliau minima Medeine, ir Žvoruna (Ževoruna), kuri gali būtï eventualiais lyginama su Žvėrine, anie rytų lietuvių dievų vardai tokia pat forma vėlesnėse versmėse nebesutinkami. Nebeminimi nei Nonadevis, nei Telïavelis (Telvelik), nei Diveriksas, nei Andaj.

Apskritai, šioje vietoje turime pastebėti, kad didelė lietuvių mitologijos šaltinių dauguma, nekompiliuotų, neperdirbtų iš ankstyvesnių kronikų ir paremtų gyvo gyvenimo pastebėjimais, vis duodavo ką nors naujo, ko dar nežino ikišioliniai šaltiniaï ir ko nebemini vėlyvesnės versmės. Kas apïe prūsus yra Dusburgo kronikoje, mažai Christburgo taikos dokumente ; ką žino apie lietuvius Eilėtoji Livonijos kronika, nepažįsta Ipatjevo rinkinio Volinijos kronikos autorius ; o ką apie Žemaičius pasako mïsijonierius Jeronimas, yra beveik visos žinios naujos ir ligi tolei šaltiniuose neužfiksuotos. Kad šaltiniai vis pastebi naujus dalykus arba nusako tokias kultų apraiškas, kurios vėliau nebeminimos, galėjo būti dvi priežastys. Pirmïausia, lietuvių senoji tikyba savo formomis, — nesuimta į jokius rašytus įstatymus, bet besireiškianti tradiciniu lūpų ir papročių palikimu —, buvo labai turtinga ir įvaiŕïose srityse įvairiai galėjo būti reiškiama. Be to kulto formų turtingumo, galėjo dar reikšmės turėti šaltinių žinių atsitiktinumas. Jïs ypač pažymėtinas XIII — XV amž. šaltiniams. Todėl nenuostabu, kad Ipatjevo rinkinio iŕ Malalos kompiliatoriaus didelė dalis dievų vardų vėliau nebesutinkami.

Tyrinėtojai, ypač kalbininkai, yra daug triūso padėję beaiškindami kilmę anų vardų, kurie rusiškuose tekstuose galėjo būti labai sugadïntomis formomis užrašyti. Vilh. Mannhardtas, remdamasis Ipatjevo rinkinio pagrindiniu (XIV — XV amž.) rankraščiu ir vienu varijantu (XVI a.), ïšveda, kad Nnadievi arba Nonadievi, tiksliau Nonadej, turį reikšti " Namo deivė " arba " Namo dievas ", nes paskutinio skiemens gale " dieevi ", resp. " dej " reiškiąs " dievą " o " Nona " reikštų klaidingai užrašytą " namų " (Mh 52). Panašïai ir A. Mierzyński yra tą vardą interpretavęs ir įžiūrėjęs tame " Nonadieevi " sugadintą " Numadev " (MZr I 141), gal teisingiau " Nomadievis ", kuris turėtų reikšti ir vėliau apskritai minimą namų dievybę. A. Brückneris, atmetęs tokį Nonadievio — Namų dievo aiškinimą, sugretina " N(o)nadïej " ir " Andaj ", lygindamas su šukiu " janda ". Žodyje " janda " jis tarėsi radęs J. Lasickio minimą

" Gondu ". Taï turėjo būti padaryta iš žodžio gąsdintï, gandinti (žemaitiškai gondinti) ir reikšti kažkokią likimo ir baimės deivę ar tiesiog baidyklę, į kurią kreïpdavusios mergaitės, norėdamos savo baimę ar nelaimę atitolinti. Daiktavardis " Ganda " ar " Gonda " dialektiniuose skirtumuose, gudų įtakoje galėjęs pavïrsti " janda ". Todėl " N(o)nadej " ir " Andaj " ir " janda " galį reikšti tą pačią likimo dievybę [68].

Visai kitaip aiškino E. Volteris. Identïfikuodamas taip pat " N(o)nadej ", resp. " Nandai " ir " Andaj ", jis tuos abu vardus išvedė iš lietuviško žodžio angis [69]. A Mierzyński, pasirėmęs E. Volterio interpretacija, irgi manė, kad " Andaj " galį reikšti Angies dievą (gal kokį Angiadievį?). Tiesa, žalčių kultas Lietuvoje vėliau visur žinomas. Kadangi tekstuose minimieji Mindaugas, ir jo lietuviai buvo aukštaičiais, galima tarti, kad tas jų žodis (žemaičïai žodžio " angis " nežino) šitokia forma galėjo patekti į raštą. Iš dviejų žodžių " angis " ir " dievas ", kaip toliau aiškinama, galėjusi atsirasti forma " Ang(g)die ", panašiai, kaip iš " Ponas Dievas " yra kilusi forma " Pondie " [70].

Dar labiau skiriasi Teljavelio (Teljavel') aiškinimai. W. Mannhardtas bandė dirbtinïu būdu išvesti, kad anas žodis esąs sudėtas iš " telas " (teliukas) ir " valdytojas ". Tokiu būdu " Teliavelis " būtų bandos dievybė (Mh 53, 65). A. Mierzyński ir E. Volteris, rodos, teisïngai mano (ypač pasiremdami Malalos kompiliatorïaus tekstu), kad Teliavelis reiškia kalvis, apie kurį dainuoja dainos [71]. Ten tekste yra aiškiai pasakyta : " Teliavelik kalvis ". Aprašytas ir " kalvio " darbas : jis sukaustė saulę ir ją pakabino ant dangaus. Todėl A. Brückneris " Teliavelį " vadina " kalviu ". Tai dangaus dievas [72].

" Diveriksą " (" Diviriks ") W. Mannhardtas bandė aiškinti " Dieva rikis " arba " Dievų rikis ". Tai dievų kunïgaikštis, vyriausias dievas arba dievas tėvas (Mh 54). Taip pat aiškino ir A. Mierzyński (MZr I 142). A. Brückneris, rodos, davė įtikimesnį aiškinimą, kad Diverïksas galįs reikšti " Dievo rykštę " [73], t. y. laumės juostą, kuri ir dabar kartais vaivorykšte vadinama. " Miendieina " arba " Mindeina " yra lengvai susekama medžių dïevybė Medeinė, apie kurią dar vėliau kalbėsime [74].

Malalos kompiliatoriaus minima Ževoruna buvo bandyta identifïkuoti su Žvėrine, vakarine žvaigžde, nes, jai pasirodžius, vilkai iš miškų išeiną [75]. Neaiškus yra tik Zuikių dievas. Ir W. Mannhardtas ir A. Mierzyński laikė jį atskira dievybe [76]. Bet, pasak A. Brücknerio, tai greičiau tik esąs pažyminys Medeinei [77].

Nežiūrint kai kurių dirbtinių interpretacijų ir abejotinų aiškinimų, iš viso to, kas čia sakyta, galime, rodos, išvestï, kad cituo-

tieji rusiškieji tekstai rodo, jog lietuviai (aukštaičiai) turėjo atskiras dangaus kūnų (saulės, žvaigždžių) ir jų reiškinių (perkūno, vaivorykštės) dievybes. Jie garbino medžius ir turėjo miško dievybes. Kai kurios tos dievybės (Žvėrinė, Medeinė) yra pavadintos nuo pačios gamtos objekto ryškiai neatskirtais būdvardžiais. Ir kiti vardai rodo, kad lietuviai, sudvasindami įvairius gamtos daiktus ir reiškinius, nedavė toms dievybėms vardų, visiškai ryšio neturinčių su tais daiktais; bet priešingai, juos dar vargu antropomorfiškai suasmenindami, vadindavo iš to daikto išvestu vardu.

Kaip Volinijos kronisto žinios ir Malalos kompiliatoriaus prierašas liečia labiau rytinę Lietuvos dalį, taip Vytauto laikų misijonieriaus Jeronimo Pragiečio įdomus pranešimas per Bazelio susirinkimą (1431 m.) perduotas žinomam ano meto humanistui Enėjui Silvijui Piccolomini, kalba labiau apie Žemaičius. Apie Jeronimo Pragiečio gyvenimą žinias mums yra lietuviškai patiekusi M. Andziulytė-Ruginienė [78]. Autorė išveda, kad jis galėjo Žemaičiuose skelbti naująją tikybą 1401-4 m. laikotarpyje [79].

Surašęs viską taip, kaip Jeronimas pasakojo, Enėjus Silvijus įdėjo tą aprašymą į istoriškai — geografinį veikalą " Europa ". Kadangi Jeronimas yra pirmasis, kuris pats betarpiškai matė žemaičių liaudies kultus, nors pats apie juos nerašė, tai jo žinioms, paprastai, teikiama daug reikšmės. Įdomu pažymėti, kad ir Daukantas savo " Būde ", be kitų šaltinių, ištisai lietuviškai išvertė E. S. Piccolomini, tesingiau Jeronimo Pragiečio ištrauką apie žemaičių pagonybę [79]. Čia dar vienas pavyzdys, kad šis mūsų istorikas pažino savo laiko Lietuvos istorijos šaltinius ir jais nemaža, ypač " Būde ", rėmėsi.

Jeronimas Pragietis yra pirmasis šaltinis, (jei dar atmesti " Andaj " ir " Nonadiej " interpretavimą Angiadieviu), kuris pasakoja apie Žemaičiuose paplitusį gyvačių, teisingiau žalčių kultą. Jis pasakoja [80], kad pirmoji lietuvių giminė, pas kurią jis buvo atvykęs, *garbinusi gyvates* (žalčius). *Kiekvienų namų šeimininkas laikęs žaltį gryčios kerčioje ant šieno, kame jam būdavo dedama maisto ir aukų* [81]. Toliau, pasakojama apie kitą sritį, *kaip žmonės garbinę ugnį, ją vadindami amžina. Šventyklos dvasiškiai ją saugoję, kad neužgestų. Sergančiųjų giminės jų klausdavę patarimo. Naktį atėję prie ugnies, rytmetį atsakydavo giminėms, jog matę sergančiojo šešėlį* (dvasią?). *Į ugnį nukreiptas veidas reiškęs išgijimą, nuo jos nusuktas — mirtį.* Toliau bekeliaudamas, Jeronimas užėjo gyventojus, *kurie garbino saulę ir tam tikru kultu garbino reto didumo geležinį kūjį. Dvasininkai jam paaiškinę, kad daug mėnesių saulės nebuvę matyti, nes ją galingas karalius buvęs uždaręs tvirtovės bokšte. Tada Zodiako ženklai padėję saulei, su dideliu kūju jie sugriovę bokštą ir saulę grąžinę žmo-*

nėms. Todėl tas įrankis, kurio pagalba ji išėjo į šviesą, užsitarnaująs tos pagarbos. Jeronimas dar surado gyventojų, kurie garbinę dvasioms skirtus miškus. Juo aukštesni medžiai, juo didesnėje pagarboje būdavę laikomi. Miško viduryje augęs ąžuolas buvusi galingojo dievo buveinė.

Žinoma, kaip misijonierius Jeronimas, jo paties pasakojimu, viešai užmušė ir sudegino garbinamuosius žalčius, išgriovė ugnies aukurus, kirto garbinamuosius miškus.

Kai vienas miškas buvo iškirstas ir tas jo viduryje augęs senasis ąžuolas įveiktas, Jeronimas norėjo iškirsti ïr kitus šventuosius miškus. Tada nuvykę didelis būrys verkšlenančių moterų pas Vytautą ir skundęsi, kad tas naujosios religijos skelbėjas noris jų dievams atimti bustinę, ïš kur jie gaudavo lietų ir gerą orą. Dabar žmonės nebežino, kur ieškoti dievo, kuriam nebebus buveinės. Vytautui buvo pareikšta, kad žmonės greičiau išeisią iš savo tėvynės, apleisią namus, negu išsižadėsią savo senosios tikybos. Didysis kunigaikštis buvo prašomas sustabdyti tolimesnį miškų kirtimą. Sujaudintas Vytautas, kaip E. S. Piccolomini pasakoja, liepęs Jeronimui iš to krašto pasitraukti.

Charakteringas yra šitas šaltinis tuo, kad jame yra jau minima atskirtų sričių kultų diferencijacija. Jeronimas Pragietis perėjo keturias sritis ir išskaičiuoja keturių rūšïų kultus, t. y. gyvačių — žalčių, ugnies, kūjo — saulės ir medžių kultą. Visa tai, ką Jeronimas pasakoja apie žalčius, ugnį ir medžius, pilnai pasitvirtina vėlesniuose šaltiniuose. Iki šiol minėtiems ir cituotiems šaltiniams Pragiečio žinios nesipriešina. Jos juos papïldo. Tiktai tas egzotiškas kūjo kulto aprašymas su visa ta legenda apie uždarytą saulę, yra daugiau nïekur lietuvių mitologijos šaltiniuose nebesutinkamas. Ruginienė pastebi, kad Jeronimo pasakojimas apie tą kūjo kultą yra visos jo reliacijos problematiškiausia vieta. Latvių dangaus kūnų dainos ir Malalos kompiliatoriaus Kalvelis rodo tos pat rūšies kultą, nors jis savo kilme ir nebuvo lietuviškos pradžios.

Jeronimo Pragiečio pranešimas yra, galima sakyti, paskutinis autentiškos Lietuvos tikybinių papročių aprašymas.

3. *Kulto rūšys*

Daugiau panašių aprašymų, kaip to Žemaičių misionieriaus, nebesutinkame per visą XV amž. Sprendžiant iš per ištisas generacijas besitęsiančių kovų tarp lietuvių ir kryžiuočių, reikėtų manyti, kad vokiečiai gerai pažino Lietuvą. Ordino kronistai galėjo rasti daug progų, dažnai žygiuojant riteriams į pagonių kraštą, jį pamatyti, bet gyventojų papročius ir tikybą pažinti, tarp tų žmonių ilgiau

nesustojant gyventi, buvo sunku. O pagaliau patys riteriai, kurie būtų galėję savo pastebėjimus ir žinias raštingiems kronistams ar dvasininkams perduoti, vengdavo minėti pagonių burtus ir prietarus. Užtad vis buvo rūpestingai žymėta, kiek tų " tamsybės ir pražūties padarų " yra kritę nuo tikėjimą ginančio kardo. Įprastinių žygių metu kryžiuočiai skubiai naikindavo, degindavo ir traukdavosi tolyn, kad priešas negalėtų laiku suskubti puolimui sutelkti savo jėgų. Todėl per šimtą su viršum metų, net uolūs ir kruopštūs " reizų " Lietuvon registratoriai, kaip antai: heroldas Vygandas Marburgietis (Prūsuose) ir magistro kapelionas Hermanas Vartbergietis Livonijoje), teduoda atsitiktines žinutes apie šventus miškus, šventus kaimus, šventas upes, šventus laukus, žodžiu, konkrečiai teįvardija tai, ką Dusburgas pirmasis bendrais žodžiais minėjo apie prūsus. Tiedu kronistai kur-ne-kur mini aukojimus, kraujo (gyvulių) aukas ir po keletą kartų aprašo žmonių aukas — sudeginimus kryžiuočių (Mh 120-124). Vygandas dar mini kažkokį šventą vyrą (" *sanctum virum* ") — dvasininką ir šventus namus (" *domos sacras* ") — šventyklas. Bet abu kronistai, dažnai ir smulkmenas minėdami metraščiuose, nė vienu sakiniu atskirai neužsimena apie pagonybės turinį, su kuria kovoti buvo kryžiuočių vyriausias tikslas. Esame minėję, kad, rodos, krikščionims riteriams, kaip didžiausiems pagonių priešams, nederėjo domėtis ta " velnio įkvėpta " pagonybe. Gal būt, buvo draudžiama apie ją plačiau kalbėti. Bet apie patį pagonių kultą ir jo smulkmenas kryžiuočiai, berods, daug ir žinoti negalėjo. Tik taikinguose santykiuose būtų buvę galima gyventojų papročius geriau pažinti, apčiuopti smulkmenų, ką nors įdomesnio nugirsti. Ir iš tiesų, kai tik prasidėjo taikingos misijos ir uoli pastoracija, ypač jėzuitams į Lietuvą atvykus (XVI amž, gale), apie lietuvių pagonybę sužinota įdomių dalykų. Kryžiuočiai niekur tokių taikingų misijų, išskyrus vieną kitą retą sporadišką atsitikimą [82], nevykdė. Jie pagonių nekrikštijo, naujos tikybos tiesų nemokė. Kryžiuočių darbas prasidėdavo ir baigdavos ugnimi ir kardu. Todėl kryžiuočiams neteko b e t a r p i š k a i susitikti su pagonių prietarais ir tikėjimais, kuriuos krikščionys vadino bendru stabmeldybės — idolatrijos (" ydolatria ") vardu. Jos i š o r i n i ų ženklų kryžiuočiai, — bent sprendžiant iš kronikų — negalėjo aptikti. Niekur, palyginti, plačiose kronikose neužtinkame nė pėdsako, kad būtų buvę sunaikinti kurie nors pagonių religinio kulto objektai, kaip antai: stabai ir šventyklos. Rodos, tik vieną kartą, kaip sakyta, Vygandas mini " šventus namus " Vendžiogalos srityje (Mh 124).

Kas čia pasakyta apie Vygando ir Vartbergės metraščius, dar labiau tinka apie kitus vokiečių ordino XV amž. istoriografijos šaltinius, kurie Vytauto epochai duoda tiek daug įdomios medžiagos.

Pav., Posilgė, kuris apie Lietuvą žino tiek daug faktų, ypač iš jos politinio gyvenimo, savo plačioje kronikoje iš kulto srities teduoda vos dvi skurdžias žinutes.

Prie tokių šaltinių, kurie charakterizuoja lietuvių senąją tikybą, reikia priskaityti žinomojo lenkų kronisto Jono Dlugošo (1415-80) plačius aprašymus, kuriuose keliais atvejais patiekiama žinių atskirai apie Aukštaičių ir vėliau apie Žemaičių gyventojų tikybą.

Jei Enėjaus Silvijaus Piccolomini iš Jeronimo Pragiečio, (kuris pats buvo matęs Žemaičius ir ten Dievo žodį skelbęs), gautos žinios buvo pavadintos paskutiniu autentiniu pagoniškų tos šalies papročių aprašymu, tai Dlugošo (kuris Lietuvoje nebuvo buvęs), žinios yra gautos iš tą kraštą mačiusių ir jame keliavusių žmonių, pirmoje eilėje, tur būt iš ten krikštijusių ar palydovais buvusių lenkų dvasininkų, kurie kai ką turėjo būti parašę. Su pačiu kronistu dėl amžiaus skirtumo (Dlugošas gyveno 1415-80) jie vargu begalėjo susitikti. Todėl Dlugošo aprašymai yra taip pat verti dėmesio, nors jie ir eina iš antrųjų ar kelintųjų lūpų, kurios mums yra nežinomos.

Nors Dlugošo kronikos šaltiniai nuo veikalo X-sios knygos toliau yra neištirti, tačiau iš visos jo kelių tekstų kompozicijos, liečiančių lietuvių pagonybę (X ir XI knygos), galima, rodos, iš tiesų daryti išvadą, kad jis turėjo kokį tai rašytą pranešimą apie lietuvius — žemaičius. Lyginant jo kronikos vietą apie Aukštaičių krikštą (1387 m.) su dviem etnografiškais aprašymais ir Žemaičių krikšto atvaizdavimu, matyti, kad atskiri posakiai, ypač apie lietuvių pagonybę kartojasi. Tas panašumas, žinoma, su kai kuriais redakciniais pakeitimais, ryškėja labiausiai etnografiškame ir Žemaičių krikšto aprašyme. W. Mannhardto spėjimu tokis raštas galėjo būti pagamintas plačiai atvaizduojant Žemaičių oficialų atvertimą (Mh 151). Kadangi jame turėjo būti bendrų žinių apie Lietuvą, Dlugošas jį panaudoja ir anksčiau. Iš čia toji tekstų giminystė.

J. Dlugošas atskirai rašo apie Aukštaičių gyventojų tikybą. Jo išvedžiojimai, kaip sakyta, yra keliose vietose, būtent aprašant Aukštaičių krikštą (1387 m.) ir Žemaičių krikštijimą (1413 m.). Be to, jis, dviejuose platokuose etnografiniuose aprašymuose patiekdamas savo įrodymus, kad lietuviai yra kilę iš Italijos, duoda žinių ir apie jų tikybą [83]. Trumpai suglaudus tuos keturiose vietose išmėtytus Dlugošo aprašymus, reikia pasakyti, kad kronistas, lietuviams priskiria keturis skirtingus kultus.

Pirmiausia, Dlugošas akcentuoja ugnį, kuri buvusi laikoma amžina ir nuolat dvasininkų kurstoma bei palaikoma. Vilniuje centrinio židinio dvasininkas buvęs " Znicz " [84]. Dlugošas pirmasis tai mini. Bet, apskritai, apie ugnies kultą yra tai kelintoji žinia, ypač jei čia dar priskaityti bizantinius šaltinius. Konstantinopolio patriar-

chas lietuvius tiesiog oficialiai vadina " ugnies garbintojais " (" *pyrsolatrai* ") Tačiau lietuvių ugnies dievybė, t. y. jos vardas, nė Dlugošui nežinoma, kai tuo tarpu, pav., slavų ugnies dievo " Svarog " kultas labai stipriai pasireiškė, ir jis, kaip ugnies dievas buvo " garbinamas ". Bet nuostabu, kad pas tuos ugnį meldžiančius slavus nieko nežinoma apie amžinąją ugnį, kuri lietuvių kulte sudaro vieną iš ryškiausių bruožų, Dlugošo kelis kart užakcentuotų. Todėl A. Brückneris daro aiškią išvadą, kad židiniai buvę kūrenami Perkūno, bet ne pačios ugnies garbei. Šitie vieninteliai Perkūnui skirti " ugnies aukurai " (Feueraltäre) ir davė progos sudaryti lietuviams charakteristiką — " pyrsolatrai ", nors jie tokie nebuvę [84a].

Toliau, Dlugošas mini mums pažįstamą medžių kultą ir šventus miškus, kuriuose nei medžiai, nei žvėrys neliečiami. Tokį mišką geležimi paliesti baisu ir nuodėminga. Kronistas pirmasis iškelia žmonių samprotavimą, kad jei kas įžengdavo į tokį mišką, tas būdavo dvasių smaugiamas arba už bausmę nustodavo ar išsisukdavo sąnarį, ranką, koją, netekdavo akies. Tik avinų ar veršių aukomis jis galėdavo vėl susigrąžinti sveikatą [85].

Tretysis Dlugošo taip pat aiškiai akcentuotas kultas — gerbimas gyvačių bei žalčių, kuriuos kronistas vadina aspides, serpentes ir viperas, atskirai žalčių neišskirdamas. Pirmasis šitą kultą įsakmiai paminėjo Jeronimas Pragietis. Dlugošas apie žalčius išsitaria, kad juose, žmonių manymu, gyvenusios ir slėpusiosios dievybės. Jie buvę, tarsi, penates dii, namuose laikomi, pienu maitinami, ir jiems buvę aukojami gaidžiai [86].

Pagaliau Dlugošas mini visai naują dalyką, būtent, mirusiųjų vėlių kultą ir joms dedamas aukas. Lavonai buvę deginami drauge su arkliu, jaučiu, karve, balnu kamanomis, ginklais, drabužiais, diržu, žiedu, brangiais indais ir kitais daiktais, nesigailint nei aukso, nei sidabro. Po karo sudegindavę vieną iš žymesnių belaisvių. Labai įdomi yra kronisto pastaba, kuri vėliau padės išaiškinti alkviečių paskirtį, jog tam tikruose miškeliuose, mūsiškai alkuose, būdavę židiniai (ugniavietės), paskirstyti kaimais, šeimomis bei namais, kame lavonai, pasak Dlugošo, su viskuo būdavo sudeginami [87].

Be šitų keturių kultų Dlugošas mini dar iki tol niekieno neužfiksuotų įdomių dalykų, būtent, kalba apie rudens — spalių mėn. pradžios šventes, tuose miškeliuose atliekamas apeigas nuėmus derlių. Į tas šventes gyventojai atsivesdavo ir savo šeimas. Aukojant jaučius ir avinus, tris dienas buvę puotaujama ir geriama, šokama ir žaidžiama [88].

Tiesa, Dlugošui gali būti prikišama nemaža tendencijos ir netikslumo, aprašant politinius Lietuvos ir Lenkijos santykius. Apie

Vytauto, Jogailos, Kazimiero laikus, ypač kur ginčas eina tarp lietuvių ir lenkų, mūsų kronistas parodo neabejotinai daug šališkumo. Bet religinius pagonių gyventojų papročius tendencingai aprašinėti, ką nors iškreipti ar nutylėti, jis negalėjo turėti jokio intereso. Apie pagonių lietuvių tikybą Dlugošas yra viską sužymėjęs, ką jis žinojo ir girdėjo. Tiesa, tas Krokuvos kapitulos kanauninkas savo aprašymus kreipia viena kryptimi. Kildindamas lietuvius iš romėnų, jis daro skubotus sugretinimus tarp lietuvių ir romėnų religinių kultų [89]. Dlugošas pirmasis teigia, kad lietuviai, kaip kurios nors lotynų giminės ainiai, atvykę Lietuvon Pompėjaus ar Cezario laikais, atsinešę tuos pačius religinius papročius, tas pačias apeigas, kurias turėjo romėnai. Matyti, lietuvių kildinimo iš romėnų teorija Dlugošo laikais (mirė jis 1480 m.) buvo jau gerai žinoma ir už Kunigaikštystės ribų, jei šis kronistas ją be rezervų priėmė į savo veikalą. Todėl jis bando ir lietuvių tikyboje rasti panašumo su romėnų religija. Lietuvių Perkūną bei žaibą jis lygina su Romos Jupiteriu, lietuvių ugnies kultą su romėnų Vulkanu, žalčių ir gyvačių kultą su Eskulapiju, medžių įdvasinimą ir gerbimą sieja su Diana bei Silvanu, pamini vestales ir t. t. Šitaip Dlugošas pirmasis jau duoda pradžią tai interpretacijai, kurią, pasigaudami tam tikro išorinio, nors riboto panašumo, ypač mėgo humanistai — XVI amž. rašytojai. Ir toliau dažnai užtinkamas tas pats įvairių rašytojų noras ieškoti lietuvių tikyboje to, kas buvo žinoma apie romėnų religiją.

Aprašydamas Žemaičių krikštą (1413 m.)[90], Dlugošas dar kalba apie religinius to krašto gyventojų papročius, visai panašiai kaip rašo Aukštaičių krikšto proga (1387 m.). Taigi, mūsų kronistas (po Jeronimo Pragiečio) yra antrasis, kuris atskirai rašo apie Žemaičių tikybą, tuo išskirdamas Aukštaičių ir Žemaičių gyventojų kultus. Bet iš tiesų tai, kas parašyta apie Žemaičius, maža kuo skiriasi nuo aukščiau kalbėtųjų duomenų. Kartojant tas pačias kultų rūšis, tik plačiau pailiustruota.

Kronistas mini vėl u g n į, kuri taip pat laikyta šventa ir amžina; ji deginta, nuolat kurstoma, prie Nevėžio aukštame upės kalne[91]. Apie m i š k u s jis vėl rašo, kad juose buvusios dievų buveinės (habitacula). Tokiuose šventuose miškuose niekas nedrįsęs malkų rinkti ir medžioti, nes ir juose gyvenantieji ar patekusieji paukščiai ir žvėrys buvo laikomi šventi ir neliečiami. O kas tokius miškus ir jų žvėris ar paukščius naikino, tam išsisukdavo rankos ir kojos. Šitaip tikybinės pažiūros saugojo tam tikrus miškus ir jų gyvulius bei paukščius nuo naikinimo. Tai buvo anų laikų savotiški gamtos rezervatai, kurie rodos, geriau galėjo apsaugoti vietos fauną nuo išnykimo negu dabartiniai įsakymų keliu paskelbti rezervatais plotai. Dlugošas toliau pasakoja, kaip žemaičiai labai nustebę,

kad lenkų kareiviams, kurie jų šventą miškelį iškirto, nieko neatsitiko, kai tuo tarpu jiems dažnai kas nors nutikdavo.

Tokių šventų miškų paukščiai ir žvėrys buvę pripratę prie žmogaus ir jo nebijoję [92]. Dlugošas taip pat pamini ir tai, kad tokiuose miškuose buvę ugnies židiniai, kurie buvę šeimomis ir namais paskirstyti. Juose deginta mirusieji šeimos nariai su arkliais, balnais, drabužiais, kailiais [93]. Tame Žemaičių gyventojų tikybinių papročių aprašyme kronistas duoda įdomių ir naujų žinių apie v ė l i ų k u l t ą. Tam tikrose vietose miške, kur lavonai būdavo sudeginami, vėlėms būvęs dedamas valgis ant tam tikrų iš medžio mauknos ar žievės (*ex subere* " — kamščių medžio ?) padarytų kėdelių ar padėklų. Jis būdavęs paruoštas iš tešlos ("*pasta*"), sūrio formos ("*in casei modum*"). Gėrimas (midus) buvęs pilamas į patį židinį. Tai žmonės darydavę, tikėdami, kad mirusiųjų vėlės, kurių kūnai tuose židiniuose buvo sudeginti, naktį ateinančios, valgančios ant tų padėklų esantį maistą ir geriančios į pelenus supiltą midų. O iš tikrųjų, pastebi kronistas, tą maistą nuolat sudorodavusios ne vėlės, bet varnos, juodvarniai ir kiti laukiniai paukščiai bei žvėrys [94]. Tokiu būdu savaime pagonys globojo ir maitino miško gyvūniją lyg mūsų laikų gyvulių globotojai.

Žemaičiai taip pat pažįsta ir spalių mėnesio pirmosios dienos š v e n t e s, labai iškilmingai keliamas minėtuose miškeliuose. Į tas šventes susirinkdavę visi apylinkės žmonės, atsinešdavę valgio ir gėrimo. Pasivaišinę, savo dievams, ypač Perkūnui, t. y. griaustiniui, aukodavę gėrimus ir valgius [95].

Tokia, pagal Dlugošą, buvo Žemaičių pagonybė, kai 1413 m. į Žemaičius atvyko jos naikinti patys valdovai Vytautas ir Jogaila. Krikščionybę įvedant, žinoma, norėta akivaizdžiuosius pagonybės ženklus nors simboliškai sunaikinti. Kaip misijonierius Jeronimas visur, kur tik galėjo, naikino alkus, kirto medžius (ąžuolus,), užmušinėjo gyvates, gesino ugnį ir griovė jos aukurus, taip ir Vilniuje, pasak Dlugošo, buvusi sunaikinta pagonų šventykla (*templum*) su jos aukuru (*ara*), buvę kertami šventieji miškeliai bei alkai, naikinamos namuose užtinkamos gyvatės. Tas pats atsitiko po 26 metų Žemaičiuose. Kronistas vėl mini ugnies užgesinimą, alkų, miškų ir " gojų " kirtimą, aukurų ir paveikslų bei stabų (*simulacrorum*) naikinimą. Šitaip buvo padaryta pradžia ir nurodytas kelias kovai su lietuvių pagonybe. Žymiai vėliau, atsiradus daugiau kunigų, dar energingiau ji buvo naikinama. Paprastai, kad žmonės atprastų nuo savo pagoniškų papročių, tose vietose, kurios pagonybės laikais turėjo kokį nors sakralinį charakterį, buvo pastatomos bažnyčios. Tose pat vietose žmonės turėjo rinktis, bet jau melstis vienam Dievui. Ir tokiam nusistatymui pradžią davė 1387 metai. Toje Vilniaus

vietoje, kur žyniai (" *Znicz* ") nuolat kūreno ugnį, buvo padarytas Vilniaus pilies bažnyčios, Šv. Stanislovo katedros, svarbiausias altorius.

Iš čia trumpai sutrauktų Dlugošo tekstų, apie aukštaičių ir žemaičių pagonybę ir jos naikinimą, yra matyti, kad kronistas apie lietuvių tikybą turėjo nemažai žinių, nors ir negalėjo jų betarpiškai semti, bet tik naudojosi kitų rašytomis reliacijomis arba kai ką girdėjo per antras lūpas iš Lietuvoje buvusių lenkų, daugiausia kunigų. Nors politinėms žinioms, ypač apie lietuvių santykius su kryžiuočiais, Dlugošas panaudojo kitas, pirmoje eilėje Ordino, kronikas, jo aprašymai apie lietuvių pagonybę nėra iš kitų raštų sukompiliuoti. Absoliutinė dauguma to, kas patiekta, yra nauja ir iš ankstyvesnių šaltinių maža žinoma. Kalbėdami apie atskirus tikybos klausimus, dar turėsime progą analizuoti kai kuriuos kronisto aprašymus. Šioje vietoje užteks pažymėti, kad iš Dlugošo kronikos lietuvių senoji religija išeina antropomorfinio charakterio, kurį jai ne vienas tyrinėtojas neigia. Rodos, paskutinis tuo klausimu aiškiai pasisakė A. Brückneris. Jis pripažino, kad lietuviai turėjo, per būrimus ir pranašavimus sau autoritetą žmonėse susidariusių ir iškilusių dvasininkų, tačiau stabų ir tikrų šventyklų negalėję būti [95a]. Mūsų metraštininkas mini šventyklas, aukurus, paveikslus ir, berods, stabus. Plačiau jis apie juos nekalba, tik pavartoja lotyniškus žodžius (*templa*, *arae*, *simulacra*) ,kurie, įprastai yra suprantami šita savo tiesiogine prasme. Bet ar iš šių žodžių galima išvesti lietuviuose buvus stabus ir šventyklas, paaiškės atitinkamame skyriuje.

Senuosius šaltinius, surašytus anuo metu, kai dar plačiai buvo išsikerojusi pagonybė, šita apžvalga galima baigti. Ji nėra pilna, nes iš XIII — XV amž. laikotarpio yra dar šaltinių, kurie atsitiktinai mini ne vieną kulto dalyką, nors pačios pagonybės visumos nė iš tolo neapima. Pav., popiežiaus Honorijaus III bulė (1218. VI, 15) ir pop. Grigaliaus bulė (1232, I. 23) kalba tik apie vieną dalyką, būtent, apie žmonių aukas Prūsuose. Yra atsitiktinai pas domininkoną Tomą iš Chamtimpré (1263 m.) patekęs prūsų medžių kulto aprašymas ; Dzierzwos resp. Traskos *Annales Polonorum* pasakoja (1279 m.) apie paaukojimą kryžiuočio sudeginant (Lietuvoje). Domininkono Henriko iš Hervordo kronikoje yra žinia apie būrimą iš kraujo (" kraujo orakulą ") lietuviuose. Du metraščiai (*Chronicon Dubnicense* ir *Henriko iš Diessenhofeno* kronika) rašo apie Kęstučio priesaiką ir kraujo auką (1351 m.). Senųjų šaltinių sąraše liko nepaminėta visa eilė senų aktų ir dokumentų, kuriuose yra minimi šventi miškai, su kultu susiję vandenys, laukai, upės. Įdomios medžiagos apie vėlių maitinimą, gyvačių ir medžių kultą yra rašinyje " *Statuta provincialia concilii Rigensis* " (1428 m.). Kovodamas su tvir-

tai dar besireiškiančia pagonybe, Sambijos vyskupas Mykolas Junge (1425 - 42) buvo išleidęs mūsų temai įdomius nuostatus, kuriuose yra smulkiai sužymėtos gana griežtos bausmės už sueigas miškuose, vėlių maitinimą, laidojimą ne kapų vietoje, raudas prie mirusiųjų ir t. t. Apie Prūsų krašto pagonybę XV amž. medžiagos duoda Sambijos vyskupo Nikalojaus mandatas (1442 m.), Henriko Beringerio pranešimas (1428 m.), įvairūs Prūsų krašto nuostatai, vad. " *Landesordnungen* " (1408, 1427, 1441, 1445 m.). Nepanaudota čia ir Laurencijaus Blumenau notica apie medžių kultą, Guillebert de Lannoy pastaba apie kuršių tikybą ir Laonicos Chalcocondylas graikiškai parašytas sakinys apie žemaičių tikybą [96]. Dauguma tosios suminėtos ir čia dar neišvardintos medžiagos bus sunaudota tam tikruose skyreliuose, nes čia mes turėjome traktuoti ne atsitiktinius, bet daugiau specialius šaltinius, kuriuose autorių norėta daugelį lietuvių tikybos sričių paliesti ir jas sąmoningai charakterizuoti.

Kokias išvadas galima pasidaryti apie to senojo lietuvių kulto pobūdį iš tų senųjų (XIII - XV amž.) šaltinių? Jie mini daugelį bendrų dalykų, bet kiekvienas šaltinis pasako ir ką nors naujo. Volynijos (Ipatjevo) metraštis ir Malalos kompiliatoriaus kronika, pav., mini dievų vardus. kurių nė vieno nežino, palyginti, platūs Jeronimo Pragiečio, En. Silvijaus Piccolomini ir ypač Dlugošo aprašymai. Paskutiniojo kronika, lygiai kaip ir Eilėtoji Livonijos kronika, žino tik Perkūno vardą. Bet užtat Dlugošas ir Jeronimas taip pat mini naujų dalykų, kurių nežino pirmieji du šaltiniai, pav., žalčių kultą, kuris neabejotinai stipriai pasireiškė ir todėl vėliau turi daug pėdsakų raštuose. Jeronimas, be to, žino, kūjo garbinimą (dangaus kūnų kultą), kuris šitoje formoje niekur daugiau nebeužtinkamas, o Dlugošas pirmasis aprašo vėlių maitinimų, rudens šventes ir mini dvasininką " *Znicz* " (viename rankraštyje vad. " *Zincz* ").

Visi tie čia išcituotieji šaltiniai vienas kitą gana papildo, nors dauguma jų yra parašyti kitoje vietoje, skirtingu laiku ir vienas kitu nesinaudojant. Tai, ką apskritai apie baltų gamtos įdvasinimą patiekė patys senieji šaltiniai, būtent, pop. Inocentas III savo bulėje, Oliverus Scholasticus savo kronikoje, Dusburgas savo metraštyje, vis minėdami medžių, vandenų, laukų, kalnų, gyvulių, paukščių ir dangaus kūnų kultą, kiti šaltiniai konkrečiau patvirtina. Įdomu, kad visi šitame skyriuje išskaičiuotieji senojo perijodo šaltiniai mini neliečiamus medžius, šventus miškus. Matyti, atskirų medžių ir miškų laikymas neliečiamais, jų garbinimas bei įdvasinimas krikščionims ypač krito į akis. O pirmoje eilėje krikščionys fiksavo tai, kas labiausiai nuo jų pasaulėžiūros skyrėsi, kas ypač, ano meto krikščionio sąvokomis, atrodė egzotiška ir labai " kvaila ". O tas pago-

nių paikumas, kad jie Dievo vietoje garbino ne patį Kūrėją, bet tik Jo kūrinius, atseit, medžius, gyvates, ugnį ir t. t., kronistų ypač norėta pažymėti. Tačiau nesunku pastebėti, kad lietuvių tikyba nebuvo koks naivus gamtos idealizavimas, primityvus jos garbinimas ar adoravimas krikščioniška prasme. Tas gamtos kultas nebuvo koks grubus fetišizmas, bet reiškėsi atskirų gamtos objektų įdvasinimu, animizmu, savotiškai suprastu panteizmu. Ir medžiai ir kiti daiktai buvo gerbiami ne per se dėl jų kokių gerų ypatybių. Jiems buvo skiriama ypatinga reikšmė todėl, kad jie tarpininkai, kur sėdėjo dvasios, kur buvo " lokalizuotos " dievybės. Šitas lietuvių tikybos bruožas yra bendras ne tik visiems baltams — aisčiams. Jis turi daug bendra ir su slavų pagoniškąja religija, kurie taip pat gyveno panašiose klimatinėse ir topografinėse sąlygose. Slavų supratimu, koks nors šaltinis, ypatingas akmuo ar medis, iš kurio tikėtasi apsaugos nuo pavojaus ar kokios gėrybės (pav., lietaus), buvo tik tam tikra vieta, kur "sėdėjo" dievybės, žmogaus užtarėjos — dvasios. Krikščionybei atėjus jos paskui įgavo demonų pavidalą. Žinoma, ne kiekvienas šaltinis, ne kiekvienas miškelis ar medis ir t. t. galėjo būti tokiu mediju, per kurį pasireikšdavo dievybė bei dvasia. Todėl ne visi gamtos objektai visuotinai būdavo įdvasinami ir gerbiami. Bet ir tie negyvosios ar gyvosios gamtos daiktai, kurie buvo laikomi dievybių ir dvasių " buveinėmis ", buvo garbinami bei gerbiami tik dėl tos aplinkybės, kad ten gyveno žmogui gera ar bloga galinti padaryti dvasia. Todėl senoji lietuvių religija yra ne kas kita, kaip dvasių tikyba. Vadinasi, krikščionių kronistų posakiai, kad Lietuvos pagonys garbinę gamtą ir jos atskirus objektus, įgauna naujos prasmės. Kronistai, rašydami apie negyvos ar gyvos materijos " garbinimą ", galvojo krikščionių sąvokomis. Bet pagonys tokio " garbinimo " krikščionių prasme nepažino. Jie ją įdvasino, jos privengė, tikėjo, kad ji laimę ar nelaimę nešanti ; jie bandydavo toje materijoje esančių dvasių pyktį nukreipti ir t. t. Toks lietuvių tikybinis požvilgis rėmėsi principu " do ut des ". Aukos buvo teikiamos tam, kad būtų kas nors gauta. Todėl etinis momentas lietuvių tikyboje vargu stipriai pasireiškė.

Verta atkreipti akis, kad patys pirmieji šaltiniai, kurių autoriai buvo toli už Baltijos krašto ribų, į " garbinamųjų " objektų skaičių įtraukė daugybę daiktų, beveik visą žmogų apsupančią gamtą. Jeronimas Pragietis ir Dlugošas tą skaičių žymiai susiaurino. Jiedu bemini tik ryškesnius kultus, apie kuriuos turime ir vėlyvesnių pėdsakų, būtent, ugnies, medžių, žalčių ir vėlių kultą. Dlugošas, tiesa, pamini dar ir žaibą bei Perkūną. Šitie motyvai dominavo lietuvių gamtos kulte. Pirmieji kronistai, ypač Oliveras Scholasticus, mini, tiesa, dar laukus, kalnus, slėnius, tarpkalnes, šlaitus, uolas, kaipo

" garbinamuosius " objektus. Bet tokiose vietose turėjo būti medžių, vandenų ar šaltinių, kurie taip pat negalėjo būti tokio garbinimo vyriausias tikslas, ir tegalėjo būti savotiška priemonė, nes pagonys lenkėsi ir su pagarba ar baime žiūrėjo į tokį gamtos objektą, kuriame buvo dvasios ar dievybės buveinė [97].

Vėlesnieji šaltiniai taip pat nebemini daugiau lietuvių tikybos objektų. Tiesa, J. Lasickis Žemaičių dievų aprašyme išveda, kad anos visuotinės pagonių tikybos deformacijos metu, turėjo būti įdvasinamas ir pirkios kampas, ir pelenas, ir šluotražis. Tai buvo jau dekadentiškasis pagonybės laikotarpis, kuriame vyko tokis didelis suskilimas dvasiniame lietuvių gyvenime. Iš čia tiek daug, dažnai netiksliai užrašytų, lietuvių " dievų " vardų.

Ši senųjų šaltinių apžvalga parodo, kad toji " dievaičių " plejada su populiariąja trijule, kuriuos taip mėgo lenkiškai rašiusieji Lietuvos patrijotai, lygiai kaip ir Krivių - Krivaičių žinioje esanti hierarchija ir t. t., seniesiems šaltiniams yra dar visiškai nežinoma. Neįrodytas nė stabų buvimas ! Čia išskaičiuotieji šaltiniai tepažįsta tik šešias dievybes. Žinoma, lietuvių kulto turinys buvo platus, ir tie šeši vardai yra, tur būt, tik dalis tų dievybių, kurios žmogaus psichikoje buvo įsišaknijusios, vienur vienokiais, kitur kitokiais vardais vadinamos. Net Dusburgas, kuris nemini nė vieno prūsų dievybės vardo (o asketiškam dvasininkui minėti pagoniškus demonus gal ir buvo draudžiama ar bent nepatogu), sako, kad prūsai garbinę įvairius dievus (SrPr I 33). Apie sielius Eilėtoji Livonijos kronika rašo, kad jie taip pat turi daug dievų [98]. Todėl tų dievybių skaičius turėjo būti gausesnis. Krikščionims jos išskaičiuoti nebuvo svarbu. Jie galėjo pasitenkinti bendru pasakymu *ydola*, *daemones*, *ignominiosa fantasmata* ir t. t. Įdomu, kad čia cituotuose šaltiniuose niekur neužtikome minimų lietuvių psichikoje gana ilgai išsilikusių būtybių, kaip antai Kaukų, Laumių, Aitvarų, apie kuriuos žinome iš vėlyvesnių šaltinių. Nė populiarioji Gabija nepažįstama, nors ugnies kultas daugeliui šaltinių žinomas. Todėl A. Brückneris ir daro išvadą, kad ugnies dievybės Lietuvoje nebuvę, o ugnis buvusi deginama Perkūnui. Tiesa, XVI amž. kreipiamasi į Gabiją, saugojant namų židinį ar džiovinant javus, tačiau ji esanti kilusi iš Šv. Agotos (gudiškai Hafjos), kuri skaitosi ugnies patronas.

Šitoji s v e t i m ų j ų (vokiečių, rusų, lenkų) šaltinių apžvalga taip pat parodo, kad mums visą laiką remtis a t s i t i k t i n ė m i s versmėmis, kurios tepaduoda atsitiktines žinutes. Be abejo, didesnioji dalis to, kas sudarė žilosios lietuvių pagonybės turinį, mūsų minėtiems šaltiniams yra nežinoma. Vargu kada ar pasiseks iš tų smulkių mozaikinių noticų daugiau ką sužinoti. Žinoma, bus galima visada daryti naujų samprotavimų. Apskritai tose

tautose apie jų tikybą ir mitologiją tegalima plačiau ir išsamiau kalbėti, kuriose išsilaikė rašytas epas. Pav., suomių (finų) ir skandinavų mitologija yra nepalyginamai ryškesnė už kitų kaimyninių tautų tikybą vien dėl tos aplinkybės, kad išliko platus nacionalinis epas su padavimais ir mitais apie pagoniškųjų laikų dievus. Lietuviai ir jų giminės (prūsai, latviai) ne tik tokio epo nėra palikę, bet, rodos, nesukūrė savo mitų apie dievus, arba bent jų, galima sakyti, nėra išlikę. Mitai atsiranda paprastai tokiose tautose, kur dievybės yra įgijusios ryškų antropomorfinį pavidalą.

Tos mūsų čia patiektos pirmųjų šaltinių žinios, su mažom išimtim, tinka bet kokiai gamtinei tikybai apibudinti, ypač indoeuropiečių tautose. Pozityvių ir specifiškų duomenų yra nedaug. Ryškiausias lietuvių tikybos bruožas — gamtos ir jos atskirų objektų įdvasinimas, yra bendras visiems indoeuropiečiams. Kadangi lietuviai epo nepaliko, tad, kalbėdami apie lietuvių senąją tikybą pagal senuosius XIII — XV amž. šaltinius, turime remtis atsitiktinais dalykais. Todėl reikia senuosius šaltinius papildyti vėlesniais XVI — XVIII amž. šaltiniais.

III. SENOSIOS LIETUVIŲ TIKYBOS DEFORMACIJA
(Pagal XVI amž. ir kitus vėlesnius šaltinius)

Pirmieji šaltiniai padeda šiek tiek nustatyti pagrindinius lietuvių tikybos principus, kurie nesiskiria nuo prūsų ir latvių tikybų ir turi daug panašumo su slavų senąja religija [99]. Bet tai, kas žinoma apie lietuvių dvasinį XIII — XV amž. gyvenimą, negali patenkinamai nušviesti jų pagonybės turinio. Imdami vėlesnius šaltinius, kurių yra žymiai daugiau, nors jie rašo jau apie deformuotą ar slaptai atliekamą kultą, mūsų dėmesio objektu, manome, kad galima retrospektyviniu - genetiniu būdu nemaža naujo laimėti lietuvių tikybai pažinti. Jau buvo aiškiai akcentuota, kad vėlyvąją reformacijos laikų pagonybę reikia skirti nuo ankstyvesnės pagonybės. Toji vėlyvoji pagonybė dažnai būdavo nukeliama į ankstyvesnius laikus ir laikoma pirmykšte lietuvių tikybos faze. Bet ji, žmogaus dvasioje bei psichikoje vykstant evoliucijai, daugeliu atžvilgiu jau yra kitokia, negu pirmykštė pagonybė (žr. Nr. 2, 1938, 161 p.). Toje naujojoje pagonybėje labai ryškiai aptinkamas motyvų keitimasis, apie kurį mes dar plačiau kalbėsime. Tik labai pamažu senasis kultas užleido vietą naujajai religijai. Dažnai simbioziškai gyvos pagonybės reminiscencijos maišėsi su Naujojo Mokslo žmogaus galvoje sukonkretintomis sąvokomis. Šalia naujai įgytų krikščioniškųjų elementų ilgai dar laikėsi pagoniškieji elementai, ir

egzistavo vieni kitiems nekliudydami. Toji pagonybė, nors jau ir nebe pirmykštės formos, šalia krikščionybės, yra vienas iš įdomiausių lietuvių dvasinio gyvenimo reiškinių, ypač XVI amž. Livonijos rašytojas, pastorius ir Kuršo superintendentas Paulius Einhornas įdomiai kalba apie latvių " *confusum chaos* ", kai jie kreipdamiesi į Šv. Panelę Mariją ir šventuosius, tai visai suderino su savo kreipimusi į savo dievus ir deives [100]. Jei lenkuose ir rusuose pagonybė ilgai išliko (ir penktajame — šeštajame amžiuje po jų krikšto (XIII-XIV a.) vis dar buvo skundžiamasi apie «dvilytę» tikybą [101], tai visai panašaus reiškinio būta prūsuose, latviuose ir lietuviuose, ypač žemaičiuose.

Lietuvių liaudžiai krikščionybė buvo iš aukšto didžiųjų kunigaikščių autoritetu įsakyta. Bet svetimi kunigai, trūkstant tikrosios airių - škotų vienuolių — misijonierių pavyzdžiu Evangelijai skelbti dvasios, nė iš tolo nepriėjo prie dvasios pasaulio to žmogaus, kuris buvo gavęs jam nesuprantamą krikštą ir naują vardą. Su valdinio paklusnumu ir perdaug nesipriešindami žmonės tą naująją tikybą priėmė, užleido jai vietą viešajame gyvenime, bet ilgai savo namuose išlaikė savo dvasias. Konservatyvūs ir savo tradicijose užsigrūdinę žemaičiai net parodė ir priešingumo naujajai religijai. Pas Vytautą nuvykusios moterys verkdamos prašiusios išvaryti jų šventų miškų ir medžių naikintoją misijonierių Jeronimą Pragietį. O 1418 m. žemaičiai sukyla, išvaro vyskupą, sudegina bažnyčias ir bando atstatyti senovę. Tiesa, gal būt, šitame sukilime bus daugiau nusvėrę socijaliniai motyvai, negu religiniai, nes įvedant krikščionybę, organizuojant parapijas ir vyskupiją, dalis valstiečių buvo priskirti prie bažnytinių žemių ir suvaržyti [102]. Bet žmonės, apskritai, naujajai tikybai nereiškė aiškios opozicijos, tačiau dėl daug apystovų su ja ilgai nesusigyveno. Pirmosios parapijos, prie kurių buvo priskirtos ir tolimesnių sričių žemės, buvo labai plačios [103]. Pav., nuo Kauno iki Jurbarko, palyginti tirštai gyvenamoje juostoje, ištisus du amžius po krikščionybės įvedimo, dešiniajam Nemuno krante tebuvo vienintelė bažnyčia Veliuonoje. Sustingimas, pastoracinis nejudrumas ir svarbiausia kunigų nemokėjimas vietinės kalbos, vedė prie to, kad nuošalesnių sričių kaimiečiai XVI amž. tikrai buvo atviri pagonys [104]. Apie tai žino ir vietiniai kunigai, ir svetimieji. Reformacija išjudino Bažnyčią ir Lietuvoje. Kai tik prasidėjo misijos, buvo susidurta su tuo kaimo žmogaus savotišku pasauliu, kurio iki tol nepažinta. Atsivėrė tikrasis vaizdas. Pastebėta daugybė " dievaičių ", pamatyta daugybė pagoniškų burtų ir tikėjimų, žodžiu apčiuopta dar daug pagonybės liekanų. Kovojant su jomis ir leidžiant įvairias bažnytines knygeles, buvo atsitiktinai paminimi tie ryškūs pagonybės likučiai. Šitaip n e s ą m o n i n g a i, kovo-

jant su ta pagonybe, buvo sužymėta daug jos pėdsakų. Kadangi rašytojai humanistai, sąmoningai patiekdami traktatus apie pagonis, daug painiojo ir fabrikavo (pav., Stella, Grunau), tos netyčia išlikusios žinios yra ypač brangintinos ir padeda nušviesti vėlybąjį pagonybės laikotarpį.

Visų tų šaltinių panaudoti nėra galima. Yra, tiesa, tokių, kurie beveik stereotypiškai pakartoja jau iki tol gerai žinomus dalykus. Bet, esant dar daugeliui XVI – XVIII amž. šaltinių nespausdintų, geroku medžiagos kiekiu negalima pasinaudoti. W. Mannhardtas tegalėjo surinkti dalį to laikotarpio šaltinių. Mano lietuvių religijos biblijografijoje nurodyta kai kurie nauji šaltiniai; bet toli gražu tas skaičius negali būti laikomas nė apypilniu. Bažnyčių fundacijų aktai, vizitacijų protokolai, misijų reliacijos, rankraščiuose gulį jėzuitų metiniai kalendoriai (*Annuae litterae*) iš Kauno, Kražių, Pašiaušės etc. yra pirmos eilės versmės[105]. Panaudodami iki šiol daugumoje žinomus ir kai kuriuos dar nežinomus šaltinius, atvaizduosime šitą pagonybę, apžvelgdami drauge ir Mažąją Lietuvą, duodami pavyzdžių iš Livonijos (kuršių ir latvių). Ir čia taip pat stengsimės, kiek galima, daugiau respektuoti šaltinius, nes savo samprotavimų galį kiekvienas pasidaryti.

Po žiaurių Ordino karų ir vietinių gyventojų sukilimų išlikusių prūsų ir Mažosios Lietuvos lietuvių religinė padėtis porą amžių buvo nepavydėtina. Tai buvo tas pats pastoracija ir misijomis nesirūpinimas, kuris yra charakteringas aniems laikams visoje Rytų Europoje[106]. Kryžiuočiai gerai įsikūrė senprūsių žemėje, bet jų pastoracija menkai domėjosi. Jau Vytauto skunde Konstancijoje, vad. " *Proposicio Samaytarum* ", figūruoja tarp kitko ordinui griežtas kaltinimas dėl nesirūpinimo prūsų evangelizavimu[107]. Baudžiauninkais paversti gyventojai, kuriems naujoji religija savaime buvo susieta su jų naujais ir svetimais ponais, būtent, vokiečiais, ilgai išlaikė savo senuosius papročius (Mh 160-1, 163 p.). XV ir XVI amž. išleidžiama seimų nutarimai, " Landesordnungen ", kurie skelbia kovą pagonybei ir burtams, vadindami ją paprastai bendru " *zowberey* " ir " *ungelowbe* " vardu. Tai vadinam. " *Constitutiones synodales* " (1530 m.) išskaičiuoja dešimtį iki tol daugumoje negirdėtų prūsų dievų vardų, o vėlyvesnieji valstybės ar bažnytinės vyriausybės įsakymai bei draudimai ilgai mini pagarsėjusias " ožio aukas " (" Bockheiligung ")[107a]. Nė reformacijos sąjūdis čia negalėjo padaryti žymių atmainų. Jonas Bertuleit paduoda Prūsų Lietuvoje ryškių faktų, vis dar liudijančių kaimo žmonių pagonybės papročius. Čia neminėsime plačiau religinio gyvenimo paveikslo Mažojoje Lietuvoje prieš reformaciją ir jos laikais, nors jam pavaizduoti medžiagos yra pakankamai. Rinkdami raštų liekanas apie pagonybę, pir-

miausia susitinkame su Mažvydu. Šitas Maž. Lietuvos pastorius, ilgametis Ragainės klebonas, kilęs greičiausiai iš D. Lietuvos, pirmasis lietuviškai išleido " *Catechismvsą prasty Szadei* " (1547 m.). Pažinęs lietuvių pagonybę, lotyniškai rašytoje katekizmo įžangoje jis piktinasi tais, kurių " *daugelis net ir dabar, kas baisiau yra klausyti, viešai laikosi stabmeldybės ir ją skelbia: vieni garbina medžius, kiti upes, dar kiti gyvates, kiti ką kitą, teikdami dievišką pagarbą. Yra tokių, kurie daro įžadų Perkūnui, kai kurių* (žmonių) *javų reikalui yra garbinamas Laukosargas ir gyvulių reikalui — Žemėpatis. Kurie nedoriems darbams yra nukreipę dvasią, laiko savo dievais Aitvarus ir Kaukus* "[108]. Šitaip trumpai Mažvydas apibūdino XVI a., tur būt, Ragainės krašto lietuvių pagonybę. Čia figūruoja mums jau žinomi objektai: medžiai, upės, gyvatės, Perkūnas; bet yra naujų dievybių: Laukosargas ir Žemėpatis, ir Kaukai su Aitvarais. Verta atkreipti dėmesį į Mažvydo išskaičiavimą, kad vieni garbina vienus dalykus, kitį kitus, treti trečius etc. Šitokių atskirų sričių kultų diferenciją (pas atskiras žemaičių gyventojų gimines) yra jau Jeronimas Pragietis pažymėjęs. A. Bezzenbergeris šitą Mažvydo tekstą gretina su Chr. Hartknocho (Dissertationes selectae, prie Dusburgo kronikos teksto, 1679, 143 p.) tvirtinimu, kad atskiros prūsų giminės ir šeimos turėjusios atskiras savo dievybes (Beiträge zur Kunde d. indogerm. Sprachen, 43, pst. 2).

Savo lietuviškai ir eilėmis, surašytame įvade M. Mažvydas vėl mini savo sužymėtus dievų vardus žmones ragindamas: [109] :

" *Kaukus, Szemepatis ir laukasargus pameskiet,*
Visas welnuwas deiwes apleiskiet.
Tos deiwes negal iums neka gierra doty
Bet tur wysus amszinai prapuldinty ".

Kovodami su pagonybės likučiais, ir kiti protestantų pastoriai juos mini. Panašiai yra pasakyta Jono Bielauko ir Mykolo Sappuno Postiloje, vadinamajame Wolfenbuettelio bibliotekos rankraštyje. Tas " *Ischgvldimas Evangeliv per wisvs metvs ...* " iš 1573 m. duoda įdomių žinių, kurios paprastai pamirštamos ar nežinomos. Net W. Mannhardtas neįtraukė jų į savo rinkinį. Gana laisvai versdami Hemmingijaus pamokslų medžiagą, autoriai pridėjo savo išvedžiojimų. Kovodami su liaudies pagonybės liekanomis jiedu pažymi [110] : " ... *Nekaraija tų kure regimai tų Balwaphanistę dara, Nekaraia tų kure regimai paganiszku būdu nussitik ing vissų welnus, ir meldzia ios, jr neka nebaija ape s: szadį pana Diewa, kuris ta draudžia, Tikedami ing szemepaczius, Eitwarius, kaukus, appidemes, kalnus, akmenis, m e d z i u s , g a i u s (kaip ghe vadinna a l k u s) V pes, perkunų ... Tai wissa tadangi te daiktai ių meldzamei a garbi-*

namei welina ira, kaip nesang welnas ira etwaras, teip besas ira szemepatis, teipag czertas ira Apideme, teiegi pikullai ira kaukai, tai wisa kruwai pati welina ira, Tasiegi welinas biesas, czertas, a pikulas, kalnai, Akmeni, m e d i, g a i u i, a l k i e, opei ir kursai ira Eitwarei szemepatei, kaukai ir kurios ghe meldz". Kitoje vietoje, nurodant, kad Kristus yra vienintelis žmogaus kūno ir dvasios gelbėtojas, yra vėl pasakyta[111]: "*... kagi tada biednasis szmagus turėtų kitų pagalbnikų kaip tai szinų burteninkų, ir kitų manenikų ieschkati, angu kittas Deiwes, welinus, kaip tai szemepaczius, kaukus Apidemes, kalnus A l k u s, upes Akmenis Eitwarius Perkuna melsti a garbinti jeib kakiagi ligai, akių, dantų, nagų ieib kuragi sunara kuna musų*".

Wolfenbuettelio Postilos rankraštis ir Mažvydo katekizmas mini lygiai tuos pačius pagoniškus vardus, būtent, Kaukus, Žempačius, Aitvarus, Perkūną. Postiloje trūksta katekizme minimo Lauksargio, bet užtat yra poroje vietoje minima Apidemė. Šitas vardas tėra pažįstamas tik vienam Lasickiui, kuris "*Apidome*" vadina buto ar namų keitimo dievybę[112]. Tai buvo jau blankstąs tikėjimas įvairių žmogui gera ar bloga, nuostolį ar pelną duodančių dvasių, savotiškų demonų. Uolieji reformatoriai šitokį jų tikėjimą, kuris buvo natūralus ir įgimtas senosios pagonybės palikimas, laikė didele kliūtimi naujajai religijai. Todėl jie vis barėsi dėl to.

Nustatyti tarp jų minimų dvasių — dievybių kokį nors priklausomybės ar hierarchinį ryšį yra, rodos, negalima, nors tos dvasios dar ilgai išliko Prūsų lietuvių liaudies sąmonėje. Dar XVIII amžiuje Jokūbas Bradovskis savo žodyne "*Lexicon Germano - Lituanicum et Lithuanico - Germanicum*" sužymėjo visą eilę tokių iš žmonių gautų vardų[113]. Maž. Lietuvos pastorius (Insterburgo srityje) Pilypas Ruhigas (Ruhig) į savo 1747 m. išleistą žodyną įtraukė taip pat daug dievų vardų (Mh. 609, IB 91).

Kiti katekizmo arba Postilos minimieji gamtos objektai, kuriuos dar Prūsų lietuvių liaudis įdvasino, būtent, kalnai, akmens, medžiai, alkai (gojai), upės, mums jau yra gerai pažįstami iš senesniųjų šaltinių apžvalgos. XVI amžiuje Mažojoje Lietuvoje dar buvo likę jų tikėjimo. Kalnai, alkai, upės, akmens dar nebuvo nustoję savo sakralinės reikšmės. Daugelyje tokių vietų ir daiktų dar "gyveno" tos blėstančios dvasios bei dievybės. Kai kur dar galėjo būti joms aukojama, pirmoje eilėje Perkūnui.

Buvo dar Prūsų Lietuvoje anuo metu daug burtų ir prietarų. Štai 1578 m. išleistame Prūsų hercogo Jurgio Fridricho lietuviškai rašytame dekrete Tilžės apskrities bažnyčioms yra prūsų lietuviams įsakyta krikščioniškai gyventi ir mesti pagoniškus papročius, — vaškinių kūdikių bei sąnarių liejimą, užkalbėjimą, saitų davimą ir t. t. Šitokiais ir kitais dalykais esąs daromas "*didis stabu meldims bei*

Diewa panekinims " [114]. Kitame tų pačių metų Jurgio Fridricho įsakyme Ragainės apskrities bažnyčioms yra taip pasakyta : " *Mes priegtam ischtirem jog daug Kurschu ir Lietuwnikų musu scha walschcziaus Ragaines ir Tilszes didi Deiwiu alba stabu garbinaghima dara alba laika a t l a(n)k i d a m i G a i u s, affierawadami bernelius waschka alba sanarius kakius isch waschka padaritus ir paweikslius bandikschczia kakia daranczius ir kitus szalineghimus alba szinavimus bei burtawimus laikantis* " [115].

Vaškinės figūrėlės, kurios vaizdavo susirgusį žmogų, gyvulį ar atskirą jų sąnarį, berods, buvo aukojamos išmelsti sveikatos iš blogų dvasių. Dvasia, kuri buvo užkerėjusi žmogų ar gyvulį, po tokios maldos turėjo jį paleisti iš nesveikatos. Tokios vaškinės figūrėlės būdavusios atnešamos ir į bažnyčią ir skiriamos su tam tikra intencija kuriam nors šventajam, kad duotų sveikatą [116]. Toks vaškinių figūrėlių liejimas, matyti, Prūsuose buvo labai praplitęs. 1541 m. išleistuose krašto įstatymuose yra smarkiai draudžiami tos ir kitos rūšies burtai [117], prietarai ir papročiai. O jų, matyti, dar buvo labai daug Prūsuose ir Maž. Lietuvoje. Tai matyti iš Prūsų luomų seimų (Ständetage Preussens) dar XV amž. (Ordino laikais) eilės nutarimų prieš burtininkus ir burtininkes (*czowberer*, *czowberinne*). Bet ta kova (juos teisiant ir baudžiant) negalėjo būti sėkminga, nes dar 1604 m. Insterburgo (Įsrutės) apskrities instrukcijoje (*Instrvction der Kauffschultzen und Wilkür des Ampts Insterburg*) figūruoja burtininkai (Börter) ir žyniai (*Szierer*). Evangeliškuose (liuteriškuose) bažnyčios nuostatuose (*die evangelischen Kirchenordnungen*) taip pat sužymėti įsakymai pastoriams (1541, 1548 m.) kovoti su prietarais ir burtais, uždrausti Prūsų Lietuvoje nešti vaškines statulėles į bažnyčią ; o 1638 m. Insterburgo ir kt. lietuviškų apskričių vizitacijoje (*Recessus Generalis der Kirchen — Visitationen Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Herzogtumb Preussen*) yra aprašomi pagoniški lietuvių laidotuvių papročiai. Mirusieji esą apvelkami išeiginiais drabužiais, jiems į grabą dedama pinigų ir t. t. Lietuviuose esą daug burtininkų (*Burtenicker, Wahrsager und Zanteler*). [118].

Plačiau neanalizuodami šitų bendrais žodžiais padarytų pastabų, galime neabejotinai sakyti, kad Mažosios Lietuvos kaimas XVI amž. dar buvo pilnas pagoniškų prietarų ir burtų. Iš tų pasaulinės ir bažnytinės vyriausybės oficialinių įsakymų įdomu mums ypač tai, kad XVI amž. antrojoje pusėje Prūsų lietuviai dar uoliai lankydavo " gojus " (alkus), įdvasindavo medžius, kalnus. Apie prūsų pagonybę kalba taip pat 1591 m. Mažosios Lietuvos protestantų kunigas J. Bretkūnas (Bretkė) [119]. Jis savo veikalo " Postilla tatai esti trumpas ir prastas ischguldimas euangeliu ... " II-jame tome

(101 psl.) prie vienos Evangelijos aiškinimo taip rašo: "*Pameskigi miela Lietuwa melstissi kaukus, Aitwara, Szemepaczius alba kitas Deiwes ir numirusius schwentvosius, da melskisi wieno Diewo ...*" Toliau pastorius kitoje vietoje (180 psl.) sako: "*Pagonis sawa durna prigimima sekdami, daug Diewu tare essanczu, Tuogi ir daug Diewų patis pramane ir garbinoja, kits tare iog Saule butu Diewas, kits iog Menu, kits kita daikta Diewu essant tikeia, kaip ir dvrnai Lietuwa pirm schu metu meldessi Szemepaczus, Kaukus*". O trečioje vietoje (390 p.) jis graudena: "*Todelei ius mana mieli brolei ir milimos sesers, wissousu sawa prigadosu tiktai nuo scho wieno Kristaus pagalbos, sweikatos ir wisso gero melskitesi, netikekite szolininkems, netikekite burtininkams, netikekite sziniams, nesa thie ischtiesos nieko gera szmogui negal dariti*".

Be šitų trijų Postilės tekstų yra minėtina dar J. Bretkūno vokiškai rašyta Prūsų krašto kronika. Jos originalas yra nesurastas, tačiau ištraukų (Hennenbergerio, Pretorijaus) yra likę. Iš tų tekstų atrodytų, kad Bretkūnas rinko savo parapijos pagonybės likučius, tačiau, savo veikalo nelaimei, pastorius panaudojo S. Grunau, kurį jis savo diletantiškomis filologinėmis ir kitokiomis konjunktūromis dar labiau praskiedė (Mh 422). Tokiu būdu tai, ką Bretkūnas pats buvo patyręs, sumaišė su daugybe netikslumų, paimtų iš Grunau. Vadinasi, prūsų mitologijoje padaugino jis klaidų skaičių. J. Gerullis yra patiekęs visą eilę Bretkūno kronikos vietų, liečiančių senąją prūsų bei sūduvių tikybą[119a]. Ten yra vokiškai aprašyta sūduvių dievai, dvasininkai, apeigos, papročiai etc. Mums tačiau svarbesnis Bretkūno Postilės tekstas. Jame be Aitvaro, Kauko ir Žempačio, yra minima dar s a u l ė s ir m ė n e s i o kultai.

Į Mažvydo katekizmą, į Wolfenbuettelio ir Bretkūno Postiles, patcko beveik tie patys dievų vardai. Visi pastoriai mini šiuos vardus: Žemėpatį, Kauką ar Kaukus ir Aitvarus. Visų šių trijų vardų iki XVI amž., kaip žinome, šaltiniuose n e u ž t i k t a nė pėdsako; bet šitos dvasių ar dievybių sąvokos, kurios jau, rodos, ėmė išvirsti neaiškiais fantomais, šmėkliškų pavidalų dvasiomis, dar buvo ilgai gyvos žmonių atmintyje. Mažvydo katekizmas ir Wolfenbuettelio Postila mini Perkūną, kuris iš visų žinomų šešių dievybių, buvo bene labiausiai užakcentuotas senuosiuose šaltiniuose. Mažvydo Laukosargo (neskaitant Laukpačio) ir Wolfenbuettelio Postilės Apidemės, neskaitant Lasickio, niekur daugiau nebeužtinkama. Įdomu, kad Didžiosios Lietuvos ano meto šaltiniai (pav., Daukša) visų tų vardų (Laukosargas, Žemėpatis, Aitvaras, Kaukas, Apidemė) visai nepažįsta. Tų dvasių ir dievybių prasmę paaiškinsime kitoje vietoje. Protestantiškieji Maž. Lietuvos šaltiniai mini lietuvių medžius, "gojus" (alkus), kalnus, akmenis, upes, gyvates, saulę,

mėnesį, kaipo pagoniškojo kulto objektus. Iš tokio trumpo išskaičiavimo mes visai nesužinome, kuo pasireiškė tų daiktų kultas. Ar tai buvo išlikęs tas pats jų įdvasinimas ir gerbimas, ar jis krikščionybės poveikyje jau buvo įgijęs naujų formų, lieka neaišku. Galime tik neabejotinai konstatuoti, kad tai yra tie patys negyvosios ir gyvosios gamtos objektai, kurie pagonybės laikais ėjo religinio kulto objektais.

Baigiant minėti Mažosios Lietuvos pastorių pastabas apie jos gyventojų pagonybę XVI amž., reikia sustoti ties M. Danieliaus Kleino, Tilžės pastoriaus, giesmynu (1666 m.), kurio įvadui Vilhelmas Martini, Verdeno pastorius (prie Šilutės) atsiuntė lotyniškas eiles " į lietuvių liaudį ". Jose sužymėti gana įdomūs lietuvių dievų vardai : [120].

> " *Pagaliau liaukis išsigalvojęs daugelį dievų,*
> *kurie valdo jūrą, dangų ir žemę. Tegul nebūnie*
> *Perkūno, Lituans, Babilas, Gabartai, Gabjaukurs,*
> *Baube, Žemapati. Ką tau duos Laimelė, ką Meletettė ?*

D. Kleino bendradarbiui yra žinomi 9 vardai, iš kurių septyni iki šiol nebuvo dar minėti. Kad jie nėra paties Martini fantazijos padaras, parodo kiti šaltiniai.

" *Lituans* " arba M. Pretorijaus " *Lietuwanis* " yra, paskutiniojo aiškinimu, toji dievybė, kuri siunčianti (ūkininkų derliui) lietų, ir, jai buvusios aukojamos įvariaplunksnės vištos [121]. " *Babilas* " arba " *Babilos* ", " *Bubilos* ", Lasickio ir M. Strijkovskio minima, yra ne kas kita kaip bičių dievybė, kurių ūkis ano meto Lietuvoje buvo toks svarbus [122] " *Gabartai* " lygiai tokia pat forma arba " *Gabwartus et Garbatus* " pažįsta M. Pretorijus kaip derliaus dievybę [123]. W. Martini " *Gabjaukurs* " galima identifikuoti su T. Šulco gramatikoje minima dievybe " *Gabjaujis* " [124]. M. Pretorijus ją pažįsta, kaip Gabjaują ir charakterizuoja kaip javų ir jų pastato (jaujos) dievybę, kurios garbei XVI amž. Nadruvoje, iškūlus visus javus, buvusi skiriama šventė ir buvę aukojami gaidžiai. " *Gabjaukurs* ", berods, galėjo būti javų kluono dievybė. Gal būt, ryšium su ja apie jaujos įvairias dvasias yra dar ir dabar žmonėse sumišusių pasakojimų. " *Baube* " identifikuotinas su M. Pretorijaus " *Baubis* ", kuris buvęs jaučių globėjas. Jam artimas " *Jauczbaubis* " [125]. Žempatį pažįsta mūsų aukščiau cituotieji šaltiniai (Mažvydo katekizmas ir dvi Postilos). " *Laimelė* " arba " *Laima* ", " *Levmelė* " plačiau minima — laimės ir dangaus dievybė. Į " *Leumelę* ", pagal M. Pretorijų buvę šaukiamasi gimdant [126]. " *Meletette* ", kuria M. Pretorijus taip pat klaidingai užrašė, Brodowskis savo žodyne

vadina " *Meletelle* ". Tai buvusi spalvų dievybė[127]. Mes čia nesvarstome iš esmės klausimo, kaip žiūrėti į tokias įvairių įvairiausių funkcijų dievybes, ir ar čia nėra taip pat tam tikro, nelemto nesusipratimo dėl užrašinėtojų kaltės. Tie tariamieji dievai ar dievybės iš tiesų juk buvo ne kas kita, kaip įkūnyti arba personifikuoti gamtos reiškiniai arba jų priežastys. Didelis klausimas yra, ar tos visos dievybės, kurias, pav., sumini J. Lasickis, Pretorijus, buvo gerbiamos kaip " dievai ". Paprastai liaudies žmogus galvojo ne atitrauktomis sąvokomis, bet konkrečiais vaizdais. Turėdamas naivią, bet gyvą fantaziją, visai eilei nesuprantamų reiškinių savo dvasioje bei sąmonėje toks žmogus sukūrė paveikslus, būtybes[128]. Iš tikrųjų yra dažnai per greitai sprendžiama visas tokias personifikuotas būtybes, kurių tiek daug surašė Lasickis, Strijkovskis, Pretorijus, laikyti dievybėmis, kurioms buvusios teikiamos aukos. Tokių dievybių skaičius buvo, palyginti, labai mažas. Bet mums svarbu konstatuoti, kad dar XVII amž. visa eilė tokių būtybių, kurių paskirtį taip pat reikia išaiškinti, buvo dar žmonėse gyvos. Nors jos klaidingai suprastos, bet ne vieno užrašytos ir paliudytos. Todėl tokioms atsitiktinoms strofoms, kaip W. Martini eilės, reikia skirti daug daugiau reikšmės, negu platiems XVII-XVIII amž. kompiliaciniu būdu sudarytiems traktatams, a la Christ. Hartknocho daugybė " disertacijų " (IB 51).

Čia nesustojome ties reformacijos laikotarpio kitais šaltiniais, kurie plačiai aprašinėjo prūsų pagonybę. Praleidžiame Erazmo Stellos išvedžiojimus apie medžių ir kitų objektų kultą, Simono Grunau plačias ir fantastiškas reliacijas; kitoje vietoje taip pat minėsime 1530 m. Prūsų sinodų nuostatų (*Constitutiones Synodales*) platų prūsų dievų sąrašą; Jono ir Jeronimo Malecijaus pranešimai ir kiti raštai apie sūduvių ir sambių pagoniškus papročius ir jų dievus irgi paliekami už mūsų objekto ribų. Kasparo Hennenbergerio žinios apie šventus miškus, Luko Davido ir kitų pastebėjimai, M. Pretorijaus platūs aprašymai patarnaus medžiaga atskiriems klausimams, nors šių asmenų žinios daugiausia liečia Prūsus, resp. Mažąją Lietuvą[129].

Reformacija ne tik Prūsuose, kur ji visai išsilaikė, bet ir Didžiojoje Lietuvoje davė naujų šaltinių lietuvių mitologijai. Nors čia kilo, galima sakyti, tautinė istoriografija, buvo dviejose redakcijose surašytas " Lietuvos metraštis " pagal didž. kunigaikščio dvare įsigalėjusias tendencijas ir aspiracijas, bet senoji lietuvių pagonybė niekur lietuvių metraščiuose nėra atskirai traktuojama. Kalba apie neofitų kraštų ankstyvesnius burtus ir prietarus galėjo atrodyti labai neracionali. Todėl D. Lietuvos XVI amž. ir vėlesnių amžių pagonybės likučius taip pat nušviečia atsitiktinės pastabos daugiau-

sia bažnytinio turinio knygelėse ir pastoracijos bei misijų pranešimuose.

Didžiojoje Lietuvoje dėl aukščiau minėtųjų sąlygų pagonybė iki XVI am. galėjo laikytis labiau, negu Prūsuose. Todėl liudijimų apie ją turime gausiau.

Beveik tą patį, ką randame pirmojo Prūsų krašto kronisto bendrais žodžiais pasakyta, randame po trijų amžių lietuviškame kan. Mikalojaus Daukšos katekizme, išverstame iš lenkiško Ledesmos katekizmo. Į klausimą, kas nusideda pirmajam Dievo įsakymui, kanauninkas Daukša katekizmo 76-77 p. sako[130]: "*Szitie îpaczei, kurie gárbina vgnį, žęmîną, giwatės, žalczius, perkûną, m ę d ž i ú s, a l k ú š, M ę d e i n ė s, kaukųs ir kitús biėssus: ir aniė kurie zianauia, búrę, nuodiia álwu, yr waszka lâia, ant' pútos ir ant páuto węiždi*". Kitas nežinomas to paties Ledesmos katekizmo vertėjas lietuvių kalbon 1605 m. taip pat piktinasi tais[131]. "*... kuriė mėldzia vgnį, Giwatės, žalkcius, žeminas, Deywes, Perkunus, m e d z i u s, e l k u s, ir wel tiê, kuriê, tyki burtomús, žinemus, nuodinkiemus, waszko, szwïno, ir páuto leymuy ir kitiemús tokiemús dayktamus ...*". Vertėjas nepaminėjo Medeinės ir Kaukų ir įrašė deives. Įdomu, kad Ledesmos katekizmo lenkiškame originale yra tik tiek pasakyta[132]: "*ktorzy się paráią báłwochwalstwem, zabobony, gusły, y czárámi ...*" Vertėjai, pritaikydamį tą originalo vietą lietuvių liaudžiai, išskaičiavo tuos kulto objektus, kurie, jųdviejų manymu, dar žmonėse buvo pažįstami. Daukša dar ir savo Postilės lenkiškoje įžangoje (1599 m.), kurioje su tokiu jautrumu atsiliepia apie lietuvių kalbą, pamini, kad daug žmonių tebegyveną pagoniškuose burtuose iki šiai dienai[133].

Abu katalikų vertėjai (Daukša ir anonimas) visai nepažįsta tų dievų vardų, kuriuos mini Prūsų Lietuvos protestantų pastoriai, nors jiedu taip pat griežtai pasisako prieš vaško ir švino figūrėlių liejimus ir kitus burtus. Bendras visiems yra tik Perkūnas. Daukša pažįsta dar ir Kauką, minimą Mažvydo ir Wolfenbuettel'io Postilės. Visai naujas dievybės vardas yra Žemina, kuri, kaip matysime, yra tos pačios kilmės, kaip ir Mažvydo ir Wolfenbuettel'io Žempatis; vardas tėra skirtingos giminės. Daukšos Medeinė yra jau pažįstama iš Volinijos kronikos. Ugnies, gyvačių bei žalčių, medžių bei alkų kultai yra jau detaliau pažįstami iš Jeronimo Pragiečio reliacijos ir Dlugošo kronikos. Vadinasi, tai, ką surašė apie lietuvių bei žemaičių pagonybę svetimieji, žinojo ir pastebėjo po pusantro ir daugiau šimtmečių patys lietuviai, jų kunigai ir pastoriai, kurie jau mokėjo žmonių kalbą ir pažino jų papročius. Todėl tos mažos pastabos yra ypač brangintinos. Daugiau žinių katekizmai ir postilės, deja, nebepatiekia. Bet užtat turime kitos rūšies šaltinių, daugiausia Žemaičių kraštui.

Panašių žinių apie lietuvių tikėjimą duoda mums Ingolštato universitete 1580 m. padarytas įrašas, čia atvažiavus studijuoti kunigaikščiui Aleksandrui Olielkavičiui. Kalbant apie to žymaus naujo studento tėvynę, pažymėta, kad lietuviai Dievo vietoje esą garbinę saulę, ugnį, miškus, gyvates ir visokius kitokius dievus ir stabus[134]. Gal būt, pats Olielkavičius suteikė žinių apie lietuvių pagonybę. Žinoma, tuo norėta pavaizduoti lietuvių pagoniškąjį laikotarpį, bet ne ano meto pagoniškas liekanas. Bet vis tik verta pažymėti, kad beveik po dviejų šimtmečių nuo Lietuvos krikšto buvo minimi dažniausiai šaltiniuose sutinkami kulto objektai, būtent, ugnis, miškai, gyvatės. Analai mini ir saulės kultą, apie kurį težino tik Prūsų Dusburgas ir tarpiškai Jeronimas Pragietis. Rodos, saulės garbinimą mini ir Bretkūnas savo Postilėje.

Žymiai daugiau žinių apie Žemaičių gyventojų pagonybę turime XVI – XVII amž. Tas kraštas gyveno kitoniškose aplinkybėse, negu Aukštaičiai arba tikroji Lietuva, etnografinės Trakų ir Vilniaus karvedijų dalys. Ilgose ir žiauriose kovose užsigrūdinę žemaičiai liko atsparūs ne vien tik prieš kryžiuočius, bet ir prieš jų atstovaujamą tikybą. Aukštaičiai tokias kovas mažiau pažino. Keliasdešimt metų vėliau už aukštaičius, gyvenusius kaimynystėje su stačiatikiais, priėmę krikštą, savo fanatišką prisirišimą jie ir' toliau rodė savo tikybinei tradicijai. Ir jie, lygiai kaip ir Aukštaičių kraštas, nepažino tikrųjų misijų, išskyrus vieną kitą sporadišką pastangą. Bažnyčių tinklas Žemaičiuose XVI amž. buvo dar retesnis, negu Vilniaus vyskupijoje[135]. Kartais religinę padėtį piešiant XVI amž., perdedama, tačiau Žemaičiuose XVI amž. tikrai dar būta daug senojo kulto liekanų. Tai parodys ne vienas šaltinių.

Iš Jeronimo Pragiečio ir Dlugošo aprašymų dar negalima daryti griežtos išvados, kad žemaičių ir aukštaičių tikybos būtų daug skyrusiosios viena nuo antros. Bet jei Žemaičiuose socialiniu atžvilgiu ilgai išsilaikė tam tikrų savybių, kurių nežinojo kitos Lietuvos dalys, tai kulto srityje taip pat turėjo būti savotiškumų, nors principai buvo tie patys. Šiaip ar taip tikyba ir papročiai savo smulkmenose kasdieninio gyvenimo pasireiškimuose skyrėsi, pav., prūsų nuo lietuvių ir lietuvių nuo latvių. Šito skirtumo negalima apčiuopti iš šaltinių bendrų posakių. kad vieni ar kiti garbinę medžius, ugnį, gyvates ir t. t. Bet jis labiau nustatomas iš mums likusių dievybių vardų, kurių kai kurie vieniems gerai pažįstami, o kitiems svetimi. Toms pačioms arba panašioms dievybių sąvokoms ir Žemaičių gyventojai turėjo savo atskirų vardų bei pavadinimų. J. Lasickis net sukūrė atskirų sričių dievus.

XVI amž. apie Aukštaičių gyventojų dievybes teturime nedaug žinių. Daug daugiau žinome apie Žemaičių pagonybę ir jų dievybes.

Jaunas Žygimantas Augustas Mažvydo katekizmo išleidimo metais, t. y. 1547, rašė lenkų kancleriui Samueliui Maciejovskiui[136]: " *Krikščionių tikėjimas tačiau mūsų D. L. Kunigaikštystėje yra tik naujas diegynas: už Vilniaus miesto, ypatingai tačiau Žemaičiuose, neminint kitų prietarų, paprastoji ir tamsioji liaudis kaip dievus garbina miškus, ąžuolus, liepas, upes, akmenis ir pagaliau gyvates ir tiems (daiktams) viešai ir, pas save (namie) gyvulius ir aukas atnašauja* ".

Žygimantas, tur būt, galvoje turėjo ir Aukštaičių kraštą, nors šita žinia nėra jam specifinė, nes medžių, upių, akmenų ir gyvačių gerbimas buvo Lietuvoje pažįstamas. Panašiai kalba apie Žemaičius Tarkvinijaus Pekulo, nuncijaus auditoriaus, 1579 m. Žemaičių vyskupystės vizitacija. Aprašydamas vizitą Kaltinėnuose, jis paduoda klebono atsakymą[137]: " *Aš girdėjau, kad yra dargi kai kurių stabmeldžių, kurie gerbia gyvates, medžius, akmenis ir kitką, bet aš nežinau, kas jie ir kur jie yra* ". Apskritai, nuncijų reliacijos patiekia mums gana įdomių žinių. 1568 m. rašydamas platų traktatą apie Lietuvą—Lenkiją popiežiui Pijui V, Jul. Ruggieri pastebi, kad Lietuvos žmonėse dar tebesą burtų ir pagoniškų praktikų[138], o Venecijos pasiuntinys Jeronimas Lippomano po septynių metų Lenkijos detalioje reliacijoje taip pat rašo, kad kai kurie lietuviai tebesą pagonys, kurie, sekdami savo protėviais, iki šiol garbiną saulę, miškus ir žalčius, kuriuos laiką namuose, maitiną pienu, ir jiems atiduodą pagarbą[139] Matyti, Lippomano apie Lietuvą turėjo ne blogų žinių. Žalčių " garbinimą " mini Žemaičiuose bei Lietuvoje tai pat Romos popiežiaus nuncijus Fulv. Ruggieri savo 1565 m. Lenkijos—Lietuvos detaliame aprašyme[139a]. Žalčių laikymas namuose ir jiems dėjimas maisto yra taip pat žinomas Jeronimui. O Dlugošas rašo, kad jiems atskirų žmonių namuose buvę dedama maistui pieno ir aukojami gaidžiai. Minimas saulės kultas irgi vertas dėmesio. Apie jį žino XVI amž. dar Bretkūnas, o XV amž. Jeronimas. Nuncijus Torres, pranešdamas apie religijos padėtį Lenkijoje, 1622 m. rašo, kad Žemaičiuose viename užkampyje prie Nemuno pranciškonai atvertę kelis tūkstančius žmonių, kurie iki tol garbinę stabus, medžius, gyvates[140]. Dar 1621 m. jų buvę daug pakrikštyta. Nežinome, kaip originalo kalboje yra pasakyta žodis " stabai ". Mūsų turimas šaltinis tėra lenkiškas vertimas.

1670-71m., aprašydamas žečpospolitą, nuncijus arkivysk. Galeazzo Marescotti, apie lietuvių senąją tikybą paduoda visą eilę žinių[140a]. Jie pagarboje laikę žalčius, kuriuos globoję namuose kaip savo naminius dievus ir maitinę juose pienu ir gyvais viščiukais. Gerbę jie taip pat ugnį, laikydami ją šventa, ir nuolat ji buvusi kūrenama šventyklų dvasininkų. Savo švenčių ir šokių metu, dainuodami, šokinė-

dami ir delnais plodami, mėgę kartoti Ladonos, t. y. Plutono, vardą. Jeigu kas iš jų susirgęs, artimieji kreipęsi į dvasininkus klausdami, ar išgys. Šie naktį ėję prie ugnies, ir jei matę sergančio vėlę prie jos besiartinančią, buvęs ženklas, kad jis pasveiks. Kiti gerbę saulę ir m i š k u s ; ir jei medis buvęs didesnis, didesnė jam buvusi atiduodama pagarba. Surinkę visus javus nuo laukų, šventę savo šventes. Grįžę iš karo aukoję karo belaisvį ir grobio, o su mirusiuoju kartu deginę gražiausią arklį, jo brangiausius daiktus ir ant jo pilę pieno ir midaus.

Šitos italo nuncijaus Marescotti žinios yra, rodos, didele dalimi imtos jau iš raštų arba girdėtos iš tų, kurie juos buvo paskaitę. Ladona, pav., daugiau niekur nebeminima, bet tai bus, iš Strijkovskio paimtas " Dzidis Lado ", kurio garbei buvo skirta pavasario šventė. O gal čia turėta galvoje tik J. Lasickio minima lazdynų dvasia — Lasdona (Mh 357), Žinios apie spėjimą sergančiojo sveikatos ugnies pagalba, yra, atrodo, žodis žodin paimtos iš E. S. Piccolomini raštų, t. y. iš Jeronimo Pragiečio (žr. 380 psl.). Ir kitos žinios apie lietuvių gyvenimą parodo, kad Marescotti, nors ir tarpiškai, bus šitą šaltinį panaudojęs.

Visi italų nuncijų pranešimai yra maždaug vienos rūšies. Išskyrus tą paskutinįjį, kuriame panaudota ankstyvesnieji šaltiniai, kiti savo žinias galėjo semtis iš katalikų dvasininkų girdėtų pasakojimų apie lietuvių pagonybę. Jie visi patvirtina, kad jų laikais dar būta daug jos liekanų.

Pagoniškojo kulto liekanas žinojo ir minėjo ne tik vietiniai katalikų bei protestantų dvasininkai ir italų kilmės Romos nuncijai. Dar tokią jau iš savo pirmykštės stadijos išėjusią prūsų bei prūsų lietuvių tikybą galėjo plačiai aprašinėti Jonas Malecijus ir jo sūnus Jeronimas Malecijus [141]. Livonijos latvių vėlybąją pagonybę dar gerai sugebėjo atvaizduoti Aleksandras Einhornas, Saliamonas Henningas [142]. Lietuva irgi susilaukė aprašymo, būtent, Jonas Lasickis, kaip žinome, pasiremdamas Žemaičiuose matavusio žemę (Žygimanto Augusto laikais) matininko Kalyšo lenko Jokūbo Laskovskio duomenimis, aprašė " Žemaičių dievus ". Ko vertas yra šitas darbas, paaiškės skyriuje apie lietuvių dievus. Nors jam istorijos kritika prikiša daug klaidų, apsirikimų, dėl kalbos nemokėjimo surašytų daug netikslumų ir nesąmonių, nors galima aiškiai apčiuopti evangeliko Lasickio norą, pravedant paraleles tarp daugybės tariamųjų Žemaičių dievaičių ir katalikų šventųjų, pajuokti katalikus, bet Lasickio darbelis neabejotinai parodo, kad pagonybė Žemaičiuose XVI amž. antrojoje pusėje dar buvo labai stipri [143]. Suprantąs žmonių kalbą ir rūpestingas užrašinėtojas būtų galėjęs patiekti tikslesnių žinių ir daug teisingiau surašyti dievybių

vardus. Bet pagonybės liekanų, tur būt, būtų buvę dar daugiau apčiuopta. Taip, Lasickio aprašyme sutinkami Perkūnas (*Perkunos*), Žempatis (*Zemopacios*), Medeinė (*Modeina*), Laukpatis (*Lavvkpatimo*), Apidemė (*Apideme*), Aitvaras (*Aitvaros*) ir Kaukas (*Kaukie*) yra tik nedidelė dalis to ilgo Lasickio sąrašo, kuris yra žinomas mūsų iki šiol minėtiesiems šaltiniams. Yra pagrindo manyti, kad žymi dalis ir kitų dievybių vardų negalėjo būti iš piršto išlaužta. Tokiu būdu dar XVI—XVII amž. galima kalbėti apie senąjį lietuvių kultą, apie įvairias jų dievybes, viešpatavusias tik apribotose savo (gamtos pasaulio) sferose ir vienu ar kitu būdu gerbiamas, pažįstamas, vengiamas ir bijomas. Netekdamos savo pirmykštės ir ryškios sąvokos, tokios dievybės, kaip, pav., ilgainiui, ir rusuose, virto neaiškiais ir miglotais demonais, piktomis dvasiomis. Tokių dvasių kultas ir liekanos dar gana ilgai gyveno žmonių vaizduotėj, nors jau ir žymiai silpnesnėmis formomis. To likučiai dar XIX amž. atsispindėjo liaudies pasakojimuose, burtuose, prietaruose. Dar ne taip seniai mūsų senyvo kaimo žmogaus fantazija, atsiremdama į tą iš kartos į kartą einantį paveldėjimą, pindavo įvairiausius vaizdus: mirusiųjų vėlės pasirodančios žmonėms ir su jais dažnai bendraujančios, miške pasirodančios įvairios baidyklės ir šmėklos su baužiais, tvartuose naktimis dirbą aitvarai, žmones ir gyvulius tamsos glūdumoje smaugią ir alsiną slogučiai, kluonuose ir jaujų pirtyse sukinėjąsi vokietukų pavidalo velniukai, baužiai ir kitos dvasios, apie šulinius, šaltinius ir balas vakarais susirenkančios, kleganĉios ir skalbiančios laumės ir t. t. Prisiklausęs tokių pasakojimų apie dvasias, šmėklomis išvirtusias ankstyvesnes dievybes, laumes, pamiškės žmogus bijodavo vakare iš namų ir nosį iškišti. Žmogaus vaizduotė asociacijų keliu galėdavo greit sukurti vaidinius, kurie iš tiesų galėjo turėti menkas priežastis. Šitas linkimas į baidymus, į aiškaus pavidalo nebeturinčių šmėklų ir įvairių dvasių, vėlių pasivaidenimą ir krikščioniškame poveikyje atsiradusio velnio pasirodymą, gali būti dar priskirtas senosios pagonybės miglotoms reminiscencijoms, kuri visą žmogaus gyvenimą vaizdavosi apsuptą ir apipintą, gerų ir blogų dvasių. Tos dvasios žmogų lydėjo nuo lopšio iki grabo. Klaidingai jos yra paprastai dievais ar dievaičiais vadinamos. Todėl tai, ką Lasickis lotyniškai pavadino " deus " ir lietuviškai buvo išversta " dievas ", yra dažnai tik dvasia arba savo aiškaus pavidalo nebetekusi šmėkla. Todėl Lasickio knygoje tiek daug tų namų ir žmogaus gyvenimą apsupusių " dievų " yra tik dvasios. Šitokiu būdu ryšys tarp XVI amž. žmogaus dvasių pasaulio ir XIX—XX amž. aptinkamų jo liekanų yra dar apčiuopiamas. Tai yra tas pats kontinuitetas. Štai kodėl reikėtų dar, kaip sakyta, atsidėjus tirti mūsų folklorą. Ir jau užrašytoje tautosakoje, giliau patyrinėjus, tur būt,

dar būtų galima atsekti, nors ir apgadinta forma, anų senosios pagonybės pėdsakų. Toliau mes turėsime progą pavyzdžiais nurodyti, kad tautosakoje, pav., yra dar nemaža medžiagos lietuvių medžių kultui. Tiesa, A. Brückneris, perdaug kritiškai pažiūrėjo į folklorą ir neigė vertę tos medžiagos, kurią surinko Basanavičius, Juškevičius, Jucevičius. Bet jų rinkiniuose, kuriais, kaip ir visa tautosaka mitologijai reikia atsargiai naudotis, yra mūsų klausimui medžiagos, ir ji yra dar panaudotina. Taip pat atsitinka, kad uolūs ir siauri rašytojai visur iešką burtų ir pagoniškų liekanų (pav., rusai Kirkoras, Kukolnikas ir t. t.), nebeatskyrė senosios pagonybės nuo paprasto papročio, kuris yra visose tautose. Vargu mitologinį atspalvį galėjo turėti tie papročiai, kuriuos Žemaičių vysk. Pr. Karpis 1737 m. ganytojiškame laiške uždraudė. Meškininkų ceremonijos, kurias uždraudė vysk. M. Valančius, bus taip pat buvusios dirbtinės ir nieko bendro su senuoju lietuvių kultu neturinčios, panašiai kaip nieko bendra neturi ateities spėjimai, kortų metimas, įvairūs piemenų pokštai ir t. t. Šiaip ar taip tautosaka gali dar patiekti medžiagos, kuri su žinomų šaltinių pagalba gali padėti labiau išryškinti lietuvių pagonybę.

XVI amž. lietuvių, ypač žemaičių, dvasinis pasaulis yra dar gerokai pagonybės apgaubtas. XVII—XVIII amž. žino taip pat dar daug reminiscencijų. Todėl visai natūralu, kad dar ir XIX amžiui išliko nemenkas senosios tikybos liekanų turtas. Tat jo reikia ieškoti, ypač Žemaičiuose.

Iš mūsų turimų šaltinių neabejotinai galima nustatyti, kad pirmasis Žemaičių krikštas (1413-17 m.) gyventojų mases menkai tepalietė. Iš viešojo gyvenimo šiek tiek pasitraukusi pagonybė tvirtai laikėsi kaime. Smūgį jai sudavė XVI amž. gale ir XVII amž. pradžioje Žemaičių vysk. Merkelis Giedraitis ir uolūs pastoracijos darbininkai jėzuitai. Jų pastangos buvo tokios didelės, kad galima kalbėti apie antrąją Žemaičių christianizaciją. Dirbdami savo pastoracinį darbą, jėzuitai paliko mums ir savo darbo apyskaitų, kurių tik dalis tėra spausdinta. Laimingu būdu daug jėzuitų metinių apyskaitų („*Annuae litterae*") teko naudotis iš fotokopinių nuotraukų[144]. Iš tų kasmetinių apyskaitų matome ne tik tai, kad dar 1630-40 m. būdavo pakrikštijama daugybė užaugusių asmenų, išklausomos pirmosios išpažintys, bet būdavo sutinkama žmonių, niekados nemačiusių bažnyčios; jėzuitai, tiesa, perdaug neeidami į detales, duoda pastabų ir apie pagonybę, su kuria jie energingai kovojo.

Pirmasis Lietuvos jėzuitų rektorius ir garsusis pamokslininkas Petras Skarga 1573 m. jėzuitų generolui išdėstė liūdną katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje[145]. Ten, toje šiaurės Indijoje, reikia veikti ne tikybai palaikyti, bet jai visai iš naujo įžiebti. Lietuvoje

beveik nesą kunigų, liaudis tikybos dalykuose nieko nenusimananti. P. Skarga prašo savo generolą skubiai ir iš kitų provincijų atsiųsti tėvų jėzuitų. Apie Žemaičius pasakyta, kad ten esą stabų (*idolorum*) garbintojų. Po 14-kos metų (1587 m.) vėl į jėzuitų generolą kreipėsi Žemaičių energingasis vyskupas, tikrasis jų apaštalas, Merkelis Giedraitis. Jis dar labiau nusiskundžia dėl Žemaičių pagonybės ir prašo gelbėti iš jų tamsybės tuos, kurie dar aukoja perkūnui, gerbia žalčius, ąžuolus laiko šventais. Giedraitis, kuris pats gyveno Žemaičiuose ir pažino jų gyventojus ne tik iš tarpiškų ir miglotų pasakojimų, yra mums svarbus šaltinis. Jis kalba apie atvirą pagonybę. Štai pats tekstas[146]:

" *Didžiausioje mūsų vyskupijos dalyje nerastum* (*žmogaus*), *kuris būtų ėjęs savo gyvenime išpažinties, nerastum nė vieno, kuris kada nors būtų ėjęs prie komunijos, nė vieno, kuris mokėtų Tėve mūsų arba persižegnoti*; *pagaliau nerastum nė vieno, kuris turėtų, bet kokį supratimą apie tikėjimo paslaptis*; *jie vienu dalyku patenkinti*: *nesame liuteronais ir penktadieniais nevalgome mėsos. Jie bendrai aukoja perkūnui, garbina žalčius ir šventais laiko ąžuolus. Mirusiųjų vėlėms aukoja valgį ir daugelį kitų panašių keistų dalykų, kilusių daugiau iš ignorancijos, negu iš blogos valios, nelaiko nuodėmėmis ...* ".

Su šitokia ostentatyvia pagonybe, paklausę Žemaičių vyskupo balso ir atvykę į tą kraštą, ėmė aktyviai kovoti jėzuitai. Todėl jie mums ir paliko ne maža aprašymų. Geroka tų žinių dalis yra sunaudota St. Rostovskio 1768 metais išleistame veikale apie Lietuvos jėzuitus. Pačioje savo darbo pradžioje rašo jis[147]: " *Tuo tarpu* (t. y. greitai plečiantis reformacijai) *skurdi liaudis, ypač Lietuvoje Žemaičiuose ir Žiemgaloje, arba užmiršusi krikščioniškuosius įstatymus, arba jų nesupratusi, sugrįžo iš savo kaimų į miškus, pagoniškom senolių apeigom melstis savo ąžuolams ir tam žaibasvaidžiui Jupiteriui, kurį tėvų tėvai vadino Perkūnu. Aiškus dalykas, kad sentėvių papročiai atrodė jiems šventesni ir senesni už tuos paprastus ir labai įvairius, atkeliavusių žmonių atneštus, papročius* ".

Dar įdomesnes žinias St. Rostovskis atskirai patiekia apie žemaičių pagonybę. 1583 m. į Žemaičius buvo jėzuitai pirmą kartą su misijomis. Ta proga mūsų autorius, panaudodamas, be abejo, pačių jėzuitų rašytas reliacijas, paduoda žinias, kurių kai kurios pasitvirtina iš jau cituotų šaltinių, o kai kurios yra visai naujos[148]. Tas tekstas yra toks įdomus, kad mes jį in extenso patiekiame:

" *Labai skurdi tada buvo toje diocezijoje žmonių buitis. Tur būt nedaug būtum galėjęs rasti kaimuose žmonių, kurie būtų žinoję pati krikščionių vardą. Senovės kaimiečių prietarai — tai žaibuojąs Jupiteris, žmonių vadinamas Perkūnu, seni ąžuolai, Szermuksznis* (šermukšnis) *ir kai kur didesni akmens. Tie senieji tautos dievai ir*

daugelis panašių dievų iki šiol kaimiečių dar tebebuvo garbinami. Poeto žodžiais tariant, tokius dievus pasaulyje pirmiausia sukūrė baimė. Vargšai kaimiečiai išsigalvojo, kad tų dievų, tarsi globėjų ir gynėjų dėka jų buveinės, kaimenės, sodai ir visa kita bus apsaugota. Dėl to tam tikromis apeigomis ir aukomis stengdavosi juos permaldauti. Sekdami romėnų vestalių pavyzdžiu, miškuose jie be pertraukos kūrendavo šventąją ugnį Perkūnui. Žemei aukodavo kiaulaitę. Likusias gyvulių aukos dalis saugodavo namie, nes visa tai turį teigiamos reikšmės sveikatai ir apsaugą namų turtą. Jiems atrodė, kad didelė piktadarybė yra juos išmesti (likučius). *Mūsų* (jėzuitų misijonierių) *liepiami tai padaryti, sakydavo negalį išdrįsti, nes būsią savo dievų sunkiai kokia nors bausme nubausti. Be to, toje pačioje giminėje, šiandien jau išprususioj ir uoliai trokštančioje grynosios religijos, ir gretimosiose tautose papročiai ir apeigos buvo labai juokingi. Be tų dievų, apie kuriuos kalbėjome, pagonys garbino Larją, jų tarnų vadinamą Dimstipan, dūmų ir ugnies globėją. Jam buvo aukojama pora vištų. Po tos aukos giminiečiai ir kaimynai surengdavo puotą, kuria maldaudavo Larą, kad jis palaimintų kiekvieno turtą. Be to, jie stropiai saugodavo, kad nepasiliktų ko nors iš jų puotos sekančiai dienai. Taip pat buvo laikoma prietaringa būtenybė ir vandenį, kuriuo būdavo mazgojami indai, išpilti ugnin. Metinių dienų proga mirusiems jie nešdavo ant kapų valgio. Pagerbimo apeigos būdavo tokios: ant stalo iš praustuvės būdavo išliejamas vanduo; ant lentos keturiuose kampuose stačiai buvo laikomi* (sustatomi) *šaukštai. Nors ir dienos metu, tačiau prie aplinkui apstatytų žiburių žynys tam tikromis sugalvotomis žodžių formulėmis šaukia mirusiuosius. Paskui paprašęs palaimos mirusiųjų vėlėms, jisai su namiškiais, kaipo svečias, sėdasi prie stalo ir pirmas padeda kąsnį po trikojo. Rusų liaudis, kuri gyvena maišytai, panašiai ant kapų neša maistą. Net patys kaimiečiai, prisiminę visa tai, šiandien nusijuokia ...*

Straipsnis nebaigtas. Autorius prirašė tokią pastabą: Iš viso buvo numatyta atspaudas per " Soter " iš ca. 250 psl. Po šito bendro ir plataus įvado (ca. 100 psl.), kuris turėjo duoti naujausią koncepciją apie senąjį lietuvių tikėjimą, turėjo eiti platus aprašymas apie medžių kultą. Jis buvo paremtas lietuvių tautosaka, vietovardžių medžiaga, padavimais, dainomis ir ypač rašytais šaltiniais. Pasisekę buvo surasti naujų ir nežinomų šaltinių, kurių nemini nei Mierzyński, nei Mannhardt. Kaikurie jų buvo nurodyti trumpai, recenzuojant *Wilhelm Mannhardt*: Letto-Preussische Götterlehre, Riga 1936. — Tos abi mano recenzijos buvo:

1) Židinys, tom. XXV, psl. 662.

2) Lietuvos Praeitis, tom. I, sąs. 1 (1940), 319-322 psl. Nebaigto darbo rankraštis liko Kaune, Višinskio 32*a*.
(*Mannhardto knygos recenzijas žr. žemiau*).

Prie 406 p., apie vidurį, kur kalbama apie St. Rostovskio pasakojimus apie " Žemaičių pagonybę ", autorius pastebėjo :
" Čia kalbama ne apie Žemaičius, o apie Žemaitkiemį ".

LIETUVIŲ DIEVYBĖS IR DVASININKAI

Gabija, ugnies dievybė. Daugelis XIII—XV a. lietuvių senojo kulto šaltinių įsakmiai kalba, kad jie, kaip ir jų giminės (prūsai, latviai), įdvasinę ugnį, jai maldaudami aukų teikę. Ryšium su ugnies įdvasinimu ir jos laikymu šventa, yra išsilikę šaltiniuose jos įvairūs vardai (Paniks švents, Uguns māte, Dimstipatis), o dažniausiai tos ugnies dievybės yra be jokio vardo minimos, arba tiesiog kalbama apie ugnies garbinimą. Vienas iš tokių ugnies dievybių pavadinimų yra išpopuliarėjęs Gabijos vardu. Nors ugnies kultas lietuviuose plačiai iš seno buvo žinomas, tačiau Gabijos vardas vienintelį kartą užtinkamas tik J. Lasickio knygoj De Diis Samagitarum. Lasickis mini dar Matergabią ir Polengabią (t. y. Pelengabią). Apie Gabiją darkyta kalba jis užrašė, kad į ją buvę kreipiamasi : Gabie devaite pokielki garu nuleiski kirbixtu. Lasickio teksto leidėjas W. Mannhardt aiškina, kad šitą posakį reikia suprasti ryšium su jaujos pečiaus kūrenimu, kur javus kūrenant ypač buvę svarbu, kad dūmai gerai javus išgarintų, o kad neįvyktų gaisro, visada reikėję, kad kibirkštys aukštai nekiltų. Daugiau šaltinių apie ugnies Gabijos pavadinimą nėra. Gyvojoje žmonių kalboje ugnis seniau vadinta dar vardu Gabija, nors Mannhardt iš XIX a. antros pusės neturi tam duomenų. Tačiau M. Akelaitis iš dviejų atvejų teigia, kad ugnis iškilmingoje kalboje lietuviškai vadinama Gabija arba šventa Gabija. P. Kriaučiūnas taip pat patiekia, kad žemaitės ir aukštaitės, vakare žarijas peleno duobelėje sužerdamos, tardavusios : Šventa Gabija Gyvenk su mumis rami ir linksma. A. Brückner išveda, kad Gabija nėra žinoma nei latviams, nei Prūsų lietuviams, o tik rusiškųjų sričių lietuviams. Lietuvai todėl savos dievybės Gabijos vardu pagoniškais laikais nesą turėję. Kaip daugelis dievybių vardų XVI a. deformuoto pagonių kulto laiko tarpu atsirado, ypač tai buvo J. Lasickio noras užkcentuoti, iš krikščioniškų šventųjų vardų, kurie yra įvairių daiktų ir sričių globėjai, taip Gabija esanti kilusi iš namų ugnies globėjos šv. Agotos, kuri rusiškai vadinama Gafija. Iš tos rusiškos formos ir atsiradusi Gabija kai raidės f vietoje atsirado b.

Gabjauja, Gabjaujis, Gabjaugios, Gabjaukurs. T. Šulcas savo gramatikoje mini dievybę Gabjaujis. M. Pretorius ją pažįsta kaip Gabjauja ir ją charakterizuoja kaip javų ir jų pastato dievybę, kurios garbei XVII a. Narduvoje, iškūlus visus javus, skiriama šventė ir aukojami gaidžiai. Žodis jauja, kuris Žemaičiuose dar gerai žinomas kaip kluonas su molio pluktu grindiniu spragiliniam kūlimui, su pečiumi linams džiauti ir t. t. rodo, kad iš tiesų Gabjaujos būta javų kluono dievybės. Gal būt, ryšium su ja apie jaujos įvairias dvasias yra dar ir dabar žmonėse sumišusių pasakojimų. D. Kleino Giesmyno įvade W. Martini lotyniškose eilėse mini dievą Gabjaukurs, kurį reikia identifikuoti su Gabjauju. Apskritai Gabjauja artima Gabvartui. Brodovskis ir P. Ruhigas savo žodynuose Gabjaują pažįsta taip pat kaip jaujos dievybę.

Gabvartas, Gabartai. D. Kleino giesmyno (1666) įvado W. Martinio (iš Klaipėdos srities) lotyniškai išspausdintose eilėse šalia kitų lietuvių dievų vardų yra minima Gabartai. Tokio pavadinimo dievybes pažįsta ir M. Praetorius, vadindamas Gabvartus ir Gabartus. Mini jas ir T. Šulcas savo gramatikoje. Tai yra šalia kitų žemės dievybių, kurios šaltiniuose įvairiai įvardijamos (Bezdukai, Kaukai, Kaukarius, Puškaitis, Sambarys, Zemeluks, Žemėpatis, Zemes māte, Zemennik, Žemyna), atskira jų rūšis, kuri tiksliau nebegali būti specifikuojama. Pagal M. Praetorių Gabvartai bus buvusios dvasios, kurios globoja žemės turtą bei derlių ir saugoja jį nuo ignies. Žr. Gabjauja.

Ganda, Gandej, likimo dievybė. J. Lasickio veikale De Diis Samagitarum minima, kad ištekėjusios mergaitės garbina ir šaukiasi Gondu globos. Šis vardas buvo kildinamas iš gąsdinti (žemaitiškai gondinti). Valuinės kronikoje šalia kelių lietuvių dievų vardų minimą šūkį J a n d a A. Brückneris bandė tapatinti su Ganda, nes raidė g rusiškame tekste gali išvirsi į j. Į Gandą mergaitės turėjusios kreiptis, prašydamos sau pasisekimo ir laimės šeimoje.

Ganiklis, Ganyklos dievas, Goniglis Dziewos. M. Stryjkovskio minimas ‘ Goniglis Dziewos ’ yra ganyklos bei piemenų dievybė, kuriai jie, pagal kronikininką, aukoję arklių, jaučių, ožių ir kt. gyvulių pautus. Aukojimus piemenys atlikdavę ant didelių tam tikslui parinktų akmenų. Tą Ganiklį jie prašydavę apsaugoti jų bandas nuo vilkų ir kt. plėšriųjų žvėrių. Jie kreipdavęsi į jį : ‘ O dziewie musu Goniglis ... ’ A. Brückneris mano, kad Ganikliui turėję būti aukojami ne pautai, bet kiaušiniai, panašiai kaip latvių piemenys šv. Jurgiui kiaušinius aukodavę.

Gardaitis, Gardoytis, Gardoutis, Gardoaeten, J. Lasickio minima lietuvių jūrininkų dievybė Gardoaeten, yra pažįstami ir M. Praetoriui (Gardoytis), kuris dar savo jaunystėje girdėjęs, kaip žvejai į ją kreipiasi prašydami žūklėje, žuvį paruošiant (sūdant ir džiovinant) ir parduodant laimės. Gardaitis paprastai identifikuojamas su prūsų agendoje 1530 minimu Bardaičiu (Bardoayts), kuriam atitinką romėnų Castor ir Pollux. Šita prasme yra pasisakęs Th. Grienberger ir Solmsen. A. Brückner laiko tokią interpretaciją negalima.

Girinis, Giristis, miško dvasia bei miško dievybė, kurią M. Praetorius, vadindamas " Girstis ", laiko miško dievu. Kitoje vietoje tas pats Girinis jo pavadintas " Gyratys " ir palygintas su Silvanu. Brodovskio žodyne " Girristis " taip pat lyginamas su Silvanu, o P. Ruhig klaidingai jį vadina " Girsystis ". Medžių įdvasinimas lietuvių senojoje tikyboje užėmė labai žymią vietą. Keistai suaugusios šakos, nenatūralus gumbuotumas, kreivumas buvo laikomas jau dievybių buveine. Medeinė, Ganiklis, latvių Meža dievs, Meža māte, Meža tēvs, prūsų Puškaitis ir kt. yra vis miško arba medžių dvasios, kurios " sėdėdamos " miško medžiuose gali žmogui gera ar bloga padaryti. Nėra tikslesnių duomenų apie Girinį, bet jis taip pat priklausė prie tos rūšies miško dievybių.

Dvasininkas senovės lietuvių religijoje. Iki kurio organizacijos ir hierarchijos laipsnio lietuvių kulte buvo susidariusi atskirų jo tarnų grupė, nėra visiškai aišku. XIX a. istorikai (Narbutas, Kraševskis), išeidami iš Dusburgo " Criwės " apibrėžimo ir pasiremdami vėlyvais ir abejotinais išvedžiojimais (ypač Hartknocho), šalia viso dievų olimpo buvo sudarę ir atitinkamą kunigų hierarchiją, su vyriausiuoju Krivių Krivaičiu viršūnėje, kurį lietuvių mitologijon pirmas įvedė S. Grunau, vad. jį " Krywe-Kirwaito " (M. Strijkovskiui jis virto " Kirie-kiriejtu ", S. Daukantui " Kūrėjų kūrėju "). Tie vyriausieji duasininkai, žinoma, turėję turėti žemesnių kulto tarnų, įvairių padėjėjų, kuriuos Grunau vad. " waidler " ir " waidelinnenn ". Taip susidarė istorinėje literatūroje visa lietuvių dvasininkų hierarchija, kuri iš tikrųjų buvo labai svetima jų religijos prigimčiai: lietuvių religija dar nebuvo priėjusi ryškiai antropomorfistinių dievų sistemos, bet reiškėsi nuo pačios gamtos neatitrūkusiu įvairių jos objektų ir slėpiningų reiškinių kultu, atliekamu miškuose, po medžiais, prie šaltinių, upių, ežerų. Negalėjo būti ir organizuotos dvasininkų kastos. A. Mierzyński jau įtikinamai sugriovė Dusburgo tezę apie Krivės didelę ir perdėtą reikšmę. Pats Dusburgo žodis " Criwe ", regis, galėjo reikšti savo apylinkėje pasižymėjusio vietinio

žynio tikrinį, ne bendrinį vardą, kurio kompetencija neišėjo iš ugnies saugotojo, aukotojo ar ateities spėjėjo vaidmens. A. Brückneris Krivės žodį sieja su krivūle, o K. Būga išveda jį iš veiksmažodžio " kerėti ". Ir vienu, ir kitu atveju palieka aišku, kad Dusburgo minimas Krievė buvo paprastas dvasininkas bet savo asmens gabumais ir autoritetu turbūt pagarsėjęs nadruviuose ; lygiai taip pat Vilniuje galėjo būti toks pasižymėjęs žynys Lizdeika, apie kurį rašo antrosios redakcijos Lietuvos metraštis.

Christburgo taikos dokumente minimi kažinkokie dvasininkai " Ligaschones " ir " Tulissones ". Etimologinė tų žodžių prasmė neaiški. J. Bertuleit Ligaschonų kilmę sieja su liga ir spėja, kad jie, eidami dvasininkų pareigas, užkalbėdavę ligas, o per laidotuves atlikdavę savo svarbiausias apeigas. Jeigu kryžiuočių toje sutartyje tie dvasininkai yra taip ryškiai pažymėti tarp dalykų, nuo kurių prūsai turi atsisakyti, tai matyti, kad tie Tulissones ir Ligaschones bus turėję daug įtakos žmonėse. Dėl to negalima paneigti, kad iš gabesnių ir sumanesnių žmonių tarpo visada galėjo atsirasti žynių, aukotojų, burtininkų, kurie, tardamiesi turį pranašavimo ar kitos galios, galėjo burti, tarpininkauti aukotojais paprastam žmogeliui, atbaidyti piktąsias dvasias, užkalbėti ligas, gydyti žolių galia ir t. t., nes tokios daugybės gerų ir ypač piktų dvasių, arba visos sudvasintos gamtos įvarių slogučių, kaukų, aitvarų, laumių ir kt. apsuptas, žmogus gamtoje jautėsi silpnas.

Kaip tie lietuvių dvasininkai vadinosi, vieno bendro vardo šaltiniuose nerandame, ir greičiausiai jo nebuvo. Pagal tai, kuris jų jautėsi kurioje srityje ypatingą dovaną ar jėgą turįs buvo vad. burtininku, kerėtoju, užkalbėtoju, žyniu. Į visus tokius burtininkus, raganius, raganas ir kt. buvo žiūrima, kad jie turi antžmogio galios piktoms dvasioms nuvaryti ar joms atkviesti. Ir latviuose taip pat, nesant dvasininkų, kurie atitiktų dabartinių kunigų sąvoką, tokie tarpininkai tarp žmogaus ir dvasių pasaulio buvo įvairiais vardais (burtnieks, zilnieks, paregis) vadinami. Jie spėjo žmonėms ateitį, dievų valią, veikė nepriklausomai vienas nuo kito, neorganizuotai. Taip pat buvo įvairių kerėtojų, užkalbėtojų ir geradarių (vārdotājs, pūšlotājs, laitītājs, zālotājs), kurie kovojo su negeromis dvasiomis, užleidžiančiomis ligas ir kitas nelaimes. Iš visos tos daugybės dvasininkų ryškesnę formą už kitus įgyja žynys, kurį Praetorijus vadina " Szynys " ir neskiria nuo burtininko. Tokie žyniai atitinkamas aukotojų pareigas, ypač kraujo aukose, ėjo per šventes. Jie, padedami tarnų, turėjo saugoti ir ugnį. Ugnies kultas buvo bene ryškiausioji lietuvių religijos žymė : ugnis aukas priiminėjo (gaisru), skausmą teikė, paslaptingai apsireiškė žaibu. Ugnies kulto reminiscencijos ilgiausiai išsiliko, nors deformuota forma, įvedus krikščionybę. Tai ugniai

saugoti turėjo būti kiekvienoje apylinkėje savi tarnai. Tokį kulto tarną " Znicz " žynį, žinovą mini Dlugošius. o Eiliuotinė Livonijos kronika vadina bendru žinovo-išminčiaus (" wisten ") vardu. Tas Dlugošiaus minimas " Znicz " Vilniuj saugojo ugnį ir spėjo ateitį. Tik M. Strijkovskis iš Znicz padarė amžinos ugnies kulto vietą prie Nevėžio.

Ugniai saugoti turėjo būti ir atitinkamų tarnų, padėjėjų. S. Grunau yra paminėjęs " Waidelotten " ir " Waidelottinnen " ir dar jiems priskyręs seniausių laikų kulto valdininkų funkcijas. Jei tai nėra Grunau prasimanymas, reikia spėti, kad tokiais padėjėjais galėjo būti savo gebėjimais pasižymėję žmonės. Todėl K. Būga (Kalba ir senovė 116) tai siejo su prūsų waidimai " žinome " ir tarė kilus iš *vaidilutis, mažybinės vaidilo ar vaidilos lyties. J. Maleckis mini sūduviuose renkamuosius kulto asmenis, kuriuos jis vadina " Wurschkayten ". O iš Kęstučio priesaikos ir aukos aprašymo (1351 metais) galima spręsti, kad kunigaikščiai tam tikrais atvejais irgi eidavo ir aukotojų-dvasininkų pareigas. Būdavo atvejų, kai ir namų šeimiminkai atlikdavo tam tikras pareigas. Praetorijus rašo apie tokius dvasininkus " Zygenotte ", kurie eidami iš kaimo į kaimą, žmonių kviečiami ar savo noru, turėdavo juos aptarnauti, nuvarinėti piktąsias dvasias ir atlikti įvairias apeigas. A. Mierzyński daro ryšį tarp tokio Zygenotto ir šv. Vaitiekaus biografijoje minimo dvasininko " Sicco " ir J. Maleckio " Signoro ". Tokį ryšį darė jau Ch. Hartknochas. Ateities spėjimas ir būrimas, jau išnykus kitoms senojo kulto (ugnies aukojimo) apeigoms, ilgai išliko kartose. Praetorijus mini visą eilę burtininkų, ateities spėjėjų ir kt., kurie yra pavadinti vardais objektų, iš kurių jie spėdavo ateitį. Jis rašo apie Waszkones, Szwakones, Dumones, Puttones, Widdurones, Szwerones, Žaltones ir t. t., kurie iš vaško liejimo, degančios žvakės, ugnies dūmų, alaus putų, gyvulių vidurių, gyvulių, žalčių ir t. t. spėdavo žmogaus ateitį. Bet ir tas didelis skaičius tokių žynių, spėjėjų, jei tie vardai nėra iš dalies vėliau sudaryti, nė anksčiau negalėjo sudaryti kokio atskiro dvasininkų luomo: jie bus galėję atsirasti savaime iš tų pačių žmonių tarpo. Senovės lietuviai neturėjo krikščioniškos prasmės dvasininkų, tačiau tarpininkų tarp dvasių ir žmogaus dar išliko ir nykstant kultui. Piktosios dvasios žmogų ypač persekioję gimstant, susituokiant ir mirštant. Todėl su tais trimis jo gyvenimo momentais buvo susieta visa eilė prietaringų tikėjimų, burtų, apeigų, kurias galėjo sugebėti atlikti tam tikri žmonės. Kol dar senajam kultui nereikėjo slapstytis nuo krikščionių kunigų, tokių žmonių vaidmuo buvo didelis, aukas aukojant ir ateitį spėjant.

Lizdeika, tariamasis lietuvių krivių krivaitis, vyriausias žynys, XIV a. pirmoje pusėje, su kurio vardu rišama Geležinio Vilko legenda. Plačioji Lietuvos metraščio redakcija mini Lizdeiką ryšium su tariamu Gedimino sapnu. Įvairūs metraščio sąvadai kartoja, jog Lizdeika buvęs aptiktas erelio lizde. M. Stryjkovskio kronika pažymi, jog esą pasakojama, kad jis buvęs rastas paties Vytenio pakabintas lopšelyje ant medžio šakos. D.L.K. liepęs rastinuką auklėti kaip sūnų. Augdamas jis parodęs ' ne prasto žmogaus ', bet aukšto kilmingojo ypatybes. Daugiausia žinių apie Lizdeiką pateikė T. Narbutas, duodamas visą jo genealogiją ir jo palikuonius iki XV a. galo. jis buvęs iš kng. Narimanto giminės, kurio šeima XIII a. gale sulaukusi skaudaus persekiojimo. Vienas Narimantaitis turėjęs bėgti į Prūsus, o kitą auklė išgelbėjusi, nugabenusi į šventą mišką (alką) ir parišusi po šaka. Krivių krivaitis Lizdeiką užauginęs, paskelbdamas, jog jis buvęs rastas erelio lizde. Kraštui aprimus ir atėjus naujai dinastijai, krivių krivaitis atidengęs Vyteniui Lizdeikos kilmės paslaptį. Vedęs Vytenio seserį Surjautą, jis turėjęs sūnų Viršulį ir dukterį Pajautą. Viršulio sūnus buvęs Sirputis. Globėjui krivių krivaičiui mirus, Lizdeika užėmęs jo vietą. Šitos Narbuto pateiktų versmių žinios tačiau negalima autentiškais šaltiniais paremti. Skelbdamas vieną Algirdo vardu surašytą dokumentą (1359) iš T. Narbuto palikimo, A. Prochaska ne tik įrodinėjo buvimą dvasininkų krivių, bet nurodė, jog po anuo dokumentu, šalia kitų žymių liudininkų (Kęstučio, Vaišvilos, Karijoto ir kt.), yra minimas ' kniaz Wirszul Lizdejki a Dywilo '. Bet šitas dokumentas, kaip ir grafo Kiburgo (žr.) pranešimas, kur paminėtas Lizdeika, yra Narbuto plunksnos falsifikatai. Pagal seną tradiciją iš Lizdeikos giminės esą kilę Radvilai ir Ostikai, kurių Grigalius Horodlėje 1413 gavo herbą.

Lizdeikos vardas išgarsėjo Lietuvos metraščiui aiškinant Vilniaus miesto pradžią. Po sėkmingos medžioklės Šventaragio atšlaitėje miegodamas, Gediminas sapnavęs sapną, kurį tik vyriausias žynys Lizdeika tepajėgęs išaiškinti. Kaip šventyklos ' kunigas ', atspėdamas dievų valią, jis nurodęs, jog Gedimino susapnuotas vilkas reiškiąs stiprią pilį, kuri tame kalne būsianti pastatyta ; o to vilko staugimas — lyg būtų staugę jų šimtas, — reiškiąs didelį būsimą pilies ir miesto garsą. XIX a. mėgstama teigti, jog tas pats Lizdeika sulaukęs labai seno amžiaus, buvęs liudininkas, kaip per krikštą Vilniuje (1387) buvusi sunaikinta pagoniškoji šventykla. Pagal vėlyvus šaltinius jis tačiau turėjo mirti apie 1350. Mėgdamas ' tikslumą ', Narbutas teigė, jog 1321 Lizdeika turėjęs apie 42 m. Ar iš viso vardas Lizdeika istoriškas, sunku pasakyti. Sirpučio vardo istoriškumas yra patvirtintas XIII a. galo šaltiniuose. Pati Geležinio Vilko legenda tačiau yra atsiradusi, kai lietuviai, vesdami savo

kilmę iš romėnų, jau žinojo apie Romos vilkę. Į XIX a. lietuvių pamėgtą senosios D.L.K. istorijos paveikslą derinosi plačiojoje Lietuvos metraščio redakcijoje minimas tauro nudėjimas, Gedimino sapnas, Lizdeikos atliktas sapno išaiškinimas. F. Bernatavičius parašė XIX a. pamėgtą istorinį romaną apie Lizdeikos dukterį Pajautą (liet. vert. 1911).

Prutenis, legendinis prūsų krivių krivaitis, kuris ten buvęs monarchinės valdžios įkvėpėjas. Prutenis esą gyvenęs VI a. po Kr. Jis kartą sukvietęs žmones ir juos įtikinęs, kad jie turėtų liautis vaidytis ir gyventų vienybėje. O kad nuo priešų (mozūrų) galėtų apsiginti, jie turį sau išsirinkti vieną valdovą-karalių. Ir bitės teturinčios tik vieną visas jas valdantį bitiną. Žmonės paklausę ir norėję valdovu išsirinkti patį Prutenį, bet šis nesutikęs dėl savo aukštų pareigų tikėjimo srityje. Prūsų valdovu — karo vadu Prutenio patarimu buvęs išrinktas jo jaunesnysis brolis Vaidevutis. Pagal S. Grunau kroniką, tai įvykę 521. Pats būdamas vyriausiuoju dvasininku, Prutenis sutvarkęs dievų garbinimą ir Nadruvoje pastatęs Romuvą su garsiąja dievų trijule. Po dvejų metų (523) Prutenis įvedęs tikrą teokratiją, išleisdamas religinio pobūdžio įstatymus, kurių pirmasis skelbė: ‘ Mes norime, kad niekas nesikreiptų į mūsų dievus be krivių krivaičio. Niekas neturi jokio dievo gabenti iš svetimų kraštų į mūsų žemę ’. Toliau nurodoma, kad vyriausiuoju krašto viešpačiu turi būti krivių krivaitis ir jo įpėdiniai, kuriuos duos dievai ir kuriuos vaidilučiai išrinks Rokaičiuose. Daugelis įstatymų tvarko šeimos gyvenimą, leidžiantį ‘ vyrui turėti tik tris žmonas ’. Pagaliau Prutenis nustatęs, kad kilminguoju turi būti laikomas tas, kuris pasirodys greitesnis ir apsukresnis su savuoju žirgu. Prutenis buvęs broliui Vaidevučiui patarėju, kuris išmintingai valdęs. Jiedu abu amžiaus gale (573) žmonių akivaizdoje dievams ant laužo susideginę. Prūsai ėmę jiedu dievais laikyti. Visą tą Prutenio istoriją apie monarchinės valdžios kilmę Prūsuose yra padavęs Erasmus Stella. Ji dar labiau išpuošta pas S. Grunau, kuriuo naudojosi ir L. David. Lietuvoje nuo seno Prutenį ir Vaidevutį išpopuliarino, įsakmiai Stellą minėdamas, M. Stryjkowskis. Apie Prutenį it jo brolį tačiau nieko nežino Lietuvos Metraštis. Iš M. Stryjkowskio Prutenio ir Vaidevučio istorija pateko į XIX a. romantikų — Lietuvos istorikų raštus. Ją uoliai kartojo iki I pas. karo ir Lietuvos istorijos vadovėliai (Maironis — ^{3}1906 27; Pranas — 1915 ir kiti). Autentiški šaltiniai apie Prutenį nieko negali pasakyti. Prutenio vardas (šaltiniuose Prutenus, Brutenus) greičiausiai yra dirbtinai sudarytas iš lotyniškos prūsų vardo lyties P r u t e n i.

AUTORIAI, KURIE RAŠĖ APIE LIETUVIŲ DIEVYBES

Lasicki Jan (lot. Lasicius) (1534 M. Lenkijoje — 1602 pavasarį Zaslavlyje, Vilniaus krašte), lenkų bajoras, veiklus kalvinistų rašytojas, autorius išgarsėjusios knygutės ' Apie Žemaičių dievus '.

Apie jo gyvenimą ilgai maža tebuvo žinoma. Th. Wotschke rūpestingai surankiojo jo gyvenimo faktus ir išspausdino dalį rastų laiškų, tačiau liko eilė neišaiškintų spragų. Lasickio jaunystėje smarkiai plėtėsi reformacija. Įsijungęs į protestantizmo srovę, tapęs šveicarų teologų mokiniu ir dideliu Čekų brolių simpatiku, Lasickis beveik visą gyvenimą praleido keliaudamas, studijuodamas ar kitus mokydamas, lydėdamas jaunuolius magnatus į užsienio universitetus, dalyvaudamas politikoje. Pakartotinai jis buvo Šveicarijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Vokietijoje, Čekijoje, Lietuvoje. Dažnai lankydamas Zürichą, Heidelbergą, Paryžių, Prahą, Vilnių, Lasickis susidarė daug pažinčių ir išvystė plačią korespondenciją, kurios dalis yra išlikusi. 1555-59 studijavo Šveicarijoje (Züriche, Bazelyje). Tapęs čia kalvinistu, užmezgė ryšius su protestantų teologais ir veikėjais — H. Bullingeriu, T. Beza, Lismaninu, Leliu Sozinu ir kt. Pasidaręs didikų sūnų mokytoju, Lasickis lydėjo jauną Joną Zborowskį į Prancūziją. 1561-63 su savo mokiniais jau buvo Heidelberge, iš kur 1563.IX dėl epidemijos pabėgo į Bazelį, o iš ten 1564 į Paryžių. Pakeliui Ženevoje buvo prileistas prie mirštančio Kalvino. Sugrįžęs Krokuvon 1566 pradžioje, Lasickis suartėjo su Čekų broliais. 1567 lydėdamas studijų vaivados Krotowskio sūnus, Lasickis vėl sustojo Heidelberge trejus metus. 1570-72 protestantų reikalais lankėsi Frankfurte (Main), Štrasburge, Prahoje, Leipcige. Išgyvenęs Paryžiuj Baltramiejaus naktį pabūgo vykti Anglijon ir per Milaną pabėgo Paduvon. Iš čia nesėkmingai stengėsi, kad Henrikas Valois nebūtų išrinktas karaliumi Lenkijoje. 1574 Lasickis vėl randamas Heidelberge. Jis daug veikė, vystė kovą prieš jėzuitus, ieškojo kalvinistų, liuteronų ir Čekų brolių vienybės.

Kai 1575.XII.12 Lenkijos karaliumi buvo išrinktas imp. Maksimilijonas II, o po dviejų dienų Steponas Batoras, Lasickis buvo išsiųstas Vokietijon prašyti kunigaikščius nepalaikyti imperatoriaus. Jis aplankė Berlyne Brandenburgo kurfiurstą Joną Jurgį, o Pfalzo (Heidelbergo) kurfiurstą Fridrichą III laimėjo Lietuvos-Lenkijos draugu. Kai galingas Dancigas atsisakė Batorą pripažinti, Lasickio auklėtinis Jonas Zborowskis buvo paskirtas vadovauti žygiui. Lasickis atskubėjo prie Dancigo ir šį žygį aprašė, dedikuodams aprašymą Zborowskiui. Lenkijoje Lasickis, Batoro pavedimu, atlikinėjo

diplomatines misijas, nepaliovė važinėjęs su didikų sūnumis užsienin kaip ' preceptorius ' (mokytojas) ir palydovas.

Į savo gyvenimo galą jis aprimo, rasdamas daugiau laiko ir rašyti. Jis apsistojo 1580-81 Vilniuje pas savo bičiulį Hlebavičių, kuris 1586 tapo Trakų vaivada. Čia Lasickis susidraugavo su Andrium Volanu, susipažino su Laskovskiu. Kai Hlebavičiaus sūnūs Lasickio auklėtiniai, po tėvo mirties (1591) išsiruošė studijų į užsienį, jis liko Lietuvoje. Čia jis apie 1584, jau būdamas 50 m., buvo vedęs. Savo gyvenimo galą praleido jis ramiai ir iš viešo gyvenimo pasitraukęs, Hlebavičiaus tėviškėje Zaslavlyje (į šiaurės rytus nuo Minsko), kur Th. Wotschkės spėjimu 1602.III-IV ir mirė.

Lasickio raštai. Kaip daugelis kovingų XVI a. antros pusės Lenkijos protestantų, Lasickis yra rašęs poleminių ir religinių raštų. Jo istoriniai veikalai yra gerokai pasenę. 1568 jis parašė rankraštyje likusią Čekų brolių istoriją (De origine et institutis Fratrum Christianorum, qui sunt in Prussia, Polonia, Boemia et Moravia). Patys Čekų broliai jo darbo nespausdino, nes apie juos vėliau buvo parašyta geresnių veikalų. Tik Comenius iš didele dalimi žuvusio Lasickio rankraščio (Historia de origine et rebus Fratrum Bohemorum 8 knygos, parašytos 1575-99) 1660 išleido Amsterdame 8-tą knygą (De ecclesiastica disciplina moribusque fratrum Bohemorum), 1578 Frankfurte buvo išsp. ' Clades Dantiscana a. D. 1577 '. Čia jis, stebėdamas J. Zborowskio žygį, aprašė Batoro karą prieš Dancigą, nenorėjusį jį pripažinti karaliumi. 1584 Frankfurte buvo išsp. Historia de ingressu Polonorum in Valachiam... a. 1572 (1855 L. Kondratowicz-Wl. Syrokomla išl. lenkišką vertimą). 1582 Speyeryje išėjo De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum et funerum ritu ex diversis scriptoribus. Knygos pagrindinę dalį sudaro aprašymas disputo caro Jono IV su dvasininku Jonu Rokita, kuris 1570 lydėjo Žygimanto Augusto pasiuntinius į Maskvą. Iš visų Lasickio raštų daugiausia dėmesio sulaukė knygutė ' De Diis Samagitarum ceterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum item de religione Armeniorum '. Gavęs medžiagos iš Laskovskio, jis tą rašinį parašė apie 1580 ir nusiuntė į Bazelį savo seniai pažįstamam spaustuvininkui Perna'i. Nežinia dėl kurių priežasčių darbas nebuvo išspausdintas, ir tik po 30 m. jį spaudai paruošė prof. Jokūbas Grasseris, pridėdamas drauge Mykolo Lietuvio De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum fragmenta X. Išspausdinta buvo rinkinyje Joannis Herburti de Fulstin : ' Chronicon de rerum polonicarum compendiosa descriptio ... Basileae apud Ludovicum Koenig A. MDCXV '. 1627 Lasickio knygutė pasirodė tarp Elzeviero leidinių. 1823 Leonas Rogalskis Dziennik Wileński išspausdino lenk. vertimą. De Diis Samagitarum tekstą su A. Bielensteino

papildymais davė 1868 Wilhelm Mannhardt (atspaudas iš Magazin d. lettisch-litterarischen Gesellschaft XIV, nr. 1, 82-143), pateikdamas gausių žinių apie Grasserio leidimą ir visą knygutės kompoziciją. Kritiškas tekstas išsp. ir W. Mannhardto paruoštame baltų religijos šaltinių rinkinyje Letto-Preussische Götterlehre 1936, 352-365.

Lasickio knygutė, pagal pirmykštį Grasserio paduotą tekstą susideda iš 4 dalių. Po duomenų apie Žemaičių kultūrinius ir etnografinius santykius, seka skyrius apie jų ' dievus ' (pagal Laskovskį). Išskaičiavus katalikų šventuosius ir jų funkcijas pagal liaudies tikėjimą, pridėta beveik ištisai perspausdintas Jono Maleckio (Malecijaus) rašinys ' apie senųjų prūsų dievus ir jų stabmeldybę '.

Nors Lasickis lietuviais specialiai nesidomėjo ir žinias apie Žemaičių tikėjimą naudojo kaip ginklą prieš katalikus, tačiaus jis davė ir bendrų duomenų apie gyventojus, net lietuviškų posakių. Iš pačių tekstų ir jų lotyniškų vertimų matyti, jog jis jokios nuovokos apie lietuvių kalbą neturėjo. Teigiamai aprašytas žmonių charakteris. Liaudis esanti labai dora. Retai pasitaikančios vagystės, žmogžudystės ir ištvirkavimas. Mergaitės savo nekaltybę ginančios ' aštriais peiliais '. Lasickis pasakoja neįtikimas istorijas, kaip mergaitėms apsisaugojimui prie sijono priekyje ir užpakalyje esą pritaisyta po du varpelius. Naktį jos einančios su žibintu. Tokiu būdu tėvai žiną, kur dukterys esančios ir ką veikiančios. Lasickis moka kai ką sujauktai papasakoti ir iš vestuvių papročių. Minimas dovanų (rankšluosčių, vilnonių kojinių ir pirštinių) dalijimas. Tėvas, rinkdamas sūnui žmoną, nežiūrįs jos grožio ir kraičio. Mergaitė esanti užtenkamai turtinga, jei yra dora ir stipri. Labiausiai Lasickis tačiau yra išpopuliarėjęs savo gausiomis žiniomis apie Žemaičių ' dievus '. Jis suminėjo eilę lietuvių mitologijos vardų, kurie niekur daugiau nebesutinkami. Ilgai jis, šalia Dlugošo, Guagninio, Herbersteino, Mykolo Lietuvio, Stryjkovskio ir kt., uoliai buvo naudojamas kaip svarbus šaltinis. Labiausiai jį buvo pamėgę XIX a. romantikai, ir T. Narbutas ji išplatino, sudarydamas visą lietuvių dievaičių Olimpą. Būdamas užsidegęs protestantas, Lasickis savo knygutėje labiausiai rūpinosi katalikybę pavaizduoti kaip savotišką ' pagonybę '. Greta katalikų ir stačiatikių šventųjų statydamas pagoniškuosius Žemaičių ' dievus ', jis siekė išvesti paraleles. Tad iš Laskovskio gautą medžiagą jis telaikė ginklu prieš katalikus. Autoriui ne tiek rūpėjo parodyti, kiek maža katalikai Žemaičių liaudyje tebuvo pasiekę, bet surašydamas per 70 Žemaičių ' dievų ', jis tuo pačiu norėjo išjuokti katalikų šventuosius. Toji tendencija jo knygutei buvo fatališka. Jis ar jo žinių teikėjas (abu nieko nesuprato lietuviškai)

buvo tapęs auka, iš kurios informatoriai gal norėjo pasijuokti (Mierzyński).

Pirmas kritišką žvilgsnį į Lasickio darbą metė S. Stanevičius, šiek tiek M. Akelaitis. Rankraštyje palikusiame Lietuvių mitologijos aiškinime (apie 1838) Stanevičius iškėlė, jog Lasickio rašinyje ' yra daugiausia išgalvotų dievų '. Teisingai jis iškėlė, jog paprasti kalbos žodžiai yra laikomi dievų vardais. Jis savo smulkioje analizėje parodė, jog Lasickiu, kaip mitologijos šaltiniu, negalima pasitikėti. Stanevičiaus pastabų nežinodami, Lasickiu beveik be kritikos naudojosi Narbutas, Kraševskis, J. Šliūpas, J. Basanavičius, iš dalies S. Daukantas ir daug kt. Nuo XIX a. galo tačiau vis daugiau atsirado tyrinėjimų, kuriuose Lasickio paduotoji mitologija buvo kritiškiau nagrinėjama kalbiniu ir senosios lietuvių religijos atžvilgiu (A. Mierzyński, A. Schleicher, Usener, W. Mannhardt, Grienberger, Brückner, Leskien, Plākis ir kt.). Nors ir nemokėdamas liet. k., A. Mierzyński Lasickį aštriai kritikavo ir priėjo išvadą, jog jo darbas yra falsifikuotas tariamų dievų sąrašas. Daugelio kitataučių darbai ir dalinės kritikos (Grienbergerio, Brücknerio ir kt.) tačiau nebuvo pakankamos. Labai sėkmingai De Diis Samagitarum išgliaudė Vladas K. Jaskevičius savo pas prof. A. Salį (Pensilvanijos univ.) rašytoje disertacijoje A Study in Lithuanian Mythology, Jan Lasickis Treatise on the Samogitian Gods, Philadelphia 1951. To darbo pagrindinė dalis išsp. Studi Baltici IX, 1952, 65-106. Alfabeto tvarka išanalizavęs Lasickio minimus ' dievus ', Jaskevičius ne tik atitaisė daugelį ikšiolinių klaidžiojimų, bet ir priėjo gana įdomių išvadų. Yra nustatyta, kad Lasickio surašyti dievų pavadinimai daugiausia Laskovskio buvo surinkti tarp Žemaičių, ' dūnininkų ' Laukuvos srityje (Tauragės aps.) ir Gargždų-Platelių plote. Remdamasis įvairiomis versmėmis, kalbotyra ir tautosaka, Jaskevičius sugriovė Lasickio dievų sąrašą, tepalikdamas tik dvi dievybes — griausmo Perkūną, kartais Varpuliu vadinamą, ir žemės dievybę — Žemyną. Autentiška yra taip pat miško dvasia — Medeinė. Kaip ' dievų ' vardų etimologizavimas parodo, daugelis jų Lasickio knygutėje atsirado iš vietovardžių, kai liaudis turėjo daug pasakojimų apie šmėklas, dvasias, baidykles, kurios ' vaidendavosi ', pasirodydavo tam tikrose žmonių pasakojimais apipintose vietose (miškeliuose, prie šaltinių, ant kalnelių ir kt.) Ankstyvesnieji tyrinėtojai tai liesdavo nesėkmingai (Grienberger) ar tik iš dalies neaiškiai ir nedrąsiai (Brückner, Mannhard); Jaskevičius daugeliui ' dievų ' suteikė neginčijamai aiškiai etimologinę prasmę ir išaiškino eilę kalbinių ir mitologinių kuriozų. Lasickio knygutė nėra joks autentiškas šaltinis senovės lietuvių religijai tyrinėti. Kai išgliaudomi visi ' dievų ' pavadinimai, kurių daugumas niekur daugiau nebe-

sutinkama, Lasickio pateiktoji mitologija atrodo lyg koks pokštas, kurį vėlesnės kartos ilgai buvo per rimtai priėmusios.

Laskowski Jakób XVI a., Kališo srities lenkų bajoras, Žygimanto Augusto žemės matininkas (revizorius) Žemaičiuose, žinių teikėjas J. Lasickiui apie 'Žemaičių dievus'. Apie Laskovskio gyvenimą labai maža težinoma. Lasickis jį tik trumpai tepamini pora žodžių, kaip savo šaltinį. Eilę metų praleidęs tarp Žemaičių bajorų ir ūkininkų, jis prisirinko įvairių duomenų ir įspūdžių apie Žemaičių liaudies gyvenimą. Laskovskis žmonių kalbos neišmoko, ir tai turėjo nelaimingos įtakos jo surinktai medžiagai, kurią perdavė Lasickiui. Greičiausia Laskovskio informatoriais buvo lenkiškai pramokusieji bajorai. Tad, pats betarpiškai su liaudimi nesueidamas, jis negalėjo patikrinti girdėtų duomenų. Apskritai iš jo sudarytuose inventoriuose minimų vardų rašymo galima daryti išvadą, jog jis nė kiek neturėjo nuovokos apie lietuvių kalbą. Inventorių vietovardžiai padeda nustatyti Laskovskio lankytas vietas. Jis buvo kelis kartus Platelių apylinkėje, lankė Šiaudinės, Josvainių, Ariogalos, Gargždų, Karšuvos sritis. Jis pasirodė Žemaičiuose apie 1534 ir beveik be pertraukos ten dirbo 1551-63. Susitikęs su Lasickiu Vilniuje 1577-80 laikotarpy, Laskovskis jam raštu yra davęs visą eilę Žemaičių 'dievų' vardų, kurie nebuvo žinomi ikitoliniams mitologijos šaltiniams. Kokie buvo jo ir Lasickio santykiai, iki šiol nėra pasisekę išaiškinti. A. Mierzyński spėjo, jog tie, kurie informavo Laskovskį, arba jis pats, teikdamas duomenis Lasickiui, fabrikavo visokius 'dievus', iš uolaus klausytojo tiesiog juokėsi. Su Laskovskio vardu Valančius riša parapijos įsteigimą karališkame Platelių miestelyje, kur, pastačius medžio bažnyčią, parapijai buvo priskirta 8 valakai ir per 30 margų žemės. Šitą Laskovskio darbą Žygimantas Augustas 1564 patvirtino.

Stella Erasmus (1450-1521) gydytojas, istorijos veikalų rašytojas, ilgai laikytas vienu pirmųjų vokiečių mokslininkų, kuris prirašė išgalvotų dalykų ir senųjų prūsų istorijoje. Išsimokslinęs gimtojo Leipcigo univ. medicinos ir filosofijos fakultetuose, Stella dar studijavo Italijoje (Bolonijoje), ten susidraugaudamas su žymiu mokytoju Garzo. Grįžęs jis apsigyveno Saksonijoje, 1513 tapdamas Zwickau burmistru, ir ten mirė. Italijoje įgytas žinias iš antikinės istorijos, Stella dideliu uolumu, pereidamas į visišką sauvaliavimą ir falsifikatus, jis norėjo pritaikyti Saksonijos ir jos kaimynų praeičiai. Įvairios jo sukurtos fantastiškos istorijos ir nebūtos fikcijos per šimtmečius yra apsunkinusios tikrąjį Stellos aprašytų kraštų tyrinėjimą, nes jis, panaudojęs minimumą tikrų duomenų, vikriai

prigalvodavo nebūtų dalykų. Sugalvojęs, kad tarp upių Saalės ir Pleissės esą gyvenę ' Libanothi ', ir prie savo pavardės prisidėjo pravardę ' Libanothanus '. Su tokiu priedu jis dažniausiai ir minimas, nors jo tikroji pavardė yra buvusi Stüler, bet įprastu ano meto humanistams papročiu, Stella savo pavardę sulotynino.

Pirma jo falsifikatais paremta knyga buvo " De rebus et populis orae inter Albim et Salam " (Aukšt. Saksonijos istorija iki graikų mitologinės senovės). Dar kartą perspausdinęs šį darbą, jau Lessing įrodė jo menkavertiškumą. Grubiais falsifikatais buvo paremta vėl daug kartų leista ' De antiquitatibus Borussiae '. Pataikaudamas vokiečių ordino priešpaskutiniajam didžiajam magistrui Friedrichui (1498-1510), kilusiam iš Saksų kng., Stella tarėsi istoriškai įrodęs, jog pirmieji ordino užimto prūsų krašto gyventojai yra buvę vokiečiai. 1518 jis išleido savo mokytojo Garzo vardu " De rebus Saxoniae, Thuringiae, Libanothiae, Misniae et Lusitaniae ". 1546 tas, įprastiniu Stellos metodu parašytas darbas, buvo išleistas vokiškai. Stella buvo parašęs vokiečių ordino istoriją, bet jo manuskriptas, be nuostolio mokslui, yra pražuvęs. Tad pagrindinės jo žinios apie prūsus ir ordiną randamos aname jo išpopuliarėjusiame veikale ' De antiquitatibus Borussiae ". Norėdamas įrodyti Prūsuose monarchinės valdžios atsiradimą, jis išgalvojo visą istoriją apie Prutenį ir Vaidevutį (Vidvutį), kurią dar labiau išpuošė S. Grunau, perėmė kronikininkas M. Stryjkovskis, o lotyniškai išpopuliarino Alb. Kojalavičius Lietuvos istorijoje. Visam tam ' mitui ', kuris perėjo ir į Lietuvos istorijos vadovėlius iki I pas. karo, pradžią yra davęs Stella. Yra priešinga visam baltų istorijos vystymuisi rytų Pabaltijyje, kad prūsai jau IV a. po Kr. (imperatoriaus Valentiniano laikais) jau būtų sau išsirinkę karalių (Vaidevutį), kuris išleidęs prūsams ' įstatymus '.

Lavinskis Jokūbas (apie 1557 Lavių k., Vilniaus aps. — 1958. IV.27 Vilniuje) jėzuitas, lietuviškų pamokslų sakytojas, misininkas, palikęs įdomų pagoniškų lietuviškų papročių aprašymą, jis buvo vienas iš pirmųjų lietuvių jėzuitų. Įstojęs į ordiną 1573.V, Braunsberge ėjo novicijatą. Vilniuje užbaigęs nustatytus mokslus, Lavinskis ten buvo 7 metus sintaksės ir retorikos dėstytoju, 16 metų jis sakė Vilniuje ir kt. (kaimuose) lietuviškus pamokslus, pagarsėdamas kaip geras kalbėtojas. Lietuviškai klausydavo išpažinčių. 1583 jis su dviem padėjėjais buvo išsiųstas misijų į Žemaitkiemio sritį (Ukmergės aps.), kur ką tik vysk. Jurgis Radvilas Vilniaus jėzuitų kolegijai buvo padovanojęs žemės su 4 palivarkais. Iš tos savo misinės veiklos Lavinskis 1583.IX.15 surašė Lenkijos jėzuitų provincijolui Pauliui Kampanui (tada Lietuvos jėzuitai dar priklausė bendrai provincijai)

platų pranešimą apie vietinių gyventojų papročius ir jų gausius pagoniškus kultus. Smulkiai buvo aprašytos moterų rudenį atliekamos aukos žemės dievybei Žemynai, mirusiųjų vėlių ‘ maitinimas ’, Sekminių papročiai, tikėjimai ligos ir mirties atvejais ir įvairūs kt. burtai. Jis išryškino menką žmonių susipažinimą su krikščionybe, palietė jų socialinius santykius. Trys jėzuitai veikė Vidiškių (Widziski) — Žemaitkiemio (Zmodecensis) — Balninkų (Bolniki) rajone. Nors tie aukštaičių žemės vietovardžiai įsakmiai yra minimi Lavinskio tekste, tačiau šitoji apyskaita per klaidą kelis šimtus metų buvo laikoma tipišku Žemaičių papročių aprašymu. Lietuvos jėzuitų istorikas St. Rostowskis (1768) pirmasis plačiau panaudojo Lavinskio tekstą, paimdamas jį iš Romoje 1585 išl. jėzuitų ‘ Annuae Litterae ’ (skirtos 1583). Rašant ten apie ‘ Missio Smodecensis ’, buvo panaudota plati Lavinskio ištrauka, nenurodant jo lankytų vietovių. St. Rostowskiui suklysti tad buvo lengva. Jo klaidą kartojo M. Valančius, W. Mannhardt, A. Brückner ir daug kt., rašiusių iš Lietuvos Bažnyčios, senosios lietuvių religijos ar apskritai iš lietuvių kultūros istorijos. Net Edv. Kuntze 1938, duodamas pirmą kartą pilną ir kritišką Lavinskio tekstą, priskyrė šį tekstą Žemaičiams, nors jame jie niekur neminimi, o tik kalbama apie ‘ Lituani ’. Fatališkai buvo sumaišyta Lavinskio datos ir vietos nurodymas — ‘ Datum ex missione Zmodecensi 15 Septembris 1383 ’ su Žemaičiais, kai Žemaitkiemio (lenk. Żmujdki) misijos punktą Lavinskis buvo pavadinęs lot. ‘ missio Zmodecensis ’, nors tai nieko bendra neturėjo su tik daug vėliau jėzuitų įkurtomis pastoviomis misijomis Žemaičiuose (Samogitia). Tad visa tai, ką Lenkijos jėzuitų istorikas St. Załęski plačiai papasakoja apie Lavinskio ir kitų jėzuitų atvykimą M. Giedraičio vyskupijoje, yra perdėm klaidinga. Pirmasis Žemaičiuose jėzuitas buvo Mikalojus Sedkovskis, kuris 1576 atvyko iš Vilniaus kartu su nauju vysk. M. Giedraičiu. Lavinskis niekada Žemaičiuose misijų nevedė. Iki šiol klaidingai buvo rašoma ir jo pavardė : Laninskis ar Laniskis. Jis galėtų būti vad. greičiau ‘ Laviškis ’, nes buvo kilęs iš Lavių ar Lavinų kaimo (‘ ex pago Lawinus ’). Vilniaus jėzuitų kataloguose jis paprastai yra vad. Lauinius, Lavinski, Lavinskj (nuo 1593), net Lavisskis.

DVI MANNHARDT'O KNYGOS APŽVALGOS

I

Wilhelm Mannhardt : Letto-Preussische Götterlehre. Magazin der Lettisch-Literärischen Gesellschaft, XXI. Riga 1936 (XIV+674 p.).

Senosios lietuvių-latvių-prūsų religijos bei mitologijos klausimas yra viena iš painiųjų žilosios jų praeities problemų. Vėlybi XVI-XVIII amž. rašytojai tai baltų religijai davė tokias formas, kurios visai neatitiko primykščio jos turinio. Tos gamtos apraiškos, kurias lietuviai dievino, duodami kokį nors būdingą pavadinimą, raštuose buvo sukonkretintos, suantropomorfintos, paverstos paprastais dievaičiais, stabais. Iš čia atsirado toji dievų daugybė, lietuviškasis Olimpas, kurį mums aprašo XIX-tojo amž. istorikai. XIII-XV amž. šaltiniuose bei raštuose apie lietuvių religiją terandame labai nedaug žinių. Jos yra paprastai atsitiktinės, užrašytos iš kelintų lūpų pačios Lietuvos dažnai nemačiusių žmonių. Brangios yra tos senojo tikėjimo liekanos, kurias mums yra sporadiškai krikščioniškuose raštuose paminėję *patys lietuviai* (Bretkūnas, Daukša, Giedraitis, Mažvydas ir kt.). Bet jie rašė jau tada, kai senasis kultas deformavosi, slapstėsi pakampiuose, nebegalėjo laisvai pasireikšti.

Tokiu būdu įvairiom aplinkybėm, įvairiais laikotarpiais apie senąjį lietuvių kultą susidariusi medžiaga turi būti labai kritiškai vertinama. Jos patikimumo laipsnis yra labai įvairus. Tik suderinus visus prieštaravimus, atskyrus grūdus nuo pelų, galima prieiti prie lietuvių religijos paslapčių. Tam reikalui šaltinius buvo pradėjęs sistemiškai rinkti lenkas *A. Mierzyński*s, kuris išleido du sąsiuviniuku "Żródła do mytologii litewskiej" (1892-96). Paduodamas ištisai net ilgas versmių ištraukas, Mierzyńskis pridėdavo ir savo interpretacijas. Bet jis savo veikaluose (rašė dar nemaža studijų atskirais lietuvių mitologijos klausimais) nesugebėjo padaryti gilesnės mokslinės sintezės. A. Jakšto žodžiais, jis buvo daugiau darbštus kompiliatorius, negu tikras mokslininkas ("Draugija", 1907 m., 121 p.). Jis hiperkritiškai vertino lietuvių mitologiją ir buvo perdaug tendencingai nusistatęs ano laiko lietuvių kultūros atžvilgiu. Be to, savo šaltinių rinkinį jis, privedęs tik iki XV amž. vidurio, paliko neužbaigęs. Apie lietuvių senąją religiją ir toliau buvo daug rašoma, tačiau naujos koncepcijos niekas nepajėgė duoti. Čia buvo kartojami ir perspausdinami pasenę nekritiški duomens, čia šis tas naujo teigiama, bet, be specialesnių studijų (A. Brückner). 1922 m. *V. J. Mansikka* paskelbė "Die Religion der Ostslaven", I (Quellen). Šitame šaltinių rinkinyje figūruoja ir kai kurie vėlybesnieji lietuvių religijos šaltiniai. Visai naują epizodą lietuvių pagoniškosios religijos tyrinėjimams sudarys žinomo germanų ir baltų mitologijos tyrinėtojo *W. Mannhardto* rinkinys. Autoriui mirus, šis spaudai nepilnai paruoštas darbas, per dvi generacijas taisomas ir papildomas, laukė sau leidėjo.

Gana plačiu mastu — su įvadais, atitinkamais plačiais paaiškinimais, savom interpretacijom ir rusiškų tekstų vertimu vokiečių

kalbon — W. Mannhardtas surinko krūvon labai daug lietuvių-prūsų-latvių mitologijos šaltinių nuo Tacito laikų iki pat Kotzebues (XIX amž. pradžios). XII ir XV amž. šaltiniai, be mažų atmainų, beveik tie patys, kaip ir Mierzyńskio rinkinyje. Bet užtat daug nauja randame XVI amž. mitologijos versmėse, kuriom in extenso paskelbti ir plačiai interpretuoti čia skirta beveik 300 psl. Toliau mitologijos šaltiniai jau mažėja. XVIII amž. beturime jų gana nedaug, ir tų pačių vertė nedidelė.

Nors W. Mannhardto rinkinys imponuoja savo plačiu mastu, pilnų tekstų paskelbimu ir rūpestingu mitologinių šaltinių surankiojimu, tačiau jis vis dar nėra pilnas lietuvių mitologijos šaltinių rinkinys. Tiesa, tokį atbaigtą rinkinį sunku ir sudaryti. Įvairiuose XVI-XVIII amž. versmių leidiniuose vis dar galima aptikti posakių apie pagoniškas liekanas, prietarus, burtus, kad ir nieko nauja dažnai nepaduodančių. Toks šaltinių rankiojimas gali tęstis ad infinitum. Tačiau yra tekstų, kurie yra dar svarbūs lietuvių mitologijai. Mannhardtui jie galėjo būti nežinomi todėl, kad didelė dalis jų jo laikais dar buvo nespausdinta ar neišleista. Lietuvių mitologijai verta paminėti Zigmanto Augusto laiškas valstybės kancleriui (1548), išspausdintas Hozijaus laiškuose, žinios apie lietuvių šermenis, randamos " Akten der Ständetage Preussens " (I, II, V) ir " Altpr. Forschungen " (1933). Paminėtina Tarkvinijaus Pekulo vizitacija (Archivum philologicum IV, 1933). Neįtraukęs yra W. Mannhardtas į savo rinkinį kai kurių Prūsų valdžios įsakymų (1578 m., kai kurių " Landesordnungen ", trūksta " Instruction der Kauffschultzen ... des Ampts Insterburg, 1604 etc.). Dalis tų šaltinių išspausdinta rinkinyje " Corpus constitutionum Prusenicarum " (1724), dalis " Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogtums Preussen " (I), hgg. von P. Tschakert.

Mannhardtas yra atidžiai išrankiojęs iš jam prieinamų jėzuitų reliacijų, spausdinamų vad. " Annuae Litterae Societatis Jesu ", mitologinius posakius bei pranešimus apie pagoniškas apeigas. Dabar tų pranešimų žinoma daugiau. Be to, jis nepažymėjo vieno Possevino laiško Batorui (spausdinto Possevino veikale " Moscovia ", 1578 m., 306 p.). Neatkreipta dėmesio į nuncijų reliacijas iš Lietuvos-Lenkijos (" Relacye nuncyuszów ", I-II, 1864). Tame rinkinyje yra per dešimtį lietuvių senąjį kultą, jo XVI-XVII amž. liekanas, mininčių vietų. Įdomūs šiuo atžvilgiu yra Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų sinodų dekretai, spausdinti įvairių XVII-XVIII amž. vyskupų (Paco, Sapiegos, Bžostauskio, Karpio, Zienkavičiaus, Tiškevičiaus). Tie sinodų dekretai irgi mini pagoniškas reminiscencijas kaime. Šitame rinkinyje jie taip pat nepažymėti. Iš lietuvių kalba leistų bažnytinių knygelių Mannhardtas mini Mažvydą, M. Daukšą,

Kleiną. Trūksta dar Bretkūno, Ledesmos katekizmo ir Wolfenbüttelio postilės vertėjų (Bielauk ir Sappun) ištraukų. Į šį rinkinį vertėjo taip pat įtraukti vietovardžių mitologinė medžiaga. Ne be reikšmės yra faktai, kad Prūsuose iš senų šaltinių yra žinomi vietovardžiai kaip Dewslauks, Dievupelis, Kaukelawken, Kaucaliskis, Alkayne, Laumygarbis, Romaw, Rummowe, Swyntheynen, Šventybrastis etc. (Gerullis, Die altpr. Orsnamen), arba Lietuvoje: Aitvariškiai, Laumakiai, Laumėnai, Pašventupės, Šventybrastis, Vaideliotai, Kaukalnis ir t.t. (Lietuvos apg. vietos, 1925). Sunaudota Brodowskio, Ruhigo (Rugio) ir Mielkės žodynų mitologinė medžiaga. Galima būtų dar pridėti Kuršaičio ir Juškevičiaus žodynus.

Iš kai kurių kronikų (pvz., L. Davido) ne visa mitol. medžiaga yra išrinkta, ypač, kuri pasitaiko vėlesniuose tomuose. Tačiau, bendrai paėmus, tai yra nedidelės spragos. Autorius yra davęs puikiai paruoštus ir pilnus tekstus tokių svarbių šaltinių, kaip Malecijus (281-307 p.) ir J. Lasicius (341-401). Su tekstų interpretacijom ne visur galima sutikti, bet daugelyje atvejų jos palengvina mums darbą, įvesdamos į mokslinę klausimo būklę, sutraukdamos kitų davinius, nurodydamos specialiu klausimu literatūrą ir t.t. Po šitos paruošiamosios, šaltinių teksto, dalies Mannhardtas buvo suplanavęs duoti antrą dalį — parašyti plačią studiją apie lietuvių-latvių-prūsų pagoniškąją religiją. Bet šito darbo jis nebespėjo nė pradėti.

Šitas mūsų mitologijos šaltinių rinkinys, kuriame jų yra surinktas beveik visas šimtas, kad ir labai nevienodas savo kiekybe ir kokybe, palengvins tolimesnį darbą. Turint didelę dalį šaltinių vienoje vietoje, bus galima juos tyrinėti, derinti ir duoti tobulesnę senosios lietuvių religijos koncepciją, negu iki šiol turėjome. Mannhardtas čia yra atlikęs didelį darbą. Platus literatūros sąrašas (654-674 p.) ir puikus registeris palengvina to darbo sąlygas.

II

Wilhelm Mannhardt: Letto-Preussische Götterlehre. (Latviešu-Prusu mitologija) Magazin der Lettisch - Literärischen Gesellschaft —(Latviešu Literariskas biedribas Magazina), XXI. Herausgegeben von der Lettisch - Literärischen Gesellschaft - (Latviešu Literariskas biedribas izde vums). Riga 1936 (XIII + 674 p. in 8⁰).

Pažinti senąją lietuvių kultūrą, ypač jos dvasinę sritį, pasireiškiančia sava pagoniška tikyba ir atitinkamais papročiais bei apeigomis ir burtais — prietarais, yra svarbus mūsų praeities tyrinėtojo uždavinys. Jis padidėja atsižvelgiant į lietuvių senosios religijos bei mitologijos nelaimingą tyrinėjimų eigą. XIX-jo amžiaus

romantikai ir praeities mėgėjai daug apie ją rašė, tačiau dažnai buvo pakartojamos tos pačios vėlybų šaltinių klaidos, kurių autoriai XVI-XVIII amž. lietuvių resp. aisčių religijai davė tokias formas, kurios visai nebeatitiko jos pirmykštį turinį. Tie gamtos objektai (medžiai, ugnis, vandens, žalčiai etc.), ar tos jos apraiškos, kurias lietuviai įdvasino, kartais duodami kokį nors būdingą pavadinimą, tuose vėlybuose raštuose buvo sukonkretintos, suantropomorfintos, paverstos daugybe dievaičių, stabų. Iš čia atsirado toji dievų daugybė, tas lietuviškasis Olimpas, kurį mums dar visu uolumu patiekia Kraševskis, Narbutas.

Norint kritiškai užčiupti senosios lietuvių religijos turinį, reikia susidomėti ne tik tomis XIII-XV amž. atsitiktinai užrašytomis žinutėmis apie lietuvių kultą, bet taip pat ir vėlybesnėmis, sporadiškai Katekizmų, Postilų, Giesmynų ir kt. bažnytinių knygelių rinkiniuose atsiradusiomis pastabomis, kurias jau rašė dažnai patys lietuviai, betarpiškai susidūrę su pusiau pagoniška liaudimi. Jei senosios svetimųjų pastabos yra užrašytos iš kelintųjų lūpų, dažnai nė pačios Lietuvos nemačiusių žmonių, tai katalikų kunigų ir pastorių priekaištai ir barimai už pagoniškus " zabobonus " yra pastebėti tuo laiku, kai pirmykštis ir senasis kultas jau deformavosi, slapstėsi pakampiuose ar žmogaus pirkioje, o viešajame gyvenime nebegalėjo laisvai pasireikšti.

Tokiu būdu įvairiom aplinkybėm ir įvairiais laikotarpiais susidariusi medžiaga apie lietuvių religiją ir mitologiją turi būti labai kritiškai vertinama ; kad būtų galima išsiaiškinti visus šaltinių prieštaravimus ir juos perkainoti, reikia juos pirmiausiai surinkti. Tokį senosios lietuvių tikybos šaltinių sistematišką rinkimo darbą su savo plačiais komentarais ir interpretacijomis buvo pradėjęs lenkas *Ant. Mierzynski's* kuris išleido du sąsiuviniu " Zródla do mitologii litewskiej " (I, 1892 ; II, 1896). Juose yra sužymėtos 38 šaltinių pozicijos ; jų kai kurie plačiai iškomentuoti. Bet nei tuose komentaruose, nei savo veikaluose (rašė eilę studijų lietuvių mitologijos klausimais), Mierzynski's nesugebėjo duoti gilesnės mokslinės sintezės, nors jam kritiškumo nestigo. A. Jakšto žodžiais, jis buvo daugiau darbštus kompiliatorius, negu tikras mokslininkas (" Draugija ", 1907, 121 psl.). Mierzynski's ne tik nemokėjo lietuviškai, bet buvo perdaug tendencingas, ypač ano meto lietuvių kultūros atžvilgiu. Tačiau jo šaltinių rinkinys, kuris savo vertės nenustojo iki šiol, liko neužbaigtas. Jis siekia tik iki XV a. vidurio (trūksta graikų Chalcocondylas'o, Dlugošo ir kt.). Visa eilė versmių, išmėtytų po įvairiausius rinkinius, liko sunkiai prieinama arba ir nežinoma. Šitą spragą dabar gerokai užpildo W. Mannhardt'o šaltinių rinkinys. Nors jis pavadintas latvių-prūsų mitologija, tačiau absoliuti dauguma šal-

tinių liečia tik lietuvių senąją tikybą ir jų kultą bei papročius. Šitas rinkinys, apimąs lietuvių religijos ir mitologijos šaltinius nuo seniausių laikų iki XVIII amž. galo, yra buvęs paruoštas apie 1870 m. Po to žymaus germanų ir lietuvių-latvių-prūsų mitologijos tyrinėtojo (W. Mannhardt'o) mirties (1880 m.), jo dar ne visiškai paruoštas darbas per dvi generacijas buvo taisomas ir vis nuolat papildinėjamas. Daug prie jo savo ranką pridėjo pastorius Th. Doebner, bet ir jam mirtis (1919) sutrukdė išleidimą. 1927 m. Dr. N. Busch pradėjo darbą spausdinti, bet vėliau redagavimą perleido Dr. A. Bauer. Pagaliau, po 56-rių metų nuo autoriaus mirties pasirodė jo rinkinys. Dėl šitos priežasties rinkinyje yra tam tikro nevienodumo ir geroko lopymo. Leidėjas Dr. A. Bauer stengėsi visur, kur tik galėdamas prirašyti naujausią literatūrą ir padaryti atitinkamus prierašus. Tokiu būdu susidarė kelių rūšių postskriptai, bet tai rinkiniu naudotis nedaug teapsunkina.

Gana plačiu mastu W. Mannhardt'as yra atlikęs savo darbą. Su įvadais, plačiais paaiškinimais, savom ir svetimom filologinėm interpretacijom, rusiškų tekstų vertimu vokiečių kalbon, jis surinko lietuvių-latvių-prūsų mitologijos šaltinius nuo Tacito iki pat Kotzebuės (XIX a. pradž.). XII-XV a. šaltiniai, su mažom atmainom, beveik tie parys kaip ir Mierzynskio rinkinyje. Bet užtat daug nauja randame XVI a. mitologijos versmėse, kuriom in extenso paskelbti ir plačiai interpretuoti čia skirta beveik 300 psl. Čia yra Mažvydas, Daukša, Herbersteinas, Strijkovskis, Lasickis (visas tekstas apie Žemaičių dievus in extenso) ir daugybė kitų ; jų kai kurie aprašo Prūsų arba Livonijos gyventojų pagonybės liekanas. Plačiai sunaudotos jėzuitų reliacijos ir ištraukos iš jų metinių apyskaitų (" Annuae litterae Societatis Jesu "), kurios patiekia įdomiausią medžiagą, ypač Žemaičiams. Į XVII-jo a. antrą pusę ir XVIII a. mitologijos šaltiniai mažėja, ir tų pačių vertė menka, nes daugiausia, išskyrus M. Pretorijaus tekstus, kompiliacijos. Rinkinyje paduota mitologiniai vardai ir iš žodynų (Brodowski, Mielcke, Ruhig).

Dėl atskirų interpretacijų ir aiškinimų galima būtų čia padaryti daug smulkių pastabų, tačiau svarbiau konstatuoti, kad W. Mannhardto rinkinys, nors jis ir imponuoja ištisų tekstų paskelbimu ir rūpestingu mitologinių versmių surankiojimu, tačiau nėra pilnas lietuvių mitologijos šaltinių rinkinys. Pagaliau, pilno tokio šaltinių rinkinio ir negalima sudaryti, nes įvairiuose, ypac XVI-XVIII a. dokumentų ir aktų leidiniuose, vizitacijų protokoluose ir bažnyčių fundacijų aktuose, kelionių aprašymuose ir atsiminimuose (XVII-XVIII a.) vis dar galima aptikti posakių apie pagoniškas liekanas, prietarų, burtų. Ir šitoks šaltinių rankiojimas, kuris paprastai nieko nauja ir neduoda, gali tęstis ad infinitum. Tačiau yra tekstų, kurie

yra svarbūs lietuvių senajai tikybai. Dalis jų W. Mannhardt'ui galėjo būti nežinoma todėl, kad geroka tų šaltinių dalis jo laikais buvo dar neišleista. Tačiau redaktoriai-leidėjai galėjo dar šiek tiek pasižvalgyti, ypač XVI-XVII a. rinkiniuose. Pvz., gana įdomus yra Žygimanto Augusto posakis lenkų kancleriui Maciejovskiui (1547 m.), kad žemaičiai garbina dar miškus, ąžuolus, liepas, akmens, gyvates, upes (Acta Poloniae IV, 1879, 429). Neatkreipta akies į popiežiaus nuncijų reliacijas iš Lietuvos-Lenkijos, kuriose yra tiek įdomios medžiagos apie lietuvių bei žemaičių pagonybę dar XVI a. gale ar XVII a. pradžioje (Relacye nuncyuszów, ed. E. Rykaczewski, I, 1864, 160, 185, 248 p. ; II, 1864, 143-4, 366-7 p. ; Scriptores rerum Polonicarum, XV t., 172 p.). Įdomūs, bet nepanaudoti, yra Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų sinodų dekretai, spausdinti įvairių XVII-XVIII a. vyskupų (Paco, Sapiegos, Bzostauskio, Karpio) knygelėse. Tie sinodų dekretai, išleisti dar anais laikais, irgi mini pagoniškas reminiscencijas liaudyje.

Iš lietuvių protestantų ir katalikų dvasininkų religinių knygų, kuriose yra įdomios medžiagos senajai tikybai, W. Mannhardt'as mini tik Mažvydą, Daukšą ir D. Kleiną. Trūksta Bretkūno Postilės, Ledesmos katekizmo nežinomo vertėjo, Wollfenbuettelio Postilės vertėjų (Bielauk ir Sappun) ištraukų.

Žodynų mitologinė medžiaga yra ne mažai sunaudota. Galima dar pridėti Kuršaičio ir Juškevičiaus žodynus. Praleista tačiau visa toponomastinė medžiaga. Vietovardžiuose ir, apskritai, visame žemės vardyne yra užsilikę daug mitologinių vietovardžių. Prūsuose, pvz., iš senų ir skaitlingų dovanojimų dokumentų galima išrinkti tokius vietovardžius, kaip : Dewslauks, Dievupelis, Kaukelawken, Kaucališkis, Alkayne, Laumygarbis, Romaw, Rummave, Smyntheynen, Šventybrastis etc. (*J. Gerullis* : Die altpreussischen Ortsnamen, 1922). O Didž. Lietuvoje yra vietų, kaip antai : Ativariškiai, Laumaičiai, Laumalenkos, Laumėnai, Apideme, Epideme, Dievogala, Dievaičiai, Raganiškiai, Šventarečius, Vaideliotai ir t. t. (Lietuvos apgyv. vietos, 1925). To žemės vardyno galima rasti Akty vilenskoj komisiji (I - 39 t.), Lietuvos Metrikos (1-4 t.), Opis dokum. Vilenskago centr. archiva (1-10 t.) ir daugelyje kitų rinkinių.

W. Mannhardto rinkinyje pasigendame 1578 metų Prūsų valdžios įsakymo Tilžės ir Ragainės bažnyčioms (lietuvių kalba) ; kur iškeliami senieji žmonių burtai ir prietarai, be kitko ir " gojų " lankymas (*J. Gerullis*: Sen. lietuvių skaitymai, I, 1927, 58-63 psl.). Kituose " Landesordnungen ", taip pat " Instruction der Kauffschulzen ... des Ampts Insterburg ", 1604, yra taip pat naudingų žinių. Dalis tų šaltinių išspausta rinkinyje " Corpus constitutionum Prutenicarum " (1724), dalis " Urkundenbuch zur Reformationsge-

schichte des Herzogtums Preussen, hgg. von P. Tschakert ", I (1890), " Akten der Ständetage Preussens " (I, II, V t.) ir " Altpreussische Forschungen " (1933 m.) paduoda žinių apie lietuvių šermenis (" sirmen ") ir burtus (" czowverye "). Yra dar ir kitų smulkesnių šaltinių (Tarkvinijaus Pekulo vizitacija, Archivum philologicum, IV, 1933 ; Posevino laiškas Batorui — Posevino veikale " Moscovia " 1578, 306 p. ir kt.), kuriuos galėjo prirašyti, jei ko nebespėjo kartais rinkėjas, jo rankraščio leidėjai. Bet jie daugiau pasitenkino rastais šaltiniais, tik juos papildydami naujų duomenų išnašomis.

Nors rinkėjas ir iš kai kurių kronikų (pvz., iš Luko Davido) ne visą mitologinę medžiagą išrinkęs (jos pasitaiko vėlesniuose tomuose), Strijkovskio tėra padavęs tik vokiškai padarytus vertimus ir santraukas, Dusburgą nežinia kodėl išskyręs į dvi vietas (83-97 psl., 102-106 psl.), o Vartbergės ir Vygando kronikų tekstus kartu sudėjęs, tačiau tai yra tik nežymūs edicijos trūkumai. Paduodamom tekstų ištraukom, kurių techniškas paruošimas (šriftai) nėra be priekaištų ir apsunkina naudojimąsi (tarp autoriaus interpretacijų dažnai tuo pačiu šriftu įterptas kokio nors šaltinio posakis), galima pasitikėti. Ilguose tekstuose, žinoma, pasitaiko viena kita klaida. Jų pastebėjau Dlugošo ir Rostovskio (apie jėzuitų misijas) ištraukose. Tačiau W. Mannhardtas yra davęs puikiai paruoštus ir ištisus tekstus tokių svarbių šaltinių, kaip Malecijus (281-307) p.) ir J. Lasickis (341-401 p.). Su plačiom interpretacijom, ypač įvairių vardų, ne visur galima sutikti, bet daugeliu atvejų jos palengvina darbą, įvesdamos į mokslinį klausimo sprendimą, sutraukdamos kitų duomens, nurodydamos specialių klausimų literatūrą. Be šios paruošiamosios šaltinių teksto dalies, Mannhardtas buvo suplanavęs duoti antrą dalį — parašyti plačią studiją apie lietuvių — latvių — prūsų pagoniškąją tikybą. Bet šitam darbui jis nebespėjo nė pradžios duoti.

Šitas lietuvių ir jų giminių tikybos šaltinių rinkinys, kuriame yra surinkta beveik šimtas atskirų pozicijų, palengvins tolimesnį darbą. Turint surinktą didelę dalį šaltinių vienoje vietoje, juos bus galima lyginti, derinti ir, apskritai, duoti tikslesnę senosios lietuvių religijos koncepciją, negu iki šiol turėjome. Bet tai yra didelis ir atsidėjimo reikalaująs uždavinys. Mannhardtas čia yra atlikęs didelį darbą. Platus literatūros sąrašas (654-74 psl.) ir labai geras registeris palengvina tuo rinkiniu naudojimąsi. Todėl kiekvienas kultūros istorikas ne be naudos ims jį į rankas.

TRYS LENKŲ KNYGOS APIE SENUOSIUS PRŪSUS

1. *Henryk Łowmiański*: Prusy Pogańskie. Toruń 1935 (8°, 56 psl. + 2 žem.). Kaina 2,50 zł.

2. *Kazimierz Tymieniecki*: Misja Polska w Prusiech i sprowadzenie krzyżaków. Toruń 1935 (8°, 52 psl.). Kaina 2,50 zł.

3. *Stanisław Zajączkowski*: Podbój prus i ich kolonizacja przez krzyżaków. Toruń 1935 (8°, 57 psl. + 1 žem.). Kaina 2,50 zł.

Šios trys studijos yra išleistos Baltijos instituto Torunėje ir sudaro pradžią numatytai 3-jų tomų Rytprūsių istorijai („Dzieje Prus Wschodnich"), kurioje į kiekvieną tomą turės patekti po aštuonias įvairių autorių parašytas studijas. Dažnai gyvenamasis momentas pastato tam tikrus reikalavimus ir istorikui ir jo praeities tyrinėjimams. Jis yra kartais įkinkomas politikos tarnybon arba, — dažniau pasitaiko, — neatsipalaiduoja nuo dabarties resentimentų senajai praeičiai. Žodžiu, istorikui gresia pavojus su savo praeities tyrinėjimu būti panaudotam bet kokioms politinėms aspiracijoms. Tuo būdu, žinoma, suaktualinama pati istorija, labiau sujungiama praeitis su dabartimi, bet iš kitos pusės nukenčia, be abejo, pats tyrinėjimo objektyvumas, nes jam jau iš anksto statomos tam tikros prielaidos. Jau pats suminėtų studijėlių išleidimas Baltijos instituto Torunėje (Torne)[1], vadinasi, tokios įstaigos, kuri rūpinosi iki šiol jūros propaganda Lenkijoje, negalėjo neturėti įtakos tų veikaliukų autoriams. Tiek bendrai!

Pereinant prie atskirų studijų, reikia padaryti keletą pastabų apie kiekvieną skyrium. Lowmiańskis, produktingas tyrinėtojas ir gerai žinomas autorius dviejų tomų studijos iš Lietuvos visuomenės ir valstybės susidarymo santykių — „Studja nad początkami społeczeństwa litewskiego", 1931—32 (Rec. „Žid." 1934 Nr. 5—6 p. 568), aprašo pagonis prūsus visokeriopu atžvilgiu (jų kultūrinę būklę, politinius ir ekonominius santykius, santykius su kaimynais, religiją). Pradžioje jis duoda šaltinių charakteristiką ir nurodo savo r e g r e s y v i n į tyrinėjimo metodą, nes apie daugelį dalykų iš pagonių prūsų istorijos iki ordino atėjimo galima spręsti tik iš v ė l e s n i ų versmių retrospektyviu bei lyginimo būdu. Autorius nebando kažką nauja pasakyti. Jis tik suglaudžia naujuosius tyrinėjimus. Trumpai ir populiariai jis rašo apie senprūsių pirmykščių sėdybų klausimą. Cituodamas vieną vokiškai rašytą Būgos darbą, jis neabejoja, kad baltų tautų protėvynės reikia ieškoti Pripeties, vidurinio Dniepro ir Protvos upyne. Prūsai anksčiausia atsikėlė tarp Nemuno ir Vyslos, tuo tarpu latvius ir lietuvius nuo jūros pirmaisiais amžiais po Kristaus skyrė dar suomių tauta (p. 8). Todėl prūsai jau nuo seno bus n a u-

d o j ę s i j ū r a. Adomas Bremenietis mini apie 1000 m. sambių prekybos laivus buvus nuplaukus į švedų prekybinį centrą Birką. Tačiau tie laivai galėję priklausyti Sambijoje įsikūrusiems danams. Apie jų ir apskritai normanų santykius su prūsais Lowmiańskis paduoda tik trumputes santraukas. Labiau atsidėjęs jis rašo apie senprūsių santykius su lenkais, lenkų žygius XII-jame amžiuje į Prūsus. Jis iškelia lenkų kultūrinę įtaką. Jos pėdsakai palikę prūsų kalboje. Net vietovardžių esama lenkiškos kilmės iki pat Sambijos (p. 14). Prūsams buvusi gerai pažįstama lenkų tvarka ir jų teisiniai santykiai. 1249 Christburgo taika jie, nenorėdami vokiečių teisės, prašę sau lenkų teisės. Įdomu, jei autorius tiek daug bendra rado tarp prūsų ir lenkų, tai kokio bendrumo jis begalėjo rasti tarp prūsų ir lietuvių. Bet apie jų tarpusavius santykius yra tik 12 eilučių. Lowmiańskis pastebi, kad nadruvių ir skalvių dialektų priskyrimas prie mūsų kalbos (Gerullis, Trautmannas), nors jis pats, atrodo, yra tos nuomonės, nėra dar pakankamai tikras, nes tam trūksta medžiagos. Jotvingius reikia priskirti prie prūsų. Pagal Dusburgo kronikos paduodamus skaičius, senprūsių buvę apie 2 milijonu. Tačiau Lowmiańskis teigia (platesnius įrodymus jis yra davęs anksčiau minėtoje studijoje), kad jų bus buvę nedaugiau kaip 170.000 gyventojų — vienam kv. km — 4 žmonės. Lietuvoje bus gyvenę irgi 170.000 gyv. — vienam kv. km. — 3 žmonės. Kied ilgiau autorius sustoja ties senprūsių vidaus santvarka, paliesdamas jų politinę struktūrą, teritorijas (Pamedžionis, Pagudžionis, Sambius etc.), visuomenės santykius, kariavimo būdą, šeimą, nuosavybę, luominius santykius, ūkį, prekybą, kaimą. Tai yra klausimai, kuriuos autorius jau yra kėlęs savo plačiojoje studijoje. Čia jis duoda tik trumpus résumés. Bet apie tuos klausimus vokiečių istorikai paprastai nebuvo linkę kalbėti kaip, pav., ir apie prūsų tautos sunykimą. Baigia Lowmiańskis senprūsių pagoniškos religijos aprašymu (44—51 p.). Reikia pasakyti, autorius puikiai orientuojasi šio dalyko literatūroje ir visais minėtais klausimais pasako savo nuomonę. Jam kai ką būtų galima prikišti daugiau smulkmenose.

Prūsai, kaip autorius savo išvadose mano, prieš vokiečių atsikraustymą (dar XII-me amžiuje), turėdami stiprią karo jėgą, gabius vadus ir organizatorius, turėjo tuo būdu visas sąlygas m o n a r c h i j a i s u d a r y t i. Jos įsikūrimas Prūsuose būtų buvęs natūralus politinių santykių vystymosi procesas (p. 53). Bet iš visų trijų baltų (latvių, prūsų, lietuvių) tik vieni lietuviai teįkūrė monarchiją. Prūsams irgi būtų buvę lemta ją sudaryti. Tik jų istorijoje kaimyninė Mozūrija vargu būtų galėjusi vaidinti tokią rolę, kokią Prūsuose vaidino vokiečių ordinas. Mozūrija, Lowmiańskio nuomone, gal būt, būtų užvaldžiusi Prūsus taip, kaip Lietuva užvaldė rusų

kraštus. Kunigaikštijoje lietuviai turėjo politinę persvarą, o rusai — kultūrinę. Autorius mano įrodęs, kad lenkų įtaka Prūsuose buvusi daug didesnė negu rusų ar vėliau lenkų Lietuvoje. Ji pasireiškusi aukštesniuose sluoksniuose ir Bažnyčioje. Be to, tos dykumos, vad. " Wildnis ", kur galindų plote prasidėjo lenkų kolonizacija. Autorius baigia politinėmis insinuacijomis: tik vokiečių ordinas sutrukdęs visišką prūsų kultūrinę ir kalbos asimiliaciją su lenkais. Atsirėmę į lenkų kultūrą, turėdami savo krašte etniško lenkų elemento (kolonistų), prūsai nebūtų atsilaikę prieš Lenkiją. Tokiu sakiniu pabaigia Lowmiańskis savo darbą. Gaila, kad autorius savo mokslą ir erudiciją perdaug eksponavo politinėms tendencijoms, ir istoriškoje studijoje kombinuodamas Lenkijai naudingus eventualumus. Tai yra jau nebe istoriko uždavinys.

Kas pasakyta apie Lowmiańskio darbą, galima beveik ištisai pakartoti apie Tymienieckio studiją " Lenkų misijos Prūsuose ". Pats knygos pavadinimas suponuoja autoriaus norą iškelti lenkų pastangas prūsų christianizacijoje. Lenkų istorikai iš seno yra linkę kalbėti apie jų christianizacijos pastangas Lietuvoje (labai iškeliama Mindaugo laikų vyskupo lenko Vito reikšmė). Dar daugiau tos pastangos akcentuojamos, kalbant apie prūsus, kuriems iš tikro lenkai mėgino skelbti krikščionybę. Knygutėje atpasakota visa prūsų misijų istorija nuo X amž. (Šv. Vaitiekaus — Adalberto) iki ordino atsikraustymo. Autorius priskiria lenkams ir tą Vaitiekų, nors jis buvo čekas, ir pirmąjį prūsų vyskupą Kristijoną (1215), nors jis pats buvo vokietis iš Lenkijos cistersų vienuolyno. Plačiai Tymienieckis apsistoja ties žinomąja Fridricho II-jo 1226 m. privilegija ordinui ir pačių kryžiuočių atsikraustymu į Prūsus. Mozūrijos Konradas juos norėjo išnaudoti savo politiniams tikslams, tačiau ordino magistras Hermanas Salza buvo per gudrus politikas, kad savo įstaigą po skaudžių pamokų Vengrijoje (Burcos krašte) būtų leidęs įkinkyti į svetimų interesų vežimą. Aišku, iš Tymienieckio darbo matyti labai *sukta* kryžiuočių politika santykiuose su Konradu, dar labiau su vysk. Kristijonu. Kai kurie lenkų kunigaikščiai net padėjo ordinui užimti Prūsus, bet jis nuo jų pretenzijų sugebėjo diplomatiškai apsiginti ir pats vienas tapo Prūsų viešpats.

Seniausią Prūsų istorijos laikotarpį atbaigia St. Zajączkowskis, Lietuvoje gerai žinomas savo studija apie XIII-jo amžiaus Žemaičius. Jis, be kitko, labai gerai orientuojasi Lietuvoje pasirodančioje istorinėje literatūroje[2]. Autorius rašo apie prūsų žemių užkariavimą ir kolonizaciją. Susiaurintame maštabe jo darbas yra tas pats, ką yra davęs 4-se tomuose A. L. Ewaldas (Die Eroberung Preussens durch die Deutschen, 1872). Atpasakoti visi stambesnieji faktai iš Prūsų užėmimo istorijos. Iš jų tuoj matyti, kad knyga ne vo-

kiečio rašyta. Plačiai sustota ties antruoju prūsų sukilimu, trukusiu keturiolika metų (1260-74) ir grėsusiu visiška katastrofa ordinui Prūsuose.

Šalia prūsų užkariavimo antras knygos klausimas yra vokiečių kolonizacija Prūsuose. Sunaudodamas naujausią literatūrą [3], Zajączkowskis aprašo pačios kolonizacijos eigą iš rytinių Vokietijos imperijos dalių, kaip ji vyko atskirose žemėse (Pamedžionyse, Pagudžionyse, Varmijoje, Galindijoje). Didžiausias kolonizacijos procesas ėjo XIV-me amžiuje, bet jau XV-jo pradžioje jis aptilo. Vokiečiams neužteko jėgų kolonizuoti šiaurinių Prūsų žemių; prie Nemuno paliko tušti plotai. Atskirai autorius kalba apie lietuvių kolonizaciją pajūryje ir Nemuno žemupyje Tilžės — Ragainės — Stalupėnų — Labguvos sritys. Šitą klausimą jis paremia žinoma literatūra (Mortensen-Heinrich, Trautmann, Karge, Salys). Baigia Zajączkowskis lietuvių kolonizacija skalvių ir nadruvių kraštuose bei Klaipėdos komtūrijoje (p. 51:52). Bet specialistui čia nieko naujo nepasakoma, pasitenkinama pačiais bendriausiais teigimais.

Naujoji kryžiuočių valstybė Prūsuose, įsikūrusi tik ginklo dėka, ir toliau palaikė perdėm militarinį charakterį. Tai buvo visur jaučiama. Šitoji aplinkybė privedė paskui ordiną prie antagonizmo su savo valdiniais ir pagaliau prie katastrofos — ordinas pateko lenkų vasalystėn.

Visos trys studijėlės yra parašytos žinomų ir gerų istorikų ir yra aprūpintos pačiu naujausiu moksliniu aparatu (gale pridėta literatūros sąrašai). Po D. Karo lenkai, iškilus Rytprūsių klausimui, buvo pradėję vis labiau domėtis ir senųjų prūsų istorija. Įdomu yra mums skaityti tuos lenkų darbus apie prūsus, nes jie yra nukreipti prieš vokiečius ir juose rodoma daugiau objektyvumo senprūsių atžvilgiu, tačiau ir lenkų darbai nėra laisvi nuo politinių tendencijų [4]. Ir čia apžvelgiamos tos trys studijos šiaip ar taip galutinėje sąskaitoje yra atremtos į dabarties interesus, kurie joms negalėjo neturėti įtakos. Labiau ji apčiuopiama Lowmiańskio darbe. Bet visi trys darbai skaitomi sklandžiai ir įdomiai. Pirmai orientacijai šitais klausimais jie yra gera lektūra.

KRIKŠČIONIŠKOSIOS VAKARŲ EUROPOS SANTYKIAI SU PAGONIŠKĄJA LIETUVA

1009 (tūkstantis devintieji) metai yra seniausioji data apie lietuvius, užtinkama Quedlinburgo annaluose. Vadinasi, tūkstantis metų nuo Kristaus gimimo be jokio pėdsako apie lietuvių tautą rašytose versmėse. Tuo tarpu, kai anglai, prancūzai,

ispanai, vokiečiai savo istorijos šaknis leidžia į pirmuosius amžius po Kristaus, Pabaltijo tautoms beveik ištisa dešimtis šimtmečių vidurinių amžių istorijos yra tuščias lapas, didelė spraga, jei neskaitytum vienos kitos menkutės žinelės apie aisčius bei prūsus kokio užklydusio ispanų žydo Ibrahim-ibn-Jakūb, kokio anglų keliautojo Wulfstano, kokio vokiečių kronikininko Adomo Bremeniečio.

Didysis tautų kilnojimasis išdalė Europą arijų tautoms pagal savotišką geografinę padėtį ir aplinkumą. Germanai ir romanai susispietė maždaug Romos imperijos kultūros plote, per ilgus šimtmečius mažai teišeidami iš jo ribų. Slavai įsigyveno romėnų civilizacijos visai nepaliestuose kraštuose. Lietuviai su savo giminaičiais taip pat pasirinko sau balų-pelkių, ežerų ir miškų visai izuoliuotas žemes, gana toli nuo senųjų kultūros centrų, kur tarp senovės tautų kūrybos ir naujų bandymų negalėjo būti jokio tiesioginio kontinuiteto.

Iki pat XI-tojo šimtmečio pabaigos Elbė buvo Vakarų Europai tikra skiriamoji siena. Dešinėje upės pusėje prasidėjo barbarų pagonių pasaulis. Šituose lygumų plotuose, sudarančiuose šiandien pačią svarbiausiąją Vokietijos dalį, baigėsi viduramžių kultūra. Pabaltijys tada, žinoma, buvo toksai tolimas pakraštys, kad tikrojo viduramžio spinduliai nebegalėjo jo pasiekti. Ir kada Vakarų Europa gyveno pačio tipiškiausiojo viduramžio laikus, kada iškilo romanų ir gotikos stilių kūriniai, kada klestėjo riteriškoji kultūra, Vyslos, Nemuno ir Dauguvos baseinų kraštus dengia vi dar migla. Čia nyko viduramžio pasaulio vaizdas. Nei gotikas, nei trubadūras — minezingeris, nei tipiška viduramžio riterio pilis XV-tojo šimtmečio Nemuno neperžengė.

Neįtraukti į tos kultūros ratą, visai nuošaliai nuo Krikščioniškosios Europos, šimtmečius gyvena lietuviai savitą gyvenimą, apie kurį t i k archeologas su k a s t u v u rankoje gali šį tą iš nežinios ištraukti.

Tat koks galėtų būti bendravimas tarp Vakarų Europos ir Lietuvos, jei pačiais viduramžių kultūros klestėjimo šimtmečiais Lietuva neturėjo jokių santykių su Vakarais, negalėjo maitintis nė mažiausiomis tos kultūros nuotrupomis? Koks ryšys galėtų jungti du visai skirtingu pasauliu? Ir ką gi bendra turėtų religingas viduramžio krikščionis su prietaringu ir tamsiu pagonimi? Tame dideliame skirtume kaip tik glūdi suimti judviejų santykiavimo lyčių galimumai. Du dalykus, dvi tas pačias problemas turiu galvoje, kurias ankstyvoje lietuvių tautos istorijoje vis užkliudome: r i t e r i ų o r d i n ą ir k r y ž i a u s k a r u s Lietuvoje. Abi tos sąvokos Lietuvos istorijos tradicijoje yra pakankamai nuvalkiotos, sušablonintos vis tų pačių posakių trafaretu, vartojamu vadovėliuose, brošiūrose, straip-

sniuose. Mums reikia išsiaiškinti, kas buvo ordinas ir kryžiaus karai, savo esmėje, kiek galima žiūrėti į juos kaip į viduramžio pasaulėžiūros padarus; išsiaiškinti reikia taip pat klausimą, kiek skyrėsi pagonių misijos teorijoje nuo faktinosios praktikos, ir ką reiškė lietuvių tautai šitoks jos santykiavimas su viduramžio Krikščioniškąja Europa.

Tiesa, prie Vakarų Europos ir Lietuvos bendravimo formų, berods, galėtų būti pridėta ir prekyba. Iš Vakarų Europos — germanų kraštų — į Rytus einanti kolonizacija tikrosios Lietuvos ribų viduramžyje niekados nesiekė, ir apie ją galima būtų tik tiek kalbėti, kiek būta p o l i t i n i ų emigrantų iš Lietuvos į Prūsų žemes. Prekybos, kaip aukštesnės santykiavimo formos, reikšmė būtų gana didelė, jei ji XIII-me ir XIV-me šimtmetyje, ordino karų įtakoje, nebūtų labai sumenkėjusi. Taip pat nustojo savo reikšmės didžiulis vandens prekybos kelias Dauguvos — Dniepro upėmis į Juodąsias jūras, nes Dniepro žiotis užgulė pirma pečeniegai, o paskui totoriai. Todėl nei kolonizacija, nei prekyba nėra mums čia ypatingo reikalo domėtis.

Pradėti Lietuvos istoriją, reiškia pirmiausia turėti reikalo su tikrojo viduramžio tipiškais kūriniais—ordinu ir kryžiaus karais. Keistai skamba, jei pasakysime, kad pagoniškosios Lietuvos istorijos pačių svarbiausiųjų veiksnių tėvynės reikia ieškoti toli už pačios Lietuvos ribų, pietų Europoje ir Palestinoje. Ten yra lopšys tų jėgų, kurios per du šimtu metų be paliovos veikė Lietuvą, pasukdamos jos likimą visai kita kryptimi. Ir pagoniškoji Lietuva susitiko su Vakarais tiek, kiek riterių ordinas įstengė pats savo jėgomis ar į kryžiaus karus atvykstančių svečių pagalba traukti į Lietuvą.

Tiesa, pirmuosiuose Lietuvos istorijos šimtmečiuose negalima užmiršti kito gana gyvai pasireiškusio elemento, Lietuvos Rytų, lietuvių skverbimosi į rusų žemes. Bet jo reikšmė ir įtaka visai kitokia. Čia patys pagonys iki XV-tojo šimtmečio pabaigos buvo aktyvūs, slinkdami vis gilyn į Rusiją. Lietuvos R y t a i turėjo padėti atremti iš V a k a r ų einantį agresyvumą. Visiškai įsitraukti į Rytų kultūros sferą lietuviai negalėjo. Jų egzistencijos ir gyvybės reikalas nuolat vertė susidurti su Vakarais, su ordinu, kurio pretenzijoms į Lietuvą pagonys galėjo užkirsti kelią priimdami Vakarų — ne Rytų— krikščionybę. Čia pasireiškia Lietuvos santykiavimas su Vakarais aukščiausiame laipsnyje.

Riterių ordinas čia bus todėl pats svarbiausias veiksnys, apie kurį grupuojasi visos kitos santykių formos. Laiko bėgyje į jį pačių vokiečių ir ordino žemių kaimynų buvo labai nevienodai žiūrima. Kai Apšvietos laikotarpyje Kotzebue ir Baczko kėlė riterio dorinį susmukimą, romantikas Voigtas pažymėjo jo žiaurumą, vokiečių potitinio stip-

rėjimo laikotarpyje, XIX-tojo šimtmečio pusėje, liberalas Treitschkė žavėjosi ordinu, tuo savotišku viduramžio kultūros atstovu, kaip Vokietijos Rytų sargu. Šiandien vokiečių istorikai rodo tuo kryžiuočiu, kaip Rytų germanizatoriu ir kolonizatoriu, vis daugiau susidomėjimo, iškeldami jo nepaprastą organizaciją ir didelę politinę reikšmę. O lenkams " kryżacy " yra įkūnytas agresyvaus germanizmo ir brutalios jėgos simbolis, minimas jau XV-tojo šimtmečio Dlugošo istorijoje. Lietuviui kryžiuotis sukelia taip pat tamsias aliuzijas, susidariusias vadovėlių nukaltų bei beletristikos sudarytų sąvokų įtakoj. Ir todėl Basanavičiui ordinas buvo tik smaugikas ir žudikas.

Šitų pažiūrų akivaizdoje iš tikrųjų atsistoja klausimas, kurį statėsi tie patys prūsų istorikai Kotzebue, Voigtas : kokia gi teise galėjo ateiti visai svetimi žmonės, išžudyti tūkstančius prūsų gyventojų, likusiuosius padaryti vergais baudžiauninkais, jų žemes nusavinti? Kuo remdamiesi galėjo tie patys riteriai—vienuoliai beveik per du šimtu metų deginti, terioti, naikinti lietuvių kraštą? Šių dienų sąvokomis mąstant, be abejo, tai skamba paradoksališkai, ir atsakymas gali būti pagrįstas tik paties viduramžio santykiais.

Riterių ordinų pradžia yra Ispanija, kur XI-me šimtmetyje kovai su maurais susikūrė trys vyrų draugijos. Nauja ordinų tėvynė buvo XII-tojo šimtmečio Palestina, kur minių minios prancūzų ir italų traukė į kryžiaus karus atimti Šventųjų vietų iš mahometonų arabų. Savo tautiečiams globoti, susirgusiems prižiūrėti, susikūrė ten prancūzų templininkų ir italų joanitų brolijos. Trečiojo kryžiaus žygio metu, kurį darė 1189 m. vokiečiai Fridriko Barbarossos vadovaujami, buvo įsteigta vokiečių ligonims slaugyti palapinė, prancūzų ir italų ligonbučių—hospitalių pavyzdžiu. Naujoji draugija, kaip pati jauniausioji organizacija, padarė abiejų pirmųjų brolijų įstatų sintezę. Italų joanitų pavyzdžiu pačioje pradžioje buvo prižiūrimi tik ligonys. 1198 metais ordinas gavo visai kitą kryptį. Į templininkų įstatų regulą įrašyti du nauji dalykai: ginklo nešiojimo teisė ir karas su netikėliais — mahometonais. Tokiu būdu prancūzų ir italų riterių ordinų įstatus suliejus į vieną, karas su netikėliais — arabais buvo pats svarbiausias naujos įstaigos uždavinys. Pačiu ordino magistru imta rinkti jau nebe dvasiškis, bet vienuolis — pasaulietis. Nuo čia prasideda tikroji to ordino istorija!

Žiūrint šių dienų akimis, vokiečių ordinas savo jėgas sunaudojo daug praktiškiau negu pirmieji du. Joanitai ilgai grūmėsi su mahometonais Rodos saloje, pagaliau buvo šimtmečiams apriboti mažutės Maltos salelės teritorija. Templininkai, prisiėmę daug turtų, be ypatingo darbo ilsėjosi savo tėvynėje versdamiesi prekyba. Tai pat neaiškus buvo pradžioje ir vokiečių ordino likimas. Po nevykusios akcijos Vengrijoje turėjo jis 1230 metais progos įkelti koją Kulmijon

ir čia pradėti prūsų krikštijimo ir nukariavimo darbą. Europos Rytuose ordiną jau viliojo naujos perspektyvos. 1291 m. perkėlė jis savo sostinę iš Palestinos — Akonos į Veneciją. Tuo pačiu laiku, kai joanitai beviltiškai grūmėsi su mahometonais Rodos saloj, kai templininkų ordinas, prancūzų karaliui Pilypui IV-jam reikalaujant, buvo likviduotas ir jo magistras Jokūbas Molay su 150 ordino riterių supleškėjo ant laužo, kryžiuočiai, turėdami savo valdžioje jau visą senprūsių gyvenamą plotą, užgrobė naujas žemes : Dancigą ir Pamarį ir iš Venecijos savo sostinę perkėlė į Marienburgą prie Vyslos, kur pagonių teritorijoj susidarė jiems naujos galimybės.

Dabar kyla klausimas, ar karas su arabais Šventajai Žemei išvaduoti — tas pirmasis ordino tikslas — ir karas su prūsais - lietuviais - latviais jiems į tikėjimą atversti galėjo būti tas pats? Ar esama esminio skirtumo tarp karo Palestinai išlaisvinti ir karo pagonius pakrikštyti, t. y., ar gali būti suprantamas tame religinio įkarščio laikotarpyje prievartos vartojimas krikštui.

Iš paties krikščionybės mokslo išplaukia jo platinimas netikinčiųjų tarpe. Pirmieji viduramžio šimtmečiai yra tylių ir taikių misijų amžiai. Lygiai kaip pirmųjų krikščionių tikėjimo platinimas, ėjo tada misijų darbas Vakarų Europos tautose. Šv. Bonifacas — Winfrydas ir visa virtinė kitų airių ir škotų vienuolių buvo užplūdę Vidurio Europą platindami Evangeliją. Be prievartos, priespaudos ir be ginklo atvertė jie į tikėjimą gausias germanų tautas.

Iki XII-tojo šimtmečio pradžios prievartos pagonims krikštyti dar niekur nematyti, išskyrus Karoliaus Didžiojo saksų karus, kurie buvo daugiau politiškai pagrįsti (Karoliui visų pirma rūpėjo užimti saksų teritoriją). XIII-tojo šimtmečio religinio uolumo laikais, įgaunančio vis konkretesnes formas, kada prasidėjo Palestinoje kryžiaus karai su mahometonais, atsirado pavojus, kad, ginklu bevaduojant Šventąją Žemę, bus nuslysta nuo pirmojo tikslo, išeita iš pirmųjų vėžių ir, užmiršus airių ir škotų misijų būdą, Evangelija bus skelbiama fizinės jėgos pagalba. Toji baimė pasitvirtino antrojo žygio į Palestiną metu. Šis kryžiaus karas tapo prototipu prievarta vedamų misijų idėjai. Jis davė jai turinį ir išplėtojo į visai konkrečią formą.

Fatališki buvo žodžiai, kuriuos pasakė vienas į Magdeburgo vyskupiją emigravęs flamandų dvasininkas dar XI-tojo šimtmečio pabaigoje, ragindamas į kryžiaus karą su slavais. " Tie pagonys yra patys blogieji žmonės, tačiau jų žemė pati geriausioji " (gentiles isti pessimi sunt, sed terra eorum optima).

Kas pirmojo kryžiaus karo metu į Palestiną buvo kilę tik vieno žmogaus galvoje, po pusės šimtmečio tapo tikrove. Pirmą kartą tai

atsitiko 1147 metais. Kada vokiečių imperatorius Konradas III ir prancūzų karalius Liudvikas VII-sis ruošėsi į Šventąją Žemę, saksams atrodė nesą reikalo keliauti į tolimus nežinomus kraštus, turint čia pat pašonėje pagonis vendus. Su savo kaimynu kariauti buvo daug aiškesnis tikslas. Šitam žygiui nebuvo priešingas ir Šv. Bernardas, tikrasis antrojo kryžiaus karo autorius. Jis parašė tuos pagarsėjusius žodžius, kurie įprasmino viduramžio riteriui karą su netikėliais: " Pagonio mirtyje krikščionis randa sau garbę, nes joje yra garbinamas Kristus " (In morte pagani christianus gloriatur, quia Christus glorificatur).

Didžiulė kryžiaus karo dalyvių kariuomenė įsiveržė į vendų kraštą, ir, pasak Schnürerio, nieko gero nepasiekė, nebent tai, kad pagonių vendų neapykanta vėl iš naujo užliepsnojo. Užimti kaimynų vendų teritoriją saksams atrodė daug apčiuopiamesnis tikslas (už jį buvo teikiamos tos pačios bažnytinės malonės), kaip vargingas žygis į Palestiną. Vendų karų rezultatą reikia laikyti Albrechto Askaniečio įsitvirtinimą dešinėje Elbės pusėje ir ten prasidėjusią vokiečių emigrantų—flamandų kolonizaciją.

Čia pastebimas naujas elementas, visai nežinomas pirmųjų amžių ir airių - škotų misijose, kuris kaip šešėlis lydėjo XII-tojo, XIII-tojo ir XIV-tojo šimtmečių prievartos misijas. Kas suteikė pagoniui krikštą, kas atnešė naują tikėjimą į jo kraštą, tas manėsi turėsiąs ant jo dar ir kitų teisių Romos kurijos ir viso pasaulio akivaizdoje. Krikšto nešėjas tapo ponu, valdytoju, jo neofitas tarnu, pavaldiniu.

Nesunku buvo, be abejojimo, ir ant grynai politinio pobūdžio karų su pagonimis uždėti kryžiaus karų ar misijų " iškabą ". Ir faktinai jau pats pirmasis karas su pagonimis, t. y. su vendais, buvo ne kas kita, kaip saksų užgrobimo ir ekspansijos tendencija. Šitame susijungime tų dviejų (pakrikštijimo ir užkariavimo) elementų, kuriuos XIII-me - XIV-me šimtmetyje dažnai sunku vieną nuo kito atskirti, glūdi pagrįsti pagoniškosios Lietuvos santykiai su vokiečių ordinu. Čia yra toji disharmonija tarp popiežių atstovaujamos misijų teorijos ir jos praktikos ordino santykiuose su pagonimis prūsais, latviais ir lietuviais, taip apčiuopiamai palietusios jų visų likimą.

Imantis šitą disonansą aiškiau nurodyti, reikia dar išsiaiškinti klausimą, kodėl galėjo būti pateisintos kardu vedamos misijos viduramžio krikščionių akyse? Kaip buvo žiūrima į netikinčius? Ką reiškė būti pagonimi?

Norint kokią nors epochą teisingai suprasti ir ją objektyviai įvertinti, reikia į ją žiūrėti, kaip Rankė sako, to paties laikotarpio moralės bei etikos ir apskritai jo gyvenimo pažiūrų rėmuose.

Jau buvo sakyta, kad ginklu vedamos misijos išaugo iš vėlybojo viduramžio dvasios struktūros. Jos buvo charakteringas jo pasaulėžiūros bruožas.

Krikščioniškąją Europą nuo pagoniškosios jos dalies skyrė begalinė siena. Būti krikščioniu reiškė nieko bendra neturėti su barbaru stabmeldžiu. Būti pagoniu reiškė būti išimtam iš visos krikščioniškosios visuomenės, nuo jos atskirtam, pasmerktam. Viduramžių moksle taip pat iškastas didelis griovys tarp tų dviejų pasaulių. Šv. Augustinui krikščioniškosios Valstybės buvo atspindis tos dieviškosios tvarkos, vad. " civitas Dei ". Jos antipodu buvo " civitas diaboli ", kurį vaizdavo pagoniškasis pasaulis. Abu tuodu pasauliu jungė nenugalimas priešingumas, amžina kova. Pagrindinis tos " civitas Dei " elementas buvo " amžinoji taika " (pax aeterna). Tačiau čia viduramžis žino tik vieną išimtį — karą su pagonimis, Belialio vaikais. Toks karas yra krikščionio pareiga. Ir visos jo formos bei visi netobulumai, žiaurumai, ydos etc., kurie tą karą lydi, šiaip verti pasmerkimo, vardan to paties karo su pagonimis viduramžio pasaulėžiūros yra pateisinami. " Tik beveik jie vieni žmonijoje kariauja teisingus karus (legitima bella) ", rašė savo laiku apie templininkus Jonas iš Salisbury. Čia yra atsakymas į viduramžio pažiūras pagonio tikėjimo laisvės ar prievartos klausimu.

Šv. Tomas Akvinietis taip pat yra aiškiai suformulavęs prievartos pateisinamumą. Jis griežtai skiria pakrikštytus atsimetėlius (t. y. heretikus, apostatus) ir nekrikštytus (t. y. pagonis, žydus, mahometonus). Bažnyčiai apsaugoti, ginti ir išlaikyti nuo susiskaldymo, prieš heretikus ir apostatus turi būti pavartotos visos priemonės, reikalui ištikus ir mirties bausmė. Pirmu pažvelgimu daug tolerantiškesnis ir švelnesnis yra Akvinietis netikintiems ir nekrikštytiems (mahometonams, žydams ir pagonims). Jis sako: " Netikėlių (infideles), kurie niekada nebuvo tikėjimo priėmę, kaip, pav., pagonys ir žydai, jokiu būdu negalima varu versti į tikėjimą ", " nes tikėti yra valios dalykas " (quia credere voluntatis est). Šis naujoviškai skambąs, anam laikui nežinomas, reikalavimas tolimesniuose šv. Tomo išvedžiojimuose yra visai susiaurinamas ir nustoja savo prasmės. Jo nuomone užtenka, kad pagonis piktažodžiautų (blasphemiae), ar laikytųsi nedorų įsitikinimų (malae persuasiones), nekalbant jau apie krikščionių užpuldinėjimą, kad galima būtų vartoti prievartą. Ir pirmykštis dėmesio vertas Akviniečio formulavimas teturi tik teoretinės reikšmės, nes bet koks karo žygis į pagonių kraštą galima pateisinti šiom dviem priežastim. Todėl viduramžio sąvokų rėmuose, kada heretikams ir apostatams buvo taikoma mirties bausmė, nenuostabu jei savaime reiškėsi tendencija ir prieš pagonis pavartoti fizinę jėgą. Juo labiau tai su-

prantama turint galvoje viduramžio krikščionio įsitikinimą, kad pagonis tik dėl savo blogos valios ir nedoro noro yra pasilikęs stabmeldystėje.

Po šito paaiškinimo reikia pažymėti skirtumą, iškeltą jau Eriko Casparo ir Maschkės, tarp popiežių misijų teorijos ir jų faktinosios praktikos vokiečių ordino rankose. Nėra reikalo ieškoti tos begalinės diferencijos tarp šitų dviejų dalykų XIV-me šimtmetyje Gedimino, Algirdo ir Kęstučio laikais, kada kryžiuočių ordino užgrobimo tendencija labai ryškiai metasi į akis. Uštenka žvilgterti tik į pirmuosius ordino žingsnius Prūsuose. Pačios ordino įsikūrimo aplinkybės slepia savyje atsakymą į jo tolimesnę politiką, į jo santykius su pagonimis prūsais—lietuviais, net į jo sekuliarizaciją.

Ordinas buvo Mozūrijos kunigaikščio Konrado pakviestas ginti krikščionis nuo pagonių prūsų užpuldinėjimų, vadinasi, jo charakteris turėjo būti defensyvinis. Tačiau praktikoje ribos tarp defensyvos ir ofensyvos pasilieka visai neaiškios ir paprastai, rūpinantis savo egzistencija, tenka pereiti iš pirmosios į antrąją, nes geriausia defensyva yra ofensyva.

Fridrikas II-sis, Vokiečių imperatorius, duodamas Hermannui Salzai 1226 m. kovo mėn. Rimini mieste privilegiją, nustatė lyg politinę programą ordino tolimesniam veikimui naujoje teritorijoje — Prūsų žemėje. Ordinas gavo ne tik Kulmiją, bet ir dar niekam nepriklausančias pagonių prūsų žemes. Mozūrų kunigaikštis, dovanodamas tuos plotus kryžiuočiams, suinteresavo ordiną ne tik prūsų pakrikštijimu, bet ir jų žemės užkariavimu. Naujo krašto užėmimas, ginklu vedama misija, duoda ordinui į jį naują teisę. Vadinasi, jei ordinas nori tapti kurios nors srities viešpačiu, tai jam yra daug geriau, jei pagonys priešinasi, nenori krikštytis. Tuo būdu gali jis pavartoti ginklą, užimti kraštą, nusavinti žemę, ją kolonizuoti. Šitoji aplinkybė verčia ordiną vien tik kardu brautis į pagonių teritoriją, nes laisvas stabmeldžio krikštas jam yra nenaudingas, atima jam teisę į jo teritoriją. Štai viena tų dovanojimų Prūsuose konsekvencija. Panašūs jų padariniai buvo ir Livonijoje.

Kame gi glūdi ordino sekuliarizacijos mintis? Nė vienas dovanojimas, nė viena bulė neišsprendė klausimo, kas bus su ordino paimtu kraštu, kai visi jo gyventojai taps krikščionys? Koks bus likimas tos teritorijos, kurią ordinas iš pagonių atėmė ir gavo "amžiams laisvai valdyti". Nepaliestas jis buvo pačioje pradžioje, neišrištas jis liko ir po Lietuvos krikšto Jogailos ir Vytauto laikais. Žinoma, kai pagonys aplinkui ordino žemes išnyko, pagal popiežių misijų teoriją kryžiuočiai būtų turėję savo organizaciją panaikinti arba palikti prūsus ir išsikelti kur nors į kitų pagonių tautų pakraščius

Pietų Rusijoje, ką jiems Algirdas ir Kęstutis 1358 metais savo derybose su imperatoriumi Karoliu IV-tuoju buvo pasiūlę.

Vokiečių ordinas Prūsuose buvo ypatingas kūrinys. Įdomu pažymėti, kad iki tolei viduramžis žinojo tik valstybes, kurios palengva, natūraliu ir paprastu savo augimu formavosi. Ordino valstybė buvo vien sąmoningu toli pramatančio, didelio politiko, magistro Hermanno Salzos, valios aktu sudarytas kūrinys. Iš vienos pusės tas ordinas buvo milžiniškas viduramžio vienuolynas su trimis žinomais skaistybės, neturto ir paklusnumo įžadais. Tuo atžvilgiu jis buvo misijoms skirta organizacija, misijų valstybė. O iš kitos pusės tas misijų vienuolynas savo išorine organizacija ir administracija ir visais jos atributais buvo toki pat valstybė, kaip ir visos kitos, vadinasi, turėjo būti atremta į tuos pačius žemiškus reikalus. Reikia pažymėti, kad ordinas buvo labai rūpestingas ir sumanus ūkininkas, geriausias ano laiko Europos administratorius, pavyzdingiausias finansininkas, kurio joks Vakarų kraštas negalėjo pralenkti. Puikus jis buvo taip pat prekybininkas, išplėtojęs ryšius su Ispanija, Portugalija, Anglija, Flandrija.

Šitokios ordino valstybės struktūros akivaizdoje jo vedamos pagonių misijos turėjo reikšti jų žemės pavergimą, krašto kolonizaciją - germanizaciją. Iš to plaukė jau aukščiau minėtoji diskrepancija tarp popiežių skelbiamos misijų teorijos Romoje ir jo praktikos ordino žemėse, Prūsuose. Jau pirmame ordino į Prūsus atsikraustymo dešimtmeyje matyti tas skirtumas. Ir toji skambi ir ideali teorija praktikoje reiškė ką kita.

Ordinas nepakentė šalia savęs kito krikštytojo. 1216 metais popiežius Innocentas III-sis buvo paskyręs prūsams misijų vyskupą vienuolį Kristijoną. Iš pradžių jis turėjo pasisekimą, ir ordinas su dideliu nepasitikėjimu žiūrėjo į savo konkurentą. Kai, skelbdamas evangeliją, Kristijonas pakliuvo į prūsų nelaisvę, kryžiuočiai nė piršto nepajudino jam išlaisvinti. Hermannui Salzai tai buvo pati, geriausia proga likviduoti Kristijono darbą. Ja jis pasinaudojoi norėdamas savo naujai įkurtai valstybei, Prūsams, laimėti užtarimą, ir paramą Romoje; 1234 m. jis išgavo iš Grigaliaus IX-tojo privilegiją. Tuo pačiu ordinas būtų turėjęs būti palenktas popiežiaus misijų idėjai, kuriai aiškią formą davė Innocentas III. Jis ypatingai užakcentavo religinį momentą ir pareiškė: pagonių krikštijimas reiškia jų laisvę, o ne jų pavergimą. Popiežius, iš vienos pusės pripažindamas reikalingumą christianizuoti Pabaltijio kraštus, o iš kitos pusės neišleisdamas iš akių tikrojo misijų tikslo (kas liečia vietinius gyventojus), greitai turėjo sueiti į konfliktą su jo žinioje esančiais Livonijos ir Prūsų krikštytojais, kryžiuočiais ir kalavijuočiais, tais pseudomisijonieriais, ėmusiais christianizaciją sta-

tyti į antrą vietą. Honorijus III-sis rašė: " Visi neofitai tik naudodamiesi pilna laisve turi priklausyti Bažnyčiai " 1218 metais jis priminė Prūsų vyskupui Kristijonui: " Jūs turite stengtis pagonis ne jūsų vergovei paglemžti, bet atvesti prie Išganytojo " Tarp dešimtimis iš kurijos einančių bulių, raginančių į kryžiaus karą prieš pagonis prūsus, o paskui ir lietuvius, nekartą vis dar užtinkame priminimą švelniai elgtis su naujai pakrikštytais pagonimis, jų nespausti, neuždėti duoklių.

Pirmoji konkreti pakrikštijimo forma buvo bažnytinės dešimtinės įvedimas. Pagonio akyse šitas egzaminas priimant jį į naują tikėjimą reiškė priespaudą bei jungą, ir todėl nenuostabu, kad jam naujasis tikėjimas atrodė baudžiava. Tad popiežiai jau pačioje prūsų misijų pradžioje turėjo ordiną keletą kartų raginti švelniau ir atsargiau įvesti bažnytinę dešimtinę. Toks raginimas buvo atėjęs ir Lietuvon, kai Mindaugas buvo priėmęs krikštą. Teoretiškai, pakrikštytieji, kaip matyti iš minėtos 1234 metų Romos privilegijos, turėjo pasilikti popiežiaus globoje. Bet vietiniai misijų faktoriai, statydami aukščiausiu tikslu politinę ekspansiją, buvo linkę jai paaukoti ir pačią neofitų christianizaciją. Ir toji misijų akcija, kurią jie reprezentavo, tie kryžiaus karai, buvo jiems būdas sustiprinti savo politinius interesus. Tą priešingumą gyvai jautė Romos kurija ir dėjo pastangų užlyginti griovį tarp teorijos ir realybės, bet, kaip žinome, be jokio pasisekimo. Popiežiaus legatas Wilhelmas iš Modenos turėjo nuolat raginti vokiečius švelniau elgtis su vietiniais gyventojais. Žemgalių vyskupas darė kalavijuočių ordinui priekaištą, kad ordinas pats neleidžiąs krikštytis kuršiams, kad jiems pasikrikštijus ordinas nenustotų pagonims uždėto činšo. Panašių kolizijų, aiškiai atidengiančių politinius interesus, matyti ir Prūsuose. Iš nelaisvės grįžęs Kristijonas vokiečių ordinui daro visą eilę priekaištų. Labai įdomų ir smulkmenišką vokiečių vedamos Livonijoje—Estijoje christianizacijos aprašymą yra mums palikęs kronikininkas Henrikas Latvis. Labai ryškiose formose pasireiškusi rivalizacija tarp vokiečių ir danų Estijai pakrikštyti rodo, kokie elementai buvo prie christianizacijos prijungiami. Pagonio atvertimą lydėjo jo pavergimas.

Taip ordinui savo misijose iškilo šitokia dilema: pagonio pakrikštijimas ar jo pražūtis. Kaip ir pirmajame vendų kare 1147 metais, faktinai įvyko tų dviejų dalykų sukeitimas. Praktikoje išnaikinimas buvo pastatytas prieš atvertimą, nes riteris ar kryžiaus karo dalyvis, sutikęs pagonį, be abejojimo, niekados jo nepaklausė, ar nori jis krikštytis. Ir šiame punkte būdi didžioji kryžiaus karų tragedija. Tų principų sukeitimas vedė nuo XIII-tojo šimtm. pabaigos kryžiuotį į permanentinį karą su pagoniu lietuviu. Tas filius Belial turėjo būti išnaikintas, kaip nekartą užsiminė savo

kronikoje Petras Dusburgas, tipiškas XIV-tojo šimtm. pradžioj ordine viešpatavusios pažiūros atstovas.

Nebėra galima čia plačiau sustoti ties kryžiaus karais Lietuvoje, tuo antruoju santykiavimo veiksniu, tiesioginiu būdu išėjusio iš pirmojo. Kryžiaus karuose taip pat gyvai pasireiškia tie patys viduramžio priešingumai. Čia ypatingai susikryžiavo krikščioniškosios misijos siekimai, popiežių atstovaujami, su politine bei ekonomine vokiečių ekspansija. Tame priešingume tarp misijų teorijos ir praktikos glūdi tie liūdni priverstinės christianizacijos padariniai lietuvių, latvių ir prūsų tautoms.

Čia christianizacija reiškė germanizaciją, ir prie progos tenka pažymėti, kad XIX-me šimtmetyje Vokietijos visas politinio gyvenimo svorio centras bei pačios valstybės suvienijimas atėjo iš šitokiu būdu christianizuotų, t. y. germanizuotų, Vokietijos dalių.

Ordinas ir Kryžiaus karai buvo du viduramžių padarai, su kuriais Lietuva turėjo santykiauti. Šitoks " bendravimas " įtempė pačias svarbiausias Lietuvos jėgas ir izoliavo ją nuo visų kitų viduramžio veiksnių. Kultūrinio bendravimo centrai Vakaruose buvo pirma pilys, paskui miestai. Su viduramžio Europa kultūrinis santykiavimas buvo neįmanomas, nes tokių punktų (miestų), kur būtų galėjusios susidurti įvairios kultūrinės sferos, Lietuva savo įtemptos kovos metu negalėjo sukoncentruoti. Žinoma, nuolat santykiaudami su ordinu, Lietuviai daug galėjo pasimokyti karo technikos, administracijos. Kamieneckis yra bandęs įrodyti, kad Lietuvos didž. kunigaikštijos santvarkoje taip pat galima aptiki ordino įtakos. Kadangi tie santykiai buvo tik ginkluotas susirėmimas krikščionio su pagoniu, jie negalėjo sudaryti jokio pastovesnio ryšio. Ir, būdama atkirsta nuo natūralaus kelio bei neturėdama tiesioginių santykių su Vakarais, Lietuva ilgam turėjo nusisukti į Rytus.

SENOSIOS LIETUVOS VAIDMUO EUROPOS ISTORIJOJE

Beveik dešimt ilgų amžių dengia lietuvių tautos istoriją nežinios migla. Tuo tarpu, kai ant senosios Romos imperijos griuvėsių kilo ir augo naujos tautos, formavosi feodalistinės vidurinių amžių valstybės, klestėjo popiežiaus ir imperatoriaus galybė, o jų tarpusavės kovos jaudino krikščioniškąją visuomenę, Lietuvos plote beveik tūkstantis metų, *istoriškai* imant, yra naktis. Mums labai būtų įdomu, pav., sužinoti, kas dėjosi mūsų žemėje V-jame amžiuje, kai Klodvigas kūrė frankų valstybę, kai VIII-jame šimtmetyje Bonifacas

krikštijo pietų Vokietiją arba kai XI-jam amž. Grigalius VII-sis paskelbė kovą investitūrai ar Henrikas IV-tasis kiūtojo prie Kanosos mūrų. Kas dėjosi tada šioje žemėje? Ilgai krikščionių ir barbarų tautų skiriamoji siena buvo Elbė, nes beveik iki XIII-tojo amžiaus Vakarų Europos istorijos dauguma įvykių koncentravosi ant pietinės Vokiečių imperijos ir Galijos ribų. Daug laiko turėjo praeiti, kol tie Pabaltijo lietuviai ir jų giminės tarp Vyslos, Dauguvos, Dniepro ir Nemuno plotų Vakarų Europos buvo pamažu *atrasti*. Nes pati geografinė aplinkuma lietuvius buvo stipriai izoliavusi, ir šimtmečius jie galėjo gyventi be pastovaus susisiekimo su kaimynais. Svetimšalis čia turėjo būti labai retas ar visai atsitiktinis svečias. O kadangi vakarietiškoji kultūra galėjo tarpti tik tautų bendravimo dėka, tai mūsų tauta ilgai gyveno visai savitu gyvenimu. Jai viduriniais amžiais trūko svarbiausiojo dalyko, būtent Vakarų *krikščionybės*. Tik krikštas galėjo pateisinti jos egzistenciją kitų Europos tautų tarpe.

Todėl, jei galima kalbėti apie senosios Lietuvos vaidmenį Europos istorijoje, tai jis prasideda, palyginti, labai vėlai, tik nuo XIII-jo amžiaus pusės, kai lyg iš kokios miglotos jūros tolumoje staiga išauga didelė uola — Mindaugo asmenybė, pirmasis ir paskutinysis karūnuotas Lietuvos karalius. Bet tai yra jau laikai, kai Vakarų Europoje nyksta tikroji vidurinių amžių dvasia, kai pradeda dvelkti tikras vidurinių amžių ruduo, jų dekadensas. Tokiu būdu Lietuva Vakarų Europai nebespėja užimponuoti savo valstybinio ir socialinio gyvenimo formomis, nes kai tik toji Lietuva įeina į istoriją, Vakaruose yra jau išsivystę luomai, išaugusi riterija, susikūrę miestai ir t. t.; bet užtat tie lietuviai — tikra ano laiko karių tauta — tuoj pasireiškia savo jėga.

Vėlybas lietuvių tautos pasirodymas Europos istorijoje tuo pačiu apriboja jos vaidmenį joje tam tikram neilgam laikotarpiui, 5—6 amžiams. Bet to dar negana. Toji Lietuva, jau Rytų Europoje žinoma galybė, du amžius oficialiai gyvena pagonybėje. Tas *pagonis*, ano laiko mastu, buvo visokių nedorybių išraiška! Šitoji aplinkybė patraukė į Lietuvą ne tik kryžiuočius, riterius ex professo, turinčius kardu skelbti Evangeliją, bet ir *plačią Vakarų Europos visuomenę*. Lietuvos, daugiausia Žemaičių plotuose, savo kardą pagonių kraujuose dažė XIV-jame amž. čekų karalius Jonas Liuksemburgietis; traukė į Lietuvą ir būsimasis Anglijos karalius Henrikas VI-sis, surado į ją sau kelią su šimtais savo riterių Austrijos kunigaikštis Albrechtas, Bavarijos Henrikas ir kt. Riteriai, grafai, hercogai ir kiti svečiai " pro remedio animae suae " traukė iš Europos Vakarų į tolimą ir mažai žinomą pakraštį prie Nemuno. O koks nors imperatorius Fridrichas II-sis, ar dar aiškiau imperatorius Liudvikas Bava-

rietis, dovanojo tą pakraštį ordinui. Pasistatęs sau ant Nemuno pilį (Bajerburgą) ir įkūręs ten vyskupiją, ordinas turėjo iš jos valdyti visą užimtą Lietuvą. Koks galėjo būti tada lietuvių tautos ir jų valstybės vaidmuo? Visa krikščioniškoji Europos visuomenė žinojo, kad, be vienos kryžiaus karo arenos Ispanijoje su maurais, kitos su muzulmonais turkais tolimoje Palestinoje, buvo dar trečias krikščioniškos Europos frontas, žymiai artimesnis, būtent su pagonimis lietuviais. Ir tūkstančiai svečių, šimtai " knappų " turėjo čia toje daug artimesnėje kovoje įgyti sau riterio vardą, kai buvo deginamos ir naikinamos lietuvių sodybos, atimamas jų gyvas inventorius, o jie patys be skaičiaus žudomi arba imami nelaisvėn. " So fürt man si gepunden, gleich den jagunden hunden " — džiūgauja austrų poetas Suchenwirtas. Kaip medžiokliniai šunes surišti prie vienas kito buvo jie išvedami, sako tas Suchenwirtas, kuris ne vienoje tokių svečių ekspedicijoje dalyvavo ir paliko labai vaizdingą jų aprašymą. Ir taip tęsėsi be perstojo beveik du šimtmečius! Beveik du amžius Lietuva buvo permanentinio karo stovykla! Tokiu būdu su Vakarais, su Vakarų kultūra ir aktyvia jų krikščionybe lietuviai susitiko kardo smūgiais, kai vienuoliai riteriai stengėsi ją prievarta primesti. Tuo pačiu laiku iš rusų stačiatikių pusės, *neinant su pravoslavija prieš pagonis, o* šen ten pasyviai besipriešinant, didėjo ir plėtėsi Kunigaikštijos žemės, greit sudarydamos kelis kartus didesnius plotus už patį etnografinį lietuvių branduolį.

Norint geriau susekti Lietuvos vaidmenį, norint jį įstatyti į tinkamus rėmus ir jam rasti vietą Europos istorijos visumoje, reikia žiūrėti europinio masto faktų, įvykių, kurie yra turėję platesnei aplinkumai reikšmės ir kurie išeina iš siaurų teritorialinių-lokalinių rėmų.

Naujuosiuose Europos istorijos amžiuose valstybės vaidmuo užsienyje, kitų valstybių tarpe, be kita ko, ėmė labiau priklausyti ir nuo jos vidaus politikos santykių, nuo jos finansų ir ypač nuo jos karinio pajėgumo. Ir anais laikais vidaus ir užsienio politika turėjo aiškiai apčiuopiamą sąryšį. Bet tada, kai dar nieko nereiškė plačioji visuomenė, ypač paprastoji liaudis, valstybės vaidmuo labiausiai reiškėsi per valdovo *dvarą*, per *dinastiją*. Augo, didėjo ir nyko valstybės ir jų galia, augant, stiprėjant ir nykstant dinastijoms. Tokius pavyzdžius duoda Vengrijoje Anjou, Čekijoje — Liuksemburgai, Vokietijoje — Hohenštaufenai, Vitelsbachai, Austrijoje — Habsburgai, Prancūzijoje — Burbonai ir kt. Puikus tos tiesos pavyzdys yra Kęstučio Vytauto giminė arba ir apskritai Gediminaičiai. Valstybė tada buvo beveik monarcho nuosavybė. Kraštai tada buvo visaip karpomi, jungiami įvairiomis vedybų ir giminysčių kombinacijomis, kad sudarytų kiek galima didesnę valstybę vienos viešpataujančios

giminės valdžioje. Ne kartą nuo *vyriško* įpėdinio gimimo fakto priklausė atskirų kraštų likimas, jų priklausomumas vienai ar kitai valstybei. Tokioje dinastijų politikoje, kai nebuvo respektuojami *jokie tautiniai interesai*, ir Lietuvos valstybė galėjo savo įtaką tiek pareikšti svetur, kiek jos dinastija, valdančioji šeima, rodė politinio sugebėjimo ir sumanaus patvarumo. Ir iš tiesų Mindaugo įkurtoji valstybė tuoj sunyko, nes jis nesusilaukė tinkamo įpėdinio. Tačiau į Lietuvą, kaip į Rytų Europos galybę, greit buvo atkreiptas dėmesys, kai tą pagonių valstybę ėmė valdyti vienas po kito energingi Traidenis, Vytenis, Gediminas ir jo įpėdiniai. Jos galybė didėjo dar labiau, kadangi aplinkui stiprių valstybių vienetų nebuvo. Gedimino amžininkas Lenkijoje Vladislovas Lokietka, šiaip taip nugalėjęs valstybės vienijimo sunkenybes, daro taiką su tuo lietuvių kunigaikščiu, kitas bendralaikis Maskvos Jonas Kalita jo saugojasi ir privengia. Vokietija, susmukus imperatorių galybei, yra nuėjusi teritorialinio susiskaldymo keliu, o čia rytuose iš tokių teritorijų, kaip Brandenburgas, išauga daug vėliau kaimyninė galybė. Tik Prancūzijoje, Anglijoje, Ispanijoje, be ypatingų santykių su Lietuva, formuojasi *tautinės* valstybės. Tuo pačiu laiku bunda ir kita periferija rytuose, būtent Skandinavija, bet Lietuva priklausė tada prie tokių valstybių, kurias jūra ne jungė, bet *skyrė*. Tokiu būdu, kai kaimynai aplinkui, išskyrus kryžiuočių valstybę, dar nėra spėję suorganizuoti *stiprių* valstybių, lietuviai parodo aktyvų nusistatymą jų atžvilgiu. Jie vis dar energingai atremia nesibaigiančius ordino puolimus, nors neišsenkančias jo jėgas papildo vis nauji šaltiniai iš Vakarų Europos. Ordino pati tikroji galybė buvo krikščioniškieji Vakarai. Ten buvo tikrasis jo jėgų šaltinis. Todėl kariaudama su ordinu, Lietuva kovojo netiesiogiai su visais Europos Vakarais. Bet tuo pačiu lietuviai spėja nueiti ir į Lenkijos žemių gilumą ir laimėti sau rusiškuosius plotus. Lietuvos kunigaikštijos vaidmuo į XIV-tojo amžiaus galą pasidaro jau toks didelis, kad jos kunigaikščio lietuvio Jogailos kandidatūros į Lenkijos karalius nebegali atsverti net tokie konkurentai, kaip Vilhelmas Habsburgas, ar Zigmantas Liuksemburgietis, nekalbant jau apie vietinius. Prieiti prie Judosios jūros derlingų pakraščių ir kolonijų, kurias Mažosios Lenkijos ponai nori įsigyti, galima tik per Vilniaus dvarą. Lietuvis sėdi ne tik kur nors Polocke, Vitebske ar Pskovo ir Naugardo respublikose, bet ir krikščioniškoje karalystėje! Lietuvos krikšto metais (1387) jam jau nusilenkia Moldavijos kunigaikštis, už dviejų metų Valachijos, o dar už septynerių jo vasalas yra Besarabijos gaspadorius. Kitas lietuvis, jo pusbrolis Vytautas, tiesa, neturėjo formaliai uždėtos karališkos diademos, bet jo įtaka pasireiškė aplinkui į visas puses dar stipriau. Ir Maskva, ir totoriai, ir Lenkija, ir ordinas, kuris, netekęs dalies žemių, pereina į paprastą

defensyvą, yra Vytauto galybės įtakoje. Jo vardą žino ir Europos Vakarai, ir į Vilniaus ar Trakų dvarą lankosi su visokiais politiniais reikalais įvairių valstybių pasiuntiniai. Ir koks flamandietis keliauninkas Gilbert de Lannoy nepaprastai stebisi to Vytauto galybe Rytų Europoje, ypač jo įtaka totoriuose, o dar labiau jo vaišingumu svetimšaliams.

Tanenbergo kraujo upeliuose paskendo vokiečių ordino garbė ir galybė. Kartu su ja buvo pastatytas ilgiems laikams stiprus barjeras veržtis ir plisti germanizmo įtakai į rytus, kokioje tik formoje ji beėjo, kryžiaus karo, ar paprastos kolonizacijos. Lietuva atsistojo ant to kelio, ir į ją ta germanizmo banga, einanti nuo XI-tojo amžiaus galo iš Paelbio kraštų slavų ir senprūsių žemėmis, smarkiai atsidaužė ir subyrėjo. Tas Žemaičių kraštas, nuostabiai siauru ruožu teprieidamas prie jūros, skaldė visada ordino Livonijos ir Prūsų dalis į du teritorialiai nesujungtu plotu. Toji valstybė vakaruose nuo Vartės, rytuose iki Narvos nebeteko per Žemaičius tilto, o jai rytuose natūralinę sieną būtų turėję sudaryti ne Dubysa ar Nevėžis, bet koks Dniepras. Neminint to fakto reikšmės visai Rytų Europai, ypač slavų tautoms, tuo būdu *lietuviai iš dalies apsaugojo ir latvių tautą nuo paskendimo vokiečių jūroje*, nes kolonizacija ten baigėsi stambiais žemvaldžiais.

Bet ne tik Vakarų XV-jame amžiuje Lietuva suvaidina reikšmingą rolę. Rytuose Lietuvą jau keliais plačiais diržais juosia nuo totorių jungo apsaugotos rusiškosios žemės. Jau Mindaugas turėjo rūpintis sulaikyti jų galybę, o Algirdas, tas didžiausias lietuvių politikas viduriniais amžiais, kaip jį svetimi istorikai yra pavadinę, sėkmingai juos mušė. Vytautas gi norėjo jau įveikti Auksinę Ordą ir pasiimti sau Maskvą. Nors Vorsklos upės vanduo nunešė jo šituos sumanymus, bet jo galybė ir įtaka totoriuose visada buvo jaučiama. Tokiu būdu Lietuva anksti sulaikė totorių veržimąsi į Europos centrą, į jos vakarus. Kunigaikštija savo galybe užstojo natūralų kelią tai ano laiko sunkiai nugalimai jėgai. Didelio masto bandymų, pav., sulaikyti ir atremti nuo Konstantinopolio į Europos Vakarus ir Rytus besiveržiančius *turkus*, ir vėliau Gediminaičiams netrūko, nors ne visada jie turėdavo pasisekimo!

Lietuvoje nebuvo sukurta kokių nors ypatingų valdymo institucijų, o visas politinis gyvenimas labiau rėmėsi atskiromis asmenybėmis ar pačių valdovų asmenišku pajėgumu. Todėl po Vytauto mirties valstybė gyvena jo šešėlyje. Vytauto politinėje mokykloje išaugę bajorai aiškiai tęsia separatistinę politiką iki Kazimiero laikų. Užsieniui toji valstybė ir vėliau atrodo didelė ir galinga. Didžiausias jos priešas ordinas sunyksta ir tampa paprastas Lenkijos vasalas. Tas didina, žinoma, vieno monarcho jau valdomą jungtinę valstybę

ir jos prestižą. Kol dar nebuvo įvykusi tarp Lietuvos ir Lenkijos asimiliacija kultūriniu, socialiniu ir politiniu atžvilgiu, tol buvo galima aiškiai skirti Lietuvos vaidmenį ir jos politinį svorį Rytų Europos gyvenime. Sunkiau yra tai padaryti, kai vienas monarchas valdo abi valstybi, o dvaras ilgam laikui su protarpiais iš Vilniaus nusikelia į tolimą Krokuvą. Dinastinėje gadynėje valstybės vaidmuo, be kita ko, gali būti matuojamas pagal valdovo šeimos galybę ir jos giminystę su kitais valdančiais dvarais. Šitoji aplinkybė parodė Gediminaičių įtaką ir vaidmenį XV-jame amžiuje dar visoje galybėje. Pats Kazimieras, Jogailos sūnus, Algirdo anūkas, yra karalius ir didysis kunigaikštis ; o jo, lietuvių kunigaikščio, keturi sūnūs yra vainikuoti karaliai. Sūnui Vladislovui vedybų keliu Kazimieras iškovojo Čekijos, o į gyvenimo galą ir Vengrijos karalysčių sostus ; kiti trys Kazimiero vaikai (Jonas Albrechtas, Aleksandras, Žygimantas Senasis) buvo vienas po kito Lenkijos karaliai, o paskutinieji du ir Lietuvos valdovai. Šešios Kazimiero dukterys buvo išleistos į įvairius valdovų dvarus, daugiausia už Vokietijos kunigaikščių. Bet tuo pačiu laiku, kai išorinė bei dinastinė Gediminaičių galybė taip pakyla ir toji dinastija laikoma viena iš galingiausių Europoje, karūnuotieji jos valdovai vis labiau *nusigręžia* nuo savo pirmykštės tėvynės. Lyg svetimame lizde išperėti gegužiukai, du Jogailos sūnūs, tikri lietuviai savo krauju, nebepajaučia gyvai kunigaikštijos reikalų. Jogailos sūnus Vladislovas kreipiasi į pietus ir ten vaikosi naujai beatsirandantį jungtinės valstybės priešą — turkus, pats nežinia kur pradingdamas. O kitas Jogailos sūnus Kazimieras, pamiršęs Lietuvos kunigaikštiją, žiūri tik savo dinastijos reikalų Čekijoje ir Vengrijoje, nors lietuviai ponai, netekę valdovo dvaro Vilniuje, vis ragina jį grįžti ar duoti kunigaikštijai vietininką. Bet Kazimieras nesiryžta nei prie vieno nei prie kito dalyko. Tačiau dinastinė valstybės galybė priklauso nuo visai atsitiktinio ir nuo žmogaus valios nepareinančio dalyko, būtent nuo dinastų mirties. Toji, rodosi, galinga Kazimiero giminė staiga palūžta, ir greit jos galybė sukrinta : greitai išmiršta bevaikiai Jonas Albrechtas ir Aleksandras, Vengrijos ir Čekijos sostus po netikėtos Vladislovo sūnaus mirties giminystės keliu gauna Habsburgai. Praėjo tik 80 metų nuo Kazimiero, to pavyzdingo šeimos tėvo, mirties, ir jau nebeliko nė vieno jo vyriško įpėdinio ! Habsburgų ir beįsigalinčios Europoje Jogailos giminės priešingumai, kurie iki Vienos kongreso (1515) sudaro Europos dvarų politinę temą, baigiasi tuo, kad Žygimantas Senasis ir Čekijoje ir Vengrijoje gauna *pasitraukti* prieš Habsburgų interesus. Iš tų žemių turi susidaryti būsimoji Austrijos galybė.

Nusikėlus į Krokuvą karaliaus dvarui, per Lenkiją, žinoma, plėtojasi santykiai, ypač reprezentacinio pobūdžio, su Vakarais.

Ir dažnai tai, kas turėtų priklausyti Lietuvai, yra daroma valdovo vardu pirmoje eilėje kaip Lenkijos karaliaus, o ne kaip didžiojo Lietuvos kunigaikščio. Iš čia susidaro įspūdis, kad Lenkija dar prieš galutinį unijos įvykdymą vadovauja politiniam gyvenimui. Todėl dažnai svetimieji istorikai savo raštuose bei žemėlapiuose tuolaikinį Lietuvos plotą ima vadinti Lenkija, ir paprastai tai, kas turėtų priklausyti tik Lietuvos istorijai, eina lenkiškos etiketės vardu. Pvz., net latviai savo istorijose paprastai padaro vieną skyrių — Livonija Lenkijos valdžioje, kai tuo tarpu 1566 m. ji buvo prijungta tik prie Lietuvos, o po unijos buvo laikoma *abiejų* valstybių dalim. Bet dar labiau toks politinio Lietuvos kunigaikštijos vaidmens nustūmimas arba tiesiog ignoravimas pastebimas su Vakariniais kaimynais. Tuo tarpu *rytuose* ant Maskvos upės kranto auga galybė, su kuria beveik tik vienai Lietuvos kunigaikštijai reikia turėti pastovių reikalų. Lietuva žymiai *palėtino* Rusijos žemių susibūrimą ir ilgam laikui ją atstūmė nuo Baltijos ir Juodosios jūros. Todėl beveik iki Petro Didžiojo laikų " *Moskowiter* " — maskviečiai buvo Europos kultūrai visai svetima tauta. Bet toji Maskva tapo Rytų Romos — Bizantijos palikimo saugotoja, ji tai simbolizavo išoriniai dvigalviu bizantišku ereliu. Jei Lietuva-Lenkija saugojo Vakarų Romos katalikybę ir stengėsi ją kiek galima toliau į rytus tarp savo gyventojų nustumti bažnytinės unijos pavidalu, tai Maskva savo uždaviniu laikė perkelti ortodoksišką graikišką tikėjimą labiau į vakarus arba bent jį apsaugoti. Bet po šitais jos konfesiniais reikalais buvo užmaskuoti grynai politiniai bei teritoriniai interesai. Tokiu būdu abiejų pusių susidūrimas buvo nebeišvengiamas. Todėl ir XVI-tasis amžius Lietuvos istorijoje yra jau kitokis. Vokiečių ordino vietoje stoja Maskva, kuri be paliovos pradeda trupinti stambius gabalus nuo rytinio kunigaikštijos šono. Tokiu momentu anoje dinastų gadynėje labai buvo svarbu, kad Lietuva turėtų savo monarchą, o tas monarchas nuo Aleksandro laikų iki pat valstybių išdalijimo, per ištisus tris šimtmečius, ir Lietuvai ir Lenkijai buvo tas pats. Be to, nuo Horodlės unijos laikų besibroliaujanti tauta, t. y. bajorai, iš savo valdovų pamažu ėmė atimti pačią karaliaus valdžios esmę, būtent laisvę. Ir tai vyksta tuo pačiu laiku, kai kyla *absoliutizmas* vakaruose — Prancūzijoje — Liudviko XI-tojo, Ispanijoje — Ferdinando Kataliko ir Anglijoje — Henriko VI-tojo asmenyje. Jei XIV-me-XV-me amžiuje Lietuva buvo monarchija su gana stipria didžiojo kunigaikščio valdžia ir valstybiškai nesusitvarkiusiems kaimynams imponavo savo pavyzdžiu, tai nuo XVI-tojo amžiaus vaizdas jau buvo priešingas. Lietuva, kaip ir Lenkija, visai nebesurado kelio iš *luominės* į *absoliučią*, iš viduriniųjų amžių į naujųjų laikų modernišką valstybę. Šitoji aplinkybė tos jungtinės respub-

likos prestižą ir vaidmenį labai mažino. Europos politikoje ji nesulaikomai važiuoja į pakalnę. Iš ordino valstybės tampa pasaulinė kunigaikštija, būsimosios prūsų galybės integralinė dalis, smarkiai didėja Austrija, stiprėja Maskva. Tai trys būsimieji Lietuvos-Lenkijos licitatoriai! Tuo tarpu Jogailos dinastija vis silpnėja. Nuo 1526 m. Kazimiero vaikai nebetenka Čekijos ir Vengrijos. Paskutiniųjų dviejų Jogailaičių, Kazimiero sūnaus Žygimanto Senojo ir jo įpėdinio Augusto, laikai yra apskritai lenkų istorikų vadinami auksiniu amžiumi. Bet Žygimanto Senojo ir jo sūnaus užsienio politika nebuvo auksinė. Jiedu leido sustiprėti Maskvai, pakilti Prūsų hercogijai, padidėti Austrijai ir labiau pasistūmėti Turkijai. Bet Žygimantų ir vidaus politika nebuvo auksinė: bajorijai buvo atiduotos beveik paskutinės monarcho laisvių brangenybės. Ir Bažnyčios politikoje nebuvo tai aukso amžius. Protestantizmas, suprastas kaip kova dėl sąžinės laisvės ir prieš dvasiškijos privilegijas, atšaldė santykius tarp karaliaus dvaro ir Kurijos. Tačiau reliatyviai, lyginant su vėlesniais laikais, XVI-tasis šimtmetis atrodė dar lyg aukso amžius. Nuo XVI-tojo amžiaus antrosios pusės katalikybė respublikoje įgauna aiškią persvarą, tvirtėja ir dar aktyviai nusistato rusų stačiatikių atžvilgiu, kai tuo pačiu laiku Maskvos valstybė buvo tapusi visų stačiatikių užtarytoja ir gynėja. Lietuviai dar labiau susirišo su lotynišku krikštu ir didelę gyventojų dalį pajuto kaip nemalonius disidentus, kurių teisių ginti neva stojo tarp kitko kazokai.

170 metų su viršum Gediminaičiai valdė Lenkiją, kol jie trečiaisiais metais po Liublino unijos visai išsibaigė. Tos dinastijos patvarumas, jos giminystės ryšiai su įvairiais valdovų dvarais bei kunigaikščiais iki pat Italijos ribų kėlė jos įtaką ir garbę Europos kontinente. Tie giminystės ryšiai atvesdavo į Krokuvos ir Vilniaus dvarus daug Vakarų Europos reikalingų ir mokytų žmonių, svetimšalių. Pav., Žygimanto Augusto dvare Vilniuje buvo pilna atvykusių įvairiausių profesijų kitataučių. Tuo būdu, humanizmo srovė plačiai ėjo iš Italijos. Didžiojo kunigaikščio dvarą sekė stambiųjų ponų, magnatų dvarai, kurių vaidmuo vis labiau kyla. Ir ne vienas Lietuvos magnatas palaiko ryšius su tokiu dvaru, kaip Habsburgų.

Nebebuvo kas Lietuvos kunigaikštiją atskirai reprezentuoja, kai Lietuva neteko savo monarcho ir karaliaus dvaras nusikėlė į Krokuvą. Bet dar labiau nyko jos pirmykštis vaidmuo, kai toji iš Aukštaičių kilusi dinastija išmirė. Jeigu anksčiau Jogailos sūnus Kazimieras sodino ant svetimų sostų savo valdovus, tai dabar atėjo priešingi laikai. Svetimi dvarai, svetimi valdovai siūlo savo kandidatus. Karaliaus elekcijos proga valstybė tapo lyg kokie užvažiuojamieji namai, o karaliaus karūna atrodė lyg ant rinkos parduo-

dama tik tam, kas duos bajorijai didesnį laisvių ir pažadų skaičių. Jau pirmasis rinktas karalius turėjo savo pinigais pastatyti lenkams laivyną, karo metu pats apginkluoti kariuomenę, užmokėti Žygimanto Augusto skolas. Tokios elekcijos užsienio valstybių politinei įtakai pasireikšti buvo geriausia proga. Ir todėl ateina vienas po kito valdovai visai svetimų dvarų ir vis kitų dinastijų: pirmas prancūzas, antras vengras, trečias — švedas ir t. t. Per du laisvosios elekcijos šimtmečiu valstybei reikėjo išgyventi daug nepasisekimų ir pažeminimo valandų. Šiek tiek triumfo ir garbės nešė tik atsitiktinumai, pav., liūdesys Rusijoje, kai Maskvos caru turėjo tapti Vladislovas Vaza. Tokių laimės blykstelėjimų buvo dar sėkminguose Batoro žygiuose prieš Maskvą arba karuose su švedais, kazokais, su totoriais, su turkais. Beveik visur šalia "Koronos" kariuomenės dalyvauja, žinoma, ir lietuvių vėliavos. Bet tai buvo tik laikinio pobūdžio dalykai. XVII-tajame amžiuje, kai beveik visur aplinkui vis tolyn auga monarcho absoliutizmas, kai į valdovo dvarą subėga valstybės politinės galios visi siūlai ir luominių institucijų reikšmė vis mažėja, Lietuvos-Lenkijos respublika eina priešingu keliu. Vienam luomui yra suteikiama daugiausia teisių, o mažiausia pareigų, nes jas turi nešti miestiečiai ir valstiečiai. Šitame valdovų ypatingos *kabinėtinės* politikos laikotarpyje valstybės vaidmuo ir jos galia Europoje galėjo būti matuojama tik pagal karaliaus valdžią. Tas valdovas, Lietuvos did. kun-tis ir Lenkijos karalius, negalėjo būti žymus, nes bajorija, saugodama savo laisves, žiūrėjo, kad jis nebūtų stiprus. Pav., prieš karalių Sobieskį, turkų nugalėtoją prie Vienos, buvo trys bajorų konfederacijos.

Nuo XVI-tojo amžiaus pradžios iš dalies Europos kontinento politikos turinį sudarė dviejų dinastijų, būtent Burbonų ir Habsburgų, priešingumai. Abi jos budriai viena antrą saugojo, abi jos protestantizmo ir katalikybės kovų akivaizdoje, ar bent po jų priedanga, skverbėsi su savo įtaka į visas kitas mažesnes Europos valstybes, norėdamos viena kitą nukonkuruoti. Lenkija-Lietuva tam buvo geriausias terenas, ypač per elekcijas. Šalia prancūzų ar jiems priimtinų kandidatų ilgai vis figūruoja Habsburgų kandidatai. Jie užmezga santykius ir visai atskirai su lietuviais, kad galėtų savo kandidatą pravesti. Pasidaro labai svarbu, kokia valstybe išrinktasis karalius remiasi: jei Višniovieckis ieško savo valdžiai atramos Vienoje, tai Sobieskis savo valdymo pradžioje Paryžiuje. Rivalizuodami tarp savęs, o dar labiau norėdami nuspausti karaliaus įtaką, kokie nors Radvilai, Pacai ar Sapiegos pasirenka sau vis priešingą dvarą. Tokiu būdu prancūzų ir austrų priešingumas ilgą laiką turėjo didelės įtakos į Lietuvos ir Lenkijos santykius. Čia tas valstybinis respublikos vaidmuo Europoje, žinoma, krito. Tas kritimas nuėjo

tiek toli, kad, pav., po Augusto II-jo kyla Lenkijos įpėdinystės karas, kuriame nė mažiausia nebuvo atsiklausta nei lenkų nei lietuvių, ir jis buvo vedamas ne respublikos teritorijoje, bet Italijos šiaurėje. Šitokie komplikuoti jau buvo pasidarę ano laiko didžiųjų valstybių santykiai. Europa jau sudarė tam tikrą *valstybių sistemą*, kurios kiekviena rūpinosi, kad būtų išlaikyta politinė pusiausvyra ir kita kaimyninė galybė perdaug neįsigalėtų. Šitoje valstybių sistemoje žečpospolita nieko nebereiškia ir jokiame politiniame klausime nebegriežia pirmuoju smuiku.

Reikia pasakyti, dar Vazų gadynės Lenkijos-Lietuvos valstybė pajėgė kariauti su kaimynais. Savo siaurai suprastoje bažnytinėje politikoje labai panašus į Ferdinandą II-jį fanatikas Žygimantas Vaza kovoja su protestantiška Švedija, stačiatikiška Rusija ir muzulmoniška Turkija. Tai trys pagrindiniai, pusiau konfesiniai, pusiau politiniai, katalikiškos valstybės priešai. Nuo karinio pajėgumo ir sugebėjimo kautis, žinoma, dar priklauso valstybės garbė, kuriai pasiseka dar ne kartą šiaip taip pagauti laimę. Nuostabus Jono Karolio Chodkevičiaus laimėjimas ties Kirchholmu su švedais nuaidi visoje Europoje, energingai taip pat ginasi jis ties Chocinu nuo turkų. Bet tai yra nykstančios valstybės garbės beveik paskutinieji saulėlydžio spinduliai. Ir tai spinduliai, kurių šviesa priklauso atskirom didelėm asmenybėm, kaip Chodkevičius.

Nuostabiu būdu prieš pat septynerių metų karą, 1756 m., buvusieji Prancūzijos ir Austrijos priešingumai išnyksta, abi pusi kovojo su prūsų Fridrichu Didžiuoju vienoje pusėje, bet nuo to Lietuvai-Lenkijai nepasidarė geriau. Ji puolė į naują svetimos valstybės prieglobstį, į Rusijos politikos orbitą, iš kurios nebeišėjo iki galo. Tuo būdu buvusiųjų valstybės lenininkų ir mažųjų XV-jo amžiaus kunigaikščių, kurie lenkėsi prieš vieną Lietuvos kunigaikštiją, įpėdiniai visai jungtinei, dvigubai valstybei pasirašė mirties dekretą. Paskutiniųjų dviejų tos respublikos amžių istorijoje nustatyti Lietuvos vaidmenį atskirai yra labai sunku. Jos istorija po Liublino unijos tebelaukia savų tyrinėjimų.

Jei ir baigėsi tos bajoriškos respublikos garbė, jei ji buvo išbraukta iš Europos žemėlapio, tai jos atstatymo klausimas dar nekartą buvo politinė diplomatų tema, kol pagaliau šitas klausimas rado tinkamą momentą ir visai naujovišku būdu, dedant etnografinį elementą pagrindu, tapo išspręstas.

Senosios Lietuvos kunigaikštijos istorija parodo, kad jos galybė ir vaidmuo priklausė ne vien tik nuo plotų platybės. Ant nedidelio ploto susispaudę, kovodami su ordinu, Gedimino-Kęstučio-Vytauto lietuviai kovojo su visa Vakarų Europos visuomene, ordiną remiančia, ir siuntė protarpiais savo pulkus iki Maskvos, Kijevo, D. Nau-

gardo mūrų. Visa Europa žinojo jų vaidmenį rytuose. Tuo tarpu toji jungtinė žečpospolita " nuo jūros lig jūros " skendėjo ir merdėjo periferijose ir pasidavė vis labiau svetimųjų politikos įtakon. Kartu su tuo svetur blaškėsi ir nyko lietuvio genijus. Šita Lietuvos istorijos išvada yra ateičiai aiški ir pamokanti!

LIETUVOS REIKŠMĖ EUROPOS VAKARAMS JŲ KULTŪROS GYNYBOJE

Žymusis lietuvių tautos filosofas prof. St. Šalkauskis Lietuvą yra pavadinęs priešingumų bei paradoksų šalimi. Į tą jo teigimą galima suimti daug Lietuvos gyvenimo atžvilgių ir visą eilę lietuvių tautos praeito gyvenimo faktų. Sustosime čia tačiau tik ties pačiais reikšmingiausiais, parodančiais lietuvių tautos įnašą į Vakarų Europos kultūrą.

Prieš septynius šimtus su viršum metų prieš Pabaltijo pagonis, pirmoje eilėje prieš pagonis lietuvius, buvo pradėta skelbti kryžiaus karai. Tik Skandinavija, Ispanija, kuri turėjo savo kovas su maurais, ir Italija nedalyvavo tuose kryžiaus žygiuose prieš Lietuvą. Rodos, visos kitos tautos, kurių kariautojai buvo kovoję už Kristaus kapą Palestinoje, vis nepaliovė siuntusios per XIII — XIV amžius savo kryžininkų, kad jie padėtų vokiečių ordinui. Minėtas ordinas tokių sau talkininkų daugiausia ir suverbuodavo iš jam artimosios, savos tėvynės Vokietijos.

Lietuvių tautos atsispyrimas prieš du šimtmečius trūkusį Vakarų Europos spaudimą yra reikšmingas faktas ne tik Pabaltijo, bet visos Europos istorijoje. " Kieto sprando ir kariauti patyrusi tauta " (vokiečių ordino kronikininkas Dusburgas) atlaikė kryžiuočių ordino puolimus nuo XIII-jo amž. pradžios iki pat XV-jo amž. Du didieji lietuvių laimėjimai sudrebino ordino galybės pamatus. 1260 m. prie Durbės ežero ir 1410 m. prie Tannenbergo buvo sprendžiami Pabaltijo tautų visos ateities klausimai.

Aprėkdami Vakaruose savo veiklioje propagandoje lietuvius didžiausiais krikščionybės priešais, nors jie jau oficialiai 1387 m. buvo pasikrikštyję, kryžiuočiai juos pravardžiavo rytų Europos saracenais ir dar paskutinį kartą 1410 m. verbavo Vakaruose sau kryžininkus, kad galėtų sustiprinti savo stovyklą. Gąsdino ordinas, kad anas " saracenų " valdovas Vytautas norįs savo arklius pagirdyti Reino upėje ... Bet jau už 5-rių metų įvykusiame bažnytiniame susirinkime Konstancoje (tai savotiškas vidurinių amžių Jungtinių Tautų seimas!) vokiečių ordinas pralaimėjo prieš Europos tautų opiniją. Ilgai buvo galima Vakarus apgaudinėti, kad lietuviai esą

užkietėję pagonys. Bet, kai jie patys į aną susirinkimą atsiuntė savo naujakrikštų bajorų delegaciją, įsitikino, jog lietuviai nori prisijungti prie Vakarų Europos krikščioniškos kultūros, prašo jų krašte vykdyti misijas, kurti bažnyčias ir tt.

Lietuviai atsispyrė prieš vokiečių ordino ant kardo galo nešamą kryžių. Jų neištiko likimas vendų ir prūsų tautų, kurios kryžiaus karų pasėkoje sunyko ar visai pasitraukė iš istorijos. Lietuviai ne tik apgynė savo etninę egzistenciją ir savo žemę, bet jie pastatė stiprią užtvarą germaniškajam " Drang nach Osten ".

Ne kokie daliniai slavų kunigaikščiai, bet lietuviai ir jų valstybė pasidarė ordinui stipriausias kaimynas. Tad kryžiuočiams niekaip nepasisekė iš nukariautų prūsų žemių (Rytprūsių) sudaryti sau per Lietuvos vakarinę dalį taip reikalingo tilto su Livonija. Visas pastangas turėti sau nuo Klaipėdos kad ir siaurą plotą link Livonijos ordino žemių, lietuviai energingai perpiaudavo. Juk jie taip pat energingai gynėsi ir prieš Livonijos ordiną, kaip ir prieš Prūsų kryžiuočius. Pvz., vien XIII—me amžiuje iš 20-ties Livonijos magistrų šeši žuvo kovoje prieš lietuvius.

Bet ir XIV-me amžiuje ordinas iš abiejų šonų vis puolė ir puolė Lietuvą. Iš Marienburgo ir Karaliaučiaus nuolat buvo *Lietuvon* organizuojami " reysen ", t. y. žygiai, kuriuose dalyvaudavo daug kryžininkų ir riterių iš Vak. Europos. Ant Nemuno krantų ordinas stengėsi pastatyti — iki pat Kauno — visą pilių sistemą, ir tada jau galėjo atrodyti, kad Vakarinė Lietuva iš ordino replių nebeištrūks. Bet visos kryžiuočių ant Nemuno išstatytos pilys (Bayerburg, Marienburg, Marienwerder, Gotteswerder, Ritterswerder) 1336-92 m. buvo nušluotos... Šitaip ordinui nepasisekė įgyti nė anos taip labai trokštamos žemės, būtent Žemaičių, kurie būtų plačiu ruožu dailiai sujungę Prūsus ir Livoniją. Tiesa, keliais atvejais kryžiuočiai jau laikė Žemaičius kaip slidų " ungurį už uodegos " (posakis iš ano meto !), bet jie galutinai išslydo Vytauto laikais jau po 1410 m. pergalės.

Šitais savo žygiais lietuvių tauta yra atlikusi svarbų ir įdomų vaidmenį Europos istorijoje. Ji ne tik apsaugojo ir apgynė Lietuvos valstybės egzistenciją, kuri, kaip Didžioji Lietuvos Kunigaikštija yra patvėrusi beveik šešis šimtus metų (iki 1795).

Du amžiu besigindama nuo įkyrios vokiečių ordino agresijos tuo pačiu lietuvių tauta neleido Nemuno plotų įjungti į kryžiuočių valstybę. Lietuva yra suvaidinusi svarbią rolę, kad tos dvi negalinčios susijungti ordino žemės, būtent Prūsai (Rytprūsiai) ir Livonija nuėjo visai atskiru likimu. Neturėdamas tinkamo sausumos kelio, ordinas negalėjo pakankamai kolonizuoti latvių ir estų plotų. Šitokiu būdu buvo sustiprinta po svetimu jungu patekusių vieti-

nių baltų tautų egzistencija. Be to, Lietuva yra sutrukdžiusi ordinui į rytus praplėsti tos stipriai politiškai suorganizuotos ir ūkiškai pavyzdingai valdomos ordino valstybės ribas į rytus, eventualiai iki Dniepro plotų. Tada visokeriopu atžvilgiu Rytų Europos istorija būtų nuėjusi kitu keliu... Po daug generacijų " istorija kartojosi ", ir du kartu vokiečiai laikinai buvo pasiekę Dniepro erdvę (1915-18, 1941-44), bet viltys čia rasti stipresnę valstybinę atramą jau buvo prieš penkis su viršum amžius nutekėjusios kraujo upeliais Nemuno krantais, Žemaičiuose ir prie Tannenbergo.

Įtemptai kariaudama su ordinu lietuvių tauta tačiau prisiėmė Vakarų kultūrą, lotynišką krikštą. Ji tapo paskui tolimiausia į slavų žemes nukišta užtvara ir gynėja Europos Vakarų kultūros. Savo kovose prieš kryžiuočius lietuvių tauta atliko dar kitą svarbų vaidmenį. Kadangi savo valstybės vakariniame šone ji susitiko su stipriu ir nesitraukiančiu priešu, nebegalėjo išplėsti ir savo valstybės į sau giminingus senųjų prūsų (Pruzzi) ir latvių gyvenamus plotus.

Sisteminga lietuvių tautos ekspansija jau nuo XII-jo amžiaus galo buvo ėmusi reikštis į rytinių slavų žemes. Ilgais kovų su ordinu dešimtmečiais ji buvo dar labiau ta kryptimi pastūmėta. Toje rusų erdvėje lietuviai susitiko su iš Azijos atplūdusiais totoriais, griaunančiais viską, kas buvo tada suprantama europinės kultūros vardu. Lietuviai prieš azijatus Europai stojo kaip užtvara.

Ar ne savotiškas paradoksas atrodė, kad ano meto pagonys lietuviai, iš Vakarų krikščionybės atstovų — vokiečių ordino puolami ir teriojami, Rusijos erdvėje jau XIII—me amžiuje gynė Europą nuo totorių veržimosi į Europos Vakarus. Vidurio Europos tautų istorijoje paprastai yra pabrėžiama, kaip Silezijos ir kiti kunigaikščiai prie Liegnitz'o 1241 m. sulaikę į Vakarus tolimesnį totorių brovimąsi. Dažnai išleidžiama iš akių kitas reikšmingas veiksnys. Pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas, kuriam popiežius Inocentas IV prieš 700 metų suteikė karaliaus vainiką (1253), sustabdė totorių slinkimą per savo žemes į Vakarus. Totorių didelis žygis į Lietuvos žemes (1258) jau stiprios Mindaugo valstybės nebegalėjo įveikti.

Totoriai pavergė didelius Rusijos plotus ir privertė jų kunigaikščius mokėti duoklę. Bet didelę dalį rytinių slavų žemių užvaldė lietuviai. Tik gerą šimtą mylių už Dniepro jo kairiajame krante baigėsi Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos plotai. Šitaip rusų plotai buvo išdalinti tarp totorių ir Lietuvos valstybės. Ši apsaugojo šiandieninių gudų ir ukrainiečių plotus nuo azijatų jungo. Vadinasi, arti Lietuvos žemių gyvenantiems rusų daliniams kunigaikščiams nieko daugiau nebeliko, kaip pasiduoti lietuvių kunigaikščiams, jeigu nenorėjo kęsti totorių kieto jungo.

Kitados senoji rusų (Kijevo) valstybė buvo turėjusi daug vargo, tvarkydama iš Azijos stepių vis atsiplaunančias tautas (pečeniegai, polovcai ir kt.). Viena iš svarbių priežasčių Kijevo valstybės žlugimo ir buvo jos nesėkmė atsispirti prieš minėtų nomadų spaudimą. Jie apiplėšė turtingą Kijevo valstybę.

Lietuvių santykiavimas su nomadais buvo laimingesnis. Įdomus buvo nusistatymas didž. Lietuvos kunigaikščio Algirdo rytų erdvės ir totorių atžvilgiu. Jis buvo pareiškęs, jog visa Rusija turinti priklausyti Lietuvai, t. y. Vilniui (" omnis Russia debet ad Litwinos simpliciter pertinere ", Scriptores rerum Prussicarum, II p. 79). Ir totoriai ir Vilniaus valdovas stengėsi užvaldyti rusų plotus. Su jais Algirdas rungėsi stepėje, tikroje raitelių totorių žemėje, pietų Rusijoje. Sulaužydamas totorių galybę prie Mėlynųjų vandenų (Dniepro žemupio srityje Podolijoje) 1362, Algirdas paėmė ne tik Kijevą, bet užvaldė iš totorių pačią Podoliją.

Lietuvai labai sekėsi rinkti senosios Kijevo valstybės likučius, nes lietuviai nesuardydavo rusų žemių vieningumo ir jų institucijų. Be to, Algirdo tėvo Gedimino garsiai laiškuose popiežiui paminėtas tolerancijos principas buvo plačiai pritaikytas ir rusų žemėms. Vadinasi, priklausyti Lietuvai, reiškė ne tik būti laisvam nuo totorių valdžios, bet tai reiškė ir išvengti azijatų jungo.

Lietuviai dar ir vėliau tvarkė tą chaotišką rytų erdvę. Daugiausia dėmesio nomadiškiems totoriams suvaldyti yra paskyręs Vytautas Didysis. Nežiūrint savo pralaimėjimo prieš totorius prie Vorsklos 1399 (kairysis žemutinio Dniepro prieupis), jis atėmė iš jų ne vien rusų žemes, bet vertė pripažinti viršenybę, skyrė jiems chanus. Pietų Rusijoje Vytautas saugojo Europą nuo anų azijatų naikinančių puolimų, statė tvirtoves, kolonizavo pačius stepės gyventojus nomadus-totorius, o susiskaldžiusiųjų giminių puolimus atremdavo naudodamasis pačiais totoriais. Šitaip Vytautas, pasiekdamas Juodąją jūrą ir išlygindamas savo valstybės perdėm kontinentalinį charakterį įveikė drauge ir stepės klajoklius ir suorganizavo ten taip pat ekonominį gyvenimą. Šalia tvirtovių buvo įtaisytos muitinės, ir dar XVII amž. buvo likę Vytauto veiklos atminimo Dniepro žemupio vietovių pavadinimuose " Vytauto Pirtis ", " Vytauto Brasta " ir tt.

Šalia totorių elemento tramdymo Lietuvos valstybė yra atlikusi dar kitą svarbų uždavinį. Keletą šimtmečių Rusija suvėlavo, kol ji įsijungė į tikrąją Europos istoriją. Rusijai, gyvenančiai visai tolimoje Europos kultūrinio gyvenimo paraštėje, kur vidurinių amžių ir naujųjų laikų sąvartoje taip kunkuliavo kultūrinis gyvenimas, pasiliko nežinomas nei humanizmas, nei renesansas, nei pagaliau reformacija, su kurios plačia vilnimi Lietuva 1546-1570 buvo susi-

tikusi. Žinoma, reformacija galėjo iš Vakarų sklisti tik katalikybę priėmusioje Lietuvoje, o ne stačiatikiškoje Rusijoje. Vadinasi, visa eilė elementų Lietuvą daug labiau jungė su Vakarais, kai tų elementų nebuvimas Rusijoje ją darė perdėm " rytietiška " valstybe.

Labai ilgai užtruko Maskvos valdovai, kol įveikė plačią Rusijos erdvę, kol apjungė ir " surinko " Rusijos žemes. Tam rytinių slavų (Rusijos) žemių " surinkimui " ar suvienijimui Lietuva ilgai buvo pasidariusi svarbiausia kliūtimi. Du centrai, Vilnius ir Maskva ilgai buvo konkurentai. Nuo XIV-jo amžiaus daugelis Padnieprių ir Dauguvos aukštupių žemių ištikimai reiškė savo priklausomybę Vilniaus dvarui, t. y. Lietuvos valdovams. Bet Maskvos kunigaikščiai, XV-jo amžiaus gale pasisavinę žuvusios Bizantijos imperijos tradicijas, herbą, ir caro titulą, negalėjo pakęsti, kad Lietuva valdytų žemes, kurios buvo etniškai slaviškos ir religiškai stačiatikiškos. Tad užsibaigusius ordino karus pakeitė dar ilgiau trukę karai su Maskva. Jiems Lietuva ir Lenkija sudėjo daug aukų. Toli nuo Lietuvos sostinės esančias žemes, nors jų gyventojai ir parodydavo Lietuvai lojalumo, nežiūrint skirtingo tikėjimo, išlaikyti buvo sunku. Bet Lietuva ilgai buvo barjeras Maskvai priartėti prie Vakarų Europos, ir tiesioginį teritorinį sąlytį su Vakarais Rusija įgijo tik tuomet, kai ne tik Vilnius ir Kaunas, (1795) ir Varšuva su Lomža tapo Rusijos imperijos gubernijų miestai (1815).

Kai baigėsi Maskvos valstybėje jos " viduriniai amžiai ", tada ji įėjo Europos istorijon. Tai buvo Petro Didžiojo laikai, XVIII-jo amžiaus pradžia. Tiek ilgai Lietuva ir Lenkija jai buvo užtvėrusios kelią į Vakarus. Petras " prasikirto langą " (Puškino žodis !) į Europą (Petrapilio pastatymas !). Bet tokį langą per Livoniją į jūrą " prasikirsti " 130 metų prieš Petrą buvo bandęs Jonas (IV) Žiaurusis. Maskvos kariuomenė buvo žiauriausiai nuteriojusi didelę Livonijos dalį. Eilė svarbių pilių jau buvo kritę. Bet carui nepasisekė. Lietuvos-Lenkijos valdovas Steponas Batoras stipriai užtvėrė kelią.

Šituos faktus čia paminėjome, parodydami, jog dažnai nepakankamai tėra įvertinamas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos vaidmuo, padėjusios daug pastangų sulaikant laukinį totorių elementą ir ginant Vakarų kultūros interesus prie tolimų Dniepro plotų. Tuos uždavinius lietuviai galėjo atlikti, kadangi jie patys buvo tapę Vakarų kultūros tauta. Reikšmingas buvo faktas jų gyvenime, kad gindamiesi nuo vokiečių ordino, jie neužsidarė nuo pačios Vakarų krikščionybės. Ji ir buvo svarbiausia grandis, kuri Lietuvą sujungė su Vakarais.

Bonn, 1956.II.18.

SENOSIOS LIETUVIU KULTŪROS PROBLEMOS

1. *Kelios metodologinės pastabos.*

Senovės lietuvių kultūros pažinimas pagoniškajame jų istorijos laikotarpyje yra susijęs su daugybe sunkenybių. Ilgai tauta gyveno savitą gyvenimą, beveik neturėdama santykių su kitais. Baltijos jūra vakaruose, o rytuose ežerų linija, besitraukianti nuo Mozūrijos pasienio ligi Peipuso ežero, sudarė natūralinę sieną. Pagaliau, tuos miškais apaugusius ir vandenimis gausius plotus saugojo nuo kitų tautų klampios pelkės pietuose. Šitokiu būdu užsiūtos baltų — aisčių tautos, ypač lietuviai, išlaikė ilgiau už kitus kaimynus savo senoviškas formas ne vien kalboje. Bet tų tautų ilgai Vakarų Europa nepažino. Skuboti praeiviai — keliautojai, svetimi, krašto dažniausiai nematę, kronikininkai pagonių didžiausieji priešai krikščionys riteriai negalėjo tinkamai pažinti to krašto žmonių gyvenimo būdo, papročių, jų kultūrinių santykių. Todėl tos jų po įvairiausias kronikas bei metraščius, dažnai pripuolamai, išbarstytos žinutės, įvairiaspalvės savo kiekybe ir kokybe, kad ir sulipdytos krūvon į margą mozaiką, negali mums kartais tinkamai nušviesti net pačių elementariausių dalykų. O jų prieštaravimus sunku suderinti!

Koks nors XI-jo amžiaus kronikininkas vysk. *Adomas Bremenietis* apie senprūsius rašė, kad jie " homines humanissimi " ir iškėlė sambių geraširdiškumą. Jie gelbėdavę ir padėdavę savo krante audrų ar piratų užkluptiems laivams [1]. Ir šimtu metų vėliau savo " Slavų kronikoje " kun. Helmholdas, nurašydamas Adomo Br. tą žinią apie prūsus, dar kartą pažymėjo: daug girtina būtų galima papasakoti apie tų tautų papročius, jeigu tik jos išpažintų Kristų [2], nes apie pagonis vidurinių amžių krikščioniui buvo neįmanoma rašyti. Tuo tarpu vokiečių ordino istorijografai, jų tarpe ypač pirmasis jų kronikininkas XIV-tojo amž. pradžioje, tas tamsus vienuolis *Dusburgas*, atvaizduoja prūsus juodžiausiom spalvom, žiauriaisiais žmonėmis, " velnio vaikais ", per kuriuos pasireiškia šėtono valdžia žemėje [3]. Toliau, koks nors humanistas *Enėjus Sylvius Piccolomini*, (vėlesnis pop.-Pijus II), XV-jo amž. pusėje, išvedęs Jogailos kilmę iš totorių ir prirašęs apie lietuvius daugiau aiškių netikslumų, sako, kad pinigai Lietuvoje nežinomi (" usus pecuniae ignotus ") [4], nors be kursuojančios svetimos monetos ir pačioje Lietuvoje jau buvo kaldinta pinigų [5]. Panašių netikslumų pasitaikydavo dar XVI-tojo amžiaus antroje pusėje rašytose popiežiaus nuncijų reliacijose. Atvykusiam iš pietų Europos turtingų miestų ir klestinčios

renesanso kultūra Italijos, Lietuva atrodydavo tikrai egzotiška šalis, kurioje nebuvo nei didelių miestų, nei išpuoštų mūro pilių [6]. Arba senos kurioziškos žinios, vietoje nepatikrintos, būdavo kartojamos vėlesnėse reliacijose, nurašinėjamos geografiškuose aprašymuose, perspausdinamuose žemėlapių atlasuose. Taip, pav., *Abraomo Ortenjaus* aprašyme prie jo atlaso iš 1570 m. be kitų netikslumų pakartota E. Sylv. Piccolomini žinia, kad lietuviai visai nevartoją pinigų, o jų kalba esanti, kaip lenkų, slaviška (sclavonicus) etc. [7]. O. *J. Brauno* atlaso žinios iš XVI-tojo amžiaus galo apie Vilniaus miesto gyventojų žemus ir menkus namukus, kuriuose esą visada pilna dūmų (nes jie be kamino) — ir todėl niekur tiek daug nėsą blakių, kaip šitame mieste — yra kartojamos ir vėliau visą šimtą metų įvairių atlasų žemėlapių tekstuose, net pačiame vad. " Radvilų žemėlapyje " (mažesniame leidime) [8]. Kadangi Vakarų Europa apie Lietuvą resp. Rytų Europą nedaug teturėjo tikslių žinių ir ne lengvai jų galėjo gauti ar patikrinti, kokio nors prašaleivio ankstyba ir pripuolama neigiamo pobūdžio žinia ilgai kursavo rašyta Vakaruose apie Lietuvą ir sudarė nuomones. Tokiu būdu atsargiai reikia naudotis Guagninio, Herberšteino, Lasicijaus, Possevino, net paties Strijkauskio lietuvių papročių, jų gyvenimo būdų bei kultūrinių santykių aprašymais [9]. Bet ir tokiomis netobulomis ir viena kitai kartais prieštaraujančiomis žiniomis mums reikia tenkinti savo istorišką smalsumą, kai geresnių versmių stinga. Kritiškas ir apdairus istorikas sugebės ir šitokiais šaltiniais tinkamai pasinaudoti. Bet nekartą tokios su pietizmu ir pilnu pasitikėjimu imamos žinios privedė prie visai klaidingų išvadų. Taip lenkų istorikas *Fridr. Papée* apie Kazimiero laikų Lietuvą rašė, kad tai tuščias, neturtingas ir beveik negyvenamas kraštas (" dzika ", " uboga i bezludna Litwa " etc.) [10], tuo tarpu, kai *M. Liubavskis*, pasiremdamas Lietuvos Metrikos 1528 m. kariuomenės sąrašais, priėjo išvados, kad etnografinė Lietuva buvo tirštai gyvenama, daug tirščiau už rusiškąsias kunigaikštijos dalis [11]. Lietuviai tada statė 56% viso mobilizuojamo arklių skaičiaus ; daug didesnės rusiškosios dalys tik 44% [12]. Ir prof. *Al. Briukneris* savo kultūros istorijos studijose atvaizdavo ano laiko lietuvius taip suvargusius ir sunykusius bei biednus, net naivius, kad jie, Strijkauskio žodžiais, duokles rusų kunigaikščiams tik beržų šluotomis ir ąžuolų mauknomis įstengę mokėti, o Volinijos Romanas juos kinkęs į plūgą ir aręs ... [13]. Daug pasitaiko apie XII—XVI amž. lietuvių kultūrinius santykius įvairių klaidų įvairiose svetimųjų versmėse, daug yra netikslumų, kurie yra patekę į mokslinę svetimtaučių tyrinėtojų literatūrą. Todėl lietuvių kultūros istoriko pirmasis darbas turės būti negatyvaus pobūdžio — sugriauti

atsiradusias klaidingas pažiūras apie to laiko lietuvių kultūrą, o paskui tik bus galima pereiti prie pozityvaus kuriamojo darbo.

Vakarų europiečiui neįprastas Eur. rytų — Lietuvos žemėvaizdis su daugybe tarp miškų ir vandenų išmėtytų sodybų be didelių miestų, be imponuojančių mūro pilių, savotiški to krašto, ypač dar pagoniškais laikais, papročiai, nesuprantamas dievų kultas ir keistos apeigos, paliko rašytuose šaltiniuose žymę, kad toji tauta turėjusi būti menkos kultūros ir pusiau barbariška [14]. Argi galėjo vidurinių amžių krikščionio akimis pagonis būti nors kiek kultūringas? [15]. Tačiau atsilaikydami dviejų amžių kovose prieš kryžiuočius, kurių didelis ir neišsenkamas šaltinis buvo Vakarų Europos nuodėmingų riterių pertekliuje, ir energingai skleisdami savo valdžią į rytus bei sukurdami lietuvišką valstybingumą plačiose rusų žemėse, jie parodė nežemą kultūros laipsnį ir valstybinį sugebėjimą. Peržvelgdami trumpai atskiras kultūrinio gyvenimo sritis, pasistengsime tai parodyti šaltinių šviesoje.

2. *Karinis lietuvių kultūros pobūdis.*

Pagoniškojo laikotarpio lietuvių kultūra, bendrai reikia pastebėti, turi perdėm militarinį pobūdį. Juos pažįstame iš kaimynų kronikų, kaip drąsią, narsią ir karingą tautą. Henrikas Latvis rašo, kad mažas jų skaičius vejasi daug didesnį skaičių rusų. Latviai ir lybiai bėga nuo lietuvių kaip kiškiai pamatę medžiotoją ir t.t. [16]. Prūsų ordino kronikininkas Dusburgas vadina lietuvius galinga, kieto sprando ir į karą įgudusia tauta [17]. Nors kronikų paduodami ginkluotų lietuvių karių ir raitelių dideli skaičiai dažnai gali būti perdėti, bet vis dėlto jie rodo, kad tokius didelius būrius tegalėjo pastatyti gerai organizuota ir kariauti pratusi tauta. Lietuviai, palyginti, jau anksti, dar XII-jo amžiaus gale, buvo įveikę savo giminių susiskaldymą [18], ir karo reikalui į tolimas ekspedicijas jau galėdavo sutelkti didelius būrius. Bet krūvon susitelkusių masių tolimi žygiai, kuriuos jie atlikdavo iki Saremos (Ezelio salos) šiaurėje, pietuose Maž. Lenkijon, rodo, kad be vado valdžios, stiprios karo organizacijos ir drausmės nebuvo įmanomi. Nuo XII-jo amž. antros pusės į valstybinį organizmą bręstančiai tautai, kaip X-jo amž. vengrams, atėjo toks blaškymosi periodas. Ir jie savo žygiais gąsdino visus kaimynus.

Tie žygiai, paprastai, buvo plėšimo, grobio žygiai. Eidavo lietuviai plėšti turtingųjų žemių [19]. Turtingiausieji šiaurės pirklių punktai, Pskovas ir Naugardas, dažnai buvo jų žygių tikslas. Tokie plėšimo žygiai buvo organizuojami Mozūrijon ir į gretimas lenkų žemes iki Lenčycos. Eidami į turtingesniųjų kaimynų žemes

grobiui parsigabenti lietuviai pasiimdavo roges bei vežimus[20]. Todėl XIII-jo amžiaus Lietuvai netrūko aukso ir sidabro, kuris, žinoma, buvo įgytas ne vien prekybos keliu. Ir toji svetimtaučių istorikų sukurtoji tradicija apie tariamą lietuvių neturtingumą, apie tas beržų šluotas... turi išnykti, kai surenkamos žinios, kokie dideli aukso, sidabro ir kt. brangaus turto kiekiai buvo jau XIII amž. Lietuvoje[21].

Tuose karuose, nuolatiniuose lietuvių žygiuose, suprantama, atsitikdavo daug žiaurumų. Tada ir pats kariavimo būdas buvo žiaurus. Apskritai, reikia pasakyti, to laiko lietuvių kultūrinius santykius reikia imti ano laiko rėmuose ir padaryti palyginimų su kultūriniu niveau kaimynų (lenkų, rusų ir kt.). O tie lyginimai išeina, paprastai, lietuvių naudai. Jei kryžiaus kariuomenės vadai Palestinoje, kaip Anglijos kar. Ričardas, be pasigailėjimo dėl menkos priežasties žudė tūkstančius priešų, jei krikščionys kryžiuočiai - riteriai išlupinėdavo akis užstatytiems prūsų belaisviams, jei vienuoliai pirmieji savo ranka padegdavo lietuvių trobas, tai nėra ko stebėtis, kad ir lietuviai be pasigailėjimo žudydavo svetimame krašte žmones, plėšdavo bažnyčias, niekindavo šventus daiktus (Gediminas Livonijos bažnyčiose statė arklius[22]), o prūsai pamaudavo ant kuolų iš moterų išpjautus negimusius vaikus. Bet šitokie faktai necharakterizuoja kultūros. Tai yra atskiri atsitikimai. O baisių pavienių žiaurumų karuose visur ir visados atsitinka.

Senoji lietuvių kultūra iki pat XV-tojo amž. galo buvo, kaip sakyta, perdėm militariško pobūdžio. Ji šia kryptimi dar labiau sustiprėjo įtemptuose karuose su kryžiuočiais ir sėkmingoje ekspansijoje į Rusijos plotus. Net Vytauto laikų į rytus tolyn besiveržianti Lietuva yra perdaug pasidavusi militarizmui. Ir Vytauto veikimas, mažiau rūpinantis tikrais kultūros reikalais, buvo perdaug nukreiptas į karo veiksmus. Atsiminkime jo 1426, 1427 ir 1428 metų tolimus ir išlaidingus žygius. Jei tos dešimties tūkstančių žmonių rankos, kurios kirto per miškus kelius ir darė juos per pelkes (kad būtų galima pasiekti D. Naugardą), būtų buvę sunaudotos pačioje Lietuvoje naudingam kultūros darbui, kur tebestūksojo nedidelės bakūžės, medžio pilys, Lietuva būtų galėjusi imti lygintis su Prūsais, kuriuose buvo daug mūro pilių, turtingi miestukai su nemažu gyventojų skaičiumi ir smarkiai auganačia prekyba. Čia ne vieta spręsti klausimą, ar naudingas buvo Lietuvai toks pasidavimas į nuogą militarizmą, kuris eikvojo jos jėgas mažai naudingose, bet brangiose ir tolimose ekspedicijose.

Iš karų su vokiečiais ir kt. kaimynais pažįstame gerą lietuvių apsiginklavimą. Jietis, skydas, šalmas, kalavijas, geležimi aptrauk-

tos medinės buožės yra tie patys ginklai, kokius vartoja kariai ir kituose kraštuose. Tie lietuvių ginklai buvę sidabrinės spalvos, žibėję kaip veidrodis, šalmai kartais paauksuoti buvę [23]. Gerus jų ginklus, laimėję kautynes, dalijasi vokiečiai [24]. ' Žinoma, metalo ginklų ir apšarvavimo turėjo pirmoje eilėje turtingieji. O šiaip karių svarbus ginklas buvo jietis, panaudojama, žinoma, akmens, medžio buožės. Saidoku ir lanku, berods, lietuviai pradžioje nesinaudojo [25]. Tolimus žygius dažnai lietuviai darydavo raiti. Turėjo jie ir balnų ir pentinų. Tos organizuotos kariuomenės, čia pat miške prisikirtę medžių, dirbdavosi tam tikras mašinas pilims imti. Stumdavo jas prie aukštų pilių bokštų, iš kurių būtų galima nusileisti į apgultą pilį. Šiuo atžvilgiu lietuviai pralenkė ir gana aukštai, palyginti, kultūroje stovėjusius prūsus. Didžiajame sukilime (1260-74) senprūsiai, pradžioje nemokėdami vartoti tokių techniškų priemonių, vokiečių ordino pilis versdavo pasiduoti apgulimu, t. y. badu. Mokėjo lietuviai pasidaryti mašinų akmenims į pilį svaidyti, per vieną naktį pasistatyti tiltą plačiai upei pereiti ir t. t. [26].

Visos tos smulkmenos rodo, kad lietuvių būriai jau XIII-jo amž. pradžioje nebebuvo kažkokios palaidos plėšikų gaujos, bet gerai suorganizuotos kariuomenės, prityrusių vadų vadovaujamos. Tos kariuomenės turėdavo tam tikrų amatininkų įvairiausiems karui reikalingiems darbams atlikti. Ir pilių bei tvirtovių statymo menas buvo aukštai išsivystęs Lietuvoje. Tiesa, tos pilys pirmaisiais amžiais buvo medinės. Todėl, nors tiek daug piliakalnių (Spicynas Lietuvos plotui priskaito apie vieną tūkstantį) [27], tačiau maža mūro griuvėsių ir liekanų. *L. Krzywickis*, specialiai tyrinėjęs lietuvių resp. žemaičių piliakalnius bei pilių statybą [28], pripažįsta jų to darbo didelį tobulumą. Sumanus natūraliai apsaugotų punktų parinkimas, jų tinkamas sustiprinimas bei fortifikavimas apsigynimui, išvedimas per ištisus vandens plotus pelkėtose ir ežeringose vietose povandeninio grindinio zigzagus (kulgrindos) [29], rodo didelį lietuvių karinį prityrimą ir aukštą kultūrą. Krzywickis sako, kulgrindų akivaizdoje, galima kalbėti apie atskirą s a v o t i š k ą k u l t ū r ą, kaip, pav., ankstybais laikais kalbama apie skandinavų kultūrą. Yra daug pasakojama ir kalbama apie požeminius išėjimus iš pilių, ir tie pasakojimai nėra visai pasakiški. Po Vilniumi iki šiol tebėra nevisai ištirti platūs požeminiai urvai. Vadinasi, lietuviai sugebėjo nuo priešų gintis ir jiems kliūtis daryti ne vien suvertę sukirstus šakotus medžius. Fortifikuoti piliakalniai apsiginti nuo priešų turėjo svarbiausią vaidmenį. Nuo jų atskiros apylinkės palaikydavo ryšius, pranešdavo apie priešo įsiveržimą ugnies signalizacija. Visa tai rodo, kad karo technika lietuviuose buvo aukšta. Juk ištisus du šimtu metų iki Tannenbergo Lietuva buvo nepaliaujamo karo su kryžiuo-

čiais stovykla. Ir kitur, net šiaurės ir vidurio Vokietijoje, nekalbant jau apie Lenkiją, kol miestai dar nebuvo spėję išsivystyti, akivaizdus žmogaus kultūros darbo ženklas buvo pilys, " burgai ". Lietuvoje to permanentinio karo metu, kuris nepaprastai trukdė kultūrinį krašto vystymąsi, miestų ir tirščiau gyvenamų neapsaugotų punktų negalėjo atsirasti. Gyventojai turėjo skirstytis labiau į mažesnius sodybų vienetus sunkiau vokiečių ordinui pasiekiamose vietose. Nemaža, ypač žemaičių, pilių ir yra atsiradę besiginant nuo kryžiuočių [30].

3. *Materialinės kultūros bruožai.*

Tie naikinančių, žudančių, deginančių ir plėšiančių priešų, " reizai " kartais iki Kauno, Trakų ir Vilniaus mūrų, buvo Lietuvos kultūrinio gyvenimo cezūra. Juk to nepaliaujamo karo metu visada ūkininko derlius, jo manta, trobos, gyvasis inventorius buvo pavojuj. Ir vesdavosi vokiečiai iš tokių žygių šimtines bandas naminių gyvulių, daugiausia arklių, jaučių, karvių [31]. Pereinant prie ekonominių, ū k i o s a n t y k i ų, reikia pasakyti, kad Žemaičiuose tų intensyvių karų metu, šalia ž e m d i r b y s t ė s, buvo įsigalėjęs a r k l i ų a u g i n i m a s i r g y v u l i n i n k y s t ė. Šiaip jau žemės darbas buvo senas lietuvių užsiėmimas. Juk yra seni lietuviški pavadinimai įvairioms javų rūšims ir žemdirbystės veiksmams. Ir Suomių (finų) žodžiai, pasiskolinti iš lietuvių ūkio kultūros daiktams pavadinti, liudija apie lietuvių pažangą toje srityje. Tiesa, žemdirbystė nebuvo intensyvi ir jos įrankiai dar XVI-jame amžiuje yra paprasčiausi : medinė žagrė ; o šakotas medžio kamienas atstojo akėčias. Užsienio geležis, kuri, ypač karų laikotarpiais su ordinu nelengvai buvo gaunama, buvo dar perbrangus dalykas noragams. Žemė, kurios dar visiems pakako tiek, kad nė jos tręšimu nedaug tereikėjo rūpintis, buvo įveikiama ir mediniu arklu. Ir lietuviai ir l a t v i a i ardavo tokiu arklu [32]. Jei rugių, kviečių, miežių, avižų, net žirnių, pupų, linų ir kanapių kultūros pagonims lietuviams iš seno buvo pažįstamos, tai d a r ž o v i ų a u g i n i m a s, vaismedžių kultyvavimas, dobilų kultūra (juk buvo tiek daug pievų !) neturėjo lietuvių tautoje tokių senų tradicijų, kaip minėtieji javai. Daržovių vardai : burokai (batviniai), morkos, kopūstai, ropės ir kt. yra arba slaviški arba vokiški. Ir prūsai nustebę, pasakoja Dusburgas, kai pamatę ateivius vokiečius valgančius kopūstus. Su tokiais priešais, kurie kaip jaučiai galį sau maistui lauke žolės rasti, sunku būsią kovoti. (Scr. rer. Pruss. I tom. p. 90). Iš vaismedžių, *L. Arbusowas* sako, latviuose buvusi žinoma laukinė obelis [33]. Nebuvo jie paplitę ir Lietuvoje.

Anuomet, esant Lietuvai miškingai ir miškuose turint neišsenkančio turto žvėrimis ir bitėmis, labai svarbią ūkio šaką (šalia žemdirbystės ir gyvulių auginimo) sudarė ypač medžioklė ir bitininkystė, mažiau žvejyba. Mūsų laikų medžioklė yra virtusi pramoga. Tuolaikinės medžioklės buvo kasdieninio gyvenimo reikalas. Jos duodavo ne tik reikalingos mėsos, bet ir kailių. Labiausiai branginami buvo kiaunių, bebrų ir voveraičių kailiukai. Kailiai eksportuojant buvo vartojami pinigo vietoje ir būdavo keičiami į atvežtas prekes[34]. Kol dar natūralinis ūkis nebuvo visai užleidęs vietos piniginiam — iki XVI-tojo amž. galo kailiais mokamos duoklės — jie kursuoja mokėjimo priemone. Ilgai dar didž. kun-čio " kamarose " kailiai sudarė didelį turtą. Tas pat galima pasakyti apie bičių ūkį. " Cera litovica " (lietuv. vaškas), šalia kailių, yra labai svarbi Lietuvos eksporto prekė, ir XIII-jo amž. Lietuvos prekyboje su Ryga užima svarbią poziciją. Tas vaškas, ėjęs taip pat mokėjimo priemone, ir toliau per porą šimtmečių buvo žinomiausioji Lietuvos prekė užsieniui, kur jis buvo reikalingas ne tik bažnyčių kultui, bet ir pilims bei turtingųjų namams apšviesti. Bet ir vidaus rinkoje medus buvo sunaudojamas plačiai lietuviuose ir prūsuose žinomam midui. Žvejyba jau tada žinoma įvairioms žuvų rūšims tinklais, venteriais, užtvankomis (obstacula, jazy).

Šalia vaško ir kailių, nuo XV-jo amž. pradžios vis labiau buvo imta eksploatuoti Lietuvos miškai. XVI-tajame amžiuje miškas įgijo savo kainą. Tokie miško produktai, kaip degutas, smala, pelenai, įvairiausių rūšių įvairiems tikslams skiriama pusiau apdirbta miško medžiaga (rąstai, blankos, lentos ir t. t.) pasidarė pastovus Lietuvos prekybos objektas. Atsiradus vakaruose konjunktūrai ir nusistovėjus prekybos santykiams, nuo XV-jo amž. galo ir Lietuvos javai ėmė darytis rimta eksporto prekė[35]. Druska ir geležis (neapdirbta ir ginklų bei įrankių pavidalu) buvo du seniausieji importo dalykai. Nuo XV-tojo amž. pusės pradėta daugiau atveždinėti ir medžiagų. Tokios buvo pagrindinės, neskaitant smulkesnių objektų, išvežamosios ir įvežamosios prekės. Aukštai išsivystė prekyba XV-XVI amžiuose, pakėlė Lietuvos ūkio lygį (suintensyvinta, pav., javų kultūros dėl geros užsienio kainų konjunktūros !) ir labiau pastūmėjo į piniginę ūkio formą.

Plačiai išsivystęs natūralus ūkis padėjo plėtotis Lietuvoje " namų industrijai ". Nuo seno yra žinoma, įvairios amatininkų bei valstiečių rūšys, pradedant paprasčiausiais staliais, kalviais ir baigiant balnų ir užraktų dirbėjais, kurių galima priskaityti porą dešimtų[36]. Tokia sodžiaus " pramonė ", žinoma, patenkindavo daugiau vietos reikalus. Apie lietuvių sugebėjimus amatuose rodo daug žalvari-

nių, geležinių ir sidabrinių gražaus darbo daiktų, turtingi kapinynai.

Ano laiko lietuviai, gyvendami ir kaimais ir atskirom sodybom [37], savo paprastomis statybomis — trobomis, kuriose dažnai talpindavosi kartu su savo gyvulėliais, neimponavo kokiam nors užsienio keliauninkui Heberšteinui, Guagniniui ar kokiam Lasickiui. Nesigilindami čia į šiaip gana įdomią lietuvių gyvenamojo namo išslvystymo istoriją [38], turime pažymėti, kad tas senoviško tipo Žemaičių " n o m s " (= namas) paprastai dabar 5 m. × 3 m. pločio, su židiniu viduryje, su langų ir durų išpjovomis, yra senas ir charakteringas lietuvių statybos tipas ir iki pat vėlyvų laikų (berods, XVIII amž, pradžios) jis buvo gyvenamas namas [39]. Pagoniškoje senovėje ir vėliau dar žmonės yra kai kur gyvenę s a v o t i š k o s e p a l a p i n ė s e, kurių pėdsakai užtinkami dar XIX-tojo amž. pradžioje [40]. Labai senas statinys lietuviuose ir latviuose yra p i r t i s, kuri jau XIII-jo amž. pradžioje šaltiniuose minima. Ją bus iš baltų pasiskolinę finai. Šalčiausiu laiku ji buvo gyvenimui naudojama. Šalia tų dviejų statinių svarbus sodybos statinys buvo k l ė t i s. Ano laiko lietuvis, mažai rūpindamasis savo valgio gerumu, nedaug težiūrėdamas rūbų gražumo (gaminosi jis vilnonius ir lininius), nei paisydamas patalo minkštumo, buvo, anot Daukanto, gamtos ir kieto gyvenimo užgrūdytas lyg plienas. Tai buvo ne ištižėliai, ne lepūnai ! [41]. Patrijarchališką lietuvių - žemaičių gyvenimą yra aprašęs, matininko, Kalyšo lenko Laskovskio žiniomis pasinaudodamas, tas Lasicijus (apie 1580 m.). Jų trobelės žemos, dūminės, šeimai ir gyvuliams (ypač smulkiesiems ar jauniems) kartu. Jie patys, beveik versdamiesi vien bičių ūkiu, sau verpiasi ir t.t.

Nesudėdami šitoje vietoje daugiau duomenų apie lietuvių materialinę kultūrą, jų žemdirbystę, gyvulininkystę, medžioklę, bitininkystę, apginklavimą, amatus, prekybą, trobėsius, nepaliesdami jų maisto, rūbų, vartojamų įrankių, palikdami nuošaliai susisiekimą ir eilę kitų sričių, turime padaryti pastabų apie jų dvasinę kultūrą.

4. *Keli metmens dvasios kultūrai pažinti.*

Lietuvių tautos dvasios kultūros sričiai turėtų priklausyti plačiausia prasme papročiai, tautinė kūryba (dainos, pasakos ir visas kitas folkloras). Mes čia pasitenkinsime iškeldami lietuvių dvasinį gyvenimą labiausiai charakterizuojančius bruožus iš jų religijos, mirusiųjų kulto. Tačiau kalbėti apie senovės lietuvių religijos koncepciją paskubomis nėra galima. Čia duosime škicais tik atskirus elementus. Sunku apie ją kalbėti dar ir todėl, kad išlikusios k r i k š č i o n i ų kronikininkų žinios apie tą religiją yra su labai dideliais

trūkumais, o humanistų - rašytojų išvedžiojimai labai nepatikimi. Vėlyvos iš XVI, XVII, net XVIII-jo amž. pripuolamos žinios religinio turinio raštuose (katekizmuose, postilėse), nors ir pačių lietuvių, žinoma, dvasininkų rašytos [42], buvo fiksuotos tada, kai senasis kultas buvo jau iš pirmykščios savo stadijos deformavęsis ir slapstėsi. Tiesa, gyvos jo reminiscencijos, kaip galime patirti iš vyskupų laiškų ir sinodų nutarimų, išliko burtuose, prietaruose ir savotiškuose papročiuose [43]. Iš tų visokių žinių - žinelių galima apytikriai nujausti, kas sudarė lietuvių kulto esmę. Visi žinomi šaltiniai sutinka, kad tai buvo gamtos objektų, jos reiškinių ir jėgų garbinimas. Gamta kasdien iš visų pusių supo lietuvį ir jis į ją buvo labai įsigyvenęs, jautė visas jos apraiškas ir pasikeitimus. Dusburgas prūsų gamtos kultą suėmė į tokį sakinį: ... per klaidą visus sutvėrimus vietoj Dievo garbino, būtent: saulę, mėnesį ir žvaigždes, perkūniją, skraiduolius (paukščius), dargi keturkojus iki rupūžės. Taip pat turėjo šventus miškus, laukus ir vandenis; juose malkų kirsti, žemę dirbti arba žuvų gaudyti nedrįso ... " [44]. Tokio savotiško sudievinimo susilaukė ir Aušrinė, ir Vakarinė, ir Audra, ir pati Žemė, ir upės, ir ežerai, ir namų židinys, ir gryčios kampas. Gamta ir paties žmogaus gyvenimas buvo apipinta nesuskaitoma daugybe daiktinių dievybių, kurioms trūko atskiros asmeniškos būtybės kaip ir tikro vardo. Tų dar nevirtusių antropomorfiškomis žemesniųjų dievybių vardai (dažnai užrašyti sugadinta lietuviška forma) rodo, kad buvo įdvasinami, šalia atskirų gamtos objektų, jos reiškinių, atskirų vietovių (šventos upės, kalneliai, akmens), ir kasdieninio gyvenimo veiksmai. Visi tų dievų vardai, Žvėrinė, Medeinė, Upinė, Ežerinis, Dievo rykštė (" Dveriks ", Ipat. kronika; laumės juosta), Aspelenie (namų peleno dievybė), Žeminė, visi tie Lauksargiai, Kaukai, Žempačiai, Aitvarai ir t. t. ir t. t., rodo, kad lietuviai nebuvo tų savo dievybių dar antropomorfiškai suasmeninę ir nuo pačios gamtos perdaug (pav., atskiru vardu) atskyrę. Bet toji daugybė laukų, miškų, pievų, ir namų aplinkos dievybių, kurios lietuvių sieloje nuo seniausių laikų buvo įsigyvenusios ir įsišaknijusios, išgyveno ilgai juose ir sukrikščionėjus.

Katalikų ir protestantų lietuvių dvasininkai, (Bretkūnas, Daukša, Giedraitis, Ledesmos katek. vertėjas, Mažvydas, nuncijai savo reliacijose, Wolffenbüttelio postilės vert. ir t. t.) [45] dar XVI - XVII amž. matė tas žemesnes dievybes, kurios viešpatavo tik apribotose savo (gamtos pasaulio) sferose vienu ar kitokiu būdu garbinamos. Tokio kulto liekanos dar iki šiol gyvena, tik žinoma, silpnesnėj formoj liaudies pasakojimuose, burtuose, prietaruose. Dar ne taip seniai mūsų senyvo kaimo žmogaus vaizduotė pindavo vaizdus, kad,

pav., tvartuose dirba išsijuosę aitvarai, žmones ir gyvulius nakties tamsoje smaugia slogučiai, kluonuose ir jaujų pirtyse sukinėjasi velniūkščiai (ar vokietukai), apie šulinius, šaltinius ir balas vakarais renkasi ir klega laumės ...

Daukantas įdomiai galvojo, kad lietuviams toji visur apsireiškianti gamtoje dievybė buvo vienas Dievas, tik jo daug vardų [46]. Tačiau tas atskirų antropomorfinių būtybių nesudarančias dievybes reikia palyginti graikų ir romėnų žemesniesiems dievams, vadinamiems " indigitamenta " [47]. Kiekvienu atveju toms gamtos apraiškų dievybėms buvo duodamas betkoks būdingas pavadinimas. Tokios tai dievybės, žmogaus globėjai, jo bičių, sodo, namų, kluono, miško, vandens saugotojai, praėjus beveik dviem šimtmečiam nuo krikščionybės įvedimo, kai iš pagonybės nedaug kas bebuvo likę. Lasicijaus buvo pavadinti tikrais dievais, imta personifikuoti, ir jiems, visai nesuprantant lietuvių kalbos žodžių prasmės, buvo duoti atitinkami pavadinimai. Šitoks lietuvių mitologijos suskirstymas pagal tariamą dievų daugybę, XIX-tajame amžiuje (Narbuto ir kt.) buvo priimtas kaip pirmykštė pagonių religijos fazė. Ir tokio dievų Olimpo, kokis tada buvo vaizduojamas, ar atskiros relig. sistemos visai nėra buvę. Dar griežčiau šis teigimas pasitvirtina latviuose. Tiesa, prūsuose, kurie turėjo aukštą kultūrą, bet be stipraus politinio organizmo, kultas buvo daugiau išsivystęs. Ten buvo trys jau antropomorfinius pavidalus įgiję dievai (Perkūnas, " Patollu " ir " Patrimpe "), kurie yra pirmą kartą minimi 1418 m. [48]. Lietuvių neabejotinai tik Perkūnas (dangaus ugnis), vyriausias dangaus ir žemės valdovas, buvo antropomorfiškai apipavidalintas. Labai buvo išsiplėtojęs Lietuvoje (žemės) ugnies kultas, kuris nevienam kitataučiui krito į akį. Bet labiausiai, jei spręsti iš šaltiniuose sutinkamų žinių, Lietuvoje buvo žinomas gamtos kultas, atliekamas miškuose, po medžiais, prie šaltinių, upių, ežerų (todėl tiek daug kronikos mini šventų miškų, ir daug reminiscencijų yra išlikę žemės vardyne). Gamtos kulto svarbiausias elementas buvo medžiai, (ypač ąžuolai, liepos) [49]. Ypatingos išvaizdos medžiai (nenatūralus išsišakojimas, gumbotumai ir t. t.) buvo laikoma dievybės vieta. Galėjo būti, žinoma, tam tikros kultui skirtos vietos, šventovės, medžio pastatai apsaugai nuo darganų, kur degė žmonių nuolat įvairiais reikalais laikoma ugnelė. Yra žinoma, kad dievai būdavo permaldaujami aukomis. Patikimi XIII-jo amž. šaltiniai mini kraujo aukas, grobio trečdalio aukojimą, priešų kario sudeginimą dievų garbei ir t.t. Atskiros žmonių bendruomenės paaukodavo juodus jaučius, juodus ožius, juodas vištas. Kraują ir riebalus paaukojus, likusioji mėsa kepsnio pavidalu, užsigeriant midumi ir naminiu alumi, būdavo suval-

goma. Reikia pasakyti, atskiro hierarchiško dvasininkų luomo negalėjo lietuviai turėti (latviuose jis irgi nežinomas). Žinoma, iš gabesnių ir sumanesnių žmonių tarpo visada galėjo atsirasti žynių burtininkų, kurie, tardamiesi turį pranašavimo galios, galėjo burti, tarpininkauti aukotojais paprastam žmogeliui, gydyti žolių galia ir t. t. Tokia buvo bendrais bruožais lietuvių mitologija be Krivių - krivaičio, be daugybės suasmenintų dievų, be tokio dievų Olimpo, kokį mums davė Narbutas, Kraševskis ir kt.

Senovės lietuvių religijoje šalia gamtos kulto, antras svarbus elementas buvo vėlių kultas. Vienas mitas reikalavo kūnus deginti. Tik lavonus sudeginus mirusieji ilsisi, nes paslėptus medžių drevėse ėstų bitės ir vabzdžiai, o žemėje — griaužtų kirminai. Ir prūsai, ir latviai, ir lietuviai degindavo lavonus. Vėlės galėjo pereiti į aną pomirtinį pasaulį, į kurį lietuviai taip stipriai tikėjo, tik sudegus kūnams. Dar Algirdas ir Kęstutis buvo sudeginti, su Kęstučiu kartu 18 žirgų, su Algirdu — daug žirgų, šunų, sakalų ir t.t. Vėlių kultas yra charakteringa lietuvių religijos žymė. Bet į tas vėles reikia žiūrėti bendrai kaip į kito pasaulio dvasias, o ne vien tik kaip į mirusiųjų sielas. Prosenių dvasia buvo įasmeninta visuotiname žalčių kulte, apie kurį mums mini daug XVI amž. šaltinių. Žaltys saugojo namų židinį ir garantavo šeimai gerovę. Protėvių dvasios — vėlės buvo maitinamos. Po šventu ąžuolu vyrams, po šventa liepa — moterims buvo tam tikru laiku dedama mėsos, sūrio, midaus.

Minint trumpai šeimos santykius, reikia pasakyti, kad jie, bent pas prūsus, moterims buvo nepalankūs. Vyrai jas už pinigus pirkdavosi [50], turėdavo po kelias. Bet poligamija plačiai negalėjo būti išsivysčiusi, jei bent tik pas turtinguosius. Neabejotinai patikimi šaltiniai kalba, kad šeimoje tebūdavo paliekama tik viena mergaitė, kitos išmetamos ar nužudomos [51]. Bendrai, gyvybė pagonių baltų tautose mažai tebuvo branginama. Prūsų senieji karšinčiai tėvai būdavo žudomi. Gal dėl to atsirado pasakojimų, kad senieji valdovai pasiaukodavo dievams susidegindami, gal dėl to ir moterys susidegindavo drauge su mirusiais vyrais ; arba moterys, sužinojusios apie vyrų mirtį kare, nusižudydavo, tikėdamos drauge su jais gyventi pomirtiniame gyvenime (taip pasakoja Henrikas Latvis [52]. Iš čia suprantamas ir Pilėnų gynėjų likimas — patiems susideginti. Platesnių davinių apie dorovės bei etikos dėsnius, kuriais lietuviai savo gyvenimą grindė, neturime. Norint ką nors išaiškinti, tektų atsidėti ilgom konstrukcijom. Šiaipjau net priešų — vokiečių kronikos giria jų drąsumą, narsumą, duotojo žodžio laikymą, garbingumą, kuris pasireikšdavo dideliu vaišingumu. Juo pasižymėjo ir prūsai ir lietuviai. Tiesa, tas vaišingumas išvirsdavo į

g i r t a v i m ą. Dusburgas mums plačiai pasakoja, kaip šeimininkas ir svečiai ir visi šeimos nariai versdavo vienas kitą gerti tokį pat saiką, kokį jis geria [53]. Geriama buvo ne tik svečią vaišinant, bet per įvairias agrarinio pobūdžio (kulto) šventes pavasarį, rudenį, per įvairias sueigas šeimoje, per krikštynas, per laidotuves. Prūsuose per vad. " sirmen " — šermenis būdavo tiek daug gėrimams javų ir kt. gėrybių sunaudojama, kad valdžia savo aplinkraščiais (Landesordnungen) ėmė nustatinėti, kad per vienus šermenis nebūtų daugiau išgerta, kaip viena bačkutė alaus [54]. Lietuvoje jau XV-tojo amž. pusėje iš Kazimiero dovanojimų knygų (' Knigi danin vel. kn. Kazimira ") yra, žinoma, palyginti, jau daug smuklių [55].

Nebepaliesdami plačiau šeimos santykių, vestuvių ir jų apeigų [56], turime užsiminti rusų kultūrinės įtakos klausimą lietuviams. Jau XII-jo amž. antros pusės lietuviai, nesitenkindami vien tik plėšimais, ėmė skleisti savo įtaką ir valdžią artimesnėms ir politiškai silpnoms rytų sritims. Taip jie įkėlė koją į Juodąją Rusiją, Minsko sritis (Baltgudiją), Polocką. Žinoma, naujai besikuriančiai Kunigaikštijai buvo paimti kaikurie santvarkos ir valdymosi pavyzdžiai (bajoras, tėvūnas, namestnik etc.), atėjo taip pat į Vilnių rusų raštas. Tačiau rusų kultūrinė įtaka lietuvių kultūrai šiaipjau yra perdedama. Ir lietuviai ir rusai gyveno savitu, atskiru, gyvenimu, mažai tebendraudami. Jei Vilniuje ir rytų Lietuvoje tos rusų kultūrinės įtakos buvo daugiau, tai Žemaičių ji visai nesiekė. Savo ruožtu lietuviai davė tai Lietuvoje vartojamai rašto kalbai visą eilę skolinių. Netiesą rašo Al. Briukneris, kalbėdamas tik apie tokius " parę slòw ", ir sumini tik šešis žodžius [56a]. Tokių lietuviškų žodžių oficialinėje rašto kalboje yra žinoma apie p u s t r e č i o š i m t o [57].

Vertinant senąją lietuvių kultūrą, reikia, žinoma, ją imti to paties laiko rėmuose ir aplinkybėse. Iki XV amž. pradžios lietuviai dar buvo pagonys, o ano laiko Vakarų kultūros atributai, švietimas, mokyklos, raštas, aukštesnės materialinio ir ypač dvasinio gyvenimo formos, buvo neatskiriamai su Bažnyčia suaugusios. Tiesa, savo kasdieninio gyvenimo apyvokoje, papročiuose ir tie. jau keli šimtai metų krikštyti, kaimynai nedaug tesiskyrė nuo lietuvių. Bet ano laiko Lietuvoje, kuri santykius su Vakarais iš pradžių palaikė tik dar nenusistovėjusių prekybos ryšių pavidalu, nebuvo mokyklų. Tiesa, Vytauto ir jo įpėdinių jau buvo įkurdinta vienuolynų, neminint, kad ir XIV amž, krikščionys - vienuoliai Lietuvoje buvo toleruojami. Prie vienuolynų ir bažnyčių turėjo būti kuriamos XV-tajame amž. pirmosios pradinės mokyklos. Bet gimnazija, aukštoji mokykla Lietuvoje buvo įkurta tik jėzuitams atvykus (jau po Liublino unijos) [58]. Tiesa, švietimas, rašto mokėjimas anuo laiku tebuvo prieinamas tik nedaugeliui išrinktųjų, paprastai ir kitur mažam

skaičiui dvasininkų. Tokiu būdu, šiaip jau gyvenime lietuviai nesudarė kokios ypatingos išimties savo tamsumu. Jau vien tas faktas, kad lietuvių kunigaikščių dukterys XIII - XIV amž. dažnai išteka už kaimynų, kartais gana tolimų kunigaikščių, rodo, kad lietuvių vardas nežemas buvo.

Mes čia turėjome galvoje paprastos liaudies kultūrą, neimdami domėn atskirų faktų iš turtingųjų, didikų santykių. Palikome taip pat nuošaliai XVI - XVII - XVIII amž. kultūrinius santykius, kuriems nušviesti yra, žinoma, nepalyginamai daugiau medžiagos. Bet kadangi apskritai lietuvių kultūra yra dar mažai tyrinėtas objektas, tai trumpai suvesti sintezėn atskirus jos elementus yra labai sunku. Toji pagonių lietuvių XIII, XIV, XV amž. kultūra nėra tokia nyki ir skurdi, kaip ją vaizdavo svetimtaučiai kronikininkai ir kartais dar vaizduoja svetimi istorikai. Ji, tiesa, neimponavo pirmu pažvelgimu savo formomis. Bet ji buvo turtinga, savita, tiek materialinio, tiek dvasinio gyvenimo apraiškose.

ZENONAS IVINSKIS

SENOVĖS
LIETUVIŲ RELIGIJOS BIBLIOGRAFIJA

BIBLIOGRAPHIA DE ANTIQUA RELIGIONE LITUANORUM

KAUNAS 1938

Atspaudas iš „Soter'o“

XII (1935) Nr. 2, 133-161 p.; XIII (1936) Nr. 1, 55-96 p.,
Nr. 2, 54-94 p.; XIV (1937) Nr. 1, 78-98 p., Nr. 2, 73-106 p.

Atmušta 200 egz.

Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė

TURINYS

Pusl.

I. METODOLOGINIAI DALYKAI ... 1 — 5

1. Įvedamasis žodis ... 1 — 3
2. Bibliografiniai rinkiniai ir sutrumpinimai (nr. 1—24) ... 4 — 5

II. LIETUVIŲ MITOLOGIJOS ŠALTINIAI (nr. 25—100) ... 5 — 19

III. LITERATŪRA (nr. 101—1161) ... 19 —106

1. Apskritai apie lietuvių ir kaimynų mitolog. (nr. 101—150) 19 — 23
2. Apie lietuvių relig. bendruose veikaluose (nr. 151—235) .. 23 — 29
3. Literatūra prūsų (senprūsių) religijai (nr. 236—396) ... 29 — 40
   a) Vokiečių ir lotynų kalbomis (nr. 236—365) ... 29 — 37
   b) Lietuvių, latvių, rusų ir lenkų k. (nr. 366—396) ... 37 — 40
4. Žiupsnis literatūros apie latvių, estų ir suomių religiją (nr. 397—540) ... 40 — 50
   a) Latvių, estų ir suomių kalbomis (nr. 397—465a) ... 41 — 44
   b) Vokiečių, prancūzų ir lotynų kalb. (nr. 466—531) ... 45 — 49
   c) Rusų, lenkų ir čekų kalb. (nr. 532—540) ... 49 — 50
5. Orientaciniai literatūros nurodymai pagon. slavių religijai (nr. 541—635) ... 50 — 57
   a) Rusų ir lenkų kalbomis (nr. 541—609) ... 50 — 55
   b) Vokiečių ir prancūzų kalbomis (nr. 610—635) ... 55 — 57
6. Senovės lietuvių religijos bei mitologijos literatūra (nr. 636 —1161) ... 57 —106

A. Svetimomis kalbomis (nr. 636—928a)

a) Lenkų kalba (nr. 636—727) ... 57 — 64
b) Rusų kalba (nr. 728—798) ... 64 — 69
c) Vokiečių kalba (nr. 799—905) ... 69 — 79

d) Prancūzų kalba (906—918) .... 89 — 80
e) Kitomis kalbomis (italų, latvių, čekų) (nr. 919—928a) ...... 80 — 81

B. Lietuvių kalba (nr. 929—1161) .... 81 — 100

IV. PAPILDYMAI (nr. 1162—1290) .... 106 — 127
1. Šaltiniai (nr. 1162—1205) .... 106 — 115
2. Bendrai apie liet. religiją ir jų kaimynų mitologiją (nr. 1206 —1219) 116
3. Literatūra prūsų (senprūsių) religijai (nr. 1219—1235)...... 117 — 118
4. Literatūra latvių ir estų religijai (nr. 1235—1253) .... 118 — 119
5. Orientacinė literatūra pagon. slavių religijai (nr. 1254—1255 119
6. Literatūra senovės lietuvių religijai ir mitologijai (nr. 1256 1299; 1230—1290 .... 119 — 127

V. ANTRIEJI PAPILDYMAI (ŠALTINIAI IR LITERATŪRA)(1291-1313) 127 — 128
VI. TRETIEJI PAPILDYMAI (ŠALTINIAI IR LITERATŪRA) (1314-1380) 128 — 133

RODYKLĖ (135—157 p.).

Biblijografinė senovės lietuvių religijos ir mitologijos medžiaga

(Bibliographia de antiqua lituanorum religione et mythis)

I. Metodologiniai dalykai:
  1) Įvedamasis žodelis;
  2) Bibliografiniai rinkiniai ir sutrumpinimai.
II. Lietuvių religijos bei mitologijos šaltiniai.
III. Literatūra:
  1) Apskritai apie lietuvių ir jų kaimynų mitologiją;
  2) Apie lietuvių religiją bendruose (istorijos ir k. gretimų mokslų) veikaluose;
  3) Literatūra prūsų (senprūsių) religijai:
    a) Vokiečių ir lotynų kalbomis,
    b) Lietuvių, latvių, rusų ir lenkų kalbomis;
  4) Žiupsnis literatūros apie latvių ir estų religiją:
    a) Latvių ir estų kalbomis,
    b) Vokiečių, prancūzų ir lotynų kalbomis,
    c) Rusų, lenkų ir čekų kalbomis;
  5) Orijentaciniai literatūros nurodymai pagon. slavių religijai:
    a) Rusų, lenkų kalbomis,
    b) Vokiečių ir prancūzų kalbomis;
  6) Senovės lietuvių religijos bei mitologijos literatūra:
  A. Svetimomis kalbomis:
    a) Lenkų kalba,
    b) Rusų kalba,
    c) Vokiečių kalba,
    d) Prancūzų kalba,
    e) Kitomis kalbomis (čekų, italų, latvių);
  B. Lietuvių kalba.

IV. Papildymai.

I. METODOLOGINIAI DALYKAI

1. *Įvedamasis žodis.*

1928 m. žiemą prof. Dovydaičio buvau paragintas rinkti senovės lietuvių religijos biblijografinę medžiagą, kuri turėjo būti išspausdinta. Geroką pluoštą jos prirankiojus, dėl kitų darbų teko nutraukti rinkimą. Šiais metais, „Sotero“ redakcijai maloniai sutikus ją atspausdinti, tada surinktoji medžiaga buvo gerokai papildyta nauju biblijografijos lobiu. Žinoma, toje biblijografinėje medžiagoje jos pilnumui yra sužymėta dešimtimis pasenusių, arba visai mokslinės vertės niekados neturėjusių rinkinių, straipsnių, straipsnelių. Reikia pasakyti, kad senovės lietuvio pa-

gonio religija, toks subtilus ir greitosiomis neišreiškiamas žmogaus dvasios turtas, neturėjo tinkamų tyrinėtojų. Bet nebuvo ir nėra nė tinkamų šaltinių. Kiek patikimesnės senųjų kronistų žinios iš XIII—XV amžių, kol tebeviešpatavo pagoniškasis senovės lietuvių tikėjimas, yra labai negausios, skurdžios ir paviršutiniškos, dažniausiai užrašytos žmonių beveik nepažinusių lietuvių gyvenimo, svetimtaučių. Svarbiausias senovės lietuvių religijos šaltinių vietas yra išrinkęs buvęs Varšuvos universiteto prof. A. Mierzinskis: *„Źródła do mitologiji litewskiej"*. Bet jo „Źródła" šaltinių rinkinys siekia tik XV amžiaus pusės (trūksta jame dar ištraukų iš Dlugošo, Piccolomini ir daug kitų rašytojų). Tuo tarpu daugiausia žinių duoda XVI amžius ir dar vėlesni laikai, nors tada senovės kultas jau nyko, deformavosi, kur-ne-kur bebuvo išlikęs ir buvo viešai persekiojamas.

Svetimtaučiai rašytojai, daugiausia humanizmo perijode, apie lietuvių religiją prirašė visokių nesąmonių. Jų žinios buvo labai iškraipytos ir savo pagražinimais papildytos XVI—XVII amž. Klasiški tokių prasimanytojų pavyzdžiai yra prūsų vienuolis Simonas Grünau ir Žemaičiuose Žygimanto Augusto laikais žemę matavęs Jokubas Laskovskis (Kališo lenkas), kuris savo žinias, pats nesiimdamas plunksnos, perdavė Jonui Lasicijui. Daugiau svarbos reikia pripažinti lietuvių rašytoms pastaboms, praeinančiais pastebėjimais, šiaipjau turinčiais kitą tikslą. Tokie šaltiniai yra Mažvydas, Bretkūnas, Daukša. Daugiausia reikia branginti tai, kas nesąmoningai apie pagonių religinį kultą buvo rašyta, jei jis kokia nors proga buvo užkliudytas netyčia. O kas buvo tyčia, sąmoningai rašoma, tas dažnai buvo painiojama. Todėl stengemės čia sužymėti atydžiau ir tiksliau XV amžiaus antros pusės ir ypač XVI ir vėlesnių amžių šaltinius.

Senovės lietuvių religijos tyrinėjimas, nežiūrint to, kad apie ją visi rašė, kas tik norėjo (rašė dažniausiai be nuovokos), yra padaręs geroką evoliuciją. Buvo laikas, kada perkūno kulkose įžiūrėtos kažinkokios dievų statulos, kada buvo piešiami dievų paveikslai (pav., Kirkoras davė deivės Mildos paveikslą, o prieš jį Hartknechas — Romovės šventyklos, dievų trejybės ir Krivių-Krivaičio) etc. XIX amžiaus gale buvo daug kritiškiau žiūrima į lietuvių religiją. Daug tyrinėjimų yra davęs A. Mierzynski's. Jie, tiesa, nėra be tendencijos, bet parodė daug naujų dalykų. Toks pats vienašališkas tyrinėtojas buvo A. Brückneris, kuris savo raštuose visados iš aukšto žiūrėjo į lietuvius. Daug daugiau objektyvumo ir simpatijų parodė lietuviams Ed. Volteris. Paskutiniuoju metu lietuvių religijos beveik nebetyrinėjama. Be J. Bertulaičio disertacijos (1921 m.), stambesnių dalykų nebeišleista. Iš lietuvių naujesnių darbų yra seno lietuvių mitologijos tyrinėtojo tyrinėjimas, Jono *Basanavičiaus* darbas (1926) ir Jono *Šliupo* (1932). Šiaip lietuvių mitologija dabar laukia atsidėjusio

tyrinėtojo iš lietuvių tarpo. Svetimtaučiai nepajėgė išaiškinti pagrindinių senovės lietuvių religijos klausimų. Po ilgų rankiojimų, krapštymų, rašinėjimų, kurie dažnai nedaug teturėjo mokslinės vertės, lietuvių mitologijos srityje jaučiamas poilsis. Besidominčiam lietuvių religija šitoji biblijografija, pirmiausia šaltinių sąrašas, turėtų palengvinti darbą, tiksliai nurodinėjant, ką kuriuose šaltiniuose galima rasti. Kad šitame literatūros ir šaltinių biblijografiniame sąraše būtų galima geriau orijentuotis, vyriausi, svarbieji dalykai, yra nurodyti dviem žvaigždutėm (**), šiaipjau svarbi ir naudinga medžiaga — viena žvaigždute (*). Ypač kreipta akis į naują literatūrą.

Žinoma, šitoks optiškas šaltinių ir literatūros vertinimas yra gana netobulas ir, turbūt, niekados negali išeiti iš subjektyvumo ribų. Nevisi darbai biblijografijos rinkėjui buvo lygiai ir tinkamai pažįstami, nevisus darbus jis turėjo rankoje.

Į šį rinkinį, plačiau imant dalykas, būtų reikėję sudėti visą folklioro bei tautosakos (dainų, pasakų, padavimų, patarlių etc.) biblijografiją.[1]) Bet to nepadaryta. Čia išimtis padaryta kai kur padavimams, burtams ir prietarams. Orijentacijai įdėta iš tų sričių šiek tiek biblijografijos. — Neįtraukta paliko taip pat daugybė archeologinių tyrinėjimų: kulto pobūdį turėjusių piliakalnių, alkakalnių, pagonių laidojimo vietų, kapų, grabų biblijografija. Platoką biblijografiją šiuo klausimu yra sustatęs P. Tarasenka, Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928, p. 270—311,[2]), o lietuvių archeologinės literatūros apžvalginį įvertinimą yra davęs savo disertacija dr. J. Puzinas, Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen, Kaunas. 1935.

Šią biblijografiją rašant, nebuvo galima pasinaudoti visais reikalingais žurnalų ir laikraščių komplektais. Ypač trūksta Amerikoje išleistų dalykų. Tuo būdu biblijografija dar nėra iki smulkmenų visai pilna. Idealus biblijografijos sudarymas reikalautų, kad kiekvienas iš kito biblijografinio rinkinio surašomas dalykas būtų dar patikrintas ir peržiūrėtas. Daugelis straipsnių straipsnelių, deja, autoriui nebuvo galima peržiūrėti.

Už biblijografinius nurodymus autorius dėkoja gerb. prof. V. Biržiškai, prof. E. Volteriui, p-lei Eimaitytei, p. Baldauskui, dr. J. Baliui, p. V. Maciūnui, p. A. Šapokai, p. J. Ambrazevičiui ir p. I. Kisinui. Nuoširdžią padėką jis reiškia p. M. Urbšienei, kuri jam leido naudotis savo didžiule va-

---

[1]) Dainų bibliografiją yra išspausdinęs Vacl. Biržiška, — Lietuviškų dainų literatūros biblijografija: „Mūsų Tautosaka", (red. V. Krėvė-Mickevičius, Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys), XIII (1931) 187—229.

[2]) Plg. S. A. Dubinski, Bibliografija pa archeoliogii Belarusi i sumežnych krain, Mensk 1933 (Belaruskaja Akademija navuk). Plati biblijografija Lietuvai ir Vilniaus kraštui — 1—50 pusl. LUB.

linčia rankraštyje, ir p. K. Jablonskiui, kuris autoriui, ypač sustatant šaltinių sąrašą, davė vertingų nurodymų.

2. *Biblijografiniai rinkiniai ir sutrumpinimai.*

Šios biblijografijos pagrindą sudaro Baltramaičio, Finkelio ir Wermkės biblijografijos. Jų papildymui naudotasi „Altpreussische Monatsschrift" (nuo 1864 m.), „Altpreussische Forschungen" (nuo 1924 m.), „Archiv für slavische Philologie" (nuo 1877 m.) ir „Kwartalnik historyczny" perijodiškai skelbiamomis biblijografijomis. Štai sąrašas biblijografijų, kuriomis labiausiai pasinaudota, sustatant šią biblijografinę medžiagą:

1. *AF* = Altpreussische Forschungen, Koenigsberg (eina nuo 1924 m.).

* 2. *AM* = Altpreussische Monatsschrift, Königsberg, (1864—1919 m.), Iki 1905 m. yra geras atskirai sudarytas žurnalo katalogas.

* 3. *AfslPh* = Archiv für slaviche Philologie, Bberlin (nuo 1877 m.).

* 4. *Bl* = Baltramaitis S., Sbornik bibliografičeskich materialov dlia geografiji, istoriji, istoriji prava, statistiki i etnografiji Litvy, St. Peterburg[2] 1904, 305—316, 318—325, 341—515.

* 5. *Br.* = Vaclovas Biržiška, Lietuvių bibliografija, 1924, 1 dalis (XVI—XVII amž.); 1926, 2 dalis (1800—1864) 3. dalis (Spaudos uždraudimo laikas 1865—1904); 1935, 4 dalis (1905—1914 m.) — 1 tomas (1905—1909 m.).

Iš 3 ir 4 dalies yra išrinkta lietuvių k. laikraščių ir žurnalų sltraipsniai.

* * 6. Biržiška Vacl., Dr. Basanavičiaus raštų bibliografija: „Mūsų Žinynas", XII tom. 138 pusl.

7. Biržiška Vacl., Prof. K. Būgos raštų bibliografija: „Tauta ir Žodis", XIII (1925), 224—231.

* 8. *Fk=Finkel L.* Bibliografija historyi polskiej, w Krakowie 1906, II, 635—636 (literatura religijna porównawcza); 636—639 (Mytologia słowiańska ir litewska).

9. *Gw* = Gawelek Franciszek, Bibliografija ludoznawstwa litewskiego, atsp. iš „Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie". V (1911—1914) 326—400.

10. Jablonskis K., 1) 1928 ir 1929 metų Lietuvos istorijos biblijografija, atsp. iš „Praeities", 1 (1930); 2) 1930 ir 1931 metų Lietuvos istorijos biblijografija, atsp. iš „Praeities", II (1933).

11. Kisinas J., Prof. E. A. Volterio bibliografija; „Tauta ir Žodis", V (1928) 361—385.

12. *KH* = Kwartalnik historyczny, Lwów (nuo 1877). Naudotasi: Indeks generalny Kwartalnika historycznego 1887—1922, opracowany przez M. Rutkowskiego, uzupeln. Dr. M. Maleczyńskiego.

13. *MLLG* = Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft, Tilsit 1886—1904.

14. *(N)PrPrPl* = (Neue) Preussische Provinzial-Blätter, Königsberg.

15. Plenzat Karl, Ostpreussische Heimatliteratur (Ein Ratgeber und Wegweiser), Königsberg i. Pr. 1922, 39—40.

16. Poblocki Leon, Kritische Beiträge zur ältesten Geschichte Litauens (Diss.), Königsberg 187..., 16—22.

17. Rautenberg Otto, Sst-und Westpreussen, (Ein Wegweiser durch die Zeitschriftenliteratur), Leipzig 1897, 32.

18. Tarasenka Petras, Lietuvos archeologijos medžiaga, (Biblijografija), Kaunas, 1928, 270—311.

19. *TiŽ* = Tauta ir Žodis, Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidž. mokslo žurnalas, eina nuo 1923 m.

20. Ukazatel' statej pomeščenych v neofficijal'noj časti *Žurnala „Ministerstva Narodnago Prosveščenija“* za vremia 1867—1891, St. Peterburg 1894, Za vremia 1892—1900, St. Peterbg. 1902.

21. Ukazatel' materialov dlia izučenija Severo-zapadnago kraja (Kovenskaja, Vilenskaja i Grodenskaja gub.) v archeologičesko-etnografičeskom otnošeniji, „Pamiatnaja knižka Kovenskoj guberniji na 1882 god“, 329—367 psl. (biblijografiją parašė P. O. Černevskij).

** 22. *Wk* = Wermke Ernst Dr., Bibliographie der Geschichte von Ost-und Westpreussen, Königsberg i. Pr. 1933, 41—42 (Voksglaube Nr. Nr. 666—685); 104—106 (Religion, Nr. Nr. 1717—1746).

23. *Wl* = Winkelmann Eduard, Bibliotheca Livoniae Historica (Systematisches Verzeichnis der Quellen und Hülfsmitel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands), Berlin, 1878.

* 24. Wisłocki Wł. T., Bibljografja prac Aleksandra Brücknera (*Studja staropolskie.* Księga ku czci Aleksandra Brücknera), Kraków 1928, 684—784.

II. LIETUVIŲ MITOLOGIJOS ŠALTINIAI

25. Acta Borussica, Ecclesiastica, civilia, Literaria etc., Königsberg i. Pr. und Leipzig 1730 sq.

Teol.-fil. f-to ist. sem. bibl., LUB D 33362—4 (Teisių fak.)
I (1730) 537—550: *Wagner* Erhard, Vita et Mores Litvanorum in Borussia sub districtu Insterburgens Ragnitensi degentium, brevi delineatione adumbrata.., Regiomanto 1621, in 4° (Bl. 4642); II (1731) 1—54 psl.: *Respublica* Prussiae (Romove 7 p. etc.), 401—412 psl.: Johannis *Meletii* epistola, de sacrificiis et idolatria veterum Borussorum, Livonum, aliarumque vicinarum gentium, ad clarissimum virum, doctorem Georgium Sabinum, Illustrissime Ducis Prussiae Consiliarium. 797—816 psl. (De habitu victu, linqua, cultu et indole veterum Borussorum), III (1732) 155—217 psl.: *Behm* Joh. D., Dissertatio de statu Borussiae ecclesiastico et civili et polit., Königsberg i. Pr. 1644 (apie dievus, 156—157 psl.), 414—454 pusl.:

Hartknoch Chr., Dissertatio de Curonum et Semgaleorum Republica, tam antiqua quam moderna, et quomodo utraque respectu inprimis Poloniae, Prussiae et Livoniae, se habet, 418—422 — Romovė); 456—465 psl. — *De conviviis* veterum Borussorum (šventės Z a z i n e c k, O z i n e c k, 460 psl.).

26. A c t a P o l a n i a e h i s t o r i c a, Cracoviae 1879, IV: Hosii epistolae, I tom. nr. 29, 429 psl.

Ž y g i m a n t o — Augusto laiškas kancleriui Samueliui M a c i e j o w s k i u i 1548 m. Jame kalbama apie lietuvių resp. žemaičių pagonystę ir jų gamtos kultą (išvardinami atskiri objektai). To laiško ištrauka žiūr. *A. Brückner*, Starożytna Litwa (Ludy i bogi), 1904, 74, *J. Fijałek*, Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę, Polska i Litwa w dziej. stosunku, 1914, 299, ir *J. Puryckis*, Die Glaubenspaltung in Litauen, 1919, 67.

27. A c t e n d e r S t ä n d e t a g e P r e u s s e n s unter der Herrschaft des Deutschen Ordens, herausgegb. v. *Dr. M. Toeppen*. Bd. I—V 1878—1886).

Bd. I (1233—1435). Leipzig 1878, 117 psl. („zowberey und andern ungelowbin"), 469 p. (czuberer und czewberynne), 472 psl. (apie šermenis): D i e L a n d e s o r d n u n g, 1427: „XVII. Item czu der *sirmen*, die die Prewsen pflegen czu halden... Leidėjas registeryje (psl. 777) paaiškina: „Sirmen, i. e. Todtenschmäusse, der Preuszen. *(Litth. czermens, Pierson Altpreus. Wörterschatz, 41)*", 625 p. (czoberye unglouben);

Bd. II. (1436—1446) Leipzig 1880, 362 psl. *(czowberer und czowberinne)* p. 363 *(apie šermenis — „sirmen")*, 617 p. *(czoberer)*, 621 p. *(„sirmen" —* šermenys) 664 p. (draudžia laikyti burtininkus ir burtininkes. Jie turi būti teisiami ir baudžiami. Jų neturi geri krikščionys priimti „und suderlich die Preussen, das die abelegen heydensche weise als an cledoren, heiligunge des fyhes und des byers, und alle unortlich getrencke, das uff Zamenland die deyse und dy mettele is genant").

Bd. V (1458—1525) 1886: apie *„czobereye"* 165 p. apie *zcewberer* 384, 480 psl.

28. A d a m B r e m e n s i s. Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum (Hamburgische Kirchengeschichte, herausgeg., von Bernhard Schmeidler), Hannover und Leipzig, 1917. (Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi).

Adomo Bremiečio yra daug leidimų. Šis yra naujausias, išleistas su visu mokslo aparatu. Apie prūsų religiją, 244, „Dracones adorant cum volucribus..." 245—246 psl. žiūr. *Pr. Dovydaitis*, Adomas iš Bremeno, Lietuviškoji Enciklopedija, I, sk. 65—66 (ten nurodyta ir literatūra).

* 29. A n n a l e s Ingolstadiensis Academiae, Pars 2 (1572—1672) ed. I. *N. Mederer*, Ingosltadii 1782, 59—66.

Apie lietuvius: „...Colebant enim eius regionis incolae pro Deo vero varias res, adorabant solem, ignem, sylvas, serpentes et quaedam alia venerabantur numina idolaque..." Kokia proga ta ištrauka užrašyta, žiūr. *A. Šapoka*, Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo? „Židinys", Nr. 10 1935 m. 317 psl. pst. 4.

* 30. B i e l a u k J. ir S a p p u n M.: Iszguldimas Evangeliv per wisus Metus, surinktas dalimis isch Davgia Pastillv... 1573.

Wolfenbüttel'io biblijotekoje rankraštis buvo atrastas 1896 m. *Dr. Gaigalaitis*, Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1578 (MLLG V), 1—57, 117—165, 231—247 psl. 149—150; „...Tikedami ing szemepaczius, Eitwarius, kaukus, appidemes, kalnus, akmenis

medzius, gaius (kaip ghe vadina alkus) Vpes, perkūnų... Tai wissa tadangi te daiktai ių meldzamei a garbinamei welina ira, kaip nesang welnas ira etwaras, teip besas ira szempatis, teipag czertas ira Apideme, teiegi pikullai ira kaukai..." *V. Biržiška,* Liet. bibl. I, nr. 10.

31. Blumenau, Laurentius, Chronicon Ordinis Theutonici, Scriptores rerum Prussicarum, IV tom. 49 pusl.

Ištrauka apie senprūsių kultą žiūr. *A. Mierzynski.* Zródla do myt. lit., II 153—154. Plg. *Voigt. J.,* Laurentius Blumenau, Geschäftsträger und Geschichtsschreiber d. deutschen Ordens NPrPrBl, IV (1859) 242—268. *Toeppen M.,* Geschichte der Preussischen Historiographie von P. v. Duisburg bis auf K. Schütz, oder Nachweissung und Kritik der gedruckten und ungedruckten Chroniken zur Geschichte Preussens unter der Herrschaft des deutschen Ordens, Berlin 1853, 35—44.

32. Bretkūnas Jonas, Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Iszguldimas Euangeliu... Karaliaucziuie 1591, 101, 180 psl.

Apie pagonystės liekanas ištrauka iš Postilės, žiūr. *M. Biržiška,* Rinktiniai mūsų senovės raštai, 1927, 23 (kaukas, aitvaras, žemėpačiai etc.). Apie Bretkūną žiūr. *V. Biržiškos* „Bretkūnas": Lietuviškoji Enciklopedija, IV tom., 6 sąs. *V. Biržiškos* s. Liet. bibl. I nr. 11, 11.

33. Bretkūnas J., Chronicon des Landes Preussens. Colligirt durch Joannem Bretkium Pfarhern zu Labiau. (Das Erste Buch aussgeschrieben von mir Casparo Hennebergern Pfarhern zu Mülhausen), 1588 Mscr.

„Summarische und warhafftige beschreijbung des Alten und edelen Landes zu Preussen darinnen erzeelet werden die furnembsten volcker so dasselbige bewonet, was ihre Sitten, Glaub vnd Gottesdienst gewesen, aus was fur verenderungen sich darinnen zugetragen, bis es entlich ar den Deutschen Orden kommen". Ištrauka iš *J. Gerullis,* Bretke als Geschichtsschreiber, AfslPh, XL (1925) 119: „Von den Sudawen ihrem herrkomen leben, Glauben vnd Gottesdienst"; 119—120 psl.: „Der Sudaewn Götter"; 120 psl.: „Von der Sudawen Priester",120—121 psl.: „Der Sudawen fest ond Gottesdienst", 122 psl.: „Gotter der alten Preussen". 122—123 psl.: „Was die Scandiani für Abgotter mit sich in Preussen gebracht haben", 123—124 psl.: „Wohnung vnd stelle darinnen diese der Bruthener Gotter wohnen". Žiūr. *Vacl. Biriška,* Bretkūnas Jonas: Liet. Encikl., IV sąs. 6.

34 Brodowski Jakob, Lexikon Germano - Lithuanicum et Lithuanico - Germanicum. Rankr.: Preussisches Staatsarchiv in Königsberg Pr. Mscr., Nr. 127—128.

Žodyne yra sužymėtas didokas skaičius lietuviškų dievų, vardų. Juos išrinko ir išspausdino *A. Schleicher,* Lituanica, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften ir Wien, phil.-hist. Classe, Bd. XI. Jahrgang 1853, 81—86 p. Plg. *Joh. Bertoleit,* Die Reformation unter den preussischen Litauern, Jahrbuch der Synodalkomission und des Vereines für ostpreussische Kirchengeschichte, Königsberg i. Pr. 1932, 64—65.

35. Būga K., Liet. k. žodynas, žr. nr. 165.

36. Chronicon Dubnicense, Historiae Hungarie Fontes Domestici, vol. III. 143—167 p. (Kęstučio 1351 m. pagoniškos priesaikos aprašymas).

Kronikos ištrauką žiūr. *A. Mierzyński,* Zródła, II 76. Plg. *E. A.*

Volter, Litovskij katichizis N. Daukšy (1895), 1886, XLI p. Apie Kęstučio priesaiką žiūr. skyrius 6 a B.

37. Collatio Episcopi Varmiensis facta coram Summo Pontifice (1418) *A. Mierzyński*, Zródła, II 145—146:

„... sunt gentes, servientes demonibus, colentes, patollu, Natrimpa et alia ignominiosa fantasmata...“ Plg. *J. Bender*, De veterum prutenorum diis (žr. skyr. 3), 24 psl., *J. Bender*, Zur altpr. Myth. u. Sitteng. AM II (1865) 695 p., *J. Voigt* Gesch. Preussens, I 587—88 (su klaidomis).

38. Constitutiones synodales evangelicae (1530); Mscr. im Preussischen Staatsarchiv zu Königsberg (XVII amž. kopija): Volzsche Sammlung, nr. 17 (4).

Svarbi protestantų vyskupų, Jurgio Polentz'o ir Pov. Sperato įžangą, kurioje yra minima daugybė prūsų dievų vardų: „... sunt autem pro linqua barbara barbarissimi hi Occopirrnus, Suaixtix, Ausschauts, Autrympus, Potrympus, Bardeayts, Piluuytus, Parcuns, Pecols atque, Pocols, qui Dei, si corum numina secundum illorum opinionem pensites, erunt Saturnus, Sol. Aesculapius, Neptunus, Castor et Pollux, Ceres, Jupiter, Pluto, Furiae...“ Ištrauką žr.: *J. Bender*, Zur altpreuss. Mythologie u. Sittengeschichte. AM IV (1857), 98 psl.; *P. Tschakert*, Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzgothmus Preussen, I (189–) 11 psl., 166—168); II (1890) 235 psl. (Nr. 700), *Cosack* Speratus, 1861, 112—113 psl. *Mierzyński*, Co znaczy Sicco, Lwów 1891 (žr. sk. 3).

39. Cromerus M., De origine et rebus gestis Polonorum, libri XXX, Basiliae 1555.

G. Korbut: Lit. polsk. I (1929) 167—177 p. (bibl. nur.).

40. Daukša Mikalojus, Litovskij katichizis N. Daukši po izdaniju 1595 goda, vnov' perepečatannyj, išl. *E. Volter*, (Priloženie k LIII-mu tomu Zapisok Imp. Akad. Nauk), St. Peterburg 1886 (VIII + LXXXVI + 191 psl. in 8°).

Žinios apie pagonybę Lietuvoje 24 psl., 24—28 eil. „...garbina vgnį žemina, giwates, žalczius, perkūną, medžius, alkus Mędeines, kaukus ir kitus biessus: ir apie kurie zinauia, burę, nuodiia alwu yr waszku laia, ant putos ir ant pauto węizdi.

Naujausias tekstas Ernst *Sittig*, Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605 (nach den Krakauer Originalen und Wolters Neudruck), Göttingen 1929, 73. Ištrauka iš Daukšos katekizmo apie alkų, medeinių, kaukų etc. garbinimą žiūr. *E. Volter*, Lietúviška chrestomatija, 1904, 53 skiltis.

E. Volteris, Daukšos katekizmo įžangoje (XVI, XX—XXII pusl.) duoda įdomių žinių iš lietuvių mitologijos. Katekizmo XLI pusl. įdėta Kęstučio 1351 m. priekos citata (iš *„Chronicon Dubnicense“)* ir ji iškomentuota. Daukšos katekizmo žodynėlyje platokai aprašoma su mitologija susijusieji žodžiai: alkas (66 pusl.), burtai (71 p.), kaukas (84—85 p.), Medeinė (89—90 p.), perkūnas (101—102) etc. 166—170 psl. ekskursas: „O kaukach“. Zapadnorusskoje svidetelstvo o litovskich bogach (172—179 psl.). Pastabos prie Ipatjevo kronikos vietos (žr. nr. 60), liečiančios lietuvių mitologiją.

Rec.: *A. Brückner:* KH, II (1888) 406—407. Kitos (9-nios) recenzijos žiūr. *Kisino:* Volterio bibliografija, TiŽ, t. V (1928), 365 p. nr. 14. *V. Biržiška*, Liet. bibl., 12—13, nr. 26, žiūr. jo papild.

41. Daukša M., Postilla katolicka... 1599.

Fotografuotinis Lietuvos Univers. leidinys 1925 m. Lenkiškoje įžangoje (9 p.) autoriaus užsiminta apie lietuvių pagonybę. Ištrauką žiūr. *E. Volter* Lietuviška chrestomatija, 1904, 29 skilt. Apie mažai žinomą Daukšos gyvenimą naujų šaltinių paskelbė *K. Jablonskis*, Dokumentai apie kan. M. Daukšą (atspaudas iš „Tautos Žodžio“, kn. VII), Kaunas 1931, 72 in maior

8°). *K. Jablonskis*, Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą: „Archivum Philologicum, IV (1933) 64—85. *V. Biržiška*, Liet. bib., I p. 14 nr. žiūr. jo papild.

42. D a v i d L u c a s, Preussische Chronik, herausgegeben von Dr. E. Hennig, Königsberg i. Pr. 1812, Bd. I.

Davido žinios apie prūsus imtos iš S. Grunau Kronikos, žiūr. nr. 48.

43. D ł u g o s z Joannis Senioris, canonici Cracoviensis Opera Omnia cura et impensis Alexandri Przezdziecki edita, Tomus XII (1300—1409): Historiae Polonicae libri IX, X, ed. J. P. Żegota Cracoviae 1876, Tomus XIII (1410—1444), Libri XI, XII, 1877.

XII tom., 466 p. (pagonybės naikinimas per krikštą Vilniuje 1387 m.); 471—472 p. („Lithuanorum origo et c u l t u s D e o r u m"); 473 psl. (garbinamieji gamtos objektai).

XIII tom., 159—160 p. (pagoniškų dievų kultas Žemaičiuose 1413 m. krikšto proga); 161 psl. — dievais laikomi gamtos objektai. Apie Dlugošo tikėtinumą žiūr.: *M. Bobrzyński i St. Smołka*, Jan Długosz, jego życie i stanowisko w pismienictwie, W Krakowie 1893 (VII+336), *Al. Semkowicz*, Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (Wyd. Akademii Umiej. w Krakowie), Kraków 1882 (XV + 460). Premijuotas darbas. Daugiau bibliogr. apie Dlugošą žiūr. Teol.-Filosofijos fakulteto žurnale„Athenaeum", nr. 1 (1931) 95—96 (*Z. Ivinskio* sudaryta Vytauto D. laikotarpio biblijografija). ir *L. Finkel* Bibl. hist. polsk.: I Nr. 6728—6780. Gabr. *Korbut:* Literatura polska, I (1929) 48—51 psl. (plati liter. apie Dlug.).

44. D u s b u r g P. v., Chronicon terrae Prusiae, Scriptores rerum Prusicarum, t. I 52—53 (III cap. 4) De desolacione terrae Galindiae 53—54 p. (III cap. 5: de y d o l o l a t r i a et r i t u et moribus Pruthenorum); 55 p. (III cap. 6); 101 p. (III cap. 91); 153 p. (III cap. 240); 153 p. III cap. 241); 159 p. (III cap. 259); 175 p. (III cap. 307); 185 p. (III cap. 338); 189 p. (III cap. 347).

Lietuvių - prūsų religiją liečiančios vietos išspausdintos *A. Mierzyński*, Zródła, II 1—52 su leidėjo komentarais. Apie Dusburgą žiūr. *M. Toeppen* Geschichte der Preuss. Historiographie von Peter von Dusburg, Berlin 1853, 1—15. Jo paties Scr. rer. Pruss. I 3—20. Plg. *Joh. Vaigt*, Geschichte Preussens, III tom. Beilage nr. 2: Über den Werth und die Glaubwürdigkeit der Chronik der Ordenspriesters Peter vom Dusburg, 603—626 psl. *Max Perlbach*, Zur Chronik Peter von Dusburg (Preussisch-polnische Studien), II 95—120. Naujausias darbas *Christian Krolmann*, Die Chronik Preussens von Dusburg. (Aus dem Lateinischen übertragen und herausgegeben von Chr. Krollmann), Königsberg i. Pr. 1934. 40 (ca. 200 psl.).

45. E i n h o r n P a u l, Hisotria Lettica, Das ist Beschreibung der lettischen Nation... von... ihrem Gottesdienst, ihrer Republica oder Regimente so sie in der H e y d e n s c h a f f t gehabt, an ihren Sitten... 1649, Scriptores rerum Livonicarum, 1848, II 572—604.

583—584 psl., 3 Kapitel: Von dem Gottesdienste der Letten; 584—585 psl. „Von ihren Festen so sie in der Heydenschafft gehalten".

46. Die e v a n g e l i s c h e n Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts, Bd. 4 (1911), herausgegeben von E. Sehling.

56 psl. (1541.XI.24) — įsakymas kovoti su prietarais. Prūsų Lietuvoje uždraudimas vaškines statulėles nešti į bažnyčią; 97 psl. (1568) — nurodymai pastoriams kovoti su prietarais, burtais etc. Plg. *Joh. Bertoleit*, Die Reformation unter den preuss. Litauern, o. c. 69 psl

* 47. Giedraitis Melchioras, Jo laiškas 1587 m. jėzuitų generolui, gelbėti žemaičius iš tamsybės ir pagonystės. Išsp. Rostowskio St., „Lithuanicarum Societatis Jesu historiarum pars prima". Wilna 1768. Nauj. leid. Paryžiuje 1877 (Lit. Soc. Hist. Libri decem auctore St. Rostovski, recognoscente Joanne Martinov). Žr. nr. 90.

1 leid. 164 psl. (Nr. 55). II leid. (Martinovo) 153 psl.: „Communiter sacrificare tonitribus, serpentes colere, quercus et sacras venerari Manibus mortuorum dapes offere, et similia multa et ignorantia potius quam malitia profecta, portenta in peccatis non numerant... Itaque facilius passa gens esti exscindi suas quercus sacras. In aliquam earum cum Sacerdos noster stupente et sibi metuente per religionem, non penitus adhuc exemptam, populo, securim adigeret, abscoenus bubo..." Ištraukos iš *E. Volterio*, Litovskij Katichizis N. Daukši, XVI—XVII psl.

* 48. Grünau Simon, Preussische Chronik. Im Auftrage der Vereins für die Geschichte der Provinz Preussen herausgegeben von Dr. M. Perlbach 1876, I, (von Dr. M. Perlbach, R. Philippi und Dr. P. Wagner) 1889, II, (von Dr. P. Wagner) 1895, III.

Apie religiją, I 26, 62—64, 66, 71, 74, 78—80)Vaidilutės, krivaitis, šventi ąžuolai etc.), 83, 85, 87—91, 94—98, 100—103, 105—106, 110, 115, 171—172, 178, 187, 190—192, 196, 208—211, 229, 231, 242, 245, 261.

Simono Grünau žinios apie lietuvių mytologiją, dievus, jų trejybę, Romovę etc. atkartojo Davidas Lucas, Kasp. Henneberger, K. Schütz, M. Waissel, Joh. Voigt, Poesche, Daukantas. Leidėjas M. Perlbach kronikos įžangoje jį pavadino nesąžiningu ir didžiausiu falsifikatoriu (I tom. VI psl.) Grunau'o garbą bandė atitaisyti *Jonas Yčas*, Der Chronist Simon Grünau im Wandel der Jahrhunderte (Ein biogr. und historiograph. Beitrag zu der Kritik Simons Grünaus. Phil. diss.), Königsberg i. Pr. 1920, 138 in 4⁰ (mašinraštis), *Wk* nr. 871. Lietuviškai, parafrazuota *Jonas Yčas*, Simono Grunau XVI amžiaus kronisto reikalu (atsp. iš „Švietimo Darbo", nr. 3—6 (1922 m.), Kaunas 1922, 63 in 8⁰. Rec. *V. Biržiška:* „Knygos", 238 psl. Plg. J. D. *Lilienthal*, Ein Beitrag zur Ehrenrettung Simon Grunaus" NPrNrBl., II (1846) 2—37.

49. Guagnini Al. (1538—1614), Guagninus, Sarmatiae Europeae descriptio, Spirae 1578, ²1581.

Spėjama, kad jis medžiagą pavogęs iš istorininko Mot. Strijkovskio (*Gerullis*, Senieji lietuvių skaitymai 1927, 197). Padedamas kažkokio Martyno Paszkowski'o savo veikalą jie išvertė lenkiškai ir 1611 išspausdino: „Kronika Sarmacyey Europskiey... na polskie przełożona, w Krakowie 1611. Guagnini aprašo pagoniškus papročius, ypač pažymėdamas žalčių kultą. Plg. *J. Puryckis*, Die Glaubenspaltung in Litauen, 1919, 68. *A. R. Niemi*, Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai: „Mūsų Tautosaka", t. VI (1932) 39—40. *G. Korbut:* Literatura polska, I, 182 (bibl. nurodymai).

50. Hartknoch Christoph, Dissertatio historica de idolatria et aliis superstitiosis ritibus veterum Prussorum, Regiomont. 1675, 20 Bl. in 4⁰. Fk 12505, Bl 4954.

51. Hartknoch Chr.: 1) Dissertatio VI — De locis divino cultui destinatis apud veteres Prussos. Petrus de Düsburg; Chronicon Prussiae, cum Anonymi cujusdam continuatione aliisque antiquitatibus Prussicis, Königsberg 1679. Anh. 109—122 psl.

2) Dissertatio VII — De tribus veterum Prussorum diis majoribus, Percuno, Picollo et Potrimpo, ten pat, Anh. 123—126 psl.

3) Dissertatio VIII — De diis secundi et tertii ordinis, ten pat, 136—145 psl.

4) Dissertatio IX — De sacerdotibus veterum Prussorum. Petrus de Dusburg, Chronicon Prussiae, 1679, 146—155.

5) Dissertatio X — De cultu deorum apud veteres Prussos, ten pat, 156—176 psl.

* 6) Dissertatio XI De festis veterum Prussorum diebus (Ziemiennik, die Bockheiliger in Sambia etc.), ten pat, 168—187 psl.

7) Disertatio XIII — De funeribus veterum Prussorum, ten pat, 187—200 psl.

Visas tas Dusburgo kronikos priedas yra įvardintas: Hartknoch Chr., Selectae dissertationes, 1679 1—456 in 8°. Jis figuruoja kaip atskira knyga. 1 egz. yra Vytauto D. Un-to Teol.-Filosofijos F-to sem. bibl.

52. Hartknoch Chr., Alt- und Neues Preussen, oder Preussisches-Historien zwey Theile u. s. w., Frankfurt und Leipzig 1684 Plg. *Wl nr. 1823.*

Pilnas pirmos dalies pavadinimas: „Von dess Landes vorjähriger Gelegenheit und Nahmen, wie auch der Völker, so darinnen vor dem Teutschen Orden gewohnet Uhrankunffr, Lebens — Beschaffenheit, Sprache, Religion, Hochzeiten, Begräbnüssen Haushaltung, Kriegsrüstung, Republic und andern Sitten und Gewohnheiten".

53. Hartknoch Chr., Dissertatio de Curonum et Semgallorum Respublica, žr. nr. 25.

54. Henneberger C., Erclerung ler Preüssischen Landtaffell.

327, 389, 416 psl. Hennebergerio mitologijos žinios imtos iš S. Grünau'o, žiūr. nr. 48.

* 55. Heinrici, Chronicon Lyvoniae, Monumenta Germaniae ir usum scholarum, Scriptores rer. Germanicorum, 1874 (ed. Wilhelm Arndt).

Apie lietuvių religiją 23 psl. (pomirt. gyvenimas), 108 p. Ištraukos iš *A. Mierzyński'o* Zródła, 97 — 114. Senesni leidiniai: Script. rer. Liv. 18533 I Monumento Germaniae, XXIII 231—332 in 4°. Apie Henriką Latvį žiūr. *H. Hildebrandt,* Die Chronik Heinrichs von Lettland. (Ein Beitrag zu Livlands Historiographie und Geschichte, Berlin 1965, 173 in 8°. *Eduard Pabst,* Heinrichs von Lettland Livländische Chronik. (Nach Handschriften mit vielfacher Berichtigung des üblichen Textes aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert), Reval 1867, 368 ir 8° *Robert Holtzmann,* Studien zu Heinrich von Lettland: „Neues Archiv", 43 (1920) 161—212, 650; 44 (1922) 364—368. *N. Kiprijanovič,* Livonskaja Chronika Genrika Latyša, Sbornik Učeno-Literaturnago Obščestva pri imperatorskom Jurjevskom universitete, Jurjev 1903, IV, 190—212. Naujausias darbas latviškai: *Bilkins V.,* Indrika Livonijā chronika vidus laika gara gaismā, Riga, 1931.

56. *Herberstein:* De Lithuania 1549 (Pistorius J. Nidanus, Poloniae Historiae corpus), Basilae 1582, I 154.

57. *Hieronymus Pragensis,* žiūr. Aeneas Sylvio *Piccolomini.*

58. *Inocentas III* (1199), De negotio fidei in Livonia: „Scr. rer. Livonicarum", 1 (1853) 336 psl.:

„... honorem Deo debitum animalibus brutis, arboribus frondosis, aquis limpidis, virentibus herbis, et, spiritibus immundis impendunt..." *A. Mierzyński,* Zródła, I 50—51. *Klimas P.,* Lietuvių sen. bruožai, 1919, 155 pstb. 480.

59. *Instrvction,* Der Kauffschultzen und Wilkür der Ampts Insterburg... Anno 1604 (spausd. Karaliaučiuje), 4°, 13 psl.

Apie burtininkus (Börter), žynius (Szierer). Lietuviškus žodžius iškomentavo *A. Bezzenberger,* Zur litauischen Bibliographie, AM XVII (1880) 203—204. Plg.

MLLG I (1883) 35—36. K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai oficijalinėje kalboje, („Burtnik") Kaunas, 1936, 20.

60. *Ipatjevskaja letopis:* Polnoje sobranije russkich letopisej, II t. 188 p.

Mytologijos ištrauka žiūr. A. Mierzyński, Zródła, žr. nr. 77. Minimi dievai: Nonadievis, Teliaveli, Diveriksas, Mejdeine. Plg. *A. Brückner,* Mythologische Studien (Beiträge zur litauischen Mythologie aus der Hypatiuschronik)..., AfslPh., IX (1886) 216—223. *E. Volter,* Zapadnoruskoje svidetel'stvo o litovskich bogach. Litovskij katichizis N. Daukši (1595), 1886, 173—179.

61. Jablonskis K., Archyvinės smulkmenos: 1) Apie 16–tojo amžiaus ūkininkų alaus apeigas: „Praeitis", II (1933) 412—414.

K. Jablonskis savo rašinyje įdėjo iš dviejų XVI amžiaus galo dokumentų žinių apie tam tikras lietuvių ūkininkų apeigas — *sambarias.* Plg. *A. F. Mierziński (Meržinskij),* Romove: Trudy IX-go archeol. sjezda v Rige, I (1899) 422—424 *Rostowski S.,* Litvanicarum societatis Jesu historiarum provincialium pars prima, Vilnae 1769, 119. Žr. nr. 90.

62. Jablonskis Konst., Lietuviški žodžiai Lietuvos oficjalinėje kalboje, Kaunas 1936.

Ištraukos iš šaltinių: „Apidemia" p. 1 žiūr. nr. 30 20 psl. *„Burtnik".* Parašytos žinios apie burtininkus (to žodžio paminėjimus svetimų kalbų tekstuose) iš šaltinių (jų tarpe Akty Vilenskoj Kom., XV 91 [apie burtininkus ir kerėtojus] apie pagoniškas liekanas (AM XIV 462 p., žr. nr. 85; XVII 277 p. žr. nr. 59); *„Olk",* (ištraukos iš šaltiniu) *„Šermenys" (ištraukos iš dokumentų).*

63. Jacobson, Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des preussischen Staates, 1837—39, I—II.

Bd. I (Anhang) 39 psl.: Statuta Provincialia Concilii Rigensi (1428): „...rustici et incole in provincia nostre Lyvonie... a naturalibus effectibus et vilioribus creaturis, scilicet a tonitruo, quod deum suum appellant, et arboribus in quibus confidunt, incrementum rerum suarum temporalium ac infelicem suam expectant felicitatem...", 64—65 psl. „...a tonitruo... a serpentibus... vermibus, avibus et arboribus etc. incrementum rerum suarum temporalium querunt...", *(Mierzyński,* Zródła, II 146—149); Scr. rer. Pruss., III 543 p., *Jacobson:* Gesch. Kirch. Bd. II (1839) 23: „Reformationsmandat für d. Hrzgt. Preussen: draudžiama „ožio" auka — Bockheiligung).

64. Juškevič A., Litovskij slovar' s tolkovaniem slov na russkom i polskom jazykach, St. Petersbg. 1897, I, Vypusk pervyj [raidės A—D], St. Peterburg. 1904 Vypusk. vtoroj [raidės E—I].

LUB D 36568, 36543 (po keletą egzempl.).
Lietuviu mitologijai svarbos turi žodžiai: „Ajtvaras" 6 psl., „Ałka" 12 p., „Barzdukaš" 195 p., „Dėjvis" (308 p.), „Dievas" (317—318 p.), „Gabjáujis" (399 p.) ir kt.

65. Katechismas Aba Pamokimas Wienam Kvriamgi Krikczonivy Reykiamas, paraszitas Nuog D. Jokubo Ledesmos... 1605.

Sittig Ernst, Der polnische Katechismus des Lebezma und die litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605, Göttingen 1929. Ledesmos tekstas lietuviškai, 73 psl.: „...Łabiausiey tie kurié méldzia vgni, Gìwatés, żałkcius, żeminas, Deywes, Perkunus, medzius ełkus, ir wel tiê, kuriê, tyki burtomús, żinemus, nûdinkiemus, wászko, szwino, ir páuto łeymuy, ir kitiems tokiemús dayktamus..." Senesnis leidimas: *J. Bystronio,* Katechizm Ledesmy w przekładzie wschodnio-litewskim, Krokuvoj 1890. Ištrauką žiūr. *E. Volteris,* Lietúviška chrestomatija, 1904, 59 sk., 41 eil. Tekstą apie pagon. liekanas iškomentavo *E. Volteris,* Zur Geschichte des litauischen Hexenwesens (žinawimas), MLLG IV (1899) 380.

66. Lasicius Johannes (1534—1602). De diis Samagitarum

caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum... 1580 (parašyta). Plg. *Fk nr. 7068, 7390, 7393.*

„*De diis Samagitarum*" buvo keletą kartų išleista. 1-sis leidimas: Michalonis Lituani de moribus Tartarorum... et Joh. Lasicii Poloni de diis Samagitarum... item de religione Armenorum... ed. J. Grasser, Basileae 1615. Toliau buvo išleista Lugduni 1627 (Bl nr. 4981), plg. Bl nr. 4983. Lenkiškai versta: *Lasicki Jan,* O bogach Żmudzinów i innych Sarmatów, z lac. przełożył Ad. Rogalski, Dziennik Wileński 1823, 1 248, 398 psl.; III 308 p. (plg. Fk 7391, Bl 4981, Gw 244). Paskutinis jo leidimas yra: *Joh. Lasicii* Poloni de diis Samagitarum Libellus, ed. v. W. Mannhardt, Riga 1868 (Atsp. iš „Magazin d. lettisch.-litterarischen Gesellschaft" XIV), 82 p. Plg. *Lasicius,* De religione Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione..., Spirae 1582, 4°. Jo paties „De religione Armenorum" (kartu su „De diis Samagit."), Basilae 1615 (Bl. 4983, Fk 7392). Apie Lasicijų žiūr. Wl nr. 1816, *Bender,* AM, Bd. IV (1867) 103—118 p. Biografijos žinios: *J. Gerullis,* Senieji lietuvių skaitymai, 1927, 207, ištraukos 208—209 psl. ir *V. Biržiška,* Lietuvių bibliografija, IV t. I papildymai CCIII psl. (pagal Th. Wotschke). Lasicijus mitologijai yra plačiai išnaudotas. W. Mannhardt bandė jo klaidas ištaisyti ir išleisti kritišką leidimą. Tas pat pasakytina apie A. Brücknerį. Bet jis sekė M. Akielaičiu (žiūr. 6 skyrius), Solmsen'u (žiūr. 6 skyr.), von Grienberger'iu, kurie Lasicijų su visomis jo, lietuviškai nesuprantančio, klaidomis buvo pasitikėdami naudoję. Apie Lasicijų žiūr. literatūrą.

Grienberger Theodor R. von, Die Baltica des Libellus Lasicki (Untersuchungen zur litauischen Mythologie), AfslPh Bd. XVIII (1896) 1—86 (Sonderabdruck). Rec.: *A. Brückner,* KH t. XI (1897) 96—99. *Mierzyński Ant.* Jan Łasicki, źródło do mytologii litewskiej: „Rocznik towarz. prz. nauk. w Krakowie", XVIII (1870) 1—102; atskirai — Kraków 1870. *Meržinskij* A. F., Jan Lasickij i ego sočinenije: „De diis Samogitarum". Referat čitan. na III (kievskim) arch. sjezde 1875. Trudy III Archeologičeskago Sjėzda, 1878, III 173. *Wotschke Th.,* Johann Lasitius (Ein Beitrag zur Kirchen- und Gelehrtengeschichte des 16. Jh.), Teil 1 und 2: „Zeitschrift für slawische Philologie", II (1925) 77—104, 442—471. Žiūr. *V. Biržiška,* Lietuvių bibliografija, III, (antrieji) papildymai LXXXII psl. nr. 16 a. *A. R. Niemis,* Lietuvių liaudies dainų tyrinėj.: „Mūsų tautosaka", VI (1932) 38, 40, 41. *G. Korbut,* Literatura polska, I 182—183 (platūs bibl. nur.).

67. L e p n e r T h e o d o r, Der Preusssche Litauer, oder Vorstellung der Namensherleitung, Kindtaufen, Hochzeit, Lebens und Gemüthsbeschaffenheit, Kleidung, Wohnung, Nahrung und Ackerbau, Speise und Trank, Sprachen, Gottesdienst, Begräbnisse und andere dergleichen Sachen der Litthauer in Preussen, Danzig 1690, ²1774.

68. L i v l ä n d i s c h e R e i m c h r o n i k, žiūr. Reimchronik, nr. 88.

69. M a l a l a, Apie numirėlių deginimą Lietuvoje („Sovius"): Afsl Ph, IX (1886) 635. *F. Dobrianskij,* Opisanie rukopisej vilenskoj publičnoj biblioteki, cerkovno-slavianskich i russkich, Vil'na 1882, 249—250.

Ten paskelbta iš Malalos perrašinėtojo tėvo ir sūnaus pokalbis, kodėl Lietuvoje deginami lavonai. *E. Volter,* Mythlogische Skizzen (Bemerkungen zur lituslavischen Mythologie. Litauische Götter im russischen Malala vom Jahre 1261, Sonderabdruck aus AfslPh, IX (1886) 635. Plg. *E. Volter,* Litovskij katich'zis N. Daukši, St. Petersbg. 1886, 178. *Mierzyński A.,* Zródła, I 126—137.

70. M a l e t i u s H i e r o n y m u s, Warhafftige beschreybung der Sudawen auff Samlandt sambt jhren Bockheyligen vnnd Ceremonien, (Wortgetreuer Abdruck nach dem in der Stadtbibliothek in Danzig befindl. Exemplar, 12 Bl., o. J. in 4°, Manuskript Msc. I. E. fol. Nr. 36, S. 370—384 jetzt Oa 767). Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masavia, Heft 8 (1902) 198—207.

Plg. Fk 7130, Wl 1814, Bl 4938.

‚Warhafftige beschreybung der Sudawen...“ buvo spausdinta anksčiau „Erläutertes Preussen“, V (1742) 701. Bl 4997. Žiūr. *V. Biržiška*, Lietuvių bibligr., IV, t. 1 (tretieji) papild. CCIV psl., nr. 16 c. *G. Korbut:* Liter. pol. I 309 (bibl.):

71. M a l e t i u s J o h a n n e s, Libellus de sacrificiis et idolatria veterum Borussorum, Livonum, aliarum vicinarum gentium ad clarissimum virum doctoren Georgium Sabinum... scriptus, 1563.

Šitos knygutės resp. laiško, kurią sūnus Jeronimas Malecijus plačiai perdirbo, yra daug leidimų. 1582 m. leidimas yra Vytauto D. Un-to bibl. Spausdinta taip pat Scr. rer. Livonicarum II (1848) 389—392, kur įvardinta: „De sacrificiis et idolatria veterum Borvssorum, Livonum, aliarumque vicinarum gentium. Ad clarissimum virum Doctorem Georgium Sabinum, illustrissimi Ducis Prussiae conciliarium, Joannes *Menecius*. „Acta Borussica“, II (1731) 40—412. (Žr. nr. 25). Su vokišku vertimu perspausdinta „Mitteilungen der Litter. Gesellschaft Masovia“, Heft 8 (1902) 177—196. Atskiri leidimai nurodyta Wl 1813—1814, Fk 7129 (nurodyta 8 leidimai), plg. Bl 4995, 4996 ir *V. Biržiška*, Lietuvių bibliogr. II, papild. nr. 16 d., III, (antrieji) papild. LXXX psl., nr. 6a, 7a; IV, t: 1 (tretieji) papild. CCIII—CCIV psl., nr. 7a, 7a¹, 16 b.

Malecijai Jonas, ir Jeronimas (tėvas ir sūnus) sužymėjo visą eilę dievų vardų. Apie juodu žiūr. *Sembrzycki Johannes*, Die Lycker Erzpriester Johannes und Hieronymus Maletius und des ersteren Brief „de sacrificiis et idolatria Borussorum“ — eine Quelle für Ostlitauen: AM, Bd XXV (1888) 629—651. Nachträgliche Bemerkungen: AM, Bd. XXVI 668—671. Atsp. Rec. M. Perlbach: KH 1890. *Koch F.*, Der letzte Druck des Joh. Maletius: AM, Bd. XL (1903) 481—507. *Bertuleit H.*, Das Religionswesen d. alten Preussen, 32—35 p. (žiūr. skyrius 3). *M: Biržiška*, Barzdukai, Liet. Encikl., II t., 1414—1415 sk. *G. Korbut:* Lit. polska, I 302—303 (plati bibl.).

72. M a ž v y d a s, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. (Spaudai parūpino Dr. J. Gerullis), Kaunas 1922.

LUB C 25018.

Apie lietuvių pagonybę žiūr. Mažvydo katekizmo 5 psl. (lot. įžanga), 9—10 p. (liet. įžanga). Mažvydo katekizmą išleido *A. Bezzenberger*, „Litauische und Lettische Drucke des 16. Jhr.“, Heft I (1874) — (atitaisymai ir papildymai Gött. Gel. Anz. 1874, 1484—86 p.; 1875 268—272 p. Rec.: *J. Basanavičius*, „Auszra“, nr. 7—8 (1884) 240—244. Ištrauka apie dievus ir pagoniškus papročius išspausdino *A. Schleicher*, Lituanica, Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Classe, (1853) 88—89. Plg. *E. Volteris*, Lietúviška chrestomatija, St. Petersburg, 1904, 4 sk. (lot. tekstas), 6 sk. (liet. tekstas). Ištrauką žiūr. *E. Volteris*, Litovskij katichizis N. Daukši, 1886. *P. Klimas*, Lietuvių senobės bruožai, 1919, psl. 80, 153, 460. Liet. vertimą lotyn. Mažvydo katekizmo įžangos in extenso žiūr. *M. Biržiška*, Rinktiniai mūsų senovės raštai, Kaunas 1927 6 p. (apie aitvarus, kaukus, etc.), 8 p. (Mažvydo liet. žodis). Plg. *Bertoleit*, Die Reformation unter d. pr. Litauern, 27 psl. (žiūr. nr. 158). *A. R. Niemi*, Lietuvių liaudies dainų tyr.: „Mūsų Tautosaka“, IV (1932) 43. Plg. MLLG, IV 418 p., V 150 p. (Gaigalaičio ištrauka iš 1573 m. postilės; žiūr. nr. 30). Apie Mažvydą žiūr. *V. Biržiška*, Liet. bibl. I p. 3 nr. 4; III, papild. nr. 4, 6; IV, papild. nr. 4, 5, 9:

73. M e y e r, C. H., Fontes historiae religionis slavicae, Berolini (Walt. de Gruyter) 1931 112 in 8⁰.

74. M i c h a l o L i t u a n u s, De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum, fragmenta X et Joh. Lasicii de diis Samagitarum caeterarumque Sarmatarum et falsorum Christianorum, item de religione Armeniorum... Nunc primum per I. Jac. Grasserum. Basileae 1615.

Plg. nr. 66; žiūr. *Wl 1815* (vert. rusiškai), *Bl 5615, Fl 7068.*

Plg. *Lelewel:* Dziejopisarstwo polskie. Polska, dzieje i rzeczy, I, 10.

75. M i e c h o w i u s - M i e c h o w i t a (1456—1523), Chronica, Poloniae hist. corpus, ed. Pistorius, II, 1582.

Borzemski, Kronika Miechowity, Rozprawy Akademii Umiejętności, Kraków, wydział fil.-hist., XXVI 84. Miechovita mini, be kitko,, žalčių kultą Lietuvoje.

76. Mielcke-(Ruhig), Litauisch-deutsches und deutsch-litauisches Woerterbuch, worinn das vom Pfarrer Ruhig ehemals herausgegebene zwar zu Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern... vermehrt von Chr. Got. Mielcke, Königsberg 1800. (⁰, 576).

LUB C. 314.

Mielcke, pasinaudodamas Ruhig'o ir Brodowskio žodynų medžiaga, savajame rašinyje sudėjo daug senovės prūsų lietuvių dievų vardų, išmėtytų pagal alfabetą žodyne: Aitwaras, Bangputys, Barzdukkai, Diewaites, Gabjauja, Girrystis, Giltinė, Jagaubis, Kaukas, Láima, Láimelė, Perkunas, Pykulas, Žemyna, Žemynėle, Žempatys etc. Tų dievų reikšmė ir atributai yra žodyne vienu dviem sakiniu paaiškinta. Plg. *A. Schleicher*, Lituanica, Sitzungsber. der Wiener Akademie d. Wissenschaften, XI (1853), 90—103 (ištraukos iš Mielcke's žodyno, sugretintos su Mažvydo, Rėzos ir Brodovskio patiektais dievų vardais). *V. Biržiška*, Liet. bibl., II, 402, 106 p.

* * 77. Mierzyński Antoni 1829—1907), Mythologiae Lithuanicae Monumenta. Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta do końca XIII wieku (zebrał, ocenił i objawił Antoni Mierzyński), Warszawa 1892, 155 in 8⁰.

1) Cornelius *Tacitus* (5—33). Wulfstan (34—38 p.), 3) Vita Sancti Adalberti (38—41). 4) Vita St. Adalberti, arcibyskupa Bruna z r. 1004 (41—44 p.). 5) Adam Bremeński (44—46 p.). 6) Mistrz Wincenty Kadłubek (47—50 p.). 7) Innocenty III. Łotwa 1199 (50—51 p.). 8) Oliverus Scholasticus (51—88 p.). 9) Układ w Chrystburgu z r. 1249 (88—97 p.). 10) Henryk Lotwak (97—114 p.). 11) Kronika Liwońska rymowana (114—124 p.). 12) Papież *Honoriusz III* (125 p.). 13) Papież Grzegož IX (125—126 p.). 14) Wstawki Jana Malala (126—137 p.). 15) Kronika Wołynska (137—152 p.). 16) Dzierzwa (152—154 p.). 17) Magister Albrecht von Bardewik (154—155p.).

Rec.: *Vanagas* (Pietaris) „Varpas", nr. 1 (1894); *Sembrzycki:* AM XXIX (1892) 578—580; *Sembrzycki:* „Wisła", VI (1892) 932—933; „Wędrowiec", (1892) 655; *Jan Karłowicz:* „Wisła", VI (1892) 634, plg. t. p. V 632 p.; *A. Brückner:* KH VII (1893) 658—659. Plg. *Gw 256, Br 3200, Fk 12484* (nurodo 4 recenz.).

* * 78. Mierzyński Antoni, Mythologiae Lituanicae Monumenta, (Źródła do mytologii litewskiej, Część II Wiek XIV i XV. Zebrał, ocenił i objaśnił *Antoni Mierzyński...),* Warszawa 1896 II + 154 in 8⁰.

LUB D 13062—63, D 13065.

Prakalboje autorius žadėjo kitais metais išleisti XV amžių liečiančius šaltinius dar III tome. Į jį turėjo patekti ištraukos iš Jeronimo Pragiečio, Dlugošo ir Chalkokondylaso. Šie visi autoriai priklauso dar XV amžiui. Tokiu būdu II-sis tomelis išėjo nebaigtas — nepilnas.

18) Piotr z Dusburga (1—55; 52—55 p. zdanie Lehrberga o Criwe). 19) Mikolaj z Jeroszina (55—69 p.). 20) Henricus de Hervord (69 p.). 21) Breve Chronicon Silesiae (69 p.). 22) Chronika Erfurcka czyli chronicon Sempetrinum (70 p.). 23) Piotr Suchenwirt (70—73 p.). Chronicon Dubnicense (73—79 p. — Kęstučio priesaika). 25) Rycerz de Sternegge, 1351 (79—82 p.). 26) Herman de Wartberge (82—88 p.). 27) Brody krzyzackie (88—105 p.). 28) Wigand z Marburga (105—118 p.). 29) Jan z Posilge (118—121 p.). 30) Landesordnungen (121—129 p.). 31) Gilbert de Lannoy (129—131 p.). 32) Michał biskup Sambijski 131—144 p.). 33) Collatio episcopi Varmiensis (144—146 p.). 34) Hennig Scharfenberg (146—149 p.). 35) Statuta provinciale Rigensis (Statuta abbreviata) (148—149 p.). 36) Mikołaj I biskup Sambijski (149—150 p.). 37) Henryk Beringer (150—152 p.). 38) Laurentius Blumenau (153—154 p.). Plg. *Br 3761, Gw 256.*

Rec.: *A. Brückner:* KH, XI (1897) 95—99. *A. Kuronėlis* (A. Alekna): „Tėvynės Sargas", nr. 6, 1396 m. *A. J(akštas)*, rašydamas Mierzyńskio mirties proga trumpą jo nekrologą („Draugija"), nr. 9 (1907) 121 psl., Mierzyńskio darbus taip apibudina: „Gilesnės moksliškos sintezės M. nesugebėjo savo veikaluose paduoti, nes iš prigimimo buvo daugiau darbščiu kompiliatoriu, negu tikru mokslininku. A. a. d-ras

V. Pietaris, kritikuodamas M. veikalus apie Lietuvos praeitį stačiai kaltino jį, kaipo tendentiškąjį ir net nesąžiningą lietuvių kultūros šmeižiką". Taip pat apie Mierzyńskio darbas gana neigiamai atsiliepė savo korespondencijoje kun. J. Tumui Kaz. *Būga*. Iš to rašinio aiškėja, kad prof. Jaunius ruošėsi visai sukritikuoti Mierzyńskio studiją „Romovė", „Mūsų Senovė" (veikėjų korespondencija), I (1920) p. 126, 129—130, 133, 136—137, 141—143.

79. Oliverus Scholasticus, Scriptores rerum Prussicarum, I 241:

„...gens Livonum, Estonum, Prutonum variis erroribus delusa... colebat, Dryades, Amadryades, Oreades, Napeas, Humides, Satyros et Faunos. Sperabat enim super, quos nulla securis violare praesurabantur..." *A. Mierzyński*, Zródła, I 51—88. *G. Voigt*, Adalbert von Prag Berlin - Westend, 1898, 304 pst. 580.

80. Pekulo, Tarkvinijaus, nuncijaus auditoriaus, 1579 metų Žemaičių vyskupijos vizitacijos ištraukos. Išspausdino *K. Jablonskis*, Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą: „Archivum Philologicum", IV (1933) 76.

Kaltinėnų vizitacija: „... Ego (Tark. Pek.) audivi, quod sunt etiam aliqui idolatrae, qui adorant serpentes, arbores, lapides et alia, sed ego nescio, qui sint et ubi sint".

81. Piccolomini, (1405—1464), Aeneas Sylvius de Piccolomini: Scriptores rerum Prusic., IV (1870) 237.

Lietuvą liečiančią teksto dalį išspausdino *A. Janulaitis*, Enėjus Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV—XV amž. (Istorijos kritikos piešinys), Kaunas 1928, 59 (žalčių garbinimas etc.). Piccolomini viską apie Lietuvą yra paėmęs iš Jeronimo Pragiečio pasakojimo, kuris Lietuvoje buvo krikščionybės apaštalas Vytauto laikais, bet pats nieko neparašė. Apie lietuvių tikybą žiūr. *Janulaičio* studijėles 31, 49 psl. Plg. *M. Andziulytė* (dr. Ruginienė), „Die Anfänge des Bistums Samaiten, nebst einer Untersuchung über den Bericht des Aenea Sylvio de Piccolomini (Pius II) über Litauen (Diss.), Friburg (Šveic.) 1923 (mašinraštis).

82. Praetorius Marthaeus (1635—1707), Deliciae prussicae oder Preussische Schaubühne im wörtlichen, Auszuge aus dem Manuskripte, herausgegeben von Dr. *M. Pierson*, Berlin 1871, XV 152.

Pierson yra išleidęs Pretorijaus rankraščio ištraukas. 16—17 (medžių kultas), 41—48 p. *Pr. Meškauskas*, Diss. Leipcige 1934 m. Plg. *Bl 5030, Br 1769*. Praetorijaus lietuvių religiją liečiančias ištraukas žiūr. *A. Mierzyński*: Romowe, žr. sk. 3.

83. Praetorius Math., Orbis Gothicus, id est historica narratio omnium fere Gothici nominis populorum origines, sedes, linquas, regimen, reges, mores, ritus etc., Oliva 1688.

Liber Ip. 75—76 (aisčiai); Liber II (1689) p. 22, 24—25.

84. Preussisches Urkundenbuch: Politische Abtheilung (Bd. I, erste Hälfte, herausgeg. von Philippi und Wölky), Königsberg i. Pr. 1882. (Zweite Hälfte, herausgegeg. von August Seraphim), 1909, I.

1249 metų Christburgo sutartis (158—165). Svarbios žinios apie „Curche", pagoniškus papročius, „Tulissonus", „Ligaschonus" (quasi gentilium sacerdotes) etc. (I[1], 161 I[1], 18 (moter. lyties vaikų žudymas); I[2], 112 (ydola); I[2], 310, 372, 442, 508 minima „silva sancta".

85. Prūsų valdžios įsakymai (1578).

Prūsų hercogas Jurgis Friedrichas dviem 1578 m. raštais (jiedu yra Karaliaučiaus valstybiniame archyve) įsako prūsų lietuviams mesti pagoniškus papročius ir šiaip krikščioniškai gyventi:

1) Įsakymas Tilžės apskričio bažnyčioms. Hercogas rašo: „... iag ne tiktai Kaukenuose bet ir kitasa wietasa, ir weikei wissuosa kiemuosa

Tilszies walscziaus, teipaieg ir sche mieste lietuwas basznitczaye per Kurschus ir lietuwnikus iju priszadais, mietimu waschkinu kudikeis alba sunareis kitakeis bei galwiju darimais teipaieg uszkalbeghimu saitu dawimu, Rhetcza begin'mu alba sukimu ir kitais daiktais, didis stabu meldims bei Diewa panekinims... (žmonės) „wissakiu stabu meldimu“ per vestuves ir kitas apeigas laikosi „pagonischkus pratus“. Tekstas (pirmą kartą) *G. H. F. Nesselmann'o* atsp. NPrPrBl, andere Folge I p. 241—246, 400 (pataisos) Atspausdino ir pataisė jį *A. Bezzenberger*, Nachrichten der der K. Gesellschaft der Wissenschafften zu Göttingen, philolog.-histor. Klasse, 1877, 263—264 p. Pagal du nuorašu atspausdino *J. Gerullis*, Senieji lietuvių skaitymai, 1927, 1 dal. 58, 59 p. (apie pagonybę).

2) J u r g i o F r i d r i c h o į s a k y m a s R a g a i n ė s a p s k r i č i o b a ž n y č i o m s: „..die Ambts Vnderthanen, beuoraus die Littauen, ein wildes rholcses leben führen... allerley Missbreuche, Abgettereyen, Bortten vnd dergleichen üben vnd treiben... Mes priegitam ischtirem iog daug Kurschu ir Lietuwniku... didi Deiwiu alba stabu garbinaghima dara alba laika atla(n)kidami Galus, affierawadami bernelius waschka alba sanarius kakius isch waschka padaritus ir paweikslius bandikschczia kakià daranczius ir kitus szalineghimus alba szinavimus bei burtawimus laikantis...“ *A. Bezzenberger*, Nachrichten der K. Gesellschaft des Wissenschaften zu Göttingen, philolog.-histor. Classe 1877, nr. 12, 246—251. Antrukart vėl tą patį su lietuviško teksto komentaru paskelbė *A. Bezzenberger*, Eine neugefundene litauische Urkunde v. J. 1578, AM XIV (1877) 459—475. *J. Gerulis*, Senieji lietuvių skaitymai, I, 61—65. *E. Volteris*, Lietuviška chrestomatija, St. Petersbg. 1904, 98 sk. (apie pagonybės liekanas); mūsų rašomąja kalba tekstą atsp. *M. Biržiška*, Rinktiniai mūsų senovės raštai, 1927, 13. Vokiškąją teksto dalį žiūr. *K. Jablonskis*, Lietuviški žodžiai Lietuvos oficijalinėje kalboje, 1936, 20 („Burtnik“).

* 86. *Recessus Generalis* der Kirchen Visitationen Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Herzogtumb Preussen, De Anno 1638: „Preuszisches Provinzial — Kirchenblatt“, V Jahrg., Königsberg, (1843) 259—333.

To „Recesso“ ištraukos žiūr. *A. Bezzenberger*. Zur litauischen Bibiographie, AM, XVII (1880) 206—207. Vizitacijoje yra aprašoma lietuvių laidotuvių papročiai. „...ist es ein gantz Heydnisch und Abergläubiges Werck, dasz etliche Littawen jhren verstorbenen die besten kleider anziehen vard auch Gelt ins Grab mit werffen, gleich alsz wenn sie dort in dem andern und ewigen Leben Kleidung und Zehrung bedürffen... Man findet auch..., das viel Burtenicker, Wahrsager und Zanteler an Mannes und Weiber Personen unter den Littawen giebet...“ Žmonės jais naudojasi ir kviečia juos įvairiose nelaimėse, jiems labai tiki ir t. t. Tekstas atspausdintas. MLLG I (1883) 36—40. *K. Jablonskis*, Lietuviški žodžiai Lietuvos oficijalinėje kalboje, 1936, 20 — 21. Corpus Constitutionum Prutenicarum, ed. Georg G r u b e, 1721. Pars I, 72.

87. *Regesta Lithuaniae* ab origine usque ad Magni Ducatus cum regno Poloniae unionem. (Tempora usque ad annua 1315 complectens). Recensuit Henricus P a s z k i e w i c z, Cracoviae 1930, I.

Apie lietuvių religiją kalbama šiuose nr. nr.: 1 (Tacitus), 28, 60 (Dusburgas, III cap. 5), 75 (Henrikas Latvis), 113 (t. p.), 311 (Ipatjevo metr.), 567.

88. *Reimchronik*, die Livländische, herausgeg. von Leo Meyer, Paderborn 1876.

Senesni leidimai: Scriptores rerum Livonicarum, I (1848); *F. Pfeiffer'io*, 1844. Lietuvių religiją liečiančios vietos: eil. (Verse 1436, V. 4680 ir t. t.).

* 89. *Relacye nuncyuszów* apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690 (Ed. E. Rykaczewski), Berlin—Poznań 1864, I.

LUB D 36073.

Apie pagonybę ir jos liekanas: 1) 98 psl. (opisanie królestwa polskiego przez Bernarda Bongiovanni z roku 1560). 2) 160 psl. Žemaičiuose žalčių garbinimas (Opis Polski przez Mos. Fulwiusza Ruggieri w roku 1565). 3) 185 psl. — daug

pagonystės liekanų Žemaičiuose (Relacya o stanie Polski złożona papieżowi Piusowi V przez nuncyusza jego Juliusza Ruggieri u dworu króla Zygmunta Augusta roku 1568. 4) 248 psl. — saulės, miškų ir namuose laikomų žalčių garbinimas (Relacya o Polsce z roku 1575 przez posła Weneckiego Hieronima Lippomano. Plg. *J. Puryckis*, Die Glaubenspaltung in Litauen, 67 (mini nuncijų reliacijų I d. 98, 160 ir 248 psl.).

90. *Rostowski Stanisłaus*, Lituanicarum societatis Jesu historiarum libri decem (1768), recognoscente Joanne Martinow. Paris—Bruxelles 1877.

LUB Fs 47 (1 leid.) E 7395.

Rostowski'o istorijoje yra keletas vertingų nurodymų apie Žemaičių pagonybės liekanas XVI—XVII amž.: 10 p. (Perkūnas), 111—113 (platus ekskursas apie dievus ir garbinamuosius objektus), 251, 252. Istorijoje yra išspausdintas M. Giedraičio laiškas apie Žemaičių pagonybę (žr. nr. 47). Plg. *Brückner A.*, Mythologische Studien (Beiträge zur litauischen Mythologie... Aus Rostowskis Geschichte der litauischen Ordensprovinz der Jesuiten): AfslPh, IX (1886) 1—35, 161—191.

91. R u h i g P h i l i p p, Litauisch — Deutsches und Deutsch — Littauisches Lexicon Königsberg 1747, 1—2 192 + 424.

LUB Cs. 3914 (Vitr.).

92. R u h i g und M i e l c k e G. Chr., žiūr. Mielcke nr. 76.

LUB Cs. 3629.

* 93. S t a t u t a P r o v i n c a l i a C o n c i l i i R i g e n s i s (1428); *Jacobson:* Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, Bd. I. Anhang 39 psl.; 64—65 psl. (žr. nr. 63).

Mierzyński A., Zródła, II 146—149; Scr. rer. Pruss., III 543. Minima daug pagonybės liekanų Livonijoje. Žr. nr. 63. *J. Bender*, Zur altpr. Mythologie und Sittengeschichte, AM, IV (1867) 4 psl. 6.

94. S t e l l a E r a s m u s: De Borussiae Antiquitatibus: Scriptores rer. Prussic., IV 294.

„... praecellentes arbores ut robora, quercus, deos inhabitare dixerunt, ex quibus sciscitantibus responsa reddi audiebantur, ob id nec huiuscemodi arbores caedebant, sed religiose ut numinum domos colebant... Sen. leidimas: Acta Borussica, I 99—143.

95. S t r y j k o w s k i M a c i e j, Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi, Warszawa 1846, I—II.

I t. 142 psl. (bendrai apie dievus), 143—144 p. („Romowe", „Kriwe-Kriwejto", „Żnicz"), 144—145 p. („Bogowie litewscy, żmodzcy, sambjiscy, litewscy i pruscy"), 145—150 p. („Litewscy zaś i zmodzcy bogowie ci byli osobliwi"), 311 p. (Perkūno dievas); t. II 149—150 p. (lietuviškas dialogas). Apie jį plg. *J. Matusas-Sedauskas*, Albertas Vijukas Kojalavičius kaip Lietuvos istorininkas: „Praeitis", I (1930) 328. *J, Gerulis*, Senieji lietuvių skaitymai, 1927, 84. Seniausias Strijkowskio kronikos leidimas yra Karaliaučiuje 1582 m. *G. Korbut* Lit. pol. I 240—243 (bibl. nur.).

* 96. T s c h a k e r t P a u l, Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen, Leipzig 1890, I (Einleitung), II (1523—1541), III (1542—1549).

Bd. I p. 9—11 (apie pagonybės liekanas Prūsuose 16-me amž); p. 166—168 (apie „Constitutiones synodales evangelicae" — 1530); Bd. II nr. 371 p. 126 (Reformationsmandat für das Hzgt. Preussen); nr. 417 p. 142 (Turinys: „gemeyne Landesordnung der Hzgt. Preussen" — 1525: 10, Artikel: „von Zauberei und Bockheiligen" — išsp. 1526 m.); nr. 700 p. 235. (Constitutiones synodales evangelicae — regestas); nr. 1286 p. 411. (Die dritte preussische Landesordnung — 1540 (išsp.): (ein Abtchnitt) „von Zauberei und Bockheiligung, kaip 1525 m.). Bd. III nr. 2381 p. 265 (Johannes Maletius — platokas bibliografinis nurodymas apie atskirus J. Malecijaus leidimus). Žr. nr. 71.

97. W o l f f e n b ü t t e l'i o Postilla, žiūr. Bielauk, nr. 30.

98. V o l't e r E. Litovskij katechizis Daukši, St. Petersbg. 1886, žiūr. Daukša, nr. 40.

LUB D 772.

99. V o l t e r E., Zur Geschichte des litauischen Hexenwesens (žinawimas). MLLG, IV (1899) 375—382.

380—381 psl. 1 pst. lotyniška ištrauka apie latvių burtininkų apeigas.

100. W u l f s t a n, Wulfstan's Reisebericht über Preussen: Scriptores rerum Prussicarum, I (1861) 732—735.

III. LITERATŪRA.

1. *Apskritai apie lietuvių ir kaimynų mitologiją*

Čia yra sužymėta iš bendrosios pagonių religijų bei mitologijos istorijos pirmiausia tie veikalai, kuriuose vienu ar kitu būdu liečiama lietuvių, resp. jų kaimynų mitologija.

101. B e r t h o l e t A l f r. und L e h m a n n E d v., Lehrbuch der Religionsgeschichte, 1925.

A. Brückner, Slaven und Litauer.

102. B r ü c k n e r A., Mythologische Studien: AfslPh, VI (1882) 216—223 (I. Pripegala); IX (1886) 1—35, 161—191 (II. Beiträge zur litauischen Mythologie aus der Hypatioschronik und aus Rostowski's Geschichte der litauischen Ordensporvinz der Jesuiten; Unglaubwürdigkeit der Sammlung Veckenstedt's); XIV (1892) 161—191 (III. Mythol. Studien).

Plg. *A. Brückner,* Mytologische Studien: AfslPh, III (1878).

103. B r ü c k n e r A., Mitologja, jej dzieje, metoda i wyniki (Bibljoteka Warszawska), 1893, II 490—523.

104. B r ü c k n e r A., Osteuropäische Götternamen (Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie). Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen 1922, 50 tom. 161—198 p.

105. B r ü c k n e r A., Mythologische Thesen: AfslPh, 40 (1925) Heft 1—2, p. 1—25.

Apie Brücknerį, kuris yra rašęs gana daug iš lietuvių mytologijos, žiūr. *M. Biržiška,* Liet. Enc., IV.

106. B ū g a K., Medžiaga lietuvių, latvių ir prūsų mytologijai: 1 sąs. (Rickoyot'as, Suaistix, Idolum, Panicke), Vilnius 1908 23 psl.; 2 sąs. („Romowe", „Criwe", „Zincz", „Waidelotte"), Vilnius 1909, 22 psl.

LUB D 13242, D 13250.

107. C a l a n d W., Die vorgeschichtlichen baltischen Totengebräuche. Archiv für Religionswissenschaft, 17 (1914) 476—512.

108. E h r e n r e i c h P., Die allgemeine Mythologie und ihre ethnologische Grundlagen, 1910.

109. E c k e r m a n n K., Lehrbuch der Religionsgeschichte und Mythologie, Halle 1845—1849. 4 Bde. Neue Titelausgabe Bd. I, II. 1848.

Bd. IV: Slaven und Preussen. Žiūr. *Wl 1858, Bl 4958.*

110. G r a y L. H., Baltic Mythology: „The Mythology of all Racew", ed. L. H. Gray Boston 1918, III 316—330.

111. G r e w i n g k C., Ueber heidnische Gräber Russisch — Litauens und einiger benachbarten Gegende insbesondere Lettland und Weissrusslands (Verhandlungen d. gelehrten Estnischen Gesellschaft), (1871), Bd. VI, Heft 1—2.

112. G r i m m J., Deutsche Mythologie, Göttingen 1854.

113. G u i r a n d F é l i x, Mythologie générale, publiée sous la direction de Félix Guirand, Paris (Collection in — 4° Larousse) 1935.

Skyriai: Mythologie slave, par *G. Alexinski* p. 250—269; Mythologie lituanienne, par *G. Alexinsky* et *F. Guirand* p. 270—277 (18 iliustr.). Žiūr. J. Balio pranešimas „Liet. Aide", 1935 rugsėjo mėn. nr. 205.

114. G ü n t e r t H., Über die Namen des indogermanischen Donnergottes, Heidelberg 1914.

* 115. H a n u s c h I g n a z J o h a n n, Die Wissenschaft des Slawischen Mythus im weitesten, den altpreussisch — lithauischen Mythus mit umfassenden Sinne. (Nach Quellen bearbeitet, sammt der Literatur des slawisch — preussisch — lithauischen Archäologie und Mythologie), Wien 1842. Tas pats — Lemberg — Tarnów 1842, XX + 432 in 8°.

LUB D 12499.

Žiūr. *Bl 4946, V. Biržiška,* Liet. bibl., IV, t. 1 (tretieji papild.) nr. 754 a CCLXV p. 212—231 psl. — Von den Grundzügen der slawisch — preussischen Mythen; 231—246 p. — von den Grundzügen der litauischen Mythen. Verhältnis d. lithauischen Sprache und Mythen zu den slawischen. Žr. nr. 120.

116. H o p k i n s G r a c e S t u r t e v a n t, Indo-european d e i w o s and related words, Philadelphia (Linquistie Society of America) 1932, 83 in 8°. Lanquage Dissertations 12 — Yale university dissertation.

Rec.: W. Brandstein, I. F., 51 (1933) 178—179.

117. I n g e r m a n n B. S., Grundtraek til en Nord — Slavisk og Vendisk Gudelaere, Kjobenharr 1824, 4°.

21 psl. kalbama apie Vaidėvutį, 24 p. — apie prūsų dievą Perkūną ir t. t., žiūr. *Bl 4964.*

118. K i r c h e n - S t a a t, Orientalischer, worinnen enthalten der Zustand: 1) griechischer Kirchen unter denen Turcken... 6) Armenischer... Deme auch beygefüget derer... alten... Litthauer, Samogiten und Churländer heydnischer Gottesdinst und Aberglauben, 1699.

Lietuvių mitologija 133—151 p.. plg. *Bl 4972.*

119. K i r k o r A., Hroby a mohyly predhistorycke w Polsce, na Litwe a Rusi, Sbornik Slovianski Roč. 1882, Praha, I 1—28.

Plg. „Przegl. archeol. bibliogr.", III (1881) 131.

120. K r a s z e w s k i J ó z e f I g n a c y, Mytologja słowiańska i prusko-litewska (wedlug d-ra Hanusza): „Ateneum", (Kraševskio leidžiamas) II (1843) 26—61.

Žiūr. nr. 115. Plg. *Bl 4976, Gw 213.*

121. L e h m a n n E., Die Götterdämmerung in der nordischen Mythologie, Königsbg. i. Pr. 1881.

Rec.: *A. Rogge:* AM, XVIII 494—495.

122. L i e b u s c h G e o r., Skythika, oder etymologische und kritische Bemerkungen über alte Burgreligion und späteren Fetischismus, mit besonderer Berücksichtigung der slavischen Völker und Götternamen. (Mit einem Vorwort des Herin Prof. C. Ritter), Camenz 1833, 8°. Plg. *Bl 4986.*

123. L i p p e r t J u l i u s, Die Religionen der europäischen Culturvölker, der Litauer, Slaven, Germanen, Griechen und Römer, in ihrem geschichtlichen Ursprunge, Berlin 1881, XX + 496 in 8°.

68—77 psl. apie lietuvių religiją. Rec.: *Brachmann K. D.:* „Zeitschrift f. Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft", XIII (1882) 455—479. *Bassianis* (J. Basanavičius): „Auszra", nr. 2, (1883) 29—50.

124. L u k k e n H., Die Traditionen des Menschengeschlechts oder die Uroffenbarung Gottes unter den Heiden, Münster 1896.

Apie lietuvių religiją 229, 437 psl. ir k.; *Bl 4989.*

125. M a n n h a r d t W., Die Korndämonen, Berlin 1868.

126. M a n n h a r d t W., Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme, Berlin 1875.

127. M a n n h a r d t W., Antike Wald-und Felkulte aus Nordeuropäischer Überlieferung erläutert. 1875—1877, II; ²1904—1905.

128. M a n n h a r d t W., Roggenwolf und Roggenhund, Danzig 1865.

129. M e y e r (Maier) Fr., Allgemeines mythologisches Lexicon (Erste Abteilung, welche die nicht altclassischen Mythologien der Sineser, Japaner... der Slawen, Finnen, Lappen... enthält. Vols. 1—2), Weimar 1803—1804.

Bl 4999.

130. M i e r z y ń s k i A. Dr., Przyczynki do mytologii porównawczej (Atsp. iš „Biblioteka Warszawska"), Warszawa 1867, 38 in 8°.

LUB *D 22522.*

131. M i l l e r V., Očerki arijskoj mitologiji v sviazi s drevnejšei kulturoj. I. Asviny — Dioskury, Moskva 1876, 8 + 351 in 8°.

Apie lietuvių mitologiją 129—133 psl. *Bl 5008.*

132. M y t h o l o g i e G é n é r a l e publiée sous la direction de *F. Guirand* — žiūr. Guirand, žr. nr. 113.

133. M y t h o l o g i e, „Der grosse Herder", VIII (1934) 868—871 sk.

134. M o n e F r a n z J o s., Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa. I: Die Religionen der finnischen, slavischen und skandinavischen Völker (Vols. 1—2), Leipzig u. Darmstadt 1822—1823.

Tom. I 5-ji dalis 79—99 psl. — lietuvių mitologija. *Bl 5010.*

135. N e h r i n g (Prof. in Bresl.), Die Anbetung der Ringelnatter bei den alten Litauern, Samogiten und Preussen. — „Globus", herausgeg. von André, 73 (1898) 65.

Plg. MLLG. *Bl 5014.*

136. O r i e n t a l i s c h e r Kirchenstaat, žiūr. „Kirchenstaat", nr. 118.

137. P o g o d i n A. N., Paasanen (Itäsuomalaisten kansain Runoudeata) Helsingissa 1897. — Izvest. otd. russk. jazyka i slovesn. Imper. Akad. Nauk, 1900, V 351.

Yra minima gaidžio, balandžio kultas pas slavius ir lietuvius, Bl 8430.

138. S i e c k e E r n s t, Götterattribute und sogenannte Symbole. Nebst Abhandlungen: 1) Über die Mythologischen Anschauungen der Litauer (Letten), 2) Über die Naturgrundlage der römischen (altitalischen) Religion), Jena 1909, VIII + 313.

LUB *D 16482, C 7855.*

139. S i e m i e ń s k i L., Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie, Poznań 1845, X + 163 in 8°.

LUB *D 6808.*

Padavimų ir legendų tarpe yra: 10) Królowa — Baltyku (iš L. Jucevičiaus atsim.), 17) Witolf (iš Norbuto istor.), 23) Wajdelotka (iš Norbuto), 36) Dżuga (iš L. Jucevičiaus), Djabel i piorun, Wodnice, Madry Uburtis i djabel etc. žiūr. *V. Biržiška,* Liet. bibl., IV, tom. 1, (tretieji) papild. nr. 810 a, p. CCLXIX. Pl. *Gw 350, Bl 5260.*

140. S c h m i d t W., Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte, 1930.

141. S c h r a d e r O., Realexikon der indogermanischen Altertumskunde. (Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas), Strassburg 1901.

142. S c h r ö d e r L. V., Die arische Religion, 1914—1916.

143. S c h w a r t z W., Indogermanischer Volksglaube, Berlin 1885.

Rec.. „Liter. Centralbl." (1186) p. 436; *Bl 5035.*

144. S c h w a r t z F. L. W., Der Ursprung der Mythologie, Berlin 1860.

145. S c h w e n k, Mythologie der asiatischen Voelker, d. Aegypter, Griechen, Roemer, Germanen und Slaven, Frankfurt a. M. 1843.

146. T e t z n e r Fr., Die Slaven in Deutschland. Beiträge zur Volkskunde der Preussen, Litauer und Letten, der Masuren und Philiponen, der Tschechen, Mährer und Serben, Polaken und Slowinzen, Kaschuben und Polen, Braunschweig 1902.

LUB *D 1323.*

R.: A. Brückner: KH, XVIII (1904) p. 104—106. Dr. *J. B*-s (Basanavičius) Dr. Tetzneris Lietuvoje: „Varpas", nr. 5 (1896) 67. AM, XXIX 137. Autorius kalba apie Romovę, dievus.

** 147. U s e n e r H e r m a n n, Götternamen. Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung 1895 (Zweite unveränderte Aflage mit einem Geleitwort von Eduard Norden), Bonn 1929, X + 392.

LUB *D 21585.*

Litauische Götter 79—106 p. (alfabetinis liet. dievų sąrašas su interpratacija). Lettische Götternamen 106—109 p. Übersicht der litauischen Götter 110—115 p.

148. U s e n e r H. — S o l m s e n F., Litauische und Lettische Götternamen, Bonn 1894.

LUB *D — 14364.*

Sonderabdruck aus Useners Götternamen. *Br 3517, Bl 5048. Rec.:* V. Jagič: AfslPh. XVII (1895) 307—308. Austrums 1896 p. 68; *A. Brückner,* KH, XI (1897) 95—99.

149. V o l t e r, Göttersteine und Steinbilder in Südrussland, Böhmen und Litauen. Archiv f. Religionswissenschaft, 1889, II 258—261.

150. Z u b a t ý J., Z baltske demonologie. (Iš baltų demonologijos): „Listy fil.", XX (1893) 34—37. Plg. *Bl 4961.*

2. *Apie lietuvių religiją bendruose (istorijos ir k. gretimų mokslų) veikaluose,*

Šios biblijografijėlės skyrius, be abejo, neturi tikslo sužymėti visa, kas tik buvo pasakyta bendresnio pobūdžio veikaluose apie senovės lietuvių bei aisčių religiją. Juk visa tai sunku ir nėra pagrindo suregistruoti. Daug kartų buvo užsiminta apie senųjų lietuvių tikybą propagandinėje vokiečių D. Karo literatūroje, enciklopedijose, mokykliniuose vadovėliuose ir t. t.

151. A r b u s o w L e o n i d. s e n., Grundriss der Geschichte Liv.- Est- und Kurlands, Riga 1918.

152. A n t o n o v i č V. B., Monografij po istoriji zapadnoj i jugo-zapadnoj Rossiji, Kiev 1885, I 17.

153. B a c z k o, L., v., Geschichte Preussens. Königsberg 1792—1800, 6 Bde.

154. B a l i ń s k i M. i L i p i ń s k i T., Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym, Warszawa 1843—1846, I—II.

155. B a r t i u š k o v P. N., Belorusija i Litva (Istoričeskija sud'by Severo-zapadnago kraja), St. Peterburg. 1890, 49 p. 5 past.

156. B e l i a j e v I. D., Očerk istoriji Severo-zapadnago kraja Rossiji, Vilna 1867.

157. B e n e d i c t s e n Meyer Age, Lithuania („The awakeningk of a Nation"), Translation from the Danisch Language, Copenhagen 1924.

„Part II: The myths, the legends, and popular imagination of the lithuanians", psl. 43—61 (Iliustracijos, namų ugnelė, perkūnas, krivė, vaidilutė, Romovė etc.).

* 158. B e r t u l e i t Johann, Die Reformation unter den preussischen Litauern (Ihre religiös-kirchliche Entwicklung v. d. Regierungszeit Herzog Albrechts bis zu der Friedrich Wilhelms I., I t. „Jahrbücher der Synodalkommission f. ostpreuss. Kirchengeschichte" 2, 1932, 5—79 p.; apie pagonybę 64—77 p. To rašinio ištraukos: Jahrb. d. Phil. Fak. Koenigsberg i. Pr. 1932, 27—28 p.

159. B o b r z y ń s k i Michal, Dzieje Polski, 1887—90 I.[3]

160. B r i a n c e v P. D., Istorija Litovskago gosudarstva s drevniejšich vremion, Vilna 1889.

Kaip Batiuškov'o ir Beliajev'o knygos, ir ši yra perdėm rusofiliška, nors gana plati, bet nekritiška ir nemoksliška. Rec.: *J. Jablonskis:* „Varpas", n. 10 (1891).

161. B r ü c k n e r A., Dzieje kultury polskiej, Kraków 1931, I;

Litwa 413 psl. (mitologija). Kaip visi veikalai Briuknerio ir šis yra lietuviams labai nepalankus. Aiškiai matyti autoriaus tendencija.

162. Brückner A., Starożytna Litwa (Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne), Warszawa 1904, 166 in 8°.

18—32 psl. (Mitologia), 39—60 p. (prusowie, wiara), 65—86 p. (wiara litewska), 98—116 (Żmudź, wiara, 124—138 p. (Łotwa, Wiara), 139—166 p. (Próby objasnienia kilku wierzeń i kultów. Stopien mitologji litewskiej w porownaniu z innemi. Charakterystyka mitologji litewskiej).

163. Būga K., Aistiški studijai (Tyrinėjimai lygintinojo prūsų, latvjų ir lietuvjų kalbômoksljo srityje), Peterburgas 1908 1 dal.

LUB D 512, D 8951, D 30989.

Dievų vardai ir jų pavadinimų etimologija, 156—163 psl. Papildymus bei pataisas prie savo aiškinimų „Aist. stud." Būga davė „Kalboje ir senovėje" (žr. nr. 164).

164. Būga K., Kalba ir senovė, Kaunas 1922, 1 dal. Iš lietuvių mitologijos yra šie straipsneliai, kurie papildo arba pataiso jau anksčiau paliestus jo dalykus: 10. „Romova" (14 p.) 14. Žinčius (15 p.) 21. Patrimpos su giminaičiais (24 p.) 23. Dievai Pikulas ir Patulas (25 p.) 24. Prūsų dievas Kurka (41 p.). 26. Krivė (59 p.). 29. Prūsų dievas Aušautas (76 p.). 31. Prūsų dievas Gardaitis (77 p.). 59. Waidelotte (116 p.). 66. Prūsų dievai Pilvytas ir Žvaigstikas (132 p.). 67. Panikas ir Ukapirmas (133 p.). 80. Stovyla (132—173 p.). 99. Gabija (257—258 p.). Ragana (260 p.). Slibinas (283 p.).

165. Būga K., Lietuvių kalbos žodynas, Kaunas 1924, 1 sąs.

Per Būgos leidžiamą žodyną būtų perėjusi visa lietuvių mitologija tam tikra alfabeto eile. 2-jose žodyno sąs. tėra tik du terminai: „Aitvaras" 27—28 psl. ir „Alkas" 57—58 p.

166. Chodynicki, K., Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386: „Przegląd historyczny", XVIII (1914) 215.

167. Chodzko Léonard, La Pologne historique, littéraire, monumentale et illustrée, Paris 1839—1841, III.

Mythologie 404—416 psl. *Wrotnowski* Felix, Esquisse sur la religion paienne sur les traditions populaires et sur les anciens usages des Litvaniens, žiūr. sk. 6 d.

168. Daukantas S., Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczių 1822 (Spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai), Kaunas 1929.

30—38 psl. — Tykieimas senuiu Letuwiu ir Žiamaitiu. 38—41 psl. Laikoiemas senuiu Letuwiu ir Žiamaitiu. Apie šito Daukanto veikalo ryšį ir santykį su jo „Būdu", žiūr.: *M. Biržiškos:* Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių; „Liet. Encikl.", t. IV (1935) sk. 906—911.

169. Daukantas S., Buda senowęs — Lētuwiu kalnienu ir Żemajtiu (Jokybs *Laukys),* Petrapilie 1845.

LUB D 26401, D 14716, D 13072, D 13031, D 10708.

Antras leid. 1892 m. (VI+217) Plymouth, Pa, 65—124. Tikyba senovės lietuvių. Žiūr. *M. Biržiška*, Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių: „Liet. Encikl." t. IV (1935) sk. 906—911. Br 2497.

170. Daukantas S., Lietuvos istorija (Nuo seniausių laikų iki Gediminui, D. L. K.), Plymouth Pa 1899, 1 dal.

LUB *D 13057.*

„VIII. Lietuvių ir Žiamaiczių tikyba", 75—87 psl. „IX. Lavonų arba nabasztininkų laidojimas. Jų stipos arba gėrynės", 87—90 psl.

171. E c k e r m a n n K., Lehrbuch der Religionsgesch. u. Mythologie, žiūr. nr. 109.

172. E w a l d Albert Ludwig, Die Eroberung Preussens durch die Deutschen, Halle 1872, I—IV.

Apie senprūsių tikėjimą: Erstes Buch (Berufung und Gründung), Halle 1872, 141—143 p.

173. D o v n a r-Z a p o l s k i M. V., Čarodejstvo v severo-zapadnom kraje v XVII—XVIII st. (Istoriko-etnografičeskij etiud), Moskva 1890. Etnografičeskoje obozrenije 1840, V 49—72 p.

Plg. *E. Volterio* nuomonę apie tą darbą: Zur Geschichte des lit. Hexenwesens, MLLG IV (1899) 375—376 psl. *Bl 8388.*

174. F i j a ł e k Jan. Dr.. Kościół rzymsko-katolicki na Litwie (Uchrześcijanienie Litwy przez Polską i zachowanie w niej języka ludu po koniec rzeczypospolitej. Polska i Litwa w dziejowym stosunku), 1914.

Apie pagonybės liekanas Lietuvoje XVI amž. 299—312 psl.

175. G e i t l e r Leop., Litauische Studien, Prag 1875.

176. G r u š e v s k i j M., Istorija Ukrajiny-Rusi (XIV—XVI viku). Kijiv-Lviv 1907, IV.[2]

177. J a r o s z e w i c z J., Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII (Litwa pogańska), Wilno 1844, 1 dal.

177—199 psl. — senovės liet. religija. Beveik visa medžiaga imta iš Narbuto istorijos I-jo tomo. 1844 2 dal. — pagonystės liekanos vėliau (28—29 p.).

178. J u c e w i c z Adam Ludwik, Rysy Žmudzi, Warszawa 1840, 52.

LUB C 14029

(Psl. 10—13 Mądry Urbutis ir djabeł). Apie Liudviką Adomą Jucevičių žiūr (jo biografija) „Draugija" nr. 30 (1909) 168—177 (rašė Pranas).

179. J u c e w i c z A. L., Wspomnienia Žmudzi, 1842, 211 p.

180—211 psl.: Dekrety na czarowników.

180. (J u c e w i c z A. L.) L u d w i k z Pokiewia, Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona, Wilno 1846, 381.

LUB D 20499.

17—20 psl. — Lauma; 21—24 ps. — Laima; 24 p. — Karaluni, 24—28 — Dziwswits, Castitis. 28—32 psl. — Kamienie litewskich bogiń, 32 p. — Kaukie, 32—37 p. — Undiny, 37—38 p. — Medžioima, 38—42 p. — Yszmintas. 43—44 p. — bendrai apie liet. mitologiją. 139 psl. — wyobrażenia pagańskie, 140 n. Piorun, 155—163 p. Początek czarowników. 285—295 p. — Pogrzeby, 299 psl. — Niektóre obyczaje, zwyczaje, obrzędy starożytne i t. d. (obrzędy religijine, ofiarna czasza, błogosławieństwo na wyprawę etc.).

181. J u n g f e r Victor, Alt-Litauen (Eine Darstellung von Land und Leuten, Sitten und Gebräuchen), Berlin und Leipzig 1926.

II. Teil: Religion und Kultus, 69—135 p. (Die ältesten religiösen Vorstellungen und der Totenkultus, 71—78. Die Götterwelt, 91—102 p. Kultstätten, Opfer und Priesterschaft, 103—109 p. Religiöse Feste, 110—125 p. Häusliche Feiern, 126—135 p. Darbo pagrindu yra padėtas Daukanto „Būdas" (žiūr. nr. 169), kurio aiškinimams paremti iš šaltinių duota citatų.

182. Y č a s J o n a s, Mažosios Lietuvos praeitis (XIII—XX amžiaus bruožai. Kovo 20 diena. Mažosios Lietuvos prisiglaudimui paminėti), Kaunas 1921 (Valstybės Tarybos leid.), 24—85.

30—31 psl. — S. Grünau; 35—38 psl. — in extenso paduotas Jurgio Fridricho įsakymas Ragainės apskr. bažnyčioms, žr. nr. 85.

183. K i r k o r A., Litovskija drevnosti (Čerty iz istorij į žizni Litovskago naroda. Iszrynkimaj isz giwenima ir Apraszima Letuwiu [Be vietos ir datos išleidimo]).

LUB *E 671.*

Psl. 8—11 (Mifologičeskija poniatija. Perkunas. Dubovoj les. Jazyčeskij chram v Vil'ne. Kovas, bog vojny).

** 184. K l i m a s P., Lietuvių senobės bruožai, Vilnius 1919, 170.

Lietuvių religija, 78—107, 153—165 p. (past. nr. nr. 458—671). Klimo darbo skyrius apie rel. yra lietuvių kalba geriausias šiuo klausimu. Surinkta daug medžiagos, įdėta daug citatų, ištraukų. Daugiausia jis remiasi A. Mierzynski'o tyrinėjimų išdavomis.

185. K o i a l o w i c z A. W., (1609—1677), Historiae Lithuanae, pars prior. De rebus Lituanorum ante susceptum Christianum Peligionem conjunctionemque Magni Lithuaniae Ducatus cum Regno Poloniae, Dantisci 1650, 399.

LUB *Ds 245.*

186. K o t z e b u e August V., Preussens ältere Geschichte, Riga 1808, I.

Drittes Kapitel: Ueber Sprache und Religion der alten Preussen, 69—90 p., Belege und Erläuterung, 294—308 p.

187. K r a s z e w s k i I. J., Litwa (Starożytne dzieje, ustawa, język, *wiara*, obyczaje, pieśni, przyslowia padania), Warszawa 1847—1850, II.

Tom I: Historja do XIII wieku, 1847, 516.

188. K r u m b h o l t z Robert Dr., Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1422, Königsberg i. Pr. 1890 (atsp. iš AM XXVI [1889] 193—258, 461—484; XX [1890] 1—84, 193—227; Diss. Königsberg).

Apie religiją, palyginti, gana blaivios pažiūros 11—13 psl. Rec.: *M. Perlbach,* KH 1889.

189. K r z y w i c k i L., Żmudz starożytna (Dawni Żmudzini ich warownie), Warszawa 1906, 90+IV, 18—20, 23, 59, 67.

LUB D 29947.

Rec.: *A. Brückner:* KH, XX (1906) 332—336. Lietuviškai yra Sužiedėlio vertimas. L. K. *Kšivickis,* Žemaiczių senovė, 1928. LUB D 16747.

190. K š i v i c k i L., Žmudskije pilekal'nisy.

LUB Ež 48.

85,91 psl. Apie akmenis žiūr. E. *Wolter:* Perkunastempel und litauische Opfer und Deivensteine: MLLG IV 393—395. (Ištrauka iš „Annuae Litterae Societis Jesv anni 1600" — akmenų garbinimas).

191. K u k o l n i k Pavel, Predanija Litovskago naroda (Čerty iz istoriji i žizni Litovskago naroda [žr. nr. 183]).

LUB *E 671.*

88 psl. — Predanija mifologičeskija (Lauma, Laima, Karaliunė, Dievitis, Čel'tiči (?), Kaukai, Vandenės (undinės), Medžiojmą, Išmintas ir t. t.). 93—98 psl. — Obyčaj, pover'ja i predrazsudki litovcev.

192. L i u b a v s k i j M. K., Očerk istoriji litovsko — russkago gosudarstva do Liublinskoj uniji vkliučitel'no², Moskva 1915.

Pasiremdamas A. Mierzyński'u, kritikuoja Krivių - Krivaičio buvimą ir t. t., 11—12 psl. Lietuviškai *J. Sondeckio* vertimas, Vilnius 1920.

193. L e i s c h i, Die Litauer (Etnographische und geographische Be-

schreibung: das Volk, das Land, die Geschichte, Mythologie usw. [latvių kalba]), Riga 1903.

194. Lelewel J., Dzieje Litwy i Rusi aż do uniji z Polską w Liublinie zawartej, Paryż 1839.

LUB D 37418, D 13976.

195. Lewicki A., Zarys historji Polski (Uzupełnił J. Friebderg),[11] Warszawa — Kraków 1923 (XV+491), 112—113.

196. Litauisch — lettische Mythologie: „Der grose Herder", VII (1933) sk. 1093 (8 eilutės — menkos ir netikslios žinios).

197. Lohmeyer Karl Dr., Geschichte von Ost — und Westpreussen[3], Gotha 1908, I (bis 1411).

Zweites Kapitel: Sitten und Gebräuche der alten Preussen, 30—56 p. (Religija: gamtos garb., dievų vardai, jų sąvoka, kultas, dvasininkai, Krivė, tikėjimas į pomirtinį gyvenimą, mirusiųjų laidoj., 31—41 p.).

198. Łowmiański Henryk, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego, Wilno 1932, II 448+2 žem.

191—206 psl. (Criwe, 195 p.; kaplany, 199—205).

199. Ludwik z Pokiewia, žr. Jucewicz A. L. nr. 179.

200. Mierzyński A., Starożytna Litwa, Warszawa 1899.

201. Mythologie générale, žiūr. nr. 113, 132.

* 202. Narbutt Theodor, Dzieje starożytne narodu Litewskiego, Tom I (*Mitologia Litewska*), Wilno 1835, I t., XV + 482.

Xięga pierwsza (1—170 p.): Bogowie więksi, Boginie, Bogowie mniejsi, czyli Bozkowie. Ubóztwienie ciał niebieskich. Bóztwa tajemnicze i Fetysze. Bohatérowie. Półbogi. Xięga druga (170—386 p.): Przedmioty czci religijnej. Miejsca uświęcone. Osoby poswięcone. O ofiarach. Święta. Uroczystości. O obrządkach. O rzeczach ostatecznych człowieka. Rzeczy, związek z Mytologiją Litewską mające. Dodatki (411—475 p.): 1) O arcykaplanie. 2) O rzece Nerczy. 3) O boginiach. 4) O znakach dostojeństw kaplanskich. O abecadle Biarmskiem. O języku Litewskim etc. 9 iliustracijos (jų tarpe iš Hartknocho tabl. VII prūsų Romovė). Rec. žiūr. *Fk 12489* (5 rec.); *Gw 263* (6 rec.); *Biržiška V.*: „Liet. bibl.", III, (antrieji) papild. nr 671 a.

203. Narbutt T., Pomniki do dziejów Litewskich, Wilno 1846.

* 204. Niemi A. R., Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai (Iš suomių kalbos išvertė *Ad. Sabaliauskas*): „Mūsų Tautosaka", VI, Humanit. M. Fak. Tautosakos Komisijos leid. red. prof. Krėvė-Mickevičius, Kaunas 1932, 20, 22 (Kęstučio priesaika) 27—29, 35, 36—48.

205. Platonov S. T., Lekciji po russkoi istorij (Izdal Iv. Blinov)[7], St. Peterburg 1910 (Apie religiją 130 p.).

206. Pogodin A., Drevnije litovcy (Izdanije „Litvy"), Vilno. 1920, 16—20 (Religija drevnich litovcev).

207. Prochska Antoni, Dzieje Witolda w. księcia Litwy, Wilno 1914, 420. (Apie relig. 20—21 psl.).

208. Prochaska A., Król Władysław Jagiełło, Kraków 1908, I 414 (Relig. 20, 24—28 psl.).

209. Puryckis Joseph Dr., Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI

Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten i. J. 1569, Freiburg 1919 199 (Pågonystės liekanos XVI amž. 66—69 psl.).

210. Roeppell — Caro, Geschichte Polens (rašytas tik Caro), 1386—1430 III, (Relig. 22 psl. [atkartota senoji nekritišk. pažiūra]).

211. Salvatori Giuseppe, Storia, miti e canzoni degli antichi Lituaani, Roma 1930, 16.

212. Seraphim E. u. A., Livländische Geschichte von der „Aufsegelung" der Lande bis zur Einverleibung in das Russische Reich², Reval 1897—1904, I.

213. Seraphim E., Geschichte von Livland I (— 1582): „Allg. Staatengeschichte, herausggb. von K. Lamprecht", Gotha 1906.

214. Skirmuntt K., Nad Niemnem i nad Baltykiem (w zaraniu dziejów), Warszawa 1897, 164.

19—46 psl. (Zarysy mitologii starożytnych Litwinów. Swiątynie. Kaplani. Kriwe. Ogień wieczny). Iš viso yra to K. Skirm. veikalėlio 3 dalys. I ir II dalies yra liet. vertimas. 1920—21.

215. Skirmunttowa K., Z najstarszych czasów plemienia litewskiego, Kraków 1892.

Rec.: *J. Bs* (Basanavičius): „Varpas", Nr. 1. (1893) m. *A. Brückner:* KH XVIII (1894 89—90).

216. Smolenskis Vladislovas, Lenkų tautos istorija. (Iš lenkų kalbos, J. Yčui redaguojant, vertė *A. Kasakaitis),* Kaunas 1925.

217. Sprogis I., Po povodu „narodnyj sud v Zapadnoj Rusi" ŽMNPr, n. 5. (1894) 181—199 (čast 293). (Kerėtojų bei burt. byla).

Bl 3359.

218. Sud (narodnyj) Litvinov nad koldunami (čerodėjami) 1615 goda, Vitebsk 1896, 18.

Bl 3361.

219. Schafarik, Slavianskija drevnosti. (Perevod s češskago J. Bodianskago), Moskva 1837—1838, I t. 1—3 kn.

LUB *D 27334—36.*

220. Schiemann Theodor, Russland, Polen und Livland bis in das 17 Jahrhundert (in W. Onckens: „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen" II, 10), Berlin 1885.

Yra itališkas vertimas, Milane 1901.

221. Šliupas J. M. D., Lietuvių tauta senovėje ir šiądien, Plymouth, Pa 1904, I 466.

Senovės liet. religija, 381—459 psl. (laidojimas, 380—391 p.; Tikėjimas senovės Lietuvių, 391—459 p.: dievų vardai, kryviai, raganos, vaidilutės, aukos, ugnis, medžių garb., šventi alkai etc.).

222. Schlözer A. L., Geschichte von Litauen, Göttingen 1776.

223. Szujski, Dzieje Polski (Jagiellonowie), Lwów 1862, II.

*224. Usener H., Götternamen, žiūr. nr. 147. Lietuvių dievų vardus plg. *A. Schleicher,* Lituanica (žiūr. nr. 76 ir sk. 6 c.) 89—103 psl.

225. Tarasenka P., Gimtoji senovė, Šiauliai 1923.

45—50 psl. (alkvietės), 54—67 p. (laidojamosios vietos).

226. T a r a s e n k a P., Priešistorinė Lietuva (Vadovas krašto praeities tyrimo darbams), Kaunas 1927.

Aisčių religija, 116—121 p.

227. T a r a s e n k a P(etras), Lietuvos archeologijos medžiaga (Materialien für litauische Archeologie), Kaunas 1928.

57 n. (laidojimo liekanos), 65 p. (laidojimai), 67—76 p. (laidojimai, kapai), 81—84 p. (senovinių šventovių vietos — alkvietės). 271—311 psl. įdėta biblijografija, žiūr. ten skyrių c: Istorinių pilių griuvėsiai, numizmatika... mitologija, 296 — 311 p.). Plg. *S. A. Dubinski:* Bibliografija po archeoliogii Belarusi i sumežnych krain (Belaruskaja Akademija navuk), Mensk 1933. Biblijografija gera ir įdomi Lietuvai ir Vilniaus kraštui, 1—50 psl.

228. T e t z n e r Fr., žiūr. 146.

229. T r u s m a n Georgij, Vvedenije christianstva v Lifliandiju.

„Glava II, čast 1-aja" 22—28 psl. (apie lietuvių — latvių mitologiją). Apie tą knygos skyrių žiūr. *E. Volterio* rec. „Magazin herausgeg. von der Lettisch — Litterärischen Gesellschaft", XVIII.

230. W a g n e r D. F., Geschichte von Lithauen, Leipzig 1776—1788.

231. V y t a u t a s (Akielaitis), Rzut oka na starożytność narodu litewskiego, Petersburg 1885 4, 29, 42, 43.

LUB *C 4546.*

* 232. V o i g t Johannes, Geschichte Prenssens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens, Königsberg 1827—39, I—IX.

Erster Band — Die Zeit des Heidenthums 1727. 145—158 psl.: Geschichte und Sage von Widewud und dem Griwe. 159—164: Das heilige Romowe. *Kapitel* XI 574—615 psl.: Religion und Götterdienst. Die Priester. Priesterinnen und Wahrsager. Die Priester. Religiöse Feste. B e i l a g e n: Nr. X; Ueber den Oberrichter und Oberpriester Griwe, 696—711 psl.

V o i g t John., Adalbert von Prag, 1898. *LuB D — 488.*

233. W o ł o n c z e w s k i M. ks., Žemaitju wiskupiste, Vilniuj 1848, I dal.

Lenkų k. vertimas: *M. Hryszkiewicz,* Biskupstwo Žmujdzkie, Kraków 1898. Rordz. II: Dawna religia Žmujdzinów, 12—14 psl.

234. Z a j ą c z k o w s k i Stanislaw, Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r., Lwow 1930, 80. Apie religiją, 13—14 p.

235. Z w e c k Albert, Litauen (Eine Landes — und Volkskunde), Stuttgart 1898.

LUB *D — 10624.*

Čia nėra įtraukta Lietuvos istorijos (platesni ar siauresni vadovėliai), kur apie lietuvių religija visados kas nors yra pasakyta: *Aleknos A.* (keli leid. 1-sis 1911 m., lenk. vert.), *Jakubovskio* (lenk.), *Kacelio I.* (rus.), *Maironio, Matulaičio St.* 1923), *Pajautos* (vert. iš lenk. k., 2 leid.), *Penkausko* (2 leid. 1934), *Prano* (1920), *Sruogienės — Daugirdaitės* (1935), *Šinkūno (pora leid.), Storosto G.* (vok.), *Šležo-*Malinausko (1934) ir t.t.

3. Literatūra prūsų (senprūsių) religijai

a) Vokiečių ir lotynų kalbomis:

236. Von dem A b e r g l a u b e n, welcher bei dem gemeinen Landvolke anzutreffen ist: NPrPrBl, VIII (1832) 186.

Bl 5052.

237. A l t e r t u m s f u n d e (Götzenbilder). Preus. Litt. Zeitung, n. 229 (1865).

238. A n b e t u n g, Die, von Schlangen bei d. alten Preussen u. Litauern: Königsberger Allgem. Zeitung, n. 109, 1898, (Feuill. — Beil.).

239. A r n o l d t Dan. Heinr., Kurtzgefasste Kirchengeschichte des Königreichs Preussen, Koenigsberg i. Pr. 1769.

240. B(a c z k o), L(udw.), Etwas über den Abgott Curcho und seine Verehrung bei Heiligenbeil: „Annalen d. Kgr. Preussen", IV (1793) 13—15.

241. B (a c z k o) L (duw.), Eine Mutmassung über preussische Begräbnisskronen: „Annalen des Königreichs Preussen", (1792) 112—115 (minimi prūsų dievai).

242. B a h l J., Die Göttereiche zu Romowe: „Unsere Heimat", n. 20 (1933) 238.

243. B e c k e r F., Roose C. und Thiele J. G., Litthauische und preussische Volkssagen, Königsberg i. Pr. 1847, VI+146 in 8°.

Br. 836.

244. B e c k h e r r n, Merkwürdige Steine in Ost = und Westpreussen. AM, XXX (1893) 373—429.

LUB D 1359.

255. B e e r b o h m, Nachricht von den heidnischen Gräbern auf der Kurischen Nehrung: PrPrBl, IX (1833) 84.

256. B e h m Joh., Dissertatio de statu Borussiae.

Žiūr. nr. 25.

* 257. B e n d e r Josephus (1815—1893), De veterum prutenorum diis (Dissertatio historica critica quam scripsit J. Bender phil. dr. et prof. publ. ord.), Brunsbergae 1865.

LUB D 4487. Fk 12504, Br 1501, Bl 1408.
Habilitacinis darbas Rec.: *M. Perlbach: KH V 154—155 p.*

258. B e n d e r J. Zur altpreussischen Mythologie und Sittengeschichte: AM, II (1865) 577—603, 694—717; IV (1867) 1—27, 97—135.

Žr. nr. 37, 38, 93.
LUB Dž 237. *Bl 4914.*

259. B e r g a u R., Zur Kunde des heidnischen Altertums in Preussen: AM IV 719—722 p.

**260. B e r t u l e i t Hans.: Das Religionswesen der alten Preussen mit litauisch — lettischen Paralellen: „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia", Heft 25 (1924) 9—113. Phil. Diss. Königsberg 1922.

LUB Dž 246.

Turinys: I. Der Naturkult der alten Preussen (26, 28 p. — lietuvių dainos iš TiŽ I 177 p.), II. Gottesglaube der alten Preussen (39 p. — daina iš Nesselmann'o), III. Priesterschaft und Kultus, IV. Unsterblichkeitsglaube und Seelenkult, Bibliographie.

Tai yra g a n a g e r a studija apie prūsų — lietuvių religiją. Už ją naujesnio ir platesnio darbo iki šiol nėra. Bertulaitis remiasi patikimais šaltiniais.
Žr. nr. 71.

261. B e r t u l e i t H., Eigenarten religiösen Lebens im ehemals preussischen Litauen: „Pastoralblatt f. Predigt, Seelsorge und kirchliche Unterweisung“, 65 (1923) 256—261.

* 262. B e r t u l e i t Johann (= H.), Die Reformation.

Žiūr. nr. 34, 46, 72, 158.

263. B l e ll, Die Keule d. heidnischen Preussen. Sitzungsb. d. Altertumsgesell. Prussia, XLI (1884—35) 19—53.

Bl 4923.

264. B o c k s h e i l i g u n g, Die, in Altpreussen, Königsberger Hartungsche Zeitung, n. 292 (1925).

Plg. nr. 383.

265. C a s p a r y Robert, Ueber zweibeinige Bäume: „Schriften der physikalisch — ökonomischen Gesellschaft in Koenigsberg. Jahrg. XXIII (1883).

266. C a s p a r i Karl, Joh. v., Zwei historische Disputationen: 1) von Wolfg. Chr. Nettelhorst, 1674: Von dem Ursprung der Preussen. 2) von Friedrich Werner, 1675: Von ihrem ehemaligen Götzendiest und abergläubigen Religions =, Hochzeits = und Begräbnissgebräuchen, aus dem Lateinishen ins Deutsche übersetz von C. J. v. Caspari. Königsberg 1755 8 + 152, in 4⁰.

Bl 1414, 4929, Fk 12511.

267. D e h a b i t u, victu, lingua, cultu et indole veterum Borussorum.

Žiūr. nr. 25.

* 268. D e c o n v i v i i s veterum Borussorum.

Žiūr. nr. 25.

269. D i e l e t z t e n Spuren des Heidentums in Preussen: NPrPrBl, II (1846) 210, 294, 331.

270. E i n e altpreussich — sudauische Hochzeit: „Gerdauer Kreiskalender“, 1926, 85—86 p. ir „Unser Masurenland“, 1925 Nr. 1. Beil. su „Lycker Zeitung“, n. 262, 1925.

Wk 294.

271. F r i e d e r i c i, Ueber altpreussische Gräber und Bestattungsgebräuche: AM IX (1872) 137, 161.

LUB Dž 237.

272. F r i d e r i c i W., Das preussische Romowe. Sitzungsber. d. Altertumsges. Prussia 1875.

273. F r i e d e r i c i W., Über die Lage Romow‘s oder Romowe‘s des Oberpriestersitzes im heidnischen Preussen: AM, XIII (1876) 227—253.

LUB Dž 237.

274. F r i s c h b i e r H. V., Ostpreussische Sagen: AM, XXVII (1890) 336—348.

LUB Dž 235. Bl 5279.

* 275. G a e r t e, Wilhelm, Urgeschichte Ostpreussens, Königsberg 1929, VIII + 406 in 8⁰.

Das Religionswesen der Altpreussen 359—367 p. (Naturverehrung, höhere Gottheiten, Kultopfer, Kultorte, Priestertum, Seelenglauben, Bocksheiligung, Hochzeit, Tod und Begräbnis).

276. G a e r t e, Wilhelm, Die Bocksheiligung in Altpreussen: „Unser Masurenland", n. 6 (1926).

277. G e r u l l i s G., Bretke als Geschichtsschreiber.

Žr nr. 33.

278. G i g a s E., Der sogenannte Potrimpos zu Christburg, der sogen Bartel und die Gustabalde zu Bartenstein: „Zeitschrift für den Reg. Bezirk Marienwerder", II (1877) 43—54.

279. G i s e v i u s (in Tilsit Gymnasiallehrer), „Preussische Volks— Sagen. Laume. Laima: NPrPrBl, IX (1850), 399—400.

280. G i s e v i u s (Kelauninkas), Das Fest der Laima. Nach einer litthauischen Volksage. (Eilėmis). PrPrBl II (1844) p. 417—421.

Fk 12508.

(281. G i s e v i u s (Kelauninkas), Die heidnischen Schlossberge in der Umgegend des Rombinus: PrPrBl, XXII (1839) 97, 252, 444, 453; XXIII (1840) 44, 164, 422.

Plg. *Gisevius,* Ròmbinus, Pr. Pr. Bl, XVIII (1837) p. 3.

281a. G o l l u b H. Dr., Die beiden Buchdrucker und Erzpriester Maletius (Königsberger Beiträge. Festgabe zur vierhundertjährigen Jubelfeier der Staats — und Universitätsbibliothek zu Königsberg i. Pr.), Königsberg 1929, 159—181).

Žiūr. nr. 70—71.

* 282. G o t t e s i d e e und Cultus bei den alten Preussen (Ein Beitrag zur vergleichenden Sprachforschung), Berlin 1870, 79,

Fk 12510. Wk 1896, Bl 4951.
Rec.: F. v.: AM, VII (1870) 168—170.

283. H a r t k n o c h.

Žiūr. nr. 25. 50—53.

284. H a r t m a n n Ernst, Von der Heidenreligion der alten Preussen: „Heimatglocken", n. 11 (1927).

285. H a s s e n s t e i n H., Preussischer Aberglaube: NPrPrBl, III (1847) 470—475.

286. H e i n e l, Muthmassung über den altpreuss. Gott Kurche: PrPrBl IV (1830) 31—41.

Fk 12508, Bl 4955.

287. H e n n e b e r g e r, C. *Žiur. nr. 54.*

288. H i r s c h F., Die Seelenbrücke (Eine Andeutung zur altpreussischen Seelensage): AM, IV (1867) 58—64.

LUB Dž 237

289. H o f f m a n n J. D., De paganitate olim e Prussia profligata, Elbing 1758.

Fk 9216, 12505

290. J e s c h k e Martin, Dissertatio de quercu Romove, gentilibus olim Prussis sacra (Resp. Theod. Rhodman), Regiomonti 1674. Acta Borussica I (1790), 518—531 (žinios iš S. Grünau); — ibd. Erläutertes Preussen IV 588 p. Plg. nr. 25.

Bl 4962.

291. J o r d a n, Preussische Sagen: Die Laume: NPrPrBl II (1846) 380—381.

LUB Dž 25. *Bl 5172*

292. J o r d a n, M ü h l i n g u. a., Preussischer Volkskalender, enthaltend Sitten u. Gebräuche, Sagen, Märchen, Aberglauben, Sprichwörter, Wirtschafts = u. Wetterregeln, Lieder, Reime u. Volkswitze, die sich auf bestimmte Tage des Jahres beziehen: NPrPrBl VI (1848) 208.

293. Y č a s Jonas, Der Chronist S. Grünau.

Ž. nr. 48.

294. K(i)e l a u n i n k a s,

Žiūr. nr. 280, 281.

295. K l u k e Paul, Romowe (Sein Bild in der Heimatschule): „Lehrerzeitung f. Ost=und Westpreussen", Jg. 56 (1925) 284—286.

296. K l u k e Paul, Romowe: „Unsere Heimat", Jahrg. 7 (1925) 40—42; tas pats „Allensteiner Zeitung", n. 238 (1925).

297. K r a u l e d a t Johannes, Romowe (Altpreussische Sagen), 1925, Langensalza 1928, 156.

* 298. K r o l l m a n n C(hristian), Das Religionswesen der alten Preussen: AF, Jg. IV (1927) Heft 2, 5—19 p.

299. L a n g k u s c h A. G., Littauische Sagen: AM, XV (1878), 412—459.

LUB Dž 237.

300. L e h r b e r g A. Chr., Über den Criwe oder den nördlichen Papst mit Watson zu sätzen: „Sendungen der kurländ. Gesellschaft f. Liter. und Kunst", I (1840) 137—155.

Fk 12517, Bl 4984. Žiūr. nr. 310.

301. L e m k e Frosch — und Krötenaberglauben in Ostpreussen: Verhandlungen der Berliner Gesellsch. f. Anthropologie, 1883, 346—347 p.

302. L e p n e r Th.

Žiūr. nr. 67.

303. L o h m e y e r C., Preussen, Land und Volk bis zur Ankunft des Deutschen Ordens: „Preussische Jahrbücher", XXX (1874), Berlin.

Plg. nr. 197.

** 304 L u l l i e s H(ans) Dr., Zum Götterglauben der alten Preussen (Beilage zum Jahresbericht 1904 des königlichen Wilhelms — Gymnasiums in Königsberg i. Pr.), Königsberg i. Pr. 1904, 20 in 4⁰.

LUB D 10476.

Rec.: *F. Krček:* KH t. XX (1906) 336—337 p. Franc. *Krček:* Mitteilgn. a. d. hist. Lit. Jahrg. 33 (1905) 10 p. Dr. Lullies duoda gerą šaltinių ir literatūros apžvalgą.

Br. 5203.

305. M a l e t i u s H i e r.
Žiūr. nr. 70.
306. M a l e t i u s Joh.
Žiūr. nr. 25, 71.
307. M a l e t z k i M., Der heilige Rombinus am Memelstrom: „Unsere Heimat", n. 1 (1933) 6.
308. M a n n h a r d t, Die praktischen Folgen des Aberglaubens, mit besonderer Berücksichtigung der Provinz Preussen, Berlin 1878.
309. M e c k e l b u r g, Hexenglauben und Hexenprocesse in Altpreussen: „Sitzungsber. d. Alterthumsges. Prussia", XXXIII (1876—1877) 9.
Bl 5074.
310. M e r k e l G. Dr., Bemerkungen zu den Abhandlungen Lehrbergs und Watsons, gegen die Existenz des Kriwe. Sendungen Kurländ. Gesell. f. Liter. und Kunst, II 49—53 p.
Wl 1854, Bl 4998. Žiūr. nr. 300.
* 311. M i e r z y ń s k i A. Th., Die heilige Eiche in Romove (Vortrag gehalten auf d. X. Russ. archäol. Congr. in Riga 1896. Referat v. I. Stieda): „Archiv f. Anthropologie", XXV (1898) 103—104.
Plg. nr. 61, 82.
* 312. M i e r z y ń s k i A., Die samländische Gottheit Auszautis: „Sitzungsber. d. Altertumsges. Prussia", XXI (1896—1900) 41—51.
Žiūr. nr. 38.
LUB Dž 246.
313. M ü l v e r s t e d t G. A., Ueber Ursprung und Vaterland der von Götzen in Preussen: NPrPrBl, VIII (1855) 1—34.
Fk 12507, Bl 5011.
314. N a r b u t t, T. Pruskie Romowe: „Przyjaciel Ludu", n. 32, (1839).
315. N e h r i n g, Die Anbetung d. Ringelnatter,
Žiūr. nr. 135.
316. N e g e l e i n Julius V. Aberglauben auf der Kurischen Nehrung. (Sonderabdruck aus dem „Globus", Bd. 82 (1902), Nr. 16 u. 18). p. 236—239, 289—292. Braunschweig 1902, 24 in 8⁰.
317. (O d e r b o r n, Paul, De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu etc... epistola ad Dar. Chytraeum. Alia ejusdem argumenti de sacrificis, nuptiis et funeribus veterum Borussorum [John. Meletius]. S. 1, 1582. 8⁰).
Bl 5016.
318. O s t e r m e y e r Gottfried, Zuverlässigkeit der vorhandenen Nachrichten von dem ehemaligen Gözzendienst in Preussen: „Preussisches Archiv". I (1790) 179—188.
Bl 5019, Fk 12505.
319. O s t e r m e y e r G., Ueber die drei Gottheiten der alten Preussen Perkun, Pykull und Potrimp (Gegen Hartknoch), „Preussisches Archiv" IV (1793) 299—307.
Žiūr. nr. 50—53.
Bl 5017.

320. O s t e r m e y e r G., Kritischer Beytrag zur altpreussischen Religionsgeschichte, Marienwder 1775; Königsberg 1776.
Fk 12505, Bl 5018.

321. The P a g a n i s m of the ancient Prussians (Translated by Fred. C. Conybeare): M. A. Folk Lore, XII 293—302 p.
Bl 8432.

322. P i e r s o n W..
Žiūr. nr. 82.

323. P (i s a n s k i), G(eorg) C(hristoph), Beleuchtung einiger aus dem Heidenthum und Pabstthum in Preussen zurückgebliebenen Überbleibsel. Königsberg 1756, 22.
Bl 8428.

324. P i s a n s k i, J. K., Antworts — Schreiben über die Überbleibsel des Heidenthums in Preussen, Crac. 1757.
Bl 8429.

325. P l e n z a t K., Von Feuerreitern und vom Besprechen des Feuers in Ostpreussen: „Zeitschr. d. Altertumsg. Prussia“, XXVI (1922—25), Königsb. 1926, 289—292 p.

326. P o t r i m p u s: NPrPrBl, II (1846) 314—315.
Fk 12508, Bl 5027.

327. P r a e t o r i u s M. Deliciae Prussicae.
Žiūr. nr. 82. Plg. nr. 83.

328. R e u s c h R. F., Aberglaube und Volkslieder des Preussischen Samlandes: PrPrBl, XXVI (1841) 519—539.
LUB Cž 6.

329. R e s p u b l i c a P r u s s i a e, Acta Borussica, II 7 psl.
Žiūr. nr. 25.

330. R h e s a, De religionis christianae in Lith. gente primordiis, Regiomonti 1819.

331. R o g g e Adolf, Der preussische Landberg (bei Heiligenbeil), das älteste Romowe: AM, XIV (1877) 585—592.
LUB Dž 237, Bl 5033.

332. R o m b i n u s, Der: NPrPrBl, XVII (1837) 3—32.
Bl 5253.

333. R o s s e E., Preussische Volkssagen (Das Gespenst in der Mulvis): NPrPrBl, IX (1850) 198.

334. R o s s i u s Otto, Aus der Lebensweise und Sitte der Sudauer: „Unser Masurenland“, n. 4, 1928.

335. S c h i r r m a n n, Trauerbestattung bei den alten Preussen: „Unser Masurenland“, n. 7, (1927).

336. S c h l e i c h e r A., Lituanica.
Žiūr. 34, 72, 75, 76.

337. S c h n i p p e l E., Ausgewählte Kapitel zur Volkskunde von Ost = und Westpreussen (Beiträge zu einer vergleichenden Volkskunde. Zweite Reihe), Königsberg 1927, X + 186 in 8⁰.

Turinys: III. Altpreussische Totenglaube, 42—63 p.; 43—44 p. — vėlių kultas, 44p. — Perkūnas, 47 p. — laidojimo būdas, 149 p. — Laumės, 152 p. — lietuviškų kapų kryžiai ir lentos.

338. S e m b r z y c k i J., Joh — u. Hier Maletius.

Žiūr. 71.

339. (S t a d i e K., Die Perkuhner ein altpreussisches Freiengeschlecht: „Zeitschr. der Altertumsges. Prussia". XXVI (1922—1925). Köiigsbg. 1926, 1—109 p.).

LUB Dž 246.

339a. S t e i n k r e i s e und S t e i n b e r g e in Ostpreussen „Globus", n. 19 (1871) 150—160 (apie akm. aukurus).

Bl 5041.

340. S w i l i u s F., Unser Ostpreussen. Ein Heimatbuch für Schule und Haus. 2. Teil. 1917 (strp.: „Der Opferstein auf dem Rombinus").

341. T e t t a u W. J. A. Preussische Volkssagen: PrPrBl X (1833) 92.

Bl. 5267.

342. T e t t a u W. J. A. und T e m m e J. D. H., Die Volkssagen Ostpreussens, Litthauens und Westpreussens, Berlin 1837, XXVII+286; [2]1865

Bl 5266.

Rec.: „Žurnal Min. Narodn. Prosv." 1838 t. XVIII, p. 433—434.

343. T e t z n e r, Die Slaven.

Žiūr. nr. 146.

344. T e u f e l s b e s c h w ö r e r im Dorfe Dinvietė (Dinwethen), Landraths — Amts Memel: PrPrBl, I (1829) 238.

* 345. T o e p p e n Max Dr., Geschichte des Heidenthums in Preussen (Mit Benutzung einiger handschriftlichen Quellen): NPrPrBl, I (1846) (Heft 4) 297—316, (Heft 5) 339—353. Nachträge zur Geschichte des Heidenthums in Preussen, ten pat Bd II 471—472.

Bl 5047, Fk 12506.

346. T o e p p e n M., Die letzten Spuren des Heidenthums in Preussen: NPrPrBl, II (1846) 210—228, 294—303, 331—344.

Fk 12506, Bl 5046.

347. T o e p p e n M., Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbartschaft von Marienwerder: AM, XIII (1876) 129—153.

348. T o e p p e n M., Aberglauben in Masuren: AM, III (1866).

349. T o e p p e n M., Preussische Sagen: NPrPrBl, II (1846) 44, 115, 461.

Bl 5272.

(350. T o e p p e n M., Der Litthauer und der Natanger: NPrPrBl, V [1848] 470 [padavimas]).

351. Ü b e r die heidnischen Gräber mit ihren Altertümern: NPrPrBl, VI (1848) 321.

352. V i n c k l e r V., Romowe in Warmien. „Zeitschrift f. die Gesch. u. Altertumskunde Ermlands“, IV (1865) 521—526.

Fk 12508, Bl 4935.

353. V o i g t Joh., Ueber den Oberrichter und Oberpriester Griwe: „Geschichte Preussen“, I (1827) 696—708,

Plg. nr. 232.

* 354. V o i g t H. G., Adalbert von Prag, Berlin—Westend. 1898.

119—149 psl.: Das Preussen der heidnischen Zeit, 304—309 psl. (vertingos ir įdomios pastabos).

(355. V o n d e m Aberglauben, welcher bei dem gemeinen Landvolke anzutreffen ist: PrPrBl, VIII (1832) 186).

356. W a g n e r Erhard, Vita et mores Lithvanorum.

Žiūr. nr. 25.

357. W i t t Gerta, Altpreussische Bockweihe: „Die Truhe“, Jahrg. 1 (1924) 152.

Plg. nr. 276.

(358. W i t t Berta, Der preussische Ehrentisch: „Die Truhe“, Jahrg. 1 [1924], 75).

359. W i t t Berta, Altpreussische Leichenmahle: „Die Truhe“, Jg. 1 (1924) 119.

360. W o h l, Der unglaubigen Sudauen ihre Bockheyligung. Mss, Dnzg. Stadtbibl. I. E fol. nr. 36. Msc. S. 370—384.

Žiūr. nr. 276, 357.

361. W o l t e r E., Ernst Eduard Kuniks Verdienste um die Erforschung der baltischen Völker und ihrer Geschichte: MLLG, V (1911) 248—261.

Briefe E. Kuniks an E. Wolter, 256—258 psl.: apie Krivę. Ištraukos iš Dusburgo kronikos (ž. nr. 44) ir jų komentavimas.

(362. W ul f f Premierlieutn., Bericht über die Aufdeckung altpreussischer Begräbnisstätten bei dem zum Gute Bledau gehörigen Vorwerke Wiskiauten im Samlande: AM, II 641—646).

(363. W[u l f f], Heidnische Grabstätte bei Lötzen: AM, VI 181).

Archeologinėms pagonybės liekanoms susekti žiūr. atitinkamą skyrių Wermke's bibliografijoje ir W. Gaerte „Urgeschichte Preussens“.

364. Z i e s e m e r Walter, Was bedeutet Romowe?: „Die Truhe“, n. 9. (1925).

365. Z s c h o k k e Fried., Wanderung durch Lithauen und Samland (Altpreussische Sagen und Denkmähler historisch geordnet und erläutert), I. (Bruteno und Waidewut. Ein historisch — romantisches Gemälde aus Preussens Vorzeit.), Leipzig 1845, 248.

Bl 5281. Rec.: NPrPrBl, I (1846) 157—161.

b) Lietuvių, latvių, rusų ir lenkų kalbomis:

366. B a s a n a v i č i u s J., Apie senovės prūsų raštą: „Lietuvių Tauta“, IV (1926) 33—43.

367. B (a s a n a v i č i u s) ir B ū g a, Apie senovės Prūsų raštą ir Videvuto vėliavą, 1926.

368. B ū g a K., Dievaitis „Idolum"; „Lietuvių Tauta" kn. I dal. 2 (1908) 208—215.

Žiūr. nr. 106.

369. B ū g a K., „Suaistix": „Lietuvių Tauta", kn. I dal. 2 (1908) 215—219.

Žiūr. nr. 106.

370. B ū g a K., „Panicke": „Lietuvių Tauta", kn I dal. 2 (1908) 219—223.

Žiūr. nr. 106.

371. B ū g a K., „Rickoyot'as ir priesaga = ota = (resp. = uota =) vietų ir žmonių varduose: „Lietuvių Tauta", kn. I dal. 2 (1908) 223—229.

Visi šie straipsniai išleisti skyrium: „Medžiaga lietuvių, latvių ir prūsų mitologijai", Vilnius 1908, I 23. Plg. *Pr. Dovydaitis,* Kazimiero Būgos raštai apie lietuvių senovės religiją; „Soter", (1924) 145—146. *Žiūr. nr. 106 ir 164.*

372. B ū g a K., „Romowe": „Lietuvių Tauta", kn. I dal. 3 (1909) 337—340.

Žiūr. nr. 106.

373. B ū g a K., „Criwe": „Lietuvių Tauta", kn. I dal. 3 (1909) 349—351.

Žiūr. nr. 106.

374. B ū g a K., „Zincz": „Lietuvių Tauta" kn 1 dal. 3 (1909) 349—351.

Žiūr. nr. 106.

375. B ū g a K., „Waidelotte": Lietuvių Tauta", kn. I dal. 3 (1909) 403—407.

Visi „Liet. Tautos" kn. I dal. 3-čioje išspausdinti straipsniai yra taip pat surinkti į vieną atspaudą: „Medžiaga lietuvių, latvių ir prūsų mytologijai, Vilnius 1909, 22.

Žiūr. nr. 106.

LUB D 13242.

376. B ū g a K., Kunigo Criwe's vardo kilmė: „Labdarių Draugijos Kalendorius", Peterburgas 1904.

Plg. nr. 353, 382.

*377. B'u j a c k Franciszek, Dwa bóstwa prusko — litewskie „Curche" i „Okkopirnus" (Studija społeczne i gospodarcze. Księga jubileuszowa dla uczczenia 40-letniej pracy naukowej Ludwika Krzywickiego). Warszawa 1925, p. 29—45.

378. B u j a c k Fr., Dwa bóstwa prusko - litewskie „Kurche" i „Okkopinus", Lwów 1924, 14, Odbitka z kwartalnika etnograficznego „Lud", II (1923) serja 2.

Rec.: Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa: „Aten. Wil.", zesz. 5—6 (1924).

(379. F l e r i L., O jatviažskich kladbiščach: Trudy IX-go archeol. s'jezda", I 99 prot.).

380. Y č a s J., Sim. Grünau, XVI a. kronisto, reikalu.

Žiūr. nr. 48.

381. K a l n i n e Ewa, Senuju Prusũ Pasaka nu Joniniû: „Tilžės Keleivio Kalendorius", 1897, 80—87 p. (legenda).

**382. M i e r z y ń s k i A. (Mèržinskij A.), O nadravskom žrecė ognia Crive. (Referat) v Trudax IX-go archeolog, sjezda v Vilne, 1893, I tom. 245 p., Moskva 1895.

Plg. nr. 353, 376, 689.

**383. M i e r z y ń s k i A. (Meržinskij A. F.), Romove (Archeologičeskoje iszledovanije), Moskva 1899, 112, in 4⁰ Atsp. iš „Trudy X-go archeolog. sjezda v Rige 1896, tom. I Moskva 1899, 355 p.

LUB F 423. Žiūr. nr. 61, 82, 583, 688, 760.

Vertingi yra Mierzynskio studijos priedai (51—112, 4⁰): 1) Vyderžki iz rukopisi P r a e t o r i u s'a Preussische Schaubühne (po bolšej časti do sich por ne napečatannyja), 51 psl.; 2) Vyderžki: a) iz K. F a b e r a. Preussisches Archiv oder Denkwürdigkeiten aus der Kunde der Vorzeit (III Sammlung), Koenigsberg 1810; b) R. C a s p a r y Ueber zweibeinige Bäume (Schriften der physikalisch — ökonomischen Gesellschaft zu Koenigsberg, XXIII Jahrg.), 1883, 54 p.; 3) Vyderžka iz sočinenija Mannhardt'a Baumkultus der Germanen, 56 p. 4) Litovskaja morovaja devica po Mickeviču, i Giltinė po Olechnoviču, 57 p.; 5) Potrympus (Potrimpe) i Auszautis. Izsledovanije, 60 psl.; 6) O značenije: Deives, Ebrozas, Bałvonas, Stułpas, Stėbas, Stabas, Kameni, izsledovanije, 78 p.; 7) Atmosferičeskija javlenija v pribaltijskich zemliach v XIII—XV vekach, na osnovaniu chronik (v bukval'nych vyderžkach), 87 psl.; 8) Zametki o litovskich chižinach v XV i XVI vekach, 95 p. Alfavitnyj ukazatel' privedennych namu avtorov, 107 p. Šitas A. Mierzynski'o darbas yra didžiausias jo tyrinėjimas lietuvių religijos srityje. Šiaip ar taip, M., nors su dideliu mokslo aparatu tyrinėjo, bet savo išvedžiojimuose pridarė nemaža klaidų. Juo verta atsargiai naudotis.

Rec.: *V. Pietaris,* „Varpas". K. Būgos ir kun. J. Tūmo nuomonę apie tę studiją žiūr. „Mūsų Senovė" (1921) 126, 129—130, 133, 136—137, 141—143 A. J(akštas). „Draugija" n. 9 (1907) 121 bendrai vertina: „Gilesnės moksliškos sintezės M. nesugebėjo savo veikaluose duoti, nes iš prigimimo buvo daugiau darbščiu kompiliatoriu, negu tikru mokslininku..." Žr. nr. 78.

* * 384. M i e r z y ń s k i A., Romowe (Studja archeologiczne). Poznań 1900. (8⁰, 124). Atsp. iš „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Naúk. Poznańskiego", XXVII (1900) 97—218 p., (124, 8⁰).

LUB *D 12083.*

Žiūr. nr. 61, 82, 688, 760.

Ši M. studija yra vertimas resp. parafrazavimas rusiškai rašytosios studijos apie Romovę. Priede įdėti tie patys 8 priedai. Rec. *Zubaty:* Indog. Forsch. Anzeiger, 13 (1902-3) 265. *Brückner:* KH, XVIII (1904) 288—289.

* 385. M i e r z y ń s k i A. (Meržinskij A.), Prusskij žrec Sicco, Trudy VIII-go archeol. sjezda v Moskve 1890, I tom., 254 p.

Žiūr. nr. 38, 686.

* 386. M i e r z y ń s k i A., Co znaczy Sicco (Studyum archeologiczno — literackie), We Lwowie 1881, 12. Atsp. iš „Przewodnik naukowy literacki" 1891, Lwów, 1—12,.

LUB *D 14382.*
Vertimas iš rusų kalbos. *Žiūr. nr. 38, 762.*

387. M i e r z y ń s k i Antoni, Nuncius cum baculo (Studijum archeologiczne o krywuli . Z dwiema tablicami), Warszawa 1895 (8^0, 40+2 tab.). Atsp. iš žurn. „Wisła" IV tom 361—365 p.

LUB *D 14383.* Bl 5614.
Žiūr. nr. 689.

388. M i e r z y ń s k i A., Par Romowe Sweto Osolu (Apie šventą ąžuolą Romovėje), Riga 1896 (Turinys referato, skaityto archeologų suvažiavime Rygoje).

Žiūr. nr. 61, 82, 311.

389. M i e r z y ń s k i A., Par Samiešu Diewu Auszautis (Apie Sambių dievą Auszautis). Austrums (Riga) 1898, IV 328—329 (rankraščio santrauka).

Žiūr. nr. 38, 312.
Bl 5021.

390. O b y c z a j e pogańskich Prus i Litwy: „Przyjaciel ludu czyli tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości", (Leszno), VI (1839).

Fk 12120.

391. O p o c z ą t k a c h narodu pruskiego (Wyciąg z kroniki Lukasza Dawida świeżo w Królewcu przez pana Hennig wydaney): „Pamiętnik Lwowski", XI (1819) 194—211, 281—296, 381—390.

Nepasirašęs recenzentas, referuodamas apie Luk. Dovydo kroniką, dažnai nurodo, kad vokiečiai iškreipią ar savaip netiksliai aiškiną lietuvių kalbos pavadinimus. Matyti, jis mokėjo lietuviškai.

392. R a m o v a : „Tėvynė", n. 5, 1899.

* * 393. Š l i ū p a s J., Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija, Šiauliai 1932.

LUB D 28586.
I. Mūsų padermės kilmė (9—57 p.), II. Mūsų padermės mythologija (57—199 p.): Romuvos dievai ir deivės (Aithėrio dievai, ore gyvenantieji dievai, žemės dievai, vandens dievybės, ugnis ir ugnies dievai etc.).

394. Š l i ū p a s J., Dr., Palyginamoji pasaulio religijų historija, 1936.

XVII sk.: Aiščių arba Baltų (lietuvių, latvių ir prūsų) religija, 205—228 p.

395. Ž i l i u s. Jonas, Jonila: Gelionas ir Kurkas. Istoriškai — mitiški padavimai. IV knyga. Klaipėda 1929 (8^0, 46).

(396. Ž i l i u s J. J.: Lietuviškas karalius ir jo giminė. Istoriškai mitiški padavimai. II knyga. Rinkinys rusiškų bilinų, Klaipėda 1928 [8^0, 74]).

4. Žiupsnis literatūros apie latvių, estų ir suomių religiją.

Šis biblijografijos sąrašas apie latvių religiją yra, žinoma, nepilnas. Trūksta čia labai daug latvių kalba rašytų straipsnių — straipsnelių, išmėtytų po įvairius laikraščius bei žurnalus. Geriausios informacijos apie latvių kalba rašytus straipsnius,

įdėtus nuo 1920 metų gerai tvarkomoje biblijografijoje, kurią leidžia Latvijos valstybinė biblijoteka Rigoje: *„Latvijas zinatne un literatūra“* (Science et littérature de la Lettonie). Biblijografijos iki 1930 m. iš viso išleista 12-ka tomų. 1930 m. bibliografija išėjo 1934 m. (LUB *Dp 160)*. Šitą keturiolikos metų biblijografiją reikia papildyti biblijografija *„Latviešu zinatne un literatūra“*, (1856 — 1875). Biblijografija B. Sustadijis Augusts *Ginters,* Riga 1928 (keliolika bibliogr. nurodymų apie mitologiją) ir Latviešu zinatne un literatūra, (1886 — 1895). Bibliografija D., Riga 1934 (keliasdešimt biblijogr. nurodymų iš latvių mitologijos). Kiekviename minėtųjų biblijografijų kataloge, kurie suskirstyti pagal dešimtainę biblijogr. sistemą, reikia žiūrėti į skyrius: *„Latviešu mitologija“, „Dievturiba“*. Jie yra įdėti n. 293. Verta dar pažiūrėti n. 390 (Tautų ierašas. Etnografiški materiali). LUB *Dp 160*. Apie latvių ir estų religiją senesnioji mitol. biblijografija žr. pas *Winkelmann'ą:* latvių (nr. 2032 — 2070), estų bibliografija (religijai) Winkelm. nr. nr. 1735 — 1812. Iš,tos biblijografijos (estų) čia beveik nieko nesužymėta. Naujesnė estų literatūra šuo klausimu bus: Bibliotheca Estoniae historica, Tartu 1933 sqq.

a) Latvių, estų ir suomių kalbomis:

* 397. A l u n a n s J., Par wezzo Latweeschu behrehm (Apie laidotuves pas sen. latvius): „Mâjas Viesis“, n. 23 (1856).

* 398. A l u n â n s J., Vecu vâciešu dievi: „Majas Viesis“, n. 23 (1856).

399. A l u n â n s J., Vecu latviešu ticība par ūdens gariem: Mâjas Viesis“, n. 23, (1856).

400. A l u n â n s J., Dievi un gari, kâdus vecie latvieši cikkart cenijuši: „Majas Viesis“, n. 48—49 (1858).

401. A p s e s d ê l s, Latviešu dievturimas atjaunojums (Šaurs vêstures, gudribas un daudzinājumu apraksts): „Latvju Grāmata“, n. 4 (1926).

402. (B a l o d i s J.) Reeteklis, Swehtee osoli (pie Walmieras): „Bals“, Politiska un literariska nedelas awise, 1 (1890).

403. B e r z i n š L., Dievs latviešu mitologija: „Austrums“, n. 1—3, 6—7 (1900).
Bl 4920.

404. B r a s t i n š Ernests, Dvesele un veli̇s senlatviešu religija: „Atpūta“, n. 264 (1929).

405. B r a s t i n š, Ernests, Kas ir dievturiba?: „Atpūta“, n. 237, 238 (1929).

406. B r a s t i n š E., Dainu religija un tas sistema: „Dauguva“, n. 3 (1930).

407. B r e g ž i s K., Dievturibas atjaunošana: „Dievturu Vestnesis“, n. 1 (1928).

408. B r e g ž i s K., No dievturibas apkarošanas vestures: „Dievturu Vestnesis“, n. 3 (1928).

409. B r u n e n i e k s M., Jani — auglibas svetki: „Izglitibas Ministrijas Menešraksts“, n. 1—3 (1928).

410. B r u n e n i e k s, M., Senlatviešu religiskais pasaules uzskats: „Daugava“, n. 2 (1930).

411. B r. V., Pirma latvju dievturu macitaja, ievešana amata: „Pédéjá Bridi“, n. 104 (1928).

412. C e l m s M., Laime un dewibas: „Rota“, n. 267, 276 ir 294 (1886).
Bl 4930.

413. D e k š ó r s A., Latvíšu divturiba: „Jaunô Straume“, n. 22 (1929).

414. D i r i k i s A., Tris augstákas leišu (latviešu) dievibas un vinu svétnica Romava: „Baltijas Véstnesis“, n. 25 (1873).

415. D i š l e r s, K. doc., Latvju nacionâlas religijas „dievturibas“ jautajums: „Jaunakas Zinas“, n. 33 (1929).

416. E g l i t s Viktors, Mes latvieši un kristianisms: „Dievturu Vestnesis“, n. 3. (1928).

* 417. E i s e n, Eesti mütoloogia I, Tartu 1919.
Žiūr. nr. 467.

* 418. E i s e n, Eesti uuem mütoloogia, Tallinn 1920.

419. E i s e n, Esivanemate ohverdamised, Tallinn 1920.

420. E i s e n, Eesti vana usk, Tartu 1926.

421. E r s s, Âdolfs, Senejo latvišu — litovišu ticiba: „Jauno Straume“, n. 4, 5 (1930).

422. G r a u d i n‘s Karl, Latwju swehtnicas: „Balss“, n. 37—40 (1886).
Bl 4953.

423. H é r v a g e n s L., Par vecu Latvju elka — dieviem paganu laikos, Majas Viesis, 1863, 47 p.

424. I r b e Anna, Vecâs Deribas nozime un latviska religija jeb dievturiba: „Svetdienas Rits“, n. 9, (1926).

425. K a l n i n š K., Par Latwiešu saules — teikam, pec W. Mannhardta: „Die Lettischen Sonnenmythen“, Rakstu Krahjums, I 1—41 p.
Bl 4975. Žiūr. nr. 504.

426. K l e t n i e k s V., Žirgi zviedz, jodi brauc, tumsaja naksnina. (Par gaismas dievibu Usinu): „Ugnuskurs“, n. 4 (1930).

427. K r e u t z w a l d Fr. u. N e u s H., Mythische u. magische Lieder der Ehsten, St. Petersbg. 1854.
Žiūr. nr. 496.

428. K u n d z i n š, K., Kâds vârds par mūsu vectêvu manu ticibu: „Baltijas Vestnesis“, n. 18 (1869).

429. (K u n d z i n š Karlis) K. K., Kriwe Kriwaito un Romowe: „Baltijas Westnesis“, n. 3—8 (1871).

430. (L a c i s Jūlijs) Sinus, Dievturu dižvadonis badojas (Ernests Brastinš). „Atpūta“, „Stradnieku Avizes“ pielikums, 1930, nr. 303.

431. (L a p i n š K.), K. Merts, Zaudėta dailuma aizsaule (Par Dievturibu): „Latvijas Sargs“, n. 71, 74, 75, 79, 85. (1926).

432. L a t v i e š i, Rakstu krajums, 1930, 161 p., žiūr. Š m i t s, nr. 456 — 460.
Žiūr. nr. 456—460.

433. L a t w e e s c h i, Mitologija (Konwersazijas Wahrdniza, Treschais sehjums), Riga igii, psl. 2345 — 2350.

434. L a u t e n b a c h, Par Latviešu pavasara dievibam (Pergrubis, Pušaitis ir tt.): „Rakstu Krâj. Rîg. Lat. Bied. Zinib. Kom.“, II (1898) 49 — 60 (apie latvių pavasario dievus).
Bl 8424.

435. L a u t e n b a c h J., Par liktenâ deevibam jeb trim Laiminam: „Rastu krâjums Rîg. Latv. Bied. Zinib. Kom.“, IX (1894) 1—22.
Bl 8423.

*436. L a u t e n b a c h J., Latviešu mîtologija, „Pagalmâ“ 1882.

**437. L o o r i t s, Liivi rahva usund. I (Acta et commentationes universitatis Tartuensis [Dorpatensis]. B. Humaniora, XI, Tartu 1927 XVI+270).
LUB Dž 157[2].
Trumpa vokiška santrauka ten pat 248—170 psl. vokiškai: „Der Volksglaube der Liven“. Santraukoje yra: Tikėjimas ir prietarai (10 psl., gamta ir demonai (35 p.). Livių dievų pavadinimų tabelė (224 psl.). Apie livių ir latvių dievų ypatybes (231 p.). Pradžioje X—XIII psl. nurodyta literatūra ir šaltiniai (daug jų estų kalba).

**438. L o o r i t s Oskar, Liivi rahva usund. II (Acta et commentationes universitatis Tartuensis [Dorpatensis], B. Humaniora, XII, Tartu 1928, XVI + 280.
LUB Dž 157[2].
VII—XII — šaltiniai ir literatūra. 261—280 p. vokiškai turinio antrauka: „Der Volksglaube der Liven“, santraukoje paduota mirtis ir mirusieji 1 p. gyvenimas po mirties. Velnias, jo pasirodymas, pavadinimai 149 p., Šmėklcs, baidyklės 242 psl.

**439. L o o r i t s (Oskar), Liivi rahva usund, Tartu 1928, III, XV + 285 p., 3 Ekr. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis [Dorpatensis] B. Humaniora, XVI, Tartu 1929.
VIII — XII p. šaltiniai ir literatūra. 258 — 285 vokiškas referatas: „Der Volks-
LUB *Dž 157[2]*
glaube der Liven“, iš turinio: apie burtus ir kerėjimus, „Werwolf“ etc.

440. L o o r i t s O., Mulgimas Ohvrikohad (Die Opferstätten in Mulgimaa), Tartu 1935 (Résumé vokiškai 5 psl.).
Plg. nr. 500, 501.

441. M ā l b e r g s F., Isas zinas par to, kur latvieši cēlušies un kādi tiem ieradumi bijuši vecos laikos: „Majas Viesis“, 6—7 (1966).

442. M a l d o n i s, Jumis latviešu dainās Latviešu ticêjuma religiski — êtisks vêrtejums: „Kultūras Vestnesis“, n. 4—5, 1925 m.

443. M a l d o n s Vold., Latvju dievturu draudze: „Rigas Zinas“, n. 46 (1926).

444. M e l n g a i l i s E., Kādiem senlatvis ticêjis dieviem? (Priekšlasîjums): „Kuldîgas Vêstnesis“, n. 42 (1925).

445. (M e l n a l k s n i s J.) Melnais—Alksnis, Krivu—Krivs un Romove: „Imantas Laika grāmata“, 1921.

446. P a r t ê w u gudrîbam (Apie protėvių prietarus): „Latwiešu draugs“, 1833.

447. P ê r k o n a osols wecājā Romowê: „Rota“, n. 21, 1885 p. 245.
Bl 5023.

448. Pêtersons K., Jaunâ drumsla is latwiešu — leišu mitologijas, „Aūstrums", 1892, p. 76.
Bl 5023.

449. Pirmâ's. krustabas Dievturu draudzê: „Pédéjâ Brîdí", n. 87 (1929).

450. Senlatviešu dievinu kults ap pagâjuša gadu simtena vidu: „Brîvâ Zeme", n. 121, 1928.

451. Skrodels A., Dievturu draudze: „Mūžîgâs Ilgâs", n. 1 (1930).

452. Sloka, Lauma, Kara dievs dažâdu tautu uztvêrumâ: „Aizsargs", n. 2 (1924).

453. Straubergs K., Hanovijs par dvêseles kultu pie latviešiem. I M M. 1925, nr. 5.

**454. Straubergs K., Latvju mîtologija: „Latviešu konversâcijas vârdnîca", XI (1934—35) sk. 21708—21752.
Puiki šaltinių apžvalga. Iš tiesų yra lietuvių mitologija.

454a. Strausbergs K., Burvju grâmatas (Lett. Zauberbücher), Acta Universitatis Latviensis), XIII (1926) 227—231.

455. (Schilling) Par Latwiešu tautas mânu ticibu (apie latvių tautos prietarus. Magazin der lettisch — liter. Gesellschaft IV), 1. Stück — Mitau 1832, 29—95.

456. Smits P., Seno latviešu ticiba. Latvijas archaiologija, F. Baloža redakcijâ (7-nių autorių straipsnių rinkinys), Rîga 1926, 176—184.

457. Šmits P., Latviešu mitologija. Latvieši. Rakstu krâjums 1930, 161.
Žiūr. nr. 519, vokiškas vertimas.

458. Šmits P., Latviešu mîtologija, Latvieši I, 1932.

459. Šmidt P., Latviešu mîtologija, Moskau 1918.
Tos pačios studijos 2-ras leidimas:

**460. Šmits P., Latviešu mîtologija (Orts pârstrâdâts izdevums), Rîgâ 1926, 152.
Rec.: *B. A.* „Latvju Gramata", N. 1 1928.

*461. Špîss I., Veco latviešu dievi un gari: „Latviešu Avizes", n. 2 (1865).

*462. Švâbe A., Râksti par latvju folkloru, 1923, I: Ozols un liepa.

463. Tautas pastâvêšanas pamati dievturîba: „Dievturu Vestnesis", n. 1 (1928).

464. Volter, Latwiešu — leišu mîtologijas ispêtišaias lietâ: „Dienas lapas felet. turpinâjums", n. 119 (1887).
Ž. nr. 790
Bl 4940.

465. Wissendorff, Henri, Sinas par Lataweeschu tizîbu, Jelgawâ 1893, 15 p.

465a. Zarinu Kârlis, Druskas iz mūsu tautas teiksmu valsts: „Baltijas Vêstnesis", n. 44 (1872).

b) Vokiečių, prancūzų ir lotynų kalbomis:

466. Der alten Churländer Heydnischer Gottesdienst und Aberglauben (Im „Orientalischen Kirchenstaat"), Gotha 1699.
Žr. nr. 118

467. Anderson Walter. Prof. Dr. M. J. Eisen. Estnische Mythologie (Vom Verf. revidierte und mit Anmerkungen versehene Übertragung aus dem Estnischen von Dr. Eduard Erkes, Leipzig): „Rigasche Rundschau" 207 (1925).
Žiūr. nr. 417.

(468. Anderson W., Ein französisches Zauberbuch in estnischer Uebersetzung (Liber semisaecularis societatis feno — ugricae. Mémoires de la société finno — ougrienne LXVII), Helsinki 1933, 1—11).

469. Auning R., Ueber den lettischen Drachen — Mythus (Puhkis), Mitau 1892, 128.
LUB C 1064.
Rec.: A. Brückner: KH VII (657 p.).

470. Becker Herm. (resp. Chr. Hoffmann), Livonia (Livonorum veterum originem, sedem, annum mensesque enarrabit), Vitemb. 1701.
Bl 4918. Wl 1363. Fk 12513; plg. Fk 7130.
Iš Malecijaus, spausdintos žinios apie lietuvių mitologiją, *žiūr. nr. 71—72.*

471. Bielenstein A., Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Etnographie und Mythologie, Riga 1880, III + 382.

472. Bielenstein A., Das Johannisfest der Letten: „Baltische Monatsschrift", XXIII (1874) 1—46.
Wl 2068.

473. Boecler J. W., Die Ehsten, abergläubische Gebräuche, Weisen u. Gewohnheiten (Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Fr. R. Kreutzwald), St. Petersbg. 1854.

474. Bruiningk H. V., Der Werwolfwahn in Livland: „Mitteilungen aus der livländ. Geschichte", XXII (1924) 3 sqq.

475. Brummer O. J., Über die Bannungsorte der finnischen Zauberlieder (Akademische Abhandlung), Helsingfors 1908, 153.

476. Carlblom Paul, Heidnischer Opferdienst in dem Ermesschen Kirchspiele in Livland im 19. Jahrhundert: „Inland", Nr. 39, (1836).
Wl 2053.

477. Einhorn Paul, Böckler Joh. Wolf., Ueber die religiösen Vorstellungen der alten Völker in Liv = und Ehstland, Riga 1857, 118.
LUB E 4768.

478. Einhorn P., Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens, so vorzeiten ausz der Heydnischen Abgötterey in diesem Lande entsprossen und biszhero im gabrauche blieben...., Riga 1627. Persp. „Scriptores rerum Livonicarum", II (1849) 639—652.
Wl 2032. Wl 1905. Žiūr. nr. 45.

479. Eisen M. J., Estnische Mythologie, Leipzig 1925, 223.
LUB D 7280. Žiūr. nr. 417, 467.

480. F ä h l m a n n F. R., Wie war der heidnische Glauben der alten Esten beschaffen?: „Verhandl. der gelehrt. estn. Gesellschaft zu Dorpat", II (1848) 63—69.

481. F r e y, Zur Götterlehre der alten Oeseler: „Inland", 4—5 (1840).
Wl 1756.

482. G i r g e n s o h n Chr. Reinh., Ueber das lettische Lihgo.: „Merkel's Zeitg. f. Literatur und Kunst", n. 4 (1812).
Wl 2048.

483. H a n ó w Michael Chr., Dissertatio de Salicernio (vulgo Seelenspeisen); maxime veterum coronum (Rsp. Ferd. Friedr. Reichard Curons), 1728, 35 in 4⁰.
Bl. 4945, Fk 12513.

484. H a r d e r J. J., Untersuchungen des Gottesdienstes der alten Letten. Gelehrte Beiträge zu dem Rigaer Anzeiger 1764.
Fk 12513.

485. H o l m b e r g Uno, Die Wassergottheiten der finisch — ugrischen Völker, Helsinki 1913 (IV+296).
LUB D 2084.

486. H o r n e r Thomas, Livoniae historia in compendium ex Annalibus contracta a Thoma Hornero Egrano. — De sacrificiis et idolatria veterum Livonum et Borussorum libellus Joannis Meletii, Regiomonti. 1551; Wittenbergae 1562; Ruinae 1802.
Bl 4956. Wl 4897,

487. J ô d s, der Kriegsgott der Letten: „Inland", n. 15 (1840).
Bl 4963, Fk 12517.

488. K. A., Der Schlangenkultus der Esten: „Inland", n. 20 (1859).
Wl 1780.

489. (K a l l m e y e r Th.?), Eine alte Nachricht über die Götzenbilder der Letten: „Inland", n. 10 (1852), p. 193.
Wl 2061.

490. K l o p m a n n Emil Baron, Reste lettischen Heidentums: „Die Woche im Bild und Wort", n. 42. (1925).

491. K n ü p f f e r A. F. J., Gebet der Donnerpriesters der alten Ehsten, bei dem Opfer wegen eines fruchtbaren Jahres. R o s e n p l änter's Beiträge zur genauen Kenntnis der estnischen Sprache, V 156—162 p.
Wl 1744.

492. K n ü p f f e r A. F. J., Ueber die ehstnische Gottheit Thorapitha oder Tharapita: „Inland", n. 51 (1836).
Wl 1749.

493. K r e u t z w a l d Fr., Ehstnische Gebräuche bei den Sterbenden und Todten: „Inland", n. 18 (1837).
Wl 1753.

494. K r e u t z w a l d Fr., Einiges über Aberglauben, Sitten und Sagen der Ehsten: „Inland", n. 41—42 (1837).
Wl 1754.

495. K r e u t z w a l d Fr., Ueber den Charakter der estnischen Mythologie: „Verhandl. d. gelehr. estn. Gesellsch. zu Dorpat, II (1850) 36—50.
Wl 1769.

496. K r e u t z w a l d Fr. und N e u s H., Mythische und magische Lieder der Ehsten, St. Petersbg. 1854, VIII + 131.
Žiūr. nr. 427.

497. K u r t z E., Verzeichniss alter Kultstätten in Livland. Mitt. XXII, 2.

498. L a u t e n b a c h J., Über die Religion der Letten: „Magazin der Lettisch — Literärischen Gesellschaft", XX (1897) 101—270 (Mitau).
Bl 8422.

499. L o h m e y e r Karl, Ein Bericht über Reste lettischen Heidentums: MLLG. III (Heft 16) 384—396.
Plg. *Bl 4988.*

**500. L o o r i t s Oskar, Estnische Volksdichtung und Mythologie, Tartu 1932, 110.
Žiūr. nr. 437—140.
Turinys: Berührungen mit den Letten (27 p.); Pseudomythologie (39 p.); Der Seelen - und Naturgeisterglauben (42 p.); Der Totenglauben, Die Krankheiten (50 p.); Der Zauberglauben (67 p.); Wirbelwind. Werwolf. Schätzeträger (72 p.); Riesen (79 p.); Christliche Mythologie. Teufel (81 p.); Plačiau apie estų religiją žiūr. nuo 1932 m. naują leidžiamą: Bibliotheca Estoniae historica". Plg. *Jahresbericht der* Estnischen Philologie u. Geschichte, 1922/23. V, *Volkskunde,* bearbeitet vom O. Loorits, Tartu 1933, 92 - 94.

501. L o o r i t s Oskar, Das Misshandelte und sich rächende Feuer (Commentationes archivi traditionum popularium Estoniae), Tartu 1935.
Įvairiose tautose: §5. Bei den Letten (34-41 p.) § 6. Bei den Polen (41-43 p.); § 7. Bei den Litauern (43-44 p.); § 8. Bei den Weissrussen, Grossrussen, Oberschlesiern etc.

502. L u c e J. W. L. V., Ueber die Hochzeits —, Tauf — und Begräbnissgebräuche der oeselschen Ehsten. K o t z e b u e: „Monatsschrift für Geist und Herz", II 199—215, III 275—287.
Wl 1743.

503. L ö w i s o f M e n a r K. v., Trojaburgen (Saulės mytai estuose). „Jahrbuch der Vereinigung für Heimatkunde in Livland, 1911—12), Riga 1913, 63—92.

**504. M a n n h a r d t W., Die lettischen Sonnenmyten: „Zeitschrift für Ethnologie (Organ d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie), VII (1875), 73—104, 209—244, 281—330.
Bl 4992, Fk 12514. LUB E 110. Žiūr. nr. 425.
Turinys: I. Gott, II. Sonne. III. Sonnentochter, IV. Gottessöhne, V. Der Mond, VI. Perkun 317—318 p., VII. Der Himmelsschmied, VIII. Der Nachthimmel als Seelenaufenthalt. Yra atsp. iš Zeitschr. f Ethn. LUB *E 110.* Rusiškai žiūr. „Izvestija im rusk. g. obšč." 1870, VI.

505. M a n n h a r d t W., Beiträge zur Mythologie der lettischen Völker, „Magazin d. lettisch — Litterär. Gesellschaft", XIV 41—82.
Bl 4994, Fk 12514.

506. M a n n h a r d t W. Dr., Die mater deorum der Aestier: „Zeitschr. f. deutsche Alterth"., XXIV 159.

507. M a n n h a r d t W., Denkmäler letto - preussischer Götterlehre. (Iespiešana) (Mini Latwiešu konversacijas vardnica, XI sk. 21751).

508. M a n n i n e n I., Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben (Vergleichende volksmedizinische Untersuchung) Helsinki 1922, 253.

509. M e n e c i u s J., De sacrificis et idolatria Livonum et Borussorum libellus, žiūr. Horner Th. nr. 486: Livoniae hist. Regiom. 1551. Witemb. 1762, Ruen 1882.

Žr. nr. 25, 70—71. Fk 12512.

510. M e y e r Joh., Bestattungsgebräuche der alten Letten und der aus ihnen sich ergebende Glaube an die Fortdauer der Seele nach dem Tode (Felliner Blätter), 1 (1859)

511. N e u s H., Die altestnische Gottheit Judas: „Inland", n. 36, 37, 39 (1849).

Wl 1767.

512.N e u s H., Die alte estnische Gottheit Turris: „Inland", n. 48 (1849).

Wl 1768.

513. N e u s H., Die altestnischen Wind = und Frostgottheiten: „Inland"; n. 17,18, 20, 30—32 (1852).

Wl 1773.

514. N e u s H., Die altestnischen Wassergottheiten und deren Verehrung; Sammlung und Forschung. Mss 238. (Dorpat Estn. Gesellsch).

Wl 1787.

515. P e t r i J. Chr., Etwas über die Aerndte und den dabey gewöhnlichen Talkus oder das Aerndtefest der Ehsten: „Neue deutsche Monatsschr.", I (1800) 227—236.

Wl 1742.

516. P f i n g s t e n A. E., Ueber die Feste der alten Letten (Programm d. Gymn.), Mitau 1843, 20.

Wl 2059. Fk 12517, Bl 5025.

517. R u m p a e u s J. W., Nachricht vom curischen Glauben, G a d e b u s c h, Livl. Bibl. III, 48: „M e r k e l's Zeitschr. f. Liter. und Kunst", (1812), (apie lietuvių dievus keleta skyrelių). Plg. „Infland", n. 39 (1836); n. 33 (1837); n. 15 (1840); n. 10 (1852); n. 29 (1861).

Fk 12515.

518. Sc h i f f n e r A., Zur ehstnischen Mythologie. 1) Bullet. hist.—phil. de l'Academ. Imp. de St. Pet., XII (1854) n. 3, 4, 2) Melanges Russes. Tome, II 406—417.

Wl 1776.

*519. S c h m i d t P., Die Mythologie der Letten: Die Letten (Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten), Riga 1930, 192—215.

Vertimas iš latvių kalbos. Latviškai tą patį leidinį žr. nr. 457.

(520. S p e k k e A., Alt - Riga, 1927.).

521. Stender G. Fr., Lettische Mythologie in Stenders: Lettische Grammatik, Mitau 1783, 260—271.
Fk 12512.

522. Stuhr P. F., Über die Bedeutung der finnischen Götternamen Jummala und Ukko. Schmidt: „Zeitschr. f. Gesch", VI 269.

523. (Tielemann G. T.), Gab es einen Gott Lihgo bei den Letten: „Merkel's Zeitschr. f. Liter u. Kunst", n. 9 (1812).

524. Usener H. und Solmsen F., Litauische und lettische Götter_ namen, Bonn 1894.
Žiūr. nr. 147, 148.

525. Watson K., Über einige Religions — Gebräuche der alten Letten: „Sendungen d. kurischen Gesellsch. f. Literatur und Kunst", (1845) II 4—7.
Popiežiaus Pijaus II (Aen. Piccolomini) rašto ištrauka apie Lenkiją, Prūsus, Lietuvą. Padavimas apie kūjį.
Bl 4932. Fk 12517.

526. Watson K. F., Ueber einige religiöse Gebräuche der Letten: „Sendungen d. kurl. Gesellsch., II 4—7, (1845).
Wl 2060.

527. Weygand J. G., Vom Curischen Süss =, Sauer =, Brot und Mohn = Cuchen. Kanold's Bresl. Samml. f. Natur — Gesch., Suppl. III 37.
Wl 2038.

528. Wissendorff de Wissukuok Henri, Notes sur la mythologie des Lataviens (Extait de la Revue des Traditions populaires. VII [1892]), 1893 27. Plg. MLLG, IV 102, 349.
Bl 4937.

529. Von einigen aus der heidnischen Zeit herrührenden Opfern der Ehsten: „Inland", n. 16—17 (1837).
Wl 1752.

530. Zimmermann U. E. Etwas über den Aberglauben der Letten in Kurland: „Mitausche wöch. Unterhaltung", I (1805) 200—204, 274—281.
Wl 2043.

531. Zinciam — Wissendorf, Legendes Mythologiques Lataviens (Extrait de la Revue des Traditions populairs). VII (1892).
Bl 5282.

c) Rusų, lenkų ir čekų kalbomis:

532. Obliki Latyšskich jazyčeskich bogov (Perkuns, Pergrubis, Kurgis, Barstuki i drug.): „Pravit. vestnik", n. 78 (1892).

533. Religia łotyska: „Przyjaciel ludu czyli tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości", n. 23 (1837) 181—182; n. 24 (1837) 190—191; n. 26 (1837) 208.
Bl 5032, Fk 12516

534. Trusman Georgij, Vvedenije christianstva v Lifliandiji, 22—68.
Rec. E. Volter, Magazin, hgg. v. d. Lettisch — Literärischen Gesellschaft, Mitau 1887, p. XXVIII 171—785 (apie Trusmano mitologiją).

535. V i l n i s E. : O poiskach samobytnoj latyšskoj religiji: „Slovo“, n. 272 (1926).

536. V o l t e r E. A., Krestovyja sosny (K voprosu o nekrokulte u finskich narodnostej): „Živaja starina“, XXIV (1915) vyp. III 33—35, prilož. nr. 3.

537. V(o l t e r i s) E., Latyšskaja mifologija: Enciklodedičeskij slovar‘ Brokgauza i Efrona“, XVII (1896) 391—392.

Žiūr. nr. 794 k.

538. (V o l t e r i s E.), Latyšskaja mifologija: „Novyj enciklopedičeskij slovar‘ Brokgauza i Efrona“, XXIV (1915) 134—135.

Žiūr. nr. 795 d.

539. V o l t e r E., Ob izučenij Latyšskoj mifologiji: „Izvest. Imp. Russk. Geogr. Obšč.“, prilož. k XXIV t., III vyj., (1888) 1—6.

(540. V o l t e r E., Materijaly dlia etnografiji latyšskogo plemeni, St. Petersbg. 1890, I 136).

5. *Orientaciniai literatūros nurodymai pagon. slavių religijai.*

a) Rusų ir lenkų kalbomis:

541. A f a n a s'j e v A. Poetičeskija vozzrenija slavian na prirodu (Opyt. sravnitel'nago izučenija slavianskich predanij i verovanij, v sviazi s mitologičeskimi skazanijami drugich rodstvennych narodov) t. I—II, Moskva 1865—1868, I—II 803+784.

Bl 4911. Autorius daro lyginamąjį tyrinėjimą slavių padavimų-mitų, sugretindamas juos su kitų tautų mitais.

Daugelyje vietų yra lyginama ir lietuvių prietarai, padavimai etc.

Autorius yra išleidęs rusų pasakų keletą leidinių.

542. A n i č k o v E. V., Jazyčestvo i drevnaja Rus‘, (Zap. istor. filolog. fakulteta), St. Petersbg. 1914, XXXVIII + 386.

Turinys: Pagonybė ir krikščionybės mokslas. Dievai ir kultas.

543. B o l s u n o v s k i j K., Pamiatniki slavianskoj mifologiji (Vyp. II) 1914 17 in 4°.

544. B r ü c k n e r Aleksander, Mitologja słowiańska: „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie“, XXII (1917) Nr. 10.

545. B r ü c k n e r Aleksander, Mitologja słowiańska, w Krakowie 1918 152.

LUB *D 7053.*

Itališkai išversta. Rec.: *Aniczkow:* „Slawia“, II (1923—24) 527—547, 765—778. *F. R. Gawroński:* „Lud“, XXI (1922) 162—163. *Jagič:* AfslPh, (1920) 492.

546. B r ü c k n e r A., Mitologja polska (Studjum porównawcze), Warszawa 1924, 144+2.

LUB C 14502.

Rec.: *A. Pechnik:* „Gazeta Kościelna“, (1924) 241. *X:* „Przegląd Wszechpolski“, (1924) 435. *Dr. Z. M.:* „Swiet“, n. 34 1924. *Bystroń:* „Slavia“, V (1926) 386. Iš veikaliuko turinio: VII skyrius „Siła nieczysta około domu“. VIII skyrius: „Siła nieczysta w przyrodzie“.

547. B r ü c k n e r A., Z mitologii słowiańskiej: KH, XIII (1899) 84—87.

548. B r ü c k n e r A., Dzieje kultury polskiej, Kraków 1931, I.

Rozd. V. Polska pogańska Wiara 133—168 p. Apie Briuknerio mokslo darbus žiūr. *Wl. T. Wislocki,* Bibljogr. prac Al. Br., Studja staropolskie, księga ku czci Al. Br. 1928. *Gabr. Korbut,* Literatura polska, 1931, IV 2 204—207. *M.Biržiška:* Brückneris „Liet. Encikl.," IV t. sk. 815—817.

(549. C z a r n o c k i A. (Chodakowski), O Słowiańszczyznie przed chrześcijańsśtwiem i W. Surowckiego sdanie o piśmie temże, Kraków 1835).

Fk 12439.

550. Č u l k o v M., Slovar' russkich sueverij, St. Petersbg. 1872 (782).

Įvairių tautų prietarai. Galimas daiktas, kad šiame rašinyje ir apie lietuvius rašoma.

550. a. D o v n a r — Z a p o l s k i, M. V., Čarodeijstvo.

Žiūr. nr. 173.

551. F a m i n c y n Al. S., Božestva drevnich slavian, St. Petersbg. 1884, I 331.

Rec.: *Jagič:* AfslPh, IX 168-171. *V. Miller:* „Žurnal Min. Narod. Prosv.", časť 239, jun', otd. II (1885) 280-299 p.

552. F a m i n c y n, Boginia vesny i smerti v pesniach i obriadach slavian: „Vestnik Evropy", n. 6 (1895) 675.

Fk 5049, 5277.

Lietuvių padav. apie Krūminę, Nijolę ir Pykuolį-Poklijų.

553. G e r g o w i c z E. S., Mitologia słowiańska w zarysie, Lwów 1872.

Fk 12447.

Rec.: „Bibjoteka warszawska", III (1872).

554. G l i n k a Gr., Drevniaja religija slavian, Mitava 1804.

Wl 1844.

555. G l o v a c k i j J., Očerk staroslovianskogo basnoslovija ili mifologija staroslovianska, Lvov 1860.

Fk 12445.

556. J a g i e ł ł o J., O mitologji: „Tygodnik Wileński", (1818).

Fk 12438.

557. K a s t o r s k i j M., Načertanije slavianskoj mifologiji, St. Petersbg. 1841, 182.

Wl 1855.

*558. K i r p i č n i k o v A. F., Čto my znaem dostovernago o ličnych božestvach Slavian: „Žurnal Min. Narodn. Prosveč.", (1885), čast' 241, 47—65.

Autorius blaiviai apžvelgia visas žinias — žinutes apie įvairius slavių dievus, pirmiausia Pabaltijo slavių.

559. K l u č z y c k i Szcz., O mytologii słowiańskiej, Roz., Lwów 1848.

Fk 12443.

560. K o s t o m a r o v N., Slavianskaja mifologija (Izvlečeno iz lekcij, čit. v Universitete sv. Vladimira 1846 g.) Napečatano cerkovno — slaviansk. šriftom) Kijev 1847, 113.

Fk 12443.

Kostomarovas ir daugiau iš mitologijos šį tą parašė: „Smysl' mifologiji slavian" (96 p.); „Načertanije slav. mifolog."; „Mify arab. jazyčestva" (197 p.); „Kupalo" (20 p.); „Opyt o idolach';' „Sravnit. mifolog." (122 p).

561. K o t l i a r e v s k i j A., O pogrebal'nych obyčajach jazyčeskich slavjan, Moskva 1868, 252+38.

Wl 1893.

562. K r a č k o v s k i j Jul., Den' Zvana Kupaly v Zapadnoj Rossij: „Vilenskij Vestnik", n. 34—35 (1872).

563. K r a l J., O nynejšich smerach badani mythologického, Litsty fil. XV (1888) 224—242, 332—345, 413—431.

564. L e ž e A., (Leger), Slavianskaja mifologija (Perv. s francuskago), pod red. prof. A. J. Šliapkina i V. A. Pasenko, Voronež 1907, 14+191 (Ott. iz „Fil. Zap". 1907).

Žiūr. nr. 621.

565. L ę g o w s k i, Słowiańskie bóstwa Bialobóg, Strybóg, Lutybóg i Piorun w dokumentach pomorskich: „Zapiski Tow Nauk. w Toruniu", IV (1917) 2—10.

566. L e l e w e l Joachim, Bałwochwalstwo słowiańskie, Poznań 1853.

Fk 12440.

567. L e l e w e l J., Cześć bałwochwalcza sławian i Polski, Poznań 1855, 128. Plg. Polska: Dzieje i Rzeczy jej, II (1857).

LUB *D 30573. Fk 12440.*

568. L u b i c z Al., Mitologja słowiańska podług Naruszewicza, Lelewela, Boguslawskiego, Brücknera i Gruszewskiego (Książeczki dla wszystkich, n. 538), 1910.

Autorius sudarė mišinį, sudėdamas ne mitologijos dalykus su mitologijos, lietuvių mitologiją su slavių.

569. M á c h a l Hanuš Dr., Nákres slovanského bàjesloví, Praha 1891, 221.

Psl. 101—103 liet. dievai Barzdukai (mini *M. Biržiška:* „Liet. Enc.", t. II 1413-15). Autorius turėjo tikslą įvairiuose slavių laikraščiuose išmėtytus straipsnius apie mitologiją surinkti krūvon. Savo uždavinį jis gerai atliko.

570. M a c i e j o w s k i W. A., Mitologia slowiańska, klechdy, pobożność chrześcijańska i zatrudnienia dom., Panorama literatury krajowej. 1838 i w: Aug. W i l k o n s k i e g o „Dzwon literacki", oddz. 1 t. I.

Fk 12441.

571. M a k s i m o v S., Nečistaja sila, St. Petersburg 1899, 202. V. Teniševo įžangos žodis. Folkliorinis tyrinėjimas apie rusų tautos tikėjimą į velnią.

572. M a l e c k a Wanda, Obyczaje, zwyczaje i wiara, dawnych słowian „Wanda": „Tygodnik Nadwiślański", I (1828).

Fk 11487.

573. M a n d e l š t a m I. J., Opyt objasnenija obyčajev indoeuropejskich narodov, sozdannych pod vlijaniem mifa, St. Petersbg. 1882, 1 dal. 336.

Rec.: Jagič: AfslPh, VI 484; — VII 653. *Veselovskij A.:* „Žurn. Min. Nar. Prosv.", (1882) 137—145.

574. M a t u s i a k S., O nazwach bóstw słowiańskich w Historji Długoszą, (S. T. L.) XXI 586.

575. Medyński N., O słowianach (nabożeństwie ich itp.) Pam. powsz., 1835 I—II.
Fk 12438.
576. Mifologičeskij slovar', ili kratkoje tolkovanije o bogach i pročich predmetach drevniago basnoslovija, St. Petersbg. 1834, 244.
* 577. M. K., O religii pogańskich słowian, Lwów 1894.
Rec.: *A. Brückner:* KH, IX (1895) 677—678.
578. Miklosich F., Die Rusalien (Ein Beitrag zur slawischen Mythologie. Wiener Akad. Sonder—Abdruck), 1864, 20 p.
579. Mitologja słowiańska: „Przyjaciel ludu czyli tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości", (1836) Leszno.
580. Mitologia słowiańska (Muzeum domowe alba czytelnia wieczorna), 1837, 43—44 p. (Lietuvių krivės paveiksl.).
Bl 8425.
581. Močul'skij V., O mnimom dualizmê v mifologiji slavian (Otd. ott. iz „Russkij Filolog. Vestn."), Varšava 1889, 52.
582. Niederle Lubor, Żywot starych słowian, Część pierwsza: Wiara i nabożenstwo, Praga 1916, 299 in 4⁰; ²1924.
583. Nikoforovskij, M., Russkoje jazyčestvo (Opyt populiarnago izloženija naučnych svedenij o jazyčeskoj religij russkich slavian), St. Petersbg. 1875, 125.
584. Nikol'ski N. M., Žyvëly ú zvyčajach, abradach v veravannjach belaruskaha sjaljanstva (Instytut historji imja M. N. Pakroûskaha. Pracy sekcii etnohrafii), Mensk 1933, Vyp. III 136 (Belaruskaja Akademija Navuk).
585. Nowosidski A., Badania wierzeń i podań ukrainskich „Klosy", XXIV (1877) 194, 206.
Fk 11975.
586. O mitologji dawnych Słowian: „Lech": „Dziennik polski", II (1823).
Fk 12438.
(587. O načale razmnoženij i padenij idolopoklonstva, o gadanijach i žertvoprinošenijach (Perev. s francuzk.), Moskva 1792, 205).
588. Ondyny, Nixy czyli Nimfy wodne: „Przyjaciel Ludu", n. 14 (1838), p. 107—110; n. 15 (1838), 117—118.
588. a. O prazdnikê Kupaly: „Vilenskij Vestnik", n. 228 (1866).
(589. Ovsjanko — Kulikovskij D. N., Opyt izučenija Vakchičeskich kul'tov indoevropejskoj drevnosti v sviazi s rol'ju ekstaza na rannich stupeniach razvitija obščestvennosti, Čast I: Kult' božestva Soma v drevnej Indij v epochu Ved, Odessa 1884, 240).
Rec.: AfslPh VIII 148—149.
590. Ovsjanko — Kulikovskij, K istoriji kulta i ognia u indusov v epochu ved. Izsledovanije, Odessa 1887, 120.

591. P l o t n i k o v V. Zamêtki o sravnitel'noj mifologi Maksa Miulera, Voronež 1880, 54. Atsp. iš „Filolog. Zap.", (1879).
Rec.: *V. Jagič:* AfslPh, IV 711.

592. P o d b e r s k i A. Demonologja ludu ukraińskiego. Zbiór wiadomości do antropologji krajowej. Akademja Umiejętności, Kraków, IV (1880). Odb. 1880.
Fk 11976.

593. P o k l o n e n i j e idolam u Slavian i v Pol'še („Cześć bałwochwalcza u Słowian i Polski", žr. nr. 567). Otečestvennyja Zapiski, 1856, t 56 (nr. 3), otd. 6. psl. 34—36. (Parafraza iš Lelevelio knygos).

594. P o t e b n i a A., O mifičeskom značenij nekotorych obriadov i poverij, Moskva 1865, 310.

595. P o t e b n i a A., Predanija o narodnych russkich sueverijach, pover'jach ir nekotorych obyčajach (Zaimstvovano iz „Slovaria russkich sueverij", M. Čulkova, izdannoje v 1872 g.), Moskva 1861, 184.
Žiūr. nr. 550.

596. P u z i n a P., Vzgliad na sueverije i predrazsudki, St. Petersbg. 1834, 336.

(597. R a d w a ń s k i E., Nieco o historyi polskiej i słowianskiej w ogóle, Kitas pavad.: Krótka rzecz mitologii słowiańskiej w ogólności, a w szczególności jednej zabawy ludowej zwanej Turoniem, Kraków 1862).
Fk 12446.

*598. S o k o l o v M. E., Staroruskije solnečnyje bogi i bogini (Istoriko-etnografičeskoje izslêdovanije), Simbirsk 1887, 179.
Rec.: *V. Miller:* „Žurnal Min. nar. Prov." (1887) 364—373. Kitas recenzijas ir mokslinius Sokolovo darbo papildymus žiūr.: AfslPh S u p p l e m e n t-B a n d: Bibliographische Übersicht über die slavische Philologie 1876—1891, verfasst von Dr. Fr. Pastrnek, zugleich Generalregister zu Archiv Bd. I—XIII, Berlin 1892, 383.
LUB Dž 454.

599. S r e z n e v s k i j I., Sviatilišča i obriady jazyčeskago bogosluženija drevnich slavian, po svidetelstvam sovremennym i predanijam. Charkov 1846, 107.
LUB D 25798.

600. S t r o e v P., Kratkoje obozrenije mifologij slavian rossijskich, Moskva 1815, in 12°.

601. Š w i e r z b i ń s k i R., Wiara Słowian, Warszawa 1890; [2]1884.
Fk 12449 nurodytos 4 recenzijos.

602. Š e p p i n g D., Mify slavianskago jazyčestva, Moskva 1849, 16 + 197.
LUB D 16300

603. S z u l c Kaz., Mythologja slawiańska, Poznań 1880.
Rec.: *J. Karlowicz:* „Ateneum", (1881) 361—370. *B. Grabowski:* „Bibl. Warszawska", I (1882) 122—138.
Fk 12448 nurodyta 9-ios recenzijos.

604. T r o i c k i j N. I., Sledy jazyčestva i proč. — Kult' ognia, dereva i kamni: „Pamiatnaja knižka Tul'skoi guberniji na 1893 god."

605. Veselovskij A. N., Rozyskanija v oblasti russkago duchovnago sticha: „Sbornik otd. russk. jazyka i slovesn." (Imper. Akadem. Nauk), XLVI, Nr. 6, p. 186—187.
Minima lietuvių deivė Laima, Laumė.
Bl 4933.

606. Wiesiolowski K., O starożytnościach relig. słowian mieszk. Polski: „Rocznik tow. warsz. przyj. nauk", IX (1816).

607. Vilenskij dnevnik. Vilenskij Vêstnik, n. 140, (1865).
Kalbama apie Kupalos šventę.

608. Zapolskij, Čarodêjstvo v severo — zapadnom kraje v XVII—XVIII vv. (Istoriko—etnogr. očerk. Etnograf. Obozrenije), 1890, V, 49—72.
Žiūr. nr. 173, 550a, 737.
Bl 5066.

609. Zelenin D., Očerki russkoi mifologiji, Vyp. I: Umeršije neestestvennoju smert'ju i russalki, Petrogr. 1916, 16 +305.

b) Vokiečių ir prancūzų kalbomis:

610. Alexinski G., Mythologie slave: „Mythologie générale, publiée sous la direction de Félix Guirand", Paris 1935 (Collection in 4° Larousse).
Žiūr. nr. 113, 132.

611. Brückner Aleksander, Die Slaven: „Religionsgeschichtliches Lesebuch" (Quellen zur Mythologie der Slaven, Preussen, Litauer und Letten), Tübingen 1926, 43.

612. Brückner A., Die Slaven und Litauer: ‚Lehrbuch d. Religionsgesch", (hgg. v. A. Bertholet und E. Lehmann), Tübingen 1924, 506—539.
Žiūr. nr. 101.
LUB E 2778, 8a.

613. Brückner A., La mythologie slave: „Bulletin international de l'Académie des sciences de Cracovie (Classe de philologie), 1917.

614. Glasenapp G. v., Antike Mysterien = Gottheiten u. russische Vornamen (Religionsgeschichtliche Studie), (be vietos ir metų nurodymo), 24 p.

*615. Hanusch J. J., Die Wissenschaft vom slawischen Mythus im weitesten, den altpreussisch — lithauischen Mythus umfassenden Sinne. (Nach Quellen bearbeitet, sammt der Literatur der slawisch — preussisch — lithauischen Archaeologie u. Mythologie. Als ein Beitrag zur Entwicklung des menschl. Geistes), Lemberg 1842, XX + 432.
LUB D 12499. Fk 12442 nurodyta 5 recenzijos.

616. Jagič V., Mythologische Skizzen: AfslPh, IV (1880) 412—427 (Svarog w. Svarožic), 548; V (180) 1—14 (Dažd'bog — Dažbog — Dabog); pap. psl. 91; VI 618—620; IX 528.
LUB Dž 454.
Detalius nurodymus apie įvairius straipsnius, rašytus AfslPh, žiūr. Supplement-Band: „Bibliographische Übersicht über die slavische Philologie 1876—1891, Berlin 1892, 382—385.

617. K a y s s a r o w A. v., Versuch einer slavischen Mythologie in alphabetischer Ordung, Göttingen 1804, (Kl. — 8°, mit 6 Kupfern) 117.

Fk 12437, Bl 4969.

617a. K r a u s s Friedrich, Volksglaube und religiöser Brauch der Südslawen, Münster 1890, XVI + 176.

LUB D 11732.

**618. K r e k Gr., Einleitung in die slavische Literaturgeschichte (Akademische Vorlesungen. Studien und kritische Streifzüge), [2]Graz 1887, XI + 887.

Krek savo studijoje plačiai kalba apie slavių mitologiją. Pasak *Al. Brükner*į, jo veikale yra „eine zusammenhängende Uebersicht der slavischen Mythologie" (AfslPh, XIV 161). Jo ekskursas apie „Vėles" (448 p.) buvo anksčiau skelbtas. AfsPh, I (1876) 134—151, įvardintas: „Beiträge zur slavischen Mythologie. Veles, Volos und Blasius. Plg. AlsfPh Supplement- Band: „Bibliographische Übersicht über die slav. Philologie", Berlin 1892, 384, pstb. 2268.

LUB *Dž 454.*

619. L e g e r L., Esquisse sommaire de la mythologie slave. (Extrait de la Revue de l'histoire des Religions), 1882, 24. Atsp.

Plg. nr. 564.

Rec.: *V. Jagič:* AfslPh, VI 318. Tas Lger'o (prancūzų slavisto) straipsnis buvo išverstas čekų kalba: „Slov. Sbornik" II (1883) 390—394, 440—446; paskui tai padaryta serbų-kroatų kalba ir buvo perspausdintas: „Nouvelles etudes slaves", II tom.

Fk 12450.

620. L e g e r L., Etudes de mythologie slave, I: Peroun et Saint Elie, Paris 1895—97.

Rec.: *Brückner:* KH, XIII (1899) 84—85.

621. Leger L., La mythologie slave, Paris 1901.

Rec.: *Brückner:* „Wisla", XVIII (1903) 108—110. Šita studija yra rusiškai išversta. *Žiūr. nr. 564.*

(622. L y o n n a i s, Traité de mythologie a l'usage des jeunes gens [Nouvellement corrigé et augmenté de la mithologie des Slavons. Par S. O u c h a k o f f. Français et russe. Vols. 1—4], St. Petersbg. 1815).

Šis rašinys taip pat buvo ir rusiškai išverstas: *Lijone,* abbat.: „Načertanije mifologij" s 36 gravirov. tabl., risunk. (na franc. i russk. jazykach), St. Peterbg. 1815, 4 časti (159 + 95 + 17 + 65 + 16).

Bl 4990.

* 623. M a n s i k k a V. J., Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut=und Verrenkungssegen (Akademische Abhandlung), Helsingfors 1909, XVII+320.

* * 624. M a n s i k k a V. J., Die Religion der Ostlaven, Helsinki 1922, I (Quellen) 377.

5—28 p. Archäologisches Material; 29—141 p. Chroniken (118 p. Kromer, Dlugosz, Bielski, Strijkovski); 143—242 p. Gegen das Heidentum gerichtete Predigten, Belehrungen und Sendschriften; 243—280 p. kirchliche Gesetzgebung; 281—377 p. Verschiedene andere Denkmäler; 347—351 p. — Maletius; 351—352 p. Lasicius; 356 p. Pastor Paul Oderborn Epistala ad Chytraeum; 377 Rostowski.

625. M a r e t i ć T., Zu den Götternamen der baltischen Slaven: Afsl Ph, X (1887) 133—142.

Maretić blaiviai ir kritiškai galvoja apie slavių mitologiją, lygiai kaip ir *A. Brückner (žiūr. nr. 544—548, 611—613), V. Jagič (žiūr. nr. 616).* Prie kritiškų mitologijos tyrinėtojų reikia dar priskirti *Louis Leger'ą (žiūr. nr. 564, 619—621), A. I. Kirpičnikov'ą (žiūr. nr. 558), Ed. Volterį (žiūr. nr. 634, 635).* Atbulai senesnė tyrinėtojų grupė į slavų mitologiją įdeda daugiau fantastiškų dalykų pav.: Kaz. Szulc *(žiūr. nr. 603),* Al. S. Famincyn *(žiūr. nr. 551),* M. E. Sokolov *(žiūr. nr. 598).*

625a. M e y e r Carolius Henricus, Fontes historiae religiones slavicae, Berolini 1931, 112.

Žiūr. nr. 73.
LUB C 16852.

626. N o r k F., Mythologie der Volkssagen und Volksmärchen. (Eine Darstellung ihrer genetischen Entwicklung. 4 Teile in einem Band). Stuttgart 1848, XVI+1078.

Tb. 1: Heidnisch — geist. Sagenbildungen der Skandinavier u. german. Völkerschaften. — *Tl. 2:* Heidnisch — geistl. Sagenbildungen der s l a w i s c h e n Völker. — *Tl. 3:* Heidnisch — geistl. Sagenbildungen der keltischen und romanischen Völker.— *Tl. 4:* Sagenbildungen aus dem Bestreben, Naturphänomene, Local — Eigenthümlichkeiten usw. zu deuten.

627. R o ż n i e c k i St., Perun und Thor. (Ein Beitrag zur Quellenkritik der russischen Mythologie), Berlin 1901, 59. (Atsp.).

628. S c h w e n c k K., Mythologie, VII: Die Mythologie der Slaven, Frankfurt a. M. 1853; Frankfurt 1855 — Generalregister.

Fk 12444.

629. S l a v i s c h e M y t h o l o g i e: „Der grosse Brockhaus", 17 (1934) sk. 477—478.

630. (T i e l e m a n n G. T.), Perkun oder Donnergott der alten Slaven. „Livonia" 1815 p. 145—146.

Bl 5045.

631. T o e p p e n M., Aberglaube aus Masuren, Danzig 1867.

(632. W e i g e l M., Bildwerke aus altslavischer Zeit. „Archiv f. Antropol.", XXI).

Rec.: *A. Brückner:* KH, XIII 85.

633. V o e v o d s k i j L. F., Etologičeskija i mifologičeskija zametki, I: Čaši iz čelovec'ich čerepov i tomu podobnyje primery utilizacij trupa, Odesa 1877, 84.

634. W o l t e r E., Götterssteine und Steinbilder in Südrussland. „Archiv f. Religionswissenschaft", II (1899) 258—261.

635. W o l t e r E(duard), Die Erdengöttin der Tschuwaschen und Litauer: „Archiv f. Religionswissenschaft", II (1899) 358—361.

6. *Senovės lietuvių religijos bei mitologijos literatūra.*

A. S v e t i m o m i s k a l b o m i s

a) Lenkų kalba:

636. A k i e l e w i c z M., Słówko o bogach litewskich: „Biblioteka Warszawska" III (1858) 192—195 (Rozmaitości).

LUB Dž 122. Bl 4908, Fk 12497, Gw 3. *J. Tumas,* Akelaitis M.: „Liet. Encikl.", I 136—138 (nurodyta ten platesnė bibliogr. apie JI).

637. A k i e l e w i c z M., Chłop z powiatu Marijampolskiego (Uwagi apie lietuvių mitol.), Paryž w Lutym 1862. Išsp. J. L e l e w e l'i o Polska. Dzieje ir rzeczy jej, V. Poznań 1863, V 483—484.

638. A k i e l a i t i s), = Vytautas, Rzut oka.
Žiūr. nr. 231.

639. B a d a n i a ważne dla mitologji lit.: „Dien. Warsz." n. 260 (1855); „Czas", nr. 269 (1855).

640. B ó s t w a domowe litwinów.
Žiūr. nr. 674; plg. nr. 673.

641. B r e n s z t e j n M., Krzyże i kapliczki żmudzkie. Mat. antrop., archeol. i etnogr., 1906, IX, ir atsp. 16+64 p.
(M. Biržiška). Myk. Brenšteinas: Liet. Encikl. IV, 622—624.

(642. B r e n s z t e j n M. E., Keli Žemaičių padavimai (Lenkiškai išversta), „Wisła", XIII (1899) 348—352.

* 643. B r ü c k n e r A. Dr., Starożytna Litwa. Ludy i bogi (Szkice historyczne i mitologiczne): „Bibljoteka Warszawska", II (1897) 235—268; III (1897) 416—451; I (1898) 37—63, ir atskirai Warszawa 1904, (166).
LUB Dž 122. LUB D 9176.

Bl 1502, 4927. Gw 36.

Žiūr. nr. *162;* plg. nr. 102, 103, 104, 105. Bl 1502, 4927. Gw 36.
Rec.: *A. Prochaska,* KH, XVIII (1904) 106—109; *J. K. Kochanowski:* „Książka", IV (1904) 10—11; *A. Maciejowski,* „Prawda", n. 5 1904, Dr. *St. Zdziarski,* „Lud", X 110—114; *St. Zdziarski:* „Muzeum", (1904) 275; *J. Zubaty.* „Česky časopis historicky", IV (1898) 193—195; „Tydzień", (1903) p. 418. Apie Briuknerio darbus, liečiančius Lietuvą: *M. B(iržiš)ka,* Bruckner A.: „Liet. Encikl.", IV 815—817; *Ml. T. Wisłocki,* Bibljografija prac A. Brücknera. Žiūr. nr. 24.

644. B r ü c k n e r A., Mitologja litwinów: „Wielka encykl. powsz. illustr." XLIII—IV 635.

645. (B r ü c k n e r A., Naujausios literatūros apie lietuvius apžvalga, (lenkų k.), KH, XII, 112—116).

646. (B r ü c k n e r A., Pranešimai apie Mierzyński'o, Usenener'io, Grienberg'o darbus lietuvių mitologijos srityje (lenkų k.): KH, XI 95—99.

647. B u d z k i e w i c z B., Do redakcyj Bibl. Warsz. Pilokalnie litewskie i żródło nazwy Żnicza: „Bibl. Warsz." IV (1859).
Fk 12497. Žr. nr. 649.

648. B u j a c k Fr., Dwa bóstwa prusko - litewskie „Curche" i „Okkopirnus".
Žiūr. nr. 377, 378.

649. B r z o z a Bolesław, Pilakalnie litewskie i zródło nazwy Żnicza; „Bibl. Warsz.", V (1859), 778—782.
Plg. nr. 647.

(650. B(u s z y ń s k i J.), Opisanie historyczno - statystyczne powiatu Rossieńskiego, Wilno 1874).

651. C z a r n o w s k a M., Białoruś. (Opisanie mitologiczne zwyczajów): „Dzien. Wil.", IV, (1817).
Gw 53.

(652. Czarnowska M., Zabytki mitologji słowiańskiej w zwyczajach wiejskiego ludu na Białorusi zachowywane: „Dzien Wil.", VI, (1817) 396).
Gw 62.

653. Czerski, Opis diecez. Żmudzkiey, 1830 (5—6 p. pagoniškos liekanos).
LUB Cs 872.

(654. Chodzko Ign., Podania litewskie (Serya 1—3), Wilno, 1852—1858; Wilno [2]1870—74, 360).
Bl 5280.

655. Demantas, Bóstwa i obrzędy religijne dawnych litwinów: „Wędrowiec", II (1890), 231, 243, 255, 267.
Bl 4957. Gw 79 (Demauhas?).

(656. Dowgird T., Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi. [Odbitka z „Pamiętnika Fizyjograficznego", t. VIII za rok 1888]).

(657. Sylwestrowicz - Dowojna, Myczysław, Podania źmujdzkie, Warszawa 1894, część I, in 16⁰).

658. Federowski Michał, Lud białoruski na Rusi litewskiej, materjały do etnografji słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—91, wydawnictwo komisji antropologicznej Akademji Umiejętności, tom I: Wiara, wierzenia i przesądy ludu z okolic Wołkowyska, Lidy i Sokółki (Akad. Umiej.) Kraków, 1897, XX+509; II: Baśnie, przypowieści i podania ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki, 1902—3 cz. 1 ir 2, XXXII+358; X+388.
Gw 90 įdėta 15 recenzijų.

(659. Fijałek Jan, Uchrzescijanienie Litwy przez Polskę (Polska i Litwa w dziej. stosunku), 1914, 250).
Žiūr. nr. 26.

660. Gegużinski, „Żnicz", Kłosy, VII 234.
Bl. 4947.

661. Jaroszewicz J., Zarysy z czasów pogańskich Litwy (Pismo zbiorowe Wileńskie na rok 1859), Wilno 1859, I 83—117; II 83—117.
LUB D 3398, Br 1195a, Fk 11305.

(662. Jaroszewicz J., O stanie Litwy do przyjęcia wiary chrześcijańskiej, Wilno 1834).

663. Jucewicz Lud. Ad., Kamienie litewskich bogiń: „Tyg Petersb.", n. 17 (1836), Rusiškai: „Kamni litovskich bogin". „Syn Otečestva". CLXXVI (1836), 166—171.
Žiur. nr. 178, 179, 180.
Bl. 4966.

664. Jucewicz L. A. (Ludwik z Pokiewia) Ks., Przeobraženie mitologii litewskiej: „Tyg. Petersb.", I, (1863), 167—168.
Gw 136.

665. J u c e w i c z L. A., Góry ir groby olbrzymie w Litwie: „Tygodnik Petersb." XV, (1837).

Fk 11305.

666. J u c e w i c z L. A. (L u d w i k z Pokiewia, žiūr. n. 199), Litwa pod względem etc., žiūr. n. 180, Wspomnienia Žmudzi, žiūr. n. 179.

Apie Jucevičiaus darbus ir jo asmenį: *J. M. Balčiūnas,* Liudviko Adomo Jucevičiaus asmuo ir reikšmė: TiŽ, VI (1930), 315 — 349; *Pranas,* L. A. Jucevičius: „Draugija", n. 30 (1909) 168 — 177; *Balys* J. Dr., A short review of the collection of lithuanian folk-lore: „Tautosakos darbai," I (1935) 12 — 13.

667. K a m e r t o n, Litwa i Žmudź (Kilka słów o mytologji litewskiej. Rzut oka na literaturę litewsko — żmudzką): „Przegl. Pozn.", (1863) 154.

Gw 157.

668. K a r l o w i c z J., Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie: „Wiadomości do antropologji krajowej", XI—XII.

Rec.: *Brückner A.:* KH, II (1888) 405—407.

669. K a r l o w i c z Jan, List z prośbą o dostarczenie materjalów do mitologji litewskiej i wogóle rzeczy ludowych litewskich (Be metų ir vietos.), 4 psl.

Gw 170.

670. K i b o r t J., Burtininkas (zły duch): „Wisła", XI (1897) 99 — 103.

Bl 5069, 5184. Gw 177.

671. K i b o r t J., Istoty mityczne na Žmudzi: „Wisla", XVIII, 322 —330, 519—525.

Gw 179.

672. K i b o r t J., Wierzenie ludove żmujdzkie: „Wisła", XIX (1905) 365—370.

Gw 180.

673. K(o s a r z e w s k i) A. K., Rzecz o litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje Litewskie (Pismo zbiorowe Wileńskie na rok 1862, wydał Jan ze Sliwina), Wilno 1862, 133—212.

Apie mitologiją p. 142, 151, 164 sq., 174 sq. etc.

674. K o s a r z e w s k i A., Bóstwa domowe litwinów: TiŽ, I (1923) 105.

Ten idėta iš A. Kosarzevskio rinkinio „Keli tautotyros mažmožiai", I, 101 — 123.

675. K i b o r t J., Žemaičių žmonių papročiai (lenkų k.): „Wisla", XI, 543—554.

Palyg. *Kibort.* Kai kas. Apie Žemaičius *(Žemaitis* — Kukutis, Telšių Pliumpis, Šiaulių bulius, Raseinių Magdė; lenkų kalba): „Wisła", 780—782.

676. K r a s z e w s k i J. F., Mytologja słowiańska i prusko — litewska.

LUB Dž 148. Žiūr. nr. 120.

677. L a s i c k i Jan, O bogach żmudzinów etc., z lac. przeł. Ad. Rogalski.

Žiūr. n. 66.

* * 678. L e l e w e l J., Spis bogów żmudzkich i litewskich (Pisma rozmaite), Poznan 1863, 68 p. „Polska“ (Dzieje i rzeczy jej), V (1863) 455—482.

LUB D 37418. (Bl 4985, Br 1387a, Fk 12494, Gw 233).

679. Ł o p a l e w s k i Tadeusz, Czarownice litewskie, Warszawa 1933 62. („Bibljoteczka historyczno — geograficzna“, n. 226).

680. M a c i e j o w s k i W. Al., O mitologji Polaków i Litwinów: „Dz. lit.“, I 253.

Gw 247.

681. M i c k e w i c z Ad., Dziela Adama Mickewicza, wydał Tadeusz Pini, II: Literatura słowianska, Lekcija XV, 379 p. (Mitologja litewska).

LUB D 38630.

682. M i e r z y ń s k i A., Mitologija litewska: „Rocz. tow. nauk. Krok.“, XVIII, (1870).

Gw 252. Fk 12499.

Mieżinskis apie senovės lietuvių religiją labai daug parašė lenkiškai, šiek tiek rusiškai, vokiškai, latviškai. Žiūr. nr. 77, 78, 130, 200, 311, 312, 382—389, 682—692, 759—762.

683. M i e r z y ń s k i A., Przegląd dzieł i rozpraw tyczących się mitologii litewskiej: 1) Hartknoch, 2) Narbutt.: „Niwa“, VIII (1875) Artykuły krytyczne i sprawozdawcze, 18—25 p. Warszawa 1875.

LUB Dž 145. Gw 253. Fk 12482, Bl 5002.

684. M i e r z y ń s k i A., Charakter wierzeń litewskich: „Wędrowiec“, I (1890), nr. 12—15, 133, 145, 157, 169.

Bl 5007. Gw 255.

**685. M i e r z y ń s k i A., „Źródła“, I (1892); II (1896).

Žiur. 31, 36, 37, 44, 60, 63, 69 *77, 78,* 79, 93.

*686. M i e r z y ń s k i A., Co znaczy Sicco? Studyum archeologiczno-literackie.

Žiur. nr. 38, 385, 386, 762.

*687. M i e r z y ń s k i A., Przysięga Kiejstuta, Poznań, 1894. Odb. z „Rocznika Towarzystwa Przyjacioół Nauk Poznańskiego“, XX 153—170.

Bl 5006.

Rec. 1) *Selimas,* Keistuczio prisiega, 2) „Tėvynė“, nr. 4 (1898), 123—126.

**688. M i e r z y ń s k i A., Romowe. Studja archeologiczne.

Žiur. 61, 82, 383, 760.
LUB D 788, D 12083.

*689. M i e r z y ń s k i A., Nuncius cum baculo.

Žiūr. nr. 387.

*690. M i e r z y ń s k i A., O władzy Criwego nad wszystką Litwą i jej postaciami, Alm. „Caritas“ Petersbg. 1894, 235—244;

Plg. nr. 382. *Gw. 254.*

691. M i e r z y ń s k i A., Jan Lasicki źródło do mytologii Litewskiej, Kraków 1870. Odb. z „Roczn. tow. przyj. nauk. w Krakowie“, XVIII (1870), 1—102.

LUB C 14062. BI 5000. Fk 7894.
Žiūr. nr. 66, 759.

692. M i t o l o g j a litewska: „Kalend. gosp. litewski", (1862).
Gw 470 (ekz. w. bibl. akad. Umiejętn. w Krakowie).

693. M n i e m a n i a i przesądy ludu litewskiego i pruskiego (J. M. W. Muzeum dom.), 1838, II 223.

694. N a r b u t t Teod., O panienskim w Litwie (Cunagium — kunigowanie): „Tyg. Wil.", IV (1817) 209—213.
Bl 5624.

695. N a r b u t t T., Bogini Lajma, wyjątek z mytologii litewskiej. (Ondyna druskiennickich źródeł), Grodno 1840, III, resz. 7, 13—24 p.
Bl 5013, Gw 265, Fk 12490.

*696. N a r b u t t T., Mitologia litewska: „Dzieje nar. lit.", I (1835).
Žiūr. n. 202.
Bl 5012 (3 recenzijos).

697. O b y c z a j e pogańskich Prus i Litwy: „Przyjaciel ludu", VI (1839).
Fk 12120.

698. O b y c z a j e pogańskie Prus i Litwy: „Przyjaciel ludu: n. 27 (1840), 212—213; n. 28 (1840) 223—224; n. 29 (1840) 230—231; n. 31 (1840) 241—242 (iliustracijos tekste).
Gw 274. Fk 12487. Bl 5633.

699. O b r z ę d y religijne Žmudzinów w porze wiosennej: „Przyjaciel domowy", Lwów (1851) 27.
Gw 271.

700. O L i t w i e przedchrześć: „Znicz" (1834), „Tygodnik Peterburski", IX—X (1834).
Fk 12487. Gw 239.

701. P o l u j a ń s k i Alex., Swiątyne Perkuna; Naiscie Litwinów na miasto Wologdę (Bukiet literacki prze L. Wszendobylski), Warszawa 1851, 237.
Bl 5026.

(702. P a s z k i e v i c z [Poška] D., O dębie mającym przeszlo lat tysiąc zwanym Baublis w Bordzie: „Dziennik Warszawski", n. 11 (1826) 37—46).

703. P o š k a (P a s z k i e v i c z) Dionizas, O starożytnych obrządkach Religijnych Pogańskich w Xięstwach Litewskim i Žmuydzkim.

Rankr. yra Lenkų Mokslo Akademijos bibliotekoje Krokuvoje, Nr. 1835. Jis yra Poškos sąsiuvinyje, pavadintame „Pszcólka w Baublu", psl. 176—207: *Maciūnas V.*, Krokuvos bibliotekose pasirausius. „Vairas", nr. 6 (1935), 174. To straipsnio nuorašas yra Vilniaus Lietuvių Mokslo draugijos bibliotekoje: *Biržiška M.*, Iš mūsų kultūros ir liter. istorijos, 263 psl. Ištrauką apie mitologiją malonėjo duoti p. *V. Maciūnas.*

Prof. J. Loboiko laiške Rumiancev'ui (1824. III. 30) sakosi tą straipsnį gavęs iš Poškos, trumpai charakterizuoja turinį ir duoda vieną ištrauką Čtenija v imp. obšč istoriji i drevn. rossijsk. pri Moskov. univers., 1864, II.

704. P r o c h a s k a A., Czy istniał Krywe na Litwie?: KH, XVIII (1904), zesz. 3 i 4, Lwów 1904, 481—486.

K. Būga 1905 m. laiške J. Tūmui-Vaižgantui plačiai atpasakoja straipsnio turinį ir įdėjo in extenso Algirdo laišką, rodantį buvusį Lietuvoje krivę: „Mūsų Senovė", I (1921) 141—142.

705. P r z e z d z i e c k i Al., Obrządki pogańskie na Żmudzi XVI w.: „Dziennik Warszawski", n. 117 (1853), ir atskirai Warsz. 1853.

Gw 309. Bl 8431.

706. R a d z i u k y n a s J., Czary w powiecie Sejneńskim: „Tygodnik ilustrowany", VIII (1871) 2, 198, 225.

Bl. 5077.

(707. R e u t t Marja, Z dziejów pogańskiej Litwy [Opowiadanie historyczne dla młodzieży]).

P. Vaičiūnas išvertė lietuviškai.

708. S k i r m u n t t Konst., Z najstarszych czasów plemienia litewskiego, Kraków 1892, I.

Fk 12508.

709. S k i r m u n t t K., Nad Niemnem.

Žiūr. n. 214.

710. S i e m e n s k i, Podania.

Žiūr. n. 139.

(711. S o c h a n i e w i c z Kaz., Przyczynek do czasów na Żmudzi w XVII wieku: „Lud", (1922) Odb. 13 p.

712. S t a n Litwy do przyjęcia wiary chrześcijańskiej: „Znicz", wydany przez J. Krzeczkowskiego, Wilno 1834, I.

Fk 12487.

713. S t a n i e w i c z Szymon, Kolleg—Sekretarz, Wyjaśnienie Mythologii Litewskiej zawartej w dzielach Hartknocha, Stryjkowskiego, Lasickiego tudzież i słównikach litewskich Szyrwida, Ruhiga i Mielckiego (Rankraštis (34 3/4 lapo) Liet. Mokslo Draug. Vilniuje.

S. Stanevičius pažymi dievų vardus ir jų etimologiją (ištrauka *V. Maciūno)*. Šį jo darbą mini *M. Dovoina-Sylwestrowicz:* „Vienybė Lietuvn.", (1893) 381. Iš ten yra paėmęs tą žinią Baltramaitis *(Bl 5039)*. Žiūr. *M. Biržiška,* Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu, Vilnius 1921, 58.

714. S w i ę t o Kozła (su vaidilutės paveikslu): „Przyjaciel ludu", n. 2, (1836).

Bl 5042.

715. S z u k i e w i c z Wandalin, Niektóre wierzenia, przesądy i zabobony ludu naszego, legendy i podania: „Kwartalnik litewski", zesz. II (1910) 85—102: IV (1910) 111—125.

LUB D 20025. Gw 373.

(716. T (y s z k i e w i c z) E., Zabytki w zachodu gub. ces. rosyjskiego: „Przyjaciel ludu", X (1843).

Fk 11305.

(717. T r z u s z k o w s k i J., Badanie starożytności litewskich. „Tygodnik Wileński", [1887]).

Fk 12487.

718. W. J. M., Mniemania i przesądy ludów Pruskiego i Litewskiego (Muzeum domove), Warszawa 1838, II 223—228.

719. W a ż n e badania dla mitologii litewskiej: „Dziennik warszawski“, (1855); „Czas“, n. 269 (1855).
Fk 12495.
720. W i t o r t J., Kunigowanie na Litwie: „Lud“, V 78—79.
Gw 405.
721. W i t o r t J., Przyczynki kulturalne (Przeżytki kultu wody i kamieni) „Lud“, V 201—207.
(722. W i t o r t J., Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego, We Lwowie 1898.
723. W i t o r t J., Matrijarchalinės sistemos pėdsakai Lietuvoje (lenkų k.): „Wisła“, XIII (1899) 505—511.
/24. W. K., Świątynia Perkuna w Kownie: „Tygodnik ilustrowany“, VIII (1866) 271.
Gw 385.
725. W e s e l e na Żmudzi: „Przyjaciel ludu“, (1836) 312 (strpsn. autorius mato panašumo su romėnų vestuvėmis).
726. Z a t o r s k i, Znicz nad Niewiażą czyli nawrócenie Żmudzi: „Pielgzrym“, Warszawa, IV (1844) 48—104.
Bl 4960.
727. Z n i c z (=M. Paprocka), Vedybos lietuvių vienumoje (lenkų k.): „Wisła“, XI 459—464.

b) **Rusų kalba:**

(lietuvių alfabeto tvarka):

728. A k e l e v i č N., Perkunas, Vel'nias i Lauma (Otryvok iz litovskoj mifologii [rus.]). — Perkunas, Welnias i Łauma. Ustęp z mitologii litewskiej (lenk.). Mesiacoslov choziajstvennyj na 1861 god. Kalendarz gospodarski na rok (1861), Wilno 1860. Nenumeruoti dviejų skilčių 6 puslp. rusų ir lenkų kalbomis.
729. B a s s a n o v i č J. (=Basanavičius), O litovskoj mifologii (Do redakcij „Nivy“. Po slučaju stat. Kirkora „O pierwotnej slowianszczyznie“): „Niwa“, VII (1875) 618—623.
Bl 4913.
730. B a t i r Andrej, Skazanije o litovskom gromoveržcė Perkune. „Moskovskija Universit. Izvêstija“, n. 9 (1871) 443—462.
Bl 4917, Fk 12500.
731. B o r i č e v s k i j I., Izsledovanije o proischoždenij, nazvanij i ja-
732. B o r i č e v s k i j I., Svedenija o drevnich litovcach: „Kovenskija Gubernskija Vedomosti“, n. 27—40 (1844); „Vilenskija Gubernskija Vedomosti“, (1844) n. 45—47 (Kalbama apie senovės lietuvių tikėjimą ir mitologiją).
733. B u t v i l o v s k i j O., Opyt istoriji jazyčeskoj Litvy: „Vestnik Zapadnoj Rosiji“, IV (1870) kn. 10—12, otd. 2, 1—23, 17—42, 1—29 p.; 1871, I kn. 2, otd. 2, 1—38 psl. (Apie lietuvių religiją, mitologiją ir tt.).

734. Chojnackij A. F., Inkvizicija v Polše i Litve: „Istoričeskij Vestnik“, n. 7 (1885) 87—104.

735. Dobrianskij F., Opisanije etc. (Malala).

Žiūr. n. 69.

(736. Dovojna-Sylvestrovič M. — Borejša, Litovskija legendy: „Etnografič. obozrenije“, X (1891) 231—234.

Bl 5158. Br 3046.

737. Dovnar-Zapolski M. V., Čarodejstvo.

Žiūr. n. 173, 550a, 608, 737.

738. Famincyn, Boginia vesny.

Žiūr. n. 551, 552.

739. Fleri L. O jatviažskich etc.

Žiūr. n. 379.

(740. Gilis M., Litovskija poverija: „Živaja Starina“, (1890), vyp. I, otd. IV 17 psl.).

Bl 5062.

741. Glebovič A. B., Litovskaja mifologija (Posviačeno V. V. Pogodinu): „Šêvernij Archiv“, IX (1824) 131—141, 191—199.

Autorius pats (p. 199) pažymi, kad be Stryjkowskio, neturėjęs progos susipažinti su kitais rašytojais.

(Bl 4950).

742. Gukovskij M., Koldovstvo na Litve: „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernij na 1900, 146—156 p.

(Bl 5063).

743. Janulaitis A., Litovskija sueverija i primety, sobrannyja v Šavel'skom uezde (liet. ir rus.): „Živaja Starina, XV, vyp. 3, 148—164 p.; vyp. 4, 189—201 p.

Bl 8433.

744. Jucewicz Lud. Ad., Prevraščenije litovskoj mifologii: „Syn Otečestva“, CLXXVII (1836) 90—95, „Literat. gaz“, n. 65 (1840). Lenkiškai: Przeobrażenia mythologii litewskiej (Kamienie litewsk. bogów): „Tygodnik Petersburski“, (1836) nr. 28 29.

Žiūr. nr. 663—665.

Fk 12487, Bl 4967.

745. Jucevič A. L., Nekotoryje podrobnosti litovskoj mifologii: „Moskovitianin“, n. 11—12 (1846) 247—253.

Turinys 1) Lauma, 2) Laima, 3) Karoliunė, 4) Kauke, 5) Medžioima i 6) Aist.

Bl. 5051.

746. Juškevič A., Litovskij slovar:

Žiūr. 64.

747. Kirkor A. N., Litovskij jazyk i litovskaja mifologija. Živopisnaja Rossija. Pod obščej redakcijej P. P. Semenova. Tom 3. Čast' pervaja. Litovskoe Poles'je. Izdanije M. O. Vol'fa. St. Peterburg — Moskva 1882, 27—42.

Br 2310 (petitu įdėtas viso tomo turinys).

748. K i r k o r A. N., Izobraženije litovskoj bogini Mil'dy s risunkom. Ottisk iz „Izvest. Imp. Arch. Obšč.", I (1859) 9—11.

Bl 4970, Fk 12496.

749. K i r k o r A. N., Perkunas (Drevnosti): „Trudy Moskovskago Archeologičeskago Obščestva", I (1867), vyp. 2; materijaly dlia archeologičeskago slovaria, 21, 47—49 p.

Senovės liet. mitol. su Perkūno paveikslu.

(Bl 4971).

750. K i r k o r A. N., Litovskija drevnosti.

Žiūr. n. 183.

Mitologičeskija poniatija. Perkūnas. Dubovoj les. Jaszyčeskij chram v Vilne. Kovas, bog vojny.

751. K o e - č t o iz litovskoi mitologii: „Pamiatnaja knižka Suvalskoj gubern", otd. III (1878), 3—11.

LUB D 14415. (Fk 12500, Bl 4974).

752. K r a u č u n a s P., Mitologič. fragmenty: „Živaja Starina", VII 254—256.

Ugnies ir vandens kulto liekanos. Vėlės. Lietuviškai su rusišku vertimu ir pastabomis.

753. K r e č i n s k i j N. L., Litovskija jazyčeskija božestva (Stat'ja N. L. Krečinskago dostavlennaja početnym členom V. A. Lialikym): „Vest nik archeologij i istori, izdavaemyj archeologičeskim institutom", Vypusk III, (1885). 69—80.

(Bl 4977).

I. Laumes, Lazdona, Krumynė, Laima. Psl. 70—74. II. Žaltys, Givaitos (!) Raupežė (t. y. rūpūžė). Psl. 74—76. III. Gardeol'dius, Pergrubias, Kurcho, Perdoite, Perdoitys, Judime, Ežerinis, psl. 76—80.

754. K u k o l n i k P., Predanija Litovsk. naroda.

Žiūr. nr. 191.

Predanija mitologičeskija Lauma, Laima, Karaliunė, Dievitis, Čeltiči(?), Kaukai, Vandenės, Medžiojma, Išmintas ir t.t.

755. K u l i k o v s k i j S., Očerki jazyčeskoj Litvy: „Podsnežnik", 1860, 9—11 (1860) 21—38, 54—67.

Senovės lietuvių tikyba, papročiai, etc.

756. K u z n e c o v G., O litovskoj mitologij Narbuta: „Izvestija Imp. Russk. Geogr. Obšč.", IX (1873), 146—154.

Bl 4979.

(757. M., O proischoždenij litovcev. „Kovenskija gubern. vedomosti", nr. 40 [1854], nr. 1 [1855]).

Žinios apie tikybą ir mitologiją.

758. M a n g a r t Dr., Programma dlia sobiranija svedenij po časti mifologiji i obyčaev žmudian i litovcev: „Izvestija Imp. Russk. Geogr. Obšč.", (1870. VI. 31.).

Bl 4991.

* 759. M e r ž i n s k i j A. F., Jan Lasickij i ego sočinenije „De diis Samagitarum": „Trudy III Archeologičeskago sjezda", III (1878) 173 (apie pagonių lietuvių dievus). Plg. n. 66, 691.

* * 760. M e r ž i n s k i j A., Romove. Archeol. izled.

Žiūr. 61, 82, *383, 688.*

* * 761. M e r ž i n s k i j A. F., O nadravskom Krive.
Žiūr. 382.
* 762. M e r ž i n s k i j A., Pruskij žrec Sicco.
Žiūr. 385, 386, 686.
763. M i k u c k i j S. P., Žnič, Vaidelet (Litovskaja koliadka): „Izvestija Imp. Russk. Geogr. Obščestva", (1867) 167—169.
Br 1589. (Liet. tekstas rusų raidėmis).
764. M i l l e r V., Očerki arijskoj mifol.
(Bl 5008).
Žiūr. 131.
765. N a r o d n y j s u d litvinov nad koldunami (čarodejami) 1615 goda, Vitebsk 1896, 16.
(Bl 5081).
(766. N a z v a n i j e litovskago naroda: „Kovenskija Gubernskija Vedomosti", n. 3 [1849]).
Kalbama ir apie senovės lietuvių mitologiją.
767. O č e r k religijoznoj istorij jazyčeskoj Litvy: „Kovenskija Gubern. Vedomosti", n. 26—27 (1847). — „Žurnal Minist. vnutr. del", XVII (1847), 5—52.
(Fk 12491. Bl 5020).
768. O r i g i n a l n o j e sujeverije ženščin Ošmianskago uezda o cholere: „Grodnenskija Gubernskija Vedomosti", n. 70 (1893) (iz russkoj žizni).
Bl 5082.
769. O s u j e v e r i i litovcev krestjan: „Kovenskija Gubernskija Vedomosti", n. 78 (1892).
769. P e r v y j den' vesny u novago goda (sutinkai) u Litovcev: „Kovenskija Gubernsk. Vedomosti", n. 20 (1845). „Prazdnik", n. 24 (1847).
Bl 5022, Fk 12492.
(770. P e t k e v i č a i t ė) G., Materijaly po narodnoj medicine litovcev: „Živaja Starina", [1911, God XX, 167—218 [Žolių galia, burtai etc.]).
(771. P o t u l o v Iv. Iv., Zametka o drevnich litovcach i ich mogilnikach v Vilenskoj guberniji: „Pamiatnaja knižka Vilensk. gubern. na 1901 g.).
772. P r a z d i n k (velikij) u litovcev jazyč. (Iz „Encikloped. slovaria"): „Kovenskija Gub. Vedomosti", n. 24 (1847).
Bl 5028. „Žemininko", kurį autorius vadina „Zemennik", dievo garbei šventė, baigus visus laukų darbus.
773. P. S., O nekotorych predrazsudkach i pover'jach Žmudinov: „Vilenskij Vestnik", n. 36 (1869).
(Bl 5075).
774. R o t h k i r c h D. v., Litovsko - jazyčeskie očerki, Vilna 1890, 201.
Žiūr. nr. 781—783.
(775. S l o n i m s k i s S., Materijaly po istoriji mediciny v Litve: TiŽ, V (1928) 510—561. I. Obzor narodnoj litovskoj literature, 511—523 psl.
LUB D 21894.
776. S p r o g i s J., Po povodu.
Žiūr. n. 217.

(777. [S t a s e v i č P.], Žmudskije narodnyje prazdniki: „Vilenskij Vestnik“, n. 87 [1868]).

Bl. 5669, Br. 1672 (paimta iš Jucevičiaus, su dainų pavyzdž. rusų raidėmis).

(778. S t a s e v i č P., Čerty iz žmudskoj narodnosti: „Vilenskij Vestnik“, n. 42—44 ir 107 [1868]. „Vestnik Zapadnoj Rossij“, IV [1867] n. 12 (1868) 338—346).

Bl 5670.

779. S t a s e v i č P., Doistoričeskija predanija litovcev: „Vilenskij Vestnik“, n. 111 (1868).

Bl 5265.

780. S t r a n i č k a iz litovskoj mitologiji: „Varšavskija Guberskija Vedomosti“, n. 6 (1878).

Bl 5040, Fk 12500.

781. T e o b a l d (= von Rotkirch), Litovsko - jazyčeskije očerki (Istoričeskija izsledovanija), Vilna 1890, 201.

LUB D 418. *Bl 5044.* Rec. *J. Jabl.:* „Varpas“, n. 10.

782. T e o b a l d (Rotkirch), Drevnija litovskija poverija (Iz III toma „Litovskoj mifologij“): „Vilenskij Vestnik“, n. 202, 208, 211, 217, (1888).

(Bl 5083).

783. T e o b a l d, Žnič. Mnimyj sviaščennyj ogon' jazičesko — litovskij: „Vilenskij Vestnik“, n. 93 (1890).

(Bl 5043).

784. V e l i k i j prazdnik u litovcev.

Žiūr. n. 772.

785. V e r c h o v n y j žrec Lizdejko na razvalinach chrama Perkuna: „Zvezda“, n. 36 (1890) 780.

Bl 4959.

**786. V o l t e r Ed., Litovskij katechizis N. Daukši.

Žiūr. n. 36, *40,* 47, 60, 69, 72.

787. V o l t e r Ed., O kaukach: „Litovskij katechizis“. Psl. 84 (žodynas) 167—172.

Žiūr. n. *40.*

Su Kauko charakteristika yra susiję vienas padavimas. (166—172 p.).

*788. V o l t e r Ed., Zapadno — russkoje svidetel'stvo o litovskich bogach: „Litovskij katichizis“, 173—179 p.

Žiūr. nr. 40.

789. V o l t e r Ed., Ob izučenij semeinago byta Litovsko — Žemaitskago naroda: „Pamiatnaja knižka Kovenskoj Gubernji na 1909 god“, 282—308.

Programa bei klausimai: 308 p. klausimai nr. 133—146 yra iš mitologijos srities

790. V o l t e r Ed. A., Ob izučeniji litovskoj mifologij: „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernji na 1887 g.“, 309—318. — (tas pats) „Priloženije k XXIV-mu tomu Izvestij Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obščestva“, St. Petersbg. 1888, 1—9 p. (vyp. III), 403 p. (vyp.IV).

(Br 2830, Bl 4939, Fk 12503).

(791. V o l t e r E., O rezultatach etnografičeskoj pojezdki k prusskim litovcam [letom 1883]).

Br. 2552.

792. V o l t e r E., Ob etnografičeskoj pojezdke po Litve i Žmudi letom 1887 goda, St. Petersbg. 1887).

Br. 2735, Bl 508.

793. V o l t e r E., Obzor trudov po Litevskoj etnografiji 1879—1890.

LUB D 27553 (mitologinių veikalų apžvalga p. 182—183).

794. V o l t e r E., Straipsniai bei straipsneliai: „Enciklopedičeskij, slovar" Brokgauza i Efrona":

a) Devas, X (1893) sk. 238.
b) Devaitis X (1893) sk. 238.
c) Dejvė, X (1893) sk. 294.
d) Dejvutis, X (1893) sk. 294.
e) Dekla, X (1893) sk. 311.
f) Dziasma, X (1893) sk. 566.
g) Diveriks, X (1893) sk. 571.
h) Dirvolite, X (1893)sk. 654.
i) Zaltis, XII (1894) sk. 193.
j) Zemes - mate, XII (1894) sk. 396.
k) Latyšskaja mifologija, XVI (1895) sk. 391—392.
l) Lajma, XVII (1896) sk. 256—257.
m) Laume, XVII (1896) sk. 395.
*n) Litovskaja mifologija, XVII (1896) sk. 812—813.

795. V o l t e r E., Straipsniai bei straipsneliai: „Novyj enciklopedičeskij slovar' Brokgauza i Efrona".

a) Devas, Devaitis (be parašo), XV (1913) sk. 724.
b) Dejvė (be parašo), XV (1913) sk. 763.
c) Dejvutis (be parašo), XV (1913) sk. 763.
(d) Latyšskaja mifologija, XXIV [1915] sk. 134—135.).
*e) Litovskaja mifologija, XXIV (1915) sk. 134—135.

796. V u š v i l o i č, Opyt istorij jazyčeskoj Litvy: „Vestn. Zapadn. Rossiji", IV (1870) 1—22 (Mifologija, vooruženije etc.).

Bl 5541.

797. V z g l i a d na dochristijanskuju Litvu (Obzor mifologij.): Kovenskija Gubernskija Vedomosti", n. 9 (1851).

Fk 12491. Bl 4934). Žinios iš tikybos, mitol. ir k. sričių.

798. Z d a n i j e, nazyvajemoje chramom Perkuna v Kovnie: „Niva", n. 15, 27 (1874) 235—238. — (Tas pats) „Gazeta A. Gatenka", n. 19 (1876) 317.

c) Vokiečių kalba.

799. A l t e r litauischer Aberglaube. (Iš Jacob Grimm). „Kownoer Zeitung", Nr. 246, 1918.IX.6.

800. B a r t s c h, Christian, Totenklagen in der litauischen Volksdichtung. Zeitschr. f. vergleichende Literaturgeschichte und Renaissanceliteratur. Berlin 1889.
Br. 2841.

801. Ba s s a n á v i t i u s J., Fragmenta mythologiae, MLLG, Bd. II, Heft VIII (1884), psl. 57—70. Apie Laumes; Apie deives; apė vėją; apė ugnį; Joniniu naktijs. Surinkta Oškabalûs 1872—1877 m. Heft X (1885), p. 7-19 (187—199). Perkúnas, Vélnias. Vokiškas fragmentų vertimas įdėtas Aleksandro Kuršaičio: MLLG, Heft XI (1886): Übersetzung der „Fragmenta mythologiae". Perkunas und Teufel. A. Kurschat, psl. 340—351.
Bl 4914. Fk 12485. Br 2488.
Basanavičius J.: (Atsiliepimas dėl Kuršaičio vertimo „Fragmenta mythologiae"). Garsas, 1887 m. Nr. 5.

802. B a s s a n o v i c i u s J., Ueber die Bestimmung der Schaafscheere in litauischen Gräbern. Correspondenz — Blatt.

803. B e c k e r, etc. Litauische und Preussische Vokssagen.
Žr. nr. 243. Br 836.

804. (B e l a u, Franz, Der Aberglauben bei der Landbevölkerung Litauens. 1—2. Königsbg. Hartungsche Zeitung, 1901, Nr. 325, Nr. 337).

**805. B e n d e r, Zur altpr. Mythologie.
Žiūr. nr. 37—38, 66, 93, 258.
(Fk 12491. Bl 4934). Žinios iš tikybos, mitol. ir k. sričių.

**806. B e r t u l e i t, Nans, Das Religionswesen.
Žiūr. nr. 260.

807. B e r t u l e i t, N., Die Reformation.
Žiūr. nr. 34, 46, 72, 158, 262.

808. B e z z e n b e r g e r, Adalbert, Das Johannisfest der Litauer. AM XII (1875) psl. 70—75.

809. B e z z e n b e r g e r, A., Mythologisches in altlitauischen Texten. Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprache. I. 1877, p. 41—47 (Göttingen).
LUB Dž 1. Bl 4922. Fk 12483.

* 810. B e z z e n b e r g e r, A., Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntnis der Sprache und des Volkstumes der Litauer. Göttingen 1882 (XIII 266 7 p. gaidos).
LUB D 10514. Bl 5295, Br 2295.

Psl. 61—94: Abergläubische und andere volkstümliche Vorstellungen und Gebräuche (įvairios mitologinės reminiscencijos, medžių kultas etc. Rec. *A. Brückner:* AfslPh VI 601—612.

811. B e z z e n b e r g e r, A., Ueber den Aberglauben der Litauer. (Referat über einen Vortrag). MLLG I (1883) p. 396—398.

812. (B e z z e n b e r g e r, A.), Abergläubische Vorstellungen bei den Litauern. Die Raganas. Der Werwolf. Irrlichter. Nach A. Bezzenberger v. Scholtz. Armeezeitung „Zeitung de 10. Armee" Wilna, 1917.X.19, p. 392.

Tas pats perspausdinta: Volks = und Aberglaube bei den Litauern. (Allgemeines. Von den Raganas, dem Werwolf und den Irrlichtern. Totenbräuche). Das Litauen — Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee, 1918, psl. 58—60.

(812 a. B e z z e n b e r g e r, Ad., Ueber Grabkreuzformeln. MLLG, t. II (1883), (Heft 1, p. 24—28).

Žiūr. nr. 59, 72, 85, 809—812. J. Gerullis: Adalbertas Becenbergeris. (Jo raštų bibliografija). „Švietimo Darbas", 1926 m., Nr. 5-6, p. 86—96.

812 b. B r o s o w, August, Dr., Über Baumverehrung, Wald- und Feldkulte der Völker litauischen Stammes. (Referat). MLLG, t. II (1886), Heft 5, p. 370—372.

* 813. B r o s o w, August, Dr., Über Baumverehrung. Wald - und Feldkulte der litauischen Völkergruppe. Programm d. Altstädtischen Gymnasiums. Königsberg i. Pr. 1887, p. 1—35.

Bl 4924. Fk 12502. Br 2648a.

Su lietuviškų dainų ištraukomis lietuv. ir vok. Rec.: MLLG II p. 370—373.

* 814. B r ü c k n e r, A., Mythologische Studien.

Žiūr. nr. 60, 90, 102. Apie Briuknerį ir jo veikalus *žr. nr. 24 (bibl.), 26, 40, 60, 66, 78, 90, 102—105,* 161, 162, *215, 384,* 544—548, 577, 611—613, 618, *621, 625,* 643—646, 814—818, 886a, 889.

* 815. B r ü c k n e r, A., Beiträge zur litauischen Mythologie. AfslPh. IX (1886) p. 1—35, 161—191.

Bl 4925, Fk 12501, Gw 33, Br 2844.

816. B r ü c k n e r, A., Kleine russisch — polnisch — litauische Beiträge. 1)... 2)... 3) Litauische Götternamen AfslPh, Bd. XXII (1900) psl. 569—574

Bl 4928.

817. B r ü c k n e r, A., Osteuropäische Götternamen.

Žiūr. nr. 104; plg. nr. 105.

**818. B r ü c k n e r, A., Slaven und Litauer. Lehrbuch d. Religionsgeschichte. Tübingen 1925, psl. 506—539.

Briukneris surinko čia svarbiausių mitol. šaltinių ištraukas (vokiškuose vertimuose). *B. Prūsai:* Dusburgo vertimas (III, cap. 5, *žr. nr. 44),* Christburgo taikos (1249) ištrauka *(žr. nr. 84),* Dusburgo III, cap. 4 *žr. nr. 44),* Maletius *(žr. nr. 70—71). C. Litauen:* Malala *(žr. nr. 69),* Ipatjevo kronika *(žr. nr. 60),* Chronicon Dubnicense *(žr. nr. 36),* Aeneas Sylvius Piccolomini *(žr. nr. 81). D. Žemaiten (Samogitien):* Lasicius *(žr. nr. 66),* Bericht einer Jesuitenmission von 1583 *(žr. šaltinių papildymai),* Jahresberichte von 1600 und 1605 *(žr. šalt. pap.). E. Letten:* Bericht einer Jesuitenmission v. J. 1666 aus Polnisch — Lifland. Yra atskiras tos dalies atspaudas.

Žiūr. nr. 101. Apie Brücknerį ir jo veikalus iš mitol. srities žiūr. nr. 102—105, 161—162, 544—548, 611—613, 643—646, 814—818, 886a 889.

819. C a p p e l l e r, Carl, Wie die alten Litauer lebten. MLLG V, 365, 561, 581 sg. (apie aitvarą).

Vertimas vokiškai. Originalas lietuviškai žiūr. nr. 1002.

820. C a p p e l l e r, C., Leben und Gebräuche der alten preussischen Litauer. Aufzeichnungen aus dem Kreise Stallupönen. Pr. Holland (Ostpr.) 1925 (64 p., 8⁰).

Plg. nr. 1002.

(820 a. D i e Betbrüder (Maldeninken) in Litauen. PrPrBl, Bd. VI (1821), p. 204).

821. D s., Die Mythen der Litauer. Neue Preussische Kreuzzeitung, Abend — Ausgabe, Berlin 1917.IX.11. Persp. „Litauen", 2. Jahrg., 1917, (Komissionsverlag von Ferd. Wyss, Bern), Nr. 10—11, p. 280—284.

822. (E h r l i c h, H., Zur Mythologie. Zeitschr. f. vergleichende Sprachforschung, t. 41, Göttingen 1907, p. 283—305).

823. E n d z e l i n, J., Baltische Beiträge. Streitberg — Festgabe, 1924, psl. 41—45.

LUB D 13192.

Turiny 1. Apr. pickuls etc. Rec:*Gerullis,* IJ, XI Bd., 1927, p. 523.

823 a. F e i s t Sigmund, Kultur, Ausbreitung und Herkuft der Indogermanen, Berlin 1913.

LUB D 1313.

319—356 psl. Götterglaube und Religion; 281—318 Hochzeit, Bestattung etc, (liet. rauda 313 p.).

823 b. G e r u l l i s G., Bretke als Geschichtsschreiber.

Žr. nr. 33, 277 plg. nr. 49, 66, 85, 95.

824. G i s e v i u s , Das Fest der Laima. Laume und Laima.

Žiūr. nr. 279, 280; plg. 281.

825. G i s e v i u s, E., Der Kauk — Stein. Eine littauische Volkssage nach mündlicher Mittheilung im Dorfe Kallehnen an der Jura. NPrPrBl VII (1849) psl. 456—463.

Žiūr. nr. 825 a. Plg. 787, 969.

825a. G i s e v i u s, E. Zur Sage vom Kaukstein. NPrPrBl, Bd VIII (XLII), Heft 6 (1849), p. 469—471. Plg. ten pat, VII, p. 456—463.

825b. G i s e v i u s, E., Litauische Volkssagen. Die Fürstentochter und Priesterin. Das Heldengrab. NPrPrBl, Bd. X (XLIV), Heft 4 (1850), p. 241—249; Heft 5 (1850), p. 387—388.

Žiūr. 280—81, 294.

825 c. G i s e v i u s, E., (Autobiografija, straipsneliai, pasakos, dainos). Tilsit 1881. (II. Scenen aus dem Volksleben der preussischen Litauer, p. 106—136. III. Litauische Sagen, p. 137—164.)

826. G i s e v i u s E., Einige bei Geburt und Kindtaufe noch vor etlichen Decennien übliche Gebräuche der Littauer. NPrPrBl XI, (1866) Königsbg. 253—254 p.

LUB Dž 25. *Žiūr. nr. 279—281, 294.*

826 a. G o t t s c h a l k, J., Alte Besprechungsformeln. NPrPrBl, Bd. XI (LVII), Heft 2 (1857).

Feuer zu besprechen, Schlangen zu besprechen etc.

827. G o t t s c h a l k F., Anfrage in Betreff einiger litthauischen Götternamen: NPrPrBl, IV (1859) 218—219.

LUB Dž 25.

828. G r e i s e r W., Litauische Mythologie: „Allensteiner Zeitung", n. 244 (1925).

829. G r e i s e r W., Altlitauische Totengebräuche: „Der Erdball", n. 1, Jg. 27, (1926) 391—393.

(830. G r e w i n g k C., Über heidnische Gräber Russisch-Litauens, Lettlands und Weissrusslands, Leipzig 1871).

Fk 11306. Žiūr nr. 111.

831. H. S., Aberglaube der Litauer: „Zeitung der 10. Armee", n. 661 (1918. VIII. 29).

LUB.

Iš Jakb. Grimm'o: Deutsche Mythologie.

832. H a n u s c h I. J., Die Wissenschaft d. slaw. Mythus.

Žiūr. nr. 115, 120, 615. Fk 12442 pažymėtos 5 recenzijos.

833. H e i d n i s c h e r, Aberglauben in Litauen nach 1657: NPrPrBl, X (1865) 159—160.

LUB Dž. 25. *Žiūr. nr. 835.*

(834. H e r m a n n E., Bemerkungen zum altlitauischen Schrifttum in Preussen (Nachrichten d. Gesellsch. d. Wissenschaft zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse), 1924, 106—120).

835. H i l d e n b r a n d t, Heidnischer Aberglauben in Litauen nach 1657: NPrPrBl, X (1865), 159—160. „Preuss. Literat. Zeitung", n. 189, (1865); n. 214 (AM II 574).

Bl 5061. Žiūr. nr. 833.

836. G r i e n b e r g e r T h e o d o r, Die Baltica des Libellus Lasicki.

Žiūr. nr. 66.

837. H i r t H e r m a n n, Die Indogermanen (Ihre Verbreitung, ihre Heimat, und ihre Kultur), Strassburg 1907.

LUB D 1490, 1491.

485—522 p. Mythologie und Religion der Litauer (491 p. Gedimino pagoniškas palaidojimas — plati ištrauka). Šaltinių priedai apie mitol. 730—743 p.

838. J. O., Kownos Perkunastempel: „Kownoer Zeitung", n. 292 (1916. X. 20).

838 a. J o r d a n, (Pfarrer zu Ragnit), Geeltän — Giltinė, NPrPrBl, Bd. VIII (XLII), Heft 6 (1849), p. 471—472.

Žiūr. nr. 291. (N)PrPrBl yra daug medžiagos Prūsų Lietuvos gyv. padavimams, prietarams, legendoms etc. Žiūr. (N)PrPrBl.I (1845), p. 398; II, p. 468, III, p. 379; IV, p. 157; 1865 m., p. 159 (medžių kultas).

839. J u n g f e r V i c t o r, Altlitauische Feste: „Das neue Litauen , n. 23 (1918. VIII. 10).

840. J u n g f e r V., Die Totenfeier der alten Litauer: „Kownoer Zeitung“ (Beiblatt), n. 291 (1918. X. 21).

841. J u n g f e r V., Kulturbilder aus Litauen (Ein Beitrag zur Erkenntnis des litauischen Volkstums), Berlin—Leipzig—Riga 1918 (Litauische Bücherei, Bd. 1).

105—112 p. Die ältesten religiösen Anschauungen und der Totenkultus. 143—146 p. Citatos (ilgos ištraukos apie pagonybę iš Synodus Miednicensis seu Samogitiae, 3 p. ir Annuae Litterae Societatis Jesu anni 1600: MLLG, IV (1897) 550 sq.). Žiūr. papildymai *plg. nr. 190.*

* 842. J u n g f e r V., Alt-Litauen (Eine Darstellung von Land und Leuten, Sitten und Gebräuchen), Berlin u. Leipzig 1926.

LUB D 16113. *Žiūr. nr. 181.*

Ši knyga yra išaugusi iš 1918 m. išleistos: „Alt-Litauen“ (Litauische Bücherei, Bd. 4), imant S. Daukanto „Būdą“ pagrindu. Skyrius: „Die Entwicklung der Dachkreuze“ yra paimtas iš „Kultubilder aus Litauen“, *žr. nr. 841.* Rec.: *P. Ruseckas:* „Mūsų Žinynas“, t. nr. 6 (1930) 225. *K. Forstreuter:* AF, VII Jg. (1930) 126. *Grünenthal:* Jahrb. Kult. Gesch. Slav. III, Heft 4 (1927) 510. *R. P.:* „Osteuropa“, Heft 10 (1926—27) 621—622.

II Teil. Religion und Kultus 69—135 p. (Die ältesten religiösen Vorstellungen und der Totenkultus, 71—78 p. Die Götterwelt, 91—102 p. Kultstätten. Opfer und Priesterschaft, 103—109 p. Religiöse Feste 110—125 p. Häusliche Feiern 126—135 p.

843. K a m p f m e y e r G., Ein alter Bericht über litauische Totengebräuche: „Globus“, Bd. 169 (1896) 375.

Br 8717a.

844. K l e i n s c h m i d t G., Perkunas und Parjanya (Eine Studie über den Feuerkultus): „Zeitschrift d. Altertumsgesellschaft Insterburg“, Heft 2 (1888) 163—185. MLLG III 416.

(845. K ö h l e r Reinhold, Vergleichende Bemerkungen zu dem litauischen Märchen von dem listigen Menschen und dem dummen Teufel. MLLG I 164—166).

* 846. K r o l l m a n n Chr., Das Religionswesen d. alten Preussen.

Žiūr. nr. 298.

847. K u r s c h a t A., Berichtigungen zur Übersetzung der Fragmenta mythologie von Basanowicz. MLLG II 340; III (1893) 100.

Žiūr. nr. 801.

848. L a n g k u s c h A. G., Litauische Sagen.

Žiūr. nr. 299.

849. L e h r b e r g A. Chr., Über den Criwe.

Žiūr. nr. 300. Pg. apie Krivę nr. 106, 300, 353, 373, 376.

850. Die l e t z t e heidnische Leichenfeier in Wilna: „Zeitung d. 10. Armee“, n. 466 (1918).

LUB.

(850 a. Lidén, Evald, Baltisch — slavische Worterklärung. Le Monde Orientale, V (1911), p. 196—203).

LUB D 14679. Liet. šitivaras.

851. Lippert Julius, Die Religionen europ. Culturvölker.

Žiūr. nr. 123.

Rec. *Basanavičius* (Bassianis): „Auszra", 1883, Nr. 2, p. 49—50.

852. Litauische Geisterglaube: „Skizzen-Mappe d. Kownoer Zeitung", n. 23 (1916).

(853. Litauische Mythen und Allegorien (Himmel und Erde): „Das neue Litauen", n. 6—7 (1918. II. 20 ir III 1).

Litauische Märchen, Volkssagen, Sitten etc. žiūr. *Wermke,* 416 p. sqq.

854. Lullies H., Zum Götterglauben.

Žiūr. nr. 304.

* 855. Maletius,

žiūr. nr. 70—71, 338. Plg. nr. 25, 281a, 508, 877.

(856. Mankowski, Wahrsagen, Kartenlegen, Gesundbeten usw. in Litauen und Masuren: „Aerztlicher Ratgeber", VI [1905] 164).

** 857. Mannhardt W., Die lettischen Sonnenmyten.

Žiur. nr. 504, plg. nr. 125—127, 505—507; 758.

858. Mansikka V. T., Litauische Zaubersprüche, Helsinki 1929, 116.

LUB D 23615. *Žiur. nr. 623, 624.*

858 a. Meškauskas, Pranas, Volksbräuche im litauischen Familienleben. (Niederkunft, Taufe, Hochzeit und Begräbnis der preussischen Litauer). Diss. Leipzig Tilsit 1936. (66 psl. in 8⁰).

Žiūr. nr. 82. Autorius yra naudojęsis Praetorijaus *(žr. nr. 82)* originalo rankraščiu, kurį *Pierson'as* išleido tik ištraukose.

(859. R. van der Meulen, Die Naturvergleiche in den Liedern und Totenklagen der Litauer, 1907).

Plg. *M. Biržiškos* vert.: Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir raudose, 1919.

(860. R. van der Meulen, Zwei litauische Totenklagen aus dem Gouvernement Wilna: „Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung", Bd. 44 (1911) 360—366.

Plg. 800, 823a.

Su dviem raudų tekstais ir vertimu. Šiaip jau dainos ir raudos šitoj bibl. sistematiškai nežymėta. Žiūr. *Vacl. Biržiška:* Lietuviškų dainų literatūros biblijografija, „Mūsų Tautosaka" (red. V. Krėvė-Mickevičius), t. III (1931) p. 187—229.

860a. R. van der Meulen, Über die litauischen Vėlės (Vortrag am 10. Sept. 1912, gehalten auf dem 4. Intern. Kongress f. Religionswiss. zu Leiden). Archiv für Religionswissenschaft, Bd. XVII (1914), p. 125—131.

Žiūr. nr. 1055 liet. vertimą.

861. Mierzyński A., Der Eid des Keistutis im Jahre 1351 (Sitzungsberichte d. Altertumsgesellschaft Prussia), Heft 18 (1892—93) 104—112.

Bl 8426; plg. nr. 40, 985, 987; Mierzyńskio darbai *žiūr. 31,* 36—32, 40, 44, *55, 60—1,* 63, 66, 77—9, 82, 93, 130, 184, *192,* 200, 311—12, 382—389, *682—91,* 759—62, *861—63, 914, 922, 1005.*

862. M i e r z y ń s k i A., Die heilige Eiche.
Žiūr. nr. 311.

863. M i e r z y ń s k i A., Die samländische Gottheit.
Žiūr. nr. 312.

864. M o n e F. S., Geschichte des Heidentums.
Žiūr. nr. 134.

865. N e h r i n g A., Die Anbetung der Ringelnatter.
Žiūr. nr. 135, 315; plg. 238, 872, 1013—14; 488, 879.

866. O r i e n t a l i s c h e r Kirchenstaat.
Žiūr. 118, 136.

(867. O s t h o f f H., Allerhand Zauber etymologisch beleuchtet. (Beiträge z. Kunde d. indogerm. Sprachen), Göttingen 1899, XXIV 109—173, 177—214).
LUB Dž 1.

868. P r e l l w i t z Dr., Vortrag über die Namen des Perkunas und über vergleichende Mythologie (Santrauka). MLLG IV 487.

869. P u r y c k i s J., Die Glaubenspaltung.
Žiūr. nr. 26, 49, 89, 209.

870. S c h a d e Maria, Vom Volks- und Aberglauben bei den Litauern: „Unsere Heimat“, Jahrg. 6 (1924) 123—124.

(871. S c h i e f n e r A., Der kluge Uburtis und der Teufel (Ein Samogitisches Märchen): „Inland“ n. 17 [1861].
Wl 1881.

872. S c h l a n g e n b e s c h w ö r e n in Litauen (aus Popelken): „Ostpreussische Zeitung“, nr. 176 (1878).
Bl 5080; plg. nr. 135, 238, 315, 1013—14; 488.

873. S c h l e i c h e r A., Berichte aus Litauen (Bildukai): „Sitzungsberichte der Wiener Akademie d. Wissenschaften“, IX (1852) 524 sqq.
Plg. nr. 979.

** 874. S c h l e i c h e r A., Lituanica: „Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie d. Wissenschaften“ (Phil.-hist. Classe), Bd. XI 1 Heft (1853) Wien, 76—156.
Plg. nr. 34, 72, 75, 76, 224, 336.

Rec. *J. Bs.* (Basanavičius), „Auszra“, 1885 m., nr. 2-3, psl. 42 (yra *J. Bs.* ten strp.: „Schleicheris apie lietuvius“).

Psl. 81—86: ištraukos apie dievų vardus iš Brodovskio žodyno. Psl. 86—89 Mažvydo katekizmo žinios apie lietuvių pagonybę. 89—103 p. („Litauische Götternamen. In litauischer Sprachform aus echt litauischen Quellen zusammengestellt“). Iš Schleicher'io surinktų Rėzos, Mažvydo kat., *(žiūr. nr. 72)*, Brodovskio *(ž. nr. 34)* ir Mielkės žodyno *(ž. nr. 76)* sudarytas lietuvių dievų sąrašas. Plg. *Usener:* Götternamen, 85—108 psl. *(ž. nr. 147).* 104—112 psl. Die Laumės.

874a. S c h l e i c h e r, A., Litauisches Lesebuch und Glossar (Handbuch der litauischen Sprache, Bd. II), Prag 1857.
Apie Laumes, psl. 197—202.

(875. Schöpfungsgeschichte in der litauischen Göttersage: „Kownoer Zeitung“ (Beiblatt), n. 265 (1917).

876. Schulenburg W., Wetterzauber mit Steinbeilen und Gott Perkunas (Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthrop.), 1896, 362.
Bl 5037.

877. Sembrzycki Joh., Joh. u. Maletius.
Žiūr. 71, 338. Plg. 855. Apie Malecijus žr. nr. *25, 70—71, 281a, 338, 509, 855, 877.*

878. Siecke Ernst, Götteratribute und sogenannte Symbole.
Žiūr. nr. 138.

879. Stieda L(udw.), Die Anbetung der Ringelnatter: „Globus“, 75 (1899) 160—163.
Plg. nr. 135, 238, 315, 488, 865, 872, 1013—1014.

(880. Tetzner Fr., Feste und Spiele d. Litauer: „Globus“, 73 [1898] 317—323).
1. Talkos. 2. Jahres-und Familienfeste. 3. Spiele. 4. Glaube u. Aberglaube. 5. Sprichwörter.

881. Tetzner Fr., Alte Gebräuche, Kleidung und Geräte der Litauer: „Globus“, 73 (1898) 110—116 (8 Abbild.).

882. Tetzner Fr., Die Slaven in Deutschland, 1902.
Žiūr. nr. 146, 228, 343.
24—112 p. Litauer. Ihre Verbreitung, Geschichte, Literatur, Feste, Spiele, Sitten, Gebräuche und Hausanlage (lietuvių k. žemėl. ir daug pav.). Rec.: Hans *Stumme:* „Litt. Centralblatt“, nr. 47 (1902). Sp. 1560 sq. *A. Brückner:* AfslPh, XXIV (1902) 616—620 (labai neigiama kritika). Tik „Am besten kennt der Verfasser das litauische Gebiet, er scheint sogar litauisch gelernt zu haben... Daher die liebevolle Ausführlichkeit, mit der er bei Litauern verweilt.“ *Bezzenberger A.:* „Deutsche Literaturzeitung“, (1903) Sp. 2091 sq. (neigiama kritika).

883. Der Teufel im litauischen Volksglauben: „Kownoer Zeitung“, n. 38—39 (1918).

(884. Thomas A., Märchen, Sagen und Volksglauben aus dem diesseitigen Litauen: MLLG, II [1887] 167—170).
Bl 5269.

885. (Trautvetter E. C., Ueber die neuntägige Woche bei den alten Littauern und Slawen; nebst Erklärung der siebentägigen Woche: „Inland“, n. 52 [1853]).

(886. Treichel A., Die Klucke und die Kriwule [Schulzenzeichen aus Westpreussen und Litthauen]. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte], Red. v. R. Virchow. Berlin 1882, 11—18 psl. [ypač 17 psl.]).

886 a. Usener u. Solmsen, Litauische und lett. Götternamen.
Žiūr. nr. 147, 148, 224. Rec. *Brückner A.:* KH, t. XI (1897) 95—99.

887. Wagner E., Vita et mores.
Žiūr. nr. 25, 356.

(888. W a r n a s A., Litauische kunstvolle Wegkreuze (Jahrb. d. bild. Kunst), Riga, Jg. 8, 3—14).

889. V e c k e n s t e d t E. Dr., Die Mythen, Sagen und Legenden der Zamaiten (Litauer), Heidelberg 1883, I 307, II 345.

Br 2410, papild. 338 p. *Bl 5275. Gw 381.*

Lietuviškas J. Šliupo vertimas lietuvių k. 1890 m.: „Vienybė Lietuvininkų". Dalis išėjo atskira knyga. Plymouth, Pa 1897. Rec.: *Bezzenberger A.:* AM XIX 658; XXII 158—160; XXI 346—352. *Brückner A.,* Mythol. Studien (žiūr. nr. 102): AfslPh, IX (1886) 1—35, 161 sqq (labai neigiama kritika) *J. I. Trusmann:* ŽMNPr 1884, Čast 234, nojabr' otd. II, 69—76. *J. B(asanavičius):* „Auszra", nr. 8—10 1883 272—277. Žiūr. *V. Birž.* bibl. nr. 2410 (nurodytos recenzijos). Ten pat pažymėta A. Dambrausko nuomonė laiške Spuduliui. *J. Žiurlys* Edm. Veckenstedtas — mūsų tautosakos falsifikatorius?: „Mūsų Tautosaka", t. III (1931) 181—186. *Volter, E.,* Dr. Veckenstedt: „St. Peterburger Zeitung", nr. 260 (1887). *Žiur. nr. 900; plg. nr. 912.*

890. V e c k e n s t e d t Edm., Pumphut ein Kulturdämon der Deutschen, Wenden, Litauer und Žamaiten (Mit Originalsagen der Litauer und Žamaiten), Leipzig 1885, 33 .

LUB D 10761, 10738. *Bl 5276. Br 2547.*

(891. V o e l k e l J. A., Papártei [Das Farnkraut]: MLLG, Heft V, [1882] 343—344).

Bl 5085.

(892. V o n dem Aberglauben der Litauer: PrPrBl, VIII [1832]).

* 893. W o l t e r Eduard, Mythologische Skizzen, I. Litauische Götter in Joh. Malala's Chronograph russischer Redaction vom Jahre 1261. AfslPh, IX (1887) 635—642.

Bl 4941. Br 2734. Žiūr. nr. 69; plg. nr. *60, 788.*

894. W o l t e r E., Litauische Zauberformeln und Besprechungen: MLLG II sąs. 11 (1886) 301—306.

Bl 5056. Br. 2634.

895. W o l t e r E., Zur Geschichte des litauischen Hexenwesens (žinawimas): MLLG, IV sąs. 22 (1899) 375—382 ir atskirai.

Gw 417. Bl 5059. Žiūr. nr. 65, 99.

896. W o l t e r E., Die Erdengöttin der Tschuwaschen u. Litauer.

Žiūr. nr. 635. Bl 4943.

897. W o l t e r E., Zum Feuerkultus der Litauer: „Archiv f. Religionswissenschaft", I (1898) 368 sqq.

(898. W o l t e r E., Göttersteine und Steinbilder).

Žiūr. nr. 149, 634. Plg. nr. 244.

899. W o l t e r E., Perkunas und litauische Opfer- und Deivensteine: MLLG. IV sąs. 22 (1897) 393—395 ir atsk. atsp.

Žiūr. nr. 190, plg. nr. 244.

900. W o l t e r E., Dr. Veckenstendts Žemaitische Goettinnen: „St. Peterburger-Zeitung", n. 17 (1887).

Žiūr. nr. 889, plg. nr. 912.

(901 W o l t e r E., Drei litauische Lenorenstoffe: MLLG, IV [1899], 297—298. Mythos).

902. W o l t e r E., Ernst Ed. Kuniks Verdienste.

Žiūr. nr. 361. Visi kiti biblijografijoje Volterio minėtieji dalykai *žiūr. 36, 40, 41, 47, 60, 65, 69, 72, 85, 98, 99, 149, 361, 464, 536—540, 634, 635, 786—793, 794a—794n, 795a—795e, 889 893—902, 924.*

903. W o t s c h k e Th., Johann Lasitius (Ein Beitrag zur Kirchen- und Gelehrtengeschichte des 16. Jhs. Teil 1 und 2): „Zeitschr. für slavische Philologie", Bd. II (1925) 77—104, 442—471.

Žiūr. nr. 66.

904. Z u r M y t h o l o g i e der Litthauer: „Archiv f. wissenschaftliche Kunde von Russland" (hgg. von A. Erman), Bd. 14 (1855).

905. Z u r M y t h o l o g i e der Litauer: „Kownoer Zeitung", n. 302, 303, 304 (1917).

d) Prancūzų kalba

906. A l e x i n s k y G., Mythologie lituanienne.

Žiūr. nr. 113, 132; plg. nr. 610.

907. B a s s e t, Le culte de marteau, I. Chez les Lithuaniens: Le soleil captiv (Revue des traditions populaires), 1891, VI 162 p.

Bl 4916.

908. B e k k e r Balthasar, Croyances et superstitions des Irlandois, des Samogites, des Ceremisses et des Islandois. (La Tradition), 1189, III 186 p.

Bl 5122.

909. C h o d z k o L e o n a r d, La Pologne... illustrée.

Žiūr. nr. 167; plg. nr. 918. Apie L. Chodzko: *M. Biržiška,* Liet. Encikl., V.

Žiūr. nr. 654.

910. D u k s z t a M., Résumé de Mythologie Lithuanienne (par Miecislas Dukszta, Docteur en Phil., Membre de l'Institut. Travail primé au II-e concours de l'Académie der sciences à Genève. Be datos [Genève 1916]), 44 p.

Rec.: „Litwa", 1914, Nr. 5-6 (Luty 14 (28)), psl. 47. Šitoje recenzijoje tas darbas labai teigiamai vertinamas.

910 a. D u k s z t a, M., Dr., Le culte des Anciennes Lithuaniens. Deuxième édition. Genève 1918.

911. G u i r a n d F., Mythologie.

Žiūr. nr. 113.

912. K a r ł o w i c z J a n, Dr. La Mythologie lituanienne et M. Veckenstedt. Mélusine. Tome V nr. 5 (1890), 122—144.

LUB F 353. *Fk 12470, 12486, Gw 169, Bl 4968.*

Rec.: MLLG III 416 p. Pagrindinė „Zeitschr. f. Volkskunde" leidėjo (J. **Karl.**) kritika Veckenstedt'o ir jo požiūris į liet. mitologiją. *Žiūr. nr. 889, 900.*

913. M a l t e - B r u n, Tableau de la Pologne ancienne et moderne. (Nouvelle edition par Lénard Chodzko), Bruxelles 1830.

LUB D 14349.

Samogitie, 98 psl. sqg. Žemaičių dievai (Perkūnas, Žemininkas, Vaižgantas etc.) 99—100 p.

914. M i e r z y ń s k i A., Sur quelques objets, trouvés dans des sepultures en Lithuanie (Compte — Rende du Congrès Internationale à Buda — Peszt), 1876, 465—480 p.

Kiti darbai žiūr. nr. 31, 36, 37, 40, 44, 55, 60—1, 63, 66, 77—9, 82, 93, 130, 184, *192, 200, 311—12, 382—89, 682—91, 759—762, 861—863, 922, 1005.*

915. N e u m a n n A., La Lithuanie et ses légendes: „Bulletin polonais, littérair, scientifique et artistique", nr. 49—50 (1891), 47, 80.

916. P i e t k i e w i c z Michal, La Lithuanie et sa dernière insurrection, Bruxelles 1832.

Įžangoje „Žvilgsnis į Lietuvos istoriją". Mitologijos apžvalga.

916 a. V i s c o n t, Antoine, La Lituanie religieuse. Paris — Genève 1918.

Religion païene des Litauniens, p. 59—79.

(917. W i s s e n d o r f f N., Matériaux pour l'ethnologie lithuanienne [Extrait de la Revue des traditions popul.], Vannes 1893).

Plg. nr. 528, 531.

918. W r o t n o w s k i Felix, Esquisse sur la réligion payenne, sur les traditions populaires et sur les anciens usages des Lituaniens. Atsp. iš *Chodzko* Leonard: La Pologne historique, litteraire, monumentale et illustrée..., Paris 1847, 404—416.

Žiūr. nr. 167; plg. 909.

Pirmas leidimas Paryžiuje 1835—45. Wrotnowskio atsp. dar išleista 1863 m.

e) Kitomis kalbomis (italų, latvių, čekų)

(919. B a l y s J., Leišu folklora. Latviešu konversacijas vardnica, 90 burt., p. 22876—83. Riga 1935).

Plg. nr. 666, 951—954.

Rec.: „Rytas", 1935 m., nr. 250 p. 6.

920. (K u n d s i n s c h K a r l i s) K. K., Kriwe kriwaito un Romowe: „Baltijas Wehstnesis", Nr. 3—8 (1871).

921. (M e l n a l k s n i s J.) Melnais — Alksnis: Krivu —krivs un Romove. Imantas Laika gramata 1921.

Žiūr. nr. 445.

922. M i e r z y ń s k i A., Par Romowe swehto osolu (apie šventą ąžuolą Romovėje. Austrums), Riga 1896.

Turinys referato, skaityto Rygoje archeologų suvažiavime.

923. P u m p u r s A., Leischu — latweeschu prekschwehsturigais laikmets. (Pagal Briančevo: Istorija lit. gosud. (žiūr. nr. 160): „Austrums“, VIII (1892) 1, schjums. Jelgava, 100—102, 171—175 psl.

924. V o l t e r E., Latweeschu — leischu mitologijas ispehtischanas leeta: „Deenas lapas felet. turpin“, nr. 119 (1887).

Bl 4940. Kiti jo darbai *Žiūr. nr. 36, 40,* 41, 47, 60, 65, 69, 72, 85, *98,* 149, 361, 464, 536—540, 634—35, 786—793, 794a—94n, 795a—95e, 889, 893—902.

---

925. J e ž e k J., Romove, k. devitistalete památce mučenicke smrti sv. Vojtecha: „Mariansky kalendar“, 1897, Vimperk.

926. M a c h a l H., Nakres slovanského bajeslovi, 1891.

Žiūr. nr. 569.

Barzdukai 101—103 p. *plg. nr. 956.*

927. Z u b a t y J., Romove (Ottü v slovnik naučny).

Plg. nr. 150, 384, 643.

---

927 a. H a b e r l a n d, Arthur, Lietuvių etnografija ir folkloras (ital.). Enciklopedia Italiana, t. XXI, 1934, strp. „Lituania“, (etn ir folklr. p. 285—297).

Rec.: *Vetusius* (Blynas): Lietuva „Italų enciklopedijoje“, Nauj. Romuva, Nr. 188—89 (1934. VIII. 19.), p. 572—573.

928. S a l v a t o r i Giuseppe, Storia, miti e canzoni degli antichi lituani, 1930).

928a. T u r c h i, Nicola, Lietuvių religija (itališkai). Enciklopedia Italiana, t. XXI, 1934, strp. „Lituania“ (288—304 p.).

Apie liet. religiją p. 299. Rec. Vetusius, žr. nr. 927a.

B. L i e t u v i ų k a l b a

929. A i t v a r a s: Liet. Encikl., I sk. 125—128.

Žiūr. nr. 1010. plg. nr. 64, 165; 76.

930. A k m e n y s: Liet. Encikl., I sk. 161—162.

Žiūr. nr. 1122.

931. A l a b a t h i s: Liet. Encikl., I sk. 186—187.

932. A l c i s: Liet. Encikl., I sk. 206.

933. A l e k s o t a: Liet. Encinkl., I sk. 260.

Žiūr. nr. 984.

933a. A l k o s kalnai, Liet. Encikl. I sk. 324.

Žiūr. nr. 1122. Plg. nr. 947, 1037, 1111, 1114, 1118, 1150.

933b. Ak., N., Gromata iš Paryžiaus. „Auszra“, 1884, Nr. 4, p. 197-201).

Filologiškas aiškinimas žodžio „Krivė“ kilmės, p. 199.

934. A l g i s: Liet. Encikl., I sk. 296.

935. A p i d o m ė: Liet. Encikl., I sk. 822.

Žiūr. nr. 1020.

935a. A p y s a k o s.

Iš pagoniškųjų lietuvių tautos laikų yra apysakų (lietuviškai, rusiškai, lenkiškai ir vokiškai), kuriose figuruoja atskiri senosios jų religijos elementai. Jos čia nesužymėtos. Paprastai medžiaga imta iš tų pačių čia nurodytų dalykų. *Žiūr. nr. 707, 1135.*

936. A r buvo Krivė — Krivaicziu?: „Tėvynė“, nr. 1, (1899). 10—12. *Bl 4909.*

Apie A. Mierzyńskio Źródla (žr. nr. 78), 2-ją dalį.

937. A s p e l e n i e: Liet. Encikl., I sk. 1280.

938. A t l a j b o s: Liet. Encikl., I sk. 1433.

Žiūr. nr. 985.

939. A u d r o s: Liet. Encikl., II sk. 58.

940. A u k a: Liet. Encikl., II sk. 152—155.

Žiūr. nr. 985.

941. A u k u r a s,

942. A u s k a: Liet. Encikl., II sk. 273.

Žiūr. nr. 985.

943. A u k š t ė j a s. Liet. Encikl., II sk. 273.

944. A u s t e j a, Austheja: Liet. Encikl., II sk. 276.

945. A u š a u t a s (Aušaitis): Liet. Encikl., II sk. 324.

Žiūr. nr. 984.

946. A u t r i m p a s, Atrimpas: Liet. Encikl., II sk. 397—399.

Žiūr. nr. 985.

946a. A v i ž o n i s, K., Kelios istorinės Lietuvos vietos. Kaunas 1927.

Apie alkvietes etc. Rec.: *A. Ruseckas:* „Švietimo Darbas“, 1927 m., Nr. 7, p. 680.

947. A v i ž o n i s K., Alkvietės ir alkakmeniniai — senovės lietuvių tikybos paminklai: „Lietuva“, nr. 29, (1927).

948. Ą ž u o l a s tikybos istorijoje: Liet. Encikl., II sk. 536—538.

Žiūr. nr. 950.

949. B a b i l o s: Liet. Encikl., II sk. 583.

Žiūr. nr. 985.

950. B(a l d a u s k a s) J., Ąžuolas tik. istorijoje: Liet. Encikl., II sk. 538—538. Budintoja, IV sk. 933 Burtai (Lietuvoje), IV sk. 1173—1175 (Plati bibliografija). Burtininkas, IV sk. 1176—77. Burtų knygos, IV sk. 1178.

950a. B a l d a u s k a s, J., Krivulė. „Gimtasai Kraštas“, 1935 m., Nr. 1(5), psl. 204—206.

Apie Krivulę *plg. nr. 886, 959, 987, 991, 1068, 1069, 1143.*

951. B a l y s J., Senovės lietuvių tikybos klausimu: „Lietuva“, nr. 45 (1927).

951a. B a l y s, J., Lietuvių kryžiai. „Panevėžio Balsas“, 1927 m., Nr. Nr. 43, 44, 49, 50, 52.

Plg. nr. 641, 973, 1023, 1040a.

951b. (B a l y s , J.), Padavimai, legendos, burtai, TiŽ, V. (1928), p. 629—645.

951c. B a l y s , J., Ar senovės lietuviai turėjo stabų? „Jaunoji Lietuva", 1929 m., Nr. 8, p. 33—37; Nr. 9, p. 44—46; Nr. 10, p. 40—45.

952. B a l y s Jonas, Aitvaras: „Gimtasai kraštas", nr. 2—4 (1934) 104—111, 141—146.

Plačiai šaltiniais bei kita medžiaga paremtas straipsnis. Trūksta prie jo su trumpinimuose tekste cituojamų skaitlingų šaltinių sąrašo, kuris bespausdinant buvo pamestas.

953. B a l y s J., Perkūnas medžioja velnią (Lietuviškos kilmės mitologinis padavimas): „Vairas", nr. 3—4 (1935) 293—302, 450—8.

Rec.: Žl., „Lietuvos Aidas", 1935 m., Nr. 56.

953a. B(a l y s), J., Dr., Raganavimai vestuvėse. „Tautosakos Darbai". I(1935), p. 279—283.

Plg. nr. 679, 742, 765, 812, 1098, 1034-35, 1129, 1131.

954. B a l y s J., Lietuvių mitologija „Mythologie Générale" leidinyje (recenz.): „Lietuvos Aidas", nr. 205 (1935).

Žiūr. nr. 113, 132, 610.

954a. B a l y s , J., Dr., Dvasių nunešti žmonės. „Jaunoji Karta", 1936 m., Nr. 3, p. 167—170.

*954b. B a l y s, J., Dr., Gyvi numirėliai, 1936 m., Nr. 6, p. 611—625.

Dr. *J. Balio* kiti bibl. sužymėtieji dalykai *žiūr. nr. 919, 1068, 4—5, 7.; nr. 113, 666, 1045, 1103.*

955. B a n g p u t y s: Liet. Encikl., II sk. 1110—11.

Žiūr. nr. 985. Žiūr. nr. 76.

956. B a r z d u k a i: Liet. Encikl., II sk. 1414—1415.

Žiūr. nr. 985. Plg. nr. 64, 569, 926; ž. nr. 71, 76.

956a. B a r a n a u s k a s , A., A. a. kunigo vyskupo Antano Baranausko laiškai į prof. Boudouiną de Courtenay. „Lietuvių Tauta", I, kn. 3, p. 418—419.

Apie „Žnicz", žinyčią, žinius.

(956b. B s (B a s a n a v i č i u s), J., Apie senovės Lietuvos pilis. „Auszra", 1883 m., Nr. 1—10; 1884 m., Nr. 1, 2—3.

Išskaičiuojant ir užrašant pilis, minima (pav. 1884, Nr. 2-3, p. 37—52), kur buvę deginta amž. ugnis, gerbta krivaičiai etc. Apie tokius pasakojimus žinių galima rasti daug kur, kai aprašoma senos bažnyčios, jų vietos (altorių vietos), piliakalniai ir kt. senoviški pastatai. *Žiūr. nr. 1000b, 1025—26, 1086, 1119, 1128.*

957. B(a s a n a v i č i u s) J., Senovės lietuvių szventenibė: „Auszra", nr. 8—10 (1883) 277—278.

Br 2353.

957a. B s (B a s a n a v i č i u s), J., Ar sena ira lietuviszka „duszia", „Auszra", 1884 m., Nr. 4, p. 131—137.

Pastabos prie senovės liet. religijos.

957b. B s (B a s a n a v i č i u s), J., Bažniczios — kapai. „Auszra", 1884 m., Nr. 4, p. 195—197.

Tarp kitko saulės kultas pas senovės lietuvius.

958. B s (B a s a n a v i č i u s Jonas), Prie Patrimpo: „Auszra", nr. 5—6 (1884) 192.

Nurodo vienam autoriui *(Žr. nr. 1029)* vokišką E. Gigas' strp. *(žr. nr. 278)* tuo klausimu.

959. B s (B a s a n a v i č i u s J.), Prie Krivulės: „Auszra", nr. 5—6 (1884) 192—194.

Mini tuo klausimu įdomų A. Treichel'io darbą (žiūr. nr. 886). *Plg. nr. 950a, 987, 991, 1069, 1088, 1143.* Žiūr. „Auszroje", nr. 12. 1885 402 apie liet. mitol. Bretkūno Postilė). Apie Krivulę žiūr. 886.

Bl 5034.

960. B a s a n a v i t i u s (Bassanovič) J., Fragmenta mythologiae.

Žiūr. nr. 801.

(961. B a s a n a v i č i u s J., Žiponas ir Žiponė, Tilsit 1885).

962. B(a s a n a v i č i u s) J., Saule — menuo „Prie etnologiškų smulkmenų": „Varpas", nr. 9—10 (1895).

(963. B-s (B a s a n a v i č i u s) J., Kaip vadinosi senovės Lietuvoj sanvaites dienos?: „Tėvynė", nr. 7 [1897] 205—206).

964. B a s a n a v i č i u s (Bassanowicz) J., Lietuviszkos pasakos (Medega lietuviszkai mylotogijai). Shenandoah Pa 1898, I.

LUB D 890, 10671. *Br. 4019.*

Veikalas dedikuotas prof. Dr. A. Bezzenbergeriui. Rec.: „Tėvynė", nr. 1 (1899) 32. *Bl 4915.* Dalis čia įdėtų pasakų buvo jau spausdinta: MLLG (1884—1885). Užrašytos jos J. B., V. Vaičaičio, Vinco Basanavičiaus, P. Kriaučiūno, M. Slančiausko, St. Žiupsnio.

965. B a s a n a v i č i u s J., Lietuviškos pasakos, 1902, II.

LUB D 13152.

* * 966. B a s a n a v i č i u s J., Apie vėles bei nekrokultą senowės Lietuvių. Įžanga jo knygoje „Iš gyvenimo lietuviškų Vėlių bei Velnių" surinko Dr. J. Basanavičius, Chicago Ill. 1903, 385+83. 3 leid. elektrotypiškai atsp. Kaune 1928 m. VI—LXXXIII p.

Šito įžanginio strp. VI—LXXXIII psl. yra XII skyrių. Prie jų duota daug bibliјografinių nurodymų. R.: *Ivinskis* Z, Apie J. Basanavičiaus raštus senovės liet. religijos srityje: „Soter", nr. 2 (1927) 157—158.

(967. B a s a n a v i č i u s J., Lietuviškos Pasakos yvairios, 1903 I 280; 1904 II 335; 1904 III 333+V p. 1905 IV, XXII+299 p. Chicago Ill. [išl. „Lietuva"]).

4-tas leidimas „Švyturio" Kaune iš A. Olševskio elektrotypų atsp. 1928. m.

(968. B a s a n a v i č i u s J., Levas lietuvių pasakose bei dainose ir prygiškai — trakiškoje dailoje. [Folkloriškai — archailogiška studija]: „Lietuvių Tauta", kn. I [1907] 1—70; kn. II [1908] 162—177 [dal. 2]).

969. B a s a n a v i č i u s J., (J. Birštonas), Apie kaukus: „Viltis", nr. 113 (1908).

Plg. nr. 787. Kaukų gerbimas, kurie anot pasakų, nešą savo gerbėjams javus ir įvairius turtus, yra žinomas ne tik pas lietuvius, bet taip pat Trakijoj ir Mažojoje Azijoje. Todėl autorius mano, kad lietuvių proseniai yra iš ten į Lietuvą atvykę. Jis žada parūpinti studiją apie Kaukus ir kreipiasi į lietuvių inteligentus, prašydamas apie juos surinkti jam žmonių pasakojimus. Trumpą strp. santrauką žiūr. „Draugija", 1908 m., II metai, nr. 23, psl. 305.

(970. B a s a n a v i č i u s J., Apie medžių garbinimą senovės Lietuvoje [Lietuvių Mokslo Draugijos visuotiname susirinkime paskaita, 1908 m. rugpiūčio 5—6 d. Pranešimas]: „Draugija", [1908 m.] 105).

* 971. B a s a n a v i č i u s J., Lietuvių Kryžiai archailogijos šviesoje, Vilnius 1912 (atspausta iš Antano *Jaroševičiaus* „Lietuvių Kryžiai", Vilnius 1912 m., 5—33).

(972. B a s a n a v i č i u s J., Iš krikščionijos santykių prie senovės lietuvių kultūros: „Viltis", nr. 144 [1912]).

973. B a s a n a v i č i u s J., Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra (Prie studijos „Lietuvių kryžiai archailogijos šviesoje"), Vilnius 1912, 100.

Atsakymas „Vienybei", Nr. 47 (1912). Rec.: *Pr. Dovydaitis:* „Ateitis", (1913) 396—401, 456—463, 550—554. Plg. „Soter", Nr. 2 (1927) 158.

(974. B a s a n a v i č i u s J., Lapelis iš senovės lietuvių kultūros istorijos: „Lietuvių Tauta", II 4 [1919] 598—601).

(974a. B a s a n a v i č i u s, J., Gamta lietuvių dainose ir pasakose. Folkloro studija. „Lietuvių Tauta", 1915, kn. 2, p. 619).

Skaityta L. M. Dr-jos susirinkime 1919. VI. 13/26.

794b. B a s a n a v i č i u s, J., Lietuvių kalba archailogijos ir etnografijos šviesoje. „Lietuvių Tauta", III, kn. 2, p. 266—274.

Laidojimo būdai, vaiduliai, vampirai etc.

974c. B a s a n a v i č i u s, J., Dėliai žynio Ilgio, „Lietuvių Tauta", III, kn. 2, p. 345—353.

(974d. B a s a n a v i č i u s, J., Levas lietuvių pasakose ir dainose. Folklero studija. Vilnius, 1919 (235+XLIV tob.) iš „Lietuvių Tautos", 1919).

Plg. nr. 1012h, 1013—14, 1043—1046.

* 975. B a s a n a v i č i u s J., Trakų ir lietuvių mytologijos smulkmenos: „Lietuvių Tauta", III 1 (1921) 169—214; dal. 3 (1925) 169—214. Atsp. 1 d. (1921) 47.

Rec.: *Ivinskis Z.,* Apie Bas. raštus senovės liet. religijos srityje: „Soter", Nr. 2 (1927), 157.

* * 976. B a s a n a v i č i u s J., Iš senovės lietuvių mytologijos: „Lietuvių Tauta", IV sąs. 1 (1926) 5—26. Atskirai atspausta 24 psl.

LUB E 2887.

Skaityta 1926 m. IV. 6. L. M. Dr-jos visuotiname susirinkime.

Rec.: *Ivinskis Z.,* Apie B. raštus sen. liet. rel. srityje: „Soter", nr. 2 (1927) 158.

(977. B a s a n a v i č i u s J., Apie senovės prūsų raštą).

Žiūr. nr. 366; plg. nr. 983. Jo paties „Dėlei žynio Ilgio“: „Lietuvių Tauta“.

978. B(a s a n a v i č i u s) ir B ū g a, Apie sen. prūsų raštą ir Vidėvuto vėliavą.

Žiūr. nr. 367.

Dr. J. Basanavičiaus raštų bibliografija paduota prof. *V. Biržiškos* „Mūsų Žinyne“, *žiūr. nr. 6.* Prof. *V. Biržiška,* J. Basanavičius, „Liet. Encikl.“, II sk. 1420—1438 (ten sužymėta bibliografija apie Basan.). *Žiūr. nr.* 72, 123, 146, 215, 366, 367, 729, 801, 802, 889.

979. B a u b i s: Liet. Encikl., II sk. 35.

Žiūr. nr. 985.

980. B e n t i s: Liet. Encikl., II sk. 516.

Žiūr. nr. 985.

981. B e r ž a n s k i s - Klausutis, Gediminas, Jonas, kun-tis, Senovės lietuvių tikėjimas. Ką reiškia žodis „Criwe“ — Krivis, Kaunas 1928, 12.

Plg. nr. 106, 300, 353, 373, 376, 704, 849, 933b, 989.

981a. B e r ž a n s k i s — Klausutis, Gediminas J., Ką reiškia žodis „Criwe“ — Krivis, „Rytas“, 1927 m. IV. 9, Nr. 81.

982. B i l d u k a i: Liet. Encikl., II sk. 987.

Žiūr. nr. 985. Plg. nr. 873.

(983. B i r ž i š k a Vacl., Ar senovės lietuviai turėjo savo raštą?: „Trimitas“, nr. 18 [1929] 291—293).

Plg. nr. 977, 978.

984. B i r ž i š k a V., Aleksota: Liet. Encikl., I 260; Aušautas (Aušaitis), t. p., II 324.

Plg. nr. 5—7, 30, 32—33, 40—41, 48, 66, 70—72, 76, 115.

985. B i r ž i š k a M., Atlajbos: Liet. Encikl., I 1433; Auka, t. p., II 152—155; Auska, t. p., 273; Autrimpas, t. p. 397—399; Babilos, t. p. 583; Bangputys, t. p., II 1110—11; Barzdukai, t. p., 1414—15; Baubis, t. p., 35; Bentis, t. p., 516; Bildukai, t. p., 987.

Žiūr. nr. 32, 71—72, 168—9, 643, 703, 713.

(985a. B i t a i t i s, J., Kokiu būdu buvo išgręžiamos skylės taip vad. Perkūno kulkose. „Varpas“, 1891 m., Nr. 12, p. 185—188.

„Varpe“ buvo spausdinta įvairių strp. pavydalu kai kas, kas yra įdomu senovės liet. relig.: 1891 m. Nr. 6 (p. 86—88), Nr. 7 (p. 100—102); Nr. 11: *J. Bitaitis:* Apie išdirbinius iš tekįto akmens, rastus Lietuvoje ir Žemaitijoje (pagal T. Daugirdą). Įdomios pasakos apie Perkūną ir jo kultą. 1892 m. Nr. 2, p. 26—27; Nr. 3, p. 39—42; Nr. 4—5, psl. 61—63; Nr. 6, p. 89—93, Nr. 7, p. 100—101. 1894 m. Nr. 10; 1895 m., p. 153; 1896 m. Nr. 9; Nr. 10, p. 145.

986. B u d i n t o j a: Liet. Encikl., IV sk. 933.

Žiūr. nr. 950.

(987. B ū g a Kaz., Kas tai būta Krivulė?: „Labdarių Draugijos Kalendorius“, Peterburge 1904).

Žiūr. nr. 991.

988. B ū g a K., Kęstučio priesaikos žodžių aiškinimas: „Labdarių Draugijos Kalendorius“, Peterburge 1904.

Žiūr. nr. 990; plg. nr. 40, 861; 687.

989. B ū g a K., Kunigo Criwe's vardo kilmė.

Žiūr. nr. 376; plg. nr. 106, 300, 353, 373, 849.

990. B ū g a K., 1351 m. Kęstučio priesaika: „Draugija“, nr. 2 (1907) 156—160.

Plg. nr. 36, 40, 687; plg. 988.

991. B ū g a K., Krivulė: „Draugija“, nr. 3 (1903) 272—274 ir atskirai 2 psl.

Žiūr. nr. 987.

992. B ū g a K., Aistiški studijai (Aistische Studien. Teil. I), Petersburg 1908.

157—159 psl. Perkūnas, Patrimpas, Patulas. Be abejo, tose studijose kalbin. kun. *Jaunius* yra perdavęs Būgai visą savo minties palikimą, kurį jis nemėgo fiksuoti.

993. B ū g a K., Medžiaga lietuvių etc. mytologijai, I.

Žiūr. nr. 106, 368—371 („Idolum“, „Suaistix“, „Panicke“, „Rickoyotas“).

* 994. B ū g a K., Medžiaga lietuvių etc. mytologijai, II.

„Žiūr. 106, 372—375 („Romowe“, „Criwe“, „Zincz“, „Waidelotte“).

Plg. nr. 989.

994a. B ū g a , K., Apie lietuvių asmens vardus. Atsp. iš „Lietuvių Tautos“, II, kn. 1 (1911), psl. 1—50.

LUB E. 598. Mitologijai psl. 9, (22—23) (Gabija, Gabjauja etc.).

(995. B ū g a K., Kalėdų vardo kilmė: „Vilties“ 1913 m. priedas, 9—11 psl.).

(996. B ū g a K., Senovės lietuvių „rojaus“ vardas: „Vilties“ 1914 m. priedas 200—201 p.).

* 997. B ū g a K., į kun. J. Tumą. Veikėjų korespondencija: „Mūsų senovė“ (neperiodinis žurnalas Lietuvos istorijos medžiagai rinkti), I (1920) 126, 129—130, 133, 136—137, 141—143 (laiškai). II (1921) 83—89 (laiškai).

Žiūr. nr. 78.

Tuose laiškuose duota apie Mierzyńskio: Zródła kritiškos pastabos: 127 psl. (dėl Romovės, stabų), 127 p. (Jauniaus prierašai prie Mierzyńskio „Romovės“, 129 p (Jauniaus nuomonė apie Mierzyńskio „Romovę“; 130 psl. (tas pats). 131—132 psl. (Vaidevučio vėliava); 133 psl.; 136—137 psl. (Grünau ir Mierzyński); 141—143 p. (dėl Krivės). Recenzuodamas „Mūsų Senovėje“ savo (veikėjų) korespondenciją (Ti Ž, I (1923), p. 422—423) Būga rašo: „Šiandien nebe su visa kuo, ką ten skelbiu, sutinku. Daug kas reiktų pataisyti... Videvučio vėluvos antrašo skaitymas (I 132) tėra gyvas sapnas. Šiandie aš to antrašo nebepaskaitau!“

998. B ū g a K., Lietuvių k. žodynas.

Žiūr. nr. 35, 165.

LXXVI psl. dievų vardai.

(999. **B ū g a K.**, Videvuto vėliavos antraštis: „Lietuvių Tauta“, IV [1926] 44—50, 312—313).

Plg. nr. 366, 367. Žiūr. K. Būgos, Lietuvių raštas. Mytol: „Vilniaus žinios“, (1907).

* 1000. **B ū g a K.**, Kalba ir Senovė, I d.

Žiūr. nr. 164.

Būgos raštų bibliografiją žr. nr. 7. Apie Būgą žiūr. Lietuv. Enciklop., IV sk. 962—967. *Pr. Dovydaitis,* K. B. raštai apie liet. senovės religiją: „Soter“, (1924) 145—146. Būgos raštai iš liet. relig. srities žiūr. nr. 7, 35, 78, 106, 163—165, 367—376.

(1000a. **B u r a č a s, B.**, Šatrija — Žemaičių šventkalnis. „Trimitas“, 1931 m., Nr. 49, p. 972—974).

Žiūr. nr. 1014a. Plg. nr. 1001a, 10; 1068, 9—21.

(1000b. **B u r a č a s, B.**, Mūsų istorinės vietos. Šatrijos kalnas. „Mūsų Rytojus“, 1935 m., Nr. 84, p. 7).

Žiūr. nr. 1014a. Istoriškų vietų aprašymuose yra dažnai minima senos praeitų amžių ar žmonių papročiuose bei pasakojimuose išlikusios pagoniškos tradicijos.

1001. **B u r t a i**, burtininkas: Liet. Encikl., IV 1173—1177.

Žiūr. nr. 950.

1001a. **B u r t a i**, prietarai; plg. papročiai (žr. nr. 1068).

Plg. nr. 670, 672, 706, 718, 740, 743, 768—70, 773, 778, 782, 799, 804, 811—12, 831, 833, 835, 856, 858, 867, 870, 880, 892, 894—95, 950, 951b, 1003a, 1003b, 1011, 1073, 1148.

1. A. M., Joninių apeigos ir burtai, „Ūkininkų Patarėjas“ 1932 m. Nr. 25 (126), VI. 24.

2. Ambraziejutė, A., Merga ir tetulė — ragana. „Mūsų tautinės tverybos, Žiedai“, priedas prie „Ateities“, 1912 m. Nr. 11—12 (23), p. 86—87.

3. Arūnas, Rugpiūtės prietarai ir papročiai Veliuonoje, „Diena“, 1932 m. Nr. 32 (209), VIII. 7.

4. Bacevičia, M., Prietarai ir burtai, „Vasaros Darbai“, Nr. 6, priedas prie ‚Aušrinės“, 1911 m., Nr. 13.

5. Bakanas, J., Velykiniai burtai, prietarai ir papročiai, „Mūsų Rytojus“, 1934 m. (Nr. 423), III. 30, p. 25.

6. Bakanas, J., Kalėdiniai lietuvių burtai ir prietarai, „Mūsų Rytojus“, 1934 m. Nr. 99 (497), XII. 21.

7. Bakanas, J., Mūsų Velykiniai burtai ir prietarai, „Mūsų Rytojus“, 1935 m. Nr. 31 (529), IV-19, p. 2.

8. Balys, J., Kalėdų papročiai ir burtai. „Mūsų Tautosaka“, I (1930), p. 124—153

9. B-lis, A., Burtai ir prietarai (Antašavos par., Panevž. apskr.), „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai‘“, priedas prie „Ateities“, 1911 m., Nr. 11—12, p. 45—46.

10. Buračas, B., Kaip ožį veda aplink beržą, „Mūsų Rytojus“, 1935 m., Nr. 92, p. 5.

11. Burtai (12), „Panevėžio Garsas“, 1935 m., Nr. 17.

12. Butėnas P., Burtai, spėjimai, įpročiai ir dar šis tas (Joniškėlio vlsč.), TiŽ, (1925), p. 373—375.

13. Dulskiutė, Liudvika, Prietarai, „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai‘“, priedas prie „Ateities“, 1912 m., Nr. 4 (16), p. 29.

14. Dulskiutė, L., Burtai, ten pat, priedas prie „Ateities“, 1912 m., Nr. 10 (22), p. 74—76.

15. Elisonas, J., Burtai (Panevėžio apskr.), TiŽ, III (1925), p. 341—363. *(Žiūr. nr. 1012a—14).*

16. *Eržvilkietis,* Burtai ir prietarai (vaistai dėl karpų), „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai',“ priedas prie „Ateities“, 1911 m. Nr. 6—7 (18), p. 47 (priedas prie „Draugijos“ Nr. 66—67).

17. *E. D.,* Medega tautiškai medicinai, „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai',“ priedas prie „Ateities“, 1912 m. Nr. 9 (20), p. 68—69; 1913 m., Nr. 4, p. 31—32.

18. *Galaunė, P.* (Golovnia), Prietaringi tikėjimai ir žaislai, „Vasaros Darbai“, Nr. 2, priedas prie „Aušrinės“, 1911 m. Nr. 2.

19. *Janulaitis, A.,* Iš Lietuvos folkloro, TiŽ p. 333—344 (šeimyniški burtai ir prietarai).

20. *Jukna, Povilas,* Burtai (96) iš Papilių ir Mongelių km. (Abelių par., Zarasų pav.), „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai',“ priedas prie „Ateities“, 1912 m., Nr. 2 (12), p. 11—15 (nr. 1—63 bur.); Nr. 3 (13), p. 21—23 (nr. burtų 75—96).

21. *Juokingas* prietaras (Gustonys, Panvž. apskr.) „Mūsų Rytojus“, 1932 m. Nr. 52 (290), XII. 6.

22. *Kalėdų* burtai ir prietarai, „Mūsų Laikraštis“, 1929 m. Nr. 51, XII. 21, p. 6.

23. *Kalnų Juozas,* Burtai, „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai',“ priedas prie „Ateities“, 1912 m. Nr. 4 (16), p. 32.

24. *Katilėlis:* Prietaringi tikėjimai ir žaislai, „Vasaros Darbai“, 1911 m., Nr. 2. (priedas prie „Aušrinės“, 1911 m. Nr. 2).

25. *Klimas, P.* (P. Kl.), Prietaringi tikėjimai, „Vasaros Darbai“, 1911 m. Nr. 4 (priedas prie „Aušrinės“ 1911 m.. Nr. 4).

26. *Kozeris,* Prietarai, „Vasaros Darbai“, 1911 m. Nr. 3 (priedas prie „Aušrinės“ 1911 m. Nr. 3).

27. *Krėvė - Mickevičius, V., prof.,* Burtai Sėdos parapijoj, TiŽ III (1925), p. 363—366.

28. *Krėvė - Mickevičius, V.,* Burtai Pasvalio par., TiŽ III (1925), p. 366—372.

29. *Krėvė - Mickevičius, V.,* Burtai ir prietarai (Marcinkonys, Ratnyčia, Merkinė, Perloja, Nedzingė), TiŽ IV (1926), p. 487—503.

30. *Krėvė - Mickevičius, V.,* Kerai (užkalbėjimai), TiŽ IV (1926) p. 504—508.

31. *Krėvė - Mickevičius, V.,* Prietarai ir burtai, TiŽ V (1928), p. 629—645 *(žiūr. nr. 1042a—1046.)*

32. *Kriaučius, K.,* Kriaučius apie burtus, „Mūsų Laikraštis“, 1930 m. Nr. 7 (59), II. 15 (burtininkės).

33. *Kūčių* papročiai ir prietarai Lietuvoj, 1929 m., Nr. 72 (Kalėdų nr.) (Užrašyta iš Skapiškio apylinkės; vid. mok. mokinių tautosk. rinkin).

34. *Kvailas* paprotys (Gustonys, Panevėžio apskr.), „Mūsų Rytojus“, 1932 m. Nr. 39 (277), IX. 30, p. 7.

35. *Margalis,* Prietarai ir burtai, „Viltis“, 1909, Nr. 127 (312), IX. 1 (14 d.).

36. *Matulaičiutė, O.,* Prietarai, „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai',“ priedas prie „Ateities“, 1911 m. Nr. 6—7, p. 15—16.

37. *M. J.,* Prietarai, „Mūsų tautinės tverybos „Žiedai“, priedas prie „Ateities“, 1911 m., Nr. 11—12, p. 47.

38. *Misevičius, A.,* Burtai ir prietarai, „Trimitas“, 1933 m. Nr. 3 (I. 19), p. 59.

48. *Miškinis, J.,* 300 dzūkų burtų ir prietarų, Tiž IV (1926), p. 463—475.

49. *Natkevičius, Vl.* (Vl. Parausvinis), Prietarai, „Vasaros Darbai“, (1911 m. Nr. 3 (priedas prie „Aušrinės“, 1911 m. Nr. 3).

50. *Neišnykęs* prietaras (Žeimiai, Kėdainių apskr.), „Lietuvos Aidas“, 1932 m. Nr. 5 (1380).

51. *Patašius, J.,* Prietarai ir burtai, „Vasaros Darbai“, 1911 m. Nr. 6 (priedas prie „Aušrinės“ 1911 m. Nr. 13 ir „Liet. Žinių“, Nr. 150—151).

52. *Prietarai* ir burtai „Viltis", 1909 m. Nr. 128 (313), IX. 4. (17 d.).
53. *Prietarai* ir burtai, „Žemaičių Prietelis", 1929 m. Nr. 32 208). VIII. 10.
54. *Prietarai* (Apie nužadėjimą), „Lietuvos Ūkininkas", 1927 m. Nr. 35 (IX. 4).
55. *Prietarai,* „Lietuvių Tauta", IV, kn. 1 (1926), p. 146—155.
56. *Prietarai* (Kur nėra laikraščių, ten prietarai laikosi; Karmėlava), „Mūsų Rytojus", 1932 m. Nr. 31 (269), VII. 5.
57. *Prietarai* — Kad trobos nedegtų (Skapiškėnuose), „Ūkininko Patarėjas", 1933 m.Nr. (200), VII. 27.
58. *Prietarai* (Dingo viltis aitvarą išsiperėti), „Mūsų Rytojus", 1933 m. Nr. 34 (330), V. 2.
59. *Prietarai* (2), „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai'," priedas prie „Ateities" 1911 m. Nr. 8, p. 24.
60. *Prietarai* (surinko *Vl. Parausvinis* (žr. nr. 49), *Vl. Stp.* (žr. nr. 70), *J. Sondeckis* (žr. nr. 67), „Vasaros Darbai", 1911 m., priedas prie „Aušrinės" Nr. 3 ir „Liet. Žinių" Nr. 59.
61. *Prietaringi* tikėjimai ir darbai (surinko *Katilėlis* (žr. nr. 24), Povilas Golovnia (žr. nr. 18); V.), „Vasaros Darbai", (priedas prie „Aušrinės", 1911 m. Nr. 2 (9) ir „Liet. Žinių" Nr. 34).
62. *Prietaringi* tikėjimai ir darbai (surinko stud. A. Spudas (žr. nr. 68), stud. P. Kl. (žr. nr. 25), V. St. (žr. nr. 70) „Vasaros Darbai", priedas prie „Aušrinės" 1911 m. Nr. 4 (11) ir „Lietuvos Žinių" Nr. 86).
63. *Prietarai* (gydimosi), p. 48—49.
64. *Sėjos* laiką nustato pagal vabzdžius (Gudžiūnai, Kėdainių apskr.), „Mūsų Rytojus", 1933 m. Nr. 37 (333), V. 12.
65. *Senk.,* Burtai (surinkti Didvydžių par., Vilkaviškio apskr), „Mūsų Laikraštis", 1929 m. Nr. 37 (IX. 14).
66. *Suvainiškėnų* burtai, „Panevėžio Balsas" 1931 m. Nr. 37 (393; IX. 13); Nr. 38 (394; IX. 20); Nr. 39 (395; IX. 27) p. 3; Nr. 44, Nr. 45 (IX. 8) p. 3; Nr. 46 (402; XI. 15); Nr. 48 (404; XI. 29); 1932 m. Nr. 9 (417; II. 28); Nr. 19 (427; V. 8); Nr. 21 (429) p. 3; Nr. 25 (433; VI. 19) p. 3.
67. *Sondeckis, J.,* Prietarai, „Vasaros Darbai", 1911 m. Nr. 3 (žr. nr. 60).
68. *Spudas A.* (St. A. Sp.). Prietaringi tikėjimai (žr. nr. 62).
69. *Ščesnulevičius, K.,* Burtai iš žibančios balanos. „Gimtasai Kraštas", 1935 m. Nr. 6, psl. 276.
70. *Steponaitis,* (V. St.) Prietarai (žr. nr. 60).
71. *Tsb.,* Prietaringas paprotys (Gustonys, Panevėžio apskr.), „Lietuvos Aidas" 1932 m. Nr. 187 (1562), VIII. 19.
72. *Tsb.,* Už ką tamsūs žmonės keršija (Butrimonys), „Lietuvos Aidas", 1932 m. Nr. 194 (1569), VIII. 27.
73. *Tumas, J.* Kun., Prietarai ir burtai, „Viltis" 1909 m. 133 (318), XI. 15 (28 d.), p. 3.
74. *Vainutis, J.,* Telšių žemaičių prityrimai, „Viltis", 1908 m. Nr. 63 (98), VI. 1 (14 d.).
75. *Viščiukus* „aprūko", „Mūsų Rytojus", 1933 m. Nr. 35 (331), V. 5.
76. *Vilkų Šlapokšna,* Prietarai (4), „Mūsų tautinės tverybos ‚Žiedai'," priedas prie „Ateities", 1912 m. Nr. 5 (17) p. 40.
77. *Vyt. P.,* Lietuviški Kalėdų prietarai ir burtai, „Ūkininkų Patarėjas", 1932 m. Nr. 51 (107) XII. 23.
78. *Žemaičių* prietarai, „Lietuva", 1927 m. Nr. 221 (2604), X. 1.

79. *Žemaičių Posūnis:* Liaudies kraitis. Mūsų liaudies prietarai. „Žemaitis", 1930 m. Nr. (XI. 16).

1001b. But., Kokie gyvulių ir paukščių balsai ir kaip jie žmonių šaukiami ar mėgzdomi, „Ateitis", 1922 m. Nr. 7, p. 170—171; Nr. 8, p. 199—201.

Žiūr. nr. 1012a, 1051, 1089.

1002. Cappeller M., „Kaip senëji Lëtuvininkai gyveno" (La vie des anciens Lituaniens), dont j'ai donné ci - dessus une traduction suèdoise, contient les parties suivantes: I — Demeures, II — Agriculture, III — Contes et récits des jeunes bergers, IV — Fêtes, V — Baptême, VI — Diverses superstitions. Le Monde Orientale, I (1906) p. 101—133.

LUB Dž. 110. *Žiūr. nr. 819, 820.*

Vertimas vokiškai *(žr. nr. 819)*, MLLG, V, Heft 25. Lietuviškai išėjo 1904 m. Heidelberge (76 psl.). Daug įdomių žinių (apie aitvarus, p. 37). Švedišką vertimą padarė *J. Charpentier* iš 1904 m. leidimo.

1003. Chromopolitanus, Mažmožei isz lietuviu mitologios: „Vienybė Lietuv.", nr. 26 (1893) 309.

Bl 4931.

1003a. Čiapaitė, E., — Mickienė, Senovės valgių apžvalga. „Gimtasai Kraštas", 1935 m., Nr. 3—4 (7—8), psl. 341 (prietarai).

1003b. Čilvinaitė, M., Upynos apylinkės (Tauragės apskr.) butovė. 1. Kerėjimai, čeravojimai, burtai, monai. 2. Bobalės (kaimo akušerės). „Gimtasai Kraštas", 1935 m., Nr. 3—4 (Nr. 7—8), p. 342—349.

(1004. Cicėnas Jeronimas, Daugėliškiniai burtai, Vilnius 1934, 31 [Vilniaus tautosaka]).

1004a. Dainos.

Dainų bibl. čia nesužymėta. Ją yra davęs prof. *V. Biržiška:* „Mūsų tautosaka" III (1931). p. 187—231. Mitologinių dainų, berods, visai maža pėdsakų tėra užsilikę. *Žiūr. nr. 1127.* Mini jas *A. Niemi (nr. 1060)* psl. 256—262. *Plg. nr. 1007, 1015, 1055.* Žiūr. *Raudos nr. 800, 823a, 859, 860.*

1005. (Dambrauskas) A. Jakštas, A. A. Antanas Mierzynski (1829—1907): „Draugija", nr. 9 (1907) 121.

Žiūr. nr. 78, 383.

1006. Daukantas S., „Darbay". „Buda". „Liet. istorija".

Žiūr. nr. 168, 169, 170. Ištrauka iš „Būdo", MLLG, 1885. Nauj. leidimas (1935) red. *J. Talmanto.* Tikyba, 108—197 psl. Plg.*Ivinskis* Z., Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija: „Naujoji Romuva", nr. 11 (1936), 247—250. *Ivinskis Z.,* Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas: „Nauj. Romuva", nr. 12 (1936) 275—278. Apie Daukantą žiūr. Liet. Encikl., V.

1007. Davainis - Silvestraitis, Patarlės ir dainos..., 1889, 30 p.

Bl 1502. Br 2848.

10 „patarlių"; iš tikrųjų mitolog. padavimai Plg. nr. *713, 736.*

1008. Demereckis B., Apie senovės žemaičių šermenis: „Lietuvių Tauta", I (1907) 145—147.

(1009. D o v y d a i t i s Pr., K. Būga (Jo raštai senovės liet. senovės religijos srity): „Soter", I (1924) 145—146).
Žiūr. nr. 28, 973.

1009a. D o v y d a i t i s, Pr., Lietuvos gintaras. „Gamtos Draugas", populiarus „Kosmo" priedas), 1929 m. VI, psl. 73—86.

2. Gintaras mituose bei poezijose, p. 75—76. Ten (p. 76) Tacito žinios vertimas lietuviškai.

1010. D o v y d a i t i s Pr., Aitvaras: Lietuv. Encikl., I 125—128; Alabathis, t. p. 186—187; Alcis, t. p. 206; Algis, t. p. 296; Apidome, t. p. 822; Aspelenie, t. p. 1280; Audros, t. p., II 58; Auka, t. p. 152—155; Aukštėjas, t. p. 209; Aukuras, t. p. 254—255; Austeja, Austheja, t. p. 276.

(1011. D u d u t i s, Burtai: „Ūkiškasis Kalendorius ant 1893 m.", 43).
Bl. 5064.

1012. E k e r t i s, Žemaicziai (Pagoniškos palaikos): „Tėvynės Sargas", nr. 7 (1897).
Bl. 5065.

(1012a. E l i s o n a s, J., Paukščių balsų pamėgdžiojimai, „Kosmos", I-ji ir II-ji (1920—21 m.) metai, p. 95—96.).
Žiūr. nr. 1001b, 1051, 1089.

1012b. E l i s o n a s, J., Keletas folkloro dalykų apie Lietuvos roplių (Reptilia) atstovus. „Kosmos", V (1924), p. 89—97.

1. Gyvatė pantinė. 2. Driežas vikrasai. 3. Žaltys paprastasai. 4. Gluodenas trapusai. (Pradžioje paduota citata lotyniškai apie „Givoite" iš Herberšteino. *Žr. nr. 56).*

1012c. E l i s o n a s, J., Kaip lietuvis sodietis iš gyvulių elgesio spėja orų atmainas. „Kosmos", VI (1925), p. 104—108, 176—184, 235—239.
Žiūr. nr. 1001a, 15.

(1012d. E l i s o n a s, J., Elninių, arba Elnių (Cervidae), šeimos praeitis ir dabartinis jų stovis Lietuvoje, „Kosmos", VIII (1927), p. 177—186, 265—275; IX (1928), p. 123—137).

(1012c. E l i s o n a s, J., Žinios apie vebrą senovės Lietuvoje, „Kosmos", X (1929), p. 385—399).

1012e. E l i s o n a s, J., Keletas žinių apie šerno praeitį ir dabartį Lietuvoje, „Kosmos", XI (1930), p. 11—20).

1012f. E l i s o n a s, J., Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto varles (Amphibia). TiŽ IV (1926), p. 476—485.

(1012g. E l i s o n a s, J., Ožio ceremonijos. „Mūsų Tautosaka", II (1930), psl. 117—126.).
Gamtos folklioro medžiaga *žiūr. nr. 1043—1046.*

1012h. E l i s o n a s, J., Vilkas tautosakoje. „Mūsų Tautosaka", II (1930), psl. 127—144.
Vilkas burtuose, prietaruose, patarlėse, priežodžiuose, legendose ir pasakose.

* 1013. Elisonas J., Mūsų krašto ropliai (reptilia) lietuvių folkloro šviesoje: „Mūsų Tautosaka“, III t. (1931) 81—177.

Plg. nr. 135, 238, 301, 315, 365; 488, 879, 1012b.

Pantinė gyvatė. Žaltys paprastasai. Geležinė gyvatė. Driežlai. Geležinė varlė. 81—89 psl. duota in extenso iš šaltinių ištraukos apie žalčių (gyvačių) garbinimą Lietuvoje.

* 1014. Elisonas J., Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje: „Mūsų Tautosaka“, V t. (1932) 3—231.

Keletas žinių apie gyvulių gerbimą senovės lietuviuose, 6—17 p. Paduotos ilgos ištraukos apie gyvačių, paukščių ir k. gyvulių garbinimą. Bestuburiai. Žuvys. Varlės. Ropliai. Paukščiai. Žinduoliai.

1014a. Istoriškų vietų aprašymai. Plg. Korespondencijos (žr. nr. 1041). Piliakalniai (žr. nr. 1074a).

Įvairias istoriškas vietas aprašinėjant kartais yra minima gana charakteringų senojo kulto tradicijų bei padavimų likučių. Išrankioti atskirų pastabų nebuvo galima. *Žiūr. nr. 956b, 1025—26, 1086, 1000b, 1119, 1128, Plg. nr. 1075—76, 1080, 1095—96, 1142, 1155.*

1015. Iwinskis Laurynas, Diewajtej Lietuwiu ir Żemajcziu pirm krikszczionisties amžiaus (Pasakos, dainos), „Kalendorius 1864“.

Br. 314.

1016. Iwinskis L., Apie dwasiszkus dalykus pas Lietuwiu ir Żemajcziu senowes gadinieje pirm Krikszczioniste prijemus: „Kalendorius 1865“.

Br. (Pap.) 1424 a. Rankr. (buvo pas P. Kriaučiūną).

(1017. Ivinskis Z., J. Basanavičiaus raštai senovės lietuvių religijos srityje: „Soter“, nr. 2 (1927) 157—158).

1018. Ivinskis Z., Biblijografinė senovės lietuvių religijos ir mitologijos medžiaga: „Soter“, nr. 2 (1935) 133—161; XIII (1936), nr. 1 (1936) 55—96, Nr. 2 (1936) p. 54—94.

1019. Jablonskis, Kast., Lietuviški žodžiai Liet. oficij. kalboje.

1020. Jablonskis, K., Archyvinės smulkmenos. Žiūr. nr. 61.

Plg. nr. 10, 41, 61—62, 80, 85—6.

(1021. Janulaitis A., Lietuviškos pasakos, suteikė A. Janulaitis: MLLG, IV Heft 24 (1899) 516—527.

Bl. 5165. Br. 4210.

1022. Janulaitis, A., En. S. Piccolomini bei Jer. Pragiškis.

Žiūr. nr. 81; 1001 a, 19.

1023. Jaroševičius, Lietuvių kryžiai. Vilnius, 1912 (albumas). Basanavičiaus „Prakalba“.

Žiūr. nr. 971, Plg. nr. 641, 951a, 973, 1040a.

(1024. J—čius Vyt., Knyga apie senovės lietuvių istoriją, mitus ir dainas italų kalba (G. Salvatori: Storia, miti e canzoni degli antichi lituani). „Lietuvos Aidas“, 1930, nr. 134.).

Žiūr. nr. 928.

1025. Jonas Iv., Vilnius (Pilis Gedimino Vilniuje, Aukuras Szventosios ugnies zniczio Vilniuje, Lietuviszkos liekanos). „Tėvynė", 1898, Nr. 2, p. 52—57.

1026. Jonas, Kas yra Rambynas. „Trimitas" 1935 m. Nr. 25, p. 471—472.

1027. Juraitis, J., Mokas. (Apie Moko akmenį). „Žvaigždutė", 1932 m., psl. 80.

1028. Jurgutis, Mitologiszkos smulkmenos. Apie Laumes. „Vienybė Liet.". 1898, Nr. 11.
(Bl 4965).

1029. J. A. V. L., Sengadiniszkas musu gentės paminklas. „Auszra", 1883 m., Nr. 8—10, p. 278—279.
Dievaičio Patrimpo paveikslas. *Žiūr. nr. 958. Plg. nr. 51, 319, 326, 989.*

1030. J. K. Sz., Giltinė ir avykirpės žirklės, „Auszra", 1885 m., Nr. 1, p. 10—13.
Žiūr. nr. 802, 1030.

(1031. Yčas, Jonas, Dr., Mažosios Lietuvos praeitis, (XIII—XX amžių bruožai). Leidiny „Kovo 20 d." 1921 m., p. 24—86.).
Psl. 34—38 tikybos stovis XVI amž. Jurgio Fridricho dokum. (lietuviškai) Tilžės apskr. gyv. (apie pagon. apeigas) 1578 m. *(žiūr. nr. 85)*, paduotas in extenso, p. 35—38. Rec.: *Klaipėdiškis, A. B.*, „Švietimo Darbas", 1922 m. Nr. 1—2, p. 108. *Yčas, J. Dr.:* Dėl mano „Maž. Lietuvos praeities" (prie A. B. Klaipėdiškio recenz.), „Švietimo Darbas", 1922 m., Nr. 3—6, p. 440. Visa, kas „Švietimo Darbe" 1919—30 m. laikotarpyje spausdinta ir recenzuota žiūr. bibl. „Švietimo Darbas", Šv. Min-jos knygų leidimo komisijos leidinys Nr. 381 (1919—30 m. rodyklė). Sudarė maj. Aleks. *Ružancovas,* Kaunas 1932.

(1032. Yčas, J., Lietuvių tikyba ir kultūra ir jų vystimasis istorijos eigoj. Paskaita Karaliaučiuje. „Lietuva", 1927 m. Nr. 16 (I. 20).).
Dienraštyje „Lietuvoje" yra tarp kitko tilpę ne maža mokslinio pobūdžio strp. Nėsant prie daugelio metų turinių, sunku susivokti. *V. Bičiūnas.* Kun. Dr. M. Gustaitis „Lietuva", 1928 m. Nr. 5 (autoriaus pasakojimai apie liepos ir ąžuolo simbolišką reikšmę Lietuvos mitologijoje ir liaudies papročiuose).

1033. Yčas, J., Simono Grunau XVI a. kronisto reikalu.
Žiūr. nr. 38, 48, 293; plg. nr. 182.

(1034. K—la, Kl., Raganų deginimas Lietuvoje, „Lietuvos Žinios", 1935 m. nr. 4875; „Diena", 1935 m. nr. 27.

1035. Kla, K., Raganų deginimas Lietuvoje. (Iš senų, archyvuose randamų dokumentų.). „Lietuvos Žinios", 1935 m. (Nr. 4875) (VIII. 24).

1036. K—la, K., Rūdijančios dienos. Tikybiniai papročiai iš vysk. Giedraičio dienų. „Lietuvos Žnos", 1935 m., Nr. 175, p. 7.

1037. Klykūnas. J., Šis tas iš mūsų senovės. „Švietimo Darbas", 1926 m. Nr. 6, p. 755—757.
Slaptieji karo keliai. Milžinkapiai. Bažn. istoriniai turtai. Alkakmeniai.

1038. K l i m a s , P., Lietuvių senobės bruožai.
Žiūr. nr. 58, 184. Rec.: *J. Tumas:* „Mūsų senovė", II (1922) p. 453—58.

1039. K o d a t i s, B., Apie senovės lietuvių astronominę medžiagą „Kosmos", t. XVII (1936), Nr. 1—3, psl. 10—17; Nr. 4—6, psl. 173—177.

1040. K o n c e v i č i u s, J., Giltinė ir avykirpės žirklės, „Auszra", 1885 m. Nr. 1.
Žiūr. nr. 1030.

1040a. K o n č i u s, Ign., Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika. Atsp. iš „Soter"1) VIII (1931), Nr. 2, psl. 36—64; 2) X (1933) Nr. 2, psl. 46—71; 3) XI (1934 m.) Nr. 2, p. 143—168; 4) XIII (1936 m.) Nr. 1, p. 24—54. (Gražios iliustr.).
Plg. nr. 641, 951a, 973, 1023, 1059.

1041a. K o r e s p o n d e n c i j o s. Plg. istoriškos vietos (žiūr. nr. 1014a), piliakalniai (1074a).
Korespondencijose (iš provincijos) yra dažnai medžiagos apie įvairias istoriškas senovės vietas (alkakalnius, gojus etc.), apie burtus, prietarus ir t. t. *Žiūr. nr. 1075—76, 1080, 1095—96, 1142,1155.* Čia yra sužymėta tik nedaug korespondencijų (iš „Auszros", „Liet. Aido" etc.).

1042. K o s a r z e w s k i, A., Keli tautotyros mažmožiai iš A. Kosarzevskio rinkinio, TiŽ I (1924), p. 101—123 (bóstwa domowe, p. 105).
Žiūr. nr. 674; plg. nr. 673. Kosarzewskiu jau naudojosi prieš D. Karą Būga, rinkdamas iš jo rankr. mitologijos žinias („Lietuvių Tauta", kn. I, dal. 2, p. 213—214).

1042a. K r ė v ė - M i c k e v i č i u s, V., Prof. Padavimai apie Laumes, apie Perkūną, apie Aitvarą. TiŽ III (1925), p. 333—340.

(1043. K r ė v ė - M i c k e v i č i u s, V., Mūsų paukščiai. „Mūsų Tautosaka", I (1930), psl. 17—90.).
Gegutė, gandras ir karvelis liaudies burtuose, prietaruose, ir legendose. Berods, turi būti pėdsakų bei reminiscencijų iš gyvulių ir paukščių kulto senovėje. Apie gyvulius ir juos supančią gamtą daug folkloriškos medžiagos yra surinkęs *J. Elisonas, žiūr. nr. 1012a—1012h, 1013—14.*

1044. K r ė v ė - M i c k e v i č i u s, V., Mūsų paukščiai tautosakoje, „Mūsų Tautosaka", II (1930), p. 94—116.
Kregždė ir vanagas liaudies padavimuose, burtuose, prietaruose, priežodžiuose ir patarlėse.

1045. K r ė v ė - M i c k e v i č i u s, V., Aitvaras dzūkų legendose. „Mūsų Tautosaka", t. III (1931) p. 3—81.
Aitvaras ir moterys. Aitvaras ir pavargėliai. Aitvaras ir žmonės. Rec.: *Balys, J.*, „Vairas", 1931 m. Nr. 10 (t. III), p. 272—273.

(1046. K r ė v ė - M i c k e v i č i u s, V., Mūsų paukščiai padavimuose, „Mūsų Tautosaka", t. VII (1933), p. 3—29.
Žiūr. prof. *Krėvės - Mickevičiaus* kiti darbai *nr. 1001 a,* 27—31.

1047. K r i a u c z i u n a s, Petras: Mitologiszkos smulkmenos. A. Apie ugnį. B. Apie vandenį. „Vienybė Lietuvninkų", 1898, Nr. 7 ir 8, p. 83—84.
Bl 4978. Br 4153. Žiūr. nr. 752 (iš „Živaja Starina").

1048. K u o s g a l v i s , J., Senuju Lietuwiu tikiba, „Tilžės Keleiwis“, 1893, Nr. 67.

(1049. K u p r e v i č i u s , M., Dr., Senovės gadynės karšinčių tėvų žudymas Lietuvoje. (Žiupsnelis medžiagos senovei rinkti). „Švietimo Darbas“ 1927 m., Nr. 4, p. 324—327.).

Visa kas spausdinta „Švietimo Darbe“ yra gerai ir sistematiškai sužymėta (1919—1930 m.) rodyklėje, kurią sudarė maj. *A. Ružancovas.* (Šv. M-jos Knygų Lei dimo Komisijos leidinys Nr. 381, 1932).

* 1050. K u z m i c k i s, Zig.: Lietuvių religija, „Kardas“ 1931 m. p. 35.

(1051. L i e p a i t ė, E., Gamtos balsų pamėgdžiojimai, „Kosmos“ III—IV (1922—23), p. 98).

Lietuvių gamtinio folklioro daug yra surinkęs J. Elisonas *(žiūr. nr. 1012a—h, 1013—14).* Apie gamtos balsų pamėgdžiojimus žr. nr. *1001b, 1012a, 1089.*

1052. L i č k ū n a s, St., Apie senovės mūsų laidojimo papročius. „Senovė“, neperiodinis Mažeikių muziejaus leidinys, Kaunas 1930, p. 7—8.

Žiūr. nr. 1097a. Plg. nr. 829, 843, 850, 1008, 1052.

* 1053. L i n k s m ū n ė l i s, J., Keletas bruožų iš senovės lietuvių tikybos. „Kultūra“, 1925, Nr. 10, p. 454—460; Nr. 11, p. 526—531.

1054. M a t u l a i t i s, St., Lietuvių Tautos istorija. Kaunas 1923.

Iš visų Lietuvos istorijos v a d o v ė l i ų *(žr. nr. 235)* St. Matulaitis yra daugiausia apie lietuvių religiją pasakęs, p. 37—48, pasinaudodamas P. Klimo bruožais *(žr. nr. 58, 184).* Kiti vadovėliai čia nesužymėti, o tik suminėti vienoje vietoje *(nr. 235).*

1055. R. van der M e u l e n, Apie lietuviškas vėles. „Vilties“ priedas 1914 m. Nr. 3, p. 77—82.

Lietuviškas vertimas (vertė Pr. D(ovydaitis)) paskaitos, skaitytos Leidene religijų istorijos tarptautiniame kongrese (1912. VIII. 9—13) ir atspausdintos: Archiv für Religionswissenschaft, XVII (1914), 1. u. 2. Heft, p. 125—131 (žiūr. nr. 860a). Plg. *Dovydaičio, P.,* pranešimą „Draugijoje“, Nr. 69, p. 103.

(1056. M i n k e v i č i u s, A. Dr., Laumių šluotos, „Mūsų Girios“, 1935 m. Nr. 4, psl. 201).

1057. M i t o l o g i s z k o s smulkmenos. Pasakojimas mano dieduko apie velnius. „Vienybė Lietuvninkų“, 1898, Nr. 10.

(Bl 5009).

(1058. N e s p a u s d i n t i laiškai iš Valančiaus archyvo. Ganytojiški laiškai apie burtininkus. „Literatūros Naujienos“, 1935 m., Nr. 11, p. 2).

(1059. N e z(a b i t a u s k a s), A., Apie Žemaitijos dievukus, „Lietuva“, 1935 m., 255 nr.

Plg. nr. 641, 951a, 973, 1023, 1040a.

* 1060. N i e m i, A. R., Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.

Žr. nr. 49, 66, 72, 204.

Iš suomių k. išvertė A. Sabaliauskas, Skyriuje „Lietuva istorijos priešaušry“ (p. 19—30) randame apie religiją (20 p.), Kęstučio priesaiką (22, 28 p.) Autorius paduoda iš įvairių šaltinių (Lasitius, p. 38) ištraukų apie lietuvių relig. papročius. Psl. 256—262. Mytologinės dainos. *Plg. nr. 1004a.*

1061. Nk. Jn., Žiloji senovė. Lietuvių sentėvių tikyba. „Trimitas", 1932 m., Nr. 14, p. 272.

1062. Nk. Jn., Ar garbinę lietuviai stabus? „Trimitas", 1932 m. Nr. 15, p. 301.

1063. Nk. Jn., Lietuvių dievai ir kunigai. „Trimitas", 1932 m. Nr. 15, p. 301—302.

1064. N(oreika), L.: Senovės lietuvių tikyba. „Vilniaus Kalendorius 1911 metams". Vilnius 1910.

1065. Olechnovič, Pasakos, pritirimaj. wesełos ir giesmes sudierinimays lietuwiszkay paraszitos. Wilniui 1861 [p. 140]).

Plg. *A. Mierzynski'o*, Romowe *(žr. nr. 383)*.

1066. Padavimai, legendos.

Žr. nr. 139, 642, 657, 668, 710, 736, 803, 825, 825a—25c, 849, 871, 890, 951b.

(1067. Pakuckas, Č., Kas yra tie vadinami kaukspeniai? „Gamtos Draugas", populiarus „Kosmos" priedas, Liepos mėnuo p. 106—108, 112. [Įdomus redakc. prierašas, p. 112]).

1068. Papročiai (įvairių švenčių), apeigos. Plg. burtai ir prietarai (nr. 1001 a, 1—79).

Žr. nr. 675, 693, 697—698, 699, 705, 738, 769, 772, 777, 789, 808, 819—820, 825c, 826, 839—40, 881, 1002, 1091, 1096, 1105, 1139, 1194.

Patarlės, priežodžiai paprastai su senąja lietuvių mitologija ir religija vargu ką bendrą turi. Todėl čia neįtraukta jų bibliografija. (plg. nr. 1007)

1. A. B., Kūčios ir Kalėdos. Iš liaudies papročių. „Lietuvos Aidas", 1932 m Nr. 292 (1667), XII. 23, p. 5.

2. Artojas, Stabmeldystės laikų papročiai (Vėliuona, Kauno apskr.), „Mūsų Rytojus", 1935 m. Nr. 8 (506), I. 29.

3. Banguolis, P., Užgavėnių tradiciniai papročiai Žemaičiuose, ,Trimitas", Nr. 8 (793), psl. 180—81.

* *4. Balys, J.*, Joninės „,Lietuvos Aidas", 1928 m. Nr. 114 (328), VI. 22 (medžiaga iš įvairių istor. šaltinių).

* *5. Balys, J.* Jonas Krikštytojas ir Joninių kultas, „Rytas" 1926 m. Nr. 223 (X. 3), Nr. 236 (XI. 19). Plg. ten pat V. Bičiūno repliką.

6. Bičiūnas, V., Šv. Jonas Krikštytojas ir Šv. Jonas Nepomukas, „Rytas" 1926 m. Nr. 246 (X. 30). (Redakcijos prierašas).

7. B-ys, J., Kalėdų papročiai, „Mūsų Kraštas", 1932 m. XII. 23, Nr. 51 (137), p. 2.

8. B-nas, V., Joninių kilmė ir prasmė, „Trimitas", 1934 m. Nr. 24, p. 471—472.

9. Buračas, B., Sekminės — piemenų šventė. „Ūkininko Patarėjas", 1933 m. Nr. 22 (192), VI. 1.

10. Buračas, B., Užgavėnės Žemaičiuose (Lietuvių liaudies papročiai). „Trimitas", 1933 m. Nr. 9 (III. 2).

11. Buračas, B., Senieji Kalėdų papročiai, „Trimitas", 1932 m. Nr. 51—52 (XII. 21—28), p. 1010.

12. Buračas, B., Kūčios ir jų papročiai. „Sekmadienis", 1933 m. Nr. 52 (203; gruodžio m.).

13. Buračas, B., Užgavėnės Šiaulių apylinkėse. „Ūkininkų Patarėjas", 1934 m. Nr. 6. (II. 8).

14. *Buračas, B.*, Kupiškėnų Gavanas (senovės papročiai kaime), ilustr. „Ūkininkų Patarėjas", 1935 m. Nr. 9, p. 12 (Visa, kas rašyta 1935 m., lengva susekti iš *M. Šneideraitienės:* Lietuviškos tautosakos bibliografijos 1935 m., „Tautosakos Darbai", I (1935), p. 284—304).

15. *Buračas, B.*, Javų sėjos papročiai, „Naujoji Romuva", 1935 m. Nr. 25—26, p. 582.

16. *Buračas, B.*, Trys Karaliai (mūsų tautiniai papročiai kaime), „Ūkininkų Patarėjas", 1935 m. Nr. 1, p. 9.

17. *Buračas, B.*, Jurginės, 23. IV.

18. *Buračas, B.*, Kupiškėnų Velykos, „Ūkininkų Patarėjas", 1935 m. Nr. 16, p. 2 (IV. 8).

19. *Buračas, B.*, Raudos ir raudotojos prie mirusiųjų. Iš Kupiškėnų senovės (Vėlinių proga). „Mūsų Rytojus", 1935 m., Nr. 85, p. 4.

20. *Buračas, B.*, Kupiškėnų rugiapiūtės papročiai. „Ūkininkų Patarėjas", 1935 m. Nr. 34, p. 14.

21. *Buračas, B.*, Šiaulėniškių rugiapiūtės pabaigtuvės, „Jaunoji Karta", 1935 m. Nr. 32.

22. *Cemkus, C.*, Kaip seniau švęsdavo Verbas, „Lietuvos Ūkininkas", 1934 m. Nr. 12 (III. 22), p. 12.

23. *Čilvinaitė, M.*, Šventės ir jų apeigos, „Gimtasai Kraštas", 1935 m. Nr. 2 (6), p. 261—266.

24. *Daugeliškis, A.*, Kalėdų švenčių papročiai, „Jaunoji Karta", 1935 m. Nr. 51—52.

25. *Demereckis, B.*, Pabaigtuvės Žemaičiuose, „Lietuvių Tauta", I, (1), 1907 m., psl. 147.

26. *Dovydaitis, J.*, Kanapinskis ir Lašinskis užgavėnių tautosakoje, „Gimtasai Kraštas", 1935 m. Nr. 1 (5), p. 206—210.

27. *Dovydaitis, J.*, Joninės, „Gimtasai Kraštas", 1935 m. Nr. 2 (6), p. 257—261.

28. *G. Pr.*, Kaimo ir miesto Velykos, „Mūsų Kraštas", 1935 m. Nr. 16 (68), IV. 21, p. 6.

29. *Joninių* pradžia ir dabartis, „Mūsų Rytojus", 1935 m. Nr. 48, p. 6.

30. *Iš žiemos* švenčių papročių istorijos, „Lietuvos Aidas", 1930 m. Nr. 293 (1074), XII. 24.

31. *Ivošiškis, S. L.*, Pabaigtuvės, „Lietuvos Aidas" 1935 m. Nr. 197 (VIII.29), Nr. 198 (VIII. 30).

32. *Kalėdų* papročiai Lietuvoje, „Mūsų Laikraštis", 1935 m. Nr. 51, p. 6.

33. *Kazys*, Senovės lietuvių laidotuvių papročiai, „Sekmadienis", 1934 m. Nr. 10 (314), III. 11.

34. *Koncė, Al.*, Kam šv. Jono išvakarėse degina stebules. „Panevėžio Balsas", 1926 m. Nr. 4.

35. *Ks. Gs.*, Paslaptingos gyvulių naktys, „Mūsų Laikraštis", 1931 m. Nr. 52 (156), XII. 26, p. 7 (rišama su žila senove).

36. *KSŠ.*, Sekminių šventė Zanavykijoje, ‚Mūsų Kraštas", 1935 m. Nr. 23 p. 3.

37. *Kupiškėnų* Gavãnas, „Ūkininkų Patarėjas", 1935 m. Nr. 9 (283), II. 28 (žr. nr. 14).

38. *Kzm. Z.*, Kalėdos ir jų apeigos. „Trimitas", 1928 m. Nr. 51—52 (XII. 21).

39. *Laskauskas, L.*, Ganymo pabaigtuvės. „Žvaigždutė", 1930 m. p. 339—340.

40. *M. D.*, Kalėdų papročiai, „Žvaigždutė", 1926 m. Nr. 10 (XII.).

41. *N. A.*, Trimpos ir Velykos, „Lietuvos Aidas", 1929 m. Nr. 72 (556), III. 28 (Lietuvių pavasario šventė ir jos papročių palyginimas su Velykų papročiais).

42. *Pavasario* romantika Žemaitijoje, „Diena", 1936 m. Nr. 18 (874), V. 3. p. 2 (papročiai pavasarį, pav., griaustiniui graudžiant).
43. *Ragaišis, A.,* kun., Senovės papročiai Žemaičiuose. „Rytas", 1931 m. Nr. 72 (2118), III. 30 (Stabmeldiški papročiai Luokės vlsč., Beibelio ir Upynos apylinkėje).
44. *Senkus, J.,* Velykiniai lietuvių papročiai, „Mūsų Rytojus", 1934 m. (Nr. 423), III. 30.
45. *Senobės* paprotys, „Viltis", 1908 m. Nr. 82 (117), VII. 18 (31 d.). (Iš „Sievero — Zapadnij Telegraf: rugiapiūtės pradžioje savotišku būdu (Vidžiuose) pagerbiama Saulė).
46. *Senovės* lietuvių paprotys pavasario šventė, „Ūkininkų Patarėjas", 1935 m. Nr. 16, p. 1.
47. *Serb. R.,* Velykiniai vaikystės prisiminimai, „Mūsų Kraštas", 1935 m. Nr. 16, p. 8.
48. *Šlekys, Vincas,* Užmirštos Kapsų Joninės, „Trimitas". 1933 m. Nr. 29 (VI. 29).
49. *Tarasenka, P.,* Senovės lietuvių pavasario šventės (Žeminės, Sekminių ir „rasos" šventės), „Karys", 1927 m. Nr. 22.
50. *Trinka, Vl.,* Užgavėnių ir Peleninių dienos papročiai, „Gimtasai Kraštas" 1935 m. Nr. 1. (5) p. 210—212.
51. *Trinka, Vl.,* Baigtuvių papročiai, „Gimtasai Kraštas", 1935 m. Nr. 1 (5) p. 243—245.
52. *Užgavėnės,* „Ūkininkų Patarėjas", 1933 m. Nr. 8 (178), II. 24.
53. *Vabalkšnis, A.,* Kada kalba gyvuliai, „Mūsų Rytojus" 1929 m. Nr. 51 (133), XII. 20 („...Tvartuose dirbdavo išsijuosę aitvarai, žmones ir gyvulius nakties glūdumoj smaugdavo slogučiai, klonuose sukinėdavosi valniūkščiai, striuko buko vokietuko pavidalo, apie šulinius ir balas klegėdavo laumės...").
54. *Vainikų,* dainų ir liepsnojančių laužų šventė (Joninės), „Ūkininkų Patarėjas", 1935 m. Nr. 25.
55. *Vaižgantas:* Lietuvių papročiai per šventes I. Gavėnas. II. „Šventasai", 1908 m. „Viltis" Nr. 25.
56. *Vaižgantas,* Lietuvių papročiai per šventes: Velykius. „Viltis", 1908 m. Nr. 44.
57. *Vaitkus, J.,* Joninių šventė, „Trimitas" 1935 m. Nr. 25, p. 461.
58. *Valentas, Ap.,* Kada Dzūkijos žemėje nelabos dvasios šelmavojos, „Diena", 1935 m. Nr. 39.
59. *Valentas, Ap.,* Kaip seniau dzūkai sėją pradėdavo. Lietuvių sėjos apeigos. „Diena" 1935, Nr. 21.
60. *Velykų* papročiai. „Trimitas", 1933 m. Nr. 15 (IV. 13; palyginimas su lietuvių pavasario švente).
61. *Verpstys,* Lietuviškos Velykos. „Sekmadienis", 1935 m. Nr. 16, p. 3.
62. *Viekšnys, Jonas,* Velykiniai papročiai Žemaičiuose, „Diena", 1935 m. Nr. 16.

1069. Parplis: Isz Lietuvos. „Auszra", 1884 m. Nr. 2—3, p. 81—82.

Apie Krivulę ir kt. mitol. liekanas. *Žiūr. nr. 886, 950a, 959, 987, 991, 1069 1088, 1143..*

1070. Pasakos.

Pasakų bibliografija čia pilnai nesužymėta. Tik kai kas iš tų rinkinių, kur galima aptikti senojo kulto reminiscencijų, yra čia paminėta.

Žr. nr. 964—968.

1071. Perkowski, J., Senovės gadynės pėdsakai Telšių apskrity, „Gimtasai Kraštas", 1934, Nr. 2, p. 112—114; Nr. 3—4, 160—163.

Žiūr. papildymai.

1072. Perkūno szwentenyczia i krikszczioniczka baznycze pawercziama. I. M. V. „Liet. Ceitunga", 1882, nr. 36.

1073. Petkevičaitė, G., Materijaly po narodnoj medicine.

Žiūr. nr. 770 LUB E 4558 (atsp.); *Dž. 1540.* Šalia rusiško teksto lygiagretis tekstas lietuviškai. *Plg. nr. 1001, 17; 1094, 1125.*

1074 a. Piliakalniai. Plg. istoriškos vietos (1014 a), korespon-
1935 m. Nr. 26 (69), VI. 25).

(1074. Petkevičaitė, G., Mūsų senovė, „Panevėžio Balsas",
dencijos (1041 a).

Piliakalnių bibliogr. ir jų inventor. žiūr. P. Tarasenkos: Medžiaga *(nr. 1121).* Aprašinėjant senus piliakalnius, dažnai minima senojo kulto tradicijų bei pasakojimų. *Žiūr. nr. 956b.;* plg. nr. *1000b, 1025—26,* 1086, *1119, 1128.*

1075. Pleškys, A., Įpilties piliakalnis ir Alkos kalnas. „Trimitas", 1927 m. Nr. 1, p. 18—20.

(1076. Pleškys, A., Nuo Gargždų ligi Lapių. „Trimitas", 1927 m. Nr. 14).

Pasakojama, kad kadaise ant Dykliaus piliakalnio (Minijos ir Želsvos santakoje) buvę draudžiama net mažiausias medelis nukirsti.

(1077. Pranas, Liudv. Adomas Jucevičius, „Draugija", III (1909) Nr. 30, p. 168—177).

Žiūr. nr. 178—180, 663—66.

Apie L. A. Jucevičių yra dar: *D. D.,* Liudvikas-Adomas Jucevičius, Lietuvos etnografas, „Lietuvių Tauta", I, (1), 1907, p. 84—88. *J. M. Balčiūnas,* Liudviko Adomo Jucevičiaus asmuo ir reikšmė, TiŽ VI (1930), p. 315—349.

(1078. Presas, A., Šv. Jono bažnyčia Zapiškyje. „Lietuva" 1924 m. Nr. 67 m. [III. 21]).

Bažnyčios vietoje buvę pagonių šventykla ir t. t.

(1079. Purickis, A., Senovės kapų kalnai, „Viltis", 1910 m., Nr. 77).

1080. Pupaleigis, G., Beižonių milžinkapiai, „Rytas" 1927 m. Nr. 181 (1066), VIII. 13.

Aprašoma aukuro liekanos.

1081. Radviliškėnas (A. Sabaliauskas), Senovės kapų kalnai. „Viltis", 1910 m., Nr. 72.

1082. Ragaišis, A., kun., Senovės papročiai Žemaičiuose, „Rytas", 1931 m., Nr. 72.

1083. Ramova, „Tėvynė", 1899, Nr. 5, psl. 118—120.

(Bl 5031). Yra paveikslas, skirtingas nuo Hennenbergerio *(žr. nr. 54).*

1084. Raudonis: Žaltvyszles. „Ukininkas", 1891, 263.

(Bl 5079). Žiūr. nr. 1100.

1085. Raudos. Plg. Dainos (nr. 1004 a).

Žiūr. nr. 800, 823a, 859—860.

1086. Rimkus, J., Apie vieną piliakalnį. „Lietuvos Žinios", 1923 m., Nr. 153 (VII. 14).

Aprašo Šiaulių Kryžių kalną. Pasakoja ten buvus lietuvių pagonių aukurą. *Žiūr. 1074a.*

1087. S a v a s i s (V. Pietaris), Apie Lietuvos senovę. „Žinyčia“, 1901 m., Nr. 4—5.

1088. S e l i m a s, Krivė ir Krivulė. (Apie Mierzyńskio veik. „Nuncius cum baculo“, žiūr. nr. 387). „Tėvynė“, 1897 m., p. 301—304.

Žiūr. nr. 687. Plg. 886, 950a, 959, 987, 991, 1069, 1088, 1143.

(1089. S k a r d i n s k a s, Vl., Kai kurių paukščių giesmės ir kalbos. „Gamtos Draugas“, 1930 m. Balandžio mėn., psl. 78—80).

Žiūr. nr. 1001b, 1012a, 1051.

(1090. S(e n k u s), J., Apie įvedimą katalikiszko tikėjimo Lietuvoje, „Szwiesa“, 1888, Nr. 3).

1091. S e n o v ė s lietuvių pasavario šventė. „Ūkininkų Patarėjas“, 1935, Nr. 16.

1092. S k a r d ž i u s, Pr., Kai kurie žodyno dalykai. „Švietimo Darbas“, 1928 m., Nr. 7, p. 799—800.

Analizuojama žodžio „auka“ kilmė.

1093. S p r a g a r u c z i o žedas (poparczio), papasakojimas. Žemaicziu ir Liet. Apžvalga, 1894, Nr. 24.

(1094. S p u d i e n ė, Em. (užrašė St. A. Spudas), Žmonių medicina. „Vasaros Darbai“, priedas prie „Aušrinės“ 1911 m., Nr. 4 (11) ir „Lietuvos Žinių“, Nr. 86, p. 61—62).

Žiūr. nr. 1001a, 17; 1073, 1074, 1094, 1125.

1095. S t., Senosios lietuvių tikybos palaikai Siesikuose (Ukmergės apskr.), „Lietuvos Aidas“, 1935, nr. 162 (VII. 18).

1095 a. S t., Velnio duobė (prie Taujėnų), „Lietuvos Aidas“, 1935 m., Nr. 162. (VII. 18).

1096. S t a u g a i t i s, J., kun., Zanavykai. Pirmoji dalis. Zanavykai prieš lenkmetį. „Švietimo Darbas“, 1921 m., Nr. 3—4, p. 66—105.

III. Senovės Zanavykų būdas ir papročiai (p. 70—73). V. Naminės Zanavykų apeigos (p. 77—94). Vestuvės, šermenys, krikštynos, talkos. Toliau darbo tąsoje (t. p. 1921 m. Nr. 5—6 p. 108 ir Nr. 7—8, p. 44) sen. liet. relig. klausimui žinių nebėra.

(1097. S t e i k ū n a s, J., kun., Senovės kapų kalnai. „Viltis“, 1910 m., Nr. 63).

1097 a. Š e r m e n y s. Plg. Raudos (žr. nr. 1085).

Žiūr. nr. 27, 62, 85, 829, 843, 850, 1008, 1052.

1098. Š i n k ū n a s, P., Lietuviški žavėtojai ir raganos. „Mokykla ir Gyvenimas“, 1930 m., Nr. 6, p. 293—301.

Žiūr. nr. 679, 742, 765, 953a, 1034—35, 1129, 1131.

1099. S(z l i u p a s), J. (Kuoksztis), Lietuviu senoviszkas pantejistiszkas pažvilgis į gamtą. „Auszra“, 1884 m., Nr. 7—8, p. 282—283.

1100. Š l i u p a s, Jonas: Vaikszcziojančios žvakelės. „Auszra“, 1883, Nr. 8—10, p. 279—282.

Žiūr. nr. 1084.

1101. S z l i u p a s (N.), Lietuv - Latviszkoji tauta po valdžia Kryvio. „Nauja Gadynė“, lietuviszkas darbininkiszkas laikraštis. 1895 m., Nr. 29.

1102. Š l i u p a s, J., Lietuvių tauta senovėje ir šiądien.

Žiūr. nr. 221.

* * 1103. Š l i u p a s, J., Lietuvių, Latvių bei Prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija. Kaunas, 1932.

Žiūr. nr. 393. Rec. *Balys, J.* Dr., „Vairas“, 1933 m. Nr. 3 (t. VII) p. 403—404.

1104. Š l i ū p a s, Jonas, Dr.: Palyginamoji pasaulio religijų historija. 1936.

Žiūr. nr. 394.

Aisčių arba Baltų (lietuvių, latvių ir prūsų) religija, p. 205—228. Dr. Šliūpas nuo 1918 m. yra parašęs keletą dalykų bendrais religijos klausimais: P a l y g i n a m o j i e l i g i j a. J. Estlin'as Carpenter'is. Kaunas 1926. M o t e r i š k ė s r e l i g i j a. Pagal Melabe's „The Religion of Woman“, Šiauliai 1929.

(1105. Š l i ū p a s, J., Dr., „Morynę veža!“ Iš Žemaičių švenčių papročių. „Lietuvos Aidas“, 1931 m., Nr. 45 (1123), II. 25.

Žiūr. nr. 1068.

(1106. Š n e i d e r a i t i e n ė, M., Lietuviška tautosakos bibliografija. 1935 m., Tautosakos darbai, I (1935), p. 284—304.

* 1107. Š t u o p i s, P., Romuva mūsų mitologijoj. „Naujoji Romuva“, 1931 m., Nr. 27, p. 638—640.

1108. Š t u o p i s, P., Seniausios aiščių vedybos. „Akademikas“, 1935 m., Nr. 1, p. 17—20. 2. Tikyba ir vedybos.

Aisčių vedybos su religin. apeigomis. V e s t u v i ų aprašymų ir jų papročių bibliografija čia liko nesužymėta. Vestuvinės liaudies apeigos yra, žinoma, jau perdaug nutolusios nuo pirmykščių kulto papročių.

1109. Š v e n t ė s, žiūr. papročiai (nr. 1068, *1—62)*, burtai (1001, *1—79)*.

1110. T a m u l a i t i s, Vyt., Perkūno kūjis. (Perkūnas, Strauklys, Vaiva). „Žvaigždutė“, 1931 m., p. 401—404.

1111. T a r a s e n k a, P., Alkakmenys (alko akmenys) Trakų apskrityje, „Kultūra“, 1923, Nr. 1, 25—34.

Plg. nr. 933a, 947, 1037, 1114, 1118, 1150.

1112. T a r a s e n k a, P., Gimtoji senovė. Šiauliai, 1923. II l. 1935.

Žiūr. nr. 225.

(1113. T a r a s e n k a, P., Panerio pirmykštės kultūros sodybos. „Kultūra“, 1924 m., Nr. 7—8).

1114. T a r a s e n k a, P., Rambyno alkvietė, „Klaipėdos Žinios“, 1924, Nr. 115.

Žiūr. nr. 933a, 947, 1037, 1111, 1118, 1150.

(1115. T a r a s e n k a, P., Kretingos stabakūliai. „Klaipėdos Žinios“, 1924 m., Nr. 160 ir 161).

(1116. T a r a s e n k a, P., Tauralaukių Velnio akmuo. „Klaipėdos Žinios“, 1924 m., Nr. 193).

(1117. T a r a s e n k a, P., Kretingos mengirai, „Krivulė“, 1925 m., Nr. 1).

1118. T(a r a s e n k a), P., Senovės lietuvių šventyklių vietos — alkvietės. „Lietuva“, 1926 m., Nr. 288 (XII. 22 d.).

1119. T a r a s e n k a, P., Mūsų senovės liekanos. „Trimitas“, 1927 m., Nr. 5.

Nedzigės bažn. akmuo su žalčio atvaizdu, gal iš pagonystės laikų etc.

* 1120. T a r a s e n k a, P., Senovės lietuvių šventovės, „Švietimo Darbas“, 1926 m., Nr. 6, p. 706—715.

1121. T a r a s e n k a, P., Priešistorinė Lietuva. 1927.

Žr. nr. 226. Rec.: *P. Šinkūnas,* „Švietimo Darbas“, 1927 m. Nr. 4, p. 370.

1121 a. T a r a s e n k a, P., Lietuvos archeologijos medžiaga. 1928.

Žiūr. nr. 227. Rec. *J. Balys,* „Švietimo Darbas“, 1929 m. Nr. 8, p. 776.

1122. (T a r a s e n k a, P.), Akmenys (kulto), Lietuv. Enciklopedija, I, 161—162. Alkos kalnai, t. p. I, 324.

1123. T a r a s e n k a, P., Akmuo „Laumių stalas“, „Gimtasai Kraštas“, 1934 m., Nr. 1, p. 48.

1124. T a r a s e n k a, P., Apeiginiai Lietuvos piliakalniai, „Židinys“, 1935 m., p. 409—418.

(1125. T(a r v y d a s), B., Apie prūsų stabmeldybę, apeigas ir papročius, vert. Petro Dusburgo „Cronica terrae Prussie“, III, 5, „Naujoji Romuva“, 1931 m., Nr. 5, p. 120.

Žiūr. nr. 44.

(1125a. T i š k u s, Vl., Mūsų liaudies medicina, „Medicina“. 1931 m., Nr. 7, p. 4).

Žiūr. nr. 1001a, 17; 1073—74, 1094.

1126. T o t o r a i t i s, J., Senovės liekanos ir mitologiški atminimai. „Šaltinis“, 1906 m., Nr. 22, 24—25, p. 342, 376 ir 391.

Šio strp. tąsa *žr. nr. 1127.*

* * 1127. T o t o r a i t i s, J., Senovės liekanos ir lietuvių mytologiški atsiminimai, Lietuvių Tauta, kn. I, dal. 2, 1908, p. 177—204.

Žiūr. nr. 1004a.

Yra sužymėta tarp kitos įdomios medžiagos m i t o l o g i š k ų dainų.

(1128. T o t o r a i t i s, J., Liškevos piliakalnis ir Vokės raganos. Lietuvių Tauta, kn. I, dal. 2, 1908, p. 204—208).

1129. T u č a s, P., Ragana ant laužo Ukmergėje. „Lietuvos Aidas“, 1936 m., Nr. 130 (2746), III. 20, p. 4.

(1130. T u m a s, J., kun., Apie lietuvių namą. L. M. Dr-jos visuot. 1907—08 metų susirinkime paskaita (1908. IX. 5—6 (18—19 d.), „Draugija“ 1908, p. 105).

1131. T u m a s, J., kun., Kalbamieji žmonės, „Švietimo Darbas“, 1921 m., Nr. 3—4, p. 116—120; Nr. 5—6, p. 3—10.

Žiūr. nr. 679, 742, 765, 812, 953a, 1098, 1034—35, 1129.

(1132. T u r a u s k a s, J. (R. M.), Senovės kapų kalnai. „Viltis“, 1910 m., Nr. 68).

1133. V. B., Vysk. M. Valančiaus gadynės papročiai ir prietarai. „Gimtasai Kraštas“, 1934 m., Nr. 1, psl. 51—52.

Meškininkai (kaip jie su savot. papročiais priiminėta), burtininkai, pakaruoklių savot. laidojimas. Iš vysk. Valančiaus gan. laiškų ištraukos.

(1134. V a i d i l a s, P., Devintas Rusijos archeologų kongresas, „Varpas“, 1893 m., Nr. 9).

Yra atpasakotas Mierzyńskio referato apie Krivę *(žiūr. nr. 382)* turinys.

(1135. V a i s g a m t a s: Vaisiû dievaitis, „Auszra“, 1883 m., Nr. 4, p. 97).

(Žodžių paaiškinimas prie L. Kondratavičiaus vertimo „Margis“).

* 1136. V a l a n č i u s (Wołonczewskis), Motiejus, Żemaijtiu wiskupiste.

Žiūr. nr. 233, Plg. II. p. 168—196. Vysk. Valančius nurodo dar 17-me amž. labai daug senojo kulto reminiscencijų, žavėjimų, etc. (II d., 178—196 p.).

1137. V a l a n č i u s, M., Palangos Juzė, par. 1869.

Aprašoma žemaičių papročiai, vestuvės etc. *žiūr. nr. 1068.*

(1138. V a r n a s, kun., Senovės kapų kalnai, „Viltis“, 1910 m., Nr. 63).

1139. V a s a r o s saulėgrąžų šventei artėjant. „Trimitas“, 1933 m., Nr. 24 (VI. 15).

1140. V e c k e n s t e d t, Edm., Mytai, pasakos ir legendos Žiamaicziu. Lietuviszkai iszguldė J. S z l i u p a s. I dalis. Plymouth, Pa. 1897 (191 psl.). Atsp. iš „Vienybė Lietuvninkų“, 1897, Nr. 15—33, 35—51.

Br 3996, 3999. Žiūr. nr. 889. Rec.: (vok.) *J. Bs.*, „Auszra“ 1883 m. Nr. 8—10, p. 272—277.

1141. V e c k e n s t e d t, Edm., Mytai, pasakos ir legendos Žiamaicziu. Lietuviszkai išguldė J. S z l i u p a s. (II dalis). Plymouth, Pa. 1900. Atsp. iš „Vien. Lietuvn.“ 1898, Nr. 1—50, 1899, Nr. 1—14.

Br 4489 (tiksliai sužymėta), plg. ten *nr. 4153, 4315. Žr. nr. 889.*

1142. V ė v(e r s y s), Betygala (korespond.), „Auszra“, 1885 m., Nr. 2—3, p. 61.

Apie senojo tikėjimo dievus. *Žiūr. nr. 1041.*

1143. V ė v e r s y s, Dar apie krivulę. „Auszra“, 1885 m., Nr. 2—3, p. 64.

Žiūr. nr. 886, 950a, 959, 987, 991, 1069, 188, 1143.

1144. V e v e r s y s, Diena priesz szventą Joną (apie Panevėžį). „Varpas“; 1889 m., Nr. 6, p. 83—84 (Papročiai).

Žiūr. nr. 1068.

1145. V i d i v u t o vėliavos antrašas (minimas pas Grunau, K. Jaunius), „Vilniaus Žinios“, 1905 m., Nr. 55.

Plg. nr. 977—78, 983. Vidiv. vėl. iliustr. žr. „Ūkininko“ 1927 m. Nr. 19 (V. 5).

(1146. V i n g e l a, A., Ten, kur Girinis viešpatavo (įspūdžiai iš lietuviškos „taigos“). „Mūsų Kraštas“, 1935 m., Nr. 23, p. 3).

(1147. V o l t e r i s, Ed., Prof., Apie senovės lietuvių tikybą.
Paskaita Liet. Mokslo Draugijos visuotiname susirinkime, 1908 m. rugpiūčio mėn. 5—6 d. (18—19). Pranešimas „Draugija", 1908 m., p. 105.

(1148. W o l t e r, E., (Lokavos kalns). Gidymai su burtais. Burtai MLLG V (1911), p. 198—202).
Žiūr. nr. 1001a.

(1149. V o l t e r i s, E., Kai kurie iš senovės Lietuvos gyvulių. Iliustr. Lietuva, 1927, Nr. 38 (91), p. 306—307).
Plg. nr. 1012c, 1012d, 1012e.

1150. V o l t e r i s, E., Alkiai ir alkvietės — Lietuvos šventovės ir jų vadinimas. „Akademikas", 1933 m., Nr. 4.
Žiūr. 933a, 947, 1037, 1111, 1114, 1118.

1151. V o l t e r is, E., Vytauto Didžiojo laikų laidotuvės ir žmonių aukojimas. „Akademikas", 1933 m., Nr. 6.

1152. V o l t e r i s, E. Prof., Aisčių kilmės ir protėvynės klausimas. „Akademikas", 1936 m., Nr. 13—14, p. 263—264.
Lavonų deginimas.

1153. V o l t e r i s, E. A., D. L. Kunigaikščio Kęstučio 1351 metų priesaika ir senieji lietuvių prietarai. „Židinys", 1936 m., Nr. 4, psl. 453—455.
Volterio kiti čia suminėtieji dalykai, *žiūr. nr. 36, 40, 41, 47, 60, 65, 69, 72, 85, 98, 99, 149, 361, 464, 536—640, 634, 635, 786—793, 794—794n, 795a—795e, 889, 893—902, 924, 1147—1152.*

1154. Ž. Senovės lietuvių tikėjimas, „Vilniaus Rytojus", 1930 m., Nr. 29, 30.

1155. Ž a g a r a s, A. I. B., Nauj. Žagarė (koresp.). „Auszra", 1885 m., Nr. 10, p. 355—56.
Minima Raktuvės piliakalnis. *Žiūr. nr. 1041.*

1156. Ž i l e v i č i u s, J., Mitologinė lietuvių muzikos pradžia, „Naujoji Romuva", 1936 m., Nr. 43, p. 840—841.
Sutrumpinta ištrauka iš J. Žilevičiaus veikalo, paruošto spaudai — „Muzikos Žinynas".

1157. Ž i l i u s, Jonas, Jonila, Istoriškai mitiški padavimai. 1 k n y g a Palemonas ir jo padermė. Klaipėda 1928 (68 p.).
Maišoma dievų mitologiški vardai su įvairiais legendariškais XI—XIII amž. kun-čiais. Apskričių dievai — globėjai etc.

1158. Ž i l i u s, J. J., Istoriškai mitiški padavimai. 2 k n y g a. Liet. karalius ir jo giminė.
Žiūr. nr. 396. Rec.: *B. Sruoga,* „Liet. Aidas", 1928 m. Nr. 222.

1159. Ž i l i u s, J. J., Istoriškai mitiški padavimai. 3 k n y g a: Prutėnas ir Vaidevutis. Klaipėda 1929 (62 p.).

1160. Ži l i u s, J. J., Istoriškai mitiški padavimai. 4 k n y g a. Gelionas ir Kurkas.
Žiūr. nr. 395. Visos keturios knygos yra tikras įvairiausių dalykų mišinys. *Plg. nr. 377—78, 648* (apie Kurką).

1161. Žiurlys, J., Dr. Edm. Veckenstedtas mūsų tautosakos falsifikatorius? Mūsų Tautosaka, III (1931), p. 181—187.

Žiūr. nr. 889.

IV. PAPILDYMAI.

1. Šaltiniai.

1162. Annuae Litterae Societatis Jesv anni 1600. Antverpiae 1618. In min. 8°.

Psl. 564 apie lietuvių (švęstus) dievų akmens: „*Alibi lapides non parui in horreis, in terra defossi, superficie plana sursum versus, non terra sed stramine contecti asseruantur, quos Deyves appellant, atque ut custodes frumentorum et pecorum religiose colunt. Focus ipse ita ab omnibus observatur religiosè, it nemo accedere propriùs audeat; quòd si quis eum attingat, cum confractum iri credunt. Mactant porcellum lactante omni parte nigrum, quem coctum pater et mater familias, cum anu sacrifica comedunt; particulas autem tam ex porcello, quam ex aliis cibis, si qui forte parati fuerint, cum ter novem buccellis panis, anus in horreum defert, ubi dictum Deyves sola, remotis omnibus, placat. Ad quendam rusticum e morbo decumbentem daemon, specie deum referens venit, suadens, vt si pristinam recipere vellet salutem, pateram ceruisiae sibi quotannis offerret, et sextaferia ab omni opere abstineret. Alius galli (551) nam ad ripam fluminis sacrificium annuum offerebat, quod aliquando in eius fluminis transitu grave periculum adiisset: illa oblatione placatum sibi fluuium reddere studebat. Nonnulli, quoties nascitur infans, ad lacum dedecunt hoedum, ibi capite et pedibus praecisis, truncum in lacum iniiciunt: quo ritu Deo gratias agunt, quod partus sit editus feliciter. Vulgo credunt feminam, quae non placato prius Deyves, Christiano eum non colenti nuberet, macie confectum iri; pecora, si quae in domum mariti, non facto pro illis oblatione, adduceret, esse interitura. Hos lapides, primum quidem aegre, ut demonstraret, adduci, potuere, veriti ne quod malum grave in poenam numinis violati incurrerent. At vbi viderunt impune a nostris suos deos abiecte tractari, et pedibus conculcari, stultitiamque suam rideri; tum et ipsi accurrere intrepidi, lapides effodere, suamque in tam vilibus diis colendis stultitiam ridere et admirari non cessabant*". Psl. 978: „*Quidan rudissimi villani, opera nostrorum, prauam exuere consuetudinem colendi lapidem quendam, quem horrei ac foecundatis, domesticae felicitatis deum putarunt*". Cituota iš *E. Volterio:* „Perkunastempel und litauische Opfer — oder Deivensteine, MLLG IV (1899), 393—395.

1163. Bednarski Stanisław Ks. T. J.: Geneza akademji wileńskiej. Odbitka z „Księgi pamiątkowej ku uczczeniu 350 rocznicy założenia uniwersytetu wileńskiego". Wilno 1929.

Duota ištrauka iš „Archivum Societatis, dział. Poloniae, tom 50, folio 48: (Blogas katalikų Bažnyčios stovis Lietuvoje). „*Parochiae autem utriusque Episcopatus vix 800 numerantur. Haec ruditas multa secum incommoda trahebat, inde enim nascebatur, quod serpentes, viperas, aliasque creaturas pro diis colebat, varia sacrificia animalium, boum, porcorum, ovium, caprarum, gallorum, gallinarum illis offerebant. Alii deos segetum, alii pecorum, alii alios prout caeca gentilitas tradiderat mordicus retinebant*"...

1164. **Brand** J. A. (1647—1691): Reisen durch die Mark Brandenburg, Preussen, Churland, Lievland... wie auch der Litthauer Lebensart, Gottesdienst, allerhand Ceremonien... angemercket etc. Wesel 1702, 23+516 in 8⁰.

LUB Cs 853. Br 111.

99—101 *Begräbnüss — Ceremonien der Litthauer* (lietuv. tekstai). 101—102 *Beygläubige Gewohnheiten der Litthauwen* (Ypatinga — šventa liepa; „... *aberglaubisches volck es und koennen die übrige reliquien des Heydenthumbs nicht gantz aussgerottet werden*"), liet. k. žodynėlis, dainos.

1165. **Chytraeus**, David. Chronicon Saxoniae et vicinarum aliquot gentium, 1500—1593. 1593.

De russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, etc. Epistola ad D. Davidem Chytraeum recens scripta, 1582.

1166. ***Corpus constitutionum Prutenicarum**, oder Koenigliche Preussische Reichs-Ordnungen, Edicta und Mandata... in drey Theil, ... herausgeb. v. D. George **Grube**, Königsberg 1721.

LUB Fs 517.

I Teil, 72 psl.: *Recessus Generalis der Kirchen — Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Hertzogthumb Preussen. De anno 1638:* apie burtininkus, žynius etc. (*„Von den Wahrsagern und Ziegeinern*), tekstą žiūr. nr. 86. Ištrauką paduoda *K. Jablonskis:* Lietuviški žodžiai Lietuvos oficijalinėje kalboje, 1936, 20—21. II Teil, psl. 41: *Land-Ordnung von Anno 1640: „Von Zauberey und Bockheiligung. Nach dem Zauberey in unserm Lande gemein und auch die Bockheiligung bey den Sudawen noch in Ubung sein mag, wollen wir alten unsern Ampt — Leuten... befohlen haben, fleissig darauff su sehen, und wo jemands befunden, es sey Mann oder Weib, so Zauberey treibet, oder dem Bockheiligen, und dergleichen Dingen anhaengig ist, soll es uns anezeiget werden, und... gestraffet werden.* 66 pus.: *Landesordnung von* Anno 1640, cap. 4: *„Weil auch die Zauberey, Wahrsagen, Buessen und was des Aberglaubischen Wesens mehr ist, sehr gemein wird, das man mehr solchen Leuten als Gott und seinem Worte nachlaeuffet, als sollen dieselbigen vom Leben zum Tode mit dem Schwerdt gestraffet werden...*" Psl. 382—383: *„Wegen des Processes in Hexensachen von Anno 1714.*

1167. **David**, L., Preussische Chronik.

Žiūr. nr. 42. Bd. I p. 23—64. Aprašyti prūsų dievai, Videvuto vėliavos rašto paveikslas (p. 40) etc.

1168. **Decretales** Summorum Pontificum pro regno Poloniae et Constitutiones Synodorum provincialium et dioecesanarum regni ejusdem ad summam collectae. Editae cura et studia Zenonis **Chodyński** et Eduardi **Likowski**. Tomus III (Complectens librum IV. et V. Decretalium et in Additam. Decreta Congreg. Decan. Dioc. Gnesn. et Posnan.). Posnaniae 1883.

Titulus XXI. *De sortilegiis* (psl. 194—197). Cap. III. Psl. 196: „Vilnensis an. 1717. *Pastoribus, inquit, animarum inculcamus, quatenus sagas et maleficos a pernicioso illo cum daemone commercio in concionibus et catechismis dehortentur et deterreant*".

Cap. VI. Recensentur et damnantur nonullae superstitiones vigentes in Samogitia: Pastoralis Karpiana. (Žiūr. nr. 1177). *Adhuc vigent in hac dioecesi*

aliquae reliquiae paganismi et vanae observationes, quales sunt: 1) dum tonitru prima vice auditur, prostrati capite terram quatiunt et se invertunt. 2) In festo S. Joannis Baptistae in pagis et oppidis ignes succeduntur et ad eos congregati, maxime juniores, per ignem saltant, choreas ducunt, totam noctem in hac laetitia ac petulancia traducunt. 3) A Nativitate Dni usque ad Epiphaniam vespere mulieres fila ducere habent pro peccato, sed eo tempore convenientes in unam domum, maxime juniores, in solescunt, cum occasione proxima offensae divinae. 4) Feria 2 et 3 Paschatis perfundunt se aqua invicem excedendo etiam modum perfusionis, puellas aquis immergendo. 5) Feria 4 Paschatis vacant ab opere servili et tanquam celebrem habent, ne isto anno grando, tempestas frugibus noceat, et vulgo vocatur ista dies: Ladą Diena(!). Has et similes vanas observationes mandamus omnibus curatis, ut eas tanquam praeceptis Decalogi adversantes, tum verbo in cathechismis, tum aliis modis suaviter et fortiter eradicare studeant.

1169. Dusburgo kronika.

Žiūr. nr. 44. Sudeginimas su apeigomis vokiečio, part. 3, c. 5. Apie šventus arklius (part. 3 cap. 5), žiūr. koment. Scr. rer Liv. I p. 54, psl. n.

1170. G e r u l l i s, Georg, Dr., Die altpreussischen Ortsnamen, gesammelt und sprachlich behandelt. Berlin und Leipzig 1922.

Vietovardžiuose (žemės vardyne) yra likę daug senojo kulto pavadinimų. *Dewitte* (114, 28 p.), *Dewslauks, Dewune, Dewynne, Dievupelis, Diwite, Kaucaliskis* (p. 58), *Kaukelawke* (p. 201), *Kavken* (p. 234), *Kurke* (paprastai yra tie žodžiai su paaiškinimais), *Alkayne* (138), *alka, Laumygarbis* (234 p.), *Patollen* (234 p.). Įvairiausiose formose užtinkama: *Kaukenynen, Kaukėnai, Kaukeyne,* ir t. t. *Laumygarbis* (242 p.), Milden (p. 34). *Potollen* (254, 94; 5). *Ragow, Ragav, Romaw* (p. 88)), *Rome, Romiten, Rummowe, Šventybrastis, Stabegaide, Stabayen, Stabelauken, Svent, Swenwtegarben, Swentyn, Swyntheynen, Swinteyn* — šventainė, etc. Rec.: *K. Būga:* TiŽ I (1923) p. 420—421. Plg. nr. *34, 35, 62, 64, 76, 91, 165, 1181, 1182.*

1170a. G i e d r a i č i o laiškas jėzuitų generolui.

Žiūr. nr. 47. Aleks. Brückner, Dzieje kultury polskiej, t. II (1931) psl. 371 (lenkiškas teksto vertimas).

1171. H a r t k n o c h, Chr., Alt-und Neues Preussen.

Žiūr. 52. Das V. Capitel: *Von denen zum Gottesdienst gewidmeten Oertern bey den alten Preussen* (p. 115—146; p. 116 ir 139 yra tas pats prūsų Romovės paveikslas su tradicine trejybe) . Das VIII. Capitel: *Von den heidnischen Pfaffen der alten Preussen* (p. 146—155). Das IX. Capitel: *Von der alten Preussen Goetzendienst* (p. 155—166). Das X - Capitel: *Von den alten Preussischen Festtagen* (p. 166—175). Das XI - Capitel: *Von den Hochzeiten der alten Preussen* (p. 175—180). Das XII - Capitel: *Von den Begräbnüssen der alten Preussen* (p. 181—191). Das XIII - Capitel: *Von der alten Preussen Hauszhaltung und gemeinem Leben* (p. 191—218. Plg. tokius pat Hartknoch'o traktatus lotyniškai *nr. 51* (§ 2 — § 7). Naudota Metrop. kunigų semin. egz.

1172. H a r t k n o c h, Chr., Preussische Kirchen-Historien. Darinnen von Einführung der christlichen Religion in diese Lande, wie auch von der Conservation, Fortplanzung, Reformation und dem heutigen Zustande derselben ausführlich gehandelt wird. Frankfurt am Mayn und Leipzig 1686.

Psl. 39, 152, 179, 190, 211. Naudota *K. Jablonskio* egz. *Plg. nr. 51, 52.*

1173. H e i n r i c i Chronicon.

Žiūr. nr. 55. Kronikos psl. 39 (relig.). Atitinkamos vietos Scr. rer. Livon I p. pagonių burtai, žr. komentarai psl. 55, pstb. p.); p. 66 (livių dievas — medis; žr. koment. psl. 66—67, pstb. I, Oliverus Scholasticus); p. 90 (pom. gyvenimas, moterų pasikorimas; žr. koment. t. p. pstb. e ir pstb. f.); psl. 108.

1174. J a c o b s o n, Heinrich, Friedrich, Dr., Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussichen Staats, mit Urkunden und Regesten. Erster Theil: Die Provinz Preussen und Posen. Erster Band: Das k a t h o - l i s c h e Kirchenrecht. Königsberg i. Pr. 1837.

Žr. nr. 63. 1—242 p. (kat. bažn. teisės istorija). 1—328 p. Anhang: Urkunden — Sammlung. Nr. 7 (p. 20—59): S t a t u t a P r o v i n c i a l i a C o n c i l i i R i g e n- s i s a n n o 1428 c o n g r e g a t i *(žr. nr. 63).* Nr. 8 (p. 59—72): S t a t u t a p r o- v i n c i a e R i g e n s e s d. a. 1428 a b b r e v i a t a (psl. 64—65): *„...qui reiectis fiducia creatorum et sufragiis sanctorum* (64 p.) *a creaturis, videlicet a tonitruo quod deum suum appellant, a serpentibus, vermibus, anibus et arboribus etc...“* (p. 65; *žr. nr. 63).* Nr. 52 (psl. 127—180): S t a t u t a s y n o d a l i a e c c l e s i a e S a m- b i e n s i s e d i t a R e g i o m o n t i c. a. 1427 (psl. 287: Sauferei, Trinken; p. 292: Kindelbier).

1175. J a c o b s o n, H. Fr., Die Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats mit Urkunden und Regesten. Erster Teil: Die Provinz Preussen und Posen. Zweiter Band: Das e v a n g e l i s c h e Kirchenrecht. Königsberg i. Pr. 1839 (Geschichte d. Quellen des evangelischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen).

Žr. nr. 63 Psl. 69 Recessus Generalis (tik paminėtas). Psl. 1—408 (bažn. teisės istorija). 1—225 p. Anhang (Urkunden — Sammlung). *Nr. (3 Urkunden — Anhang): Landesordnung von 1526): [Psl. (12)]: „Art. 32 Von zauberey vnd Bockheyligen. Nachdem Zaubery In vnserem Landt vnnd sonderlich das pockheyligenn auf Samlandt etwas gemain ist, wollen wir allen vnnsern Amptleuten Auch denen vom...“ Nr. 8 Verordnungen gegen verschiedene abergläubische Missbräuche, 1541:* (psl. 20—21) *„...sönderlich mit opfferung der wichsenen bilder jnn menschlicher gestalt... nicht minder wichsene krentze.* N r. 14. A n d r e a s O s s i a n d e r's V i s i t a t i o n s — F r a g e p u n k t e, 1551. (psl. 48): 1) *„ob nicht ymand sey, der da Abgotterey vnnd falschen Gottes Dinst treybe, heimlich oder offenlich.* 2) *Ob nicht ymand sey, der da Zauberey treyb oder ime andre mit Zauberey lass helffen oder dienen...“* Naudota prof. A. Janulaičio egz.

1176. J e r o s c h i n, Nicolaus, Kronike von Pruzinlant. Scr. rer. Prussicarum, I (1861) psl. 348, eil. 4020 sqq.

Apie Romovę, Krivę etc. Plg. Dusburgo kron. III c. 5 *(žr. nr. 44).*

1177. K a r p, Michael, Josaph., Epicopus Samogitiensis. Epistola Pastoralis ad clerum dioecesis Samogitiensis ex mandato illustrissimi, excellentissimi ac reverendissimi domini, D. Josaphati Michaelis Karp, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi Samogitiensis. Edita et impressa anno domini 1737. Vilnae (Typis Academicis Societatis Jesu).

Caput III. De maleficis et superstitiosis (p. 14): *„...notitiam accepimus, quod in hacce Dioccesi Nostra Samogitiensi quidam Nobiles... non verentur mulieres ex levi imo levissima aut penitus nulla conjectura sibi de maleficiis suspectas per aqua-*

rum supernatationem experiri, easq; tandem torturis gravissimis afficere; ...igne etiam vivas comburere, aut alio genere mortis enecare..." Psl. 16 (apie Žemaičių prietarus, žr. nr. 1168).

1178. Kleinas Danielius: Neu Littauisches... Gesangbuch... — Naujos giesmjų knygos.... Karalauczuje 1666.

Įžangoje yra įdomios lotyniškos eilės su lietuviškais deivių vardais. Plg. *J. Gerulis:* Senieji lietuvių skaitymai, 1927, 302.

1179. Krollmann, Chr., Eine merkwürdige samländische Urkunde. AF, XI Jahrg., Heft 1 (1933), p. 32—38.

Statuta Sambiensis episcopi (für die Geistlichen seiner Diözese). Apie šermenis, p. 34. Psl. „*Item a crapula et ebrietate et illo abuso (!) potandi, quo se ad equales potus et immoderatos obbligant, et a potacionibus Pruthenorum, que serme dictuntur, et ab illis eciam, que fere ad medium noctis vel ultra se extendant, abstineant diligenter*". Žiūr. nr. 27, 61.

1180. Kromer, M., Polonici Regni cum adiunctis provinciis descriptio, išl. in Scriptores rerum Polonicarum, Kraków, 1894, t. XV, psl. 174.

„*...Reperiuntur tamen multi inter silvas degentes, praesertim in Samagitia, qui solem et lunam, serpentes, arbores eximias et lucos seu praesides eorum, daemonios et lares pro diis colunt. His lac, mel, fruges et cibos coctos libant, mortuis etiam inferias super sepulchris ponunt et incantationibus magicaque arte multum utuntur*". Tą ištrauką mini *J. Fijalek:* Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę. Polska i Litwa w dziejew. stosunku, 1914, p. 301, pst. 1.

1181. Kurschat, Friedr., Littauische-deutsches Wörterbuch. Halle a. S. 1883 (p. 529).

Apgėbai, Jagaubis, baubis, wėlnias, welniawà, welnikšztis, wėls, wėlės, diėwė, deiwės, giltinė, deiwys, Kaukanius, Kaukas, Kaukoras, Kaukiėnai, kirvis, krivule, Gabiáuja, Gabwartas, bildukas, bangputys giltinė, graudulinis, Pykūlas, Lauksargiai, laumė, laumžirgis, monai, Žemijna, Žempati, Žynė. Žiūr nr. 34, 35, 62, 64, 76, 91, 165, 1170.

1182. Lietuvos apgyventos vietos. Pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. Finansų Ministerija. Centralinis Statistikos Biūras. Kaunas 1925.

Vietovardžiuose yra daug mitologiškų liekanų: *Aitvariškiai, Laumaičiai, Laumakiai, Laumalinkos, Laumėnai, Pašventupės, Šventybrastis, Apidėmės (Apidomės)* km., *Epidėmės* km., *Dievaičiai, Dievogalos, Dievalis, Raganiškiai, Raganynės, Ragiškiai* etc., *Vaideliotai, Vaidylai, Vaidilionai, Šventupis, Šventarėčius* ir t.t. *Kaukalnis* (Alvito vl.), *Velniakalnis* (Rok. v.), *Paalkupė* (Pan. apskr.), „Vyr. Žinios", Nr. 261, 262. Žemės vardyne yra daug tokių reminiscencijų. Žiūr. registerius (vietovardž.): Istorijos Archyvas. XVI-tojo amž. inventorius, išld. *K. Jablonskis,* Vyt. D. un-to bibl. leid. 1935. Akty Vilenskoj kommisiji t. I— XXXIX (1865—1915). Litovskaja Metrika (Russkaja istorič. biblioteka, t. XX, XXVII, XXX, XXXIII), Opis dokumentov Vilenskago Centralnago aschiva drevnich aktovych knig. 1901—1913 (t. I—X) ir kt. rinkiniai. *Žiūr. nr. 34, 35, 62, 64, 76, 91, 165, 1170, 1181.*

1183. Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque cruciferorum. Tomus II, Posnaniae[2] 1892.

Psl. 137 „...ex alia parte fluvii predicti Nemen silva dicta Ventus, que alias Sancta in paganismo vocabatur..." (Vėliuonos apylinkėje).

1184. Liv-, Esth-, und Curländisches Urkundenbuch, herausggb. von F. G. v. *Bunge*, I (1853).

Livonijos ordino sutartis su sariečiais (ezelėčiais), sk. 224 (nr. 169): „*Interim si quis ritu gentili immolavit et qui immolari fecit, uterque dimidiam marcam argenti dabit...*"

***1185. Mannhardt Wilhelm, Letto-Preussische Götterlehre (Latviešu-Prūšu mitologija; Magazin der Lettisch-Literärischen Gesellschaft, XXI [Latviešu Literariskas biedribas Magazina]), Riga 1936 (XXIV+674). Hgg. von Dr. *A. Bauer.*

Žr. nr. 507. Plg. nr. 125—128, 308, 504—507, 758, 857.

Erstes Kapitel: Ethnographische Einleitung (1—7 p.).

Zweites Kapitel: Älteste Zeugnisse bis auf den Beginn der germanischen Eroberung 7—14 p. (Tacitus; Wulfstan; die Biographen Adalberts; Adam von Bremen *(žr. nr. 28)*; Idrisi (um 1130), Vinzenz (gen. Kadłubek).

Drites Kapitel: Das erste Jahrhundert deutscher Herrschaft, 14—97 p. (Bulle Papst Innocenz III., 1199 (*žr. nr. 58*); Heinrich von Lettland, 1226—27 (*žr. nr. 55, 1173*); Bulle Papst Honorius III., 1218; Oliverus von Paderborn um 1220 (*žr. nr. 79*); Bulle Papst Gregors IX., 1232; der Friedensvertrag von 1249, 40—48 p. (*žr. nr. 84*); Thomas von Chantimpré v. 1263; die Wolhynische Chronik, 1252 u. 1258, 59—56 p. (*žr. nr. 60*); Russischer Zusatz zu der Chronographie des Johannes Malalas v. 1261, 56—68 p. *(žr. nr. 69)*; Annalles Polonorum, 1279; die sog. Lübeckische Chronik des Albrecht von Bardowik, 1298; die livländische Reimchronik um 1290, 70—82 p. (*žr. nr.* 88); Peter von Dusburg v. 1326, 83—97 p. (*žr. nr. 44, 1169*)).

Viertes Kapitel: Das zweite Jahrhundert deutscher Herrschaft, 98—151 p. (Zeugnisse über das lettopreussische Heidentum aus der Zeit der Kriege um Žemaiten — Peter von Dusburg; Nicolaus von Jeroschin; Heinrich von Hervord; Breve Chronicon Silesiae; Chronicon S. Petri (Sampetrinum Erfurtense); Peter Suchenwirt; Chronicon Dubnicense *(žr. nr. 36)*; Chronik des Heinrich von Diessenhofen; Hermann von Wartberge und Wigand von Marburg; Johann von Posilge; die Wegeberichte und einige andere Aktenstücke; Enea Silvio *(žr. nr. 81)*; Johannes Długosz *(žr. nr. 43)*; p. 137—151 (ilgos lotyniškos ištraukos).

Fünftes Kapitel: Die letzten Zeiten des Deutschen Ordens, 151—175 p. (Colattio episcopi Warmiensis — *žr. nr. 37*, Statuta provincialia concilii Rigensis 1428 — *žr. nr. 93*, Artikel des Bischofs von Samland Michael Junge *(plg. nr. 63)*, Mandat des Bischofs von Samland Nikolaus, Heinrich Beringers Ermahnung, die Landesordnungen, Bild des religiösen Zustandes dieser Zeit in Preussen, Laurentius Blumenau (žr. nr. 31); Laonicos Chalcocondylas, Guillebert de Lannoy).

Sechstes Kapitel: Das Zeitalter der Reformation (176—227 p.) Erasmus Stella, 176—189 p. *(žr. nr. 94)*; Simon Grunau, 190—227 p. *(žr. nr. 48)*.

Siebentes Kapitel: Das Zeitalter der Reformation (Fortsetzung), 228—276 p. (die Constituciones Synodales von 1530 *(žr. nr. 96)*, das Sudauerbüchlein, 235 — 272 p. *(žr. nr. 70)*; die Götzenopfer des Jahres 1531 und 1546).

Achtes Kapitel: Das Zeitalter der Reformation (Forts., XVI. Jahrhundret), 277—311 p. (Georg Sabinus, Severin Goebel, Martin Mosvidius *(žr. nr. 72)*, Johannes und Hieronymus Maletius, 282—307 p. *(žr. nr. 70—71)*; Kleinere Denkmäler: S. v. Herberstein *(žr. nr. 56)*. Zedel zu einem verlorenen Briefe. Amtliches Schreiben des Amtmanns von Labiau).

Neuntes Kapitel: Des Zeitalter der Reformation (Forts., XVI. Jahrhundert), 311—327 p. (Kaspar Hennenberger *(žr. nr. 54)*, Lukas David *(žr. nr. 42, 1167)*.

Zehntes Kapitel: Das Zeitalter der Reformation (Forts., XVI. Jahrh.), 327—402 p. (Matys Stryjkowski *(žr. nr. 95)*; Jan Łasicki, 341—401 p. *(žr. nr. 66)*, Nikolaus Daukša *(žr. nr. 40, 41)*.

Elftes Kapitel: Das Zeitalter der Reformation (Schlus, XVI. Jahrh.), 402—421 p. (Kurländische Kirchenordnung, Stephan Bülow, Alex. Einhorn, Salomon Henning, Boltenius, Balthasar Russow, Joh. Dav. Wunderer, Reinhold Lubenau).

Zwölftes Kapitel: Nachrichten aus Preussisch - Litauen Ende des XVI. und Anfang des XVII. Jahrhunderts, 421—430 p. (Johann Bretke — *žr. nr. 32, 33;* Erhard Wagner — *žr. nr. 25;* die Insterburgische Kirchenvisitation 1638 — *žr. nr. 86, 1166).*

Dreizehntes Kapitel: Jesuitenberichte. Ende des XVI. und Anfang des XVII. Jahrhunderts, 430—458 p. (1. Aus Litauen: Annuae Litterae Societatis Jesu — *žr. nr. 99, 1162; plg. nr. 1163;* Stanislaus Rostowski *(žr. nr. 90).* 2) Aus Livland: Annalen des Rigaschen Jesuitenkollegiums von 1604—1618; Stribings Bericht über seine Missionreise 1606, E. Tolgsdorffs Jahresbericht auf Grundlage des vorher wiedergegebenen Stribingischen Berichtes 1606, Tolgsdorffs Bericht über Stribings zweite Missionsreise 1608, Visitatio Livonicarum ecclesiarum facta anno 1613. Annales Residentiae Vendensis, Dionysius Fabricius).

Vierzehntes Kapitel: Nachrichten über das Heidentum der Letten in Kurland und Livland im XVII. Jahrhundert, 459—512 p. (Paul Einhorn — *žr. nr. 45;* Adam Olearius; Christian Kelch; das lettische Livland im 17. u. 18. Jahrhundert — Visitationsprotokolle, 490—512).

Fünfzehntes Kapitel: Litauisches Heidentum im XVII. und XVIII. Jahrhundert, 512—615 p. (Daniel Klein — *žr. nr. 1178),* Wilhelm Martini; Theophil Schultz; M. Praetorius, 514—606 p. *(žr. nr. 82),* J. Brand *(žr. nr. 1164),* Theodor Lepner *(žr. nr. 67), Brodowski (žr. nr. 34)* und Ruhig *(žr. nr. 91),* Mielcke *(žr. nr. 76),* Ostermeyer *(žr. nr. 318—320),* Hennig, Kotzebue *(žr. nr. 186).*

Sechzehntes Kapitel: Schicksale der letto-preussischen Mythologie bei einigen gelehrten Bearbeitern im XVIII, 615—630 p. (Mislenta; Hartknoch *(žr. nr. 50—53, 1171—1172);* Praetorius *(žr. nr. 82);* Lange-Stenders lettische Mythologie.

Sachregister, Literaturverzeichnis.

Rec.: *Dr J. Balys,* „Akademikas", Nr. 6 1937, 147. Kai kurie mūsų nepaskelbti ar atskirai neišvardyti (žr. nr. 25-100, 1162 sqq.) lietuvių ir kitų jų giminių mitologijos šaltiniai, kurie čia Mannhardto sužymėti, toliau alfabete atskirai nebenurodomi. Šis W. Mannhardt'o sudarytas lietuvių relig. šaltinių rinkinys yra, nepalyginti, geresnis ir daug gausingesnis už panašų *A. Mierzyńskio* rinkinėlį *(žr. nr. 77, 78).* Tobuliau jis yra atliktas ir už *J. Mansikkos* (žr. nr. 624) surinktus rytų slavų religijos šaltinius. Iš čia paduodamo sąrašo matyti, kiek daug naujų mitologijos šaltinių jo rinkinyje yra sužymėta. Tačiau ir jam toli iki pilnumo. Štai šitoje bibliografijoje sužymėtieji dalykai, kurie į jo rinkinį nėra įdėti (žr. nr. *25—27, 29—30, 47, 49, 59, 61—62, 64—65, 80, 85, 86, 89, 96, 1163, 1166, 1168, 1170, 1177, 1179, 1181—83, 1188, 1190, 1192, 1194—95, 1198—1205).* Plg. *Z. Ivinskio* rec. „Židinio" 1937 m. Nr. 5.

1186. Maletius Joh., Monumenta Poloniae Typographica XV et XVI saeculorum, Leopoli 1922, I, 78—81.

Žiūr. nr. 70, 71.

1187. Michalo Lituanus, „Archiv istoriko-juridičeskich sviedenii", II čast' 2 (1854), išl. *N. Kalačov'o.*

Žiūr. nr. 74. Yra lotyn. tekstas ir rusiškas jo vertimas.

1188. Miežinis N., Lietuviszkai - latviszkai - lenkiszkai - rusiszkas žodynas, 1894 .

Kriviu - Krivaitis, krivulė, vaideliotas.

1189. Nesselmann F. G. H., Wörterbuch der Littauischen Sprache, Königsberg 1850.

Plg. nr. 85.

Alkas, Apgebas, Aitwaras, Baubis, Bangputtis, Bildukas, Gabjauja, Jagaubis, Kaukaras, Kaukas, Kaukspennis, Kriwas, Kriwis, Žempatys, Žemyna, Žemynėlė, Žemberys.

1190. Pac Casimirus, Collectanea constitutionum synodalium dioecesis Samogitiensis, Vilnae 1690.

Žr. nr. 1168, 1177, 1192, 1199, 1200, 1203, 1205.

„An aliquae sint superstitiones, imprecationes, maleficia et praestigia?“ (p. 96). Toks klausimas duodamas parapijonims per vizitaciją. Constitutiones ex tertia synodo Olsiadensi anno 1643, die 20—21 Septembris (Jurgio Tiškevičiaus laiku), 108 p. *(de maleficiis.* Caput V.), 137 p. *(De exorcistis).*

1191. Piccolomini, Eeneas Sylvio. Apie Lietuvą perspausdinta visa lotyniška ištrauka: MLLG V, 384—393 p.

Žr. nr. 81, 1022.

1192. Piotrokavo provincijos sinodo nutarimai, 1544 m.

Žiūr. nr. 1168, 1177, 1190, 1199, 1200, 1203, 1205.

„.. et praecipue in dioecesi Mednicensi, quae ampla et populosa est, satis paucae admodum ecclesiae parochiales existunt et inde fit, quod vulgus et utriusque sexus homines religionis et fidei christianae ignari silvas, serpentes, lapides, tonitrua more gentilium veterum colunt et adorant in divinae maiestatis offensam et animarum suarum periculum et interitum...“. Cit. iš *J. Fijałek,* Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę, Polska i Litwa w dziej. stosunku, 1914, p. 300 psl. 1.

1193. Polonorum, Annales (1279); Dzierzwa resp. Traska, Monumenta Poloniae historica, wyd. A. Bielowski, II (1872) 854.

LUB E 903[2]. *A. Mierzyński,* Źródła, I 152. Scriptores rerum Prussicarum, I 768 (belaisviai aukojami dievams).

1194. Possevini Antonii, Societatis Jesv, Moscovia et, alia Opera, de stato hvivs seculi, 1587.

Antonii Possevini de Societate Iesv, epistola ad Stephanum Primum, Poloniae regem etc. Ecclesiae praesentis adversus quendam haereticum, 306 p.: „...Sed recentiora et ipsa quidem in hac Lituania, Sarmatiaque tota paucis recenseamus. Colebant pro Dijs Poloni, et caetere Slauici nominis gentes Iouem, Martem, Plutonem, Cererem, Venerem, Dianam, quos Jessam, Ladum, Niam, Marzanam, Ziziliam Zieuanam vocabant: his sacra et aras dicârat antiquitas, vt difficillimum esset, eos ab idolatriae tam inueterata consuetudine abducere. Vxores septem barbarico more duxerat Miecislavs, is qui denique abdicatis illis Dambrouucam Boleslai Primi Bohemorum Regis filiam duxit. Iam veró proanorum nostrorum aetate, eodem adhuc morba Lithuania laborabat (šone: Vide Cromerū et Dlugossum), *sic, vt ignem pro Deo coleret, cum perpetuo seruans et Percuno, id est fulmini, diuinum tribuebat honorem: Si vero arbores daemonibus dicatas ferro aliquo violâssent, hi daemonum vi interibant; serpentibus autem et viperis, lacte libato, gallinaceis item gallis immolatis eos vt Deos colebant: Haec autem omnia exterminata sunt...“*

1195. Preussische Chronik, von M. Lucas *David,* hgg. von E. Hennig (I—VII), D. Fr. Schütz (VIII), 1812—1817.

Žr. nr. 42, 1167. Pagoniškos prūsų liekanos, I, 105 sqq. 110 sqq. 114 sqq., 117 sqq., 126—130 *(Abgott Puszkaites - Erdleuttein)* 139, 142 *(Begräbnisse),* 151—152 (keistos gydymo apeigos prie šventos liepos); III, 35 p. (Šventas paveikslas ant ąžuolo); VIII, p. 158 (žemaičiai gyvena XVI amž. dar pagonystėje: *„...ob sie aber noch Schlangen oder ander Vngeziefer anbeten, ist mir vnbewust“).* Čia nurodytos vietos apie prūsų ir lietuvių pagonystės liekanas yra daugiausia L. Davido pastabos iš jo gyventojo laikotarpio XVI amž. Apie L. David žr. *Z. Ivinskis:* „Liet. Encikl.“, VI. 197—199 sk.

1196. Prūsų valdžios įsakymai (1578 m.).

Žr. nr. 85. Nesselmann, G. H. F., Eine litauische Urkunde vom Jahre 1578: NPrPrBl, I (1852), 241—246. *J. Yčas*, Mažosios Lietuvos praeitis: „Kovo 20 diena", Kaunas, 1921, 35—38 (paduotas visas lietuviškojo dokumento tekstas).

1197. Reimchronik, Livländische, hgg. von L. Meyer, Paderborn 1876.

Žr. nr. 88.

Eil. 336—37 (sieliai turi daug dievaičių), eil. 1436 (Perkūnas), 3870—3890 (lavonų deginimas), 4680—4710 (žynių būrimas, aukojimas), 5702 (mirusiųjų raudojimas), 5795—96 (riterių deginimas,, 6085—89 (grobio dalies aukojimas), 7015 (riterio deginimas), 7232 (būrimas, paukščio giedojimas).

1198. Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce, 1548—1690, ed. *E. Rykaczewski*, II (1864).

Žr. 89 (ten paduotos žinios tik apie I-jį tomą).

II, 89 p. (Vilniaus vyskupystėje pagal Malaspinos 1598 m. reliaciją: „... jest *do stu tysięcy wieśniaków nie umiejących pacierza, wielu bałwochwalców...*); II, 114 p. (jėzuitai pakrikštijo apie 1622 m. tokius (Žem.), kurie „*dotąd czcili bałwany, drzewa, węże* ."); II, 366 p. (ilga ištrauka: „*W dawnych wiekach Litwini czcili węże, które chowali w domach jak swych bożków domowych...*"); II, 368 p. („... *czcili fałszywe bóstwa podobnie jak Litwini i Rusini.* ").

1199. Sapieha Alex., in Macieiow, Acta synodi diaecesis Vilnensis, Vilnae Anno 1699. III. 11—13.

Marij. bibl. egz.

Žr. nr. 1168, 1177, 1190, 1192, 1200, 1203, 1205.

De funeribus laicorum: (Greit po mirties ir be didelių puotų turi būti laidojama).

1200. Synodi Dioecesanae Acta et Decreta sanctiones, ab D. Constantino Casimiro *Brzostowski,* Dei et Apostolicae Sedis gratiâ Episcopo Vilnensi... Anno MDCCXVII... celebratae... Vilnae Typis Academicis Societatis Jesv.

Marij. bibl. egz. *Žiūr. 1168, 1177, 1190, 1192, 1199, 1203, 1205.*

Caput XXII *(De sagis et maleficis,* 78—79 p.).

1201. Stanislovas Augustas. Jo raštas apie Žemaičių pagon. Ilekanas.

Įsakyta naikinti miškuose likusius stabus. Žr. *J. Perkowski.* Resztki dawnych wierzeń i kultów na Żmudzi: „Mūsų Tautosaka", X (1935) 181 ir psl. 6 (188 p.). Mums to rašto surasti nepasisekė.

1202. Stryjkowski M., Kronika.

Žr. nr. 95. I. II, 79, 81 p.

1203. Tyszkiewicz Ant., Synodus diaecesana Mednicensis, seu Samogitiae sub auspiciis... Antonii Dominici comitis in Łohoysk et Bardyczow Tyszkiewicz... Episcopi Samogitiae,... in ecclesia sua cathedrali Vornensi anno Dni MDCCLII, diebus 4—6 septembris celebrata. Typis mandata Vilnae S. R. M. Academ.: Societ.: Jesv.

Žiūr. nr. 1168, 1177, 1190, 1192, 1199—1200, 1205.

Caput XIV (de Sacramentorum abusu, 45 p.). Caput XVI (De judicio Maleficiorum, 89—91 p.): *„Non sine ingenti animi Nostri sensu perfrequnter inaudimus faeminas, virosq; ... illicitô per aquas probatione, modis nullibi practicatis, nec in legibus expressis tractari, in dolia ligatis post tergum manibus, et oculis imponi, deinde ad torturas destinari, et tribus (89 p.) diebus manu carnificis per trinos qualibet die tractus torqueri, igneq; aduri; post quamlibet torturam sine refocillatione iterum in eadem dolia similiter revinctis post tergum manibus, ac oculis obnubilatis rèimponi, atq.; ita accumulatis cruciatibus consumi; et tandem vel innocuas fustigatas relegari, vel crudeliter comburi...“.*

1204. Zeiller Mart., Newe Beschreibung dess Koenigreichs Polen vnd Groszherzoghthumbs Lithauen..., [2]1652.

LUB Cs 4146.

Psl. 46: *„Es soll aber allda von der Abgoetterey noch nicht alles rein seyn, vnd sonderlich theils von den Hausschlangen, so vie Givoiitos nennen, gar viel halten“.* Plg. *Guagnini* nr. 49. Iš jo imtos šios žinios.

1205. Zienkowicz Michaelis Joanus, Synodus dioecesana Vilnensis ab illustrissimo, excellentissimo ac reverendissimo domino D. Michaele Joanne Zienkowicz Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopo Vilnensi, in ecclesia cathedrali sua, anno dni MCCCXLIV, diebus 10, 11, 12 M. Febr: celebrata. Typis mandata Vilnae Sacr: Reg: Majestatis Academ: Soc: Jesu.

Žr. nr. 1168, 1177, 1190, 1192, 1199—1200, 1203.

Psl. 4—5. „Caput IV. De sagis seu maleficis. *Cum nostris etiam temporibus contingat practicari accusatas de maleficiis faeminas aut viros, frequenter ex levi conjectura per supernatationem in aquis contra manifesta jura tam canonica, quam civilia probari, illasq; à personis saecularibus non tantum legum statutorum, verum et literarum ignaris pudicari sine ullo nostro, aut officii nostri scitu, imó parochis quoq; inconsultis...“* (griežtai uždrausta, ekskomunikos bausme, sauvaliavauti).

Psl. 14. „Caput IX. De Exorcismis. *Ocurrendo temerariis praesumptionibus quorundam presbyterorum tam saecularium, quam regularium, praeter praescriptos ab Ecclesia ritus, obsessos aut infirmos exorcizantium, qui balnea seu lavabra, et alios insolitos modos ad exorcismos adhibere audent, quod cum imprimis sit contra honestatem clericalem, deinde experimento compertum est, in istis lavabris, plerumque suffocari energumenos vel infirmos...“*

Psl. 31. „Caput XXVII. De funeribus et sepulturis. *Corpora Christi fidelium defunctorum, suae jurisdictioni subjectorum, nullus parochus alibi, scilicet in campis, sylvis, vel aliis locis non consecratis sepeliri permittat, nisi in Ecclesia vel saltem caemeterio, secus facientes arcant ab ingressu Ecclesiae per tres menses ut qui mortuos privant suffragiis Ecclesiae, ipsi viventes iisdem non gaudeant...“*

Psl. 37—149 Vilniaus vyskupijos dekanatų, parapijų ir kaimų sąrašas. 171—194 p. Vilniaus vysk. kunigų sąrašas.

2. *Bendrai apie lietuvių religiją ir jų kaimynų mitologiją*

(Žiūr. nr. 101—150, 151—235).

1206. Balys Jonas, Dr., Šamanizmas: „Eranus“, III (1935), 145—171 p.

Žr. 113, 666, 919, 951—954b, 1001a(8), 1068(4—5), 1045, 1103, 1185.

Rec. *J. Baldauskas*, „V. D. Universiteto žinios“, nr. (1936) 33—34 p.

1207. B a l y s J., Primityvių tautų Vyriausia Būtybė: „Soter", nr. 2 (1922), 57—65.

Žr. 113, 666, 919, 951—954b, 1001a(8), 1068(4—5), 1045, 1103, 1185.

1208. B a s t i a n, Der Baum in vergleichender Etnologie: „Zeitschrift für Völkerpsychologie" (Berlin) (1868), 287.

1209. B e r t h o l e t Alfred und L e h m a n n Edv., Lehrbuch der Religiongeschichte (Begründet von Chautepie de la Saussaye)[4], 1924 I—II.

Žr. nr. 101. A. Briukneris rašo apie slavius ir lietuvius; *plg. nr. 818.* Rec.: *A. Senn — Pr. Dovydaitis:* „Soter", (1924), 179—180; nr. 1 (1928), 103.

1210. C h a u t e p i e de la Saussaye P. D., Tikėjimų istorijos rankvedis (vertė D. Keliauninkas - J.Laukis): „Lietuva" (savaitinis laikr. Chicago) nr. 1—52 (1911).

Atskira knyga išėjo 1914 m. įvardyta „Tikėjimų istorija", 1086 p. Originalas prancūziškai.

1211. F o y W., Religionsgeschichte Europas, I (1926).

Rec.: *Pr. D(ovydaitis),* „Soter", nr. 1, (1928).

1212. F r o e h d e F., Mythologische Namen. Beitr. z. Kunde d. indogerm. Sprachen. Bd. 21, Göttingen 1896, p. 185—207.

LUB Dž. 1.

1213. G ö t z Berndt, Die Bedeutung des Opfers bei den Völkern, 1933.

1214. G e r i n g Hugo, Ueber Weissagung und Zauber im nordischen Altertum, Kiel 1902.

1215. K o k i u s dievus garbino senovėje, Boston 1922 [„Keleivio" leid.], 300.

1216. S a m t e r Ernst, Geburt, Hochzeit und Tod. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde, Leipzig und Berlin 1911, 222.

1217. S e n n a s A., Dr., Doc., Keleto Dievo pavadinimų etimologija, 1. liet. Dievas, lot. Deus ir kt., 2. Graik. Deós. 3. Vok. Gott. 4. Slav. Bog. „Soter", nr. 1 (1927) 1—16; nr. 2 (1927) 97—116.

Liet. „Dievas" nagrinėjama etimol.: deivós, deywis etc., 3—8 p.

1218. V r i e s Jan, Altgermanische Religionsgeschichte, Berlin (1935), I.

3. *Literatūra prūsų (senprūsių) religijai.*

Žr. nr. 236—365 (vok. ir lot. k.), 366—396 (lietuvių, latvių, rusų ir lenkų k.).

1219. F r i s c h b i e r, Hexenspruch und Zauberbann, 1870.

Žr. nr. 274.

Apie burtus ir prietarus Rytprūsiuose.

*1220. G a e r t e W(ilhelm), Kriechkur in Altpreussen: „Altpreussen", 1 (1935) 179—182, 247—248 (su įdom. iliustr. iš Praetorijaus rankr.: Deliciae Prussicae).

Gydymo būdas, perlendant per medžio skyles.

1221. G i s e v i u s E., Laume und Laime: NPrPrBl. IX (1850) 323.

Žr. nr. 280, 824.

1222. G a e r t e W., Die „Kulstätte" von Klarheim, Kr. Johannisburg, Prussia: „Zeitschr. d. Altertumsges. Prussia", Heft 26 (1922—25) 1926, 319.

Žr. nr. 275—276.

1223. H e i n e l E., Bemerkungen zu dem Aufsatze über „die preussischen Aerndtegebräuche": NPrPrBl, II (XXXVI, 1846), Heft 6, 401—409.

Žr. nr. 286. Minimas Kurche.

1224. J o n a s R., Der Potrimposberg. Der Schlangenberg: NPrPrBl, II (XXXVI, 1846), Heft 3, 185—188.

Plg. nr. 326.

1225. J o n a s Richter - Glithenau, Preussische Gebräuche, 1—4. 5. Erntelied etc.: NPrPrBl, IV (XXXVIII, 1847), Heft 1, 47—55.

Plg. nr. 285 (autoriai: Jonas, R. ir Hassenstein).

1226. M ü h l i n g u. T o e p p e n, Preussische Sagen. NPrPrBl, V (1848) 467.

Žr. nr. 345—350.

1227. M ü h l i n g, Volkssage aus Klaukendorf: NPrPrBl, XI (LVII, 1857), Heft 2, 155—156.

1228. P f l i g g Gustav, Zauberei und sonstiger Aberglaube in dem „Landrecht des Herzogthumbs Preussen Publicirt Anno 1620" und in seinen Bearbeitungen von 1685 und 1721, Borna 1935, 30.

1229. P r e u s s i s c h e r Aberglaube: NPrPrBl, I (XXXV, 1846), Heft 1, 1—7, 36.

1230. P r e u s s i s c h e r Aberglaube und Sagen: NPrPrBl, I 398, II 468, III, 379, IV, 157.

1231. Preussische Volkssagen von der Austreibung des Teufels: NPrPrBl, X (XLIV, 1850), Heft 5, 398.

1232. Preussische Volksagen (Sonntagskinder, Geisterseher, der Wehrwolf-wilkołek, das todte Kind): NPrPrBl, IX (XLIII, 1850), Heft 6, 467—470.

1233. R e u s c h O. L. G., Die Preussischen Erntegebräuche: NPrPrBl, I (XXXV, 1846), Heft 1, 1—14.

Plg. nr. 328 (to strp. turi būti dar viena tąsa). Minimi lietuvių papročiai („*Rugia Boba*", etc.).

1234. Reusch R., Nachträge zu den „Preuss. Erntengebrauchen“: NPrPrBl, II (XXXVI, 1846), Heft 4, 303—307 p.

Žr. 328.

1235. Schattkowsky Erich, Der Mai im altpreuss. Volksglauben: „Der Heimattreue Ost- u. Westp.“, nr. 5 (1935).

4. *Literatūra latvių ir estų religijai.*

Žr. nr. 397—465a (latvių, estų ir suomių kalb.), *466—531* (vokiečių, prancūzų ir lotynó kalb.), *532—540* (rusų, elnkų ir čekų kalb.).

1236. Adamovičs L., Jumis, Das altlettische Ackerbaumysterium: „Latvijas Univ. Raksti“, Teol. fakult. I, nr. 1.

1237. Arbusow Leonid, Frühgeschichte Lettlands (Dommuseum der Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga, III), Riga 1933, 35—36 (Bestattungsriten, Religion und Kultus).

Žr. nr. 151.

1238. Berkholz G., Götternamen in Lange's lettischem Lexicon, Sitzungsberichte der Gesellsch. f. Gesch. und Altertumskunde, Riga 1873, 45.

1239. Bruninieks Martinš, Senlatviešu religaiskais pasaules uzskats, Riga 1930, 19.

1240. E. A., Saarimaa, Liiviläisten mytologisia uskomuksia, Viritäjä, 1914, XVIII.

1241. Hylsen J. A., Inflanty w dawnych swych, y wielorakich aż do wieku naszego dziejach... w Wilnie, 1750.

P. 3—5 (Bożkowie Liwow Przodkow Inflantskich). P. 340—341 (Bałwochwalstwo Łotewskie).

1242. Kurtz Edith, Verzeichniss alter Kulstätten in Lettland. A. Heidnische Kulstätten. B. Einstige Kapellen und Kirchen. Mitteilungen a. d. livländischen Geschichte, 1934, Bd. XXII, Heft 2.

Žr. nr. 497.

1243. Loritss O., Libju folklora un mitologija: „Latviešu Konversacijas Vardnica“ (burtn. 92), 1935, k. 23298—23307.

Žr. nr. *437—440, 500—501.*

1244. Loorits O., Livische Märchen- und Sagenvarianten: FF. Communications, nr. 66 (1926).

1245. Loorits O., Das Misshandelte und sich rächende Feuer. 1935.

Žr. nr. 501. Rec. *A. Fischer:* „Baltic Countries , II (1936), 117—118 p. Dr. *J. Balys,* „Lietuvos Aidas“, Nr. 45 (2308), 1935. II. 3 (dėl 3-jų lietuv. varijantų).

1246. R e l i g i a łotycka (Romowe): „Przyjaciel Ludu", nr. 23, 24, 26 (1837), 181—182, 190—191, 208.

1247. R e t e l i s P., Jumis: „Latvis", (1930) 2646.

1248. S c h m i d t Peter, Tree Cult among the ancient Letts. (Résumés des communications présentées au congrées Varsovie 1933, I, 236—238.

Žr. nr. 456—460, 519.

1249. Š m i t s Peteris, prof., Latviešu mitologija: „Latviešu literatūras vesture", burt. II (1935).

1250. Š m i t s P., prof., Koku loma mitos: „Latvijas Tautas Dainas", 1928, 1.

*1251. Š v a b e A., Raksti par latvju folkloru, Riga 1923, I.

Žr. nr. 462.

3) Ąžuolas ir liepa latvių tikyboje. 4) Latvių saulė.

1252. W i n t e r C. A., Die Birke im Volksliede der Letten: „Archiv für Religionswissenschaft", II (1899) 1—41.

1253. Ž. D., Par bišu dievu Ūsinu. Latvijas Bičkopis, 1925, 9.

5. *Orientacinė literatūra pagonių slavių religijai.*

Žr. nr. 541—609 (rusų ir lenkų kalb.), 610—635 (vokių ir prancūzų kalb.).

1254. K l a w e Janina, Totemizm a pierwotne zjawiska religijne w Polsce (Studjum porównawcze), Warszawa 1920, 173.

Totem jako bóstwo, imię i godło rodowe, zawołania jako wyraz kultu rodowego, niektóre obchody ludowe jako przeżytki kultu rodowego.

1255. K r a u s h a r Al., Totemizm w rozwoju dziejowym społeczeństwa polskiego (Próby hipotezy historycznej), 1920.

6. *Literatūra senovės lietuvių religijai ir mitologijai.*

Žr. nr. 636—727 (lenkų k.), 728—798 (rusų k.), 799—905 (vokiečių k.), 906—918 (prancūzų k.), 919—924(latvių k.), 925—927 (čekų k.), 927a—928a (italų k.), 929—1161 (l i e t u v i ų k.).

1256. A. G., Kalėdų papročiai: „Jaunoji Lietuva", nr. 12 (1936), 616—619.

Žr. nr. 1068.

1257. A d. N., Romowė: „Słownik geograficzny", IX (1888) 737—738.

Šitame geograf. leksikone, aprašinėjant alfabeto tvarka įvairias Lietuvos vietoves, miestus — miestelius, istorinėse apžvalgose daug kur yra minimi pagoniški laikai (šventovės, tariamieji aukūrai, ugnies kultas etc.).

1258. A m b r a z e v i č i u s J., Lietuvių liaudies pasakojimai: „Naujoji Romuva", nr. 4—5 (1937), 83—86.

Lietuvių pasakojimai ir padavimai apie laumes, žalčius etc. Mitologiniai padavimai.

1259. A m b r o z a i t i s J., Raganė' „Karys" (1930), 1935.

1260. A v i ž o n i s K., Pasakojimas apie musų senovę: „Skautų Aidas", 1936, 38, 79.

1261. (B a l d a u s k a s J.), Deginamosios aukos: „Lietuviškoji Enciklopedija", VI sk. 281—283.

Žr. nr. 950, 950a.

*1262. B a l y s Jonas, Dr., Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas (Motif-Index of Lithuanian narrative Folk-Lore). „Tautosakos Darbai", Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, II, 1936.

Žr. 113, 666, 919, 951—954b, 1001a (8), 1068 (4—5), 1045, 1103, 1185, 1206—7. Magiškos pasakos (19—74 p.). Perkūnas ir velnias (214—216 p.), Aitvaras, Pukys, Kaukas (216—220). Giltinės, numirėliai (220—229). Raganos ir burtininkai (239—241 p.). Vilkolakiai (242—243). Slogučiai ir slogutės (243—245 p.). Laumės 245—246 p.). Milžinai (247—248 p.).

1263. B a l č i ū n a s V., Velykų margučių tradicija, „Karys" (1931), 273.

1264. B a l y s J., Pasakojamoji tautosaka ir jos tyrinėjimai: „Tautosakos Darbai", II (1930), 255—293.

1265. B a s s a n o w i c z J., Do „Niwy" red.: „Niwa", VII (1875).

Žr. nr. 729 (strp. rašytas lenk.).
Red. prierašas (ten pat) 623—624 p. iš *L. Szczerbowicz*, Wieczór, pastaba apie Perkūną (624 p.).

1266. B(a s a n a v i č i u s) J., Isz priežasties atradimo Lietuvoje „raszyto akmens": „Auszra", nr. 12 (1885), 377—387 (akmenų kultas).

1267. B(a s a n a v i č i u s) J., Bretkūno „Postilla": „Auszra", nr. 12 (1885), 401—402.

Apie pagonybės liekanas (402 p.). *E. Zablockienė*, D-ras *J. Basanavičius* — kraštotyrininkas: „Gimtasai Kraštas", nr. 1 (1937) 80—83.

1268. B a u b l i s, Wielka encyklop. powszechna, VII—VIII (1892) 117.

1269. B e z z e n b e r g e r A., Einige Bemerkunge (zum Aufsatz von A. Brückner, Osteurop. Göttern.): „Zeitschrift f. vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen", 50 (1922).

1270. B i r ž i š k a M., Lietuvos geografija, Vilnius 1918.

Žr. nr. 32, 71—72, 168—9, 643, 703, 713, 985.
Psl. 15 (akmens), 33—35 (alkakalniai), šventupiai - alkupiai (71—72 p.). Medžiai (115 p.). Medžių garbinimas (123—124 p.).

1271. B o r i č e v s k i j I. T., Kamni litovskich bogin: ŽMNPr, 1939, Aprel, 14—16.

Žr. nr. 731—732: LUB Dž. 343.

1272. B o r i č e v s k i j I., Svedenije o drevnich litovcach: ŽMNPr, 1844, Aprel, 1—53.

Žr. nr. 732 (atspausdinta „Kovenskija Gubernsk. Viedom.").

1273. B r(ü c k n e r) A., Łasicki Jan: „Wielka encykl. powszechna ilustr.", seya I, t. XLII—IV (1910) 991.

1274. B r(ü c k n e r) A., Mitologia litewska: „Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana", serya I, t. XLIII—XIV (1910, 633—635).

1275. B u d r e c k a s P., Užgavėnių ir pelenijos papročiai: „Jaunoji Karta" (1936), 164.

1276. B u d r y s P., Užgavėnės Lietuvoje: „Naujoji Romuva", nr. 7 (1937), 159—162 (iliustr.).

1277. B u d r y s Petr., Tradicinai užgavėnių papročiai: „Lietuvos Aidas", nr. 62 (1937).

1278. B u r a č a s B., Velykų papročiai seniau: „XX Amžius", 1937. III. 25.

1279. B u r a č a s B., Šatrija — Žemaičių šventovė: „Skautų Aidas" (1936), 281.

1280. B u j a c k Fr., Dwa bóstwa prusko - litewskie „Kurche" i „Okkopirnus".

Žr. nr. 377—378. Rec. Boudouin de Courtenay *Ehrenkreutzowa:* AW II (1924), zesz. 5—6, 277—281 p. Žr. „Bujack": „Liet. Enc.", IV 990 sk.

1281. Č e r b u l ė n a s Klemensas, Tautinis elementas lietuvių kryžiuose: „Naujoji Romuva", nr. 4—5 (1937), 87—92.

Stabó garbinimo klausimas. Kryžių santykis su lietuvių senove.

1282. Č i l v i n a i t ė M., „Perkūno kolka" ir kiti gydymo būdai: „Gimtasai Kraštas", nr. 1 (1937) 84—85.

1283. D o e b n e r Theodor, Ein Mythus bei Joh. Malala über die Enstehung der Feuerbestattung bei den Litauern, Sitzungsberichte der Gesellschaft für Gesch. u. Altertumskunde, Riga, 1911, 259.

Ištrauka iš W. Mannhardt'o: Letto-Preuss. Götterlehre. Žr. nr. 1185.

1284. F i j a ł e k J., Uchrześcijaniene Litwy przez Polskę.

Žr. nr. 26, 659. Apie pagonystės liekanas 298—302 psl. duota įdomios ištraukos.

1285. G a d o n M., Opisanie powiatu Telszewskiego, Wilno 1846.

Pažymėta, kad žemaičiai dar negali atsikratyti nuo prietarų ir kt. pagonystės liekanų.

1286. G l o g e r Zygmunt, Gaje swięte: „Encyklopedja staropolska", 1901, II, 176—177.

1287. G o ł ę b i o w s k i Ł., Lud Polski, jego zwyczaje, zabobony, Warszawa, 1830.

LUB D 31062. Zabobony gminu na Litwie 151 p.

1288. G u k o v s k i j K., Kovenskij uezd, Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernji na 1892 god, 1891, 142 p. (aprašomi prietarai).

1289. I s z Prusų Lietuwių Gyvenimo Senowėje: „Naujasis Tilžės Keleiwis", nr. 8 (1937).

Kaip mūsų sentėwiai Ligas, Nelaimes ir piktąsias Dwasias wisokiais Prietarais apkowodawo.

1290. I v i n s k i s Zenonas, Senosios lietuvių kultūros problemos: „Naujoji Romuva", nr. 4—5 (1937), 93—99.

Apie lietuvių religiją 96—97 p.

1291. J o n a i t i s M., Senovės lietuvių seitai, arba amuletai: „Akademikas", nr. 3 (1936).

1292. J o t v i n g ė n a s, Vilkalokai (liaudies pasaka): „Gimtasai Kraštas", nr. 1 (1937), 86—87. *J. B.* (ten pat) pastabos prie „Vilkolakų" pasakos (87—88 p.).

1293. K a m i ń s k i M., Dożynki i okrężne na Litwie: „Tygodnik Illustrowany", IX (1864) 169—172.

Rugiapiūtės ir pabaigtuvių papročiai.

1294. K a r l o w i c z (J(an), Wielka encykl. powsz. ilustrowana.

a) Alabathis, I (1890) 500.
b) Alcis, I (1890) 571.
c) Algis, I (1890) 696.
d) Apidome, III (1890) 444.
e) Auskut, Auscauts, V (1891) 465.
f) Austeja, V—VI (1891) 467
g) Auszra, Auska, V—VI (1891) 518—519.
h) Babilos, V—VI (1891) 647.
i) Gabia (Gabjauis), XXIII (1899) 456.
j) Jagaubis, XXXI—XXXII 373.

1295. K i b o r t J., Wierzenia ludowe w powiecie Wilejskim: „Wisła", (1899) 321—337.

Žr. nr. *670—672, 675.*

1296. K i b o r t J., Żmujdzkie podania o kwiatach: „Wisła", (1893) t. VII, 156—157.

1297. K i b o r t J., Istoty mistyczne na Żmudzi: „Wisła", (1904). Žr. nr. 671.

Laumė, Kauks, Ejtwaris, Welnis, Biesas, Perkunas, Baijdikles, Piktwarlės, Wiłkołak, užkeikti pinigai.

1298. K i r k o r A. N., Strp. leid. „Živopisnaja Rossija". Žr. nr. 747.

Plg. nr. *119, 183, 748—750.*

Rec. *J. B(asanavičiu)s:* „Auszra", 4 (1884), 137—139.

1299. K i r k o r A. N., Sovremennaja priroda Litwy: „Živopisnaja Rossija", (1882) 49—72.

P. 60 sqq. minima seni medžiai, po kuriais būdavo aukojama.

1230. K i r k o r A. N., Etnografičeskij vzgliad na Vilenskuju guberniju: „Vestnik imperatorskago russkago geografičeskago obščestva", 12 (1857), 245, 271.

1231. (Klimas P.?), Kokius Dievus garbino senovėje, Boston 1922 („Keleivio“ leid.) 300.

Žr. 184, 1038.

1231a. Končius Ign., Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika. „Soter“, 1—2 (1937) 62—77, 23—38.

Žr. *nr. 1040 a.* Plg. *nr. 641, 951a, 973, 1023, 1059.*

1232. Koreva A., Vilenskaja gubernija (Materijaly dlia geogr. i statistiki Rossij), 1861.

Religioznoje obrazovanije, 531—534 p. Nekotoryje obyčai, pover'ja i predrazsudki Litovcev, 612—616 p.

1233. Krappe A. H., Pikuls: „Indog. Forsch.“, I (1932), 63—69.

Plg. *1259.* Trumpa santrauka J. S. Balticoslavica, II 212.

1234. Lelewel J., Waga historya książąt i królów Polskich, Wilno, 1824.

Žr. *nr. 194, 566, 567, 678.*
Mini Perkūną, Patrimpą, Pokolį, Romovę, Swaistik, Barstuki. „Nie wymieniamy wiscej bórtuw, albowiem po większey częsci są wątpliwie...“ Kitų vardai dėl kalbos nežinojimo esą iškreipti (105—106 p.).

1235. Lietuvos Vaikas, Lietuvos istorija: „Ūkininkas“, 5—11, (1890) 69—70, 88—89, 101—104, 117—119, 132—134, 149—150, 165—166.

Tikėjimas, kunigija ir apeigos. Daigtai, kuriuos lietuviai laikė už szventus.

1236. Loorits. O., Estnische Volksd. u. Mythologie. Žr. nr. 500.

Plg. nr. *437—440, 501.* Rec. *W. Lęga,* Balt. Countr., II (1936) 116—117.

1237. Loorits O., Der Tod in der livischen Volksüberlieferung. Verh. der Gel. Estn. Gesellsch., XXVI (1932) 170—200.

1238. L. R., Litwa: Mitologija: Encyklopedya Powszechna, XVII (1864), 181—191.

1239. M., Musų sentėwių Paprocziai ir Prietarai: „Naujas Tilžės Keleiwis“, 10, (1937).

Plg. *1001a, 1068.*

1240. Malakauskis P., Dr., Laidojimas (Kapinės, lavonų kremacija ir laidojimas): „Soter“, 2 (1936).

Apie lietuvių laidojimą, 37—38 p.

1241. Matusiak S., Piorun a Perkun: „Lud“, r. XIV, zesz. 3 (1908) 199—201.

1242. Merkelis A., Vėlinės lietuvių tautosakoje: „Jaunoji Lietuva“, 11 (1936).

1243. Mierzyński A., Ałkas: Wielka encykłopedya powszechna ilustrowana, I (1890) 887—889.

1244. M(ierzyński) A., Aspelenie: Wielka encyklopedya powsz. ilustr., V (1891 (215.

1245. M(ierzynski), A., Kauke, włsc. Kaukas: Wielka encykl. powsz. ilustr., Serya I, t. XXXV—XXXVI (1904) 187.

1246. Mierzynski A., Nuncius cum baculo: „Wisła", IX (1895) 361.

Žr. *nr. 387, 689.* LUB Dž. 137. Ant kreid. pop. žurnalo pradžioje 2 faks. Kiti A. Mierzynskio darbai žr. nr. 31, 36, 37, 40, 44, 55, 60—61, 63, 66, 77—79, 82, 93, 130, 184, 192, 200, 311—12, 382—389, 682—691, 759—762, 861—863, 914, 922, 1005.

1247. Michnevič, Domašnij byt naselian Kovenskoj gubernji: Pamiatnaja knižka Kovenskoj gub. na 1861 god.

Kalba apie pagon. reminiscencijas lietuviuose resp. Žemaičiuose. Mini 1737 m. vysk. J. Karpio gan. laišką, kuriame peikiami žmonės už pagonystės liekanas.

1248. M-us J., Gedimino ainiai ir senovės lietuvių dievai: „Sekmadienis", 18 (1934).

1249. Narbutt Th., O posągach w Kownie odkrytych: Dzieje nar. litew., IV 80—84 p.

Dievų statulėlės. Žr. *nr. 1263.* Plg. kitus Narb. veikalus *202, 694-96.*

1250. Očerk religijoznoj istoriji jazyčeskoj Litvy: „Kovensk. Gub. Vedomosti", 26—27 (1847), 80—82, 85—89.

Žr. *nr. 767.*

1251. P(altarokas) V. K., Panevėžys prieš 434 m.: „Panevėžio Balsas", 7 (1937).

Wizyta dekanalna kościoła i plebaniji Staro Paniewieskiej 1509 augusta 8 (nuorašo nuor.). Vilenskaja publič. biblioteka, otdiel rukopisej, C. Nr. 48/197. Žmonių tikyba (pagal 1509 m. vizitaciją) buvo negirtina. Pagonystė nebuvo išnykusi. Buvo paplitę pagonių burtai.

1252. Pamiętnik umiejętności, sztuki i nauk, Warszawa, 1824, 206—252.

Naruševičiaus istorijos (1824) I t. recenzija. Recenzentas, padaręs pastabų, kad slavių mitologiją reikėjo atskirti nuo žemaičių, prūsų ir lietuvių mitologijos (224 p.), dėsto mitologiją, pasirėmęs Naruševičiumi, tik kiek kitaip sutvarkęs.

1253. Papročiai. Lietuwiszki Paprocziai Linus minant: „Naujasis Tilžės Keleiwis", 18 (1937).

Plg. *nr. 1068.*

1254. Paszkewiczowa St., Chrzest Żmudzi: „Litwa", 3—4 (1914) 23—25.

Apysakos pobūdžio. Minima daug mitologinių dalykų. Plg. *nr. 935a.*

1255. Perkowski J., Wiarogodne i fantastyczne wiadomości o Żmudzi w XVI w.: „Dzień Polski", 86—92 (1936).

Žr. *nr. 1071.*
1. Źródła. 2. Kraj. 3. Lasy i zwierzęta. 4. Lud i wieś. 5. Dwory i kościoły. 6. Nazwy topograficzne i nazwiska. 7. Wiek XVI na Żmudzi.

*1256. Perkowski J., Resztki dawnych wierzeń i kultów na Żmudzi: „Mūsų Tautosaka", X (1935) 179—190.

Iš įvairių šaltinių ir veikalų bandyta išrankioti pagoniškos reminiscencijos Žemaičiuose XVI—XIX amž. (medžių kulto etc. liekanos).

1257. P e r k o w s k i J., O niektórych motywach symbolicznych i międzynarodowych w zdobnictwie ludowom na Żmudzi: „Dzień Kowieński", 142—144 (1930).

1258. P i e t k i e w i c z C z., Bóstwa rolnicze w wierzeniach Białorusinów: Wiadom. Ludozn., II (1933) 14—21.

Rec. M. Z.-P., Balticoslavica, II 262 p.

1259. P i s a n i V., Zu balt. Pikuls: „Indogerm. Forsch.", I (1932) 237.

Plg. A. H. Krappe, *nr. 1233.*

1260. R e i n s o n a s Jonas, Senovės lietuvių tradicijos arba Sandariškių ąžuolas: „Karys", (1931) 14.

1261. R u o m u v a, „Artojas", 9 (1923) (Cleveland) 21.

1262. S y l w e s t r o w i c z - D o w o j n a M., Podania żmujdzkie, žr. nr. 657.

Rec. „Varpas", 3 (1894). Plg. *nr. 657, 713, 736, 1007.*

1263. S t a t u l o s (dievų).

Tyszkiewicz, Badania archeol., tabl. IV. *Grewingk*, Heidnische Gräber Russ. Litauens (žr. nr. 830). 149, 150, 184, 200. Plg. *nr. 1249.*

1264. S c h n e i d e r Stanisł., Sowij - Sofija: „Lud", (1909) resz. III (1909) 217—220.

1265. Š t u o p i s Povilas., Aisčių vėlių kultas: „Akademikas", 6 (1934).

Plgn. *nr. 1107—1108.*

1266. Š t u r m s E., Die heiligen Stätten der baltischen Völker.: Premièr Conférence des historiens baltiques à Riga", (1937, 15—20 août).

Šita pask. išsp. kongreso paskaitų leidinyje.

1267. Š v ė g ž d i n i s (Švėgžda) P., Kaip mūsų sentėviai švęsdavo Velykas: „Karys", (1935) 372.

1268. Š v e n t y k l a, kur buvo garbinamas perkūnas: „Lietuvių Balsas", 6 (1937).

1269. S z u k i e w i c z Wandalin, Dawne lasy królewskie na Litwie: „Ziemia", 9 (1911).

Senojo tikėjimo liekanos ir garbinimas senų medžių. Plg. *nr. 715.*

1270. T e o b a l d, Litovsko - jazyčeskije očerki, 1890, rankr.

Polnaja litovskaja mitologija. Šaltiniai — 3 tomai. Daug folklioro medž. (V+201 p.).

1271. T-k a P. (Tarasenka), Velnio keliai ir brastos: „Jaunoji Karta", 2 (1933).

Žr. *1111—1124.*

1272. T r u m p a V., Lietuvių nekrokultas ir tikroji Mickevičiaus prigimtis: „Šviesos Keliai", 12 (1931) 798—801.

Žr. *nr. 1130—1131.*

1273. T u m a s J., O dawniejszych zabudowaniach litewskich: Kalendarz Nadbaltycki na rok 1905.

1274. T u m a s J., Cetra — Šatrija: „Lietuvos Aidas“, 50 (1930).

1275. Ü b e r die sogenannten Heiligen unter den Litauern PrPrBl IX (1833) 583—586.

1276. U o l a, Apie kalniukus Lietuvoje: „Lietuvos Balsas“, 8—10 (1888).
Plg. *nr. 1074a.*

1277. U r b a s D., Senovės lietuvių muzika: „Vyrų žygiai“, 2(1937) 15.

1278. U ž k a l b i n ė t o j a i ir gydytojai: „Vilniaus Rytojus“, 46a (1937).
Plg. nr. 679, 742, 765, 812, 953a, 1034—35, 1098, 1131, 1129.

1279. W a i s e l i u s Mathaeus, Cronica alter Preuscher, Lifflendischer und Curlendischer Historien, 1599.

1280. V a l a n č i u s M., Žem. vyskupystė (žr. nr. *1136).*
I 122 p. (Pagon. žemaičiuose).

1281. V a l a n č i u s M., Palangos Juzė (žr. nr. *1137).*
5 leid. 1907 m., 35 p. Daug liaudies papročių.

1282. W e r n e r Fr. Historische Disputation von dem Götzendienst und andern aberglaubischen Gewohnheiten der alten Preussen, Königsberg 1675.

1283. V i š i n s k i j P., Višinskis Pov., Antropologičeskaja charakteristika žmudinov: „Mūsų Tautosaka“, X (1935) 124—178.
Duchovnaja žizn', 138—141 p. (pagon. liekanos, laumės juosta, padavimai, pasakojimai apie sielą, mirusius etc.),

1284. W i t o r t J., Zarysy prawa zwyczajewego ludu lit., žr. nr. 722.
Plg. *nr. 720—723.*
P. 118 apie raganą; 119 p. — apie piemenų šventę; 149, 150, 154 apie įvairius prietarus ir burtus; 164—165 — apie burtininką (iš *J. Kiborto,* „Wisła“, XI, 102 p., *žr. nr. 670).*

1285. V y t u r y s, Dar medega „Krivulei“, „Auszra“, 1885 nr. Nr. 10—11, 372 p.
Žr. *nr. 1143.* Plg. nr. *886, 950a, 959, 987, 991, 1069, 1088, 1143.*

1286. W. L. P., Keli musų Kraszto Welykų Paprocziai, kuriuos mes jau užmiršę esame: „Naujasis Tilžės Keleiwis“, 24 (1937).

1287. V o l t e r i s E., Kas yra kapstatai?: „Naujoji Romuva“, 48 (1936) 973 (+ 1 fot.).
Kiti E. .V. dalykai nr. 36, 40, 41, 47, 60, 65, 69, 72, 85, 98, 99, 149, 361, 464, 536—540, 634, 635, 786—93, 794—794 n, 795a—795e, 889, 893—902, 924, 1147—1153.

1288. Z a b l o c k i e n ė E., D-ras J. Basanavičius — kraštotyrininkas: „Gimtasai Kraštas“, 1 (1937) 80—83.

1289. Z a n a v y k a s Stanyslovas, Vistorija arba apsakymai apie Lietuvos praeigą, Tilžė 1891.

Rec. *J. Sapalius:* „Vienybė Lietuvninkų", (1892) 71—73. Įdomios recenzento pastabos (72 p.) apie lietuvių mitologiją.

1290. Ž i l e v i č i u s Juozas, Kanklės mitologijoje ir tautosakoje pas mus ir pas mūsų kaimynus: „Vairas", 7—8 (1937).

Žr. nr. 1156.

VII. ANTRIEJI PAPILDYMAI IR PATAISYMAI.

(Prie visų skyrių ir skyrelių)

1291. A n d r i e v s k y j O., Bibliograf. literatura z ukrainskoho fol'kloru, X Kyiv 1930, X I tom., XXVII + 823 p. (Materijaly do istorii ukr. etnografii, I).

1292. B a c h m a n A., Bibljografija ludoznawca na rok 1929: „Lud", XI (1932) 163—175.

Bibl. tąsa 1925—1928: „Lud", XXVII (1929).

1293. B(a l d a u s k a s J(uozas), Diveriks: Lietuv. Enciklopedija, VI tom. 1087—88.

Plg. *nr. 950—950a, 1261.*

1294. B a s a n a v i č i u s J., Apie senovės lietuvių dailą ir raštą: Vilniaus Kalendorius, 1907.

Plg. nr. *801—802, 956b—978.*

1295. B e z z e n b e r g e r A., Über einige Steindenkmäler in Ostpreussen. Sitzungsberichte der Altertums-Gesell. Prussia XVII (1892) 15 sqq.

Plg. nr. 59, 72, 85, 809—812.

1296. B o r i č e v s k ij I., Izsledovanije o proischoždenij, nazvanij i jazyke litovskago naroda: ŽMN Pr, VI (1847), otd. 2, 272—314 p. Vokiškai tas pats: Forschungen über Herkunft, Namen und Sprache des litauischen Volkes: „Ausland", 171—173 (1848).

Žr. nr. 731 (dvi eilutės buvo neišsp.). Plg. *nr. 732.*

1297. B r ü c k n e r A., Die Slaven, (J. C. B. Mohr) 1926, 43 p. Quellen zur Mythologie d. Slaven, Preussen, Litauer u. Letten.

A. Br. žr. nr. 26, 40, 60, 66, 78, 90, 102—105, 161, 162, 215, 384, 544—548, 577, 611—613, 618, 621, 625, 643—646, 814—818, 886a, 889.

1298. B u r a č a s B., Raseiniečių Žemaičių Velykos: „Naujoji Romuva", 13—14 (1937).

Plg. *nr. 1000a, 1000b, 1001a, 10; 1068, 9—21.*

1299. B u r a č a s B., Kupiškėnų vestuvės: „Naujoji Romuva", 20—22 (1937).

1300. Buračas B., Kapsų rugiapiūtės pabaigtuvės (Įdomi ir reta mūsų sodžiaus egzotika): „XX Amžius“, 117 (1937).

1301. Cziszewski Stanisław, Ognisko, studyum etnologiczne, 1903, VII + 238 p.
LUB D 2778.
Ugnies kultas įvairiose tautose ir kraštuose. Ugnies kultas lietuviuose (226—232 p.). Sofijus (Malala) 232—237 p.

1302. D., Seno latvju dievi un dievietes: „No vecam chronikam“, „Zeltene“, 14 (1931).

(1303. Demetrykiewicz W., Altertümliche steinerne Statuen in Asien und Europa, 1911).

1304. Gražys (Biliūnas), Aukos karės Dievui, Darbininku biblioteka, „Lietuvis“, 1 (1922).

1304a. Ivinskis Z., Biblijografinė sen. liet. relig. ir mit. medž. (Žr. nr. 1018): „Soter“, 1—2 (1937), 78—98, 73—106.

1305. Jucewicz Ludwik, Przeobrarzenia mithologji litewsk.: „Tygodnik Petersburski“, 28—29 (1836).
Pl. *nr. 178—180, 664—666.*

1306. Kirkor Adam, O pierwotniej słowiańszczyznie: „Niwa“, VII (1875) 16 sqq., 100 sqq. 167 sqq., 248 sqq., 353 sqq., 411 sqq.
Plg. nr. *119, 183, 748—750, 1298. Žr. nr. 729* (Basanavičiaus laiškas dėl to strp.).

1307. L. N., Senovės lietuvių tikyba: Vilniaus kalendorius, 1911 m. („Lietuvos Ūkininko“ red.).

1308. La Baume W., Bildsteine des frühen Mittelalters aus Ost- u. Westpreussen (Blätter für deutsche Vorgeschichte), Heft 5.

1309. Machal Jan, Slavic mythology (The mythology of all races), Vol. 3.
LUB D 39331. Plg. *nr. 569.*

1310. Mark J., Einige mythische Gestalten bei den Utsjoki-Lappen. Verhandl. d. Gelehrt. Estn. Gesellsch. XXVI (1932) 201—231.

1311. Parčevskio, vysk., aplinkraštis.
Kalba apie Žemaičių burtus, papročius, pagoniškas liekanas. Ištraukos: *Ludwik z Pokiewia (L. A. Jucewicz),* Litwa (žr. nr. 180), 118, 119, 140 p. Plg. V. Biržiška, Liet. Bibliogr. I, Nr. 696. Parčevskio aplinkr. iš Jucevičiaus teksto persp. *J. Gerullio,* Senieji liet. skaitymai, 277—278 p.

1312. Vordemfelde H., Die Hexe im deutschen Volksmärchen. Festschrift für Eugen Mogh. Halle 1928, 558 sqq.

1313. Zelenin D. K., Totemičeskij kult derev'ev u russkich i belorussov (Izv. Ak. N. Otd. obščestvennych nauk), 1933, 591—629.
Rec. E. Kagarov: „Lud“, XII (1933) 181.

VIII. TRETIEJI PAPILDYMAI (LITERATŪRA).

** 1314. Adamovičs L., Senlatviešu religija, Vestures Atzinas un Telojumi, red. prof. F. Baloža, Izglitibas Ministrijas Izdevums 1937, 45—115 psl.

Žr. nr. 1236, 1346.

1. Ievadam. 2. Senlatviešu religijas vestures avoti. 3. Senlatviešu religijas vestures un mitologijas pētnieciba. 4. Latviešu dvėseles religiskas kustibas. 5. Senlatviešu religijas geografiski klimatiskie un kultūrvėsturiskie pamati. 6. Ticiba dzivam nepersoniskam spėkam. 7. Vina saule. Dvėselu kults. 8. Garu ticiba. 9. Dievs. 10. Senlatviešu mitologija. 11. Debesu un gaismas. 12. Laima un citas liktena dievibas. 13. Lauksaimniecibas dievibas. 14. Senlatviešu dzimtas kults. Pirmais gods. 15. Dzimtas kults. Vedibas. 16. Dzimtas kults. Pėdėjais gods. 17. Kulta laiki. Mėness un saules svėtki. 18. Kulta laiki. Gadskartėjie lauksaimniecibas svėtki. 19. Kulta vietas. Ziedojumi, svėtdarbibas. 20. Izskanas.

1315. Adamovičs L., Dievturi un vinu katkismi, Burtnieks 1932.

1316. Adamovičs L., Der Acker, sein Ertrag u. Segen in d. Weltanschauung u. Religion der Altletten. Lat. Univ. Raksti, teol. fak., serja I, nr. (1932).

Žr. nr. 1236.

1317. Adamovičs L., Vidzemes baznica un latv. zemnieks 1710—40, 1933.

1318. Adamovičs L., Diferenciacija un integracja latviešu mitologija, Senatne un maksla, 1936 g., IV 210—218 p.

1319. Adamovičs L., Latvieši un katolu ticiba, Latvieši, 1936², 193—196.

1320. Atminimai (šermenys), Liet. Encikl. I 1467—1468.

1321. Auning R., Ueber den lettischen Drachenmythus, Magazin, hgg. von d. lett.-liter. Gesellsch. XIX (1891) Heft 1.

Žr. nr. 469.

1322. Auning R., Beiträge zu Uhsin - Mythus, Magazin, hgg. von der lett.-liter. Gesellsch. XX (1905) Heft 3.

1323. Baldauskas J., Dievo teismas Lietuvoje, Liet. Enc. VI 828—829.

Plg. nr. 950a, 1206, 1261, 1293.

1324. Balys Jonas, Dr., Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose „Tautosakos Darbai", t. III (1937) 141 sqq.

Kiti jo darbai žr. 113, 666, 919, 951a, 951b, 951c, 952, 953, 954, 954a, 954b, 1001a, VIII; 1045, 1068, IV, V; 1103, 1121a, 1185, 1206, 1207, 1245, 1262.

1325. Balys J., Lithuanian legends of the devil in chains „Tautosakos Darbai" III (1937).

1326. Balys J., Iš Mažosios Lietuvos tautosakos, atsp. iš „Tautosakos Darbų", t. III (1937).

Burtai ir prietarai, liaudies medicina, papročiai.

1327. B e r z i n š L., Ziemassvėtki senak un tagad. „Celos", VII (1936) 84—89 p.

1328. B e r z i n š L., Senas lieldienas „Celos", VII (1936) 164—171 p.

1329. B e r z i n š L., Latviešu tautas dziesmas. Latviešu literaturas vesture, virsred .L. Berzinš, I (1935).

Žr. nr. 403.

2. Gara virzieni latviešu tautas dzeja, 145—165 p. 3. Dievs latviešu tautas dziesmas 166—190 p. 5. Latviešu tautas dzejas nozares: c) Gada miti un Dievu kults, 222—226 p., d) Kazas, 226—233 p., e) Kekatas, 233—237 p.

1330. B i r ž i š k a Myk., Atminimai, Liet. Enc. I 1466—1468.

Žr. 32, 71, 72, 85, 105, 168, 169, 548, 569, 643, 859, 909, 985, 1270.

1331. B r u n e n i e k s M., Mara — Laimina, Izglitibas Ministr. Menesšr. 1926, II.

Žr. 409, 410, 1239.

1332. B r u n e n i e k s M., Jani etc. (žr. 409), Izgl. Min. Men. 1928, Nr. 1, 28—37; Nr. 2, 140—150 p.

1333. B r u n e n i e k s M., Ziemasvėtki dvėselu jeb garinu svėtki, Izglit. Ministr. Menesšr. 1931, I.

1334. B ū g a K., Kalbos dalykai (Siela ir vėlė), „Draugija", 1907 m. Nr. 5.

1335. B u r a č a s B., Joninės! (Kaip šiaulėniškiai jas anksčiau praleisdavo) „XX Amžius", 1937 m. Nr. 140 (VI. 24).

Žr. 1000b, 1068, 1279, 1300.

1336. B u r a č a s B., Kupiškėnų Sekminės, „Tautosakos Darbai", t. III (1937).

1337 F r e i j s A l b., Dievturibas macibu kritiks apskats, rink. „Par svėto un labo", 1936.

1338. F r e i j s A l b., Religijas būtiba, rink. „Par svėto un labo", 1936.

1339. H u p e l A., W., Topographische Nachrichten von Lief- u. Estland. Riga 1774—82.

Wl. 699.

1340. J a n s o n s J. A., Uz ka pamatojas mūsu tragėdijas sakumi Janos un Dievaines, Filolog. biedribas raksti VI (1926).

1341. J o n v a l M i c h e l, Latviešu mitologiskas dainas, Paris 1929.

1342. K a s p a r s o n s K. (Siguldietis), Mūsu senču dvėseles, rink. Pūrs I (1891).

1343. K a s p a r s o n s K,. Mežs un lauks, Pūrs II (1892).

1344. K o r n e t s F r., Senlatviešu bėru ierašas, Sėta, daba pasaule V (1889).

*1345. K r e i c e r s H., Latviska gara pamati, Izglitibas Ministr. Menešr. 1936, Nr. 3, 243—255 p.; Nr. 4, 376—385 p.; Nr. 5, 549—560 p.

1346. Latviešu konversacijas vardnica, Riga 1930 sqq.

Adamovičs L.: Jumis, VIII 14569—14575; Latvju baznicas vėsture XI 21519—21611 (daug sužymėjimų iš vėlybų pag. liekanų — Malecijus); Latvi triju religiju krustcelės XI 21548. Maleckis XIII; Mates. mates latv. mitolg. XIII; Mėnesskults (senlatviešu religija) XIV 26626—30; Mirušo kults XIV 27402—403.

Dvėselu mielasts III 6117—6119; Laima, Laimes mate X 19839—843; Launums (latv. tautas ticejumos) XIII 24919—921; Launa ticiba XIII 24912—913; Mitologija XIV. Mits XIV 27465—67.

Rumba E., Mara, Maras mate XIII 25756—758; *Spekke*, Latvju kulturas vesture XI 21622—42;

Straubergs K., Janis VII 13877—81; Jana rasaVII 13968—70; Jani VII 13971—76; Janu ticejumi un burvibas VII 13984—89; Kauli (latv. ticejums) VIII 16290—291; Kekatas X 19395—98; Laime (latv. ticejumos) X 19845—46; Lauku noburšana XII 22600—03; Lauku svėtiba XII 22606—611; Lauliba ticejumos XII 22623—25; Laušana XII 22648—49; Lietus burvibas XII 24363—4; Liktena dievibas XII 23472—473; Lopu laišana ganos XIII 24610—612; Lopu noburšana XIII 24612—614; Lupatas XIII 24851—852; Macišanas XIII 24982—83; Majas gars XIII 25242—45; Maiss latv. ticejumos XIII 25201—02; Maize, latv. ticėjumos XIII 25215—216; Makonis (latv. ticejumos) XIII 25325—6; Maldišanas XIII 25481—2; Maleficium XIII 25487—9; Malka (ticejumos) XIII 25511—12; Malleus maleficarum XIII 25515—16; Maltuve (tautas ticejumos) XIII 25547—50; Mannhardt XIII 25644—45; Manta (latv. ticejumos) XIII 25673—4; Mate XIII 26032—33; Mėle XIII 26478—9; Meness (taut. ticejumos) XIII 26618—20;

Švabe A., Dvėselu mielasts III 6117—6119; Dievs latviešu mitologija III 5596—99; Latviešu kalendars VIII 15040—43.

1347. L a t v i e š u p a s a k a s un teikas pėc Anša L e r c h a - P u š k a i š a un citiem avotiem sakopojis un redigėjis P. Š m i t s, t. I, II, III, IV, V, VII (1931).

1348. L a t v j u tautas dainas, red. P. Š m i t s, I—X (1928—32).

Žr. nr. 1367—70.

1349. L a u c e v i č i u s J., Iš „krivulių“ krašto, „Lietuva“, 1921, Nr. 100.

1350. L e s k i e n A., Eine litauische Totenklage (das Begräbnis als Hochzeit), Festschrift für Ernst Windisch, 1914.

1351. M a l d o n i s V., Dievs, der Gott der lettischen Volkstraditionen, Studia theologica I, 1935.

Žr. 442, 443.

1352. M a l d o n i s V., Jumis. Latv. dainas, religiški etisks vėrtėjums. Kultūras Vestnesis 1925.

1353. N(e z a b i t a u s k a s) A., Iš senųjų prūsų papročių ir tikybinių įsitikinimų reformacijos metu. (Prieš 400 metų buvo išvyta paskutinioji vaidilutė), „Lietuvos Aidas“, 1937, Nr. 367 (VI 17).

Žr. 1059, 1068, XVI.

1354. O z o l i n š D., Jumis. Etnografiskais piel. „Dienas Lapai“, 1892, 114—119.

1355. Pavlina Kr., Puški un puškojumi tautas tradicijas, Latvju Tautas Dainas VIII 103—147.

1356. Petersons K., Kekatas iet (lėkt), Filolg. b-bas raksti II (1922)16 sqq.
Žr. 448.

1357. Rantasalo A. V., Der Ackerbau im Volksabberglauben der Finnen u. Esten mit entsprechenden Gebräuchen der Germanen verglichen, I—V. Helsinki 1919—25.

1358. Rudzišs Richard, Dvėsele seno latviešu pasaules uzskata, Latv. literat. vesture, I (1935) 360—369.

*1359. Rumba Edg. Latviešu dieviba Laima, Izglitib. Ministr. Menesšrakts 1936, Nr. 7—8, 1—22 p.; Nr. 9, 232—245; Nr. 10, 367—377 p.
Žr. 1346.

1360. Schlau C., Materialien zur Aufstellung einer altlettischen Zeitrechnung, Magazin d. Lett. Litter. Gesellschaft XX (1905) Heft 3, 63 sqq.

1361. Spekke A., Latvieši un Livonija 16 g. s. Riga 1935, 223—227 (latviešu izskats, parašas un ticėjumi).
Žr. 520, 1346.

1362. Straubergs K., Vina saule, Izglitibas Ministr. Menesšr. 1922, Nr. 6, 604—618.
Žr. 453, 454, 454a, 1346.

1363. Šilling K., Par latviešu tautas manu ticibu, Magazin IV, 1 (1832) 55.

1364. Šmits P., Etnografisku rakstu krajums II un III.
Žr. 432, 456—460, 519, 1249—1250.

1365. Šmits P., Latviešu tautas dvėsele, Daugava 1928, Nr. 1.

1366. Šmits P., Latviešu mitologija, Latviešu literaturas vėsture, virsred. L. Bėrzinš, 1935, I 119—132 p.
Žr. 1249.

1367. Šmits P., Latviešu mitologija, Latvju Tautas Dainas X (1932).
Žr. 432, 456—460, 519, 1249—1250.

1368. Šmits P., Seno latviešu kazas, Latvju Taut. Dn. VIII (1931) 5—17 p.

1369. Šmits P., Miršana un bėres, Latvju Taut. Dn. X (1932) 769—788 p.

1370. Šmits P., Mitologiskas dziesmas, Latvju Taut Dn. X 305—362.
Tekstai: Mėness, Saule, Dieva Kumelini, Mila Mara.

1371. Šmits P., Majas kungs, Izglitib. Ministr. Mnesšr. 1933. Nr. 7—8, 61—67.

1372. Šneideraitienė M., Lietuviškos tautosakos bibliografija 1936 m., „Tautosakos Darbai" III (1937).

Žr. 1068, XIV.

1373. Šturms Ed., Elka kalni un pilskalni Kursa, Pagatne un tagadne I (1936) 82—102.

Žr. 1266.

1374. Švabe A., Latviešu Dievs un Velns, „Domas", 1915, 87—102 p.

Tas pats rusiškai *žr. 1375.* Kiti šv. darbai: *462, 1251, 1346.*

1375. Švabe A., Otkliki nacionalnoj borby v latyšskom mifotvorčestve, „Golos Minuvšago", 1915, 233.

Tas pats latv. *1374.*

1376. Velme J., Par latviešu tautas dvėseli, „Varaviksna" 1916, 7.

1377. Vitols A., Mūsu tautas dziesmu „Laimas lėmuma" psichologija, Izglitib. Ministr. Menesšr. 1927, I.

1378. Vitols A., Latviešu religiska ipatniba un kristianisma latviskošanas iespėjas, „Cela" 1937, 13 sqq.

1379. Zicans Ed., Die Hochzeit der Sonne und des Mondes in der lettischen Mythologie, Studia theologica I (1935) 171—200 p.

1380. Zicans E., Latviešu tradicija par garo pupu un ar to saistitie mitologiskie priekšstati, Izglitib. Ministr. Menesšr. 1936, Nr. 7—8, 224—232; Nr. 9, 352—357.

1381. Kletnova E., Ostatki zmeinogo kul'ta v predelach Smolenskoj gubernij. (Gosudarstvennyj Smolenskij Universitet). Naučnyje izvestija, tom II. Obščestvenno gumanitarnyje nauki, 1924, 149—159 p.

Yra ir apie Lietuvą.

Pastaba: Eilinius bibliogr. numerius surašant prie 1299 nr. įvyko apsirikimas: nuo 1299 nr. peršokta prie 1230 nr. ir numeruota iš eilės vėl iki 1299 ir, tęsiant toliau, iki galo (1380). Tokiu būdu 1230—1299 numeriai pasikartoja du kartu (IV. Papildymai, skyr. 3—5 ir skyr. 6). Taip pat ir rodyklėn pateko tie 70 bibl. numerių du kartu. Dėl techniškų aplinkybių ir visos kartu pravestos numeracijos to atitaisyti nebebuvo galima.

RODYKLĖ

A

Aberglaube d. gemeinen Landvolkes in Preussen 236, 355.
Aberglaube žr. burtai, prietarai.
A. B., Kūčios ir Kalėdos 1068, I.
Acta Borussica 25, 71, 94, 290, 329.
Acta et decreta C. Brzostowski (ep. Viln.) 1200.
Acta Pol. hist. 26.
Acten d. Ständetage Preussens 27.
Adalbertas, Šv. (ir jo biografijos) 77, 1185.
Adam Bremensis 28, 77, 1185.
Adamovičs L., Altlettisches Ackerbaumysterium 1236, Acker etc. in der Relig. d. Letten 1316; Dievturi un vinu katk. 1315; Diferenc. un. integr. latv. mitolg. 1318; Latvieši un katol. ticiba 1319; Latv. konv. vardn. 1346 (Jumis, Latv. bazn. vesture, Latvi triju relig. krustc., Maleckis, Mates mate — mitolg., Menesskults, Mirušo kults); senlatv. relig. 1314; Vidzemes bazn. un latv. zemn. 1317.
Ad. N., Romovė 1257.
Aeneas Sylvio žr. Piccolomini.
Afanasjev A., Poetič. vozzrenija slavian na prirodu 541.
A. G., Kalėdų papročiai 1256.
Aitvaras 30, 64, 72, 76, 165; (Cappeller) 819, (Lidén) 850a, (LE) 929, (J. Balys) 952, 1010, 1042a, (Krėvė-Mickevičius) 1045, 1182, (Nesselmann) 1189, (J. Balys) 1262, (J. Kibort) 1297.
Akelaitis M., Gromata iš Paryžiaus 933b; Perkūnas, Velnias, Lauma 728; Rzut oka na nar. lit. 231, 638; Słowko o bogach litewskich 636; Uwagi o lit. mitol. 637; 66.
Akielewicz, Akielaitis žr. Akelaitis.
Akmens (kulto), jų garbinimas, 30, 80, 190, 244, 339a, (Mierzyński) 383, (rusai) 604, (Volteris — slaviai) 634, (LE) 930, 1122, (Annuae lit. S. I.) 1162, 1192, (Basanavičius) 1266, (M. Biržiška) 1270, (Boričevskij) 1271; plg. alkakmeniai.
Akten žr. Acta ir Acten.
Akty Vilenskoj Komis. 62.
Alabathis 931 (LE), (J. Karłowicz) 1294a.
Alcis 932 (LE), (J. Karłowicz) 1294b.
Alekna A. rec. (A. Mierzyński) 78.
Aleksota 933 (LE), 984.
Alexinski G., Myth. lithuanienne 113, 906; Mythol. slave 113, 132, 610.
Algirdo laiškas (Krivė) 704.
Algis (LE) 296, (J. Karłowicz) 1294c.
Alkakalniai (LE) 933a, (M. Biržiška) 1270; žr. alkas.
Alkakmeniai (K. Avižonis) 947, (J. Klykūnas) 1037, 1111, (Tarasenka), 1114, 1118; žr. akmens, alkas.
Alkas, alkavietė 30, 40, 62, 64, 65, 85, 165, 221, 225, 227, 933a (LE), 946a, (K. Avižonis), 947 (K. Avižonis); (Tarasenka 1114, 1118;. (Volteris) 1150; (Gerullis) 1170, 1182, 1889, (Nesselmann), (Mierzyński) 1243; plg. alkakalniai, alkakmeniai, medžiai ir jų garbinm.
Alkos kalnai žr. alkakalniai.
Alter Litauischer Aberglaube 799.
Altpreuss. Forschungen 1.
Altpreuss. Monatsschrift 2.
Altpreussischer Mythus 115.
Altpreussisch - Sudaische Hochzeit 270.
Alunans J., Dievi un gari 400; Par wezzo lat. behrehm 397; Vecu vaciešu dievi 398; Vecu latv. ticiba 399.
A. M., Joninių apeigos 1001a, I.
Ambrazevičius J., Lietuvių liaudies pasakojimai 1258.
Ambrozaitis J., Raganė 1259.
Ambraziejutė A., Merga ir tetulė ragana 1001a, II.
Anderson W., Estnische Mythologie 467; Franz. Zauberbuch in estnischer Übersetzung 468.
Andrievskij O., Bibliogr. liter. z ukrainsk. folkloru 1291.
Andziulytė-Ruginienė M., Anfänge d. Bistums Samaiten 81.
Aničkov E., Jazyčestvo i drevn. Rus' 542; (Brückner) rec. 545.
Annales Ingolstad. Academiae 29.
Annales Polonorum (Dzierzwa-Traska) 1185, 1193.

Annales resident. Vendensis (Mannhardt) 1185.
Annuae Litterae Societatis Jesu 99, 190, 841, 1162, 1185.
Antonovič V., Istorija zap. i jugozap. Rossiji 152.
Apeigos žr. papročiai; plg. burtai, prietarai.
Apeigos pagoniškos, žr. pagoniškos liekanos.
Apidėmė, Apidomė, Apidemia 30, 62, (LE) 935; (J. Karłowicz) 1020, 1182, 1294.
Apysakos 707, 935a, 1135, 1254.
Apsesdels, Latv. dievturimas 401.
Arbusow L., Frühgeschichte Lettlands 1237; Geschichte Livlands 151.
Ar buvo Krivė - Krivaičių 936.
Archiv f. slav. Philologie 3.
Arnoldt D. H., Kirchengeschichte Preussens 1239.
Artojas, Stabmeldystės laikų papr. 1068, II.
Arūnas, Rugpiūtės prietarai ir papr. Vėliuonoje 1001a, III.
Aspelenie, Aspelenė (LE) 937, (Mierzyński) 1244.
Atlaibos, Atlaibos (LE) 938, 985.
Atminimai 1320; žr. laidotuvės, šermenys.
Audros (LE) 939.
Auka, aukos 202, 221, 275, 842, 940 (LE), 985, 1180 (Kromer), 1197 (Reimchr.), (Baldauskas) 1261; plg. deginimas, ugnies kultas.
Aukštėjas (LE) 943.
Aukuras (LE) 941.
Auning R., Lett. Drachen-Mythus (Puhkis) 469, 1321; Beiträge zu Uhsin-Mythus 1322.
Aus der heidn. Zeit herrührende Opfer d. Ehsten 529.
Auska 942 (LE), 985, (J. Karłowicz) 1294.
Austeja, Austheja (LE) 944, (J. Karłowicz) 1294f.
Aušautas, Aušautis, Auszautis, Ausschauts, Auskut, Auscauts (Mierzyński) 38, 164, 312, 383, 389, (Mierzyński) (LE) 945, 984, (J. Karłowicz) 1294e.
Aušra, Auszra, Auska (J. Karłowicz) 1294g.
Autrimpas, Autrympus, Atrimpas (LE) 38, 946, 985.
Avižonis K., Alkvietės ir alkakmeniai — sen. liet. tikybos paminklai 947; Kelios istor. Liet. vietos 946a; Pasakojimai apie mūsų senovę 1260.
Ąžuolas kulte, tikybos istorijoje 47, 48, 94, 183, 242, 922; (LE) 948, 950, 1251.

B

Babilos (LE) 949, 985; (Karłowicz) 1294h.
Bacevičia M., Prietarai ir burtai 1001a, IV; plg. burtai.
Bachmann A., Bibljogr. ludoznawca 1292.
Baczko L., Abgott Curcho u. seine Verehrung 240; Gesch. Preussens 153; Mutmassung über preuss. Begräbniskronen 241.
Badanie ważne dla mitol. lit. 639.
Bahl J., Göttereiche zu Romowe 242.
Bakanas J., Kalėdiniai lietuvių burtai ir prietarai 1001a, VI; Velykiniai burt., priet. ir paproč. 1001a, V; Velykiniai burt. ir priet. 1001a, VII.
Balčiūnas J. M., L. A. Jucevičiaus asmuo ir reikšmė 666, 1077.
Balčiūnas V., Velykų margučių tradicija 1263.
Baldauskas J., LE (Ąžuolas, Budintoja, Burtai, Burtininkas, burtų knygos) 950a, LE (Deginamosios aukos) 1261, LE (Diveriks) 1293, Dievo teismas Liet., 1323; Rec. (Balys) 1206.
Baliński M., Starożytna Polska 154.
Balys J., Aitvaras 952; Ar senov. liet. turėjo stabų? 951c; A short review of the collection of lith. folklore 666; Dvasių nunešti žmonės 954a; Gyvi numirėliai 954b; Joninės 1068, IV; Jonas Krikšt. ir Jonin. kultas 1068, V; Kalėdų papr. ir burt. 1001a, VIII; Leišų folklora 919; Liet. kryžiai 951a; Liet. mitol. „Myth. Générale" leid. 954; Liet. pasak. tautosakos motyvų katalg. 1262; Liet. tikybos klausimu 951; Padav.-legendosburtai 951b; Pasak. tautosaka ir jos tyrinm. 1264; Perkūnas medžioja velnią 953; Primit. tautų vyr. būtybė 1207; Raganavimai vestuvėse 953a; Šamanizmas 1206; Perkūnas lietuvių liaud. tikėj. 1324; Lithuan. leg. of the devil in chains 1325; Maž. Lietuvos tautosaka 1326. Rec. (Guirand) 113, (Krėvė-Mickevičius) 1045, (Šliupas) 1103, (Tarasenka) 1121a, (Mannhardt) 1185, (Loorits) 1245.
Balodis Fr. 1314.
Balodis J., Swehtee osoli 402.
Baltenius (Mannhardt) 1185.
Baltramaitis J., Bibl. mater. Litvy 4.
Balvonas (Mierzyński) 383.
Bangputys 76; (LE) 955, 985; (Nesselmann) 1189.
Banguolis P., Užgavėnių trad. paproč. Žem. 1068, III.
Baranauskas A., Laiškai į Boudouiną de Courtenay 956a.
Bardeayts 38.
Bardewik Albr. 77, 1185.

Barstukai, Barstuki žr. Barzdukai.
Bartsch Chr., Totenklagen in d. lit. Volksdicht. 800.
Barzdukai, Barstukai 64, 71, 76, 532, 569; (Machal) 926; (LE) 956, 985; 1234.
Basanavičius J., Apie kaukus 969; Apie vėles bei nekrokultą sen. liet. 966; Ar sena liet. dušia 957a; Atradimas Liet. rašyto akm. 1266; Bažnyčios-kapai 957b; Bestimmung d. Schaafsscheeren in lit. Gräbern. 802; Bretkūno Postilė 959, 1267; Dėliai žynio Ilgio 974c; Do „Niwy" red. 1265; Fragm. mythologiae 801, 960; Gamta liet. dainose ir pasak. 974a; Iš gyv. liet. vėlių bei velnių 966; Iš sen. liet. mitologijos 976; Krikšč. santykiai su sen. liet. kultūra 972, 973; Lapelis iš sen. liet. kult. istor. 974; Levas liet. pasak. ir dainose 968, 974d; Liet. daila ir raštas 1294; Liet. klb. archeol. ir etnogr. šviesoje 974b; Liet. kryžiai archeol. šviesoje 971; Liet. pasakos (medž. mitolog.) 964; Liet. pasakos 965; Liet. pasakos įvairios 967; Medžių garbin. sen. Lietuv. 970; O litovskoj mifolg. 729; Prie Krivulės 959; Prie Patrimpo 958; Prūsų raštas ir Vi- 962; Savait. dienų pavadnm. pas sen. devuto vėliava 367, 978; Saulė-mėnuo liet. 963; Sen. liet. pilys 956b; Sen. liet. šventenybė 957; Sen. prūsų raštas 366, 977; Trakų ir lietuv. mitolg. smulkm. 975; Žiponas ir žiponė 961; Res. (Bezzenberger) 72, (Lippert) 123, (Tetzneris Lietuvoje) 146, (Skirmuntt) 215, (Lippert) 851, (Schleicher) 874, (Veckenstedt) 889, 1140; (Kirkot) 1298; 1017.
Basset, Le culte de marteau (ch. l. lithuan.) 907.
Batir A., Skazanije o lit. gromoveržce Perkune 730.
Batiuškov P. N., Belorusja i Litva 155.
Baubis (LE) 979, 985; (Nesselmann) 1189.
Boudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa rec. (Bujack) 378.
Bauer H., Dusburg 44.
Bauer A., red. (Mannhardt) 1185.
Becker F., Lit. u. preuss. Volkssagen 243, 803.
Becker H., Livonia 470.
Beckherrn, Merkwürdige Steine in Ostpreussen 244.
Bednarski St., Geneza akad. wileńskiej 1163.
Beerbolm, Heidn. Gräber auf d. Kur. Nehrung 255.
Behm J., De statu Borussiae eccles. 25, 256.
Bekker B., Croyances et superstit. des Irlandois, d. Samogites 908.
Belau Fr., Aberglauben b. d. Landbevölkerung Lit. 804.
Beliajev J. D., Očerk istorij Sev.-Zap. kraja 156.
Bender J., De veterum prut. diis 37, 257; Zur altpr. Mythol. u. Sittengesch. 37, 38, 66, 93, 258, 805.
Benedictsen M. A., Lithuania 157.
Bentis (LE) 980, 985.
Bergau R., Zur Kunde d. heidn. Altertums in Preuss. 259.
Beringer H., Ermahnung 78, 1185.
Berkholz G., Götternamen im Langes lett. Lexikon 1238.
Bertholet A., Lehrb. d. Religionsgesch. 612, 1209; Religionsgesch. 101.
Bertoleit (Bertuleit.) H., Eigenarten relig. Lebens in Pr. Lit. 261; Reformation unter d. Pr. Lit. 34, 46, 72, 158, 262, 807; Religionswesen d. alten Preussen 71, 260, 806.
Beržanskis - Klausutis G., Ką reiškia žodis „Criwė" 981a; Liet. tikėjimas — „Criwės" reikšmė 981.
Beržinš L., Dievs latv. mitologija 403; Latviešu tautas dziesmas (Dievs, miti, Dievu kults, Kazas, Kekatas) 1329; Senas lieldienas 1328; Ziemasvetki 1327.
Betbrüder (Maldeninken) in Lit. 820a.
Bezzenberger Adb., Aberglauben d. Litauer 811; Aberglb. Vorstellungen bei d. Lit. 812; Einige Bemerkung zu lit. Gött. 1269; Grabenkreuzformeln 812a; Johannisfest d. Lit. 808; Lit. u. lett. Drucke 72; Lit. Forschungen 810; Mytholog in altlit. Texten 809; Nachrichten 85; Steindenkmäler in Ostpr. 1295; Urkunde von 1578 J. 85; Zur lit. Bibliogr. 59, 86; Rec. (Tetzner) 882, (Veckenstedt) 889; 964.
Bičiūnas V., M. Gustaitis 1032; Šv. Jonas Krikšt. ir šv. Jonas Nepomukas 1068, VI.
Bielauk J., Iszguld. Evangel. 30, 97.
Bielenstein A., Johannisfest d. Letten 472; Studien aus d. lett. Arch., Etnogr. u. Mythologie 471.
Bielski 624.
Bildukai, (Schleicher) 873; (LE) 982, 985; 1181, 1189 (Nesselmann).
Bilkins V., Indrika chronika 55.
Biržiška M., (LE: Atlajbos, Auka, Auska, Autrimpas, Babilos, Bangputys, Barzdukai, Baubis, Bentis, Bildukai) 985 (LE) Atminimai 1330; Barzdukai (LE) 71, 569, 985; Brenšteinas (LE) 642; Brückneris (LE) 105, 548, 643; „Būdas" Daukanto (LE) 168, 169; Chodzko (LE) 909; Gamtos prilygnm. lietuvių dainose ir raudose 859; Iš mūsų kult. ir liter. istor. 703; Lietuv. geografija 1270; Liet. liter. Vilniaus univ. metu 713; Rinkt. mūsų sen. raštai 32, 72, 85.

Biržiška Vcl., (LE: Aleksota, Aušautas) 984; Ar sen. liet. turėjo savo raštą 983 (plg. 977, 978); Basanavič. raštų bibl. 6, 978; Basanavičius (LE) 978; Bretkūnas (LE) 32, 33; Liet. dainų liter. bibligr. 3 p.; 860, 1004a; Lietuvių bibl. 5, 30, 32, 41, 66, 70, 71, 72, 76, 115, 139, 202; Būgos raštų bibl. 7; Rec. (Yčas) 48.
Bitaitis J., Kokiu būdu buvo išgręž. skylės Perkūno kulkose 985a.
B-ys J., Kalėdų papročiai 1068, VII.
Bystroń J., Katech. Ledesmy 65; Rec. (Brückner) 546.
Blell, Keule d. heidn. Preussen 263.
B-lis A., Burtai ir prietarai 1001a, IX.
Blynas (Vetusius) rec. (Haberland) 927a, (Turchi) 928a.
Blumenau L., Chron. Ordin. Teuton. 31, 78, 1185.
B-nas V., Joninių kilmė ir prasmė 1068, VIII.
Bobrzyński M., Długosz 43; Dz. Polski 159.
Bockheiligung, Bocksheiligung (Hartknoch) 51, VI. 63, 70, 96, 264, 275, 276, 357, 360, 1012g (Elisonas), 1166, 1175.
Boecler J. W., Ehsten. Abergl. Gebräuche u. Gewohnheiten 473; Religiöse Vorstellungen d. Völker in Livland 477.
Boguslawski 568.
Bołsunovskij K., Pamiatniki slav. mifologiji 543.
Bongiovani B., Opis Polski 89.
Boričevskij I., Izsledov. o proischožd., nazvan. i jaz. lit. 731, 1296; Svedenija o drevn. litovcach 732, 1272; Kamni litovsk. bogin 1271.
Borzemski, Kron. Miechowity 75.
Bóstwa domove litwinów 640, 674, 1042.
Brachmann K. D., rec. (Lippert) 123.
Brand J. A., Reisen durch d. Mark Brandenbg. etc. 1164, 1185 (Mannhardt).
Brastinš E., Dainu religija 406; Dievturiba 405; Dvesele un velis senl. relig. 404; 430.
Bregžis K., Dievturibas atjaunošana 407; Dievtur. vesture 408.
Brensztejn M., Krzyże i kapliczki źmudzkie 641; plg. J. Končius, plg. 951a, 973, 1023, 1040a, 1059.
Bretkė, Bretkūnas J., Postilla 32, 959, 1185, (Basanavičius) 1267; Chron. Preuss. 33.
Briancev P. D., Istor. lit. gosudarstva 160.
Brodowski J., Lexikon 34, 76, 874, 1185 (Mannhardt); plg. Žodynai.
Brosow A., Baumverehrung, Wald-u. Feldkulte d. Litauer 812a, 813; plg. Medžių kultas.
Brückner A., 66, 568, 625; Beiträge z. lit. Mythol. (Myth. Studien) 60, 90, 102, 814, 815; Dzieje kult. pols. 161, 548, 1170a; J. Łasicki 1273; Lit. Götternamen 816; Mitologja litvinów 644; Mitolg. litewska 1274; Mitolg. metoda 103; Mythologie slave 613; Mitolg. słowiańska 544; Mitolg. polska 546; Myth. Thesen 105; Nauj. lit. apie liet. 645; Osteurop. Götternamen 104, 817, 1269; Praneš. apie mit. darbus 646; Quellen z. Mytholg. d. Slaven etc. 611; Staroż. Litwa (Ludy i bogi) 26, 162, 643; Slaven u. Litauer 101, 612, 818, 1209, 1297; Z mitolg. słowiańsk.547. Brück. recenzijos: (Auning) 469, (Karłowicz) 668, (Krek) 618, (Krzywicki) 189; (Léger) 620, 621; (Mierzyński) 77, 78, 384; (M. K.) 577; (Usener) 148, 886a; (Skirmuntt) 215; (Tetzner) 146, 882; (Veckkenstedt) 889; (Weigel) 632.
Bruiningk H. V., Werwolfwahn in Livland, 474.
Brummer J. O., Bannungsorte d. finn. Zauberlieder 475.
Brunenieks M., Jani — auglibas svetki 409, 1332; Mara — Laimina 1331; Ziemasvetki — dveselu jeb garinu svetki 1333.
Br. V., Dievturu macitaja 411.
Brzostowski C., Synod. Dioeces. Viln. acta 1200.
Brzoza B., Piłakalnie lit. i Znicz. 649; plg. 647.
Budintoja (LE) 950, 986.
Budreckas P., Užgavėnių ir pelen. paproč. 1275.
Budrys P., Užgavenės Liet. 1276; Tradic. Užgavėn. paproč. 1277.
Budzkiewicz, Pilikalnie lit. i Żnicz 647; plg. 649.
Būga K., 1042; Aistiški studijai 163, 992; Criwe 373; Dievait. „Idolum“ 368; Kalba ir senv. 163, 164, 1000; Kalėdų vardo kilmė 995; Kas būta Krivulė 987; Kęst. priesaika 990; Krivulė 991; Criwes vardo kilmė 376, 989; Liet. asmens vardai 994a; Liet. k. žod. 35, 165, 998; Medž. liet.-latvių mitolg. I t. 106, 368—371, 993; — II t. 106, 372—375, 994; Panicke 370; Prūsų rašt. ir Videvt. vėl. 367, 978; Rickoyotas 371; Romovė 372; Sen. liet. „rojaus“ vard. 996; Suaistix 369; Waidelotte 375; Veikėjų koresp. (su Tumu) 78, 704, 997; Videvuto vėlv. antraštis 999; Zincz 374; Kalbos daylkai 1334. Būgos recenzijos: (Mierzyński) 383, 997.
Bujack Fr., Bóstwa pr.-lit. „Curche“ i „Okkopirnus“ 377, 378, 648, 1280.
Bülow Stph. 1185 (Mannhardt).
Buračas, B., Javų sėjos papr. 1068, XV; Jurginės 1068, XVII; Kapsų rugiap. pabaigt. 1300; Kupiškėnų Gavanas 1068, XIV; Kupiškėnų rugiapt. paproč. 1068,

xx; Kupiškėnų Velykos 1068, xviii; Kupiškėnų vestuv. 1299; Kūčios ir jų paproč. 1068, xii; Ožį veda aplink beržą 1001a, x; Raudos ir raudotj. prie mirusių 1068, xix; Raseiniečių Žem. Velykos 1298; Sekminės — piemenų šventė 1068, ix; Sen. Kalėdų paproč. 1068, xi; Šatrijos kalnas 1000b; Šatrija — Žemaičių šventovė 1279; Šiaulėniškių rugiapiūtės pabaigt. 1068, xxi; Trys Karaliai (taut. papr. kaime) 1068, xvii; Užgavėnės Žem. 1068, x; Užgavėnės Šiaulių apyl. 1068, xiii; Velykų papr. seniau 1278. Joninės 1335; Kupiškėnų Sekminės 1336.

Burtai, (Aberglaube, Sueverij.) 65, 85 (Aberglaube) 236, 355; (estų) 473, 550, 595, 596, (Radziukynas) 706, (Szukiewicz) 715, (Janulaitis) 743, 778, (Belau) 804; (Bezzenberger) 811, 812; 858 (Mansikka), 908, 951b, 1001, 1001a, vi, (Velykų) 1001a, vii; 1001a, viii, ix, xiv, xvi, xix; (Krėvė-Mickevičius) 1001a, xxvii, xxviii, xxix, xxxi; 1001a, xxxviii, xLiii; (Ščesnulevičius) 1001a, Lxix; (Čilvinaitė) 1003b, (Daugėliškių) 1004, (Dudutis) 1011, 1148, 1168, 1219, 1287, plg. Medicina (žmonių), Papročiai, Prietarai, Šventės (Kalėdos, Pabaigtuvės, Velykos) Burtai Maž. Lietuvos (Balys) 1326.

Burtininkas 27, 59, 62, 85, 86, 99, 217, (Kibort) 670, 950, 1001, 1058, (Balys) 1262; plg. Dvasininkai, Kerėtojai, Raganos.

Buszynski J., Opisanie hist.-stat. pow. Rossiensk. 650.

Butenas P., Burtai, spėjimai 1001a, xii.

But., Gyvulių-paukščių balsai ir jų šaukim. 1001b; plg. gyvulių balsų pamėgdž.

Butvilovskij, O., Opyt istoriji jazyč. Litvy 733.

C, Cz

Caland W., Balt. Totengebräuche 107.

Cappeller M., Kaip senieji lietuvn. gyveno 1002; Leben u. Gebräuche d. alten preuss. Lit. 820; Wie d. alten Litauer lebten 819.

Carlblom P., Heidn. Opferdienst in Livl. 476.

Caspary, Caspari R., Preuss. Götzendienst, Relig., Gebräuche 266; Zweibeinige Bäume 265, 383.

Celms M., Laime un dewibas 412.

Cemkus C., Kaip seniau švęsd. Verbas 1068, xxii.

Chalkokondylas L, 78, (Mannhardt) 1185.

Charpentier J., vert. (Cappeller) 1002.

Chautepie de la Saussaye, Tikėjimų istor. 1210.

Chytraeus D., 317, 624, 1165 (Chronicon Saxoniae etc.).

Chodynicki K., Próby zapr. chrzesć. na Litwie 166.

Chodynski Z., Decretales 1168.

Chodzko I., Podania litewskie 654.

Chodzko L., Pologne historique, litteraire (liet.) 167, 909, 918.

Chojnackij A. F., Inkvizicija v Polše i Litve 734.

Christburgo taika 77, 84, 818, 1185.

Chromopolitanus, Mažmožiai iš liet. mitlg. 1003.

Chronicon — Dubnicense 36, 40, 78, 818, 1185; — Erfurtense sive Chron. Sempetrinum 78, 1185; — Silesiae (breve) 78, 1185.

Churländer (alten) Heydn. Gottesdienst.

Cicėnas J., Daugėliškiniai burtai 1004.

Collatio ep. Varmiensis 37, 78, 1185 (Mannhardt).

Constitutiones synod. evangel. 38, 96, 1185 (Mannhardt).

Corpus const. Prutenicarum 86, 1166.

Crive, Criwe žr. Krivė.

Cromerus M., de orig. Polon. 39.

Cosack Speratus 38.

Curche, Curcho žr. Kurkas.

Czarnocki A., Słowianszcz. przed. chrześcj. 549.

Czarnowska M., Białoruś (mitolg. zwyczaje) 651; Zabytki mitolg w zwyczajach wiejsk. ludu na Białorusi 652.

Czerski, Opis diecez. Żmudzkiey 653.

Cziszewski St., Ognisko 1301.

Č

Čerauninkas žr. burtininkas, kerėtojas, ragana.

Čerbulėnas Kl., Tautinis element lietv. kryžiuose 1281.

Čiapaitė-Mickienė, Senovės valgių apžvl. 1003a.

Čilvinaitė M., „Perkūno kolka" ir kt. gyd. būdai 1282; Šventės ir jų apeigos 1068, xxiii; Upynos apyl. būtovė (kerėjimai, čeravojimai, burtai) 1003b.

Čulkov M., Slovar' russkich sueverij 550, 595.

D

Dainos (mitolog.) 1004a, 1007, 1015, 1055, 1060, 1127; — estų 427.

Dambrauskas (Jakštas) A., (Mierzyński) 78, 383; 889, 1005 (apie A. Mierzyński).

Daniel Klein žr. Klein.

Daugėliškiniai burtai (Cicėnas) 1004.

Daugeliškis A., Kalėdų šv. papročiai 1068, xxiv.
Daukantas S., 48; Būdas 169, 181, 842, 1006; Darbay sen. Lit. yr Žem. 168, 1006; Liet. istorija 170, 1006.
Daukša N., Katichizis 40, 65, (Mannhardt) 1185; Postilla katol. 41.
Davainis-Silvestraitis, Dovojna-Silvestrovič, Borejša (Lit. legendy) 736; Podania zmujdzkie 657, 1262; 713 (Staniewicz).
David Lucas, Preuss. Chronik 42, 48, 391, 1167, (Mannhardt) 1185, 1195.
D. D., L. A. Jucevičius, Liet. etnogr. 1077.
De conviviis vet. Boruss. 25, 268.
Decretales 1168.
Deginimas (Reimchr) 1197; — lavonų žr. laidojimas.
Deginamos aukos žr. aukos.
De habitu — cultu et indole vet. Boruss. 25, 267.
Deivė, Deivės, Dejvis 64, 65, (Mierzyński) 383, (Volter) 794c. (Gerullis) 1170, (D. Kleinas) 1178.
Dejvutis (Volter) 794d.
Dekla (Volter) 794e.
Dekšors A., Latv. divturiba 413.
Demantas, Bóstwa i obrzędy relig. dawnych litw. 655. Pabaigtuvės Žemaič. 1068, xv.
Demereckis B., Senovės žem. šermenys 1008.
Demetrykiewicz W., Steinerne Statuen in Asien u. Eur. 1303.
De sacrif. vet. Boruss. 71.
D., Seno latvju dievi un dievietės 1302.
Diecezijos žr. vyskupijos, synodai.
Dievas (Sennas) 1217.
Dievo teismas Liet. (Baldauskas) 1323.
Dievų vardai (sąrašai) 64, 76, 95, 221; (Usener) 147. 148; (Schleicher) 874, (Gerullis) 1170; atskiri vardai passim.
Dievitis 180, 191.
Dirikis A., Leišu dievib. un svetnica Romava 414.
Dirvolite (Volter) 794h.
Diessenhofen H. žr. Heinrich von Diessenhofen.
Dišlers A., Latv. nacion. relig. 416.
Diveriksas, Diveriks 60 (Volter) 794g, (Baldauskas) 1293.
Długosz J., Histor. Pol. 43, 574, 624, (Mannhardt) 1185.
Dobrianskij F., Opisan. vil. publič. bibl. 69, 735.
Doebner Th., Ein. Mythus bei J. Malala 1283.
Dowgird T., Pamiątki z czasów przedhist. na Żmujdzi 656.
Dovydaitis J., Joninės 1068, xxvii; Užgavėnės 1068, xxvi.
Dovydaitis Pr., 1055; (LE) Adomas iš Brem. 28; (LE) Aitvaras, Alabathis, Alcis, Algis, Apidomė, Aspelenie, Audros, Auka, Aukštejas, Aukuras, Austeja, Austheja 1010; (LE) Būga 1000; Būgos raštai sen. liet. relig. srity 28, 371, 973, 1000, 1009; Liet. gintaras (mituose) 1009a. Dov. recenzijos (Basanavičius) 973, (Bertholet-Lehmann) 1209, (W. Foy) 1211.
Dovnar-Zapol'ski M. V., Čarodejstvo v Sev.-Zap. Kraje 173, 550a, 608, 737.
Dovojna-Silwestrowicz žr. Davainis Silvestraitis.
D's., Mythen d. Litauer 821.
Dubinski S. A., Bibliogr. po archeolog. Belarusi 3 p.; 227.
Dubnicense Chron. žr. Chronicon.
Dudutis, Burtai 1011; žr. Burtai.
Dukszta M., Culte d. anciennes Lithuan. 910a; Résumé de Myth. Lithuan. 910.
Dulskiutė L., Burtai 1001a, xiv; Prietarai 1001a, xiii.
Dusburg P., Chron. terrae Prussiae 44; 51, i, vii; 78, 87, 361, 818, (vert. liet.) 1125, 1169, 1176, (Mannhardt) 1185.
Dvasininkai 198, 214, 202, 232, 260, 275, (Mierzyński) 387, (Lizdeika) 785, 1063, (Hartknoch) 1171; plg. Burtininkas, Kerėtojas, Krivė.
Dziasma (Volter) 794f.
Dzierzwa 77.
Dzūkų (burtai, prietarai) 1001a, xLviii; plg. Burtai, Prietarai.

E

E. A., Liiviläisten mytologiska 1240.
Ebrozas (Mierzyński) 383.
Eckermann K., Lehrb. d. Relig. u. Mith. 109, 171.
E. D., Medega taut. medicinai 1001a, xvii.
Eglits V., Mes latv. un kristian 416.
Ehrlich H., Zur Mytholg. 822.
Ehrenreich P., Allgm. Mytholg. 108.
Einhorn P., Hist. Lett. 45, (Mannhardt) 1185; Wiederleg. d. Abgött. (SrL II) 478; Relig. Vorstell. d. Völker in Livl. 477.
Einhorn A., (Mannhardt) 1185.
Eisen M. J., Estn. Mytholg. 467, 479; Eesti mütolog. 417; Eesti nuem. mütolg. 418; Esivanemate ohverdamised 419; Esti vana usk. 420.
Ekertis, Žem. (pag. palaikos) 1012.
Elisonas J., 1043, 1051; Burtai 1001a, xv; Elnių šeim. praeitis ir jų dab. stov. 1012d; Folkl. apie mūsų kr. varles 1012f; Folkl. apie Liet. roplius 1012b; Kaip liet. iš gyvulių elgesio spėja orą 1012c; Kelet. žinių apie šerno pr. ir dab. Liet.

1012e; Mūsų kr. fauna liet. tautos. 1014; Mūsų kr. ropliai liet. folkl. 1013; Ožio ceremn. 1012g; Paukščių balsų pamėgdž. 1012a; Vilkas tautosak. 1012h; Žinios apie vebrą sen. Liet. 1012c.
Endzelin J., Baltische Beiträge 823.
Enėjus Sylvio žr. Piccolomini.
Erasmus Stella 94, (Mannhardt) 1185.
Erfurtense Chron. žr. Chronicon.
Erkes Ed., vert. (Eisen) 467.
Erläutertes Preussen 290.
Erss A., Łatvišu - litovišu ticiba 421.
Eržvilkietis, Burtai ir prietarai 1001a, XVI.
Evangel. — Kirchenordn. 46.
Ewald A. L., Eroberung Preuss. 172.
Ežerinis (Krečinskij) 753.

F

Faber K., Preuss. Archiv. od. Denkwürdg. 383.
Fabricius Dion., (Mannhardt) 1185.
Famincyn Al. S., 625; Božestva drevnich slavian 551; Boginia vesny i smerti 552, 738.
Fählmann F. R., Heidn. Glauben d. alten Esten 480.
Fedorowski M., Lud białoruski na Rusi litewsk. 658.
Feist S., Kultur, Ausbreit. u. Herkunft d. Indogerm 823a.
Fijałek J., Uchrześcijan. Litwy przez Polskę 26, 174, 659, 1180, 1192, 1284.
Finkel L., Bibl. histor. polsk. 8, 43.
Fischer A. rec. (Loorits) 1245.
Fleri L., O jatviažskich kladbiščach 379, 739.
Forstreuter K. rec. (Jungfer) 842.
Friederici W., Altpr. Gräber u. Bestattungsgebr. 271; Preuss. Romowe 272; Über d. Lage Romowes 273.
Frey d. alten Oeseler 481.
Freijs Alb., Divt., macibu krit. apsk. 1337; Religijas būtiba 1338.
Frischbier H. V., Hexenspruch u. Zauberbann 1219; Ostpr. Sagen 274.
Froehde F., Mytholog. Namen 1212.

G

Gabjaujis, Gabjauja 64, 76, (Būga) 994a, 1181, (Nesselmann) 1189.
Gabija, Gabjauis 164, (Būga) 994a, (Karłowicz) 1294i.
Gadon M., Opisan. pow. Telszewsk. 1285.
Gaerte W., Bocksheiligung in Altpr. 276; Kriechkur in Altpr. 1220; Kultstätte v. Klarheim 1222; Urgesch. Ostpreuss. 275, 363.
Gaigalaitis, Wolfenbt. Postillenhandschr. 30, 72.
Galaunė P., Prietaringi tikėjimai 1001a, LXI; 1001a, XVIII.
Gamtos garbinam. objektai 90, 260, 275.
Gardaitis 164.
Gardeoldius (Krečinskij) 753.
Gawełek Fr., Bibl. ludozn. 9.
Gawronski F. rec. (Brückner) 545.
Gebräuche žr. Papročiai.
Gegužinski, Znicz 660.
Geitler L., Litauische Studien 175.
Gergowicz E. S., Mitolg. słowiańska 553.
Gering H., Weissagung u. Zauber 1214.
Gerullis G., Altpr. Ortsnamen 1170; A. Becenbergeris 812a; Bretke als Geschichtschreiber 33, 277, 823b; Sen. liet. skaitm. 49, 66, 85, 95, 1178, 1311; Rec. (Endzelin) 823.
Giedraitis Melch., Laiškas 47, 90, 1036, 1170a.
Gigas E., Potrimpos zu Christburg, Bartel u. Gustabalde zu Bartenstein 278, 958.
Gilbert de Lannoy 78, (Mannhardt) 1185.
Gilis M., Litovskija poverija 740.
Giltinė 76, (Olechnovič) 383, 838a, 1030, 1040, 1181, (Balys) 1262.
Girgensohn Chr., Ueber d. lett. Lihgo 482.
Girrystis 76.
Gisevius E., Autobiogr. straipsn. 825c, Fest. d. Laima 280, 824; Gebräuche bei Geburt u. Taufe 826; Heidn. Schlossberge bei Rombinus 281; Kauk-Stein 825; Laume u. Laima 279, 1221; Lit. Volkssagen 279, 825b; Zur Sage vom Kauk-Stein 825a.
Gyvatės, jų garbinimas, 40, 47. (Herberšteinas) 56, 65, 80, (Krečinskij) 753; (Elisonas) 1012b, 1013, 1014, 1204; plg. žalčiai.
Gyvuliai senovėje, jų vart. kultui, 58, 1012c, 1912d, 1012e, (Elisonas) 1014, 1149, (Bednarski) 1163.
Gyvulių balsų pamėgdžioj. 1001b, 1012a, 1051, 1089; žr. Paukščių balsų pamėg.
Glasenapp G., Antike Mysterien — Goth. u. russ. Mysterien 614.
Glebovič A. B., Litovsk. mifolg. 741.
Glinka Gr., Drevn. relig. slavian 554.
Gloger Z., Gaje swięte 1286; plg. alkas.
Glovackij J., Očerk staroslov. basnoslovija 555.
Goebel Severin, (Mannhardt) 1185.
Gojus žr. alkas.
Golębiowski L., Lud polski, jego zwyczaje, zabobony 1287.
Gollub H., Buchdrucker u. Errpr.. Maletius 281a.

Gottesidee u. Cultus bei d. alten Preussen 282.
Gottschalk F., Alte Besprechungsformeln 826a, Litt. Götternamen 827.
Götz B., Bedeutung d. Opfers bei d. Völkern 1213.
Götzenbilder (Altertumsfunde) 237; žr. statulos.
G. Pr., Kaimo ir miesto Velyk. 1068, xxviii.
Grabowski B., rec. (Szulc) 603.
Gray L., Baltic Mythology 110.
Graudins K., Latwju swetnicas 422.
Graudulinis 1181.
Gražys, Aukos karės Dievui 1304.
Greiser W., Litauische Mytholog. 828. Litauische Totengebr. 829.
Grewingk C., Heidn. Gräber in Russ.-Litauen 111, 830, 1263.
Gregorius (Grigalius) IX, 77, (Mannhardt) 1185.
Grienberger Th., Baltica des Lasicki 66, 836; Rec. (Brückner) 646.
Grimm J., Deutsche Mythologie 112, 799, 831.
Grube, Corpus const. Prut. 86, 1166.
Grunau S., Chronik 42, 48, 54, 182, 290, 997 (Vid. vėl. antr.) 1145, (Mannhardt) 1185; žr. Yčas, Lilienthal.
Grünenthal rec. (Jungfer) 842.
Gruševskij M., Istorija Ukrajiny 176, 568.
Guagnini Al., Descr. Sarmatiae 49, 1204.
Guirand F., Mytholg. générale 113, 132, 911.
Guillebert de Lannoy žr. Gilbert.
Güntert H., Namen d. indogerm. Donnergottes 114.
Gukovskij M., Koldovstvo na Litve 742; Kovensk. uezd 1288.

H

Haberland A., Lietuvių etnogr. ir folkl. (Enc. Ital.) 927a.
Hanów M. Chr., Diss. d. Salicernio (Seelenspeisen) 483.
Hanusch Ig. J., Wissenschaft d. slav.-lit. Mythus 115, 120, 615, 832.
Harder J. J., Gottesdienst d. alten Letten 484.
Hartknoch Chr., 283, 319; Alt.- u. Neues Preussen 52, 1171; Cur. et Semg. Republ. 25, 53; De cultu deorum 51, iv; De diis secundi et tertii ord. 51, iii; De festis Pruss. 51, vi; De funeribus Pruss. 51, vi; De locis divino cultui destin. 51, 1; De sacerdotb. Pruss. 51, iv; De tribus diis Pruss. 51, ii; Diss. de idol. Prussor. 50; Preuss. Kirchen-Historien 1172; Selectae dissert 51, (Mannhardt) 1185; Rec. (Staniewicz) 713, (Mierzyński) 683.
Hartmann E., Heidenreligion d. alten Preussen 284.
Hassenstein H., Preussischer Aberglaube 285; plg. prietarai.
Heidnischer Aberglaube in Lit. 833; plg. prietarai.
Heidnische Gräber in Preussen 351.
Heinel, Altpr. Gott Kurcho 286; Bemerkung zu preuss. Aerndtegebr. 1223.
Heinrich von Diessenhofen (Mannhardt) 1185.
Heinrich d. Lette, Chron. Lyvon. 55, 77, 87, 1173, (Mannhardt) 1185.
Heinricus de Hervord (Mierzyński) 78, (Mannhardt) 1185.
Henneberger Csp., Ercklerung d. preuss. Landtaf. 33, 48, 54, 287, (Mannhardt) 1185.
Hennig E., leid. 391, 1195.
Hennig Scharfenberg 78.
Henning Sal. (Mannhardt) 1185.
Henricus žr. Heinricus.
Herberstein S., De Lith. 56, (Mannhardt) 1185.
Hermann Wartberge (Mierzyński) 78, (Mannhardt) 1185.
Hermann E., Altlitauisches Schriftum in Pr. 834.
Hervagens L., Par vecu latvju elka 423.
Hervord H. žr. Heinricus de Hervord.
Hieronymus Pragensis 78, 81; plg. Piccolomini Aeneas Sylvius.
Hildebrandt, Heinr. von Lettl. 55; Heidnischer Aberglauben in Litauen 835.
Hirsch F., Seelenbrücke (altpr. Seelensage) 288.
Hirt H., Indogermanen (ihre Kultur) 837.
Hylsen J. A., Inflanty w dawnych dziejach 1241.
Hypatiuschronik žr. Ipatjevo kron.
Hochzeit (altpr.-sud.) 270; žr. vestuvės.
Hoffman J. D., De paganit. e Prussia profligata 289.
Holmberg U., Wassergottheiten d. finnisch-ugr. Völker 485.
Holtzmann R., Studie z. Heinrich d. L. 55.
Honorius III (Mierzyński) 77, (Mannhardt) 1185.
Hopkins Gr. St., Deiwos 116.
Horner Th., Livoniae historia 486.
Hryszkiewicz M., vert. (Valančius) 233.
H. S., Aberglaube d. Litauer 831.
Hupel P. W., Topogr. Nachr. von. Lief.- u. Estl. 1339.

I

Idolum, idola 29, 84; (Būga) 106, 368; plg. Statulos, Stabai.
Idrisi, (Mannhardt) 1185.

Ingermann, Nord-Slavisk 117.
Inocentas (Innozenz) III, 58, (Mierzyński) 77, (Mannhardt) 1185.
Inkvizicija Lietuvoje (Chojnackij) 734.
Instruction der Kauffschultzen 59.
Ipatjevo kronika 40, 60, 77 (Mierzyński) 87, 102, 818, (Mannhardt) 1185.
Irbe A., Latv. relig. jeb dievturiba 424.
Istoriškų vietų apraš. 956b, 1000b, 1014a, 1025—26, 1086, 1119, 1128; plg. 1075—76, 1080, 1095—96, 1142, 1155; žr. korespondencijos.
Išmintas 180, 191.
Iš prūsų liet. gyvenimo senov. 1289.
Ivinskis Laur., Apie dvasiškus dalyk. pas liet. ir žem. 1016; Dievaičiai liet. ir žem. 1015.
Ivinskis Zen., Basanavičiaus raštai liet. relig. srity 966, 975, 976, 1017; Bibliogr. sen. liet. relig. ir mit. medž. 1018, 1304a; (LE) L. David 1195; Liet. kult. istor. S. Daukantas 1006; S. Daukantas ir Liet. is-ja 1006; Sen. liet. kult. problemos 1290; Vyt. D. bibliogr. 43; Rec. (Mannhardt) 1185.
Ivošiškis S. L., Pabaigtuvės 1068, XXXI.

J

Jablonskis Jon., sen., recenz. (Batiuškov) 160, (Teobald) 781.
Jablonskis Konst., Archyvinės smulkm. 61, 1020; Bibliogr. („Praeitis") 10; Dokum. apie Daukšą 41; Invent. XVI amž. 1182; Lietuv. žodžiai Lietuvos oficjl. kalb. 59, 62, 85, 86, 1019, 1166; Papildm. žinios apie Daukšą 41, 80; 1172.
Jacobson H. Fr., Gesch. d. Kirchenrechts 63, 93, 1174, 1175.
Jagaubis 76, (Nesselmann) 1189, (Karłowicz) 1294j.
Jagič V., 625; Mytholg. Skizzen 616; Jagič recenzuoja: (Brückner) 545, (Famincyn) 551, (Léger) 619, (Mandelštam) 573, (Plotnikov) 591, (Usener) 148.
Jagiełło J., O mitologji 556.
Jakštas A. žr. Dambrauskas.
Jansons J. A., Uz ka pam. mūsų trag. sakumi Janos un Dievaines 1340.
Janulaitis Aug., En. Sylvio Piccolomini 81, 1022; Liet. pasakos 1021; Litovsk. sueverija i primety sobr. v Šavel'sk. uezde 743; Šeimyniški burtai ir prietarai 1001a, XIX.
Jaroševičius A., Lietuvių kryžiai 971, 973, 1023; plg. Kryžiai.
Jaroszewicz J., Obraz Litwy p. względem j. cyw. 177; O stanie Litwy do przyj. wiary chrześc. 662; Zarysy z czasów pogań. 661.
Jaunius Kaz., 78, (Būga) 992; rec. (Mierzyński) 997; (Vidivuto vėl. antr.) 1145.
J. A., Sengadin. mūsų gentės paminkl. 1029.
J-čius V., Liet. istorija - mitai 928, 1024.
Jeronimas Pragiškis žr. Hieronymus.
Jerošin N., Kronike 78, 1176, (Mannhardt) 1185.
Jeschke M., Diss. de quercu Romove 290.
Jesuitenberichte, (Mannhardt) 1185.
Ježek J., Romove 925.
J. K. S z., Giltinė ir avykirpės žirklės 1030; plg. 802.
Jods, Kriegsgott d. Letten 487.
Jonaitis M., Sen. lietuvių seitai arba amuletai 1291.
Jonas Iv., Gedim. pilis, švent. ugnies zniczio aukr. 1025.
Jonas R., Potrimpos - u. Schlangenberg 1224; Preuss. Gebräuche 1225; Rambynas 1026.
Joninės, Joninių kultas (Šv. Jono papročiai), (Bielenstein) 472, (Basanavičius) 801, (Bezzenberger) 808; 1001a, I; (Balys) 1068, IV, 1068, V; 1068, VIII, XXVIII, XXIX; (A. Koncė) 1068, XXXIV; 1068, XLVII, XLVIII (Buračas) 1335.
Jonval M., Latv. mitolg. dainas 1341.
Jordan, Preuss. Sagen (Laume) 291; Preuss. Gebräuche, Sagen, Aberglauben etc. 292; Giltinė 838a.
Jotvingėnas, Vilkolakai 1292.
J. O., Kownos Perkunastempel 838.
Jucevičius L. A., 139, 1077; Góry i groby olbrzymie w Litw. 665; Kamienie litewsk. bogiń 663; Litwa 180, 666, 1311; Nekotoryje podrobnosti litov. mitol. 745; Rysy Żmudzi 178; Przeobrażenie mitolog. litewsk. 664, 1305; Prevraščenije litovsk. mitolog. 744; Wspomnienia Żmudzi 179, 666.
Juciewicz, Jucewicz žr. Jucevičius.
Judime (Krečinskij) 753.
Jukna P., Burtai 1001a, XX.
Junge Michael, Bisch. von Samland žr. Michael.
Jungfer V., Alt-Litauen 181, 842; Altlitauische Feste 839; Kulturbilder aus Lit. 841; Totenfeier d. alten Lit. 840.
Juraitis J., Mokas 1027.
Jurgio Fridricho įsak. (1578) 85.
Jurgutis, Mitolg. smulkmenos 1028.
Juškevičius A., Slovar' 64, 746; plg. Žodynai.

Y

Yčas J., Chronist Grunau 48, 293; S. Grunau kronikos reikalu 48, 380, 1033; Liet. tikyba ir jų kultūra 1032; Maž. Liet. praeitis 182, 1031, 1196; žr. Grunau.
Ydola žr. idolum.

K

Kadłubek Vinzenz žr. Vinzenz.
Kagarov E., rec. (Zelenin) 1313.
K. A., Schlangenkultus der Esten 488.
Kayssarow A., Slav. Mythologie in alph. Ordn. 617.
Kalačov, red. (Michalo Lituanus) 1187.
Kalėdos (jų papročiai) 995, 1001a, vi; (Balys) 1001a, vii; 1001a, viii; 1068, i; 1068, vii, viii, xi, xii, xxiv; (Kuzmickis) 1068, xxxvii.
(Kallmeyer Th?) Nachr. über Götzenbilder d. Letten 489. Kalnų garb. 30.
Kalnine E., Prūsų padav. nu Joninu 381.
Kalninš K., Par latviešu saules teikam (Mannhardt) 425.
Kamerton, Litwa i Żmudź (kilka sł. o myt. lit.) 667.
Kamiński M., Dożynki i okrężne na Litwie 1293.
Kampfmeyer G., Alter Bericht über lit. Totengebr. 843.
Kapsų rugiapiūt. papročiai 1300.
Karaliunė 180, 191, (Jucevičius) 745.
Karłowicz J., List z prośbą o dostarcz. materjał. do myt. lit. 669; Mythol, lituan. et M. Veckenstedt 912; Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie 668; Wielka enc. pow. il. (Alabathis, Alcis, Algis, Apidome, Auscauts, Austeja, Auszra, Babilos, Gabia, Jagaubis). Karl. recenzuoja: (Mierzyński) 77, (Szulc) 603.
Karp M. J., Decretales 1168; Epistola Pastoralis 1177; plg. synodų nutarimai.
Kasakaitis A., vert., 216.
Kasparsons K., Mūsu senču dveseles 1342; Mežs un lauks 1343.
Kastitis 180.
Kastorskij M., Načertanije slav. mifologiji 557.
Katilėlis, Prietaringi tikėjimai ir žaislai 1001a, xxiv, Lxi.
Kaukaras (Nesselmann) 1189.
Kaukas 30, 40, 72, 76, 180, 191, (Jucevičius) 745, (Volteris) 787, 825, 825a, (Basanavičius) 969, 1067, (Gerullis) 1170, 1181, 1182, (Nesselmann) 1189, (Mierzyński) 1245, (Kibort) 1297.
Kazys, Sen. liet. laid. papr. 1068, xxxiii.
Kelauninkas žr. Gisevius.
Keliai (kryžiuočių) žr. Wegeberichte.
Kelch Chr. 1185.
Kerėtojai, kerėjimas 179, 180, 217, 218, (Lopałewski) 679, (Gukovskij) 742, 765, 1001a, xxx; (Čilvinaitė) 1003b.
Kęstučio priesaika 36, 40, 78, 204, 687, (Mierzyński) 861, (Būga) 988, (Būga) 990, 1060, (Volteris) 1153; plg. Chronicon Dubnicense.
Kibort J., Burtininkas 670; Istoty mistyczne na Żmudzi 671, 1297; Wierz. ludowe żmujdzkie 672, 1295; Žem. žm. papr. (lenk.) 675;. Żmudskie pod. o kwiatach 671, 1296.
Kiprijanovič, N., Livonsk. chr. Genrika L. 55
Kirchenordnung (Kurländ.) (Mannhardt) 1185.
Kirchenstaat (orientalischer), heydn. Gott. d. Lit., 118; 136, 466, 866.
Kirchenvisitation (Insterburgische) 86, 1166, (Mannhardt) 1185.
Kirkor A. N., Etnograf. vzgliad 1230; Hroby na Litwie 119; Izobraž. lit. bogini Mil'dy 748; Litovsk. drevnosti 183, 750; Lit. jaz. i lit. mifolg. 747, 1298; O piervotn. sloviansč. 729, 1306; Perkunas 749; Sovrem. priroda Litvy 1299.
Kirpičnikov A. F., Ličnyje bož. slavian 558; 625.
Kisinas I., Volterio bibl. 11, 40.
Klawe J., Totemizm a pierw. zjaw. religijne 1254.
K-la Kl., Raganų degin. Lietuvoje 1034—35; Tikyb. paproč. iš vysk. Giedraičio laikų 1036.
Kleinas Dan., Neu-Litt. Gesangbuch 1178, (Mannhardt) 1185.
Kleinschmidt G., Perkunas und Parjanya 844.
Kletnieks V., Par gaismas dievibu Usinu 426.
Klimas P., Kok. diev. garb. senovėje(?) 1231; Liet. sen. bruožai 58, 72, 184, 1038, 1054; Prietaringi tikėjimai 1001a, xxv.
Klykūnas J., Iš mūsų senovės 1037.
Klopmann E., Reste lett. Heidentums 490.
Kluczycki Szcz., O mytolg. słowiańskiej. 559.
Kluke P., Romowe 295, 296.
Knüpffer A. F. J., Gebet d. Donnerpr. d. alten Esten 491; Über die estn. Gottheit Thorapitha 492.
Koch F., Letzter Druck Malet. 71.
Kochanowski J. K. rec. (Brückner) 643.
Kodatis B., Sen. liet. astronm. medž. 1039.
Koe-čto iz lit. mifolg. 751.
Köhler R., Vergl. Bemerkg. zu d. lit. Märchen 845.
Koialowicz A. W., Hist. Lith. 185.
Kokius dievus garb. senovėje 1215.
Koncevičius J., Giltinė ir avykirp. žirklės 1040.
Koncė Alf., Šv. Jono išvak. stebulių deginm. 1068, xxxiv.
Končius Ign., Žemaičių kryžių ir koplytėlių statist. 1040a, 1231a.
Koplytėlės žr. Kryžiai.

Korbut Gabr., Liter. polska 39, 43, 49, 66, 70, 71, 95, 548.
Korespondencijos 1041a, 1075—76, 1080, 1095—96, 1142, 1155; plg. istoriškų vietų aprš.
Koreva A., Vilensk. gubern. 1232.
Kornets Fr., Senlatv. beru ierašas 1344.
Kosarzewski A. K., Bóstwa dom. litwin. (keli tautotyros mažm. iš jo rink.) 674, 1042; Rzecz o litewsk. słown. i ogólny pogląd na kraje lit. 673.
Kostomarov N., Slavianskaja mifolg. 560; Kiti 6 jo darb. iš slavių mitlg. 560.
Kotliarevskij A., O pogrebalnych jaz. obyčajach slav. 561.
Kotzebue A., Preuss. ält. Gesch. 186, (Mannhardt) 1185.
Kovas 183.
Kozeris, Prietarai 1001a, xxvi.
Kračkovskij J., Den' Kupala v Zap. Rossiji 562.
Kral J., O nynejších smerach bad. mythol. 563.
Krappe A., Pikuls 1233; plg. Pykuolis.
Kraszewski J. I., Mytholg. słow. i prusko-litew. 120, 676; plg. nr. 115; Litwa (dzieje, wiara, obyczaje etc.) 187.
Krauledat J., Romowe 297.
Kraushar Al., Totemizm w rozwj, dziejow. społ. polsk. 1255.
Krauss Fr., Volksglaube u. relig. Brauch d. Südslawen 617a.
Krček rec. (Lullies) 304.
Krečinskij N. L., Litovskija jaz. božestva 753.
Kreicers H., Latviska gara pamati 1345.
Krek Gr., Einleitg. in die slav. Literaturgesch. 618.
Kreutzwald Fr., Aberglauben, Sitten u. Sagen d. Ehsten 494; Char. d. estn. Myth. 495; Estn. Gebräuche bei den Sterb. u. Todten 493; Myth. u. mag. Lieder d. Esten 427, 496.
Krėvė-Mickevičius V., Aitvaras dzūkų legendose 1045; Burtai Sėdos apskr. 1001a, xxvii; Burtai Pasvalio apskr. 1001a, xxviii; Burtai ir prietarai 1001a, xxix; Kerai 1001a, xxx; Mūsų paukšč. (fokl.) 1043; Mūsų paukšč. tautosk. 1044; Mūsų paukšč. padavimuose 1046; Padavim. apie Laumes, Perkuną, Aitvarą 1042a; Prietarai ir burtai 1001a, xxxi.
Kriaučiūnas P., Kraučunas, Mitolg. fragmenty — Mitolg. smulkm. (liet. ir rus.) 752, 1047; 964.
Krivė 78, 106, (iliustr.) 157, 164, 197, 198, 214, 221, 232, 300, 310, 353, 361, 373, 376, 382, (pav.) 580, (Mierzyński) 690, (Prochaska) 704, (Mierzyński) 761, 849, (Akielaitis) 933b, (Beržanskis-Klausutis) 981, 981a, 989, 997, 1101, (Jeroschin) 1176, (Nesselmann) 1189; plg. Dvasininkai, Krivių-Krivaitis.
Krivių-Krivaitis 48, 95, 192, 202, 232, (Kundzinš) 429, (Melnalksnis) 445, 920, 921, 936; plg. Dvasininkai, Krivė.
Krivulė (Mierzyński) 387, (Treichel) 886, 950a, (Basanavičius) 959; (Būga) 987, 991; 1069, 1088, 1143, 1181.
Kryžiai (lietuvių) 641, 951a, 971, 973, 1023, 1040a, 1231.
Kryžiuočių žygiai žr. Wegeberichte.
Krollmann Chr., Dusburg 44; Merkwürdige samländische Urkunde 1179; Religionswesen d. alten Preussen 298, 846.
Kromer M., 624; Polonici regni descriptio 1180.
Krumbholtz R., Samaiten u. d. deutsche Orden 188.
Krūminė, Krumyne, (Famincyn) 552, (Krečinskij) 753.
Krzywicki L. 377; Żmudź starożytna 189; Žem. sen. (vert.) 189.
KSš., Sekminių šventė Zanavykijoje 1068, xxxvi.
Ks. Gs., Paslaptingos gyvulių naktys 1068, xxxv.
Kūčios žr. Kalėdos.
Kukolnik P., Predanija litovsk. naroda 191, 754.
Kulikovskij S., Očerki jaz. Litvy 755.
Kundzinš K., Vectevu ticiba 428; Krive-Krivaito un Romove 429, 920.
Kunigai žr. dvasininkai.
Kunik Ed. 361.
Kuosgalvis J., Sen. liet. tikyba 1048.
Kupalos šventė 588a, 607.
Kupiškėnų rugiapiūtės papr. 1068, xx; — Užgavėnių papr. 1068, xiv; — Velykų papr. 1068, xviii; — vestuvių papr. 1299. Sekminės (Buračas) 1336.
Kuprevičius M., Sen. gadynės karšinčių tėvų žudm. 1049.
Kurländer heidn. Gottesd. žr. Churländer.
Kurche, Kurcho, Kurke, Kurko, Kurkas 84, 164, 240, 286, 377, 378, (Krečinskij) 753; (Žilius) 395, 1160; (Heinel) 1223.
Kurschat Fr., Lit.-deut. Wörterbuch 1181; plg. Žodynai.
Kuršaitis Al., Kurshat, vert. (Basanavičius) 801; Berichtigungen z. Übersetz. d. Fragm. myth. v. Basanavičius 847.
Kurtz E., Verzeichniss alter Kultstätten in Lettl. 497, 1242.
Kuzmickis Z., Kalėdos ir jų apeigos 1068, xxxvii; Liet. religija 1050.
Kuznecov G., O litovsk. mifolg. Narbuta 756.

L

La Baume W., Bildsteine d. frühen Mittelalters 1308.

(Lacis J.) Dievturu dižvadonis badojas (E. Brastinš) 430.

Laidojimas (mirusiųjų) 221, 225, 227, 271, 275; (prūsų) 335, 337; (estų) 493, 502; (Meyer — latvių) 510, (Bezzenberger) 812, (Feist) 823a, 829, (Hirt) 837, (Kampfmeyer) 843, (Jungfer) 840, (liet. kun-čio laid.) 850, (Meškauskas) 858a, (Basanavičius) 974b, (Demereckis) 1008, (Ličkūnas) 1052; 1068, xxxiii; (Volteris) 1151, 1152; (Brand) 1164, (Hartknoch) 1171, (David) 1195, (Reimchr.) 1197, (Malakauskis) 1240; Plg. Mirusiųjų kultas, Papročiai, Šermenys, Vėlės.

Laima 1314, 1346.

(Lapinš K.) Zaudeta dail. aizsaule 431.

Landesordnungen 78, 96, (Mannhardt) 1185; — (von 1640) 1166.

Lange-Stender, Lett. Mythologie (in Gramm. u. Lexic.) 521, (Mannhardt) 1185, 1238.

Lasicius Joh., De relig. Russ., Moscov. et Tartar. 66; De diis Samag. 66, 74, 624; O bogach żmudzinów (vert. A. Rogalski) 66, 677; (Vcl. Biržiška) 76; (Brückner) 1273, 818; (Grienberger) 836; (Mannhardt) 1185; (Mierzyński) 691, 759; (Niemi) 1060; (Staniewicz) 713; (Wotschke) 903.

Laskauskas L., Ganymo pabaigtuvės 1068, xxxiv.

Laimė, Laima, Lajma, Laimelė 76, 180, 191, 279, 280, 412, 605, (Narbutt) 695, (Jucevičius) 745, (Krečinskij) 753, (Volter) 1941, 824.

Laucevičius J., Iš krivulių krašto 1349.

Laumė, Lauma, Laumės, 180, 191, 279, 291, 337, (Vieselovskij) 605, (Akielaitis) 728, (Jucevičius) 745, (Krečinskij) 753, (Volter) 794m, (Basanavičius) 801, 824, (Schleicher) 874, (Jurgutis) 1028, 1042a, 1181, 1182, (Balys) 1262, (Kibort) 1297.

Lautenbach J., Latviešu mitolg. 436; Latv. pavas. dievib. 434; Par likt. dievib. 435; Relig. d. Letten 498.

Lavonų deginimas (Reimchr.) 1197; žr. Deginimas, Laidojimas.

Lazdona, (Krečinskij) 753.

Ledesmos Katekizm. 65.

Legendos žr. Padavimai; plg. Pasakos.

Leger L., 625; Esquisse sommaire de la myth. slave 619; Etudes de myth. slave 620; La myth. slave 621; russ. vert. slav. mifolg. 564.

Łęgowski, Słow. bóstwa 656.

Lehmann E., Götterdämm. im Norden 121; Lehrb. d. Religionsgesch. 101, 612, 1209.

Lehrberg A. Chr., Criwe od nördl. Papst 78, 300, 849.

Lelewel J., 568; Bałwochw. słów. 566; Cześć bałwochw. sław. i Polski 567, 593; Dzieje polsk. 74; Dz. Litwy 194; Spis bogów żmudsk. i litewsk. (Polska, dzieje etc.) 637, 678; Waga hist. książąt 1234.

Lemke, Frosch- u. Krötenaberglauben 301.

Lepner, Preuss. Litauer 67, 302, (Mannhardt) 1185.

Lerchis-Puškaitis, Pasakos 1347.

Leskien A., Eine lit. Totenklage 1350.

Letzte heidn. Leichenfeier in Wilna 850.

Lewicki A., Zarys hist. Polski 195.

Liaudies medicina žr. Medicina.

Lideń E., Baltisch-slavische Worterklärung 850a.

Ličkūnas St., Senovės mūsų laidoj. papr. 1052.

Liebusch K., Burgreligion u. Fetischismus 122.

Liepaitė E., Gamtos balsų pamėgdž. 1051; žr. Gyvulių balsų pamėgdž., Paukščių bal. pamėgdž.

Lietuvių relig. ir mitol. (čia sužymėta tik tie bendri veikalai, kur yra medž. apie liet. rel. ir mit.; šiaip passim) 113, 118, 124, 131, 134, 161, 206, 207, 208, 210, 226, 229, 233, 234, (Šliupas) 394 517.

Lietuvių apgyv. vietos 1182; plg. Žodynai.

Lietuvos Vaikas, Liet. istorija 1235.

Ligaschones, Ligho 84, 482, 523; plg. Dvasininkai, Krivė, Tulissones.

Likowski E., Decretales 1168; žr. Vyskupų nutarimai

Lilienthal J. D., Ehrenrettung Grunaus 48, žr. Grunau.

Linksmūnėlis J., Bruožai iš sen. liet. tikybos 1053.

Lipinski T. žr. Baliński.

Lippert J., Relig. der eur. Culturvölker (Litauer, Slaven) 123, 851.

Lippomano, Relacya o Polsce 89.

Litauischer Geisterglaube 852; — Mythus 115; — e Mythen u. Allegorien 853.

Lites ac res gestae 1183.

Litovskaja mifolg. (Volter) 794n.

Liubavskij M. K., Očerki lit.-russk. gos. 192.

Liv-, Esth- u. Curl. Urkundenbuch 1184.

Lyonnais, Traité de mythol. 622.

L. N., Sen. lietv. tikyba. 1307.

Lohmeyer K., Bericht über Reste lett. Heidentums 499; Gesch. v. Ost- u. Westpr. 197; Preussen bis zur Ankunft d. deutschen Ordens 303.
Loorits O., Estn. Volksdichtung u. Mytholg. 500, 1236; Liivi rahva usund (I—III) 437—439; Libju folkl. un mitologja 1243; Livische Märchen u. Sagenvarianten 1244; Misshandelt. u. sich rächend. Feuer 501, 1245; Mulgimas Ohvirikohad 440; Tod in der livl. Volksüberlieferung 1237.
Lopałewski T., Czarownice litewskie 679; plg. Kerėtojai.
L. R., Lit. Mitolg. 1238.
Lowmiański H., Studja społ. i państwa Litewsk. 198.
Löwis of Menar, K., Trojaburgen (saulės mytai est.) 503.
Lubenau Reinh., (Mannhardt) 1185.
Lubicz Al., Mitologja slow. 568.
Luce J. W., Hochzeits-, Tauf- u. Begräbnisgebr. d. oesel. Ehsten 502.
Ludwik z Pokiewia, 188, žr. Jucevičius.
Lukken H., Uroffenbarung Gottes unter d. Heiden 124.
Lullies H., Götterglauben d. alten Preussen 304, 854.

M

Machal J., Nakres slov. bájeslovi 569, 926; Slavic mythology 1309.
Maciejowski W. A., Mitolog. słowiańska 570; O mitolg. polaków i Litwinów 680; rec. (Brücknerį) 643.
Maciejowski Sam. (laiškas jam Žyg. Aug.) 26.
Maciūnas V., Krokuvos bibliotekose pasirausius 703.
Maksimov S., Nečistaja sila 571.
Malakauskis P., Laidojimas — kapinės 1240.
Malala Joh., Chronogr. 60, 69, 77, 735, 818, 893, (Mannhardt) 1185, 1264, 1283.
Malbergs F., Isas zinas par vecos laikos 441.
Maldeninken žr. Betbrüder.
Maldonis V., Latvju dievturu draudze 443; Latv. dainas — latv. tic. relig. 442; Dievs, der Gott der lett. Volkstrad. 1351; Jumis. Latv. dainas, relig. etisks. vertėj. 1352.
Malecka W., Obyczaje, zwyczaje, wiara 572.
Maletius 470, 624, 818, 855; — Hieron. 70, 281a, 305, 338, (Mannhardt) 1185; — Joh. Libellus ad Sabinum 25, 71, 96, 281a, 306, 317, 338, 486, 509; (Mannhardt) 1185 (Mon. Pol. Typogr.) 1346.
Maletzki M., Heiliger Rombinus am Memelstrom 307.
Malte-Brun, Tableau de l. Pologne ancienne 913.
Mandat d. Bischofs v. Samland (Mannhardt) 1185; plg. Vyskupų nutarimai.
Mandelštam J. J., Opyt objasnenija obyčajev 573.
Mankowski, Wahrsagen, Kartenlegen, Gesundbeten usw. in Litauen 856.
Mannhardt W., Baumkultus d. Germ. u. Nachbarn 126, 383; Beitr. z. Mytholg. d. lett. Völker 505; Denkm. letto-preuss. Götterlehre (rank.) 507; Korndämonen 125; Lasicius (tekstas) 66; Lett. Sonnenmythen 425, 504, 857; Letto-preuss. Götterlehre 1185, 1283; Mater deorum d. Aestier 506; Prakt. Folgen d. Aberglaubens in Preussen 308; Programm dlia sobir. svedn. po časti mitolg. 758; Roggenwolf u. Roggenhund 128; Wald- u. Feuerkulte 127.
Manninen I., Dämonistische Krankheiten im finn. Volksaberglauben 508.
Mansikka V. J., Lit. Zaubersprüche 858; Relig. d. Ostslaven 624; Russ. Zauberformeln 623; (Mannhardt) 1185.
Maretič T., Götternamen d. balt. Slaven 625.
Margalis, Prietarai ir burtai 1001a, xxv.
Mark J., Mythische Gestalten b. d. Lappen 1310.
Martini Wilh. (Mannhardt) 1185.
Matulaitis St., Liet. t. istorija 1054.
Matulaičiutė O., Prietarai 1001a, xxxvi.
Matusas J., Alb. Vijukas Kojal. 95.
Matusiak S., Piorun a Perkun 1241; Słow. bóstwa w histor. Dług. 574.
Mažvydas Katekzm. 72, 76, 874, (Mannhardt) 1185.
Meckelburg, Hexenglauben u. Hexenproz. in Altpr. 309.
Mederer N., Ann. Ing. Acad. 29.
M. D., Kalėdų papr. 1068, I.
Medicina (liaudies) 770; 1001, xvii; 1073, 1094, 1125a; (Balys) 1326.
Medeinė, Mejdeinė 40, 60.
Medyński N., O słowianach 575.
Medžiai, jų kultas, 30, 40, 58, 63, 65, 80, 82, 94, 221; (Caspary) 265, 383; (rusų) 604; (Brosow) 812b, 813, 838a, (Basanavičius) 970, (Kromer) 1180, 1192, (Possevinus) 1194, (Gaerte) 1220, 1269, (Perkowski) 1256, (M. Biržiška) 1270, 1299; plg. Alkas, Miškai (šventi).
Medžioima 180, 191, (Jucevičius) 745.
Meyer C. H., Fontes relig. slav. 73, 625a.
Meyer Fr., Allg. myth. Lexicon 129.
Meyer Joh., Bestattungsgebr. d. alten Letten 510.
Meyer L., Reimch. 87.

Meletius žr. Maletius.
(Melnalksnis J.) Krivu-krivs un Romove 445, 921.
Melngailis E., Kadiem senlatvis ticejis dieviem 444.
Menecius žr. Maletius.
Merkel G., Bemerkungen zu Lehrbergs u. Watsons Abhandl. über Kriwe 310.
Merkelis A., Vėlinės liet. tautosakoje 1242.
Meržinskij A., žr. Mierzyński.
Meškauskas Pr., Volksbrauche im lit. Familienleben 858a.
Meulen R. v., Litauische Vėlės 860a, 1055; Naturvergleiche in Liedern u. Totenklagen 859; Zwei lit. Totenklagen 860.
Michael Junge's, Bischof, v. Samland Artikel 63, (Mannhardt) 1185.
Michalo Lithuanus, De moribus Litauen etc. 66, 74; (Archiv. jurid. sved.) 1187.
Michnevič, Domašnyj byt 1247.
Mickewicz A., Mitolg. litewska 681.
Miechowita, Chron. 75.
Mielcke, Woerterbuch 76, (S. Staniewicz) 713, 874, (Mannhardt) 1185; plg. Žodynai.
Mierzyński Ant. 184, 192, 383, 1005; Alkas 1243; Aspelenie 1244; Charakter wierzeń litewsk. 684; Co znaczy Sicco 38, 386, 686; Eid. d. Keistutis 861; Heilige Eiche in Romove 311, 862; Kaukas 1245; J. Lasicki (lenk.) 66, 691; — (rus.) 66, 759; Mitol. litewska 682; Mytolg. porównawcza 130; Nuncius cum baculo 387, 689, 1088; — (encikl. strp.) 1246; O nadravskom žrece Crive (rus.) 382, 761; O władzy Criwego nad Litwą 690; Quelques objets, trauvés dans sepultures en Lith. 914; Par Romove sveto osolu 388, 922; Par Samiešu Dievu Auszautis 389; Prusskij žrec Sicco (rus.) 385, 762; Przegląd dziel tyczących się mitol. litewskiej 683; Przysięga Kiejstuta 687; Romovė (rus. ir lenk.) 60, 61, 78, 82, 383, 384, 583, 688, 760, 1065, 1134; Samländ. Gottheit Auszautis 312, 863; Zródła do myt. lit. 60, 685, 997, (Mannhardt) 1185; Zródła I t. 55, 58, 69, 77, 79, 936, 1193; Zródła II t. 31, 36, 37, 44, 63, 78, 93; rec. (Brückner) 646.
Miežinis N., Žodynas (liet.-latv.-lenk.-rus.) 1188; plg. Žodynai.
Mifologja žr. Mitologija.
Miklosich F., Rusalien 578.
Mikuckij S. P., Žnič, Vaidelet 763.
Miller V., Arijskaja mifolg. 131, 764; rec. (Famincyną) 551; (Sokolovą) 598.
Minkevičius A., Laumių šluotos 1056.
Mirusiųjų kultas, (estų) 493, 500; (lietuvių-prūsų) 181, 197, 260, 337, 841, 842, (Basanavičius) 996, (Adamovičs) 1346, (Reimchr. 1197); plg. Laidojimas, Šermenys, Vėlės.
Misevičius A., Burtai ir prietarai 1001a, XXXVIII.
Mislenta, (Mannhardt) 1185.
Miškai (šventi) 84, (Brosow) 812b, 813, (Lites) 1183, 1192; plg. Alkas, Medžių kultas.
Miškinis J., Trys šimtai dzūkų burtų ir prietarų 1001a, XLVIII.
Mitologja dawnych sławian 586.
Mythologie d. Litauer 904, 905.
Mitologinės liekanos žemės vardyne žr. Vietovardžiai; — žodynuose žr. Žodynai.
Mitologja litewska (kalend.) 692.
Mitologičeskij slovar' 576.
Mitologija słowiańska 579, 580.
Mitolog. smulkmenos 1057.
Mitteil. d. Lit. Liter. Gesell. 13, 59, 72, 86, 190, 528.
M. J., Prietarai 1001a, XXXVII.
M. K., O relig. pogańskich słowian 577.
Mniemania i przesądy ludu litewsk. 693.
Močuls'kij V., O dualizme v mifolg. slavian 581.
Mone Fr. J., Relig. d. finn. slav. u skand. Völker 134, 864.
M., O proischoždenij litovcev 757.
M., Sentėvių papročiai 1239.
Mühling, Preuss. Gebräuche, Sagen, Aberglauben etc. 292; Preuss. Sagen 1226; Volkssage aus Klaukendorf 1227.
Müler M. 591.
Mülverstedt G. A., Ursprung u. Vaterland d. Götzen in Preussen 313.
M-us J., Ged. ainiai ir liet. dievai 1248.

N

Načalo, razmnoženije i padenij idolopokl. 587.
Narbutt Th., 756; Dzieje nar. lit. 139, 177, 202, 696; Lajma (Boginia) 695; O panienskim w Litwie (kunigow.) 694; O posągach w Kownie 1249; Pomniki d. dziejów lit. 203; Pruskie Romove 314; (Mierzyński) 683.
Narodnyj sud litv. nad koldunami 765.
Natkevičius V., Prietarai 1001a; XLIX, LX.
Natrimpa žr. Patrimpas.
Naruszewicz 568, 1252.
Nazvanije lit. naroda 766.
Negelein J. V., Aberglauben auf d. Kur. Nehrung 316.

Nehring A., Anbetung d. Ringelnatter b. d. Litauern 135, 315, 865; plg. Žalčių garb.
Neselmann F., Eine lit. Urkunde 85, 1196; Wörterb. d. lit. Sprache 1189.
Neumann A., Lit. et ses légendes 915.
Neus H., Altestnische Wassergottheiten 514; Altestnische Wind- u. Frostgottheiten 513; Altestnische Gottheit Judas 511; Altestn. Gottheit Turris 512; Mythische u. magische Lieder der Esten 427, 496.
Nezabitauskas A., Apie Žemaitijos dievukus 1059; Trimpos ir Velykos 1068, xLı. Prūsų papr. ir tik. įsit. 1353.
Niederle L., Żywot starych sławian 582.
Niemi A. R., Liet. dainų tyrinėjimai 49, 66, 72, 204, 1004a, 1060.
Nijolė (Famincyn) 552.
Nikoforovskij M., Russkoje jazyčestvo 583.
Nikolski N. M., Žyvëly u zvyčajach, abradach i verannjach belar. 584.
Nk. Jn., Ar garbino liet. stabus 1062; Liet. dievai ir kunigai 1063; Lietuvių tikyba 1061.
Nonadievis 60.
Nork F., Mythologie u. Volkssagen 626.
Noreika L., Sen. liet. tikyba 1064.
Nowosidski A., Wierz. i podania ukrainsk. 585.
Nuncius cum baculo 387, (Mierzyński) 689; plg. Krivė, Krivulė.

O

Obyczaje poganskie Prus i Litwy 390, 697, 698.
Obliki latyšskich jazyč. bogov 532.
Obrzędy religijne Żmudzinów w porze wiosennej 699.
Očerk relig. istor. jaz. Litvy 767, 1250.
Oderborn P., 624; De sacrif., nuptiis et funeribus vet. Boruss. 317.
Okkopirnus, Occopirnus, žr. Ukapirnus.
Olearius Adam (Mannhardt) 1185.
Olechnovič, Pasakos, pritirimai etc. 1065.
Oliverus Scholasticus (v. Paderborn) 77, 79, 1173, (Mannhardt) 1185.
O Litwie przedchrześć. 700.
Ondyny, Nixy czyli Nimfy wodne 588.
Originalnoje sujeverije ženščin Ošmianskago uezda 768.
Ostermeyer G., Beytrag z. altpr. Religionsgesch. 320; Drei Gottheiten d. alten Preussen (Perkun, Pykull, Potrimp) 319; Ehemaliger Gözzendienst in Preussen 318; (Mannhardt) 1185.
Osthoff H., Allerhand Zauber 867.
O sujeverii litovcev krestjan 769. ..
Ouchakoff S., Traité de mythol. 622.
Ovsjanko-Kulikovskij D. N., K istorii kulta i ognia u indusov 590; Vakchičeskije kulty indoeur. drevnosti 589.
Ozinek 25; plg. Zazineck.
Ozolinš D., Jumis. Etngr. piel.
Ožio aukos, ceremonijos 63, (Elisonas) 1012g; žr. Bocksheiligung.

P

Pabaigtuvės žr. Rugiapiūtės pabg.
Pabst E., Heinrich von Lettl. 55.
Pac Cas., Collectanea constit. synod. dioec. Samag. 1190; plg. Vyskupų nutarimai.
Padavimai, legendos 139, 292, 243, 333, 642, 657, 668, 710, 736, 803, 825, 825a — 25c, 849, 871, 890, 951b, 1226, 1227, 1231, 1232; plg. Pasakos.
Poganism of the ancient Prussians 321.
Pagoniškos liekanos, apeigos 27, 30, 40, 65, 85, 93, 96, 174, 177, 209, (Michnevič) 1247, (Perkowski) 1256, 1284.
Pagoniškos liekanos vyskupų dekret. 1168, 1177, 1190, 1192, 1199, 1200, 1203, 1205.
Pakuckas Č., Kas yra kaukspeniai 1067.
Paltarokas K., Panevėžys prieš 434 m., 1251.
Pamiętnik umiejętn. 1252.
Panicke, Panikas, 106, 164, 370.
Paprocka M., Vedybos liet. visuomn. 727.
Papročiai (pagoniški, įvairių švenčių) 67, 180, (Caspari) 266, 292, 390, (estų) 493, (baltarusių) 652, (Kibort) 675, 693, 697—698, 699, 705, 738, 769, 772, 777, 778, 789, 808, 819—820, 825c., (gimimo) 826, 839—840, (Meškauskas) 858a, 881; 1001a, v, vı, vıı, vııı; 1002, 1036; 1068, ıı, ııı. ıv; 1068, xxıı, xxııı, xxıv, xxxvıı, xLııı; 1091, 1096, 1105, 1139, (Hartknoch) 1171, 1194, 1239, 1253, 1263, 1275—1277, 1287, (Balys) 1326; plg. Kalėdos, Laidotuvės, Mirusiųjų kultas, Rugiapiūtės papr., Šermenys, Užgavėnės, Velykos.
Parčevskio, vysk. aplinkraštis 1311.
Parkuns žr. Perkūnas.
Par tėvu gudribam 446.
Pasakos 964—968, 1070; plg. Padavimai.
Pasvalio apskr. burtai ir prietarai 1001a, xxvııı.
Pastrnek, Bibl. Übersicht d. ArfslPh 598, 616, 618.
Paszkewiczowa St., Chrzest Żmudzi.

Paszkiewicz D., žr. Poška D.
Paszkiewicz H., Reg. Lith. 87.
Paszkowski M. 49.
Patašius J., Prietarai ir burtai 1001a, Lı.
Patrimpas, Potrympus, Natrimpe 37, 38, 51, 164, 278, 319, 326, 383, (Basanavičius) 958, 989, (Būga) 992, 1029, 1234.
Patulas, Patollen 164, (Būga) 992, (Gerullis) 1170; plg. Pykuolis.
Paukščiai ir jų vart. kultui resp. kultas 63, 137, (Bednarski) 1163, (Possevinus) 1194, (Reimchr.) 1197.
Paukščių balsai ir jų pamėgdž. 1001b, 1012a, 1051a, 1089.
Pavlina Kr., Puški un puškojumi 1355.
Pechnik A. rec. (Brückner) 546.
Pecols žr. Pykuolis.
Pekulus Tarkvinijus, vizit. 80.
Perdoite (Krečinskij) 753.
Pergrubis 532, (Krečinskij) 753.
Perkona osols vecaja Romove 447.
Perkowski J., Resztki dawnych wierzeń i kultów na Żmudzi 1201, 1256; Senovės gadynės pėdsakai Telšių apskr. 1071; Symbol. motywy i międzynarod. w zdobn. bud. na Żmudzi 1257; Wiarogodnie i fantastyczne wiadomosci o Żmudzi 1255.
Perkūnas. Parcuns 38, 40, 47, 63, 65, 76, 90, 95, 117, (iliustr.), 139, 180 183, 319, 337, (estų) 491, (latvių — Mannhardt) 504, 532, (slavių) 565 (Polujański) 701; (Batir) 730 (Akelaitis) 728, (Kirkor, pav.) 749, 798. (Basanavičius) 801, 838, 844, (Prellwitz) 868, (Malte-Brun) 913; (Balys) 953, 1262; 985a, (Būga) 992, 1042a, 1072, 1192, (Possevinus) 1194, Reimchr 1197), 1234, (Matusiak) 1241, (Kibort) 1297, (Balys) 1324.
Perlbach M., Zur Chron Dusb. 44; Grunau 48; rec. (Benderį) 257, Krumbholtz) 188, (Sembrzycki) 71.
Pervyj den' vesny i novago goda u Litovcev 769.
Peter Suchenwirt (Mannhardt) 78, 1185.
Petersons K., Iš latv.-leišų mitol. 448. Kekatas 1356.
Petkevičaitė G., Mater. po narodnoj med. litovcev 770, 1073; žr. Medicina (liaudies).
Petri J. Chr., Aerndte u. d dabey gewöhnlicher Talkus — Erntefest 515.
Pfingsten A. E., Feste d. alten Letten 516.
Pflligg G., Zauberei u. sonstiger Aberglaube 1228.
Philippi R., Grunau 48; Preuss. Urkundenb. 81.
Piccolomini Aeneas Sylvio, 81, (Watson) 525, 818, (Janulaitis) 1022, (Mannhardt) 1185, 1191.
Pierson W., (Deliciae Pruss. ed.) 82, 322, 858a.
Pietaris V., Apie Liet. senovę 1087; 78; rec. (Mierzyński) 77, 383.
Pietkiewicz Cz., Bóstwa roln. w wierz. Białor. 1258.
Pietkiewicz M., La Lithuanie et sa insurrection 916.
Pykuolis, Pykulas, Pecols, Pocols, 30, 38, 76, 164, 319, (Famincyn) 552, (Endzelin) 823, 1181, 1233, 1234; plg. Patullas, Patollen.
Piliakalniai 956b, 1000b, 1025—26, 1074a, 1086, 1119, 1128.
Pilvytas, Piluytus 38, 164.
Pirmas krustabas Dievturu draudze 449.
Piorun žr. Perkunas.
Piotrokavo prov. sinodo nutarimai 1192; plg. Vyskupų nutarimai.
Pisanski G. C., Antwort über d. heidn. Überbleibsel 324; Überbleibsel aus dem Heidentum 323.
Pisani V., Pikuls 1259.
Platonov S. T., Lekciji po russkoi istoriji 205.
Plenzat K., Von Feuerreitern u. vom Besprechen d. Feuers 325; Ostpr. Heimatlit. 15.
Pleškys A., Įpilties piliakalnis ir Alkos kalnas 1075. Nuo Gardžų iki Lapių 1076.
Plotnikov V., Sravnit. mifolg. M. Miulera 591.
Poblocki L., Krit. Beiträge 16.
Podberski A., Demonolg. ludu ukrainsk. 592.
Pogodin A., Drevn. litovcy 206; Paasanen 137.
Poesche 48.
Poklonenije idolam 593; žr. Lelewel.
Polonorum, Annales (Dzierzwa — Traska) žr. Annales Polonorum.
Polujański A., Swiątyne Perkuna 701.
Posilge Joh. 78, (Mannhardt) 1185.
Possevinus A., Moscovia 1194.
Poška D., O dębie mającym przeszło lat tysiąc 702; O starożytnych obrządkach relig. poganskich w X. Lit. i Żmud. 703.
Potebnia A., O mifičeskom značenij nekt. obriadov i pover. 594; Predan. o narodn. russkich sueverijach, poverjach etc. 595.
Potrimpos žr. Patrimpas.
Potulov Iv., Zametka o drevnich litovcach i ich mogilnikach 771.
Praetorius M., 858a; Del. Prussicae 82, 327, 383, (Mannhardt) 1185; Orbis Gothicus 83.
Pranas, L. A. Jucevičius 666, 1077.
Prazdnik Kupala 588a.

Prazdnik (vel.) u litov. jaz. 772.
Prietarai 236, 285, 292, 355, (estų) 494, (rusų) 550, 595, 596, 693, 672, (Szukiewicz) 715, (Gilis) 740, (Janulaitis) 743, 768—769, 773, 778, 782, 799, 804, 811, 831, 833, 835, 836, (Balys) 1326, (Mannsikka) 858, 867, 870, 880, 892, (Volteris) 894—5; 908, (Vėliuona) 1001a, III; (Velykų) 1001a, V, VII; (Kalėdų) 1001a, VI; 1001a, IX, XIII, XVI, XIX, XXIV, XXV, XXVI; (Krėvė-Mickevičius) 1001a, XXVII, —XXXI; 1001a, XXXVI, XXXVIII, XLVIII, LXI; (lenkų) 1287; plg. Burtai, Papročiai.
Prellwitz, Name d. Perkunas u. vergl. Mythologie 868.
Presas A., Šv. Jono bažn. Zapiškyje 1078.
Preussisch. Aberglaube 1229; —— u. Sagen 1230; —— Chronik von David žr. David; —— Mytholg. 109; —— Urkundenbuch 84; —— Volkssagen von der Austreibung d. Teufels 1231; —— Volkssagen 1232.
Preussische Prov. — Blätter 14.
Prochaska A., Dzieje Witołda 207; Czy istniał Krywe na Litwie 704; Król Wł. Jagiełło 208; rec. (Brückner) 643.
Prūsų raštas 366, 367, 977, 978, 983; plg. Videvuto vėliava.
Prūsų valdžios įsakymai 85, 1196.
Przezdziecki Al., Obrządki pogańskie na Żmudzi 705.
P. S., O nekotorych predrazsudkach i pover'jach Žmudinov 773.
Pumpurs A., Leišu-latvėšu preksvėstr. laikmets 923.
Pupaleigis G., Beižonių milžinkapiai 1080.
Purickis A., Senovės kapų kalnai 1079.
Purysckis J., Glaubenspaltung in Litauen 26, 49, 89, 209, 869.
Puškaitis (David) 1195.
Puzinas J., Vorgesch. u. Nationalbew. in Lit. 3 p.
Puzina P., Vzgliad na suever. i predrazsudki 596.

R

Rantasalo A. V., Der Ackerbau im Volksaberglauben 1357.
Ragaišis A., Senovės papr. Žemaičiuose 1068, XLIII, 1082.
Raganos, jų bylos, deginimas, raganavimai 164, 221, 309, 679, 742, 765, (Bezzenberger) 812, (Balys) 953a; 1001a, II; 1034—35, (Šinkūnas) 1098, 1131, 1129, (Karp.) 1177, 1182, 1203, (Zienkowicz) 1205, 1262; plg. Burtininkas, Kerėtojai.
Radwański E., O historyi polsk. i słow. w ogóle 597.
Radziukynas J., Czary w powiecie Sejnenskim 706.
Raseiniečių Velykos 1298.
Raudonis, Žaltvykslės 1084.
Raudos 800, 823a, 859—860, 1004a, 1068, XIX; plg. Dainos.
Rautenberg O., Wegw. d. Zeitschr. 17.
Recessus Generalis 63, 86, 1166, 1175.
Regesta Lith. 87.
Reimchr., Livl. 88, (Mannhardt) 1185, 1197.
Reinsonas J., Sen. liet. tradicijos 1260.
Relacye nuncyuszów 89, 1198.
Religia łotyska 533.
Respublica Prussiae 25, 329.
Reusch R. F., Aberglaube u. Volkslieder d. Preuss. Samlandes 328; Nachträge zu d. Preuss. Erntegebr. 1234; Preuss. Erntegebr. 1233.
Reutt M., Z dziejów pog. Lit. 707.
Rėza, Rhesa 76, 874; De relig. christ. in Lith. primordiis 330.
Rickoyot'as 106, 371.
Rimkus J., Apie vieną piliakalnį 1086.
Rykaczewski, ed., Rel. nuncyusz. 89, 1198.
Roeppell žr. Caro.
Rogalski A., vest. Lasickij 66, 677.
Rogge A., D. älteste Romowe bei Heiligenbeil 331; rec. (Lehmann) 121.
Rombinus 332.
Romovė, Romowe, Romova 25, 48, 95, 106, 146, (iliustr.) 157, 164, (iliustr.) 202, 232, 242, 272, 273, 290, 295, 296, 297, 311, 314, 331, 352, 364, 372; (Mierzyński) 383, 388; 392, (Šliupas) 393, (Dirikis) 414, (Kundrinš) 429, (Melnalksnis) 445, 447, 760, 920, 921, (Ježek) 925, (Zubaty) 927, 1083, (P. Štuopis) 1107, (Gerullis) 1170, (Hartknoch, pav.) 1171, (Jeroschin) 1176, 1234, 1246, 1257, 1261.
Roose, C., Lit. u. preuss. Volkssagen 243; Preuss. Volkssagen 333.
Rossius, O., Lebensweise u. Sitten d. Sudauer 334.
Rostowski, St. 624; 47, 61, 90, 102, (Mannhardt) 1185.
Rotkirch T., Drevn. lit. povėr. 782; Lit. jaz. očerki 774, 781; plg. Teobald.
Rožniecki St., Perur u. Thor 627.
Rudzičs R., Dvesele seno latv. pasl. uzskata 1358.
Rugiapiūtės (pabaigtuvių) papročiai (estų) 515, (Vėliuonoje) 1001a, III; (Kupiškėnų) 1068, XX, (Šiaulėniškių) 1068, XXI, (Žemaičių) 1068, XXV, XXXI; 1223; (prūsų) 1233—1234, (Kamiński) 1293, (Kapsų) 1300a; plg. Kurche.
Ruggieri F., Opis Polski 89.
Ruhig, Ph., Woerterb. 76, 91, 92, (Staniewicz) 713, (Mannhardt) 1185; plg. Žodynai.

Rumba E., Mara, Maras mate (Latv. k. vardn.) 1346; Latv. dieviba Laima 1359.
Rumpaeus J. W., Nachricht v. curischen Glauben 517.
Rupūžė (Krečinskij) 753.
Ruseckas P., rec. (Jungferį) 842, (Avižonį K.) 946a.
Russow Balth. (Mannhardt) 1185.
Ružancovas A., Šv. Darbo 1919—30 m. rod. 1031, 1049.

S, Sch, St, Sz

Sabaliauskas Ad., Sen. kapų kaln. 1081; vert. (Niemi) 204, 1060.
Sabinus Georg (Mannhardt) 1185.
Salvatori G., Storia, miti d. antichi Lit. 211, 928, 1024.
Sambarios 61.
Sambien. episc. Michael 78; plg. Synodų nutarimai.
Samter E., Geburt. Hochz. u. Tod. 1216.
Sapalius J. rec. (St. Zanavyką) 1289.
Sapieha Al., Acta synodi diaec. Vilnensis 1199; plg. Synodų nutarimai.
Sappun M., Iszguld. Evangel. 30.
Saulės kultas (Basanavičius) 957b, (Mannhardt) 504, 1314, (Straubergs) 1362, (Zicans) 1379.
Scriptores rer. Liv. 55, 58, 71, 478; — Pruss. 44, 63, 93, 94, 100, 1193.
Schade M., Volks- u. Abergl. bei d. Litauern 870.
Schafarik, Slav. drevnosti 219.
Schattkowsky E., Mai im altpr. Volksgl. 1235.
Schiefner A., Kluger Uburtis u. d. Teufel 871.
Schiemann Th., Russland-Polen-Livl. 220.
Schiffner A., Estn. Mytholg. 518.
(Schilling), Par latviešu tautas manu ticibu 455.
Schirmann, Trauerbestattung b. d. alten Preussen 335.
Schlangenbeschwören in Litauen 872.
Schlangen b. d. Preussen u. Litauern (Anbetung) 238.
Schlau C., Aufstellung altlett. Zeitrechnung 1360.
Schleicher A., Berichte aus Litauen (Bildukai) 873; Lituanica 34, 72, 75, 76, 224, 336, 874; Litauisches Lesebuch 874a.
Schlözer A., Geschichte v. Litauen 222.
Schmidt W., Handb. d. vergl. Religionsgesch. 140.
Schmidt P., Tree Cult among the anc. Letts 1248.
Schneider St., Sowij 1264.
Schnippel E., Volkskunde von Ost.- u. Westpr. 337.
Schrader O., Reallexikon d. indog. Altertumsk. 141.
Schröder L. V., Arische Religion 142.
Schöpfungsgesch. in d. lit. Göttersage 875.
Schwartz W., Indogerm. Volksgl. 143; Urnsprung d. Mytholg. 144.
Schwenk K., Myth. d. asiat. Völker (Germ. u. Slaven) 145; Myth. d. Slaven 628.
Schulenburg W., Wetterzauber mit Steinbeilen u. Gott Perkunas 876.
Schultz Th., (Mannhardt) 1185.
Schütz K., 48.
Sedos apskr. burtai ir prietarai (Krėvė-Mickevičius) 1001a, XXVII.
Sehling, Evangl. Kirchenordn. 46.
Sekminės (Zanav.) 1068, IX; (Buračas) 1336.
Selimas, Krivė ir Krivulė 1088; rec. (Mierzyńskį) 687.
Sembrzycki J., Joh. u. Hier. Maletius 71, 338, 877; rec. (Mierzyńskį) 77.
Semkowicz Ał., Kryt. rozb. Dług. 43.
Sempetr. Chron. žr. Chronicon.
Senlatviešu dievinu kults 450.
Senkus J., Katalk. tikėjimo įvedimas Lietuvoje 1090; Velykiniai liet. papročiai 1068, XLIV.
Sennas A., Keleto Dievo pavadinim. etimolg. 1217; rec. (Bertholet - Lehmann) 1209.
Seraphim A., Preuss. Urkundb. 84.
Seraphim E., Livl. Gesch. 212.
Serb. R., Velykiniai vaikystės prisiminim. 1068, XLVII.
Sicco, prūsų dvas., (Mierzyński) 38, 385, 386; 686, 762; plg. Dvasininkai, Krivė, Ligaschones, Tulissones.
Siecke E., Götteratribute u. sog. Symbole (Litauer) 138, 878.
Siemenski L., Podania polsk., rusk., lit. 139, 710.
Silesiae Chron. žr. Chronicon.
Sirmen žr. Šermenys.
Sitten žr. Papročiai.
Sittig, E., Katech. Ledezmas 40, 65.
Sylwestrowicz-Dowojna žr. Davainis - Silvestraitis.
Synodi dioecesanae C. Brzostowski (ep. Viln.) 1200.
Synod. Mednicensis 841.
Synodų (diecezijų) nutarimai apie pag. liekanas 1168, 1177, 1190, 1192, 1199, 1200, 1203, 1205.
Skardžius Pr., Žodyno dalykai („auka“) 1092.

Skardinskas Vl., Kai kurių paukščių giesmės ir kalbos 1089; žr. Paukščių balsų pamėgdž.
Skirmuntt K., Nad Niemnem i Baltykiem 214, 709; Z najszt. czasów plem. litew. 215, 708.
Skrodels, A., Dievturu draudze 451.
Slavische Mytholg. 109.
Slibinas 164.
Slogučiai (Balys) 1262.
Slonimskis S., Materijały po istor. medic. v Litvė 775.
Sloka, Kara dievs 452.
Smolenskis V., Lenkų t. istorija 216.
Smołka St., Długosz 43.
Sochaniewicz K., Przycz. do czasów na Żmudzi w XVII w. 711.
Sokolov M. E., Starorusk. solnečn. bogi i bogini 598; 625.
Solmsen F., Lit.-Lett. Götternamen 66, 148, 524, 886a; žr. Usener.
Sondeckis J., vert. 192, 1001a, Lxvii.
Spekke A., Alt-Riga 520. Latv. kult. vest. (Latv. konv. vardn.) 1346; Latvieši un Livonija 1361.
Sprogis I., Narodnyj sud 217, 776.
Spudas A., Prietaringi tikėjimai 1001a, Lxviii; žr. Prietarai.
Spudienė E., Žmonių medicina 1094; žr. Medicina (liaudies).
Spuren (letzt.) des Heidentums in Preussen 269, 346.
Sreznevskij I., Sviatil. i obriady jazyč.-bogusl. drevn. slav. 599.
Sruoga B., rec. (Žilių) 1158.
Stabai Mierzyński (383); (Balys) 951c, 1062; (Hartknoch) 1171; žr. Statulos.
Stadie K., Perkuhner- ein altpr. Geschl. 339.
Staniewicz Sz., Wyjaśnienie mythol. litewsk. 713.
Stanisl. Augustas apie Žem. pag. 1201.
Stan Litwy do przyj. wiary chrześcij. 712.
Stasevič P., Čerty iz žmudskoj narodnosti 778; Doistoričesk. predan. litov- .. cev 779 Žmudsk. narodn. prazdniki 777.
Statulos 164, 180, 237, (Narbutt) 1249, 1263; plg. Idolum, Stabai.
Statuta prov. conc. Rigensis 63, 78, 93, 1174, (Mannhardt) 1185.
Staugaitis J., Zanavykai 1096.
Steikūnas J., Senovės kapų kaln. 1097.
Steinkreise u. Steinberge in Ostpr. 339a.
Stella Erasmus, De Boruss. Antiq. 94; žr. Erasmus.
Stender, Lett. Grammatik (Mytholg.) 521, 1185 plg. Lange.
Steponaitis V., Prietarai 1001a, Lxx; žr. Prietarai.
Sternegge, Ritter, 78.
Stieda L., Anbetung d. Ringelnatter 879; žr. Gyvačių, Žalčių garb.
Stovyla žr. Idolum, Stabas, Statula.
Stranička iz litovsk. mifolg. 780.
Straubergs K., Burvju gramt. 454a; Latv. mitolg. 454; Par dveseles kultu pie latv. 453. Latviešu konv. vardn. (Janis, Jana rasa. Jani, Janu ticejumi un burvibas, Kauli — ticejums, Kekatas, Laime (ticejumos), Lauku noburšana, Lauku svetiba, Lauliba ticej., Laušana, Lietus burvibas, Liktena dievibas, Lopu laišana ganos, Lopu noburšana, Lupatas, Macišanas. Majas gars, Maiss ticej., Maize, Makonis, Maldišanas, Maleficium, Malka (ticej.), Malleus malef., Maltuvė, Mannhardt, Manta (ticej.), Mate, Mele, Meness ticej.) 1346; Vina Saule 1362.
Stribings Bericht (Mannhardt) 1185.
Strijkauskis Mot., Kronika 49, 95, 624, (S. Staniewicz) 713, 741, (Mannhardt) 1185, 1202.
Stroev P., Kratk. obozr. mifolg. slav. rossijsk. 600.
St., Sen liet. tikybos palaikai Siesikuose 1095; Velnio duobė 1095a.
Stuhr P. F., Bedeutung d. finn. Götternamen 522.
Stułpas (Mierzyński) 383.
Stumme H. (Tetzner) 882.
Suaixtix, Suaistix 38, 106, 369, 1234.
Suchenwirt žr. Peter Suchenwirt.
Sudauenbüchlein 70, (Mannhardt) 1185; plg. Bocksheiligung.
Sud Litvinov nad koldunami 218.
Sueverij žr. Prietarai, plg. Burtai.
Sužiedėlis, J., vert. 189.
Swięto kozła 714.
Świerzbiński R., Wiara słowian 601.
Swilius F., Unser Ostpr. (Opferstein Romb.) 340.
Szczerbowicz rec. (Basanavičių) 1265.
Szujski J., Dzieje Polski 223.
Szukiewicz W., Dawne lasy na Litwie 1269; Wierzenia, przesądy i zabobony ludu naszego 715.
Szulc K., Mythologja slaw. 603; 625.

Š

Šapoka Ad., 3 p.; Kur sen. liet. mokėsi 29.
Šatrijos kalnas (Buračas) 1000a, 1000b, 1279.
Ščesnulevičius K., Burtai iš žibančios balanos 1001a, Lxix.
Šepping D., Mify slav. jazyčestva 602.
Šermenys, atminimai 27, 62, 66, 85, 86, 170, 180, 266, 359, 829, 843, 850, (Demereckis) 1008, 1052, (J. Staugaitis) 1096, 1097a, (Krollmann) 1179; plg. Laidotuvės, papročiai.

Šiaulių apyl. burtai ir prietarai (Janulaitis) 743; — Užgavėnės 1068, XIII.
Šiaulėniškių rugiap. pabaigt. 1068, XXI.
Šilling, Par latv. ticibu 1363.
Šinkūnas P., Lietuv. žavėtojai ir raganos 1098; rec. (Tarasenką) 1121.
Širvydas (Staniewicz) 713.
Šlekys V., Užmirštos kapsų Joninės 1068, XLVIII.
Šliupas J., 889; Lietuvių tauta sen. ir šiandien 221, 1101; Liet. - latvių - prūsų mytol. 393, 1103; Liet. sen. pantej. požvilgis gamt. 1099; Liet. - latv. tauta po valdžia Kryvio 1101; Palyg. pasaulio relig. istorija 394, 1104; Vaikščioj. žvakelės 1100; vert. (Veckenstedt) 1140—1141; Žemaičių švenčių papr. 1105.
Šmits P., 432; Koku loma mitos 1250, Latviešu mitolog. 457, 458, 459, 460, 1249; Myth. d. Letten 519; Seno latv. ticiba 456. Etnogr. rakstu krajums 1364; Latv. tautas dvesele 1365; Latviešu mitolg. 1366; Latv. mitolg. 1367; Seno latv. kazas 1368; Miršana un beres 1369; Mitologiškas dziesmas 1370; Majas kungs 1371.
Šneideraitienė M., Lietuv. tautos. bibliogr. 1068, XIV, 1106, 1372.
Špiss I., Veco latviešu dievi 461.
Štuopis P., Aisčių vėlių kultas 1265; Romuva mūsų mitolog. 1107; Seniausios aisčių vedybos 1108.
Šturms E., Heilige Stätten 1266. Elka kalni un pilskalni Kursa 1373.
Švabe A., Raksti par latvju folkl. 462, 1251. Dveselu mielasts, Dievs latv. mitolg., Latv. kaln. (Latv. konv. vardn.) 1346; Latviešu Dievs un Velns 1374; Otkliki nac. borby 1375.
Šventės (religinės) 25, 232, (latvių) 516, 842; plg. Papročiai, Pabaigtuvės, Šermenys.
Šventi miškai žr. Miškai.
Šventyklos, Šventovės (W. K.) 124, 183, 214, 275, 798, 838, 1118, 1120, 1268; plg. Alkai.
Šventykla, kur buvo garb. Perkūnas 1268.
Švėgždinis P., Kaip buvo švenč. Velykos 1267.

T

Tacitus 77, 87, (Mannhardt) 1185.
Talmantas J., red. (Daukantas) 1006.
Tamulaitis V., Perkūno kūjis 1110.
Tarasenka P., Alkakmenys 1111; Akmenys, Alkos kalnai (LE) 1122; Akmuo „Laumių stalas“ 1123; Apeiginiai Lietuvos piliakalniai 1124; Gimtoji senovė 225; Kretingos mengirai 1117; — stabakuliai 1115; Liet. archeol. medžiaga 18, 227, 1121a; Mūsų sen. liekanos 1119; Panerio pirm. kultūros sodybos 1113; Priešistor. Lietuva 226, 1121; Rambyno alkvietė 1114; Sen. liet. švent. alkvietės 1118; Sen. liet. šventovės 1120; Sen. liet. pav. šventės 1068, XLIX; Tauralaukių Velnio akmuo 1116; Velnio keliai ir brastos 1271.
Tarvydas B., Apie prūsų stabmeldystę, apeigas (Dusburg) 1125.
Tauta ir Žodis, 19.
Tautas dievturiba 463.
Tautosaka žr. Dainos, Padavimai, Pasakos.
Teliaveli 60.
Temme J., Volkssagen Ostpr., Lit. 342.
Teobald, Litevsko - jazyčeskije očerki 774, 781, 1271; Drevn. litovsk. poverija 782; Žnič. 783.
Tettau W., Preuss. Volkssagen 341; Volkssagen Ostpr., Lit. 342.
Tetzner Fr., Alte Gebräuche etc. d. Lit. 881; Feste u. Spiele d. Lit. 880; Slaven in Deutschl. (Lit.) 146, 228, 343, 882.
Teufelsbeschwörer (im Amt Memel) 344.
Teufel im lit. Volksglauben 883.
Thiele J. G., Lit. u. preuss. Volkssagen 243.
Thomas A., Märchen, Sagen u. Volksglauben in Lit. 884.
Thomas von Chantimpré 1185.
Tielemann G. T., Gott Lihgo bei den Letten 523; Perkun d. alten Slaven 630.
Tiškus Vl., Mūsų liaudies medicina 1125a.
Tyszkiewicz Ant., Synodus diaecesana Mednicensis 1203; žr. Synodų nutarimai.
Tyszkiewicz E., Zabytki v zachodu gub. ces. rosyjsk. 716; Badania 1263.
Toeppen M., Aberglauben in Masuren 348, 631; Acten d. St. Preussens 27; Einige Altert. aus d. Zeit d. Heident. 347; Gesch. d. Heident. in Pr. 345; Gesch. d. Preuss. Historiogr. 31, 44; d. letzten Spuren d. Heidenthums in Pr. 346; Litauer u. Natanger (Sage) 350; Preuss. Sagen 349, 1226.
Tolgsdorffs Bericht (Mannhardt) 1185.
Totoraitis J., Liškevos piliakalnis ir Vokės raganos 1128; Senovės liekanos ir mitolog. atminimai 1126, 1127.
Trautvetter E. C., Neuntägige Woche b. den alten Litauern u. Slaven 885.
Treichel A., 959; Klucke u. Kriwule in Westpr. u. Litauen 886.
Trinka Vl., Baigtuvių papročiai 1068, LI; Užgavėnių ir Peleninių papr. 1068, L.

Troickij N. J., Kult ognia, dereva i kamni 604.
Trumpa V., Lietuvių nekrokultas 1272.
Trusman G., Vvedenije christn. v Lifliand. 229, 534.
Trusmann J. I., rec. (Veckenstedt) 889.
Trzuszkowski J., Badanie staro żytności lit. 717.
Tschakert P., Urkundenb. z. Reform. Gesch. 38, 96.
Tučas P., Ragana ant laužo Ukmergėje 1129.
Tulissones 84; plg. Dvasininkai, Krivė Ligaschones.
Tumas J., 78; Akelaitis (LE) 636; Cetra-Šatrija 1274; Kalbamieji žmonės 1131; Koresp. su Būga 704; Lietuvių namas 1273; Lietuvių papr. per šventes 1068, Lvi; O dawn. zabudow. litewsk. 1273; Prietarai ir burtai 1001a, Lxxiii; rec. (P. Klimas) 1038, (Mierzyński) 383.
Turauskas J., Senovės kapų kalnai 1132.
Turchi N., Lietuvių rel. (Enc. Ital.) 928a.

U

Über sog. Heiligen unter d. Litauern 1275; plg. Betbrüder.
Uccopirnus, Ukapirnas, Ukapirnus 38, 164, 377, 378.
Ugnies kultas 40, (iliustr.) 157, 214, 221, (Šliupas) 393; (Loorits) 501, (Kriaučiūnas) 752, (Basanavičius) 801, 826a, 844, (Possevinas) 1194, (Cziszewski) 1301.
Ukapirnas, Ukapirnus žr. Uccopirnus.
Ukazatel Pam. knižk. 21; ŽMNPr 20.
Undinės, Vandenės 139, 180, 191, (Šliupas) 393, 588.
Uuola, Apie kalniukus Lietuv. 1276.
Upės 30.
Urbas D., Sen. liet. muzika 1277.
Usener H., Götternamen 147, 148, 224, 874, 886a; Lit-lett. Göttern. 524; rec. (Brückner) 646.
Užgavėnių papr. ir trad. 1068, iii; (Žemaičiuose) 1068, x; (Šiaulių apyl.) 1068, xiii; 1068, xiv; (Kupiškėnų) 1068, xiv; 1068, xxvi; 1275, (Budrys) 1276, 1277.
Užkalbinėtojai ir gydytojai 1278.

V

Vabalkšnis A., Kada kalba gyvuliai 1068, Liii.
Vaičiūnas, vert. (Reutt) 707.
Vaidilas P., Devintas Rusijos archeol. kongr. 1133.
Vaidevutis 117, 232.
Vaidevučio vėliava žr. Videvuto vėliava.
Vaideliotas 106, 164, 374, (Mikuckij) 763, 1182.
Vaidilutės 48, 139, (iliustr.) 157, 221, 232, (pav.) 714.
Vainutis J., Telšių žemaičių prityrimai 1001a, Lxxiv.
Vaitkus J., Joninių šventė 1068, Lvii.
Vaižgantas, Vaisgamtas (vaisių dievaitis) 913, 1135.
Vaižgantas (slap.), Lietuv. papr. per šventes 1068, Lv.
Valančius M., Laiškai apie burtin. 1058; Palangos Juzė 1137, 1281; Žem. vyskup. 233, 1136, 1280.
Valentas A., Kaip dzūkai sėją prad. 1068, Lxix; Nelabos dvasios 1068, Lviii.
Vandens kultas 58, (Kriaučiūnas) 752; — dievai (estų) 514, (finų — Holmberg) 485; žr. Undinės.
Vandenės žr. Undinės.
Vardynas žr. Žemės vardynas.
Varnas A., Lit. kunstvolle Wegkreuze 888.
V. B., Vysk. Valančiaus gadynės papr. ir prietarai 1133.
Veckenstedt M., 102, 912 Mythen, Sagen u. Legenden d. Žamaiten 889; Mytai, pasakos ir leg. Žem. 1140—1141; Pumphut ein Dämon (Litauer) 890.
Vėlės, jų kultas 260, 275, 288, (prūsų) 337, (estų) 500, 618, (Kriaučiūnas) 752, (Meulen) 860a, 1055; (Basanavičius) 966; 1055, 1181.
Velikij prazdnik u litovcev 772, 784.
Velykos (papročiai) 1001a, v, vii; (Kupiškėnų) 1068, xvii, xviii; 1068, xxviii; 1068, xLiv, xLvii, Lxi, Lxii; 1263, 1278, (Raseiniškių) 1298.
Vėlinės tautosakoje (Merkelis) 1242.
Veliuonos rugiap. papr. 1001a, iii.
Velme J., Latv. tautas dveseli 1376.
Verbų šventimas 1068, xxii.
Verchovnyj žrec Lizdejko 785.
Verpstys, Liet. Velykos 1068, Lxi.
Veselovskij A. N., Rozyskan v. oblasti russk. duch. sticha 605; rec. (Manndelštam) 573.
Vestuvės (papročiai) 270, (Gaerte — senovėje) 275, (Kupiškėnų) 1299.
Vėversys, Apie krivulę 1143; Diena prieš šv. Joną 1144; Sen. tikėj. dievai 1142.
Vidivuto vėliavos antrašas 367, 978, 999, 1145, (David) 1167; plg. Prūsų raštas.
Vietovardžiai (mitol. liekanos) žr. Žemės vardynas.
Viekšnys J., Velyk. papročiai Žemaičiuose 1068, Lxii.
Vilkolakiai (Balys) 1262, (Kibort) 1297.

Vilnis E., Poiski samobytnoj lat. relig. 535.
Vinckler V., Romove in Warmien **352.**
Vingela, Kur Girinis viešpat. **1146.**
Vinzenz Kadłubek (Mannhardt) 77, 1185.
Viscont A., Lituan, relig. **916a.**
Visitatio Livonicarum eccles. (Mannhardt) 1185.
Visitationsprotokolle (Mannhardt) 1185.
Vyskupijų synodų nutarimai, vyskupų laiškai 63, 1168, 1177, 1185, 1190, 1192, 1199, 1200, 1203, 1205.
Višinskis P., Antropolg. charakter. žmudinov **1283.**
Vytautas 81.
Vytautas (slap.) žr. Akėlaitis.
Vitols A., Tautas dz. psichol. **1377;** Latv. relig. ipatn. **1378.**
Vyturys, Medega „Krivulei" 1285.
Voelkel J. A., Papartei **891.**
Voevodskij L. F., Etologič. i mifolog. zametki **633.**
Voigt G. H., Adalbert 79, 354.
Voigt, J., L. Blumenau 31; Gesch. Preussens 31, 37, 44, 48, 232; Oberrichter u. Oberpriester Griwe 353.
Volynijos kronika žr. Ipatjevo kr.
Volteris, Volter, Wolter, Ed., 625; Aisčių kilm. ir protėv. klaus. **1152;** Alkai ir alkvietės — Liet. švent. **1150;** Devas, Devaitis, Dejvė, Dejvutis, Dekla, Dziasma, Diveriks, Dirvolite, Zaltis, Zemes-mate etc. 794; Drei lit. Lenorenstoffe **901;** Encikl. slov. Brokgauza-Efrona 794; Erdengöttin d. Tschuwaschen u. Litauer **635, 896;** Etnogr. latyšk. plemeni **540;** Etnogr. pojezdka po Litve i Žmudi **792;** Feurkultus d. Litauer **897;** Gidymai su burtais **1148;** Göttersteine u. Steinbilder (Litauer) **149, 634, 898;** Kas yra kapstatai **1287;** Kęstučio 1351 m. priesaika ir sen. liet. priet. **1153;** Krestovyja sosny (nekrokult finov) **536;** Kuniks Verdienste **361, 902;** Latyšsk. mifolg. **537—538,** Latv.-leišu mitol. **464,** 790, **924;** Litovsk. chrestm. 40. 41, 65, 72, 85; Litovsk. katich. Daukši 36, 40, 47, 60, 69, 72, 98, **786;** Lit. Zauberformeln u. Besprechungen **894;** Mythol. Skizzen (Malala) 69, **893,** Novyj encykl. slov. Brokg. i Efr. 795 (Devas, Dejvutis, Latyšsk. mifolg., Litovsk. mifolg.) Ob izučenij latyšsk. mifolg. **539;** Ob izučenij litovsk mifolg. **790;** Ob izučenij sem. byta Lit.-Zem. naroda **789;** Obzor trudov po Lit. etnogr. **793;** O kaukach 40, **787;** Perkunastempel u. lit. Deiven- u. Opfersteine 190, **899,** 1162; Rezultaty etnografič. pojezdki k prusskim litovcam **791;** Sen. liet. gyvuliai **1149;** Sen. liet. tikyba **1147;** Veckenstedt 889; Veckenstedt žemait. Goettinen **900;** Vytauto D. laikų laidotuv. ir žmonių aukoj. **1151.** Zapadno-russk. svidetel. o lit. bogach 40, **788;** Zur Gesch. d. lit. Hexenwesens 65, 99, 173, **895;** rec. (Trusman) 229, **534.**
Von dem Aberglauben d. Litauer **892.**
Vordemfelde H., Hexe im deutschen Volksmär. **1312.**
Vries J., Altgerm. Religionsgesch. **1218.**
Vušvilovič, Opyt istorij jaz. Litvy **796.**
Vzgliad na doistorič. Litvu **797.**

W

Wagner D. E., Gesch. v. Lithauen **230.**
Wagner E., Vita et mores Lit. 25, **356,** 887, (Mannhardt) 1185.
Wagner P., Grunau 48.
Waidelotte žr. Vaidilutės, Vaideliotai.
Waisselius, Waissel, M., 48; Cronica alter... Historien **1279.**
Wartberge žr. Hermann de Wartberge.
Watson K., Criwe **300;** Religionsgebr. d. alten Letten **525—526.**
Ważne badania dla mitolog. litewsk. **719.**
Wegeberichte (litauische) 78, (Mannhardt) 1185.
Weigel M., Bildwerke aus altslav. Zeit **632.**
Weygand J., Curischer Süss = etc. Kuchen **527.**
Wermke E., Bibl. d. Gesch. v. Ost- u. Westpr. **22,** 363, 853.
Werner Fr., Historische Disputationen von d. Götzendienst **1282;** Preuss, Götzendienst (Relig., Gebr.) **266.**
Wesele na Żmudzi **725.**
Wiesiołowski K., O starożytnośc. relig. słow. mieszk. Polski **606.**
Wigand von Marburg 78, (Mannhardt) 1185.
Winkelmann E., Bibl. Livon. **23.**
Winter C. A., Birke im Volksliede d. Letten **1252.**
Wisłocki Wł., Bibl. prac A. Brücknera **24,** 548, 463.
Wissendorff (de Wissukuok) H. Legendes myth. latav. **531;** Matériaux pour l'ethnologie lith. **917;** Notes sur la myth. d. Latav. **528;** Sinas par latv. ticibu **465.**
Witort J., Kunigowanie na Litwie **720;** Matrij. sistem. pėds. Liet. **723;** Przyczynki kultur. **721;** Zarysy prawa zwyczajowego ludu lit. **722, 1284.**
Witt G., Altpreuss. Bockweihe **357;** — Leichenmahle **359;** Preuss. Ehrentisch **358.**
W. J. M., Mniemania i przesądy ludu litewsk. **693, 718.**

W. K., Swiątynia Perkuna w Kownie 124.
W. L. P., Velykų papročiai 1286.
Wölky, Preuss. Urkundenb. 84.
Wohl, Bockheyligung d. unglaub. Sudauen 360; plg. Bockheiligung.
Wolffenbüttelio Postilla 30, 97.
Wolonczewski žr. Valančius M.
Wotschke Th., J. Lasitius 66, 903.
Wolter žr. Volteris Ed.
Wrotnowski, Esquisse sur la relig. payenne 167, 918.
Wulff, Aufdeckung altpr. Begräbnisstätten 362; Heidnische Grabstätte b. Lötzen 363.
Wulfstan 77, 100; (Mannhardt) 1185.
Wunderer D. J., (Mannhardt) 1185.

Z

Zablockienė E., J. Basanavičius kraštotyrininkas 1267, 1288.
Zajączkowski St., Dzieje Litwy pog. 234.
Zanavykai (Sekminės) 1068.
Zanavykas St., Apsakymai apie Liet. praeigą 1289.
Zarinu K., Druskas iz musu tautos teiksmu val. 465a.
Zatorski, Znicz nad Niewiażą 726.
Zauberei, zowberey, czobereye 27, 96, 1166, 1175; žr. Burtai, Prietarai.
Zazineck (šventė) 25.
Zdanije, nazyv. chramom Perkuna v Kovnie 798.
Zdziarski St., rec. (Brückner) 643.
Zeiller M., Newe Beschreibung Polens 1204.
Zelenin D., Očerki russkoi mifolg. 609; Totemičeskij kult 1313.
Ziemienik 51, VI; žr. Žemininkas.
Zienkowicz Mich. J., Synodus dioec. Vilnensis; žr. Vyskupų synodų nutarimai.
Ziesemer W., Was bedeutet Romowe 364.
Zicans Ed., Hochzeit der Sonne u. des Mondes in der lett. Mytholg. 1379; Latviešu tradicija par garo pupu 1380.
Zimmermann U. E., Aberglauben d. Letten in Kurland 530.
Zinciam žr. Wissendorff.
Zschokke Fr., Bruteno u. Waidewut 365.
Zubaty J., Romove 927; Z baltske demonologie 150; rec. (Brückner) 643, (Mierzyński) 384.
Zweck A., Litauen 235.

Ž

Žagaras A. J. B., Nauj. Žagarė 1155; plg. Korespondencijos.
Žalčiai, jų kultas, 40, 49, 63, 65, 81, 89, 135, 238, (estų) 488, (Krečinskij) 753, (Volter) 794i, 826a, (Nehring) 865, 872, (Stieda) 879; (Elisonas) 1013, 1014; 1119, 1163, (Kromer) 1180, 1192, (Possevinus) 1194, (Rel. nunc.) 1198, (Zeiller) 1204; plg. Gyvatės.
Ž. D., Par bišu dievu Usinu 1253.
Žemės vardynas (mitol. liekanos) (Gerullis) 1170, 1182; plg. Žodynai.
Žemes-mate (Volter) 794j.
Žemine, Žemyna, Žemynėlė 65, 76, (Nesselmann) 1189.
Žemininkas, Ziemieniek 772, 913.
Žempatis, Žempatys 30, 76, 1181, (Nesellmann) 1189.
Žygiai (kryžiuočių) žr. Wegeberichte.
Žilevičius J., Kanklės mitologijoje 1290; Mitologinė lietuvių muzikos pradžia 1156.
Žilius J. J., Gelionas ir Kurkas 395, 1160; Liet. karalius ir jo giminė 396, 1158; Palemonas ir jo padermė 1157; Prutėnas ir Vaidevutis 1159.
Žinčius 164; žr. Žnicz.
Žiniavimas 65, 86.
Žiurlys J., Veckenstedtas — mūsų taut. falsif. 889, 1161.
Žygimantas Aug. 26.
Žyniai 40, 59, 86, (Baranauskas) 956a, (Basanavičius) 974c, (Reimchr.) 1197; plg. Dvasininkai, Kerėtojai, Krivė.
Žmonių medicina žr. Medicina.
Žnicz 95, 106, 164, 374, 647, 649, (Gegužiński) 660, (Zatorski) 726, 763, 784, (Baranauskas) 956a, 1025.
Žodynai (mitolg. liekanos) 64, 76; (Būga) 35, 165, 998; 91, 92, (Kurschat) 1181, (Miežinis) 1188, (Berkholz) 1238.
Žvaigstikas 164.
Ž., Senovės lietuvių tikėjimas 1154.

NUORODOS

I

ISTORINIUS ŠALTINIUS TYRINĖJANT

VATIKANO ARCHYVAS - ARUODAS LIETUVIŲ KULTŪROS ISTORIJAI. — Taip įvardintas Zenono Ivinskio straipsnis išsp. Aiduose 1950, 3. nr., 110-113 p. Bibliografija :

K. A. Fink: Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung, Roma ²1951 ; Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano a cura della direzione e degli archivisti, I-III (Studi e Testi, 45, 1926 ; 55, 1931 ; 134, 1947) ; *V. Meysztowicz*: De archivo nuntiaturae Varsaviensis (Studja teologiczne, XII, Roma 1944) ; *P. Savio*: De actis nuntiaturae Poloniae (Studja teologiczne, XIII, Roma 1947).

ČIA VISAI KITAS PASAULIS. — Straipsnį pavadinęs : " Vatikano archyvuose. Visai kitas pasaulis ", rašo Zenonas Ivinskis; straipsnį išsp. Darbininkas 1953. I. 16, 20 ir 23 d. Pabaigoje " Vatikano archyvas " ir " Vatikano bibliotekos istorija " išsp. ten pat I. 16 ir 20 d.

ŠIS TAS IŠ JĖZUITŲ ARCHYVO ROMOJE. — Su prierašu, jog tai " Laiškai iš Vatikano archyvo ", Zenonas Ivinskis šį straipsnį įvardino : " Kaip atrodė Lietuvos kultūrinis paveikslas prieš 350 metų " ; jį išsp. Draugas (kultūr. priede) 1950. II. 11.

KARALIAUČIAUS ARCHYVO SVARBA LIETUVOS PRAEIČIAI. — Zenono Ivinskio straipsnį antrašte " Lietuvių tautos žygių šaltiniai. Karaliaučiaus archyvo svarba Lietuvos praeičiai " išsp. Aidai 1954, 7 nr., 297-302 p.

KARALIAUČIAUS ARCHYVO FONDAI. — Išsp. LE X 497-500 (LE straipsnius Z. Ivinskis pasirašo inicialais Z. I.). Bibliografija:

K. Forstreuter: Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände. Göttin-

gen 1955; *Max Hein*: Das Staatsarchiv Königsberg und seine nationale Bedeutung. 1933; *J. Voigt* in: Zeitschrift für die Archive Deutschlands, II, 1853, 185-194; *A. Brenneke - W. Lesch* in: Archivkunde, 1953, 375-376; Mitteilungen des Gen. Direktors der Staatsarchive, 1937, 1939; Akten des Gen. Direktors der Staatsarchive, IV, 1942, VI (apie Karaliaučiaus archyvo perkėlimą).

DANCIGO VALSTYBINIS ARCHYVAS. — Išsp. LE IV 270. Pabaigoje bibliografija:

Bär, Max: Das Staatsarchiv zu Danzig. Seine Begründung, seine Einrichtung und seine Bestände. Mitteilungen der kgl. Preussischen Archivverwaltung, Heft 21, 1912. *Papritz*, Johannes: Die Bedeutung des Danziger Staatsarchivs für die Handelsgeschichte. Festschrift zur Feier des 25 - jährigen Bestehens des Staatsarchivs. Danzig 1928, p. 82-116. Danziger Inventar, 1531-1591, bearbeitet von P. Simson. 1913. *Ivinskis, Z.*: Lietuvos prekyba su Prūsais, I (1934), p. 11, 38-41, 140-151 (Lietuvą liečiančių D. A. skyrių apžvalga).

DVARŲ ARCHYVAI. — Išsp. LE V 282.

INVENTORIAI D. L. KUNIGAIKŠTIJOJE. — Išsp. LE IX 31-32.

LIETUVOS METRIKA. — Išsp. LE XVI 135-137, su bibliografija:

St. L. Ptaszycki: Opisanije knig i aktov Litovskoj Metriki 1887; (") Gdzie się przechowywały i przechowują obecnie akty unji Litwy z Polską? (Kwart. Historyczny XVI 1902); Letopis zaniatij Archeografičeskoj komissiji za 1906 g., vypusk 19 1908 15-41 (I. I. Lappo planas L. M. išleisti); Opisanije dokumentov i bumag chraniasščichsia v Moskovskom Archivie Ministerstva Justiciji kniga 21 (Knigi Litovskoj Metriki) 1915 (daug tikslių duomenų): *M. N. Tichomirov*: Istočnikovedije istoriji SSSR s drevnejšich vremen do konca XVIII v. I 1940; Belaruski Archiv II 1928 (ištisai išsp. L. M. 16-ta Užrašų knyga); *J. Jakubowski*: Archiwum państwowe W. Ks. Litewskiego i jego losy (Archeion IX 1931, I-17); Akta unji Polski z Litwą, išl. St. Kutzeba i Wł. Semkowicz, 1932 (įvado p. XVI-XXIII); *T. Taurogiński*; Z dziejów Nieświeża 1937; *N. G. Berežkov*: Litovskaja Metrika kak istoričeskij istočnik 1946; *P. Galaunė*, Lietuvos kultūros turtų likimas (Mūsų Žinynas 1923); *C. Jurgėla*: History of the Lithuanian Nation 1948, 536-538 (sąrašas šaltinių, kuriuose spausdinta L. M. dalykų); *Z. Ivinskis*: M. Liubauskio mokslo darbai Lietuvos istorijos srityje (Židinys 1933 nr. 8-9).

TEISMŲ KNYGOS. — Išsp. LE XXX 519, su bibliografija:

St. L. Ptaszycki: Opisanije knig i aktov Litovskoj Metriki 1887; *N. G. Berežkov*: Litovskaja Metrika kak istoričeskij istočnik 1946; kitą bibliogr. žr. Lietuvos Metrika, Maršalkų teismas, Russkaja Istoričeskaja biblioteka.

RANKRAŠČIAI. — Išsp. LE XXIV 492-493.

METRAŠČIAI IR KRONIKOS. — "Metraščiai" išsp. LE XVIII 307-310, "Kronika" išsp. LE XIII 219-220. Po "Metraščių" yra bibliografija:

PSRL = Polnoje Sobranije Russkich Letopisej, XVII, 1907 (išsp. daugumas Lietuvos metraščių); *St. Ptaszycki*: Kodeks Olszewski Chomińskich Wielkiego Księstwa Litewskiego i Žmudzkiego kronika. Podług rękopisu z roku 1550. Vilnius 1907; *Th. Narbutt*: Pisma pomniejsze historyczne, 1856 (pirmas paskelbė Bychovco metraštį); *A. J. Barbašev*: Letopisnyje istočniki dlia istorii Litvy v srednije veka, 1888 (rec. Kw. Hist. 1889); *K. Chodynicki*: Ze studijów nad dziejopisarstwem russko-litewskim (Aten. Wil. III, 1926, 387-410; vad. «Raudonės metraštis» laikomas Narbuto falsifikatu); *M. Hruševskij*: Pochvala Vitovtu. Kilka uvag pro sklad najdavnijšoj russko-litovskoj litopisi (Zapisi Nauk. Tovaristva imeni Ševčenka, VIII, 1895, 1-16); *J. Jakubowski*: Kroniki litewskie (Rocz. Towarz. nauk. Wileńskiego, III, 1909, 68-76); (") Tautiniai santykiai Lietuvoje ligi Liublino unijos. Kaunas 1921; *A. A. Kunik*: O sostave zapadno-russkich ili tak nazyvajemych litovskich letopisej (Zapiski Akad. Nauk, XXXIX, 1881): *A. Prochaska*: Latopisec litewski. Rozbiór krytyczny, 1890; (") Z powodu wydawnictwa latopisów litewskich (Przgl. Hist., XII, 1910, 115-125); *St. Smolka*: Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego (Pamiętnik Akad. Umiejętności, wydz. filos.-hist., VIII, 1890); *Szaraniewicz*: O latopisach i kronikach ruskich XV i XVI wieku a zwlaszcza o latopise «Vel. kniaztva Litovskoho i Žomoitskoho» (Rozpr. Akad. Um. wydz. hist.-fil., XV, 1882); *A. J. Tichomirov*: O sostave zapadno-russkich, tak nazyvajemych litovskich letopisej (Žurnal Min. Narodn. Prosv., 335 t., 1901, 1-37, 70-120; svarbūs tyrinėjimai); *T. Sušickij*: Zachidnouruski litopisi jak pamiatniki literaturi, I, 1921; (") O Zapadno-russkich letopisach, 1915; *V. C. Ikonnikov*: Opyt russkoj istoriografii, I-II, 1893-1908; *A. A. Šachmatov*; Obozrenije russkich letopisnych svodov XIV-XV v., 1938 (Šachmatovas - žymiausias rusų specialistas, anksčiau yra daug rašęs Lietuvos ir rusų metraščių klausimu); *V. T. Pašuto*: Šachmatov - buržuaznyj istočnikoved (Voprosy Istorii, 2, 1952, 47-73); *D. Lichačev*: Šachmatov kak isledovatel russkogo letopisanija (Trudy Komiss. po Istorii Akad. Nauk SSSR, 1947); *M. Priselkov*: Letopisanije Zapadnoj Ukrainy i Belorussi (Učenyje Zapiski Leningradskogo Gosudarstv. Univ. Ser. Ist. nauk,

1941); *M. N. Tichomirov*: Istočnikovedenije istorii SSSR s drevn. vremen do konca XVIII v., I, 1940 (Liet. metr., jų tarpe Bychovco kronika); *K. Alminauskis*: Dis ist Witoldes Sache etc. (Archivum Phil., 8, 1939, 216-219); *M. Jučas*: Lietuvos didžiosios kunigaikštijos metraštis (Lietuvos Mokslų Akad. Darbai, 2 (3), 1957, 111-120); Lietuvių literatūros istorija (red. K. Korsakas, I, 1957, 55-72); *R. Šalūga*: Bychovco kronika (Lietuvos Mokslų Akad. Darbai, serija A, 1 (6), 1959, 149-154); *Z. Ivinskis*: Vytauto D. bibliografija (Athenaeum, 1, 1931, 97-99); Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR, I, 1955 (str. V. Percevo ir ypač svarbus Igno Jonyno).

Išnašos prie « Metraščių »:

1) Autorius nurodo savo str. Horodlės aktai: LE VIII 309-311 (apie Lietuvos kilmingųjų herbus), ir Kazimieras: LE XI 267-268 (apie kilmingųjų privilegijas).

2) Autorius nurodo į jo str. « Gediminas »: LE VII 62-70.

3) Autorius nurodo V. Trumpos str. apie Mykolą Lietuvį: LE XVIII 439-440.

EILIUOTINĖ LIVONIJOS KRONIKA IR JOS AUTENTIŠKUMAS. — Tą straipsnį išsp. Židinys 1936, 10 (142) nr., 289-302; rašo Zenonas Ivinskis. Antraštėje ir tekste vartotas žodis " Eilėtoji " čia pakeičiamas dabar labiau įprastu " Eiliuotinė "; panašiai " kronistas " keičiamas " kronikininku ". Autoriaus duodamos išnašos:

[1] Praėjusiame amžiuje pasirodžiusią literatūrą (apypilnę) duoda *A. Potthast*: Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke, Bd. II (1896), 960-961.

[2] *G. Berkholz*: Der Bergmannsche Codex der livländ. Reimchronik, Sonderabdr. aus d. Mitteil. Liv-, Est- und Kurlands, Bd. XII, Heft 1 (1872), 16 sqq.

[3] *L. Meyer*: Livländische Reimchronik, mit Anmerkungen, Namenverzeichniss u. Glossar, Paderborn 1876.

[4] Baltische Monatsschrift, XXI (N. F. Bd. III, Heft 7, 1872) 353-381; Zeitschrift f. deutsche Philologie (von Höpfner u. Zacher), IV, 1873, 407-444.

[5] *C. Schirren*: Der Verfasser der livl. Reimchronik, Mitteil. Liv. u. Kurlands, VIII (1857), 19-83.

[6] Atitinkamos vietos apie lietuvių narsumą, žr. mano Saulės-Šiaulių kautynės 1236, atsp. iš Karo Archyvo VII (1936) t., 8 p.

[7] *Wachtsmuth*: Über die Quellen u. den Verfasser der älteren livl. Reimchronik (Programm d. Gymnasiums zu Mitau), 1878.

[8] *R. Lindner*: Zur älteren livl. Reimchronik, Diss. Leipzig 1891, 67 p.; *Paul Ecke*: Die livl. Reimchronik, Diss. Greifswald 1910, 31 p.

[9] *R. Lindner*, o. c. 66-67. Ecke o. c. 18.

[10] *Bilkins*: Petijums par Rimju chroniku. Riga 1935, 11-19 p. Indrika Livonijas chronika. Vidus laiku gara gaisma. 1931, 8 p.

[11] *S. Sužiedėlis*: Kautynės ties Šauliais 1236 m., atsp. iš " Athenaeum ", VI (1935) t., 34 p.; mano Saulės-Šiaulių kautynės, o. c. 22 p.

[12] *E. Bonnel*: Russisch-Livländicshe Chronographie, 1862. *A. Engelmann*: Chron. Untersuchungen. Mitt. Liv-, Est- u. Kurlands IX, 1860.

[13] *Ottokar Lorenz*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des 13. Jh. I (1876), 200 sqq.

[14] *Ecke* o. c. 54.

[15] Visa toji medžiaga yra jo disert. plačiai išdėstyta: o. c. 83-85, 85-93 p. Zweigliedrige Formeln, 45-66 p.

[16] *W. Meyer*: Stilist. Untersuchungen o. c. 163 p. I šitas aplinkybes jau buvo atkreiptas dėmesys mano Saulės-Šiaulių kautynės o. c. 21 p.

[17] *P. Ecke* o. c. 26, 36 p. *W. Meyer* o. c. 6.

[18] *P. Ecke* o. c. 26 p.

[19] Todėl per griežtai, berods, galvoja, pvz., prof. *Ig. Jonynas*, prileisdamas, kad Saulės mūšio aprašymas yra tik kronikininko spėliojimai, noras išsiaiškinti sau didelio žygio priežastis, jo asmeniška koncepcija, nepagrįsta istoriniais duomenimis (" Lietuvos Aidas ", 1936 m. Nr. 450).

[20] Plg. *A. Semkowicz*: Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Dlugosza (do roku 1384). Kraków 1882. *A. Sarnes*: Witold v. Polen in den Jahren 1427-1430 nebst einem Anhang zur Kritik des XI. Buches des Historiae Poloniae des Joh. Dlugosz, Altpr. Monat. XXX (1893).

[21] Mes tokius lyginimus esame pravedę eil. 269-522 ir Henriko Latvio tekstui (Scr. rer. Germ. in usum scholarum, 1874), 11-17, 21 p. Ir vienas ir kitas kronikininkas aprašo, pvz., panašiai latvio Kaupo kelionę Romon. Plg. eil. 914-1222 ir Henriko o. c. p. 148 sqq. Iš dalies tokius lyginimus yra padaręs *Th. Kallmeyeris*, Sr. rer. Liv. I, 737. Plg. toliau eil, 1423-1552.

[22] Poln. Sobr. Russ. Lietop. IV (1915), časť 1 vyp. 1, 228 p.; IV (1917), casť 2, vyp. 1, 218 p. Rusus liečiančius santykius reikėtų atsidėjus patikrinti ir palyginti tose Naugardo kronikose.

[23] Plg. *G. Rathlef*: Das Verhältnis der kleinen Meisterchronik zum Chronicon Livoniae Heimanus con Wartberge und zu Reimchronik, Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, VIII (1875), H. 2, 27 p. sqq.

[24] *P. Ecke*: o. c. p. 9 sqq.

[25] Puikiame ir kritiškame darbe *K. Höhlbaum*: Beiträge zur Quellenkunde Alt-Livlands, Dorpat 1873 referuoja apie tas kronikas. *O. Lorenz*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, II, 218 p.

[26] Kiek aplinkybės leis, mes pasistengsime ateityje šitą teigimą atitinkamu tyrinėjimu patikrinti.

[27] *R. Lindner*: Zu ält. livl. Reimchr. o. c. 74.

DVI EILIUOTINĖS LIVONIJOS KRONIKOS. — " Eiliuotinė Livonijos kronika (senesnioji) " ir " Eil. Liv. kronika (jaunesnioji) " išsp. LE V 396-397. Po « senesniąja " kronika bibliografija:

R. Lindner: Zur älteren livl. Reimchronik 1891; *P. Ecke*: Die livl. Reimchronik 1910; *W. Meyer*: Stilistische Untersuchungen zur livl. Reimchronik 1912; (") Zur livl. Reimchr. - Ztschr. f. deutsche Philologie IV 1873 p. 407-444; *V. Bilkins*: Pētījums pār Rīmju chroniku 1935; *Z. Ivinskis* E. L. K. ir jos autentiškumas - Židinys, 1936. N 10 p. 289-302; *G. Berkholz*: Der Bermannsche Codex der livl. Reimchr. - Mittl. aus dem Gebiete d. Gesch. Liv-, Est- u. Kurlands XII 1872 33-71: (") Einige handschriftliche Materialien zur livl. Reimchr. Stzngs. Gesellsch. f. d. Gesch. d. Osteeprovinzen 1875 p. 16; *C. Schirren*: Der Verfasser der livl. Reimchr. - Mittl. aus dem Gebiete der Gesch. Liv-. Est- u. Kurlands VIII 1855, p. 19-83; *F. Wachtsmuth*: Ueber die Quellen u. den Verfasser der älteren livl. Reimchr. - Programm d. Gymn. Mitau 1878 p. 35; *O. Lorenz*: Deutschlands Geschichtsquellen II ^{3}1887, p. 218, 225-228; *E. Strehlke*: Scr. rer. Pruss. I 1861, p. 625-627: *A. Potthast*: Biblioteca historica medii aevi II 1896, p. 960.

Po « jaunesniąja » kronika ši bibliografija:

K. Höhlbaum: Die jüngere livl. Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke (1315-1348), 1872; (") Joh. Renner's livl. Historien und die jüngere livl. Reimchronik, I, 1872; *M. Perlbach*: Die jüngere livl. Reimchronik (Altpr. Monatschr., IX) 472-475).

KITOS KRONIKOS IR METRAŠČIAI — SAXO GRAMMATICUS. — Išsp. LE XXVII 49. Bibliografija:

V. Madson: Et Saxoproblem 1930; *M. Manitius*: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters III 1931 502-507.

PELPLINO METRAŠČIAI. — Išsp. LE XXII 268. Bibliografija:

J. Voigt: Historische Notizen über den Burgen-und Städtebau in Preussen und verschiedene Schlachten (Codex Diplomaticus Prussicus VI); *M. Perlbach*: Preussen-polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters 1886; *H. Bauer*: P. von Dusburg und die Geschichtsschreibung des Deutschen Ordens im 14. Jh. in Preussen 1935.

LIBER CENSUS DANIAE. — Išsp. LE XIV 508. Bibliografija:

P. Johansen; Die Estlandliste des L.C.D. 1933; (") Ist die Herkunftsfrage des L.C.D.-Handschrift gelöst? (Acta Philologica Scandinavica XI 1937); *J. Steenstrup*: Studier over Kong Valdemars Jordebog 1874; *L. Weibull:* Kung Valdemars jordebok 1916; *E. Kroman*: Über die Herkunft der Handschrift des L.C.D. (Acta Philologica Scandinavica 1936); *S. Aakjaer*: Kong Valdemars Jordebog I-III, 1926-1945; *H. Łowmiański*: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I, 1931, 79-95 (apie Pabaltijo tautų gyventojų tankumą XIII a.).

HENRIKAS LATVIS. — Antrašte " Henrikas Livonijos " išsp. LE VIII 198-200. Bibliografija :

A. Bielowski : Codex Zamoscianus, Bibl. Ossolińskich 1862 ; *L. Arbusow* : Die Forschungen über das « Chron. Livon. » im letzten Jahrzent (1920-1930) - Latvijas Univ. Raksti, filolg. un filos. ser., 1931 p. 373-390 ; (") Die handschriftliche Ueberlieferung des « Chron. Liv. » H. v. L., Liber saecularis, Litterarum societas esthonica 1938 p. 40-47 ; (") Indrikis-Izglitibas Minist. Mėnešraksts 1921 p. 1143-1150 ; *R. Holtzmann* : Studien zu H. v. L. - Neues Archv. f. ältere deutsche Geschichtskunde t. 43 1920-1921 p. 161-212, t. 44 1922 p. 364-368 ; *Fr. Keussler* : Die Nationalität des Chron. H. v. L. u. sein Lebensgang - Sitzngbg. d. Gesellsch. f. Gesch. zu Riga 1914 p. 150-167 ; *H. Hildebrand* : Die Chronik H. v. L. 1865 ; *E. Pabst* : H. v. L. Livländische Chronik 1867 ; *V. Bilkins* : Indrika Livonijos chronika. Vidus laika gara gaismā 1931 ; (") Die Spuren von Vulgata, Brevier u. Missale in der Sprache v. H. Chron. Liv. 1928 ; (") Indr. kronika etc. Kulturas Vēstnesis 1921 N. 10-12. 1922 N. 5-6 : (") Indr. Kron, - Izglitibas Ministr. Mėnešraksts 1925 N. 6 ; (") Senatne un maksla pp. 17-24 ; *H. Laakmann* : Zur Geschichte H. v. L. und seiner Zeit-Beiträge z. Kunde Estlands XVIII 1933 H. 2 p. 71 ; *A. Transche-Roseneck* : War der Verfasser des « Chron. Liv. » Heinrich von Lon-Mitteil. aus der livl. Gescht., t. 21 1928 p. 291-297 ; (") Die ritterlichen Livlandfahrer in Heinr. Chron. Livon. (") p. 297-338 ; *H. Spliet* : Ein Ueberblick über die Chronik H. v. L. 1923 ; *E. Bonnel* : Die Chronologie H. d. L. 1853 ; *G. Berkholz* : Heinr. v. Lett. - Mitt. aus der livl. Gesch. XIII p. 39-44 ; (") - Sitzngsber. der Gesellsch. f. Gesch. zu Riga 1873, 1874 p. 48-53, 1875 p. 24, 1897 p. 53 ; *C. Schirren* : Der Codex Zamoscianus 1865 ; *A. Hansen* : Die Chronologie H. v. L. - Inland 1846 N. 47 ; *I. Luiga* : Läti Hendriku koonika kritika Eesti Kirjandus 1926 XX p. 481-515 ; *C. Hiekisch* : H. v. L. Mitteil. über das Heidenthum d. Esten u. Liven - Jhrsbericht d. St. Katharinenschule St. Petersbg. 1889 p. 3-54 ; *L. Meyer* : H. v. L. Nachrichten von den Esten, Sitz. ber. d. gelehrten estn. Gesellsch. z. Dorpat 1876 p. 1-25 ; *R. A. Cederberg* : Die Handschrift, d. Chronik H. v. L. - Dorpater Histor. Zeischr. 1922 ; *N. Kiprijanovič* : Livonskaja chronika Genr. Latyša-Sbor. Učeno-liter. obšč. pri imp. Jurjevskom universit. VI 1903 p. 190-212 : *G. Trusman* : Drevneišaja livonsk. chronika i eja avtor -Zapiski Rssk. odel. imper. Russ. archeol. obšč. 1907 ; *E. Kunik* : Učenyja Zap. Imp. Akad. Nauk 1854 I ir II otd. ; *Stolypin* : Chron. Genr. Latyša etc. - Vilenskij Vestnik 1867 ; *P. Jordan* : Ueber d. sogen. H. d. L. - Inland 1858 N 14.

TORUNĖS ANALAI. — Išsp. LE XXXI 335. Bibliografija :

E. Strehlke : Nachricht über den Thorner Annalisten, eine neuaufgefundene Quelle der preussischen Geschichte (Neue Preuss. Provinzial-Blätter, III, 1, 1858, 137-152) ; *M. Toeppen* : Geschichte der Preussischen Historiographie, 1853 ; *E. Maschke* : Quellen und Darstellungen in d.

Geschichtsschreibung d. Preussenlandes (rinkinyje Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande, 1931); *H. Bauer*: Peter von Dusburg und die Geschichtsschreibung d. deutschen Ordens im 14. Jahrhundert in Preussen, 1935.

KADLUBEKO " LENKŲ KRONIKA ". — " Kadłubek Wincenty " išsp. LE X 208. Bibliografija:

H. Zeissberg: Vincent K., Bischof von Krakau und seine Kronik Polens 1869; (") Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters 1873; *W. Bandurski:* Biskup Zakonnik W. K. 1904; *J. B.* (*Bartoszewicz*): K. W. (Encyk. Powsz. Orgelbranda XIII 596-603); *O. Balzer*: Studium o Kadłubka. Pisma pośmiertne II 1935, 7-358 (gyvenimas, kronikos analizė ir plati bibliografija); *R. Grodecki*: Mistrz Vincenty, biskup Krakowski. Zarys biograficzny (Rocznik Krakowski XIX 1923, 30-61); (") W siedmsetlecie pierwszego dziejopisarza Polaka (Przegląd Współczesny 1923, 14, 193, 554); *H. Hofman-Dadejowa*: Studja nad rękopisami kroniki Mistrza Wincentego 1924; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *H. Paszkiewicz*: The Origin of Russia 1954; *P. David*: Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque des Piasts (963-1386) 1934.

OLIVOS KRONIKA. — Išsp. LE XXI 92. Bibliografija:

M. Toeppen: Geschichte der preussischen Historiographie 1853; *E. Maschke*: Quellen und Darstellungen des Preussenlandes 1931; *W. Fuchs*: Peter von Dusburg und das Chronicon Olivense (Altpreussische Monatschrift XXI 1884, 193-260, 421-484; XXIII 1886, 405-434).

DUSBURGO KRONIKA. — " Dusburg Peter " išsp. LE V 266-267. Bibliografija:

Scr. rer. Pruss. I. p. 3-219; *J. Voigt*: Geschichte Preussens III; *M. Toeppen*: Geschichte d. Preussischen Historiographie 1853; *E. Maschke*: Quellen u. Darstellungen in d. Geschichtsschreibung d. Preussenlandes. Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande 1931; *H. Bauer*: Peter v. D. und die Geschichtsschreibung d. Deutschen Ordens im 14. Jahrhundert in Preussen. Historische Studien 1935; *M. Perlbach*: Zu Peter von D., Preussisch-polnische Studien II 1886; (") Eine Spur Peters von D. - Altpr. Monatschr. IX; (") Der alte preussische Chronist in der Chronik von Oliva (") XXI, XXIII p.; *W. Fuchs*: Peter v. D. und das Chronicon Olivense - Altpr. Monatschr. XXI, XXIII; *K. Lohmeyer*: Peter v. D. - Allg. Deutsche Biographie V 1877.

SEMBOS KANAUNINKAS. — " Sembos kanauninkas " išsp. LE XXVII 235, ir " Epitome gestorum Prussie " išsp. LE V 543, su bibliografijomis:

M. Toeppen: Geschichte der Preussischen Historiographie 1853 26-28. *M. Perlbach*: Preussisch-Polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters II 1886 80-82. *E. Maschke*: Quellen und Darstellungen in der Geschichtsschreibung des Preussenlandes (rink. Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande 1931 21). *Chr. Krollmann*: Canonicus Sambiensis (Altpreussische Biographie I 1941 99). — Epitome Gestorum Prussie: *O. Lorenz*: Deutschlands Geschichtsquellen II [2]1876 198 psl; *Chr. Krollmann*: Wer war der Verfasser E. G. Pr. ? (Mitt. des Vereins f. d. Geschichte von Ost- u. Westpreussen [2]1928 51-53 psl.).

JEROŠINO POEZIJA. — "Jeroschin Nicolaus" išsp. LE IX 386. Bibliografija:

W. Ziesemer: N. v. J. und seine Quelle 1927; (") Die Literatur des Deutschen Ordens in Preussen 1928, 60-61, 95-98; *E. Maschke*: Quellen und Darstellungen in der Geschichtsschreibung des Preussenlandes (rinkinys Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande 1931, 20); *Helmut Bauer*: P. v. Dusburg und die Geschichtsschreibung des Deutschen Ordens im 14. Jh. in Preussen 1935, 56-59; *Ph. Funk*: Zur Geschichte der Frömmigkeit u. Mystik im Ordenslande Preussen (Festschrift für Walther Götz 1927, 71); *Karl Helm*: Die Literatur des Deutschen Ordens im Mittelalter (Zeitschrift für den deutschen Unterricht 1916, 430); *Krollmann*: J. v. N. (Altpreussische Biographie I, 1941, 303).

VARTBERGĖS KRONIKA. — "Hermann de Wartberge" išsp. LE VIII 215. Bibliografija:

E. Strehlke: Nachricht über die livl. Chronik des H. d. Wartberge (Neue Preussische Provinzialblätter, 1859); *O. Lorenz*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, II, 1877; *E. Maschke*: Quellen und Darstellungen in der Geschichtsschreibung des Preussenlandes (Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande, 1931); *L. Arbusow*: Die handschriftliche Überlieferung des « Chronicon Livoniae » Heinrichs von Lettland (Latvijas Univ. Raksti, 1926).

DETMARO KRONIKA. — Išsp. LE IV 471-472. Bibliografija:

Auszüge aus der Chronik D. hgg. v. *F. Strehlke*: Scr. rer. Pruss. III p. 22-31, 57-237; Chronik des Franciscaner Lesemeisters D., hgg. v. *F. H. Grautoff* 1829-1830; *O. Lorenz*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter II 1877; *K. Koppmann*: Zur Geschichtschreibung der Hansestädte - Hansische Geschichtsblätter I 1871, II 1872; Chroniken der deutschen Städte XIX 1884 p. 195-597.

SUCHENVIRTO POEZIJA. — " Suchenwirt Peter " išsp. LE XXIX 103-104. Bibliogr. pažymėta: Scriptores rerum Prussicarum, II, 1863, 155-170 (ten visa kita bibliografija).

JONO IŠ ČARNKOVO KRONIKA. — " Jonas iš Čarnkovo " išsp. LE IX 470. Bibliografija :

Zeissberg : Dziejopisarstwo polskie wieków średnich I, 1877 ; *Wiszniewski* : Historya literatury polskiej II ; Encykl. Powszechna S. Orgelbranda III, 117-118 ; *E. Jarra* : Twórczość prawna duchowieństwa polskiego (Sacrum Poloniae Millennium I, 1954, 266-267).

VYGANDO MARBURGIEČIO KRONIKA. — " Wigand von Marburg " išsp. LE XXXVI 530. Bibliografija :

M. Toeppen : Geschichte der Preussischen Historiographie 1853. *M. Perlbach* : Die ältere Chronik von Oliva, Diss. Göttingen 1871. (") Der Übersetzer des Wigands von Marburg (Altpreussische Monatsschrift 32 1895 410-429) ; *K. Lohmeyer* : Wigand von Marburg (Allgemeine Deutsche Biographie 1884, 20, 293-294). *E. Maschke* : Quellem und Darstellungen in d. Geschichtsschreibung des Preussenlandes (Deutsche Staatenbildung und Deutsche Kultur im Preussenlande 1931). *H. Bauer* : Peter von Dusburg und die Geschichtsschreibung des Deutschen Ordens in Preussen 1935. *Herbert Thoma* : Ein neues Bruchstück aus der Reimchronik Wigands von Marburg (Zeitschrift für Deutsches Altertum, Bd. 74, 1937, 39-45, naujai išspausdinta Scr. rer. Pruss. VI 1966). *Karl Helm und Walther Ziesemer* : Die Literatur des Deutschen Ritters Ordens (Giessener Beiträge zur Deutschen Philologie 94, 1951). *M. Tumler* : Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400, 1955. *Anton Blaschka* : Konrad Gesselen, ein Mitarbeiter von Johannes Dlugosz (Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Vittenberg 10, 1961, 893-895). *Gerhard Eis* : Die Literatur im Deutschen Ritterorden in seinen Einflussgebieten (Ostdeutsche Wissenschaft 9, 1962, 56-101 ; rec. *U. Arnold* : Preussenland 3, 1965).

POSILGĖS KRONIKA. — " Posilge Johannes " išsp. LE XXIII 338-339. Bibliografija :

M. Toeppen : Geschichte der preuss. Historiographie 1853 ; *E. Maschke* : Quellen u. Darstellungen in d. Geschichtsschreibung des Preussenlandes (Deutsche Staatenbildung u. Deutsche Kultur im Preussenlande 1931) ; *H. Bauer* : Peter von Dusburg u. die Geschichtsschreibung des Deutschen Ordens im 14. Jh. in Preussen 1935 (gausi bibliografija, liečianti ir P.) ; *Chr. Krollmann* : Altpreussische Biographie I 1941, 307.

KYBURGO KELIONĖS APRAŠYMAS. — " Kiburg (Kyburg) Konrad von " išsp. LE XI 439-440. Bibliografija :

T. Narbutt: Pomniejsze pisma historyczne, 1856, 133-165; (") Pomniki do dziejów Litwy, 1846 (Bychovco kronika; naujai išspausdinta Poln. Sobr. Russk. Lietp., XVII); Polska i Litwa, 1914 (Wł. Abrahamo str. 24-25 p.; J. Fijaleko - 65 p.; A. Brücknerio - 369 p.); *A. Prochaska*: Spór o mitre i pastorał w Rydze (Kwart. Hist. IX, 1895, 645-647); *V. G. Vasilevskij*: Učennyj podlog, libo zabavnaja ošibka (Vilenskij Vestnik 1869 nr. 56); *P. Karge*: Der Gesandtschaftsbericht des Ordensspittlers Grafen Konrad von Kyburg vom Jahre 1397 - eine Fälschung (Das Litauen-Buch, 1918, 86-89; plačiau Altpr. Monatschr. 1918); *K. Chodynicki*: Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim. T. z. Rękopis Raudański (Aten. Wil. III, 1926, 387-401); *H. Łowmiański*: Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna (Aten. Wil. III, 1925, 82-94); *P. Reklaitis*: Keturi Vilniaus katedros paveikslai. Klaidinga T. Narbuto rekonstrukcija prieš 100 metų (Aidai 1956, 20-21); (") Die gotische St. Annenkirche in Vilnius (Comment. Balticae, II, 4, 1955); *VC. Biržiška*: Senųjų lietuviškų knygų istorija, I, 1953, 44-45; Script. rer. Pruss., III, 212; Codex Dipl. Prussicus, V, 124; VI, 45; Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch (Bunge), IV, 179, 181, nr. 1469-1470; Cod. epist. Vitoldi, nr. 179; Index actorum saeculi XV (Mon. medii aevi, XII, 1891, nr. 276).

DLUGOŠO RAŠTAI. — " Długosz Jan " išsp. LE V 81-82. Bibliografija :

Biografijos: *M. Bobrzyński i S. Smolka*: J. D. 1893; *Zeissberg*: Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters 1873; *S. Smolka*: Szkice historyczne, ser. I 1882; *W. Kucharski*: J. D. 1928; *S. Ptaszycki*: D. polskij istorik 15-go stoletija 1892; Polski Słownik biograficzny V 1937. Kritiškas jo kronikos įvertinimas: *A. Semkowicz*: Krytyczny rozb. dziej. Polskich J. D. 1882; (") Rozbiór IX księgi D. - Rozpr. Akad. Umiej. II 1874; *A. Sarnes*: Witold u. Polen in den Jahren 1427-1430 - Altpr. Monatsschr. XXX 1893; *A. Prochaska*: D. o Witoldzie - Przewodnik naukowy i literacki 1880; (") D. a Cronica conflictus - Kw. Hist. 1910; *E. Perfeckij*: Historia Polonica D. a. ruské letopisectvi 1931; *J. Caro*: J. Longinus 1863; *J. Girgensohn*: Kritische Untersuchung über das VII. Buch der Historia Polonica des D. 1872; *R. Herda*: Quaestiones de fontibus, quibus D. usus sit. 1865. D. kronikos rankraščiai: *J. Muszkowski*: Wiadomość o rękopisach D. - Roczn. tow. nauk. XX 1850; *A. Bielecki*: Rękopisma D. w. petersb. bibliot. 1860.

CASPAR SCHÜTZ. — " Schütz Caspar " išsp. LE XXVII 120-121. Bibliografija:

M. Töppen: Geschichte der Preussischen Historiographie 1853, 252-256; *E. Maschke*: Quellen und Darstellungen in der Geschichtschreibung des Preussenlandes (rink. Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande) 1931.

BALTHASAR RUSSOW. — " Russow Balthasar " išsp. LE XXVI 175-176. Bibliografija :

Th. Schiemann: Russow B. (Allgemeine Deutsche Biographie XXX, 1896). Visa kt. bibl. žr. *Winkelmann*: Bibliotheca Livoniae historica 1878, 22; *K. Estreicher*: Bibliografia Polska XXVI, 1915, 490. *L. Finkel*: Bibliogr. historii polskiej I, 1956, 422; II, 1956, 1843.

SILVA RERUM. — Ta antrašte išsp. LE XXVII 445 (su bibliogr.) : " Diarium " išsp. LE IV 494.

K. Niesiecki: Herbarz Polski, wyd. J. Boborowicz I-X, 1839-45; *T. Zychliński*: Złota księga szlachty polskiej I-XIV, 1879-93; *A. Boniecki*: Herbarz Polski I-XIV, 1899-1913.

SPAUSDINTI ŠALTINIŲ RINKINIAI. — SCRIPTORES. — " Scriptores rerum Germanicarum..., rerum Livonicarum..., rerum Polonicarum..., rerum Prussicarum " išsp. LE XXVII 135-136.

SKARBIEC DIPLOMATÓW. — Ta antrašte str. išsp. LE XXVIII 11.

SBORNIK. — " Sbornik russkogo imperatorskogo istoričeskogo obščestva " - išsp. LE XXVII 52.

URKUNDENBUCH. — Išsp. LE XXXII 322-323, su bibliografija :

L. Finkel: Bibliografija historij polskiej I-III 1891-1914; *E. Wermke*: Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen 1929; (") Bibliographie von Ost- und Westpreussen 1930-1938, 1964, taip pat trys tolimesni papildymai, apimą 1939-1961; *Z. Ivinskis*: Lietuvos istorija naujų šaltinių ir pokarinių tyrinėjimų šviesoje (atspaudas iš Liet. Kat. Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbų V 1964); žr. Žemiau.

PREUSSISCHES URKUNDENBUCH. — Išsp. LE XXIII 540.

PREUSSISCHES URKUNDENBUCH. II tomas - KNYGOS APŽVALGA. — Rašo Z. Ivinskis. Išsp. Židinys 1933, 7 nr., 95-96, su išnašom :

[1] Preussisches Urkundenbuch, ed. v. Philippi und Seraphim, Bd. I, 2. Teil, psl. 488, 489.
[2] Nr. 30 (psl. 19), Nr. 125 (psl. 80), Nr. 126 (psl. 126 sq.).
[3] Nr. 391 (p. 285), Nr. 409 (p. 297), Nr. 410 (p. 297), Nr. 418 (p. 301), Nr. 419 (p. 301).
[4] 420-423, 446, 461, 470.

MONUMENTA POLONIAE. — Išsp. LE XIX 250-251.

LITES AC RES GESTAE. — Išsp. LE XVI 291-292. Bibliografija :

J. Jakštas : Jogailos ir Vytauto kovos su vokiečių ordinu (rinkinyje Jogaila, Kaunas 1935) ; *Z. Ivinskis* : Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum VI, 1935).

VILNIAUS VYSKUPIJOS KODEKSAS. — Dr. Z. Ivinskio apžvalga, kurią išsp. Židinys 1934, 7 nr., 111-112.

LITTERAE ANNUAE (Societatis Iesu). — Išsp. LE XVI 302, su bibliografija :

Estreicher : Bibliogr. Polska, XXI, 1906, 351 ; *St. Bednarski* : Polonica w Archiwach (atsp. iš Nauka Polska, XX, 1935, 141-167).

LATVIŲ ARCHYVINIAI LEIDINIAI. — " Kleijntjens Juozapas " išsp. LE XII 91. Bibliogr. : *J. Rancans* : J. Kleijntjens (Latgala 1950, 191-192 nr).

DOGELIO RINKINIAI. — " Dogelis Motiejus " išsp. LE V 95-96, su bibliografija :

A. Moszyński M. C. : Wizerunki i roztrąsania naukowe, II, 1838 ; *J. T. Baranowski* : Udział Stanisława Augusta i jego otoczenia w przygotowaniu Kodeksu dyplomatycznego Polski (Przegl. hist. XII, 1911) ; *E. T.* (*yszkiewicz*) : Pijarowie (Teka Wileńska, II, 1857) ; *Pr. Penkauskas* : Lietuvos istorijos versmių leidimas, Kaunas 1934.

PHILIPPI LEIDINIAI. — " Philippi Rudolf " — Z. I. paruoštą išsp. sutrumpintą LE XXII 434. Bibliogr. :

Chr. Krollmann : Altpreussische Biographie, II, 1944, 499 ; *K. Forstreuter* : Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg, Göttingen 1955, 66-67.

PISTORIJAUS LEIDINIAI. — " Pistorius Johannes " išsp. LE XXIII 64. Bibliogr. : *K. Estreicher* : Bibliografia Polska XXIV, 1912.

NAPIERSKIO ŠALTINIŲ RINKINIAI. — " Napierski Karol Edward " išsp. LE XIX 516.

LOHMEYERIO LEIDINIAI. — " Lohmeyer Karl Heinrich " išsp. LE XVI 410.

PERLBACHO ŠALTINIŲ TYRINĖJIMAI. — " Perlbach Max " Išsp. LE XXII 310.

JOACHIMO LEIDINIAI. — " Joachim Erich Julius " išsp. LE IX 409-410. Jo biografijos : *P. Karge* (Altpr. Monatsschrift 58, 1921) ; *K. Forstreuter* (Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg, 1955).

KROLLMANNO RINKINIAI. — " Krollmann Christian Anton Christoph " išsp. LE XIII 217.

OEHLERIO STUDIJOS. — " Oehler Max " išsp. LE XXI 28.

KARGĖS STUDIJOS. — " Karge Paul " — iš Z. I. nesp. rankraščio ; plg. LE X 541. Bibliogr. :

K. Forstreuter : Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg, Göttingen 1955 ; *Chr. Krollmann* : Altpreussische Biographie, I, 1941, 325 ; Mitteil. des Vereins für die Gesch. von Ost-und Westpreussen, 3. Jahrg. Nr. 2 ; *E. Wermke* : Bibliogr. der Gesch. von Ost-und Westpreussen 1932.

ZIESEMERIO ŠALTINIŲ LEIDINIAI. — " Ziesemer Walther " išsp. LE XXXV 87.

ISTORIJOS ARCHYVAS. I TOMAS. — Knygos apžvalgą rašo Z. Ivinskis; išsp. Židinys 1934, 7 (115) nr., 107-108.

BALTŲ INSTITUTO LEIDINIAI. — Iš Z. I. pranešimo per Vatikano radiją 1960. III. 6.

II

LIETUVOS KRAŠTAS IR KAIMYNAI

ŽEMAIČIAI. — " Žemaičiai. Istorija " išsp. LE XXXV 198-205. Bibliografija :

Vatikano archyve yra daug medžiagos apie Žemaičius. Pirmai orientacijai Inventario Garampi t. 498 (vescovi 54), 505 (vesc. 61), 529 (sched. 85); Arch. Nunz. di Varsavia t. 142 ir 147; Arch. S. Congr. Concilii: Relationes dioecesanae (Žemaičiai tik nuo XVII a.); Romos Jėzuitų archyve gausu žinių apie Žemaičius, ypač fonduose Litterae Annuae, Lithuania, Epistolae Germaniae; *St. Czerski*: Opis dyecezyi żmudzkiej (su trim žemėl). 1830; *Władimir Gaden*: Statystika Księstwa Żmudzkiego, 1839; *A. Jucewicz*: Rysi Žmudzi (Atheneum 1841 V); (") Wspomnienia ze Žmudzi, 1842 (liet. vert.: L. A. Jucevičiaus Raštai, Vilnius 1959); *Mich. Gadon*: Opisanie powiatu Telszewskiego w gub. Kowieńskiej w dawnem księstwie żmujdzkiem, 1846; *M. Wolonczewskis*: Žemajtiu Wiskupiste, I-II, 1848; *T Triplin*: Dziennik podróży po Litwie i Žmudzi, 1858; *Edw Chłopicki*: Notaty z różnoczasowych podróży po kraju (inflanty, Žmudź, Litwa) 1863; Opisanie žmudskoj zemli v 1554 g. (Archeografičeskij Sbornik, VIII, 1870); *Ig. Buszyński*: Opisanie historyczne statystyczne powiat Rosieńskiego 1874 (rankraštyje liko visos Ž. seniūnijos aprašymas); *Z. Gloger*: Szlachta na Żmudzi (Biblioteka Warszawska IV 1877); *E. von Brüggen*: Reiseeindrücke aus Samogitzien (Preussische Jahrbücher 1880 46); *I. Sprogis*: Geografičeskij slovar drevnej Žomojtskoj zemli 1888; *A. Dowojna-Sylwestrowicz*: Żmudz (Słownik geograficzny XIV 1895 795-807); *R. Krumbholtz*: Samaiten und der deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1422, 1890; *M. Liubavskij*: Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie Litovsko-russkogo gosudarstva 1892 (apie Žemaitiją 35-36, 201-208); *O. Halecki*: Litwa, Ruś i Żmudz jako części składowie W. Ks. Litewskiego (Rozprawy Akademji Umiejętności, Ser. II, t. 34 1916 214-254); *A. Alekna*: Žemaičių vyskupas M. Valančius 1922; *K. Būga*: Apie XIV a. Žemaičių žemės ribas (K. Būga, Rinktiniai raštai III 1961); *St. Zając̨zkowski*: Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII 1925; *Z. Ivinskis*: Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (atspaudas iš Athenaeum VI 1935); *M. Andziulytė-Ruginienė*: Žemaičių christianizacijos pradžia (atspaudas iš Athenaeum

1937); *Ig. Končius*: Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika (Soter 1931-38; naujai: Žemaičių kryžiai ir koplytėlės 1965); (") Žemaičio šnekos I-II 1960-61; *A. Salys*: Die žemaitischen Mundarten: I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets (atspaudas iš Tauta ir Žodis VI 1930); *B. Dundulis*: Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 (Vilniaus Univ. Mokslo Darbai VI 1955); (") Arbitražinis imp. Zigmanto sprendimas Žemaitijos ir Sūduvos klausimu 1420 m. (t. p. XXXII, Istorija II 1960); (") Lietuvos kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a. 1960; *B. Bušackis*: Istoriniai Raseiniai (Naujienos 1957 IV 27 - V 1); Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie I-II (hgg. K. Forstreuter und H. Köppen 1960-61); *J. Jurginis*: (red.), Lietuvių karas su kryžiuočiais 1964; *G. Schramm*: Der polnische Adel und die Reformation 1965.

GAIŽUVA. — Išsp. LE VI 472 ir anksčiau Liet-ji Enc. VIII, 1940, 816. Bibliografija:

I. Sprogis: Geografičeskij slovar drevnej Žemoitskoj zemli 1888; *A. Salys*: Die žemaitischen Mundarten 1930, 46 psl.

DUBYSOS ISTORIJA. — " Dubysa. Istorija " išsp. LE V 213-214. Bibliografija:

Script. rer. Pruss., II-III; Cod. epist. Vitoldi; Cod. dipl. Pruss., VI, 19-20; Liv-, Esth- u. Kurländisches Urkundenbuch, IV, 130, 445, 458; Russkaja istor. bibliot., XXXIII, 207-209, 1325-1333; Opis dokum. Vil. centr. Archiva, I-VI; *I. Sprogis*: Geogr. slovar' Žomoitskoj zemli XVI stol., 103-105; *H. Stegemann*: Geschichte des Krieges, III, 1919, 275; *Ludendorff*: Meine Kriegserinnerungen, 1922, 111-112.

LIAUDA. — Išsp. LE XIV 501-502. Bibliografija:

Opis dokumentov Vilenskago Central'nago Archiva I-V (apie L. ca. 60 dokumentų); *K. Jablonskis*: Istorijos Archyvas I, XVI a. Lietuvos inventoriai 1934, 260, 371 (L. dv. inventorius iš 1595); *H. Lowmiański*: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I-II, 1931-32; *A. Salys*: Die žemaitischen Mundarten I, 1930, 210-211. Žr. Kaimas.

SŪDUVIAI. — Išsp. LE XXIX 114-119. Bibliografija:

Polnoje Sobranije Russkich Letopisej II 1908; Monumenta Poloniae historica (ed. A. Bielowski) II III VI; *A. Theiner*: Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae I; Codex epistolaris Vitoldi (ed. A. Prochaska) 1882; Scriptores rerum Prussicarum I-II; *E. Weise*: Die Staatsverträge

des Deutschen Ordens in Preussen I 1939; *M. Toeppen*: Historisch - Comparative Geographie von Preussen I 1858; *J. Lelevel*: Dzieje Litwy i Rusi 1863: *A. Sjörgen*: Über die Wohnsitze und Verhältnisse der Jatwägen 1858; *J. Sembrzycki*: Die Nord- und Westgebiete der Jadwinger und deren Grenzen (Altpreuss. Monatsschr. XXVIII); *J. Radziukynas*: Suvalkų rėdybos piliakalniai 1909; *P. Klimas*: Lietuvių senobės bruožai 1919; *P. Tarasenka*: Lietuvos archeologijos medžiaga 1928; *Būgos* Raštai III 1961 126-156; *H. Łowmiański*: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego II 1932; *St. Zajączkowski*: O nazwach ludu Jadźwingów (Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu XVIII) 1952; (") Problem Jacwieży w historiografii (t. p. XIX) 1953; abu tiedu darbai yra praplėstos studijos, kurios buvo išspausdintos Lietuvos Praeities I tomo 1 ir 2 sąs. 1940-41; *H. Poszkiewicz*: Regesta Lithuaniae, I 1930; (") The Origin of Russia 1954; *K. Maleczyński*: W sprawie autenteczności dokumentów Mendoga z lat 1253-61 (Ateneum Wileńskie XI) 1936; *G. und H. Mortensen*: Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jh. I-II 1937-38; *J. Totoraitis*: Sūduvos-Suvalkijos istorija I 1938; *K. Pakštas*: Earliest Statistics of Nationalities and Religion in the Territories of Old Lithuania 1861 (Commentationes Baltica IV-V 1958); *A. Kamiński*: Jaćwież 1953; *J. Antonowicz*, The Sudovians 1962 (su 1953-61 str. bibliografija); *D. Jaskanis*: Jaćwież (katalog) 1962.

DYKRA. — "Dikra" išsp. LE V 33. Bibliografija:

Ant. Salys: Die Žemaitischen Mundarten, Tauta ir Žodis VI 1930; *Hans und Gertrud Mortensen*: Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jhs. 1938; *J. Totoraitis*: Sūduvos Suvalkijos istorija 1938; *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934.

NALŠIA (NALŠĖNAI). — Išsp. LE XIX 491. Bibliografija:

Livländische Reimchronik, hg. *L. Meyer*, 1876, eil. 1805 (Alsen), 3319, 3325; Polnoje Sob. Russk. Lietopisej II, 1908, 859, 861, 863; *M. Stryjkowski*: Kronika Polska, Litewska, Żmódzka I, 1846, 317, 318, 320; Script. rer. Pr. II, 1863, 105-106 (Wartberge); *M. Perlbach*: Urkunden der Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryski-schen Bibliothek zu Krakau (Mitt. aus Livl. Geschichte XIII, 1881, 17-17-Suxe iš N.); *G. Berkholz*: Bemerkungen zu den von Perlbach entdeckten Urkunden (t. p. XIII, 1881, 33-36); *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskva I, 1933, 83-85; *E. Volter*: Gde iskat zemlju Nalšanskuju Ipatjevskoj letopisi (Žurnal Minist. Narod. Prosveščenija 1900, 195-201); *A. Bielenstein*: Die Grenzen des lettischen Volkstammes 1892, 457-458. Apie Suxe su N. žemėlapiu *P. Johansen*: Eine Riga-Wisby-Urkunde des 13. Jahrhunderts (Zeitschrift des Vereins für Lübekische Geschichte und Altertumskunde 38, 1958, 99-107).

VILNIUS LIETUVOS PRAEITYJE. — Ta antrašte straipsnį (Dr. Z. Ivinskio) išsp. Trimitas 1939, 42 nr., 1018-1019. Bibliografija :

M. Baliński: Historya miasta Wilna, I-II, 1836-38; *M. Biržiška*: Dėl mūsų sostinės, I-II, 1962; *Vk. Biržiška*: Neužgijusios žaizdos, 1936; *J. Cicėnas*: Vilnius tarp audrų, 1953; *P. Dubiński*: Zbiór praw i przywiliejów m. Wilna, 1788; *J. Jurginis*: Vilnius - Lietuvos sostinė, 1956; *P. Karge*: Zur Geschichte des Deutschtums in Wilna u. Kauen, 1917; *P. Klimas*: Lietuvos valstybės kūrimasis 1915-1918 Vilniuje (Pirmasis dešimtmetis) 1955; *J. Kračkovski*: K istorii staroj Vilny, 1893; *J. I. Kraszewski*: Wilno, I-IV, 1840-42; *T. Łopalewski*: Między Niemnem i Dźwiną, 1959; *O. V. Lubicz-Milosz*: Vilna et la civilisation européenne (Le Monde Slave) 1926; *V. Merkys*: Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai 1507-1805 (Iš Lietuvos kultūros istorijos, II) 1959; *A. Šapoka*: Senasis Vilnius, 1963; ('') Vilnius in the Life of Lithuania, 1962; ('') Vilnius Lietuvos gyvenime, 1954; *P. Vingis*: Vilniaus padavimai, 1931; Wilno i Ziemia Wileńska, I, 1930; *W. Zahorsky*: Podania i legendy Wileńskie, 1925; *M. Łowmiańska*: Wilno przed najazdem moskiewskim, 1929; *I. Jaworski*: Zarys dziejów Wilna, 1929; *St. Pigon*: Z dawnego Wilna, 1929; *M. Urbšienė*: Sąrašas aktualių knygų ir rašinių apie Vilnių ir Vilniaus kraštą, 1939.

TRAKŲ KUNIGAIKŠTIJA. — Išsp. LE XXXI 391-392. Bibliografija :

A. Prochaska: Codex epistolaris Vitoldi 1882; Codex epistolaris saeculi XV (Monum. Medii Aevi res gestas Pol. ill. II, XII) I 1876, II 1981; *St. Kutrzeba ir Wl. Semkowicz*: Akta unji Polski z Litwą 1932; Polnoje Sobranije Russkich Letopisej XVII 1907; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *M. Liubavskij*: Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdanija pervogo Litovskogo Statuta 1892; *J. Jakubowski*: Opis księstwa Trockiego z r. 1387 (Przegląd Hist. V 1907, su žemėlapiu); *G. Rhode*: Die Ostgrenze Polens I 1957; *V. T. Pašuto*: Obrazovanije Litovskogo gosudarstva 1959.

TRAKŲ VAIVADIJA. — Išsp. LE XXXI 393-394. Bibliografija :

Akty Zapadnoj Rossii II (1506-1544) 1848; Litovskaja Metrika: Perepisi voiska litovskogo (Russkaja istoričeskaja biblioteka XXXIII 1915; svarbus šaltinis T. v.); *M. Liubavskij*: Litovskorusskij sejm 1900 (plati analizė T. v. statomų karui arklių); 1. 1. *Lappo*: Velikoje Kniažestvo Litovskoje vo vtoroj polovine XVI stol. Litovskorusskij povet i ego sejmik 1911 (aptarti visi D. L. K. pareigūnai); 1. *Malinovskij*: Rada Vel. Kniažestva Litovskogo I-II 1904, 1912; *J. Wolff*: Senatorowie

i dygnitarze W. Ks. Litewskiego 1386-1795, 1885; *J. Jakubowski*: Mapa W. Ks. Litewskiego w połowie XVI w. 1928; (") Powiat Grodzieński w XVI w. 1934: *K. Avižonis*: Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940 (daug medžiagos T. v. istorijai); *Z. Ivinskis*: Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI a. pusės (Lietuvos Praeitis I 1940).

TRAKŲ GALVĖS EŽERO SALOS PILIS. — Iš knygos: Prof. Dr. *Z. Ivinskis* ir Inž. archit. *J. Borovskis*: Trakų salos pilis. Jos praeitis ir dabartinė būklė. Kaunas 1941, fotostatiniu būdu pateikiamas tik Z. Ivinskio straipsnis, 3-66 p., ir iš knygos gale esančių pilies nuotraukų pateikiamos reikšmingesnės 4 lentelės.

LIETUVOS VAKARŲ SIENOS BEI KLAIPĖDOS KLAUSIMAS VYTAUTO LAIKAIS. — Ta antrašte Dr. Z. Ivinskio straipsnį išsp. Naujoji Romuva 1933, 120 nr., 371-373; 121 nr., 385-386. Po antrašte pažymėta: "Skiriu Prof. Dr. K. Pakštui". Autoriaus duotos išnašos:

[1] Žiūr. "Ryto" 1933-II-18 (Nr. 63) Prof. Pr. Dovydaičio str. "Jūros reikšmė tautos gyvenime": « Praeitais Lietuvos istorijos laikais buvo padaryta *nepataisoma klaida* (mp.), Lietuvos valstybė nebuvo tinkamai atremta į Baltijos jūrą ... ».

[2] Ne pas Darbėnus, kaip *R. Valsanokas*, Klaipėdos problema (Klaipėda, 1932) p. 2 rašo. Plg. " N. Rom." Nr. 28 (1931) Kun. Pr. Žadeikio strp. " Istorinis Žemaičių mūšis su kryžiuočiais prie Durbės ". *Bunge*, Liv.-, Esth = und Curländisches Urkundenbuch, f. II 733.

[3] Codex Diplomaticus Prussicus, ed. v. J. Voigt, V (1857) p. 89, 155, 163, 179, 181; VI (1861) p. 111, 113, 118, 131, 149, 156, 173. Codex epistolaris Vitoldi, ed. A. Prochaska, 1882, p. 77, 976.

[4] Codex ep. Vitol. p. 75, 199.

[5] Codex ep. Vit. p. 179; plg. ibd. p. 191.

[6] Cod. ep. Vit. p. 980; plg. ibd. 988.

[7] " das sie selber solden in die wasser loufen und sich vortrenkin ". Cod. ep. Vit. p. 182 sq. Plg. *J. Pfitzner'io* (Grössfürst Witold von Litauen als Staatsmann, 1930, p. 130) netikslią parafrazą.

[8] Długosz, Opera Omnia, t. XIII (1877) p. 86.

[9] Ibd. p. 84.

[10] Ibd. p. 119.

[11] Plg. Christian *Krollmann*, Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen, Königsberg i. Pr. 1932, p. 11 sq.

[12] Cod. ep. Vit. p. 232. Gaila, kad ne visas šis laiškas Prochaskos duotas in extenso.

[13] Cod. ep. Vit. p. 233 sq. Plg. ibd. p. 263.

[14] Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum, ed.

Działyński ir Celichouski, Poznań [2]1892, t. II, p. 117, 140. t. III (1856) p. 41, 43. Plg. ordino pareiškimą dėl Klaipėdos t. II, p. 144.

[15] Ibd. t. II p. 140.

[16] Cod. ep. Vit. p. 257.

[17] Turima galvoje, turi būti, Mindaugo 1253 m. dovanojimai ir tariamosios jo donacijos 1257-63 m. laikotarpyje. Gal būt, manoma ir Vytauto pažadai 1384 n. ir jo 1398 ir 1405 m. užrašai.

[18] Klaidingai mano R. Valsonokas (Klaipėdos problema, p. 9), kad tie žodžiai pareikšti sudarant Melno sutartį.

[19] " es gee obir lang addir, obir korez ", Cod. ep. Vit. p. 257.

[20] Codex epistolaris saeculi XV, (Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia, t. 12), t. II (1891) 39 sq. Cod. ep. Vit. p. 263 (Regest).). Plg. *R. Krumbholz,* Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno See, Königsberg i. Pr. 1890, p. 182.

[21] Chr. *Krollmann,* Gesch. d. Ordens, o. c., p. 111.

[22] Opera Omnia, t. XIII p. 149.

[23] Cod. ep. Vit. p. 312.

[24] Cod. ep. Vit. p. 1035.

[25] Ibd. p. 999.

[26] Ibd. p. 1034. Cod. dipl. Prussiens VI p. 114, 117, 118.

[27] *Raczynski,* Codex diplomaticus Lithuaniae, 1845, p. 239. Plg. *Krumbholtz,* Samaiten o. c. p. 199.

[28] *Raczynski,* Codex p. 237.

[29] Cod. ep. Vit. p. 464.

[30] Opera Omnia, t. XIII 245 sq.

[31] Plg. *Krumbholtz,* Samaiten o. c. p. 200.

[32] Kwartal. historyczny, t. 44 (1930) p. 384 sq.

[33] Cod. ep. saec. XV, t. II p. 120.

[34] Plg. *J. Pfitzner,* Witold o. c. p. 138 sq.

[35] J. Remeika (Der Handel auf der Memel p. 42 sq.) bando tai įrodyti, bet jo argumentai dar neįtikina.

Bibliografija :

Christian *Krollmann* : Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen. Königsberg i. Pr. 1932 (205 p.).

Vidūnas : Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Tilsit (Rūta - Verlag) 1932 (478 p.).

Kurt *Forstreuter* : Die Memel als Handelstrasse Preussens nach Osten. Königsberg i. Pr. 1931 (107 p.).

Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur in Preussen. Königsberg i. Pr. 1931 (4°, XV+208+672).

MAŽOSIOS LIETUVOS LIETUVIAI. — Ta antrašte str. parašė Zenonas Ivinskis, su prierašu : " Minint Klaipėdos prijungimo 30 metų sukaktį " ; išsp. Aidai 1953, 2 nr., 57-62 ; tą patį str. išsp. ir Nepriklausoma Lietuva 1953. III. 4 ir 11 d., 9 ir 10 nr.

MAŽOJI LIETUVA. — Išsp. LE XVIII 37.

IŠ MAŽOSIOS LIETUVOS KULTŪRINIO GYVENIMO XVI-XVIII AMŽ. — Ta antraštė Zenono Ivinskio str. išsp. Aidai 1948, 18 nr., 365-368.

KAI KURIŲ VIETOVIŲ ISTORIJOS. — DAUGAI. — Išsp. LE IV 348. Bibliografija :

M. Gumowski: Herby miast lietewskich (Aten. Wil. X, 1935, 239); *J. Obst*: Litwa i Ruś, II, 1912, 50.

DIRVĖNAI. — Iš Z. I. rankraščio ; plg. LE V 65-66. Bibliografija :

Istorijos archyvas, I tomas, XVI amž. inventoriai, surinko K. Jablonskis, Kaunas 1934, 385, 427, 430, 559, 667, 670; Akty Vilenskoj Kommissii, XIV. 378, 413, 533; *I. Sprogis*: Slovar' Žomojtskoj zemli, 1888.

DYSNA. — Išsp. LE V 72-74. Bibliografija :

O. Hedemann: Dzisna i Druja, 1934; (") Dawne puszcze i wody, 1934; *R. Polocki*: Z dziejów starostwa dziśnieńskiego (Litwa i Rus, 1913 N X-XII); *A. Koreva*: Materialy dlia geografii i statistiki Rossii (Vilenskaja gubernija, 1861); *A. Sapunov*: Reka Zapadnaja Dvina, 1893; *V. Druckij-Liubeckij*: Materialy po istorii i geografii Disnenskago i Vilejskago uezdov Vilenskoj gub., 1896; *Dovnar-Zapolskij*: Gosudarstvennoe choziajstvo vel. kn. Lit. pri Jagellonach, 1901; *M. Von Taube*: Russische u. litauische Fürsten an der Düna (Jahrbücher für Kultur u. Geschichte der Slaven, 11, 1935).

DRUJA. — Išsp. LE V 194-195. Bibliografija :

O. Hedemann: Historja powiatu brasławskiego, 1930; (") Dzisna i D. magdeburskie miasta, 1934; *D. Dovgiallo*: D. (Pamiatn. knižka Vilensk. gub., 1907); *A. Sapunov*: Reka Zapadnaja Dvina, 1893; *M. Liubavskij*: Oblastnoje delenie i mestn. upravl. lit.-russk. gosud., 1893.

GUMBINĖ. — Išsp. LE VIII 53-54. Bibliografija :

E. Wermke: Bibliogr. der Geschichte für Ost-und Westpreussen, 1932 (treji papildymai iki 1951 m., 1953). *Hoppe*: Ortsnamen d. Kreises Gumbinnen, Altpr. Monatsschr. 12, 1875, 549. *Fritz Terveen*: Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichem Ostpreussen unter Friedrich Wilhelm I., 1954. (") Das Retablissement König Friedrich Wilhelms I. in Preussisch - Litauen von 1714 bis 1740 (Zeit-

schrift für Ostforschung, I, 1952 500). *Kurt Forstreuter*: Die Anfänge der Sprachstatistik in Preussen und ihre Ergebnisse zur Litauerfrage, ten pat II, 1953, 329. *Vydunas*: 700 Jahre deutsch-litauischer Beziehungen, Tilsit 1932. *V. Vileišis*: Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didž. Karo istorijos ir statistikos šviesoje, Kaunas 1935.

IGLIAUKA. — Išsp. LE VIII 378. Bibliografija:

J. Totoraitis: Sūduvos-Suvalkijos istorija 1938, 464-466; *Słownik* Geograficzny III, 1882, 244; Elenchus omnium Ecclesiarum Provinciae Eccles. Lituanae, 1940, 214.

IKAZNĖ. — Išsp. LE VIII 388. Bibliografija:

O. Hedemann: Historja powiatu Brasławskiego, 1930, 387-390; *J. Fijałek*: rink. Polska i Litwa w dziej. stosunku 1914, 308-9; Słown. Geograf. III 255-6; Opisanije Vilensk. Publičnoj Biblioteki IV 34; *J. Kurczewski*: Biskupstwo Wileńskie, 1912, 220. *M. Baliński*: Starož. Polska III, 290; *Krupowicz*: Zbiór dyplomatów ... do dziejów Litwy, I, Wilno 1858 Nr. 24-27 (28-33 psl.).

YLAKIAI. — Išsp. LE VIII 397.

ILGUVA. — Išsp. LE VIII 406-407. Bibliografija:

J. Totoraitis: Sūduvos-Suvalkijos istorija 1938, 671-673; Słownik Geograficzny III, 266; *P. Tarasenka*: Lietuvos archeologijos medžiaga 1928.

ILŪKSTĖ. — Išsp. LE VIII 421-422. Bibliografija:

K. Būga: Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje, 1924; *M. Hellmann*: Das Lettenland im Mittelalter, 1954; *J. Kleijntjenss*: Fontes historiae Latviae Societatis Jesu, I, 1940, 123-239; Słownik Geograficzny, III 267-269; *St. Zalęski*: Jezuici w Polsce, IV, 4 dalis, 1905.

YLUVA. — Pagal Z. I. rankraštį; plg. LE VIII 398-399.

IMBRADAS. — Išsp. LE VIII 426. Bibliografija:

Słownik Geograficzny III, 276; *P. Barkauskas* ir *Al. Vabalas*: Vadovas po Lietuvą, 1938, 212-213.

INDŪRA. — Išsp. LE VIII 499. Bibliografija :

M. Baliński: Polska Starożytna III, 390; Volumina Legum, III, 308; Słownik Geograficzny, III, 278. Elenchus Archid. Vilnensis, 1939, 63.

INTURKĖ. — Išsp. Le IX 30-31. Bibliografija :

M. Baliński: Starożytna Polska, III, 217; Słownik Geograficzny, III, 298; Elenchus omnium Ecclesiarum Provinciae Eccles. Lituanae, 1940, 239.

IŠČELNA. — Iš Z. I. rankraščio; plg. LE IX 129. Bibliografija :

Słownik Geogr. III, 307-308; *M. Baliński*: Starożytna Polska, III, 260.

JANAPOLĖ. — Išsp. LE IX 275. Bibliografija :

M. Wolonczewskis: Žemaičių vyskupystė, I, 1848, 224-225; Słownik Geogr. III, 413.

JIEZNAS. — Išsp. LE IX 407-408. Bibliografija :

J. Wolff: Pacowie, 1885; *M. Baliński*: Starożytna Polska, III; *Syrokomla*: Wycieczki po Litwie, I; *S. Morawski*: Od Merecza do Kowna (Teka Wileńska, Nr. 6); Słownik Geograficzny, III (Jezno).

JONAVA. — Išsp. LE IX 473. Bibliografija :

P. Barkauskas ir A. Vabalas: Vadovas po Lietuvą, 1938; *E. Budzeika*: Arch. Laurynas Stuoka Gucevičius, Vilnius 1954 (J. statybų planai 107-111 p.); *A. Šapoka*: Atsakingieji Liet. politikos vadai reformų seimo metu (Senovė II, Kaunas 1936, 164-170 (Kasakovskiai); Słownik Geograf. III, 422-423.

JONIŠKIS. — Išsp. LE IX 488. Bibliografija :

M. Valančius: Žem. Vyskup. I; Słownik Geograficzny, III; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, *Vilnius* 1955, I; *P. Barkauskas ir A. Vabalas*: Vadovas po Lietuvą, Kaunas 1938.

JONIŠKIS (Vilniaus aps). — Iš Z. I. rankraščio; plg. LE IX 488.

PLUNGĖ. — Iš Z. I. rankraščio; plg. LE XXIII 162-166, kur rašo Z. Ivinskis (apie savo tėviškės miestą) ir R. Krasauskas. Bibliografija :

Codex Babinowski 1619, rankr. 230-231 ; Akty Vilenskoj Kommissiji, XIV, XVII, XXV ; *A. Alekna* : Vysk. M. Valančius 1924 ; *J. Krz.* : Płungiany (Słownik Geograficzny, VIII, 1887. 328). *Al. Dorobenko* i *K. Gukovskij* : P. (Pamiatnaja knižka Kovenskoj Guberniji 1900, 109-122). *P. Barkauskas* ir *A. Vabalas* ; Vadovas po Lietuvą, 1938, 279-281 ; Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri Provinciae eccl. Lituaniae 1940, 100, 270. *A. Ramanauskas* : Žemaitijos keliais, 1958, 103-113. *J. Vaišnora* : Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma 1958.

SKIDLIUS. — Iš Z. I. rankraščio ; plg. LE XXVIII 40-41. Bibliografija :

Słownik Geograficzny, X, 1889, 670. *N. Rouba* : Przewodnik po Litwie i Bialarusi 1909 ; *Wł. Pociecha* : Królowa Bona (1494-1557). Czasy i ludzie odrodzenia, III, 1958 (Lietuvos santykiams skirtas t. - gausi medžiaga apie Skidlių) ; *St. Kościalkowski* : Z studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie (atsp. iš Rocznik Towarz. Przyjaciól w Wilnie, 1914).

UPMALĖ. — Išsp. LE XXXII 289. Bibliografija :

LUB (Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch) I 1853 ; *A. Bielenstein* : Die Grenzen des lettischen Volksstammes 1892 ; Livländische Reimchronik, hg. von L. Meyer, ²1961 ; *A. Salys* : Die Žemaitischen Mundarten I (atspaudas iš Tauta ir Žodis VI 1930) ; *A. Bauer* : Semgallen und Upmale in frühgeschichtlicher Zeit (Baltische Lande I 1939, iki šiol pats plačiausias U. ir jos sienų tyrinėjimas).

KURŠO KUNIGAIKŠTIJA. — Išsp. LE XIII 413-416. Bibliografija :

Christoph Georg von Ziegenhorn : Staatsrecht der Herzogtümer Curland und Semigallen, 1772 ; *K. W. Cruse* : Curland unter den Herzögen, I, 1833 ; II, 1837 (daug svarbių dokumentų iki pat Kuršo k-tijos riterijos pasidavimo Rusijai 1795) ; *E. Seraphim* : Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, II, 1904 ; *L. Arbusow* : Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, 1918 ; *K. v. Kurnatowski* : Georg Friedrich Markgraf von Brandenburg und die Erwerbung des Bistums Kurland (disertacija) 1903 ; *W. Eckert* : Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus, 1927 ; *R. Stupperich* : Die Entscheidung über die Selbstständigkeit Kurlands im Nordischen Kriege (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 1938, Jahrg. III, Heft 1) ; *J. Juškevics* : Hercoga Jēkaba laikmets Kurzeme, 1932 ;

H. Mattiesen: Die Kolonial- und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrh., 1940; (") Gebiet und Grenzen des Herzogtums Kurland 1569-1795 (Jahrb. f. Gesch. Osteuropas, 1957, Bd. V, Heft 1-2, 198-205). Kitą bibliogr. žr. *Arnolds Spekke*: History of Latvia. An Outline, 1951, 243-263, 420, 429; *Reinhard Wittram*: Baltische Geschichte, 1954, 107-124, 277-280; *Al. Plateris*: Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva (XVI-XVIII a.), 1938.

PRŪSAI. — Išsp. LE XXIV 141-146. Bibliografija:

Scriptores rerum Prussicarum, I-V, 1861-74; Preussisches Urkundenbuch, I-IV, 1882-1961; *J. Voigt*: Geschichte Preussens, I-IX, 1827-39; *L. Weber*: Preussen vor 500 Jahren, 1878; *K. Lohmeyer*: Geschichte von Ost-und Westpreussen, I, [3]1908. *K. Kasiske*: Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preussen bis zum Jahre 1410, Königsberg i. Pr. 1934; *St. Zajączkowski*, Podbój prus i ich kolonizacja przez krzyżaków, 1935. *H. Lowmiański*: Prusy pogańskie, 1935, tas pats angl.: Ancient Prussians, 1936); *J. Matuso* strp. apie prūsus (Vairas XVII, 1936, 697-305; XIX, 1938, 257-266). *K. Riel*: Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens in Preussen in der Zeit 1410-66 (Altpreuss. Forschungen, XIV, 1937); *H. Harmjanz*: Volkskunde und Siedlungsgeschichte Altpreussens, [2]1942; *A. Kamiński*: Jaćwież: Terytoryum, ludność, stosunki gospodarcze i spoleczne, Lódż 1953; Po keletą darbų apie prūsus yra parašę sovietų istorikai *B. N. Percev* ir *V. T. Pašuto.* Toji bibliogr. su kt. strp. tiksliai nurodyta *V. Pašuto*: Obrazovanije litovskogo gosudarstva, 1959, 429-463. Visą kt. bibl. žr. *Wermke*: Bibliographie d. Gesch. von Ost-und Westpreussen, 1933 (dveji svarbūs papildymai 1939-51, Marburg 1952; 1952-52, Marburg 1958). Kt. bibl. žr. Kryžiuočių ordinas, Nadruva, Pagudė, Pamedė, Prūsų sukilimai.

PRŪSŲ SUKILIMAI. — Išsp. LE XXIV 164-169. Bibliografija:

Scriptores rerum Prussicarum, I-III; Preussisches Urkundenbuch, I, 1-2, 1882-1909; *J. Voigt*: Geschichte Preussens, III, 1828; *Th. Blell*: Kriegsgewand und Bewaffnung d. Hochmeister und der Ritter des deutschen Ordens in der 1. Hälfte des 13. Jhs. (Sitzungsber. d. Altertumsgesell. Prussia, VI, 1879-80); *G. Köhler*: Der 2. grosse Aufstand der Preussen gegen den deutschen Orden 1260-74 (Die Entwicklung des Kriegswesens in der Ritterzeit, II, 1886, 1-91); Die Eroberung Preussens durch die Deutschen, II-IV, 1875-86; *G. Bujack*: Zur Bewaffnung und Kriegführung der Ritter des deutschen Ordens in Preussen (Sitzungsber. der Gesell. Prussia, XVI, 1889, 77-109), *Max Oehler*: Geschichte des deutschen Ritterordens in Preussen II, 1912; *E. Maschke*: Der deutsche Orden und die Preussen, 1928; *E. Wilke*: Die Ursachen der preussischen Bauern-und Bürgerunruhen 1525 (Altpreussische Forschungen, VII, 1930); *H. Crome*: Die Kriegführung der alten Preussen (Mit-

teilungen des Vereins für die Geschichte von Ost-und Westpreussen, VIII, 1933-34, Nr. 3); *Wilh. Gaerte*: Das Kriegswesen der Altpreussen vor 700 Jahren (Das Heimatland. Beilage der Tilsiter Allgemeinen Zeitung, 1935 Nr. 29); *J. Matusas*: Senovės prūsų žemės nukariavimas, 1940; *P. Pakarklis*: Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, 1948; *M. Tumler*: Der deutsche Orden, 1955 (gausi bibliogr.); *R. Jasas*: Didysis Prūsų sukilimas (1260-1274), 1959; *Hans Patze*: Der Frieden von Christburg vom Jahre 1249 (Jahrbuch für die Geschichte Mittel-und Ostdeutschlands, VII, 1958, 39-41); *K. Forstreuter*: Die Fragen der Mission in Preussen von 1245 bis 1260 (Zeitschrift für Ostforschung, IX, 1960, 250-268).

PRŪSŲ PLĖŠEIKOS. — Išsp. LE XXIV 163-164. Bibliografija:

Scriptores rerum Prussicarum, I-III, 1861-65; Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, II-III, VI, 1855-57, 1873; Codex epistolaris Vitoldi, 1882; *F. Boldt*: Der Deutsche Orden und Litauen 1370-86 (Altpreussische Monatsschrift X, 1875); *R. Krumbholtz*: Samaiten und Deutscher Orden bis zum Frieden am Melno-See, 1890; *A. Kučinskas*: Kęstutis, 1938.

PRŪSŲ SĄJUNGA. — Išsp. LE XXIV 164. Bibliografija:

M. Toeppen: Acten der Ständetage Preussens, I-IV, 1880; *K. Scherler*: Hans von Baisen, 1911; *R. Grieser*: Hans von Baisen, 1835 (gausi bibliografija); *E. Weise*: Zur Kritik des Vertrages zwischen dem Preussischen Bund und dem König von Polen vom 6. März 1454 (Altpreuss. Forschungen, XVIII, 1941, 231-261); *L. Koczy*: Poddanie się Prus Polsce w 1454 (Teki historyczne, 1954, 97-124). Kita bibliografija: *E. Wermke*: Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen, 1953 (ypač 1952-56 papildymai, nes 500 metų sukakties proga 1954 apie Prūsų sąjungą vokiečių ir lenkų buvo daug rašyta).

DRIEŽŲ SĄJUNGA. — Išsp. LE V 184-185. Bibliografija:

J. Voigt: Geschichte d. Eidechsen-Gesellschaft in Pr. Beiträge z. Kunde Preussens V 1822 (ir atsp.); (") Commentatio de societate lacertarum... 1821; *J. A. Lukaszkiewicz*: Towarzystwo jaszczurcze 1397-1466, 1927; *Graske*: Die Verschwörung G. Wirsberg, Komturs v. Rehden u. der Eidechsenritter 1894; *R. Grieser*: Hans von Baisen 1935; *K. Scherler*: Hans von Baisen 1911; *A. Kotzebue*: Preussens ältere Gesch. III 1808; *Chr. Krollmann*: Polit. Geschichte des D. Ordens in Preussen 1932; *M. Bartkowiak*: Towarzystwo Jaszczwicze w lat 1397-1437, 1948.

RYTPRŪSIAI. — Išsp. LE XXV 343-346. Bibliografija:

Ostpreussen, Land und Volk, I-V, 1898-1902; *A. Tornquist*: Geologie von Ostpreussen, 1910; *G. Hellmann*: Regenkarte der Provinz Ostpreussen, 1911; *F. Mielert*: Das malerische Ostpreussen, I-III, 1927-29; *E. Scheu*: Ostpreussen, 1936; *O. Wiechert*: Heimatatlas für Ostpreussen, 1936; *G. Heyn*: Ost-Deutschlands Landwirtschaft und ihre Überschüsse, 1950; žurnalas Merian, 3, 1951; Ost-Deutschland Handbuch, [3]1953; *H. P. Kosack*: Geographie Ostpreussens, 1953. Rytprūsių istorija: *A. Horn*: Ostpreussen 1525-1875, 1890; *K. Lohmeyer*: Geschichte von Ost- und Westpreussen, I, [3]1908; *F. Gause*: Die Russen in Ostpreussen 1914-15, 1931; *W. Hubatsch*: Preussenland, 1950; (") Wege und Wirkungen ostpreussischer Geschichte, 1956; *B. Schumacher*: Geschichte von Ost- und Westpreussen, [2]1957.

SENOJI KARALIAUČIAUS ISTORIJA. — Išsp. LE X 502-507. Bibliografija:

R. Armstedt: Geschichte der Stadt Königsberg 1899; *C. Stein*: Das alte Königsberg 1911; Königsberg i. Pr. Werden und Wesen der östl. Gross-stadt 1924; *Chr. Krollman*: Die Entstehung der Stadt Königsberg 1939; *F. Gause*: Die Gründung der Stadt Königsberg im Zusammenhang der Politik des Ordens mit der Stadt Lübeck (Zeitschr. für Ostforschung 3, 1954, 527-536); *E. Keyser*: Oppidum Kunigsberg (t.p. 4, 1955, 351-360); K. prekybos istorijai: *E. Renken*: Der Handel der Königsberger Grossschäfferei des Deutschen Ordens mit Flandern um 1400, 1937; *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; (") Preussen und Russland 1955; *J. Remeika*: Der Handel auf der Memel (Tauta ir Žodis V 1928); *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934; *Peter Gerrit Thielen*: Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen. Kitą bibliografiją apie K. žr. *E. Wermke*: Bibliographie der Gesch. von Ost- und Westpreussen 1932 (jos papildymai iki 1939 Altpreuss. Forschungen 1953).

KARALIAUČIAUS APYGARDA. — Iš Z. I. nespausdinto rankraščio. Bibliogr.:

Stryjkowski: Kronika Polska, Litewska, Żmódska I Warszawa 1846; *J. Bertoleit*: Die Reformation unter der preussischen Litauern, I. Jahrbuch der Synodalkommission und des Vereins für Ostpreussische Kirchengeschichte, Königsberg 1932; *Vydūnas*: Sieben Hundert Jahre deutschlitauischer Beziehungen, Tilsit 1932; *V. Vileišis*: Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje, Kaunas 1935 (gausi bibliogr.); *Aidai* 1948 Nr. 18, skirtas Maž. Lietuvai (red. A. Šapoka) 16 strp. Statistikoms svarbu *Mitt.* der

Lit. Litt. Gesellsch. II, 1, 1883; III, 6, 1893 ir *Zeitschr.* für Ostforschung 1953 Heft 3 (K. Forstreuter); *R. Neumann*: Ostpreussen unter polnischer und sowjetischer Verwaltung, Frankfurt M. 1955; *Bolšaja* Sovietsk. Encikl. XIX.

LABGUVOS ISTORIJA. — Pirmąją dalį rašė M. N(auburas) ir Z. I(vinskis), o antrąją - istoriją - Z. I. Išsp. LE XIV 19-21. Bibliografija:

Scriptores rerum Prussicarum, II, 516-19, 664-88; *A. Kučinskas*: Kęstutis, 1938, 61-62; *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; ('') Die Anfänge der Sprachstatistik in Preussen und ihre Ergebnisse zur Litauerfrage (Zeitschrift für Ostforschung 1953); *Hugo Novak*: Die preussisch-litauischen Handelsbeziehungen zur Zeit Herzog Albrechts 1922 (Karaliaučiaus univ. disertacija mašinraštyje); *Hans Heynicke*: Entwicklung der Ostpreuss. Städte 1934; *V. Vileišis*: Tautiniai santykiai M. Lietuvoje ligi Didžiojo Karo istorijos ir statistikos šviesoje 1935; *Paul Zimmermann*: Geschichte des Kreises Labiau 1925; *Z. Ivinskis*: Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI a. pusėje (Židinys 1933, 8-9 nr.); ('') Lietuvos prekyba su prūsais iki XVI a. pradžios, I, 1934; Karaliaučiaus archyvo Ordens-Folianten 112 ir 113 ir Ostpreuss. Fol. 118 ir 209 (medžiagą iš dalies panaudojo Hans ir Gertrud Mortensen veikale Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jhs. I, 1938; Bolšaja Sovietskaja Enciklopedija, 33 t., 1955. Kitą bibliografiją žr. Gumbinė, Įsrutis, Karaliaučius. Apie L. muitinę ir pro ją einančią prekybą žr. Kailių prekyba. Laivininkystė (Lietuvoje).

ELBINGO ISTORIJA. — Išsp. LE V 437-438. Bibliografija:

M. G. Fuchs: Beschreibung der Stadt E. 1818-1852; *W. Ziesemer*: Wirtschaftsordnung des Elbinger Ordenhauses, Prussia 1923 76-91; *R. Dorr:* E. [3]1925; *Kersten*: Geschichte des Landkreises E. 1925; *M. Ebert*: Truso 1926; *E. Krüger:* E. 1930; *K. H. Closen:* E. 1931; *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934; *E. Carstenn*: Geschichte der Hansestadt E. 1937; *Br. Ehrlich*: Der wikingisch-preussische Handelsort Truso, Elbinger Jahrbuch 14 1937.

DANCIGAS IR JO ISTORIJA. — Išsp. LE IV 268-269. Bibliografija:

P. Simson: Geschichte der Stadt Danzig, 1, 2, 4 (1913-1918); *W. Stein*: Vom deutschen Kontor in Kowno (Hansische Geschichtsblätter 22 (1916) 225-266); *Th. Hirsch*: Danzigs Handels-und Gewerbegeschichte, 1958; *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais, 1934; ('') Lietuvos ir

prūsų prekyb. santykiai (Židinys, 1933, Nr-8-9, 134-149); *K. Forstreuter*: Die Memel als Handelstrasse, 1931; *J. Remeika*: Der Handel auf der Memel, 1927; *Keyser*, E.: Geschichte Danzigs, 1928; *H. de Monfort*: Dantzig, port de Pologne, Paris 1939; *Bang, G.*: D. Kunst und Kultur im 16.u.17.Jh., 1910.

DANCIGO VYSKUPIJA. — Iš Z. I. nesp. rankraščio.

PAMARYS. — Iššp. LE XXI 445-446. Bibliografija:

W. von Sommerfeld: Germanisierung Pommerns 1896; *M. Wehrmann*: Geschichte Pommerns I-II ²1919-21; (") Landeskunde von Pommern ⁷1917; *H. Waterstraat*: Heimatkunde von Pommern I-II ²1923; *G. Hoodgeweg*: Stifter und Klöster Pommerns I-II 1924-25; *E. Murawski und E. Stein*: Pommern 1931; *H. Heyden*: Verzeichnis von Büchern und Aufsätzen zur Kirchengeschichte Pommerns 1952; *J. Gerhart*: Pommern 1958; *W. Markert* (red.): Polen (Osteuropa Handbuch) 1959; *H. Rister*: Pommersche Bibliographie 1945-57.

PAMARĖLIS. — Iššp. LE XXI 444. Bibliografija:

Grünberg: Der Ausgang der Pommerellschen Selbstständigkeit 1915; *Lorentz*: Geschichte der Kaschuben 1926; *J. Smoleński*: Morze i Pomorze 1928; Polskie Pomorze I-II 1929-31; *K. Smogorzewski*: La Poméranie polonais 1931.

PALENKĖ. — Iššp. LE XXI 402-403. Bibliografija:

H. Paszkiewicz: Ze studijów nad polityką polską, litewską i krzyżacką Bolesłowa Jerzego, ostatniego księcia Rusi halicko-włodzimierskiej (Aten. Wileńskie II 1924); (") Z dziejów Podlasia w XIV wieku (Kwart. Hist. 42 1928); *St. Zajączkowski*: W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedymina (Aten. Wil. VI 1929); (") Najdawniejsze osadnictwo polskie na Podlasiu (Roczniki dziejów społecznych gospodarczych V 1936); *R. Jakimowicz*: Wschodnia granica osadnictwa mazowieckiego w X i XI w. z Jaćwieżą i Russią i zasieg kolonizacji mazowieckiej na wschodzie (Pamiętnik VI zjazdu historyków polskich 1936); *H. G. Mortensen*: Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jhs. II 1938; *A. Kamiński*: Jaćwież, terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne 1953. Senoji bibliografija žr. Słownik Geograficzny VIII 1887.

PAGIRYS. — Iššp. LE XXI 344-345. Bibliografija:

N. Barsov: Očerki russkoj istoričeskoj geografji 1885; Piscovaja kniga Pinskago starostva I 1874; Piscovaja kniga Pinskago ir Kleckago

kniažestva 1884; *M. Hruševskij*: Istorija Ukrainy-Rusi II-VI 1905-07; *A. S. Hruševskij*: Očerk ist. Turovo-Pinskago kniažestva X-XIII vv. (Kijevskije Univ. Izvestija) 1901, *J. Niebrzycki*: Polesie 1930; *J. Orda*: Geneza Pinska (Księga Pamiątkowa Koła Historyków Univ. St. Batorego) 1933; *Sew. Wyslouch*: Dawne drogi Polesia (Aten. Wileńskie XII) 1937.

OLYKA. — Išsp. LE XXI 86-87. Bibliografija:

E. Kotlubaj: Galerja Nieświeżka portretów Radziwiłłowskich 1857, Scriptores rerum Polonicarum VIII (Archivum domu Radziwillów, wyd. A. Sokolowski) 1885, *Ad. Boniecki*: Poczet rodów w wielk. Księstwie Litewskim w XV i XVI w. 1883, Słownik Geograficzny VIII; *M. Baliński*: Starožytna Polska I-II.

OKOS AUKŠTUPIŲ KUNIGAIKŠTIJOS. — Išsp. LE XXI 47. Bibliogr.:

M. Liubavskij: Oblastnoje delenije i mestnoje upravlienije Litovsko - Russkago gosudarstva 1892, 47-48; Akty otnosiaščijesia k istoriji Zapadnoj Rossiji I 1846, 101; Sbornik Imperatorskogo Russkogo istoričeskogo obščestva XXXV 1892, 81, 129-132; *J. Natanson-Leski*: Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej I: Granica Moskiewska w epoce Jagiellońskiej 1922.

ODOJEVAS. — Išsp. LE XXI 25. Bibliografija:

Polnoje Sobranije Russk. Letopisej XI, 239; XVII, 53; *M. K. Liubavskij*: Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Litovsko - Russkogo gosudarstva 1892-93; *J. Natanson - Leski*: Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej I 1922; *L. Kolankowski*. Dzieje wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów I 1930.

PEREMIŠLIO KUNIGAIKŠTIJA. — Išsp. LE XXII 289. Bibliografija:

L. Kolankowski: Dzieje W. Księstwa Litewskiego za Jagiellonów, I, 1930, 388, 405. Visą kt. bibl. žr. Okos aukštupių k-tijos.

UGRA. — Išsp. LE XXXII 134-135. Bibliografija:

Polnoje Sobranije Russkich Letopisej XVIII 154, XX 345, XXII 461, XXIII 142; Sbornik russkogo imperatorskogo istoričeskogo obščestva 35 ir 41 tt.; *L. Kolankowski*: Dzieje wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów I 1930; *H. Jablonowski*: Westrussland zwischen Wilna und Moskau [2]1961; *O. P. Backus*: Motives ot West Russian Nobles in Deser-

ting Lithuania for Moscow 1377-1514) 1957; *Z. Ivinskis*; Lietuvos valstybingumo išplėtimas slavų erdvėje. Gediminaičių šešių dešimtmečių pastangos iki 1408 (Tautos Praeitis I, 4 1962).

DNIEPRO BASEINO PLOTAI. — Išsp. LE V 85-86. Bibliogr.:

J. Kulischer: Russische Wirtschaftsgeschichte I 1925; *M. Hruševskij*: Istorija Ukraini-Rusi VI 1907; *J. Natanson-Leski*: Dzieje granicy wschodniej rzeczypospolitej I 1922; *St. M. Kuczyński*: Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy 1936; *J. Brutzkus*: Der Handel der westeur. Juden mit dem alten Kiev - Zeitschr. f. d. Gesch. d. Juden in Deutschland 1931; *Lučickij*: Ruskie raby i rabstvo v Russil'jone - Kijev. univ. izv. 1886; *D. Olančyn*: Do istoriji torhovli Rusy-Ukrainy z Baltykoju zokremaž Staroduba z Kenigsbergom - Zap. Čyna Sv. Vasylija Vel. VI (1932); *Andrius*: 1613 m. Lietuvos žemėlapis - Karo Archyvas VIII 1937.

KONSTANTINOPOLIO SANTYKIAI SU LIETUVA. — Išsp. LE XII 383-384. Bibliogr.:

Russkaja Istoričeskaja Biblioteka VI 135-140, 141-156; *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskwa I, 1933; (") The Origin of Russia 1954; *J. Pfitzner:* Did. Lietuvos Kun-tis Vytautas kaip politikas 1930; Acta Patriarchatus Constantinopolitani, ed. Miklosich et Müller 1860; *H. Krüger*: Ein Brief des Litauerfürsten Olgerd ad den Patriarchen von Konstantinopel (Mitt. d. litauischen lit. Gesellschaft V 358-361) 1907.

III

SENOVĖS LIETUVIŲ TIKĖJIMAS IR KULTŪRA

SENASIS LIETUVIŲ TIKĖJIMAS. — Ta antrašte straipsnį išsp. Kūryba 1944, 3 nr., 171-181; rašo Zenonas Ivinskis. Autoriaus duotos išnašos:

[1] Scriptores rerum Prussicarum I (1861), 102, 106, 108-9, 115 p. ir t. t. Plg. *H. Bauer*: Peter von Dusburg 1935, Liet. Encikl. VII (Dusburgas).

[2] Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, ed *B. Schmeidler*, 1917, 245 p.

[3] Sript. rer. German. in usum scholarum, ed *W. Arndt*, 1874, 23-24 p.

[4] Script. rer. Pruss. I 53-54 p.

[5] Script. rer. Pruss. II 113 p.

[6] Script. rer. Pruss. II 620 p.

[7] Polnoje sobranije russkich lietopisej, II (1908) 817 p.

[8] Poln. sobr. russk. liet. II 839 p. Plg. *A. Mierzyński*: Żrodła do mytologii litewskiej, I (1892), 138-139 p.

[9] *W. Mannhardt*: Letto-Preussische Götterlehre, 1936, 51 p. *A. Mierzyński*: o. c. I, 129 p.

[10] Preussisches Urkundenbuch, I 1. Hälfte (1882), 161 p.

[11] *Karp Michael*: Epistola Pastoralis ad clerum dioecesis Samogit. etc. 1737, 16 p.

[12] *W. Mannhardt*: o. c. 154 p.

[13] Script. rer. Pruss. I 53 p.

[14] *W. Mannhardt*: o. c. 157-160 p.

[15] *V. Maciūnas*: Lituanistinis sąjūdis XIX amž. pradžioje, 1939, 207 p.

[16] Scr. rer. Pruss. IV 237 p. *A. Janulaitis*: Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis, 1928, 59-61 p.

[17] *W. Mannhardt*: o. c. 120-124 p.

[18] Livländische Reimchronik, hgg. v. *Leo Meyer*, 1876, eil. 337-340.

[19] *Leopold von Schroeder*: Arische Religion, II (1916), 54 p.

[20] Kiti šaltiniai nurodyti ir jų tekstai paduoti: *W. Mannhardt*: Letto-Preussische Götterlehre, 1936. *A. Mierzyński*: Żrodła do mytologii litewskiej, I (1896). Šaltinių papildymai ir bibliografija (ca. 4000 bibl. numerių) nurodyta: *Z. Ivinskis*: Senovės lietuvių religijos bibliografija, 1938 (žr. aukščiau šiame tome). *A. Brückner*: Osteuropäische Götternamen, Zeitschr. f. vergl. Sprachf. 50 t. (1922). *A. Brückner*: Beiträge zur lit. Mythologie, Archiv. f. slav. Philologie, t. 9 (1886-7). *P. Klimas*: Lietuvių senobės bruožai, 1919. *J. Balys*: Ugnis ir jos gerbimas, Kūryba 1943 m. Nr. 1, Nr. 2. *L. Adamovičs*: Senlatviešu religija, Vestures Atzinas un Telojumi, red. prof. F. Baloža, 1937. *P. Šmits*: Latviešu mitologija, II leid. 1926. *A. Bertuleit*: Das Religionwesen d. alten Preussen mit lettisch-litauischen Paralellen, Sitzungsber. d. Altertumsgesellschaft Prussia, 25 (1924). *M. Alseikaitė-Gimbutienė*: Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais, " Gimtasai Kraštas ", IX (1942). *M. Alseikaitė-Gimbutienė*: Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje (atsp. iš 1943 m. " Gimtojo Krašto ", Nr. 31).

Šitam straipsniui medžiaga imta iš mano 1938-39 m. Sotere pradėto spausdinti darbo Medžių kultas lietuvių religijoj ".

Kaunas, 1944.II.19.

MEDŽIŲ KULTAS LIETUVIŲ RELIGIJOJE. — Tą Zenono Ivinskio straipsnį išsp. Soter 1938, XV 140-176 ; 1939, XVI 113-144 (nebaigtas). Žr. J. Balio str. " Medžių kultas " : Le XVIII 124-126. Autoriaus Z. Ivinskio straipsnio išnašos :

[1] Lietuvių mitologijos paveikslų buvo jau ir prieš K. Hartknochą. Videvūto vėliavą (joje vaizduojami trys vyriausieji prūsų - lietuvių dievai: Perkūnas, Pykuolis, Patrimpas) ir jo skydo paveikslėlį įdėjo jau Kasp. Hennenbergeris savo " Kurtze und warhaftige Beschreibung zu Preussen ", 1584 : 22 p. Ten yra ir Videvūto vėliavos įrašas, kurį įskaityti

taip stengėsi J. Basanavičius ir K. Būga (IB 978). Įdomu, kad už šimto metų K. Hartknocho atvaizduotoje Videvūto vėliavoje ir skyde - paveikslas modifikuotas ir daug švariau ir aiškiau padarytas - Videvūto vėliavos įrašo n e b ė r a. Vėliavos įrašas yra (be pačios vėliavos) pas Davidą (IB 1167). Lietuvių istorinėje literatūroje daug kartų toji trijų dievų vėliava buvo spausdinama. Paskutinį kartą teko matyti gražią iš Ch. Hartknocho paimtą iliustraciją " Ūkininko " 1927 m. Nr. 19 (V. 15), 233 p.

[2] IB 977; 990.

[3] Tadeusza Wolańskiego Listy o starożytnosciach sławiańskich, Gniezno 1845, 14 p.

[4] *T. Wolańskiego* Listy o. c. I-XI tab. ne maža tokių iliustracijų. Ypač daug neaiškios kilmės monetų pav. Be to, atvaizdai dievo Sotvaros, dvi modifikacijos Videvūto vėliavos, pagoniškas lietuvių raštas ir jų alfabetas (XIV) ir kt.

[5] Plg. *P. Wilh. Schmidt*: Ursprung und Werden der Religion, 1930, p. 34 sqq.

[6] *Vincas Maciūnas*: Lietuviškieji dalykai Vilniaus šubravcų satyroje, " Mūsų Senovė ", II t. (1937), Nr. 1, 9 p.

[7] *A. B. Glebovič*: Litovskaja mitologija, Severnyj Archiv, 1824, XI, X. (žr. IB 741). Cituota iš *V. Maciūno* disertacijos: Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje, Kaunas 1938, 116 p. (mašinraščio).

[8] (*D. Poška*) Pszczółka w Baublu (rankr.), 206 p. (žr. IB 703). Cituota iš *V. Maciūno*, Lit. sąjūdis o. c. 141 p. (mašinr.).

[9] Pszczółka o. c. 176-7 p. *V. Maciūnas* o. c. 157 (mašinr.).

[10] *V. Maciūnas* o. c. 142-3 p.

[11] *V. Maciūnas* o. c. 157 p. (" Pszczółka w Baublu ").

[12] *V. Maciūnas* o. c. 115 p.

[13] Jau *L. Ivinskio* Kalendoriuje 1859 m. buvo išspausdintas *K. Praniauskaitės* verstas fragmentas iš " Vitolio raudos " — Žalčio motė ". Plg. *C. Jurkschat*, Die Witolo rauda, II Teil, MLLG I 407 p., IV 315-324 p.

[14] IB 971, 973. Prieš D. Karą buvo kilusi dėl šito dalyko aštri polemika.

[15] Książka jubileuszowa dla uszczenia pięcdziesięcioletniéj działalności literackiej J. I. Kraszewskiego, 1880, 333 p.

[16] *S. Pigoń*: Do źródeł Dziadów. 80 p. (cit. iš V. Maciūno, Lituan. sąj. o. c. 154).

[17] *F. Bernatowicz*: Pojata córka Lezdejki, Biblioteka dzieł wyborowych, 1898, III, p. 68 sqq. (cit. iš *V. Maciūno*, o. c. 153 p.).

[18] *F. Bernatowicz*: Pojata o. c. III 91-93 p.

[19] *Z. Ivinskis*: Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija, " Naujoji Romuva ", 1936 m. Nr. 11, 247-250 p. (") Lietuvių kultūros istorikas S. Daukantas, t. p., Nr. 12, 275-278 p.

[20] *A. Janulaitis*: Daukanto laiškai, " Mūsų Senovė ", 1922 m., Nr. 4-5, 695-795 p. *Z. Ivinskis*, S. Daukantas ir Liet. istorija o. c. 250 p.

[21] *M. Biržiškos*, Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, II kn. (1938), 143-154 p. Daukanto laiku dar nebuvo pasirodę SrPr I-V, bet jo biblio-

tekoje yra senieji leidimai Vygando, Posilgės, Gilbert de Lannoy, SrL I-II ir kt. šaltinių bei rinkinių.

[22] *Z. Ivinskis*, S. D. ir Liet. istorija o. c. 250 p.

[23] *Z. Ivinskis*, Lietuvių kultūros istorikas S. D. o. c. 276-77 p.

[24] Mh 395-6 p.; *Th. R. v. Grienberger*, Die Baltica des Libellus Lasicki, Archiv f. slav. Philologie, XVIII (1896), 28-29 p. Plg. IB 66, 836.

[25] *A. Brückner*: Osteur. Götternamen, Zeitschr. f. vergl. Sprachf. 50 t. (1922), 177 p.; plg. IB 104. *A. Brückner*: Litauische Götternamen, Arch. f. slav. Phil, XXII (1900), 569 p.; plg. IB 816.

[26] Mh 389 p. *Th. Grienberger* o. c. 52-53 p.

[27] *A. Brückner*, Ost. Göttern. o. c. 185 p. (II) Lit. Göttern. o. c.570 p.

[28] *A. Brückner*, Lit.. Götternamen o. c. 569 p.

[29] *K. Korsakas Radžvilas*: Latvių liaudies dainos, Kaunas 1938, 69-84 p.

[30] Plg. *M. Biržiška*: Liudo Rėzos dainynas I (1935) 51 p. pastebi, kad latviai tos dainos atmainų daug turi.

A. Brückner 1908 m. (IB 644), aprašydamas " Wielka encykl. powsz. " lietuvių mitologiją, kėlė klausimą, ar toji daina nebus sugalvota.

[31] Lietuviai garbino žalčius, kurie negali įgelti ir yra nenuodingi.

[32] Labai aštriai apie A. Mierzyńskio išvedžiojimus atsiliepė V. Pietaris (Vanagas) " Varpe " 1894, Nr. 1. Kun. A. Alekna (A. Kuronêlis) "Tėvynės Sarge " (1896 m. Nr.: 6, 37-40 p.) atsiliepdamas apie II-ją dalį " Zródła ", irgi neigė Mierzynskio samprotavimus apie Krivę, lietuvių raštą ir kt.

[33] " Draugija " 1907 m. Nr. 9, 121 p.

[34] " Varpas ", 1894 m. Nr. 1.

[35] Mitologia litewska, Wielka enc. powsz. 43-44 t. (1910), 634 p.

[36] Wielka encykl. powsz. I, 889 p.

[37] Plg. Z. Ivinskio rec. " Židinyje " Nr. 5, 663-664 p.

[38] *V. Maciūnas*: Lituanist. sąjūdis o. c. 115 p.

[39] *K. Lohmeyer*: Geschichte von Ost=u. Westpreussen, I, 1908, 34 p.

[40] Plg. *A. G.*, Mūsų kaimo papročių kitimas, " Mūsų Kraštas ", 1938. XI. 10.

[41] *Leopold v. Schroeder*: Arische Religion, II (1916) 51 p.

[42] *L. v. Schroeder*: o. c. II 54 p.

[43] *L. v. Schroeder*: o. c. II 61-64 p. *W. Schmidt*: Ursprung und Werden der Religion, 1930, 40-41 p.

[44] *L. v. Schroeder* o. c. II 65-71 p.

[45] *P. W. Schmidt*: Ursprung u. Werden der Religion o. c. 41-52 p.

[46] *L. Adamovičs*: Senlatviešu religija, Vestures Atzinas un Telojumi, red. prof. *F. Baloža*, 1937, 53-54 p.

[47] Senlatviešu religija o. c. (Senlatviešu religijas geografiski klimatiskie un kultūrvesturiskie pamati) 52-54 p.

[48] Litovskaja mitologija, Enciklopedičeskij slovar, Brokgauza i Efrona, XXVII (1896) 812.

[49] " ... *qui honorem Deo debitum animalibus brutis, arboribus frondosis, aquis limpidis virentibus herbis et spiritibus immundis impendunt* ". SrL I 336 p. = Mh 28 = MZr I 50-51 = IB 58. Fontes Historiae Latviae

medii aevi, ed. A. Švabe, I (1937) 20 p. Plg. *L. Arbusow*: Römischer Arbeitsbericht, Acta Universit. Latviensis, XVII (1928), p. 321, Nr. 1.

[50] " *Sembi vel Pruzzi homines humanissimi ... Multa possent dici ex illis populis laudabilia in moribus, si haberent solam fidem Christi, cuius predicatores immaniter persecuntur ... Usque hodie profecto inter illos, cum cetera omnia sint communia nostris, solus prohibetur accessus lucorum et fontium, quos autumant pollui christianorum accessu*". Gesta Hamaburgensis Ecclesiae Pontificum. Scriptores rerum Germ. in usum scholarum, hgg. v. *Bernhard Schmeidler*, 1917, 245-246 = Mh 12 = MZr I 45-5 ± SrPr I 239 = IB 28.

[51] " *Nam gens Livonum, Estonum, Prutonum, variis erroribus delusa, ignorans Dei filium et incarnati verbi mysterium, numina gentilium colebant, Dryades, Amadryades, Oreades, Napeas, Humides (Naides ?), Satyros et Faunos. Sperabar enim super lucos, quos nulla securis violare praesumpsit, ubi fontes et arbores, montes et valles venerabantur, quasi aliquid virtutis et auspicii reperiri possit in eis*; ... " SrPr I 241 = Mh 39 = MZr I 51 = IB 79.

[52] Atitinkamos teksto vietos yra išrinktos *A. Mierzyńskio* (MZr I 98-114) ir *W. Mannhardto* (Mh 28-38 p.). IB 55, 87, 1173.

[53] MZr I 115-124 = Mh 70-82 = IB 88, 1197.

[54] " *Et quia sic deum non cognoverunt, ideo contigit, quod errando omnem creaturam pro deo coluerunt scilicet solem, lunam et stellas, tonitrua, volatilia, quadrupedia eciam, usque ad bufonem. Habuerunt eciam lucos, campos et aquas sacras, sic quod secare aut agros colere vel piscari ausi non fuerant in eisdem*». SrPr I 53 = MZr II 5-6 = Mh 87 ± IB 44, 1176. Lietuv. viso skyrelio (apie prusų pagonybę, apeigas ir papročius. (cap. III, 5) vertimas žr. B. T(arvydo), " Naujoji Romuva ", 1931 m. Nr. 5, 120 p.

[55] *H. Bauer*: Peter von Dusburg u. die Geschichtsschreibung des deutschen Ordens im 14. Jh. Historische Studien 1935.

[56] *Chr. Krollmann*: Das Religionswesen der alten Preussen, Altpreussische Forschungen, IV (1927), Heft 2, 14 p.

[57] Šita vieta yra visaip verčiama. A. Mierzyńskis (MZr I 138) interpretuoja taip, kaip mūsų išversta, o A. Brückneris vieną kartą išverčia " ir Diveriksu, ir zuikių deivei Mejdeiny " (Arch. f. slav. Phil. IX, 1886, 3 p.), o kitą kartą (Lehrbuch der Religionsgeschichte. II, 1925, 526 p.) taip pat, kaip mūsų pasakyta. Todėl neaišku, ar " Zuikių dievas " yra savarankiška dievybė, kurios mes kitur niekur nebesutinkame, ar Mėdeinė yra buvusi " Zuikių dievas ". W. Mannhardtas (Mh 55), kuris tą klausimą taip pat kėlė, tą " Zuikių dievą " supranta atskirą dievybę, nors savo argumentų nepatiekė.

[58] " *Mindog že posla k papie i prija kreščenije. Kreščenie že ego l 'stivobyst'*: *žrjaše bogom svoim vtajnie, pervomu Nnadieevi* (kitų rankr. varijantai: Nonadieevi Konadieevi), *i Teljaveli, i Diverikzu* (kitas varij.: Devikzu), *Zaejačemu bogu i Miendieinu* (kiti varij: Medieinu, Mindieniu). *Egda vyjechaše na pole i vybiegnjaše zajac' na pole, v lies roščenija ne vochožaše vnu i ne smiejaše ni rozgy ulomiti, i bogom svoim žrjaše, i*

mertvych telesa sožigaše, i pogan'stvo svoje javie tvorjaše". Poln. sobran. russk. lietop. II (1908) 817 = Mh 51 p. = MZr I 138 p. = Archiv. f. slav. Phil. IX (1886) 3 p.

[59] " *Romanovi že prišedšu ko gradu i Litvie, potekši na grad Litvie, ni vidieša ništože, tokmo i golovnie ti psy tečjušče po gorodišču: tužachu že i plevachu, po svojski rekušče* "*janda*", *vzyvajušče bogy svoja Andaja i Diviriksa, i vsja bogy svoja pominajušče, rekomyja biesi*". Poln. sobrn. russk. lietop. II (1908) 839 = Mh 51-2p = MZr I 139 p. = Archiv. f. slav. Phil. IX, 6 p.

[60] Žodžio Sovijus, Sovius, iš kurio sudarytas ir anos tautos pavadinimas " Sovica ", etimologija yra labai paini. Tas, niekur daugiau nebeužtinkamas žodis, buvo siejamas su Sabėjais. A. Mierzyński išveda, kad šalia jotvingių, prūsų, lietuvių ir žemaičių turėjusi būti iki šiol nežinoma giminė Scovitae ar Scoveae. Šitie ir kiti samprotavimai " Sovijus " ir " Sovica " mįslės neišsprendžia. *A. Brückner*: Slaven und Litauer, Lehrbuch der Religionsgeschichte, II (1925), 526-7 p. MZr I 132-135 p. Mh 60-62 p.

[61] " *O velikaa prelest' djavol'skaa jaže vvede v litovskyi rod i jatvezie i v prousy i v em' i vo liv' i inyja mnogy jazyki, iže soviceju naričjutsja ... Siju prelest' Sovit vede vne iž prinositi žrtvu skvernym bogam Andaevi* (varij.: Andievie) *i Perkounovi rekše gromu i Žvoroune* (var.: iže vo Runie) *rekše sovce i Teljaveli* (*isu*) *kouznecu* (var.: Teljavelik kuznec), *skovavše emou sulnce jako svetiti po zemli i vzvergšju emu na nebo sulnce. Si že prelest' skvernaa priide vnce of Ellin'...* " Mh 58-59 p. = MZr I 129 p. = *E. Wolter*: Mythologische Skizzen, Archiv f. slav. Phil. IX (1887) 637 p.

[62] Preuss. Urkundenbuch, I, 1. Hälfte (1882), 161 p.

[63] Vietovardžiai Korken, Kurkelauk, Kurksadel rodo, kad tas žodis yra išlikęs prūsų žemės vardyne. *G. Gerullis*: Die altpreussischen Ortsnamen, 1922, 70, 76-77 p.

[64] Žiūr. pastabą Preuss. Urkundenb. I. 1. Hälfte, 161 p. *K. Lohmeyer*: Geschichte von Ost = u. Westpreussen, 1908, 31-2 p.

[65] " *Ydolo, quod semel in anno, collectis frugibus, consueverunt confingere et pro deo colere, cui nomen C u r c h e imposuerunt, vel aliis diis, qui non fecerunt celam et terram ...* " Preuss. Urkundb. I, 1, 161 p.

[66] MZr I 145 p. = Mh 154 p. = IB 37.

[67] *Chr. Krollmann*: Das Religionswesen der alten Preussen, Altpreussische Forschungen, IV (1927), Heft 2, 14 p. *K. Lohmeyer, Geschichte v. Ost = u. Westpr.*, 33 p.

[68] *A. Brückner*: Beiträge zur litauischen Mythologie, Archiv f. slav. Philologie, IX (1886-7) 7, 10 p.

[69] *Ed. Wolter*: Mythologische Skizzen, Archiv f. slav. Philologie, IX (1886-7), 640 p.

[70] Mh 53 p., MZr I 141 p.

[71] W. Mannhardto rinkinyje yra įdėta viena tokia daina. (Mh 67). *K. Korsakas Radžvilas*: Latvių liaudies dainos, 1938, 69-76 p. mini nemaža latvių dainų apie saulę, kurių yra per 2000. Plg. *W. Mannhardt*: Die

lettischen Sonnenmythen, Zeitschrift f. Ethnologie, VII (1875), 73-104, 209-244, 281-330 (VII. Der Himmelsschmied). *E. Wolter*: Mythologische Skizzen. Archiv f. slav. Philog. IX, 640-641 p.

[72] *A. Brückner*: Dzieje kultury polskiej, I (1931) 413 p. *A. Brückner*: Slaven u. Litauer o. c. 526 p.

[73] *A. Brückner*: Dzieje kultury polskiej, I, 413 p.

[74] *A. Brückner*: Beiträge zur lit. Mythologie, Archiv f. slav. Philol. IX, 9 p.; Mh 55 p.; MZr I 139-140 p. 144 p.

[75] *E. Wolter*: Mytholg. Skizzen, Archiv f. slav. Phil. IX 638-9 p. *H. Usener*: Götternamen, 1929, 105-106 p.; MZr I 144, Mh 65 p. Plg. *E. Volter*: Zapadnorusskoe svidietel'stvo o litovskich bogach, Zapiski Imperatorskoj Akademij nauk, t. 53 (priloženije: Litovskij Katichizis N. Daukši), 1886, 177 p.

[76] Mh 55 p., MZr I 143 p.; *A. Brückner*, Beiträge zur lit. Mythologie o. c. 3 p.

[77] *A. Bückner*: Dzieje kultury polskiej, I, 413 j.

[78] *Marija Andziulytė - Ruginienė*: Žemaičių christianizacijos pradžia, 1937, 22-32 p.

[79] *M. Andziulytė - Ruginienė*: Žem. christ. o. c. 31 p.

[79a] *S. Daukantas*: Būdas, 1935, 155-8 p.

[80] " *Primi quos adii ex Lituanis s e r p e n t e s colebant; paterfamilias suum quisque in angulo domus serpentem habuit, cui cibum dedit ac sacrificium fecit in foeno jacenti ... Post hoc gentem reperit, quae sacrum colebat i g n e m eumque perpetuum apellabat. Sacerdotes templi materiam ne deficeret ministrabant. Hos super vita aegrotantum amici consultebant; illi noctu ad ignem accedebant, mane vero consulentibus responsa dantes umbram aegroti apud ignem sacrum se vidisse aiebant, quae, cum se calefaceret, signa vel mortis vel vitae ostentasset: victurum aegrotum facies ostensa igni, contra si dorsum ostentasset, moriturum portendit; ... aliam gentem reperit, quae s o l e m colebat et m a l l e u m ferreum rarae magnitudinis singulari cultu venerabatur ... Postremo alios populos adiit, qui s y l v a s demonibus sonsecratas venerabantur et inter alias unam cultu digniorem putavere ...* " SrPr IV 237 p. = Mh 135-6 = *A. Janulaitis*: Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis, 1928, 59-61 p. = *M. Andziulytė - Ruginienė*: Žemaičių christian. pradžia, 1937, 104-105 p. (su varijantais). IB 81. Kadangi šis įdomus tekstas yra lengvai prieinamas, tai čia iščitavome ilgoko aprašymo tik kelis svarbiausius sakinius.

[81] Šitokie žalčiai, apie kuriuos dar kalbėsime, buvo pagarboje laikomi, nes juose turėjusios būti " namų dvasios ".

[82] *Z. Ivinskis*: Krikščionybės kelias Lietuvon, rink. Krikščionybė Lietuvoje (Praeitis, Dabartis, Ateitis), 1938, 20 p.

[83] *Joannis Dlugossii*: Opera Omnia, XII (1877), 466, 470 sq., 473 p.

[84] " *Reluctantibus barbaris et se suaque Numina (erant autem haec praecipua: I g n i s, quem credebant perpetuum, qui per sacerdotes subiectis lignis nocte atque interdiu adolebatur;)... Wladislaus rex ignem, qui perpetuus ab illis putabatur, in Vilnensi civitate, quae caput et metropolis gentis erat, servatum, et a sacerdote qui eorum lingua Z n i c z appellabatur*

et qui supplicantibus et de futuro rerum eventu Numen consulentibus falsa edebat (quasi haec a Numine accepisset) responsa, custoditum et sedula lignorum adiectione nutritum, barbaris inspectantibus extingui, et tenplum et aram, in quibus hostiarum fiebat immolatio, disrumpi ... " (Opera Omnia, XII, 466 p.). Plg. ten pat 471, 474 p. (etnografiški aprašymai, kurių tikslas įrodyti, kad lietuviai yra kilę iš romėnų).

84a *A. Brückner*: Slaven und Litauer, Lehrbuch der Religionsgeschichte, hgg. von Alfr. Bertholet und Edv. Lehmann, II (1925), 233 p.

85 " *... item silvas, quas vocabant sacrosanctas et quae ferro contingere profanum et mortiferum erat; omnes siquidem illas ferro contingentes et violantes Satanae dolositas et versutia, in manu, oculo, pede aut aliquo membrorum, ut cultores suos in fide sacrilega contineret, Deo permittente offendebat et nisi arietum et vitulorum holocaustis placati, simulatam reddebant sanitatem ...* " (Opera Omnia, XII, 471 p.). Antrame etnografiškame aprašyme yra taip pasakyta: " *... Silvas etiam plerasque non secus quam sacrosanctas colebant, quas et intrare et per detrucationem aut arboris aut frondis violare, capitale fuit: detruncator enim frondium aut silvae ingressor, aut iugulabatur a Daemone, aut in aliqua corporis mutilabatur parte ...* " (O. c. XII, 473 p.). Plg. ibd. 466 p.

86 Kalbėdamas apie lietuvių krikštą Dlugošas apie gyvates tiek pasako: " *... et Aspides, serpentesque, in quibus Deos habitare et latere credebant ...* " (O. c. XII, 466 p.). Antrajame etnografiškame aprašyme yra taip pat trumpai pasakyta: " *Viperas insuper et serpentes fere singulorum hominum continebant domus, quibus et nutrimenta praebebant in lacte, et gallos illis velut hostias placationis immolabant* ". (O. c. XII, 473 p.). Plg. ibd.: 471.

87 " *Mortuos insuper suos, quod non Italis et Latinis tantummodo, sed et caeteris nationibus legimus fuisse solenne, comburebant. Lithuani tamen, cum silvarum et nemorum abundarent multitudine, habebant speciales silvas, in quibus singulae villae et quaelibet domus atque familia, speciales f o c o s, decedentium cadavera soliti erant conflagrare. Adiungebantur autem cremando corpori quaeque potiora, equus, bos, vacca, sella, arma, vestis, cingulus, torques; annulus, et simul una cum cadavere, non habito respectu quod aurea vel argentea forent, cremabantur. In hunc quoque morem Olgerdus filius Gedimini, magnus Dux Lithuaniae et Wladislai Poloniae regis genitor, in gentilitatis errore fatis absumptus in silva Kokiveithus prope castrum et villam Miszeholy* (Maišiogala ?), *cum equo optimo, ioppula margaritis et gemmis intexta, veste ostro et auro superba, balteo argenteo deauratoque amictus, exustus erat. Ex hostilibus quoque terris, triumphum aut praedas referentes reversi, congerie de lignis et pyra exstructa, ad cuius exstructionem unusquisque lignum iacebat, praestantiorem et insigniorem ex captivis iniicere et conflagrare, existimantes Deos suos huiusmodi incenso propano quam maxime et gratificari et placari ...* " (O. c. XII, 471-2 p.)): Plg. ibd. 474 p.

88 *Erat insuper Lithuanis ex patrio ritu consuetudinarium et caerimoniale, dum illos gentilitatis detinerat caligo, ad silvas, quas sanctas putaverant, collectis frugibus, sub principio mensis Octobris, cum coniugibus pignoribus et familiis venire et Diis patriis boves, arietes et caetera animalia*

per triduum in holocausta et victimas offerre, et oblatis, sacrificatisque, sub eodem triduo, vacando comessationibus, ludis et choreis, epulari, convivare et vesci libaminibus : idque inter omnia praecipuum et solenne sacrificium, quod nemini negligere licebat, habebatur ... " (O. c. XII, 471 p.).

[89] O. c. XII, 470-71, 473 p.

[90] O. c. XIII, 159 sqq.

[91] " *Aras deinde idolorum destruit, lucos succidit et ad praecipuum Samagittarum numen, ignem videlicet, quem sacrosanctum et perpetuum putabant, qui in montis altissimi jugo super fluvium Nyewyasza sito, lignorum assidua appositione a sacrorum sacerdotibus alebatur, accedens, turrim, in qua consistebat, incendit, et ignem disiecit et extinguit* " (O. c. XIII 159 p.).

[92] " *Succidit deinde per milites suos Polonicos silvas, quas non secus quam sanctas et Deorum suorum habitacula. Samagittae, juxta illud poeticum :* " *Habitarunt dii quoque silvas* ", *venerabantur, in eam caliginem mentis prolapsi, quod et silvae praefatae et aves, feraeque in illis consistentes, sacrae forent, et quicquid in illas faceret ingressum, ut sanctum deberet censeri. Non ergo Samagittaturm aliquis in silvis praefatis ligna audebat concidere, aut alites vel feras venari : violanti enim nemus, feras, vel alites, manus aut pedes daemonum arte curvabantur. Usu itaque longo ferae et alites apud silvas praefatas moratae, ad domesticarum instar, humanos neque horrebant neque vitabant conspectus. Maxima itaque barbaros tenebat admiratio, quod Polonorum milites nemus ritu eorum sanctum excidentes, nulla laesio, qualem ipsi inter se frequentius experti erant, sequeretur* ".

[93] " *Habebant praeterea in silvis praefatis f o c o s i n f a m i l i a s e t d o m o s distinctos, in quibus omnium charorum et familiarium cadavera cum equis, sellis et vestimentis potioribus incendebant* ".

[94] " *Locabant etiam ad focos huiusmodi ex subere facta sedilia, in quibus escas ex pasta in casei modum praeparatas deponebant, medonem quoque focis infundebant, ea credulitate illusi, quod mortuorum suorum animae, quorum illic combusta fuerant corpora, nocte venirent, escaque se exsatiarent, ac medonem foco infusum et dudum a cineribus absorptum, biberent : cum non animas, sed corvos, cornices, caeterasque silvestres aves et feras, ex assidua assuefactione cibos depositos constabat absumpsisse* ".

[95] *Prima insuper mensis Octobris die, maxima per Samagittas in silvis praefatis celebritas agebatur, et ex omni regione universus utriusque sexus conveniens illic populus cibos et potum, quilibet iuxta suae conditionis qualificationem, deferebat. Quibus diebus aliquot epulati, Diis suis falsis, praecipue Deo lingua eorum appellato Perkuno, id est Tonitru, ad focos quisque suos offerebant libamina, existimantes celebritate et epulatione illa et placavisse Deos et animas suorum necessariorum cibasse* ".

[95a] *A. Brückner* : Slaven und Litauer, Lehrbuch der Religionsgeschichte, hgg. von Alfr. Bertholet und Edv. Lehmann II (1925) 529, 532 p. *A. Brückner*, Dzieje kultury polskiej, II (1931) padaro rezervą : " Były wiec światynie, niskie domki drewniane, obsługiwane przez żincziów, gdzie wiekuisty ogień Perkuna (pioruna) płonął, odwiedzane przez lud dla wyroczni ".

[96] Tuos šaltinius žr. MZ I ir II t, Mh, o bibliografinius nurodymus IB Nr. Nr. 25-100; Nr. Nr. 1162-1205.

[97] *H. Bertuleit*: Das Religionswesen der alten Preussen (žr. IB 260), 11 p. Plg. *A. Brückner*: Slaven und Litauer, Lehrbruch der Religionsgeschichte, hgg. von Alfr. Bertholet und Edv. Lehmann, II (1925), 520 p.

[98] Livländische Reimchronik, hgg. von Leo *Meyer*, 1876, eil. 337-40.

[99] *A. Brückner*: Slaven und Litauer o. c. 506-539 p.

[100] " *Wann sie nu aber vermeinten sie* (jėzuitai) *hatten jhrem dinge genug gethan, vnd jhre Vnteutschen wol vnterrichtet, so befand sichs das ein confusum chaos oder ein vermischter Glaube ausz dem Bäbstischen vnd Heydnischen worden war, denn wie sie dazu gehalten wurden, das sie die Heiligen, sonderlich die Jungfraw Mariam anruffen solten, vnd die sahen das es mit der Anruffung jhrer Götter vnd Göttinen vberein kahm, da rieffen sie beydes die Jungfraw Mariam vnd andere Heiligen, vnd denn auch jhre Götter vnd Göttinen an, vermeineten also, sie waren mit einander einig vnd köndten beydersseyts helffen* ... " *SrL* II, 606 p. Plg. *H. Usener*, Götternamen, 1929, 80 p.

[101] *A. Brückner*: Slaven und Litauer o. c. 507 p.

[102] Žemaičių sukilimo eigą ir priežastis plačiai analizuoja *Z. Ivinskis*: Geschichte des Bauernstandes in Litauen. Von den ältesten Zeiten bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts. Historische Studien, hgg. von E. Ebering, Heft 236, 1933, 98-105 p.

[103] Plg. Mh 399. Joseph *Puryckis*: Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569. Dissert. Freiburg (Schweiz) 1919, 68-69 p.

[104] XVI amž. Lietuvos visuomenės tamsią būklę ir reformacijos priežastis, paduodamas daug šaltinių išdėsto *J. Puryckis*: Die Glaubenspaltung in Litauen o. c. 18-71 p.

[105] Vizitacijų aktai čia lieka beveik nepanaudoti, nors juose pasitaiko žinių apie pagonybę (žr. IB 1251). Prof. Dr. *J. Totoraitis* aptiko Vatikano archyve (Romoje) nurodymų apie kai kuriuos pagoniškus papročius Lietuvoje. Ten tos medžiagos yra žymiai daugiau, bet jis nespėjo jos surasti. Olandų jėzuitas *J. Kleijntjens*, gerai pažįstąs Vatikano archyvą rodė man apie lietuvių pagonybę (XVI amž.) įdomų dokumentą, kuriuo čia negaliu naudotis.

[106] Plg. Max *Toeppen*, Geschichte des Heidenthums in Preussen, Neue Preussische Provinzial - Blätter I (1846), Heft 4, 297-316; Heft, 5, 339-353.

[107] Codex epistol. Vitoldi, 1020-21 p.

[107a]) Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogtums Preussen, hgg. v. Paul *Tschakert*, I (1890), 9-11, 166-8; II (1890), 126, 142, 235, 411. Plg. *M. Toeppen*: Die letzten Spuren des Heidenthums in Preussen, Neue Preuss. Provinzial - Blätter, II (1846), 210-228, 294-303, 331-344, 471-2 p.

[108] " *Imo, quod auditu horribilius est, multi etiamnum manifestam idolatriam et exercent et profitentur palam: alij arbores, alij flumina, alij serpentes, alij aliud colunt, honorem exibentes diuinum. Sunt qui Percuno*

uota faciant, quibusdam ob rem frumentariam Laucosargus et propter pecuariam Semepates colitur. Qui ad malas artes adijciunt animum. Eithavaros et Caucos Deos profitentur suos. Cuiusmodi autem adversus haec mala ira Dei exardescat, pauci considerant ... " Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 m.. Spaudai parūpino Dr. J. *Gerullis*, 1922, 5 p. *E. Volteris*: Lietuviška chrestomatija, 1904, 4 sk. Mh. 280 p. Liet. vertimas: *M. Biržiška*: Rinktiniai mūsų senovės raštai, 1927, 6 p. Kiti bibliografiniai nurodymai žr. IB 72.

109 *Mažvydas*. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai, 9 p.

110 *Gaigalat*: Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573. MLLG V (1911) 149-150 p. IB 30.

111 *Gaigalat*: Eine litauische Handschrift aus dem Jahre 1573. MLLG IV (1899), 418 p.

112 " ... *mutati domicilii deum ...* " Mh 357; plg. t. p. 379, 391 p. LE I, 822 sk.

113 Žodyne sužymėtas didokas lietuviškų dievybių vardų skaičius yra išrinktas *Aug. Schleicher*: Lituanica. Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. - hist. Classe, Bd. XI (1853), 84-86 p. Plg. I B 4. *Joh. Bertuleit,* Die Reformation unter den preuss. Litauern, (žr. IB 159), 65 p. Mh 609-613.

114 *J. Gerullis*: Senieji lietuvių skaitymai. I (1927) 58 p. (autentiškas tekstas). *J. Yčas*: Mažosios Lietuvos praeitis, " Kovo 20 diena ", 1921, 36 p. Senesniuose rinkiniuose, su kai kuriom klaidom, išspausdintas tekstas žr. IB 85, 1196.

115 *J. Gerullis*:, Senieji lietuvių skaitymai o. c. 62-63 p. (autent. tekstas iš A. Bezzenbergerio paskelbto teksto, Altpreuss. Monatsschrift, XIV 462-66, perspausdintas). *Myk. Biržiška*: Rinktiniai mūsų senovės raštai, 1927, 13 p. *E. Volteris*: Lietuviška chrestomatija, 1904, 98 sk. Senesnius rinkinius, kuriuose tas tekstas paskelbtas žr. IB 85.

116 *J. Bertuleit*: Die Reformation unter den preuss. Litauern, o. c. 69 p.

117 *E. Sehling*: Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts, Bd. 4 (1911) 56; plg. IB 46.

118 Atitinkamus bibliografinius nurodymus žr. IB 27, 38, 46, 59, 86, 96, 1166. Plg. *J. Bertuleit*: Die Reformation unter den preuss. Litauern, o. c. 69 p.

119 Plg. *M. Biržiška*: Rinktiniai mūsų senovės raštai, o. c. 22-23 p. Mh 421-24 p.

119a *J. Gerullis*: Bretke als Geschichtsschreiber, Archiv für slavische Philologie, XL (1925) 117-127 p. Plg. *Vacl. Biržišką*, Lietuviškoji Encikl. IV, 654 sk. IB 33.

120 " *Omittas tandem plures effingere Deos*
Qui mare, qui coelum, qui moderentur humum,
Absint Perkunas, Lituans, Babilasque Gabartai,
Nec non Gabjaukurs Baubeque žemepati:
Quid Laimele a tibi praestabit, quid Meletette ? " Mh 513 p.

121 Mh 330, 339 sq. *H. Usener*: Götternamen o. c. 95.

[122] Mh 331, 340, 357, 367, 376, 392 sqq., 400 sq.; plg. (*M. Biržiška*) LE II. 583 sk. H. Usener: Götternamen o. c. 87.

[123] Mh 541, 543; plg. *Z. Iv(inskis)* LE VIII. *H. Usener*, Götternamen o. c. 90 p.

[124] Mh 532, 541, 544, 572-5, 610-11; plg. *Z. Iv(inskis)* LE VIII, 762 sk. *H. Usener*, Götternamen o. c. 90 p.

[125] Mh 545, 582; Jauczbaubis - Mh 532, 541. 610, 612; plg. LE III, 35 sk.

[126] Mh 459, 481 sq., 510, 531, 544, 599 sqq., 611 sq., 620, 622, 624.

[127] Mh 541, 545, 611, 613.

[128] Plg. *J. Bertuleit*, Die Reformation unter den preuss. Litauern, o. c. 67 p.

[129] Žr. Mh. 176-189 (Stella); 190-227 (Grunau); 228-235 (Const. synodales); 281-307 (Malecijai); 311-16 (K. Hennenberger); 316-27 (L. David); 514-606 (M. Pretorijus); IB Nr. Nr. 94 (Stella), 48 (Grunau, 38 (Const. synod.); 70 (Hier. Maletius); 71, 1186 (Joh. Maletius), 54 (K. Hennenberger); 42, 1167, 1195 (L. David); 82 (M. Pretorijus).

[130] *E. Sittig*: Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen der Daugscha und des Anonymus vom Jahre 1605, 1929, 73 p. *E. Volter*, Lietuviška chrestomatija, 1904, 58 sk. Žr. IB 40.

[131] *E. Sittig*: Der poln. Katechismus o. c. 73 p.

[132] *E. Sittig*: Der poln. Katechismus o. c. 73 p.

[133] Postilla katolicka... 1599, 9 p. Ištrauką žr. *E. Volter*, Lietuviška chrestomatija, 1904, 29 sk.

[134] Annales Ingolstadiensis Academie, pars 2, ed. *I. N. Mederer*, 1782, 59-66: " *Colebant enim eius regionis incolae pro Deo vero varias res, adorabant solem, ignem, sylvas, serpentes et quaedam alia venerabantur numina idolaque ...* " Plg. *A. Šapoka*, Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo? " *Židinys* ", 1935 m. Nr. 10, 317 p. pstb. 4. IB 29.

[135] *J. Puryckis*: Die Glaubenspaltung o. c.

[136] Acta Poloniae historica, IV (1879): Hosii epistolae, I, 429 p.: " *Nova enim fidei Christianae plantatio est in hoc M. D. nostro Lithuaniae: nam extra urbem Vilnensem, potissimum vero in Samogitia, ut ceteras superstitionnes taceamus, plebs rudis et inculta s i l v a s, q u e r c u s, t i l i a s, flumina, lapides denique serpentes pro diis colit eisque publice et privatim victimas et holocausta offert* ". To laiško ištrauką žr. *J. Fijałek* : Uchrześcijanienie Litwy przez Polską, Polska i Litwa w dziej. stosunku 1914, 299 pst. 2., *J. Puryckis*: Die Glaubenspaltung o. c. 67 p. *A. Brückner*: Starożytna Litwa (Ludy i bogi) 1904, 74 psl. IB 26.

[137] Tarkv. Pekulo, nuncijaus auditoriaus vizitacijos tekstai žr. Archivum Philologicum IV (1933) 76 p. (*K. Jablonskis* : Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą).

[138] Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce, ed. E. *Rykaczewski*, I (1864), 185 p. Visi tekstai šiame rinkinyje iš italų i š v e r s t i lenkiškai. J. Ruggieri rašo: " *Naostatek Litwa i Żmudź wraz z swym wielkim xięciem wezwanym na króla polskiego roku* 1386 *przyjęły wiarę chrześciańską, lubo podziśdzien dochowują się tam jeszcze zabytki bałwo-*

chwalstwa między osobami obojei płci, które na pozór tylko ochrzczone, lecz w rzeczy samej pełne zabobonów i bałwochwalczych praktyk, nie przestają zasyłać potajemnie modłów do swych dawnych bogów ".

[139] " *Są tam jeszcze w małej liczbie poganie, którzy zwyczajem przodków czczą dotąd s ł o ń c e, l a s y i węże, które chowają w domach, karmią mlekiem i pokłon im oddają* ". Relacye nuncyuszów o. c. I, 248 p.

[139a] " *Pozostały dotąd zabytki bałwochwalstwa gdzieniegdzie w Litwie, w wielu miejscach na Żmudzi, gdzie po dziś dzień chowają po wsiach węże, które czcili ich przodkowie, nim przyjęli wiarę chrzescianską* ". Relac. nuncyuszów, I 160 p.

[140] " *Na Żmudzi, gdzie jest biskupstwo mednickie, liczba Lutrów i Kalwinów przewyższa Katolików.. Mają tam klasztory Franciszkanie, Jezuici, z których pierwsi w pewnym zakątku około Memla nawrócili kilka tysięcy ludzi, którzy dotąd czcili bałwany, d r z e w a, węże, jeszcze w roku przesłym wielu pochrzcili* ". Rel. nuncyuszów, II 143-144 p.

[140a] " *W dawnych wiekach Litwini czcili węże, które chowali w domach jak swych bożków domowych, karmiąc mlekiem i żywemi kurczętami. Czcili także ogień który zwali swiętym, i który nigdy nie gasł, ciągle utrzymywany i podniecany przez kapłanów świątyni. W czasie świąt i tańców mieli zwyczaj powtarzać imię Ladona to jest Plutona, śpiewając, wyskakując i klacząc w ręce. Kiedy kto z nich zachorował, przyjaciele i krewni udawali sie do kapłanów z zapytaniem czy chory ma wyzdrowieć czy umrzeć. Ci szli w nocy do ognia, i jeżeli rano wrócili z odpowiedzią, że widzieli duszę chorego unoszącą sie nad nim, to miało znaczyć ze chory przyjdzie do zdrowia. Inni czcili słońce i lasy, i podług tego jak drzewo było większe, większą mu cześć oddawali. Zebrawszy wszystko zboże z pola, obchodzili swe swięta. Wracając z wojny palili na ofiarę łupy zabrane nieprzyjacielowi i jednego z jeńców. Po śmierci wodza lub naczelnika palili wraz z ciałem najdroższe sprzęty, i najpiękniejszego konia, ofiarując miód i mleko na jego mogile. Przed przyjęciem wiary chrześciańskiej lud zwykł był chodzić w skórach dzikich zwierząt* ". Relac. nuncyuszów, II, 366-367 p.

[141] Mh 281-307 psl. IB 70, 71.

[142] SrL II 295, 637 p. IB 45.

[143] Mh 341-401 p.

[144] Jomis man sudarė galimybę naudotis Lietuvos jėzuitų provincijolas *B. Andriuška S. J.* Šitoje vietoje jam reiškiu padėką.

[145] Tas laiškas in extenso išspausdintas " Athenaeum " IX (1938), 1 sąs. 98-100 psl.

[146] " *In maxima (inquit) episcopatus nostri parte, qui sit confessus in vita, invenias nullum; nullum, qui communicaverit unquam; nullum, qui Pater noster, aut signum crucis formare norit; nullum denique, qui aliquam cognitionem mysteriorum fidei habeat; uno hoc illi contenti: Lutherani non sumus: carnes die veneris non comedimus. Communiter sacrificare tonitribus, serpentes colere, quercus ut sacras venerari, manibus mortuorum dapes offerre, et similia multa, ex ignorantia potius quam malitia profecta, portenta in peccatis non numerant* ". Cituota iš *St. Rostowski*, Lituanicarum Societatis Jesu libri decem, 1877 (J. Martinovo leidimas), 153 psl. Plg. *E. Volter*:

Litovskij Katichizis N. Daukši, 1886, XVI-XVII psl. *A. Brückner*: Beiträge zur lit. Mythologie, Archiv f. slav. Philologie, IV (1886-87), 34-35 p. IB 47, 1170 a.

147 " *Inter haec plebs misera, in Lituania maxime, Samogitia et Semigallia, legum christianarum vel oblita vel rudis, ex agris in antiquas redibat* s y l v a s, q u e r c u b u s *suis Jovique illo fulmineo, quem superiores sui Perkunum apellabant, gentili majorum ritu supplicatum. Mimirum simplicibus antiquiora illa istis peregrinorum hominum inventis, tam multis, tam variis, sanctioraque visa majorum suorum instituta*". *St. Rostowski*, o. c. 10 psl. *A. Brückner*: Beiträge zur lit. Mythologie, Archiv f. slav. Philologie, IX, 32 psl.

148 *Miserrima tum erat mortalium in ea dioecesi conditio; ubi videlicet haud multos, qui ipsum nomen homines christiani nossent in agris reperisses. Antique colonis superstitiones: Jupiter ille fulmineus, vulgo Perkunas: quercus annosae, Szermuksznis sive Sorbus: alibi Akmo, saxum grandius. Veteres illi gentis dii, pluresque ejus ordinis alii, a rusticulis adhuc colebantur; quales in primis, quod canit poeta, primus in orbe deos fecit timor; quibus quasi tutoribus et Averruncis aedes suae, sui greges, horti sui atque alia essent salva; ruricolae miseri fingebant sibi, certisque ritibus et sacrificiis placatum ibant. Perkuno ignem in sylvis sacrum, vestales romanas imitati, perpetuum alebant. Telluri porca faciebant: reliquiasque pecudis e sacrificio domi asservabant: pertinere illud ad salutem suam et incolumitatem rei domesticae rati. Religio itaque erat ipsis ea abjicere; jussi a nostris id facere, negabant se audere posse: alioqui a diis suis gravi aliquo mactandi infortunio. Erant praeterea in hac, exculta hodie sinceraeque studiosissima religionis, gente citimisque populis et mores et ritus oppido ridiculi. Praeter eos, quos diximus, Larem pagani Dimstipam vernis suis dictum, fumi focique dominum colebant; huic oblato gallinaceorum pari litabatur; inde epulum, quo exoratus Lar familiarem suam unicuique rem fortunaret, cognati vicinique celebrabant. Cavebant interim diligenter, ne quid de omni suo convivio in diem insequentem esset reliqui; nam id religioni habebatur: quin aquam etiam, qua lances essent elutae.*

LIETUVIŲ DIEVYBĖS IR DVASININKAI

GABIJA. — Z. Iv. inicialais straipsnelį išsp. Liet-ji Enc. VIII, Kaunas 1940, 760-761. Bibliografija:

W. Mannhardt: Letto-Preussische Götterlehre 1936: *A Brückner*: Osteuropäische Götternamen - Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung L 1922 184-185 p.: *M. Akielewicz*: Spis bogów żmudskich (*J. Lelewel*: Polska. Dzieje etc. V 87, 99 p.); *P. Kraučiūnas*: Mitolog. smulkmenos - Vienybė Lietuvn. 1898 7 N 83-84 p.: *P. Klimas*: Lietuvių senobės bruožai 1919 92-93 p.

GABJAUJA. — Išsp. Liet-ji Enc. VIII 762. Bibliografija:

W. Mannhardt: Letto-Preussische Götterlehre 1936; *A. Schleicher*: Berichte aus Litauen - Sitzungsber. der Wiener Akademie 1852 IX 524; *H. Usener*: Götternamen 1929 p. 90; *A. Brückner*: Osteuropäische Götternamen - Zeitschr. f. vergl. Sprachf. L 1922 184-185.

GABVARTAS. — Išsp. LE VI 451. Bibliografija:

W. Mannhardt: Letto-Preuss. Götterlehre, 1936; *H. Usener*: Götternamen, 1929, 90 p. - Apie Žemyną žr. J. Balio str. " Žemės gerbimas " LE XXXV 240-241; apie Perkūną žr. J. Balio str. LE XXII 303-305. *Red.*

GANDA. — Išsp. LE VI 517. Bibliogr.:

W. Mannhardt: Letto-Preussische Götterlehre 1936; *A. Brückner*: Osteuropäische Götternamen (Zeitschr. f. vergl. Sprachf. L. 1922, 176 psl.

GANIKLIS. — Išsp. LE VI 524. Bibliogr.:

M. Stryjkowski: Kronika 1846; *W. Mannhardt*, Letto-Preussische Götterlehre 1936; *H. Usener*: Götternamen 1929; *A. Brückner*: Osteuropäische Götternamen (Zeitschr. f. vergl. Sprachf. L 1922., 189 psl.).

GARDAITIS. — Išsp. Liet-ji Enc. VIII 968. Bibliogr.:

W. Mannhardt Letto-Preussische Götterlehre 1936: *H. Usener*: Götternamen 1929 p. 90: *Th. Grienberger* Die Baltica des Libellus Lasicki-Archiv f. slav. Phil. 18 (1876); *A. Brückner* Osteuropäische Götternamen-Zeitschr. i. vergl. Sprachf. 50 1922 p. 168; *K. Būga* Kalba ir Senovė 1922 p. 77.

GIRINIS. — Išsp. Liet-ji Enc. IX 57. Bibliografija: *W. Mannhardt*: Letto-Preussische Götterlehre, 1936, 545, 612.

DVASININKAS SENOVĖS RELIGIJOJE. — Ta antrašte Z. I. straipsnį išsp. LE V 286-287. Bibliogr.:

W. Mannhardt: Letto-Preussische Götterlehre 1936; *A. Mierzyński*: O nadravskom žrece ognia Crive - Trudy IX archeol. sjezda I 1895; (") Romove 1899 Trudy X archeol. sjezda; (") Prusskij žrec Sieco - Trudy VIII archeol. sjezda 1890; *H. Bertuleit*: Das Religionswesen d. alten Preuss. mit. lit.-lett. Parallelen - Sitzungsb. d. Altertumsgesell. Prussia XXV 1924; *P. Klimas*: Lietuvių senobės bruožai 1919; *Z. Ivinskis*: Lietuvių religijos bibliografija 1938 (atsp. iš Soter 1935-1937; *J. Balys*:

Lietuvių tautosakos skaitymai II 1948; *H. Biezais*: Die Religionsquellen der baltischen Völker u. die Ergebnisse der bisherigen Forschungen 1954 (atspaudas iš žurnalo Arv. Uppsala).

LIZDEIKA. — Išsp. LE XVI 388. Bibliogr.:

Polnoje Sobranije Russkich Lietopisej XVII 261, 314, 375, 440, 494; *M. Stryjkowski*: Kronika Polska, Litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi 1 1846, 370-372; *T. Narbutt*: Pomniejsze pisma historyczne 1856, 70-74 (O Lizdejce i jego potomkach); *A. Prochaska*: Czy istnial Krywe na Litwie? (Kwartalnik historyczny 1904, 481-486 dokumentai apie L. sūnų); *H. Łowmiański*: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego II 1932; *Wł. Semkowicz*: O litewskich rodach zbratanych ze szlachtą polską w Horodle 1413 r. (Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie V 1920, 44 — L. ir Sirputis); *J. Puzyna*: Kim był i jak się naprawdę nazywał Pukuwer, ojciec Gedemyna (Ateneum Wileńskie X 1935, 43 - Traidenio brolis Sirputis). Žr. Kiburg.

PRUTENIS. — Išsp. LE XXIV 170. Bibliogr:

Scriptores rerum Prussicarum, IV, 292-294 (Stella); *S. Grunau*: Preussische Chronik, I, 1876, 63-65; *M. Stryjkowski*: Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi, I, 1846, 43-46; *M. Lucas David*: Preussische Chronik, hgg. von Hennig 1812, 20-24; Prūsų įstatymai lietuviškai išsp. Lietuvos Univ. Teisių Fak. Darbuose, 1924, 173-176; *P. Pakarklis*: Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, 1948, 94-97.

AUTORIAI, KURIE RAŠĖ APIE LIETUVIŲ DIEVYBES

LASICKI JAN. Išsp. LE XIV 181-184. Bibliografija:

Walter C. Jaskievicz: A Study in Lithuanian mythology. Jan Lasicki's Samogitian Gods (atsp. iš Studi Baltici, Firenze, IX) 1952; *Theodor Wotschke*: J. L. (Zeitschrift f. Slavische Philologie, II, 1925, 77-104, 442-471); (") Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen (Archiv für Reformationsgeschichte, Ergänzungsband III, 1908); *Th. Grienberger*: Die Baltica des Libellus Lasicki (Archiv für Slavische Philologie, XVIII, 1896, 1-86); *A. Brückner*: Litauische Götternamen (t. p. XXII, 1900, 569); A. Brückner yra daug atvejų savo raštuose naudojęs J. L.: Starożytna Litwa, Warszawa 1904. Osteuropäische Götternamen (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, 50 t., 1922, 161-198); Slaven und Litauer, rink. *A. Bertholeit* und *Edv. Lehmann*, Lehrbuch der Religionsgeschichte, 1925 506-539; *A. Mierzyński*: J. L. źródło do mytologii litewskiej (atsp. iš Rocznik Towarzystwa Przyjaciól nauk w Krakowie, XVIII, 1870, 1870, 1-102); (") J. L. i ego sočinenije " De Diis Samagitarum ', referat čitanyj na III (Kievskim) Archeologičeskom Sjezde 1875 (Trudy

III Archeologičeskago Sjezda, 1878, 173); *Haralds Biezais*: Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen, Uppsala 1954; *J. Lukaszewicz*: Geschichte der reformierten Kirche in Litauen, II, Leipzig 1850, 182-187; *J. Müller*: J. L. (Realencyklopädie für Protestantische Theologie u. Kirche, XI, 1902, 291-2; plati bibliogr. su nurodymu apie rankraščių likimą); *G. Korbut*: Literatura Polska, I, 182; *Z. Ivinskis*: Medžių kultas lietuvių religijoje (Soter 1938 XV, 1939 XVI); ('') Senovės liet. religijos ir mitologijos bibliografija (t. p. 1935-37 XII-XIV- nr. 66 ir kt. numer. nurodyta visa kita bibliogr. iki 1935, žr. šioje knygoje). Po II pas. karo dėmesio verta yra minėtoji Jaskevičiaus tudija. Žr. Laskowski Jakób ir J. L. minimus 'dievus' LE Alabathis, Algis, Apidomė, Aspelenia, Atlaibos, Audros, Auska, Austėja (Austneja), Aukštėjas, Babilos, Bentis, Brėkšta, Budintoja, Ezagulis, Gabija, Gardūnytis, ir kt.

LASKOWSKI JAKÓB. — Išsp. LE XIV 188-189. Bibliografija:

Akty Vilenskoj Komissiji XIV 101-152; XXV 8-93; Katalog rękopisów Archiwum X. X. Sanguszków w Sławucie, 1902, 5-6 (18 Nr. Rewizya włości J-o Kr. Mści Szawdowskiej, w ziemi Żmudzkiey, dzierzawy naonczas Pana Marcina Wojciechowicza Czechowicza, przez p. Jakuba Łaszkowskiego sługę J-o Mści i rewizora w ziemi Żmudzkiej, w r. 1562 odprawiona); *W. C. Jaskievicz*: A Study in Lithuanian Mythology (Studi Baltici IX, 1952); *A. Mierzyński*: J. Ł. żródło do mytologii litewskiej 1870; *M. Wołonczewskis*: Žemajtiu Wiskupiste, I, 1848, 90.

STELLA ERASMUS. — Išsp. LE XXXVI 493-494.

Scriptores rerum Prussicarum IV 1873 292-294 (ištraukos iš S. veikalo apie sen. prūsus). *Wegele*, S. E.: Deutsche Allegemeine Biographie, XXXVI, 1893, 30-31. *P. Pakarklis*: Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, 1948, 94-98 (iš S. paimti prūsų įstatymai). Kt. bibl. žr. Prutenis.

LAVINSKIS JOKŪBAS. — Išsp. Le XIV 292-293. Bibliografija:

Jėzuitų Archyvas (Roma) Polonia 7 II ff. 50, 99, 141, 159 (Lavisskis), 208; Pol. 50 f. 165 (nekrologas); Annuae Litterae Soc. Jesu anni 1583, Romae 1585, 84-88 (Missio Smodecensis); Monumenta Poloniae Vaticana (edd. Edv. Kuntze) VI, 1938, 770-775 (pilnas L. pranešimo tekstas); *W. Mannhardt,* Letto - preussische Götterlehre 1936; *St. Rostowski,* Lituanicarum Soc. Jesu historiarum libri decem 1877, 111-113; *St. Załęski,* Jezuicy w Polsce IV, część 2, 1904, 999-1002; *Z. Ivinskis,* Medžių kultas liet. religijoje (Soter XVI, 1939); ('') Vatikano archyvas - aruodas lietuvių kultūros istorijai (Aidai 1950, nr. 3 - L. reliacijos liet. vert. Orginalo nuorašų Vatikano ir jėz. arch. yra trys); ('') Lietuvių kalba Lietuvos

XVI-XVII a. viešajame gyvenime t. p. 1953, nr. 8); (") M. Giedraitis ir jo laikų Lietuva (rankraštis) Roma 1955. Žr. M. Giedraitis.

DVI MANNHARDT'O KNYGOS APŽVALGOS. Abi rašo Z. Ivinskis: I-ją išsp. Židinys 1937, 5-6 nr. 662-664; II-ją išsp. Lietuvos Praeitis (Vilnius-Kaunas 1941), I t. 1 sąs., 319-322.

TRYS LENKŲ KNYGOS APIE SENUOSIUS PRŪSUS. Tų knygų apžvalgą (Z. Ivinskio parašytą) išsp. Židinys 1936, 2(134) nr., 252-255. Autoriaus išnašos:

[1] Vesdamas propagandą už susidomėjimą jūra, už Pamarį, Rytprūsių pažinimą, institutas yra išleidęs visą eilę knygų knygelių apie Pamarį, Vyslos žiotis, Gdynę etc. Ant visų instituto leidinių stovi simboliškas instituto ženklas: bangų puolamas švyturys jūroje su užrašu: " in mari via tua ". Prof. S. Kolupailos žodžiais, kuris painformavo recenzentą apie tą institutą, iš jo veiklos ir propagandos galima būtų ir Lietuvai pasimokyti. Institutas dabar leidžia anglų kalba didelį žurnalą " Baltic Countries ". Jo paskutiniame nr. (nr. 2, 1935) įžanginiu straipsniu eina angliškas čia kalbamos Lowmiańskio studijos vertimas apie pagonis prūsus (p. 141-166). Toliau įdėta įdomus strp. M. *Rudnickio* apie kultūrinius Pabaltijo santykius istorijos prieaušry ir didelė daugybė recenzijų. Jų tarpe yra H. Lowmiańskio recenzuota *K. Jablonskio* išleistieji XVI amž. Lietuvos inventoriai ir *Z. Ivinskio* Geschichte des Bauernstandes in Litauen (1933), XXVII mėgėjų metraštis. I. Prof. S. Kolupaila recenzuoja du *M. Rybczyńskio* veikalus apie Pamario vandens kelius ir Pamario Vyslą.

[2] 1935 m. istor. žurnale " Kwartalnik historyczny " jis davė 42 psl. studijėlę: " Litewski ruch naukowy w zakresie historji. Próba charakterystyki ". Iš nelietuvio geresnės Lietuvos istorijos tyrinėjimų apžvalgos (nuo Daukanto iki 1935 m. menkučių istorijos brošiūrėlių ar straipsnių) nė nebuvo galima laukti. Su dideliu atsidėjimu sekta ir rankiota Lietuvoje pasirodą tiek senesnių tiek jaunųjų istorikų bei šiaip mėgėjų darbai. Kaip lenko darbas ši studijėlė yra labai objektyvi ir stebina skaitytoją autoriaus intelektualine inteligencija. VI-me lenkų istorikų suvažiavime jis skaitė referatą: " Przegląd badań nad dziejami Litwy do 1385 r. ". Be lenkų, vokiečių ir rusų tyrinėtojų darbų apie pagoniškąją Lietuvą taip pat plačiai apžvelgti ir naujausieji Lietuvoje pasirodę dalykai, kad ir be didelių mokslinių pretenzijų darbai, straipsniai. Tik autorius abiejuose savo referatuose *neatskiria* populiarių brošiūrėlių nuo savarankiškų mokslinių tyrinėjimų.

[3] Pav.: *Kasiske K.*: Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preussen bis zum Jahre 1410. Königsberg i. Pr. 1934.

[4] Paskutiniųjų kelerių metų bėgyje jų yra nemaža pasirodę: *Górski K.*: Początki kolonizacji polskiej w Prusach. " Strażnica zachodnia ", XII (1933). Poznań. *Nitsch K.*: Język polski w Prusiech Wschodnich. " Prusy wshodnie ". Przeszlość i terazniejszość. Poznań 1932. *Kostrzewski J.*:

Zabytki prehistoryczne Prus Wschodnich. " Prusy Wschodnie ". *Tymieniecki K.*: Znaczenie polityczne sprowadzenia Krzyżaków. " Prusy Wschodnie ". *Glemma T. Ks.*: Misja pruska XIII wieku aż do przybycia Zakonu Krzyżackiego. Pelplin 1931 (Odb. z. " Miesięcznika diecezji chełmińskiej " 1931 Nr. 6). *Karwowska Z.*: Dzialalność św. Brunona z Querfurtu etc. " Sprawozdanie z posiedzeń Tow. Nauk ". Warszawa XXI, 1928. *Koczy L.*: Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów, Poznań 1933. Dar yra ir keletas specialesnių studijų iš lenkų misijų Prūsuose.

KRIKŠČIONIŠKOSIOS VAKARŲ EUROPOS SANTYKIAI SU PAGONIŠKĄJA LIETUVA. — Tai Dr. Zenono Ivinskio įžengiamoji paskaita, skaityta 1933 metų rugsėjo mėn. 21 d. Vytauto D. Universiteto Teologijos-Filosofijos fakultete. Išsp. Athenaeum (Kaunas 1933), IV, 135-144. Išnašos:

[1] *Altaner, Berthold*: Glaubenszwang und Glaubensfreiheit in der Missionstheorie des Raymundus Lullus. Ein Beitrag zur Geschichte des Toleranzgedankens. Historisches Jahrbuch, t. 48 (1928) p. 586 tt.

[2] *Caspar, Erich*: Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordensstaates in Preussen. Tübingen 1924.

[3] *Dempf, Alois*: Sacrum Imperium. Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance. München und Berlin 1929.

[4] *Deutschland und Polen*, Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen, hgg. von Albert *Brackmann*, München, und Berlin 1933.

[5] *Heinrici Chronicon Lyvoniae*, hgg. von W. Arndt, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum Hannoverae 1874.

[6] *Maschke*, Erich: Der deutsche Orden und die Preussen. Bekehrung und Unterwerfung in der preussisch-baltischen Mission des 13. Jahrhunderts, Historische Studien (Heft 176). Berlin 1928.

[7] *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. I, 1. Lieferung, hgg. v. Philippi und Wölky, Königsberg 1882.

[8] *Schnürer*, Gustav: Kirche und Kultur im Mittelalter. Bd. 2, Paderborn 1929.

[9] *Treitschke*, v. H.: Das Deutsche Ordensland Preussen. Aus dem deutschen Schrifttum und deutscher Kultur. Bd. 84 und 85.

[10] *S. Thomae Aquinatis*: Summa Theologica, diligenter emendata de Rubeis, Billuart et aliorum, Pars 2a 2ae, t. 3, 1888.

[11] *Łowmiański*, Henryk: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego, t. II, Wilno 1932, psl. 281 tt.

[12] Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande, Königsberg i. Pr. 1931 (4°, XV + 208 + 672). Straipsniai: E. *Casparo*: Der Orden und Hermann von Salza, psl. 50-53. *Dr. Blanke*: Die Preussenmission vor der Ankunft des Deutschen Ordens, psl. 40-49.

[13] *Krollmann*, Christian, Dr.: Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen. Königsberg i. Pr. 1932.

[14] *Lohmeyer*, Karl, Dr.: Geschichte von Ost-und Westpreussen. 1. Band. Bis 1411. Gotha 1908.

[15] *Caspar, Enrich*: Vom Wesen des Deutschordensstaats. Königsberger Universitätsreden. 1928.

[16] *Lohmeyer*, Karl: Die Berufung des Deutschen Ordens nach Preussen, Zur Altpreussischen Geschichte. Aufsätze und Vorträge. Gotha 1907.

[17] *Gebhardts* Handbuch der deutschen Geschichte, herausgegeben von Robert Holtzmann. 1. Bd. Berlin 1930.

[18] *Schneider*, Fedor: Mittelalter bis zur Mitte des 13-ten Jahrhunderts. Handbuch für den Geschichtslehrer, herausgeg. von O. Kende. 1929.

[19] *Schmeidle r*,Bernhard: Das spätere Mittelalter, Von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. Handbuch für den Geschichtslehrer. 1932.

[20] *Stakauskas*, Juozapas: Kryžiaus karai prieš Žemaičius XIII-me amžiuje. " Vairas ", 1932 m. Nr. 12; 1933 m. Nr. 1, 3, 4.

[21] *Stakauskas*, J: Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XIII-me amžiuje. " Tiesos Kelias ", 1931, Nr. 12; 1932 m. Nr. 2, 3, 5, 7-8, 9, 10, 11.

[22] *Stakauskas*, J.: Viduramžių Bažnyčios ir imperijos universalumo reikšmė Lietuvai. " Vairas ", 1933, Nr. 10.

SENOSIOS LIETUVOS VAIDMUO EUROPOS ISTORIJOJE. — Šį Dr. Z. Ivinskio str. išsp. Židinys 1936, 5-6 (137-138) nr., 507-516.

LIETUVOS REIKŠMĖ EUROPOS VAKARAMS JŲ KULTŪROS GYNYBOJE. — Iš Z. I. rankraščio, rašyto Bonnoje 1956.II.18, kurio nuorašas buvęs nusiųstas Dr. Vygantui, kad būtų išverstas į anglų k.

SENOSIOS LIETUVIŲ KULTŪROS PROBLEMOS (pagal rašytus šaltinius). Šį Zenono Ivinskio str. išsp. Naujoji Romuva 1937, 4-5 nr., 93-99. Išnašos:

[1] *Adam von Bremen*: Gesta Hamaburgensis ecclesiae pontificum. Mon. Germ. in usum schol., Scriptores, ed. B. Schmeidler [3] 1917, p. 245-246.

[2] *Helmholdi*, presbyteri Bozoviensis, Cronica slavorum, Mon. Germ. in usum schol., Scriptore, ed B. Schmeidler, [3] 1909, p. 6.

[3] Scr. rer. Pruss. I, p. 8, 56, 71, 76, 102, 106, 109, 148. Plg. *Helmut Bauer*: Peter von Dusburg und die Geschichtschreibung des Deutschen Ordens im 14. Jh. in Preussen, Berlin 1935 (Historische Studien, Heft 272), p. 51 ir pst. 12.

[4] Scr. rer. Pruss. IV, p. 237.

[5] Pirmai orijentacijai žiūr. *J. Karys-Kareckas*: Lietuvos pinigai viduramžiais ir vėliau, " Nauj. Romuva ", 1936 m. Nr. 42, p. 817-821.

[6] Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce 1548-1690,

t. I (1864), p. 116, 247 etc. Net pačios Lenkijos aprašymuose, kurioje nuncijai gyvendavo, yra daug trūkumų, žiūr. pav. Rel. nunc. I, p. 64-65.

[7] Dr. *Jan Fijalek*: Teksty opisowe Wilna, Ateneum Wileńskie, I, zesz. 3-4 (1923), p. 513.

[8] Prie šito žemėlapio, išleisto Mikalojaus Kristoforo Radvilo, yra (kitoje jo pusėje) vokiškas " Das Gross = Herzogthumb Littaw ... " aprašymas. Plg. ankstyvesnius *J. Brauno* aprašymus, Fijalek, o. c. 516-521. Žiūr. *J. Fijalek*: Opisy Wilna až do polowy wieku XVII, Aten. Wil., I, zesz. 3-4 (1923), p. 313-36: II, zesz. 5-6 (1924), p. 122-158.

[9] Įdomių, bet nepatikrintų žinių apie 16 amž. Lietuvą, žiūr. *A. Spekke*: Latvieši un Livonija 16. g. s. Riga 1935 (psl. 83, 148 etc., rodo, kiek mažai Lietuva tada pažinta). (Plg. geras S. Sužiedėlio pastabas recenz. " Židinys ", 1936 m. Nr. 10, p. 508-9

[10] *Fr. Papée*: Polska i Litwa na przelomie wieków srednich, I, 1904, p. 12-15.

[11] *M. Ljubavskij*: Litovsko - ruskij sejm, 1901, p. 358 sqq., 416 sq.

[12] *Z. Ivinskis*: Geschichte des Bauernstandes in Litauen, Berlin 1933, psl. 119.

[13] *Al. Brückner*: Polacy a Litwini. Język i literatura. Rink. " Polska i Litwa w dziejowym stosunku ", 1914, p. 347. *A. Brüchner:* Dzieje kultury polskiej, I (1931), p. 411.

[14] Apie lietuvių kultūros niveau žr. *A. Šapoka*: Kultūriniai lietuvių lenkų santykiai Jogailos laikais, atsp. iš rink. Jogaila, Lietuva ir Lenkija Jogailos laikais, 1935, pp. 90-91. Lietuvos istorija, red. *A. Šapoka*, 1936, p. 150-151.

[15] Plg. *Z. Ivinskio* strp. Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva, atsp. iš " Athenaeum ", t. IV (1933), p. 139 sqq.

[16] Heinrici Chronicon Lyvoniae, Mon. Germ. in usum schol. Scriptores, ed. *W. Arndt*, 1874, p. 64.

[17] Scriptores rerum Prussicarum, I, p. 146.

[18] Plg. *H. Paszkiewicz*: Litwa przed Mendogiem, Pamiętnik zjazdu historyków V w Warszawie, I (1931), p. 254.

[19] Šitam teigimui įtikinančių argumentų yra davęs *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskwa, I (1933), p. 34-39.

[20] Livl. Reimchronik (Scr. rer. Liv. I) eil. 6193, 7843, 7881 etc. Plg. *H. Lowmiański*: Studja nad stosunkami społeczeństwa į panstwa litewskiego, II (1932), p. 227 pst. 4; I (1931), p. 172-174 (łupiectwo wojenne).

[21] Poln. Sobr. Rusk. lietop. XVII (1907), sk. 481, 482, 483. Iš kitų šaltinių tam reikalui žinios išrankiotos *H. Paszkiewicz*: Jagiellonowie a Moskwa, I, p. 29 pst. 2.

[22] Plg. Napoleono I. laikus. Zapyškio bažnyčioje, pav., rodoma altoriaus grotelės, Napoleono karininkų arklių apgraužtos.

[23] Plačiau apie lietuvių apsiginklavimą, karo techniką (su šaltinių citatomis) žiūr. *Z. Ivinskis*: Saulės - Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė, atsp. iš " Karo Archyvo ", t. VII (1936), p. 28-31.

[24] *Livl. Reimchr.* (Scr. rer. Liv. I, 569 p.) eil. 2672-73. Plg. ten pat

eil. 3885-88, 9880 etc. Plg. *P. Klimas*: Lietuvių senobės bruožai, 1919, p. 59.

[25] Plg. *H. Lowmiański*: Studja o. c. II, p. 230 (Wojsko, p. 224-231).

[26] *Livl. Reimchr.* eil. 2624 (balnai); svaidom. mašinos, ten pat eil. 2505, 8227, 10.023 sqq. etc. *Wartberge*, Scr. rer. Pruss. II, p. 94, 95 etc.

[27] *A. Spicyn*: Litovskija drevnosti. "Tauta ir Žodis", III (1925), p. 163. Suprantama daug tų piliakalnių yra apeiginiai (kulto), pilkapiai (milžinkapiai). Žiūr. *P. Tarasenko*: Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928 ir įvairūs jo strp.

[28] *L. Krywicki*: Żmudź starożytna (dawni żmudzini, ich warownie), 1906.

[29] Garsioji Žemaičių kulgrinda yra prie Varnių, tarp Paršežerio ir Lūksto ežero. Ten tęsiasi poros km pelkė, per kurią teka Sytuvos upelis. Toje vietoje yra ilga ir, palyginti, plati kulgrinda. Apie jos strateginį tikslą, žiūr. kun. *A. Juozapavičius*: Kas pamatytina Varnių apylinkėse, 7 šimtai metų (1236-1926), 8 p. pulko (Šiauliuose) leid., p. 35. Svarbi dar kulgrinda eina per Gimbutiškių ežerą į Gubernijos laukus (prie Šiaulių), t. pat, p. 22 etc.

[30] *L. Krzywicki*, O. c. psl. 57 sq. Apie piliakalnių statybas žiūr. *P. Galaunė*: Lietuvių liaudies menas, 1930, p. 36-38.

[31] *Z. Ivinskis*: Geschichte des Bauernstandes in Litauen, p. 73-75, 206-209. Turėjo dar lietuviai kiaulių, ožkų, vištų, ančių.

[32] *L. Arbusow*: Frühgeschichte Lettlands, 1933, p. 28.

[33] Ten pat, p. 27. Plg. *P. Klimas*, Lietuvių senobės bruožai, p. 50-51.

[34] *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais, I t., 1934, p. 59.

[35] Ten pat, psl. 129-131. Plg. *Z. Ivinskio* strp. "Židinio" 1933 m. Nr. 8-9; "Vairas", 1934 m. Nr. 7, p. 287-301.

[36] *Z. Ivinskis*: Geschichte des Bauernstandes, p. 134. Plg. *P. Klimas*: Liet. sen. bruožai, p. 57.

[37] Apie šitą klausimą plačiau žiūr. dr. *Vl. Viliamas*: Lietuvos kaimų sodybos ir jų problemos, "Židinys", 1936 m. Nr. 1. p. 44-56.

[38] *P. Galaunė*: Lietuvių liaudies menas, 1930, p. 30-35, 44-52, 72 (literat.). Naudotasi V. Trumpos rankr. referatu: "Šis tas iš lietuviu gyvenamojo namo susidarvmo istorijos". *P. Klimas*: Liet. sen. bruožai, p. 61.

[39] Žemaičių nums, "Gimtasai Kraštas", 1936 m. Nr. 2-4, p. 496-498.

[40] "Gimtasai Kraštas", 1936 m. Nr. 2-4, p. 488 sqq. (*Pr. Budkus*: Mano senuolių gimtinė); plg. Dlugošo žinias (*P. Galaunė*, o. c. psl. 33-34).

[41] Lietuvių Būdas, red. J. Talmantas, 1935, psl. 93.

[42] *Z. Ivinskis*: Bibliografinė senovės lietuvių religijos ir mitologijos medžiaga, "Soter", XII (1935), Nr. 2, p. 133-181: XIII (1936). Nr. 1, p. 55-96, Nr. 2, p. 54-94. (Žr. šioje knygoje, *Red.*).

[43] Ten pat, Nr. 2 (1935) p. 137-151; Nr. 2 (1936), p. 89-94.

[44] Src. rer. Pruss. I, 53 p. Lietuviškas Dusburgo kronikos vertimas apie prūsų apeigas, papročius in religijąs žiūr. "Nauj. Romuva", 1931 m. Nr. 5, p. 120 (vertė B. Tarvydas).

[45] "Soter", 1935 m. Nr. 2, p. 139-151; 1936 m. Nr. 2, 90-93.

[46] Būdas, 1935, p. 108.

[47] *Usener, H.*: Götternamen ²1929, p. 79 sqq. *Ch. Krollmann.*: Das Religionswesen der alten Preussen, Altpreussische Forschungen, IV (1927), Helft 2, p. 11.

[48] " Soter ", Nr. 2 (1935), p. 140.

[49] Ir čia Daukantas savaip aiškina. Medžius ir miškus lietuviai g e r b ę ir saugoję, kad nebūtų nereikalingai naikinami, bet ne garbinę. (Būdas, 1935, p. 148-149).

[50] *J. Baldauskas* : Pirktinės vestuvės, 1936 (Atsp. iš " Mūsų tautosaka, t. X), psl. 65, 66-77.

[51] Preussisches Urkundenbuch, I, 1, psl. 17 (nr. 24), p. 20 (nr. 29).

[52] *Heinrici* Chronicon o. c. psl. 23-24.

[53] Vert. " Nauj. Romuvoje " 1931 m. Nr. 5, p. 120. Plg. *H. Lowmiański*, Studja o. c. I p. 142.

[54] " Soter " 1935 m. Nr. 2, p. 138 sqq.

[55] Russkaja istor. bibl., t. XXVII (Litovskaja Metrika), 1910, sk. 193 sqq.

[56] Žiūr *P. Štuopis* : Seniausios aisčių vedybos, " Akademikas ", 1935 m. 1. *P. Štuopis* : Senovės aisčių vedybos, " Trimitas " 1935 m. Nr. 24.

[56a] Dzieje kult. polskiej, I, p. 641.

[57] Tokių žodžių, šaltiniais puikiai dokumentuotą, žodyną sudarė *K. Jablonskis* : Lietuviški žodžiai oficijalinėje Kun-tystės kalboje, 1937, (ca., 300 psl.).

[58] Norintieji gauti XV amž. mokslo, vykdavo į Vakarus. Pirmieji lietuvių studentai užsienyje jau žinomi tuoj po 1400 m. *A. Šapoka* : Mokslo jieškančių senovės lietuvių keliai, atsp. iš " Židinio ", 1935 m. Nr. 10, 11, psl. 2-22 *A. Šapoka* : Kultūriniai lietuvių lenkų santykiai, o. c. psl. 98-99., 107.

SENOVĖS LIETUVIŲ RELIGIJOS BIBLIOGRAFIJA. — Fotostatinis atspaudas.

ASMENVARDŽIAI

PASTABA: Šios knygos skyrius « Senovės lietuvių religijos bibliografija » turi atskirą vardų Rodyklę (608 — 630 p.).

SANTRUMPOS:

arkiv. = arkivyskupas
gen. = generolas
imp. = imperatorius
kar. = karalius
kng. = kunigaikštis
kron. = kronikininkas
mag. = (ordino) magistras
metr. = metropolitas
pop. = popiežius
vysk. = vyskupas

Aakjaer S. 636
Abraham Wl. 86, 641
Abramavičius L. 210
Absalonas, arkiv. 67
Achmatas, Aukso Ordos chanas 320
Adamovičs L. 349, 371, 662, 664
Adam von Bremen 680, žr. Adomas
Adomas Bremenietis, kron. 93, 232, 233, 271, 273, 327, 737, 374, 430, 433, 457
Adomat Jons 237
Agafija, Agapa 359
Aitvarai 234, 236, 238, 342, 347, 390, 394, 395, 397, 404, 465
Akelaitis M. 353, 408, 418, 674
Albertas, landgrafas 282
Alberto (Karaliaučiaus) univ. 26
Albertas, Braunšveigo kng. 282
Albertas, vysk. 60, 69, 70
Albrechtas Askanietis 437
Albrechtas, austrų hercogas 79, 94, 443
Albrechtas II, austrų kng. 294
Albrechtas, Prūsų hercogas 27, 28, 33, 36, 40, 90, 107, 109, 122, 125, 226, 233, 265, 266, 276, 289-291, 295, 299
Alekna A. 211, 645, 654, 664
Aleknavičius (Olechnowicz) M. 258
Aleksandras, D.L.K. 99, 123, 239, 246, 253 (ir žmona Elena), 315, 316, 318, 320, 447, 448
Aleksiejus, caras 243, 291
Aleksiejus, metr. 323
Aleman 57
Alexinsky G. 349
Alfredas D., anglų kar. 270
Algirdas 17, 48, 78, 80, 89, 99, 139, 142, 149, 151, 156, 232, 285, 294, 302, 315, 317, 319-321, 323, 328, 360, 439, 440, 446, 447, 455, 467, 668; Algirdo sala 163, 194; Algirdaičiai 46
Alminauskas K. 50, 634
Alnpeke Ditlep 53, 64, 106
Alseikaitė-Gimbutienė M. 662
Altaner B. 679
Andriolli 208
Andrius Algirdaitis 143, 242
Andrius J. 124, 192, 661
Andrius iš Stirlando, mag. 279
Andrius, Vilniaus vysk. 87, 163
Andriuška B. 673
Andziulytė-Ruginienė M. 380, 645, 667
Anjou Vengrijoje 444
Anninskij S. 71

Antanaičiai 261
Antoniewicz Jerzy 129
Apidemė, dievaitė 236, 404, 427
Arbusow L. 71, 96, 462, 637, 639, 654, 665, 682
Armstedt R. 657
Arndt W. 68, 69, 71, 661, 679, 681
Arnold U. 640
Arnold von Vitinghof, mag. 78
Aspelenie 465
Atilos laikai 49
Atlaiba, mitolog. 353
Aubin G. 276
Augustas II, kar. 268, 451
Auktumas, vadas 280
Austėja 353
Avižonis K. 23, 123, 649
Avraamkos kodeksas 47

Babylios, mitolog. 353
Babinovskio kodeksas 45, 101, 261
Backus O. P. 660
Baczko 434
Bär Max 632
Bagiński W. W. 125
Bagrationas, gen. 250
Baisen J. ir G. 286-288
Baldauskas J. 683
Balinskis 141, 149
Baliński M. 190, 191, 206, 648, 652, 653, 660
Balys J. 113, 342, 662, 675
Balk Hermann, mag. 304
Balоža F. 662, 664
Baltramaitis St. 126
Baltramiejaus naktis 415
Balzer O. 638
Bandurski W. 638
Bang G. 659
Baranowski J. T. 643
Barbašev A. J. 633
Barberini fondas Vatikano bibl. 3, 13
Barby grafas 282
Barkauskas P. 652-654
Barnim I, kng. 309
Barnim XI, kng. 309
Bartkowiak M. 656
Barsov N. 659
Bartoszewicz J. 638
Basanavičius J. 85, 110, 331, 348, 351, 355, 363, 364, 405, 418, 435, 663
Batockiai 297
Batoras Steponas, kar. 5, 106, 450, žr. Steponas B.
Bauer A. 71, 264, 426, 654
Bauer H. 636, 638-640, 661, 665, 680
Bażyński (Baisen) 286
Bednarski St. 643
Benedictsen D. 352
Benediktas XIII, pop. 87
Benninghoven Fr. 96
Berežkov N. G. 632, 633
Bergmann L. 53, 54, 64, 66
Beringeris Henrikas 388
Berkholz G. 53, 64, 138, 634, 636, 647
Bernatavičius (Bernatowicz) F. 356, 414, 663
Beršadskij S. A. 43, 45
Bertholet Alfr. 349, 668-670, 676
Bertoldas, vysk. 56, 70
Bertulaitis (Bertuleit) Hans 348, 349, 670, 675
Bertuleit A. 662
Bertuleit J. 393, 411, 657, 671, 672
Berzinš L. 349
Beza T. 415
Bezdukai 409
Bezzenbergeris A. 223-225, 227, 301, 394, 671
Bialozaras Jok. 29
Bielaukas Jonas 234, 394, 424, 427
Bielecki A. 641
Bielenstein A. 138, 416, 467, 654
Bielevičiai 27
Bielokurov S. A. 95
Bielowski A. 73, 99, 637, 646
Bielskis, kron. 48, 132
Biezais H. 676, 677
Bilkins V. 55, 634, 636, 637
Bironas Ern. Jonas 268, 269

Bironas P. 269
Bironų-Bühren giminė 268
Birutė, Kęstučio žmona 49, 118, 164
Biržiška M. 113, 114, 648, 663, 664, 671, 672
Biržiška Vc. 87, 114, 228, 353, 641, 671
Biržiška Vk. 648
Bismarck 229, 311
Bychovco kronika 49, 50, 86, 118, 633, 634, 641
Bystrianskij V. 71
Bystron J. 369
Blaatand Harald 272
Blanke Dr. 679
Blaschka A. 640
Blell Th. 655
Blumenau L. 388
Boborowicz J. 642
Bobrzyński M. 641
Boeck, rašyt. 245
Boedecker 208
Bogislavas I, kar. 309
Boguslovas XIV, kng. 309
Boldt F. 656
Boleslovas I, kar. 308, 310
Boleslovas IV, kng. 73, 313
Boleslovas Drovusis, kar. 130, 135, 312
Boleslovas-Jurgis II, Haličo kng. 312
Bolognetti A. 100
Bona, karalienė 122, 239, 251, 263; jos turtai 104
Boniecki A. 642, 660
Bonifacas IX, pop. 87
Bonk H. 272
Bonnel E. 56, 635, 637
Borkus, legend. 48
Bornbach St. 83
Borovskis J. 187, 649
Boticheris Ad. 224, 227
Botocki, von 292
Brackmann A. 679
Brammer Karl 206
Braun Georg 295
Brauno J. atlasas 458, 681
Brazaitis J. 113
Bremenietis notaras 66
Brenneke A. 632
Brescovius, kun. 297
Bretkūnas J. 31, 37, 225, 226, 236, 237, 297, 299, 303, 334, 367, 396, 397, 401, 402, 422, 424, 427, 465
Brodovskis J. 395, 398, 409, 410 (žodynas), 424, 426
Brosowas A. 364
Brückner A. 86, 312, 338, 342, 348, 349, 359-363, 368, 378, 379, 384, 387, 390, 405, 408-411, 418, 421, 422, 458, 368, 641, 662, 664-670, 672, 674-676, 681
Brüggen E., von 645
Brutzkus J. 661
Brunenieks M. 349
Brutenas 350
Būčys P. Pr., vysk. 15
Budkus Pr. 682
Budzeika E. 653
Būga K. 248, 269, 314, 359, 361, 362, 411, 412, 645, 647, 652, 663, 675
Buyko B. 208
Bujack G. 655
Bujak Fr. 132
Bulhak J. 206
Bullingeris H. 415
Bulmerincq Aug., von 96
Bunge 96, 649
Burbonai (Prancūzijoj) 444, 450
Busch N. 426
Buszyński Ig. 645
Bušackis B. 646
Butautas, kng. 294
Butkus Ant. 260
Butkus Juozas 260
Butleris M. 246
Bžostauskis, Vilniaus vysk. 423, 427
Bžostovskiai 239, 251

Caligari J. A. 100
Camblakas Grigas, metr. 323
Cambon Jules 222

Canaparijus, rašyt. 271
Canisijaus P. katekizmas 266
Cappelleris C. 237
Caro J. 641
Carstenn E. 658
Caspar E. 439, 679, 680
Cassiodorus 270
Castor ir Pollux 410
Cederberg R. A. 637
Cegliński J. 208
Celichowski Z. 100, 650
Cezario laikai 89
Chalcocondylas 425
Chaleckiai 27, 28
Chyträus D. 90
Chlebowski Br. 206
Chlopicki Edw. 645
Chmelnickis B. 317
Chodynicki K. 49, 50, 86, 633, 641
Chodkevičiai 27, 36
Chodkevičius Jonas 313
Chodkevičius Jonas Karolis 267, 451
Chodźko 208
Chreptavičiai 192
Cicėnas J. 648
Clemenceau 222, 223
Closen H. K. 203, 204, 658
Comenius 416
Contarini A. 205
Crome H. 655
Cruse K. W. 654
Curzono linija 316
Czegenberg J. 287
Czerski St. 645
Czetwertynskiai 263

Čartoriskiai 23, 38
Čeginskas K. 114
Čekų broliai 415, 416
Čiurlionis M. K. 259
Čupurna, Vytauto pareigūnas 175, 176

Dach Simon 111
Dagys J. 353
Danielius, Volinijos kng. 134, 312, 328, 376
Danilavičius Ig. 50, 94, 101
Danutė Kęstutaitė 313
Daubmann J. 299
Daugirdaitė-Sruogienė V. 39
Daukantas Sim. 66, 117, 126, 331, 334, 335, 356-360, 366, 368, 380, 410, 418, 464, 466, 663, 667, 678, 683
Daukantas Stan. 239
Daukša M. 141, 234, 329, 334, 367, 397, 400, 422, 423, 426, 427, 465, 672
Daumantas, kng. 118, 137
David Lukas 34, 75, 233, 331, 350, 359, 375, 399, 414, 424, 428, 663, 672, 676
David P. 638
Dempf A. 679
Dethlefsen R. 227
Detmaras, kron. 78, 79, 85, 158, 159, 639
Diana, deivė 331, 385
Dietrich von Altenburg, mag. 77, 97
Dietrich von Grüningen, mag. 212
Dietrich von Niem 124
Dievo rykštė 465
Dimitras Samozvancas (Apsimetėlis) 321
Ditleb von Alnpeke 53, 64
Ditrichas, markgrafas 283
Divanas, bartų vadas 280, 282, 283
Diveriksas 378, 379
Dlugošas (Dlugossius) Jan 7, 48, 59, 76, 82, 88-91, 119, 124, 130, 132, 133, 135, 156, 168-170, 215, 217, 218, 233, 312, 331, 336-341, 354, 383-389, 400-402, 412, 417, 425, 428, 435, 641, 649, 667, 668, 682
Dluskis M. 261
Dmochovskis V. 351
Dmochovskis, endekas 222
Doebner Th. 426
Dogelis (Dogiel) M. 103-105; jo rinkiniai 643
Dogiel P. 95

Donelaitis K. 31, 37, 229
Dorobenko Al. 654
Dorohostaiskiai 261
Dorr R. 658
Doselis Vicboldas 54, 64
Dovaina Andrius 252
Dovainai, ponai 252
Dovainavičius J. 251
Dovgiallo D. 651
Dovydaitis Dionizas 249
Dovydaitis Pr. 649
Dovydas, kng. 315
Dovnar-Zapolskij M. B. 43, 651
Dowojna-Sylwestrowicz A. 645
Draike 118
Dramutis, kilming. 119
Drège E. 208
Dreileben, mag. 67
Driežų sąjunga 33, 286-288, 305, 656
Drozdovskis J. 247
Druckij-Liubeckij V. 651
Dubiński P. 648
Dūmų viešpats 7
Dundulis B. 646
Dusburgas (Dusburgietis) P. 51, 55, 59-61, 68, 74-77, 81, 90, 94, 118, 127, 129-131, 133, 135, 136, 232, 233, 245, 270, 271, 273-275, 277-279, 281, 282, 284, 285, 294, 301, 327, 330, 331, 333, 336, 337, 340, 342, 362, 367, 374-376, 378, 382, 388, 390, 394, 401, 410, 411, 428, 430, 442, 452, 457, 459, 465, 468, 638, 661, 682
Dusemer H., mag. 97, 127
Działyński T. 92, 100, 650
Dzialynskiai 38

Eberhardt von Seyne 212
Ebering E. 670
Ebert M. 658
Ebhardt B. 203
Ecke P. 54, 58-60, 64, 65, 635
Eckert W. 654
Edygos (Edigiejaus) totoriai 320
Ehrlich Br. 658
Eidėnas J. 260
Eikutis, kilming. 119
Eilenstein Arnulf, von 250
Einhardas, rašyt. 270
Einhorn Al. 265, 403
Einhorn P. 93, 265, 346, 392
Eis Gerhard 640
Elena, Aleksandro kng. žmona 246, 318
Elisonas J. 336, 364
Elwert N.G. 97
Elzbieta, carė 291
Elzbieta Sofija, Kuršo kng. 268
Elzbieta Vengrijos 80
Elzeviero leidiniai 416
Engelbertas, grafas 282
Engelmann A. 56, 635
Erdivilas, kng. 117
Eretas J. 24
Erler K. 108
Erlichshausen K., mag. 286, 287
Erlichshausen Ludwig, mag. 287
Ermanarikas, kar. 270
Eskulapijus 331, 385
Estreicher K. 105, 642-644
Eucaedius Aug. 71
Eugenijus IV, pop. 17
Ewaldas A. L. 431
Ežerinis 465

Fabricius Dionysius 93
Fabricijus Jonas 299
Farnezės rūmai Romoje 15
Ferdinandas II, imp. 451
Ferdinandas Katalikas, kar. 448
Ferdinandas, Kuršo kng. 268
Fijałek J. 30, 37, 86, 100, 149, 641, 652, 672
Fisher, archyvaras 98
Fisheris Fridr. 33
Fink K. A. 631
Finkel L. 126, 642
Fischhausenas 275
Foelckersahmb M. 268
Foch, maršalas 223

Forstreuter K. 25, 29, 32, 35, 36, 97-99, 174, 279, 294, 298, 304, 631, 644, 646, 650, 652, 656-659
Fotijus, metr. 323
Fridrichas Barbarossa, imp. 309, 435
Fridrichas II, imp. 274, 278, 431, 439, 443
Fridrichas, imp. 286
Fridrichas III, imp. 286
Fridrichas, ordino mag. 420
Fridrichas III, Pfalco kurfiurstas 415
Fridrichas III, Prūsų kurfiurstas, Fridrichas I kar. 290, 296, 299, 451
Fridrichas, Žiemgalos kng. 266, 267
Fridrichas Kazimieras, kuršo kng. 268
Fridrichas Vilhelmas, Kuršo kng. 268
Fridrichas Vilhelmas, Prūsų kurfiurstas 267, 290, 303
Fridrichas Vilhelmas I, Prūsų kar. 244, 294, 296
Fridrichas Vilhelmas II, Prūsų kar. 122, 291
Fridrichas Vilhelmas III, Prūsų kar. 250, 296
Fridrichas Vilhelmas IV, kar. 296
Friedrichsgraben (Pričkagrabė) 304
Frischbier H. 111, 288
Frohlich G. 227
Fuchs M. G. 658
Fuchs W. 74, 638
Funk Ph. 639

Gabartai, dvasios 236, 398
Gabija, deivė 342, 359, 390, 408, 674
Gabjauja 409, 675
Gabjaukurs 236, 398
Gabvartas 409, 675
Gaden Wl. 645
Gadon M. 645
Gaerte W. 656
Gaigalat 671
Gallus, kron. 51, 99
Gallus Martinus 272
Galaunė P. 44, 632, 682
Galminas Nodubaitis 124
Ganda, likimo dievybė 409, 675
Ganiklis 409, 410, 675
Garampi inventorius 645
Gardaitis 410, 675
Gardojytis 353
Garzo, mokytojas 419, 420
Gause F. 657
Gavyna, vadas 284
Gebhardts Handbuch 680
Gedetas, kng. 135
Gediminaičiai 47, 48, 446, 447, 449
Gediminas 13, 50, 75, 77, 78, 81, 89, 96, 97, 118, 139, 142, 145, 164, 171, 213, 312, 314, 315, 321, 323, 413, 414, 439, 445, 451, 455, 460, 634, 668 ; Gedimino kalnas 22 ; sostinė 23 ; pilis 149, 154, 192 ; sapnas 49 ; jo laikai 67, 99
Gedkantas T. 36
Gerardas, kapucinas 262
Gerasimas, vysk. 47
Gerhart J. 659
Gerrit Thielen P. 657
Gerson W. 208
Gerullis G. 666
Gerullis J. 30, 125, 397, 424, 427, 430, 671
Ghillebert de Lannoy 167, 184-188, 190-194, 199, 201, 204, 388, 446, 664
Gidžiūnas V., OFM 13
Giedgaudas Edv. 260
Giedgaudas Juozas 260
Giedraitis Juoz., vysk. 262
Giedraitis Merk., vysk. 6, 9, 12, 14, 20, 27, 28, 125, 405, 406, 421, 422, 465, 678
Giedraitis St., vysk. 252
Gil'tebrandt P. A. 43, 45
Gimbutas, legend. 48
Gimbutienė M. 114, žr. Alseikaitė
Gimžauskas S. 147, 148
Gingeike 57

Giniotas J., kleb. 262
Girdvainis, inž. 194
Girdwoyń (Girdvainis) St. 165
Girgensohn J. 641
Girinis 410, 675
Glandas, vadas 280
Glebovič A.B. 663
Glemma T. Ks. 679
Glinskis Myk. 315
Gloger Z. 645
Glopas, vadas 280, 283
Godfridas von Linden 151
Górski K. 678
Gostautai 165, 258
Gostautas Jonas 144
Gostautas Martynas 144
Gotfried von Heimberg 77
Graske 656
Grasseris Jok. 416, 417
Grautoff F. H. 639
Gregoras Nikeforas 322
Grienberger Th. R., von 359, 410, 418, 664, 675, 676
Grieser R. 656
Grigalius, pop. 387
Grigalius VII, pop. 443
Grigalius IX, pop. 440
Grincevičiai 248
Grinius Jonas 114, 188, 256
Grodecki R. 638
Gruber J. 69, 71
Grunau S. 75, 135, 233, 273, 329, 331, 334, 347, 350, 351, 354, 357, 361, 367, 275, 377, 393, 399, 410, 412, 414, 420, 672, 676
Grünberg 659
Grüningen Dietrich, mag. 212
Guagnini Al. 105, 336, 417, 458, 464
Guirand F. 349
Gukovskij K. 654
Gumowski M. 651
Gustaitis M. 364
Gustavas Adolfas, kar. 267

Habsburgai 444, 447, 449, 450
Haeckel, prof. 10
Halecki O. 15, 645
Hansen A. 69, 71, 637
Hanulas, pirklys 157
Haraldas Blaatandas, kar. 67
Harmjanz H. 655
Hartknoch Ch. 74, 135, 233, 331, 350-353, 375, 394, 399, 410, 412, 662, 663
Hartungas, spaustuvininkas 299
Hedemann O. 651, 652
Hein Max 24, 34, 97, 98, 632
Heinl K. 211
Heinrich-Mortensen G. 34
Heyden H. 659
Heyn G. 657
Heynicke H. 658
Helfenstein Vilh. 87
Hellmann G. 657
Hellmann M. 26, 248, 652
Helm K. 111, 639, 640
Helmerichas, mag. 281
Helmholdas, kun. 457, 680
Helmholdas, kron. 93
Hemmingijus 394
Henneberger K. 233, 331, 350-352, 375, 397, 399, 662, 672
Hennig E. 34, 676
Henningas Saliam. 403
Henning von Schindenkopf, komtūras 302
Henrikas Bavarietis, kng. 248, 443
Henrikas von Clue 159
Henrikas iš Diessenhofeno 387
Henrikas iš Hervordo 387
Henrikas Latvis (Livonijos) 52, 55, 57, 60-62, 64, 69-71, 78, 91, 93, 327, 374, 441, 459, 467, 635, 637
Henrikas von Lützelburg, vysk. 293
Henrikas Valois, kar. 123, 415
Henrikas IV, imp. 443
Henrikas VI, anglų kar. 443, 448
Herberstein S. 105, 193, 417, 426, 458, 464
Herburt de Fulstin J. 416
Herburtas Fel. 73
Herburtas S. 90
Herda R. 641

Herderis J. H. 111 ; Herderio institutas 25
Herike, mag. 67
Hermann von Salza, mag. 108
Hermann de Wartberge 56, 82, žr. Vartbergė
Hermann P. 68
Hiärnas T. 106
Hiekisch C. 637
Hildebrand H. 69, 96, 637
Hirsch Th. 74, 82, 83, 91, 93, 350, 658
Hitleris 292, 311
Hlebavičius A. 353
Hlebavičius, Trakų vaivada 416
Hoeneke Bart. 67
Hofman-Dadejowa H. 638
Hohenlohe H., von, mag. 278
Hohenštaufenai 444
Hohenzollernas A., mag. 289, 290
Hohenzollernai 268, 290, 296
Höhlbaum K. 67, 635, 636
Holovčinskiai 253
Holtzmann R. 69, 637, 680
Holtzmann W. 15
Honorijus III, pop. 387, 441
Hoodgeweg G. 659
Höpfner 634
Hoppe 651
Hoppen J. 196, 206, 208
Horn A. 657
Hozijus 423
Hrincevičius Jonas ir Julijonas 248
Hrincevičius Pr. 248
Hruševskij A. S. 660
Hruševskij M. 633, 660, 661
Hubatsch W. 25, 35, 108, 657

Ibrahim ibn Jakūb 99, 271, 433
Igielstromas O. 244
Ikonnikov V. C. 633
Inocentas III, pop. 16, 340, 372, 374, 388, 440
Inocentas IV, pop. 135, 278, 312, 454
Ipatijus (Ipatjevas), kron. 51, 52, 57, 59, 60, 64, 130, 131, 134, 137, 232, 271, 328, 340, 376, 378, 388, 465
Isaikovskiai 251
Izidorius 359
Ivinskis L. 126, 663
Ivinskis Z. 24, 41, 100, 113, 114, 121, 123, 125, 126, 298, 632, 634, 642, 643, 645, 647, 649, 657, 658, 661, 663, 664, 667, 670, 677, 678, 681, 682

Yčas J. 671

Jablonowski H. 660
Jablonskis K. 36, 39-41, 44, 111, 112, 123, 167-169, 646, 651, 672, 678, 683
Jadvyga iš Vengrijos (Jogailos žmona) 80, 84
Jakimowicz R. 659
Jaknavičius (Juknavičius) J. 14, 297
Jakobsonas Ch. 27, 36
Jakštas J. 100, 114, 643
Jakštas-Dambrauskas A. 362, 422, 425
Jakubowski J. 42, 50, 128, 143, 145, 160, 632, 633, 648, 649
Janssonius G. 192
Janulaitis A. 662, 663, 667
Jaroslavas 134
Jarra E. 640
Jarulaitis V., kun. 262
Jasas R. 656
Jaskanis D. 647
Jaskevičius (Jaskiewicz) Vl. K. 418, 676, 677
Jauczbaubis 672
Jaunius K. 361, 362
Jaunutis, kng. 139, 142
Jaunutis Valimantaitis 144
Jaworski I. 648
Jeronimas Pragietis 335, 336, 338-341, 345, 347, 372, 378, 380, 381, 383-386, 388, 389, 392, 400-403
Jerošinas Nik., kron. 59, 61, 76, 77, 90, 94, 110, 374, 639

Jevreinovo kodeksas 48
Joachim E. 25, 34, 35, 108, 110, 644
Joanitai 435
Johann von Traun, bavaras 79
Jogaila 19, 46, 47, 51, 72, 78, 80, 82, 84, 89, 90, 94, 119-121, 128, 139, 140, 142, 143, 153, 156-161, 167, 169, 170, 172, 179, 200, 211, 213, 215-220, 239, 242, 312, 320, 385, 386, 439, 445, 447, 449, 457, 681 ; Jogailaičiai 102
Johansen P. 68, 636, 647
Jokūbas, altarista 163
Jokūbas, Kuršo kng. 267, 268
Jonas, Gniezno arkiv. 73
Jonas III, caras 317-320
Jonas IV Žiaurusis, caras 91, 240, 242, 246, 266, 416, 456
Jonas iš Čarnkovo, kron. 80, 99, 640
Jonas iš Lietuvos kng., vysk. 255
Jonas iš Salisbury 438
Jonas Albrechtas, Kazimiero sūnus 447
Jonas Jurgis, kurfiurstas 415
Jonas Kalita, Maskvos kng. 445
Jonas Kazimieras, kar. 253, 258, 268, 290
Jonas Liuksemburgietis, kar. 79, 443
Jonas Sobieskis, kar. 450
Jonikas P. 114
Joninių laužai 329, 366
Jonynas Ig. 86, 634, 635
Jonynas V. K. 147, 181
Jonušas, Mozūrų kng. 312, 313
Jordanas, rašyt. 270
Jordan P. 637
Joteikis 119
Jucewicz A. 645
Jucevičius L. 349, 363, 405
Jučas M. 50, 634
Junge Myk., Sambijos vysk. 333, 388
Jungingen Konr., mag. 85, 287
Jungingen Ulr., mag. 287
Juozapavičius A. 682
Jupiteris 331, 385, 406
Juras Pr. 15
Jurgėla C. 632
Jurgėla K.R. 44
Jurginės 238
Jurginis J. 646, 648
Jurgis Fridrichas, hercogas 29, 266, 395, 396
Jurgis Vilhelmas, kurfiurstas 290
Jurkschat C. 663
Juškevics J. 654
Juškevičiai 363
Juškevičius A. 206, 405 ; jo žodynas 424, 427

Kačanauskis P. 243
Kačergis V. 246
Kadlubek W. 51, 72, 73, 99, 130-133, 272, 311, 638
Kairiūkštis V. 195
Kairiūkštytė-Jacynienė H. 195, 196
Kalimavičius (Kolymovič), bajoras 163
Kallimachas 99
Kallmeyer Th. 54, 66, 635
Kaltys, vadas 280
Kalvinas 415
Kamieniecki W. 197, 442
Kamiński A. 129, 647, 655, 659
Kampanas P., S. I. 420
Kanaparijus 77
Kantas Em. 296 ; Kanto bičiuliai 26
Kantigirdas, vadas 135
Kantrimai 251
Kanutas Did., kar. 271
Kanutas IV, kar. 272
Kapočius F. 10
Karevičius Pr., vysk. 255
Karge P. 30, 34, 37, 86, 98, 109, 110, 432, 641, 644, 648
Karijotas 413
Karl von Trier, mag. 97
Karys-Kareckas J. 680
Karlovičius J. 356
Karolingų laikai 369
Karolis Did. 270, 308, 436
Karolis II, markgrafas 105

Karolis IV, imp. 440
Karolis V, imp. 316
Karolis X Gustavas, kar. 303
Karp Michael 662
Karpiai 258
Karpis J. M., vysk. 9, 329, 366, 405, 423, 427
Karpov G. F. 95
Karwasińska J. 100
Karwowska Z. 679
Kasakauskiai (Kossakowski) 254, 653
Kasakauskis Dom. 254
Kasakauskis Juozas, vysk. 254
Kasakauskis Korwin Juoz., gen. 254
Kasiske K. 655, 678
Katkus M. 332, 369; Katkaus « Balanos gadynė » 238
Kaukai 8, 9, 234, 236, 342, 390, 394, 395, 397, 400, 404, 409, 465
Kaukarius 409
Kaupas, latvis 635
Kazimieras I, kar. 309
Kazimieras II Teisingasis, kar. 73, 133
Kazimieras III Did., kar. 80, 312
Kazimieras Jogailaitis, kar. 36, 43, 88, 90, 286, 288, 305-307, 311, 316-320, 385, 447, 449; jo laikai 27, 33, 48, 102, 117, 124, 144, 150, 163, 192, 196, 205, 446, 458, 468, 634; jo privilegija 122, 123
Kazimieras, Kujavijos kng. 312
Keyser E. 657, 659
Kelkis Fr. 300
Kernius, mitolog. 48
Kersten 658
Kęsgaila St. 145
Kęsgailos 124
Kęstutaitis (Vytautas) 46
Kęstutis 48-50, 72, 78-83, 89, 97, 99, 118, 119, 139, 142-144, 149-154, 156, 157, 159, 160, 162-165, 191, 192, 200, 213, 232, 239, 285, 294, 302, 312, 328, 356, 360, 387, 412, 413, 439, 440, 444, 451, 467
Kettler Gotardas, kng. 240, 265, 266
Kettlerių giminė 267, 268
Keussler Fr. 637
Kietlicza Henr. 73
Kiprijanovič N. 69, 637
Kiprijonas, metr. 323
Kirkoras A. 206, 331, 351, 405
Kirkoras H. 148
Kirvelis Jurgis 262
Kiška Petras 316
Kiška Stan. 316
Kiška, Mastislavlio vaivada 253
Kiškų giminė 251, 316
Kyburgas (Kiburg) K. 49, 85-87, 110, 413, 641
Kyburgas Rudolfas 87
Kymantas Ginvilas 143
Kynthenau F. ir M. 287
Klara de Mailly Lascaris, Kristupo Paco žmona 253
Klaustinis R. 66
Kleijntjens J. 103, 249, 643, 652, 670
Kleinas D. 225, 236, 299, 398, 409, 424, 427
Klekinis, vadas 280
Klemensas XIII, pop. 73
Klimas P., min. 23, 32, 188, 190, 191, 193, 205, 348, 362, 365, 647, 648, 662, 674, 675, 682
Klimaševskis H. 49
Klodvigas, kar. 442
Kłoss Jul. 149, 206
Knipprode Winrich, mag. 32, 81, 97, 127
Koch Erich 292
Koczy L. 656, 679
Köhler G. 655
Kojalavičius Alb. 50, 354, 420
Kojalavičius M. 92
Kolankowski L. 660
Kolupaila S. 114, 678
Komarauskas, inž. 209
Končius Ig. 127, 646

Končius Juozas 16
Kondratowicz L. 416
Konrad Ghesselen 82
Konradas, Vytauto vardas 80
Konradas, kleb. 76
Konradas III, imp. 437
Konradas, Mozūrų kng. 274, 312, 431, 439
Konradas von Jungingen, mag. 162, 176, žr. Jungingen
Konradas Valenrodas 162
Konstantinas Did. 322
Köppen H. 96, 97, 646
Koppmann K. 639
Korbut G. 677
Korenevskij P. 208
Koreva A. 141, 242, 651
Korotyński W. 206
Korsakai 241
Korsakas K. 634
Korsakas Radžvilas K. 664, 666
Kosack H. P. 657
Kościałkowski St. 654
Kosciuška 253, 255, 269
Kostrzewski J. 678
Kotlubaj E. 660
Kotryna II, carė 94, 122, 241, 255, 269
Kotzebue A. 34, 423, 426, 434, 435, 656
Kozello Steponas 43
Kračkovski J. 648
Krasauskas R. 15, 37, 654
Krasinskis 48
Krasinskių bibl. 23
Kraševskis J. I. 148, 331, 355, 356, 410, 418, 425, 467, 648
Kraujalis P. 206
Kreicers H. 349
Krėvė-Mickevičius V. 114
Kriaučiūnas P. 246, 408, 674
Kristijonas, Prūsų vysk. 274, 431, 440, 441
Kristoforas I, kar. 68
Kristupas, Rygos arkiv. 30
Krišpinai-Kiršenšteinai 258
Krišpinas-Kiršenšteinas Mart. 258
Krištanavičius B. 10
Krivė, Krivių krivaitis 330 331, 342, 354, 355, 358, 361, 362, 374, 390, 410, 411, 413, 467
Krokuvos vysk. 73
Krollmann Chr. 109, 375, 639, 640, 644, 649, 650, 656, 657, 665, 666, 679, 683
Kroman E. 636
Kromeris M. 48, 91, 105, 130, 132
Krotowski, vaivada 415
Krüger E. 658
Krüger H. 661
Krumbholz E. 654, 650, 656
Krupavičius, Krupowicz rusas 101, 652
Kruse Elert 92
Krzywicki L. 461, 682
Kubala L. 80
Kucharski W. 641
Küchler, von, gen. 292
Küchmeister M., mag. 119, 174 287
Kuczyński St. M. 109, 661
Kučinskas A. 82, 656, 658
Kučinskis Juozas 257
Kukolnikas P. 351, 405
Kuliešius P. 20, 21
Kulischer J. 661
Kulwieć E. 206
Kunas, legend. 48
Kunik A.A. 633, 637
Kuntze Edv. 421
Kurczewski J. 101, 652
Kurnatowski K. 654
Kurniko bibl. 38, 100
Kuronėlis A. 664, žr. Alekna A.
Kuršaičio žodynas 424, 427
Kurtz J. 206
Kutrzeba St. 101, 632, 648
Kvandtas J. J. 297
Kvekas, kun. 21
Kvinta Ig. 253

Laakmann H. 637
Ladona, Lasdona 403
Laimė 358

Laimelė 236
Lančkis Morkus 255
Laninskis Jok. 6-9, 20
Laonicos Chalcocondylas 388
Lapinskis, bajoras 262
Lappo I.I. 43, 45, 49, 632, 648
Laras, dievybė 7
Lascaris Klara, Krist. Paco žmona 253
Lasicki J. 125, 329, 331, 334, 342, 345, 352-354, 356, 357, 359, 361, 367, 372, 378, 390, 395, 397, 399, 401, 403, 404, 408-410, 415-419, 424, 426, 428, 458, 464, 466, 476
Laskovskis J. 334, 367, 372, 403, 417, 419, 464, 677
Latkovskis J. 66
Latvis Henrikas 69-71, žr. Henrikas L.
Laukosargas 233, 236, 395, 397, 465
Laukpatimas 353
Laukpatis 404
Laurentijus, kron. 134
Laumės 342, 358, 390
Lavinskis J. 125, 420, 421, 677
Lebiodkinas 141
Ledesmos vertėjas 234, 334, 367, 400, 424, 427, 465
Lehmann Edv. 349, 668-670, 676
Lelešius, kun. 246
Lelevelis J. 131, 188, 353, 647, 674
Leliušis P. 144
Lengvenis 57, 318
Leonas XIII, pop. 3, 17
Leontovič F. 43, 44, 123
Leppneris T. 226, 227, 237
Lesch W. 632
Leskien 418
Lessing 420
Leškas Judasis 135
Leutolten von Stadete 79
Libonothanus 350, 420, žr. Stella
Lichačev D. 633
Lindenblatt (Posilge) 83, 84
Lindner R. 54, 64, 634-636
Linka, vadas 280, 283
Lipiński T. 149
Linksmūnėlis J. 355
Lippomano Jer. 402
Lischke, rašyt. 302
Lismaninas 415
Literskis V. 114
Liubavskij M. 39, 40, 43, 45, 123, 145, 313, 458, 645, 648, 651, 660, 681
Liudvikas VII, kar. 437
Liudvikas XI, kar. 448
Liudvikas Bavarietis, imp. 443
Lidwik z Pokiewia 359, žr. Jucevičius
Liuksemburgai Čekijoje 444
Liuterio mokslas 19, 105, 124, 265, 266, 289, 309
Livijus Titas 88
Lizdeika 411-414, 676
Lygičius, mitolog. 353
Lohmeyer K. H. 106, 107, 638 640, 644, 655, 657, 664, 666, 680
Longinus (Dlugošas) 88
Loorits O. 349
Lopacinskis Jonas, vysk 5, 252
Lopalewski T. 648
Lorentz St. 206, 207, 210
Lorenz O. 635, 636, 639
Łowmiańska M. 648
Łowmiański H. 69, 86, 129, 133, 272, 274, 429, 430, 432, 636, 641, 646, 647, 655, 676, 678, 679, 681-683
Lubicz-Milosz O. V. 648
Lučickij 661
Ludendorff 646
Ludolf König, mag. 97
Lufftas Hans 299
Luiga I. 637
Lukasziewicz J. 125, 287, 677
Lukaszkiewicz J. A. 656
Lukoševičius B. 161, 183
Luther von Braunschweig, mag. 77, 97

Maceika J. 206, 207
Maceina A. 113, 114

Maciejovskis S., kancl. 402, 427
Maciūnas V. 114, 352-353, 662-664
Madson V. 636
Magnus de la Guardie, gen. 243
Magnus, Saaremos vysk. 266
Maironis 147, 148, 414
Maydell T. 92
Makovskis T. 164, 191, 192, 203, 209, 298
Makra Benediktas 100, 121, 174, 186, 187, 216, 217
Maksimenko N. 43
Maksimilijonas Austrijos 193
Maksimilijonas, bavarietis 17
Maksimilijonas II, imp. 307, 415
Malachowski 253
Malala, kron. 232, 328, 340, 376, 378-381, 388
Malchevičius- Chelchovskis Kr. 241
Maldonis V. 349
Maleckis (Maletius) Jonas ir Jer. 399, 403, 424, 428, 672
Maleckis Jonas 412, 417, 672
Maleczyński K. 131, 647
Maletius Hier. 672
Malinovskij J. A. 43, 648
Manitius M. 636
Manivydas J. 145
Mannhardt W. 102, 329, 348, 359, 361, 362, 364, 365, 373, 378, 379, 383, 393, 394, 407, 408, 417, 418, 421-428, 662, 665, 666, 674, 675, 677, 678
Mansikka V. J. 422
Mantas Herkus, vadas 279-281, 283
Manvydas, Vytauto pareigūnas 175
Marescotti G., nuncijus 402, 403
Margiris, Pilėnų kng. 81, 83, 91
Marija, Algirdo duktė 315
Markert W. 659
Martini V. 236, 398, 399, 409
Martinovas J. 673
Martynas V, pop. 17, 124
Masalskiai, kng. 242
Masalskis Ig., vysk. 254, 258
Masalskytė Apol. 258
Maschke E. 97, 98, 439, 637-640, 642, 655, 679
Masynas (Missino), vadas 284
Mattiesen H. 655
Matusas J. 655, 656
Maximus Valer. 67
Mažeika (Maseke), kng. 52, 57
Mažvydas M. 36, 125, 225, 233, 234, 236, 299, 334, 367, 394, 395, 397, 398, 400, 402, 422, 423, 426, 427, 465, 671
Medeinė 378-380, 400, 404, 410, 418, 465
Medekša S. P. 93
Mederer I. N. 672
Meinhard, vysk. 56, 70
Meyeris E. 66
Meyer Leo 53, 59, 64, 66, 634, 637, 647, 654, 662, 670
Meyer W. 58, 59, 65, 635, 636
Meysztowicz V. 631
Mengli-Girėjas, chanas 320
Menšikovas, kng. 268
Mercati A., mons. 15
Mercati J., kard. 15
Mercator Gerhard 124
Merkys V. 648
Mestvinas II, kng. 282, 309, 310
Menškauskas-Germantas Pr. 24, 237
Meulen R., von der 364
Mezières, de, Ph. 114
Michailovičiai 359
Mickevičius Ad. 356
Miechovita M. 48, 91, 105
Mielckės R. žodynas 227, 353, 424, 426
Miegel Agnes, rašyt. 292
Mielert F. 657
Mierzyński A. 69, 348, 360-365, 373, 378, 379, 407, 410, 412, 418, 419, 422, 423, 425, 662, 664-666, 675-677
Milašiai (Miłosz) 244
Milda 351, 355
Mikalojus V, pop. 17
Miklosich 661

Mikšas Jurgis 355
Mikutai (Mikutiana) 359
Milgerin, lietuvis 57
Mindaugas, kar. 12, 48-52, 57, 59, 60, 63, 64, 66, 84, 100, 105, 108, 117-119, 130, 131, 134, 137, 138, 140, 142, 196, 212, 216, 241, 279-283, 312, 315, 328, 376, 378, 379, 431, 441, 443, 445, 446, 454, 650
Misiūnas St. 181, 183
Mitzeler de Kolof 90
Mykolas Lietuvis 48, 416, 417, 634
Mykolas, Žygimanto sūnus 144
Mlečkos 251
Mlynarskis, muzikas 248
Modenietis Vilhelmas 69
Molay Jok., mag. 436
Molis Pr. 250
Moliai (Mohl), grafai 250
Monfort H. de 659
Morawski S. 653
Morelowski M. 149, 165, 178, 194-196, 198-200, 203, 204, 207
Mortensen G. ir H. 647, 658, 659
Mortensen H. 26, 136
Mortensen-Heinrich 432
Morzy J. 126
Moszyński A. 643
Motiejus, Krokuvos vysk. 73
Müller J. 661, 677
Munheimo mag. kovos 67
Muravjovas 127, 241, 260
Murawski E. 659
Muszkowski J. 641

Nalubas, vadas 281
Nameišis, vadas 264
Napiersky K. E. 66, 106, 644
Napoleonas I 95, 250, 254, 291, 296, 307, 321, 681
Narbutas (Narbutt) T. 17, 49, 50, 66, 85-87, 110, 151, 331, 335, 351, 352, 354-359, 362, 367, 410, 413, 417, 418, 425, 466, 467, 633, 641, 676
Narimantas, kng. 315, 413
Naruševičiai 28
Naruševičius Adomas 42
Natanson-Laski J. 660, 661
Nauburas M. 658
Neronas 48, 49
Nestoras, kron. 129, 134, 272
Neumann R. 658
Nezabitauskis K. 353
Niebrzycki J. 660
Niesiecki K. 642
Nigail, karys 215
Nikalojus, Sambijos vysk. 388
Nitsch K. 678
Nobelio premija 26
Nolde broliai 267
Nonadevis 378, 379
Novak H. 304, 658

Obrik J. 68
Obst J. 651
Odisėja ir Ilijada 254
Oehler Max 109, 644, 655
Oginsciana domus 105
Oginskiai 38, 247, 257, 260, 261; Oginskio kanalas 314
Oginskienė, kng. 262
Oginskis Irenėjus 259
Oginskis Myk. 259
Oginskis P. 262
Okulevič A. 207
Olafs, kar. 270
Olančyn D. 661
Olechnowicz, žr. Aleknavičius
Olesnickis Zbig., vysk. 88-90, 99
Olielkavičius A., kng. 401
Oliverus Scholasticus, kron. 273, 340, 341, 373, 374, 388, 389
Olšauskas K. 260
Olševskio kodeksas 48
Ona, carienė 268, 269
Ona, St. Kiškos duktė 316
Onacevičius Ig. 353
Onacevičius Z. 85, 86
Orda J. 149
Orda N. 209
O'Rourke Ed., vysk. 308
Orseln Werner, von, mag. 74, 97, 98

Ortenjus Abraomas 458
Orvydas Kaz. 27
Orzelski S. 93
Osolinskiai 23, 38
Ostebergeris, spaustuv. 299
Ostikai 413
Ostikas Grigalius 413
Ostikovičius Otokaras 87
Oświęcim St. 93
Otokaras II, kar. 130, 278, 282, 293
Otonas, Bambergo vysk. 309
Otonas Pamaldusis 282
Ottoboniani fondas (Vatik. bibl.) 13
Ottokar Lorenz 635
Ottokar von Steiermark 56
Oxenstierna kodeksas 71
Oziębłowski J. 209

Pabedinskas A. ir K. 257
Pabst E. 69, 71, 637
Pabrėža Jurgis 353
Pacai, didikai 22, 251, 253, 450
Pacaitė Konst. 253
Pacas Ant. Myk. 253
Pacas Kaz., vysk. 253, 423, 427
Pacas Kristupas ir žmona Klara 253
Pacas Krist. Konst. 253
Pacas Liudvikas 253
Pacas Mikalojus 263
Pacas Mykolas 253
Pacas Step. 253
Padolskis V., vysk. 10
Pajauta 351, 413, 414
Pakalniškis J. 16
Pakarklis P. 271, 301, 656, 676, 677
Pakštas K. 114, 647, 649
Palemonas 48, 49
Paoli C. 107
Papée Fr. 99, 458, 681
Papritz Joh. 632
Parnus, lietuvis 57
Pastor Ludwig, von 15
Paszkiewicz H. 50, 73, 94, 312, 323, 324, 638, 647, 659, 661, 681
Pašuto V. T. 138, 633, 648, 655
Patirgas, Kęstučio sūnus 302
Patollu, dievaitis 466
Paton H. J., anglas 223
Patrimpas 273, 331, 351, 353, 466, 662
Patze H. 278, 656
Paul Gerd 209
Paulius V, pop. 16
Paulius Vladimiro (iš Krokuvos) 218
Pekulas Tarkv. 20, 402, 423, 428, 672
Pelužis, kilming. 284
Penkauskas Pr. 211, 643
Percev B. N. 655
Percevas V. 634
Perfeckij E. 641
Perkūnas 20, 21, 57 (Schoriat), 233, 234, 236, 273, 331, 338-342, 345, 351, 358, 372, 374, 378, 384-386, 388-390, 394, 395, 398, 400, 404, 406, 407, 418, 466, 662, 669, 675
Perlbach M. 74, 107-108, 350, 636, 638-640, 644, 647
Parna, spaustuv. 416
Petras Did., caras 243, 268, 322, 448, 456
Petras III, caras 269, 291
Peschel O. 344, 370
Pexte, kilming. 156
Pfeiffer F. 54, 64, 66
Pfitzner J. 649, 650, 661
Philippe de Mezières 114, žr. Mezières
Philippi R. 97, 105, 108, 643, 644, 679
Piastai Lenkijoje 80
Piccolomini E. S. 335, 372, 380, 381, 383, 388, 403, 457, 458
Piercevas V. 47
Pietaris V. 362, 664
Pigoń S. 663
Pijus II, pop. 457
Pijus V, pop. 402
Pijus XI, pop. 13, 16, 308
Pilypas I, kng. 309
Pilypas IV, prancūzų kar. 436

Pilypas von Ratzenburg, vysk. 69
Pipinas, pamedėnas 274
Pisanskis 105
Pistorius Joh. 71, 105, 644
Pykuolis 273, 331, 351, 662
Plakis, rašyt. 418
Plateriai-Zybergai 249
Plateris Al. 655
Platonov S. F. 95
Plauen Heinr., komtūras 287
Plettenberg W., von, mag. 96
Plutonas 403
Pociecha Wl. 122, 263, 654
Podiebradas J. 88
Poklius, mitolog. 353
Polenzas, vysk. 297
Polocki R. 651
Pompėjo ir Cezario laikai 89, 385
Ponfik, Oberltn. 207
Poniatovskis, žr. Stanislovas Augustas
Posilgė J. 68, 79, 83-85, 94, 151, 159, 173, 177, 179, 337, 383, 640, 664
Possevinas A. 106, 249, 423, 428, 458
Poška D. 353, 354, 366, 663
Potockis Vinc. 258
Potthast A. 634, 636
Praamžinas, divas 354, 358
Pranas (Liet. istorijos autorius) 414
Praniauskaitė K. 663
Prapuolenis, kan. 10
Pretorijus (Praetorius) M. 24, 236, 237, 356, 359, 397, 398, 399, 409-412, 426, 672
Priselkov M. 47, 633
Prišmantas (Pryšmantas) Vl. 271, 301.
Prittwitz, von 245
Prochaska A. 50, 85, 99, 108, 413, 633, 641, 646, 648, 649, 676
Protasevičius V, vysk. 5, 101
Prunskiai, kng. 246
Prutenis 414, 420, 676
Przezdzieckis Al. 88, 90
Pšemislas-Otokaras II, kar. 278
Ptaśnik J. 100
Ptaszycki St. L. 44, 632, 633, 641
Ptolemaios Klaudios 129, 270
Pukys Pov., kleb. 262
Purickis (Puryckis) J. 27, 670, 672
Puškaitis 409, 410
Puškinas 456
Puttkamer, von 268
Puzinas J. 114, 179
Puzyna J. 50, 676

Raczyński E. 48, 95, 153, 650
Radvilai 27, 36-38, 42, 93, 145, 251, 314, 316, 413, 450, 458; jų archyvas 22
Radvilaitė Luiza Šarlotė 37
Radvilaitė Teresė 253
Radvilas Boguslovas 37
Radvilas Domin. 317
Radvilas Jonas 316
Radvilas Jonušas 251
Radvilas Jurgis 263
Radvilas Jurgis, vysk. ir kard. 5, 106, 420
Radvilas Kristupas I Perkūnas 145, 251
Radvilas M. Juodasis 31, 42, 145, 316, 317
Radvilas M. Rudasis 145
Radvilas Mik. Faust. 253
Radvilas M. Kr. Našlaitėlis 5, 124, 316; jo žemėlapis 192, 298, 681
Radvilas Myk. Kaz. 317
Radvilas Stan. 316, 317
Radvilas Stan. Alb. 42, 316
Radziukynas J. 647
Raeder H. 68
Ralys J. 254
Ramanauskas A. 654
Ramautas, Vytauto pareigūnas 120
Rancans J., vysk. 643
Ranke L. 437
Rastrelli, archit. 269
Rathlef G. 635
Ratzenburg Ph., vysk. 69

Rave J., riteris 159
Recke Fr. 106
Regnaras Lodbrokas, kar. 67, 272
Reideris, vadas 281
Rėklaitis Kaz. 26
Reklaitis Pov. 86, 87, 114, 641
Remeika J. 298, 650, 657, 659
Renys M. ir J. 287
Renken E. 657
Renneris J. 66
Rennenkampf, gen. 245
Repnin N. V. 95
Reusneris J. ir Fr. 299
Rėza Jonas 225, 297
Rėza L. 24, 31; Rėzos dainynas 360
Rhode G. 648
Ričardas, anglų kar. 460
Riel K. 655
Rister H. 659
Riurikaičiai 312, 315, 318
Rybczyński M. 678
Rykaczewski E. 427, 672
Rogalskis Ad. 353
Rogalskis L. 416
Rokita Jonas 416
Rolando giesmė 271
Romanas, Volinijos kng. 117, 134, 376, 458
Romanowicz G. 209
Römeriai 247
Römeris Alfr. 148, 209
Römeris Jonas 247
Romulas ir Remas 49
Rostovskis St. 6, 7, 22, 125, 406, 408, 421, 428, 673, 677
Rouba N. 654
Rudaminos 247
Rudnicki M. 678
Ruggieri Fulvijus 402
Ruggieri Julius 402, 672
Ruhigas (Rugis) P. 353, 395, 409, 410, 424
Rumba E. 349
Rumiancevo muziejus 43
Russdorf P, von, mag. 286
Russow B. 91-93, 642
Sahm W. 227, 303
Saiva J. 66
Salys A. 114, 120, 129, 418, 432, 646, 647, 654
Salza Hermann, mag. 431, 439, 440
Salzbach Markwardt 88
Sambarys 409
Samilas, didikas 283
Samsonov, gen. 245
Sapiega Aleks., vysk. 423, 427
Sapiega Aleksandras 247
Sapiega Jonas 246
Sapiega Jonas St. 243
Sapiega Kaz. 246
Sapiega Kaz. Leonas 243
Sapiega Leonas 27, 41, 246
Sapiegos 192, 242-244, 247, 450
Sappunas M. 234, 299, 394, 424, 427
Sapunov A. 651
Sarnes A. 635, 641
Savio P. 631
Saxo Grammaticus, kron. 67, 272, 636
Scherler K. 656
Schewe Aug. 287
Schiemann Th. 642
Schrirren C. 54, 64, 92, 634, 636, 637
Schleicher A. 418, 671, 675
Schlözer A. L. 48
Schmeidler B. 661, 665, 680
Schmid B. 151, 165, 166, 181, 182, 194, 200, 207, 209
Schmidt W. 371, 663, 664
Schneider F. 680
Schnops 209
Schnürer G. 437, 679
Schoriat (Perkūnas) 57
Schramm G. 646
Schröder L., von 344, 370, 371, 662, 664
Schubert F. W. 84
Schumacher B. 657
Schütz Caspar 75, 83, 90, 91, 152, 233, 375, 641
Schwartz Ph. 96
Schwelborn H. 119

Scipionas del Campo I. 104
Sedkovskis M. 20, 421
Sehling E. 671
Sembos kan. 638
Sembrzycki (Sembritzki) J. 129, 132 226, 647
Semenas, Jurgio sūnus, kng. 318
Semkowicz Wl. 30, 37, 100, 102, 149, 167, 168, 170, 632, 635, 641, 648, 676
Sendzivojo analai 130, 135
Sengstockas L. 225, 297, 299
Senkus Jonas 260
Senkus K. 15, 114
Seraphim E. 643, 654
Sidzius, dievas 359
Sikstas IV, pop. 17
Silinš M. 71
Silnyčius, mitolog. 353
Silvanus 331, 385, 410
Simaitis Ant. 260
Simonaitis (Simonaitem) 359
Simono Judo šventė 359
Simson P. 37, 632, 658
Sirputis 413, 676
Sittig E. 672
Syrokomlia Kondratavičius Vl. 148, 207, 416
Sjörgen A. 647
Skalvaitis (Skalweit) A. 228
Skardžius Pr. 114
Skarga Petras 405, 406
Skirgaila 46, 89, 94, 140, 142, 143, 157, 159, 160, 162, 315
Skirmuntaitė K. 66
Skodeisky kodeksas 71
Skomantas, vadas 135, 280, 281, 283
Skumas, vadas 280
Skrupskelis Ig. 24
Skurda, kng. 135
Slogučiai 347
Slovackis Julius 148, 209
Smigielskis B. 262
Smogorzewski K. 659
Smokowskis V. 148, 195, 207
Smoleński J. 659
Smolka St. 46, 50, 633, 641
Smuglewicz 209
Sochaniewicz K. 153, 168
Sofija Vytautaitė 47
Sofijos I metraštis 47
Sokolowski A. 660
Solmsen, rašyt. 410
Sommerfeld W., von 659
Sotvaras, mitolog. 353, 663
Sovijus 328, 377, 666
Sozinus Lelius 415
Spekke A. 103, 655, 681
Speras, mitolog. 48
Spicyn A. 461, 682
Spliet H. 637
Sprogis I. 645, 646, 651
Stakauskas J. 680
Stalinas 259
Stanevičius S. 334, 353, 354, 366, 418
Stanislovas Augustas Poniatovskis, kar. 258
Stankiewiczówna Z.
Stanta, vadas 284
Starowolski S. 317
Staugaitis J., vysk. 262
Steenstrup J. 636
Stegemann H. 646
Stein E. 659
Stein W. 96, 658
Steinbrecht C. 180
Stella Erasmus 105, 331, 334, 347, 350, 367, 393, 399, 414, 419, 420, 672, 677
Stenovas, valstietis 283
Steponas Batoras, kar. 91, 240, 241, 307, 415, 416, 423, 428, 456, žr. Batoras
S. Thomas Aqu. 679, žr. Šv. Tomas
Stirland Andrius, mag. 279
Stolypin 637
Strabovskiai 246
Straubergs K. 349
Strehlke E. 68, 78, 85, 93, 636, 637, 639
Strijkovskis (Stryjkowski) M. 49, 61, 76, 124, 135, 137, 142, 151, 242, 299, 331, 334, 352-354, 357,

358, 362, 399, 403, 409, 410, 412-414, 417, 420, 426, 428, 458, 647, 657, 675, 676
Stucas, vadas 280
Stuoka Gucevičius L. 254
Stupperich R. 654
Suchenvirtas P. 79, 80, 294, 444, 640
Sudermann 292
Sungaila Jonas 144
Sungaila, Vytauto pareigūnas 175
Suomių (finų) žodžiai 462
Supralskio kodeksas 47
Surgaila 119
Surjauta, Vytenio sesuo 413
Surtinis 119
Sušickis T. 47, 50, 633
Suvorovas, gen. 42
Suxe iš Nalšėnų 57, 108, 138
Sužiedėlis S. 635
Svantiboras, kng. 308
Svelgaitis, Žvalgaitis (Svelgate) 57, 70
Sventopolkas, Svantopulkas kng. 74, 278, 282
Sviatopolskas Iziaslavaitis, kng. 315
Svirtila 118
Szaraniewicz 633
Szyszman A. 207
Szlachtowski J. 80
Szołmo W. 210
Szukiewicz W. 207, 209

Šachmatov A. A. 47, 50, 633
Šalkauskis St. 452
Šalūga R. 49, 634
Šapoka A. 18, 23, 114, 648, 653, 657, 672, 681, 683
Šaulys J., min. 23, 32
Šemetai 27
Šiaučiūnas, kun. 255
Šich-Achmetas, chanas 320
Šidlauskas, agron. 261
Šilkarskis V. 114
Šimkus St. 248
Širka V. 10
Širvydas K. 353
Šliūpas Jonas 85, 331, 348, 355, 418
Šmits P. 332, 349, 364, 368, 662
Šrederis (Schröder) P. 297
Šrubauskis Pr. 14, 297
Štuopis P. 683
Šturms E. 349
Šulcas T. 398, 409
Švabe Arv. 69, 364, 665
Švarnas, kng. 137, 281
Šv. Adelbertas (Vaitiekus) 93, 271, 373
Šv. Agota 342, 359, 390, 408
Šv. Augustinas 55, 438
Šv. Barbora 77
Šv. Bernardas 437
Šv. Bonificas-Vinfrydas 436, 442
Šv. Brunonas 93, 274
Šv. Elzbietos bžn. Karaliaučiuje 297
Šv. Florijonas 259
Šv. Jokūbas 72
Šv. Jono šventė 237; bžn. Jiezne 253; bžn. Plungėje 261; bžn. Vilniuje 30
Šv. Jurgis 237, 409; šv. Jurgio vėliava 82
Šv. Kazimiero bžn. Igliaukoje 246; paveikslas Jonavos bžn. 254
Šv. Kinga 88
Šv. Kotrynos bžn. Dancige 308
Šv. Margaritos diena 56, 68
Šv. Marija 346, 392; jos Apreiškimo bžn. Ylakiuose 247; jos Dangun Ėmimo bžn. Inturkėje 251; jos Vardo bžn. Dauguose 239, Dancige 308; jos statula Plungės bžn. 262
Šv. Martynas 21
Šv. Mikalojaus bžn. Dancige 308
Šv. Mykolo Ark. bžn. Janapolėje 252, Jiezne 253
Šv. Onos bžn. Vilniuje 87, 114
Šv. Petro bžn. Olykoje 316
Šv. Stanislovas 88, 89; šv. Stanislovo katedra Vilniuje 101, 387
Šv. Tomas Akvinietis 438
Šv. Trejybės bžn. Dancige 308; Drujoje 243, Indūroj 251

Šv. Vaitiekus 77, 99, 274, 306, 412, 431, žr. Šv. Adalbertas
Švitrigaila 27, 34, 47, 84, 90, 120, 122, 143, 315, 318, 319

Taboras Albertas, Vilniaus vysk. 101
Tacitas 269, 270, 271, 373, 423, 426
Talko-Ilgovskis L. 248
Talmantas J. 682
Tamulevičius J. 249
Tarasenka P. 647, 652, 682
Tarla Gabr. 28
Tartylaitis J. 297
Tarvydas B. 665, 682
Taube M., von 651
Tauroginski T. 632
Tautvilas, kng. 212
Teliavelis 378, 379
Teodorikas, ostgotų kar. 270
Teognostas, metr. 323
Terveen F. 651
Tetzneris Fr. 224-227
Theiner A. 646
Thoma H. 82, 640
Thoreide (Traidenis) 57
Tichomirov M. N. 49, 632-634
Tiefenhausenas 92
Tiergard J. 219
Tyloras 343, 370
Tymienicki K. 429, 431, 679
Timotiejus, raštininkas 47
Tiškevičius A. 94
Tiškevičius Ant., vysk. 9, 291
Tiškevičius Jurgis, vysk. 14, 15, 30, 37, 291, 423
Tyszkiewicz E. 643
Tyzenhauzaitė L. 253
Titus Livius 57
Toeppen M. 68, 74, 84, 93, 129, 132, 301, 637-640, 642, 647, 656, 670
Tomas iš Chamtimpré 387
Tonas L. 260
Tornquist A. 657
Torres, nuncijus 402
Totoraitis J. 3, 4, 23, 29, 41, 66, 135, 137, 647, 652, 670
Tovianskis, vaitas 251
Traidenis 52, 57, 59, 64, 129, 212, 284, 445, 676
Transche-Roseneck A. 637
Traska, Dzierzwa 387
Traskos analai 130, 135
Trautmannas 430, 432
Treitschke H., von 435, 679
Treniota (Traniat) 57, 117, 118, 281
Trijų Karalių šventė 259
Trinta, vadas 284
Triplin T. 645
Trumpa V. 634, 682
Trusman G. 69, 637
Trušnev I. P. 210
Tschakert P. 423, 428, 670
Tšeščkovskis K. 104
Tukala M. 104
Tumas J. 361
Tumler M. 640, 656
Turcevič A. O. 207
Tusche, Dutze, liet. vardai 57

Ulrich von Cilli, grafas 79
Upinė, dvasia 465
Urbonas IV, pop. 282
Urbšienė M. 122, 648
Usener H. 348, 418, 667, 670-672, 683
Uvarovo kodeksas 47

Vabalas A. 652-654
Vaidevutis 414, 420
Vaišnora J. 16
Vaišnoro giesmynas 299
Vaišvila, kng. 413
Vaišvilkas Mindaugaitis 118, 137, 140
Valančius M., vysk. 9, 126, 127, 255, 260-262, 419, 421, 465, 653, žr. Wolonczewskis
Valavičiai 27, 36, 251, 258
Valavičius Bagdonas 263
Valavičius Grigas 41

Vaičiulaitis A. 10, 114
Vaitiekūnas P. 254
Vaysgantos, Vaižgantas, mitolog. vardas 353, 356
Vaižganto-Tumo rankr. skyrius 45
Valdemaras, markgrafas 306
Valdemaras II, kar. 68
Valdemaras IV, kar. 213
Valentiniano imp. laikai 420
Valickis, kun. 241
Valsanokas R. 649, 650
Varnas A. 256
Varpulis, dievaitis 418
Vartbergė, Vartbergietis H. 56, 57, 60, 62, 67, 77, 78, 91, 94, 156, 197, 202, 284, 285, 382, 428, 639, žr. Wartberge
Vasilevskij V. G. 85, 641
Vasmer M. 271
Vaškys J. 13
Vazos karaliai 22; Vazų dinastija 316; jų laikai 23, 123, 314, 451
Veblaitis P. 80
Vedel A. S. 68
Veierman K. 210
Veno, mag. 56
Verrier J. 195
Videvūtas 331, 351, 352, 662, 663, žr. Vaidevutis
Vydūnas, Vidūnas 650, 652, 657
Vygandas (Wigand), Marburgietis 51, 54, 56, 59-60, 67, 76, 80-84, 90, 91, 94, 149, 152, 156-158, 162, 284, 302, 328, 337, 382, 428, 640, 664, žr. Wigand
Vygantas V. 680
Vikauskas J. K. 104
Vykintas, kng. 117, 212
Vileišis V. 271, 301, 302, 652, 657, 658
Vilentas Baltr. 225, 297, 299
Vilhelmas Habsburgas 445
Vilhelmas, markgrafas 110, 282
Vilhelmas I, kar. 296
Vilhelmas, Kuršo kng. 266, 267
Vilhelmas Modenietis 69
Vilhelmas von Helfenstein, komtūras 87
Vilhelmas Vrimersheim, mag. 78
Viliamas Vl. 682
Vingis P. 648
Virchow R. 227
Viršulis, Lizdeikos sūnus 413
Visų Šventųjų bžn. Plungėje 262
Višniovieckis, kar. 450, žr. Stanislovas Aug.
Višteliauskas J. A. 355
Vitalijos broliai 213
Vitas, vysk. 431
Vytautas Did. 13, 17-19, 27, 46, 47, 72, 80, 81, 84-87, 89, 90, 94, 96, 107, 111, 117, 119-123, 128, 131, 132, 143, 144, 149, 150, 155-160, 163, 164, 166, 169-180, 182, 183, 185-189, 191-194, 196, 198-201, 204, 205, 211-220, 239, 254, 294, 295, 306, 307, 312, 313 (Kęstutaitis), 317-321, 323, 324, 347, 353, 355, 381, 385, 386, 392, 393, 439, 444-446, 452, 453, 455, 460, 468, 649, 650; jo laikai 33, 36, 51, 99-101, 136, 337, 380; Vytauto Brasta 455; Vytauto Pirtis 322, 455; Vytauto D. Kultūros muziejus 39; univ. 23, 259, 361, 362
Vitelsbachai 444
Vytenis 48, 75, 77, 81, 89, 118, 284, 315, 413, 445
Vitolis 355
Vladimiras I (Kijevo) 134
Vladimiras Algirdaitis 315
Vladislovas, Jogailos sūnus 90, 447
Vladislovas, Kazimiero sūnus 447
Vladislovas Lokietka, kar. 306, 310, 445
Vladislovas Opolietis 213
Vladislovas Vaza 249, 450
Voldemaras Aug. 222, 223, 260
Volfgangas J. ir duktė Aleksandra 353
Voigt Joh. 34, 84, 86, 173, 281,

287, 288, 434, 435, 632, 636, 638, 649, 655, 656
Volanas Andrius 416
Volkevinas, mag. 56
Volradas Mirabilis 279
Volteris E. 138, 208, 329, 345, 372, 379, 647, žr. Wolter
Vosylius, Maskvos kng. 295, 317, 319, 320
Vratislavas I 309
Vrimersheim W., von, mag. 285
Vrublevskio bibl. 208, 210
Vulfstanas 304, 373, žr. Wulfstanas
Vulkanas 331, 385

Wachtsmuth F. 54, 60, 64, 634, 636
Wagner P. 108
Waissel M. 375
Waitz G. 68
Wallenrodas Konr., 81, 82, žr. Konradas Val.
Wapowski B. 93
Wartberge Hermann 68, 72, 118, 138, 202, 328, 337, 682, žr. Vartbergė
Waterstraat H. 659
Wattenbach 69
Weber L. 655
Wegele S. E. 677
Wehrmann M. 659
Weibull L. 636
Weinreichas Hans 299
Weise Erich 97, 646, 656
Wermke E. 98, 107, 642, 644, 651, 655-657
Werner von Orseln, mag., žr. Orseln
Widewut 350, žr. Videvūtas
Wiechert O. 657
Wigand von Marburg 118, 197, žr. Vygandas
Wilhelmas de Modena 275, 441, žr. Vilhelmas Moden.
Wilke E. 655
Winkelmann 642
Winnig Aug. 181, 203, 204
Winter A. C. 364
Wirsberg J., komtūras 287
Wiszniewski 640
Wittram R. 655
Wyslouch Sew. 660
Wladislaus rex 668, žr. Jogaila
Wladislaus rex 667, žr. Vladislovas, Jogailos sūnus
Wölky K. P. 97, 105, 679
Wolański T. 352, 663
Wolfenbuettelio postilė 234, 334, 367, 394, 395, 397, 400, 424, 427, 465
Wolff J. 43, 124, 145, 648, 653
Wolonczewskis M. 645, 653, 677, žr. Valančius
Wolter E. 666, 667, 671-673, žr. Volteris
Wotschke Th. 415, 416, 676
Wulfstanas 270, 272, 273, 433, žr. Vulfstanas

Zaberezinskiai 145
Zabermanas, kleb. 127
Zacher 634
Zahorsky W. 208, 648
Zajączkowski St. 129, 132, 312, 429, 431, 432, 645, 647, 655, 659
Zajkowski K. 210
Załęski St. 652, 677
Zamoscianus codex 71
Zasztowt A. L. 30, 37, žr. Zoštauto rinkinys
Zbignievas iš Brzezio, maršalas 319
Zborovskis J. 415, 416
Zeissberg H. 638, 649, 641
Zemeluks 409
Zemovitas, mozūras 130
Zenavičiai 241
Zicans E. 349
Ziegenhorn Ch. G., von 654
Zienkavičius, vysk. 423
Ziesemer W. 110, 111, 639, 640, 644, 658
Zigmantas, imp. 216-218, 287
Zigmantas Augustas 28, 31, 423, 427, žr. Žygimantas Aug.
Zigmantas Kęstutaitis 27, žr. Žygimantas

Zigmantas Liuksemburgietis, imp. 100, 121, 131, 186, 445
Zigmantas III Vaza, kar. 123, 251, 255, 267, 290, žr. Žygimantas Vaza
Zimmermann P. 658
Zybergai 248, 249
Zybergas Juozapatas 249
Zöllner K., mag. 119
Zoštauto rinkinys 30, 37, 110, žr. Zasztowt
Zubovai 262
Zubovas Aleks. 259
Zubovas Platonas 255, 258, 259
Zundė, inž. 114
Zweck Al. 225, 226

Žadeikis P., min. 16
Žadeikis Pr. 53, 66, 649
Žamet A. 210
Žėdžius 359
Žegota Pauli 88
Žemėpatis, Žempatis 233, 236, 394, 395, 397, 398, 404, 409, 465
Žemininkas, dievas 356
Žemyna, Žeminė, žemės dievybė 6, 20, 409, 418, 421, 465, 675
Žibėtis P. 208
Żychliński T. 642
Žygimantas Kaributas 121
Žygimantas Kęstutaitis 47, 144, 182, 205, 313, 315, 318, žr. Zigmantas Kęst.
Žygimantas Senasis 123, 205, 257, 263, 313, 447, 449
Žygimantas Augustas 17, 92, 123, 205, 240, 241, 265, 290, 314, 316, 402, 403, 416, 419, 449, 450, žr. Zigmantas Aug.
Žygimantas Vaza 193, 243, 258, 261, 263, 451
Žvalgaitis (Svelgate) 57
Žvėrinė, Žvoruna 378-380, 465

VIETOVARDŽIAI

SANTRUMPOS:

dv. = dvaras
k. = kaimas
k-ja = kunigaikštija

Aalen, mst. 96
Adutiškis 141
Aismarės 270, 274, 278, 289, 305
Aitvariškiai 424, 427
Akmena, upė 240
Akmenė 56, 239
Akona 436
Alecka (Olecko) 314
Aleksoto kalnas 355
Alytus 136, 239, 252, 317
Alkayne 424, 427
Allenstein 25, 35, 204, 245, 291, 292, 300
Allgäu benediktinų bibl. 82, 83
Alna, upė 289, 304
Alsėdžiai 124, 252, 256
Altmarko paliaubos 267
Alūksta 103, 266, žr. Ilūksta
Amerika 10 (konsulatas), 221, 306
Ampille 56
Amsterdam 416
Andrusovo taika 322
Angerburgas 224, 226, 227
Anglija 79, 81, 82, 84, 95, 270, 306, 415, 440, 445, 448, 460.
Anykščiai 243
Ansbach 228, 289, 290
Antverpenas 102
Apaščia, upė 264
Apsas 141, 247
Arinas, ež. 256
Ariogala (Erogil, Aragel) 79, 80, 89, 127, 128, 212, 419
Artushof Dancige 309
Asavas, k. 141
Ašeradė 187
Ašmena 140, 141, 172, 242
Augustavas 314
Aukaimio pilis 118
Auksinė Orda 446
Aukštadvaris 154
Aukšstaičiai 20-22, 48, 56, 65, 102, 117, 118, 123, 131, 137, 142, 143, 239, 252, 337, 339, 372, 377, 383, 385, 401, 402, 449
Aulavėnai 225
Austrija 79, 93, 94, 104, 227, 294, 443, 444, 449, 451; Austrijos Maksimilijonas 193
Avilių ež. 250
Avignonas 203; Avignono bibl. 17, antipop. 87
Azija 454

Babrungas 259, 260, 262
Babrungas, upė 256, 257
Babrungėnai 257
Baden-Durlach 105
Baisogala 120, 129
Baisusis kalnas 251
Bajerburgo (Bayerburg) pilis 149, 248, 444, 453
Balga (prie Aismarių) 85, 274, 278, 280; Balgos komtūras 187
Balninkai 6, 9, 112, 125, 138, 421
Bambergas 309
Balstogė 134, 314, žr. Białystok
Baltgudija 376, 468

Baltijos jūra 25, 30, 42, 211, 213, 222, 269-272, 274, 289, 291, 306-308, 320, 322, 373, 389, 448, 457, 649
Baptinas, k. 112
Baravykai, k. 247
Barštynas 274
Barta 224, 274, 276, 278, 283, 284
Barteno pilis 180
Bartensteinas (Bartėnai) 281
Barth in Pommern 91
Batakiai 292
Batarėja, viensėdis, kalnas 251
Bauskė 264
Bavarija 17, 104, 270
Bazelis 415, 416; Bazelio susir. 380
Bebras, upė 132, 133
Belejevo k-ja 317, 318
Belgija 199, 203
Beniakainis 141
Berlynas 24, 27, 35, 46, 76, 107, 110, 268, 290, 415, Berlyno-Dahlem arch. 11
Berno konferencija 222
Beržkalniai 225, 226
Besarabija 104, 445
Betygala 127, 212
Białystok 293, žr. Balstogė
Bialoviežos giria 135
Bielskas 312, 313
Bydgoszcz (Bromberg) 311, 352
Birka (Bjoerko) 271, 430
Birštonas 39, 136
Birwis, ež. 163
Biržai 251, 264
Biržulis, ež, 252
Bizantija 322, 323, 448, 456; Bizantijos stilius 247
Bobruiskas 19
Bohemija 93
Bokštai, k. 101
Bolonija 73, 419
Bonn 292, 456; Bonnos univ. 15, 113; vyriausybė 24
Borisovas 19
Braclavo vaivadija 42
Brandenburgas 35, 37, 88, 104, 111, 119, 244, 266, 268, 277, 282, 290, 296, 297, 305, 306, 309, 310, 415, 445; Brandenburgo Hohenzollernų kurfiurstas 32
Brastos sritis 312
Braunsbergas 107, 274, 293, 297, 300, 420
Braunšveigas 24, 35, 104, 282, 309
Brėslauja 38, 242, 243, 246, 247
Breslavas 23, 97, 98, 105, 110, 131, 218
Brianskas 176
Brzeznicos pilis 88
Bubių piliakalnis 128
Bugas, upė 132, 134, 311, 314; Bugo sritis 312, 313
Burcos kraštas 431
Bütovo pilis 180, 204, 309, 310
Butrimonys 254

Ceklis 118
Cesio-Vendeno kolegija 103
Chicago (Čikaga) 46, 221
Chocinas 451
Chortika, mstl. 322
Chotenis, pilis 321
Chotmyslis, pilis 321
Christburgas, pilis 174, 282, 288; Christburgo taika 233, 273-275, 278-280, 329, 330, 377, 378, 411, 430
Coucy pilis 195, 202, 203
Copenhagen 68
Curonia 106, žr. Kuršas
Czarnkov, mstl. 80

Čečerskas 321
Čekija 79, 104, 180, 181, 196, 198, 278, 287, 320, 415, 444, 447
Čenstakavas 34
Čerkasai, pilis 321
Černigovo-Seversko žemės 321

Dabikinė 239
Dailydų k. 192
Dainava 131
Dancigas (Gdańsk) 24, 25, 31, 34,

35, 37, 38, 83, 86, 90, 107, 111, 137, 152, 198, 199, 268, 290, 291, 293, 298, 304-308, 310, 311, 313 322, 415, 416, 658, 659; Dancigo arch. 11, 46, 632
Dangė, upė 56
Danija 67-69, 104; Daniae liber census 636
Darbėnai 124, 649
Dargainis, ež. 289
Darkiemis 223-225, 228, 230, 244
Darsūniškis 136, 154
Daugai, mstl. ir ež. 239, 651
Daugpilis 103, 169, 240, 249
Dauguva 71, 118, 138, 201, 240, 242, 243, 248, 265, 267, 315, 320-322, 433, 434, 443, 356
Degelgirey, k. 226
Degučiai 226
Deimena, upė 224, 225, 231, 298, 303, 304
Deltuva 137, 142
Derby, iš, Henrikas, anglų kar. 79, 82, 199
Desna, upė 319
Dewslauks, k. 424, 427
Dievaičiai, k. 427
Dieveniškis 141
Dievogala, k. 427
Dievupelis, k. 424, 427
Dillingenas 102
Dirvėnai (Did. ir Maž.) 239, 240, 651
Dirvėnų ež. 240
Dykra 136, 137, 647
Dysna 240-242, 244, 651
Dysna, upė 319
Dniepras 24, 177, 314, 315, 319-322, 429, 434, 443, 446, 454-456, 661
Dobrinė, Dobrynius 213, 274; Dobrinės broliai 312
Dorogobužas, pilis 321
Dorpato (Tartu) vysk. 87; univ. 106
Dotnuva 128, 129
Dovydiškiai 156
Dožūnai 237
Drausensee (Trusas) 270
Drezdenas 268
Driveto ež. 247
Drohičinas, mst. 132, 134, 312-314
Druja 241-244, 247, 651
Dubiensko aps. 317
Dubingiai 138
Dubininkai, k. 225
Dubissenwerder 128
Dubyčiai 141
Dubysa, upė 19, 122, 127, 128, 158, 160, 446, 646; Dubysos pilis 174, 177, 180; sala 157, 158; sutartys 72, 119, 142
Dubnai, k. 263
Dubrovna, pilis 321
Duisburg, mst. 74
Dūkštas 141
Dunamenses annales 61, 62, 65
Duobė, pilis 279
Durbės mūšis 52, 56, 61, 64, 66, 68, 79, 117, 213, 274, 275, 279-281
Dusetos 247

Ebenrode 244
Eglainė 285
Eglininkai 226
Eiguliai 136, pilis 157
Eislebenas 90
Eišiškės 141
Eitkūnai 225, 244
Elbė, upė 30, 308, 433, 437, 443, 446 (Paelbis)
Elbingas 24, 25, 35, 85, 109, 174, 278, 280, 288, 304, 305, 658; Elbingo upė 270
Elzas-Lotaringija 223
Embūtė 52, 64
Engelšteinas 226
Enzūnai, k. 225
Ermland (Varmė) 107
Erogil (Ariogala) 79
Estija 19, 68, 69, 119, 213, 269, 349, 441; Esthonia 106
Europa 5, 26, 32, 37, 51, 67, 81, 88, 93, 110, 113, 130, 178, 194, 196, 198, 200, 214, 216, 221, 222, 271, 272, 274, 281, 282, 294, 327, 433, 434, 436, 438, 440, 442-

455; Rytų Europa 223, 306, 307, 324, 357, 360, 365, 393; Vak. Europa 373, 456-459
Ezelio (Saaremos) sala 52
Ežeronys 263

Fischhauen 300
Flandrija 184, 190, 199, 204, 440
Florencija 102
Fordhamo univ. 15
Frankfurt a. M. 86, 415, 416
Friedeburgo pilis Žemaičiuose 119, 174, 180
Friedlandas 291, 300; Friedlando mūšis 250, 296
Fryzija 309

Gaižuva, Gaižuvėlė (Gesovia) 127, 646
Gaytzaiy 226
Galbrastai 226
Galdapė 133, 223-225, 228, 230, žr. Goldapė
Galija 443
Galinda, Galindija 132, 133, 135, 271, 276, 283, 432
Galvės ež. ir pilis 147-210, 295
Gandinga 256-258
Gardinas 19, 30, 37, 85, 87, 132, 133, 135-137, 144-146, 157, 162, 251, 252, 262, 263, 284, 313, 316; Gardino pilis 179
Gargždai 31, 124, 418, 419
Gdynia 306, 307, 311, 678
Geismar 82
Geluono ež. 251
Gembulių k. 103
Georgenburg (Jurbarkas) 212
Geranainių pilis 165
Gerdauen 300
Geryčiai 225
Germania 93; Germania Vatik. archyve 12
Gervėčiai 141
Giedraičiai 138
Gilija, upė 304
Gimbutiškių ež. 682
Gintališkė 124
Girdava, Girduva 224, 226, 283
Girutiškiai 227
Gluboka, mstl. 241
Gnievkovas 121
Gnieznas 80, 157; Gniezno ark-ja 4, 73, 158, 159
Gobuliškių piliakalnis 251
Goettingeno arch. 26, 27, 30-33, 35, 37, 46, 96, 97, 108, 110, 122
Goldapė 244, 314, žr. Galdapė
Gollubo pilis 204
Goniądz 314
Goritten, žr. Geryčiai
Gorodkas (Horodeckas) 315
Goslaras 24, 31, 35, 38
Gotlando sala 213
Gottesverderio pilis (prie Nevėžio) 82, 173, 453
Graikija 9
Grajewo 314
Graslebeno kasyklos 24, 35
Graudencas 288
Greifswald 107
Grimnico sutartis 309
Grossjägerndorfo kautynės 296
Grünwaldo mūšis 287, 305, žr. Tannenbergas, Žalgiris
Grunheide (Žaliasis šilas) 225
Gruobynas 285
Gruzdžiai 261
Gubernija 682
Gudija, Gudai 19, 314, 316, 328, žr. Baltgudija
Gumbinė 33, 106, 223, 225, 228, 231, 244, 245, 291-293, 300, 301, 651, 658
Gurkiai, k. 256
Gusjevas (Gumbinė) 245

Haaszner (Lažno) ež. 133
Haberberg 294
Haithabas (Šlezvige) 270
Halberstadt 228
Haličas-Volinija 312, 315
Halle 107
Hamburgas 113
Hannoveris 26, 71

Hanza, jos kontora 96-98, 305-308
Harco (Harz) kalnai 24, 35, 38
Harjumaa (Harrien) 68
Hassen 228
Heidelbergas 53, 64-66, 415; jo bibl. 17
Heiligenbeil 300
Heilsbergas 35, 274, 275, 300; jo pilis 204
Helos pusiasalis 311
Holšteino hercogas 266
Homelis 19
Horodlės akatai 48, 143-145, 413, 448, 634
Hungaria 93

Idstein 108
Igliauka, Ygliai 245, 246, 652
Igliškėliai 245
Igumen 102
Ikaznė, mstl. ir ež. 246, 247, 652
Ikškilė 285
Ylakiai 247, 652
Ilgapolis (Plungėje) 256
Ilguva 247, 248, 652
Ilūkstė 19, 248-250, 652, žr. Alūksta
Yluva, Ylava (Vokiečių ir Prūsų, Eylau) 83, 250, 291, 652; Ylavos mūšis 296
Imbradas 250, 251, 652
Imbradėlio ež. 250
Imera (Seda) 69
Impiltis 56
Imsrė, upė 279
Indija (šiaurės) 405
Indūra 251, 653
Inflanty 249, žr. Livonija
Ingolštatas 401
Insterburgo pilis 204, 395, 396, žr. Įsrutis
Inturkė 251, 653
Ispanija 12, 104, 435, 440, 444, 445, 448, 452
Įsrutis 136, 223, 225-230, 235, 244, 285, 291, 302, 396, 658
Istambulas 322
Išdagai 226

Iščelna 252, 653
Italija 16, 73, 81, 89, 321, 383, 415, 419, 449, 451, 452, 458
Ivangorodas 268
Ivoškiai, k. 256

Jakiškis, k. 256
Jaltos konferencija 293
Janapolė (Viržuvėnai) 252, 653
Jecava, upė 264
Jelgava-Mintauja 103
Jieznas 252-254, 653
Jieznelė, upė 252
Jonava 254, 653
Joniškėlis 264
Joniškis 19, 254-256, 653
Joniškis (Vilniaus) 256, 653
Josvainiai 419
Jotva, Jotvinga 131, 275, 312
Juditten bžn. Karaliaučiuje 295
Judlaučiai, k. 247
Jülicho grafas 281
Juodoji jūra 321, 322, 434, 445, 448, 455
Juodoji Rusia 315
Jurbarkas, ir pilis 36, 40, 48, 112, 197, 212, 279, 298, 347, 392, žr. Georgenburg

Kaišiadorys 211
Kalgių k. 281
Kaliningradas (Karaliaučius) 245, 293, 301, 302
Kališas, Kalyšas 145, 403, 419, 464; Kališo taika 306, 310-311
Kalnelis, k. 256
Kaltanėnai 141
Kaltinėnai 402
Kalūga 243, 319, 320
Kalvarija (Žem.) 256, 257
Kalviai, k., prie Dubysos 174, 256
Kamajai 141
Kamenecas (prie Lesnos) 312
Kamenecas (Lietuvos) 312, 313
Kamenka 263
Kamiencas 102
Kamminas, vietovė 309

Kaniova, pilis 321
Kanosa 443
Karaliaučius 14, 38, 40, 74, 76, 77, 86, 87, 90, 98, 105, 107, 108, 110-112, 119, 122, 137, 160, 177-179, 198, 214, 215, 220, 223, 225, 226, 231, 232, 243-245, 250, 274, 278, 280, 281, 283, 284, 288, 290-304, 307, 322, 374, 453, 657, 658; Karaliaučiaus arch. 11, 22-37, 44, 46, 96, 97, 631, 632
Karintija 79
Karkažiškės 30
Karšuva 56, 212, 279, 419
Kartena 124, 257
Karvinė (Karaimų) sala 155, 192
Katyčiai 122
Katra, upė 263
Kaszalin (Köslin) 310, 311
Kaucaliskis 424, 427
Kaukalnis 424
Kaukelawken 424, 427
Kaunas 14, 15, 19, 23, 25, 29, 30, 33, 37-40, 48, 51, 60, 72, 81-85, 87, 96, 100, 101, 103, 111, 112, 124, 126, 136, 137, 145-147, 154, 157, 162, 216, 249, 253, 254, 257, 291, 298, 299, 304-307, 313, 347, 355, 392, 393, 408, 453, 456, 462; Kauno pilis 148, 150, 172, 175, 178, 179, 183, 186, 197; univ. 10
Kaušėnai, k. 257
Kazitiškis 141
Kazlų Rūda 137
Kėdainiai 128, 129, 243; Kėdainių sutartis 126
Kepurėnai, k. 257
Kermuschinay 226
Kernavė 48, 56, 139, 172
Kęstaičiai 127
Kijevas, Kievas 42, 196, 272, 314-316, 319, 321-323, 376, 451, 455; Kijevo Vladimiras I 134
Kirchholmo mūšis 451
Kirsnakalnis 224
Klaipėda (Memel) 29, 32-34, 52, 64, 100, 110, 114, 121, 211-220, 222-224, 226-229, 236, 243, 250, 256, 258, 260, 278, 291, 293, 296, 300, 301, 409, 432, 453, 649, 650; Klaipėdos pilis 186; uostas 28
Kleckas 317
Kliazma 323
Kneiphof 294-296
Knipiškiai 251
Knišinas 314
Kobrinė, Kobrynė 143, 312-314
Kodako tvirtovė 321
Koelno katedra 373
Königsberg 98, žr. Karaliaučius, Kaliningradas
Königsburgo pilis Žemaičiuose 119, 175, 177, 180
Kolberg 309
Kolmaro arch. 110
Kolno (Rytpr.) 314
Konstancos susir. 119, 121, 122, 124, 217, 276, 323, 393, 452
Konstantinopolis 17, 322-324, 337, 383, 446, 661
Kopenhaga 352
Kopylius 315
Köslin 309
Koskaimis 224
Kozielsko k-ja 317-319
Krakės 124
Kražiai 9, 19, 51, 102, 125, 127, 212, 393
Krekenava 120, 129
Kremenčugas 320, 321
Kretinga 31, 40, 56, 120, 124, 125, 136, 213, 256, 260
Kreuzburgas 274, 278, 281
Kreuzingen 35
Krėva 201; Krėvos pilis 150, 157, 164, 172, 179; unija 211, 215
Krymas 95, 104, 320
Krynkų dv. 263
Kryžių sala 155
Krokuva 38, 40, 42, 46, 99, 100, 130, 134, 135, 140, 143, 149, 201, 218, 288, 313, 385, 415, 447, 449; Krokuvos vysk. 73, 88; univ. 23, 88
Kšyčovas 321

Kujavija 312; Kujavijos kng. 135
Kukliai, k. 251
Kulautuva 127, 128, 216
Kuldinga 265, 266
Kuliai 124, 257, 261
Kulmas, Kulmija 32, 271, 274-276, 278, 279, 281, 283, 287, 288, 290, 294, 311, 435, 439
Kulupis, upė 247
Kupiškis 243
Kurelių k. 192
Kurmaičiai, k. 256
Kuršas 4, 19, 67, 68, 103, 104, 120, 156, 240, 248, 249, 255, 257, 264-269, 272, 293, 301, 303, 346, 392, 654; Kuršių Marios 222, 229, 269, 302, 304; įlanka, juosta 212, 216
Kuršėnai 240
Kutkaimis 224
Kvirinalo rūmai Romoje 16

Labguva (Labiau) 223, 224, 226, 230, 290, 298, 300-304, 432, 658; Labguvos užtvanka 28, 36
Lagarbiai 226
Lancasterio dinastija 82
Landekoppo kleb. 83
Laschmiaden (Laśmiady) 133
Lateranas 18; Laterano susir. 69, 73; registrai Vatik. archyve 12
Latgala 249
Latvija 19, 21, 69, 103, 248, 249, 254, 266
Latvių (Lavių Lavinų) k. 420, 421
Lauenburgas 309, 310
Laukiškas 303
Laukštyčiai (Lochstödt) 35, 282
Laukuva 418
Laukžemis 124
Laumaičiai 427
Laumakiai 424
Laumalenkos 427
Laumėnai 424, 427
Laumygarbis 424, 427
Lebėdžiai 140
Leipcigas 32, 90, 104, 110, 259, 415, 419
Lenčyca 459
Lenkija 4, 5, 18, 20, 23-25, 28, 30, 33-39, 41-43, 46, 48, 49, 73, 80, 87-89, 92, 93, 95, 100, 101, 104, 105, 109, 114, 122, 125, 129, 130, 132, 134, 135, 139, 140, 144, 145, 160, 165, 180, 194, 196, 200, 205, 211, 215, 222, 250, 263-269, 286-293, 296, 303, 305-308, 310-314, 316, 321, 333, 338, 355, 356, 366, 384, 402, 415, 416, 420, 421, 423, 427, 429, 431, 445-451, 456, 459, 462
Lenzenburgas 279
Lesna, upė 312
Liauda 123, 128, 129, 646
Liaudė, upelis 129
Lyda 103, 140, 141, 252, 263; Lydos pilis 150, 164, 179
Liegnitz 454
Lielupė, upė 264
Lielvardės kautynės 64, 118
Liepoja 243, 258, 267
Lietuvos Brasta 312-316
Lietuvos pylimo gatvė (Karaliaučiuje) 295
Linkaičiai, k. 256
Linkmenys 141
Linkuva 19, 29, 264
Lisabonos druska 298
Liubava (Löbau) 271, 276, 281
Liubekas 293, žr. Lübeck
Liubiešovas 104
Liublino unija 17, 18, 41, 92, 123, 132, 145, 265, 314, 449, 451, 468, 633; Liublinas 240
Liurdo kapucinai Plungėje 257, 261, 262
Liutavariškiai 299
Livonija 6, 18, 19, 28, 30, 51-57, 59-67, 69-71, 76-78, 86, 91-93, 96, 103, 104, 106, 110, 117, 118, 122, 131, 138, 143, 202, 204, 212, 213, 215, 218-220, 240, 243, 246,

249, 254, 255, 264-266, 269, 278-280, 282, 285, 327, 328, 331, 334, 337, 340, 342-346, 367, 372-374, 378, 382, 388, 390, 392, 393, 403, 412, 426, 439-441, 446, 448, 453, 456, 460, 634, 635; Livonijos Henrikas 51, žr. Henrikas Latvis; Livonijos magistras 186, 187; Livonijos ordinas 169 ir kitur
Löbenicht 294
Lochstödt (Laukštyčiai) 35
Lomža 135, 314, 456
Londonas 87
Lovatė, upė 315, 320, 322
Lübeck 78, 304
Luckas 160, 180, 196, 306, 315-317; Lucko suvažiavimas 49
Luk (Lyk), Bebro prieupis 132-134
Luko mst. ir ež. 132
Lukos (Bernardinų) ež. 154, 155, 191
Lūkstas 682
Luku (Elk, Rytprūsiuose) 314
Lundo arkiv. 67
Luokė 239
Lvovas (Lvivas) 23, 40, 64, 99, 313; Lvovo arkiv. 88

Macenių k. 262
Magazino kalnas 251
Magdeburgas 69, 228; Magdeburgo teisės 240, 241, 243, 244, 316; vysk. 436
Mainzas 102, 262
Maišiogala 30
Maišuliai, k. 247
Maltos sala 435
Malviškiai, k. 225
Marburg 80, 97, 108, 110
Marcinkonys 141
Marienburgas 32, 72, 77, 82, 86, 89, 97, 98, 110, 165, 200, 203, 204, 214, 287, 290, 292, 295, 305, 436, 453
Marienburgas, prie Dubysos 128, 160, 200, 453
Marienverderis, prie Nemuno 82, 83, 200, 274, 275, 286, 292, 453
Marijampolė 245, 246, 353
Mark, vietovė 228; Markos grafas 281
Maskva 17, 22, 30, 31, 37, 38, 40, 43-47, 95, 120, 126, 241-243, 246, 263, 291, 293, 317-321, 323, 416, 445, 446, 448-451, 456; Maskvos karai 205; Maskvinė salė Karaliaučiuje 295
Mastai, k. 263
Mauras (Mauersee), ež. 289
Mažeikiai 120, 247
Maž. Lietuva 24, 25, 111, 221-238, 244, 245, 288, 291, 297, 301, 372, 393-399, 650, 651
Mcensko k-ja 317, 318
Medininkai (Vilniaus) 172, 179; pilis 164
Medininkų vysk-ja 11, 13, 27, 30 124, 248, 252, 255, 261
Meissen 276, 283
Meklenburgas 30, 104, 308
Mėlynieji Vandens 455
Melnikas 132, 312
Melno taika 121, 122, 133, 136, 211, 219, 220, 257, 264, 285, 295, 650
Merkinė 30, 136, 152, 162, 254
Merkys, upė 117
Methono vysk. 9
Mezecko k-ja 318
Mežotnė 264
Mglinas 321
Mielaukiai 225
Mielkiemiai 225
Milanas 415
Milašaičiai 257
Miletopolis-Metropolis 320
Mimele, žr. Klaipėda
Minija, upė 213, 219, 257
Minskas 19, 40, 241, 242, 313, 316, 416, 468
Mintauja (Jelgava) 249, 265-269, 285
Miras, mst. 165
Misiūnų folvarkas 248
Mitau 634, žr. Mintauja
Mituva, upė 154, 279
Modena 275

Mogiliavas, Mogilevas 243, 314, 316, 321
Mohrungen 300
Moldavija 104, 445
Molėtai, Malėtai 101, 251, 256
Moravija 31
Motlava, upė 306, 307
Mozyrius 315, 321
Mozūrija, Mozūrai 19, 20, 125, 134, 274, 281, 289, 291, 304, 312, 313, 430, 431, 439, 457, 459; Mozūrų perkasas 269; Mozūrijos Zemovitas 130
Mstislavlis 253, 321
Mümelburg (Klaipėda) 212
Muenchenas 10
Muyden pilis 195, 203
Mūša, upė 264

Nadruva 132, 133, 135, 273-275, 398, 409, 414, 655
Nalexe 138
Nalšėnai, Nalšia 56, 108, 137, 138, 142, 647
Narevas, upė 130, 133-135, 311, 313
Naručio ež. 141
Narva 119, 446
Nassau 85, 228
Naugardas D. 17, 47, 89, 185, 211, 248, 272, 445, 451-452, 459, 460; Naugardo kron. 60, 635
Naugardukas 19, 136, 140, 315, 323; N. pilis 150
Naujapilis (Nauenpil, prie Nemuno) 197
Negotynas (Löwentinsee), ež. 289
Neidenburgo pilis 204, 300
Neisse, upė 310
Nemunaitis 136
Nemunas 32, 80, 82, 118, 120, 121, 127, 129, 130, 132, 133, 135-137, 140, 174, 179, 190, 197, 199-201, 211-213, 215, 216, 219-224, 229-231, 233, 247, 248, 257, 264, 269, 274, 283, 288, 289, 291, 294, 298, 300, 302-304, 306, 320, 322, 347, 392, 402, 429, 432, 433, 443 444, 453
Nemunėlis, upė 264
Neris, upė 138, 139, 141, 254
Nesvyžius 19, 22, 38, 42, 104, 316, 317
Neuburgo Pfalcgrafas 37
Neumarkas 118, 119, 213, 291, 311
Neuostpreussen 24
Nevėžis, upė 117, 119, 120, 123, 127-129, 172, 173, 178, 197, 213, 339, 385, 446
New Yorkas 221
Niderlandai 195
Nyka, upė 248
Nogatė, upė 305
Noliškiai 138
Nordenburgas 224
Norkyčiai 224
Notanga 274, 276, 278, 280, 281, 283, 284, 293
Notėnai 124
Novosilsko k-ja 317, 318

Očakovas, pilis 321
Odakalnis 251
Oderis, upė 213, 308-310
Odojevo k-ja 317-319, 660
Oka, upė 211, 317-320; Okos aukštupiai 317, 660
Olandija 104, 199, 203, 306, žr. Niderlandai
Oletzkas 227, 291
Olyka 316, 317, 660
Oliva, Olyva 74, 82; Olivos kron. 638; Olivos taika 42, 268, 290
Olsztyn, Allenstein 293
Opšrakalnis 251
Orša 19, 177, 178, 321
Ortelsburgo pilis 204, 300
Osa, upė 220
Osterode 85, 285, 300
Ostfalen 69
Ostlandas 122
Ostrza, pilis 321
Oszininkay k. 226

Ottobeuron 83
Ovručis, pilis 321

Pabaltijys 22, 52, 64, 70, 103, 106, 113, 114, 122, 220, 270, 279, 280, 289, 301, 306, 341, 420, 433, 440, 443, 452, 636, 678
Padauguvys 248
Paderbornas 373
Padniepriai 456
Paduva 415
Paežerėliai 247
Paganstų k. 283
Pagirys (Polesie) 132, 143, 314-316, 659
Pagudė, Pagudžionys 274, 278, 280, 283, 284, 430, 432, 655
Pakalnė (Niederung) 222-224, 230
Pakarviai 281, 283
Pakruojus 120, 264
Pakuršė 255
Palanga 10, 31, 118, 122, 124, 213, 219, 248, 257, 266, 268, 285
Palemono kalnas 128
Palenkė (Podliasė) 73, 125, 130, 132, 144, 311-314, 659
Palestina 74, 203, 282, 434-437, 444, 452, 460
Palūšė 141
Palvininkai, k. 289
Pamarėlis (Pommerellen) 278, 282, 289, 291, 303, 309-311, 659
Pamarys (Pommern) 97, 228, 291, 306, 308-310, 436, 659, 678
Pamedė (Pomesanie) 96, 274-276, 278-280, 281, 283, 290, 655; Pamedės vysk. 83, žr. Pamedžionys
Pamedžionys 430, 432
Panemunių sritis 220
Panevėžys 4, 40, 129
Panevėžiukas 127
Panykis, piliakalnis 248
Pankow (DDR) 310
Papelkiai 225, 226
Paprūsė 19, 117, 126
Papušyniai 226
Paryžius 67, 68, 73, 104, 222, 223, 353, 415, 450
Paršežeris 682
Pasvalys 264, 266
Pašiaušė 19, 51, 125, 393
Paštuva 127
Pašventupės 424
Pašvitinys 124
Pavyslys 278, 281
Pažaislis 33
Peene, upė 310
Peipuso ež. 457
Pelėkai 141, 247
Pelininkai 225
Pelplino metraščiai 68, 636
Perejaslavlis 321
Peremišlio k-ja 318, 319, 668
Pernarava 127
Peštvė (Pista), pilis 128, 154
Petrapilis 42, 43, 45, 46, 94, 95, 104, 106, 249, 268, 269 (Peterburgas), 357, 456
Pfalz 228, 244; Pfalzo kurfiurstas 415
Philadelphia 418
Pilavos-Karaliaučiaus uostas 28, 36
Pilėnai (Pillenen) 60, 76, 81, 91, 467
Pilkalnis (Schlossberg) 223, 230, 244
Pilskalnė 248
Pilteno vysk-ja 28; sritis 266, 267, 269
Pina, upė 315
Pinskas 19, 143, 321
Pinnebergas 113
Pypliai (Pilėnai?) 154
Pyritzo sutartis 309
Pisa, upė 244
Pisakiemis (Pisserkeim) 244
Plateliai 40, 257, 260, 418, 419
Pleisse, upė 420
Plibiškiai 224-226
Plockas 19, 34
Plungė 39, 124, 256-262, 654
Pociūnėliai 128
Podlasze 130, žr. Palenkė
Podolė 47, 455; Podolijos Kamiencas 196

Polesie 130, žr. Pagirys
Polessk (Labguva) 302
Polockas 19, 143, 196, 240-243, 314, 445, 468
Polonia 99, 100; Poloniae monumenta 643, žr. Lenkija
Pomeranija 74, 96, 98, žr. Pamarys
Pommerellen (Pomorze), žr. Pamarėlis
Pommern, žr. Pamarys
Popova Hora 321
Portugalija 440
Posur, k. 190
Potsdamo konferencija 24, 293, 308, 310
Poznanė 38, 100, 313
Praha 415; Pragos grašis 196; Pragos univ. 180
Prancūzija 81, 84, 95, 104, 184, 194, 195, 199, 203, 222, 262, 321, 415, 444, 445, 448, 451
Prenzlau 111
Pr. Eylau 300, žr. Yluva
Pr. Holland 300
Preussisches Urkundenbuch 642, 643
Priedrujis 242, 243
Prieglius, upė 212, 223, 225, 231, 281, 288, 289, 293, 294-296, 298, 302-304
Priekulė 300
Prienai 246
Pripetis, upė 132, 314, 315, 429
Propojskas 321
Protva, upė 271, 429
Prūsija, Prūsai 11, 24, 27-32, 34, 37, 40, 42, 51, 59, 61, 66, 68, 72, 74-77, 79-81, 83, 84, 89, 93, 96-98, 104, 107, 108, 110, 112, 118, 120, 122, 124, 135, 158, 159, 165, 176-178, 180, 182, 188, 196-201, 204, 211-213, 215, 217-221, 223, 224, 226, 229-236, 238, 250, 260, 269-288, 290, 291, 293-296, 303-305, 307, 310-312, 314, 327, 330 334, 337, 346, 350, 356, 361, 367, 373, 375, 377, 382, 387, 388, 393, 395-397, 399-401, 408, 413, 414, 416, 420, 423, 424, 427, 430-432, 434, 439-441, 446, 449, 453, 460, 467, 468, 655, 656, 676, 679
Pskovas 17, 170, 211, 242, 243, 445, 459
Pultuskas 19
Punia, pilis 136, 154
Pušupys, k. 256
Putivlio k-ja 322

Quedlinburgo analai 432
Querfurtas 274

Raciąžo (Racionžo) taika 119, 172
Radomlis 321
Ragainė 29, 81, 85, 86, 125, 173, 175, 180, 183, 214, 215, 223, 227, 228, 234, 235, 284, 285, 295, 301, 302, 394, 396, 427, 432
Raganiškiai 427
Raganų kalnas 251
Rainių miškelis 261
Ramovė 330, 331, 334, 351, 352, 354, 358, 361, 362, 374
Raseiniai 40, 80, 89, 120, 123, 125, 127, 128, 212
Rastenburgo pilis 204, 224, 300
Raudonės rankraštis 86, 633
Ravena 270
Reinas, upė 195, 290, 452
Rešlius 274, 292
Revalis 54, 213, žr. Talinas
Rezytė 249
Rhedenas, Redenas, k. 278, 287
Riesenburg 83
Rietavas 257, 261
Ryga 20, 30, 38, 53, 56, 64, 65, 67, 69, 71, 102, 103, 106, 110, 138, 166, 198, 242, 243, 247, 249, 255, 264-266, 268, 293, 298, 307, 322, 424, 463; Rigenses annales 61, 62, 65; Rygos arch. 11; Rygos arkiv. 78
Rimini privilegija 439
Rimšė, parapija 141
Riogliškiai 128

Ripkaimis 224
Rytprūsiai 19, 24, 26, 31-35, 108-111, 122, 136, 181, 194, 204, 221-225, 227, 231, 244, 245, 268, 286, 288-293, 296, 297, 302-304, 311, 314, 429, 432, 453, 657, 678
Ritterswerder, prie Nemuno 82, 200, 453
Rytų plotai 211, 220
Rodos sala 435, 436
Rodunė 141, 252
Rokaičiai, k. 414
Roma 3, 5, 10, 11, 16-18, 73, 87, 88, 100, 102, 103, 121, 122, 130, 131, 135, 216, 218, 219, 278, 279, 281, 290, 306, 312, 331, 369, 385, 402, 403, 414, 421, 433, 437, 440-442, 631, 670, 677 ; Romos jėzuitų arch. 645 ; Romos Rytų imperija 322
Romaw, vieta 424, 327
Rominta, upė 244
Romintos šilas (Rominter Heide) 133
Romnai, pilis 321
Romuva 273, 361, 414
Ronneburgenses annales 61, 62
Rösselio pilis 204, 300
Rossgarten 294
Rostock 91
Rothebuder Forst (Czerwonodworska) 133
Rovnas 317
Rubenė (Papendorf) 69
Rudavos kautynės 81, 84, 294
Rügeno sala 309; Rügeno kng. 284
Ruhenthal 269
Rummowe 424, 427
Rumšiškis 136
Runö sala 268
Rusia 134, 328
Rusija 94, 104, 126, 141, 200, 243, 250, 255, 268, 291, 293, 299, 301, 306, 314, 316, 319, 322, 323, 356, 434, 448, 451, 454-456, 460; Juodoji Rusija 468 ; Pietų Rusija 52, 60, 440 ; Vakarų Rusija 46 ; Rusijos TSR 301

Saalė, upė 420
Saaremos (Ezelio) sala 64, 70, 266, 459
Sackheim 294
Saksonija 26, 32, 35, 104, 372, 419, 420
Salakas 138
Salantai 124, 257
Salaspilis 240, 267, žr. Kirchholmas
Salyno taika 84-86, 97, 128, 143, 172, 173, 179, 180
Salisbury 438
Salzburgas 227, 228, 244
Sambija 212, 327, 333, 373, 388, 430 ; Sambijos kan. 62 ; vaitas 176 ; gelež. stotis 31 ; žr. Semba
Sandomiras 145
Sapiegynas Drujoje 242, 243
Sasna (Sassen), sritis 271
Saulės-Šiaulių mūšis 52, 56, 60, 61, 63, 65, 117, 634, 635
Sauskepay 226
Sawinda (Gross, wielka) 133
Schönsee, pilis 283
Schwerin arch. 30
Schwetz (Šveco), pilis 195, 204
Seinai 314 ; Seinų vysk ja 9
Seirijai 37
Selonia 248
Selpilis (Selburg) 265, 266
Semba (Samland) 34, 67, 96, 135, 271, 272-278, 280, 289, 290, 293-295, 301 ; Sembos kan. 76, 82, žr. Sambija
Seredžius 128, 247, 248 ; Seredžiaus Palemono kalnas 154
Sibiras 269
Sidabra, upė ir pilis 254, 264
Silezija 31, 72, 93, 104, 106, 276, 454
Sirija 203
Skaisgiriai (Skaisgirren) 35, 226
Skaistkalnė (Schönberg) 103, 249
Skalva 275 ; Skalvių pilis 174

Skandinavija 114, 271, 282, 352, 361, 445, 452
Skaruliai 254
Skidlius, mstl. ir upė 262, 263, 654
Skuodas 56, 247; Skuodo kautynės 64, 65, 118, 264
Slanimas, Slanymas 144, 263
Sluckas 19, 315
Smolenskas 47, 196, 243, 263, 313, 317, 319, 321, 322
Smurgainis 19
Snardų (Spirdingo) ež. 289
Soldau sritis 291
Sonnau, Sanowo 133
Sontagana 69
Soračiai, k. 247
Sov. Rusija 44, 244, 292, 293
Sožė, upė 319
Speyer 416
Stalupėnai 223-225, 228, 230, 237, 244, 432
Stargard 309
Starkaimis 224
Starodubas 322
Steindamm (Karaliaučiuje) 293, 295
Stenken, k. 304
Stettinas 24, 25, 91, 110; Stettino Pamarys 309
Stockholmas 46
Stolp, mast. 309
Stonaičiai 257
Stralsund 309
Strasburgas 104
Strėvos upė 79, 127, 162, 294; kautynės 183
Stuhmsdorfo taika 267
Sūduva, Suvalkija, Suvalkai 11, 16, 24, 29, 34, 117, 122, 129-137 (Sūduviai), 215, 248, 274, 275, 285, 298, 299, 311, 312, 314, 646, 647
Sula, upė 319
Suomija 114
Suražo sritis 312, 313
Surviliškis 129
Suvieko piliakalnis 251
Suzdalio kronika 134
Svebų (Baltijos) jūra 269
Svierių k-ja 142
Swyntheynen, Smytheynen 424, 427
Szczecin 310, žr. Stettinas
Szittkiemen, žr. Žydkiemis
Szonstag (Szóstak), ež. 133
Szukscie 138

Šakiai 117, 226, 247
Šalteniai, k. 247
Ščučinas 104
Šeduva 120
Šešuoliai 138
Šešupė (Suppen), upė 80
Šiaudinė 419
Šiauliai 56, 120, 124, 243, 254, 255, 260, 264, 682
Šiaurė, upė 19
Šilalė 297
Šilėnai 227
Šilupiškiai 227
Šilutė 221, 223, 224, 226, 230, 236, 398
Šiluva 5, 124, 125
Škotija 226
Štetinas 35, žr. Stettinas
Štirija 56
Štrasburgas 415
Šveco komtūras 287
Švedija 104, 113, 221, 271, 272, 280, 303, 305, 309, 451
Šveicarija 85, 221, 228, 415
Šveicarija Suvalkuose 134
Švėkšna 125
Švenčionėliai 141
Švenčionys 103, 141; Švenčionių aps. 30
Šventarečius 427
Šventoji, upė 117, 118, 138, 213, 219
Šventybrastis 424, 427
Šverino (Schwerin) arch. 30

Talava 70
Talinas 31, 35, 64, 91, 92, žr. Revalis
Tannenbergo mūšis 17, 109, 183, 186, 198, 211, 214-216, 220, 291,

446, 452, 454, 461, žr. Grunvaldas, Žalgiris
Taplaukiai 226
Targovicos konferencija 254
Tauragė 37, 120, 136, 296, 418
Tauragnai 101, 138
Tavanė 322
Telšiai 120, 136, 243, 252, 256, 259-262
Tapliuva, Tepliava 33, 225, 226, 282, 302
Tervetė 264
Tikocinas 313
Tilžė 29, 33, 107, 127, 221, 223, 227-229, 235, 236, 243, 250, 291, 292, 300, 303, 395, 396, 398, 427, 432 ; Tilžės pilis 180
Tyniec vienuolynas 149
Tiuringija 24, 276, 282
Tolkemitas 350
Tornas 274 ; Torno arch. 24, 25 ; Torno taika 211, 215, 218, 219, 289 ; vienuolynas 151, žr. Torunė
Toropecas 243
Torunė 35, 71, 72, 74, 76, 78, 79, 82, 83, 85, 278, 281, 286, 287, 311, 313, 429 ; Torunės taika 121, 305, 311 ; Torunenses annales 159, 637 ; žr. Tornas
Totoriškių ež. 154, 155
Tragheim 294
Trakėnuose žirgynas 289
Trakai (sen. ir nauji) 46, 80, 122, 139, 140, 142-210, 254, 295, 306, 312, 313, 315, 401, 416, 446, 462, 648, 649 ; Trakų Galvės ež 147, 148, 152 ; Trakų pilis 41, 147-151 ; vaivadija 120
Trakken 72, žr. Trakai
Tryškiai 239, 240.
Trusas (Elbingas) 272, 304
Trusas (Drausensee), ež. 270
Tukumas 266
Turkija 95, 104, 322, 449, 451
Turovas 19, 315, 321
Tuwangste, pilis 294
Tverečius 141
Tverės k-ja 317
Tvirbutų folvarkas 248

Uborcas, sritis 102
Ugra, upė 317, 319, 320, 660
Ukermarke 309
Ukmergė 4, 6, 20, 22, 40, 125, 172, 420 ; Ukmergės kautynės 318
Ukraina 316, 317, 322
Uloffke (Ulówki) 133
Upyna 239, 240
Upytės aps. 120, 143, 145, 146, 248, 264
Upmalė 264, 654
Uppsala 361, 676
Urnikai 257
Utena 137, 138, 251, 256
Užantalieptėnai 112
Užbaliai 226
Uždauguvis 265
Užpaliai 172
Užventis 239

Vaideliotai, k. 424, 427
Vaidminiai, k. 251
Vainutaičiai 257
Vaistotės pilis 283
Vakarai 214, 216, 218
Valakija 104, 445
Valkaviskas, Volokoviskas 144, 251
Vantininkai, k. 192
Varėna 239
Varmė, Varmija (Ermland) 25, 32, 35, 96, 274-276, 278, 280, 283, 290, 291, 311, 330, 432 ; Varmės vysk. 83, 377
Varnėnai 141
Varniai, 9, 19, 252, 682
Varninkai 160, 163 ; Varninkų pusiasalis 193, 194
Varšuva 4, 19, 23, 32, 38, 40, 42, 44, 46, 71, 103, 104, 108, 249, 254, 258, 259, 267, 314, 361, 456
Vartė, upė 446
Vatikano arch. ir bibl. 3-17, 23, 24, 37, 44, 46, 93, 100, 106, 114,

631, 645, 670, 677 ; muziejus 18 ; radijas 645
Veiviržėnai 124, 252
Vėlava, Vėluva 223-226, 228, 280, 290, 300
Veliuona 100, 121, 124, 125, 127-129, 149, 154, 215-217, 219, 247, 248, 298, 347, 392 ; Veliuonos pilis 186
Veližas 243
Vendžiogala 382
Venecija 32, 98, 104, 205, 305, 402, 436
Vengrija 80, 104, 320, 431, 435, 444, 447
Venta, upė 240
Ventspilis 267
Verdenis 236
Verdeno pastorius 398
Verkai 101
Versalio taika 110, 223, 291, 296, 306, 311 ; Versaliaus stilius 268
Vestfalija 74, 281, 309, 372 ; Vestfalijos taika 291, 309
Vėžaičiai 124
Viazmos k-ja 318
Videniškis 138
Vidiškiai 6, 9, 40, 125, 421
Viduržemio jūra 306
Vidžemė 70
Vidžiai 19, 141, 249
Viena 76 ; Vienos kongresas (1815) 310, 314, 447 ; Vienos mūšis 450
Vievis, ež. 163
Vileika aps. 140
Vilkija 124, 127
Villandraut pilis 195
Vinkaimis 224
Vilnia, upė 139
Vilnius 9-12, 14, 19, 23, 25, 28-31, 37-42, 44, 45, 49-51, 79, 82, 84-87, 94, 100-102, 104, 110, 111, 114, 118, 122, 125, 126, 137-144, 148-152, 154, 156, 157, 159, 162-164, 188, 190, 195, 198, 205, 240, 243, 246, 249, 251-256, 258, 263, 265, 266, 291, 298, 304, 306, 307, 313, 315-320, 346, 347, 352-354, 357, 372, 378, 383, 386 387, 401, 402, 411-413, 415, 416, 419, 420, 423, 427, 445-447, 449, 455, 456, 458, 461, 462, 468, 667; Vilniaus kodeksas 643; pilis 164, 167, 169, 171, 172, 179; vyskupija 4-6
Virbalis (N. Valia) 36, 40, 112, 117, 120, 299
Virumaa (Wierland) 68
Virvyčia, upė 252
Viržuvėnai (Janapolė) 252
Vysla, upė 32, 203, 219, 245, 250, 269, 270, 274, 288, 289, 292, 305, 306, 308, 310, 311, 320, 322, 429, 433, 436, 443, 678
Vištytis, ež. 133, 225
Vitebskas 19, 157, 196, 243, 321, 445
Vižainis 293
Vladimiras-Haličas 134, 311
Vladimiras (prie Kliazmos) 323
Vloclaveko diecezija 308
Vokietija 10, 18, 24, 26, 27, 31-33, 54, 69, 77, 81, 86, 96, 104, 110, 122, 197, 198, 201, 203, 221, 224, 250, 268, 276, 278, 281, 282, 288, 291, 292, 294, 296, 297, 302, 306, 309, 310, 316, 321, 415, 432, 433, 435, 442-445, 447, 452, 462
Volchovas, upė 320, 322
Volga, upė 319
Volinija (Valuinė)-Haličas 42, 51, 52, 64, 129, 134, 135, 140, 160, 180, 219, 275, 313, 316, 317, 321, 328, 376, 378, 380, 388, 400, 409, 458 ; Volinijos kng. Danielius ir Romanas 117, 134
Vorotinsko k-ja 317-320
Vorskla, upė 84, 211, 446, 455
Vorstadt, Karaliaučiuje 294

Waldburg 35
Wiesbaden 108
Wiesenburgas 274, 283

Willkühnen pilis 34
Wizna, pilis 133
Wolgasto k-ja 309
Wollino vyskupija 309

Zapyškis 120, 137, 147, 681
Zapolės taika 91
Zarasai 103, 250
Zaslavlis 415, 416
Zerbst 90
Zichenau 34
Zilskaimis 224
Zlotorija 213
Zundas 307
Züricħas 415
Zvinigorodo k-ja 319

Žadiškis 19
Žagarė 19
Žalgirio mūšis 17, 88, 89, 109, 120, žr. Tannenbergas, Grunvaldas
Žaliasis Šilas (Grunheide) 225
Žarėnai 257, 262
Žečpospolita 352
Žemaitija, Žemaičiai 15, 20, 22, 27-29, 48, 50, 52, 56, 65, 72, 75, 80, 84, 89, 100-103, 108, 117-128, 136, 137, 139, 158, 159, 172-175, 177, 178, 186, 212-220, 235, 236, 239, 240, 247-249, 251, 254-257, 259, 260, 262, 264, 266, 279, 281, 284, 291, 292, 294, 295, 301-303, 313, 320, 329, 334, 336, 337, 339, 342, 353, 357, 359, 366, 367, 372, 378, 380, 381, 383, 385, 386, 390, 400-403, 405, 406, 408, 409, 415, 417-419, 421, 426, 427, 431, 443, 446, 453, 454, 462, 464, 468, 645, 646, 682; Žemaičių vysk-ja 4, 6
Žemaičių Kalvarija 5, 30, 37, 125, 291
Žemaitkiemis 6, 9, 20, 22, 125, 408, 420, 421
Ženeva 415
Žiemgala 264, 266-268, 303, 334, 367, 406; Žiemgalių vysk. 441
Žydkalnis 251
Žydkiemis 225
Židomlis 263
Žiežmariai 294
Žirgūnė (Sorge) 283
Žirmūnai 141
Žitomiras 321

Suvažiavimo Darbai, I tomas, 542 psl., Roma [2]1973 20 dol.
Suvažiavimo Darbai, II tomas, 486 psl., Roma [2]1973 18 dol.
Suvažiavimo Darbai, III tomas, 526 psl., Roma [2]1972 20 dol.
Suvažiavimo Darbai, IV tomas, XV-321 psl., Roma 1961 12 dol.
Suvažiavimo Darbai, V tomas, XVI-647 psl., Roma 1964 24 dol.
Suvažiavimo Darbai, VI tomas, XVI-510 psl., Roma 1969 18 dol.
Suvažiavimo Darbai, VII tomas, XV-427 psl., Roma 1972 16 dol.
Suvažiavimo Darbai, VIII tomas, XVI-595 psl., Roma 1974 22 dol.
Suvažiavimo Darbai, IX tomas, XVI-455 psl., Roma 1982 32 dol.
Suvažiavimo Darbai, X tomas, XVI-390 psl., Roma 1984 30 dol.
Suvažiavimo Darbai, XI tomas, baigiama spausdinti.
Suvažiavimo Darbai, XII tomas, spausdinama.

Metraštis, I tomas, XVI-374 psl., Roma 1965 14 dol.
Metraštis, II tomas, VIII-370 psl., Roma 1966 14 dol.
Metraštis, III tomas, VIII-410 psl., Roma 1967 16 dol.
Metraštis, IV tomas, VIII-624 psl., Roma 1968 24 dol.
Metraštis, V tomas, VIII-623 psl., Roma 1970 24 dol.
Metraštis, VI tomas, VIII-520 psl., Roma 1984 38 dol.
Metraštis, VII tomas, ruošiama spaudai.

A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Roma [2]1975. 20 dol.
A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965. 10 dol.
J. Eretas, Kazys Pakštas, Tautinio Šauklio Odisėja, XVI-384 psl., Roma 1970. 20 dol.
A. Baltinis, Vysk. V. Borisevičiaus gyvenimas ir darbai, XII-178 psl., Roma 1975. 10 dol.
J. Eretas, Valančiaus šviesa už marių. Granciškaus Juro ir jo bendrininkų gyvenimas bei veikla, XIV-354 psl., Roma 1980. 24 dol.
Pr. Gaida, Nemarus mirtingasis, Arkiv. T. Matulionis, XII-369 psl., Roma 1981. 15 dol.
V. Gidžiūnas, O.F.M., A. Pabrėžos gyvenimas ir darbai, spausdinama.
J. Gasiūnas, Vysk. K. Paltaroko gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.

Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokiečių literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967. 10 dol.
J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, I t., XII-406 psl., Roma 1973. 18 dol.
J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, II t., XII-500 psl., Roma 1977. 20 dol.
J. Grinius, Grožis ir menas. Estetikos pagrindai. Antras papildytas leidimas, 400 psl., Roma 1982. 20 dol.

Vl. Kulbokas, Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje, XII-569 psl., Roma 1982. 30 dol.

J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958. 10 dol.

P. Rabikauskas, The Foundation of the University of Vilnius (1579). Royal and Papal Grants, 75 psl., Roma 1979. 4 dol.

Fontes Historiae Lituaniae, vol. I: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl., Roma 1971. 28 dol.

Fontes Historiae Lituaniae, vol. II: Relationes status Dioecesium in magno Ducatu Lituaniae, XXVI-776 psl. Roma 1978. 38 dol.

Fontes Historiae Lituanie, vol. III: Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis, Pars 1: 1416-1609, XXXV-709 p., Roma 1984. 40 dol.

Fontes Historiae Lituaniae, vol. IV: Codex Mednicensis seu Dioecesis Samogitiae, Pars II: 1609-1926, in praeparatione.

Panevėžio vyskupijos istorija. Ruošiama spaudai.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, I t., XXII-614 psl., Roma 1975. Išparduota.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, II t., XI-463 psl., Roma 1978. 22 dol.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, III t., XII-567 psl., Roma 1982. 30 dol.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, IV t. Ruošiama spaudai.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, I t.: Lietuvos istorija (Iki Vytauto Didžiojo mirties), X-411 psl., Roma 1978. Išparduota.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, II t., XVI-723 psl., Roma 1985.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, III t., ruošiama spaudai.

A. Salys, Raštai, I t., XXIV-570 psl., Roma 1979. 30 dol.

A. Salys, Raštai, II t., XVI-696 psl., Roma 1983. 36 dol.

A. Salys, Raštai, III t., XIX-545 psl., Roma 1985. 36 dol.

A. Salys, Raštai, IV t., ruošiama spaudai.

St. Šalkauskis, Rinktiniai Raštai, I t.: Filosofinės studijos, baigiama spausdinti.

St. Šalkauskis, Rinktiniai Raštai, II t.: Pedagoginės studijos, spausdinama.

A. Maceina, Filosofijos kilmė ir prasmė, XII-328 psl. Roma 1978. 16 dol.

J. Eretas, Išeivijos klausimais, 55 psl., Roma 1974. 3 dol.

Užsakymus siųsti šituo adresu:

L.K.M. AKADEMIJOS REIKALŲ VEDĖJUI
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA ITALIA